

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШГОҲИ
ЗАБОНҲО

2(58)
2025

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ISSN 2226-9355

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО

(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2025. № 2(58)

ВЕСТНИК

УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических и исторических наук)

2025. №2(58)

HERALD

OF THE LANGUAGES UNIVERSITY

(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)

2025. № 2(58)

Душанбе – Dushanbe, 2025

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
 Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
 Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Абдурахимов Бахтиёр

номзади илмҳои филологӣ, дотсент, муовини
 ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи
 байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Саломӣён Муҳаммадҷон Қайюм	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Салими Хатлонӣ	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Олимӣ Хосият Ҳоким	доктори илмҳои филологӣ, дотсент
Файзуллозода Амонулло Файзулло	номзади илмҳои филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шоҳиён Нуралӣ Набот	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Миракзода Фаридун Юсуфӣ	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризишавандаи Комиссияи олии
 аттестациони назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонии Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷон қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.01.01,
 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19,
 10.02.20, 10.02.22

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷон дар сомонии
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишгоҳи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва
 таърих. – 2025. – № 1 (57). ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
 Шаҳодатномаи №333/МҶ-97 аз 26.02.2024.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе,
 кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, 2025

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических и исторических наук
Учредитель журнала:

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде
 Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Гулназарзода Жило Бури

*доктор филологических наук, профессор, ректор
 Таджикского международного университета
 иностранных языков имени Сотима Улугзаде*

Заместитель главного редактора:
Абдурахимов Бахтиёр

*кандидат филологических наук, доцент,
 проректор по науке и инновации Таджикского
 международного университета иностранных
 языков имени Сотима Улугзаде*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Саломийён Мухаммадовуд Каюм	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Джамshedов Парвонахон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Турсунов Фаёзджон Мелибоевич	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Салими Хатлони	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Олими Хосият Хоким	<i>доктор филологических наук, доцент</i>
Файзуллозода Амонулло Файзулло	<i>кандидат филологических наук, доцент</i>

*Журнал входит в Перечень
 рецензируемых научных изданий Высшей
 аттестационной комиссии при Президенте
 Республики Таджикистан от 30.03.2021.*

*Журнал включен в «Российский индекс
 научного цитирования» (РИНЦ),
 размещенный на платформе Национальной
 электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).*

*Журнал принимает научные статьи по
 следующим научным областям:*

В области филологических наук:
 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08,
 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

В области педагогических наук:
 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Неъматов Саъдулло Эргашевич	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шохиён Нурали Набот	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шосайдзода Сафар Хасан	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>

*Журнал печатается на таджикском,
 русском и английском языках.*

*Полнотекстовые версии опубликованных
 материалов размещены на официальном сайте
 журнала (www.payom.ddzt.tj)*

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Миракзода Фаридун Юсуфи	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>
Икромов Гайбулло Холович	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>

*Вестник университета языков.
 Серия филологических, педагогических и
 исторических наук. – 2025. – № 1 (57).
 ISSN 2226-9355.*

*Журнал зарегистрирован в Министерстве
 культуры Республики Таджикистан.
 Свидетельство № 333/ЖР-97 от 28.02.2024 г.*

Адрес журнала: 734019, Республика
 Таджикистан, г. Душанбе, улица
 Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТМУИЯ им. С. Улугзаде, 2025

HERALD OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
The series of philological, pedagogical and historical sciences

Founder of the journal:

Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Abdurahimov Bakhtiyor

Candidate of Philology, associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fayozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salimi Khatloni	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Doctor of Philology, associate Professor</i>
Fayzullozoda Amonullo Fayzullo	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shohiyon Nurali Nabot	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mirakzoda Faridun Yusufi	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Herald of the Languages University.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2025. – № 1 (57).

ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 333/JR-97 dated 02/28/2024.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiyev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Phone: (+992 37) 232-87-30

© TIUFL named after S. Ulughzoda, 2025

ТДУ 811.21/22+ 811.58

МУҚОИСАИ КОНСЕПТИ “ШОДӢ” ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ, РУСӢ ВА ХИТОӢ *Гулназарзода Ж.Б., Айтматӣ Б.*

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Консепт дар илми забоншиносӣ мавқеи муайянро ишғол менамояд. Аз ин лиҳоз, таваччуҳи муҳаққиқон дар баррасии масъалаҳои консепт дар даҳсолаи охир дучанд гардидааст. Дар забоншиносии тоҷик низ ба таҳқику пажӯҳиши консептҳо ҳам аз нигоҳи забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ ва ҳам аз нигоҳи забоншиносии маърифатӣ ё шинохтӣ (когнитивӣ) муҳаққиқону донишмандон пажӯҳишҳо анҷом додаанд ва дар ин чода ба комёбиҳои назаррас ноил гардидаанд. Муҳаққиқон П. Чамшедов, М.Т. Ҷабборова, М.Б. Нағзибекова, С. Чоматов, Д. Искандарова, Х. Шанбезода, З. Мухторов, Ф.М. Турсунов, С.Қ. Матробиён ҷанбаҳои гуногуни консептҳоро ба риштаи таҳқиқ кашида, хусусиятҳои хоси онҳоро дар забони тоҷикӣ ва дар муқоиса бо дигар забонҳо муайян намудаанд.

Дар баробари ин, дар самти забоншиносии маърифатӣ ё шинохтӣ (когнитивӣ) рисолаҳои илмӣ доир ба консептҳои гуногун аз ҷониби муҳаққиқон М. Давлатмирова, М. Маҳмудзода, Д. Азиззода, С.С. Раҳимӣ, З. Мирзоева, М.М. Имомзода, Н. Раҳмонова, Н.К. Бойматова, Ш. Фозилова, Ф.Х. Аҳмедова, Х.Х. Қурбонова, Р. Ҷӯраева, Н. Каримова, С. Эшнӣёзова, Н.Р. Хушматов, Х. Холматова ва дигарон таҳқиқот ба анҷом расидааст.

Масъалаи баррасии консепт аз он лиҳоз ҷолиб аст, ки тавассути он на танҳо мавқеи консептҳо дар забон нишон дода мешавад, инчунин, тасвири забонии ҷаҳон низ инъикос мегардад. Зеро таъриху фарҳанги ҷаҳонрасаи миллат дар забон маҳфуз монда, тавассути он аз насл ба насл интиқол дода мешаванд.

Чӣ тавре ки маълум аст, асоси тасвири забонии ҷаҳонро муҳити ҷуғрофӣи зисти одамон ташкил медиҳад, зеро маҳз он барои қабули эҳсосоти олам ҳамчун заминаи мусоид хизмат намуда, ба ташаккули ҷамаҷонибаи инсон ва қисмати таърихӣ ӯ таъсир мерасонад. Аз як тараф, ҷамаи халқҳо дар як ҷаҳон зиндагонӣ мекунад, аммо, аз тарафи дигар, ҷаҳон гуногунсурат аст ва инсон танҳо ҳамон қисми онро тасаввур мекунад, ки бо он сарукор дорад ва қабул мекунад.

Хусусияти тасвири забонии ҷаҳон моро ба масъалаи ҳамдигарфаҳмии намояндагони гуногуни фарҳангиву забонӣ наздик мекунад.

Дар забоншиносии маърифатӣ ё шинохтӣ (когнитивӣ) вожаҳо бо гунаҳои худ дар забонҳои гуногун чӣ аз ҷиҳати сохтор ва чӣ аз ҷиҳати дастурӣ бо ҳам муқоиса карда мешаванд.

Робитаҳои забонию фарҳангии халқу миллатҳои гуногун, аз ҷумла, тоҷик, рус ва чин таърихи густурда ва побарҷо дорад. Маҳсусан, аз охири асри 19 ва ибтидои асри 20 робитаи мардуми русу тоҷик куллаи худро дарёфт, ки намунаи беҳтарини он дар осори Аҳмади Дониш тасвир шудааст. Робитаи мардуми тоҷику чин бо таъсиси “Роҳи бузурги Абрешим” низ алоқаманд аст. Маҳз аз он давра оғоз намуда, дар тамоми соҳаҳои илм уламои тоҷик ва чинӣён ҳамкориҳои судмандро анҷом додаанд. Маҳсусан, дар илми забоншиносӣ ва рушди он низ ин падидаҳо ба мушоҳида гирифтани мумкин аст.

Марҳилаи муосири рушди забоншиносӣ бо ташаккули принципҳои антропоцентризм ва антропоморфии забон хос аст. Принципи антропосентризм дар парадигмаи муосири забоншиносӣ – натиҷаи рушди ғояҳо ва ақидаҳои забоншиносон ва файласуфони барҷаста аст [3, 400].

Муносибати антропосентрикӣ ҳамчун услуби умумӣ тафаккур дар ҷама соҳаҳои маърифат эътирофи бештар пайдо мекунад. Забон дар робитаи ногусастанӣ бо тафаккур, шуур, дониш, фарҳанг, ҷаҳонбинӣ ҳам шахси алоҳида ва умумӣ, ки ба он тааллуқ дорад, омӯхта мешавад. Донишгари он ки забони табиӣ воқеияти фарозабониро (экстралингвистӣ) аз

соҳаи равоншиносии иҷтимоӣ, забоншиносӣ фарқ намекунад, барои тафсири нави мафҳуми забон асос гардид.

Концепти “шодӣ” низ дар забоншиносии маърифатӣ ё шинохтӣ (когнитивӣ) хусусиятҳои хоси худро мебошад, ки ҳангоми муқоиса аксарияти онҳо дар дигар забонҳо, махсусан, забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва чинӣ ба мушоҳида расиданд.

Воқеан, тавассути истифодабарии ин концепт на танҳо сухан роҷеъ ба шодӣ меравад, инчунин, ҳиссиёти шодӣ, шодмонӣ ва ғайраро низ ҳангоми қорбурди он ифода карда метавонем. Дар се маврид - муродифоти луғавӣ, воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо ифодаи концепти шодӣ дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва чинӣ баррасӣ мегардад.

Дар адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик ҳолати равонии “шодӣ” тавассути вожаҳои шиному шоирона инъикос гардидаанд.

Ин вожа калимаҳои ҳаммаъноӣ зиёд дорад, вале баъзан дар матн якдигарро иваз карда наметавонанд, зеро ҳар яке аз онҳо дар мавридҳои мувофиқ қорбаст шуда, вазъиятҳои гуногунро ифода карда метавонанд. Бояд зикр кард, ки сараввал вожаи “шод” дар забони тоҷикӣ мафҳуми хурсандиву хушбахтиро дода метавонад, ки тафсири он дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин дода шудааст.

Шод- вожаи тоҷикӣ. *хуш, хуррам, хушҳол, хурсанд.*

Чун ғаматро натавон ёфт магар дар дили шод,

Мо ба уммеда ғамат хоҳири шоде талабем [12, 594].

Дар забони тоҷикӣ тавассути вожаи “шод” вожаҳои зиёде ба зӯҳур омадаанд, аз қабилӣ: *шобош (шод бош), шодарвон, шодбахр, шодбодӣ, шодвард, шодгуна, шоддил, шодиёна, шодимарг, шодисанҷ, шодком, шодкомӣ, шодмон, шодмона, шодмонӣ, шодоб, шодон, шодондил, шодхор, шодхорӣ* ва ғ.

Туро имрӯз рӯзи шодхорист,

На рӯзи нолаву фарёду зорист [12, 297].

Инчунин, тавассути вожаи “шод” дар забони тоҷикӣ калимаи “шодӣ” ташаккул ёфтааст, ки дар он низ мафҳумҳои *хушҳолӣ, хушнудӣ ва хурсандӣ* ниҳон аст [19, 594].

Аз шодии рӯйи чун ту фарзанд,

Бардоштам аз хазинаҳо банд [12, 594].

Шодие бояд зи ғам охир маро,

Аз ғами он дилситон сер омадам [12, 597].

Вожаи “шодмон” низ дар забони тоҷикӣ доираи истифодаи фарроҳ дошта, аз давраҳои аввали рушди забони тоҷикӣ маншаъ мегирад:

3-омада шодмон бибояд буд,

В-аз гузашта накард бояд ёд [12, 295].

Ҳангоми таҳлили мавод ба мо айён гашт, ки вожаи “дилшод” дар забони тоҷикӣ ҳам ба маънои “хурсанд” ва “шод” қорбаст мешавад ва ҳам исми хос буда, ифодагари номи шахс мебошад. Дар осори пурғановати шоирону адибон бештар ба маънои “хурсанд” қорбаст гаштааст:

Чу меҳмон оядат дилшод мебош,

Зи ҳар банду ғаме озод мебош! [11, 304]

Вожаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои шодию хурсандӣ дар забони тоҷикӣ, инчунин, калимаҳои *хурсанд ва хуррам* маҳсуб ёфта, дар нутқ хеле серистеъмоланд. Вожаи “хуррам” дар осори адибони классик ба маънои “шод”, “хурсанд”, “шодмон” ва “хуш” хеле зиёд дар истифода қарор доранд :

Хуррам он дам, ки туам мунису ҳамдам бошӣ,

Ман ба ғамҳои ту дилтангу ту хуррам бошӣ [12, 480].

Инчунин, аз ин калима вожаҳои дигари *хуррамниҳон, хуррамобод, хуррамдил, хуррамӣ, хуррамона* ва амсоли ин, ки вобаста ба матн сохта шудаанд, аз маънии асл дур нестанд [12, 482].

Калимаи “хурсанд” ба маънои “шод”, “хушҳол”, “хушнуд”, “розӣ” доираи васеи корбурд дорад. Ин вожа таърихи хеле қухан дошта, истифодаи он дар осори пурғановати ниёгонамон бараъло ба мушоҳида мерасад:

Чуз он ки масти ишқ аст, эч мастӣ нест,

Ҳамин бало-т бас аст, эй ба ҳар бало хурсанд! [12, 482] .

Тавассути ин вожа дар забони тоҷикӣ вожаҳои *хурсандӣ*, *хурсандибахш*, *хурсандиовар*, *хурсандикунанда*, *хурсандона* сохта шудааст.

Консепти “шодӣ”, ки тавассути вожаи шодӣ низ баён мегардад, дар забони тоҷикӣ дар таркиби фразеологизмҳо, ибораҳои рехта, зарбумасалу мақолҳо ва қолабҳои алоҳида, бо муқоисаи хусусиятҳои сохторӣ-маъноии онҳо пурра ва возеҳу равшан ифода ёфтааст:

Истифодабарии консепти “шодӣ” ҳамчун ифодагари эҳсосоти мусбат дар ботини инсон пайдо мешавад. Таҳлили номинантҳои “шодӣ” имкон медиҳад, ки гурӯҳҳои семантикии зеринро дар шинохти ин консепт чундо намоем:

- зоҳир шудани эҳсосот дар амалҳои инсон;
- амали ғаълои инсонӣ ҳангоми ин эҳсос ва ифодаи он бо калимаҳо;
- муқоисаи шодӣ ба таҷрибаҳои манфӣ (*шодӣ ва ғаму андуҳи зиндагӣ*);
- ифодаи соматикӣ эҳсосот (*аз шодӣ чашимо, чехраҳо медурахшанд, аз хурсандӣ тан ба курта нагунҷидан, дил аз қафаси сина берун шудан*) ва ғ.

Истифодаи калимаву ибороти ифодакунандаи мафҳумҳои “шодӣ” бештар дар дохили воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо ба мушоҳида мерасанд. Онҳо аз таҷрибаҳои чандинсолаи ҳаёти инсоният, рӯзгори гуногунранги ӯ ба вучуд омада, бозгӯии фарҳанг, забону адабиёти халқҳо мегардад. Вобаста ба ин андеша М. Фозилов чунин навиштааст: “Зарбулмасалу мақолҳо яке аз беҳтарин офаридаҳои халқ буда, ба худ диққати махсусро талаб менамоянд. Ин гавҳари бебаҳоест, ки бо гузашти вақт ба фалсафаи ниёғони мо ворид гашта сайқал ёфтааст [13, 868].

Муҳаққиқони тоҷик барвақт собит намудаанд, ки дар забони тоҷикӣ низ ин воҳидҳои нутқ истеъмоли фаровон доранд. Ба андешаи забоншиноси тоҷик Р.Ғаффаров, «Аҳамияти истеъмоли зарбулмасал ва мақолҳо чун яке аз воситаҳои пурқуввати тасвир дар адабиёти бадеӣ бағоят бузург аст. Агар онҳо дар мавқеи худ истеъмом шаванд, забони нависанда пуробуранг ва салису таъсирбахш шуда, хусусияти миллии он барҷастатар мегардад» [4, 89].

Маънӣ ва мазмуни зарбулмасалу мақолҳоро дар контексти гуфтор, инчунин, дар дохили матн хаттӣ мукамалтар дарёфтани мумкин аст. Зеро ҳар як матн ба ғайр аз вазифаи маъноии худ боз тобишу ишораҳои дигарро низ фаро мегирад.

Ҳангоми таҳлили мавод мо чунин зарбулмасалу мақолҳоеро дар забони тоҷикӣ пайдо намудем, ки дар онҳо мафҳумҳои “шодӣ” ниҳонанд. Инсоният бо ин мақсад ҳиссиёти шодиву фарахро ошкор месозад. Чунончи: *Аз шодӣ дар курта нагунҷидан, қулоҳ ё тоқӣ қач мондан, қулоҳ ё тоқӣ ба ҳаво партофтан, даст ба даст задан, парубол баровардан ва амсоли инҳо.*

Чӣ тавре ки маълум аст, мавқеи консепти “шодӣ” дар воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ бараъло намоён аст. Фонди фразеологӣ хусусияти этнофарҳангии забонро равшантар ифода мекунад, зеро дар он таҷрибаи бисёрсолаи умумигардонидашудаи тамоми этнос, хусусиятҳои дарки он дар бораи ҷаҳон ва худшиносӣ, яъне “тасвири нави ҷаҳон” ҷойгир аст. Аз ин рӯ, сатҳи фразеологӣ дар таҳқиқи падидаҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ муайяншуда афзалият дорад.

Муносибати забон ва фарҳанг, ки дар фразеологизмҳо ба таври возеҳ ифода ёфтааст, онҳоро дар маркази таҳқиқоти забоншиносӣ-фарҳангӣ (лингвокультурологӣ), этнолингвистикӣ метавон қарор дод. Равиши забоншиносӣ-фарҳангӣ ба омӯзиши фразеологизмҳо, муносибати фразеологизмҳо ва аломатҳои фарҳангӣ равона мешавад ва, инчунин, аҳамияти низоми эталонҳо, стереотипҳо, рамзҳо ва ғайраро барои тавсифи хусусияти фарҳангӣ-миллии фонди фразеологӣ навсозӣ мекунад [6, 18] .

Ҳамзамон, В. Н. Телия маънои амиқи мавҷудияти фразеологизмҳоро дар таркиби системаи забон экспонентҳои аломатҳои фарҳангӣ мефаҳмад, ки на танҳо ба системаи

амалкунандаи ҷаҳонбинии фарҳангӣ ва миллӣ дохил карда мешаванд, балки порчаҳои онро аз насл ба насл интиқол медиҳанд ва ба ин васила дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ҳам фард ва ҳам аққалият иштирок мекунад [8, 302].

Ҳангоми таҳқиқи хусусияти миллию фарҳангии фразеологизмҳо, мушкилоти таҳлил дар ҷанбаи фразеологӣ консепсияҳо ҳамчун "сохтори шуури миллӣ, ки барои ҳамаи намоёндагони ин ҷомеа умумӣ мебошанд" ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунад [13, 285].

Олимони рус Вежбицкая А., [1, 305] Телия В. Н. [9, 302] назарияи консептҳои фарҳангиро таҳқиқ намуда, андешаҳои ҷолиб пешниҳод менамоянд. Ба ақидаи онон консептосфераи забони миллӣ асоси фарҳанги маънавӣ буда, яке аз вазифаҳои муҳимтарини он ошкор ва таҳлили истилоҳҳои калидист.

Дар парадигмаи маърифатӣ фразеологизмҳо ҳамчун микротекстҳо фаҳмида мешаванд, ки ҳангоми таҳлили ҳамаи намудҳои фразеологизм дар фазои семантикии дониши фарҳангӣ, ки ба субъекти фаъолияти забонӣ тааллуқ дорад, аз ҷониби соҳиби забон мураттаб мегардад.

Дар забони русӣ ба таври мукамал консепти "шодӣ" мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Бояд гуфт, ки дар "Словарь синонимов русского языка" нишон дода шудааст, ки як калимаи "радость" бо 70 калимаи дигар метавонад хусусияти муродифӣ зоҳир намояд. Дар фарҳангҳои тафсирии русӣ калимаҳое, ки метавонанд бо калимаи "радость" таносуби маъноӣ гирифта, ифодаи консепти шодиро мушаххас гардонанд, оварда шудааст.

"Радость – безбрежная, безграничная, безгрешная, беззаботная, безумная, безыскусственная, бесконечная, беспечная, беспокойная, беспричинная, бессознательная, бесхитростная, бешеная, блаженная, бодрая" [16]. Шодӣ, хурсандӣ — беканор, бемаҳдуд, беолоиш, бепарвоёна, беҳудона, табиӣ, беохир, беғам, беқарор, бебабаб, беақлона, беҳилла, девонавор, фархунда, устувор.

Дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои русӣ низ хеле фаровон истифода мегардад. Ҷунончи:

Светиться от радости – Аз шодӣ дурахшидан; Нет предела радости – хурсандиро ҳадду қанор нест; Радость через край льется – Хурсандии аз ҳад зиёд, аз шодӣ лабрес; Где шутка там и радость, где радость, там и здоровья – Ҳазлу шӯҳӣ боиси хурсандист, хурсандӣ боиси тансиҳатист (ҳанда ҳам доруст, инсонро табобат мекунад); Доброе слово и кошке приятно, а человеку радость – Сухани хуш ба гурба писанд, хурсандӣ ба инсон (сухани хуш ҳатто морро аз хонааш мебарорад); Чужому горю не радуйся, а своему – не печалься – Ба ғами дигарон шоду ба ғами хеш ғамгин мабош.

Ҷуноне ки мебинем, ҳамгуни баъзе воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои русӣ дар забони тоҷикӣ низ вучуд доранд.

Дар забони чинӣ низ фразеологизмҳои зиёде ба мушоҳида мерасанд, ки тавассути консепти шодӣ ифода гардидааст.

Ин ифодаҳо одатан устувор ва мураккабанд, ки аз рӯйи меъёрҳои забони қадимаи хитой сохта шудаанд. Ин таркибҳо дар забони хитой "чэньюй" ном гирифтаанд. Онҳо ба мисли забони тоҷикӣ дар забони хитой низ аз ҷиҳати маъно яклухт буда, маънои умумӣ-таҳвилӣ, хусусияти муассирӣ дорад. Дар наҳв ҳамчун узви ҷумла баромад мекунад.

Маълум аст, ки консепт ҳамчун сохтори иттилоотии шуур, воҳиди гуногунсоҳавӣ, ба таври муайян ташкилшуда ошкор мешавад, ки маҷмуи донишхоро дар бораи объекти дониш, шифоҳӣ ва ғайривербалӣ, ки тавассути панҷ функсияи равонии шуур ва зериттилоъ ба даст оварда шудааст, дар бар мегирад. Ду омил асосӣ ба халқияту миллат мутаассир аст. Яқум, муҳити зист, дуюм, маърифати миллӣ. Ин ду омил концептуализатсияи гуногуни воқеиятро муайян мекунад.

Консепсияи фарҳангӣ ҳамчун ташаккули бисёрҷанбаи ақлӣ-забонӣ, ки ҳадди аққал се қисматро дар бар мегирад: мафҳум, тасвир ва аломат маҳз ба туфайли охири мақоми субъекти таҳлили лингвистӣ сураат мегирад, ки мавҷудияти он дар семантика мафҳуми лингвофарҳангии консептро аз мантиқӣ, математикӣ ва семиотикӣ ҷудо мекунад. Вожаи шодӣ, бешубҳа, яке аз воҳидҳои луғавӣ мебошад, ки миқдори робитаҳои ассотсиатсионӣ-

шифоҳӣ, корбурди оморӣ хеле баландтар дорад ва ядроӣ луғати забони табиӣро вобаста ба ин концепт ташкил медиҳад [2, 142].

Дар забони хитой сабаби шодиву фараҳ метавонад *бозёфт* 发现 (Fāxiàn), *ғалаба* 胜利 (shènglì), *муваффақият* 成功 (chénggōng) бошад. Барои мисол, *人尽其才* – дараҷаи қобилияти худро нишон додан, *同甘共苦* – *ғаму шодиро қисмат кардан*, *ба ҳам дидан*, *百战百胜* – аз сад муҳориба сад ғалаба ва ғ.

Дар забони хитой *шодӣ* – *喜悦* тарҷума мешавад. Ҳамчунин, *вожаҳои хуррамӣ, шодмонӣ, шодкомӣ, хурсандӣ* ҳаммаъноанд.

Дар чадвали зер чанд намунаи ифодакунандаи концепти “шодӣ”-ро ба се забони муқоисашаванда меорем:

№	Забони тоҷикӣ	Забони русӣ	Забони чинӣ
1.	Шод	рад	喜悦
2.	Шодӣ	радость	欢喜·开心
3.	Шодмон	радостный, весёлый	快乐
4.	Дилшод	человек с открытой душой	开心 快乐
5.	Шодкомӣ	удовольствие	高兴
6.	Шодмона	весёлая	怡悦
7.	Шодбодӣ	поздравление	幸福
8.	Хуш бод	желать спокойного дня	欢乐
9.	Шодӣ бахшидан	давать радость	欣喜
10.	Шодии қоқуҳо	радость одуванчика (временная радость)	暂时的欢乐
11.	Хирадшодкунон	радовать мудрость	愉悦智慧
12.	Хуррам	цветущий	欢呼
13.	Хурсанд	радостный	开心
14.	Хуш	приятный	喜悦
15.	Хушнудӣ	веселье	幸福
16.	Нишот	ликованные	喜乐
17.	Тараб	радость	喜悦
18.	Хуррамӣ	цветущий	欢乐
19.	Чомаи шодӣ	радоваться	充满欢愉
20.	Қаҳ-қаҳзанон хандидан	громко от счастье смеяться	超级高兴
21.	Ғубори дил баромадан ё баровардан	устронить скуку	付之一笑
22.	қбат (қабат-қабат) ғушт гирифтани	сильно обрадоваться	非常高兴
23.	Чехраи касе аз хурсандӣ дурахшидан	сият от счастья	开心的合不拢嘴
24.	Баҳри дили касеро кушодан	радовать кого то	让别人上开心扉
25.	Базми осмонкафро тамошо кардан	смотрит пиршество	将赏天当作享受

Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳлилу баррасӣ ба чунин натиҷагирӣ ноил гаштем.

Баррасии концепт ҳам мавқеи худӣ концептро дар забон ва ҳам тасвири забонии ҷаҳонро нишон медиҳад.

Муқоисаи концепт дар забонҳои гуногун умумияту фарқияти фарҳангиву забониро нишон дода метавонад ва ба рушди забоншиносии муқосавии маърифатӣ мусоидат мекунад.

Ифодаи концепти “шодӣ” танҳо дар ин маврид дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва хитой бо вижагии хос ва муштарак, бо вожаҳои аз ҷиҳати сохт гуногун, воҳидҳои фразеологӣ,

зарбулмасалу мақолҳо то андозае баррасӣ шуд ва дар сатҳу бахшҳои дигар низ метавон пажӯҳишро идома дода, як ҳолати тасвири забонии рангорангу ҷолиби ҷаҳонро тавассути забонҳои гуногун нишон дод.

Ҳарчанд ки ифодаи концепти “шодӣ” дар забони тоҷикӣ хеле зиёд ва фароҳу доманадор аст, лекин на дар ҳуди забони тоҷикӣ ба таври алоҳида ва на дар муқоиса бо дигар забонҳо ба таври муқаммал таҳқиқ нашудааст, ки метавон сари ин мавзӯ бештар андеشارонии илмӣ намуд.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Турсунов Ф.М.

Адабиёт:

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков (грамматическая семантика, ключевые концепты культур, сценарии поведения). – М., 1999. – 305 с.
2. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. - Краснодар, 2002. - 142 с.
3. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – 400 с.
4. Гаффаров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил (Дар асоси материали «Одамони ҷовид»). – Душанбе: Дониш, 1966. – 224 с.
5. Ковшова М. Л. Культурно-национальная специфика фразеологизмов (когнитивные аспекты): дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1996. – 244 с.
6. Кириллова Н. Н. Предмет и методы исследования идиоэтнической фразеологии. – Л., 1988. – 188 с.
7. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – М., 1976. – 302 с.
8. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М.: Прогресс, 1993. 450 с.; Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку // Новое в лингвистике. – М., 1960. Вып. 1. – С. 135-168.
9. Телия В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов // Славянское языкознание. XI международный съезд славистов. – М., 1993. – 314 с.
10. Уфимцева Н. В. Русские: опыт еще одного самопознания // Этнокультурная специфика языкового познания. – М., 1996. 290, – 142 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе, 2008. – 949 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
13. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ, қисми 1 / М. Фозилов. – Душанбе, 1975. – 868 с.
14. Шамшур М. А. Фразеологизмы ченьюй как вербализаторы концепта «любовь» в китайском языке. – Москва: Издательство «Грамота» 2014; 210. www.gramota.net ISSN 1997-2911 Филологические науки. Вопросы теории и практики, № 1 (31) 2014, часть 1 211
15. Шаховский В. И., Панченко Н. Н. Национально-культурная специфика концепта «обман» во фразеологическом аспекте // Фразеология в контексте культуры. М., 1999. С. 285-288., с. 285-288
16. <https://gufo.me/dict/ozhegov/>

МУҚОИСАИ КОНСЕПТИ “ШОДӢ” ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА ХИТОӢ

Мақола оид ба омӯзишу баррасии концепти “шодӣ” дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва хитой таҳия шудааст. Дар забоншиносии тоҷик дар даҳсолаи охир тавачҷух ба таҳқику пажӯҳиши концептҳо ҳам аз нигоҳи забоншиносии муқоисавию шинохтӣ ва ҳам аз нигоҳи забоншиносии фарҳангиву қавмӣ хеле зиёд гардидааст.

Яке аз маводи эҳсосот, ҳаяҷон, муассирӣ дар шуур, рафтори инсон шодӣ ва шодмонӣ аст. Дар адабиёти тоҷик, ҷӣ классикӣ ва ҷӣ муосир ин ҳолати равонӣ бо вожаҳои шиному шоирона корбаст гардидаанд. Мақсади муаллиф низ дар ин мақола аз таҳлили забонии ин ҳолати равонии инсонӣ бо истифодаи концепти “шодӣ” дар забони тоҷикӣ, русӣ ва хитой иборат аст.

Мақола барои донишҷӯён, муҳаққиқон ва дӯстдорони забон, барои муҳаққиқони соҳаи забоншиносии ва махсусан, назария ва муқоисаи забонҳо, ки имрӯз бознигарии таҳқиқи илмӣ мехоҳад, муфид хоҳад буд.

Калидвожаҳо: *концепт, забоншиносии муқоисавию маърифатӣ ё шинохтӣ, калима, вожа, шодӣ, парадигма, фразеологизм.*

СРАВНЕНИЕ КОНЦЕПТ “СЧАСТЬЕ” В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена изучению и анализу концепта «счастье» в таджикском, русском и китайском языках. В таджикском языкознании в последнее десятилетие значительно возросло внимание к изучению и исследованию концептов с позиций как сравнительно-когнитивной лингвистики, так и культурологии и этнолингвистики.

Одним из материалов эмоций, волнения, эффективности в сознании, поведении человека является радость, счастье. В таджикской литературе, как классической, так и современной, это психическое состояние употребляется с красивыми и поэтичными словами. Целью автора в данной статье является также анализ языковой природы этого психического состояния человека с использованием концепта «радость» в таджикском, русском и китайском языках.

Статья будет полезна студентам, исследователям и любителям языков, исследователям в области языкознания, и в частности, теории и сравнения языков, что сегодня требует обзора научных исследований.

Ключевые слова: *концепт, сравнительное языкознание и познание, слово, слово, радость, парадигма, фразеология.*

COMPARISON OF CONCEPT OF “HAPPINESS” IN TAJIK, RUSSIAN AND CHINESE LANGUAGES

The article is devoted to the study and analysis of the concept of "happiness" in the Tajik, Russian and Chinese languages. In the last decade, Tajik linguistics has significantly increased attention to the study and research of concepts from the standpoint of both comparative cognitive linguistics and cultural studies and ethnolinguistics.

One of the materials of emotions, excitement, efficiency in consciousness, human behavior is joy, happiness. In Tajik literature, both classical and modern, this mental state is used with beautiful and poetic words. The author's aim in this article is also to analyze the linguistic nature of this mental state of a person using the concept of “joy” in the Tajik, Russian and Chinese languages.

The article will be useful for students, researchers and language lovers, researchers in the field of linguistics, and in particular, the theory and comparison of languages, which today requires a review of scientific research.

Keywords: *concept, comparative linguistics and cognition, word, word, joy, paradigm, phraseology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, д.и.ф., профессори кафедраи забонишиносӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: +992 232 5000 E-mail: ddzt@ddzt.tj*

Айтмати Бахтигул - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктор PhD-и кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи тоҷик. Суроға: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 011036868

Сведения об авторах: *Гулназарзода Жило Бури – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, д.и.ф., профессор кафедры языкознания. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева 17/6, телефон: +992 232 5000 E-mail: ddzt@ddzt.tj*

Айтмати Бахтигул - Таджикский национальный университет, доктор PhD кафедры истории языка и типологии факультета таджикской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 011036868

Information about the authors: *Gulnazarzoda Zhilo Buri – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor, Rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+99237) 2325000; Email: ddzt@ddzt.tj*

Aytmati Bakhtigul - Tajik National University, Doctor PhD of the Department of History and Typology of Language of the Faculty of Tajik Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 011036868

СПЕЦИФИКА ВВОДНЫХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: ТЕРМИНОЛОГИЯ И СТИЛИСТИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ

Абдужалилова Х. С.

Международный институт Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана в г. Худжанде

Каждый язык формируется и развивается специфическим образом с учетом условий и возможностей носителей языков. Как общественное явление, язык тесно связан не только с индивидом, говорящим на нем, а с рядом целых факторов, связанных с развитием сообщества, в котором он возникает и развивается и народом, которому он служит. Вследствие этого язык пойдет по особому пути развития, следуя определенным законам.

Как известно, английский язык является одним из самых распространенных языков мира и имеет свою давнюю историю. Неоценимо его значение особенно в современное время, когда на нем формируются основные понятия и новые слова современности в связи с появлением самых передовых идей, технологий, изобретений, а потом распространяются в другие языки. В связи с этим, изучение английского языка приобретает особое значение по всему миру вообще, в нашей республике в частности. И это неслучайно. Сейчас Республика Таджикистан является полноправным членом международного сообщества, имеет разносторонние контакты с мировым сообществом, в результате чего возникает необходимость в языковом обеспечении данного процесса профессионального и непрофессионального общения на разных уровнях.

Для того чтобы применение английского языка, наряду с государственным языком, для продвижения передовых идей и обеспечения прогресса разных отраслей в общественно-политической, социально-экономической, культурно-гуманитарной и других сферах происходило на более высоком, профессиональном уровне, необходимо его изучение на самых разных уровнях и разделах языка. Одним из таких важных разделов изучения иностранного языка является его грамматика.

Следует отметить, что вводные единицы языка являются одним из весьма важных и актуальных проблем грамматики любого языка, английского языка в частности. Данная категория языковых единиц занимает особое место в грамматике английского языка. Ее специальное изучение имеет как теоретическое, так и практическое значение.

Целью настоящей статьи является анализ особенностей вводных единиц английского языка с точки зрения терминологии и обзора научной литературы относительно их применения в текстах разного жанрово-стилистического характера.

Общий термин «вводные единицы» выбран нами неслучайно. Дело в том, что в языке, в том числе и в английском языке, существуют разные виды вводных единиц с точки зрения структуры и грамматической природы. Ср.: «В большей степени связаны по смыслу с основным сообщением вводные единицы: слова, сочетания слов и предложения» [1, с.161]. Отсюда, как нам представляется, понятия «вводные слова», «вводные словосочетания», «вводные предложения», «вводные фразы», «вставные конструкции», «вставные элементы» можно объединить общим понятием «вводные единицы языка». Лишь следует иметь в виду, что наряду с общими особенностями между вводными словами и вставными конструкциями, наблюдается их специфика с точки зрения их оформления в тексте, вследствие чего последние помещаются в скобки, хотя немало случаев их отделения от основного предложения через запятые. Ключевым словом здесь является слово «вводный». Также следует иметь в виду, что понятие «вводное слово» тоже может быть примерено в широком значении как синоним понятия «вводные единицы» и объединить в себе указанные выше понятия.

Следует упомянуть основные данные о природе вводных единиц или вводных слов в языкознании. Так, «Вводными являются слова, сочетания слов и предложения, которые выражают отношение говорящего к высказанному, дают общую оценку сообщения,

указывают на источник сообщения, связь с контекстом, а также могут относиться к отдельным членам предложения и ко всему предложению» [4, с. 265].

«К вводным словам и сочетаниям слов относится довольно обширная и легко пополняющаяся группировка лексико-синтаксических единиц - словоформ и в разной степени устойчивых сочетаний, выражающих отношение к сообщаемому или его характеристику: экспрессивную реакцию на сообщение; подчеркивание... Вводные предложения по своей функции смыкаются с вводными словами и сочетаниями слов; отличие состоит в том, что вводные предложения по форме являются законченными или относительно законченными сообщающими единицами» [12, с. 174]

«Место вводных слов, вводных предложений и сочетаний в предложении свободное; они легко занимают позиции в начале, в конце или в середине предложения, свободно вводятся в него и свободно из него изымаются. Синтаксические связи с каким-либо членом предложения или с предложением в целом у них отсутствуют» [там же, с. 230].

Из приведенных выше определений становится очевидным, что вводные слова выражают отношение говорящего к содержанию высказывания, с синтаксической точки зрения, представляют большую группу лексико-семантических единиц, и, что немаловажно, несут дополнительную информацию вдобавок к информации, выражаемой основным предложением и могут стоять в начале, середине и конце предложения.

Опираясь на разные лексикографические и лингвистические источники, рассмотрим, какое терминологическое оформление наблюдается в английском языке для выражения отдельных групп вводных единиц.

Самым распространенным и общим понятием в английском языке, в определенной степени соответствующей термину «вводные единицы», является лингвистический термин 'Parenthetical', что имеет значение «неосновной», «вводный», «скобочный». Кроме этого встречаются и другие варианты, которых сравним с русскими и таджикскими их соответствиями.

Parenthetical – вводное слово – калимаи туфайлӣ

Parenthesis - вводное слово или предложение – калима ё чумлаи туфайлӣ

Parenthetical element – поясняющая конструкция – созаи шархдиҳанда

Parenthetical expression – выражение в скобках – ифода дар қавсҳо

Parenthetical/al word – вводное слово – вожаи туфайлӣ

Parenthetic – избыточный вводными предложениями, вставленный, вводный, заключенный в скобки – пур аз чумлаҳои туфайлӣ, воридшуда, ба қавсҳо гирифташуда.

Parenthetic clause – вводное предложение – чумлаи туфайлӣ

Parenthetical verb – вводный глагол – феъли туфайлӣ

Comment clause – вводный оборот – ибора ё таркиби туфайлӣ [14].

Необходимо констатировать, что кроме указанных выше терминов общего характера, соответствующих на упомянутых языках на определенном уровне, имеется ряд специфических терминов, присущих только вводным единицам английского языка. Как правило, их нельзя обозначить в русском и таджикском языках одним терминологическим соответствием, здесь требуется неизбежное описание значения, т.е. описательный перевод.

Ср.: *Heavy NP Shift* – досл.: перемещение тяжелой именной группы. Имеет значение: тяжёлая ИГ (т.е., с несколькими членами) смещается в самый конец предложения вопреки, напр., типичному порядку слов в английском языке [14].

Другой пример: «*Right Node Raising* - In linguistics, the term right node raising (RNR) denotes a sharing mechanism that sees the material to the immediate right of parallel structures being in some sense "shared" by those parallel structures» [18]. Термин дословно означает «поднятие правого узла». Речь идет о механизме обмена, где материал, находящийся справа от основного предложения, разделяется.

Другим термином, непосредственно связанным с вводными единицами в английском языке, является *host sentence*. Дословно: «предложение-хозяин». Здесь имеется в виду предложение, которое «приютило» вводную единицу.

Интересен еще один термин, связанный с вводными единицами в английском языке: *Nested Parentheses* – так называемые вложенные скобки, которые помещаются внутри вводной единицы, формула которых выглядит так: **(parenthetical text (nested text) parenthetical text)** [17]. Данная разновидность вводных единиц английского языка больше распространена в академических текстах британского варианта английского языка. Как видно из формулы, такое оформление предложения или текста с такими предложениями представляет собой определенные структурные неудобства, в связи с чем можно заключить, что применение его допустимо в самых крайних случаях, при острой необходимости. В большинстве случаев рекомендуется использовать одну вводную единицу в одно время, которая уже считается добавочной к основному предложению. Если все же возникнет в этом необходимость, следует прибегнуть к более удобному оформлению вставных элементов, например, использовать квадратные скобки.

Нельзя не упомянуть и словосочетание *included units* (*включенные единицы*), которое тоже связано с вводными словами.

Таким образом, вводные единицы в английском языке представлены обширным кругом терминологического освещения, что свидетельствует об особом месте данной категории языковых единиц в английском языке.

Так, вводные слова в английском языке – *parenthetical words* – представляют собой такой разряд грамматических единиц, который присущ текстам различной жанрово-стилистической принадлежности. Одним из распространенных типов текстов в английском языке, где изобилуют вставные конструкции, являются тексты юридического содержания.

В отдельных источниках мы наблюдаем анализ особенностей использования вставных конструкций в таких юридических текстах, как судебные заключения, циркулярах, записках по делу, сводах прав, обзорных юридических статьях и т.д. [16].

В данном источнике приводятся конкретные примеры, и указывается на необходимость, или отсутствие таковой, использования вставных конструкций при оформлении текстов: *See De Long v. Hennessey, 912 F.2d 1144, 1147 (9th Cir. 1990) (remanding pre-filing injunction for failure to show that filings were numerous or abusive)*. Как правило, вставные конструкции дают дополнительные пояснения и грамматически не связаны с основным предложением. Как утверждают авторы, использование вводных или вставных конструкций в данном типе текстов повышает доверие к специалисту-юристу, автору текста со стороны юридического читателя или слушателя, т.е. тех, кому направлено содержание текста. Вместе с тем, подчеркивается использование их с осторожностью в связи с тем, что необоснованное или неуместное их применение может привести к ситуации, когда нарушится ход мысли, усложняется понимание текста [там же].

В связи с этим, для применения вставных конструкций в таких текстах предлагается учесть ряд случаев: прежде чем использовать их необходимо определить, для кого пишется текст; какие указания предшествуют цитате – например, рекомендуется использовать вставные конструкции при присутствии таких указателей на ссылки, как *see generally, cf., compare, and but cf.*; какую роль играет ссылаемый источник при анализе материала текста; поможет или нарушит ход мысли в тексте использование вставных конструкций [там же].

Следует отметить, что в процессе использования языка немаловажную роль играет подход самого автора текста разной стилистической окраски. Именно данный фактор влияет на своеобразие использования языковых единиц конкретным пользователем языка при оформлении конкретного текста. С этой точки зрения особое место занимают английские аналитические медиатексты, исследованию которых посвящаются специальные работы [10]. Как отмечается в работе, «Аналитические медиатексты принято считать наиболее влиятельным типом текста, в частности, потому, что в них доминирует авторская точка зрения. В силу этого обстоятельства они демонстрируют широкий спектр языковых способов выражения мнения и оценки, то есть непосредственно связаны с проявлением автора» [там же, с.3]. Далее подчеркивается, что наиболее выразительным, мобильным, экономным и

элегантным средством проявления автора в высказывании выступает **парентеза**: *First, rate cuts won't work. Second, rate cuts don't simply reignite earlier housing or stockmarket bubbles. Third, borrowers simply don't deserve rate cuts*» [там же].

В самом деле, в современной английской грамматике парентеза или вводные слова представляет собой прагматические знаки – языковые единицы, которые свободны с точки зрения синтаксиса от основного предложения. Благодаря синтаксической независимости, мобильности воспринимается как дополнительные замечания, комментарии или оценки, эксплицирующие коммуникативные намерения говорящего.

В научной литературе о вводных единицах английского языка мы встречаем работу, посвященную их анализу в газетных статьях на английском языке. М.Х. Канаан рассматривает данный вопрос на примере газеты «Файненшл Таймс». При анализе вводных единиц английского языка автор указывает на весьма интересные моменты. Он, в частности, отмечает: «грамматически они (вводные единицы) периферийны, семантически неистинностны, т.е. не вносят вклад в пропозицию основного предложения. С прагматической точки зрения они являются многофункциональными единицами, которые сигнализируют как о текстовых, так и о межличностных функциях языка» [15]. Также опираясь на мнения ряда ученых он утверждает, что именно с учетом прагматического аспекта данной категории языковых единиц, такие выражения не могут быть проанализированы в грамматике предложения, поскольку они чувствительны к контекстуальным факторам, а не к грамматическим структурам. Только в рамках прагматики как "перспективы" такое явление может быть безопасно обработано. Также утверждается, что «разделение вводных структур графическими или знаками препинания еще больше подчеркивает, что они представляют собой высоко мотивированные прагматические явления» [там же]. В данном источнике терминологически больше фигурирует термин *Parentetical structures* (вводные структуры), однако, как справедливо и обоснованно отражено в рассматриваемом источнике, данное понятие подразумевает слова, фразы (словосочетания) и предложения. Об этом свидетельствует данное автором определение: «*Parentetical structures are linguistic expressions, i.e. words, phrases and sentences when occupy a syntactically peripheral position in sentences, and are typically separated from their sentences by punctuation marks (e.g. commas, brackets or dashes)*» [там же]. С данным утверждением нельзя не согласиться, поскольку, как было упомянуто в начале нашей статьи, мы тоже придерживаемся мнения о том, что вводные единицы (в определении использован термин «вводные структуры») как наиболее общее понятие включают в себя вводные слова, вводные словосочетания, вводные предложения и все остальные виды вставных конструкций и элементов. Также мы считаем, что несмотря на то, что вводные единицы и конструкции несут дополнительную информацию и являются «автономными» от основного предложения, они важны с точки зрения разнообразия способов выражения мысли, тем более что они связаны, среди прочего, и с прагматическим аспектом языковых единиц, который играет далеко не последнюю роль в процессе выражения мысли носителями языка в разных жизненных ситуациях и жанрово-стилистическом разнообразии. Их наличие способствует правильной интерпретации высказываний с учетом всех коммуникационных компонентов.

Так, вводные единицы в английском языке широко используются в текстах различного стиля, особенно, в языке газет, исследованию которых посвящен анализируемый источник, где теоретические положения автора подкреплены конкретными примерами (*Mr. Plod, a tall man, was dressed as a policeman*) [15].

Одним из не менее продуктивных видов текстов, где встречаются вводные единицы в английском языке, являются научные тексты. В самом деле, научный текст имеет свои стилистические особенности, связанные с употреблением его предназначением – точно, логически строго, объективно и последовательно передать научную информацию, знание в определенной отрасли науки.

Так, «в числе общих черт синтаксиса научных произведений можно назвать отвлеченность и обобщенность, которые проявляются в исключении из структуры

предложения личного субъекта действия (*деагентивность*) и в широкой употребительности номинализованных структур (*именной характер изложения*). Реализации деагентивности и именного характера изложения служат обобщенно-личные и безличные предложения, пассивные конструкции, обособленные причастные и деепричастные обороты, полипропозитивность простого предложения, вводные слова и предложения» [9, с.1]. Следует отметить, что при рассмотрении вводных единиц языка в текстах различного типа неизменными остаются их общие признаки – отсутствие синтаксических связей с основным предложением, будучи каким-то образом помещенными в состав высказываний, дают «дополнительную характеристику содержанию данного предложения» [2, с. 367-368].

Так, научные тексты имеют свои особенности с точки зрения применения в них вводных единиц в английском языке. Само наличие специальных исследовательских работ свидетельствует о важности и значимости данной темы [9, с. 8].

Например, рассматривая данный вопрос на примере подязыка биотехнологий, Т.А. Кудинова отмечает, что «вводные слова являются основным строительным материалом научного текста и важнейшим средством референции. Они отражают временные, причинные и другие виды связи между явлениями объективной действительности. Являясь неизменяемыми частями речи, они помогают установить зависимости между частями предложения и выражают характер синтаксических отношений между ними» [9, с. 2]. Данный автор в своей статье проводит интересный анализ вводных единиц выбранного ею типа текста и делит вводные слова английского языка по структуре на простые (*thus, indeed, in contrast*), сложные (*furthermore, moreover*) и фразеологические сочетания (*on the one hand, on the other hand*). Представляется интересной классификация автора по морфологическим особенностям вводных слов, употребляемых в научном тексте: модальные слова (*However, the presence of excretion systems does not seem obvious*; наречия (*Clearly, such markers should not reduce the viability of the protoplasts*) предложные сочетания (*On the contrary, energy waste may be essential for optimum productivity*); инфинитивные конструкции (*Needless to say, yields were very low*). причастные конструкции: *Generally speaking, the same trivial point may also be relevant to product excretion*) [Там же].

Такие рассуждения уместны также в отношении следующих функционально семантических групп вводных слов английского научного текста: постановка проблемы (*interestingly, well*); изменение темы: *by the way, incidentally*; перечисление, добавление: *in addition, further-more*); усиление, подчеркивание (*it should be pointed out, in any case*); резюмирование и обобщение (*thus, generally speaking*) и др.

Следует подчеркнуть, что вводные единицы данной структурно-семантической категории встречаются в абсолютном большинстве научных текстов английского языка.

Одним из ярких примеров-вариантов текстов применения вводных единиц в языке являются не менее интересные политические тексты. «Политическая деятельность всегда играла особую роль в жизни общества. От политической ситуации зависит место страны на международной арене, ее взаимоотношения с другими государствами и роль в деятельности мирового сообщества. Речь политика содержит в себе достаточно синтаксических и лексических средств для простоты восприятия и безусловного понимания сказанного. Часто для структурированности, упорядоченности и убедительности высказываний используются вводные слова и конструкции. Роль вводных слов нельзя недооценивать, поскольку они осуществляют определенные функции политического дискурса. Именно поэтому в задачу переводчика входит сохранение их семантического соответствия и коммуникативной интенции (Naturally, we also have to solve the issue highlighted in the executive orders signed in 2012, that of increasing the number of preschools, something we spoke about with our colleagues from the Government yesterday» [6, с. 317].

Пожалуй, одним из самых продуктивных текстов с точки зрения использования вводных слов, безусловно, является художественный текст. Как универсальный вид текста, художественные произведения могут объединить в себе элементы самых различных стилей в

зависимости от идейного содержания и характера и действий персонажей. Данный аспект изучения вводных слов заслуживает отдельного внимания.

Следует констатировать, что вводные единицы в английском языке имеют весьма широкое применение, и они изучаются и исследуются как в теоретическом, так и в практическом плане. Следовательно, аспекты их исследования не менее разнообразны. Встречаем достаточно любопытный подход к изучению вводных единиц английского языка. Например, гендерный аспект вопроса. Как утверждает В.В. Потапов, «...в женской речи значительно чаще присутствуют вводные слова и выражения, выражающие различную степень уверенности говорящего, ссылки на собственное или какое-либо другое мнение и т.д. Например, *probably, possibly, certainly, I think, I suppose, You see, to seem, to my mind*. Эти слова и выражения находятся, как правило, в позиции начала предложения. Дж. Холмс подсчитала, что женщины в 5 раз больше мужчин используют в своей речи конструкцию *You know* [11, с. 111].

Таким образом, вводные единицы английского языка представлены достаточно широким кругом терминов.

Вводные слова английского языка применимы во всех жанрах и стилях английских текстов, на некоторые из которых мы указали в настоящей статье, и, которые представляют интерес в более детальном сопоставительно-типологическом и переводческом аспектах на примере английского и таджикского языков с привлечением материалов русского языка.

Вводные слова английского языка также представляют лингвистический интерес с точки зрения подробного структурно-семантического анализа, а также исследования функциональных и сопоставительно-переводческих аспектов на примере английского и таджикского языков, что может быть темой дальнейших исследований автора.

Рецензент: к.ф.н., доцент Сохибназарова Х.Т.

Литература:

1. Бабайцева, В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Учебник в 3-х ч. - Ч.3. Синтаксис. Пунктуация. — М.: Просвещение, 1987. - 256 с.
2. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М.: «Высшая школа», 1973. – 424 с.
3. Болсуновская Л.М., Найдина Д.С. Способы выражения позиции автора в научном и научно-популярном дис-курсах // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 2-15. – С. 3413-3416.
4. Валгина, Н.С. Синтаксис современного русского языка. Изд. 2-е. Учебник для вузов. - М.: Высш. школа, 1978, 439 с.
5. Ван Ли Грамматическая специфика научных текстов русского языка // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. – 2011. – №4 (17-1). – С. 107-116.
6. Данилова И.И., Голубева М.М. Особенности перевода вводных слов в политическом дискурсе // Международный журнал экспериментального образования. 2016. № 5-3. С. 317-320;
URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=10021> (дата обращения: 01.04.2025).
7. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка. – Л.: «Просвещение», 1971. – 366 с.
8. Как правильно использовать вводные слова в научных статьях на английском языке? Эл.ресурс: <https://xn--80aegcaabcbngm5a6c1ci.xn--plai/vvodnye-slova-na-anglijskom-yazyke/>
9. Кудинова Т.А. Структура и функции вводных слов в английском научном тексте (на примере подязыка биотехнологий) // Universum: Филология и искусствоведение: электрон. научн. журн. 2017. № 1(35). URL: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/4208>
10. Лебедева Е.А. Вводные модусные показатели в английских аналитических медиатекстах: автореф. дисс... канд. филол. наук / Лебедева Елена Анатольевна. – Нижний Новгород, 2013. - 26 с.

11. Потапов В.В. Многоуровневая стратегия в лингвистической гендерологии//Вопросы языкознания. РАН, Отд. Литературы и языка. «Наука», М.- 2002, №1. – 160 с., С.103-131.
12. Русская грамматика. В 2 т. Т. II. Синтаксис: / Под ред. Доктора филологических наук Н.Ю. Шведова - М.: Наука, 1980. — 709 с.
13. Ушубаева В.В. Пунктуационные особенности вводных слов и фраз, не выражающих модальное значение (на материале британских научных текстов XX в.) // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9. Фи-лология. Востоковедение. Журналистика. – 2008. – №4-2. – С. 203-206.
14. Dictionary: www.multitran.com
15. Kanaan Muhammad Hamza. Functions of Parenthetical Structures in an English Newspaper Report: **Adab al-rafidayn, vol.(63), 2012: E-Resource: https://www.researchgate.net/publication/337992161_Functions_of_Parenthetical_Structures_in_an_English_Newspaper_Report**
16. Legal texts/<https://www.law.georgetown.edu/wp-content/uploads/2018/07/Parentheticals-Bluebook-Handout-Revision-Karl-Bock-2016.pdf>
17. Nested Parentheses/<https://blog.wordvice.com/topic/language-rules/parentheses/>
18. Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Right_node_raising#

СПЕЦИФИКА ВВОДНЫХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: ТЕРМИНОЛОГИЯ И СТИЛИСТИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с терминологическим представлением понятия «вводные единицы» в английском языке, а также приводится анализ научных источников, освещающих использование вводных слов в текстах различного жанрово-стилистического характера. В ней, в частности, отмечается о развитии языков в современное время, роли английского языка в мире и нашей республике.

Говоря о месте вводных слов в грамматике, в статье автор проводит анализ терминов, связанных с понятием «вводные единицы» в английском языке и подчеркивает, что оно широко представлено в английском языке. При этом подчеркивает, что главным словом в английском языке является слово *parenthetical*, указывающее на самостоятельность и дополнительность языковых единиц данной категории в английском языке.

Автором статьи проведен обзор научной литературы и проанализированы весьма интересные в лингвистическом плане источники, посвященные изучению особенностей употребления вводных единиц языка в таких текстах на английском языке, как юридический, научный, газетно-публицистический, а также подчеркивается важность исследования их использования в художественной литературе.

В конце статьи отмечается, что каждый из рассмотренных и других стилистически разнообразных текстов целесообразно рассматривать более детально в сопоставительном и переводческом аспектах в рамках английского и таджикского языков с привлечением материалов русского языка. Автор статьи также приходит к выводу, что исследование структурно-семантических и функционально-переводческих особенностей вводных единиц английского языка в сопоставлении с таджикским языком в текстах разного стиля в будущем имеет теоретическое и практическое значение.

Ключевые слова: *вводные единицы, вставные конструкции, вводный оборот, анализ, сопоставление, соответствие, парентеза, английский язык, термин, стили текста.*

МАХСУСИЯТҲОИ ВОҲИДҲОИ ТУФАЙЛИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ: ИСТИЛОҲОТ ВА ГУНОГУНИИ УСЛУБӢ

Дар мақола масъалаҳои марбут ба ифодаи истилоҳоти мафҳуми «воҳидҳои туфайлӣ» дар забони англисӣ баррасӣ гардида, инчунин таҳлили сарчашмаҳои илмие, ки истифодаи вожаҳои туфайлӣ дар матнҳои жанр ва хусусияти услубии гуногунро фаро мегиранд, анҷом дода шудааст. Дар он, аз ҷумла, инкишофи забонҳо дар замони ҳозира, нақши забони англисӣ дар ҷаҳон ва ҷумҳурии мо қайд карда мешавад.

Муаллиф дар бораи мавқеи вожаҳои туфайлӣ дар дастури забон сухан ронда, дар мақола истилоҳоти марбут ба мафҳуми воҳидҳои туфайлӣ дар забони англисиро мавриди таҳлил қарор дода, таъкид кардааст, ки он дар забони англисӣ ба таври васеъ муаррифӣ шудааст. Муаллиф дар баробари ин таъкид мекунад, ки вожаи асосии забони англисӣ вожаи *parenthetical* буда, муस्ताқилият ва иловагӣ будани воҳидҳои забони ин ғурӯҳро дар забони англисӣ ифода мекунад.

Муаллифи мақола баррасии адабиёти илмӣ анҷом дода, сарчашмаҳои хеле ҷолибро аз нигоҳи забоншиносӣ ва услубшиносӣ мавриди таҳлил қарор додааст, ки ба омӯзиши вижаҳои корбурди воҳидҳои туфайлии забон дар ин гуна матнҳои забони англисӣ, аз қабилӣ ҳуқуқӣ, илмӣ, рӯзномавӣ ва публицистӣ бахшида шуда, инчунин аҳамияти омӯзиши корбурди онҳоро дар адабиёти бадеӣ таъкид кардааст.

Дар охири мақола зикр мегардад, ки ҳар як матни баррасишуда ва дигар матнҳои аз ҷиҳати услубӣ гуногунро дар доираи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо ҷалби мавод аз забони русӣ муфассалтар дар ҷанбаҳои муқоисавӣ ва тарҷумавӣ баррасӣ кардан ба мақсад мувофиқ аст. Муаллифи мақола инчунин ба ҳулосае меояд, ки омӯзиши вижаҳои сохторӣ-маъноӣ ва функционалии тарҷумаи воҳидҳои туфайлии забони англисӣ дар қиёс бо забони тоҷикӣ дар матнҳои сабқу услубҳои гуногун дар оянда аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Калидвожаҳо: *воҳидҳои туфайлӣ, таркибҳои воридшуда, ибораи туфайлӣ, таҳлил, муқоиса, мутабиқат, парентеза, забони англисӣ, истилоҳ, услубҳои матн.*

SPECIFICITY OF PARENTHETICALS IN ENGLISH: TERMINOLOGY AND STYLISTIC DIVERSITY

The article examines issues related to the terminological representation of the concept of "Parentheticals" in the English language, and also provides an analysis of scientific sources covering the use of parenthetical words in texts of various genres and stylistic nature. In particular, it notes the development of languages in modern times, the role of the English language both in the world and our republic.

Speaking about the place of parenthetical words in grammar, the author of the article analyzes the terms associated with the concept of "parenthetical units" in English and emphasizes that it is widely represented in English. At the same time, she emphasizes that the main word in English is the word *parenthetical*, indicating the independence and complementarity of linguistic units of this category in English.

The author of the article conducted a review of scientific literature and analyzed very interesting sources in terms of linguistics and stylistics, devoted to the study of the features of the use of parenthetical units of language in such texts in English as legal, scientific, newspaper and journalistic, and also emphasizes the importance of studying their use in fiction.

At the end of the article it is noted that each of the considered and other stylistically diverse texts should be researched in more detail in comparative and translation aspects within the framework of the English and Tajiki languages with the involvement of materials from the Russian language. The author of the article also comes to the conclusion that the study of structural-semantic and functional-translation features of introductory units of the English language in comparison with the Tajik language in texts of different styles in the future has theoretical and practical significance.

Keywords: *parenthetical units, included constructions, parenthetical phrase, analysis, comparison, correspondence, parenthesis, English language, term, text styles.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуҷалилова Ҳикоят Саидмаҳмадовна - Институти байналмилалӣ Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забонҳо. Нишони: ш. Хуҷанд, маҳаллаи 27, бинои 1. Тел.: 928100770. Пастаи электронӣ: ejod@mail.ru*

Сведения об авторе: *Абдуҷалилова Ҳикоят Саидмаҳмадовна - Международный институт Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры языков. Адрес: г. Худжанд, 27-й микрорайон, д.1. Тел.: 928100770. Эл. почта: ejod@mail.ru*

Information about the author: *Hikoyat S. Abdujalilova - International Institute of the International University of Tourism and entrepreneurship of Tajikistan, teaching assistant at the Department of Languages. Address: Khujand city, Settlement 27, building 1. Tel.: 928100770. E-mail: ejod@mail.ru*

ВИДЕНИЕ НА КУЛИНАРНОЙ ЛЕКСИКИ В ГОВОРАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

Абдуллоева Г.З., Муродова Х.А.

**Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима
Улугзаде**

Лексический состав диалектов и говоров таджикского языка сложен и разнообразен. Языковые единицы, имеющие диалектные свойства, знакомят нас с обычаями, обрядами, традициями и обычаями таджикского народа. В лексике диалектов имеются слова, отражающие цивилизацию и культуру таджикского народа, которые передавались по наследству на протяжении веков.

Диалекты таджикского языка считаются основным источником лексики литературного таджикского языка. Сравнительное исследование таджикских говоров, проведенное профессором В.С. Расторгуевой в своём труде «Опыт сравнительного изучения таджикских диалектов», основанном ею в 1964 году, как новый этап в развитии таджикского языкознания, побуждает исследователей в этой области к решению новых проблем и задач [4, с. 3].

Как известно, Гиссарская долина является крупным центром ремесленничества в прошлом и настоящем. Исследователи, изучавшие эту область, сосредоточили свое внимание на ремесленной отрасли этой долины, поскольку именно ремесленная отрасль сделала этого региона более известной. Великий шелковый путь, проходивший через эту территорию внес значительный вклад в развитие этой отрасли.

Хотя диалекты Гиссарской долины изучаются исследователями с 1930-х годов, они в основном сосредоточились на фонетических и морфологических особенности говорах жителей этого региона. Они не предоставили информацию о ремесленной лексике этого региона.

В последние годы таджикские лингвисты отнеслись к этому вопросу несколько серьезнее и пишут статьи и диссертации посвященные лексике этих диалектов. Несмотря на то, что в области таджикской лингвистики имеется множество трудов и статей, посвященных кулинарной лексики, но все аспекты до сих пор не изучена в полной мере ни лингвистами, ни диалектологами. В дополнение к примечаниям и ссылкам, которые исследователи включили в свои статьи и диссертации.

Несомненно, что, несмотря на стремительную глобализацию культур и цивилизаций, наш народ будет бережно хранить обычаи и традиции, унаследованные от предков. В таком быстром интеллектуальном процессе преуспеет то государство и та нация, которая имеет развитую науку и образование, высокую культуру древности и современности, способна защищать и развивать свои национальные и исторические ценности, а также связывают их с общечеловеческими ценностями [20, с.369].

Соблюдая традиции и обычаи, мы можем сохранить слова и выражения, используемые во время церемоний, и обогатить словарный запас нашего языка. Развитие языка неразрывно связано с историей народа, его культурой, искусством, традициями, обычаями и обрядами. Язык в целом является важной частью или, другими словами, значительной частью истории нашего народа, и это традиция, которая отражает долгий путь таджикского народа со всеми его взлетами и падениями [18, с.13].

Лексический состав таджикских диалектов и говоров содержит тысячи исконно таджикских слов, вышедших из употребления по разным причинам. Первоочередной задачей лингвистов и фольклористов является выявление таких слов из идиом в ходе научных исследований и разведок и введение их в оборот таджикского литературного языка. Язык также является феноменом национальной культуры, посредством которого каждый человек осознает свою идентичность, расширяет свое мировоззрение, укрепляет свою духовную память [19, с. 5].

В диалекте Гиссарской долины наблюдаются много слов и терминов, связанных с кондитерским делом, поскольку этот вид ремесла существует в этом регионе уже много лет и

с годами продолжает развиваться и совершенствоваться. В частности, в Каратоге Гиссарской долины жили известные кондитеры этого региона. Каратаг издавна славился среди жителей Гиссарской долины своей вкусной выпечкой и сладостями [17, с.56]. Сладости, производимые в этой области, находят своих покупателей во всех регионах нашей страны и за ее пределами. Конечно, этот процесс, с одной стороны, приведет к развитию и совершенствованию данной области, а с другой стороны, к распространению слов и терминологии в этой области.

Еще в XIX веке купцы из Самарканда и Бухары покупали в Каратаге сладости и халву для своих путешествий. В прошлом и настоящем эта профессия очень популярна среди мастеров Каратага. В Каратоге было так много кондитеров, что в каждом районе Каратага был отведён отдельный уголок для кондитеров [2, с.58].

Как известно, каждый десерт, приготовленный кондитерами этого региона, тесно связан с традициями и обычаями местного народа и представляет собой определенные ритуалы, обычаи и традиции. Например, во время сорокадневной церемонии обязательно готовится десерт тархалва (особый вид халва) который используется для того, чтобы подсластить уста скорбящих. После фатихатуй (сватовство) начинается свадебная церемония, во время которой готовится лепешка и отправляется в дом жениха с тортом, чтобы мать жениха могла раздать ее своим родственникам и сообщить им о предстоящей женитьбе своего сына.

В последнее время значительно возрос интерес исследователей, лингвистов и фольклористов к лексике, выражающей народные обычаи, традиции и нравы, а также народные промыслы и ремёсел [13, с.27].

Невозможно отрицать, что слово «канд» считается арабского происхождения, но настолько глубоко укоренился в нашем языке, что определить это можно только с помощью этимологического исследования. Кроме того, следует отметить, что термин «канд» также часто встречается в синонимической паре «канду курс». В таджикском языке также существуют некоторые поверья и суеверия, возникшие в связи со словом «канд». Например:

Агар ҳангом арусро ба хонаи домод овардан ё баръакси ҳол домодро ба хонаи арӯс бурдан ба сари онҳо қанд пошӣ, зиндагиашон ба мисли қанд ширин мешавад (когда невесту везут в дом жениха или наоборот, когда жених идет в дом невесты, им на головы посыпают конфеты, их жизнь становится такой же сладкой, как конфеты).

Агар ба домод дар таги чодар дар хонаи арус қандчой нӯшад миёни онҳо чангу чанчол намехезад (Если жених выпьет сладкий чай под чодаром в доме невесты, между ними не будет ссор и драк).

Среди жителей Гиссарской долины существует такой обычай, когда в доме родится ребёнок, бабушки раздают сладости. Женщины Бадахшана встречают жениха по прибытии в дом невесты хлебом, который называется «safedtabaq nbvaruk» (на хлеб намазывают сахар и масло) [8, с.471].

Как известно, с развитием кондитерских дел в диалектах Гиссарской долины появилось множество слов и терминов, которые до сих пор используются в своем первоначальном виде.

Термины этой области можно разделить на следующие группы:

1. Названия инструментов, которые используют кондитеры при производстве кондитерских изделий: *чахдег* (специальный большой горшок), *кавча* (напоминает большую ложку, сделан из дерева и используется для измельчения халвы), *чилчӯб* (изготавливают из коры дерева юлгун, которая жесткая и прямая, как пружина, и необходима для транспортировки куста), *элак* (сито), *оташигирак* (устройство зажигания), *тахгиронӣ* (петарда) и т.д.

Следует отметить, что большинство эквивалентов этих слов указаны в словаре «Бурхони котеъ», что свидетельствует о богатстве нашего таджикского языка. И мы сочли нужным привести некоторые из них в качестве примеров: термин «*парвезан*» означает

«сито» и относится ко всему, что имеет отверстия [7, с. 235]. Термин «*оташигирак*» означает всё, что может быть воспламенено огнем. и то, что возжигается огнём [7, с.43].

Хотя в этом регионе термин «*чилчув*» используется для в значении «инструмента, который сгибается и выпрямляется подобно пружине и используется для сбивание беа до тех пор, пока они не будут готовы», но существуют другие значения этого слова. По словам лингвиста Р. Сангиновой, оказывается, что слово *чилчув* на канибадамском диалекте означает «метла, необходимая для подметания печи» [10, с. 68]. На каратогском диалекте такой веник называется «чоруби кунди», жители Гиссара используют в этом значении термина «джоруби мута».

2. Названия продуктов, из которых кондитеры готовят кондитерские изделия: *равган* (масло), *шакар* (сахар), чавхари лиму (лимоная кислота), беа (вид растений), кунчит (кунжут), хона занбур (пчелиный воск), тухм (яйца), чормағз (орехи), бодом (миндаль), pista (фисташки), ранг (краситель) и т. д. Слово «чочмак» является диалектной формой слова «чочмак». Для приготовления халвы в этом регионе используют специальную муку, которая называется «гули орд» (сама лучшая мука).

Следует отметить, что в говорах жителей Гиссарской долины слово «цветок» употребляется также в значении «лучшее, что есть» в дополнение к своему первоначальному значению. Например, гули орд, гули либос, гули хурок и т. д.

3. Наименования продукции, выпускаемой кондитерами: хавлои *пашмак*, хавлои *сурхак/ ѓмочхавло*, хавлои *кунчитий*, хавлои *лавз*, хавлои *сафедак/ хавлои малакодорак* (вид хавла); қанди *кокулдорак*, қанди *мак-макак/ қанди фучфучак/*, қанди *хурӯсак*, қанди *обидандон*, қанди *бодомдорак*, *пахтақанд*, *сеуқанд*, *гулқанд*, *калақанд*, *похсақанд* (вид конфет) *қандалот*, *малмалот* (мармелад), *наво* (набот) *парварда* (вид набота) ва ғайра.

Несомненно, что в каждом диалекте таджикского языка для обозначения названия «хавло» используются разные термины. Например, в бухарском диалекте распространены термины *ҳалвои яхак*, *ҳалвои рӯганин*, *ҳалвои pistaмағз*, *ҳалвои собунӣ* и т.д. [6, с.267]. Большинство этих обычаев, традиций, а также слов и терминов, возникших в связи с этими народными традициями и обычаями, были унаследованы от наших предков и дошли до нас без каких-либо изменений на протяжении веков. Например, одной из таких традиций является приготовление «хавлои лавз» (халвы из ядер миндаля) в праздничные дни, что привело к появлению термина «хавлои лавз». В словаре значение этого термина даётся следующим образом: лавз (араб) — миндаль, лавзина (араб.) — халва из ядер миндаля [15, с. 583].

Термин «гулқанд» берет свое начало на ранних этапах развития нашего языка и используется в той же форме в произведениях классиков:

Гулашро хонда ширинтар зи *гулқанд*,

Ниҳоли гул асоси лаълпайванд аст

Он посчитал цветок был слаще мёда,

Росток цветка основой красного рубина [11, с.235].

Хотя термин «гулқанд» возник на ранних этапах развития нашего языка и имеет широкий спектр использования в этой области, слово «калақанд» постепенно приобрёл архаистическое свойство. Также в говорах жителей Гиссарской долины суффикс -ба используется для образования слов, выражающих названия многих сладостей: *хавлои башир* (малочный хавла), *хавлои бачомоқ* (хавла с грецким орехом), *хавлои ба бодом* (хавлои ба бодом), *хавлои ба pista* (фисташковый хавла), *хавлои ба кунчид* (кунжутный хавла), *хавлои бамаска* (сливочный хавла) и т.д. Кроме того, следует отметить, что молоко играет особую роль в приготовлении кондитерских изделий в этом регионе, и внесло значительный вклад в возникновение некоторых терминов в кондитерской отрасли, таких как *хавлои башир* (малочный хавла), *кулчаканди башир* (пиченье). Другие этнические группы и племена также считают молоко и молочные продукты своей основной пищей. Молочные продукты являются основным продуктом питания калмыков [9, с. 93].

Следует отметить, что термин «обидандон» не только занимает особое место в говорах жителей этого региона, а так же этот термин также используется в других диалектах и говорах таджикского языка и в произведениях таджикских поэтов и писателей. Например, Садриддин Айни также с большим мастерством использовал этот термин в своём рассказе «Смерть роставщика», чтобы описать настоящую правду: ... Ба тарафи дигари лаъли конфетҳои арзонбаҳо ва *обидандонхоро*, ки аз лойшакар сохта мешуданд, рехта ба ҳар кадоми онҳо ҳам як пули дупули нарх мемонд.

По другой части паднаса были насыпаны дешевые конфеты и конфеты обидандон сделанные из грязевого сахара, каждая из которых стоила одна-две копейки[1, с.62].

Однако, в отличие от слова «обидандон», лексический состав «кандии кокулдорак» в выражении «названии конфетов» знаком не представителям всех диалектов, поскольку этот вид сладостей готовят только кондитеры данного региона. Следует также отметить, что название конфеты не имеет ничего общего с её вкусом или способом приготовления. Термин «канди кокулдорак» возник из-за сходства бумаги, в которую они завернуты, с косой девушек. На самом деле кондитер вручную расписывает бумагу для этой конфеты, затем складывает ее пополам, а после складывания искусно обрезает верхнюю часть бумаги, придавая ей форму косу. Затем он кладет конфету на дно бумаги и заворачивает её. В данном случае кондитер привлекает внимание покупателей не вкусом своей продукции, а красотой данного вида десерта. Кроме того, следует отметить, что в данном регионе для выражения понятия «канд» употребляется и заимствованное слово *kanfet* (*konfet*), которое в речи пожилых людей употребляется также в форме *kandafut*. Русские лингвисты по-разному объясняют происхождение слова «конфета». Например, лингвист Г. Крылов утверждает, что слово «конфета» в итальянском языке имеет форму «*konfetto*» и пришло в этот язык из немецкого в форме «*konfekt*», корень которой восходит к латинскому слову «*confektum*» - «лекарство» [5, с. 165]. А так же наблюдается что заимствование слова шоколад (шоколад), мармелад (мармелад), манпасин (мапаси), тортак (торт), бискивит (печенье), пичинак (печенье), кекис (кекс), пирожни (пирог), хиворост (хиворост) и вошли в горорах этих говоров и обогащают словарный запас этого диалекта.

4.Имена лиц, занимающихся выпечкой и кондитерскими изделиями: *ҳалвогар* /*ҳалвопаз*/ *ҳалвотарош* (кондитер, который готовит хавлу), *навогпаз* (кондитер, который готовит набот), *парвардапаз* (кондитер, который готовит особый вид сладостей под названием парварда), *нишолоҳпаз* (кондитер, который готовит нишоло), *қаннод* (кондитер) *қандпаз* (кондитер, который готовит конфеты), *пичинпаз* (кондитер, который готовит пиченье), *тортпаз* (кондитер, который готовит торты) и.т.д.

Кроме того, следует отметить, что данная отрасль ремесла в этой местности имела свои нюансы, в связи с которыми в этом регионе возникли особые поверья. Например, в этой местности употребляется лексическая единица «пайгалты», которая основана на поверье, бытующем среди изготовителей халвы в этом регионе: (Агар хангоми тайёр намудани халво одами бетаҳорат ба хона дарояд, пай меғалтад ва ҳалво сафед намешавад – если при приготовлении халвы нечистый человек входит в дом, нечистый дух заходит в дом и халва не побелеет). Термины этой отрасли зачастую имеют древнюю историю и использовались на протяжении столетий без каких-либо изменений формы и значения в диалекте этих народов.

Появление термина «халои пашмак» в этой сфере ремесел кажется немного странным. В связи с этим мы посчитали необходимым немного пояснить это слово. В «Словаре таджикского языка» слово «пашмак» определяется как: «род халвы, тонкий, как волос, но белый» [16, с.47].

Для приготовления этой халвы предпринимаются следующие шаги. Сначала они готовят пасту из сахара и беа (вид растения). В отдельной белой кастрюле мука обжаривается с желтым маслом до слегка золотисто-коричневого цвета, но главное — не допустить, чтобы мука стала слишком желтой. Затем густой сироп смешивают с поджаренной мукой и тщательно вымешивают. Полученную смесь затем подвешивают на гвозди, вбитые в стену. Постепенно цвет смеси становится белым. Затем ее помещают на

большую подкову и тянут со всех четырех сторон до тех пор, пока в смеси не появятся паутинки. Когда хавла принимает форму волоса, ее обрезают до определенного размера и заворачивают в бумагу, добавляя немного лимонного сока для придания аромата. Выражения «сладкий виноград» и «сладкая шелковица» также знакомы жителям этого региона. Также для представителей этих диалектов характерны слова шарбат и шахдаб, которые в той же форме употребляются и в таджикском литературном языке.

Однако следует отметить, что слово шахдаб, означающее «вода, которую дают выпить жениху и невесте во время свадебной церемонии», имеет свои синонимы, такие как кандаб, шириноб и т. д. Термин «сироп» в большинстве случаев также используется в своем первоначальном виде.

При анализе материала нами доказано, что большинство слов, относящихся к кондитерскому ремеслу, в диалектах Гиссарской долины имеют однородную форму и являются общеупотребительными. Причина, по которой эти слова используются в этом регионе одинаково, заключается в том, что в Гиссарской долине северный диалект смешивается с южным диалектом. Гиссарская ветвь южного диалекта, которая долгие годы функционировала в среде других диалектов, претерпела определенные изменения. В результате некоторые характерные для него слова исчезли [2, с.240]. Конечно, до сих пор в речи пожилых людей этого региона сохранилось большинство слов, являющихся чисто диалектными, однако в речи молодого поколения появляются более общеупотребительные слова. Учитывая это, профессор Л.В. Успенская писала: «Словарный состав обоих гиссарских диалектов в основном общетаджикский» [14, с.226].

Таким образом, слова и термины кондитерской отрасли образуют особый пласт в лексическом составе диалектов Гиссарской долины и охватывают богатый материал. Своеобразие проявляется, прежде всего, в том, что они содержат как общетаджикские и диалектные слова, так и заимствованные элементы. Хотя заимствованные слова не очень многочисленны, они прочно вошли в речь местных жителей и употребляются параллельно с таджикскими словами. Слова и термины, связанные с кондитерской делом, составляют важную часть словарного запаса диалектов Гиссарской долины и имеют свои уникальные особенности.

Рецензент: д.ф.н., профессор Мухаммаджонзода О.О.

Литература:

1. Айни, С. Смерть ростовщика / С. Айни. – Душанбе, 2015. – 561с.
2. Аттобуллоев, С. Южный диалект таджикского языка. Т. 4 (синтаксис) / С. Аттобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1984. – 249 с.
3. Джурабоев Р. Родина поэта/ Р. Джурабоев. – Душанбе, 1991. – 225 с.
4. Ершов, Н. Каратаг и его ремесло/ Н. Ершов. – Душанбе, 1984. – 100 с.
5. Крылов, Г. А. Этимологический словарь русского языка / Г.А. Крылова. СПб. : Полиграфуслуги, 2005. – 432 с.
6. Гаффоров, Р., Неменова, Р.А. Южный диалект таджикского языка / Р. Гаффорова, Р.А. Неменова. – Душанбе: Дониш, 1973. – 201с.
7. Матроров, С.К. Языковые связи (на примере лексики традиционных игр ваханцев с точки зрения сравнении) / С.К. Матроров // Вестник института языков. – Душанбе, 2011. – №1(4). – С. 43-51.
8. Мухаммадхусайн, Бурхон. Бурхони котей.Т.1/ Бурхон Мухаммадхусайн. – Душанбе: Адиб, 1993. – 280 с.
9. Назарова, З. О. Этнолингвистический анализ лексики связанной со свадебным обрядом” (на материале помирских языков) / З.О. Назарова // Российский гуманитарный журнал. Том 4. – М., 2015. – №6. – С. 471- 486.
10. Очирова, Н.Ч. Мукабенова, Ж.А. Шарапова, Н.Н. Лексика, отражающая традиционную пищу калмыков (этнолингвистический аспект) / Н.Ч. Очирова, Ж.А. Мукабенова, Н.Н. Шарапова // Вестник Калмыцкого университета. – Калмыцк, 2019. – № 4(44). – С. 93- 97.
11. Сангинова, Р. Лексика говора Конибодма / Р. Сангинова. – Душанбе, 2017. – 198 с.

12. Сайидо, Насафи. Избранное / Насафи Сайидо. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 702 с.
13. Сироджуддин, Алихон Орзу. Чароги хидоят / Орзу Алихон Сироджуддин. – Душанбе, 1992. – 238 с.
14. Суфиева, Г. Изображение некоторых народных традиций в произведениях Лоика Шерали / Г. Суфиева // Материалы международной научно-теоретической конференции ТМУ им. Абуали ибни Сино «Шёлковый путь и Евразийские межкультурные отношения», посвященной «Году развития туризма и народных ремёсел». – Душанбе, 2018. – С. 227–230.
15. Толковый словарь таджикского языка. Т.1. – М., 1969. – 951 с.
16. Толковый словарь таджикского языка Т.2. – М., 1969. – 947 с.
17. Успеская, Л.В. Говоры таджиков Гиссарского района. – Душанбе, 1962. – 170 с.
18. Эмомали, Раҳмон. Забони миллат ҳастии миллат. Китоби 1 / Раҳмон Э. – Душанбе, 2016. – 516 с.
19. Эмомали, Раҳмон. Забони миллат ҳастии миллат. Китоби 2 / Раҳмон Э. – Душанбе, 2020. – 431 с.
20. Эмомали Раҳмон. Независимость Таджикистана и возрождение нации Т.4/ Раҳмон Э. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 472 с.

НАЗАРЕ БА ВОЖАҶОНИ СОҶАИ ПУХТУПАЗ ДАР ЛАҲЧАҶОИ ВОДИИ ҶИСОР

Дар мақола оварда шудааст, ки этнолингвистика ҳамчун илм дар замони ҳозира рушду таккомул ёфта, дар ин бахш дар забоншиносии тоҷик низ рисолаву мақолаҳои нав нашр гардида истодаанд. Этнолингвистика чун шоҳаи ҷудоғонаи забоншиносӣ хеле барвақт, аниқтараш дар анҷоми асри 19 ва ибтидои асри 20 ба вучуд омадааст.

Муаллиф бо факту далелҳо исбот намудааст, ки истилоҳоти соҳаи қаннодӣ як қисми асосии луғати лаҳҷаҳои мазкурро ташкил менамояд. Инчунин, дар мақода дарҷ гардидааст, ки баъзеи ин гурӯҳи калимаҳо дар лаҳҷаҳои мазкур шакли лаҳҷавиро касб намудаанд.

Ҳамин тариқ, муаллиф оид ба куҳан будани баъзе калимааву истилоҳоти ин гурӯҳи калимаҳо маълумоти муфассал маълумот додааст. Баъзе аз калимаҳои соҳаи қаннодӣ, ки дар лаҳҷаҳои мазкур дар ин бахш вомерӯанд, ҳам дар забони адибони классик ва ҳам дар забони адибони муосир дар ҳамин шаклу маънӣ дучор мешаванд.

Калимаву истилоҳоти бахши қаннодӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои водии Ҷисор як қабати махсусро ташкил медиҳанд ва маводди ғановатмандеро фаро мегиранд. Ғановат, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки дар онҳо вожаҳои ҳам умумитоҷикиву лаҳҷавӣ ва ҳам унсурҳои иқтибосӣ амал мекунанд.

Вожаҳои иқтибосӣ чандон фаровон набошанд ҳам, дар нутқи сокинони мавзеъ ҳазм шуда, бо вожаҳои тоҷикӣ дар як радиф истеъмол меёбанд.

Калидвожа: қаннодӣ, қанд, лаҳҷа, шева, забон, таркиби луғавӣ, водии Ҷисор, забони адабӣ, луғат, истилоҳ.

ВИДЕНИЕ НА КУЛИНАРНОЙ ЛЕКСИКИ В ГОВОРАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В статье говорится, что этнолингвистика как наука в настоящее время развивается и эволюционирует, в таджикской лингвистике публикуются новые труды и статьи по этому направлению. Этнолингвистика как отдельный раздел языкознания возникла очень рано, точнее, в конце XIX — начале XX вв.

Автором доказано фактами и доказательствами, что терминология кулинарной лексики составляет большую часть словарного состава этих диалектов. В статье также указывается, что некоторые из этой группы слов приобрели диалектные формы в этих диалектах.

Таким образом, автор предоставил подробную информацию о древности некоторых слов и терминов этой группы слов. Некоторые слова из кулинарной сферы, которые встречаются в диалектах, упомянутых в этом разделе, встречаются в той же форме и значении как в языке классических, так и современных писателей.

Слова и термины кулинарной отрасли образуют особый пласт в лексическом составе говоров Гиссарской долины и включают в себя богатый материал. Это богатство проявляется, прежде всего, в том, что они содержат как общетаджикские и диалектные слова, так и заимствованные элементы.

Несмотря на то, что заимствованные слова не очень многочисленны, они прочно вошли в речь местных жителей и употребляются параллельно с таджикскими словами.

Ключевые слова: кулинарный, сахар, говор, диалект, язык, словарный состав, Гиссарская долина, литературный язык, лексика, термин и.т.д.

A VISION OF CULINARY VOCABULARY IN THE DIALECTS OF THE HISSAR VALLEY

In article it is noted that the ethnolinguistics as science in modern time develops and in this sphere in the Tajik linguistics many new theses and articles are published.

Ethnolinguistics as the separate industry linguistics developed very much early, is more faithful 19 and the beginning of 20 centuries at the end. The author with the concrete facts proves that the culinary sphere is a part of lexicon of these dialects.

Also in a stata it is noted that some of these words in Hisar dialects receive a dialect form. Thus the author emphasizes about antiquity of some words and terms. A part of these dialects is planned both in creativity of classics and in works of modern poets and writers.

So, lexicon and terms of the culinary sphere in lexical structure of dialects of the Hisar valley make a special layer and serve for creation богатого material.

The wealth, most likely, is that in it both the all-Tajik ddialektizm and loan words work. Though existence of loan words is a little, but in the speech of the population of this area are often used and as a result turn into daily used lexicon.

Keywords: confectioner, candy, dialect, sub-dialect, language, lexicon, Hisar valley, literary language, dictionary, terminology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забониносии ва рӯзноманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 917116426*

Муродова Хилола Абдурауфовна – *Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи забониносии ва рӯзноманигорӣ. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Мухаммадиева. тел: 93-636-07-06 почта: hilola1992 mail.ru.*

Сведения об авторах: *Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзада, доктор филологических наук, доцент кафедры языкознание и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 917116426*

Муродова Хилола Абдурауфовна – *Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзада, ассистент кафедры языкознание и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева . тел: 93-636-07-06.почта: hilola1992 mail.ru.*

Information about the authors: *Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna – Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)917116426.*

Murodova Hilola Abduraufovna - *TGYN named after Sotima Ulughzoda, assistant of the department of linguistics and journalism. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. tel: 93-636-07-06. mail: hilola1992 mail.ru*

**ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ БО ПЕШОЯНДҲОИ НОМИИ ТАРКИБИИ ЗАМОНИИ
ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА ТАРЧУМАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ ОЛМОНӢ**

Абубакрзода Ш. Ҷ., Сайфуллоев Х. Ғ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забон вобаста ба ташаккули ҷамъият инкишоф ёфта рушд мекунад. Аз ин рӯ, ҳар як забон дорои ду ҳолат мебошад: яке - ҳозира ва дигаре -пешинаи забон, яъне ҳолати қадимаи он. Ҳолати ҳозираи забонро синхрония меноманд ва ҳолати пешинаи онро диахрония. Яъне дар ҳар ду маврид забон бояд зери таҳқиқ қарор дода шавад.

Новобаста ба чӣ гуна будани вазъи таърихӣ ва шароити иҷтимоӣ забон арзишҳои аслии худро ҳифз намудааст. Агар ба гузаштаи пайдоиш ва рушди забони тоҷикӣ таваҷҷуҳ кунем, дар ҳар давра дар забони мо дигаргунӣ ба вучуд омадааст, ки боиси ташаккул ва рушду устувории сохти грамматикӣ забони тоҷикӣ гардидаанд, яъне дар ҳар марҳилаи таърихӣ забони тоҷикӣ тавонистааст, ҳешро чун забони тавоно дар риштаҳои гуногуни илм муаррифӣ кунад.

Забони тоҷикӣ ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад, аз ин рӯ, бо забони олмонӣ аз як оилаанд. Таҳқиқ ва муқоисаи қисматҳои гуногуни он, аз ҷумла грамматикаи ин забонҳо, барои омӯзиш ва рушди минбаъдаи забоншиносии тоҷик муфид аст.

Пешоянд- дар забонҳои муқоисашаванда (тоҷикӣ-немиӣ) калимаҳои ёрирасон буда, якҷо бо исми ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои нутқи омада, муносибати онҳоро бо дигар калимаҳои ифода мекунад. Пешояндҳо дар ҷумла ва ибора муносибатҳои масоҳат, замон, сабабу мақсад, соҳибияту тарзро нишон медиҳанд.

Аз замонҳои пеш омӯзиш ва татқиқоти пешояндҳо дар зери назари забоншиносон қарор гирифтааст. Пешояндҳо калимаи хизматрасон низ меноманд. Яъне муносибати исми ё ҷонишинро бо дигар калимаҳои нишон медиҳад. Дар забони адабии муосири тоҷик айни замон ҳар як пешоянд ҷиҳати сохторӣ- семантикӣ худро дорад [1, с. 33].

Матлаби пешояндҳо дар солҳои 20-ум ва 30-юми асри XX дар забоншиносии тоҷикӣ мавриди пажӯҳиши махсус қарор додашудааст. Вобаста ба ин ҳиссаи ёридиҳандаи нутқи асару мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ таълиф шудаанд, ки саҳми олимони Р. Л. Неменова «Предлоги в таджикском языке»; А. Мирзоев «Ибораҳои феълии замонӣ дар забони ҳозираи тоҷик»; Н. Маъсумӣ «Очеркҳои оид ба инкишофи забони адабии тоҷик»; М. Шақурӣ «Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад»; Б. Камолитдинов «Сухан аз баҳри дигарон гӯянд»; «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик»; Х. Ҳусейнов, К. Шукурова «Луғати терминҳои забоншиносӣ» ва дигарон хеле бузург мебошад.

Р. Л. Неменова дар мавзӯи пешояндҳои забони тоҷикӣ пажӯҳишҳои анҷом дода, чунин андеша меронад «Пешоянду пасояндҳои калимаҳои ёридиҳанда мебошанд, ки бо исми, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои нутқи омада, муносибати синтаксисии онҳоро бо дигар калимаҳои ифода менамоянд. Онҳо дар ибора ва ҷумла муносибатҳои масоҳат, замон, сабаб, мақсад, соҳибият, тарз, муқоисаву монандӣ, объект ва ғайраро нишон медиҳанд» [5, с. 1956, 23].

Агар мо ба собиқаи таърихӣ забони тоҷикӣ назар афканем, пешоянд яке аз ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқи буда, пеш аз калимаҳои мустақилмаъно барои ифодаи муносибатҳои гуногуни грамматикӣ хизмат мекунад. Дар тури мавҷудияти таърихӣ ҳеш забони тоҷикӣ чанд маротиба таҳаввулотҳоро паси сар намудааст.

Пешоянд дар забони тоҷикӣ аз нуктаи назари пайдоиш ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: ба гурӯҳи аввал пешояндҳои аслии дохиланд, ки пайдоиши онҳо ба давраи бостонии инкишофи забони тоҷикӣ тааллуқ дорад; ба гурӯҳи дуюм бошад пешояндҳои номӣ ворид мешаванд, ки баъдтар мавриди истифода қарор гирифтаанд ва онҳо дар марҳилаи миёнаи рушду ташаккули забон батадриҷ комил шуданд.

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳои номии таркибие, ки пурра маънои замонӣ доранд, як гурӯҳи калонро ташкил карда, ин пешояндҳои номии таркибӣ дар ҷойи аввал маънои луғавӣ худро аз даст надода, боз маънои умумии абстрактӣ пешояндҳои аслиро низ дода

метавонанд. Дар дигар ҳолат бошад пешояндҳои асли метавонанд маънои пешоянди номиро низ дақиқтар карда бошанд.

Пешояндҳои таркибии номӣ низ монанди пешояндҳои асли барои ифодаи муносибатҳои умумӣ, абстрактӣ (замонӣ, масоҳавӣ, сабабӣ ва ғайра) байни предметҳо ва ё барои нишон додани чунин муносибатҳои предметҳо нисбат ба амал, ҳолат ва аломат хизмат мекунад. Чузъи номӣ маънои умумӣ ва абстракти пешоянди аслиро равшан ва маҳдуд мекунад.

Пешояндҳои номии таркибии нави замонӣ, ки муносибатҳои замонино равшантар месозанд, бештари маврид дар забони ҳуҷҷатгузорӣ, рӯзномаҳо, асарҳои илмӣ ва оммавию даврӣ истифода мешаванд.

Тибқи андешаи мо сабабҳои пайдо шудани чунин пешояндҳо, асосан, ташкил ва дигаргун шудани сохти давлатдорӣ ва ё ин ки ба вучуд омадани муносибатҳои нави идоракуни дар сохторҳои давлатдорӣ ва идорӣ, тараққиёт ва пешрафти соҳаи иқтисодиёт ва мақоми давлатӣ гирифтани забони мавриди истифода ба шумор мераванд.

Чараёни ташаккули пешояндҳои нави номии таркибии замонӣ, махсусан дар давраи шуравӣ, дар услубҳои расмӣ - коргузорӣ, илмию техникӣ ва газетавию публицистӣ бо як усули саҳт пеш рафта буд.

Ҳамин тариқ, калимаҳое ба гурӯҳи пешояндҳои номии таркибии замонӣ ворид шудаанд, маънои луғавиашон гӯё он мазмуни грамматикӣро, ки пешояндҳо ифода мекунад, нишон медиҳанд (**вақт-zeit, ҳангом-zeitraum, замон-zeit, давра; айём; муддат; асно; зарф- zeitraum, баъд-danach, пас-hinten, пеш-vor ва ғайраҳо**). «Дар натиҷаи ба пешояндҳои асли ҳамроҳ шудани ин калимаҳо ва ба охири аксари онҳо илова гардидани бандаки изофӣ пешояндҳои таркибии номӣ ба вучуд меоянд, ки тобишҳои гуногуни маънои замонино ифода карда метавонанд (**дар вақти- während, дар замони- während, дар аснои- während, дар мавриди- während, дар айёми- während, баъд аз-nach dem, пеш аз-vor dem ва ғайраҳо**)» [4, 1972, 81].

Аксари пешояндҳои номии таркибии замонино пешояндҳои изофӣ ташкил медиҳанд, ки бо чузъи тобеи ибора маҳз ба воситаи бандаки изофӣ алоқаманд мешаванд. Бандаки изофӣ унсури таркибии пешояндҳои номӣ мебошанд. Дар пешоянди номӣ будани бандаки изофӣ нишоннаи он аст, ки ҳиссаи номии пешоянди таркибӣ дар асл калимаи мустақилмаъно буда, ҳоло ҳам маънои луғавии онҳо то андозае равшан дида мешавад. Ин омилҳо далели он аст, ки ҳиссаи номии пешояндҳои номии замонӣ маънои луғавии худро дар мавриди муайян, бешак, нигоҳ дошта метавонад. Масалан: 1) метавонад пасванди чамъ дошта бошанд: **дар вақтҳои, дар замонҳои**; 2) метавонад пеш аз худ эзоҳдиҳандаи алоқаи ҳамроҳӣ қабул кунанд: **дар ҳамин вақт, дар ин ҳангом** (дар чунин маврид калимаҳои **вақт** ва **ҳангом** ҳуқуқи чузъи пешоянди номӣ будани худро аз даст дода, ба чузъи тобеи ибора табдил меёбанд: **дар ҳамин вақт омадан, дар ин ҳангом рафтан**); 3) ба таври мутавазӣ мустақилона аъзои ҷумла шуда метавонанд: якшанбе барои ба шикор рафтан **вақти хуб аст. Замони** гузаштаре ба хотир оварда; 4) метавонанд бандакчонишин дошта бошанд: **дар вақташ, дар замонаш**.

Дар таҳлили маводи дар даст дошта серистеъмоли, сермаҳсулӣ, маъно ва сохтори морфологии пешояндҳо ба назар гирифта шудааст.

Дар сохтан ва ба намудҳо ҷудо кардани ин намуд ибораҳо пешояндҳо ва ё таркибҳои пешоянд монандихоро дидан мумкин аст: **дар вақти, дар ҳангоми, дар замони, дар давраи, дар аснои, дар айёми, дар айни, дар ҳини, дар мавсими, дар лаҳзаи, дар рафти, дар равиши, дар чараёни, дар аҳди, дар мавриди, дар фурсати, дар гашти, дар арафани, дар маросими, дар таърихи, дар фасли, дар синни, дар овони, дар аввали, дар ибтидои, дар муддати, дар зарфи, дар давоми, дар муҳлати, дар навбати, дар карати, дар бораи, дар маротибаи, дар тули;**

баъд аз, пас аз, пеш аз, қабл аз, аз вақти, аз ҳангоми, аз замони, аз давраи, аз ибтидои; аз вақти ... то вақти, аз айёми ... то вақти, аз давраи ... то замони, аз овони ... то синни, аз аввали ... то охири;

**то вақти, то ҳангоми, то замони, то давраи, то аввали, то ибтидои;
ба ҳангоми, ба вақти, ба замони, ба давраи, ба ҳини, ба айёми, ба муддати;
бо мурури, бо муҳлати** ва ғайраҳо.

«Чи хеле дақиқ ва равшан карда шуд, пешояндҳои номии таркибии замоние, ки ба воситаи пешоянди аслии «дар» сохта мешаванд, қисми зиёди ин гурӯҳи пешояндҳоро ташкил дода, шояд аз 50% ҳам гузарад. Новобаста ба он ки ин пешояндҳо ба таври умумӣ нишондиҳандаи муносибатҳои замони доранд: бо як қатор хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунад. 1) ҳар кадоми онҳо вобаста ба маъноии луғавии калимаҳо доираи муайяни пайвасти доранд; 2) аз ҷиҳати истемол ва маҳсулнокии иборасозӣ фарқ мекунад. Аз ҳамин лиҳоз, ибораҳоро бо ҳар яке аз ин пешояндҳо аз назар гузаронидан мувофиқ буда метавонад. Дар пешояндҳои **дар вақти, аз вақти, то вақти, ба вақти** ҷузъи номӣ исми **вақт** мебошад ва дар ибора доираи пайвасти ин пешояндҳо бо гурӯҳи муайяни луғавии калимаҳо қариб тафовут надоранд. Бо вучуди ин ибораҳо бо ин пешояндҳо ҳам аз рӯйи шакл ва ҳам аз рӯйи маъно намудҳои гуногунро ташкил мекунад. Ифодакунандаи тафовути маъноӣ дар ибора бо ин пешояндҳо, аслан, пешоянди аслии мебошад» [4, с. 1972, 92].

Ҳоло ибораҳоро бо ҳар як пешоянди номӣ дар алоҳидагӣ дида мебароем.

Ибораҳои бо пешоянди **дар вақти**. Дар ин намуд ибораҳои феълии замони ифодакунандаи муносибати замони, асосан, ҳуди пешоянди **дар вақти** буда метавонад. Дигар на ҷузъи асосӣ ва на ҷузъи тобеъ маъноӣ замонро нишон дода наметавонанд. Дар ин мавридҳо маъноии луғавии пешоянди **дар вақти** бо маъноии грамматикӣ он баробар меоянд. Исмиҳое, ки дар таркиби ибораҳои феълии бо пешоянди **дар вақти** меоянд, микдорашон зиёд мебошанд, аз ин лиҳоз, маъноии луғавии онҳо низ гуногун мешаванд. Ибораҳое, ки ҷузъи тобеашон исми амалу ҷараёни ҳаракату амал мебошанд ва ё бо мафҳуми амалу ҳаракат алоқаманданд, амалеро ифода мекунад, ки дар давом ва ё як муддати замони амали дигар ба вучуд омадааст: **дар вақти кор фаҳмидан- beim Arbeiten verstehen, дар вақти сурудхонӣ пайдо шудан- beim Singen erscheinen, дар вақти суҳбат гирифтани- beim Sprechen gehört werden, дар вақти хӯрокхӯрӣ пурсидани- beim Essen fragen** ва ғайраҳо. «Мо рӯзона, **дар вақти шиддати гармии** ҳаво бар он суфа ба оби равон чашм дӯхта **менишастем**» [7, с. 156].- Wir saßen jeden Tag **während der sengenden Hitze** auf diesem Sofa und starrten auf das fließende Wasser. [3,141] «**Дар вақти тамомияти базми** як кӯзача дар даст боз **ҳозир мешуд**» [7, с. 116].- **Während der gesamten Party** tauchte immer wieder ein kleiner Topf in seiner Hand auf [3, с. 165]

Дар байни ибораҳои феълии бо пешоянди **дар вақти** ибораҳои сершуморе дучор шуда метавонанд, ҷузъи тобеашон масдар мебошад. Ин ибораҳо гурӯҳи алоҳидаеро ташкил кунанд ҳам, вале аз рӯйи маъно аз ибораҳое, ки ҷузъи тобеашон исмиҳое амалу **ҷараён**, фарқ надоранд. Чунончи: **Дар вақти сурудхонӣ омадан - Kommen während der Singzeit – дар вақти суруд хондан омадан- beim Singen kommen**. Бинобар ин, ибораҳои бо пешоянди **дар вақти** ва масдар низ амалеро ифода мекунад, ки ҳангоми иҷрои амали дигар воқеъ шудааст.

Аз ибораҳои дар боло оварда маълум гашт, ки ибораи **дар вақти сурудхонӣ омадан** ба забони олмонӣ **Kommen während der Singzeit** тарҷума шудааст. Лекин калимаи «**während - дар давоми**» бояд баргардон шавад.

Бояд зикр кард, ки масдарҳои бо пешоянди **дар вақти** истифодашаванда аз лиҳози маъноии луғавӣ маҳдуд нестанд. Як ҳуди масдар бо пешоянди **дар вақти** камистемол мебошад. Азбаски масдар моҳиятан амалу ҳаракат мебошад ва маъноии бисе абстракт ва умумӣ дорад ва дар дохили ибора дар бештари ҳолатҳо эзоҳдиҳандае қабул мекунад. Ин эзоҳдиҳанда бошад аслан вазифаи дақику равшан кардани мазмуни замонии ибораро муайян мекунад. Чунончи: «**Дар вақти рафтани эҳтиёт кун**, ки мабодо ба даст наафти» [7, 355].- Seien Sie **beim Verlassen vorsichtig**, damit Sie nicht erwischet werden. [3,47] «Аз он андӯхе, ки **дар вақти омадан дошт**, дар башарааш асапе намонд» [7, 99].- Auf seinem Gesicht war keine Spur der Traurigkeit zu sehen, die er **bei seiner Ankunft** empfunden hatte. [3,96] Дар инҷо пешоянди **дар вақти** ба забони олмонӣ **bei, beim** тарҷума шудааст. Пешоянди **bei** дар забони олмонӣ бо артиклҳои муайяни омада пеш аз исмиҳое ҷинси мардона **bei dem** пеш аз исмиҳое

чинси занона **bei der** тасриф шуда меояд, яъне *дар вақти, дар ҳангоми ,beim Verlassen-* дар **хангоми (инчоро) тарк кардан ...**

Боз исмҳое вомехӯранд, ки чузъи тобеашон исми шахс ва ё конкрет мебошад. Ибораҳо дар ин шакл чандон серистеъмом намебошанд. Чунончи: «**Дар вақти Сомониён** муборизаи дохилии байни феодалони маҳаллӣ дар аввал як қадар **ором ёфта** буд.- **Während der Samanidenzeit** beruhigten sich die inen Konflikte zwischen den lokalen Feudalherren zunächst etwas. **Дар вақти Абдулоҳ** аз тарси русҳо дар сайргоҳ одамкушӣ кардан **барҳам хӯрд**» [7 с. 496].- **Während der Herrschaft Abdullahs** kam es aus Angst vor den Russen zu keinem Mord auf der Pilgerfahrt [3, с. 114]

Ибораҳои бо пешоянди **дар вақти** исмҳои синну сол ва калимаҳои зарур (**зарурат**), **даркорӣ, танг, нозук, одӣ, саҳт, ҳозира, охир, аввал** ва чандтои дигар мавридҳои зиёди истифода доранд: **дар вақти шашмоҳагӣ гирифта, дар вақти ҷавонӣ хондан, дар вақти хурдсолӣ ғалтидан, дар вақти даркорӣ чамъ кардан, дар вақти зарур ба қор омадан** ва ғайраҳо. Ибора бо истифода аз исми синну соли хели **даҳсолагӣ** замони аниқӣ вақтро, аммо бо исмҳои ҳамноми намуди **ҷавонӣ** замонро нишон медиҳад, ки амал дар ягон мавриди он ба вучуд омадааст. Пешоянди **дар вақти** бо калимаҳои дар боло овардашуда аксар бо пасванди чамъ омада, ибора муддати тулонии номуайяни вақти ба вучуд омадани амалро нишон медиҳад. Чунончи: «Хайбарро, ки **дар вақти** шашмоҳагӣ аз тағои ҷӯпон гирифта будам, боз ба **ӯ** гардонда додем» [7, с. 252].- Wir gaben ihm Khaibar zurück, das ich meinem Onkel, einem Schäferhund, abgenommen hatte, **als er sechs Monate alt** war. [3, с. 187]

Бо ибораҳои феълии замонӣ бо пешоянди **дар вақти** пасванди чамъи **-ҳо-** тобиши нави маъно мебахшад. Дар ин намуди ибораҳо ду тарзи истеъмоли пасванди мазкур мушоҳида мешавад: дар як маврид пасванд бо пешоянд (**дар вақтҳои дамгирӣ**), аммо дар мавриди дигар ба чузъи тобеъ ҳамроҳ шудааст (**дар вақти суҳбатҳо**). Шакли дуоми он хеле кам вомехӯрад. Ибора бошад хангоми бо ин усул истифода шудани пасванд маъноҳои ҷархеларо дар худ зоҳир мегардонанд, яъне тобиши нави маъноӣ қабул мекунад.

Ибораҳои бо пешоянди **дар хангоми**. Пешоянди **дар хангоми** бо пешоянди **дар вақти** муродиф бошанд ҳам, вале аз ҷиҳати мавқеъ ва усули истифода аз ҳамдигар фарқ мекунад. Пеш аз ҳама, вай хоси забони адабии китобӣ буда, дар забони гуфтутӯ қариб истифода намешавад. Дар робита ба ин масъала қайд намудан лозим аст, ки нисбат ба пешоянди **дар вақти** доираи истеъмолаш маҳдуд аст.

Ибораҳои бо пешоянди **дар хангоми** бештар исмҳое, ки бо мафҳуми амалу ҳаракат ва мафҳуми замон бевосита ва ё бавосита алоқаманданд, пайваст мешаванд. Феълҳо ва исмҳое, ки бо ин пешоянд ибораҳои феълии замонӣ месозанд, аз хусуси гурӯҳҳои сермаъноӣ фаровон нестанд.

Ибораҳои бо пешояндҳои **дар хангоми** бо исмҳои амалу ҳаракат ва масдар амалро ифода мекунад, ки дар замони ба вучуд омадани амали дигар ба вуқӯъ омадааст.

Баъзан аз исмҳои конкрет, ки бо мафҳуми амалу ҳаракат ва замон алоқа доранд, бо пешоянди **дар хангоми** пайваст шуда метавонанд. Чунончи: Дар баҳорон, **дар хангоми гули лола** ҳар кас **хурсанд мешуд**, дар назарам, фақат ман ғамгин будам. **Дар хангоми харбуза** маро ба кишлок, ба назди модаркалонам, **фиристо**данд.

Аз исмҳои замон бо пешоянди **дар хангоми** танҳо исмҳои фасли сол, ҳиссаи рӯзу шаб ва исмҳои нишондиҳандаи давраи синну сол пайваст мешаванд. Чунончи: Дар хангоми субҳ, дар хангоми шом ва ғайра.

Ибораҳо бо ин исмҳои замон гурӯҳи ҷудоғонаро ташкил карда, аз ҷиҳати маъно амал ва замони ба вучуд омадани онро ифода мекунад. Чунончи: **Дар хангоми субҳ** мо ба теппаи баланде **баромада**, камин гирифтём. **Дар хангоми пириям** маро **партофта** нарав, мурдаи маро бе ту гӯр намекунанд.- Lass mich **im Alter** nicht im Stich, meine Toten werden nicht ohne dich begraben.

Чи тавре, ки аз мисолҳои дар боло тарҷума гардида ба мо маълум гашт, забони тоҷикӣ аз ҷиҳати синонимҳо хело ғани мебошад. Дар забони олмонӣ ҳама намуд пешояндҳои замонӣ тарҷумаи яқраг доранд. Яъне: **Während** - дар вақти, дар хангоми, дар замони, дар

давраи, дар аснои, дар айёми, дар айни, дар ҳини, дар мавсими, дар лаҳзаи, дар рафти, дар равиши, дар чараёни, дар аҳди, дар мавриди, дар фурсати, дар гашти ва ғайра...

Дар чумла дар ибораҳои бо пешоянди дар **ҳангоми** пасванди **-ҳо-** низ омада метавонад. Пасванд ҳамеша бо чузъи тобеи ибора ҳамроҳ мешавад. Дар чунин маврид ибора такрори амалро дар ҳамон як вақти муайян бо тобиши маънои умумӣ ва номуайян нишон медиҳад.

Бояд қайд кард, ки доираи гурӯҳи луғавии калимаҳои тобеъ нисбат ба калимаи асосӣ дар ибораҳои бо пешояндҳои дар боло зикршуда маҳдуд мебошанд: дар ин ҷо, асосан, баъзе хелҳои исмҳои ифодакунандаи мафҳуми замон ва исмҳои амалу ҳаракат ва ё бо ин мафҳум алоқаманд, инчунин, масдар қариб бе эзоҳдиҳанда намеояд, дохил мешаванд. Маънои ин ибораҳо амалро ифода мекунад, ки ибтидои он ба муддати вақти муайяне ва ё ба ягон амали дигаре рост омадааст. Замони ба вучуд омадани ин амал, шояд ба ягон маврид ва ё лаҳзаи вақти муайян ё ин ки амали дигаре мувофиқ ояд. Вобаста ба маънои луғавии ҳиссаи номии пешоянд ва чузъи тобеи ибора замони воқеъ шудани амал метавонад муддати зиёд ва ё кам бошад.

Пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ муносибатҳои самтӣ ва замониро ташкил медиҳанд. Вижагии дигари пешояндҳои номӣ дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ аз он иборат аст, ки онҳо хеле сермаҳсул мебошанд. Барои ифодаи маъно ва зуҳури тобишҳои маъноии гуногун дар таркиби матнҳо нақши асосӣ доранд. Дар миёни пешояндҳои номии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ алоқаи муродифӣ низ ба ҷашм расида, маънои луғавии чузъҳои номии пешояндҳоро дар ин забонҳо ифода мекунад. Пешояндҳои номӣ ва миқдори онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ зиёд мебошанд.

Адабиёт:

1. Абубақров Ш.Ҷ. Пешояндҳои номии изофии таркибӣ дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои истифодаи онҳо дар забони немисӣ / Ш.Ҷ. Абубақров. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2019. – №4/6. – С.30-32.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
3. S.AJNI. «Der Tod des Wucherers» / S.AJNI; под.ред. М. Лоренс.- Берлин, 1965.-256 с.
4. Мирзоев, А. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 253 с.
5. Неменова Р. Л. Предлоги в таджикском языке. / Р. Л. Неменова. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж. ССР, 1954. – 39 с.
6. Неменова, Р.Л. Предлоги в таджикском языке / Р.Л. Неменова. – Сталинобод, 1956. – 168 с.
7. С. Айнӣ «Марги судхер» / С. Айнӣ.- Сталинобод, 1961.-350с.
8. Hentschel, Elke / Harald Weydt (2003): Handbuch der deutschen Grammatik. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
9. Hentschel, Elke/Harald Weydt (2013): Handbuch der deutschen Grammatik, 4., vollständig überarb. Aufl. Berlin u.a.: de Gruyter.
10. Herskovits, A. Language and Spatial Cognition. An Interdisciplinary Study of the Prepositions in English / A. Herskovits. - Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 136 p.

ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ БО ПЕШОЯНДҲОИ НОМИИ ТАРКИБИИ ЗАМОНИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ТАРҶУМАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Дар мақолаи илмии мазкур сухан дар бораи ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои номии таркибии замони забони тоҷикӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони олмонӣ меравад. Чи тавре ки ба мо маълум гардид дар илми забоншиносии тоҷик пешояндҳо ҳиссаи ёрирасони нутқ мебошанд. Пешоянд дар забони тоҷикӣ аз нуқтаи назари пайдоиш ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: ба гурӯҳи аввал пешояндҳои асли дохиланд, ки пайдоиши онҳо ба давраи бостонии инкишофи забони тоҷикӣ тааллуқ дорад; ба гурӯҳи дуюм бошад пешоянҳои номӣ ворид

мешаванд, ки баъдтар мавриди истифода қарор гирифтаанд ва онҳо дар марҳилаи миёнаи рушду ташақули забон батадрич комил шуданд.

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳои номии таркибие, ки пурра маъноӣ замони доранд, як гурӯҳи калонро ташкил карда, ин пешояндҳои номии таркибӣ дар ҷойи аввал маъноӣ луғавии худро аз даст надода, боз маъноӣ умумии абстракти пешояндҳои аслиро низ дода метавонанд. Дар дигар ҳолат бошад пешояндҳои асли метавонанд маъноӣ пешоянди номиро низ дақиқтар карда бошанд.

Калидвожаҳо: забон, пешоянд, забони олмонӣ, пешояндҳои номи, ибора, забони тоҷикӣ, ибораҳои феълӣ, замон.

ГЛАГОЛЬНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С ИМЕННЫМИ ПРЕДЛОГАМИ ВРЕМЕННОГО СОСТАВА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ПЕРЕВОД НА НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК

В данной научной статье рассматриваются глагольные словосочетания с составными именными предлогами в таджикском языке и их перевод на немецкий язык. Как мы узнали, в таджикском языкознании предлог является служебной частью речи. Предлоги в таджикском языке по происхождению делятся на две группы: к первой группе относятся исконные предлоги, происхождение которых восходит к древнейшему периоду развития таджикского языка; ко второй группе относятся именные предлоги, вошедшие в употребление позднее и постепенно совершенствовавшиеся на среднем этапе развития и становления языка.

В таджикском языке большую группу образуют сложные именные предлоги, имеющие полное временное значение. Эти составные именные предлоги, не теряя своего первоначального лексического значения, могут также передавать общее абстрактное значение исходных префиксов. В других случаях исходные предлоги могут также дополнительно прояснить значение именных предлогов.

Ключевые слова: язык, предлог, немецкий язык, именные предлоги, словосочетание, таджикский язык, глагольные словосочетания, время.

VERB WORDS WITH NOMINAL PREPOSITIONS OF TEMPORAL STRUCTURE IN THE TAJIK LANGUAGE AND THEIR TRANSLATION INTO GERMAN

This scientific article examines verb phrases with compound nominal prepositions in the Tajik language and their translation into German. As we have learned, in Tajik linguistics, prepositions are service parts of speech. Prepositions in the Tajik language are divided into two groups by origin: the first group includes original prepositions, the origin of which goes back to the most ancient period of the development of the Tajik language; The second group includes nominal prepositions that came into use later and gradually improved at the middle stage of the development and formation of the language.

In the Tajik language, a large group is formed by complex nominal prepositions that have a full temporal meaning. These compound nominal prepositions, without losing their original lexical meaning, can also convey the general abstract meaning of the original prefixes. In other cases, the original prepositions could also additionally clarify the meaning of the nominal preposition.

Keywords: language, preposition, German, nominal prepositions, phrase, Tajik language, verb words, time.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абубакраде Шохин Джума - Таджикский национальный университет, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Тел: (+992) 935-58-84-70

Сайфуллоев Хайрулло Гайбуллоевич – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, н.и.ф., д.и.н., профессори кафедраи забони олмонӣ. Нишонӣ: 734003, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. Тел: +992 907904250. E-mail: sayfi.ddot@mail.ru

Сведения об авторах: Абубакраде Шохин Джума- Таджикский национальный университет, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Тел: (+992) 935588470. E-mail: schohin_1988@mail.ru

Сайфуллоев Хайрулло Гайбуллоевич - Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, к.ф.н., д.п.н., профессор кафедры немецкого языка. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел: +992 907904250. E-mail: sayfi.ddot@mail.ru

Information about the authors: Abubakrzoda Shohin Juma- Tajik national university, Senior of the department of German and French languages, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17 Phone: 935588470. E-mail: schohin_1988@mail.ru

Sayfulloev Khayrullo Ghaybulloevich - Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, c.ph.s., d.p.s., professor of the German language department. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: +992 907904250. E-mail: sayfi.ddot@mail.ru

ТДУ 81.373.

МАВҶЕИ ШУМОРА ВА ЗАРФ ДАР ТАРКИБИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Азизова З.Ш.

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд

Бо рушди миллат ва инкишофи худшиносии миллии, таҳкими муборизаи синфӣ, таҳаввулоти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва болоравии маданияти миллии, андешаҳои бадеӣ ва илмӣ низ рушд ёфтаанд. Дар ин замина, фолклоршиносӣ ҳамчун илми махсус оид ба таҳқиқи фарҳанги шифоҳии омма низ инкишоф ёфта, дар баробари омӯзиши дигар намудҳои санъати мардумии назм, ба таҳлили яке аз қадимтарин ва маъруфттарин жанрҳои фолклор – зарбулмасалу мақолҳо тавачҷуҳи махсус зоҳир шудааст. Ин жанрҳо бо дақиқии баланд моҳияти падидаҳои мураккабро инъикос менамоянд. Дар натиҷа, соҳаи мустақили филология – паремиология ташаккул ёфт, ки ба таҳқиқ ва таҳлили жанрҳои афористии фолклорӣ, аз ҷумла зарбулмасалҳо, мақолҳо ва афоризмҳо, машғул мебошад.

Хусусиятҳои морфологии зарбулмасалу мақолҳо хеле кам мавриди таҳлилу тадқиқи махсуси паремиологҳо қарор гирифтааст. Зарбулмасалу мақолҳо сохтори махсуси грамматикӣ дошта онҳоро аз дигар жанрҳои фолклор фарқ кардан мумкин аст. Пеш аз ҳама, зарбулмасалу мақолҳо аз рӯйи сохтори худ ҷумла буда, онҳо чун воҳиди иттилоотӣ имкониятҳои коммуникативию сохториро соҳиб мебошанд. Фарқи ҷумла аз зарбулмасал дар он аст, ки он назар ба ҷумла маҳдудтар мебошад. М.М.Рачабова қайд мекунад, ки зарбулмасал ва мақол ба ҳамаи нишонаҳои ҷумла ҷавобгӯӣ буда, хусусиятҳои синтаксисию морфологиро дорост [8, 12]. Сохтори грамматикии зарбулмасалу мақолҳо ба сохтори морфологӣ ва синтаксисӣ ҷудо мешаванд. Ин мақола сохтори морфологии зарбулмасалу мақолҳоро мавриди таҳқиқ қарор дода, махсусан истифодаи шумора ва зарфро дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ мекунад.

Дар забони зарбулмасалҳо метавон ҳамаи намудҳои шумораҳоро пайдо кард. Шумора, ки як ҳиссаи номии нутқ ба ҳисоб меравад, дар ҳарду забони мавриди муқоиса барои ифодаи миқдор ё тартиби ашёҳои олами моддӣ истифода мешавад. Инҳо ба ду гурӯҳ – миқдорӣ ва тартибӣ тақсим мешаванд, аммо дар зарбулмасалу мақолҳои ҳарду забон шумораҳо зиёд ба назар намерасанд. Таҳлили маводи забони англисӣ нишон медиҳад, ки дар зарбулмасалу мақолҳои он бештар шумораи миқдории "one" истифода шудааст, ки онро дар мисолҳои зерин мушоҳида кардан мумкин аст:

One scabby sheep will mar a whole flock [11, 55].

One day is worth than tomorrow [11, 55].

Инчунин дигар шумораҳо низ мавриди истифода қарор гирифтаанд:

Four eyes see more than two [10, 68].

Bird in the hand is better than two in bush [10, 64].

It is six and half a dozen [10, 151].

Дар зарбулмасалҳои боло "*four, two, six, half a dozen*" шумораи миқдорӣ буда, миқдори аниқии предметро ифода менамояд.

Дар зарбулмасалҳо истифодаи рақам бо ягон урфу одат ё анъанаҳои гузаштаи халқ пайвастагӣ доранд.

Як тиру ду нишон [12, 204].

Як задани оҳангар, сад задани сӯзангар [12, 12].

Кайвонӣ ду шуд, ош шӯр шуд [12, 103].

Чил шутури нор деҳу як қасами дурӯғ нахӯр [12, 192].

Ду понздаҳ, як сӣ [12, 85].

Дар як дег ду калла намепазад [12, 76].

Шумораи "ду" дар зарбулмасалҳо бо шумораи "як" якҷоя кор фармуда шуда, ба якҷоя истифода бурда нашудани миқдори як предмет бо дигарро ифода менамояд. Масалан:

Дар як дег ду калла намегунҷад [12, 76].

Як қадам ба пеш ду қадам ба ақиб [10, 249].

Инчунин шумораи мазкур бартарии миқдори зиёдро аз кам ишора менамояд:

Як калла хубу дуто беҳтар [10, 249].

Истифодаи шумораҳои тартибӣ низ дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ низ дида мешавад.

The first blow is half the battle [11, 62].

First deserve and then desire [11, 31].

First wife is matrimony, the second – company, the third heresy [Б, 54].

Second thoughts are best [11, 54].

Аввал андеша, баъд гуфтор [12, 19].

Аввал бубин ҷойи худ, баъд бимон пойи худ [12, 19].

Ақли аввал ронд бар ақли дуюм,

Моҳӣ аз сар ганда гардад, не зи дум [12, 25].

Дар зарбулмасалҳои мазкур шумораҳои тартибии англисии “*first, second, third*” ва дар намуди тоҷикӣ “*аввал* ва *дуюм*” истифода шудаанд.

Аз мушоҳидаҳои маводи фактологӣ ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки дар зарбулмасалҳои англисӣ шумораи миқдории “*one*” ва шумораи тартибии “*first*” ва дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ шумораҳои миқдорӣ хеле зиёд ба назар мерасад, аз шумораҳои тартибӣ бошад “*аввал*” нисбат ба дигар шумораҳо зиёдтар дучор мешаванд.

Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ рақами “*ҳафт*” – рақами рамзӣ ва муқаддас махсуб мешавад. “Рақами ҳафт – рақами муқаддас ва рамзӣ ҳисобида шуда буд ва ба он хосиятҳо, ҳодисаҳо ва амалҳои сеҳрнокро мансуб медонистанд [7, 47]”. Юнониҳои қадим таъкид менамоянд, ки “ҳафт муъҷизаи олам” мёавҷуд мебошад. Римӣҳои қадим дар бораи сохтани шаҳр дар ҳафт теппа, дар афсонаҳои муъҷизанок тасвир шудани рақами ҳафт ҳамчун рақами рамзӣ таъкид менамоянд. Дар зарбулмасалу мақолҳо ҳафт шумораи калонро ифода намуда, маънои умумгаштаи чамбандиро ифода менамояд. Мисол:

A fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in the seven years [11, 7].

In the seventh heaven [11, 43].

Ҳафт бор чен куну як бор бур [12, 221].

Дар умеди шаби ҳафт, дилакам аз худ рафт [12, 74].

Дар забони тоҷикӣ шумораи “*чил*” мувофиқи ривоятҳо қадима буда, предметҳо, объектҳо чилтоғӣ мешумориданд. Масалан:

Ба як мард чил хунар кам аст [12, 49].

Шумораи “*сад*” бошад, миқдори хеле калонро ифода менамояд:

Як задани оҳангар, сад задани сӯзангар [12, 12].

Ҳамин тавр, шумораҳо дар забони зарбулмасалу мақолҳо мунтазам дида мешаванд ва онҳо нақши ба шумора хос набударо, ки он ба истифодаи образнокии ифодаи маънои умумигашта дар зарбулмасалҳо вобастагӣ дорад, иҷро мекунанд.

Зарф низ дар забони зарбулмасалҳо фаровон истифода бурда шуда, то ҳол мақоми категориалии зарф пурра дар забоншиносӣ ҳалли худро наёфтааст.

Муҳаққиқ А.М.Пешковский, олими рус, қайд менамояд, ки дар зарфҳои аломатҳои амал тасвир шудаанд, ки ин маъно (семантика)-и онҳо ташкил менамояд [6, 113].

Зарф чун ҳиссаи нутқ вазъиятҳои гуногуни ба вуқӯъ омадани амал ва дараҷаи аломатро ифода мекунад. Намудҳои гуногуни зарф дараҷаҳои мухталифи абстраксия ва умумишавӣ доранд. Зарфҳо дар забони зарбулмасалҳо аксарият вақт мақсади авваларо иҷро намекунанд, балки аломати умумии амалро ифода намуда, маънои умумигаштаи аломати тарзу амалро нишон медиҳанд.

Категорияи дараҷа ба ҳамаи хелҳои зарф хос нест. Зарфҳои тарз, дараҷа, миқдор, замон ва макон дорои чунин шакли грамматикӣ мебошанд. Ин қабил зарфҳо зоҳиран ба сифат монанд бошанд ҳам, дар иҷрои вазифаи синтаксисӣ аз он фарқ мекунанд. Зарфҳои

дараҷаи қиёсӣ аломати феълро муайян карда, ба он нигаронида мешаванд, сифатҳо бошанд, аломати предметро ифода мекунанд ва аз рӯи ин хусусият тобеи исм мебошанд.

*What we do **willingly** is easy [11, 74].*

***Soon** ripe, **soon** rotten [11, 59].*

*Make haste **slowly** [11, 49].*

*Experience keeps no school, she teaches her pupils **singly** [11, 29]*

*Borrowed garments **never** fit **well** [11, 22].*

***Рӯзе** ба сари мо ҳам офтоб мебарояд [12, 155].*

*Сими **имрӯз** зи дастат биравад то **фардо**,*

Бодбар бошад чизе, ки бувад бодовар [10, 63].

***Баъд** аз тӯй нағора назан [12, 49].*

*Эй басо давлат, ки ояд **гоҳ-гоҳ**,*

*Пеши давлат бигардад **ӯ** зи роҳ [10, 169].*

Маъноӣ луғавӣи ҳамаи хелҳои зарф имконият намедиҳад, ки онҳо пасвандҳои дараҷаҳоро қабул кунанд. Ин ба зарфҳои замон, макон, миқдору дараҷа ва тарз мансуб аст. Масалан:

*Пайгоми марг **бадтар** аз марг [12, 147].*

Аз таҳлили забони зарбулмасалҳо бармеояд, ки чунин гурӯҳҳои семантикии зарфҳоро ҷудо кардан мумкин буда, ифодакунандаи маъноӣ абстрактӣ ва умумигаштаи аломати амал ва ё дигар аломатро зикр менамояд, ки инҳо: 1) зарфи замон, 2) зарфи макон, 3) зарфи тарзи амал 4) зарфи миқдору дараҷа мебошанд.

Дар забони зарбулмасалҳо гурӯҳи зарфҳои замон сершумор буда, ифодакунандаи хусусияти муваққатии чараёни амал мебошад.

Зарфи замон вақту замони воқеъ шудани амалу ҳолатро нишон медиҳад ва намуди зарфи мазкур дар зарбулмасалҳои забонҳои англисӣву тоҷикӣ хеле фаровон мебошанд, гарчанде ки ин гуна зарфҳо замони руҳ додани амал ё ҳодисаро ифода менамоянд:

A fool always to the fore [12, 7].

Дар зарбулмасали мазкур ду зарф дида мешаванд, ки яке “*always*” зарфи замон ва дигаре “*to the fore*” зарфи макон мебошанд.

A begger can never be bankrupt [12, 5].

A cracked bell can never sound well [12, 6].

Дар зарбулмасалҳои овардашуда “*never*” зарфи замон мебошад. Зарфи “*always*” бо зарфи “*never*” муқобил гузошта шудааст. “Бо лексемаи “*always*” (*ҳамеша*) зарфи “*never*” (*ҳеч гоҳ*) маъноӣ умумигаштаро вобаста мекунад. Ин аломатро ҳамчун ҳаракати доимӣ бояд фаҳмид, ки ягон маҳдудияти замони ро қабул наменамояд” [7, 79].

Зарфи “*never*”, яъне “дар ҳеч ягон замон” хусусияти ғайризамонии умумигаштаро дорад ва маъноӣ дар ягон замон иҷро нашудан, ба вуқӯъ наомадани амалро мефаҳмонанд, яъне ҳеч гоҳ ин амал иҷро намешавад:

A beggar can never be bankrupt [11, 5].

A penny soul never came to twopence [11, 11].

Зарфҳои мустақил дар зарбулмасалҳо ҳама гуна аломати замони ро дар умум номбар мекунанд. Зарфҳои замонии “*today, yesterday, tomorrow*” (*имрӯз, дирӯз, нагоҳ*) айнан ҳамон рӯзро ифода намекунанд. Масалан зарфи “*ҳамин рӯз, имрӯз - махсус ҳамон рӯз, дина - рӯзи пешина, нагоҳ, фардо - рӯзи баъди имрӯз*” меомадаро ифода наменамоянд, балки маъноӣ дар умум, яъне зарфҳои мазкур ягон фосолаи вақтро дар умум ифода менамоянд:

*Better an egg **today** than a hen **tomorrow** [11, 19].*

*Think **today** and speak **tomorrow** [11, 66].*

*Look **before** you leap [11, 48].*

*To cook a hare **before** catching him [11, 67].*

*An evil chance **seldom** comes alone [11, 16].*

*They must hunger **in winter** that will not work **in summer** [11, 65].*

Дар зарбулмасали боло ду зарфи замон дида мешаванд, ки онҳо “*in winter* ва *in summer*” мебошанд.

Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ назар ба англисӣ истифодаи зарфи замон бештар дида мешавад, ки мо онҳоро дар мисолҳои зерин дида метавонем:

Меҳмон азиз аст то се рӯз [12, 120].

Имрӯз давлаташон, пагоҳ навбаташон [12, 100].

Дина аз тухм баромадию имрӯз ба ман ёд медиҳӣ [12, 82].

Дар зарбулмасалҳои болоӣ “*то се рӯз*”, “*имрӯз*”, “*пагоҳ*” ва “*дина*” намудҳои зарфи замон мебошанд, ки маънои умумии вақти иҷрои амалро нишон медиҳад.

Таҳлили зарбулмасалу мақолҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки истифодаи зарфҳои замони “*never*”, “*today*” ва “*tomorrow*” хеле зиёд мушоҳида мегарданд.

Зарфи макон маънои локалӣ – маконро дорад, яъне ҷой ва мавқеъро ифода менамояд. Як хусусияти фарқкунандаи зарфҳои макон аз дигар хели зарфҳо дар он аст, ки дар алоҳидагӣ хеле кам меоянд: онҳо, одатан, барои возеҳ ифода шудани маъно бештар бо дигар калимаҳо эзоҳ меёбанд. Калимаҳои эзоҳдиҳанда бо алоқаи ҳамроҳӣ ва пешояндӣ ба онҳо тобӣ мегарданд. Бо ин хусусияти худ зарфи макон ба зарфи замони аз исм сохташуда монанд аст:

Don't look a gift horse in the mouth [11, 25].

A good name keeps its lustre in the dark [11, 9].

Every dog is a lion at home [11, 28].

Дар зарбулмасалҳои зикркардашуда зарфҳои макон дида мешаванд ва чӣ тавре ки қайд кардем, онҳо бо исмҳо ва пешояндҳо сохта шудаанд: “*in the mouth*”, “*in the dark*”, “*at home*”.

Қобили қайд аст, ки дар зарбулмасалҳои забонҳои муқоисашаванда зарфи макон хеле назаррас мебошад.

When at Rome, do as the Romans do [11, 74].

To wash one's dirty linen in public [11, 71]

Neither here nor there [11, 51]

To have rats in the attic [11, 69]

Дар зарбулмасалу мақолҳои болоӣ “*at Rome*”, “*in public*”, “*here*”, “*there*” ва “*in the attic*” намуди зарбулмасалҳои зарфи макон буда, ҷойи ба вуқӯъ ва макони амалу ҳолатро ишора менамоянд.

Дар як қишлоқ якум бошу дар тамоми дунё дуҷум не [12, 76].

Мард бошӣ дар майдон [12, 117].

Ман зиндаву дар боғи ман рӯбоҳ [12, 116].

Дасту пояш аз заминӯ осмон кандагӣ [12, 78].

Гови бачадорро ба пода роҳ намедиҳанд [12, 63].

Дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ низ мо инро дида метавонем: “*дар як қишлоқ, дар тамоми дунё, дар майдон, дар боғ, аз заминӯ осмон ва ба пода*” зарфҳои макон буда, бо ҳол ифода ёфта, ба саволҳои “*дар кучо?* ва *ба кучо?* ва *аз кучо?*” ҷавоб медиҳанд.

Таҳқиқи маводҳои фактологӣ шаҳодат медиҳад, ки зарфи макон дар зарбулмасалу мақолҳо асосан бо пешояндҳои “*in*” ва “*at*” дар забони англисӣ ва дар забони тоҷикӣ “*аз*”, “*дар*” ва “*ба*” таркиб меёбанд.

Зарфи макон бо ишораи фазои муайян – олам ва қисматҳои пораи он маҳдуд намешавад. Онҳо метавонанд ба як фазо иртибот дошта бошад [7, 72].

Far from eye, far from heart [11, 30].

Every tub must stand on its own bottom [11, 29].

Зарфи тарзи амал тариқи воқеъ шудани амал ва чигунагии ҳолату вазъиятро мефаҳмонад ва вобаста ба ин хусусияти худ ба феъл ва предикативҳои аз дигар ҳиссаҳои нутқ сохташуда нигаронида мешавад, яъне алоқаманд мебошанд.

Дар байни зарфҳои тарзи амали забони англисӣ бисёртар “well” ва “so” дорони маъноӣ умумигашта мебошанд, ки “so” ба тарзи ҳаёт ва таҷрибаи маъмул ва тасдиқгашта ишора менамояд.

All is well that ends well [11, 14].

He cannot speak well that cannot hold his tongue [11, 35].

Fools never know when they are well [11, 31].

So many men, so many minds [11, 59].

So many countries, so many customs [11, 59].

Зарфҳои миқдору дараҷа маъноӣ миқдорӣ доранд ва дар зарбулмасалҳо ба дараҷаи зухурёбии амал дар умум ишора мекунанд ва таносубҳои миқдории умумитаринро муқаррар менамоянд [7, 73].

A fool may ask more questions in one hour than a wise man can answer in seven years [11, 7].

Much ado about nothing [11, 50].

Many words will not fill a bushel [11, 49].

Дар зарбулмасали англисии яқум ду намуди зарф дида мешавад, ки “more” зарфи миқдору дараҷа мебошад ва “in one hour ва in seven years” бошад, ду намуди зарф дорад, ки ин зарфи миқдор ва зарфи замонро ифода менамояд ва “one, seven” миқдори соат ва сол мебошанд. Дар зарбулмасалҳои дуҷум ва сеҷум бошад, “much ва many” зарфҳои миқдору дараҷа мебошанд.

Мард меёбад камол дар давоми чил сол [12, 118].

Мебарод одамӣ ду чиз ба зӯр, дону обу хоки гӯр [12, 119].

Зарфҳои миқдору дараҷа дар мақолҳои ифодаёфта ин “чил сол ва ду чиз” мебошанд.

Дар баъзе зарфҳо як аломати амал бештар ва дигар аломати амал камтар ифода ёфта мешавад. Масалан:

Сухан бисёр дону андаке гӯӣ,

Якero сад магӯӣ, садро яке гӯӣ [12, 164].

Бояд қайд кард, ки аз лиҳози вазифа як гурӯҳи махсуси зарфҳоро ҷудо мекунанд, ки онҳоро зарфҳои ҷонишинӣ мегӯянд. Ин навъи зарфҳо мисли ҷонишини вақт, ҷою макон, самт, тариқати амал, қаратнокию дараҷаро бевосита номбар накарда, танҳо ба ҷунин мафҳумҳо ишора мекунанд [13, 78]. Дар зарбулмасалҳои мазкур якҷанд мисолҳоро бо зарфҳои ҷонишинии замон ва макон дида метавонем:

When the devil is blind [11, 75].

When the fox preaches take care of your geese [11, 75].

Where there's a will, theirs is a way [11, 75].

Дар ду зарбулмасалҳои аввал “when” зарфи ҷонишинии замон буда, вақти амалро нишон дода истодааст ва дар мақоли охири “where” зарфи ҷонишинӣ макон ва самти амалро нишон мидиҳад.

Ҳамин тариқ, зарфҳо бо маъноҳои замонӣ, фазоӣ, сифатӣ ва миқдорӣ маъноӣ аслии худро гум карда, тобиши маъноӣ умумгаштаро пайдо мекунанд. Яъне, онҳо замон, макон, тарзи иҷроӣ амалро на дар як ҷойлаи муайяни вақт, балки дар умум зикр менамоянд, ки ин хусусияти асосии истифодаи онҳо дар зарбулмасалу мақолҳо мебошанд.

Қобили қайд аст, ки дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда зарфҳо хеле назаррас мебошанд, алаҳусус зарфҳои замон ва макон бағоят зиёд истифода бурда мешаванд.

Хулоса, сохтори морфологии зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ хусусиятҳои худро дорад, ки он дар ҳар ду забон якхела аст. Дар зарбулмасалҳои ҳам англисӣ ва ҳам тоҷикӣ қариб ки ҳамаи ҳиссаҳои нутқ истифода бурда мешаванд. Шумораҳо дар зарбулмасалҳо мунтазам ба қор рафта, на маъноӣ аслии адабии худро, балки нақши рамзӣ ва умумиро иҷро мекунанд, ки ба хусусияти образнокии онҳо вобаста аст. Зарфҳо низ дар зарбулмасалҳо маъноӣ аслии худро гум карда, тобиши маъноӣ умумӣ қасб менамоянд. Онҳо замон, макон ва тарзи иҷроӣ амалро на дар як ҷойлаи дақиқ, балки дар маъноӣ васеъ нишон

медиханд, ки ин хусусияти хоси истифодаи онҳо дар зарбулмасалҳо ва мақолҳо мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки дар зарбулмасалҳо ва мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса зарфҳо, махсусан зарфҳои замони ва мақоли, хеле фаровон ба назар мерасанд.

Муқаррир: н.и.ф., дотсент Имнатшоева М.

Адабиёт:

1. Азизова З.Ш. Ифодаи баъзе маъноҳои асосӣ бо ёрии исму сифат дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. - №6. – С. 107 – 112. ISSN: 2413-516.
2. Азизова З.Ш. Зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобӣ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. - №2. – С. 48 – 55. ISSN: 2413-516.
3. Азизова З.Ш. Муқоисаи вижагиҳои грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова. – дисс. докт. фалс. (PhD) аз рӯи ихт. - 2024. 160 с.
4. Азимова М.Н. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей английского и таджикских языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 1999.–115 с.
5. Бегматова С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – 400 с.
6. Гварджаладзе И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – 77 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. – 304 с.
8. Давыдова О.А. Числительные в русских пословицах, поговорках// специфика фольклорной лексики и фразеологии / О.А. Давыдова. – Курск, 1978.
9. Лекант П.А. Грамматические категории слова и предложения / П.А. Лекант. – М.: Изд-во МГОУ, 2007. – 215 с.
10. Пешковский А.В. Русский синтаксис в научном освещении / А.В. Пешковский. – изд. 8 –е. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 432 с.
11. Платонова Е.Н. Грамматические средства создания обобщённого значения в языке пословиц. дис. канд. филол. наук. – М., 2011. – 197 с.
12. Писарчик А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик С. Тоҷидинов М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – 226 с.
13. Пословицы, поговорки и мудрые мысли / Составитель: М.Раковский. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 355 с.
14. Раджабова М.М. Структурно – семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках. дисс. ... кан. филол. наук. – Худжанд, 2010. – 140 с.
15. Смирницкий А.И. Морфология английского языка / А.И.Смирницкий. – Москва, 1959. – 440 с.
16. Усмонов К. У. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К. У. Усмонов. – Хучанд, 2017. – 379 с.
17. Oxford Dictionary of proverbs. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 370p.
18. A Selection of English Proverbs and Idiomatic Expressions. – Tartu. Tartu State University, 1977. – 78 p.

МАВҚЕИ ШУМОРА ВА ЗАРФ ДАР ТАРКИБИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили морфологияи зарбулмасалу мақолҳо бахшида шуда, дар он нақши шумора ва зарф дар таркиби зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар таҳқиқот бо овардани мисолҳои мушаххас нишон дода шудааст, ки шумора ва зарф дар зарбулмасалу мақолҳо нақши назаррас доранд ва ин аз хусусияти тасвирӣ ва ифодаи маъноӣ умумии онҳо сарчашма мегирад. Шумора дар зарбулмасалҳо бештар ба ашӣ ва воқеаҳои олами моддӣ ишора мекунад ва ҳам шумораҳои миқдорӣ ва ҳам тартибӣ дар онҳо истифода мешаванд. Рақамҳои чун “хафт, чил, сад” дар зарбулмасалҳо хусусияти рамзӣ дошта, ба ривоятҳои қадимӣ, муъҷизаҳо ва ашӣҳои сеҳрнок марбутанд. Ин нишон медиҳад, ки истифодаи шумора дар зарбулмасалҳо бо урфу одат, анъанаҳо ва ҳодисаҳои таърихӣ халқ иртиботи зич дорад. Дар мавриди зарфҳо, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки онҳо дар зарбулмасалҳои ҳарду забон маъноҳои замони, фазой, сифатӣ ва миқдории худро тағйир дода, бештар тобиши маъноӣ умумиро мегиранд. Аз ин рӯ, онҳо на танҳо замон, мақол ва тарзи иҷрои амалро дар як фосилаи мушаххас, балки дар маъноӣ васеъ

нишон медиханд. Зарфҳо дар дараҷаҳои одӣ ва қиёсӣ низ ба назар мерасанд. Маводи забонӣ гувоҳӣ медиханд, ки ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ зарфҳои марбут ба замон, макон, миқдор ва тарзи амал, ки ба таҷрибаи зиндагии мардум ва воқеияти иҷтимоӣ алоқаманданд, фаровон истифода мешаванд.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, мақол, забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, сохтори морфологӣ, шумора, шумораҳои миқдорӣ ва тартибӣ, зарф, зарфи замон ва макон.

МЕСТО ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ И НАРЕЧИЙ В АНГЛИЙСКИХ – ТАДЖИКСКИХ ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ

Данная статья посвящена анализу морфологии пословиц и поговорок, в которой рассматривается роль числительных и наречий в составе английских и таджикских пословиц. В исследовании с приведением конкретных примеров показано, что числительные и наречия играют значительную роль в пословицах и поговорках, и это связано с их образной природой и выражением общего смысла. Числительные в пословицах чаще всего указывают на предметы и события материального мира, и в них используются как количественные, так и порядковые числительные. Такие цифры, как "семь, сорок, сто", имеют символическое значение в пословицах и связаны с древними преданиями, чудесами и волшебными предметами. Это показывает, что использование чисел в пословицах тесно связано с обычаями, традициями и историческими событиями народа. Что касается наречий, анализ показывает, что они в пословицах обоих языков изменяют свои временные, пространственные, качественные и количественные значения, принимая более обобщенный смысл. Таким образом, они не только указывают на время, место и способ выполнения действия в конкретный момент, но и отражают более широкое значение. Наречия также встречаются в обычной и сравнительной степени. Языковой материал свидетельствует о том, что как в английском, так и в таджикском языках широко используются обстоятельства, относящиеся ко времени, месту, количеству и способу действия, которые связаны с жизненным опытом людей и социальной реальностью.

Ключевые слова: пословица, поговорка, английский и таджикские языки, морфологическая структура, числительные, количественные и порядковые числительные, наречие, наречие времени и места.

THE PLACE OF NUMERALS AND ADVERBS IN ENGLISH - TAJIK PROVERBS AND SAYINGS

This article is dedicated to the morphological analysis of proverbs and sayings, specifically the use of numerals and adverbs in the structure of proverbs and sayings in English and Tajik languages. The article explores the role of numerals and adverbs in proverbs and sayings in English and Tajik with specific examples. In both English and Tajik proverbs, the use of numerals and adverbs is prominent, and they play a unique role in creating imagery and expressing generalized meanings. Numerals in proverbs refer to objects of the material world, where both cardinal and ordinal numbers are observed. The use of numbers in proverbs is linked to customs, traditions, and historical events of the people, often symbolizing magical properties or numerological signs. Numbers such as "seven, forty, one hundred" in proverbs are symbolic and are connected to ancient tales, miracles, and magical objects. The fund of proverbs in both English and Tajik languages shows that adverbs lose their original meaning and take on a more generalized meaning related to time, place, quality, and quantity. Therefore, they point not to a specific period of time, but to a general reference to time, place, and manner of action, which is a key characteristic of their usage in proverbs and sayings in both languages.

Keywords: proverbs, sayings, English and Tajik languages, morphological structure, numerals, ordinal and cardinal numbers, adverbs, adverb of time and place.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азизова Зарина Шавкатовна - Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд, докторанти (PhD) аз рӯи ихтисоси кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, х. Исмоили Сомонӣ 169. Тел: +992-92-790-1995; Email: zarina230995@mail.ru

Сведения об авторе: Азизова Зарина Шавкатовна - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанде, докторант (PhD) по специальности кафедры иностранных языков. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Исмаила Сомони 169. Тел: +992-92-790-1995; Email: zarina230995@mail.ru

Information about the author: Azizova Zarina Shavkatovna - Institute of economy and trade Tajik state university of commerce in Khujand, Doctor of Philosophy (PhD) of foreign languages department. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Ismoili Somoni Ave. 169. Tel: 992927901995; Email: zarina230995@mail.ru

ИБОРАҲОИ ИЗОФИИ ИСМӢ ДАР АШӢОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ*Бобокалонова Р.***Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

Мусаллам аст, ки фикр тавассути ҷумла ифода мегардад, дар сохтмони ҷумла ибора, ба мисли калима, мавқеи назаррас дорад. Ибора як ҷузъи муҳимми навҳ буда, аз ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно тавассути алоқаи тобеъ сохта мешавад ва як мафҳуми мураккабро ифода менамояд. Ибора ҳамчун воҳиди мустақили навҳ бо баъзе вижагиҳояш бо калима ва ҷумла умумият дошта бошад ҳам, бо махсусиятҳои хосаш аз онҳо фарқ мекунад. Дар ин ришта муҳаққикон дар осори илмии хеш қайд намудаанд.

Ибора дар забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун шакл мегиранд. Яке аз роҳҳои маъмултарини шаклгирии ибораҳои озоди наҳвӣ, истифода аз алоқаи изофӣ ба шумор меравад. Нишондиҳандаҳои дастурии он бандаки изофӣ мебошад. Дар ҳақиқат, “яке аз сермаҳсултарин алоқаи синтаксисии ибораҳо дар забони тоҷикӣ алоқаи изофӣ ба шумор меравад. Ибораҳое, ки ҷузъҳои онҳо байни ҳам ба воситаи бандаки изофӣ алоқаи синтаксисӣ пайдо мекунанд, ибораҳои изофӣ ном доранд” [9, с.18]. Дар чунин наҳвӣ ибораҳо бандаки изофино ҷузъи асосии ибора қабул мекунад.

Методҳои таҳқиқот. Методҳои таърихӣ-типологӣ, биографӣ, сотсиологӣ, умумимантиқӣ, таҳлилий, омӯзишӣ, назариявӣ.

Ибораҳои исмии изофӣ дар ашӯри Лоиқ Шералӣ мавриди зиёди истифода қарор доранд. Онҳоро мувофиқи қоидаҳои мавҷуда, яъне муносибати ҷузъҳо ба ин ё ба он ҳиссаи нутқи исмшуда ба воситаи бандаки изофӣ ба исм, сифат, шумора, ҷонишин, сифати феълӣ ва масдар тобеъ гадида, ибораҳои озоди наҳвӣ ба вучуд меоянд. Мувофиқи ин таъриф, ибораҳо низ ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд: ибораҳои изофии исму исм ва ибораҳои изофии исму сифат.

Ибораҳои изофии исму исм. Маводи ҷамъгардида шаҳодат аз он медиҳад, ки ибораҳои изофии ҳар дучузъашон исм дар ашӯри Лоиқ Шералӣ нисбат ба дигар гурӯҳи ибораҳои исмии изофӣ хеле зиёд ва серистеъмоланд. Дар ашӯри шоир ибораҳои сода ва ҳам ибораҳои мураккаб қорбурди фаровон доранд, аммо аксари ибораҳои изофино ибораҳои сода ташкил медиҳанд. Ҳамчун ҷузъи асосӣ ва ҷузъи тобеъи ибораҳои изофии исму исм, умуман, исмҳои хоси ҷинс, ҷондору бечон, шахсу ғайришахс, моддиву маънӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд. Дар аксари мавридҳо ҷузъи асосиро исмҳои моддӣ ва исмҳои ҷинс ташкил додаанд. Исмҳои хос ҳамчун ҷузъи тобеъ зиёдтар омадаанд.

Бояд гуфт, ки «дар ифодаи маъноии умумии ибора маънои луғавии дар алоҳидагӣ ифоданамудаи ҷузъҳо хеле муҳим аст. Аксар вақт маънои луғавии ҷузъҳо имкон медиҳад, ки ибора ин ё он муносибати маъноиро ифода кунад. Баъди ба якдигар алоқаманд шудани ду калимаи мустақилмаъно онҳо дар якҷоягӣ маънои нави грамматикиро ифода мекунанд» [7, с.12]. Гуфтан ҷои аст, ки «дар ифодаи маъноии умумии ибора маънои луғавии дар алоҳидагӣ ифоданамудаи ҷузъҳо хеле муҳим аст. Аксар вақт маънои луғавии ҷузъҳо имкон медиҳад, ки ибора ин ё он муносибати маъноиро ифода кунад. Баъди ба якдигар алоқаманд шудани ду калимаи мустақил маъно онҳо дар якҷоягӣ маънои нави грамматикиро ифода мекунанд» [15, с. 109]. Мо ҳама гуна ду исмро бо бандаки изофӣ алоқаманд намуда, ибора сохта наметавонем. Дар ҳақиқат, «маънои дар якҷоягӣ ифодакардаи ҷузъҳо дар ибора бояд мантиқан дуруст бошад. Албатта, ин ҷо қонуниятҳои махсуси сохтани ибора, бо назардошти маънои он, амал мекунад. Мо ҳеҷ вақт дар шакли «мизи пир», «нури хок», «моҳи рӯйсифат» ибора намесозем, зеро мантиқан нодуруст аст ва маънои луғавии ҷузъҳо имконият намедиҳад, ки онҳо як ибораро ташкил дода, ягон муносибати грамматикиро ифода намоянд» [7, с.13].

Матн низ дар ифодаи маъноии умумии ибора нақши бузург бозида метавнад. Як ибора, бе ягон тағйироти сохторӣ, вобаста ба матн метавонад маъноҳои гуногунро ифода кунад. Ибораҳои изофии аз ду исм сохташуда дар ашӯри Лоиқ Шералӣ хеле зиёд буда, тобишҳои зерини маъноиро ифода мекунанд:

1.Муносибати мансубият. Дар ибораҳои изофие, ки дар онҳо муносибати соҳибият ифода мегардад, ҷузъи асосии ибора одатан аз исмҳои моддӣ ва ё конкрет ва ҷузъи тобеъ аз исми шахс иборат мегардад. Дар ин гуна ибораҳо “калимаи тобеъ шахсеро нишон медиҳад, ки предмети дар калимаи асосӣ ифодагашта ба он тааллуқ дорад” [3, с.25]. Ҷузъҳои ибораҳои ифодакунандаи маъноӣ соҳибият дар шаклҳои гуногун омада метавонанд:

а) Ҳар ду ҷузъи ибора изофӣ дар шумораи танҳо меояд- ҳам ҷузъи асосӣ, ки исмҳои моддиро фаро мегирад ва ҳам ҷузъи тобеъ, ки аз исмҳои хоси ифодакунандаи номи шахс ва умуман, исмҳои шахс иборат аст:

Мепарад *руҳи Рустами Дастон*,
Ҷониби мулки умри ҷовидон [10, с.82].

Мезанад бонг *руҳи Фирдавсӣ*:
Боз бояд ба душманон овехт! [10, с.81]

Боз ҳам рӯзи гурзу майдон аст,
Боз хуни ҳалол бояд рехт! [10, с.81]

б) Ҷузъи асосӣ – исмҳои моддӣ, дар шумораи танҳо меояд ва ҷузъи тобеъ – исмҳои мансуби шахс, дар шумораи чамъ меояд. Чунончи:

Шоирон дар ҳар замоне, ҳар маконе,
Пуштбони қаҳрамонон будаанд [10, с.78].

Зиндаю мурда – ба ҳар ҳоле, ки бошанд,
Сарпарастии бепаноҳон будаанд...[10.с.78]

Дар ашъори Лоик Шералӣ ибораҳои ба назар мерасанд, ки ҷузъи асосиашонро исмҳои маънӣ ва ҷузъи тобеъро исмҳои мансуби шахс ташкил додаанд. Дар ин навъи ибораҳо муносибати соҳибият бо тобиши мансубият ифода мегардад:

Хомаи Фирдавсӣ то бошад мададгор,
Пуштбонӣ то кунад бо сеҳри неруи сухан [10, с.78]

Аз *меҳри Рустам* зода шуд,
В-аз *қаҳри Рустам* кушта шуд [10, с.80]

2.Муносибати хешутаборӣ. Дар ибораҳои хешутабориро ифода мекунанд, ҳар ду ҷузъи ибора бо исмҳои мансуби шахс ифода гардида, онҳо дар шаклҳои гуногун корбаст гардидаанд.

Маъмулан ҷузъи асосӣ бо исми чинс дар шумораҳои танҳову чамъ ва ҷузъи тобеъ бо исми хос ифода гардидааст. Миқдори чунин ибораҳо дар асари мавриди таҳқиқ зиёд аст ва калимаҳои хешутаборие, ки дар он истифода гардидааст:

Гарчи дар базми бузургон *кӯдаки гаҳвораам*,
Бо ҳама камзарфии худ ҷузъи ин сайёраам [10, с.49].

Ба кунчи сандалӣ биншаста шабҳо, модари пирам,
Ту шояд ҷомаи домодӣ медӯзӣ ба сад нийят. [10, с.12]
Бубинӣ хоб шаб фарзандҳои мурдаи худро,
Биёбӣ сахнаи дидорбинҳои руҳонӣ [10, с.12].

То насозам ҳайкале бар ёдгори модарам,
То нагардам ҳамсари Боми Ҷаҳони кишварам. [10, с.18].

Дар баъзе ибораҳои изофии ифодакунандаи муносибати хешутаборӣ ҳам ҷузъи асосӣ ва ҳам ҷузъи тобеи ибора бо исмҳои чинси мансуби шахс ифода гардидаанд.

Се фарзанди он шоҳи афсункушой,
Бичастанд з-он саҳт сармо зи ҷой [10, с.140].

Дар байти мазкур ҳам ҷузъи асосӣ ва ҳам ҷузъи тобеи ибора ба худ эзоҳдиҳанда қабул кардааст.

Аз таҳи дил хидмати халқу диёри хеш кун,
Сабт кун номат ба қалби мардумони бовафо [10, с. 17].

3. Муносибати чузь ва кулл. Дар ибораҳое, ки муносибати чузью куллро ифода мекунад, агар калимаи асосӣ ба чузьи ашё ишора кунад, калимаи тобеъ кулли онро ифода мекунад. Дар аксар маврид калимаҳои асосиву тобеи чунин ибораҳо бо исмҳои моддӣ ифода меёбанд. Ибораҳои гурӯҳи мазкур дар шаклҳои зерин омадаанд:

а) Ибораҳое, ки чузьи аввалашон номи яке аз узвҳои инсонро ифода кардаанд ва чузьи тобеъ ба шахс ишора мекунад. Чунин ибораҳо муносибати чузью куллро бо тобиши соҳибият ифода мекунад: 1) чузьи тобеъ – исмҳои хоси ифодакунандаи номи шахс. Мисолҳо: *руҳи Шаҳрноз, лаби Арнавоз* [10, с.115], *сари Эраҷ* [10, с. 20]; 2) чузьи тобеи ибора-исмҳои чинси мансуби шахс. Масалан: сол: *рӯйи бародар* [10, с. 161], *сари жандапилон* [10, с. 195]; 3) чузьи тобеи иборай изофӣ – исми чомеъ: *мағзи мардум* [10, с. 75];

б) Ибораҳое, ки дар онҳо чузьи асосӣ номи узви бадан ва чузьи тобеъ номи ҳайвонотро ифода кардаанд. Мисолҳо: *мағзи сари ғўсфанд* [10, с. 81], *парри уқоб* [10, с. 41]; в) Ибораҳое, ки чузъҳоиашон аз исмҳои моддӣ ғайришахс ва бечон иборатанд. Мисолҳо: *теғи кӯх* [10, с.140], *шоҳи дарахтон* [10, с.75], *қатраи хун* [10, с 20], *сари найза* [10, с 99].

4. Муносибати кулл ва чузь. Агар дар ибораҳои ифодакунандаи муносибати чузь ва кулл калимаи асосӣ ба чузьи ашё ва калимаи тобеъ кулли онро ифода кунад, дар ибораҳои гурӯҳи мазкур ҳолати баръакс мушоҳида мегардад. Калимаи асосӣ ба кулли ашё ва калимаи тобеъ ба чузьи он ишора мекунад. Масалан: *бори намак* [10, с. 32], *беши норван* [10, с 76].

5. Муносибати замони. Дар ибораҳое, ки муносибати замони ифода мекунад, одатан яке аз чузъҳо ва баъзан ҳар ду чузьи ибора исмҳои дорои мафҳуми замон ташкил медиҳанд. Чунин ибораҳоро ба зергурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст: Чузьи асосии як гурӯҳ ибораҳо аз калимаи «рӯз» иборат буда, ба вазифаи чузьи тобеъ исмҳои гуногуни маънӣ омадаанд ва ибора ба туфайли чузьи асосӣ маънои замонро ифода кардааст. Ибораҳои мазкур тобиши табинотро низ доранд. Масалан: *рӯзи шикор* [10, с. 40], *рӯзи ҷанг, сипоҳи диранг* [10, с 31]. Дар як ибора чузьи асосӣ аз калимаи «моҳ» ва чузьи тобеъ аз номи моҳ иборат аст: *моҳи меҳр* [10, с 124].

6. Муносибати маконӣ. Чузьи асосии ибораҳое, ки муносибати макони ифода мекунад, аз исмҳои ифодакунандаи номи ашё иборат буда, чузьи тобеъ мавқеъ ё худ макони он ашёро нишон медиҳад. Чузьи тобеи ибора, асосан, бо исмҳои макон ифода мегардад: *дебои Рум* [10, с. 43], *марзи эронзамин, номи ӯ* [10, с. 92]. Дар иборай аввал (дебои Рум) ишора ба макони дебо аст, яъне сухан дар бораи дебое меравад, ки ба Рум мансуб аст. Дар иборай дувум калимаи “марз” ба маънои худуд омадааст, на ба маънои сарҳади байни кишварҳо, бинобар ин дар ин ҷо мурод аз “марзи эронзамин” тамоми худуд ё минтақаи Эрон аст ва дар ибора муносибати маконӣ ифода гардидааст. Ибораҳое ба назар мерасанд, ки ҳар ду чузьи онҳо исмҳои хоси ифодакунандаи мафҳуми макон мебошанд. Масалан: *ғами ишқ* [10, с.19], *сари кӯх* [10, с. 19].

Аммо мани то ҳол ғами ишқ надида,

Дилбохтаву волаву шайдои ту [10, с 19].

Ин арча ба рӯйи санги сахту сари кӯх,

Худ рӯйи дасту реша бар шах мондааст [10, с 19].

Ихтиёри ту ба дасти мани дилбохта нест,

Дили ту, дилбари ман, байти худам сохта нест [10, с 19].

7. Муносибати баёнӣ. Дар як гурӯҳ ибораҳо «чузьи асосӣ ... номи умумии ашёро нишон диҳад, калимаи тобеъ ҷой, муассиса ё ташкилотро номбар менамояд. Баъзе муҳаққиқон чузьи тобеи чунин ибораҳоро чун муайянкунанда шарҳ дода, муносибати наҳвӣ онҳоро «муносибати предмет ба ном» [3,25] номидаанд. Фикри мазкурро муҳаққиқи дигар Камолов Х. дар асари хеш «Ибораҳои изофӣ» ҷонибдорӣ намудааст.

Алами бахти ту ба дасти ман афрохта нест,

З-ин сабабдорӣ ба сӯям назари пур ҳазаре [10, с 19].

Шабнами вақти сахар барги тарашро шӯяд,

Лек аз ҳоли дили ман ту нагирӣ хабаре [10, с 19].

Арзи ишқат ба **гӯши занон** рафт,
Лек аз *ӯ* ҷавоби рад омад [10, с 20].

Чузъи тобеи ибораҳои ифодакунандаи муносибати баёнгириро ҳамеша исмҳои хос ташкил медиҳанд. Чунин ибораҳо дар ашъори Лоиқ Шералӣ хеле зиёд рӯи кор омадаанд ва номи шаҳрхову мамлакатҳо, кӯҳхову дарёҳо, диҷхову даштҳо ва ғайраро ифода мекунанд. Масалан: хуни Наремон, кӯҳи Сипанд [10, с 37], шаҳри Армон [10, с 42], *дарёи Вахш* [10, с 376]. Дар ин навъи ибораҳо чузъи асосӣ аз чихати хосияту аломат эзоҳ наёфтааст ва чузъҳои тобеъ баёнӣ ҳама мебошанд, ки номи хоси исмҳоро номбар мекунанд. Фарқи баёнӣ бо вучуди хусусияти муайянкунӣ доштани аз муайянкунанда дар он аст, ки «калимаи асосиро бо додани номи нав эзоҳ медиҳад» [8,261]. Бинобар ин, чунин навъи ибораҳои изофии исмиро ибораҳои ифодакунандаи муносибати баёнӣ гуфтан ба мақсад мувофиқ аст.

Ёд дорам, ки ба ангушти ишорат рӯзе,
Духтареро ба қади роҳ нишонам додӣ [10, с 20].

То кунам андешае дар ишқи ёр,
Чорагар бошад, дил шодам кунед! [10, с 21]

Метавонӣ сабаби бахтиягон ёр шавӣ,
Сабаби зиндагию шодии бисёр шавӣ [10, с 21].

8. Муносибати аломат ва дорандаи он. Дар як гурӯҳ ибораҳо чузъи тобеъро номи ягон ашъ ва ё исми шахс ташкил медиҳад ва чузъи асосӣ аломат ё ягон хусусияти он ашъро ифода мекунад. Дар адабиёти илмӣ муҳаққиқон ин муносибати маъноиро «аломат ва дорандаи он», «нисбати аломат ба дорандаи он» номгузорӣ кардаанд. «Калимаи асосии ин хел ибораҳо бо исмҳои хислату ҳолат ва калимаи тобеъ бо исмҳои шахс, предмет ва маънӣ ифода мегарданд» [3, 32]. Ибораҳои гурӯҳи мазкур хислати ботинӣ ё муносибату ҳолати шахс ва ё ягон ашъро ифода мекунанд. Масалан: *шодии модар* [10, с 36], *тангии дил* [10, с 96]. Баъзан чузъи тобеи чунин ибораҳо ба худ эзоҳдиҳандаи дигар низ гирифта метавонад. Чунончи: *хубии он нигор* [10, с 63].

Дили ман нест чу обе, ки ба ҳар ҷӯй давад,
Дили ман нест насиме, ки ба ҳар сӯй давад. [10, с 18]

Ошиқо, дар паҳлуи ҷонона биншин тангтар,
Гӯш бар созу ба оҳанги рубоб андохта. [10, с 18]

9. Муносибати объектӣ. Гурӯҳи дигари ибораҳои изофии исмӣ дар асар, ки мавриди таҳқиқ қарор доштанд, иборатҳое мебошанд, ки муносибати объектиро ифода мекунанд. Дар ибораҳои исмӣ ифодакунандаи муносибати объектӣ калимаи тобеъшаванда ашъ, шахс ва ҳодисаеро номбар мекунад ва калимаи асосӣ, амалу муносибат ва ҳиссиёти ба он равона кардашударо ифода мекунад. Масалан: *орозиши кох* [10, с 350], *кадхудоии шаҳр* [10, с 115], *андешаи ҷома* [10, с 61], *ёди Фаридун* [10, с 87].

Бод оҳиста вазида бо навозиш сӯйи дашт,
Май сахои кӯхро алвонҷ дода мегузашт [10, с 18].

Кӯҳҳо хандед, оҳанги вафо бинвохта,
Ибрата аз шавқи дилҳои ҷавонон пардохта [10, с 18].

Менигар, аз чашми ошиқ қатраҳои ашк рехт,
Аз чи буд? ин ашк? Аз ғам? На, зи эъҷози наво [10, с 18].

Гӯш кун, дилдодаи мушток, ин савту суруд,
Баҳри амният садои хеш боло мекунад [10, с 18].

Аз он чи муясар шуда аз давлати дунё,
Дар даст маро ҳаст фақат як чамадонам [10, с 18].

Бояд қайд кард, ки ибораҳои навъи «шарми падар» дар ҷумлаҳои алоҳида маънои субъектиро низ ифода карда метавонанд. Масалан, ибораи «шарми падар» дар ҷумла ҳам ба маънои «шарм кардани падар» ва ҳам ба маънои «шарм кардан аз падар» фаҳмида мешавад. Муносибати маъноии чунин ибораҳоро танҳо дар дохили матн шарҳ додан мумкин аст.

Пас, киро боист дарбон кард, то дузде аз он

Ҳеч натавонад, ки ҳатто як сари мӯе канд? [10, с 17]

Саҳмест зи оби ту ба таркиби вучудам,

Кайфест ачаб атрина сими ту бароям [10, с 17].

Аз наҳри сухан, ишқи Ватан, ишқи ҳабибон

Бо хомаи худ чун ту басо зар бифшоам! [10, с 17]

10. Муносибати таъинот. Гурӯҳи дигари ибораҳо муносибати таъинотро ифода мекунад. Ба ин гурӯҳ «ибораҳои изофие, ки чузъҳояшон ба ҳамдигар муносибати зич дошта, таъинот ва вазифаи предметро ифода мекунад» [9,с. 20], дохил мешаванд. Чузъи асосии чунин ибораҳоро асосан исмҳои моддӣ ва чузъи тобеъро исмҳои моддиву маънӣ ташкил медиҳанд.

Хотири худ чамъ бинмуда, пайи ишқу ҳавас,

В-аз пайи рӯзӣ ба роҳи зиндагӣ биштофтанд [10, с 17].

Лек назди дуд дарбон чист? Марди очизе,

Зад ба теги ноҳақеву хуни дарбонро бирехт [10, с 17].

11. Муносибати шахс ба вазифа. Дар чамъият ҳар як нафар бо коре машғул аст ва вазифае бар дӯш дорад. Дар баъзе мавридҳо чузъҳои ибора аз исми шахс иборат буда, дар ибора вазифаи махсус ё мартабаи шахс дар ҷомеа нишон дода мешавад. Масалан: *Бузургони лашкар* [10, с. 126], *номдорони лашкар* [10, с 18].

Хулоса, аз таҳлили маводи чамъомада аён мегардад, ки дар ашъори Лоиқ Шералӣ ибораҳои изофии ҳар ду чузъашон аз исм таркиб ёфта хеле зиёд истифода шудаанд ва маъноҳои гуногунро ифода мекунад.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Худойдодов А.

Адабиёт:

1. Абдурахимов С. Ибораҳои исм бо шумора // Армуғони олимони ҷавон. – Душанбе, 1966. – С. 181-184.
2. Абдурахимов С. Ибораҳои исмии изофӣ // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1967. – С.128-146.
3. Абдурахимов С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1973. – 165с.
4. Абдурахимов С. Ибора ва аъзоҳои ҷида // Андешаҳо оиди сухану суханварӣ ва баъзе бозёфтҳои он (Мачмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Сино, 1994. – С. 10-15.
5. Акрамов М. Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. – 166с.
6. Мирзоев А. Доир ба ибора ҳамчун воҳиди мустақили синтаксис // Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Шӯъбаи фанҳои чамъиятӣ. – Душанбе, 1965, №3 (41). – С.48-61.
7. Мирзоев А. Ибораҳои синтаксисии забони адабии ҳозираи тоҷик // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1969, № 4. – С.54-60.
8. Мирзоев А. Хелҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибора // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1975. – С.109-121.
9. Норматов М. Ибораҳои исмӣ ва сохти онҳо (аз рӯи «Дохунда»-и С. Айнӣ) // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1990. – С. 25-39.
10. Шералӣ Лоиқ. Девони замон. – Душанбе: Адиб, 2011. – С.400

ИБОРАҲОИ ИЗОФИИ ИСМӢ ДАР АШЪОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи ибора, ки як чузъи муҳимми навҳ буда, аз ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно тавассути алоқаи тобеъ сохта мешавад ва як мафҳуми мураккабро ифода менамояд мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ибора ҳамчун воҳиди мустақили навҳ бо баъзе вижагиҳояш бо калима ва ҷумла умумият дошта бошад ҳам, бо вижагиҳои хосаш аз онҳо фарқ мекунад. Дар ин ришта муҳаққиқон дар осори илмӣ хеш қайд намудаанд. Ибора дар забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун шакл мегиранд. Яке аз роҳҳои маъмултарини шаклирии ибораҳои озоди наҳвӣ, истифода аз алоқаи изофӣ ба шумор меравад. Нишондиҳандаҳои дастурии он бандҳои изофӣ мебошад. Дар ҳақиқат, яке аз

сермахсултарин алокаи синтаксисии ибораҳо дар забони тоҷикӣ алокаи изофӣ ба шумор меравад. Ибораҳои, ки чузҳои онҳо байни ҳам ба воситаи банди изофӣ алокаи синтаксисӣ пайдо мекунад. Дар чунин навъи ибораҳо банди изофиро чузҳои асосии ибора қабул мекунад. Муаллиф дар мақолаи мазкур дар асоси чунин мисолҳо корбурди ибораҳои изофии исмиро дар ашъори Лоик Шерали мавриди баррасӣ қарор додааст.

Вожаҳои калидӣ: *калима, ибора, банди изофӣ, алокаи наҳвӣ, ҷумла, алокаи изофӣ, ҳиссаҳои нутқ, муносибати объектӣ, муносибати таъинот, муносибати замонӣ.*

ИМЕННЫЕ ИЗАФЕТНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ЛОИКА ШЕРАЛИ

В данной статье автор исследует словосочетание как важная часть предложения, образованное из двух или более самостоятельных слов посредством подчинительного союза и выражает сложное понятие. Хотя словосочетание как самостоятельная единица языка имеет некоторые общие черты со словами и предложениями, она также отличается от них своими уникальными характеристиками. Исследователи в этой области отметили это в своих научных работах. Словосочетания в таджикском языке образуются различными способами. Одним из наиболее распространенных способов образования грамматически свободных словосочетаний является использование вспомогательных союзов. Его грамматической формальностью является изафетная связка. На самом деле, одной из самых продуктивных синтаксических связей словосочетаний в таджикском языке является изафетная связь. Словосочетания, компоненты которых связаны друг с другом изафетной связкой являются синтаксически связанными. В таких словосочетаниях изафетная связка принимается его основной частью. В данной статье автор на основе таких примеров рассматривает использование изафетных именных словосочетаний в стихотворениях Лоика Шерали.

Ключевые слова: *слово, словосочетание, изафетные словосочетания, синтаксические связи, предложение, изафетная связь, части речи, объектные отношения, локальные отношения, временные отношения.*

NOMINAL IZAPHET PHRASES IN THE WORKS OF LOIK SHERALI

In this article, the author explores the phrase as an important part of a sentence, formed from two or more independent words through a subordinate conjunction and expresses a complex concept. Although the phrase, as an independent unit of language, has some common features with words and sentences, it also differs from them in its unique characteristics. Researchers in the field have noted in their scientific papers that. Phrases in the Tajik language are formed in various ways. One of the most common ways to form grammatically free phrases is to use auxiliary conjunctions. Its grammatical formality is the isaphet copula. In fact, one of the most productive syntactic connections of phrases in the Tajik language is the isaphet connection. Phrases whose components are connected to each other by the isaphet ligament are syntactically related. In such phrases, the isaphet ligament is accepted as its main part. In this article, the author, based on such examples, examines the use of isaphet noun phrases in the poems of Loik Sherali.

Keywords: *word, phrase, isaphet phrases, syntactic connections, sentence, isaphet connection, parts of speech, object relationships, local relationships, temporary relationships.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Бобокалонова Раъно Норбаевна** - Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни, доцент кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёт. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 933 77 29 33. E-mail: b.rano@bk.ru

Сведения об авторе: **Бобокалонова Рано Норбаевна** - Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, доцент кафедры методики преподавания языков и литература. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел.: (+992) 933 77 29 33. E-mail: b.rano@bk.ru

About the author: **Bobokalonova Rano Norbaevna** - Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Associate professor of the Department of methods of teaching languages and literature. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 933 77 29 33. E-mail: b.rano@bk.ru

НАҚШИ “РОҶИ БУЗУРГИ АБРЕШИМ” ДАР ТАШАККУЛИ ФАРҶАНГ ВА ЗАБОНИ МАРДУМИ ТОҶИКУ ЧИН

Гулназарзода Ж.Б., Зафарзод О.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Тавре ки маълум аст, қавми тоҷик бо мардуми Чин аз гузашта робитаҳои гуногунҷабҳа доранд, ки яке аз омилҳои асосии он мавҷудияти Шоҳроҳи бузурги абрешим ба ҳисоб меравад. Ба Шоҳроҳи бузурги абрешим эътиқоди мардуми тоҷик устувор буда, дар ин замина назару андешаҳои ҷолиб ба миён омадаанд. Ин аст, ки Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон дар китоби “Тоҷикон дар оинаи таърих”. “Аз Ориё то Сомониён” як зерфасли хоссаеро бо номи “Шоҳроҳи абрешим - пули заррини гузашта, имрӯза ва оянда” номгузорӣ намуда, арзиши таърихӣ фарҳангӣ ва моҳияти ин Шоҳроҳи бузургро муайян намудаанд [14, с. 13].

Аз ин бармеояд, ки Шоҳроҳи бузурги абрешим на танҳо ҳамчун як роҳу василаи пайвастанӣ ду нуқтаи муайяни фосила амал карда истодааст, балки воситаи ташаккул ва рушди савияи маданият фарҳангии инсонҳо низ гардидааст. Роҳи бузурги абрешимро метавон аз нуқтаи назари илмҳои таърих, ҷуғрофия, фарҳангшиносӣ ва дигар самтҳо низ мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дод [7, с. 43].

Воқеан, агар амиқтару жарфтар назар намоем, ин роҳ таърихи пайдоиши хоси худро дорост. Шоҳроҳи бузурги абрешим дар замони гузашта роҳе ба шумор мерафт, ки тавассути он муносибатҳои тиҷоратӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва байналмилалӣ ва мубодилаи фарҳангу тамаддунҳо байни халқиятҳои гуногун амалӣ мегардид.

Ҷанӯз дар замонҳои хеле дур сӯғдиёни қадим дар ин шоҳроҳ мақоми муайяно доро буданд ва онҳо тиҷоратро дар тамоми минтақаҳои ин Шоҳроҳи бузург дар зери назорати худ нигоҳ медоштанд. Чун катибаҳои хитой ва сӯғдии ҳангоми ҳафриётҳои осори қадима дарёфтгардида шаҳодат медиҳанд, ки савдогарони сӯғдӣ бо як усули ҳайратангези тиҷоратӣ аз мамлакатҳои Шарқ ба кишварҳои Ғарб ва аз Чануб ба Шимол ба тиҷорати бобарор машғул буданд. Ҳатто забони сӯғдӣ дар аксари минтақаҳои Шоҳроҳи абрешим забони муошират ба ҳисоб мерафт. Тавассути ин Шоҳроҳи бузург калимаву истилоҳоти зиёде ба забони сӯғдӣ ворид гардида, тавассути забони сӯғдӣ ба забони форсӣ – тоҷикӣ ворид гардидаанд, ки ин андешаро дигар донишмандон низ ҷонибдорӣ намудаанд. Масалан, дар робита ба ин масъала профессор Ҳ. Мачидов фикру андешаи хешро чунин овардааст: “Тавассути сӯғдӣ ба форсии дарӣ ва гузаштаи он аз забонҳои хитой, ҳиндӣ ва дигарҳо низ калимаҳо ворид шудаанд. Масалан, калимаҳои хитойии **қоғаз**, **тим** “бозори пӯшида”, **чунг** “рост, қоим”, **суфа** “ҷойи нишаст”, **фағфур** “чинивор” тавассути ҳамин забон ворид шудаанд [5, с. 98].

Давраи аз байн рафтани забони сӯғдӣ бо таъсири забони тоҷикӣ пас аз асри XI сар мешавад [17, с. 78].

Гарчанде роҷеъ ба иддае аз калимаҳои, ки баромади хитой дошта, дар таркиби луғавии забонамон ҳазм шудаанд, профессор Ҳ. Мачидов маълумоти муфассал дода тавониста бошад ҳам, вале роҷеъ ба исми 茶 (chá) – ҷой ва феъли 去 (сн) – рафтан, ки дар нутқи мардуми мо хеле серистеъмоланд, чизе оварда нашудааст. Вожаи (chá) – ҷой дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол буда, тавассути он вожаҳои мураккаби *ҷойандозӣ*, *ҷойбурак*, *ҷойгардон*, *ҷойгардонӣ*, *ҷойдон*, *ҷойкаш*, *ҷойкашӣ*, *ҷойнӯш*, *ҷойнӯшӣ*, *ҷойпулӣ*, *ҷойфурӯш*, *ҷойфурӯшӣ*, *ҷойхар*, *ҷойхарӣ*, *ҷойхона*, *ҷойхонаҷӣ*, *ҷойқуттӣ*, *ҷойқуворӣ*, *ҷойҷӯш*, *ҷойҷӯшонӣ*, *ҷойқаҳак* ва *ҷойхалта* ва амсоли ин ташаккул ёфтаанд. Инчунин, ташаккулёбии иддае аз ибораҳои таркибӣ, ки тавассути калимаҳои забони хитой дар луғатҳои пешин низ зикр гардидаанд, аз қабилӣ: *қоғазӣ бод* ва *қоғазӣ ҳавой* – қоғазе, ки атфол ришта баста ба ҳаво парронанд; *қоғазӣ бандагӣ* – хатти бандагӣ [10, с. 168].

Вожаи ҷойник низ тавассути калимаи ҷой ташаккул ёфтааст, ки дар шакли ҷойнак низ истифода шуда, ба қатори калимаҳои ифодагари мафҳумҳои маишату зиндагонии мардум,

ки онро шоирони маорифпарвар дар асри 19 мавриди истифода қарор додаанд, дохил мешавад [18, с. 307].

Чӣ тавре дар боло зикр намудем, вожаи “чу” дар забони тоҷикӣ дар мавриди рондани чорво хеле зеристеъмол аст. Иддае аз муҳаққиқон вожаи “чу”-ро нидо мешуморанд. Дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” ин вожаро ба гурӯҳи “нидоҳои амриё, ки ба ҳайвоноту парандагонӣ хонагӣ муроҷиат карда мешавад” дохил намудаанд [2, с. 439].

Ба назари мо вожаи “去(чи) –рафтани” нидо набуда, балки феъл мебошад ва танҳо дар мавриди рондани чорво дар нутқи мардуми тоҷик ба назар мерасад. Аз сабаби он ки забони чинӣ аз рӯйи сохтори морфологӣ ба гурӯҳи забонҳои решагӣ дохил мешавад, дар он феълҳо тасриф намешаванд. Масалан:

我去。 - ман меравам

你去 -ту меравӣ

他去- вай меравад

我们去- мо меравем

你们去- шумо меравед

他们去- онҳо мераванд.

Аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, ки феъли “чу” тағйир намеёбад. Дар ин маврид суоле ба вучуд меояд, ки чаро аз теъдоди зиёди феълҳо, маҳз, феъли “去(чи) – рафтани” ворида забони мардуми мо гаштааст. Аз рӯйи сарчашмаҳои мавҷуда маълум аст, ки чинӣҳо бо шутуру аспҳо аз Чин таҷҳизотҳои зиёдеро оварда савдо менамуданд ва ҳангоми рондани чорво феъли “去(чи) –рафтани”-ро ба маънои “рав” истифода менамуданд, ки аз сабаби осон будани дар хотири мардуми мо нақш баста, то айни замон дар истифода қарор дорад.

Инчунин, маълум гардид, ки ба мисли абрешими мардуми Чин аспҳои мо миёни мардуми Чин ва дигар мардумон шуҳрати шахомати хоссаро соҳиб буданд ва аз ин минтақа аспҳои хушзотро харидорӣ карда мебуданд, ки гуфтаҳои мазкур андешаҳои моро тавқият мебахшанд: “Матоҳои нафис дар он рӯзгори қадим волотарин матоъву либоси ашрофзодаҳои Бохтару Суғд, Форсу Юнон ва Мисру Бобул ба шумор мерафт. Айнан мисли ҳамин, аспҳои хушзоту бохтарӣ дар ҷаҳон гӯшаи олам иштиққандону харидорони худро доштаанд. Ватани матоҳои овозадори абрешимин билоди Чин бошад, ватани аспу уштурҳои пуртоқати корвонгард сарзамини собиқайи ниёгони тоҷик - Бохтару Суғд буд [14, с.15].

Аз ин бармеояд, ки савдогарони Чин бо ҳар як баҳонае тавассути Роҳи бузурги абрешим ворида Бохтару Суғд гардида, аз ин ҷо аспу уштурҳои пуртоқати корвонгардро ба кишварҳои Чин мебуданд. Гарчанде дар бораи моҳияти сиёсӣ иқтисодӣ, тичоратию фарҳангӣ, дипломатию байналмилалӣ Роҳи бузурги абрешим муаррихону бостоншиносони зиёде ибрази андеша намуда, ин ҷодаи тичоратиро васлгари кишварҳои Шарқу Ғарб номида бошанд ҳам, бояд зикр намуд, ки мақоми умумиҷаҳонӣ ин роҳ дар замони Қушонӣён меафзояд. Аз Хитой ба шаҳрҳои Самарқанду Бухоро, Балху Тирмиз, Леваканду Қубодиён ба ҷуз абрешим оинаҳои биринҷӣ, ашёҳои лозимӣ оварда, аз ин шаҳрҳо нуқраву тилло, симобу навшодир камону шамшерҳои хушсохт, аспҳои зоти хуталонӣ ва уштурҳои боркаши бохтарӣ мебуданд [15, с.110].

Бо пешрафти ҷомеа ва ҷаҳонишавӣ рафту омад тавассути Шоҳроҳи бузурги абрешим дигар тавассути чорвои боркашон ба роҳ монда нашуд. Рафту омад дар айни замон тавассути Шоҳроҳи бузурги абрешим танҳо бо нақлиёт ба сомон расонида мешавад. Глобализатсия, аз як тараф, муносибатҳои наздики халқҳои миллатҳо ва кишварҳою давлатҳоро вусъат бахшида, сабабгори ташаккули низомӣ фарогир ва амалан глобалӣ равобитаи сиёсӣ иқтисодӣ, василаҳои технологию иттилоотӣ, дастбӣ ба комёбиҳои навин ва арзишмандӣ башарӣ, сарфачӯйии гуногун, танзими бехатарӣ, фаъолияти соҳаҳои

мухталифи умумичаҳониву минтақавӣ, баҳусус, густариши муносибатҳои тичоратӣ, молиявӣ экологӣ ва дигар падидаҳои муҳим мегардад [16, с.37].

Воқеан, тавассути ин роҳ на танҳо забони тоҷикӣ инкишоф меёфт, инчунин, фарҳангу маданияти халқи тоҷик рӯ ба тараққи ниҳода буд. Савдогарони Чин абрешим, ҳарир, косаву дигар зарфҳои нозуки нақшҳои аҷоибдоштаи ҳунармандони чиниро ба савдо мегузоштанд, бо ин амали худ на танҳо тичоратро ба пеш мебурданд, инчунин, дар дили мардуми мо шавқу завқи омӯхтани ин ҳунархоро бедор менамуданд. Роҷеъ ба ин падида муҳаққиқон фикру андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Масалан, муҳаққиқ И.Бадалов чунин овардааст: ”Бояд қайд намуд, ки Шохроҳи бузурги абрешим дар дунёи бостон роҷе буд, ки тавассути он тичорат, муошират ва мубодилаи тамаддунҳо байни халқиятҳои гуногун амалӣ мегардид” [1, с.270].

Ба ташаккули ин роҳ аввалин маротиба амалдори Хитойи Қадим Чжан Сан камари ҳиммат бастааст. Вай дар соли 138 пеш аз мелод бо як супориши хатарноки дипломатӣ ба назди кучманчиҳои қабилаи юэзжӣ меравад, то ин ки онҳоро ба иттифоқии император Хан шудан дар мубориза бар зидди кучманчиёни хунҳо, ки аз тарафи Шимол ба империя ҳучум мекарданд ҷалб созад. Чжан Сан аввалин нафаре буд, ки аз ҳудуди Хитой ба Осиёи Миёна – Суғду Бохтар (ҳудуди ҳозираи ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Тоҷикистон ва Афғонистон) омадааст. Дар он ҷо ӯ мушоҳида мекунад, ки ба молҳои чинӣ талабот хеле зиёд аст. Ӯ соли 126 то мелод ба Хитой бармегардад ва ба император дар бораи манфиати тичоратии мустақим миёни Хитой ва кишварҳои Осиёи Миёна маълумотнома пешниҳод менамояд.

Воқеан, муаррихон дар айни замон онро ба чор самт тақсим кардаанд: «Аввалин роҳ «Суғдӣ» мебошад. Он аз масири Қўқанд –Исфара – Конибодом – Хучанд – Истаравшан – Шаҳристон – Айни– Панҷакент – Зарафшон – Анзоб – Душанбе мегузарад. Дуюм роҳ «Қаротегинӣ» мебошад. Масираш: Тирмиз–Дехнав–Турсунзода–Ҳисор – Душанбе – Кофарниҳон – Файзобод – Рашт – Ҷиргатол – Дорут –Қурғондараи дарёи Қошғар (Чин) мебошад. Самти сеюм «Чанубӣ» буда, Душанбе – Норақ – Данғара – Ховалинг – Ҳулбук – Рустай –Фархор–Панҷ – Ҷалолиддини Балхӣ– Бохтар – Қубодиёнро дар бар мегирад. Роҳи чорум «масири бузурги Помир аст» [1, с.270].

Бештари савдогарону касибон, ки тавассути роҳи абрешим ба тичорат меомаданд, шоҳиди гузаронидани чашнҳои динӣ ва анъанаҳои миллии мо шуданд. Агар амиқ бингарем, танҳо тавассути тичоратҳо калимаву ифодаҳои зиёдеро ба забони мо ворид намудаанд. Аслан савдогарон тавассути Роҳи абрешим сару либос, маводди озуқа ва асбобу анҷоми рӯзгорро меоварданд, ки мардуми мо онҳоро бевосита дар чашни Наврӯз истифода мебурданд [4, с.265].

Маҳз, ин амали савдогарони Чин боиси пайдоиши ибораҳои *рӯймоли абрешими хитойӣ, кафиши чакии хитойӣ, куртаи абрешими хитой* ва амсоли ин гардидаанд. Инчунин, номвожаи Хитой чунон ҳам ба зеҳни мардуми тоҷик шиштааст, ки тавассути он ибораи халқии” Ҷити хитойи барин чирос занонидан”(касоро ба зери тазйиқ ва шиканча гирифтанд) [11, с.348] пайдо шудааст. Маълум гашт, ки дар ташаккулёбии ин калимаҳо бо баробари сифати нисбии “хитой” мавқеи вожаи “абрешим” низ калон аст. Ин вожа ҳатто дар ташаккулёбии номи ин роҳ саҳми созорро бозида тавонистааст. Калимаи “*абрешим*” низ таърихи пайдоиши хеле куҳанро соҳиб аст, ки маҳз, дар луғатҳо тафсир шудани аз он далолат менамояд: «абрешим /*абрешум* маъруф аст; гӯянд «абрешим /*абрешум* маъруф аст; гӯянд микрозкардаи он дар маъҷин қуввати боҳ диҳад ва баданро фарбеҳ кунад. Ва пӯшидани либоси он шабуш пайдо накунад; ва тори сохро низ ба тариқи киноя абрешум гӯянд; ва ба ҷойи ҳарфи сонӣ **фо** ҳам омадааст, ки **афрешум** бошад» [8, с. 69].

Ҷӣ тавре ки маълум аст, мақому манзалати абрешими Чин беҳамто буд, ки ин падидаро донишмандон ба таври худ шарҳу тавзеҳ додаанд, ки аниқтару дақиқтараш ба назари мо чунин аст: ”... мақому мартабаи аспу уштурҳои бохтариро дар он замон танҳо бо шуҳрати абрешими оламгир муқоиса метавон кард... Шоҳии нафису ҳариру паранд ва дебои қимҳои чинӣ ба бозорҳои овозадори олам бар вазни тилло баркашида мешуд. Асрори бофтани ин матоъҳо чун сирри муҳими давлатӣ ҳифз мекарданд ва шахсонро, ин

асрорро ифшо намуданд, ба куштан медоданд. Вале ин сир то ба охир барчо намонд. Шохбонуи чиние ба яке аз шохзодаҳои сақоии марзи Хутану Суғд ба шавҳар баромада, тухми кирми абрешим ва дарахти тутро дар қабати мӯйҳо ва сарпӯшаки бодабдабааш хаста аз Чин берун бурд ин андешаро дигар муҳаққиқон низ ҷонибдорӣ намудаанд [14, с. 15]. Мавриди зикр аст, ки абрешими Чин дар дигар кишварҳо баробари зарри холис қиммат дошт, ки ин андешаро дигар муҳаққиқон низ ҷонибдорӣ намудаанд [13, с. 210].

Дар баробари номвожаи “Хитой” ва сифати нисбии “хитой” номвожаи “Чин” ҳам дар забони тоҷикӣ дар ҳамин шаклу маънӣ хеле зиёд мавриди истифода қарор дорад. Дар осори пурғановати ниёгонамон ва адибони муосир истифодаи ин номвожа хеле зиёд ба мушоҳида мерасад. Забоншинос Мирзоҳасани Султон менигорад, ки “вожаи Чин дар ифодаи номи ин кишвар, бори нахуст дар забони ниёғони мо истифода шуда, баъдан ҳамин тарзи ифода бо андак дигаргунӣ ба шакли “China” ба забони лотинӣ дигар забонҳои Аврупо, аз ҷумла англисӣ (“China”), итолявӣ (“China”), олмонӣ (“China”), фаронсавӣ (“Chine”) мавриди истифода қарор гирифтааст” [6, с. 37].

Ғарҷанде дар фарҳангномаҳо номи ин сарзамин дар шакли “Хитой” бештар оварда шуда бошад ҳам, вале дар осори ниёгон он бо гунаи Чин бештар зикр ёфтааст:

Нахуст ба Салм андарун бингарид.

Ҳама Руму Ховар мар ӯро гузид,

Дигар Турро дод туронзамин,

В -ро кард солори туркони Чин.

В - аз ин пас чу навбат ба Эрач расид,

Мар ӯро падар шаҳри Эрон гузид.

Ҳам Эрону ҳам дашти найзаварон,

Ҳамон тахти шоҳиву тоҷи сарон [12, с. 147].

Ҳангоми таҳлили мавод айён гашт, ки вожаи “Чин” ба ғайр аз номвожа буданаш дар ташаккулёбии теъдоди зиёди вожаҳои забони тоҷикӣ саҳми арзандаеро бозида тавонистааст, ки мавҷудияти калимаҳои зерин далели ин гуфтаҳои: *чинивор*, *чиниворфурӯи*, *чиниворфурӯшӣ*, *чиниворӣ*, *чинигул*, *чинисоз*, *чинисозӣ*, *чинитарбуз* ва амсоли инҳо.

Илова бар ин бояд дарҷ намоем, ки вожаи “чинӣ” дар нутқи гуфтугӯии мардуми тоҷик ба маънои “коса”, “зарф” маъмул аст. Шохроҳи бузурги абрешим дар инкишофи на танҳо забон, инчунин, равобити иқтисодию фарҳангии халқҳои Хитой, Осиёи Наздик, Осиёи Миёна нақши муҳим дошт. Он ҳамчун ноқил дар омезиши ҳар гуна навоариҳо, аз ҷумла, дар санъат, рақс, мусиқӣ, санъати тасвирӣ, меъморӣ ва ғайра мавқеи муҳимро мебозид. Албатта, тавассути рушди ин ҳунароҳо дар забон низ калимаву истилоҳоти нав ворид гардида, фарҳангу забони мардуми тоҷик такомул меёбанд.

Ба андешаи муҳаққиқи рус Е.В. Перехвалская, ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқи робитаи забону фарҳанг, ба масъалаҳои гуногун бояд таваҷҷуҳ дода шавад. Дар робита бо ин масъала, Е.В. Перехвалская, андешаи хешро чунин баён намудааст: «...Забон ҷузъи асосӣ ва муҳимтарини фарҳанг аст. Маҳз, забон ба фардҳои алоҳида имкон медиҳанд, ки гурӯҳҳо - этникӣ, синнусолӣ, иҷтимоӣ ташкил кунанд, ҳамин аст, ки забон дар таърифи фарҳанги мо тавассути номбар кардани ҷисмҳои таркибии он зикр мегардад» [9, с. 21].

Доираи васеи қорбурди забони форсӣ- тоҷикӣ ва ҳампайвандии забонӣ дар масири Роҳи абрешим сабаб гардид, ки дар Чин, дар асрҳои миёна аз ҷониби Муҳаммад ибни Ҳаким ном донишманди самарқандиасл яке аз куҳантарин дастурҳо бо ин забон бо номи “Минҳочу-т-талаб” таълиф карда шавад [6, с. 38].

Инчунин, дар он давра аз забони мо ба забони хитойӣ калимаву истилоҳоти зиёде ворид гардидаанд, ки дар айни замон дар ҳамин шаклу маънӣ дар забони чинӣ мавриди истифода қарор доранд, аз қабилӣ: 皮牙子 (洋葱) (pí yá zi) – пиёз, 饅頭 (náng) – нон, 库尔特 (发酵乳制品) (kù ěr tú) – қурут, 拉格曼 (拉面) (lā gé mǎn) – лағмон, 卡瓦普 (烤肉串) (kǎ wǎ pǔ) – кабоб, 桑拿 (sāng nà) – сауна - 帕米尔 (pà mǐ ěr) – Помир, 撒马尔罕 (sā mǎ ěr

hǎn) – Самарқанд, 布哈拉 (bù hā lā) – Бухоро, 喀什 (kā shí) – Қашғар, 塔吉克 (tǎ jí kè) – тоҷик, 卡农琴 (kǎ nóng qín) – қонун, 艾捷克 (ài jié kè) – ғичак, 都塔尔 (dū tā ěr) – дутор ва ғайра.

Ҳангоми таҳлил собит гардид, ки дар додугирифт, тичорат, иқтисодиёт, ҳамсоғғи ва амсоли ин падидаҳои иҷтимоии инсоният роҳ, забон ва фарҳанг мавқеи муҳим доранд. Аз ин рӯ, ин падидаҳои модию маънавии инсон дар рушду такомул, пешравӣ ва ба қуллаҳои марому мақсади инсонӣ расидан нақши муҳим доранд.

Муқарриз: д.и.ф. Абдуллоева Г.

Адабиёт:

1. Бадалов, И. Нақши “Роҳи Бузурги абрешим” дар равобити таърихиву сиёсии халқҳои Осиёи Миёна ва хитой / И. Бадалов // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Роҳи абрешим ва робитаҳои байнифарҳангии Авруосиё». – Душанбе, 2018. – С. 227-230.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе, 1973. – 451 с.
3. Косимов, О. Титулы правителей евразийских стран: лингвокультурологический анализ / О. Косимов // Материалы международной научно-теоретической конференции ТМУ им. Абуали ибни Сино «Шёлковый путь и Евразийские межкультурные отношения», посвященной «Году развития туризма и народных ремёсел». – Душанбе, 2018. – С. 19-23.
4. Лузинаи, З. Таъсири роҳи абрешим ба лексикаи ифодакунандаи маросимҳои наврӯзии мардуми тоҷик / З.Лузиани // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Роҳи абрешим ва робитаҳои байнифарҳангии Авруосиё». Донишгоҳи тибии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – С. 265-267.
5. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Анҷумани Деваштич, 2007. – 242 с.
6. Мирзоҳасанов, С. Як намунаи барҷастаиҳампайвандии забон дар масири Шоҳроҳи Абрешим / С. Мирзоҳасанов // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Роҳи абрешим ва робитаҳои байнифарҳангии Авруосиё». – Душанбе, 2018. – С. 36-39.
7. Можейко, М. Великий шёлковый путь и интеграция мировой культуры: Развитие представлений о любви в диалоге востока и запада / М. Можейко // Материалы международной научно-теоретической конференции «Шёлковый путь и Евразийские межкультурные отношения». – Душанбе, 2018. – С. 45-43.
8. Муҳаммадхусайни, Бурҳон. Бурҳони қотей. Ҷ.1. / Бурҳон Муҳаммадхусайн. – Душанбе: Адиб. – 1993. – 280 с.
9. Перехвальская, Е.В. Этнолингвистика (учебник для академического бакалавриата) / Е.В. Перехвальская. – М.: Юрайт, 2016.–351 с.
10. Сирочиддин Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят / Орзу Алихони Сирочидди. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 238 с.
11. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 400 с.
12. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Адиб, 1987. – 740 с.
13. Шарипова, М. Самадова, С. Бойматов, Д. Мақоми эҳёи роҳи бузурги абрешим дар таҳкими соҳибистиклолии кишвар / М.Шарипова, С.Самадова, Д. Бойматов // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Роҳи абрешим ва робитаҳои байнифарҳангии Авруосиё». – Душанбе, 2018. – С. 210-212.
14. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 124 с.
15. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 128 с.
16. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 228 с.

17. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1 / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2016. – 516 с.
18. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2 / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2020. – 431 с.
19. Эмомалӣ, Раҳмон. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. 4 / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 560 с.
20. Эмомалӣ Нигоҳе Раҳмон, Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2006. – 372 с.

НАҚШИ “РОҲИ БУЗУРГИ АБРЕШИМ” ДАР ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГ ВА ЗАБОНИ МАРДУМИ ТОҶИКУ ЧИН

Дар мақола оварда шудааст, ки мардумони тоҷику чин аз гузашта робитаҳои гуногуни фарҳангиву иҷтимоӣ доштанд, ки яке аз сабабҳои асосии он мавҷудияти Шоҳроҳи бузурги абрешим ба ҳисоб меравад

Инчунин, зикр гардидааст, ки ин роҳ боиси рушду нумуи тиҷорат, пайдоиши якчанд навъҳои ҳунармандӣ ва пурраву мукамал гаштани забон гардидааст. Роҳи бузурги абрешимро метавон аз нуқтаи назари илмҳои таърих, ҷуғрофия, фарҳангшиносӣ ва дигар самтҳо низ мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дод.

Катибаҳои хитой ва суғдии ҳангоми ҳафриётҳои осори қадима дарёфтгардида шаҳодат медиҳанд, ки савдогарони суғдӣ бо як усули ҳайратангези тиҷоратӣ аз мамлакатҳои Шарқ ба кишварҳои Ғарб ва аз Чануб ба Шимол ба тиҷорати бобарор машғул буданд. Ҳатто забони суғдӣ дар аксари минтақаҳои Роҳи абрешим забони муошират ба ҳисоб мерафт. Тавассути ин Роҳи бузург калимаву истилоҳоти зиёде ба забони суғдӣ ворид гардида, тавассути забони суғдӣ ба забони форсӣ – тоҷикӣ ворид гардидаанд, ки ин андешаро дигар донишмандон низ ҷонибдорӣ намудаанд.

Инчунин, оварда шудааст, ки дар забони чинӣ низ калимаҳое ба мушоҳида мерасанд, ки тавассути забони суғдӣ ба забони чинӣ роҳ ёфта, то айни замон дар ҳамон шаклу маънӣ қорбаст мегарданд.

Ҳамин тавр, агар Роҳи абрешим василаи моддии пайванди инсон халқияту миллатҳо бошад, забону фарҳанг василаи маънавии рушду такомул дар масири таърихи инсоният маҳсуб меёбад, ки дар ин мақола дар намунаи нақши роҳи бузурги абрешим дар ташаккули фарҳанг ва забони мардуми тоҷику Чин нишон дода шудааст.

***Калидвожаҳо:** Роҳи бузурги абрешим, робитаҳои фарҳангӣ, робитаҳои иҷтимоӣ, ташаккул, забони тоҷикӣ, забони чинӣ, забони суғдӣ, абрешим, номвожа, Чин, Хитой ва ғайра.*

РОЛЬ «ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ» В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРЫ И ЯЗЫКА ТАДЖИКСКОГО И КИТАЙСКОГО НАРОДОВ

В статье говорится, что таджикский и китайский народы издавна имели различные культурные и социальные связи, одной из главных причин которых является существование Великого Шелкового пути.

Также было отмечено, что вера таджикского народа в Великий Шелковый путь сильна, ведь именно этот путь привёл к развитию и росту торговли, возникновению многих видов ремесел, и совершенствованию языка. Великий Шелковый путь можно рассматривать и исследовать также с точки зрения исторических наук, географии, культурологии и других направлений.

Китайские и согдийские надписи, найденные при раскопках древних памятников, свидетельствуют о том, что согдийские купцы вели успешную торговлю из стран Востока на Запад и с Юга на Север, используя удивительный метод торговли. Даже согдийский язык считался языком общения в большинстве регионов Шелкового пути. По этому Великому пути многие слова и термины вошли в согдийский язык, а через согдийский язык — в персидско-таджикский язык, и эту идею поддерживают и другие ученые.

Кроме того, утверждено, что в китайском языке также существуют слова, которые попали в китайский язык через согдийский язык и до сих пор используются в той же форме и значении.

Таким образом, если Шёлковый путь является материальным средством соединения людей, наций и народов, то язык и культура считаются духовными средствами развития и прогресса на пути человеческой истории, что показано в данной статье на примере роли Великого Шелкового пути в формировании культуры и языка таджикского и китайского народов.

Ключевые слова: Великий Шелковый путь, культурные связи, социальные связи, формирование, таджикский язык, китайский язык, согдийский язык, шелк, существительное, Китай, Кумань и т. д.

THE ROLE OF THE "GREAT SILK ROAD" IN THE FORMATION OF THE CULTURE AND LANGUAGE OF THE TAJIK AND CHINESE PEOPLE

The article states that the Tajik and Chinese peoples have had various cultural and social ties since the past, one of the main reasons for which is the existence of the Great Silk Road. It is also noted that the Tajik people have a strong belief in the Great Silk Road, because it was this road that led to the development and growth of trade, the emergence of several types of crafts, and the perfection and perfection of the language.

The Great Silk Road can also be considered and studied from the point of view of historical sciences, geography, cultural studies, and other areas. Chinese and Sogdian inscriptions found during excavations of ancient monuments testify that Sogdian merchants were engaged in successful trade from the countries of the East to the countries of the West and from the South to the North with an amazing trade method. Even the Sogdian language was considered a language of communication in most regions of the Silk Road. Through this Great Road, many words and terms entered the Sogdian language, and through the Sogdian language, they entered the Persian-Tajik language, which was also supported by other scholars. In addition, it is stated that in the Chinese language, there are also words that entered the Chinese language through the Sogdian language and are still used in the same form and meaning.

Thus, if the Silk Road is a material means of connecting people, peoples, and nations, language and culture are considered spiritual means of development and progress along the path of human history, as shown in this article by the example of the role of the Great Silk Road in the formation of the culture and language of the Tajik and Chinese peoples.

Keywords: Great Silk Road, cultural ties, social ties, expansion, Tajik language, Chinese language, Sogdian language, silk, noun, China, China, etc.

Маълумот оид ба муаллифон: Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, д.и.ф., профессори кафедраи забонишиносӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: +992 232 5000 E-mail: ddzt@ddzt.ti

Зафарзод Олисомон – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти курси якуми зинаи PhD аз рӯйи ихтисоси рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забонишиносӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail.ru

Сведения об авторах: Гулназарзода Жило Бури – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, д.и.ф., профессор кафедры языкознания. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева 17/6, телефон: +992 232 5000 E-mail: ddzt@ddzt.ti

Зафарзод Олисомон – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант первого курса PhD по специальности 6D021300 – Лингвистика. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева 17/6, телефон: +992 553917171 T-mail: Olik_0000mail.ru

Information about the authors: Gulnazarzoda Zhilo Buri – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor, Rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+99237) 2325000; Email: ddzt@ddzt.tj

Safarsod Olisomon - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, first-year doctoral student at the PhD level in the specialty 6D021300 - Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, Muhammadiev Street, 17/6, tel.: +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail.ru

**СЛЕНГҲОИ ҚОЛАБИ СОХТА (МОРФОЛОГӢ) ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ,
РУСӢ ВА АНГЛИСӢ**

Ғафурӣ З. С.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар забоншиносии муосир сленг, аз ҷумла, сленги ҷавонон яке аз мавзӯҳои муҳим арзёбӣ гардида, омӯзишу баррасии он аз ҷониби муҳаққиқону забоншиносон ба таври густурда идома дорад. Зеро таркиби луғавии сленгҳои ҷавононро, дар баробари иқтибосоти забонҳои бегона, усули калимасозӣ бо қолабҳои сохтаи ғайримаъмулӣ (гибридӣ) ташкил медиҳад, хеле ҷолиб ва ихтироӣ зехни худӣ ҷавонон аст.

Ин усул аз сермаҳсултарин роҳҳои калимасозӣ маҳсуб ёфта, бо ин тарз, яъне бо истифода аз пешванду пасвандҳои сохтани сленгҳо зиёд ба мушоҳида мерасад. Раванди калимасозӣ дар сленги ҷавонон, ки ҳар вожа шаклу маънии дигар пайдо мекунад, вижагиҳои худро дошта, бо дастури забони адабӣ робитаи ногурастанӣ дорад. Зеро таркиби морфологӣ ва сохтори грамматикӣи сленгҳо низ берун аз қонуни қоидаҳои дастури забон ба амал омада наметавонанд, агарчи дар мавриди сленгизмҳо омезишҳо дида мешавад.

Ба воситаи вандҳои сохтани калимаҳои нав дар забони тоҷикӣ яке аз усулҳои васеъ паҳншуда буда, сленги ҷавонон низ аз ин қоида истисно нестанд. Вале бар хилофи забони адабӣ, дар сленгизмҳои соф тоҷикӣ калимасозии вандии аслан тоҷикӣ ниҳоят каммаҳсул буда, аксар вақт аз аффиксҳои русию хориҷӣ истифода карда мешавад.

А) бо пешвандҳо. Бо пешвандҳои тоҷикӣ сохтани сленгҳо он қадар сермаҳсул нест, зеро ин навъи воҷасозӣ, бахусус дар калимасозии исм каммаҳсултарин ба шумор меравад. Маълум аст, ки исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик як пешванди калимасоз (**ҳам+исм**) дорад (*ҳамкор, ҳамсоя, ҳамсинф*), аз ин рӯ, бо пешванди **ҳам-** сохтани сленгҳои соф тоҷикӣ ба мушоҳидаи мо нарасид, вале камубеш калимаҳои гибридӣ ба монанди **ҳамгруппа, ҳампризив**-ро вохӯрдан мумкин аст.

Ба воситаи дигар пешвандҳои сохта шудани сифатҳои дар сленгҳои тоҷикӣ сермаҳсултар аст. Масалан, бо пешванди **бе-** (*“бехел”, “беҳол”* – дар ҷавоб ба ҳолпурсӣ *“чӣ хелӣ”* ва *“чӣ ҳол дорӣ”* гуфта мешавад; *“беақл”* – *берӯ, касе, ки шарму ибодорад*; *“бетаға”* – *шахсе, ки дастгирӣ муттақо надорад*). Калимаҳои *бешот, бекриша, бепарен, беарӯс* ва монанди инҳо, сифатҳои ба ҳамин тартиб сохташуда мебошанд. Бо пешванди **би-** (дар лаҳҷа бештар **бъ-** ё **бӯ-** гуфта мешавад) чунин сленгҳо вомерхӯранд: *ай ту хушӯрува гов бъҷықа; бъзи дега; оста бъханд, ки жилуткат тофт; бъза дар саръи; кора трактър бъкына; омин бӯгу...* Бо пешванди **сер-** (*“сергаз”* – *тез, босуръат*; *“серклиент”* – *касе, ки шиносҳои зиёд дорад (манфӣ)*).

Пешвандҳои феълӣ ё феълсоз нисбат ба дигар пешвандҳои дар сленгизмҳои тоҷикӣ сермаҳсултар аст. Бояд зикр кард, ки тамоми феълҳои забони тоҷикӣ хусусияти сермаъно шуданро доранд, ки бештар дар матн зоҳир мешаванд: *“даргирифтани”* – *асабӣ, ҳаяҷонӣ, оташин шудан / сӯхтан (аз рашқу ҳасад ё таб)*; *“бардоштани”* (*вардоштани*) – *бахс, ҷанҷол карданд / дастгир намудан / дуздидан*. Ҳамчунин, шаклҳои дигари феълҳо, ки бисёр ғайримаъмулӣ ҳастанд, ё баъзан баргирифта аз лаҳҷаҳо мебошанд: *“мегапем”* *гап мезанем*; *“мечакем”* – *чақ-чақ мекунем*; *“мельшпан”* (*мелағжанд*)¹ – *шайдо мешаванд*; *“мерезӣ”* (*ай хандара мерезӣ*) – *суст, ҳалок шудан*.

Аз он ҷое, ки иртиботи феълоӣ ҷавонон тавассути фазаи маҷозӣ ва забони муоширати интернетӣ ташаккул ёфтааст, аксари истифодабарандагони сленгизмҳо, як навъ корбарони техникаи компютерӣ ва шабақаҳои интернетӣ маҳсуб меёбанд. Аз ин рӯ, дар муоширати ҷавонон баъзан сленгҳои истифода мешаванд, ки онҳоро ба сленгизмҳои компютерӣ шомил намудан мумкин аст [3].

¹ Дар рекламаи як навъ атри занона, ки тавассути гурӯҳҳои иҷтимоӣ паҳн мешуд, ҷумлаи “дар бӯ(я)ш мардако

Дар сленгҳои интернетӣ низ яке аз роҳҳои муҳимтарини сохтани калимаҳо усули иловаи пешванд мебошад. Пешвандҳое, ки дар сленгҳои интернетӣ истифода мешаванд, ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим мешаванд:

1) пешвандҳое, ки бо техникаи компютерӣ алоқаманданд, ки вариантҳои маҷозии ашё ва падидаҳои дар ҷаҳони воқеӣ мавҷудбударо ифода мекунанд;

2) пешвандҳое, ки дар забони адабӣ ва забонҳои интернетӣ ҳамон як вазифаро иҷро мекунанд. Ба гурӯҳи аввал калимаҳое, ки бо пешвандҳои: **cyber-** (*ҷиноятҳои киберӣ, киберамният, кибертерроризм...*) барои калимаҳои марбут ба номҳо ё амалҳое, ки дар шабакаи компютерӣ сураат мегиранд (*cyberspace, cyberterrorism, cyberbullying*); **e-** барои ташаккул додани калимаҳои марбут ба калимаҳои “электронӣ” (*e-mail, e-book, e-shop* – почтаи электронӣ, китобҳои электронӣ, мағозаи электронӣ); **web-** барои номидани падидаҳои марбут ба шабакаи ҷаҳонии Интернет (*website, web-browser, webmaster*) сохта мешаванд, дохил мегарданд. Бояд гуфт, ки пешванди **web-** маъмулан, бо калимаҳо якҷоя навишта мешавад, ба истиснои ҳолатҳое, ки решаи калима бо ҳарфи **b** (б) оғоз шавад, дар ин ҳолат пас аз пешванди **web-** нимтире гузошта мешавад.

Ба гурӯҳи дуюм ҳамаи пешвандҳое дохил мешаванд, ки дар забони адабии англисӣ мавҷуданд. Басомади баландтарин дар ташаккули жаргонҳои нави интернетӣ ба пешвандҳои зерин тааллуқ дорад: **de-** (*debug, delink, despawn* – бартарафсозӣ); **re-** (*respawn, reboot, repost* – такрори амал); **un-** (*unfriend, undelete* – бартараф, баръакс, бекор кардан) [9].

Дар мавриди ин усули калимасозӣ барои сленгҳои интернетии тоҷикӣ, бояд қайд кард, ки онҳо маънои аслии худро нигоҳ дошта, гоҳо барои муболиғаву тамасхӯр ба кор бурда мешаванд: *супердурӯғ, изнасиҳат, гиперфурӯшгоҳ*.

Б) бо пасвандҳо. Бояд гуфт, ки пасвандҳои тоҷикӣ (**-соз, -гар, -кор, -ҷӣ, -кун(ак), -анда, -истон**) дар сленги ҷавонон бисёр камистеъмол буда, пасвандҳои **-ак** (“*кавгак*” – ҷавони зебо; “*арӯсак*” – духтари зебо; “*асалак*” – муроҷиати ошиқона; “*шашак*” – аскаре, ки хизматаш аз шаш моҳ гузаштааст; “*шоҳак*” – нағони рутбаи сержантӣ), **-ча** (“*девонача*” – духтар ё ҳар чизи бисёр зебо; “*гапча*” (*гапу гапча*) – гайбату тухмат, овозаҳо; “*майдача*” – нашъа), **-гӣ** (“*шиштагӣ*” – шахси дар маҳбасбуда; “*задагӣ*” – маст; “*зада гаштагӣ*” – бо хушгузаронӣ зиста), **-ӣ** (“*қудратӣ*”, “*низомӣ*”, “*ҳарбӣ*”... – намояндагони сохторҳои давлатӣ; “*ҳукуматӣ*” – касоне, ки дар давлат ё барои давлат кор мекунанд), **-истон** (“*баҳористон*” – гауптвахта (губах) дар аскарӣ), **урусистон** – Россия, **кофиристон** – ҳар ҷое, ки дар он ҷо раҳму шафқат ва адолат нест, камубеш ба кор мераванд.

Маъмулан, ҷавонони тоҷик аз усули *гибридшавӣ* бештар истифода мекунанд, ки дар он бо илова кардани вандҳои русию хоричӣ ба вожаҳои мустаъмали тоҷикӣ, ё баръакс, ба калимаҳои бегона часпондани вандҳои тоҷикӣ калимасозӣ сураат мегирад. Таваҷҷуҳ намоед ба намунаҳои сленгҳое, ки бо пасвандҳои хоричӣ дар асоси луғатҳои мустаъмали тоҷикӣ сохта мешаванд: *зангават // зангуем* – занг задан; *харский* – зӯр, зебо; *қлсқий* – беақлона; *қишлоқский* – деҳотӣ; *паданаълатский* – чизи аз меъёр берун (*орошии рӯй ё мӯй, либоспӯшӣ*); *шгрёнка* – шукргузорӣ; *апашка* – *ана* (*апачон*), *гапр // гапринг* – гап задан...

Ба ҳамин тартиб сленгҳое низ мавҷуданд, ки аз калимаҳои хоричӣ бо пасвандҳои тоҷикӣ сохта шудаанд, аз қабилӣ: “*абедча*” – хӯроки нисфирӯзӣ; “*хиткунак*” (*хиткунакат кор мекунад*) – мағз, майна, ақл; “*парендор*” – духтаре, ки дӯстошта дорад; “*картинкагӣ // картинка ворӣ*” – расми зебо; “*борзигӣ*” – зӯрӣ, такаббурӣ; “*агентӣ*”, “*шпиёнӣ*”, “*козёлӣ*” (*ҷосусӣ, хабаркашӣ*)...

Бо ин роҳ сохтани сленгҳои ба истилоҳ интернетӣ ё компютерӣ дар байни корбарони ашаддӣ технологияҳои навин низ роиҷ аст. Пасванди аз ҳама сермаҳсул дар эҷоди сленгҳои интернетии англисӣ пасванди **-ег** мебошад. Ин пасвандро бо пасвандҳои тоҷикии **-соз, -гар, -кор, -ҷӣ, -анда, -кун(ак)** метавон як навъ ҳамвазифа донист, зеро тавассути онҳо исми фоил сохта мешавад. Мутаносибан бо ҳар як даври нави пешрафт дар соҳаи компютер ва пайдоиши бисёр дастгоҳҳо ва технологияҳои ҷадид, барои номидани барномаҳои худкор ва фаъолияти одамоне, ки бо онҳо кор мекунанд, зарурати истифодаи ин пасвандҳо зиёд

мешавад. Масалан: *router* – компютере, ки байни ду сегменти шабака маълумот мефиристад; *mailer* – як барномаи почтаи электронӣ ва ғайра мебошад.

Қисми зиёди калимаҳои бо пасванди англисии **-er** сохташуда аз сленгҳои интернетии англисӣ тавассути забони русӣ ва бахше ба таври мустақим вориди сленгҳои интернетии тоҷикӣ гардидаанд. Онҳо ҳангоми номидани касбу корҳо, машғулияти саргармиҳои нав ва шабеҳи ин, ки дар натиҷаи рушди технологияи компютерӣ пайдо мешаванд, масалан: *программер, геймер, спаммер* (барномасоз, бозигар, спаммер) ва ғайра истифода мегарданд.

Пасванди дигаре, ки аз сленгҳои интернетии русӣ ба сленгҳои интернетии тоҷикӣ иқтибос шудааст ва барои ифодаи намоёндогони баъзе касб ё саргармиҳо истифода мешавад, пасвандҳои **-ик** барои номи исмҳои мардона ва **-итса (-ица)** барои исмҳои занона мебошад: *айтишник, анимешник, сеошник* (мутахассиси ИТ, мутахассиси аниме, мутахассиси SEO) ва ғайра.

Чойи зикр аст, ки ба монанди ҳамин намунаҳои зикршуда пасвандҳои русӣ ва гоҳо англисӣ низ, барои сохтани сленгҳои тоҷикӣ дар муоширати ҷавонон ба мушоҳида мерасад. Масалан, ба чойи *занг задан – зангават кардан, зангуем* (гоҳо *алёшка – аз “алло”*); *холаҷон – холашка; апаҷон – апашка* ва ғайра.

Дар забони англисии адабӣ пасванди **-dom** ҳолат ё доираи таъсирро ифода мекунад, дар интернет-сленгҳои англисӣ бошад, пасванди **-dom**, асосан барои ифодаи гурӯҳи одамоне, ки бо манфиатҳои умумӣ муттаҳид шудаанд, истифода мешавад: *fandom* – *ҷомеаи ҳаводорони (ашаддӣ) чизе; hatredom* – *ҷамъияти бадбинони чизе; bandom* – *ҷомеаи мухлисони ягон гурӯҳи мусиқӣ* ва ғайра.

В) бо миёнвандҳо. Дар сленгҳо инчунин исмҳо, феълҳо, зарфҳо ва нидоҳо тавассути миёнвандҳо маъноҳо ва шаклҳои нави калимаҳоро ба вучуд овардаанд, ки хеле ҷолиб аст. Ин гурӯҳи калимаҳоро ба калимаҳои қолаби мураккаби пайваст низ шомил мекунад, ки дар зерфаслҳои баъдӣ қорамон ба он рӯҷуъ хоҳем кард. Масалан, калимаи “**даводав**”, ки бо пайванди ду феъли императивии **дав** тавассути миёнванди **-о-** сохта шудааст, дар ФЗТ ба маънои “*давиш, давуҷег, давутоз*” [10, с. 312] ташреҳ шудааст, вале дар сленги ҷавонон баъзан ба мафҳуми “*восита кардан, тағобозӣ*” (*через*)-ро низ ифода мекунад.

Калимаи “**занозан**”-ро, ки ба ҳамин тариқ сохта шудааст, на ба маънои *чангу хархаша, задану кӯфтан*, балки ба маънои *талош кардан, савдову харидорӣ* мушоҳида намудем. Дар мошинбозор: – *Чанд гирифтӣ мошина? / – Ээ мурдем ай занозана, ахир 25-тада гирифтем. / – Ээ ть гьргй! Насибът кьна!...*

Ба ҳамин монанд, калимаи “**хӯрдӯхӯр**” ба воситаи миёнванди **-у-** ба ду маънои ба ҳам марбут: 1) *хӯрданӣ, хӯрок, гизо*; ва 2) *хӯриш, иштиҳо* истифода мегардад: (– *Дар чойи кор масъалаи хӯрдӯхӯришон садаӣ; хӯрдӯхӯриш (беморро) чь хелай?*).

Умуман, сленгҳо низ як навъ шева ва ё василаи муоширати забонӣ ва навиштории ҷавонон буда, берун аз доираи меъёрҳои дастурӣ буда наметавонанд. Агарчи гоҳе қолабшиканӣ ё ба таъбири дигар “навоарӣ” низ дида мешавад, вале ин забони замонӣ буда, баид аст, ки ба дастури забон тавонад осебе расонад.

Муқарриз: Мухторов З.М., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Алимова, Г.Ю. Молодежный сленг и разговорная речь в современной лингвистике / Г.Ю. Алимова // Молодой ученый. – 2017. – №12. – С. 606-608.
2. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 2004. – 571 с.
3. Гафурӣ, З.С. Вижагиҳои лингвистии сленгҳои компютерӣ-интернетӣ дар забони англисӣ ва ифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2023. – 180 с.
4. Захарова, Л.А. Словарь молодёжного сленга (на материале лексикона студентов Томского государственного университета) / Л.А. Захарова, А.В. Шуваева. – Томск, 2014.
5. Левикова, С.И. Молодежный сленг как своеобразный способ вербализации бытия. Быт и язык / С.И. Левикова. – Новосибирск, 2004. – С. 167-175.
6. Матюшенко, Е.Е. Современный молодежный сленг: формирование и функционирование: дисс. ... канд. филол. наук / Е.Е. Матюшенко. – Волгоград, 2007.
7. Сепир, Э. Избранные работы по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М., 1993. – 556 с.

8. Тамбовцева, К.Д. Способы словообразования в американском молодежном сленге / К.Д. Тамбовцева // Вест. Российского университета дружбы народов. Серия: Лингвистика. – 2015. – №2. – С. 60-69.
9. Факов, В.Я. Язык Интернета. Англо-русский словарь / В.Я. Факов. – М., 2009. – 368 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М.: СЭ, 1969. – С. 312.

СЛЕНГҲОИ ҚОЛАБИ СОҲТА (МОРФОЛОГӢ) ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақола яке аз масъалаҳои ҷолиби калимасозӣ дар сленгизмҳо, яъне сохтори морфологии сленгизмҳои ҷавонон дар се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ҷойи зикр аст, ки сленгҳои ҷавонон бо рушди ғайришақлири ва истифода аз калимаҳои нав, ояндаи забони адабию мушаххас мекунад.

Дар забоншиносии ҳозира сленгро ҳамчун як навъ падидаи мустиқ ҳисоб кардан мумкин аст. Ин ба далели васеъ паҳн шудани он дар забони муоширати гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ ва сатҳи нисбатан баланди роҷ будани он вобаста аст. Раванди калимасозӣ ва вожапазирии таркиби сленгизмҳо аз забонҳои англисӣ русӣ ва дигар забонҳо, ки дар муоширату мукотиботи ҷавонон ба мушоҳида мерасанд, дар худ падидаҳои нави забониро зоҳир менамоянд.

Агарчи гоҳе қолабшиканӣ ё ба таъбири дигар “наварӣ” низ дида мешавад, вале ин падида замони буда, баид аст, бавижа, ба дастури забони тоҷикӣ, ки пояҳои хеле устувор дорад, тавонад осеба расонад.

***Калидвожаҳо:** сленг, калимасозӣ, ванд, пешванд, пасванд, сермаъноӣ, аббревиатсия, иқтибос, фонетикӣ, телескопия, маҷоз, англисӣ, русӣ, тоҷикӣ, таъбир, гибридатсия, фразеология.*

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ СЛЕНГИ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье анализируется один из интересных вопросов словообразования в сленгизмах, а именно морфологическая структура молодежных сленгизмов трёх языков – таджикского, русского и английского. Стоит отметить, что молодежный сленг с активным развитием образования и использования новых слов определяет будущее литературного языка.

В современной лингвистике сленг можно рассматривать как самостоятельное явление. Это связано с тем, что он широко распространён в языке общения определённых социальных групп и его сравнительно высокий уровень распространённости. Процесс словообразования и гибкость состава сленгизмов английского, русского и других языков, наблюдаемые в общении и переписке молодежи, проявляют новые языковые явления.

Хотя иногда и происходит перелом шаблона или, другими словами, «инновация», но это явление временное и это плохо, особенно оно может навредить преподаванию таджикского языка, который имеет очень прочную основу.

***Ключевые слова:** сленг, словообразование, глагол, приставка, суффикс, многозначность, аббревиатура, цитата, фонетика, телескопирование, метафора, английский, русский, таджикский язык, перевод, гибридатсия, фразеология.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Ғафурӣ Зоир Саъдулло – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, унвонҷӯй. Нитишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)988885159*

***Сведения об авторе:** Гафурӣ Зоир Садулло – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук, соискатель. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992)988885159*

***Information about the author:** Gafuri Zoir Sadullo – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, applicant. Address: 734019? Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+992)988885159*

**ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ РУССКОГО ЯЗЫКА И
СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕВОДА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК**

(на материале художественных произведений)

Джаббори М.Т.

Российско-Таджикский Славянский университет

В сопоставляемых русском и таджикском языках имя прилагательное как самостоятельная именная часть речи обладает необыкновенной образностью и точностью, содействует красочному воссозданию любого образа, предоставляет возможность для обогащения выразительной речи человека, что действительно важно в межкультурной коммуникации и сегодняшних реалиях глобального мира.

Исследование имён прилагательных в русской и таджикской лингвистике отличается своей традицией. Русские имена прилагательные характеризуются богатой историей изучения; об этом свидетельствуют многочисленные труды известных ученых - русистов. В таджикском языке, в отличие от русского, исследование имени прилагательного начато немного позже, но обзор литературы, проведенный нами при рассмотрении вопроса, показывает, что свойства данной части речи давно вызывали особый интерес многих таджикских лингвистов. Анализ материалов нашего исследования показывает, что в сравниваемых языках не все вопросы об именах прилагательных оказались предметами специального изучения как русских, так и таджикских учёных.

В современной лингвистике русского и таджикского языков к числу мало изученных относятся вопросы, связанные с некоторыми особенностями лексико-грамматических разрядов имен прилагательных, в частности, спецификой разряда притяжательных имен прилагательных русского языка, особыми признаками качественных прилагательных, определением границ прилагательных разных разрядов, разграничением в русском языке кратких форм качественных прилагательных от омонимичных форм на — *о* (наречий и слов категории состояния), определением статуса омонимичных таджикских форм — прилагательных, существительных и наречий, а также форм степеней сравнения. К числу проблем, требующих детального рассмотрения данной части речи в сопоставляемых языках, относятся также проблемы, возникающие в связи с типологическими свойствами имен прилагательных (флективности и синтетичности русского языка и аналитичности таджикского), а именно: морфологических особенностей и специфики функционирования форм прилагательных обоих языков, характерного для каждого из языков способов словообразования. Все вышеизложенное, на наш взгляд, формулирует **актуальность** нашего исследования.

Степень разработанности проблемы. Изучению семантических, грамматических и словообразовательных особенностей русских имен прилагательных как самостоятельной части речи посвящены работы известных русских языковедов: К.С Аксакова, Н.Д.Дурново, А.М. Пешковского, А.А. Шахматова, В.В. Виноградова, Г.О.Винокура, А.А. Потебни, Л.Л.Буланина, Е.В.Клобукова, М.Ф.Лукина, М.В.Панова, Н.М. Шанского, Н.Ю. Шведовой, М.А. Шелякина, Н. С. Валгиной, Д. Э. Розенталя, М. И. Фоминой, А. Н. Тихонова, Е. М. Галкиной-Федорук, П. А. Леканта, А.К. Карпова и многих др.

Семантика и грамматика, а также словообразование имени прилагательного таджикского языка также подробно освещали в своих исследованиях известные лингвисты-таджиковеды, как: Л.Бузургзода, Б.Ниязмухамедов, Д.Таджиев, Ш.Ниёзи, С.Д.Арзуманова, Г.С.Махайличенко, Я.Р.Хахамов, В.С.Расторгуева, Ш.Рустамов, М.Косимова и др., а также лингвисты, которые изучали имена прилагательные русского и таджикского языков в сопоставительном аспекте, как: Л.В. Успенская, А.И. Королёва, И.Б.Мошеев, М.Б. Нагзибекова, М.Б. Атоева, С.М. Тиллоева, Х.Э. Исмаилов, Э. Шоев, М.Т. Джалилова, Ш.Р. Хасанова и др.

В истории грамматики русского языка изучение вопроса о разрядах имен прилагательных, а также попыток классификации имен прилагательных были начаты ещё в XVIII веке. Уже в трудах М. В. Ломоносова, в частности, в его “Русской грамматике”, встречаются размышления о притяжательных прилагательных на *-ов*, *-ин*, которые в тот период были достаточно продуктивными в русском языке [10, с. 287].

Учёный-лингвист А. Х. Востоков в “Грамматике церковно-словенского языка”, исследуя имя прилагательное в качестве самостоятельной части речи, представляет свою классификацию лексико-грамматических разрядов данной части речи следующим образом: “Прилагательные имена разделяются вообще на качественные, притяжательные, относительные, числительные, причастия” [4, с. 35]. Но, как мы видим, предлагаемая учёным классификация далека от современной, так как в ней речь идет о пяти группах прилагательных, и помимо того, нет положений о путях разграничения данных слов по разрядам. А. Х. Востоков, к примеру, определяет относительные прилагательные следующим образом: “Относительные имена суть прилагательные, означающие зависимость от предмета... Они по окончаниям своим разделяются на три отделения” [4, с. 42].

Классификацию имен прилагательных на “качественные”, “относительные”, “притяжательные” и возможности определения их признаков постулируются в исследованиях известного учёного А. А. Шахматова [3, с. 117]. Ученый считает, что “Прилагательное – это часть речи, которая включает в себя слова, определяющие существительные и являющиеся названиями свойств, качеств, отношений в их сочетании с названиями субстанций, причем под отношениями разумеются те, которые вытекают из существа, из природы самих субстанций” [13, с. 135]. По его мнению, все прилагательные имеют закрепленный признак качества. Кроме всего этого, учёный также рассматривает особый класс притяжательных прилагательных, но только имеющих суффиксы *-ов*, *-ин* [13, с. 142].

Современные исследователи придерживаются такой точки зрения, что определение именно А.А.Шахматова взяты за основу учёными-лингвистами при делении прилагательных на лексико-грамматические разряды и распределении их на качественные, относительные и притяжательные.

Академик В.В. Виноградов в исследовании имени прилагательного представляет в своём величайшем труде «Русский язык (грамматическое учение о слове)» следующую дефиницию данной части речи: «Имя прилагательное – это грамматическая категория, формирующая и объединяющая слова, которые означают признак предмета (качественный, относительный или указательно-определятельный) и которые являются определяющими имена существительные и обычно согласуемыми с ними в роде, числе и падеже частями речи. Семантической основой имени прилагательного является понятие качества» [3, с. 151]. Далее академик резюмирует, что «в современном русском языке имена прилагательные – это самая многочисленная после имен существительных армия слов [3, с. 152].

В академических изданиях русского и таджикского языков при определении какой-либо части речи берутся во внимание следующие три основные характеристики части речи - общность семантики, общность морфологических свойств и общность синтаксической функции. Согласно учёным-лингвистам, «имя прилагательное – одна из основных знаменательных частей речи, обладающая характерными для неё семантическими, синтаксическими и морфологическими признаками». Семантический аспект рассматривает прилагательные как объединение слов, обозначающих непроецессуальный (статический) признак предмета (субстанции); в морфологическом и синтаксическом планах прилагательные неоднородны, так как их грамматические признаки проявляются в зависимости от форм (краткой или полной в русском языке) [11, с.200; 5, с. 132].

В сопоставляемых русском и таджикском языках имя прилагательное как знаменательная именная часть речи, располагаясь в центре частеречной системы, обозначает признак предмета, отличается многообразием семантики, определяет имя существительное, выполняет функции определения и именной части составного сказуемого. При

классификации по лексическим и грамматическим признакам в русском языке выделяют имена прилагательные качественные, относительное и притяжательные, в таджикском языке также существуют качественные (аслӣ) и относительные (нисбӣ) имена прилагательные. Что же касается притяжательных прилагательных, в таджикском языке их не существует; русские сочетания существительных с притяжательными прилагательными передаются на таджикский язык изафетными конструкциями («*рафиқи падарам*» - «*папин друг*», «*ласточкино гнездо*» – «*лонаи фароштурук*»). По мнению учёных, « в таджикском языке роль притяжательных прилагательных играют имена существительные, выступая в качестве определения в изафетном сочетании» [1, с. 158].

Академик В.В.Виноградов, представляя характеристику притяжательных прилагательных, утверждает, что: «прилагательные притяжательные, подобно указательным местоимениям, несут функцию индивидуализирующего, обособляющего указания на принадлежность одному существу, единичному обладателю. Общности качества, выражаемого прилагательным качественно-относительным, здесь противостоит значение индивидуализирующего выделения предмета» [3, с. 160].

Следовательно, притяжательные прилагательные выражают принадлежность какого-либо предмета человеку или животному, образуются с помощью суффиксов и характеризуются особым типом склонения: «*дедушкина награда*» («*мукофоти бобоям*»), «*рыбий жир*» («*равгани моҳӣ*»). Притяжательным прилагательным, как и относительным прилагательным, не свойственны специфические признаки качественных прилагательных, в частности они не имеют степени сравнения и кратких форм. Некоторые русисты в последнее время в своих исследованиях притяжательные прилагательные объединяют с относительными, и для этого есть вполне определенные основания. Однако наличие у прилагательных данного разряда ряда специфических свойств делает целесообразным их отдельное рассмотрение [12, с.262].

Притяжательным прилагательным характерно особое словообразование, они образуются от обозначающих одушевленные предметы существительных (собственных и нарицательных) при помощи специальных суффиксов - **ов (-ев)** [2, с.195]: «*отцов дом*» («*хонаи падарам*»), -**ин**: «*дядин сосед*» («*ҳамсоия тағоям*»), «*Анина игрушка*» («*бозичаи Аня*»), -**и**: «*медвежий след*» («*изи хирс*»), «*собачий хвост*» («*думи сағ*») и др.

Специфика семантики притяжательных прилагательных определяется тем, что они в зависимости от выражаемых значений, т.е. по лексико-семантическим признакам подразделяются на собственно-притяжательные и относительно-притяжательные.

Собственно-притяжательные прилагательные образуются при помощи суффиксов **-ов (-ев)**, **-ин** и указывают на принадлежность конкретному единичному лицу: «*бабушкин платок*» – платок, который принадлежит конкретному лицу – бабушке); такие формы чаще образованы от существительных, обозначающих людей, только в некоторых случаях - от существительных, являющихся названиями животных («*кошкин дом*», «*мартышкины очки*») [7, с. 97]. По мнению лингвистов, сфера употребления таких прилагательных очень ограничена в современном русском литературном языке, они в настоящее время образуются в основном от личных имен и терминов родства [11, с.207]: «*Олина кукла*», «*Зойкин брат*», «*дядины очки*», «*мамина школа*». Следовательно, большинство из них может иметь разговорный характер и поэтому в современной речи из прилагательных этой группы в основном употребляются те, которые образованы либо от разговорных слов, либо от существительных, имеющих характер неофициальности: *мамин, папин, дядин, Петин, Валин*. Данные формы прилагательных сохраняются в образованных от собственных имен географических названиях: «*Марсово поле*», «*Мамаев курган*», «*Иваново*», «*Царицыно*»; названиях праздников: «*Петров день*», «*Татьянин день*»; терминах: «*кесарево сечение*», «*архимедов винт*», «*адамово яблоко*», «*базедова болезнь*»; названиях цветов: «*львиный зев*», «*анютины глазки*»; устойчивых выражениях: «*ахиллесова пята*», «*авгиевы конюшни*», «*гордиев узел*», «*крокодиловы слезы*», «*соломоново решение*», «*танталовы муки*» и «*филькина грамота*», «*тришкин кафтан*», «*шарашикина контора*», «*мартышкин труд*», «с

гулькин нос» и др. Они же лежат в основе распространенных русских фамилий типа *Иванов, Сидоров, Лебедев, Мишин* и пр. [7, с. 97; 11, с.207]. Д.Э.Розенталь считает, что притяжательные прилагательные на *-ов (-ев), -ин (-ын)* обычно не употребляются в научном и публицистическом стилях, а встречаются только в разговорной речи и художественном тексте [14, с. 128].

Относительно-притяжательные прилагательные, образуются от одушевленных нарицательных существительных с суффиксом *-ий* типа «*волчий*», выражают принадлежность к неконкретизированному лицу или чаще животному. Они имеют значение родовой принадлежности («*лисий хвост*» – хвост, принадлежащий одному из видов животных – лисе, «*воронье гнездо*» – гнездо, принадлежащее воронам); образуются от существительных, называющих как людей, так и животных [7, с. 97], могут выражать и типичные значения относительных прилагательных: «*охотничье ружьё*» (предназначенный для...), «*птичья стая*» (состоящий из...) [11, с.207]. Притяжательные прилагательные данной группы, указывающие на принадлежность животному, стилистически не отмечены и поэтому ничем не ограничены в своем употреблении.

Семантическая особенность притяжательных прилагательных, которые выражают неиндивидуализированную принадлежность, проявляется и в том, что у них, как и у форм других разрядов, в сочетании с существительными определенной семантики, может развиваться качественное значение, что позволяет наблюдать процесс их перехода в разряды качественных и относительных прилагательных: «*заячий хвост*» – притяжательное, «*заячий тулуп*» (т.е. из шкуры зайца) – относительное; «*у тебя заячья душа*» – качественное; «*собачья конура*» - притяжательное, «*собачьи унты*» - относительное, «*собачья преданность*» - качественное; «*медвежья берлога*» - притяжательное, «*медвежья шуба*» - относительное, «*медвежья походка*» - качественное [14, с. 360].

Как и было отмечено выше, притяжательные имена прилагательные, в отличие от качественных и относительных, характеризуются стилистическими особенностями, они могут играть роль стилистического средства, повышающего изобразительность речи. Это происходит тогда, когда специфические суффиксы притяжательных прилагательных присоединяются к производящей основе неодушевленного существительного: *тарелкины края, речкины берега, огурцов хвостик, подоконничий край*. В таких случаях наблюдается одушевление, персонификация того предмета, который назван производящей основой; *тарелка, речка, огурец, подоконник* воспринимаются как живые существа. Такое образование окказиональных прилагательных, по мнению А.А.Камыниной, помогает осуществить прием олицетворения, т.е. наделения явлений свойствами живых существ [8, с. 92].

В практике перевода с русского на таджикский язык сочетания существительных с притяжательными прилагательными соответствуют таджикским конструкциям с изафетом. Согласно точке зрения С.Д.Арзуманова, “в таджикском языке роль таких прилагательных играют существительные, выступающие в качестве определения в изафетном сочетании” [1, с.158].

Проанализируем способы передачи русских сочетаний существительных с формами притяжательных прилагательных на таджикский язык в предложениях из художественных текстов. В качестве иллюстративного материала используются предложения, отобранные для анализа методом сплошной выборки из повести А.С.Пушкина «Капитанская дочка» и рассказов А.П.Чехова и их таджикских переводов. Рассмотрим примеры:

1. “*Надели на меня заячий тулуп, а сверху лисью шубу*” [14, с. 18]. – “*Ба танам нустинчай харгӯшӣ ва аз болои он нӯстини рӯбоҳиро нӯшониданд*” [15, с. 10].

В данном предложении формы притяжательных прилагательных «*заячий*» и «*лисью*», обозначая существительные «*тулуп*» и «*шубу*», переведены на таджикский язык изафетными конструкциями с относительными прилагательными «*нустинчай харгӯшӣ*» и «*нӯстини рӯбоҳӣ*”.

2. “*Заячий тулуп почти новешенький!*” [14, с. 38]. – “*Нӯстинчай харгӯшӣ қариб наппа-нав аст!*» [15, с.23].

В этом предложении также форма притяжательного прилагательного «заячий», перешедшей в разряд относительных прилагательных обозначает существительное «тулуп» и переводится на таджикский язык изафетным сочетанием существительного с относительным прилагательным.

3. «*Это значит, — отвечал я ему с видом как можно более невинным, — обходиться ласково, не слишком строго, давать побольше воли, держать в ежовых рукавицах*» [14, с. 40]. — «*Маънои ин, - гӯён ба қадри имкон худро соддадил нишон дода ба ӯ ҷавоб додам, ки: - хеле сахт муомила накарда, муомилаи навозишкорона кардан, беиштар озодӣ додан, дар дастпӯшаки хорпӯшти нигоҳ доштан аст*» [15, с. 23].

В предложении форма притяжательного прилагательного образована с помощью суффикса **-ов**, в результате изменения семантики перешла в разряд качественных прилагательных: «*держат в ежовых рукавицах*» означает жесткое и безжалостное обращение с кем-либо, подавление любых проявлений непокорности.

4. «*Они, казалось, казаки, но между ними находились и башикирцы, которых легко можно было распознать по их рысьим шапкам и по колчанам*» [14, с. 114]. — «*Онҳоро казакон буданд, лекин дар байнашон бошиқирдҳо ҳам буданд, ки онҳоро аз телпаки юзӣ ва тиркашашон ба осонӣ шинохтан мумкин буд*» [15, с. 62].

В этом предложении форма притяжательного прилагательного «**рысьим**» образована с помощью суффикса **-ья**, обозначая признак существительного «шапкам», перешла в разряд относительных прилагательных и переводится на таджикский язык изафетным сочетанием существительного «**телпаки**» с относительным прилагательным «**юзӣ**».

5. «*Еще заячий тулупчик, пожалованный твоей милости на постоялом дворе, 15 рублей*» [14, с. 148]. — «*Боз пӯстинчаи аз пӯсти харгӯш дӯхташудае, ки дар бошишигоҳ ба марҳамати ту инъом шуда буд, понздаҳ сӯм*» [15, с. 79].

В предложении форма притяжательного прилагательного «заячий», которая перешла в разряд относительных прилагательных и обозначает признак существительного «тулуп» и переводится на таджикский язык не изафетным сочетанием существительного с относительным прилагательным, а синонимичной ему конструкцией— «*пӯстинча аз пӯсти харгӯш*» («*тулуп аз заячей шкуры*»).

6. «*Шуба лисья, крытая алым ратином, 40 рублей*» [14, с. 148]. — «*Пӯстини пӯсти рӯбоҳ, абрааш ратин чил сӯм*» [15, с. 79].

В данном предложении притяжательное прилагательное «**лисья**», также перешедшей в разряд относительных прилагательных, обозначает признак существительного «шуба» и переводится на таджикский язык изафетным сочетанием существительных с существительным, выступающим в качестве определения - «*пӯстини пӯсти рӯбоҳ*» («*шуба из шкуры лисы*»).

Анализ предложений из «Капитанской дочки» привел к выводам о том, что все формы притяжательных прилагательных в данных предложениях подверглись переходу в другие разряды, большинство перешло в относительные прилагательные, за исключением формы «ежовые», которая рассматривается в составе фразеологизма как качественное прилагательное.

А теперь проанализируем употребление притяжательных прилагательных на материале примеров из рассказов А.П.Чехова:

1. «*Я ее не отвинчивал, ее мне Игнашка, Семенов сын, дал*» [16, с. 39]. — «*Ман онро накушоодаам, писари Семёнов Игнашка ба ман дод*» [17, с. 89].

В предложении форма притяжательного прилагательного «**Семенов**» обозначает принадлежность «**сыну**», отвечает на вопрос «**чей сын?**» и переводится на таджикский язык изафетным сочетанием «**писари Семёнов**».

2. «*Это генералова брата, что намеднись приехал*» [16, с. 52]. — «*Ин аз бародари генерал аст, ки рӯзи дигар омада буд*» [17, с. 97].

В конструкции с притяжательным прилагательным *«генералова брата»* форма *«генералова»* обозначает принадлежность к слову *«брата»*, и переводится на таджикский язык изафетным сочетанием *«бародари генерал»*.

3. *«Мужчина с павлиньими перьями приподнялся и вырвал газету из рук у господина в очках»* [16, с. 65]. – *«Марди пари товусдор бархост ва рӯзномаро аз дасти марди айнакдор гирифт»* [17, с. 112].

В предложении словосочетание *«мужчина с павлиньими перьями»* образовано сочетанием существительного с конструкцией притяжательного прилагательного с существительным в творительном падеже; притяжательное прилагательное *«павлиньи»* относится к существительному *«перья»*, а форма *«перья»* (*чьи?*) принадлежит *«павлину»*; это сочетание переводится на таджикский язык словосочетанием - *«марди пари товусдор»*.

4. *«Я недавно читал у одного французского ученого, что львиная морда совсем не похожа на человеческий лик, как думают ученые»* [16, с. 72]. – *«Ман ба наздикӣ аз як олими фаронсавӣ хондам, ки чехраи шер тамоман мисли чехраи одамӣ нест, зеро олимон фикр мекунанд»* [17, с. 129].

В предложении словосочетание *«львиная морда»* образовано сочетанием существительного с притяжательным прилагательным; форма *«львиная»* относится к существительному *«морда»*, т.е. существительное *«морда»* (*чья?*) принадлежит *«льву»*; данное сочетание переводится на таджикский язык *«чехраи шер»*.

5. *«Наружность у нее самая обыкновенная: нос папашин, подбородок мамашин, глаза кошачьи»* [16, с. 76]. – *«Намуди зоҳирии ӯ хеле оддӣ аст: бинии падараи, манаҳи модараи ва чашмони гурбамонанд»* [17, с. 145].

В предложении словосочетания *«нос папашин»*, *«подбородок мамашин»* и *«глаза кошачьи»* образованы сочетанием существительного с притяжательными прилагательными с суффиксом *-ин* и *-ьи*, отвечают на вопросы *«чей? чьи?»*; переводятся на таджикский язык изафетным сочетанием *«бинии падараи* и *«манаҳи модараи»*, а сочетание *«глаза кошачьи»* передаётся конструкцией существительное + прилагательное: *«чашмони гурбамонанд»*.

6. *«Ее красивое девичье личико исказилось ужасом и отчаянием»* [16, с. 84]. – *«Чехраи зебои духтаракаи аз даҳшат ва навмедӣ таҳриф шуда буд»* [17, с. 162].

В словосочетании *«девичье личико»* притяжательное прилагательное *«девичье»* обозначает признак существительного *«личико»*, отвечает на вопрос *«чьё личико?»* и переводится на таджикский язык изафетным сочетанием *«чехраи духтаракаи»*.

7. *«Кухаркин сын поднимает глаза и бледнеет»* [16, с. 89]. – *«Писари ошпаз ба боло нигариста, рангаи мекананд»* [17, с. 179].

В предложении сочетание притяжательного прилагательного с существительным *«кухаркин сын»* передаётся на таджикский язык, как обычно, сочетанием существительного с изафетом + существительное - *«писари ошпаз»*.

8. *«Слышен собачий визг»* [16, с. 199]. – *«Фаръеди саг шунида мешавад»* [17, с. 79].

В данном предложении также сочетание притяжательного прилагательного с существительным *«собачий визг»* переводится на таджикский язык изафетной конструкцией *«фаръеди саг»*.

В рассмотренных примерах на русском и таджикском языках рассматриваются конструкции с притяжательными прилагательными русского языка, образованными с помощью особых суффиксов, и их таджикские соответствия при переводе. Действительно, при передаче исследуемых форм прилагательных русского языка на таджикский язык в качестве единственного эквивалента выступает изафетное сочетание.

Таким образом, можно констатировать, что особый лексико-грамматический разряд имен прилагательных русского языка - притяжательные прилагательные, выражающие значение принадлежности предмета лицу или животному, в таджикском языке полностью отсутствуют. Однако, как было отмечено, особые свойства прилагательных данного типа

вызывают споры и среди русских исследователей и рассматриваются даже некоторыми из них как отдельная группа в кругу относительных прилагательных.

Знание семантической, грамматической и словообразовательной специфики притяжательных прилагательных русского языка, отсутствующих в таджикском языке, безусловно, способствует расширению лингвистического кругозора в представлении развернутой общей характеристики имен прилагательных как части речи и предупреждению интерферентных ошибок русской речи обучающихся-билингвов.

Рецензент: д.и.ф., профессор Джамshedов П.Дж.

Литература

1. Арзуманов С., Сангинов А. Забони тоҷикӣ. - Душанбе: Ирфон, 1988. - 415 с.
2. Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык / под ред. Н.С.Валгиной: учебник для вузов. – Изд. 6-е, перераб. и доп. – М.: Логос, 2008. – 528с.
3. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). - М.: Высшая школа, 1972. – 614с.
4. Востоков А. Х. Грамматика церковно-словенского языка. СПб, 1914. -137с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1: Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 355 с.
6. Джаббори, М.Т., Султанова Р.М. Современный русский язык. Морфология. Рабочая тетрадь: учебное пособие / Сост. М.Т. Джаббори, Р.М. Султанова. – Душанбе: РТСУ, 2018. – 172 с.
7. Карпов А.К. Современный русский язык: Словообразование. Морфология: Учеб.пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 2002. - 192с.
8. Камынина А. А. Современный русский язык. Морфология: Учебное пособие для студентов филологических факультетов государственных университетов. - М.: Изд-во МГУ, 1999. - 240 с.
9. Розенталь, Д. Э. Практическая стилистика русского языка / Д. Э. Розенталь. - М.: Высшая школа, 1977. - 316 с.
10. Смотрицкий М. Грамматика – К.: Наук. думка, 1979. – 502 с.
11. Современный русский язык. Морфология: учебник для студентов фил. фак. вузов /С.И. Богданов, М.Д. Воейкова, В.Б. Евтюхин и др. – Санкт-Петербург, 2007.- 662с.
12. Тихонов А.Н. Современный русский язык (Морфемика. Словообразование. Морфология). Изд. 2-е.-М.: Цитадель-трейд, 2003. -464с.
13. Шахматов А. А. Очерк современного русского литературного языка. 4-е изд. - М.: Учпедгиз, 1941. – 620с.

Источники

14. Пушкин А.С. Повести. - М.: Дрофа., 2002. – 288с.
15. Пушкин А.С. Духтари капитан (повесть). (Барои бачагони синни миёна ва калони мактабӣ. Тарҷ. аз русӣ). – Душанбе: Маориф, 1978. – 144 с.
16. Антон Чехов. Рассказы. – М.АСТ, 2022. – 256 с.
17. А.П.Чехов. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 1. Ҷикояҳо. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 448 с.

ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ РУССКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕВОДА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК (на материале художественных произведений)

В статье описывается история исследования притяжательных прилагательных в русском языке, рассматриваются семантика и грамматика, а также особые словообразовательные возможности данного лексико-грамматического разряда имен прилагательных, который отсутствует в морфологии таджикского языка. Кроме того, на материале художественных произведений анализируется перевод русских сочетаний существительных с притяжательными прилагательными на таджикский язык и определяется их таджикская эквивалентность.

Ключевые слова: сопоставляемые русский и таджикский языки, самостоятельная именная часть речи, лексико-грамматические разряды имен прилагательных, качественные и относительные прилагательные, притяжательные прилагательные, принадлежность лицу или животному, способы перевода русских притяжательных прилагательных на таджикский язык, эквивалентность.

СИФАТИ СОҲИБИИ ЗАБОНИ РУСӢ ВА УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ ОН БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (дар асоси мавод аз асарҳои бадеӣ)

Дар мақола таърихи таҳқиқи сифати соҳибӣ дар забони русӣ тасвир шуда, семантика ва грамматика, инчунин имкониятҳои махсуси калимасозии ин ғурӯҳи луғавию грамматикӣ сифат, ки ба морфологияи забони тоҷикӣ хос нест, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Илова бар ин, дар асоси маводи асарҳои бадеӣ тарҷумаи таркибҳои русии исмҳо бо сифатҳои соҳибӣ ба забони тоҷикӣ таҳлил гардида, муодилии тоҷикиашон муайян карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: забонҳои муқоисашиавандаи русӣ ва тоҷикӣ, ҳиссаи номии мустақили нутқ, ғурӯҳи луғавию грамматикӣ сифат, сифатҳои асли ва нисбӣ, сифати соҳибӣ, мансубият ба шахс ё ҳайвон, усулҳои тарҷумаи сифати соҳибии забони русӣ ба забони тоҷикӣ, муодилокӣ.

POSSESSIVE ADJECTIVES OF THE RUSSIAN LANGUAGE AND METHODS OF THEIR TRANSLATION INTO TAJIK (based on works of art)

The article describes the history of the study of possessive adjectives in the Russian language, examines semantics and grammar, as well as the special word-formation capabilities of this lexical-grammatical category of adjective names, which is absent in the morphology of the Tajik language. In addition, based on the material of works of art, the translation of Russian combinations of nouns with possessive adjectives into the Tajik language is analyzed and their Tajik equivalence is determined.

Keywords: compared Russian and Tajik languages, independent nominal part of speech, lexical and grammatical categories of adjective names, qualitative and relative adjectives, possessive adjectives, belonging to a person or animal, methods of translating Russian possessive adjectives into Tajik, equivalence.

Сведения об авторе: Джаббори Мархабо - Российско-Таджикский (Славянский) университет, доктор филологических наук, профессор кафедры современного русского языка. Адрес: ул. М. Турсунзаде, д. 30, 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: +992907813000, E-mail: m.jabborova@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷабборӣ Мархабо - Донишгоҳи Славянии Тоҷикистону Россия, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони муосири русӣ. Нишона: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи М. Турсунзаде, х. 30,. Тел: +992907813000, E-mail: m.jabborova@mail.ru

Information about the author: Jabbori Marhabo - Russian-Tajik Slavonic University, doctor of philological sciences, professor of the department of modern Russian language. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 30 M. Tursunzoda str.,. Tell: +992907813000, E-mail: m.jabborova@mail.ru

Ибораҳои зарфӣ се роҳи ташаккулёбӣ дошта, тавассути воситаҳои гуногуни грамматикӣ сурат мегиранд. Онҳо дорои зусусиятҳои хоси худ буда, дар шакли қолабҳои мухталиф истеъмоли мешаванд. Ибораҳои зарфӣ тарзҳои гуногуни ташаккулёбӣ доранд. Чузъи асосии ибораҳои зарфиро, асосан, зарфҳои ташкил медиҳанд. Аммо таҳқиқи маводди забонӣ нишон дод, ки баъзе исмҳо, ҳамчун чузъи асосии ибора, бо роҳҳои гуногун калима ва ибораро ба худ тобеъ намуда, ибораҳоеро ташкил медиҳанд, ки мафҳуми замони дошта, хусусиятҳои ибораҳои зарфиро соҳиб мегарданд.

Мавзуи “Як тарзи ташаккулёбии ибораҳои мафҳуми замони дошта” мавзуи хеле муҳим буда, таҳқиқи он барои ҳалли паҳлӯҳои наомӯхтаи ибораҳои зарфӣ, тарзҳои мухталифи ташаккулёбии онҳо аҳамияти калони назариявӣ дорад. Мавзуи мазкур масъалаи навро оид ба ибораҳои зарфӣ дар бар мегирад. Бояд қайд намуд, ки ибораҳои зарфӣ пурра омӯхта нашудаанд. Оид ба ибораҳои зарфӣ ва роҳҳои ташаккулёбии онҳо баъзе мақолаҳои ҷудогона ба ҷои расидаанд, ки дар онҳо, асосан, ду роҳи ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ эътироф шудааст: ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ бо алоқаи вобастагӣ; ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ бо алоқаи ҳамроҳӣ.

Абдурахимов С. ҳанӯз соли 1979 мақолаеро бо номи “Ибораҳои зарфӣ” (мачаллаи “Мақтаби советӣ”) ба ҷои расондааст. Дар китобҳои дарсии грамматика барои мақтабҳои олии оварда мешавад, ки ибораҳои зарфӣ бо ду роҳ – бо алоқаи вобастагӣ ва алоқаи ҳамроҳӣ ташаккул меёбанд. Аммо таҳлили маводди забонӣ нишон дод, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик роҳи сеюми ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ- ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ бо алоқаи изофӣ мавҷуд аст, ки он роҳи нав ва номаъмул маҳсуб меёбад. Муаллифи ин сатрҳо низ оид ба баъзе паҳлӯҳои ибораҳои зарфӣ якҷанд мақоларо ба ҷои расондааст, аз ҷумла “Як роҳи маъмули ибораҳои зарфӣ бо зарфи “баъд” [2022]; “Оид ба ибораҳои зарфии замони бо алоқаи изофӣ” [2022]; “Зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта-чузъи асосии ибораҳои зарфӣ” [2025] ва “Роҷеъ ба як нави ибораҳои зарфии замони бо алоқаи изофӣ” [2025].

Бояд қайд намуд, ки дар забоншиносии тоҷик оид ба ибораҳои зарфӣ тадқиқоти мукаммале мавҷуд нест. Онҳо пурра омӯхта нашудаанд. Аз ин рӯ, баррасии паҳлӯҳои наомӯхтаи он бо таҳқиқи мавзуи “Як тарзи ташаккулёбии ибораҳои мафҳуми замони дошта” барои ҳалли мушкилоти дар онҳо ҷойдошта хеле муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Мақсади талқиқот аз баррасии як тарзи ташаккулёбии ибораҳои мафҳуми замони дошта иборат буда, дар он яке аз паҳлӯҳои наву наомӯхтаи ибораҳои зарфӣ бо мисолу далелҳои раднопазир нишон дода мешавад.

Дар рафти таълифи талқиқоти мазкур аз методҳои таҳлилу ташхис, хулосабарорӣ истифода бурда мешавад. Яъне дар натиҷаи таҳлилу ташхиси мисолу далелҳо аз осори нависандагон хулосаҳои илмӣ бароварда мешаванд.

Калимаҳои **дақиқа**, **соат**, **рӯз**, **ҳафта**, **моҳ** **сол**, **аср**, асосан, исмҳои ченаки вақт мебошанд. Онҳо, ҳамчун исм, дар ҷумла ба вазифаи мубтадо ва пуркунанда меоянд:

1. *Соат аз ёздаҳ ҳафт дақиқа гузашта буд [13, с. 204];*
2. *Аз миён солҳои зиёде гузаштанд [13, с. 25];*
3. *Рӯз ба охир мерасид, ба сайлгоҳ одам торафт зиёд мешуд [16, с.365];*
4. *Солҳо паи ҳам мегузаштанд [13, с. 323].*

Исмҳои мазкур, ҳамчун чузъи асосии ибора, хеле серистеъмоланд. “Исм дар ибора ҳамчун меҳвар воқеъ шуда, ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқро тобеъ менамояд. Чузъҳои тобеъ ба исм бо бандиҳои изофӣ, пешоянду пасоянд ва алоқаи ҳамроҳӣ вобаста мешаванд, Ибораҳои исмӣ муносибатҳои муайянкунандагӣ, ҳоли, пуркунандагӣ ва субъектиро мефаҳмонанд” [5, с. 29]. Онҳо калимаҳои ибораҳои дигарро бо роҳҳои гуногун, маҳсусан бо ёрии бандиҳои изофӣ, ба худ тобеъ намуда, ибораро ташкил медиҳанд, ки вобаста ба алоқаашон бо аъзоҳои дигари ҷумла ва мавқеи

синтаксисиашон метавонанд мафҳуми предметӣ гирифта, ибораҳои исмӣ шаванд ва ё мафҳуми замони соҳиб гашта, метавонанд ибораҳои зарфиро ташкил диҳанд. Бояд гуфт, ки чунин ибораҳо бештар мафҳуми замони мегиранд ва вақти иҷрои амалро бо иловаи тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода менамоянд: **рӯзи аввал, соли аввал, соли охир, соати ду, моҳи гузашта, ҳафтаи гузашта** ва ғайра. Дар забоншиносӣ ҳодисаи омонимияи грамматикӣ мавҷуд аст, ки он ба забони тоҷикӣ низ хос мебошад. Калимаҳо вобаста ба мавқеи синтаксисиашон дар ҷумла метавонанд ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ дошта бошанд. Аммо баъди дар қолаби ибора ворид шудан мафҳуми дигар гирифтани чунин калимаҳо ҳодисаи нав аст. Калимаҳои **дақиқа, соат, рӯз, ҳафта, моҳ, сол, аср** калима ва ибораҳои дигарро бо роҳҳои гуногун ба худ тобеъ намуда, ибораҳоеро ташкил медиҳанд, ки метавонанд дар як ҷо ибораи исмӣ ва дар ҷои дигар ибораи зарфӣ бошанд.

Ибораҳои мазкур чун ибораҳои исмӣ дар ҷумла бештар ба вазифаи мубтадо меоянд ва ба саволи чӣ? ҷавоб мешаванд:

1. *Рӯзи сафар расид, чанд нафар гӯсфандчаллобони ургутӣ ва ҳисорӣ ҳам ба роҳ тайёр шуданд ... [3, с. 208];*

2. *Боз як моҳи дигар гузашт [13, с. 229];*

3. *Моҳи рамазони Бухоро як моҳи бисёр мураккаб буд [4, с. 208].*

“Ибораҳои зарфӣ яке аз ибораҳои маъмули забони адабии ҳозираи тоҷик буда, бо роҳҳои гуногун ташаккул меёбанд” [18, с. 199]. Бояд таъкид дод, ки ибораҳо, ки ҷузъи асосиашон исмҳои **дақиқа, соат, рӯз, ҳафта, моҳ, сол, аср** мебошанд, вобаста ба мавқеи синтаксисиашон бештар мафҳуми замони касб карда, замони иҷрои амалро бо иловаи тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода мекунанд ва ба саволи кай? ҷавоб мешаванд:

1. *Рӯзи ҳафтум раиси пештара гиребону домони худро аз дасти Шубҳабоев ба зур халос карда баромада рафт [13, с. 103];*

2. *Соли аввал ба мактаб фақат сӣ нафар бачагон дохил шуданд [14, с. 245];*

3. *Ҳафтаи дуҷум мефиристодам [4, с. 234].*

Тавре аз таҳлили мисолҳо бар меояд, исмҳои мазкур, ҳамчун ҷузъи асосии ибора, калимаҳои гуногунро, ки ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқдоранд, тавассути алоқаҳои гуногуни синтаксисӣ ба худ тобеъ менамоянд ва ибораҳои мафҳуми замони доштаро ташкил медиҳанд. Ҷузъи тобеи чунин ибораҳо исмҳои дигар, сифатҳо, шумораҳо, зарфҳо ва ибораҳои дигар шуда метавонанд.

Исмҳои **дақиқа, соат, рӯз, ҳафта, моҳ, сол, аср** бо ёрии банди изофӣ, пеш аз ҳама, исмҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфӣ замони ташкил медиҳанд: **соли вабо, рӯзи истироҳат, моҳи август, лаҳзаи дамгирӣ** ва монанди инҳо.

1. *Соли вабо аз деҳқонӣ чизе нарӯид [4, с. 208];*

2. *Рӯзи бозор ман нони худамро нахӯрда, дар бағғалам пинҳон карда, ба бозор бурдам (14, с.378);*

3. *Ин хумча кучо буд, ки ман рӯзи ҷумъа харчанд кофтам, наёфтам... [4, с. 101];*

4. *Дар моҳи август аз армия ҷавоб шуда, ба Украина, ба назди Марія, омадам [13, с. 222];*

Тавре аз мисолҳо бар меояд, калимаҳои “сол, рӯз, моҳ”, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои **соли вабо** (ҷумлаи якум), **рӯзи бозор** (ҷумлаи дуҷум), **рӯзи ҷумъа** (ҷумлаи сеҷум), **моҳи август** (ҷумлаи чорум) зарф не, исманд. Исмҳои мазкур исмҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳоеро ташкил додаанд, ки вобаста ба мавқеи синтаксисиашон мафҳуми замони доштаро ва дар ҷумла ҳол мешаванд. Агар калимаҳои “сол, рӯз, моҳ”-ро дар таркиби ҷумлаҳои боло танҳо биёрем, онҳо замони ифода карда наметавонанд:

1. *Сол ... аз деҳқонӣ чизе нарӯид [3, с. 208];*

2. *Рӯз ... ман нони худамро нахӯрда, дар бағғалам пинҳон карда, ба бозор бурдам (14, с.378);*

3. *Ин хумча кучо буд, ки ман рӯз ... харчанд кофтам, наёфтам... [4 с. 101];*

4. *Дар моҳ ... аз армия ҷавоб шуда, ба Украина, ба назди Марія, омадам [13, с. 222].*

Бояд гуфт, ки калимаҳои “сол, рӯз, моҳ” дар таркиби ҷумлаҳои боло дар алоҳидагӣ маъноӣ дилхоҳро дода наметавонанд ва замони иҷроӣ амалро, ки дар қолаби ибора ифода менамоянд, ифода карда наметавонанд. Пас, гуфтан мумкин аст, ки ибораҳои мазкур ба ҳодисаи омонимияи грамматикӣ дучор омада, вобаста ба мавқеи синтаксисиашон гоҳ ибораҳои исмӣ ва гоҳ ибораҳои зарфӣ мешаванд.

Исмҳои **дақиқа, соат, рӯз, ҳафта, моҳ, сол, аср** сифатҳоро ба худ тобеъ намуда, ибораҳоро ташкил медиҳанд ва баъди дар қолаби ибора даромадан мафҳуми замонӣ пайдо намуда, замони иҷроӣ шудани амалро ифода менамоянд:

1. *Мо рӯзи дароз бозӣ мекардем* [14, с. 89];

2. *Магар ту набудӣ, ки ... моҳҳои дароз маро дар азобу шиканҷа нигоҳ медорӣ* [17, с. 326];

3. *Соли дароз дар аз паи ризқу рӯзии кӯдаконаш шаҳр ба шаҳр мегашт* [13, с. 143].

Калимаҳои мазкур шумораҳоро низ бо ёрии бандаки изофӣ ба худ тобеъ намуда, дар қолаби ибора мафҳуми замонӣ пайдо мекунанд:

1. *Ҳафтаи дуҷум мефиристодам* [3, с. 206];

2. *Соати ҳаштуним, бобо, марҳамат карда, ба чойхона дароед* (13, с.250);

3. *Соатҳои даҳ дари ҳучраам кӯфта шуд* [3, с.316];

4. *Соли 1923 вилояти Гарм аз ваҷҳи озуқа ва дигар чизҳои дарқорӣи зиндагӣ бештар дар тангӣ афтада буд* [3, с. 95];

5. *Рӯзи ёздаҳум ӯ ба кори асосӣ сар кард* [13, с. 103].

Калимаҳои мазкур бо ёрии бандаки изофӣ ҷонишинҳоро, махсусан ҷонишини **дигар**-ро, ба худ тобеъ намуда, дар қолаби ибора мафҳуми замонӣ пайдо мекунанд:

1. *Рӯзи дигар амир хатти талоқи Ойми Шоҳро фиристонд...*[16, с.125];

2. *Соли дигар аз пои ростам ришта баромад* [4, с. 326].

Калимаҳои **дақиқа, соат, рӯз, ҳафта, моҳ, сол, аср** ва монанди инҳо, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои мафҳуми замонидошта, калимаи “гузашта” ва “оянда”-ро, ҳамчун сифати феълӣ, ба худ тобеъ намуда, ибораҳоеро ташкил медиҳанд, ки вақти иҷроӣ амалро дар замони гузашта ва ояндаи вақти муайян- **соли гузашта, соли оянда, рӯзи гузашта, ҳафтаи гузашта, ҳафтаи оянда, моҳи гузашта, асри гузашта** ва монанди инҳо ифода менамоянд. Махсусан, чунин ибораҳо дар қолаби «соли гузашта» ва «ҳафтаи гузашта» хеле серистеъмоланд:

1. *Ҳафтаи гузашта чор нафар зан ба хонаи мо меҳмон шуда омаданд* [14, с. 177];

2. *Ҳафтаи гузашта набераамро ба ҷанг гусел кардам* [13, с. 281];

3. *Соли гузашта ҳамроҳи олимпиадачиён ба Москва рафтем* [13 с. 285];

4. *Соли гузашта ӯ дар ёздаҳсолагӣ мактаби ҳафтсоларо тамома кард* [13, с.136];

5. *Аз рӯи ҳисоби тахминӣ бояд ҳафтаи гузашта меомаданд* [4, с. 287];

6. *Соли оянда дар вақти тухм боз ҳуҷаин дарқор мешавад ...* [3, с.31].

Калимаҳои **дақиқа, соат, рӯз ҳафта, сол, аср** зарфҳоро, махсусан зарфи «аввал»-ро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфиеро ташкил медиҳанд, ки хеле серистеъмол буда, замони иҷроӣ шудани амалро дар аввали вақти муайян ифода менамоянд:

1. *Рузи аввал, чун Мирзо таб дошт, старшина фармуд, ки хӯроки ӯро ба заминкан биёранд* [15, с. 398];

2. *Дар дақиқаи аввал вай ба гапи Юнусбой ...бовар накард* [15, с. 150];

3. *Ба ҳамин тариқ дар соли аввал зиёдтар аз нимаи қарзи бой аз ҳосилоти деҳқонӣ дода шуд ...* [3, с.64];

4. *Соли аввал ба мактаб фақат сӣ нафар бачагон дохил шуданд* [14, с. 277].

Калимаҳои **дақиқа, соат, рӯз ҳафта, сол, аср**, ҳамчун ҷузъи асосии чунин ибораҳои, бо ёрии бандаки изофӣ ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, замони иҷроӣ шудани амалро боз ҳам равшантару возеҳтар ифода менамоянд:

1. *Рӯзи панҷуми баъди беморӣ, ки хола дигар сиҳат шуда буд, дар хона гайр аз худаш дигар ҳеҷ кас набуд* [13, с. 65];

2. *Дар моҳи рамазон ҳамаи аҳолии Бухоро расман рӯзадор буданд [4, с. 264];*

3. Қариб як соли баъди ин воқеа як рӯз Асад Махсум хурсанду шод аз берун ба хучра даромад ... [17, с.22];

4. *Моҳи августи соли 1924 чӯшу хурӯши дарбори амир зиёд шуда буд [3, с. 240].*

Калимаҳои **дақиқа**, **соат**, **рӯз** **ҳафта**, **сол**, **аср** пасванди чамъбандии «ҳо»-ро қабул намуда, шакли **соатҳо**, **рӯзҳо**, **ҳафтаҳо**, **солҳо**, **асрҳо**-ро мегиранд. Калимаҳои мазкур, ҳамчун исм, исмҳои чамъро ифода менамоянд. Масалан, дар ҷумлаи “**Солҳо пай ҳам мегузаштанд** [19, с.323].” калимаи “солҳо” исми чамъ буда, бисёриро ифода менамояд ва дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омадааст.

Аз тарафи дигар, калимаҳои **дақиқа**, **соат**, **рӯз**, **ҳафта**, **сол**, **аср** пасванди “ҳо”-ро қабул карда, дар шакли **дақиқаҳо**, **соатҳо**, **рӯзҳо**, **ҳафтаҳо**, **солҳо**, **асрҳо** ба зарф мегузаранд. Пасванди “ҳо” дар ин маврид дар таркиби калимаҳои мазкур вазифаи чамъбандиро не, балки давомнокӣ ва ё мулқаратиро ифода намуда, нишон медиҳад, ки амал *соатҳо*, *рӯзҳо*, *ҳафтаҳо*, *солҳо*, *асрҳо* давом кардааст, ё чандин бор иҷро шудааст. Ин яке аз категорияҳои морфологияи зарф буда, бори дигар тасдиқ менамояд, ки калимаҳои мазкур бо гирифтани пасванди “ҳо” ба зарф мегузаранд. Калимаҳои **дақиқаҳо**, **соатҳо**, **рӯзҳо**, **ҳафтаҳо**, **солҳо**, **асрҳо** мафҳуми замони дошта, метавонанд ҳам мустақил ва ҳам дар қолаби ибора замони иҷро шудани амалро ифода намоянд. Калимаҳои мазкур, ҳамчун зарф, бештар мафҳуми миқдорӣ гирифта, ба миқдори вақти муайян давом намудани амалро ифода менамоянд. Масалан, дар ҷумлаи “Сухбати онҳо соатҳо кашол меёфт.” калимаи “соатҳо”, ҳамчун зарф, мафҳуми миқдорӣ дошта, чанд соат давом кардани амали “кашол меёфт”-ро ифода мекунад.

Бояд тазакурр дод, ки калимаҳои **соатҳо**, **рӯзҳо**, **ҳафтаҳо**, **солҳо**, **асрҳо**, ҳамчун зарф, дар таркиби ибора мафҳуми замони мегиранд. Онҳо ба вазифаи ҷузъи асосии ибора омада, ба воситаи бандики изофӣ калимаву ибораҳои дигарро ба худ тобеъ менамоянд ва ибораҳои зарфии замониро ташкил медиҳанд. Ибораҳои зарфие, ки ҷузъи асосиашон зарфҳои боло мебошанд, хеле серистеъмоланд:

1. *Соатҳои даҳ дари хучраам кӯфта шуд [3, с. 377];*

2. *Рӯзҳои аввал вай асло аз кабинетҳо берун намебаромад [13, с. 189];*

3. *Рӯзҳои таътил дар ин ҷо маҷлиси адабӣ ва сурудхонӣ ташкил меёфт [14, с.375];*

4. *Вай рӯзҳои аввал андак-андак таомҳои Мария тайёр мекардагиро меҳӯрд [13, с. 256].*

Ибораҳои, ки ҷузъи асосиашон зарфҳои **дақиқаҳо**, **соатҳо**, **рӯзҳо** **ҳафтаҳо**, **солҳо**, **асрҳо** буда, мафҳуми замони доранд, баъзан бо пешоянди “дар” сурат ёфта, замони иҷро шудани амалро боз ҳам равшантару возеҳтар ифода менамоянд:

1. *Шариф дар рӯзҳои охир хислати нав пайдо карда буд [13, с. 287];*

2. *Махсусан дар рӯзҳои ҷанг шиносҳои бобои мо аз ҳар миллату ҳар синну сол зиёд шуданд [13, с. 243];*

3. *Дар моҳи август аз армия ҷавоб шуда, ба Украина, ба назди Мария, омадам [13, с. 222];*

Зарфҳои боло дар қолаби ибораҳои мураккаб муносибати замони равшантару возеҳтар ифода менамоянд. Онҳо, ҳамчун зарф, ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои мураккабро ташкил медиҳанд, ки вақт ва замони иҷро шудани амалро аниқтару мушаххастар ифода менамоянд:

1. *Фирӯза ҳам рӯзҳои аввали инқилоб дар посбони дарвозаи шаҳр бо ман ҳамроҳ буд, хеле ёрӣ меод [16, с. 223];*

2. *Ҳиндуҳо соатҳои дувоздаҳи рӯз ҷомаи майданакии сиёхро аз рӯй мегиришиданд [3, с. 327];*

3. *Пешитар дар рӯзҳои аввали хонадор шуданамон ҳар чизе, ки ман нӯхта биёрам, ҳай-ҳаю бай-бай гуфта меҳӯрд [16, с. 127].*

Тавре дар боло қайд гардид, исмҳои ченаки вақт бо роҳҳои гуногун калимаву ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои ташкил медиҳанд, кидар ҷумла мафҳуми

замонӣ гирифта, барои ифодаи муносибатҳои замонӣ истеъмоли мешаванд. Бояд тазакурр дод, ки чунин ибораҳо тавассути алоқаи ҳамроҳӣ низ ташаккул меёбанд.

Калимаҳои **дақиқа, соат, моҳ, рӯз, сол, аср** тавассути алоқаи ҳамроҳӣ, асосан, ҷонишинҳои ишоратии **ин, ҳамон, он**-ро тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замониеро ташкил медиҳанд, ки ба замони иҷро шудани амали асосии ҷумла дар замони муайяни вақт ишора менамоянд:

1. Қишлоқи Яхтанро **он рӯз** хушхабар ба по хезонд [13, с. 306];
2. **Ҳамон рӯз, ҳамон соат** ягон кори таъҷилие надошт [17, с. 17];
3. Агар яке аз ин шартҳои вайрон кунӣ, **ҳамон соат** мекушамат ... [4, с. 12].

Исмҳои ченаки вақт - **дақиқа, соат, моҳ, рӯз, сол, аср** тавассути алоқаи ҳамроҳӣ ҷонишинҳои таъиниро низ ба худ тобеъ намуда, ибораҳои ташкил медиҳанд, ки бештар мафҳуми замонӣ доранд:

1. **Ҳар рӯз** бетарк аз пеши сартарошхона борҳо гузашта тор метанид [19, с. 32];
2. **Ҷ хар ҳафта** ба назди Моҳтоб меомад [13, с. 230];
3. Ёдгор **хар рӯз** баъди машқ ҳаммолӣ, муздурӣ карда, **хар ҳафта** ба сари ваъда пули ҳиндура додан гирифт [3, с. 193].

Аз мушоҳидаҳои боло метавон хулоса кард, ки ибораҳои мафҳуми замонидошта тарзҳои мухталифи ташаккулёбии худро доранд ва дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд. Ибораҳои мафҳуми замонидошта, ки ҷузъи асосиашон исмиҳои ченаки вақт мебошанд, хусусиятҳои ибораҳои зарфиро доро буда, дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меоянд ва муносибати замониеро бо иловаи тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода менамоянд. Ба вазифаи ҷузъи тобеи чунин ибораҳо исмиҳо, сифатҳо, шумораҳо, ҷонишинҳо, сифтҳои феълӣ, зарфҳо ва ибораҳои дигар меоянд. Ибораҳои мазкур вобаста ба ҷузъи тобеъ тобишҳои гуногуни маъноӣ муносибати замониеро соҳиб мегарданд. Инчунин аз таҳлили маводи мақола метавон ба натиҷае омад, ки ҳанӯз паҳлӯҳои наомӯхтаи синтаксиси забони тоҷикӣ, махсусан паҳлӯҳои наомӯхтаи ибораҳо, аз он ҷумла ибораҳои зарфӣ, зиёд аст ва диди навро тақозо мекунанд.

Муқаррир: н.и.ф., дотсент Насруллоев М.

Адабиёт:

1. Абдурахимов С. Ибораҳои зарфӣ. / С. Абдурахимов. // Мактаби советӣ. 1979, №12
2. Абдурахимов С. Дар бораи ибораҳо. / С. Абдурахимов. // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1970, №7
3. С. Айнӣ . Куллиёт, ҷ. 2. / С. Айнӣ .- Сталинобод, 1960.- 442 с.
4. С. Айнӣ. Ёддоштҳо, ҷ. 4./ С. Айнӣ.-Сталинобод, 1954.-426 с.
5. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷилди 2.- Душанбе, 1986.- 372 с.
6. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷилди 3.- Душанбе, 1989.- 224 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2 (синтаксис). -Душанбе, 1970.- 267 с.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 (лексикология, фонетика, морфология). -Душанбе, 1973.- 481 с.
9. Исмаилов М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. / М.Исмаилов.- Душанбе, 1971.- 175 с.129
10. Исмаилов М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.2. / М. Исмаилов.- Душанбе, 1986- 128 с.
12. Рустамов Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (проспект). -Душанбе, 1977.- 187 с.
13. Раҳим Ҷалил. Ҳикояҳо. Ҷалил Раҳим.- Сталинобод, 1958.- 396 с.
14. Сотим Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо. / Улуғзода Сотим.- Сталинобод, 1958.- 360 с.
15. Сотим Улуғзода. Мунтахабот, Ҷ. 2. / Улуғзода С. - Душанбе, 1988.- 424 с.
16. Ҷалол Иқромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. /Иқромӣ Ҷалол.- Душанбе, 1984.- 432 с.
17. Ҷалол Иқромӣ. Тахти воҷун./ Иқромӣ Ҷалол.- Душанбе, 1989.- 336 с.
18. Ҷабборова Ш.С. Зарфҳои замон –узви фаъоли ибораҳои зарфӣ // Паёми донишгоҳи забонҳо (Маҷаллаи илмӣ), № 4 (56)/ Ш.С. Ҷабборова. - Душанбе, 2024. – С.198-205

ЯК ТАРЗИ ТАШАККУЛЁБИИ ИБОРАҶОИ МАФҲУМИ ЗАМОНИДОШТА

Дар мақолаи мазкур оид ба як тарзи ташаккулёбии ибораҳои мафҳуми замонидошта сухан меравад. Бояд гуфт, ки чузъи асосии чунин ибораҳо зарф не, балки исм мебошад. Дар мақола оварда мешавад, ки калимаҳои **дақиқа**, **соат**, **моҳ**, **рӯз**, **сол**, **аср** исмҳои ченаки вақт мебошанд. Онҳо, ҳамчун чузъи асосии ибора, хеле ғаёлоанд. Исмҳои мазкур бо роҳҳои гуногун калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораро ташкил медиҳанд, ки вобаста ба мавқеи синтаксисиашон дар ҷумла гоҳ ибори исмӣ мешаванд ва гоҳ ибори зарфӣ. Дар забоншиносӣ ҳодисаи омонимияи грамматикӣ мавҷуд аст, ки дар натиҷаи он як калима вобаста ба мавқеи синтаксисиаш дар ҷумла ба ҳиссаҳои гуногуни натқ тааллуқ дошта метавонад. Ин ҳодиса дар забони адабии ҳозираи тоҷик низ хеле назаррас аст. Аммо ибораҳои шаклан якхела, ки чузъи асосиашон исмҳои ченаки вақт мебошанд, гоҳ ибори исмӣ шаванду гоҳ ибори зарфӣи замони - ин ҳодисаи нав мебошад.

Калидвожаҳо: исм, ибора, ибораҳои исмӣ, ибораҳои зарфӣ, алоқаи изофӣ, алоқаи ҳамроҳӣ, омонимияи грамматикӣ, дақиқа, сония, рӯз, ҳафта, моҳ, сол.

ОБ ОДНОМ ВИДЕ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОВСОЧЕТАНИЙ СО ЗНАЧЕНИЕМ ВРЕМЕНИ

В данной статье речь идёт об одном виде образования словосочетаний со значением времени. Нужно отметить, что главным компонентом таких словосочетаний является не наречие, а существительное. В статье говорится, что слова **дақиқа (минут)**, **соат (час)**, **рӯз (день)**, **ҳафта (неделя)**, **моҳ (месяц)**, **сол (год)**, **аср (век)** являются существительными, обозначающимися меры времени. Они очень популярны как главный компонент словосочетания. Данные слова присоединяя к себе разным путём другие слова и словосочетания, образуют словосочетания, которые в связи с синтаксической функцией являются то существительные словосочетания, то наречные словосочетания. В языкознании существует грамматическая омонимия, в результате которого одно и то же слово в связи с синтаксической функцией относится к разным именам части речи. Грамматическая омонимия часто встречается в таджикском языкознании. Но чтобы одно и то же словосочетание являлось то существительным то наречным словосочетанием, -это редкое явление, и что-то новое.

Ключевые слова: существительное, словосочетание, существительные словосочетания, наречные словосочетания, связь примыкания, изофетная связь, грамматическая омонимия, минут, день, неделя, месяц, год, век.

ABOUT ONE TYPE OF FORMATION OF PHRASES WITH THE MEANING OF TIME

This article deals with one type of formation of phrases with the meaning of time. It should be noted that the main component of such phrases is not the adverb, but the noun. The article states that the words daqiqa (minutes), soat (hour), ruz (day), hafta (week), moh (month), sol (year), asr (century) are nouns denoted by the measure of time. They are very popular as the main component of a solo combination. These words, adding other words and phrases to themselves in different ways, form phrases that, in connection with the syntactic function, are either noun phrases or adverbial phrases. In linguistics, there is grammatical homonymy, in the result of which the same word, in connection with the syntactic function, refers to different names part of speech. Grammatical homonymy is common in Tajik linguistics. But for the same phrase to appear either as a noun or as an adverbial phrase is a rare phenomenon, and something new.

Keywords: noun, phrase, noun phrases, adverbial phrases, adjacency connection, isophet connection, grammatical homonymy, minutes, day, week, month, year, century.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҷаббарова Шарофат Сафаралиевна** - Доносигоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, н.и.ф., дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигории. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадив 17/6, телефон: 917 12 55 55; 010 170 100

Сведения об авторе: **Джаббарова Шарофат Сафаралиевна** – Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде. к.ф.н., дотцент кафедры языкознания. Адрес: 734029, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6, телефон: 917 12 55 55; 010 170 100

Information about the author: **Jabbarova Sharofat Safaraliyeva** –Tajik International University of Foreign Languages named Sotim Ulugzade. c.ph.s, Associate Professor of the Department of Linguistics,. Address: 734029, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev st., phone: 917 12 55 55; 010 170 100

**КОРБУРДИ КОНСЕПТИ «ОБ» ВА ХУСУСИЯТҲОИ МАЪНОИИ ОН ДАР
ҒАЗАЛИЁТИ АНВАРӢ**

Исматуллозода Ш., Донаева С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Алӣ Авҳадуддин Анварӣ яке аз чеҳраҳои намоёни адабиёти классикии тоҷик ба шумор рафта, бо эҷоди қасоид, қитъаот, маснавӣ ва ғазалиёти дилангези худ намунаи беҳтарини адабиёти классикиро муаррифӣ менамояд.

Дар бораи хусусиятҳои забони осори Анварӣ адабиётшиносон баъзан ёдовар мешаванд. Муҳаққиқон мушкилоти сабку забони ашъори Анвариро зиёд таъкид менамоянд. Масалан, адабиётшинос А. Самадов [7, с. 300]. менависад: "... забони қасидаву қитъа аз забони ғазалҳои ӯ тамоман фарқ мекунад. Шоир дар қасидаҳои худ таркибу ибора ва истилоҳҳои илмӣ-фалсафиро бештар истифода кардааст, аммо ғазалиётро бо забони хеле сода эҷод кардааст. Анварӣ баробари санъати олии назм аз забони зиндаи мардум ибораву таркибҳо, калимаву идиомаҳо ва зарбулмасалу мақолҳои зиёде низ меоварад. Истифодаи бурдани ибораву ҷумлаҳои арабӣ, ки хоси хоси қасидаҳои шоир аст, дар ғазалҳои ӯ қариб дида намешаванд" [7].

Шоирӣ номвар Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ низ фармудааст:

Ҷаҳони назмро султон ҷаҳоранд,
Ки ҳар як боғи донишро баҳоранд.
Авал – Фирдавсӣ, он к-аз хоки Тӯс аст,
Аз ӯ рӯи сухан рӯи арӯс аст!
Дувум – Саъдӣ, ки ӯ сар зад зи Шероз,
Расад шерозиёнро бар ҷаҳон ноз!
Севум – сарви риёзи Қум – Низомӣ.
К-аз ӯ мулки сухан бошад тамомӣ!
Ҷаҳорум – Анварӣ, к-ӯ сар баровард
Чу оби пок аз хоки Абевард! [10].

Дар ҳақиқат ҳам забони қасидаву қитъаҳои ӯ аз забони ғазалиёти шоир фарқ мекунад. Забони ғазалиёти Анварӣ сода, оммафаҳм, равон аст. Масалан, дар ин мисраъҳо ҳеҷ калимаи номафҳум нест, ки ҳоҷат ба шарҳу тафсир бошад, вале баёни маънӣ ва созгории калимаҳо ҷаҳонест пур аз латофати шеърӣ :

Хусни ту бар моҳ лашкар мекашад,
Ишқи ту бар ақл ханҷар мекашад.
Хидматаш бар даст мегирад фалак.
Ҷар киро дасти ғамат бар мекашад [1].

Борикандешӣ ва ҳунарофариниву ҳунарнамоии ӯ қобили инкор нест. Ҷӣ касе метавонад маънии баландеро дар қолаби лафзе чунин баён кунад: "оташи дилро ба оби дида нишондан", "ба гӯши дил фуру хондан", "пойи дил бар остон омадан", "шаб шудани рӯзи дил", "доман гирифтани дасти ишқ", "пой дароз кардани фитна дар хоб", "гули рухсорро даста бастан", "аз дил ҷудо кардани дасти ишқ", "аз коми дил ҷудо кардани дасти рӯзгор", "гирди пою сари дил баромадан", "зи дида полудани дил", "дил ба роҳ бастан", "пазиروي гирах шудани тан", "бишкастани сабуи дил", "пойи дил обила шудан", "пойи дил аз гили ишқ шустан", "ба хун дасти ҷафо шустан", "ҷон ба миён бастан дил", "дандон сапед кардан", "дил ба дасти ғам додан", "пойи нишот бар сари гардун ниҳодан", "пойи дил маҳкам доштан", "аз коре даст шустан", "дар пойи ғам хурд гаштан", "зери пардаи дил будан", "дар қафи ишқ будани ҷони мумтаҳан" ва ғ.

Суханбозиҳои бамаврид, дилнишин, лутфи шоирона дорад. Истифодаи калимаи оддӣ бо обуранги бадеӣ, маъноии маҷозиву аслӣ, истифодаи орояҳои лафзиву маънавӣ ба худ латофати шоирона касб менамояд. Масалан, концепти "об" бо маъноҳои гуногуни маҷозӣ ва

бо ибораҳои фразеологӣ омада, аз завқи баланд ва суҳанбозиҳои бамавриди шоир гувоҳӣ медиҳад.

Ноғуфта намонад, ки солҳои охир дар забоншиносӣ оид ба таҳлилу таҳқиқи консептҳо таваҷҷуҳи махсус равона шудааст. Истилоҳи "концепсия" дар забоншиносӣ истилоҳи нав ҳам нест. Он ба давраи концептуализми асримиёнагӣ тааллуқ дорад, ки асосгузори он Т.Гобс, П. Абеляр, У. Оккам ва дигарон буда, таҳлили сохтор ва маънои консептҳои гуногун олимони хориҷӣ, аз қабилҳои П.Браун ва С.Левинсон, Г.Каспер, Р.Лакофф, К.Кристи, Л.Кинг, Я.Камичек, В.И.Карасик, В.А.Звегинсев, А.Вежбитская, А.Харчарек, А.Качмар, З.Д. Попова, И.А. Стернин, Маслова В.А. ва дигарон машғул шудаанд. Инчунин, мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои муътамади забоншиносии когнитивӣ дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ташаккул ва инкишоф ёфтааст. Таҳаввули он ба номҳои Г.Лакофф, Р.Лангакер, Р.Чеккендофф, М.Чонсон, Ч.Миллер, Ф.Чонсон–Лэрд, И.Свитер ва дигар олимони алоқаманд аст.

Айни замон, консепт истилоҳи асосӣ ва калидии забоншиносии муосир мебошад. Дар он баръало робитаи забон, тафаккур, фарҳанг инъикос ёфтааст. Консепт ҷанбаи мундариҷаи аломати забонро ташкил медиҳад, ки дар он, ба ғайр аз ҷузъи мафҳумӣ, ратсионалӣ, тамоми маълумоти ғайримантиқӣ ва аз ҷиҳати психологӣ муҳим дохил карда мешавад. Ҷалби истилоҳи консепт ба соҳаи таҳлилу забоншиносӣ имкон дод, ки ҷанбаҳои нави маъноҳои калимаҳо, аз ҷумла фарҳангӣ, дар доираи ин истилоҳ динамикаи рушди маънои ибтидоии этимологиро пайгирӣ карда, қонуниятҳои пайдоиши афзоиши маъноиро дар матнҳо шарҳ диҳад.

Бори аввал истилоҳи консепт аз ҷониби С. А. Аскольдов-Алексеев дар соли 1928 истифода шудааст. Дар мақолаи "Консепт ва калима" муаллиф консептро мафҳуме меҳисобад, ки он ҳамеша дар соҳаи дониш ва дар санъати калима арзиши асосӣ ва назаррас дорад. "Дар ин масъала ду намуди онро фаҳмидан лозим аст: тасаввуроти умумӣ ва мафҳум-менависад ӯ" [2, 267]. Ин файласуф концепсияро ҳамчун "... таълимоти фикрӣ, ки дар раванди фикр ивазшаванда" аст, медонад [267].

Консепт –забон, ҳамчун падидаи фалсафӣ, воситаи равонӣ дар шуури мост. Дар асари "Луғати мухтасари истилоҳоти маърифатӣ", ки аз ҷониби муҳаққиқ Кубрякова Е.С. таҳия шудааст, робитаи консепт бо маънавиёти инсон махсус таъкид карда мешавад: "Консепт истилоҳест, ки барои шарҳи воситаҳои ақлонӣ ва равонӣ дар шуур ва сохтори иттилоотии мо хизмат мекунад. Он дониш ва таҷрибаи шахсро инъикос мекунад. Мағзи сар воҳиди пурмазмуни забон ва системаи мафҳумӣ, луғати ақлонӣ, хотира, тамоми тасвири ҷаҳон аст, ки дар равони инсон инъикос ёфтааст» [8, 85] - менависад ин олим.

Худи вожаи "консепт" калка аз забони латинӣ буда, "conceptus" маъноаш мафҳум аст, аз феъли "concipere" оғоз кардан, оғоз шудан мебошад [8, 25].

Дар забоншиносии тоҷик дар даҳсолаи охир таваҷҷуҳ ба таҳқиқи пажӯҳиши консептҳо ҳам аз нигоҳи забоншиносии муқоисавию шинохтӣ ва ҳам аз нигоҳи забоншиносии фарҳангиву қавмӣ хеле зиёд гардида, дар ин замина муҳаққиқон П.Ҷамшедов, М.Т.Ҷабборова, М.Б.Нағзибекова, С. Ҷаматов, Д.Искандарова, Х.Шанбезода, З.Мухторов, Ф.М.Турсунов, С.Қ.Матробиён ва дигарон корҳои зиёд ба анҷом расонидаанд. Дар баробари ин, дар самти забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) рисолаҳои илмӣ доир ба консептҳои гуногун аз ҷониби муҳаққиқон М.Давлатмирова, М.Маҳмудзода, Д.Азиззода, С.С.Раҳимӣ, З.Мирзоева, М.М.Имомзода, Н.Раҳмонова, Н.К.Бойматова, Ш.Фозилова, Ф.Х.Аҳмедова, Х.Х.Қурбонова, Р.Ҷӯраева, Н.Каримова, С.Эшнӣёзова, Н.Р.Хушматов, Х.Холматова ва дигарон ҳимоя шудаанд.

Бояд таваққуф дод, ки дар ҷойи дигар олимони "мафҳум"-ро аз "консепт" фарқ мекунонанд, вале ин як баҳси тӯлонист, ки дар мавриди дигар хоҳем баргашт.

Корбурди консепти **обро** дар ғазалиёти Анварӣ дида мебароем [1].

Об – киноя аз ривочу равнақи манзалат; афтодан

Соҳатат **оби** Қандаҳор бубарад,
Сифатат беҳи навбаҳор биканад.

Мақсади шоир аз *об* гуфтан *обрӯст*.

Обе, ки маро назди бузургони ҷаҳон буд,
Хуш-хуш ҳама бар боди ғами ишқи ту додам.

Дар ҷойи дигар, *оби рухон*:

Оби рухони ман мабар, дил рафту ҷонро дарнигар,
Тимори кори ман бих\вар, к-аз ҷон харидорам туро.

Аммо дар байти поён киноя аз *об ашк* аст:

Бод аст бар лаби ману **об аст дар ду чашмам**,
Аз бод бонафираму аз об дар азоб.

Дар ҷойи дигар бо ибораҳои *оби дида* ва *оби чаши* низ шоир ҳамин маъниро дар назар дорад:

Васлат ба *оби дида* муяссар намешавад,
Дадам ба ҳиллаҳои дигар дар намешавад.

Оби чаши- ошкоркунандаи сирри ниҳон. Оташи дил сӯзи дарун аст, ки танҳо бо рехтани *оби чаши* ошкор мегардад. Таносуи зебои суҳан.

Оташи дил гарчи пинҳон мекунад,
Оби чашмам ошкоро мекнад.

Оби рӯй – арақи ҷабин:

Ман ба гардат кай расам, чун бодро,
Оби рӯят пай кунад дар кӯи ту.

Оби ҳайвон – *оби ҳаёт*. Ҷон дар *оби ҳаёт* рафтан, ҳаёти ҷовидонист.

Дар миёни оташи дил гарчи ҳар шаб то ба рӯз,
Ҷонам аз ёди лабаш дар **оби ҳайвон** меравад.

Дар ҷойи дигар ибораи *чаши* *ҳайвон* ин ибораро иваз мекунад:

Ба **оби чашмаи ҳайвон** ҳаёте Анвариро деҳ,
Ки андар оташи ишқат бикӯштӣ з-ин ҳавас моро.

Оби лутф – киноя аз *номехрубонӣ*

Оби лутф аз ҷониби ӯ меравад бо Анварӣ
Балки аз инсофу адлу доди султон меравад.

Оби оташнамой – киноя аз шароби лаълфом. Чун шаробу об ҳар ду моеъ маҳсуб мешаванд, моеъ-и арабӣ бо сифати лаълфом такрори *оби оташнамой* аст.

Оби оташнамой дар ҷомат,
Тарабангезтар зи моеъи маъин.

Оби дандон – киноя аз гулу бечораву забун.

Ба дандон музди ҷон хоҳӣ, ки ой як замон бо ман,
Гувоҳ, оре, раво бошад, раво бошад ҳарифи **оби дандонам**.

Оби фусурда – киноя аз ғамгинӣ.

Бе ёди мубораки ту дар дасти мулук,
Дар **оби фусурда** оташи ноб мабод.

Оби ҳаҷр – киноя аз ҷудой.

Ба як барф **оби ҳаҷрат** ғам чунон шуд,
Ки аз хунам фуқаъҳо мегушояд.

Оби тараб – киноя аз шароб, воситаи дилхушӣ.

Ёкути нобу **оби фусурда-ст** ҷоми май,
Оби тараб равон куну ёкути ноб хоҳ.

Оби сероташи фаъл, *оташи фаъл* – киноя аз асби роҳвор, тезраву ҷобук.

Таборакаллаҳ аз *оби сероташи фаъл*,
Ки бо рикоби ту хок асту бо инон-т ҳаво.

Оби андуҳ аз сар гузастан – киноя аз ғамгинӣ ва тоқатнопазирии ғам, шикоят аз маҳбубаи номехрубон. Тазоди суҳан байни калимаҳои об ва оташ.

Оташи ҳаҷри туам хуш-хуш бисӯхт,
Оби андуҳи туам аз сар гузашт.

Обро торӣ кардан- ғаму озор додан аст:

Ҳон, эй санам, хорӣ макун, моро фарозорӣ макун,
Обам, буро, торӣ макун, то дарди сар н-орам туро.

Домане пур зи обу хун доштан – киноя аз ишқи номурод.

Ҳосили давлати чавонии хеш
Домане пур зи обу хун дорам.

Дар чаши об набудан – ишора ба безътиборӣ ва бераҳмӣ.

Дар хуну хок пеши ту мегардаму зи шӯхӣ
Дар чашмат об нест, надонам, ки бар чӣ бодӣ.

Дар байти дигар манзур аз таъбири *беобии чаши замон* беадолатӣ, номусоидии рӯзгор аст.

Гуфтам: - Аз **беобии чаши замон** аст ин магар
Пешат **оби ман** кунун тира ба дастон меравад.

Хусусияти ачиби забони шоир низ дар он аст, ки як маънӣ дар ҳолатҳои гуногун, дар байтҳои дигар инкишоф меёбад. Ба монанди *оби рӯйи сабр- маънии поён ёфтани сабр, лабрез шудани косаи сабр - бурдани оби рӯйи сабр, тоқату сабр ба ҷое расидан.*

Ёди зулфат бурд **оби рӯйи сабр**,
Оташи ғам гашт хоки пойи ту.

Дар ҷойи дигар *об зи доман ба гиребон расидан* :

Ғорати ишқат бар дилу чон расид,
Об зи доман ба гиребон расид.

Об аз ҷигар ҷустан – киноя аз ишқ.

Рух гар ба хун шӯям ҳаме, **об аз ҷигар ҷӯям** ҳаме,
Дар ҳоли худ гӯям ҳаме, ёде бувад корам туро.

Барнаёмадани об бо об ва бар ҷаҳон *об рондани ишқ.*

Дар ҷаҳон **барнаёмад об ба об** ,
Ишқат **ар об бар ҷаҳон** ронад.

Об шудани заҳра, ба об мубаддал гардидани заҳра \ моеи талхи сазтоб, ки дар ҷигар пайдо мешавад, зарда, талха, сафро – киноя аз мафтунӣ, гирифторӣ ба ишқ.

Ғамзае аз чаши хунхораш маро
Заҳра кард обу ҷигар хун мекунад.

Обгинахонаи гардун – киноя аз фалак

В- ин *обгинахонаи гардун*, ки рӯзу шаб,
Аз шуълаҳои оташи алвон музайян аст.

Об зи фарқ гузаитан – киноя аз шиддати бечорагӣ ва дармондагиву низ гирифтори бадбахтиву бало шудан. Аз зарбулмасали халқии “*об аз сари касе гузаитан*” шояд ба вучуд омадааст. Зарбулмасали дигар “*об, ки дигар аз сар гузаит, чӣ як ваҷаб, чӣ сад ваҷаб*”.

Ҳар ҷо, ки расам, баробари ман,
Андуҳи ту дар миён расидаст.
Ин **об зи фарқ баргузаштаст**,
В-ин корд ба устухон расидаст.

Оид ба забони забони зарбулмасалҳо фолклоршиноси тоҷик Раҳимов Д. низ ишора намудааст. Олим менависад: “Забони зарбулмасалҳо кӯтоҳу ихчам буда, фикр дар онҳо ба тариқи маҷоз баён мегардад. Маънӣ ва мазмуни зарбулмасалу мақолҳоро дар контексти гуфтор, инчунин дар дохили матн хаттӣ мукамалтар дарёфтани мумкин аст. Зеро ҳар як матн ба ғайр аз вазифаи маъноии худ боз тобишу ишораҳои дигарро низ фаро мегирад” [6, 3].

Об зи сар тира шудан – аз чашма гилолуд гаштан ва киноя аз хароб будани кор аз бунёд. Ҳаммаънои “об аз сар лой будан”

То тира шуда **обам аз сар**,

Ашкам ба хилофи он чу занг аст.

Обӣ шудани об аз ҳайронӣ – киноя аз хичил ва шарманда гаштан

Ҳар кучо шарҳи сафои ту диҳанд,

Об обӣ шавад аз ҳайронӣ.

Ба лагад об сойидан – киноя аз кори беҳуда ва абас кардан. Ҳаммаънои “ об ба ҳован кӯфтан”.

Сими гармоба надорӣ, ба занах бод масанҷ,

Нони якмоҳа надорӣ, **ба лагад об масой.**

Барзадани об – киноя аз шодӣ.

Ҳоки пойи туаму з-оташи савдой маро,

Барзанӣ обу ҳама андуҳ барбод кунӣ.

Ба маънии аслии калима, об яке аз чор унсур:

Чаҳонест ҳуснат, ки чуз тухми фитна

Бар он **обу хоку ҳаво** менаёяд.

Шеър, ғазал худ саропо суҳанбозӣ ё бозии лафзист. Бидуни орояҳои суҳан наметавон эҳсосоти дили шоирро дарк кард. Андешаҳои нозуки ӯ дар сохтани маъниҳои бикр аз қалами ӯ метаровад. Аз ин рӯ месазад, ки ба ин таровишот нозукбиниона ва эҳтиёткорона назар кунем. Таҳлили дигар хусусиятҳои забони осори шоир масъалаест хеле доманадор ва баҳсталаб. Маҳсусан, дар боби истилоҳот. Чунон ки аз манбаъҳо маълум аст, Анварӣ дар даврони кӯдакӣ ва овони шабоб ба омӯхтани илмҳои ҳикмат, риёзӣ, нучум пардохтааст ва мусталехоти ин фанҳоро дар ашъораш истифода кардааст.

Муқарриз: д.и.ф., Матробиён С.

Адабиёт:

1. Анварӣ. Ғазалиёт. Душанбе, 2011. -167 с.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология. М., 1997. С. 267–280., с. 269; 269
3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М.,1963.- 237 с.
4. Галкина – Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке // Сборник статей по языкознанию. М., 1958. – С. 103-125.
5. Мачидов, Ҳ. Фарқи воҳидҳои фразеологӣ аз зарбулмасалу мақолҳо / Ҳ. Мачидов // Мактаби советӣ. – 1982. – № 10. – С. 26-30.
6. Раҳимӣ Д. Гулчини зарбулмасалу мақолҳои халқҳои чаҳон: Душанбе, «Истеъдод» – 2012, 136 саҳ., с.3.
7. Самадов А. Анварӣ: Қусторҳои дар рӯзгор ва осор/А. Самадов.- Душанбе: 2021.-432 с.
8. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. М., 2004.
9. Тилавов, Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок / Б. Тилавов. Душанбе, 1967. – 74 с. 29 .
10. Туғрал, Нақибхон. Девон. Тасҳех, тавзеҳ, пешгуфтор ва баргардон ба хати форсӣ аз Нуралӣ Нурзод. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2015.- 792 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. Нашриёти “Советская энциклопедия”. Москва, 1969. -949 с.
12. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. Душанбе, 1963. Ҷ.1. – 952 с. 1964. Ҷ. 2. – 803 с.
13. Ҳалимов С. Баъзе хусусиятҳои забони осори манзум дар асрҳои XI-IV // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1990. –С. 85-93.
14. Ҳошимов С. Истифодаи калимаҳои мураккаби тобӣ дар ашъори Камоли Хучандӣ . - Табрез, 1996.

КОРБУРДИ КОНСЕПТИ «ОБ» ВА ХУСУСИЯТҲОИ МАЪНОИИ ОН ДАР ҒАЗАЛИЁТИ АНВАРИ

Масъалаи типологияи концептҳо ва раванди ташаккули он яке аз аввалин масъалаҳои назариявӣ мебошад, ки дар лингвистикаи маърифатӣ таҳқиқ мешавад. Концепт маҳсули бисёрҷонибаи равонӣ, дониш ва таҷрибаи инсонро инъикос мекунад ва тақрори яқлухти воқеият мебошад. Ҳангоми нигоҳ доштани вазифаҳои асосии худ - сохтори дониш ва воҳидҳои раванди фикр,

концептҳо аз ҷиҳати мундариҷа ва сохтори худ гуногунанд. Типологияи концептҳо имконпазир ва зарур аст, зеро намудҳои дониши пешниҳодкардаи онҳо фарқ мекунанд.

Забони ғазалиёти Анварӣ сода, оммафаҳм, раван аст. Истифодаи калимаи оддие бо обуранги бадеӣ, маъонии маҷозиву аслӣ, истифодаи орояҳои лафзиву маънавӣ ба худ латофати шоирона касб менамояд. Масалан, концепти “об” бо маъниҳои гуногуни маҷозӣ ва бо ибораҳои фразеологӣ омада, аз завқи баланд ва суҳанбозиҳои бамавриди шоир гувоҳӣ медиҳад. Дар ғазалиёти шоир мафҳуми зерӣ ҳолатҳои гуногун, дар байтҳои дигар инкишоф меёбад.

Калидвожаҳо: *ғазал, концепт, мафҳум, об, Анварӣ, нӯшидамаъноӣ, зарбулмасал, таъбир, суҳанбозиҳои шоир, вожаҳои шеърӣ.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «ВОДА» И ЕГО СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА В ГАЗЕЛЯХ АНВАРИ

Проблема типологии концептов и процесса ее формирования является одной из первых теоретических проблем, исследуемых в когнитивной лингвистике. Концепция отражает многогранный продукт человеческой психологии, знаний и опыта и является целостным воспроизведением реальности. Сохраняя свои основные функции — структуры знаний и единицы мыслительных процессов, концепты различаются по своему содержанию и структуре. Типология концепций возможна и необходима, поскольку типы знаний, которые они предлагают, различаются.

Язык газелей Анвари прост, понятен и плавен. Использование простого слова с художественной окраской, переносным и прямым значением, использование словесных и духовных украшений приобретает поэтическую прелесть. Например, понятие «вода» имеет различные метафорические значения и фразеологические обороты, что свидетельствует о высоком вкусе поэта и соответствующей риторике. В газели поэта эта концепция развивается при разных обстоятельствах, в разных стихах.

Ключевые слова: *газель, концепция, понятие, вода, Анвари, скрытый, пословица, толкование, речь поэта, поэтические слова.*

THE USE OF THE CONCEPT OF "WATER" AND ITS SEMANTIC CHARACTERISTICS IN ANVARI'S GHAZALS

The problem of the typology of concepts and the process of its formation is one of the first theoretical problems studied in cognitive linguistics. The concept reflects a multifaceted product of human psychology, knowledge and experience and is a holistic reproduction of reality. While retaining their basic functions - knowledge structures and units of thought processes, concepts differ in their content and structure. The typology of concepts is possible and necessary, since the types of knowledge they offer differ.

The language of Anvari's ghazals is simple, clear and smooth. The use of a simple word with artistic coloring, figurative and direct meaning, the use of verbal and spiritual embellishments acquires poetic charm. For example, the concept of "water" has various metaphorical meanings and phraseological turns of phrase, which testifies to the high taste of the poet and the corresponding rhetoric. In the poet's ghazal, this concept develops under different circumstances, in different verses.

Keywords: *gazelle, concept, notion, water, Anvari, hidden meaning, proverb, interpretation, poet's speech, poetic words.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Исматуллозода Ширин** – профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи тоҷик. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 907-707-744.

Донаева Сайёра - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи соли дуввуми кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи тоҷик. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 93-553-50-47.

Сведения об авторах: **Исматуллозода Ширин** — профессор кафедры истории и типологии языка факультета таджикской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 907-707-744.

Донаева Сайёра - Таджикский национальный университет, соискатель второго года обучения кафедры истории языка и типологии факультета таджикской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 93-553-50-47.

Information about the authors: **Ismatullozoda Shirin** - Professor of the Department of History and Typology of Language of the Faculty of Tajik Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 907-707-744.

Donaeva Sayyora - Tajik National University, second-year applicant of the Department of History and Typology of Language of the Faculty of Tajik Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 93-553-50-47.

ТДУ 811.51.

МАВҶЕИ КАЛИМАҶОИ ИҚТИБОСИИ ТУРКӢ-МУҶУЛӢ ДАР «РӢЗНОМАИ САФАРИ ИСКАНДАРКӢЛ»- И АБДУРАҶМОНИ МУСТАЦИР

Каримов А.К.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳазинаи луғавии забони тоҷикӣ, ки аз даврони моқабли таърих мунтазам аз роҳҳои гуногун пур шуда меистад, дар худ миқдори зиёди калимаҳои асли, иқтибосӣ ва бо воситаҳои калимаҳои аслию иқтибосӣ дар доираи имконоти калимасозии забон ба вучуд омадаро нигоҳ медорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби хеш “Забони миллат – ҳастии миллат” забонро “ҳазинаи бемисл” ном бурда, чунин таъкид менамоянд: “Мо вазифадор ҳастем, ки ин ҳазинаи бемислро чун гавҳари чашм ҳифз намоем ва барои устувор гардидани пояҳои забони давлатиамон ҳарчи бештар заҳмат кашем” [9, с.5].

Ҷар як забон дар худ миқдори муайяни калимаҳои иқтибосиро фаро мегирад. Дар даврони муосир забони поку беолоиш ва бо “хуни тоза” инкишофёфтаре вохӯрдан ғайриимкон аст. Забони тоҷикӣ низ истисно шуда наметавонад.

Сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки иқтибосшавии калимаҳои туркӣ-муғулӣ ба забони тоҷикӣ собикаи дерина доранд ва “аввалин калимаҳои туркию муғулиро дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ мушоҳида кардан мумкин аст” [3, с. 109].

Як қатор калимоти туркӣ, ки дар ашъори шоирони давраи сабки хуросонӣ истифода гардидааст, дар “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ шарҳу эзоҳ дода шудаанд ё дар забони туркӣ ба ҷӣ ном бурда шуданашон ишора гардидааст: *ёлуғ* –зан(н) чунон аст, ки *номи туркист* [1, с. 219]; *яшма* – пӯсти хом бувод, ки нек бимоланд ва *туркон ярандоқ* гӯяндаш [1, с. 334]. Лекин “воридшавии фаъоли калимаҳои туркиву муғулӣ ба адабиёти бадеӣ аз забони зиндаи мардум фақат аз нимаҳои асри XIX шуруъ шудаанд” [3, с. 110].

Сабаби асосии иқтибосшавии калимоти туркӣ-муғулиро “муносибатҳои маданӣ, иқтисодӣ ва ҷамъиятии халқҳои Осиёи Миёна, сохт ва тартиботи маъмурӣ, муборизаҳои якҷояи халқи тоҷику узбек бар зидди зулму истибдоди феодалӣ, ҳамсоғӣ, ҳамфикрӣ ва ҳамкорӣ ва дар ҷоҳои ҷудогона ҳаёти якҷояи мардуми тоҷику узбек” [4, с. 40-41] медонад Н. Маъсумӣ.

Ҷамзамон, бояд ёдовар шуд, ки муаллифи “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл” худ туркзабон буда, дар ҳалқаи ин мардум ба воя расидааст, ки ин, бевосита, ба забони таълифи китоб таъсири худро расонидааст. Аз ин ҷост, ки дар таркиби забони “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл”-и Абдураҳмони Мустаҷир ва дигар осори бадеиву илмӣ таълифшудаи асри XIX ва баъд миқдори назарраси калимаҳои туркӣ-муғулиро вохӯрдан мумкин аст.

Ҷамчунин, дар натиҷаи ҳамзистӣ ва муносибати дӯстонаю хешу таборӣ миқдори мутааддиди калимоти форсӣ-тоҷикӣ ба таври бевосита ба соири забонҳои туркӣ-муғулӣ ворид гардида, қобили истифода шудаанд ва минҷумла “дар забони ба мо ҳамсоияи узбекӣ бошад, тақрибан 60-70%-и калимаҳои мустаъмали он пайдоиши тоҷикӣ ё арабии ба тавассути тоҷикӣ иқтибосшуда дорад” [3, с.109].

Ҷамзистии халқҳои тоҷику турку муғул боиси иқтибосшавии вожаҳо ба забонҳои якдигар гардидаанд. Бояд қайд намуд, ки як қисми аҳолии Самарқандро миллати турку узбек ташкил медиҳад ва сайёҳ ё муаллифи асари мавриди пажӯҳиш низ таълимдида ва муқими ҳамин шаҳри бостонии тоҷикон мебошад. Аз ин рӯ, дар забони асар як қатор калимоти туркӣ-муғулӣ ба назар мерасад.

Забоншиносони тоҷик ба омӯзиши хусусият ва таъсири калимаҳои иқтибосии забонҳои туркӣ-муғулӣ ба забони тоҷикӣ мароқи хосса зоҳир намудаанд. Ҳ. Маҷидов, Ғ. Ҷураев, Х. Ҳусейнов, Б. Ниёзмӯхаммадов, Н. Маъсумӣ, Т. Мақсудов, С.М. Носиров ва дигар донишмандонро ном бурдан мумкин аст, ки бахше аз кор ва ё рисолае пурра ва ё мақолае дар хусуси таъсирпазирии забонҳои тоҷикӣ ва туркӣ-муғулӣ рӯйи кор овардаанд.

Ҳамчунин, вомвожаҳои туркӣ-муғулӣ таваҷҷуҳи лаҳҷашиносон А.Л. Хромов, М. Маҳмудов, С. Носиров, Х. Ҳамрокулов ва дигаронро бештар ба худ ҷалб намудааст, ки онҳо ҳангоми омӯзиши лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ ба ин масъала рӯчуъ намудаанд.

Ҳ. Маҷидов дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” ба калимаҳои туркӣ-муғулӣ таваҷҷуҳ намуда, доир ба давраҳои иқтибосшавӣ, нишонаҳои забонӣ ва соҳаҳои истеъмоли калимаҳои мавриди омӯзиш дар забони адабии ҳозираи тоҷик маълумоти сарех пешниҳод намудааст [3, с. 108-115].

Ҳангоми омӯзиши қисмати лексикаи забони китоби “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл”-и Абдурахмони Мустаҷир таваҷҷуҳи моро низ калимоти туркӣ-муғулӣ ба худ ҷалб намуд ва хостем атрофи масъалаи мавриди назар аз китоби зикршуда як мақолаи алоҳида таҳия намоем.

Сафарномаҳо, ки дар онҳо ҳаёти воқеии давраи сафари нависанда дарҷ мегардад, аҳаммияти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва забониро доро мебошанд. Яке аз чунин сафарномаҳо “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл”-и Мирзо Мулло Абдурахмон ибни Муҳаммадлатиф Мустаҷири Самарқандӣ машҳур бо номи Абдурахмони Мустаҷир (соли таваллуд ва вафот номаълум) аст. Дар ин “Рӯзнома” Абдурахмони Мустаҷир хотироташро аз экспедитсияи Искандаркӯл соли 1870 (аз 30 апрел то 27 июн) дар болооби дарёи Зарафшон аз ноҳияи Панҷакент то деҳаи Палдораки ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ ва водии дарёи Яғноб қайд кардааст. Дар асар як қатор мушоҳидаҳо аз давраи сафари Мустаҷир ва ҳамроҳонаш қайд шудаанд, ки барои муайян намудани сатҳи зиндагӣ, дараҷаи донишу фаҳмиш, машғулият ба касбу кори сокинон, расму оин ва дигар навъҳои маишати мардуми минтақаи дар боло қайдшуда маводди арзишманди илмӣ дода метавонад.

Ҳамчунин, асар метавонад барои забоншиносон, адабиётшиносон, фолклоршиносон, лаҳҷашиносон, муаррихон, этнографҳо ва ғайраҳо маводди арзишманди илмӣ диҳад.

Дар баробари дигар аносири илмӣ, омӯзиши асари мазкур аз ҷиҳати забонӣ аҳаммияти муфид дорад. Омӯзиши калимаҳои иқтибосии туркӣ-муғулии таркиби асар ва дигар масъалаҳои таркиби он барои муайян намудани роҳи равиши инкишофи забони тоҷикӣ дар давраи нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX кӯмаки амалӣ мекунад.

Бояд қайд намуд, ки “асар бо услуби содаи забони адабии тоҷикии асри XIX навишта шуда, дар он гоҳе унсурҳои лаҳҷаи Самарқанд ва Кӯҳистон (бештар дар истифодаи воҳидҳои луғавӣ ва баъзан дар ҷумласозӣ) ба кор рафтааст. Ин ҳолат дар истеъмоли калимаҳои туркӣ, баъзе лафзҳои кӯчаю бозор ва амсоли ин роҳ ёфтаанд” [5, с.18].

Қобили зикр аст, ки вомвожаҳои туркӣ-муғулии таркиби асар аксар калимаҳои ифодакунандаи мафҳуми ҳаётан муҳим буда, барои ифодаи баъзе мафҳумҳо, ки миллати узбек дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ истифода менамояд ва ҳамзистӣ бо тоҷикон зарурати иқтибосшавии онҳоро ба забони тоҷикӣ ба миён овардааст, истифода шудаанд: *тӯра* [5, с. 23], *қаровулхона* [5, с. 27], *қайроқ* [5, с. 37], *табақ* [5, с. 92], *қошуқ* [5, с. 92], *ҷургот* [5, с. 38], *суюқ* [5, с. 102], *челак* [5, с. 120], *ҷумчуқ* [5, с. 129], *соғӯ* [5, с. 67], *яланг* [5, с. 68], *туринч* [5, с. 69], *ялғун* [5, с. 69], *илгор* [5, с. 74], *қулоч* [5, с. 74], *чет* [5, с. 80], *қарқтуда* [5, с. 85], *қоқ* [5, с. 85], *қарроқ* [5, с. 86], *ӯмоч* [5, с. 86], *қурутоба* [5, с. 86], *элои (айлоқчо)* [5, с. 89].

Бояд қайд намуд, ки “калимаҳои зиёди туркӣ, ки муаллиф истифода мебарад, хоси лаҳҷаи Самарқанд буда, ба лаҳҷаи кӯҳистонӣ иртиботе надорад” [5, с. 18]. Дар идомаи муқаддимаи ба “Рӯзнома” навиштаи ҳозиркунандагони ҷопи китоб (А. Афсаҳзод ва М. Муллоаҳмадов) як қатор ҷумлаҳо ва калимаҳои ба лаҳҷаҳои Самарқанд ва Кӯҳистон хосро овардаанд [5, с. 19].

Калимаҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ, ки дар китоби “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл” истифода гардидаанд, ба соҳаҳои ҳаётан муҳимми мардуми тоҷик тааллуқ доранд ва “инҳо, албатта, ҳамон соҳаҳои зиндагии мардуми тоҷик мебошанд, ки ҳокимону саркардагони турку муғул дар муддати қариб ҳазор соли охир зери тасарруфи худ доштанд. Аз ҳамин лиҳоз таъсири забони худро то андозае боқӣ гузоштанд” [3, с. 113]. Чунин тағйирот ва иқтибос аз забони узбекӣ танҳо ба соҳаи лексика тааллуқ дорад. Забони узбекӣ бо вучуди он ки ба баъзе

лахчаҳои тоҷикӣ (монанди Чуст, Хучанд, Фарғона, баъзе ҷоҳои Самарқанд) таъсири зӯре дошт, ба сохти умумии грамматикӣ забони умумихалқӣ тоҷик таъсир расонда натавонист [4, с. 41]

Албатта, ҳамзистии ду миллат дар як минтақаи маъмурӣ дар баробари дигар соҳаҳо ба забон низ таъсир мерасонад, ки чунин ҳолат дар таъсири мутақобилаи забонҳои тоҷикӣ ва туркӣ-муғули низ ба мушоҳида мерасад.

Ҳангоми сабти сафарнома Абдурахмони Мустаҷир низ як қатор калимоти туркӣ-муғулиро мавриди қорбурд қарор додааст. Калимаҳои таркиби “Рӯзномаи сафари Искандарқӯл”-ро ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти мардум ҷудо кардан мумкин аст:

Мавзӯҳо ва номи онҳо: сой (селроҳа), қўргон (қалъа, ҳисор), қишлоқ (деҳа), қаровулхона (хонаи махсус барои посбонон), айлоқ (айлог, яйлоқия) (ҷойи серобу алаф, ки чорворо дар тобистон дар он ҷо нигоҳ медоранд), экинҷо, дашти яланг (дашти қушод), роҳи туринҷ, Тошбулоқ, Қурқунбулоқ, Бекчабулоқ, Бойқунқур, Туркилӣ, Оқвой, Чуқолик, Томшин, Қирқтанур, Қароқӯл, Элак.

Масалан: Оби он *сой* омада ба дарёи Зарафшон ҳамроҳ мешавад [5, с. 23]. Дар мавзеи мазкур *қўргон* ҳафт дар лаби дарё, ки як дарвоза дорад [5, с. 62]. Маънии шайхон он аст, ки дар ҳар *қишлоқ* мазоре доранд, ки аз худи ҳамин деҳа бар мазор як касро таъин карда мехондаанд [5, с. 89]. Дар он ҷой элотияи тоҷики Урметан *айлоқ* нишаста, бузу гўсфанд бонӣ мекарданд [5, с. 34]. Аз он ҷой гузашта микдори ҳазор қадам роҳи сангу қайроқдор рафта, аз ёнаи кўҳ ба ҷое расидем, ки дашти *яланг* мебошад [5, с. 68]. Дар сой камтар обе ҳам дорад, ки аз чашмаҳои *Тошбулоқ, Қурқунбулоқ ва Бекчабулоқ* меояд [5, с. 25]. Болои он сойро *Туркилӣ ва Оқвой* меноманд, ки дар он ҷо роҳе ҳафт, ки дар вилояти Зомин ва Робот ва Пошғар меравад [5, с. 32].

Бояд қайд намуд, ки нависандаи сафарнома ҳангоми сабти китоб ба ҷойи калимаи туркӣ-муғулии *қишлоқ*, ки онро фаровон истифода намудааст, дар як маврид ва дар як ҷумла барои гурез аз такрор синоними тоҷикии он - “*деҳа*”-ро истифода намудааст. Ҳамчунин, калимаи *маҳалла* низ дар ҳамин китоб ивазкунандаи *қишлоқ* гардидааст: Маънии шайхон он аст, ки дар ҳар *қишлоқ* мазоре доранд, ки аз худи ҳамин *деҳа* бар мазор як касро таъин карда мехондаанд [5, с. 89]. Дигар *деҳаи* садаи мазкур оброн надоштааст [5, с. 88]. Ҷое, ки бист хонавор дар як маҳал истиқомат кунанд, *маҳалла ё қишлоқ* мегуфтаанд. Ва ин ҷамоа мисли Самарқанд элот набудаанд [5, с. 99].

Баъзе маврид муаллиф ҳангоми шарҳи номи маҳал аз этимологияи халқӣ низ истифода намудааст: Дар аслаш ин мавзӯро *Томшин* мегуфтаанд. Дар вақти қадим касе ба касе гуфтааст, ки ба хона шин. Том гуфта узбакҳо хонаро гўянд. Аз ин сабаб ҳоло *Томшин* мегўянд [5, с. 64].

Истилоҳоти марбут ба соҳаи чорводорӣ: ҷурғот, экин, эло, сурук, айлоқ (айлог, яйлоқ), айлоқона, яйлоқия: Дар он ҷой дар мобайни қишлоқ ба як ёна фуromaда будем, ки фуқароёни он мавзӯ нону *ҷурғот* оварданд [5, с. 38]. Даруни он сой *экинҷойи* мардуми Мадм будааст [5, с. 37]. Болои он кўҳро Навобод мегўянд, ки *яйлоқҷойи* мардуми он мавзӯ мебошад, ки дар тобистон баромада гўсфандбонӣ мекардаанд [5, с. 60]. Дигар деҳаи Табушн, ки *элои* ӯ дар тарафи Ҳаво дар тарафи офтобрӯй аст [5, с. 89]. Расми онҳо ба ҳокими вилояти Фон аз ҳар як *сурук* як гўсфанд медодаанд, ки онро *яйлоқия* мегўянд [5, с. 132].

Ҳаминро бояд зикр намуд, ки муаллифи “Рӯзномаи сафари Искандарқӯл” Абдурахмони Мустаҷир калимаи *айлоқ*ро ҳангоми сабти китоб дар шаклҳои гуногун (*айлоқ, айлог, яйлоқ*) китобат намудааст: Дар он ҷо элотияи тоҷики Урметан *айлоқ* нишаста, бузу гўсфанд бонӣ мекардаанд [5, с. 34]. Микдори сесад газ аз тағобаи боло дар ҷойи *айлоги* он мардум баромадем [5, с. 34]. Болои он кўҳро Навобод мегўянд, ки *яйлоқҷойи* мардуми он мавзӯ мебошад, ки дар тобистон баромада гўсфандбонӣ мекардаанд [5, с. 60].

Ҳамчунин, барои ифодаи мафҳуми макони чарогоҳи тобистонаи ҳайвонот ба ғайр аз истилоҳи *айлоқ* калимаҳои *эло* ва *экин*ро низ мавриди истифода қарор додааст, ки муродифи калимаи мазкур ба ҳисоб мераванд.

Калимаҳои ифодакунандаи номи қавму қабила, давлатдорӣ ва ҳарбӣ. Гурӯҳи дигари калимаҳои туркӣ-муғулии иқтибосгардида ба забони тоҷикӣ калимаҳои ифодакунандаи **номи қавму қабила, давлатдорӣ ва ҳарби**ро ташкил медиҳанд, ки сабаби асосии иқтибосгардидани ин қабил калимаҳоро муҳаққиқин дар ба сари қудрат омадани қавму қабилаҳои турку муғул аз асри XI донистаанд. Дар забони “Рӯзнома” ин қабил калимаҳо миқдори зиёдтареро нисбат ба дигар гурӯҳҳо ташкил медиҳад: **узбак, туркияи барлос, турки калтаӣ, қирғиз, элотия, атолиқ, қоқюз, қургон, қушун, минг, қаровул, қаровулбегӣ, бек, илғор, ясаулбошӣ, яргу, бӣ, туқсабо, қуруқ.**

Офтоббарои он мавзеъ кӯҳи баланди азиме мебошад, ки ҷамоаи **туркияи барлос** миқдори понсад хонавор аз дашти Ғӯсар кӯчида дар тобистон омада, ғӯсфандбонӣ мекардаанд [5, с. 26]. Дар болои он сой **элотияи турки калтаӣ** нишастаанд... [5, с. 25]. Дар ин ҷониби кӯҳ ва болои он ҷамоаи **қирғиз** нишаста ғӯсфандпой мекунад [5, с. 32]. Дар он ҷой **элотияи** тоҷики Урметан айлоқ нишаста, бузу ғӯсфанд бонӣ мекардаанд [5, с. 34]. Содикбеки додари Муҳаммадраҳими **атолиқ** валади Худоёр аз ҷамоаи **қоқюз** дар вилояти Урметан ҳоким шуда... [5, с. 26]. Аз ағбаи Дукдон ин ҷониб Фароб ном **қўргоне** ҳаст [5, с. 23]. Аз Сучина бо ҳамроҳии **қушун** саворӣ карда муддате роҳ рафта, дар мавзеи Дупула дохил шудем [5, с. 24]. Баъд аз расидани аскарӣ саворӣ карда миқдоре роҳ рафта, дар ҷое омадем, ки он мавзеъро **Минг**дона меноманд, ки сои чуқуре доштааст [5, с. 24]. Дар вақти Худоёрбӣ ва Фозилбӣ ҳамин тариқа будааст. Ваҷҳи се сада шудан дар вақти Худойбердӣ **туқсабо** одами Амир Насрулло шуда будааст [5, с. 97]. Агар касе мирохӯр ва **қаровулбегӣ** шавад, дар вилояти Бухоро рафта хидмат карда, хидматаш манзур шавад ва илло дар вилояти худ истода намешавад [5, с. 109]. Дар сари сол расми **қазонтулдӣ** дошатаанд [5, с. 112]. Он мирҳои **Минг** сар бардошта, дар ҳар атроф хатту хабар фиристоданд [5, с. 167]. Ва қишлоқи дигари ӯ Зарвон ва қишлоқи дигари ӯ оғилак мебошанд, ки мардумаш ҳама **турканд** [5, с. 169].

Калимаву ибораҳои ифодакунандаи расму оин, ҳешу табор ва дигар истилоҳоти маишӣ: **туққуз, оқсақол, завҷӣ, қалин, яргу, йиртиш; тура, келин, янга; гулунг, соғӯ, қулоч, умоч, табақ, қошук, чорук, қайчӣ, челақ.**

Бо ҳамроҳии ду ҷаҳорҷак мавиз, ду **туққуз** нон, ду ҷаҳорҷак биринҷ як буз тарафи домод мефиристад [5, с. 33]. Расми туйи духтар додани онҳо ин аст, ки аввал ба духтар кас талбон шавад, чанд **оқсақол** ва домуллоимомро мефирифтаанд [5, с. 33]. Мардуми ин вилоят ба падари духтар **қалин** меодаанд. Байни домоду **келин завҷӣ** будааст [5, с. 93-94]. Агар мурда зан бошад, аз алча **йиртиш** карда ба занон меодаанд ва агар мурда мард бошад ба мардон меодаанд [5, с. 101]. Он заифаҳоро **янга**рӯс мегуфтаанд ва духтарбариро арӯсбарӣ мегуфтаанд [5, с. 96]. Расми туйи духтари он мардум чунин будааст, ки ҳамроҳи ду **оқсақол** як табақ **гулунг** ва ҳафт нон бурда фотеҳа мехондаанд [5, с. 67]. Ба баъзе калонон дар табақи ҷӯб мекашанд ва ба баъзеҳо дар **соғӯ** мекашанд, ӯро меошоманд [5, с. 67]. Дар болои он пуле ҳаст, ки як **қулоч** мебошад [5, с. 74]. Онро бо ҳамроҳии об дар дег андохта, пӯхта мехӯрдаанд, ки онро оши **ӯмоч** мегӯянд [5, с. 86]. Ғайр аз **табақ ва қошук** ва косаи чормағзӣ, ки дар Қаротегин месозанд, дигарашро дар худи Масҷид мекунад [5, с. 92]. ... ва дар пояш ҳамроҳи **чорук** чулоб мепӯшидааст [5, с. 93]. Мӯйи сари бачаро аз дусолагӣ то шашсолагӣ бо **қайчӣ** мегиранд [5, с. 93]. Агар касе духтари касеро дуздад, онро **яргу** мекардаанд [5, с. 94]

Бояд қайд намуд, ки дар қатори калимаҳои туркӣ-муғулии иқтибосгардидаи умумишуда ва ба забони адабии китобӣ воридшуда, дар забони “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл” калимаҳои иқтибосии туркӣ-муғулие низ вучуд доранд, ки мафҳуми гуногуни ҳаётро ифода мекунад, аммо ба забони адабии китобӣ ворид нагардидаанд. Қисме аз онҳо дар забони зиндаи тоҷикӣ, дар баъзе шеваву лаҳҷаҳои он, ки мардуми он саканаи наздик ба қабилаҳои турку муғул ва узбеканд, садо медиҳад: **туғрӣ, минчоқ, туққуз, экин, эло, етав, яланг, қарроқ, суюқ, яла, қазонтулдӣ, туринҷ** ва ғайра.

Одамони покдоман ба ҷӣ нилят рафта дар чашмаи муборак даст андозад, гоҳ санги қиматбаҳо ва гоҳ **минчоқи** хуб мебарояд [5, с. 27]. Оби кӯрғони Киштӯд омада аз **туғрии** кӯрғони Даштиқозӣ ба дарёи Зарафшон ҳамроҳ мешавад [5, с. 26]. Бо ҳамроҳии ду ҷаҳорҷак

мавиз, ду *туккуз* нон, ду чахоряк биринч як буз тарафи домод мефиритад [5, с. 33]. ...аз ёнаи кӯх ба чое расидем, ки дашти *яланг* мебошад [5, с. 68]. Аз он чо пиёда шуда аспҳоро *етав* карда дар лаби сои Тӯбчӣ дохил шудем... [5, с. 41]. Дар сари сол расми *қазонтулдӣ* доштаанд [5, с. 112].

Аз баррасии мавзуи мазкур метавон чунин натиҷа гирифт, ки “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл”-и Абдурахмони Мустачир дар таъсирпазирии забони китобии тоҷикӣ аз луғоту истилоҳоти туркӣ-муғулӣ нақши муҳимро иҷро кардааст. Гарчанде дар осори мансури забони тоҷикии авохирӣ асри XIX ва ибтидои асри XX иқтибосоти туркӣ-муғулӣ то ҳадде ба қор рафта бошад ҳам, вале дар ин асар миқдори чунин калимаҳо то ҳадди чашмигире бештар аст, зеро сабки таълиқӣ он асосан бар забони гуфторӣ саканаи ҳавзаи Самарқанду Бухоро иттак дошта, то ҳадде аз сабки классикӣ фосила гирифтааст. Минбаъд аксари вожаҳои туркӣ-муғулие, ки дар “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл”-и Абдурахмони Мустачир ба қор рафтаанд, дар насру публицистикаи солҳои 20-30-юми нимаи аввали асри XX ва ҳатто солҳои баъдӣ ба таври фаровон мавриди истифода қарор гирифтанд.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Мирбобоев А.

Адабиёт:

1. Асадӣ, Тӯсӣ. Луғати фурс (таҳияи Нурулло Ғиёсов) / Тӯсӣ Асадии. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 492 с
2. Маҳмудов М. Лаҳҷаи тоҷикони райони Китоб. – Душанбе: Дониш, 1978. – 278 с.
3. Мачидов Ҳ. Забони адабии мосири тоҷик. – Ҷилди 1. – Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 243 с.
4. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2. Забоншиносӣ. – Душанбе, “Ирфон”, 1980. – 352 с.
5. Мустачир, Абдурахмон. Рӯзномаи сафари Искандаркӯл / М.А. Мустачир; (ҳозиркунандагони чоп ва муаллифони муқаддимаву тавзеҳот Аълоҳон Афсаҳзод ва Мирзо Муллоаҳмадов). – Душанбе: Ирфон, 1989. – 176 с.
6. Носиров С.М. Мақоми иқтибосҳои туркӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои Фалғар. / С.М. Носиров // Суханшиносӣ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2019, №1. – С. 43-49.
7. Носиров С.М. Лаҳҷаи эронӣҳои Бухоро. – Душанбе: Ирфон, 2015.- 256 с.
8. Носиров С.М. Мақоми иқтибосҳои туркӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои Фалғар. // Суханшиносӣ. – Душанбе, 2019, №1. – С. 43-49.
9. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2 / Э.Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 431 с.
10. Хромов А.Л. Говори таҷикӣҳои Матчинского району. – Душанбе, 1962. – 208 с.
11. Ҳамрокулов Х. Шеваҳои тоҷикони райони Бойсун. – Душанбе, 1961. – 274 с.

МАҚЕИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ ТУРКӢ-МУҒУЛӢ ДАР «РӢЗНОМАИ САФАРИ ИСКАНДАРКӢЛ»-И АБДУРАҲМОНИ МУСТАЧИР»

Дар мақолаи таҳлилгардида пиромуни калимоти иқтибосии туркӣ-муғулӣ дар «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл»-и Абдурахмони Мустачир сухан меравад.

Нисбат ба осори давраи пештар дар асри XIX калимаҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, махсусан дар “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл” баштар чашмрас аст. Сарчашмаҳои мавҷуда нишон медиҳанд, ки дар осори даврони классики тоҷик калимоти иқтибосии туркӣ-муғулӣ ниҳоят кам ба назар мерасад ва дар асри XIX раванди қабули ин гурӯҳи калимаҳо дар забон авҷ гирифт.

Яке аз сабабҳои дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, махсусан дар таркиби забони «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл» зиёд ба чашм расидани вожаҳои туркӣ-муғулӣ аввалан дар ҳамчаворӣ зистани ақвоми тоҷикӣ турк бошад, сониян, худи муаллифи китоб забони туркиро хуб бадад буд ва асли он низ ба туркони рафта мерасид.

Ҳамчунин, натиҷаи ҷустурӯҳо нишон дод, ки қисми бештари калимаҳои туркӣ-муғулии иқтибосгардида ба забони тоҷикӣ калимаҳои ифодакунандаи мансабу вазифаҳои давлатӣ, истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ, номи мавзӯҳо ва мафҳумҳои дигари дар ҳаёт зарурӣ мебошанд, ки албатта сабаби асосии ин қабил калимаҳо ро ташкил намудани вожаҳои иқтибосии туркӣ

хукмронии чандинасраи кабилаҳои турку муғул дар сарзамини тоҷикнишин ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: *иқтибосот, калимаҳои иқтибосӣ, туркӣ-муғулӣ, забони тоҷикӣ, “Рӯзномаи сафари Искандаркул”, ҳамзистии халқҳо, лексика, мафҳумҳои ҳаётан муҳим, лаҳҷа, гуфтор.*

РОЛЬ ТЮРКСКО-МОНГОЛЬСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В «ДНЕВНИКЕ ИСКАНДЕРКУЛЬСКОГО ПУТЕШЕСТВИЯ» АБДУРАХМАНА МУСТАДЖИРА

В данной статье рассматривается тюркско-монгольских заимствования в «Дневнике Искандеркульского путешествия» Абдурахмана Мустаджира.

По сравнению с произведениями более раннего периода XIX века в лексике таджикского языка прослеживается большое количество слов тюрко-монгольского происхождения, особенно в «Дневнике Искандеркульского путешествия». Существующие источники показывают, что в произведениях таджикской классической эпохи слова тюрко-монгольского происхождения встречаются крайне редко, а в XIX веке процесс вхождения этой группы слов в таджикском языке усилился.

Одной из причин, почему тюрко-монгольские слова часто встречаются в лексике таджикского языка, особенно в тексте «Дневника Искандеркульского путешествия», является, во-первых, сосуществование таджикского и тюркских народностей, во-вторых, автор книги сам автор книги свободно владел турецким языком, и ее суть была понятна и туркам.

Кроме того, результаты поисков показали, что большая часть слов тюрко-монгольского происхождения в таджикском языке — это слова, выражающие государственные должности, термины военной области, названия мест и других понятий, которые необходимы в повседневной жизни. Причиной тому является многовековое господство тюрко-монгольских племен на таджикских землях.

Ключевые слова: *заимствование, заимствованные слова, тюркско-монгольские, таджикский язык, «Дневник Искандеркульского путешествия», сосуществование народов, лексика, жизненно важные понятия, диалект, речь.*

THE ROLE OF TURKISH-MONGOLIAN DERIVED WORDS IN "ISKANDARKUL'S TRAVEL DIARY" BY ABDURAHMAN MOSTAGIR

This article discusses the analysis, of the Turkish-Mongolian derived words in "Iskandarkul Travel Diary" by Abdurrahman Mustajir. Compared to the works of the earlier period in the 19th century, Turkish-Mongolian derived words are more noticeable in the vocabulary of the Tajik language, especially in the "Travel Diary of Iskandarkul". The current sources show that in the works of the Tajik classical era, the Turkish-Mongolian derived words are extremely rare, and in the 19th century, the process of adopting this group of words in the language intensified.

One of the reasons why the Turkish-Mongolian words are often seen in the vocabulary of the Tajik language, especially in the composition of the "Iskandarkul Travel Diary", is firstly the coexistence of the Tajik and Turkic peoples, and secondly, the author of the book himself knew the Turkish language well, and his background originally goes to Turks. Additionally, the results of the searches showed that most of the Turkish-Mongolian derived words in the Tajik language are words expressing state positions, terms of the military field and names of places and other concepts necessary in life. The reason for this is the centuries-old rule of the Turko-Mongol tribes in the Tajik lands.

Keywords: *borrowings, derived words, Turkish-Mongolian, Tajik language, "Iskandarkul travel diary", coexistence of peoples, vocabulary, vital concepts, dialect, speech.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Каримов Абдукарим Кишварович** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи забонишиносӣ ва рӯзноганигорӣ. Суроға: 734019. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. E.mail: karim.19.94@mail.ru Телефон: (+992) 98-901-10-94.

Сведения об авторе: **Каримов Абдукарим Кишварович** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, соискатель кафедры языкознания и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E.mail: karim.19.94@mail.ru Телефон: (+992) 98-901-10-94.

Information about the author: **Karimov Abdugarim Kishvarovich** – Tajik International University of Foreign languages named after Sotim Ulughzoda, the researcher of the Linguistics and Journalism Department. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E.mail: karim.19.94@mail.ru Телефон: (+992) 98-901-10-94.

МЕТОДОЛОГИЯИ ТАРЧУМАИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ТАРЧУМАШИНОСӢ

Кесамирова С. Р.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Давраи ҷаҳонишавии муосир бо густариши илм ва алоқаҳои маданияи байни кишварҳо ва зарурати мубодилаи донишҳои илмӣ ва техникӣ, инчунин маълумот дар бораи комёбиҳои илмиву техникӣ миллӣ ва хориҷӣ, дар навбати худ, дар назарияи тарҷума таъсир расонид. Ин вазъият боиси пайдошавии соҳаи нави илм – тарҷумашиносӣ гардид, зеро таҳлили тарҷумаи матнҳои илмӣ ва техникӣ ба як самти муҳими назариявӣ табдил ёфт. Мусаллам аст, ки ҳангоми тарҷумаи матнҳои илмӣ ва техникӣ риояи дақиқи маънӣ дар ҷараёни интиқол ба забони дигар талабот асосист. Яке аз мушкилтарин вазифаҳои тарҷумони истилоҳот – ёфтани муодили дурусти онҳо дар забони тарҷума аст, ки дар ҳолати интиҳоби нодурусти муодили истилоҳот, муоширати касбӣ ва мафҳуми илмӣ матни ин ё он соҳаи дониш коста мегардад. Истилоҳот худ калидвожаҳои матнҳои илмӣ доништа шуда, ҳангоми тарҷумаи нодуруст ба мазмуни матн метаваанд таъсири манфӣ расонанд. Дарки номувофиқатии истилоҳот дар забонҳои мабдаъ ва мақсад, ҷустуҷӯи роҳи ҳалли ин номувофиқатӣ, интиҳоби дурусти муодили истилоҳ, ба нақшагирии раванди тарҷумаи истилоҳот дар яқоягӣ ба методологияи тарҷумаи истилоҳот дар тарҷумашиносӣ ба шумор меравад.

Марбут ба масъалаҳои методологияи тарҷумаи истилоҳот як қатор корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ назаррас ба миён омадаанд, ки аз ҷониби тарҷумашиносони маъруф Ю. Денисенко, И. И. Ревзин, В. Ю. Розентсвейг, Я. И. Ретскер, В. С. Воропаев, А. Честермен, Д. Ҳолфлер, В. Лорчер, С. Норд, М. Қоссим, Ф. Шлейермечер, Б. Ксийонг ва ғайраҳо мебошанд.

Дар мақолаи мазкур пеш аз он, ки методологияи тарҷумаи истилоҳоти гуманитариро муайян созем, бояд мавқеи истилоҳи “методология”-ро дар тарҷумашиносӣ шарҳу возеҳ диҳем. *Методология тарҷума* ин омӯзиши мунтазами усулҳо ва тарзи татбиқи онҳо, интиҳоби стратегия ва техникаи тарҷума дар раванди ба мушкилӣ дучор омадани тарҷумон аст [13]. Методологияи тарҷума мушкилот ё вазифаеро дар амал татбиқ менамояд, ки роҳу восита, вижагиҳо, стратегия ва техникаи тарҷума тарҳрезӣ шуда, баҳри пешбинӣ намудани сифати аълои тарҷума амалан ба кор бурда мешавад [14].

Д. Ҳолфлер соли 1983 дар кори таҳқиқотӣ худ бо номи «Approach, Method, Technique: A Clarification» се қисми методологияи тарҷумаро ҷудо тамудааст, ки ба он “равиш”, “усул-метод” ва “техника” дохил мешаванд [9].

Ба қисми “равиш”-и методологияи тарҷума сабабҳои бавучудоии номувофиқатии истилоҳот ва таҳқиқи роҳу воситаи тарҷумаи онҳо аз назари олимони тарҷумашинос ба шумор меравад. Ба қисми “метод”-и методологияи тарҷума тамоми роҳу усул ва вижагиҳои тарҷумаи истилоҳотро ҷамъоварӣ намуда, муқоиса карда баъдан мушаххас усулҳои мувофиқро интиҳоб менамояд. “Техника” -и методологияи тарҷума бештар характери амалӣ дошта, тамоми роҳу воситае, ки дар зинаҳои “равиш” ва “метод” омӯхта шуданд, онро ба расмият дароварда, дар амал татбиқ менамояд. Тарҷума ва тарҷумонӣ як фаъолияти иҷтимоӣ ба шумор рафта, фарҳангу тамаддуни халқиятҳоро ба воситаи забон ба ҳамдигар интиқол менамояд, ки албатта чунин фаъолият аз нигоҳи методологӣ бояд пурра зери таҳқиқ қарор гирад. Дар айни замон, сарфи назар аз доираи васеи равишҳои байнисоҳавӣ дар соҳаи тарҷумашиносӣ, саволҳо зиёде боқӣ мемонанд, мисли кадом усул ва равиш ё техникаро истифода намуд, ки маънои матни илмӣ ва мафҳумҳои истилоҳот дар он аз даст нараванд ё коҳиш наёбанд. Ба тамоми ин муаммоҳои тарҷума ва суолҳо методологияи тарҷумаи истилоҳот дар тарҷумашиносӣ метавонад ҷавобгӯ бошад. Тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ нисбат ба илмҳои дақиқ диққати хосаро талаб менамояд, зеро дар истилоҳоти илмҳои мазкур ҳолатҳои бемуодилӣ ва сермаъноӣ, муродифӣ ва омонимӣ дида мешаванд.

Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бештар аз воҳидҳои луғавии забони адабӣ пайдо гардидаанд. Маҳз ин омил метавонад, сабабгори мушкилоти тарҷума дар раванди фаъолияти тарҷумонӣ шавад.

Таҳқиқ ва омӯзиши низоми истилоҳот нишон дод, ки дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ батартибдарории истилоҳот, ҳамоҳангсозӣ, банизомдарорӣ ва мушаххасияту дақиқият кам эҳсос мешавад, зеро тамоми илмҳои гуманитарӣ характери оммавӣ дошта, ба қору фаъолияти одамон робитаи зич дорад. Аз ин лиҳол, истилоҳоти илмҳои гуманитариро метавон дар забони адабӣ, дар матнҳои адабӣ низ вохӯрд, ки ин ҳолатҳо боз бештар пеши тарҷумон муаммоҳо оварда, барои роҳи ҳалли онҳо як қатор вазифаҳо пешбинӣ мекунад. Тамоми иҷроиши вазифаҳо ва системаи роҳу усули тарҷумаи истилоҳотро методологияи он фарогир мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки методологияи тарҷума чун истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар аввал аз нигоҳи тарҷумашиносон ба таври кофӣ таҳқиқ нашуда буд, вале амалан дар раванди фаъолияти тарҷумашиносони Шарқу Ғарб ба назар мерасид. Чараёни тарҷумонӣ худ бе методологияи тарҷума сурат гирифта наметавонад. Гарчанде тарҷумон дониши назарӣ оид ба истилоҳи мазкур надошта бошад ҳам, вале дар амал нафаҳмида онро татбиқ менамояд. Барои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ё қадом низоми истилоҳоте набошад, тарҷумон аввал ҳолати “ногувор” бемуодилии истилоҳро омӯхта, аз пай кофтани роҳи интиқоли он аз забони асл ба забони тарҷума мешавад, ки ин равиши методологияи тарҷумонӣ аст. Вақте ки усули тарҷумаи истилоҳ интиҳоб гардид, истилоҳро бо усули мувофиқаш интиқол медиҳад, ки дар ин раванд техникаи тарҷума иҷро мешавад.

Методологияи тарҷумаи истилоҳот якҷанд зинаҳои дар амал татбиқ намудани роҳу усули тарҷумаро пешбинӣ менамояд. Дар назарияи тарҷумашиносӣ дар доираи методологияи тарҷума истилоҳоти тарҷумашиносии «метод» ва «стратегия» ба назар мерасанд, ки мафҳуми онҳоро бояд зери таҳлил қарор диҳем. «Методи тарҷума» ва «стратегияи тарҷума» ҳамеша дар якҷоягӣ бо истилоҳи «равиши тарҷума» дар таҳқиқотҳои назариявии тарҷумашиносӣ вохӯранд. Истилоҳоти тарҷумашиносии «метод», «стратегия» ва «равиш» гарчанде мафҳумҳои гуногун ва вазифаҳои мухталифро дар илми тарҷумашиносӣ иҷро намоянд ҳам, аммо бисёри муҳаққиқон андеша доранд, ки истилоҳоти мазкур маъноӣ умумиро зоҳир менамоянд.

Ба ақидаи тарҷумашиносии испанӣ Уртадо Албир истилоҳи «методи тарҷума» ба хусусияти фардӣ, малака ва тафакқури шахсии тарҷумон робитаи зич дошта, интиҳоби дурусти онро дар раванди ташкил ва тарҷумаи матн нишон медиҳад. Инчунин, методи тарҷумон аслан барои сохтани дурусти шакли тарҷума дар матни зери назар ва таъсири мусбӣ расонидан дар чараёни тарҷума аст, ки вазифа ва ҳадафи волотарини он мазмуни комили матни аслро дар матни тарҷума гум накардан мебошад [10, с. 249-250].

Муҳақққи олмонӣ Х. Крингс оид ба «стратегияи тарҷума» қайд менамояд, ки стратегияи тарҷума нақшаҳои роҳи ҳалли мушкилоти тарҷумаро месозад. Дар стратегияи тарҷума тарҷумон ҳолатҳои номувофиқатии тарҷумаро омӯхта, як нақшаи муайяне барои роҳи ҳалли чунин номувофиқатиҳо месозад [11, с.18].

Чи тавре, ки А. Г. Витренко қайд менамоянд “стратегияи тарҷумонӣ” ҳамчун истилоҳи тарҷумашиносӣ расман қабул нашудааст ва бештари тарҷумашиносон онро чун истилоҳи тарҷумонӣ қабул надоранд [3, с. 3]. Таҳқиқотҳо дар тарҷумашиносии муосир нишон медиҳанд, ки чунин истилоҳро зери назар гирифта барои дуруст ба роҳ мондани методологияи тарҷума онро ба таври дақиқ бояд омӯхт. Истилоҳи “стратегияи тарҷума” дар доираи методологияи тарҷума истифода шуда, бо маъноӣ маҷозӣ фаъолияти мебошад, ки таърии тарҷумонро барои иҷро намудани амали тарҷумонӣ бо нақшаҳои мушаххас нишон медиҳад. Инчунин, истилоҳи мазкур танҳо барои амалигардонии нақшаҳои тарҷумонӣ истифода гардида, тамоми мушкилотро дар раванди фаъолият ҳаллу фасл менамояд.

В. Н Комиссаров дар таҳқиқоти худ барои ба ҳадафи стратегияи тарҷумонӣ расидан чор вазифаи муҳимро пешбинӣ намудааст:

1. Омӯзиши вазъияти номувофиқатии воҳидҳои луғавӣ;

2. Мақсади фаъолиятро муайян сохтан;
3. Таҳлил ва пешгӯӣ кардани роҳи тарҷума;
4. Банақшагирӣ намудан [4, с. 24].

Ба гуфтаҳои муҳаққиқ таъя карда, истилоҳи «*стратегияи тарҷума*»-ро чун банақшагирии роҳи ҳалли мушкилоти тарҷума тафсир намудан мумкин аст, зеро барои стратегияи тарҷумаро ба амал овардан тарҷумон тамоми вазъиятро омӯхта пеш аз ҳама роҳҳои тарҷумаро аввал ба нақшагирӣ мекунад. Баъд аз банақшагирӣ намудан «*техникаи тарҷумони*»-ро ба роҳ мемонад, ки мутобиқ ба нақшаҳои сохташуда матни аслро ба матни тарҷума баргардон менамояд. Ин фаъолият ба «*равиши*» ва «*техникаи тарҷумонӣ*» таалуқ дорад. Лозим ба ёдоварист, ки дар раванди корбурди «техникаи тарҷумонӣ» мутобиқати луғавӣ-маъноӣ ва морфологӣ-синтаксисии истилоҳот низ бояд дар назар дошта шаванд. Вазифаҳои асосии техника ё равиши тарҷумонӣ ин ёфтани муодил аз рӯи хусусиятҳои услубӣ, маъноӣ, коммуникативӣ ва мутобиқ ба матни илмӣ мебошад. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитариро метавон дар ҷадвали зерин сохторан чунин шарҳ ва тасниф дод:

Ҷадвали 1.

Аз ҷадвали таснифдода аён аст, ки методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бе «метод», «стратегия» ва «техникаи тарҷумонӣ» сураг гирифта наметавонад. Тамоми марҳилаҳои фаъолияти тарҷумонӣ дар ин се зинаи асосӣ инъикос мегардад, ки методологияи тарҷума онҳоро дар якҷоягӣ меомӯзад. Роҳу усул ва вижаҳои тарҷума ин ҳама равандҳо танҳо ба «методи тарҷума» алоқаманд аст. Омузиши номувофиқатиҳо, ёфтани мушкилоти тарҷума ва сабаби сар задани мушкилот дар тарҷума, баъдан ба нақшагирии роҳҳои ҳалли мушкилоти тарҷума ба «стратегияи тарҷумонӣ» робита дорад. Охири зина ин амалиёти тарҷумонӣ аст, ки баъд аз омузиши пайҳам ва банақшагирии роҳу воситаҳои тарҷума, амалиёти тарҷумаро ба роҳ монда, тарҷумон алақай барои матни тарҷума муодил мечӯяд, ки чунин ҷараён «техникаи тарҷума» ном дорад.

Муҳаққиқони Ғарб чор намуди тарҷумаро ба методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ хос донистанд, ки яқум тарҷумаи *муодили функционалӣ (cultural/functional equivalent)* аст, дуюм тарҷумаи тахтулафзии *калима ба калима (word by*

word translation), сеюм *тарҷумаи қарзӣ* (*borrowing the sores language term*) ва чорум *сохтани неологизмҳо* (*neologizing*) мебошанд [12].

Муҳаққиқони рус низ чор роҳу усули тарҷумаи истилоҳотро пешбинӣ менамоянд, ки аз роҳу воситаи пешниҳоднамудай муҳаққиқони Ғарб каме фарқ дорад:

1. Иқтибосгирии истилоҳот (транскрипсия ва транслитератсия);
2. Калкакунонии истилоҳот;
3. Тарҷумаи таҳвилӣ;
4. Тарҷумаи тафсири/шарҳи маънӣ [1].

Дар Шарқ бошад, асри VII баъд аз ба сари қудрат омадани хилофати Араб фаъолияти тарҷумонӣ дар Шарқ ҷоннок гардида, муҳаққиқон ба тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ диққати хоса зоҳир намуданд ва онҳо низ *тарҷумаи қарзӣ*, *тафсири ва истилоҳозиро* васеъ истифода менамуданд, ки истилоҳозӣ ба ҳамон роҳи *сохтани неологизмҳо* шабоҳат дорад [6, с. 74]. Лозим ба ёдоварист, ки чунин методологияи тарҷумаи қарзӣ, тафсири ва истилоҳозиро тарҷумонҳои он давра бе дарак интиҳоб накарда буданд. Мактабҳои илмӣ он давра бештар ба омӯзиши илми фалсафа равона гардида, тамоми осори фалсафии муҳаққиқони ҷунонро ба забони арабӣ тарҷума менамуданд. Мусаллам аст, ки илми фалсафа худ яке аз бахшҳои илмҳои гуманитарӣ махсуб меёбад. Дар раванди тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ ва дигар илмҳои гуманитарӣ тарҷумонҳои хилофати Араб аз забони миёнӣ тарҷума менамуданд, зеро осори адибони Ҷунон аввалан ба забонҳои сурёнӣ ва паҳлавӣ тарҷума гашта буд. Тарҷумонҳо матни аслро надоштанд ва онҳо танҳо аз забонҳои миёнӣ сурёнӣ ва паҳлавӣ истилоҳотро тарҷума менамуданд.

Чи тавре ки муҳаққиқ У. Монтгомери Уотт иброз медорад, яке аз мушкилоти тарҷумонони Шарқ дар он буд, ки дар забони сурёнӣ ва арабӣ мавзӯҳои илмӣ ва интишороти илмӣ тамоман вучуд надошт. Забони илмӣ арабӣ нав дар марҳилаи пайдоиш ва ташаккул қарор дошт [7]. Ин гуфтаҳои муҳаққиқ далели он шуда метавонанд, ки дар он давра истилоҳоти илмӣ мувофиқ ба забони асл дар забони арабӣ вучуд надошт, ҳатто фаҳмиши мафҳумҳои илмӣ, ки бо истилоҳот инъикос мегардиданд, ба тарҷумонҳои он давра муаммоҳо зоҳир менамуданд. Бо чунин номувофиқатиҳо дучор гардида, албатта тарҷумонҳо ба тарҷумаи тафсирии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ даст мезаданд, зеро истилоҳ аввалан ба худӣ онҳо ношинос буд. Дар раванди шарҳи маънӣ додани истилоҳоти забонҳои миёнӣ ба забони тарҷума мафҳумҳои нави илмӣ низ ба вучуд меомаданд, ки сабаби пайдоиши истилоҳоти илмӣ забони арабӣ гардиданд.

Бояд қайд намуд, ки бештари тарҷумонҳои асри VII – VIII сурёнӣ буданд ва забони арабиро ба таври кофӣ наметодистанд. Аз сабаби он, ки забони арабӣ забони илмӣ он давра ҳисобида шуд, онҳоро маҷбур месохт, то осори илмиро бо истилоҳоти илмӣ ба забони арабӣ тарҷума намоянд, ки дар натиҷа тарҷумаи онҳо ниёз ба таҳрир ва муқоиса буд. Бо надониستاني забони арабӣ, баъзан тарҷумонҳо соҳибзабонони арабиро барои кӯмак даъват менамуданд, ки онҳо сарфаҳми забони илмӣ ва истилоҳоти илмӣ намерафтанд. Чунин ҳолат сабабгори он гардид, ки бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо воҳидҳои луғавии забони адабӣ шарҳи маънӣ меёфт, ки мафҳуми илмӣ худро тамоман гум мекард. Дар раванди тарҷума тарҷумонҳои он давра ҳатто калимаҳои мувофиқ барои шарҳи маънии мафҳумҳои абстрактӣ намеёфтанд, зеро фонди луғавии забони арабӣ на он қадар бой буд.

Тарҷумонҳои маъруфи он давра Ҷунайн ибн Исҳоқ, Исҳоқ ибн Ҷунайн, Истифон ибн Босил, Ҳубайш, Мусо ибн Аби Холид ат-тарҷуман ва Яҳё ибн Ҷорун буданд [8]. Баъдан аз аввалҳои асри X дигар роҳу усули тарҷумаи истилоҳот чун тарҷумаи қарзӣ, таҳтулафзӣ ва истилоҳозӣ ба миён омад, ки дар он давра алақай забони илмӣ арабӣ нисбатан ташаккул ёфта буд ва тарҷумонҳо ҳангоми тарҷума метавонистанд ба мафҳуми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забони тарҷума истилоҳоти мувофиқ ҷӯянд ё истилоҳофаринӣ намоянд.

Аз нигоҳи истилоҳносии тоҷик Мирзо Ҳасани Султон мафҳумҳои нав, яъне истилоҳот дар раванди тарҷума ба навсозиву кашфиётҳои илмӣ замони муосир робита дошта, дар забони тарҷума василаи дақиқи илмӣ худро надоранд, аз ин лиҳоз тарҷумон чор

роҳи истилоҳсозиро пеши кор меорад: 1. *Муодилчӯӣ*; 2. *Истилоҳсозӣ*; 3. *Тарҷумаи истилоҳ*; 4. *Иқтибосгирӣ* [5, с.35];

Муҳаққиқи тоҷик М. Ҳ. Султон методологияи тарҷумаи истилоҳотро чун истилоҳофаринӣ номгӯӣ намуда, чор роҳи тарҷумаи онҳоро чун “шеваҳои чоргона” зери таҳқиқ қарор додааст. Шеваи якумро чун *шеваи муодилчӯӣ* номида, дар он роҳҳои ҷӯстани муодилҳоро ба истилоҳоти матни асл аз ганҷинаи забони осори илмӣ, ки тӯли ҳазорсолаҳо фонди луғавии забонро бой гардониданд ва аз забони зиндаи гуфтугӯии мардум интиҳоб намудани мафҳуми мутобиқро дар назар дорад. Дар шеваи мазкур истилоҳоти маъруф ва номаъруфи забони асл дар забони тарҷума бо истилоҳ ё воҳидҳои забонии мушаххас ифодаи маънӣ меёбанд. Шеваи дуюм *истилоҳсозӣ* буда, сохтани истилоҳоти нав бо риояи қатъии қолабҳои таърихӣ калимасозӣ истилоҳнигорӣ забони модарист. Талаботи шеваи мазкур дар он аст, ки истилоҳоти нав бояд дар доираи меъёрҳои забони илмӣ сохта шуда, тамоми сохтори забон аз ҷиҳати сохти маъноӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ ба назар гирифта шаванд. Дар натиҷа истилоҳоте ки мутобиқ ба ин шева сохта мешаванд бояд имконияти ифодаи дигар истилоҳотро дошта бошанд. Шеваи сеюм *тарҷумаи истилоҳотро* дар назар дорад ва дар ин шева сохтани истилоҳоти навро бо роҳи тарҷума, яъне мафҳуми мутобиқ ёфтани дар забони тарҷума мебошад. Шеваи чорум бошад *иқтибос гирифтани* истилоҳотро дар назар дорад, ки дар ҳолати муодили худро дар забони тоҷикӣ наёфтани истилоҳоти забони асл бо роҳи транслитератсия ба забони тарҷума гузариш меёбад. Ин роҳи тарҷума бо роҳи мустақим ё ғайримустақим сурат мегирад. Роҳи мустақими тарҷума аз забони асл бевосита тарҷума намудани истилоҳот мебошанд. Роҳи ғайримустақим бошад ба воситаи забони миёнӣ сурат мегирад, на матни асл [5, с. 37].

Мусаллам аст, ки метод, стратегия ва техникаи тарҷумаи истилоҳот мушаххас нишон дода шуда, аз ҳамдигар фарқи назаррасе доранд. Дар раванди тарҷумаи истилоҳот муодилнокии мафҳумҳои илмӣ ба ду забон ҷустуҷӯ мешаванд ва мақсади ягона баробармаъноии мафҳумҳо аст. Барои чунин мутобиқатро ёфтани тарҷумон бояд дараҷаи тараққиёти фарҳангӣ, саноатӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ иҷтимоии ҳарду забонро ба инобат гирад, зеро дар ҳолати тараққиҳои нобаробар истилоҳот низ метавонанд дар забонҳои илмӣ ҳарду миллат маъноӣ номувофиқ дошта бошанд, ё дар забони тарҷума тамоман як падидаи нава бошад, ки бемуодилии истилоҳро дар ҷараёни тарҷума оварда расонад.

Як қатор олимон, монанди Е. Ф.Скорородко, В. Н. Комиссаров, О. В. Довбиш, А. Л. Бурак, Ж. П. Вине, Ж. Дарбелнеду усули тарҷумаи истилоҳотро ҷудо намудаанд, мустақим (*бевосита*) - *literal translation* ва *ғайримустақим (бавосита)* – *free translation* [2, с.158].

Тарҷумаи мустақим (бевосита) – *literal translation* дар он ҳолат истифода мегардад, ки агар истилоҳ дар ду забони мавриди тарҷума сохтори морфологӣ ва синтаксисӣ яхела бошад. Ба тарҷумаи мустақим *транскрипсия*, *транслитератсия* ва *калкаунонӣ* дохил мешавад.

Тарҷумаи ғайримустақим – free translation он гоҳ ба назар мерасад, ки агар истилоҳ чун мафҳуми нав дар забони тарҷума маҳсуб ёфта, илман ба ин забон ношинос бошад ва низ ба шарҳу эзоҳ дошта бошад, ки дар ин ҳолат тартиби калимасозӣ дар истилоҳот дар забони тарҷума тағйир ёфта, ҳатто дигар воҳидҳои луғавӣ маъноӣ ифодакунандаи мафҳуми ин истилоҳ мешаванд. Яъне, дар чунин усули тарҷума қолаби мушаххас ва дақиқи истилоҳ коста мегардад. Ба *тарҷумаи ғайримустақим ҷойивазкунии грамматикӣ (транспозитсия)*, *тағйири ифода (модулятсия)*, *муодилнокӣ (эквиваленсия)*, *мутобиқсозӣ (адаптатсия)* ва *тарҷумаи тафсирий* дохил мешаванд.

Лозим ба ёдоварист, ки ғайр аз методу усулҳои дар боло номбаршуда, бояд як қатор омилҳоро барои интиҳоби дурусти техникаи тарҷумаи истилоҳоти илмӣ гуманитарӣ ба назар гирифт. Пеш аз интиҳоби техникаи тарҷума омилҳои зеринро бояд омӯхт:

1. Майл ба ихтисоркунии истилоҳоти мураккаби илмӣ гуманитарӣ, ки дар раванди тарҷума сохторан душвор буда, техникаи шарҳи маъниро талаб мекунанд. Барои шарҳи маънӣ наёфтани истилоҳот тарҷумон онро дар забони тарҷума ихтисор менамояд:

mass media – ВАО (*vasoumi axboru omma*), *The United Nation General Assembly* – Ассамблеяи генералии СММ;

2. Таъсири омилҳои экстралингвистии истилоҳотро бо тамоми паҳлӯҳояш бояд омӯхт, зеро омилҳои экстралингвисти на танҳо ба вазифаи истилоҳ дар забони тарҷума таъсир расонида метавонад, балки ба интихоби техникаи тарҷумаи истилоҳ низ робитаи ногурастани дорад. Яъне интихоби дурусти техникаи тарҷумаи истилоҳ аз омилҳои экстралингвистии он вобастагӣ дорад. Се омили экстралингвисти дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дида мешаванд:

- таъсири кишварҳои аз ҷиҳати технология пешрафта ва таъсири забони онҳо ба забони тарҷума (яъне таъсири забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо ворид гардидани технологияи нави кишварҳои англисзабонон);

- омили равонӣ (психологӣ). Вақте ки истилоҳоти нав ба объектҳои нави ихтироъгардидаи техника алоқаманд бошанд, дар раванди тарҷумаи он техникаи тарҷумае интихоб мешавад, ки ба харидори ин кашфиёти илмӣ таъсир расонида тавонад;

- омили истилоҳоти универсалӣ, яъне байналмилалӣ сохтан. (Истилоҳоти универсалӣ ба он хотир дар забони тарҷума истифода мегардад, ки муоширати байнифарҳангиро осон ва қулай намояд: *Bluetooth, WI-Fi*).

Аз омилҳои овардашуда метавон ба хулосае омад, ки барои интихоби дурусти усули тарҷума на танҳо талаботи сохтор ва вазифаи истилоҳ ба назар гирифта мешавад, балки тамоюли муайяни забоншиносӣ, ки дар он барои гурез аз шарҳи маънӣ ба ихтисоркунӣ рӯ меоварад, ё ин ки омилҳои экстралингвистии рушди саноатии миллатҳо ба инобат гирифта мешаванд. Ҳатто ҳолатҳои руҳ меდიҳанд, ки истилоҳотро бе усули транслитератсия бо ҳамон ҳарфҳои алифбои забони англисӣ ба забони тарҷума қабул мекунад, то муоширати байнифарҳангиро мустақкам нигоҳ доранд. Омилҳои экстралингвистиро ба назар гирифта, на ҳама ҳолат истилоҳот аз рӯи қоидаи методологияи тарҷума ба роҳ монда мешаванд.

Муҳаққиқон усулҳои зиёди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитариро пешбинӣ мекунанд, ки дар раванди тарҷума муқаррар карда шуд, ки истилоҳоти содда ва мураккаб бештар транслитератсия ва транскрипсия мешаванд. Баъзан вақт ҳолатҳои дучор мешаванд, ки истилоҳ тамоман бе тарҷума дар забони мақсад истифода мегардад. Сабаби асосии тарҷума наёфтани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ин омилҳои экстралингвистӣ аст. Истилоҳоти бисёрҷузъа дар раванди тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо роҳи тарҷумаи ғайримустақим сурат мегирад, бештари онҳо бо истифода аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ тарҷумаи тафсирий мешаванд.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки барои интихоби дурусти метод, стратегия ва техникаи тарҷума на танҳо низоми истилоҳот, сохтори он ва меъёрҳои забонӣ дар забонҳои мавриди назар нигоҳ дошта шаванд, балки тамоми омилҳои экстралингвистӣ ва банизомдарории истилоҳот низ ба инобат гирифта шаванд. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бояд осонфаҳм, саҳеҳ, дақиқ, мушаххас, кӯтоҳ ва як мафҳуми нави бошад, ки ин мафҳум барои сохтани дигар маъноҳо кӯмак кунад.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Ҳасанова Ш.

Адабиёт:

1. Анисимова А.Г., Фомина И.Н. Проблемы семантической деривации и образования политических терминов. // Филологические науки. — Вып. 6. — М., 2006.
2. Вине Ж.-П., Дарбельне Ж. Технические способы перевода. М. : Международные отношения, 1978. 202 с.
3. Витренко А. Г. О стратегии перевода // Вестник Московского государственного лингвистического университета, 2008. Вып. 536. -С. 3-17.
4. Кесамирова С. Р. Таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилнокии байнизабонии воҳидҳои луғавӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ) / С. Р. Кесамирова, - Душанбе: «ЭР - граф», 2021. – 152 с.
5. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М.: Высш.шк.,1990.- С. 253.

6. М. Ҳ. Султон. Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ. Душанбе: «Эр-граф», 2019. – 196 с.
7. Сулаймонов С., Становление арабской и таджикской философской терминологии. дис. док. филол. наук: 10.02.20. / Сулаймонов Саидрахмон. – Душанбе, 1997. – 365 с.
8. Уотт Уилям Монтгомери. Влияние ислама на средневековую Европу. – М.: Наука, 1976. – 128 с.
9. Badawi A. R. Histoire de la philosophie en Islam (фр.) // Études de Philosophie Médiévale — Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 1972. — Vol. 60. — P. 438. — 886 с.
10. Hofler, D. 1983. “Approach, Method, Technique: A Clarification.” Reading World 23 (1): 71–72.
11. Hurtado Albir, A. 2001. Traducción y traductología. introducción a la traductología. Madrid: Cátedra. 300 p.
12. Krings, H. 1986. Was in den köpfen von übersetzern vorgeht: Eine empirische untersuchung zur struktur des übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen französischlernern. Tübingen: Gunter Narr. 570p.
13. Nida E. Towards a Science of Translating. — Leiden, 1964. — С. 630.
14. Nord, C. 2006. Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis. 2nd ed. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.
15. Robson, W. 1997. Strategic Management and Information Systems: An Integrated Approach. London: Pitman Publishing.

МЕТОДОЛОГИЯ И ТАРҶУМАИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҶОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ТАРҶУМАШИНОСӢ

Дар мақолаи мазкур тамоми ҷанбаҳои методологияи тарҷумаи истилоҳоти гуманитарӣ матраҳ гардидааст. Методология худ як низоми маҷмуии тарҷума ба шумор рафта, аз стратегия, метод ва техника ё худ равиши тарҷума иборат аст. Методология тарҷума ин омӯзиши мунтазами усулҳо ва тарзи татбиқи онҳо, интиҳоби стратегия ва техникаи тарҷума дар раванди ба мушкилӣ дучор омадани тарҷумон аст. Методологияи тарҷума мушкилот ё вазифаеро дар амал татбиқ менамояд, ки роҳу восита, вижагиҳо, стратегия ва техникаи тарҷума тарҳрезӣ шуда, баҳри пешбинӣ намудани сифати аълои тарҷума амалан ба кор бурда мешавад.

Дар мақола инчунин, равишҳои тарҷума дарҷ мегардад. Ба қисми “метод”-и методологияи тарҷума тамоми роҳу усул ва вижагиҳои тарҷумаи истилоҳотро ҷамъоварӣ намуда, муқоиса карда баъдан мушаххас усулҳои мувофиқро интиҳоб менамояд. “Техника” (равиш) -и методологияи тарҷума бештар характери амалӣ дошта, тамоми роҳу воситае, ки дар зинаҳои “равиш” ва “метод” омӯхта шуданд, онро ба расмият дароварда дар амал татбиқ менамояд. Тарҷума ва тарҷумонӣ як фаъолияти иҷтимоӣ ба шумор меравад.

***Калидвожаҳо:** тарҷума, тарҷумашиносӣ, методологияи тарҷума, метод, стратегия, техника, низоми истилоҳот, якмаъноӣ, тарҷуманоназирӣ.*

МЕТОДОЛОГИЯ ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОВ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ

В данной статье рассматриваются все аспекты методологии перевода терминов гуманитарных наук. Методология перевода представляет собой комплексную систему, включающую в себе стратегию, метод и технику перевода. Методология перевода это систематическое изучение приемов и способов их применения, выбор стратегии и техники перевода в процессе решения проблемы переводчика. Методология перевода реализует возникшую проблему или задачу на практике. Методы, инструменты, функции, стратегии и приемы перевода разрабатываются и используются на практике для обеспечения превосходного качества перевода.

В статье также рассматриваются подходы к переводу. В разделе «метод» методологии перевода собраны все пути, способы и особенности перевода терминов, которые затем сравниваются, чтобы выбрать наиболее подходящие методы перевода. «Техника» (или подход) методологии перевода имеет более практический характер: все способы и средства,

изученные в рамках «подхода» и «метода», оформляются и применяются на практике. Перевод и переводческая деятельность являются социальными процессами.

Ключевые слова: перевод, переводоведение, методология перевода, метод, стратегия, техника, терминологическая система, однозначность, безэквивалентность перевода.

METHODOLOGY OF TRANSLATING TERMS IN THE HUMANITARIAN SCIENCES IN TRANSLATION STUDIES

The article examines all aspects of the methodology of translating terms in the humanities. The methodology of translation is a comprehensive system that includes strategy, method, and translation techniques. It represents the systematic study of techniques and methods of their application, as well as the selection of translation strategies and techniques in the process of solving the translator's problem. The methodology of translation addresses the emerging problem or task in practice. Methods, tools, functions, strategies, and techniques are developed and used in practice to ensure the highest quality of translation.

The article also examines approaches to translation. In the "method" section of the translation methodology, all the paths, methods, and features of translating terms are gathered, then compared to select the most suitable translation methods. The "technique" (or approach) in the translation methodology is more practical in nature: all the methods and tools studied within the "approach" and "method" are formalized and applied in practice. Translation and translation activities are social processes.

Keywords: translation, translation studies, translation methodology, method, strategy, technique, terminological system, unambiguity, untranslatability.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кесамирова Саодат Рустамовна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи филологияи англис. Суроға: 734013, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. E-mail: skesamirova@gmail.com. Тел.: (+992) 987-52-41-41

Сведения об авторе: *Кесамирова Саодат Рустамовна* – Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзаде, к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой английской филологии. Адрес: 734013, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: skesamirova@gmail.com. Тел.: (+992) 987-52-41-41

Information about author: *Kesamirova Saodat Rustamovna* – Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; Head of English Philology Department. Address: 734013, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhamadiev, Str., 17/6. E-mail: skesamirova@gmail.com. Phone: (+992) 987-52-41-41

ТАСНИФОТИ МАВЗУИИ ИСТИЛОҲОТИ ДАНДОНПИЗИШКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Маҳмадов Н.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Дандопизишкӣ яке бахшҳои мустақили тиб фарогири вожаву истилоҳ ва ибора-истилоҳоти сершумор буда, луғоти ин соҳа як чузъи муҳимми таркиби луғавии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба шумор мераванд. Ҳар як луғоту истилоҳи ин бахш ба зербахшҳои ҷудоғона дастбандӣ мешаванд, ки дар зер аз вижагиҳои лингвистии онҳо ёдовар хоҳем шуд.

Хусусиятҳои типологии истилоҳоти дандонпизишкӣ дар бархе аз рисолаҳои илмии то ба имрӯз таълифшуда мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Масалан, Т.А. Назаров дар рисолаи хеш, ки дар заминаи таҳлилу муқоисавии истилоҳоти даҳонпизишкӣ забонҳои тоҷикиву олмонӣ таълиф ёфтааст, истилоҳоти ин бахшро аз лиҳози мавзӯ чунин тасниф намудааст: «Истилоҳоти анатомӣ, истилоҳоти физиологӣ, истилоҳоти дорои нишонаҳои клиникалии бемор, истилоҳоти ифодагари номи бемориҳои дандон, истилоҳоти марбут ба раванди табобат ва ташҳис дар соҳаи даҳонпизишкӣ, номгуӣ истилоҳоти таҳқизоти даҳонпизишкӣ, номгуӣ истилоҳоти доруворӣ ва маҳсулот барои пур кардани холигиҳои дандон, истилоҳоти ифодагари навъҳои таҳқизоти ортопедӣ (шикастабандӣ), номгуӣ истилоҳоти пешгирии беморӣ ва фаъолияти даҳонпизишкӣ» [3].

Ба пиндори мо, дар зер мафҳуми таснифи мавзӯӣ, пеш аз ҳама, бояд луғоту истилоҳоти мансуби бахшҳои даҳонпизишкӣ ё дандонпизишкӣ дарк шавад, зеро ҳар як бахш ё шохаи дандонпизишкӣ аз маҷмуи вожаву истилоҳ ва истилоҳ-иборҳои муайн иборатанд.

Ҳамин тариқа, ҳамаи он истилоҳоте, ки дар раванди таҳқиқ рӯбарӯ шудем, аз лиҳози мансубияташон ба ин ё он бахши дандонпизишкӣ ба тариқи зайл табақабандӣ намудем: луғоту истилоҳоти мансуби дандонпизишкӣ табобатӣ ё терапевтӣ, дандонпизишкӣ ҷарроҳӣ ва дандонпизишкӣ ортопедӣ ё раддодӣ.

Мақсади таҳқиқот муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва хоссаи майдонҳои терминологии **стоматология / dentistry** сохтор, муносибатҳои парадигматикӣ, тарзи сохтани калима ва роҳҳои ифода кардани терминҳо дар ин соҳа ва дигар соҳаҳои, марбут ба дандонпизишкӣ мебошад.

Барои расидан ба ин мақсад, ҳали чунин вазифаҳо зарур дониста мешавад:

1. Муайян кардани ҳудуди терминҳо дар забонҳои қиёсшаванда, ки соҳаи стоматологияро ташаккул медиҳад.
2. Пешниҳод намудани тарзи дурусти тарҷумаи калимаҳо ва гузаронидани таҳлилу маъноии калимаҳо дар забонҳои муқоисашаванда.

Дандонпизишики табобатӣ. Луғоту истилоҳоти ин бахшро, асосан, он воҳидҳои луғавие ташкил мекунанд, ки пешгирӣ, ташҳис ва нигоҳдошти дандонро ифода мекунанд. Ҳамаи он истилоҳоти мансуби дандонпизишики табобатие, ки мо дар раванди гирдоварии мавод мушоҳида намудем, аз ҷиҳати таркиби сарфиашон чунин дастабанди намудем:

а) истилоҳоти сода. Аксарияти истилоҳоти содаи ин гурӯҳро дар ҳар ду забон исмиҳои сода ташкил мекунанд, ки танҳо аз як реша ё асос иборатанд, ба монанди: **забони тоҷикӣ:** *дандон < дандони курсии боло, дандони курсии поён < Дандонҳои курсии болоӣ рамзи хешу табори падарӣ, дандонҳои курсии поёнӣ бошанд, рамзи хешивандони модарианд [6].; парма (drill) < пармаи дандон (tooth drill), плomba, плomb (stopping, filling) < плomba/плomb мондан (fill a tooth): Гиппократ аз уҳдаи “плomba” задани дандон, ба ҷояш даровардани устухонҳои баромада, шикастабандӣ ба хубӣ мебаромад [6]. Духтур бори дигар ба дандонҳоям плomba гузошт, аммо бори дуввум ҳам парида рафтанд.[6].; пулпит (бофтаи тунуки мағзи дандон (pulpitis, odontitis): Пулпит беморие мебошад, ки дарди шадид ба вуҷуд оварда, дандон дар гармиву хунукӣ эҳсоси дард пайдо мекунад. Агар бемории пулпит сари вақт табобат нашавад, он метавонад ба пародонтит оварда расонад [6]; оина (mirror (барои азназаргузаронӣ ва муоинаи даҳони бемор истифода мешавад); забони*

англисӣ: *bite* (газиш, расиш) < *changeable bite* (газиши муваққат), *pulp* (пулп, лаҳми дандон) < *pulp of the tooth root* (мағзи решаи дандон), *pulp extractor* (пулпгир, асбоби рафъкунандаи пулп), *plate* (сафҳа, лавҳа) < *expanding plate* (лавҳачаи васеъгар); *model* (қолаб) < *dental model* (қолаби дандон), *cervix* (гардана) < *dental cervix* (гарданаи дандон); *gum* (милки дандон, ласаи дандон, милаи дандон, вора); *file* (файл (асбоби тунуки филизии сохти мураккаб барои коркарди девори чӯяки решаи дандон); *fissure* (фиссура (чӯяки табиӣ амиқ дар бофтаҳои сохти афсараи/гилофаки дандон (минои дандон, сирӣ дандон).

Чи тавре аз тавсифи истилоҳоти содаи бахши дандонпизишки табобатӣ маълум гардид, дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҳам, луғоти он серистеъмол буда, хусусиёти истилоҳии он дар таркиби ибораву ҷумла бештар мушаххас мегардад. Масалан, агар ба шарҳи луғавии вожаи содаи *дандон* рӯ орем, он ҳамчун вожаи умумистеъмол дар луғатномаҳо ба ин маънӣ омадааст: «узви устухонии даҳани инсон ва ҳайвонот, ки барои хоида хӯрдани хӯрок ва газидан ба кор меравад» [13]. Аммо дар таркиби ибораву ҷумла омада, хусусияти истилоҳи пайдо мекунад, ба монанди: *дандони курсӣ* < *Шумораи дандонҳои якумра 32-то буда, иборат аз дандони пеш, ашкдандон, 8-то пундонадандон, дандони курсӣ ва дандони ақл аст* [6]. *Ҳамон лаҳза дилам ба ҳар ду дандонам сӯхт, зеро дидам, ки имкони ҳифз кардани ҳатто ними дандон ё дандони курсии сӯроҳ низ будааст* [6]; *дандони сунъӣ* < *Амиша қариб як моҳ дар бемористон хобида, бинии шикастаашро ҷарроҳӣ кард ва ба ҷойи дандонҳои шикастааш дандони сунъӣ монд* [6].

Муодили вожаи *дандон* дар забони англисӣ воҳиди *tooth* буда, шакли имрӯзаи худро аз шакли англисии қадимаи *tōth* (шакли ҷамъи он *tēth*) гирифтааст. Заминаи решашинохтӣ ё этимология ин вожа, асосан, олмонӣ буда, ба вожаи даниягии *tand*, олмонии *Zahn*, ки аз решаи ҳиндуаврупоии латинии *dent-* ва юнонии *odont-* маншаъ мегирад, иртибот дорад. Хусусиёти истилоҳии вожаи *tooth* низ амсоли муодили тоҷикиаш дар таркиби истилоҳ-ибораву ҷумла мушоҳида мешавад, чунончӣ: *loose tooth* (дандони лиққон/ҷунбон) < *He wiggled the loose tooth with his finger, eager for it to fall out* (Вай дандони лиққонро бо ангушташ ҷунбонда, бесаброна мунтазири афтодани он буд) [7]. *His tongue probes the loose tooth and he turns pale, first from anguish and then from rage* (Вақте ки забони ӯ ба дандони лиққон мерасад, ранги ӯ аввал аз дард ва баъд аз хаши мепарад) [[https://glosbe.com/en/en/loose tooth](https://glosbe.com/en/en/loose%20tooth)]; *milk tooth* (дандони ширӣ, дандони муваққат) < *When an inexperienced person is extracting milk teeth it is easy for him to extract the germs of the permanent teeth as well* (Вақте ки шахси бетаҷриба дандонҳои шириро меканад, барои ӯ кандани ҳуҷайраву бофтаҳои дандонҳои доимӣ низ осон аст). *I am not at all sure that it is wise to allow them to extract even deciduous or milk teeth* (Ман аслан мутмаин нестам, ки ба онҳо иҷозат диҳанд, ки ҳатто дандонҳои шириро кананд [8]; *permanent tooth* (дандони доимӣ) < *Currently 46% of eight-year-olds have decay in their milk teeth, and the same number of 15-year-olds have decay in their permanent teeth* (Ҳоло 46 фоизи бачагони ҳаштсола дандонҳои шириашон нӯсида аст ва дандонҳои доимиашон ҳамин қадар бачагони 15-сола низ дар ҳамин ҳолат қарор дорад) [10]. *Dentists may order X-rays for children to see where their underlying permanent teeth are and how those are growing* (Дандонпизишкон метавонанд кӯдаконро низ супоришиӯ диҳанд, ки сурати рентгенӣ кунанд то бубинанд, ки дандонҳои доимии онҳо дар қучо ҷойгиранд ва онҳо чӣ гуна афзоиш ёфта истодаанд) [11]; *wisdom tooth* (дандони ақл, хираддандон) < *About 18 months ago, my 17-year-old son had his wisdom teeth extracted* (Тақрибан 18 моҳ пеш дандонҳои ақл ё хиради писари 17-солаи маро канданд) [12].

Дар баробари ин, дар низоми истилоҳоти дандонпизишкии табобати забонҳои муқоисашаванда вомвожа ё истилоҳҳои иқтибосие мавҷуданд, ки бо усули калка сохта шудаанд, ба монанди *кариес*, *пломба*, *пулпит* ва ғ. *Истилоҳи карриес маънии “осеби дандон, ки бо вайрон шудани сирӣ/минои он (қабати боло) ва баъд оқи дандон (қабати ботинӣ) иртибот дорад” ифода менамояд. Доираи истеъмолӣ истилоҳоти зикришуда он қадар фарроҳ набуда, бештар дар матнҳои тиббӣ, ки ба соҳаи дандонпизишки алоқамандӣ доранд, ба кор мераванд: Он инчунин дорои моддаҳои зиддибактериявӣ мебошад, ки ба инкишофи карриес халал мерасонанд. Идеологи коммунизм бештар медонист,*

ки даҳонро бо чойи кабуд аз бӯйҳои ногувор ва пайдоиши **кариес** нигоҳ доштан мумкин аст [6].

Муодили вожаи **кариес** дар забони англисӣ истилоҳи *caries* буда, охири садаи XVI аз забони латинӣ ба забони англисӣ ворид шудааст. Истилоҳи мазкур амсоли муодили тоҷикиаш танҳо дар матнҳои соҳавӣ корбурд мешавад: *It should be noted that simply having a high-protein diet does not preclude the development of caries* (Бояд қайд кард, ки танҳо парҳез аз хӯроки серсафеда пайдоиши *кариесро* неигирӣ намекунад). *Historically, artificial mouth models have been used since the end of the nineteenth century to investigate dental caries in vitro* (Таърихан, қолабҳои даҳони сунъӣ аз охири садаи нуздаҳум барои ташиҳиси *кариес*ҳои дандонпизишкӣ дар таҷриба истифода мешуданд) [9].

б) истилоҳоти сохта. Ин авнои воҳидҳои истилоҳӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ тавассути ба решаву асос илова гардидани вандҳо ва ё унсурҳои калимасоз бунёд мешаванд, ба монанди: **забони тоҷикӣ:** *камона* (*дуга*) < *камонаи* дандон (*dental arch, dental curve*), *камонаи лағжон* (*sliding arch*), *пӯсиш* (*caries*) < *пӯсиши/хӯраи* дандон (*dental caries, tooth decay*): *Масалан, бемориҳои узвҳои дарунӣ, аз ҷумла, меъда, гадуди зери меъда ва дигар узвҳо, илтиҳоби милки дандонҳо, пӯсиш ва сӯроҳ гаитани онҳо сабаби дигари бӯйи даҳон мебошад* [6]; *хамира* < *Ҳар як бастаи маводи гигиёни аз сатил, сачоқ, собун, хоккаи ҷомаишӯӣ, ҷўткаҳои дандоншӯӣ, хамираи* дандон, *кружка ва дастмолҳои санитарӣ иборат буданд, омадааст дар иттилоия* [6]; *даста* (*асбоб барои зер кардани забон ба мақсади дуруст дидани дандон*); забони англисӣ: *reinforcement* < *tooth reinforcement* (*мустаҳкамкунӣ/мустаҳкамсозии дандон*); *gingivitis* (*газаки милки дандон, илтиҳоби вора*); *dentine* (*оқи дандон*), *reconstruction* (*тағир додани шакли дандон бо гузоштани маводи пуркунанда ба он*), *trepanation* (*сӯроҳкунӣ, буриш*) < *trepanation of crown of tooth* (*буриши гилофаки/афсараи дандон; буриши бофтаи дандон барои дарёфти каналҳои реша*); *resection, excision* (*буриш, канда партофтан, бурида партофтан, кандани қисми (-устухон ё реша), preparation* (*чоккунӣ, таширҳкунӣ (чок кардани бофтаҳои сахти дандон ба воситаи асбобҳо, пармаи дандон ё лазер)*); *occlusion* (*расиш, газиш, хобиш (-дандон)*) < *changeable occlusion* (*газиши муваққат*); *glossitis* (*глоссит (илтиҳоби пардаи луобии забон)*); *diastema* (*диастема, роғи дандонҳои марказии пеш, фосилаи байни дандонҳои пеш*); *filling, stopping, packing* (*пломба/пломб (хамирае, ки бо он сӯроҳи дандонро пур мекунанд)*) < *tooth [dental] stopping, filling* (*пломба/пломб кардани дандон*), *canal filling* (*пломба кардани ҷўяки решаи дандон, бо хамира пур кардани ҷўяки решаи дандон*); *odontitis* (*пуллит, илтиҳоби бофтаи тунқуми мағзи дандон*); *spatula* (*даста (асбоби дандонпизишкӣест, ки барои омехта кардани мавод ва семент ҳангоми тайёр кардани пломбаҳо, моддаҳои доруворӣ ва бандинаҳо тиббӣ истифода мешавад)*); *explorer* (*зонд (асбобест, ки барои ташиҳиси ҳамаҷонибаи ковокҳои аз дандонҳои пӯсида зарардида, инчунин барои арзёбии ҳолат ва сифати пломбаҳо ва нуқсонҳои онҳо дар қисми болои дандон истифода мешаванд)*).

в) истилоҳоти мураккаб. Истилоҳоти ин гурӯҳро воҳидҳои луғавие ташкил мекунанд, ки аз ду реша иборатанд, чунончӣ: **забони тоҷикӣ:** *ҷавонаомос, омоси ҷавона, омосе, ки аз бофтаи ҷавона месабзад* (*granuloma*), *пуллкашӣ, пулпгирӣ* < *пулпгирии дандон* (*removal of tooth pulp*); *беҳиссозӣ* < *беҳиссозии мавзё (-дандон)* (*local an(a)esthesia, topical an(a)esthesia, regional an(a)esthesia, toponarcosis (of the tooth)*); *сафедкунӣ* < *сафедкунии дандон* (*bleaching, bleaching of teeth, dental bleaching*); *сӯроҳкунӣ* < *сӯроҳкунии холигии дандон, девор ё решаи он (perforation)*); *дандонгузорӣ* < *Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи стоматология хеле рушд ёфта, усулҳои нави дандонгузорӣ ва табобати дандон роҳандозӣ шудаанд, ки ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мебошанд* [6]; *дандонвора; дандонпизишкӣ* < *Дар соҳаи тандурустӣ бошад, бунёди як маркази саломатӣ, 2 беморхона, 54 бунгоҳи тиббӣ, 3 маркази ташиҳисӣ табобатӣ, як антропологияи тиббӣ, як маркази дандонпизишкӣ ва 5 дорухона ба нақша гирифта шудааст* [6]; забони англисӣ: *gutta-percha* (*гуттаперча (маводи махсус барои пур кардани каналҳои дандон, шири гафсиудаи баъзе рӯстанҳои тропикӣ; cofferdam* (*коффердам (лавҳаи махсуси латексӣ барои ҷудо кардани дандон аз қисми боқимондаи холигоҳи даҳон ва оби даҳон)*);

г) **истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳо.** Бештари истилоҳоти баҳши мазкур – истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳо буда, аз ду ва ё зиёда ҷузъҳо таркиб ёфтаанд. Ҷузъҳои истилоҳ-ибораҳо ба воситаи алоқаҳои мухталифи наҳвӣ ба якдигар пайваст мешаван. Агар дар забони тоҷикӣ, ҷузъҳо бештари истилоҳ-ибораҳои баҳши мазкур тавассути алоқаи изофӣ пайваст шаванд, пас, дар забони англисӣ бунёди истилоҳ-ибораҳо ба воситаи алоқаҳои пешояндӣ ва тартиби калима мушоҳида мегардад: **забони тоҷикӣ:** беиҳисии дандон (*dental hyperesthesia*), камсабзии минои дандонҳо (*enamel hypoplasia*), (*diastema*); таъхис (*diagnosis*); ҷоабдилии дандон, нобачоии дандон *dystopia of tooth*; резинаи хош, сақич *chewing gum*; санги дандон (*dental calculus, dental tartar, odontolith*), дурдаи дандон *tooth deposit*; чирки дандон, зубори *dental deposit*; афсарои дандон, тоҷи дандон (*crown of tooth*); нистонаки дандон (*dentinal papilla*); мисвок, дандонишӯяк, ҷуткаи дандонишӯйӣ *tooth brush, toothbrush*; нӯсиши дандон, хӯраи дандон (***dental caries, tooth decay***); нуқсони фонашакл (*wedge-shaped/ cuneiform, cuneate defect*) матрикса (*matrix*) (лентаи маҳсусе, ки одатан аз селулоид ё металл сохта мешавад, ки дандонро мепӯшонад ва ба шакли дурусти пломба мусоидат мекунад); периодонт, бофтаи атрофи реша *periodontitis*; дандони ашк < Саги гӯшу думбуридаи сафеди ҷӯнониаш, даҳони бузӯргаширо, ки аз миёни **дандонҳои ашк** забони сурхаширо намоиш меод, калон кушода ба таври худ ҳамёза кашид [6].; **забони англисӣ:** *occlusal rehabilitation, correction of bite, treatment of malocclusion* (ислоҳи газиш), *correction of filling, stopping, remodeling of filling, stopping* (ислоҳи пломба/пломб, яъне бартараф кардани лабҳои ноҳамвор ва овозени маводи пуркард бо ёрии асбобҳо), ***dental dam, rubber dam*** (матои резинӣ барои нигоҳдошти оби даҳан); *retraction of gum* (милктаранҷӣ, таранҷиши милк); *dentist's drill* (мошини бор, пармаи дандон, чархи пармарони дандон). *pulp extractor* (пулпэкстрактор); *dental chair* (курсии дандонпизишики); *dental light* (лампаи дандонпизишкӣ); *X-ray machine* (таҷҳизоти рентгенӣ); *dental borer* (мошини бор, пармаи дандон, чархи пармарони дандон).

Ҳамин тариқа, аз таҳлили таркиби сарфӣ истилоҳоти дандонпизишкии табобатӣ маълум гардид, ки миқдори бештари истилоҳоти ин бахшро дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳоти истилоҳ-ибораҳо ташкил намуда, шумораи истилоҳоти содаву сохта ва мураккаб он қадар зиёд нестанд. Таҳлили омории зерин таносуби ададии истилоҳоти ин бахшро дар забонҳои муқоисашаванда бозгӯ мекунад.

Диаграммаи № 1. Таркиби сарфӣ истилоҳоти дандонпизишкии табобатӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дандонпизишкии ҷарроҳӣ. Вожаву истилоҳоти ин бахш, асосан, аз он истилоҳу истилоҳ-ибораҳое иборатанд, ки ҷарроҳӣ, пайванди бофтаҳои устухон, қандан ва иваз намудани дандонро ифода мекунанд. Ҳамаи он истилоҳоти мансуби дандонпизишкии ҷарроҳие, ки мо дар раванди гирдоварии мавод рӯбарӯ шудем, аз ҷиҳати таркиби сарфиашон ҷунин гурӯҳбандӣ намудем:

а) истилоҳоти сода. Бештари истилоҳоти ин бахшро исмҳои моддӣ ва маънӣ ташкил мекунад, ки дар раванди ҷарроҳии дандон корбаст мешаванд, ба монанди: *анбӯр (forceps)*: *Усто анбӯр андохту паҳи кард, дандонҳо қисир-қисир карданд. Усто анбӯр менадозад, бемор баробари дастони усто қариб аз ҷояш мехезад, боз гурси ба пушт меафтад, аз чашмонаш ашк мерезад, гап зада наметавонад, фақат сар меҷунбонад, ки касе маъноӣ онро намефаҳмад* [6]. *исканҷа (clamp, forceps, clip, sliding catch); curette (асбоб барои бурида партофтани яраи фасоднок).* Муодили вожаи *анбӯр* дар забони англисӣ истилоҳи *forceps* буда аз пешояди *for*, исми *ser* ва бандаки *-s* бунёд ёфта, маъноӣ «асбобест, ки барои кандани дандони пӯсида ё хӯрашуда истифода мешавад»-ро ифода мекунад.

а) истилоҳоти сохта. Ин намуди истилоҳот дар ҳар ду забон ҳам, ба воситаи ба решаи вожаву истилоҳ ҳамроҳ гардидани пешванду пасванд сохта мешаванд: *retractor (ретрактор (асбоб барои дур кардани бофтаҳои нарми лабҳо ва рухсораҳо аз радаи ё қатори дандон), extraction (кандан) excavator (асбоб барои кандани бофтаҳои нармишудаи дандон);*

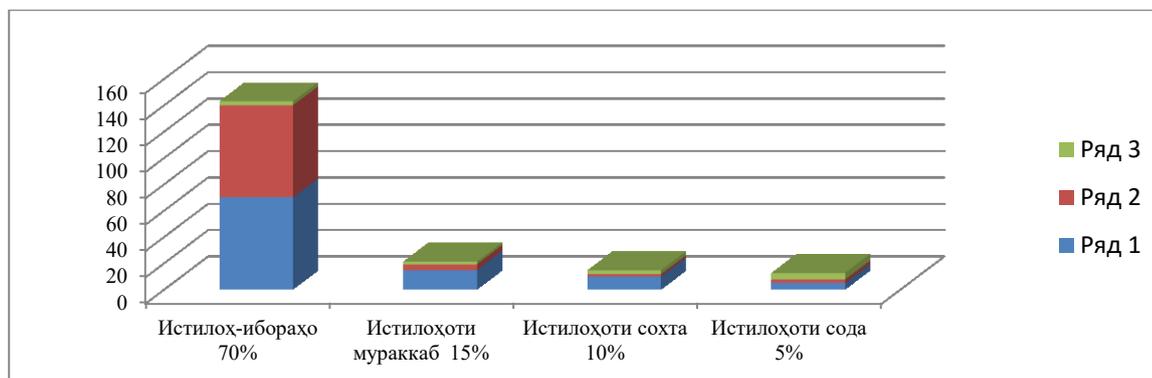
в) истилоҳоти мураккаб. Истилоҳоти мураккаби ин гурӯҳ чандон зиёд нестанд ва мо дар раванди таҳлилу баррасӣ воҳидҳои истилоҳии мураккаби зеринро мушоҳида намудем: *нештар*. Сарфи назар аз он ки истилоҳи мазкур сирф тоҷикӣ аст, аммо доираи истеъмоли он маҳдуд буда, дар бештари ҳолатҳо муродифи айнаниқтибосшудаи он, яъне *скалпел* истеъмом мешавад: *Он ҷо скалпел (теги ҷарроҳӣ), кетгут (ришта барои дӯхтани ҷароҳат), дастпӯшаки резинӣ, докаи ҳам сабт шуда, ки соҳибони бемор бояд аз доруҳона харида биёранд* [6]. Муодили вожаи *вожаи скалпел* дар забони тоҷикӣ – истилоҳ-ибораи исми изофии *теги ҷарроҳӣ* буда, доираи корбурди он фарроҳ аст, яъне он дар ҳама бахшҳои тибб корбаст мегардад.

Гузашта аз ин, дар гурӯҳи мазкур исмҳои мураккабе мавҷуданд, ки решаи якумашон исм ва решаи дуюмашон феъл буда, номгӯи ин ё он асбоби дандонпизишкии ҷарроҳиро ифода мекунад, ба монанди: *сӯзандор, сӯзанмон, сӯзанмонак, сӯзандорак*. Масалан, асбоби *сӯзандорак* барои нигоҳ доштани сӯзани ҷарроҳӣ, ки ба воситаи он табиб чокҳоро медӯзад. Муодили истилоҳҳои зикршуда дар забони англисӣ низ исмҳои мураккаб буда, ҷузъи дуюмашон на феъл, баски исм мебошанд: *needle-holder, needle-driver, needle-carrier*.

г) истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳо. Аксарияти истилоҳоти дандонпизишкии ҷарроҳиро дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳ-ибораҳо ташкил мекунад, ки аз ду ва ё зиёда ҷузъ иборат буда, ҷузъҳо тавассути алоқаҳои мухталифи наҳвӣ ба якдигар пайваст мешаванд, ба монанди: *анбӯрҳои найзашакл (bayonet-shaped forceps), анбӯрҳои минқоршакл (beak-shaped forceps) анбӯрҳои уфуқӣ (horizontal forceps), докаи тамъизшуда (sterile bandage/gauze), кандани дандонҳои доимӣ (removal/extraction of permanent/succedaneous teeth), кандани дандонҳои шир/аввалин (removal/extraction of baby/deciduous/milk teeth/primary teeth), аломати манъ ба ҷарроҳӣ (contraindication to surgery), тайёрӣ ба кандани дандон (preparation to removal/extraction of a tooth), кандани дандон аз решагоҳи он (removal [extraction] of tooth from alveolar); removal/extraction of root of tooth with forceps (кандани решаҳои дандон ба воситаи анбӯрҳо); removal/extraction of premolar/ bicuspid (tooth) (кандани дандони курсии хурд), removal/extraction of upper premolar/ bicuspid (tooth) (кандани дандони курсии хурди боло); removal/extraction of lower premolar/ bicuspid (кандани дандони курсии поён); endodontic excavator экскаваторҳои эндодонтӣ (асбобест ҳангоми муолиҷаи ҷӯяки решаи дандон барои кандани дандони пӯсида ё вайроншуда ва пулли он (бофтаи тунуки мағзи дандон) истифода мешавад).*

Ҳамин тавр, аз таҳлили таркиби сарфии истилоҳоти дандонпизишкии ҷарроҳи метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки миқдори бештари истилоҳоти ин қисмати дандонпизишкиро дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳоти исмҳои таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои исми изофой дар бар гирифта, теъдоди дигар анови истилоҳот камтар мебошанд. Таҳлили омории истилоҳоти ин бахшро дар шакли диаграмма метавон чунин тасвир кард:

Диаграмаи № 2. Таркиби сарфии истилоҳоти дандонпизишкии ҷарроҳӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дандонпизишкии ортопедӣ ё радодӣ. Луғоту истилоҳоти ин бахш, асосан, истилоҳу истилоҳ-ибораҳо мебошанд, ки ошкор ва бартараф намудани вайроншавии комили бутунии радаи дандонҳо, барқарор намудани вазифаҳои узвҳои дандону чоғ, гузоштани дандонҳои сунъӣ ва устуворро ифода мекунанд. Ҳамаи он истилоҳоти мансуби дандонпизишкии ортопедӣ, ки мо дар раванди гирдоварии мавод мушоҳида намудем, аз ҷиҳати хусуситяи лингвистиашон чунин дастабандӣ намудем:

истилоҳоти сода. Миқдори истилоҳоти содаи ин гурӯҳ он қадар беш нестанд, ба монанди: *камон < камони лағчанда; поя – пояи/асоси дандон пояи дандони маснуии лавҳагии гирифташаванда даҳлез < даҳлези даҳон, камонаи даҳлезӣ, майли даҳлезӣ, загила (барҷастагие, ки дар сатҳи устухонҳо бар асари зарбулат ва бемори пайдо шудааст; ташиклаи устухона дар шакли барҷастагӣ, дунгӣ) загилаҳои хурдшакл, загилаҳои миёнашакл, загилаҳои калоншакл; зин – зини дандони сунъии камоншакл, зини маҳкамсози маводи дарбеҳкунанда; clasp (чангак, часпак)*

Бояд ишора науд, ки дар низоми истилоҳоти дандонпизишкии забони тоҷикӣ бархе вомвожаҳои мавҷуданд, ки тавассути усули калка (тарҷумаи ҳарф ба ҳарфи калимаҳо) бунёд ёфта, то ба имрӯз бо ҳамон шакл қорбаст мешаванд: *бюгел (камона, дандони маснуии камонашакли гирифташаванда) < Машгулиятҳои қаблаамалӣ аз фанҳои технологияи сохтани протезҳои бюгелӣ, муқимӣ ва ғайри муқимӣ дар ин лабораторияҳо бо роҳбарии устодон гузаронида мешавад.* [6]. Истилоҳи *фасетка* низ бо усули калка сохта шуда маънии “сутайҳ, сатҳи хурди суфта, протези ё дандони сунъии омехта, ки аз маводи филизӣ ва пластикӣ сохта мешавад”-ро ифода мекунанд. Онро дарҳолати тайёр намудани дандонҳои сунъии пулшакли гирифтанишаванд дар ҷойи нуқсонҳои қатори дандонҳо гузошта ба дандонҳои такаҷоғ аз як тараф васл мекунанд.

истилоҳоти сохта. Ин анвои истилоҳот амсоли воҳидҳои истилоҳии қабланзикршуда тавассути ба реша илова гардидани унсурҳои воҷасозу истилоҳсоз бунёд мешаванд: *часпак, чангак < чангаки дандони маснуӣ, чангаки ақибкор (acting back clasp), чангаки ҳалқавӣ (ring clasp), чанаки симин (wire clasp), чангаки пружинӣ, чангаки фанарӣ (spring clasp), камона (дандони маснуии гирифташавандаи камонашакл) < камонаи якҷӯякдор (single-flask clasp); камонаи дуҷӯякдор (two-flask clasp); камонаи сеҷӯякдор (three-flask clasp); occluder (окклюдатор, дастгоҳи оддитарин, ки бо моделҳои гачии дар онҳо насбшудаи ҷоғҳо ҳаракатҳои амудии ҷоғҳоро тақрор месозад).*

Истилоҳоти мураккаб. Аксарияти истилоҳоти бахшии жандонпизишкии ортопедӣ – истилоҳоти мураккаби омехта мебошанд: *дандонгузорӣ < Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи стоматология хеле рушд ёфта, усулҳои нави дандонгузорӣ ва табобати дандон роҳандозӣ шудаанд, ки ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мебошанд (Ховар, 2022). дандонсоз < Дар назди маркази саломатию ноҳиявӣ маркази даҳонпизишкӣ фаъолият карда истодааст, ки дар он 7 духтури дорои маълумоти олӣ, 5 ҳамшираи тиб ва 2 дандонсоз қор ва фаъолият карда истодаанд. [“Фарҳор: фаъолияти муассисаҳои тиббӣ рӯ ба беҳбудист” (Фараж) [2019]; дандонсозӣ < Дар бинои асосии коллеҷ инчунин шуъбаи дандонсозӣ вуҷуд дорад, ки дар он ҳам ба қорафтадагон хизмат расонида мешавад, ҳам донишҷӯён бевосита дар рафти қори дандонсозӣ ва андозагирӣ иштирок намуда, таҷриба мегиранд [6]. Муассиса имкони қабули 720 донишҷӯро дар як баст дошта, дар он донишҷӯён аз рӯи 4 ихтисос, аз ҷумла қори*

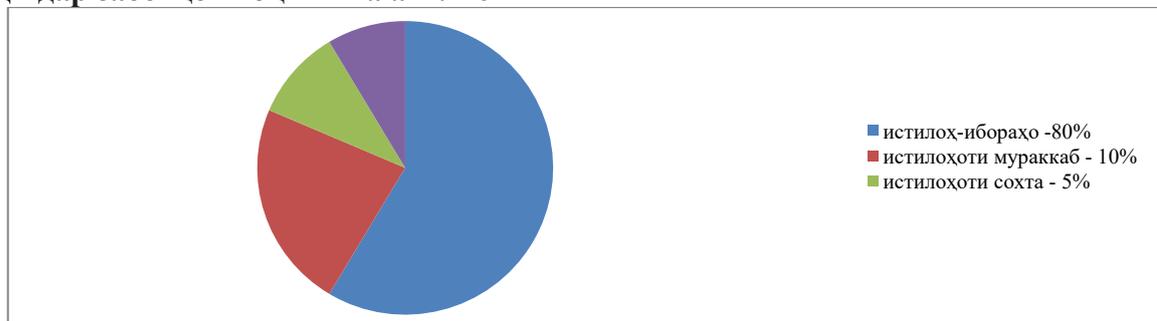
ҳамширагӣ, фарматсевтӣ, момодоягӣ ва кори **дандонсозӣ** омода карда мешаванд [6].; устухонбандӣ < устухонбандии чоги поён; суфтакорӣ, ҷилодиҳӣ, сайқалдиҳӣ.

г) **истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳо**. Микдори аз ҳама беши воҳидҳои истилоҳии дандонпизишкии ортопедиро дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҳам, истилоҳ-ибораҳо ё ибора-истилоҳҳо дар бар мегиранд, ки бар мабной алоқаи тобеъ сохта шудаанд, ба монанди: *дандонҳои сунъӣ, дандонҳои маснӯӣ* < *Аз ҳамин хотир дандонҳоро эҳтиёт кардан лозим аст, чунки қиматбаҳотарин **дандонҳои сунъӣ** низ ҷойи дандонҳои табиӣ моро гирифта наметавонанд. (Oila) [2022]. Ҷӯро беҳаракат назди тиреза, ё ҳангоми нӯшидани дору пайдо мекард, **дандонҳои маснӯияш** бо ҳам совии хӯрда, садои даҳшатноке мебароварданд, нафраташ дуд мекард, хоҳиши сангсор карданиш авҷ мегирифт* [6].; *ҳамвор кардани сатҳи инсидоди радаи/қатори дандон бо роҳи кӯтоҳкунии дандон.*

Як гурӯҳи муайяни истилоҳоти дандонпизишкии ортопедӣ – истилоҳу истилоҳибораҳое мебошанд, ки номгӯии маводу масолеҳ ва олотии қолабгирии дандонҳои ориягӣ ё маснуиро ифода мекунанд, ба монанди: *мум* <*қолабҳои мумӣ бо навардаҳои инсидодӣ; муми табиӣ, муми наботӣ, муми синтетикӣ, муми кӯҳӣ, нефтбитуми табиӣ; парафин (моддаи сафеди муммонанди зудғудоз, ки аз нафт ҳосил мешавад), стеарин (пайвасти органикии қатори алифатҳо, омехтаи кислотаҳои сахти чарб); қолабгирии дандони сунъӣ; ҳалқаи қолабгирӣ; гач – гачи табиӣ, гачи сӯхта, қолаби гачӣ, амсилаи гачӣ, қошуқи қолабгирӣ барои дандони ориягӣ/маснӯӣ; сӯҳон* < *сӯҳони сеқирра, сӯҳони мудаввар, косача* < *косачаҳои чинӣ (-и барои омехта кардани гач), андовача (барои омехта кардани гач); замима.*

Аз ин рӯ аз таҳлили таркиби сарфии истилоҳоти дандонпизишкии ортопедӣ ё раддодӣ ба хулосае метавон омад, ки дар шакли ибора қолаб гирифтани истилоҳоти ин қисмат да ҳар ду забон ҳам дар муқоиса бо истилоҳоти сохтаву мураккаб ва сохтаву сода хеле назаррас буда, диаграммаи дар зер омада тавсифгари таҳлили омории он аст.

Диаграммаи № 3. Таркиби сарфии истилоҳоти дандонпизишкии ортопедӣ ё раддодӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Яке аз шоҳаҳои дигари дандонпизишкӣ – ин пародонтология буда, аз маҷмуи истилоҳу истилоҳ-ибораҳое иборат аст, ки пешгирӣ, ташхис ва табобати бемориҳои бофтаҳои атрофи онро ифода мекунанд. Бештари истилоҳоти ин гурӯҳро исмиҳои мураккаб ва истилоҳ-ибораҳо ташкил мекунанд. Гарчанде ки бархе аз истилоҳоти ин бахш мисли луғоту истилоҳоти фаслҳои қаблӣ бар мабной услули калка бунёд гардида, бо ҳамон шакл истеъмол шаванд ҳам, муодили тоҷикии онҳо бар пояи койидаву қонунҳои вожасозиву иборасозии забони тоҷикӣ сохта шуда ба мутахассисони соҳа хизмат мекунанд, низ ба монанди: *пародонтоз – пародонтоз, вайронии гизогии бофтаҳои пародонт, илтиҳоби римноки бофтаи атрофи дандон, ки дарнатича вораҳо вараму зардоб карда, дандонҳо ҷунбонак мешаванд; пародонт – пародонт, дандонбофта, бофтаҳои атрофи дандон, ҳошияи дандон, қароргоҳи дандон; пародонтит - илтиҳоби бофтаҳои атрофи дандон; гингивит – газаки милки дандон, илтиҳоби вора, илтиҳоби милки дандонҳо; гингивостоматит – илтиҳоби милки дандону даҳон; периостит – илтиҳоби устухонпарда; перикоронит – илтиҳоби милк ва устухонпардаи дандон.*

Ҳамин тавр, аз таҳлил ва муқоисаи таснифоти мавзуии истилоҳоти дандонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳоти дандонпизишкӣ аз лиҳози мазуъ ба қисматҳои зерин дастабандӣ мешаванд: истилоҳоти дандонпизишкӣ табобатӣ, ҷарроҳӣ, ортопедӣ ё раддодӣ ва пародонтӣ. Илова бар ин, шоҳаҳои дигари дандонпизишкӣ (дандонпизишкӣ умумӣ) низ мавҷуданд, ки луғоту истилоҳоти онҳо ба қисматҳои, ки зикрашон дар боло рафт, мансубанд ва мо аз тақрори онҳо худдорӣ намудем.

2. Дар ҳар ду забон ҳам, хусусияти лингвистии истилоҳоти зерқисматҳо ё зербахшҳои дандонпизишкӣ шарҳу тавсифи луғавӣ, таркиби сарфӣ, вижаҳои решашиносӣ ё этимологии онҳо бозгӯ мекунад. Бештари истилоҳоте, ки дар боло ёдоварӣ шуданд, аз нигоҳи таркиби сарфӣ исми таркибӣ ё истилоҳ-ибора буда, дар асоси воситаҳои гуногуни нахвӣ бунёд ёфтаанд.

3. Дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳ-ибораҳои зикршуда бар мабноси анвои гуногуни алоқаи тобеъ сохта шудаанд, яъне агар бештари ҷузъҳои ибораҳои забони тоҷикӣ ба воситаи алоқаи изофӣ ба якдигар пайваст шуда бошанд, пас, ҷузъҳои ибора-истилоҳҳои англисӣ тавассути алоқаи пешояндӣ ё тартиби калима алоқаманд мегарданд.

4. Дар ҳар ду забон ҳам, хусусияти истилоҳии вожаи умумиестемол дар таркиби ибораву ҷумла маълум мешавад, ки ин ҳолатро мо дар раванди таҳлилу муқоисаи маводи пажӯҳиш мушоҳида намудем.

5. Нақши вомвожаҳои дар ташаккули истилоҳоти қисматҳои дандонпизишкӣ забонҳои муқоисашаванда калон буда, бештари онҳо дар забони тоҷикӣ тавассути усули калка сохта шуда, то ба имрӯз ба таҳаввули шакливу маънои рубарӯ нагардидаанд. Дар ҳар ду забон ҳам, заминаи пайдоши истилоҳоте, ки дар боло зикрашон рафт забонҳои латинӣ ва франсавӣ буда, бархе аз онҳо то ба имрӯз бо ҳамон шакли асл дар таркиби луғавии забонҳои таҳқиқшаванда маҳфуз монадаанд.

6. Агар бархе аз истилоҳоти дандонпизишкӣ дар забони тоҷикӣ ба таҳаввули шакли дучор гардида бошанд, ин хусусиятро мо дар низомии истилоҳоти дандонпизишкӣ забони англисӣ мушоҳида нанамудем.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Ҷоматов С.

Адабиёт:

1. Вожаномаи тиббӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А-О. – Д.: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2014. – 808 с.
2. Вожаномаи тиббӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. П-Я. – Д.: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2014. – 816 с.
3. Назаров Т.А. Вижаҳои луғавию маъноӣ ва сохтори истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ: дисс. барои дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология. – Д., 2022. – 231 с.
4. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. О-Я. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
6. https://tajik-corpus.org/tajik_corpus/search
7. <https://context.reverso.net/translation/english-russian/loose+tooth>
8. <https://dictionary.cambridge.org/example/english/milk-tooth>
9. <https://dictionary.cambridge.org/example/english/carries>
10. Sunday Times – London. – 2015.
11. New York Times. – New York. – January 21, 2025.
12. WSJ (Wall Street Journal), June 24, 2018
13. <https://vazhaju.tj/search/дандон>

ТАСНИФОТИ МАВЗУИИ ИСТИЛОҲОТИ ДАНДОНПИЗИШКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таснифоти мавзуии истилоҳоти дандонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Дар ин мақола ҳамаи истилоҳоти гирдовардаи муаллиф нахуст аз нигоҳи мавзӯ гурӯҳбандӣ гардида, баъдан хусусиятҳои лингвистии онҳо муайян шудаанд. Истилоҳоти дандонпизишкӣ забонҳои муқоисашаванда аз нигоҳи мавзӯ ба истилоҳоти табобатӣ, ҷарроҳӣ ва

ортопедӣ ё раддодӣ дастабандӣ чудо мешаванд ва ҳар яке аз ин бахшҳо дар навбати худ фарогири истилоҳ ва истилоҳ-ибораҳои мушаххас мебошанд.

Пайдост, ки аломати истилоҳии ҳар як вожаи умумистеъмом дар таркиби ибораву ҷумла ба назар мерасад ва ин хусусиёти луғоти мансуби дандонпизишкӣ дар мақола пурра инъикос гардидааст. Гузашта аз ин, истилоҳоти мансуби қисмаҳои дандонпизишкӣ аз лиҳози таркиби сарфӣ таҳлилу баррасӣ шуда, хусусиёти фарқкунандиву монандӣ ва умумии онҳо низ дар мақола муайян гардидаанд. Дар барорбари ин, дар мақола бо усули калка сохташавии бархе аз истилоҳоти дандонпизишкӣ тоҷикӣ ва муодили онҳо дар забони англисӣ низ шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, муқоиса, таҳлил, тасниф, дандонпизишкӣ, дандонпизишкӣ табобатӣ, дандонпизишкӣ ҷарроҳӣ, дандонпизишкӣ ортопедӣ ё раддодӣ, калка, умумият, тавофут, монандӣ.

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ СТОМАТОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена тематической классификации стоматологической терминологии в таджикском и английском языках. В данной статье все собранные автором термины сначала классифицируются по темам, а затем определяются их лингвистические особенности. Стоматологическая терминология в сравниваемых языках подразделяется на терапевтическую, хирургическую и ортопедическую терминологию, и каждый из этих разделов, в свою очередь, включает в себя определенные термины и терминосочетания.

Известно, что терминологическая особенность каждого общеупотребительного слова проявляется в составе словосочетаний и предложений, и эта особенность стоматологической лексики в полной мере отражена в статье. Кроме того, в статье анализируются и рассматриваются термины, относящиеся к разделам стоматологии по морфологической структуре, а также определяются их отличительные, сходные и общие черты. Наряду с этим, в статье также интерпретируются образование некоторых таджикских стоматологических терминов и их эквивалентов в английском языке с использованием способа калька.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, английский язык, сравнение, анализ, классификация, стоматология, терапевтическая стоматология, хирургическая стоматология, ортопедическая стоматология, калька, общность, различия, сходства.

THEMATIC CLASSIFICATION OF DENTAL TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is dedicated to the thematic classification of dental terminology in Tajik and English languages. In this article, all terms collected by the author are first classified by topic, and then their linguistic features are determined as well as. Dental terminology in the compared languages is divided into therapeutic, surgical and orthopedic terminology, and each of these sections, in turn, includes specific terms and term-phrases.

It is known that the terminological feature of each commonly used word is manifested in the composition of phrases and sentences, and this feature of dental vocabulary is fully reflected in this article. In addition, terms related to sections of dentistry are analyzed and reviewed by morphological structure and their distinctive, similar and common features are determined in this article as well as. In addition, the formation of some Tajik dental terms and their equivalents in English by using method of calque are also interpreted in this article.

Keywords: language, Tajik language, English language, comparison, analysis, classification, dentistry, therapeutic dentistry, surgical dentistry, orthopedic dentistry, calque, commonality, difference, similarity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадов Назрдин - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, ассистенти кафедраи филологияи англис. Суроға: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: +992939931168; E-mail: mahmadov2018@mail.ru

Сведения об авторе: Маҳмадов Назрдин - Таджикский международный университет иностранных языков имени Соти́ма Улугзаде, ассистент кафедры английской филологии. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. тел.: +992939931168; E-mail: mahmadov2018@mail.ru

About the author: Mahmadv Nazrdin, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzada, assistant at the department of English Philology. Address: 734019, Dushanbe, 17/6Muhammadiev str. tel.: +992939931168; E-mail: mahmadov2018@mail.ru

**МАСЪАЛАҲОИ ОМУЪЗИШИ КАТЕГОРИЯИ ИНКОР ВА ВОСИТАҲОИ
ЛЕКСИКӢ ВА УСЛУБИИ ОН** (дар асоси маводди тоҷикиву англисии асарҳои «Ёддоштҳо
(қ. 1-2)», ҳикояи «Аҳмади девбанд», «Мактаби кӯҳна»-и устод С. Айнӣ)

Мирзонаимзода Ф. Р.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Инкор ба ҷумлаҳо тобиши нави фарқкунанда бахшида, бо ҳамин васила муҳолифати воқеиятро ба мазмуни мусбати он таъкид мекунад. Омӯзиши воситаҳои ифодаи инкор ва таъсири мутақобилаи онҳо дар низоми забон бинобар кам омӯхтани ин ҷанбаи масъала хеле муҳим аст. Масъалаи инкор дар забоншиносӣ аз ҷумлаи он мушкилоти забоншиносӣ, ки таваҷҷуҳ ба он на танҳо бо мурури замон суст намешавад, балки баръакс, дар баробари рушди илми забоншиносӣ ва такмили усулҳои таҳқиқоти он пайваста меафзояд. Шарҳи инро дар микёси ин мушкилот, дар табиати бисёрҷанбаи он пайдо кардан мумкин аст, ки дар навбати худ бо гуногунии шаклҳои зухур дар забонҳои гуногуни сайёра, инчунин мавҷудияти воситаҳои гуногуни ифодаи он дар як забони алоҳида, таъсири доимии онҳо ва ба ҳамдигар даромадани онҳо пайдо кардан мумкин аст. Комилан табиист, ки баъзе ҷиҳатҳои проблемаи инкор ҳануз ба қадри кифоя омӯхта нашудаанд ва дар шарҳи як қатор масъалаҳои дорои характери умумии назариявӣ ва конкретӣ тафовутҳои ҷиддӣ мавҷуданд.

Бо назардошти равишҳои мухталифи омӯзиши инкор метавон мушоҳида кард, ки категорияи инкор бо маънои семантикии изҳорот, яъне бо мафҳуми категорияи мантиқ, бо инкори мантиқӣ ва забонӣ робитаи зич дорад.

Инкори мантиқӣ, яъне мазмуни шакли он мавҷудияти умумии забонӣ аст, зеро дар системаи ҳамаи забонҳои маълуми олам ифода меёбад. Дар забони табиӣ як микёси томи маъноҳои мобайнии семантикӣ мавҷуд аст, ки ё ба тасдиқ ё инкор наздик мешаванд. Ин далелҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки мулоҳизаҳои манфӣ ва тасдиқӣ на ҳамеша дар муносибатҳои гуногун дар забон табиӣ мебошанд. Барои ифодаи як шакли мантиқӣ дар нутқ ҳар дафъа шаклҳои гуногуни забонӣ (лексикӣ, грамматикӣ, фонетикӣ) кашф карда мешаванд.

Мусаллам аст, ки ҳангоми тарҷумаи осори бадеӣ мутарҷим бояд тамоми хусусиятҳои ибораҳои рехта, ба маънои асли ва ё маҷозӣ омадани онҳоро ба инобат гирад. Нависандаи ҳар як асари бадеӣ фаровон аз воҳидҳои фразеологӣ, унсурҳои луғавӣ ва дигар воситаҳои тасвирий истифода мебарад ва барои дақиқ ва пурра ифода намудани фикраш онҳоро дар асар корбаст менамояд. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума паҳлуҳои гуногуни ҳамин ифодаҳо бояд дар забони тарҷумашаванда ба инобат гирифта шавад ва онҳо дар забони тарҷума усулҳои дурусти тарҷумаи худро пайдо кунанд.

Аз нигоҳи тарҷума эҷодӣ устод С. Айнӣ аз тарафи муҳаққиқи тоҷик З. О. Муллоҷонова [1976] як дараҷа омӯхта шудааст. Мавсуф дар монографияш, ки «Услуби нусхаи асл ва тарҷума» ном дорад, иллату нуқсон ва муваффақиятҳои тарҷумаи баъзе унсурҳои забони осори нависандаро ошкор кардааст.

Дар давраҳои гуногуни рушду такомули забон хусусиятҳои инкорӣ, радиҷа ҳамчун объекти забоншиносӣ доништа шудааст. Назарияи инкоро ҳамчун падидаи грамматикӣ, ки хусусиятҳои хоси худро дошта вобаста ба хусусиятҳои муошират дар ин ё он услуби забон ҷой доштанишонро муайян намудаанд, асосан О.А.Прокофева [2002], И.В.Андреева [1974] мебошанд.

Донишманди рус И.В.Андреева [1974] дар мавриди услуби илмии инкор андешаҳои худро пешниҳод намуда, бар он андеша будааст, ки дар услуби илмӣ ин падида мушаххасан ошкор намешавад, яъне кам будани эҳсосот ё ҳиссиёт бар он монеа шуда метавонад.

В.Н. Бондаренко [2002] дар умум чунин мешуморад, ки барои ифодаи инкор феълҳои гуногунро истифода кардан мумкин аст, воситаҳои серпаҳлуи забон, лексика, фразеология, синтаксис, воситаҳои услубии забонҳо, ҳодисаҳои дигари забони ба монанди инкори пинҳонӣ, ки хусусияти услубӣ дорад, ибораҳои манфӣ-инкорӣ, вожаҳои гуногуни хусусияти инкоридошта ва ғ..

Муқоисаи забонҳо яке аз масъалаҳои басо муҳим ва қобили мулоҳиза мебошад. Ҳиссаҳои инқории забони тоҷикӣ ҳамчун воситаҳои асосии баёни инкор дар ҷараёни суҳбат ва навиштани осори манзуму мансур аз ҷониби адибон истифода мегардад. Оид ба таҳқиқи вижагиҳои категорияи инқорӣ, саҳми бархе аз олимони забоншиносии тоҷик назаррас аст.

Мушоҳида мешавад, ки олимони гуногуни тоҷик оид ба инкор ва категорияҳои инқорӣ қорҳои мухталиф ба сомон расонидаанд. Аз ҷумла забоншинос А. Халилов [1977] рисолаеро бо номи «Ҳиссаҳои дар забони адабии ҳозираи тоҷик» ба таърифи расонидааст.

Дар ҳамин раванд забоншиносии дигар ба монанди З. Холназарова [1978] оид ба нишонаҳои категорияи инкор дар забони тоҷикӣ сару қор гирифтаанд.

Забоншиносон мушкилоти омӯзиши категорияи инқорро дар забони тоҷикӣ танҳо дар робита ба омӯзиши забон ва услуби осори бадеӣ ва таълифи китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ баррасӣ мекунад. Забоншиносии тоҷик Б. Камолиддинов [2010], М.Н.Қосимова [1976], Ф.Қ.Зикриёев [1986], Қ.Усмонов [2006] дар асарҳои худ масъалаҳои инқорро танҳо дар заминаи хусусиятҳои ҷумла баррасӣ мекунад.

Бисёр забоншиносон, аз ҷумла: А.А.Потебня, А.Вежицкая бо масъалаи инкор машғул шуда, инқорро аз нуқтаҳои гуногун таҳқиқ намуда, мафҳумҳои худро ба миён гузоштаанд. Барои омӯзиши категорияи инқор шумораи зиёди ақидаҳо ва равишҳои гуногун мавҷуданд.

Г.Пол [1994] инқорро ҳамчун ноқомии муайян қардани робитаи байни ду намоёндагӣ муайян мекунад, зеро ва он ҷое ба вучуд меояд, ки муаллифон кӯшиш мекунад, ки ду нутқро, ки ба ҳамдигар робитаи зиддоранд, пайваст созанд.

Г.Павел [1989] бо мафҳуми мантиқӣ-грамматикӣ инқор, ки ҳангоми кушодани моҳияти инқор дар навбати аввал масъалаи мавҷудияти робитаи байни ашё ва падидаҳо ба миён мегузорад, ба ҳадаф наздик мешуморад.

Ба гуфтаи М. Н. Орлова [1976] инқорро метавон ҳамчун категорияи синтаксисӣ шиноخت. Ба эътиқоди ӯ, инқор на ҳама вақт танҳо дар шакли манфӣ амалӣ мешавад, бадки он метавонад бо дигар тарзҳои забонӣ ё ба таври возеҳ ифода шавад. Аз ин рӯ, инқор категорияи соф маъноӣ буда, бо воситаҳои гуногуни морфологӣ ва синтаксисӣ ифода меёбад. Ба андешаи муаллиф, тасдиқ ва инқор як категорияи сирф лингвистӣ мебошад, зеро ҳам ҷумлаҳои мусбат ва ҳам инқор як ҳолати қорро ифода қарда метавонанд.

Ба андешаи Романенко И.М. [1998], инқор амали муоширатии гуянда аст, аниқтараш ба ақидаи ӯ инқор на категорияи грамматикӣ, балки амалиёти мураккаби коммуникативӣ мебошад, ки бо ёрии он гуянда муносибати худро нисбат ба далели муайяни амал ба шахси дигар мерасонад. Аз ин рӯ, инқор ҳамчун падидаи дохилизабонӣ ҳисобида мешавад: он амали муоширатие мебошад, ки андешаро рад мекунад ё ислоҳ мекунад.

Мушоҳида мешавад, ки аксари забоншиносии олам инқорро ҳамчун категорияи мустақил эътироф намудаанд. Ҳамин андешаҳо махсусан аз нигоҳи Е.И. Шенделс [1975] мувофиқат мекунад. Ба андешаи ӯ «тасдиқ ва инқор робитаи воқеии байни предмет ва ҳодисаҳои воқеиятро ифода мекунад» [12,с.75].

Бояд зикр намоем, ки ҳар як забон системаи махсуси забоншиносии худро дорад ва дар ин замина мавҷуми инқор низ сатҳҳои мухталифро дорад. Омӯзишҳои нишон медиҳанд, ки барои амиқ намудани ҳамин гуна сатҳҳои таҳлили инқор аз нигоҳи муқоисавӣ аҳамияти бештар дорад.

Оид ба хусусиятҳои инқор ва категорияҳои он дар асарҳои И.Н.Бродский [1973] васеъ омӯхта шуда, андешаҳои мушаххас аз нигоҳи ҳуди олим пешниҳод шудаанд, ба монанди: «... тааллуқ надостан (набудани) хусусият ба субъекти фикр, ба ақидаи И.Н. Бродский, хусусияти фарқкунандаи ягон ҳукм нест, зеро муносибати зикршуда дар мафҳумҳои низ ҷой дорад» [3, с.67].

Дар адабиёти фалсафӣ мантиқӣ ба саволи моҳияти инқор, ҳукми манфӣ ҷавоби умумӣ пазируфташуда, пайғирона вучуд надорад, ки онро мавҷудияти яқинд мафҳуми маъноӣ муқаррароти манфӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар мантиқи расмӣ, тасдиқ ва инқор ҳукмҳои

мебошанд, ки аз ҷиҳати сифат муқобиланд. Хусусияти предмет маҳз мавҷудият ё набудани моликият ё муносибати муайян мебошад. Набудани инҳо метавонад хусусияти муҳими объекти додашуда бошад ва ин дар ҳукми манфӣ руҳ медиҳад. Инкор пеш аз ҳама чун унсур мазмуни-маъноӣ ба ҳисоб меравад.

Бояд зикр намоем, ки тафовут миёни андешаи тасдиқ ва ё инкор аз рӯйи хусусиятҳои дуруст ва ё нодуруст будани фикр ё андешаи гуянда сурат мегирад. Мавҷуд набудани чизи мушаххас носозгорӣ, маҳрумият ва ғайраҳо ба категорияҳои гуногуни ифода дохил мешаванд. Аз ин сабаб, маълумоти амиқ дар ифодаи инкори сухан муҳим ба шумор меравад.

Сарчашмаҳои гуногуни илмӣ чӣ психологӣ ва чӣ фалсафӣ андешаи инкорро зухуроти дар забон собитшуда ҳисобида, бар он назаранд, ки он равони инсон нисбат ба воқеият ва вазъияти воқеӣ мебошад.

Ҳар як забон хусусиятҳои муоширати худро дорад. Аз ин ҷо, хусусиятҳои расму оинҳои миллӣ, одатҳои рӯзгор, ҳама чиз, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо ба амал меояд, қабул карда мешаваду қабул намешавад. Ин гуна амалҳо аз одоби иҷтимоии забони модарӣ алоқамандӣ дорад.

Ба андешаи олим ва забоншиносони маъруф О. Йесперсен [1958] ва А. Потенбий [1999] инкор на ҳамчун инъикоси воқеият, балки ҳамчун зухури равонии инсон, эҳсосоти равонӣ ва эҳсосии амали ӯ амал мебошад. Инкор амали муоширатест, ки андешаро рад мекунад ё ислоҳ мекунад, яъне инкор амали нутқ аст, ки мақсад аз он на расонидани иттилооти нав, балки рад кардани андешаи гуфташуда мебошад.

Бисёре аз забоншиносон инкорро ҳамчун категорияи мустақили забоншиносӣ мебинанд, ки дар ҷаҳони воқеӣ мавҷуд аст. Ин нуктаи назарро оид ба табиати категорияи грамматикӣ инкор бори аввал Е.И.Шенделс ба таври доимӣ баён кардааст, ки ба ақидаи у тасдиқ ва инкор робитаи воқеии байни предмет ва ҳодисаҳои воқеиятро ифода мекунад.

Ба ақидаи ин олим, инкор ҳамчун категорияи забонӣ ифодаи робитаҳои манфии байни мафҳумҳоро бо ёрии воситаҳои муайяни забонӣ муайян месозад. Баъзе муаллифон инкорро ифодаи инкори мантиқӣ, баъзеи дигар ҳамчун унсур маъноӣ чумла мешуморанд. Масалан, ба андешаи Н.Г.Озеров, категорияи грамматикӣ инкор инкори мантиқиро ифода намуда, дар навбати худ набудани робитаи воқеии байни зухуроти муайяни воқеиятро инъикос мекунад. Маъноӣ категориалии инкор дар ин мафҳум танҳо бо ифодаи набудани алоқаҳои объективӣ маҳдуд аст. Дар воқеият инкор набудани на танҳо алоқа, балки предметҳо, ҳодисаҳо ва хусусиятҳои онҳоро ифода мекунад. Он муаллифоне, ки инкорро ифодаи дар воқеияти объективӣ набудан, вучуд надоштани чизе мефаҳманд, ба ҳақиқат наздиктаранд.

Категорияи инкор ба аксари забонҳои дунё хос аст, аммо дар ин баробар мушқилот ва доираи нофаҳмиҳоро низ миёни забоншиносон ба бор овардааст. Маълум аст, ки инкори умумӣ роҳи воситаҳои ифодаи худро хеле барвақт пайдо кардааст. Мушқилоти асосии он агар аз як тараф таърифи худи мафҳуми инкор бошад, аз тарафи дигар баъзе ҷузъиёти дигар ба монанди хусиятҳои амиқ наомӯхтаи он мисли ҷанбаҳои услубӣ, имконияти категорияи инкор дар таркиби матн, ба миён омадани аксуламалҳои инкорӣ ҳангоми муошират, ки онҳо низ хусусиятҳои худро доранд, аз қабилӣ ҳамин мушқилот мебошанд.

Ба гуфтаи забоншиносони маъруф О.Йесперсен ва А. Потенбий [1917] инкор амали муоширатест, ки андешаи шахси дигарро рад мекунад ё ислоҳ медиҳад, яъне инкор амали нутқ аст, ки мақсад аз он на расонидани иттилооти нав, балки рад кардани андеша мебошад [1917].

Дар асоси ҳамин нуктаи назар метавон ба андешае омад, ки тафовути инкорро аслан дар ҳислату характери ифодаи он, ки ба ин ё он мардум хос аст, мушаххас кардан имкон дорад.

Ҳар як асари бадеӣ, ба дарку зехни хонандаи он таъсир мерасонад. Тасвирҳои бадеӣ, образнокии ифода, ифодаи эҳсосоти гуянда махсусан дар матни асари бадеӣ ногузир аст. Аз ин рӯ, услуби ифодаи ҳамин тасвирҳо муносибати хонандаро нисбат ба асар дигаргун месозад.

Хусусияти фарқкунандаи матни бадеӣ на танҳо ба маъно дахл дорад, дар он хусусиятҳои ифодаҳои иловагии маънавӣ, ки ба доираи истифодаи вожаҳои мувофиқ ё муодил вобастаанд ва робитаи ногустастани ифодаи ягонро ташкил медиҳанд.

Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки инкор вазифаҳои гуногунро дар бар мегирад, ба монанди - изҳороти манфӣ: дастурамал ва шарҳ.

Масалан, гуянда фармонро бачо меоварад, то дигар сӯхбатро идома надихад, дар дигар ҳолаи гуянда инкори рад кардани ягон амалро дар шакли маслиҳатҳо ифода карда метавонад, яъне дар шакли амрӣ додани тавсия ба мусоҳиб. Маҳдудиятҳои забонӣ одатан феълӣ мебошанд, изҳоротҳое, ки сохтори амиқи феълиро доранд. Як гурӯҳи дигари онҳо изҳороти манфӣ мебошанд, яъне огоҳӣ медиҳанд ва ё тавсия, маслиҳат, ба монанди:

... the time is not yet ripe for you to understand such things ... [4, с. 43]. - **Ҳоло ба ту барои фаҳмидани ин гуна чизҳо вақт нарасидааст – мегуфт** [1, с.76].

Маслиҳатҳо асосан ба ҳам монанданд, изҳорот имконнопазирии иҷрои ягон амалро таъкид мекунад. Дар ин ҳолат, сухангӯ кушиш мекунад, ки ҳамсӯхбатро таҳқир кунад, моҳияти изҳорот дар эътироз аст.

Ба гурӯҳи раддияҳои забонӣ изҳорот дохил мешаванд. Пурзур намудани нияти коммуникативиро таъмин менамояд: - *He said; “I didn’t take the Qozibachas advice to mortgage our land in Sokter to them, because if I did we would end up without a home there and would be left as refugees in this barren hamlet”* [4, с. 42]. - **Хайрият, ки ман ин қарзро аз ягон ғойдахӯр нагирифтаам, ё ин ки тақлифи қозизодаҳоро қабул намуда....вагарнадар ин деҳаи хароб абадулобод мусофир шуда мемондем** [1, с. 14].

Бояд тавачҷуҳ намоем, ки инкорро метавон тавассути изҳори хушмуомилағӣ, бо тағйири услуби гуфтор ба миён гузошт:

- *Падарам ба ин сухани модарам сарашро пасу пеш ҷунбонида нимхандае кард ва баъд аз он дар ҳолате, ки бар рӯй ва чашмонаш асарӣ андӯх зиёдтар гардид, гуфт* [1,с.26].

- *After she had been told all about my father’s progress through the devastation, my mother said; “Today you went to help out my father instead of seeing to your own affairs: whereas you have always said that the wheel in hand has to be finished first.” At these words father nodded and half smiled* [4, с.57].

Мавҳуми инкор дар ифодаи баҳо додан ба суханони ҳамсӯхбат низ меояд. Бо вучуди ин, ин гуна изҳорот арзиши забонии худро дар ҳоле гум намекунад, ки он тобишҳои услубии худро дошта бошад, зеро дар ин маврид хусусияти хушмуомилағиро нишон дода, ҳамсӯхбатро ба ҳолат ногувор намеоварад: -*Магар инҳоро мекушанд? – Не, - гуфт ӯ, - инҳоро бо ҷӯб ҷазо медиҳанд* [1,с.206]. - *Are they going to kill them? No, he said, they are punished with a stick* [4, с.106].

Инкори қатъӣ ради қатъии касе дар иҷрои ягон амал мебошад, ки мусоҳиб барои иҷрои он комилан зид аст:

- *Агар мулло бошед, - гуфт падарам, - ба ҷасадаш нигоҳ накарда бо ин писари ман, ки ҳаитсола аст, мунозира кунед* [1, с. 26]. - *... if you are a mullah, my father said, “Forget that he is smaller than you and complete with my eight-year-old son here in scholarship”* [4, с.78].

Инкор дар нутқи шифоҳӣ низ хусусиятҳои худро дорад. Ин амал ба ҳар гуна изҳорот дахл дорад, ки ҳамсӯхбат ақидаи ғайриқобили қабули худро баён мекунад: *Ба мактабдор чӣ шудааст? – гуфт хатиб бо оҳанги нохушнӯдона. - Ҳеч чиз нашудааст, аммо бесавод аст, – гуфт падарам ва илова кард* [1, с. 41]. - *“What’s the matter with the teacher?” asked the khatib pointedly. “Nothing’s the matter, except that he’s illiterate,” my father replied* [4, с. 246].

Дар доираи андешаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки воситаҳои инкор дар тарҷума ба услуби ифодаи он таъсири мушаххас мерасонанд, зеро дар забони англисӣ хусусиятҳои гуногуни ифодаи он мавҷуданд, ки нисбат ба забони тоҷикӣ имконоти бештар доранд. Ин амал агар дар забони англисӣ барои ифодаи фикри гуянда мусоидат карда тавонад, аз тарафи дигар барои мутарҷимон мушкилоти гуногунро эҷод карда метавонад, ки боиси тарҷумаи носаҳеҳ шуда метавонанд.

Мавзуи инкор яке аз падидаҳои мураккаби грамматикаи забони англисӣ мебошад. Инкор проблемаи забоншиносӣ, ки забоншиносон бар болои он кор мекунад. Дар баррасии ин мушкилот бисёр нозукиҳо ҳануз ҳалношуда боқӣ мондаанд.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Муҳаммадҷонзода О.О.

Адабиёт:

1. Бархударов Л.С. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов, Д.А. Штеллинг. - 4-е изд., испр. - М.: Высшая школа, 1973. - 423 с.
2. Бобомуродов, Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ /Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 428 с.
3. Бродский, И. Н. Отрицательные высказывания / И. Н. Бродский. -Л., 1973. - 103 с.
4. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. / И.Р. Гальперин. - М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1958. – 455 с.
5. Бондаренко В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. / А.В. Бондарко. -М.: Наука, 1983. - 212с.
6. Гетманова А.Д. Отрицание в системах формальной логики. / А.Д. Гетманова. - М.: Наука, 1972. – 298 с.
7. Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ. / Л.А. Новиков. - М Изд-во «Русский язык», 1988. 300 с.
8. Исламова П.Н. Лексико-грамматические средства выражения отрицания / П.Н. Исламова // – Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. – 2017. №3/2 – С.78-84.
9. Косарева В.А. Вопросительно-отрицательные предложения в современном английском языке. / В.А. Косарева. Автореф.: дис. . канд. филол. наук: 10.02.04. .: Ленинград, 1982. - 23с.
10. Туйгунов Н.Х. Сравнительно-семантический анализ лексики выражающей части тела в таджикском и английском языках на основе произведений С.Айни. /Н.Х. Туйгунов. – Душанбе: Изд. РТСУ, 2012. – 162 с.
11. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1988. – 100 с.
12. Шендельс Е. И. Некоторые принципы стилистической грамматики. Е. И. Шендельс. // Стилистика художественной речи. – Л., 1975. – С. 159.
13. Jespersen O. Negation in English and other Languages. Copenhagen: Ejnar Munksgaard, 1917. – 180 p.

Сарчашмаҳо:

1. Айни С. Ёддоштҳо. Ҷ.1,2. /С. Айни – Душанбе: Адиб, 1990. - 352 с.
2. Айни С. Мактаби кӯҳна. / С. Айни – Сталинобод. Нашр.дав.точ. 1955, 50 с.
3. Айни С. Аҳмади девбанд. //Асарҳои мунтахаб. / С. Айни Нашр.дав.точ. – Сталинобод. 1943, 277 с.
4. J. Perry., Rachel Lehr. The sands of Oxus (Reminiscences). – Mazda publisher, Costa Mesa, California. 1998, 275 p-s.

МАСЪАЛАҲОИ ОМУЪЗИШИ КАТЕГОРИЯИ ИНКОР ВА ВОСИТАҲОИ ЛЕКСИКӢ ВА УСЛУБИИ ОН (дар асоси маводди тоҷикиву англисии асарҳои «Ёддоштҳо (ҷ.1-2)», ҳикояи «Аҳмади девбанд», «Мактаби кӯҳна»-и устод С. Айни)

Ба масъалаҳои омуъизи категорияи инкор марок зоҳир кардан сабабҳои зиёде дорад. Яке аз сабабҳо умумияти он мебошад. Категорияи инкор ҳоси аксари забонҳои ҷаҳон буда, бо воситаҳои гуногун ифода меёбад. Дар ин раванд масъалаҳои ҳастанд, ки ҳануз ҳам баъзе душворихоро рӯи кор меоваранд, ба монанди: таърифи мушаххаси категорияи инкор, тафовути категорияи инкор, серпахлу будани категорияи инкор, тафовути категорияи инкор дар таркиби матн, ифодаи эҳсос дар муошират, паҳлуҳои услубии ифодаи инкор, имкониятҳои гуногуни инкор дар муошират ва ғ.

Бояд зикр намоем, ки барои пурра ошкор намудани мафҳуми инкор, ба таври васеъ муайян кардани роҳи воситаҳои ифодаи он ҳодисаҳои дар нутқ истифода шудани онро таҳлил кардан зарур аст, ки ин амал дар доираи асарҳои бадеӣ имконпазир аст. Маҳсусан, тобишҳои гуногуни маъноӣ ва услубии он дар таркиби намунаҳои асарҳои бадеӣ возеҳтар аст. Аз ин рӯ, интиҳоби асарҳои бадеӣ диссертатсия низ беҳадаф нест. Маҳз дар асоси ҳамин асарҳои усулҳои ифодаи инкорро дар сатҳи синтаксисӣ, луғавӣ, морфологӣ, инчунин воситаҳои дигар баррасӣ кардан мумкин аст. Маҳсусан, воситаҳои услубии ифодаи инкор, ки яке аз паҳлуҳои камомӯхташуда дар забоншиносӣ мебошад, дар таркиби матни бадеӣ хусусиятҳои нозуки ифодаи худро возеҳ нишон дода метавонанд.

Калидвожаҳо: категорияи инкор, умумият, воситаҳои гуногун, таърифи мушаххас, тафовут, серпахлу, таркиби матн, ифодаи эҳсос, муошират, паҳлуҳои услубӣ.

ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ КАТЕГОРИИ ОТРИЦАНИЯ, ЛЕКСИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА (на основе материалов таджикской и английской версий произведений «Мемуары (т.1-2)», рассказ «Ахмади Девбанд», «Старая школа» С. Айни)

Существует много причин заинтересоваться изучением категории отрицания. Одной из причин является его всеобщность. Категория отрицания свойственна большинству языков мира и выражается различными способами. В этом процессе существуют вопросы, которые все еще вызывают некоторые трудности, такие как: конкретное определение категории отрицания, различия в категории отрицания, многогранность категории отрицания, различия в категории отрицания в композиции текста, выражение эмоций в общении, стилистические аспекты выражения отрицания, различные возможности отрицания в общении и т. д.

Следует отметить, что для полного раскрытия понятия отрицания необходимо проанализировать в широком смысле способы и средства его выражения, случаи его употребления в речи, что возможно в рамках художественных произведений. В частности, его разнообразные смысловые и стилистические оттенки наиболее ярко проявляются в композиции образцов художественных произведений. Именно на основе художественных произведений можно рассмотреть способы выражения отрицания на синтаксическом, лексическом и морфологическом уровнях, а также другие средства. В частности, стилистические средства выражения отрицания, являющиеся одним из наименее изученных аспектов языкознания, могут наглядно продемонстрировать тонкие особенности их выражения в композиции художественного текста.

Ключевые слова: категория отрицания, общность, различные средства, конкретное определение, различие, многогранность, структура текста, выражение эмоций, коммуникация, стилистические аспекты.

THE PROBLEMS OF STUDYING THE NEGATIVE CATEGORY, LEXICAL AND STYLISTIC MEANS (based on materials of Tajik and English versions of works «Memoirs (v.1-2)», story «Ahmadi Devband», «Old School» by S. Ayni)

There are many reasons to be interested in studying the category of negation. One of the reasons is its universality. The category of negation is inherent in most languages of the world and is expressed in various ways. In this process, there are questions that still cause some difficulties, such as: a specific definition of the category of negation, differences in the category of negation, the versatility of the category of negation, differences in the category of negation in the composition of the text, the expression of emotions in communication, stylistic aspects of expressing negation, various possibilities of negation in communication, etc.

It should be noted that for a full disclosure of the concept of negation, it is necessary to analyze in a broad sense the ways and means of its expression, the cases of its use in speech, which is possible within the framework of literary text. In particular, its various semantic and stylistic shades are most clearly manifested in the composition of samples of works of art. It is on the basis of works of art that we can examine the ways of expressing negation at the syntactic, lexical and morphological levels, as well as other means. In particular, stylistic means of expressing negation, which are one of the least studied aspects of linguistics, can clearly demonstrate the subtle features of their expression in the composition of a literary text.

Keywords: category of negation, commonality, various means, specific definition, difference, versatility, text structure, expression of emotions, communication, stylistic aspects

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзонаимзода Фотима Раҳматҷон – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, докторанти кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 146. Тел.: 929100712. E-mail: rahmatovaf13gmail.com

Сведения об авторе: Мирзонаимзода Фотима Рахматджон - Национальная Академия наук Таджикистана, докторант кафедры иностранных языков. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 146. Тел.: 929100712. E-mail: rahmatovaf13gmail.com

Information about the author: Mirzonaimzoda Fotima Rahmatjon - National Academy of sciences of Tajikistan. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 146. Doctor (PhD). phone: 929100712. E-mail: rahmatovaf13gmail.com

**ФЕЪЛҲОИ ДЕСТРУКТИВӢ: МАЪНОИ СЕМАНТИКӢ ВА ТАБАҚАБАНДӢ
(дар асоси феълҳои забони шуғнонӣ)***Назаришоева Ч.Р.***Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ**

Истилоҳи деструксия аз рӯи нуқтаи назари фалсафӣ – ахлоқӣ ва зебоипарастӣ маънои манфии падидаҳои харобиовари воқеиятро ифода мекунад. Дар фарҳангҳо ва дигар қорҳои анҷомёфтаи марбут ба ин падида истилоҳи деструксия ба маънои вайронкунӣ, нобудкунии сохти муқаррарии чизе омадааст [9, с. 5, с. 135-145].

Деструксия дар воқеияти атрофамон ҳамчун яке аз намудҳои амал шинохта мешавад, ки инъикоси худро дар забон пайдо мекунад. Дар забоншиносии муосир калимаҳое, ки маънои "вайроншавии объектҳои воқеияти атроф"-ро ифода мекунанд, бо роҳҳои гуногун муайян карда мешаванд: калимаҳое, ки хусусияти инъикоси вайроншавии объектро мефаҳмонанд, калимаҳо (феълҳо)-е, ки инъикоскунандаи тағйирёбии объект мебошанд ва калимаҳое, ки маънои нобудшавии объектро ифода мекунанд. Аммо муҳаққиқон бидуни истисно, ин лексемаҳоро бо ишора ба таъсири қувваи ҷисмонии объекти ҷондор ба ашӣи бечон, ки боиси тағйирёбии сифатӣ ё миқдорӣ ашӣ, тағйирёбии ҳолати он ва аз навсозӣ ё барҳам додани объект мегардад, алоқаманд мекунанд [9, с. 21; 10, с. 28].

Бо назардошти ақидаҳои ин муаллифон дар бораи падидаи деструктивӣ, мо чунин мешуморем, ки деструксия (тахриб) қариб ба ҳамаи падидаҳои воқеияти объективӣ хос буда чунин нишонаҳоро барои фарқ кардани амали деструктивӣ асос мешуморем: чудо кардан ё ба қисмҳо тақсим кардани ашӣ ё объект, вайроншавии ашӣ ё объект, тағйироти ягон объект дар натиҷаи вайроншавӣ; ҳар гуна тағйирёбии сохтори чизе таҳти таъсири қувваҳои гуногун, яъне қувваи табиӣ, физикӣ ва ғ. ва имконпазирии иҷрои вазифаҳои қаблан ба он хос аз ҷониби объект; вайроншавии объект таҳти таъсири ҳарорат, зухуроти табиӣ ва ғ., ки ҳамчун худвайроншавии объект қабул карда шудааст.

Аз рӯи таҳлили маводи илмиамон дар забони шуғнонӣ ҳолати деструктивӣ бештар хоси феълҳо мебошад. Муҳаққиқ Фатхқуллина Ф., ки масъалаи концепти «деструксия» ва роҳҳои пешниҳоди онҳоро дар забони русӣ таҳқиқ кардааст, ҷонибдори он аст, ки ҳар гуна вайроншавӣ (тахриб) аломати амалу ҳаракати предмету ҳодисаҳое мебошад, ки дорои тамдиди замони мебошанд [10, с. 57-67].

Вобаста ба он ки ҳар гуна вайроншавии предмет вобаста ба амал мебошад, аз ин рӯ дар мақолаамон тасмим гирифтём, дар бобати феълҳои деструктивӣ дар забони шуғнонӣ бо мисолҳои мушаххас хусусиятҳои ин гурӯҳи феълҳоро муайян намоем.

Феълҳои деструктивӣ дар системаи луғавии сохтори дигар забонҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунанд ва таваҷҷуҳи муҳаққиқони дигар забонҳо ба ин гурӯҳи феълҳо зиёд аст. Дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ феълҳои деструктивӣ дар шакли рисолаи диссертатсионӣ ва дар доираи мақолаҳои илмӣ аз назари маънои луғавӣ-семантикӣ, муқоисавӣ ва ғ. қор карда шудаанд [11; 6] ва дар доираи мақолаҳои илмӣ [5] мавриди тадқиқу таҳлил қарор ёфтаанд.

Дар забони шуғнонӣ, ки ба ин мавзӯ ба мисли дигар гурӯҳҳои лексикӣ-семантикии феълҳо, аз қабилҳои феълҳои ҳаракат, феълҳои амал, ки дар мақолаҳои қаблӣ низ зикр гардид [7, 92], диққат зоҳир нагардидааст, барои амиқтар дарк кардани маъноу хусусиятҳои ин гурӯҳи феълҳо мо қорҳои ба таърифи дигар забонҳо, бахусус забонҳои тоҷикӣ ва русиро мавриди мутолиа қарор гирифтём.

Мутолиаи адабиёти мавҷуда роҷеъ ба падидаи деструксия дар дигар забонҳо ба мо имкон дод, ки маълумоти илмӣ бештареро пайваства ба ин мавзӯ пайдо кунем ва ба дарки баъзе нозуқиҳои ин масъала аз ҷиҳати ҳам назариявӣ ва ҳам амалӣ худро омода кунем. Маълум гардид, ки дар забони шуғнонӣ феълҳои бо маънои деструктивӣ хеле зиёданд ва хусусиятҳои гуногуни маъноиро доро ҳастанд, ки як ҳавзаи бисёр муҳимми мавҷудияти табиат ва инсониятро тавсиф мекунанд. Аз рӯи хусусиятҳои маъноии ин феълҳо имконият дорем ҷанбаҳои муҳталифи ин гурӯҳи лексикиро чуқуртар омӯзем.

Дар доираи мақолаи мазкур мо бештар диққат ба он равона кардем, ки дар забони шуғнонӣ ин феълҳо кадом гурӯҳҳои семантикиро ташкил медиҳанд ва вобаста ба он ки таъсир ба объект чӣ гуна аст, намудҳои деструксия (тахриб)-ро нишон диҳем.

Вобаста ба маъноӣ семантикӣ феълҳои деструктивиро ба якчанд гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст.

1. Феълҳои деструктивӣ (тахриб)-и ҷисмонӣ. Феълҳои деструктивӣ бо маъноӣ тахриби ҷисмонӣ нишон медиҳанд, ки амали ҷисмонӣ ба объект равона карда шудааст, ки дар натиҷа объект тағйир меёбад, ё вайрон мешавад ва дар бисёр мавридҳо вазифаи қаблӣ хоси худро иҷро карда наметавонад. Ба таври дигар гӯем, асоси семантикии гурӯҳи феълҳои деструктивиро мафҳумҳои вайроншавӣ пурра, ё тағйирёбии объекти таъсири харобиовар ташкил медиҳанд. Деструксия (тахриб)-и ҷисмонӣ феълҳои содаю таркибии номи забони шуғнонӣро дар бар мегирад, ки ҳам аз таъсири субъекти зинда ва ҳам аз таъсири дигар қувваҳои табиӣ ба тахриб дучор мешаванд. Масалан, феълҳои *virixtow* «шикастан», *nixfentow* «кандан», *yiméxtow* «хоидан», *pididow* «сӯзондан», *xixixtow* «буридан», *nixêrtow* «вайрон кардан», *čāng dēdow* «харошидан», *čāxt čīdow* «каҷ кардан», *nixpidow* «зер кардан», *kānd čīdow* «қисмат кардан», *wirextow* «чок кардан», *kūz čīdow* «сӯроҳ кардан» ва ғ. дар забони шуғнонӣ маъноӣ деструктивиро ифода мекунанд.

2. Феълҳои деструктивиӣ (тахриб)- ахлоқӣ. Ин феълҳо дар контекстҳои гуногун истифода шуда, ҷанбаҳои физикӣ ва ахлоқӣ тахрибро инъикос менамоянд. Дар забони шуғнонӣ феълҳои деструктивиӣ ба маъноӣ тахриби ахлоқӣ хусусияти тасассуроти манфии ҳолати ҳиссӣ ва руҳии шахсро мунъакис мекунанд. Феълҳои бо ин маъно дар забони шуғнонӣ он қадар зиёд нестанд ва шумораи мавҷудбудаи ин гурӯҳи феълҳо аз феълҳои таркибии номӣ иборат мебошад: Масалан, феълҳои *izo dēdow* «шарманда кардан», *xarmindā čīdow* «шарманда кардан», *badnūm čīdow* «бадном кардан», *kūri sitow* «шарманда шудан», *fānd dēdow* «фиреб кардан», *xoj čīdow* «тарсондан» ва ғ. аз ба ин гурӯҳ дохил мегарданд.

Хуллас, ҳар кадоме аз феълҳои тахриби ахлоқӣ маъноӣ асари манфӣ доштан ба ҳолати аҳволи равонӣ инсонро ифода мекунанд ва дар забон як гурӯҳи феълҳои лексикӣ-семантикиро ташкил медиҳанд, ки дар оянда мавриди таҳқиқамон қарор мегиранд.

Феълҳои деструктивиӣ забони шуғнонӣро вобаста бар асоси навъҳои деструксия (тахриб), деструксияи объектҳои гуногун ва дараҷаи вайроншавӣ низ ба гурӯҳҳои зерин қисмат намудем:

- феълҳое, ки маъноӣ вайроншавиро ифода мекунанд, дар забони шуғнонӣ бештари феълҳоро ташкил мекунанд ва хусусияти аз истифода берун шудани объекти амалро ифода мекунанд. Аммо ҳаминро низ бояд ба назар гирифт, ки баъзан тахриби феълҳоро ба дараҷаи вайроншавиаш ба ин ё он гурӯҳ дохил карда мешавад ва ин маъно бештар аз матн муайян мегардад. Ба гурӯҳи номбурда феълҳои *virixtow* «шикастан» (агар объект пурра шикаста бошад ва қобили истифода нест), *nixêrtow* «фурӯ рехтан», *xič sitow* «шикаст», *γibirzov sitow* «шикастан», *yiméxtow* «хоидан» ва ғ. дохил мекунем.

Феълҳое, ки гурӯҳи аввал, яъне вайроншавӣ пурраи объектро инъикос мекунанд, дар забони шуғнонӣ аз қабилӣ феълҳои *pididow* «сӯзондан», *werūn čīdow* «вайрон кардан», *čuk dēdow* «фурӯ рафтан», *čūl sitow* «вайрон шудан» *γirawjā čīdow* «пора-пора кардан», *γirawjā sidow* «пора-пора шудан», *kalatūn sitow* «вайрон шудан», *pēwdow* «пӯсидан, пӯсондан», *yār as yār čīdow* «пора кардан», *yār as yār čīdow* «пора-пора шудан», *nobakor sitow* «нобакор шудан, аз истифода баромадан», *tuktukak sidow* «пора шудан», *tuktukak čīdow* «пора кардан» ва ғ. мебошанд, ки дараҷаи деструксия (тахриб)-и пурраи онҳоро нишон медиҳад.

Қайд кардан лозим аст, ки феълҳои деструктивӣ дар натиҷаи фаъолияти инсон вайроншавӣ объектро бо роҳҳои гуногун ва дараҷаҳои гуногуни вайроншавӣ тавсиф мекунанд. Чун феълҳои забони шуғнонӣ аз рӯи дараҷаи таъсир ба объекти вайроншуда гурӯҳҳои пурра вайроншуда қисман зарарёфта ва тамоман нобудшавандаро ташкил медиҳанд, мо чоиз донистем, ки навъҳо ва дараҷаҳои деструксия (тахриб)-и феълҳоро дар ҳамин ҷо шарҳ дода ба такрори дувумбора роҳ надихем. Дар забони шуғнонӣ категорияи феълҳое, ки маъноӣ вайроншавиро ифода мекунанд, як хусусияти дигарро касб мекунанд,

ки вайроншавии объект имконияти баргараф кардани монеаҳо мегардад, ё ин ки боиси эҷоди шакли нави объект мегарданд. Масалан, дар чумлаи *di xar-ām fuk asīd piḍid, yid-I mi zimād fuk parwīn cūd* «хамин буттаи хорро имсол ҳама сӯзондем, чунки заминро пурра гирифт»; *tu virod-I xu kīnačīd nixuxt-at wi joy-ti asar-aḡ tozd* «бародарам хонаҳои кӯҳнаашро вайрон карду дар ҷойи онҳо аз нав хона месозад» ва ба монанди инҳо мисолҳои дигарро овардан мумкин аст, ки дар онҳо гарчанде феълҳо маънои манфии тахрибро ифода кунанд ҳам, вале он (вайронкунӣ/вайроншавӣ) омили баргараф кардани монеа мегардад.

- феълҳое, ки маънои осеб расонданро ифода мекунанд ва дар забони шуғнонӣ як қисмати феълҳое, ки ба объект таъсир мерасонанд, вале он (ашё, объект) фақат осеб мегирад, вале қобили истифода ё имконияти иҷрои вазифаи аввалаш нигоҳ дошта мешавад. Масалан, *nixpīdow* «зер кардан», *čāng dēdow* «харошидан», *pirentow* «газидан», *žirixtow* «газидан», *juktow* «задан», *kirīstow* «харошидан» ва ғ. ин гурӯҳи лексикиро ташкил мекунанд, ки субъекти амал, ё худ таъсир ба объект аз тарафи чи ашёҳои зинда ва чи ғайризинда ба вуқӯ меояд.

Ин навъи феълҳои деструктивӣ дараҷаи қисман вайроншавии объектро ифода мекунанд. Феълҳои категорияи қисман зарароварда амалҳоеро тавсиф мекунанд, ки ба объект қисман зарар мерасонанд, вале онро аз яклухтиаш маҳрум намесозанд. Масалан, феълҳои *čāxt sitow* «каҷ кардан», *kūz sitow* «сӯроҳ шудан», *kūz čīdow* «сӯроҳ кардан», *kirīstow* «харошидан», *čūrd sitow* «каҷ шудан» ва ғ. мансуби ин дараҷаи деструксия (тахриб) мебошанд. Таснифи феълҳо аз рӯи дараҷаи вайроншавӣ тавассути арзёбии натиҷаҳои амал, барои беҳтар дарк кардани он, ки амалҳои гуногун ба ашё ё одамоне чӣ гуна таъсир мерасонад, кумак мекунанд.

Ба монанди навъи феълҳои пурра вайроншуда феълҳои деструктивии аз рӯи дараҷаи қисман вайроншуда низ баъзан дар натиҷаи деструксия (тахриб) боиси азнавсозӣ ё эҷоди шакли нави мегарданд. Масалан, феълҳои *čāxt čīdow* «каҷ кардан», *xipirēzdow* «шикастан», *čāxt sidow* ва ғ. нишон медиҳанд, ки вайрон кардани шакли нахусти онҳо аз таъсири субъекти амал азнавсозӣ шудааст, ё шакли нави гирифта дар ин шакл низ қобили истифода мебошад.

- феълҳое, ки маънои тағйир додани шакли объектро инъикос мекунанд, низ гурӯҳи деструктивиро ташкил медиҳанд, вале хусусияти маъноии ин феълҳо дар он зоҳир меёбад, ки онҳо дар натиҷаи таъсири амали субъект боиси эҷоди шакли нави мегарданд. Яъне фаъолияти феълҳои мазкур дар як шакл агар заволи ёбад, дар шакли нави қобили истифода мегарданд. Ба ин гурӯҳ феълҳои *čāxt čīdow* «каҷ кардан», *xipirēzdow* «қисмат кардан», *yīdow* «нарма кардан», *xīčīxtow* «буридан», *narmā čīdow* «майда кардан» ва ғ. мансуб донистем.

- феълҳое, ки маънои ҷудокуниро ифода мекунанд, дар забони шуғнонӣ бештар ба ашёҳое нисбат дода мешаванд, ки аз таъсири субъекти амал тавассути ягон абзор, ё таъсири дигар қувваҳои табиӣ ва ғайритабиӣ ба вайроншавии шакли яклухти объект дучор мешаванд. феълҳои *kānd sitow* «қисмат шудан», *kānd čīdow* «қисмат кардан»,

- феълҳое, ки маънои талаф додан, гум карданро инъикос мекунанд. Ин феълҳо дар забони шуғнонӣ феълҳоеро дар бар мегирад, ки маънои маҳрум шудан ё маҳрум кардан аз ҳаётро ифода мекунанд. Таҳлили лексикӣ-семантикии ин гурӯҳи феълҳо нишондиҳандаи ба таври амиқ ворид шудан ба дунёи печидаи луғати инсонӣ аст, ки ҷанбаҳои бунёдии ҳаёт ва маргро инъикос мекунанд. Ин таҳлилу тасниф ба мо имкон медиҳад, ки на танҳо вожаҳову ибораҳои ифодакунандаи маргро тавсиф кунем, балки барои тобишҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва равонии марбут ба ин мафҳум муайян намоем. Ин як гурӯҳи лексикӣ-семантикии феълҳо ҳастанд, ки таҳқику таҳлили ҷудогонаро талаб мекунанд ва дар паҷуҳишҳои минбаъда мавриди таҳлиламон қарор мегиранд. Масалан, феълҳои *binēstow* «нобуд кардан», *zīdow* «куштан», *mīdow* «мурдан», *kixtow* «забҳ кардан», *bedow* «гум шудан», ба ҳамин навъи деструксия (тахриб) мансубанд.

Категорияи феълҳои деструктивии ифодакунандаи маънои нобудшавиро низ дар забони шуғнонӣ ҳам нопадидшавии ҷисмонии объектҳо ва ҳам мафҳумҳои абстрактӣ, ба монанди ҳиссиёт, ҳолату ғояҳои гуногунро дар бар мегиранд. Ин ҳам яке аз се гурӯҳе, ки дараҷаи деструксия (тахриб)-ро муайян мекунанд, ба шумор меравад ва бо навъи феълҳои

деструктиви ба маънои талаф додан, гум кардан як ҳастанд. Аз ин рӯ лозим донистем феълҳои ифодакунандаи дараҷаи нобудшавиро бо ин навъи феълҳо якҷоя оварда хусусияти маъноӣ ва дараҷаи деструксия (тахриб)-и онҳоро тавзеҳ диҳем. Ба ин гурӯҳ феълҳои деструктиви (тахриб)-и *bedow* «гум шудан», *yarq sidow* «бедарак шудан нобуд шудан, гум шудан», *tīdow* (агар ба маънои маҷозии аз дунё рафтано ифода кунад), *mīdow* «мурдан», *kixtow* «забҳ кардан», *as wēx čīdow* «решакан кардан», *as bun čīdow* «решакан кардан» ва ғ-ро дохил мекунем, ки онҳо дар забон барои ифода кардани мафҳумҳо ва эҳсосоти мураккаби марбут ба талафот ва нобудшавӣ кор бурда мешаванд.

- феълҳои, ки маънои ифлосшавӣ ё ифлоскуниро ифода мекунанд ва дар забони шуғнонӣ хеле кам ҳастанд ва ин феълҳо амалро ифода мекунанд, ки ба муҳити атроф зарар расонда ба ифлосшавӣ ва тахриби муҳити атроф оварда мерасонанд. Дар забон шуғнонӣ асосан доминанти ин гурӯҳи феълҳо *yažd čīdow* «ифлос кардан» мебошад ва феълҳои дигари ба маънои асливу маҷозӣ истифодашуда, аз қабилӣ *čūl čīdow* «вайрон кардан», *čūl sidow* «вайрон шудан», *jazīr čīdow* «қазир кардан» (агар ба маънои ифлос кардан истифода шавад), *jazīr sīdow* «вайрон шудан» шомили ин гурӯҳ мебошанд.

Ҳар яке аз ин навъҳои деструктиви феълҳо дар забони шуғнонӣ хусусияти аз ягон ҷиҳат таъсири манфӣ расондан ба объектро доранд, ки дар мақолаҳои алоҳида мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Аз рӯи он ки феълҳои деструктивӣ объектро тақозо мекунанд, объекти тахриб низ метавонанд аз рӯи категорияҳо, вобаста ба он, ки кадом объектҳо ба тахриб дучор мешаванд, тасниф карда шаванд. Аз рӯи таҳлили маводамон мо се гурӯҳи асосиро ҷудо кардем: ашӯҳо, мавҷудоти зинда ва мафҳумҳои абстрактӣ. Дар ҳар яке аз ин категорияҳо феълҳои деструктиви мувофиқ дар забони шуғнонӣ роиҷанд. Масалан, Феълҳои, ки вайроншавии ашӯро инъикос мекунанд, тахриби ҷисмонӣ ё вайроншавии ашӯро тавсиф мекунанд. Барои мисол, феълҳои *vitixtow* «шикастан» маънои онро ифода мекунад, ки ашӯ аллақай қобили истифода нест, яъне корношоам аст.

Феълҳои марбут ба вайроншавии мавҷудоти зинда асосан деструксия (тахриб)-и руҳӣ ё ҳиссию ифода мекунанд. Дар мавриди ба феълҳои ҳиссӣ ва мафҳумӣ ҷудо шудани феълҳои забони шуғнонӣ дар мақолаҳои қаблӣ нашршуда маълумот додем [7, с. 91]. Масалан, феълҳои *zīdow* «куштан», *xar mindā čīdow* «шарманда кардан», *zār sidow* «лат хӯрдан», *beob čīdow* «беобрӯ кардан», *beob sidow* «беобрӯ шудан» ва ғ. ба категорияи феълҳои деструктивӣ, ки бештар ба инсон нисбат дода шуда, тахриби руҳии уро инъикос мекунанд.

Феълҳои марбут ба мафҳумҳои абстрактӣ ба тахриби ғояҳо, ҳиссиёту муносибатҳо ва дигар объектҳои ғайримоддӣ дахл доранд. Дар забони шуғнонӣ феълҳои зиёде роиҷанд, ки таъсир ба авзои инсон, ҳолати руҳӣ ва вайрон шудани ҳиссиёту эҳсосотро инъикос мекунанд. Масалан феълҳои *sūxtā sidow* (маҷ. дар сўгвории касе сўхтан), *badnūm čīdow* «бадном кардан», *vitixtow* (маҷ. дар мавриди ноумед шудан), *xafā sidow* «хафа шудан», *malol sidow* «хафа шудан» ва ғ. мисоли ин гурӯҳи феълҳо шуда метавонанд.

Ҳар кадоме аз ин гурӯҳи феълҳои деструктивӣ ҷанбаҳои мухталифи тахриби ҳам ҷисмонӣ, ҳам ахлоқӣ ва ҳам ҳиссию таъкид мекунанд. Деструксия метавонад ҳам ба объектҳои моддӣ ва ҳам ба мафҳумҳои ғайримоддӣ дахл дошта бошад, ки барои таҳқиқи таҳлил онро ба як мавзӯи бисёрҷанба ва мураккаб мубаддал месозад.

Хулоса, феълҳои деструктивӣ (тахриб) як ҳавзаии ҷолиб ва ояндадори таҳқиқоти забоншиносӣ мебошад ва имкон медиҳад, то ҷанбаҳои гуногуни амалкарди забонро муайян кунем ва ба дарки амиқтари тасвири забонии ҷаҳон кӯмак мекунад. Таҳқиқи таҳлили вобаста ба мавзӯи феълҳои деструктивӣ ба мо имкон дод, ки аз рӯи навъҳои деструксия, аз рӯи дараҷаи таъсир ба объект, ё ашӯ ва аз ҷиҳати он кик адом намуди объектҳо ё ашӯҳо ба деструксия дучор мешаванд, феълҳои забони шуғнониро шартан ба гурӯҳҳои муайян ҷудо кардем, ки дар мақолаамон бо мисолҳои мушаххас оварда шуданд. Ба як махсусияти ин феълҳо диққат додан лозим меояд, ки худуди байни намудҳои феълҳои деструктивӣ

норавшан буда, як феъл метавонад якчанд ҷанбаҳои таъсири харобиовар дошта бошад, ки ин масъала низ дар вақти таснифоти феълҳо аз рӯи намуд бо мисолҳо фаҳмонда шуд.

Бояд қайд карда шавад, ки вобаста ба таснифи феълҳои деструктивӣ аз рӯи навъи деструксия феълҳои оварда дар алоҳидагӣ як ҳавзаи калони гурӯҳи лексикӣ-семантикиро ташкил медиҳанд, ки дар таҳқиқотҳои минбаъда мавриди таҳлил қарор гирифта хоҳанд шуд.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Аламшоев М.М.

Адабиёт:

1. Карамшоев Д. Шугнано-русский словарь в трех томах / Д. Карамшоев. Т.1. – М.: Наука, 1991. – 575 с.
2. Карамшоев Д. Шугнано-русский словарь в трех томах / Д. Карамшоев. Т.2. – М.: Наука, 1991. – 615 с.
3. Карамшоев Д. Шугнано-русский словарь в трех томах / Д. Карамшоев. Т.3. – М.: Восточная литература РАН, 1999. – 568 с.
4. Кретич М.Р. Особенности глаголов с деструктивным значением в русском и сербском языках / М.Р. Кретич // Межкультурная коммуникация и сопоставительное изучение языков. -2023. - № 5.- С.135-145
5. Мидоян М.А. Семантические особенности деструктивных глаголов в русском и армянском языках/ М.Н. Мидоян // Инновационная наук.- № 7-8. – 2018. –С. 94-98.
6. Мирзоева Ш.Ю. Семантико-стилистическое своеобразие глаголов со значением «деструкция» в таджикском и английском языках: сопоставительный аспект» / Шахноза Юсуфовна Мирзоева. – Душанбе, 2004.
7. Назаршоева Ч.Р. Хусусиятҳои семантикии феълҳои амали мушаххаси ҷисмонӣ/Ч.Р. Назаршоева //Паёми Донишгоҳи Хоруғ.- № 3(31). - 2024. – С. 92.
8. Потапенко Т.А. Лексико-семантическая группа глаголов разрушительного воздействия на объект в современном русском литературном языке: дисс... канд. филол. наук/ Татьяна Алексеевна Потапенко - Москва, 1978. -208 с.
9. Скребцова Т.Г. Семантика глаголов физического действия в русском языке : дисс... канд. филол. наук / Татьяна Георгиевна Скребцова. - С. - Пб., 1996. - 223 с.
10. Фаткуллина Ф.Г. Концепт деструкция и способы его представления в русском языке / Ф.Г. Фаткуллина // Вестник РУДН, серия Русский и иностранные языки и методика их преподавания. - 2010. – 3. - С. 57-65.
11. Фаткуллина Ф.Г. О деструктивной лексике русского языка / Ф.Г.Фаткуллина // Языковая семантика и образ мира: Тезисы международной научной конференции. Казань, 1997. - Книга 1. -С.64-66.

ФЕЪЛҲОИ ДЕСТРУКТИВӢ: МАЪНОИ СЕМАНТИКӢ ВА ТАБАҚАБАНДӢ

(дар асоси феълҳои забони шугнонӣ)

Забони шугнонӣ ба монанди бисёре аз забонҳои дигари ҷаҳон дорои феълҳои зиёде ҳаст, ки маъноҳои марбут ба вайроншавӣ, осеббинӣ ва тағйири объектро баён мекунанд. Ин феълҳо барои эҷоди тавсифи амиқи ифодаи возеҳи рӯйдодҳо, ҳамчунин барои интиқоли ҳолати эҳсосоти гӯянда нақши муҳимро дар забон иҷро мекунанд.

Дар доираи мақолаи мазкур диққати бештаре ба он равона карда шудааст, ки вобаста ба таъсири амали субъект ба объект, ва аз рӯи маъно намудҳои деструксия (тахриб) нишон дода шавад ва мансубияти феълҳои забони шугнонӣ аз рӯи ин хусусиятҳо ба навъҳои деструктивӣ муайян карда шавад.

Дар мақолаи баёнгардида феълҳои деструктивии забони шугнонӣ, ки як ҳавзаи муҳими сершумори феълҳоро ташкил медиҳанд, аз ҷиҳати семантикӣ-сохторӣ таҳлил мегарданд. Ин феълҳо амалҳои гуногуни ҷисмонӣ ва мафҳумиро ифода мекунанд, ки дар натиҷаи таъсир расондан ба объект ба вайроншавии сохтори он, нобудшавии мавҷудияти он, ё ки тағйирёбии он далолат мекунанд.

Дар доираи мақолаи мазкур мо бештар диққат ба он равона кардем, ки дар забони шугнонӣ ин феълҳо кадом гурӯҳҳои семантикиро ташкил медиҳанд ва вобаста ба он ки таъсир ба объект чӣ гуна аст, намудҳои деструксия (тахриб)-ро нишон диҳем.

Вожаҳои калидӣ: деструксия, феълҳои деструктивӣ, хусусиятҳои семантикӣ, объект, субъект, таъсири ҷисмонӣ, ғуруҳҳои семантикӣ.

ДЕСТРУКТИВНЫЕ ГЛАГОЛЫ: СЕМАНТИЧЕСКИЙ ЗНАЧЕНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ (на основе глаголов шугнанского языка)

Шугнанский язык, как и многие другие языки мира, обладает множеством глаголов, которые передают значения, связанные с повреждением, разрушением и изменением объекта. Эти глаголы играют важную роль в языке, позволяя создавать глубокие и ясные описания событий, а также передавать эмоциональное состояние говорящего.

В рамках данной статьи особое внимание уделено тому, что в зависимости от взаимодействия субъекта на объект, по семантическим особенностям указать виды деструкции, и исходя из этих особенностей определить принадлежность глаголов шугнанского языка к деструктивным видам.

В статье с семантико-структурной точки зрения анализируются деструктивные глаголы шугнанского языка, составляющие важную и многочисленную группу глаголов. Эти глаголы выражают физические и абстрактные воздействия на объект, который указывает на разрушение его структуры, уничтожение или его трансформацию.

В данной статье мы сосредоточились на том, какие семантические группы образуют данные глаголы в шугнанском языке, и показали виды разрушения в зависимости от воздействия на объект.

***Ключевые слова:** деструкция, деструктивные глаголы, семантические характеристики, объект, субъект, физические воздействия, семантические группы.*

DESTRUCTIVE VERBS: SEMANTIC MEANING AND CLASSIFICATION (based on the verbs of the Shugnan language)

The Shugni language, like many other languages of the world, has a variety of verbs that convey meanings related to damage, destruction, and object modification. These verbs play an important role in the language, allowing you to create deep and clear descriptions of events, as well as convey the emotional state of the speaker.

Within the framework of this article, special attention is paid to the fact that, depending on the interaction of the subject on the object, semantic features indicate the types of destruction, and based on these features determine whether the verbs of the Shugnan language belong to destructive types. These verbs express physical and abstract effects on an object, which indicates the destruction of its structure, destruction or its transformation.

At the same time, the article focuses on the semantic groups formed by these verbs in the Shugnan language, and also indicates the types of destruction depending on the nature of the impact on the object.

***Keywords:** destruction, destructive verbs, semantic characteristics, object, subject, physical effects, semantic groups.*

***Маълумот дар бораи муаллифон:** Назаршоева Ч.Р. – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмии шуъбаи забонҳои помирӣ, мудири шуъбаи забонҳои помирӣ. Нишонӣ: 736000, ВМКБ, ш. Хоруг, кӯчаи У. Холдоров 4. Тел.: (+992) 93 526 1982; E-mail: chilla1982@mail.ru*

***Сведения об авторе:** Назаршоева Ч.Р. – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела памирских языков, заведующий отделом памирских языков. Адрес: 736000, ГБАО, г. Хорог, улица У.Холдорова 4. Тел.: (+992) 93 526 1982; E-mail: chilla1982@mail.ru*

***About author:** Nazarchoeva Ch. R. – Institute of Humanitarian Sciences named of B.Iskandarov of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher, Head of the Department of Pamir Languages Address: U. Kholdorov Street, 4. Khorog, GBAO, 736000. Phone: (+992) 93 526 1982; E-mail: chilla1982@mail.ru*

ЧОЙГОҲИ КАЛИМАҲОИ АСЛИИ ТОЧИКӢ ДАР АШӢОРИ АБДУРАҲМОНИ МУШФИҚӢ (ДАР ЗАМИНАИ “МУНТАҲАБОТ”)

Гулзода Н., Назиров М.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Таркиби луғавии ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ пурғановат буда, дар он калимаҳои аслии тоҷикӣ барои ифодаи мафҳумҳои соҳаҳои гуногун фаровон қорбаст гардидаанд. Баромади ин қабати луғавӣ ба яке аз забонҳои қадимии гурӯҳи забонҳои эронӣ марбут буда, захираи аслии таркиби луғавии забонамонро ташкил медиҳад.

Дар забоншиносии муосири тоҷикӣ мавзуи аҳаммияти калимаҳои аслии тоҷикӣ дар таркиби луғавии забон зери таҳқику баррасии як қатор донишмандони соҳаи забоншиносӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, муҳаққикон: М. Қосимова, Ҳ. Мачидов, Н. Маъсумӣ, Б. Қосимов, Қ. Тоҳирова, А. Ҳасанов., Т. Зехнӣ, М. Баҳор ва дигарон маҳсуб меёбанд, ки дар натиҷаи корҳои пажӯҳишӣ чандин осори пурмухтаво рӯи қор омада, таҳқиқот атрофи ин мавзӯ то ҳол идома дорад.

Новобаста аз он ки истифодаи калимаҳои иқтибосӣ, баҳусус арабӣ, туркӣ-муғулӣ дар осори бештари шоирону адибони нимаи дуюми асри XVI ва аввали асри XVII ба ҳукми анъана даромада буду нуфуз дошт, Абдурахмони Мушфиқӣ ҳамчун шоири соҳибзавқу гавҳаршинос то андозае ин қолабро шикаста, бо нишон додани савияи луғатдонии луғатфаҳмии хеш кӯшидааст аз дурдонаҳои беназир, ки ҳазинаи асосии забонамон ба шумор меравад, бомаҳорат истифода намояд. Дар ин бобат, забоншиносии тоҷик Р. Ғаффаров чунин қайд намудааст: “Ҳар як нависанда дар иншоӣ асарҳои худ ба захираи забони модариаш, ки қомилан дар ихтиёри ӯст, мурочиат намояд. Ин захира бағоят ғанӣ ва дорои имкониятҳои беинтиҳои услубӣ буда, ҳазинаеро мемонад, ки ҷавохироти он бо гирифтани адо намешавад. Лекин адиби хушсалиқа чун ҷавҳари пуртаҷриба аз ин ҳазина он гавҳар, он суҳанеро хоста ба қор мебарад, ки мавзуи асар, нияти эҷодии ӯ тақозо мекунад” [2, с.22].

Дар хусуси миқдори калимаҳои аслан тоҷикӣ, ки асосу бунёди лексикиви грамматикӣ ин забонро ташкил медиҳад, забоншинос Ҳ. Мачидов менигорад: “Дар забонҳои мутараққии олам теъдоди калимаҳои асли аз ду-се ҳазор бештар нестанд. Дар забони муосири тоҷик тақрибан дар ҳамин миқдор вучуд дорад. Калимаҳои асли нисбат ба калимаҳои дигари ҳазинаи луғавии забони тоҷикӣ, ки дар асоси луғатҳои асли тарихӣ роҳҳо ва усулҳои мухталифи калимасозӣ сохта шудаанд ё аз забонҳои дигар иқтибос гардидаанд, дар воқеъ ночиз аст, лекин маҳз онҳо дар рушди забони тоҷикӣ аҳаммияти беандозаи амаливу назарӣ доранд ва ҳастиву хусусиятҳои он аз ин гурӯҳи калимаҳо вобаста аст [11, с. 98].

Калимаҳои асли дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ нозукбиниона ва бо маҳорати баланди шоирӣ истифода шудаанд, ки айни ҳол низ дар забон устувор ва дар гуфтугӯ серистеъмол мебошанд. Ба ин васила шоир бо дарёфт ва истифодаи бамавриди дурдонаҳои ноёби забони тоҷикӣ аз як тараф даст кашидан аз истифодаи калимаҳои иқтибосӣ ва бегона бошад, аз ҷониби дигар тавонистааст ашъори худро рангину дилҷасп ва хонданбоб гардонад. Барои тақвият ва тасдиқи андешаҳои боло мо аз таркиби ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ якҷанд вожаҳои хоси забони тоҷикиро меорем, ки доираи истифодаи васеъ дошта, гурӯҳи муайяни вожаҳои таркиби луғавии ашъори шоирро ташкил медиҳанд: дил [1, 68], гавҳар [1, 268], ангушт [1, 239], банда [1, 259], бузург [1, 168], дебо [1, 234], даст [1, 87], қанор [1, 124], кин [1, 182], мардум [1, 195], ором [1, 106], офарин [1, 119], сазо [1, 172], офтоб [1, 232], душман [1, 42], падид [1, 244], шаб [1, 244], чома [1, 164], Худо [1, 52], об [1, 57], хок [1, 62], писар [1, 262], пардоз [1, 42], ранча [1, 213], соя [1, 244], сар [1, 17], сӯз [1, 146], сол [1, 164], сафед [1, 197], рух [1, 201], теғ [1, 79], рӯз [1, 126], банд [1, 101], падар [1, 273], хурд [1, 38], хуш [1, 51], қор [1, 55], оташ [1, 62], забон [1, 180], ва ғ.

Зимни таҳқиқи мавзуи мавриди назар мо барои нишон додани мавқеъ ва чойгоҳи калимаҳои асли дар ашъори шоир, сараввал бо усули таҳлили омӯри миқдори калимаҳои асли ва иқтибосотро дар ғазали “Дониста мегӯем мо”-и Абдурахмони Мушфиқӣ муайян

намудем. Ба истиснои калимаҳои такрор вобаста ба баромади калима дар шакли ҷадвал бо тариқи зайл гурӯҳбандӣ карда шуд:

Вожаҳои аслии тоҷикӣ	Вожаҳои иқтибосии арабӣ	Вожаҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ
Дар, дил, фиғор, дард, хаста, сухан, абрӯ, дунбол, доништан, девонагӣ, ранҷидан, пайваста, меравӣ, тунд, оҳиста, писта, хандон, ту, он, гул, дунбол, меранҷӣ, оҳиста, ришта, ҷон, ту, гуфт, мо, даҳон, сар, кас, кокул, сарбаста, ҳар, кас, ашк, чеҳра, пурсидан, хуноб, ҷавоб, шуста, гирифтор, мастӣ, вораствагӣ, худ, раста, мегӯем	дуо, ғам, рақиб, фитна, ҷавоб, ҳасрат	—

Воқеан ҳам, ҷадвали ҷаваб бозгӯӣ он аст, ки забони тоҷикӣ ҳамон иқтидор ва тавоноӣро дар замони зиндагии шоир, аниқтараш дар асрҳои XVI-XVII, ки забонҳои бегона дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти мардум таъсир мегузошт, бузургиву асолати худро нигоҳ доштааст. Абдурахмони Мушфиқӣ низ бо истифода аз имконоти забони тоҷикӣ дар нигоҳдошти асолати забон дар эҷодиёти худ барои тақвият ва побарҷоии он ҳиссагузори намудааст. Аз ин ҷост, дар таркиби ғазали мавриди таҳлил калимаҳои ҳоси тоҷикӣ 90 % (46 вожа), калимаҳои иқтибосии арабӣ 10 % (6 вожа)-ро ташкил медиҳад. Калимаҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ бошад, дар ғазал тамоман мавҷуд нестанд.

Илова бар ин, калимаҳои аслан тоҷикӣ, ноабаста аз таъсири забонҳои бегона ва сипарӣ гардидани беш аз шаш қарн, аз замони зиндагии шоир то замони мо маънои аслии худро нигоҳ дошта, бе тағйири қолабҳои овозӣ ва шаклӣ устувор боқӣ мондаанд. Чунончи: **сар, чашм, рух, даст, дил, сабз, сафед** ва амсоли инҳоро мисол овардан мумкин аст, ки аз ҷумлаи чунин вожаҳои решагӣ ба шумор рафта, дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ ба таври фаровон истифода шудаанд:

Ниҳам **сар** ба зонӯи ҳирмону тарсам,
Ки хоки раҳат бар ҷабин ҳам намонад [1, с. 211].

Чун зи баъди қатл **чашмам** боз монад бар рухаш,
Вой ҷони ман агар наззораи қотил кунед [1, с. 101].

Чашми ман пурхоки навмедиву ашки ҳасрат аст,
Ҳар дари ишрат ки бошад, бар **рухи** ман гил аст [1, с. 101].

Вожаи “об” ҳамчун вожаи серистеъмол, одатан, дар тамоми осори адибону шоирони гузашта ва ҳозира ба маънои аслиаш, яъне моеъи истеъмолӣ фаровон истифода мегардад. Аммо, ханӯз дар асри XIII Шамси Қайси Розӣ хусусияти пасвандгунаи вожаи “об”-ро нишон додааст. Чунончи ӯ менигорад: «Ва аз ҷинси **бе** ҳеҷ ҳарфи зотид, ки ба авохири калимот дарояд: нест, илло калимаи **об**, ки дар бисёр мавозеъ мутақаррир (такрор) мешавад, чунон ки **гулоб** ва **дӯлоб** ва **кудоб** ва **селоб** ва **ғарқоб** ва **гирдоб** ва **захоб** ва **сароб** ва **буноб** ва **шӯроб** ва **поёб** ва **тезоб** ва **кӯроб** ва **зардоб** ва **хуноб** ва **симоб** ва **сапедоб** ва **хушоб** ва **дӯшоб** ва **қитъаоб** ва **кӯзоб** [Шамси Қайси Розӣ 1991, с.30].

Вожаи зикршуда дар луғат чунин шарҳ ёфтааст: 1. Моеи шаффофи беранг, ки дар ҳолати софӣ ва беолоишӣ аз омезиши химиявии як унсури оксиген ва ду унсури ҳидроген иборат аст; оби маъдан обе, ки дар таркиби худ маъдан дорад; 2. Моҳи ёздаҳуми румӣ, ки ба моҳи август баробар меояд [20, с. 6].

Дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ низ вожаи “об” ҳамчун вожаи аслии тоҷикӣ 44 маротиба дар алоҳидагӣ ва 33 маротиба дар таркибу ибораҳо мавриди истифода қарор гирифтааст. Чунончи:

Гавҳари шабнам чакид аз шохи гул ба рӯи об,
Дидаи нарғис бар он оина ҳайрон гашт боз [1, с. 239].

Мушфиқӣ, назми диловези ту обест равон,
Оби назми дигарон пеши назар истода [1, с. 45].

Дар байти яқум ва дуҷум вожаи “об” ба маънои асли ва байти сеҷум ба маънои маҷозӣ истифода шудааст.

Ҳамин тарик, зимни таҳқиқи қабатҳои луғавии ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ мо бо таъя ба таҳқиқи забоншинос Ҳ. Мачидов [11, с.93] вобаста ба хусусиятҳои маъноӣ қалимаҳои аслиро аз рӯйи соҳаҳои истеъмолашон ба гурӯҳҳои зерин тасниф намудем:

1. Қалимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои хешутаборӣ: Қалимаҳои ифодакунандаи номи мафҳумҳои хешовандӣ дар забони тоҷикӣ яке аз бахшҳои муҳим маҳсуб меёбад. Зимни таҳлилу баррасӣ мушоҳида гардид, ки шоир аз ин гурӯҳи қалимаҳо бештар вожаҳои хешутабории падар, писар, модар, зан, фарзанд, бародар, духтар, бача ва ғ.-ро мавриди истифодаи васеъ қарор додааст, ки имрӯз низ серистеъмол мебошанд.

Забоншиноси рус В. В. Иванов қайд мекунад: «Таркиби овозии **-ар (-ор, -р)** дар охири қалимаҳои духҷони **падар, модар, хоҳар, сунҳор, эвар** ва монанди инҳо ҳанӯз дар забони ҳиндуаврупоии қадим пасванди махсуси ифодагари мафҳумҳои хешутаборӣ будааст» [6, с. 210]. Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи «падар»-ро чунин қорбасти намудааст:

Рӯ ба шаҳру диёри худ овард.

Падарашро зи ҳол оғаҳ қард [1, с. 283].

Вожаи мазкур, ки ба мафҳуми хешутаборӣ далолат намуда, дар ашъори шоир бештар мавриди истифода қарор гирифтааст, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин маънидод шудааст: «марде, ки аз вай фарзанд ба вучуд омадааст, волид» [18, с. 5].

Дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи “модар” ба таври ангуштшумор зикр ёфтааст. Ин вожа дар забони порсии қадим дар шакли **matar [mātā]** ва порсии миёна **mat, matar** ба қор бурда мешуд, ки аз ҳиндуэронии **matē** буда, асоси қалима **māter** аст ва дар авестой **mātar**, санскрит **mātar** вучуд дошта [12, с. 59]. Вожаи мавриди таҳлилро муаллифони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба гунаҳои волида, зани фарзанддор шарҳ додаанд [17, с. 697].

Бо падар хурсанд будам, бевафой қард умр,

Меҳр бар модар ниҳодам, ёфт **модар** ҳам вафот [1, с. 8].

Вожаи дигари аслии тоҷикӣ, ки дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ ба мафҳуми хешутаборӣ далолат мекунад, вожаи “**писар**” мебошад. Шакли ориёии ин қалима **putra** аст [12, с. 82]. Дар луғат «фарзанди нарина, маҷозӣ – ҷавон» [Фарҳанги забони тоҷикӣ 1969, с. 66] маънидод шудааст. Мисол:

Хуш аст мурдани Масъуду рафтани **писараш**.

Ки ин адам шавад, он аз қафои ӯ бошад [Мунт., с.262].

Дар ду байти дигар ба ҷойи вожаи “фарзанд” муродифи он, вожаи «халаф»-ро Абдурахмони Мушфиқӣ дар осораш ба қор бурдааст, ки имрӯз доираи истеъмоли маҳдуд дорад. Аз ин вожаи арабӣ муқобили он – “нохалаф” сохта шудааст, ки дар забон имрӯз дар гардиш қарор дорад.

Чун надорӣ ба зиндагӣ **халафе**,

Ки барад номи ту ба ҳар тарафе [1, с. 269].

Вожаи «**халаф**»-ро мураттибони «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ додаанд, «фарзанди одамизод, пасоянда» [20, с. 98].

Вожаи “**духтар**” дар луғат чунин шарҳ ёфтааст: 1. Фарзанди модинаи инсон; муқобили писар. 2. Дӯшиза, боқира [19, с. 98].

Меҳрро буд **духтаре** ба сафо,

Номи *ӯ* шӯхра дар ҷаҳон ба вафо [1, с. 278].

Ҳамин тавр, калимаҳоеро, ки мафҳумҳои хешутаборӣ доранд, (падар, модар, бародар, писар, духтар) шоири забардаст ва посдорандаи дурдонаҳои ноби забони тоҷикӣ ба маврид истифода кардааст.

2. Калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои узвҳои бадан, ки дар забоншиносӣ “соматизм” ном доранд, яке аз қабатҳои муҳимтарину асосии калимаҳои аслии тоҷикиро номи узвҳои бадан ташкил медиҳанд. Ин гурӯҳи калимаҳо аз лексикаи қадимаи умумиэронӣ сарчашма гирифта, дар забонҳои муосири эронӣ низ маҳфуз монданд. Вожаҳои ифодагари номи узвҳои бадан бахши муҳими калимаҳои аслан тоҷикиро ташкил медиҳанд, ки баромади онҳо ба забонҳои эронии қадим мерасад. Тибқи пажӯҳиши забоншинос Д. Саидмуминов номи узвҳои бадан дар забони форсии миёна шакл гирифтааст: “Номи узвҳои бадан яке аз он луғатест, ки дар осори форсии миёна ба пуррагӣ маҳфуз мондааст” [16, с. 81].

Абдурахмони Мушфиқӣ ҳамчун посдорандаи дурдонаҳои ноби забон кӯшиш намудааст аз ин гурӯҳи калимаҳои ғаълодро дар мавридҳои гуногун вобаста ба мазмуну мундариҷа мӯшикофона истифода намояд ва бо ин восита таркиби луғавии ашъори хешро ҷаззобтару пуробуранг гардонад, ки дар ин ҷода то ҷое муваффақ низ гардидааст. Калимаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан, ки бештар дар ашъори шоир ба ҷашм расид, инҳоянд: дил [1, с. 26], ҷашм [1, с. 88], даст [1, с. 37], по [1, с. 81], тан [1, с. 75], забон [1, 128], сина [1, с. 92], ангушт [1, с. 39], абрӯ [1, с. 33], дандон [1, с. 12], ва ғ.

Мо зимни таҳқиқ интихобан мавқеи истифодаи якчанд вожаи ба ин гурӯҳ вобастаро дар алоҳидагӣ таҳлил намудем.

Дил-ҳамчун узви асосии бадани инсон ва дигар ҷонварону ҳайвонот ба шумор рафта, гардиши хунро дар тан ба танзим мебарорад. Вожаи мазкур дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин шарҳ ёфтааст: “дил - узви марказии низоми гардиши хуни одам ва ҳайвон, ки ҳаракати хунро идора мекунад” [20, с. 134]. Ин вожа дар шакли забони форсии қадим **darda** пайдо шуда, ба сурати **dil\del** ривоч ёфтааст [21, с. 10]. Дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ калимаи мавриди таҳқиқ ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам дар таркиби ибораҳои фразеологӣ ба маъноҳои асли ва маҷозӣ хеле зиёд истифода шудааст. Чунончи:

Дӯстон, тақрири ҳоли ман ба он ғофил кунед,
Дар **дили** *ӯ* то кунад таъсир дарди дил кунед [1, с. 101].

Зи ҷаҳон фитад иқомат **дили** хок Мушфиқиро,
Наравад ҳанӯзаш аз дил ҳаваси руҳи нақӯят [1, с. 99].

Азбаски вожаи “дил” ба гурӯҳи калимаҳои сермаъно шомил аст, дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ ҳам ба баънои асли ва ҳам ба маънои маҷозӣ зиёд истифода шудааст. Биноан, дар байти якум ин вожа ба маънои асли (узви дарунии инсон ва ҳайвонот) ва дар байти дуюм бошад, ба маънои маҷозӣ (қисмати поёни замин) корбаст гардидааст.

Вожаи “**сар**” низ аз лиҳози баромад аслан тоҷикӣ буда, дар забони адабӣ дар баробари маънои асли инчунин ба маънои маҷозӣ низ истеъмол мегардад. Дар луғат вожаи “сар” чунин маънидод шудааст: “Калла, яке аз узвҳои бадани инсон ва ҳайвон, ки аз гардан боло воқеъ буда, мағз, ҷашм, гӯш, бинӣ, даҳон ва ғайра дар он ҷой гирифтааст [18, с.193]. Дар забони форсии миёна **sar**, эронии бостон **sarah**, санскрит **śīras**, авастой **sarah**, суғдӣ **sr**, хоразмӣ **sr**, паштуй **sar**, арманӣ **sar** [22 с. 1705]. Дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи мазкур ба маъноҳои мухталиф корбаст гардидааст:

Агар зери **сар** остини ту набвад,
Бимирад касе **сар** ба болин намонад [1, с. 105].

Риштаи ҷони рақибон бар **сари кокул** мабанд,
Фитнае хоҳад шудан сарбаста мегӯем мо [1, с. 26].

Вожаи мазкур дар байти якум ба маънои асли (узви бадани инсон), дар байти дуюм бошад, ба маънои маҷозӣ (қисми болоӣ) корбаст гардидааст.

Вожаи “забон” аз лиҳози баромад аслан тоҷикӣ буда, дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин шарҳ ёфтааст: “Забон дар дохили даҳон чо гирифта, барои ба гулӯ фуру додани ғизо, донистани тамъ, инчунин ба инсон барои сухан гуфтан хизмат мекунад” [19, с.519]. Ин вожа ҳамчун воҳиди луғавии ғаъл дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ хеле зиёд корбаст шудааст.

Мурдам ба дарду доғи дилу бар **забони** ман,
Ҳаргиз ҳадиси марҳаму номи даво нарафт [1, с. 75].

Вожаи “**зулф**” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънои «ҳалқаи мӯй, гесӯ» шарҳ ёфтааст [17, с. 461]. Дар ашъори Мушфиқӣ ҳангоми тасвири шоирона калимаи мазкурро зиёд истифода намудааст, ки чунин шакли истифода дар ҳамаи ашъори шоирону адибони гузашта ба ҳукми анъана даромадааст.

Шона аз **зулфи** ту дигар ба забон омадааст,
Ки туро дар хамаи ҳар мӯй шикан бисёр аст [1, с. 98].

Бо ҳамин минвол, Мушфиқӣ қариб аз тамоми вожаҳои ифодагари узвҳои бадан: **дил, сар, забон, дандон, чигар, зулф** ва амсоли инҳо, ки аз ҷиҳати баромад сирф тоҷикӣ мебошанд, ба таври фаровон истифода намудааст.

3. Вожаҳое, ки номи зироатҳоро ифода мекунад. Калимаҳои ифодагари номи зироатҳо дар ашъори Мушфиқӣ доираи васеи истеъмол дошта, яке аз қабатҳои муҳими луғавии ашъори шоирро ташкил медиҳанд. Масалан, **гандум** [8], **ғалла** [5], **чав** [2], **наҳӯд** [4], **пунба** [2], **харбуза** [3], **гарбуз** [2], **ҳавич** [1] ва ғ. Чунончи Мушфиқӣ мегӯяд:

Шунидаам, ки Самарқанд ҷаннати дунёст,
Чи одамам, ки дар ӯ **гандуме** намеёбам [1, с. 256].

Гандум – аз лиҳози баромад сирф тоҷикӣ буда, дар луғат ба чунин маънӣ шарҳ ёфтааст: навъе аз ғалладона, ки аз орди он нон ва хӯрокҳои дигар мепазанд ва ҳамчун ғизои асосии инсон истеъмол мешавад [29, с. 299]. Мушфиқӣ номи ин навъи ғалладонаро, чи хеле ки аз байти боло баръало маълум аст, дар ҳолати аҳволи бади молиаширо ба хони вақт маълум намудан ва дар ин асно, диққати ӯро ҷалб намудан истифода намудааст. Тибқи ҳисоби омӯри дар ашъори шоир вожаи “гандум” 8 маротиба бо як маъно, яъне навъе аз ғалладона корбаст гардидааст.

Чав – дар луғат ба ду маънӣ шарҳ ёфтааст: 1. ғаллае, ки бештар ба чорпоён медиҳанд ва аз ордаш нон ҳам мепазанд. 2. қабати ҳаво, ки Заминро ихота кардааст, фазо, атмосфера; чавви ҳаво байни замину осмон [20, с. 572]. Дар ашъори шоир вожаи чав бо маънои аввали (навъи ғалладона) мавриди корбурд қарор гирифтааст:

Осафо, аспе, ки ман дорам, чунон коҳида шуд,
Аз фироқи **чав**, к-аз ӯ дигар намеёбам нишон [1, с. 256].

Наҳӯд – донae аз ҷинси лӯбиё, вале аз он хурдтару сахттар ва растании он [ФТЗТ, 903]. Шоир вожаи “наҳӯд”-ро ба маънои аслиаш ҳадафмандона ҳангоми шикоят намудан аз вазъи кунунии давронаш истифода бурдааст.

Аз пухтагии худ **наҳӯди** хом хӯрӣ,
То рӯзи дигар **ҳавич** оши ту шавад [1, с. 262].

Ҳавич – аз ҷиҳати баромад калимаи аслан тоҷикӣ буда, доираи истеъмолаш маҳдуд аст. Вожаи мазкур дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” мавриди шарҳ қарор нагирифтааст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънои сабзӣ, зардак ифода ёфтааст [18, с. 711].

Эй хоҷа, ҳама сурфа талоши ту шавад.
Гар ин нақунӣ, кучо маоши ту шавад?
Аз пухтагии худ **наҳӯди** хом хӯрӣ,
То рӯзи дигар **ҳавич** оши ту шавад [1, с. 262].

4. Калимаҳои ифодагари номи парандаҳо. Як қабати луғавии таркиби луғавии забони тоҷикиро номи парандаҳо ташкил медиҳад. Дар ашъори Мушфиқӣ низ васеъ ба кор рафтааст, ки то имрӯз ин қабати луғавӣ мавриди истифодаи омма қарор доранд. Барои тақвияти андешаҳои боло метавон вожаҳои **кабк** [1, 242], **мурғ** [1, 179], **хурӯс** [1, 282], **мурғобӣ** [1,

212], **зоғ** [1, 264], **булбул** [1, 128], **боз** [1, 234], **кабӯтар** [1, 234], **анқо** [1, 225] ва амсоли инҳоро мисол овард, ки шоир аз ин гурӯҳи калимаҳо ба маврид истифода намудааст:

Кабк – парандае аз гурӯҳи мурғони хонагӣ бо қаду думи кӯтоҳ ва сари кӯчак ва бидуни кокулбаранг, қирмизӣ, қаҳваранг ва чашмони зебо. Кабк маъмулан дар навоҳии бидуни дарахт ва кӯхистонҳои хокӣ зиндагӣ мекунад. Дар ашъори Мушфиқӣ ин вожа чандин бор бо маънои аслию маҷозӣ истифода шудааст. Кабк рамзи зебоӣ аст ва баъзан бо мақсади тақвияти ин маъно аз ибораи “Кабки дарӣ” истифода мешавад.

Гул зи акси оразат афканда худро андар об,

В-аз хиромат омада кабки дариро по ба санг [1, с. 242].

Вожаҳои “**боз**” ва “**кабӯтар**” низ сирф калимаҳои тоҷикӣ мебошанд ва дар Фарҳанг чунин шарҳ ёфтаанд: боз – парандаи шикорӣ бо парвоз сареъ ва чанголҳои қавӣ ва минқори маҳрути шакли нӯгтези кӯтоҳ, бо болҳои дар интиҳо нӯгтез. Дарозии ин паранда ҳудуди чихил сантиметр аст. Онро дастомӯзӣ кунанд ва дар шикори парандагон ба қор баранд [20, с. 252].

Кабутар – парандаи зебои гуногунхел, ки ба одам зуд ром мешавад, кафтар омадааст [20, с. 650]. Вожаҳои мазкур дар ашъори шоир ҳам ба маънои асли ва ҳам маҷозан чандин маротиба истифода шудаанд:

Фароз паҳлаи савсан нишаст **бози** сафед,

Кабӯтари суман аз ошӯна бечо шуд [1, с. 234].

Булбул – парандаи хушовоз ба андозаи гунчишк бо пушти қаҳвай ва шиками хокистарӣ, андалеб, ҳазордастон [19, с.244]. Абдурахмони Мушфиқӣ дар тасвирҳои шоиронааш вожаи булбулро нисбат ба дигар номҳои парандаҳо зиёд мавриди истифода қарор додааст. Тибқи ҳисоби оморӣ ба маъруфияти он нигоҳ накарда, вожаи мазкур ҳамагӣ 31 маротиба истифода шудааст. Чунончи Мушфиқӣ мегӯяд:

Шукуфт ғунчаву оҳанги нола **булбул** қард

Мухаббате, ки ниҳон дошт оқибат гул қард [1, с. 70].

5. Калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои гулу гиёҳ ва рустаниву мевагӣ. Абдурахмони Мушфиқӣ барои тасвир намудани манзараи дилошуби табиат кӯшидааст аз калимаҳои ифодакунандаи гулу гиёҳ бамавқеъ ва васеъ истифода намояд. Ин боиси он гардидааст, ки забони ашъори шоир равон, дилчасп ва ба хонанда илҳоми бештаре мебахшад. Шоир бештар аз калима ва ибораҳои **гул** [1, 44], **гули лола** [1, 144], **настаран** [1, 233], **бунафша** [1, 236], **сунбул** [1, 70], **ёсуман** [1, 229], **гиёҳ** [1, 37], **бодом** [1, 172], **санавбар** [1, 200], **арғувон** [1, 41], **суман** [1, 98], **нахл** [1, 124] ва амсоли инҳо ба таври фаровон истифода намудааст. Масалан, пайи ҳам истифода шудани се навъи гул дар як мисраъ далели гуфтаҳои болост.

Гул буду **бунафша** буду **сунбул** дар боғ,

Аз нохушии барф барафтод ҳама [1, с. 222].

Чуноне ки аз таҳлил бармеояд, Мушфиқӣ бештар вожаҳои ифодагари гулу гиёҳро барои дилошуб ва рангинии ашъораш ҳам ба маънои асли ва ҳам ба маънои маҷозӣ истифода бурдааст. Дар луғат вожаи “гул” чунин маънидод шудааст: 1) ғунча ва ё муғчаи вошудаи гиёҳон ва дарахтон, шукуфаи кушода, баргҳои рангини ба ҳам пайваста, ки баъзе дарахтон ва гиёҳон дар шохҳои худ ҳосил мекунад ва баъд аз муддате ба ҷойи он тухм ё мева ба вучуд меояд [17, с. 281-282]. Барои тақвияти андешаҳои боло вожаҳои мазкурро дар абёти шоир нишон медиҳем:

Гул зи нахле бардамад дар боғу нахл аз донae.

Бодаи ишрат маҷӯ, эй дил, ки умре бигзарад [1, с. 84].

Лола – гули саҳрои пиёзакбех, ки баргҳои сурху зард ва дигар рангҳо дошта, тарафи думчааш сиёҳ аст [17, с. 719].

Бар руҳи зардам зи миҷгон ашки гулгун мечакад,

Лолаву гулро ҷӣ созам, аз дилам хун мечакад [1, с. 43].

Мушфиқӣ, бе **лоларӯёни** Самарқанд ин қадар,

Сӯхтам, к-аз доғҳо шуд синаам нақши ҷаҳон [1, с. 16].

Вожаи “лола” дар байти якум ба маънои асли (навъи гули хурдӯйи баҳорӣ) ва дар байти дуҷум бошад, ба маънои маҷозӣ (сурхии рухсороҳои духтарони Самарқанд) истифода шудааст.

Машшотасифат **настарани** нимшукуфта,
Дода ба арусони чаман ғолиядонро [1, с. 233].

Настаран – гулест хурди сафеду сурхи хушбӯйи зебо, ки дар шохаҳо ғучум-ғучум кушода мешавад; раъно, насрин [17, с. 904].

Дар фарҳангҳои тафсири, аз ҷумла дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи **ғиёҳ** чунин арзёбӣ гардидааст: «**ғиёҳ** – алаф, набототи ғайриҷӯбӣ» [17, с. 262].

Баъди мурдан ҳар **ғиёҳе**, к-аз сари хокам дамад,
Чун расад боде зи кӯи дӯст, гардад беқарор [1, с. 50].

Ту сарви ёсуману мо **ғиёҳи** сӯхтаем,
Ту лолаву гулу мо хору хас дар ин чаманем [1, с. 56].

Дар ин байтҳои овардашуда вожаи “**ғиёҳ**” дар инъикоси ҳолат таъсирбахш ифода ёфтааст.

Вожаи “**ёсуман**” аслан калимаи тоҷикӣ буда, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин маънидод шудааст: **Ёсуман** гулбугтае, ки гули сафеду кабуд ва зарди хушбӯй дорад, суман [18, с. 416]. Ҳамзамон, дар фарҳанги мазкур вожаи ёсуман ба се шакли навишт оварда шудааст: **ёсаман//ёсамин//ёсмин**. Дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ ин вожа дар ду шакл: **ёсуман** ва **ёсамин** қорбасти гардидааст.

Ту сарви **ёсуману** мо ғиёҳи сӯхтаем,
Ту лолаву гулу мо хору хас дар ин чаманем [1, с. 56].

Ҳайати насри намоён аз таноби сабзи ўст,
Ёсаминҳо аз миёни сабза сар бар кардаанд [1, с. 262].

Вожаи дигари марбут ба воҳиди луғавии мавриди назар ин вожаи “**арғувон**” мебошад, ки аз лиҳози баромад сирф тоҷикӣ буда, дар луғат чунин маънидод шудааст: **арғувон** дарахте аст аз тираи парвонаворон ва сардастай арғувониҳо. Дорои баргҳои қулваишакл (гурдашакл) ва гулҳои ба ранги сурх моил ба бунафш ва пеш аз он ки баргҳои дарахт зоҳир шаванд, мешукуфанд [19, с. 80]. Маънои дигари “арғувон” сурх аст ва шояд дарахти арғувон аз ҳамин сабаб ном гирифтааст. Вожаи мазкур дар ашъори шоир ҳамагӣ як маротиба қорбасти гардидааст. Чунончи:

Зи хуни дил мижаам сурх гашту дида сафед.
Ба ҷониби суману **арғувон** кӣ пардозад? [1, с. 42].

Ҳамин тариқ, калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои гулу ғиёҳ ва растаниву меваҳо дар ашъори шоир хеле маъмул буда, новобаста аз гузашти қарнҳо, ба маъноҳои аслиашон ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар забони гуфтугӯӣ мавриди истифода қарор доранд.

б. Калимаҳои ифодагари ҳаётан муҳим. Ин гурӯҳи калимаҳо яке аз қисматҳои асосии таркиби луғавии ашъори Абдурахмони Мушфиқиро ташкил медиҳад. Шоир бо истифодаи номҳои ифодагари мафҳумҳои табиат ва падидаҳои он аз қабилӣ: **об, оташ, хок, бод, осмон, замин, барф, борон, ситора, рӯз, шаб** ва амсоли онҳоро нозукбинона мавриди истифода қарор додааст. Азбаски гузаштагонӣ мо таркиби дунёро аз чор унсур иборат медонанд, яъне аз **хоку боду обу оташ**, Мушфиқӣ бо дарки ин паҳлӯи масъала ҳамчун вожаҳои ғайри истифода намудааст.

Он, ки дуд аз ҷон барорад ҷуз навои чанг нест,
Оташи бедуд ғайр аз **оби** оташранг нест [1, с. 37].

Ту ро парво нахоҳад буд, ман парвона хоҳам шуд.
Дар ин даври фано барҳам хӯрад чун **обу хоки** ман [1, с. 77].

Вожаи “**оташ**” дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ бештар ба ҳамон маънии аслиаш (яке аз чаҳор унсур, падидаи дорои гармию равшанӣ) тибқи ҳисоби омории ҳамагӣ 23 маротиба зикр ёфтааст.

Калимаи «бод» бо баъзе тағйироти овозӣ, ки дар он рух додааст, идомаи забони форсии миёна мебошад ва шакли қадимии онро низ дар эронии бостон барқарор кардаанд. Вожаи мазкур дар забонҳои форсии нав **bād**, форсии миёна **bāt/vāt**, эронии бостон **vāta** ва авастой **vāta** [22, с. 352] дар гардиш будааст.

Ман пераҳан чу ғунча ба бӯи ту медам,
Ту ҳамчу боди субҳ ба бӯи кӣ меравӣ? [1, с. 115].

Вазид боди муроде ба сӯй хонаи мо,
Ниҳод шохи гуле по бар останаи мо [1, с. 93].

Вожаи “бод” дар байти аввал ба маънои аслӣ ва дар байти дуюм бошад, “боди мурод” ибораи изофии фразеологӣ аст, ки ҳосил шудани ният, муроду мақсадро ифода кардааст.

Дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ калимаҳои марбут ба ҷисмҳои табиӣ дар замин мавҷудбуда, ки баромади тоҷикӣ доранд, мисли **санг**, **кӯҳ** хеле зиёд ба ҷашм расид. Чунончи:

Абр шуд сӯхта зи по то фарқ,
Ҷаст аз **сангу кӯҳ** оташи барқ [1, с. 267].

Аз таҳлилу баррасии калимаҳои аслии тоҷикии таркиби луғавии ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ ба хулосае омадем, ки калимаҳои аслӣ ҳазинаи пурҷавоҳирро мемунад, ки ҳар соҳибқалам имкон дорад аз ин дурдонаҳои ноёби ҳазина фаровон истифода намуда, ба ин восита забони осори худро ҷаззобу пуробуранг намояд. Маҳз аз ин имконот истифода бурданро мо дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ мушоҳида намудем, зеро қисмати бештари калимаҳое, ки дар ғазалҳои шоир қорбасти гардидааст, дар забони адабиву гуфтугӯии муосир ба истиснои баъзе калимаҳои ба миқдор ангуштшумор, боқимонда бо ҳамон шакли овозиву ифодаи маъноии қаблӣ худ серистеъмол мебошанд.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Комилов М.

Адабиёт:

1. Абдурахмони Мушфиқӣ (Мунтахабот). Таҳияи З. Аҳрорӣ. – Сталинобод: Дониш, 1958. –286 с.
2. Ғаффоров, Р. Нависанда ва забон. / Р. Ғаффоров - Душанбе, 1977. –208 с.
3. Деххудо, А. Луғатномаи Деххудо / А.Деххудо. Ҷ.13. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон, 1377. – С. 19465-21119.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе, 1973. – 458 с.
5. Иванов, В.В. Хеттский язык / В.В. Иванов –М., 1963. – 437 с.
6. Кабилов, Ш. Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ / Ш. Кабилов– Душанбе: Маориф, 1992. – 239 с.
7. Қосимова, М. Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик. / М. Н. Қосимова– Душанбе, 2003. – 113 с. «Б»
8. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10). Қисми 1. / М. Н. Қосимова – Душанбе, 2003. – 490 с. «А»
9. Мачидов, Х. Антонимҳои луғавӣ //Х. Мачидов–Маърифат, 1999, №1–2. – С.9–11.
10. Мачидов, Х. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. –Луғатшиносӣ / Х. Мачидов, –Душанбе, 2007.–243 с.
11. Мухторов, З. Таърихи забони тоҷикӣ / З. Мухторов. – Душанбе: Хумо, 2003. – 152 с.
12. Мухторов, З. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саной / З. Мухторов. – Душанбе, 2001. – 137 с.
13. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д.Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, ҷилди 1. –1969. –951 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, ҷилди 2. –1969. – 950 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
18. Шарифова, Ф. Хусусиятҳои вожагонии «Кашф-ул-маҳҷуб»-и Хучвирӣ / Ф. Шарифова. – Душанбе: «Ирфон», 2011. – 140 с.
19. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ / М.Ҳасандӯст // Иборат аз панҷ ҷилд.– Теҳрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1393. Ҷ.2. – 587-1410 с.

ҶОЙГОҲИ КАЛИМАҲОИ АСЛИИ ТОҶИКӢ ДАР АШЪОРИ АБДУРАҲМОНИ МУШФИҚӢ (ДАР ЗАМИНАИ “МУНТАХАБОТ”)

Мақолаи мавриди назар роҷеъ ба ҷойгоҳи калимаҳои аслии тоҷикӣ дар ашъори шоири забардасти нимаи дуюми асри XVI ва аввали асри XVII Абдурахмони Мушфиқӣ бахшида шудааст. Дар воқеъ, вожаҳои аслан тоҷикӣ бо тай намудани марҳилаҳои гуногуни таърихӣ бо нигоҳ доштани

мафхум ва маънои асли манбаи асосии таркиби луғавии забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Осори пурғановати ниёгон, бахусус шоирони классики форсу тоҷик, таҷассумгари ҳаёти гузаштаи миллатамон ба шумор меравад. Вожаҳои аслии тоҷикӣ, ки бунёди забон ва пойдевории ҳастии онро ташкил медиҳанд, дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ бо ифодаи маъноҳои гуногун ба таври фаровон қорбасти гардидааст. Инчунин, дар мақола калимаҳои хоси тоҷикӣ вобаста ба хусусиятҳои маъноӣ аз рӯи соҳаҳои истеъмолашон ба гурӯҳҳо, аз ҷумла, вожаҳои ифодагари мафхумҳои ҳешутаборӣ, узвҳои бадан, зироатҳо, парандаҳо, гулу гиёҳ ва калимаҳои ифодагари мафхумҳои ҳаётан муҳим тасниф гардидааст.

Калидовожҳо: Абдурахмони Мушфиқӣ, ашъор, калимаҳои асли, мафхум, таркиби луғавӣ, маънои асли, забон, вожа, ҷумла.

МЕСТО ИСКОННЫХ ТАДЖИКСКИХ СЛОВ В СТИХОТВОРЕНИЯХ АБДУРАХМОНА МУШФИКИ (ПО МОТИВАМ "МУНТАХАБОТ")

Статья посвящена месту исконно таджикских слов в поэмах Абдурахмона Мушфики — гениального поэта второй половины XVI — начала XVII вв. Фактически исконно таджикские слова, пройдя различные исторические этапы и сохранив при этом свое первоначальное значение и коннотацию, считаются основным источником лексического состава таджикского языка. Богатые произведения наших предков, особенно классических персидских и таджикских поэтов, считаются воплощением прошлой жизни нашего народа. Исконные таджикские слова, составляющие основу языка и основу его существования, широко используются в поэзии Абдурахмона Мушфики, выражая различные значения. Также в статье таджикские слова классифицируются по группам на основе их семантических характеристик и сфер употребления, включая слова, выражающие понятия родства, частей тела, сельскохозяйственных культур, птиц, цветов и растений, а также слова, выражающие жизненно важные понятия.

Ключевые слова: Абдурахмон Мушфики, поэзия, исконные слова, понятие, словарный состав, прямое значение, язык, слово, предложение.

THE PLACE OF ORIGINAL TAJIK WORDS IN THE POETRY OF ABDURAKHMON MUSHFIQI (IN THE CONTEXT OF "MUNTAKHABAT")

In this article the place of the original Tajik words in the poetry of the prominent poet of the second half of the 17th century and the beginning of the 18th century, Abdurakhmon Mushfiqi is discussed. Having undergone through various historical stages while retaining their literal meaning, Tajik words are indeed the main source of the lexical composition of Tajik language. The rich works of our ancestors, especially the classical Persian and Tajik poets, are considered to be the reflection of the past life of our nation. The original Tajik words, which form the basis of the language and the foundations of its existence, are widely used in the poetry of Abdurakhman Mushfiqi expressing various meanings. In addition, the article classifies specific Tajik words into groups depending on their semantic features and their usage, including words denoting concepts of kinship, body parts, crops, birds, flowers and plants, as well as words denoting vital concepts.

Keywords: Abdurakhmon Mushfiqi, poetry, original words, concept, lexical structure, literal meaning, language, words, sentence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулзода Наврӯз – Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва амалияи забониносии. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121.

Назирова Маҳмадраҳим Миралиевич – Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, докторанти соли сеюми кафедраи назария ва амалияи забониносии. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. Тел: (992) 300050417

Сведения об авторах: Гулзода Навруз – Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики языкознания. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Назирова Маҳмадраҳим Миралиевич – Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, докторант третьего курса кафедры теории и практики языкознания. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел: (992)300050417

Information about the author: Gulzoda Navruz – Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, candidate of philology, Associate Professor of the Department of Theory Linguistics. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Duhsanbe, Rudaki Ave., 121

Nazirov Mahmadrakhim Miralievich – Tajik Philology Department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, the third course PhD. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Duhsanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 300050417

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КОМПАРАТИВИСТИКА В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

Рахмонова Н.Ш.

Таджикский международный университет иностранных языков имени С. Улугзаде

Исследование схождений и расхождений в истории родственных или соседних языков даёт много важных сведений, необходимых для сравнительно-исторического языкознания. Благодаря этому миф об изменчивости и устойчивости языка, обусловленных произволом слепой и бесцельной эволюции, безвозвратно теряет под собой почву.

Лингвистическая компаративистика – область лингвистики, причастный, прежде всего, родству языков, которое понимается историко-генетически (как факт происхождения от общего праязыка). Лингвистическая компаративистика занимается установлением степени родства между языками (построением генеологической классификации языков), реконструкцией праязыков, исследованием диахронических процессов в истории языков, их групп и семей, этимологией слов.

Лингвистическая компаративистика на протяжении XIX века было господствующим разделом лингвистики. Раздел лингвистической компаративистики, занимающийся дальним языковым родством, – макрокомпаративистика.

Лингвистическая компаративистика появилось после открытия европейцами санскрита, литературного языка древней Индии. Ещё в XVI веке итальянский путешественник Филиппо Сассети заметил сходство индийских слов с итальянскими и латинскими, однако научных выводов сделано не было. Начало лингвистической компаративистики было положено в XVIII веке Уильямом Джонсом. Дальнейшее развитие науки подтвердила правильность идей У. Джонса.

В начале XIX века независимо друг от друга разные ученые различных стран занимались выяснениями родственных отношений языков в пределах той или иной семьи и достигли замечательных результатов.

Франц Бопп исследовал компаративистикой методом спряжения основных глаголов в санскрите, греческом, латинском и готском, сопоставляя как корни, так и флексии. На большом исследованном материале Бопп доказал декларативный тезис У. Джонсона и в 1833 году написал первую «Сравнительная грамматика индогерманских (индоевропейских) языков».

Датский ученый Расмус-Кристиан Раск всячески подчеркивал, что грамматические соотношения гораздо важнее лексических, потому что заимствования словоизменения, и, в частности, флексий, «никогда не бывает». Раск сопоставил исландский язык с гренландским, баскским, кельтскими языками и отказал им в родстве. Затем Раск сопоставил исландский язык с другими германскими, и, наконец, с греческими и латинскими языками. Раск не привлекал в этот круг санскрит. Возможно, в этом отношении он уступает Боппу. Но привлечение славянских и в особенности балтийских языков значительно восполнило этот недочет.

Третьим основоположником компаративистического метода в языкознании был А.Х. Востоков. Он занимался только славянскими языками. Востоков первый указал на необходимость сопоставления данных, заключающихся в памятниках мертвых языков, с фактами живых языков и диалектов, что позднее стало обязательным условием работы языковедов в сравнительно-историческом плане. По мнению А.А. Котляревского, ещё раньше Востокова сравнительный метод в России применил М.В. Ломоносов, который «начал сравнивать и отличать славянскую стихию в языке от русской» [9, с. 177].

Трудами этих ученых компаративистикой метод языкознания был не только декларирован, но и показан в его методике и технике.

Существенное влияние на становление компаративистического метода в русском языкознании оказал журнал «Филологические записки», выпускавшийся с 1860 года в

Воронеже под редакцией А.А. Хованского. С 1866 года журнал Хованского был специально вопросам XIX методика и долгое время оставался единственным в России печатным, на страницах которого развивалось это новое ещё в середине XIX века направление в науке о языке.

Большие заслуги в уточнении и укреплении этого методика на большом компаративистском материале индоевропейских языков принадлежат Августу-Фридриху Потту, давшему сравнительно этимологические таблицы индоевропейских языков.

Результаты почти двухсотлетних исследований языков методом компаративистского языкознания подытоживаются в схеме генеалогической классификации языков.

«Язык, как всякая система имеет две стороны. Он состоит, с одной стороны, из элементов – фонем, слов, облечённых в звуки, а с другой – он обладает структурой» – отметил В.Д. Аракин [1, с. 123].

Язык, важнейшее и удивительно совершенное средство человеческого общения, средство обмена мыслями, может выполнять эти разнообразные и сложные функции потому, что организованную систему. Как всякая система, язык имеет две стороны. Он состоит, с одной стороны, из элементов – фонем, морфем, слов, облечённых в материальную субстанцию – звуки, а с другой – он обладает структурой.

На земном шаре существует огромное число языков, причём каждый из них обладает как некоторыми общими с другими языками чертами, так и чертами, которые мы находим только в отдельном языке.

Особенность типологии как раздела языкознания заключается в том, что она строится на основе обобщения данных всех других лингвистических дисциплин (фонологии, грамматики, лексикологии и т.п.) и находит выход в прикладных разделах лингвистики, позволяя прогнозировать затруднения, обусловленные типологическими особенностями разных языков, при обучении иностранным языкам и при переводе.

К концу XIX в. господствующая сравнительно-историческая парадигма языкознания в определённом смысле исчерпала себя, что было связано со сменой научных подходов. Новый толчок типологии языков получила в связи с зарождением системной лингвистики в начале XX в. Первой в этом ряду стала ступенчатая, многосторонняя типология языков Э. Сепира. В своём главном труде «Язык(1921)» он заложил основы нового видения общетипологических проблем в лингвистической науке, где анализ классификационной методики может оказаться особенно полезным для начинающих типологов. В указанной статье Э. Сепир представил не одну, а четыре классификации языков, хотя наиболее оригинальной из них оказалась последняя, которой наиболее значение придавал сам автор. Это неслучайно, поскольку три предшествующих классификации грешат явными недостатками. Четвертая классификация языков выглядит так: все языки Э. Сепир делил сначала на два класса: чисто-реляционные и смешанно-реляционные (почему первые не назвать чистыми, а другие смешанные), а затем он разбил каждый из этих классов на две группы – простые и сложные. В результате его четвертая классификация языков выглядит следующим образом:

- А) простые чисто-реляционные;
- В) сложные чисто-реляционные;
- С) простые смешанно-реляционные;
- Д) сложные смешанно-реляционные [10, с.43].

Теоретическая основная классификация языков Э. Сепир очень проста, но как только дело доходит до интерпретации ее автор критериев, лежащих в ее основе, а тем более до наполнения конкретными примерами, она становится на удивление запутанной. В чём видел Э Сепир разницу между чисто-реляционными и смешанно-реляционными языками? В преамбуле к описанию своей последней языковой классификации он указывает на то, что в ее основе лежат «идея флективности» [10, с.130]. Мы можем в связи с этим предположить, что в основе деления языков на чисто-реляционные и смешанно-реляционные лежит наличие или отсутствие флекции. Это предложение как будто подтверждаются такими словами Э.Сепира о чисто-реляционных языках: «Синтаксические отношения в них выражаются в

чистом виде» [10, с.130], т.е. домысливаем мы, без флекции, с помощью словоупорядка. Это предположение тем более крепнет в нашем сознании, что в качестве примера языка чисто-реляционного типа Э.Сепир приводит китайский.

Предположение о том, что под чисто-реляционными языками Э. Сепир имел в виду языки, языки нефлективные (корнеизолирующие), а под смешанно-реляционными – флективные (точнее – флективно-агглютинативные), сохраняются и тогда, когда мы знакомимся с его интерпретацией смешанно- реляционных языков. Лингвист писал: «Можно сказать, что в этих языках, равно как и в языках типа Д (т.е. сложных смешанно-реляционных – В.Д.), все или большинство реляционных значений выражаются в «смешанной» форме, т.е. что, например, значение субъективности не может выражено без одновременного выражения числа и рода» [10, с.131]. как будто здесь речь идет и «смешании» двух способов морфологизации слова – словоупорядка и флекции. Благодаря им, к значению субъекта в предложении, выраженному первоначально его местом в данном предложении, примешивается значение числа или рода, выраженных в дальнейшем ещё и флексией.

Следовательно, Э.Сепиру удалось создать новую методологическую форму общей типологии языков – параллельно-градуальную. В отличие от других существующих трактовок, которые охарактеризованные здесь как матрешечно-дихотомическую, она позволяет распространять одни и те же классификационные критерии на весь корпус известных языков. Перспективность сепировской формы общей типологии была подтверждена ее квантитативной разновидностью у Дж. Гринберга и его последователей.

Целенаправленное сопоставительно-типологическое описание языков сложилось, прежде всего, для оптимизации которое ранее осуществлялось по той же методике, что и обучение родному языку. При описании любовного языка в качестве своеобразных эталонов использовались древнегреческий язык или латынь, что считалось залогом единообразия и научности.

Другой предпосылкой возникновения сопоставительного языкознания явилась лингвистическая типология, которая выступала на первых порах в форме морфологической классификации языков и должна была по замыслу своих создателей – немецких романтиков начала XX в. – показать своеобразие отдельных языков как проявление «духа» народов – их носителей. Главное внимание типология уделяла грамматическому строю (морфологии) языков, а не их лексике.

Лингвистическая типология, раздел общего языкознания, направление исследований, имеющее целью установить такие сходства и различия между языками, которые не зависят от генетического родства или влияния одних языков на другие. Типология обычно стремится выделять и рассматривать наиболее важные языковые характеристики, которые предположительно определяют другие аспекты строя языка, такие как способ соединения значащих частей слова или так называемый строй предложения.

В зависимости от тех целей и задач, которые призвана решать лингвистическая типология, а также и от того объекта, который изучает данная наука, типология условно подразделяется на типологию общую и частную.

Общая типология занимается изучением общих проблем, связанных с выявлением суммы сходных и различных черт, характеризующих системы отдельных языков мира. Общие свойства, общие изменения, общие процессы в языках, принадлежащих к самым различным генетическим группам, и исследует общая типология.

Частная типология занимается изучением проблем более ограниченного характера. Это может быть исследование типологических характеристик одного языка или ограниченной группы языков. Причём в отличие от сравнительно-исторического языкознания, занимающегося исследованием типологических характеристик и свойств не столько родственных языков, сколько языков неродственных.

Типологические исследования могут проводиться как в области отдельных подсистем, так и отдельных уровней языков, например, в области фонологических систем, в области

морфологических систем, в области как лексических систем в целом, так и типологии слова. Работы этого цикла составляет так называемую уровневую или аспектную типологию, или типологию подсистем. Исследования в области данной типологии опираются на материал представленных выборок из множества языков мира: выводы, сделанные на основе изучения выборки, с определёнными оговорками могут быть распространены на все множество языков земного мира.

Впервые на необходимость типологического исследования языков обратил внимание немецкий учёный Фридрих Шлегель (1772-1827), который заметив различия в структуре языков, выделил две их группы: языком с аффиксами (аффиксирующие языки) и языки флективные, т.е. флективные и нефлективные, которые позднее назвали агглютинативными. При этом оставались не ясными, куда отнести языки, где нет ни флексий, ни регулярных аффиксов (как, например, в китайском языке). Позднее такие языки назвали аморфными. Ф. Шлегель показал, что грамматический строй флективных языков может быть двух типов, которые были указаны: аналитического и синтетического.

Также, Август Шлегель (1767-1845) переработал классификационную систему своего брата и выделил три класса языков: языки без грамматической структуры, языки аффиксирующие и языки флективные. Ему принадлежит также деление языков на более ранние – синтетические и более поздние – аналитические [4, с.61].

Основными подходами в типологические исследования являются системный подход и полевой подход, которые позволяют выделять типологически существенные признаки языков, доминантные и рецессивные типологические признаки, а также разграничивать понятия языковой тип, тип языка и тип в языке.

Сравнительная система – это классификация с выделением типов и сравнения посредством обнаружения сходств и различий. Сравнительная типология – раздел языкознания, изучающий языки в сопоставлении друг с другом с целью выявления сходств и различий. Сравнительная типология включает в себя:

- сопоставление родственных языков и неродственных языков;
- типологизацию специфики языка на фоне общих черт языкового.

По второй критерии объем понятия типологии допускает следующие толкования:

- учение о типах языков, которые изучаются путём сравнения;
- процесс выявления общих признаков языков;
- характеристика строя отдельного языка;
- принцип организации языкового материала.

А сам термин «тип языка» означает устойчивую совокупность ведущих признаков языка, находящихся между собой в определённых связях, причём наличие или отсутствие других признаков.

В целом, сравнительно-сопоставительный метод включает такие приёмы, как:

- установление основания для сопоставления;
- сопоставительную интерпретацию: факты и явления языка изучаются с помощью описательного, а затем контрастивного метода;
- типологическую характеристику: определение места данного явления в общей системе структурных характеристик данного языка или данного языкового типа.

Таким образом, особенности типологии XX в.: уровневый подход: типология должна заниматься не только морфологией, но и другими аспектами языка; политипологический подход: все языки политипологичны, т.е. совмещают в разной степени различные типологические черты; системность: основой типологии является не перечень элементов, но их соотношение в системе языка; функциональность: сравнительная типология должна уделять внимание не только структуре, но семантике и функционированию языковых единиц [6, с.23].

На сегодняшний день, можно уверенно утверждать, что сопоставление различных языков и их типологическая классификация позволяет лингвистике устанавливать, как

свойства, характерные для языка вообще, так и черты конкретных языков, которые становятся более отчётливо заметными на фоне сопоставления с другими языками.

Все вышеизложенное приводит нас к констатации того факта, что лингвистические исследования носят сегодня междисциплинарный характер. Выстраивается иерархическая система, основанием, которой служит сравнительная типология, а следующим ярусом является когнитивная лингвистика. Оба яруса представляют собой симбиоз и имеют непосредственный выход в методiku преподавания, сокращая определённый пробел, существующий между методикой преподавания и новыми теоретическими разработками.

Итак, лингвистическая компаративистика – это система приемов исследования как родственных, так и разноструктурных языков с целью выявления в них общих и отличительных свойств и признаков.

Лингвистическая компаративистика занимается установлением степени родства между языками (построением генеалогической классификации языков), реконструкцией праязыков, исследованием диахронических процессов в истории языков, их групп и семей, этимологией слов.

Компаративистический метод, научный метод, с помощью которого путём сравнения выявляется общее и особенное в исторических явлениях, достигается познание различных исторических ступеней развития одного и того же явления или двух разных сосуществующих явлений; разновидность исторического метода.

Основоположниками компаративистического метода изучения языков считаются датчанин Расмус Раск (1787 – 1832), немцы Франц Бопп (1791 – 1867) и Яков Гримм (1785 – 1863) и выдающийся русский лингвист А.Х. Востоков (1781 – 1864).

Литература:

1. Насколько угро-финн русскому родственник". *«Научная Россия» — наука в деталях!*. 2015-07-13. Архивировано из оригинала 19 августа 2017. Дата обращения: 19 августа 2017.
2. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков: учеб. пособие / В.Д. Аракин.– 3-е изд. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2005. – 232 с.
3. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. М., 1989.
4. Бурлак С. А., Старостин С. А. Глава 1.8. Макрокомпаративистика // Сравнительно-историческое языкознание: Учебник для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2005. — 432 с. .
5. Гринберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков // Новое в лингвистике. Вып.3.-М., 1963.-С.60-95.
6. Долгопольский А. Б. Сравнительно-историческая фонетика кушитских языков. — М., 1973.
7. Иллич-Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков. — Т. 1. — М., 1971. — С. 38—102 (обзор литературы).
8. Квантитативная типология языков Азии и Африки / Под ред. В.Б. Касевича и С.Я.Яхонтова.- Л., 1982.
9. Котляревский А. А. Сравнительное языкознание // Филологические записки. — Воронеж, 1862. — Вып. — С. 154—208.
10. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993.
11. Успенская Б.А. структурная типология языков. / Б.А., Успенская. – М., 1965. – 41с.
12. Щербак А. М. Сравнительная фонетика тюркских языков / А. М. Щербак. — Л.: Наука, 1970. — 204 с.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КОМПАРТИВИСТИКА В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

В статье рассматриваются цель и задачи типологического языкознания в сравнении с задачами других лингвистических дисциплин, ведущие частные методы типологических исследований, а также некоторые активно обсуждаемые проблемы типологии языка.

Сопоставление систем языков основывается на различиях в их структурах, т.е. на различиях в характере отношений между единицами соответствующих классов и категорий.

Необходимо обратить внимание на то, что основой типологии является сопоставление не отдельных единиц языка, а систем. Сходные грамматические, фонологические и лексико-семантические явления возможны в языках, как родственных, так и неродственных друг другу. Родственные языки обязательно будут иметь некоторые сходные типологические черты, хотя структурный тип родственных языков (изначально общий) со временем может значительно измениться.

Ключевые слова: сопоставление, типология, единица, система, язык, проблема, явление, лексико-семантическое.

ЗАБОНШИНОСИИ ҚИЁСӢ ДАР ҶАНБАИ МУҚОИСАВӢ

Дар мақола ҳадаф ва вазифаҳои забоншиносии типологӣ дар қиёс бо вазифаҳои дигар фанҳои забоншиносӣ, усулҳои пешбари хусусии тадқиқоти типологӣ, инчунин баъзе аз масъалаҳои ҷаълонаи типологияи забон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Муқоисаи системаҳои забонӣ дар асоси тафовути сохторҳои онҳо, яъне дар бораи тафовути характери муносибатҳои байни воҳидҳои синфҳо ва категорияҳои дахлдор.

Ба он диққат додан лозим аст, ки асоси типологияи муқоисаи на воҳидҳои алоҳидаи забон, балки системаҳо мебошад. Ҳамин гуна ҳодисаҳои грамматикӣ, фонологӣ ва лексико-семантикӣ дар забонҳо ҳам бо ҳам алоқаманд ва ҳам алоқаманд нестанд. Забонҳои алоқаманд ҳатман дорои баъзе хусусиятҳои типологии шабех хоҳанд буд, гарчанде ки намуди сохтори забонҳои алоқаманд (аввал маъмул) бо мурури замон метавонад ба таври назаррас тағйир ёбад.

Калидвожаҳо: муқоиса, типология, воҳид, система, забон, масъала, падида, лексико-семантикӣ.

LINGUISTIC COMPARATIVES IN THE COMPARATIVE ASPECT

The article discusses the purpose and objectives of typological linguistics in comparison with the objectives of other linguistic disciplines, the leading private methods of typological research, as well as some actively discussed problems of language typology.

Comparison of language systems is based on differences in their structures, i.e. on differences in the nature of relations between units of corresponding classes and categories.

It is necessary to pay attention to the fact that the basis of typology is the comparison not of individual units of language, but of systems. Similar grammatical, phonological and lexical-semantic phenomena are possible in languages, both related and unrelated to each other. Related languages will necessarily have some similar typological features, although the structural type of related languages (initially common) may change significantly over time.

Keywords: comparison, place, typology, unit, system, language, problem, phenomenon, lexical-semantics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонова Н.Ш. - Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, д.и.ф., профессори кафедраи забоншиносии умумӣ. Суроға: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиева 17/6; Тел.: 915779677; E-mail: nargisbonu66@mail.ru

Сведение об авторе: Раҳмонова Н.Ш. - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, д.ф.н., профессор кафедры общего языкознания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: 917-09-02-99; E-mail: nargisbonu66@mail.ru

Information about the author: Rakhmonova N.Sh. - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. Tel.: 917-09-02-99; E-mail: nargisbonu66@mail.ru

Барои муайяну равшан сохтани таърихи ҳар як миллату давлат намунаҳои осори хаттӣ аз бузургтарин мероси милли ба ҳисоб меравад. Махсусан, таҳқиқотҳои олимону донишмандон дар асоси осори хаттӣ сураат мегирад ва дар заминаи он тамоми паҳлуҳои он омӯхтаву таҳқиқ мегарданд. Аз ҷумла, дар соҳаи забоншиносӣ вазъи забон низ аз рӯи мероси ба дастамада таҳлил ва баррасӣ мегардад. Мероси хаттӣ ин як ганҷинаи бузургест, ки ҳамчун боигарии забон дар асоси омӯзишу пажӯҳишҳои бештари олимону донишмандон инкишоф меёбад, рушд мекунад ва таркиби луғавии хешро бою ғанӣ гардонида, поянда боқӣ мемонад. Шинохти миллат дар арсаи байналмилалӣ, аз як тараф, аз рӯи бою ғанӣ будани осори бузургони гузашта маҳсуб ёбад, пас, заҳмати корҳои таҳқиқотии олимону донишмандон, дастовардҳои илмӣ ба дастамада натиҷаи муаррифӣ намудани забони миллии тоҷикӣ ба шумор меравад. Дар ин самт метавон зикри донишмандони забони адабии муосири тоҷик: Маъсумӣ Н., Ғаффоров Р., Камолиддини Б., Ҳусейнов Х., Ҳоҷаев Д., Ҷӯраев Р., Казлов Г. И., Қосимова М.Н., Давлатова М., Анварӣ С., Сабзаев С., Шарифов Б., Ҳалимов С., Ҳочиев С. ва монанди инҳоро ёдовар шуд, ки вобаста ба қисматҳои гуногуни илми забоншиносӣ корҳои назаррасро ба анҷом расонидаанд. Ҳар кадом аз донишмандон тавонистанд, дар асоси маводҳои ҷамъовардашудаи адабиёти классикиву муосир кореро ба анҷом расонанд ва ҳамчун дастури таълимӣ барои хонандаи имрӯза хидмат мерасонанд.

«Таркиби луғавии забон, ки бойгарии ҳар як забон аст, бо ду роҳ тақдир меёбад, - қайд менамояд профессор Д. Ҳоҷаев, - яқум аз ҳисоби имкониятҳои дохилӣ, усули калимасозӣ; дуюм бо роҳи иқтибоси вожаҳо аз забонҳои дигар» ва дар идомаи сухан менигорад, ки дар забони тоҷикӣ «...манфиатбахшу муҳим роҳи аввал, яъне усули калимасозӣ, маҳсуб мешавад, зеро ин усул имконияти фаъолияти забонро бештар месозад» [11, с. 73].

Масъалаи калимасозӣ вобаста ба давраҳои гуногун таърихи тулонӣ дорад, аммо, ба қавли Ш. Рустамов, «...поёи аввали он дар давраҳои пеш аз Револютсияи Октябр гузошта шудааст ва барои ташаккули забоншиносии тоҷик ҳамчун як сарчашмаи асосӣ хизмат кардааст» [6, с.5].

Дар соҳаи калимасозӣ таҳқиқотҳои зиёд, китобу дастурҳои таълимӣ, рисолаву мақолаҳои донишмандони тоҷикро метавон ёдовар шуд, ки муҳаққиқон дар ин раванд корҳои назаррасу арзишмандеро анҷом додаанд.

Устод Айнӣ бори нахуст ба хусусиятҳои услубию лафзии ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, Камоли Ҳучандӣ, Алишер Навоӣ, Зайниддини Восифӣ, Абдулқодири Бедил ва дигар намояндагони барҷастаи адабиёти ниёгонамон диққат додааст, ки инро ба қавли А. Амлоев «...ибтидои таҳқиқотҳо...» [2, с.7] номидан раво аст.

Дар радифи дигар олимону донишмандони соҳаи забон ва адабиёти тоҷик доир ба масъалаи калимасозӣ, махсусан, таҳқиқотҳои олимони забоншинос Ҳалимов С. «Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ», Низомова С. «Калимасозии сарфӣ дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ», Шодиев Р. «Лексикаи феъл ва калимасозии феъл дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, Хоркашев С. «Калимасозии исм бо пасвандҳо» (аз рӯи маводи шеваи ҷануби забони тоҷикӣ) ва ғайраро таъкид намудан ба маврид мебошад.

Аз таҳқиқу баррасии олимону донишмандон доир ба мероси гузаштагон, аз осори ба ёдгормондаи устод Рӯдакӣ то ба имрӯз бар меояд, ки муносибати онҳо ба забон бисёр мустақкам ва қавӣ будааст ва тавонистанд бо роҳҳои гуногун забонро ҳифз намоянд, вожа ва таркибҳои ба вучуд оваранд, ки дар забони тоҷик моҳиятан нодиранд. Яке аз ин мутафакирони бузург, шоири ширинсухан Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ мебошад, ки дар нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX умр ба сар бурдааст.

Муҳаббати Ҳоҷӣ Ҳусайн ба лафзи модарӣ, хунари гузиниши дурдонаҳо аз ин ганчина, суҳанофаринӣ, ки сазовор ба ситоишу таҳсин аст, дар рушду такомули забони адабии тоҷикӣ хеле саҳмгузор мебошад. Шоир дар умри кутӯҳи хеш (49 сол) тавонистааст, мероси гаронбаҳое ба ёдгор монад, ки ифтихору сарфарозӣ мебошад.

Осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ аз нигоҳии баҳши сарфии дастури забони тоҷикӣ низ вижагиҳои хос дошта, аз савияи баланди дониши назарии забоншиносии ӯ дарак медиҳад. Ин адиби суҳаншиносу маънирас, ки таълими комилу пурраи мадраса дида буд, мусаллам аст, ки аз сарфу наҳви арабӣ низ огоҳии комил дошт ва то ҷое ки имкон ба ӯ даст додааст, он қоидаву қонунҳои грамматикаи забони арабиро дар истифодаи қонунҳои дастури забони тоҷикӣ тадбиқ кардааст. Аз ин ҷост, ки дар нигориши ин адаби нуктасанҷ қонунҳои сарфу наҳв қомилан риоя ва осораш аз нигоҳи қавонини забон пурра ҷавобгӯ мебошад. Дар ин асос, махсусан, вожаҳои сарфии осори адиб бисёр ҷолиб мебошад. Ба ин мазмун тасмим гирифтём, ки дар мақолаи хеш доир ба калимасозии исм, хоса, бо пасвандҳо сохта шудани исмҳо дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ каме ҳам бошад назари хешро баён намоем.

Калимасозӣ ин, пеш аз ҳама, роҳу равиш, тарзу усул, қонун ва қоидаҳои сохтани калимаҳо буда, «... дар он ҷузъҳо ба ҳам аз ҷиҳати маъно мувофиқат мекунад ва мувофиқати маъноии асосу аффикс ба онҳо имконият медиҳад, ки ба ҳам васл шуда, маъноӣ нава пайдо кунанд» [4, с.144].

Тадқиқи васеи ин қисмати забон ибтидои садаи ХХ бо ибтикори донишмандони ватаниву хориҷӣ оғоз гардид. Баъдтар ба дараҷаи рушд расида, масъалаҳои муҳими он то имрӯз тадқиқу баррасӣ мегарданд.

Дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ роҳи калимасозӣ гуногун мебошад, махсусан, истифодаи пасвандҳои исмсоз дар эҷоди шоир ҷолиб ба назар мерасад ва ба ҳамин хотир пасвандҳое, ки исми шахс месозанд аз рӯйи хусусиятҳои онҳо дар осори шоир дида мебароем.

Аз рӯйи таснифоти Грамматикаи академӣ ва «Забони адабии ҳозираи тоҷик» пасвандҳои **-ҷӣ**, **-гар**, **-бон**, **-ор**, **-ур//вар**, **-во//вой**, **-вода**, **-андар**, **-навард** ба пасвандҳое дохил мешаванд, ки исми шахс месозанд. Гунаи пасвандҳо дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайн истифодаи васеъ доранд:

Пасванди -ҷӣ. Морфемаи **-ҷӣ** ба қатори пасвандҳои сермаҳсули забони тоҷикӣ дохил мешавад.

Бо ин пасванд аз осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ танҳо ду вожа- **дафҷи(ён)**, **парвонаҷӣ** пайдо гардид, ки ҳарду вожа маъноӣ «номи машғулият» -ро доро мебошад.

Вожаи **дафҷӣ** аз исми тоҷикии ғайришаҳси **даф** (асбоби зарбӣ, ки бо ангушту қафи даст менавозанд) бо иловаи пасванди **-ҷӣ** исми шахс дафҷӣ (дафзан; дойразан) сохтааст, ки мафҳуми машғулиятро ифода мекунад, ҷунончи:

Чи дар ин давр шуда масҳаракорон мумтоз,

Дафҷиён садришин, дудҷашон майдонӣ [1, 329].

Аз рӯйи маълумоти луғатномаҳо вожаи **парвона** ду маъно дорад ва дар ҳарду маврид тоҷикӣ, аввалан, истилоҳи зоологӣ (ҳашароте, ки дар шаб гирди чароғ, шамъ мегардад ва худро ба онҳо мезанад ва маҷозан дар маънои ошиқ низ истифода мешавад), баъдан, парвона истилоҳи таърихӣ буда, маъноҳои фармони шох, ҳукми шох ва маънои иҷозатнома, роҳхат, рухсатро дорост. Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ду маротиба истифода аз вожаи парвона дар маънии дуҷум (ҳукми шох) бо иловаи пасванди **-ҷӣ** **парвонаҷӣ** созмон додааст, ки ифодакунандаи мансаб дар дарбори шохӣ - парвонаҷӣ, ки тамоми санад-ҳуҷҷатҳои расмӣ ба он вобаста аст, ҷунончи:

Ҷойи ӯ биншаст Насруллоҳ, шуд неъматбадал

Мири бий **парвонаҷӣ** аз сунниёни эътибор [1, 380].

Пасванди -гар ба қатори пасвандҳои серистеъмол дохил мешавад ва бо пасванди мазкур калимаҳои зиёде сохта шудааст.

Ин пасванд таърихан аз ҳисоби вожаи мустақили *kara - пайдо шуда, дар форсии қадим ва авесто ба исми «кор» ва феъли «кардан» ҳамреша мебошад ва калимаест, ки «...ифодаи фаъолият кунанд ...»

Инчунин муаллифи «Бурҳони қотеъ», доир ба вазифаҳои морфемаи мазкур маълумоти мушаххас дода, менигорад, ки «-гар»- «...бо исми зот..., бо исми маънӣ..., бо феъл...» [3, 31]. меояд.

Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ аз пасванди **-гар** низ истифода намуда, вожаҳое бунёд сохтааст, ки маъноҳои гуногунро соҳиб мебошанд.

а). Ба воситаи пасванди **-гар** аз исмҳои модӣ исмҳои сохта мешавад, ки шахсро аз рӯйи касбу ҳунараш нишон медиҳад. Ногуфта намонад, ки

дар «Ғиёс-ул-луғот» доир ба ин мазмун чунин қайд шудааст: «Гар калимаест, ки ба маънии созанда ва кунанда ояд, чун шишагар ва ҳилагар» [5, с.190].

Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ аз исм - вожаи тоҷикии **шиша** бо иловаи пасванди мазкур (**-гар**) шишагар сохтааст, ки баёнгари мафҳуми машғулият мебошад:

Чавҳари дил фусурда шуд, то ба ҳузур ворасид,

Шиша ба машқи имтиҳон суда намуд **шишагар** [1, с. 172].

Вожаи тоҷикии **реша** (бех, бун), ки мансуб ба исми модӣ мебошад, бо иловаи пасванди **-гар**, вожаи **решагар** сохтааст, ки маънои маҷозии боғбон (ашхосе, ки ниҳол шинонидааст)-ро молик буда, хоси забони шоир мебошад, чунончи:

3-ин боғ мачӯ баҳра, ки тарзи самари ӯ

Парварда ба заҳри ситам аст **решагари** ӯ [1,67].

б). Ба воситаи ин пасванд аз исмҳои маънӣ исмҳои сохта мешавад, ки хулқу атвор ва шуглу амалиёти шахсро инъикос менамояд. Ба ин маънӣ Ҳоча Ҳасани Нисорӣ дар «Чаҳор гулзор» ду вожа: **ситамгар**, **оҳангар** [1, с. 53-54] ва С. Ҳалимов дар Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи маводи «Гулистон»- и Саъдӣ) калимаҳои **кимёгар**, **насихатгар**, **ситамгар** ва **тавонгар** [12, с.67] -ро дарҷ намудаанд.

Аз осори Ҳочӣ Ҳусайн вожаҳои зиёде пайдо гардид, ки ба чунин шакл созмон дода шудааст.

Аз вожаи тоҷикии **ситам** (зулм, қабру чафо) ва исми арабии **ғорат** бо иловаи пасванди **гар-ситамгар** (золим, қабркунанда), **ғоратгар** (торочгар) созмон додааст, ки мафҳуми одобу рафтор ва амали шахсро далолат менамояд:

Ало, **ситамгари** рангинқабои фаррухрух,

Тарахҳуме, ки ачал бо чафо дучорам кард [1,151].

Таҳсили фунун ҷумла ба **ғоратгари** шак рафт,

Восил нашуда матлаби ноёб, ба фалак рафт [1,126].

Дар вожаҳои **ошногар**, **равшангар** аҳаммияти ин пасванд дигаргуна аст. Ба андешаи мо, дар байтҳои зер

Ба ҳам пайвандфармои ду пайкар

Ба зуннори муҳаббат **ошногар** [1,389].

Шафақ бар осмон болад зи акси пайкари теғаш,

Магар аз хун ҳино баста кафи **равшангари** теғаш [1,193].

-гар ба исмҳои тоҷикии **ошно** ва **равшан** васл гардида шахсро вобаста ба амалу ҳаракат нишон медиҳад.

Вожаи **шухратгар** бошад, аз вожаи арабии дар мисоли зер

Хуш нобарҷову ғафлат ин ҳама **шухратгар** аст,

Дида нобинову гӯш аз памбаи ғафлат кар аст [1, с. 323].

аз нигоҳи маънӣ ба калимаи **ғафлат** иртибот дорад ва мафҳуми саъю талошро молик аст.

Пасванди - гор ба қатори пасвандҳои каммаҳсули забони тоҷикӣ дохил шуда, аз исму сифати феълӣ исм месозад. Дар осори манзум ва мансури Ҳочӣ Ҳусайн бо ин пасванд маводҳои зиёдеро пайдо намудем, ки бо решаҳои аслии тоҷикӣ ва вожаҳои иқтибосии арабӣ исмҳои гуногун сохта шуда, маъноҳои мухталифро ифода менамоянд:

а). Аз вожаҳои аслии тоҷикӣ бо пасванди гор-, ки ба категорияи исм ва феълҳо мансубанд: **соз, ком, раста, офарид, парварид, ситам** вожаҳои **Офаридагор, Парвардигор, растагор, созгор, ситамгор, ситамгорӣ, комгор** сохта шудааст, ки ифодакунандаи маъноҳои гуногун мебошанд. Намуна:

Растагор. Ногуфта намонад, ки вожаи **раста** дар забон дар маъноҳои: 1) раҳошуда, халосшуда, он ки наҷот ёфтааст. 2) аз замин рӯида (баромада). 3) дӯконҳои дар як қатор сохташуда, қатори дӯконҳо дар бозор: (Чи маҷлис, растаи бозори қонун, На маҷлис, Зухрабодде чу гардун, 1,432) истифода мешавад. Дар байти зерин шоир вожаи **растагорро** ба маънои халосшаванда, халосиёбанда; халосшуда, раҳоёфта истифода намудааст:

Ҳаббазо умре, ки рафт андар ризои кирдигор,

Ҳақ аз ӯ хушнуд гашт, хештан шуд **растагор** [1, с. 336].

Вожаи **ситам** аз рӯи баромад сирф тоҷикӣ буда, дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои зулм, қабру чафо, бедодгарӣ, ноинсофӣ дар ҳаққи касе истифодаи васеъ дорад (Мерасад он чангҷӯ пойи ситам дар рақиб, Чавру чафо пешрав, зулму ғазаб аз ақиб, 1, 50). Бо вожаи мазкур аз эҷодиёти шоир вожаҳои зиёдеро пайдо намудем, ки дар сохтани калимаҳои нав истеъдоди баланди шоирии Ҳоҷӣ Ҳусайн муайян мегардад. Аз чумла, бо пасванди исмсози гоҳ- (гаҳ-) дар ҳар ду шакл **ситамгар** ва **ситамгор** дар маънои золим, қабркунанда, бедодгар истифода шудааст:

Ало, **ситамгари** рангинқабои фаррухрух,

Тараҳуме, ки аҷал бо чафо дучорам кард [1, 151].

Барке дар пардаи фонуси **ситамгор** расад,

Ки кунад шамъ ҷудо аз пари парвона чаро? [1, 29].

Дар байти зер бошад бо пасвандҳои **-гор** ва **-ӣ** вожаи **ситамгорӣ** созмон додааст:

Агар турост чунин шеваи **ситамгорӣ**,

Асири куштаи ту аз шумор мегузарад [1, 141].

Парҳез вожаи тоҷикӣ, дар маънои аввал худдорӣ аз чизе канорагирӣ намудан аз қоре, баъдан, дар маънои ҷамъи порсой, тақво истифода мешавад. Бештар дар маънои аввал серистифода аст. Ҳоҷӣ Ҳусайн дар эҷодиёти манзуми хеш аз ин вожа нӯҳ маротиба қор гирифтааст (Нотавонӣ он қадар моро зи по афкандааст, Мекунад дасти мадад **парҳез** аз имдоди мо, 1,41) ва истифода аз пасванди **гор-** исми сохтаи **парҳезгорро** сохтааст:

Он қадар аз лутфи ӯ мамнун неъматхорае

В-он чунин аз қаҳри ӯ бояд шудан **парҳезгор** [1,377].

Вожаи дигари тоҷикии **ком**, ки маънои сақфи даҳон аз дандони пеши болои то ҳалқ (Ба комам кун шароб аз чоми тавфиқ, Ки гардам сархуши минои таҳқиқ, 1,386) ва дар маънои дуҷум мақсад, мурод, орзу, майл (Ба ваҳшат рому беором гардид, Зи коми Комдӣ ноком гардид, 461)-ро дорост, вожаи **комгор** аз эҷодиёти мансури шоир пайдо гардид, ки маънои ба мурод расидан, ба мақсад ноил шуданро дорад:

...шафиқалғурабо ҳазрати изади **комгор** дар маснади иззу иқбол барқарор ва дар маснади ҳукумат пойдор дошта... [1,514].

б). Аз вожаҳои аслии тоҷикӣ, ки ба категорияи феълҳо мансубанд. Бо асоси замони ҳозираи феъли офарид (офаридан), парварид (парваридан), соз (сохтан) бо пасванди **гор** - вожаҳои **Офаридагор, Парвардигор** (номҳои Худо), **созгор** созмон дода шудааст, ки ифодакунандаи маъноҳои гуногун мебошанд. Намуна:

Офаридгори қурбу баъд ҷамии аҳбобро чи дуру чи наздик ва чи дар салтанату масканат аз харобии ҳол дур дошт [1,515].

Гӯ, чаро тухмат набошад, ҳар чи хоҳӣ, он кунӣ,

Номи ӯро мениҳӣ фармудаи **Парвардигор**? [1,376]

Вожаи **соз** дар забони адабии тоҷикӣ зиёд қорбурд дорад ва маъноҳои зиёдеро низ дар бар мегирад, аз чумла, асоси замони ҳозира аз **сохтан** ва ё ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои кунанда, созанда; номи умумии асбобҳои торӣ; оҳанг, наво ва амсоли

инҳо. Шоир бо истифода аз асоси замони ҳозира аз **сохтан** бо иловаи пасванди **гор- созгор**, бо иловаи ду пасванди **гор-** ва **-й созгорӣ** ва бо пешванди **но-** ва пасвандҳои **-гор** , **-й** ва пасванди чамъсози **ҳо-** вожаи **носозгориҳо** сохтааст. Намунаҳо:

Созгори даври олам нест фикри дилхушӣ,
Фаҳм бояд ин сабақ аз сафҳаи ҳайрони гул [1,227].

Саҳаргоҳӣ барои **созгорӣ**

Дамид аз машиқи ҳоҷатбарорӣ [1,468].

...**носозгориҳои** даврони раддор боиси тарақиёти мартабат [1,511].

в). Аз эҷодиёти Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ вожаҳои исми сохтае пайдо намудем, ки аз вожаҳои арабӣ ба пасванди **-гор** сохта шудаанд. Гунаи калимаҳои сохтаи исмӣ **зараргор**, **қудратгор**, **мададгор**, **марҳамгора** мебошанд. Намунаҳо:

Зарар - вожаи арабист ва ба категорияи исм дохил мешавад. (Дар чавҳари некон асари зулму зарар нест, Аз шўълаи ёкут нахезад шарари тез, 1,180). Дар байти зерин

Чуз ба сахтӣ натавон забти **зараркорон** кард,
Ҳамраҳи хеш аз он дому давон дорад кўҳ [1,292].

Вожаи зараркор (он) дар забони адабӣ ва гуфтор серистеъмол мебошад, ки аз ду реша зарар+кор сохта шуда, аз ҷиҳати сохт ба калимаи мураккаб тааллуқ дорад. Аммо дар вожаи сохтаи **зараргор**, ки аз эҷодиёти шоир дарёфт гардид, ба фикри мо, пасванди **гор-** вазифаи калимаи аслии тоҷикии **кор-**ро бар душ дорад ва маънӣ низ ба маънои кор мувофиқат мекунад. Бо риояи меъёри вазни арӯз бошад ва ё сохтакории худӣ шоир бошад, ки пасванди -гор дар ин вожа истифода гардидааст. Масалан:

Дил чун ғам ху кунад шодӣ **зараргори** ўст,
Меҳру вафо парварад, дарду алам ёри ўст [1,72].

Қудрат вожаи арабист ва дар забон дар истифодаи васеъ қарор дорад. Ҳаммаъно ва ё муродифи **қудрат** вожаҳои нерӯ, иқтидор, қувва, тавоноӣ мебошад (Салоҳи кори ман бар дасти худ гир, Ки дорӣ қудрати тағйири тақдир, 397). Чи хеле ки доир ба пасванди -гор дар вожаи **зараргор** ибраз намудем, -гор дар маънии калимаи кор истифода шудааст, дар вожаи **қудратгор** низ ин хусусиятро молиқ мебошад, аз исми маънӣ созмон дода шудааст, ба монанди Офаридгор, Парвардигор:

Зи файзи дасти **қудратгор** шабнам
Ба чоки синаи гул баст марҳам [1,468].

Мадад низ аз ҷумлаи вожаҳои иқтибосии арабӣ мебошад, ки маъноҳои ёрӣ, кумак, мадад хоستان, ёрӣ талабиданро соҳиб аст (Оҳи дили мо, Ҳоҷӣ, наҷфтод асарманд, Дигар мадад аз дидаи хунбор талаб кун, [1, 268]. Истифода бо пасванди -гор вожаи **мададгор** дар эҷодиёти шоир 3 маротиба истифода шудааст. Намуна:

Хуб иморат шуда. Боз чунин арза деҳ:
Бод мададгори ту вирди Увайси Қаран [1,335].

Мададгори нақў мардони асрор

Чунуди шаҳри ирфонро аламдор [1,426].

Марҳамгора аз вожаи арабии **марҳам** (дорое, ки ба рӯи захм ва решаҳо гузоранд) (Ё раб, он охунигори чашмҳайронам кучост?! Марҳами қалби ҳазину роҳати чонам кучост?!, [1,334] ва бо пасвандҳои **-гор** ва **-а** вожаи **марҳамгора** сохта шуда, дар байти зер маънии маҳбуб, азизро дорост ва дар луғатномаҳо пайдо нагардида, хоси забони Ҳоҷӣ Ҳусайн мебошад, чунончи:

Намо заҳмат, ки **марҳамгора**ам ман,
Бигў доғат, ки шабнампораам ман [1,471].

г). Ҳангоми таҳлилу баррасии осори шоири ширинкалом ва боистеъдод Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ вожаи мураккаби **табахрўзгор** пайдо гардид, ки аз решаи арабии табох/табоҳ (хароб, фосид, вайроншуда) ва вожаи тоҷикии **рўз** бо истифода аз пасванди **-гор** вожаи **табахрўзгор** (вайронкор, бадкор) созмон дода шудааст:

Шихнаи дилсаҳти **табахрӯзгор**

Силлизанон кард бадар хорузгор [1,447].

Пасванди -бон дар қатори дигар пасвандҳои сермаҳсул дар забони тоҷикӣ мустаъмал аст.

Хоча Ҳасани Нисорӣ барои далел вожаҳои «филбон», «шутурбон» ва «меҳрубон»-ро «сивои маънии фоболият, маънии муҳофизат» шуморида, қайд месозад, ки «...ба маънии ниғаҳдорандаи фил, ниғаҳдорандаи шугур ва ниғаҳдорандаи меҳр» корбурд дорад [10, с.54].

Дар Фарҳанги форсии дуктур Муъин [9, с 235] «бон (пасванд) дар охири исмҳои зот ва маънӣ ҳифозат ва нигоҳбониро расонад; боғбон, бустонбон, дарбон, дидбон, сорбон, нигоҳбон» маънӣ шудааст.

Вожа-пасванди «бон» дар гузашта ҳамчун калимаи мустақил дар истифода қарор дошт ва бо мурури замон қобилияти маънодорӣ худро аз даст дода, ба ҳайси пасванд, ба андешаи Шамси Қайси Розӣ, «...дар авохири асмоъ (номҳо)» [11, с.190] омада, ҳамчун морфемаи калимасоз хизмат мекунад

Аз осори шоир чор вожа: **бодбон, соябон, дарбон** ва **нардбон** пайдо гардид, ки маъноҳои гуногуни луғавиро моликанд, чунончи:

Бодбон. Вожаи тоҷикии **бод** исми маънист ва бо иловаи пасванди **-бон** вожаи **бодбон** созмон дода шудааст. Шоир дар ашъораш аз вожаи мазкур чор маротиба кор гирифтааст, чунончи:

Сафина **бодбони** беҳчат афрохт

Ғубор аз шавқи хидмат болу пар сохт [1,408].

Соябон низ исми сохтаи тоҷикӣ мебошад ва маънии паноҳ бурдан аз ҳар чизро дорад, чунончи:

Бо наълу ҳарова, соҳиби теғ,

Рокиби наҷибу **соябон** меғ [1,363].

Вожаи **дарбон** бошад, аз ҷиҳати сохтор аз вожаҳои бодбон ва соябон фарқ мекунад. Вожаи мазкур тоҷикист ва на исми маънӣ, балки исми модӣ буда, маънои дарвозабон (касе, ки ниғаҳбони дар аст)-ро дорост чунончи:

Ба хона ошно аз дар дарояд,

Ба душман дар кучо **дарбон** гушояд [1,404].

Нардбон. Ҳочӣ Ҳусайн аз вожаи нардбон (бозингар) ду маротиба кор гирифтааст, чунончи:

Бурун миёяд аз сетор ово,

Ки бо ин **нардбон** чун ман бурун о [1,441].

Пасванди -вар. Аз рӯйи таҳқиқотҳои илмӣ ва маводҳои бадастомада маълум мешавад, ки пасванди **-вар** дар калимасозии исм нисбат ба калимасозии сифат сермаҳсул ва мавқеи зиёдтарро соҳиб мебошад. Ин далел ба он хотир мавриди назар қарор гирифт, ки пасванди **-вар** дар калимасозии исм низ дар осори Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ бештар корбурд дорад ва маводҳои бештар рӯйи даст омад.

Шамси Қайси Розӣ доир ба пасванди мазкур чунин менигорад: «Ва он «вов»-у «ро» аст, ки дар авохири баъзе асомӣ (номҳо) маънии худованди чизе диҳад» [11, с.181].

Муҳаққиқ Ш. Рустамов вожаҳои «суханвар, ҷонвар, сарвар, дастовар, баҳравар, донишвар, кинавар, (кинвар), муздвар, шиновар»-ро дар мақолаи хеш дарҷ намуда, иброз менамояд, ки пасванди **-вар** дар ин вожаҳо «дар адабиёти классикӣ низ ба таври васеъ истифода шудааст» [6, с. 7-14].

Ҳангоми ба осори шоир назар афканем, аз заҳмати эшон метавон вожаҳоеро пайдо намуд, ки бо пасванди **-вар** созмон дода шудаанд. Масалан:

Пасванди **-вар** бо исм омада, касбу кор ва машғулияти шахсро ифода мекунад, чунончи:

Дӯсти он **сарвар** касе бошад, шавад аз чону дил

Мар ҳама ёрону фарзандони ўро дӯстдор [1,381].

Аз осори Ҳочӣ Ҳусайн вожаи **ситамвар** пайдо гардид, ки берун аз қоидаи дастури пасванди -вар ба ҷойи пасванди **-гар** омада, аз исми маънии ситам - ситамвар сохта шуда, амали шахсро далолат менамояд, чунончи:

Чун аст он **ситамвар** бар ҳоли мо набинад,
Ё аз тағофул аст ин ё аз ҳаё набинад? [1,131].

Хоча Ҳасани Нисорӣ роҷеъ ба вазифаи дастурии ин унсури калимасоз чунин нигоштааст: «**вар**», чун «точвар» ва «хунарвар» ба маънои дорандаи тоҷ ва дорандаи хунар. Ва гоҳе барои фасоҳат ва қасрат истеъмоли «вов» -ро сокин кунанд ва моқаблаш мазмум хонанд, чун «муздвар» ва «ранчвар», ки дар асл «муздур» ва «ранчур» бувад» [10, с. 54].

Шамси Қайси Розӣ омадани пасванди **-вар**-ро дар охири исмҳои «пешавар»-у «хунарвар»-у «точвар» баён намуда, изҳор медорад, ки «...ба ҳамин маънӣ «ранчур»-у «муздур»-у «дастур» яъне худованди ранҷ мустаҳқиқи (муҳтоҷи) музду худованди дасту мансаб ва он чи иҷозатро дастуре хонанд, аз ин аст, яъне ўро соҳиби як (даст) гардонидаст ба он кор» [13, с.181].

Ҳочӣ Ҳусайн дар эҷодиёти хеш аз вожаи тоҷикии ранҷ-**ранчур** (ранҷида, машаққаткашида, дардманд, бемор) ва вожаи арабии маст- **мастур** (пӯшида, дар парда; маҷозан дар маънои покдоман, боиффат) истифода намудааст, чунончи:

Бари як хандаи ту хоҳири мо **ранчур** аст,
Чи табибӣ, ки бар ин дард мудово накуни [1,308].

Басо умрест андар пардаи гумномӣ **мастурам**,
Зи бетамизиҳои даврон зинда дар гурам [1,248].

Пасванди -вода ба гурӯҳи пасвандҳои бемаҳсул дохил шуда, «...танҳо дар калимаи **хонавода** мушоҳида мешавад» [4, с. 112].

Дар Фарҳанги форсии Муъин «-вода» чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст: «Вода-аслбино, мода. Ба сурати пасванд ояд ба маънии фавқ: хонавода, қадвода, қавода» [9, с. 2077].

Дар эҷодиёти Ҳочӣ Ҳусайн низ вожаи хонавода 4 маротиба истифода гардидааст. Ноғуфта намонад, ки се маротиба аз рӯйи риояи вазну қофияи шеър дар шакли **хонавод** ва маротибае дар шакли пурра **хонавода** мавриди истифода қарор гирифтааст ва маънои хонадон, оила, аҳли хона, зану фарзандро доро мебошад, чунончи:

Зоти поке зи кураи як меҳр,
Пурзиё қард **хонаводи** сипеҳр [1,367].

Нест дар **хонаводаи** имкон
Абдаъ филвучуди миммо қон [1,368].

Пасванди -навард. Пасванди **-навард**, аслан, калимаи мустақил буда, дар луғатномаҳо ба маъноҳои мухталифи луғавӣ дарҷ шудааст. Аз ҷумла, дар Фарҳанги форсии Муъин «навард - чин, тор. Ҳар тори печида (аз тумор ва ғайра)» [9, с. 2077] тафсир шудааст.

Имрӯз вожаи «навард» дар забони адабии ҳозираи тоҷик ҳамчун вожаи мустақил дар алоҳидагӣ қорбурд надорад. Ҳамчун пасванди исмсоз дар таркиби калимаҳо истифода мешавад.

Дар Грамматикаи академӣ чунин омадааст: «Суффикси -навард аз исмҳои конкрет исми нав месозад, ки ихтисос ва қасбу хунарро мефаҳмонад» ва барои тасдиқи матлаб вожаҳои «кӯхнавард, дарёнавард, баҳрнавард, моҳнавард, сайёранавард, кайҳоннавард»-ро зикр намудаанд [4, с. 117].

Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар осори хеш истифода аз пасванди мазкур вожаҳои **роҳнавард/рахнавард** ва **сахронавард** созмон додааст, чунончи:

роҳнавард ба маънои пиёдарав, роҳпаймо, тайкунанда:
Роҳнаварди умрро, Ҳочӣ, чи матлаб моя аст?

К-аз тапиш н-осуда рафту соҳиби тамкин нашуд [156].

...**раҳнавардони** ў, муддатест, ки кабу́тари рӯҳ дар фазои орзукадаи ин муддао болчунбонӣ менамояд ... [1, с. 502].

Вожаи дигар ин исми сохтаи **сахронавард** мебошад, ки ба маънои тайкунанда, биёбонгард омадааст:

Ки он сахронаварди бесаранҷом

Ба шаҳри дилфиреби ёр зад гом [1, с. 435].

Хулоса, калимасозӣ, махсусан бо ёрии пасвандҳо сохтани калимаҳо, дар осори Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ гуногун ва серистифода мебошад.

Дарвоқеъ, суҳанвари беназир Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ тавонистааст аз роҳи калимасозӣ устокорона ва моҳирона истифода бурда, вожаҳоеро бунёд созад, ки барои рушду нумӯи забони тоҷикӣ ҳамчун захираи луғавӣ моҳиятан нодиранд.

Муқарриз: д.и.ф. Ҳочаев Д.

Адабиёт

1. Ҳочӣ Муҳаммад Ҳусайни Кангуртӣ. Куллийёт. Виросторон ва сомондихандагони матн К. Чиллазоди Техрайӣ, Амирхўча Абдурахимӣ. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 1054 с.
2. Амлоев, А. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев. [Матн] / А. Амлоев. – Душанбе, 2016. – 152 с.
3. Амонова Ф., 1982, с. 29]
4. Бурҳони қотеъ. Муҳаммадхусейн Бурҳон. Иборат аз 2 ҷилд. – Душанбе, 1993. – 416 с., 424 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985, ҷ.1. – 356 с.
6. Гиёсуллуғот. Таълифоти Муҳаммад Гиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 1987, Иборат аз ду ҷилд– 398 с., 390с.
7. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 91 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. – Москва: Совет. энциклопедия, 1969, ҷ.1. – 951 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. – Москва: Совет. энциклопедия, 1969, ҷ.2. – 947 с.
10. Фарҳанги форсӣ, доктор Муҳаммад Муин. Интишороти фарҳанги Моҳрух, чопи аввал, рақами 1386. –2082 с.
11. Ҳоча Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор [Матн] / Х. Ҳасани Нисорӣ. – Душанбе, 1998. – 116 с.
12. Ҳочаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI [Матн] / Д. Ҳочаев. – Душанбе, 2013. – 343 с.
13. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) [Матн] / С. Ҳалимов // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қ. 1. – Душанбе, 1975. – С. 283-307.
14. Шамси Қайси Розӣ. Алмуъҷам [Матн]. – Душанбе, 1991.– 232 с.

МАВҚЕИ ПАСВАНДҲОИ ИСМСОЗ ДАР ОСОРИ ҲОЧӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ

Дар ин мақола роҳҳои калимасозӣ, махсусан, истифодаи пасвандҳои исмсоз дар эҷодиёти Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар мақола қайд карда мешавад, ки Осори Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ аз нигоҳии баҳши сарфии дастури забони тоҷикӣ низ вижагиҳои хос дошта, аз савияи баланди дониши назарии забоншиносии ў дарак медиҳад. Ин адиби суҳаншиносу маънирас, ки таълими комилу пурраи мадрасаи дида буд, мусаллам аст, ки аз сарфу наҳви арабӣ низ огоҳии комил дошт ва то ҷое ки имкон ба ў даст додааст, он қойидаву қонунҳои грамматикаи забони арабиро дар истифодаи қонунҳои дастури забони тоҷикӣ татбиқ кардааст.

Ҳамчунин, муаллиф таъкид намудааст, ки аз таҳқиқу баррасии олимони ва донишмандон доир ба мероси гузаштагон, аз осори ба ёдгормондаи устод Рӯдакӣ то ба имрӯз бар меояд, ки муносибати онҳо ба забон бисёр мустаҳкам ва қавӣ будааст ва тавонистанд бо роҳҳои гуногун забонро ҳифз

намоянд, вожа ва таркибхоеро ба вучуд оваранд, ки дар забони тоҷик моҳиятан нодиранд. Яке аз ин мутафакрони бузург, шоири ширинсухан Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ мебошад, ки дар нимаи дуоми асри XIX ва ибтидои асри XX умр ба сар бурдааст. Дар мақола махсусан, таъкид гардидааст, ки суҳанвари беназир Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ тавонистааст аз роҳи калимасозӣ устокорона ва моҳирона истифода бурда, вожахоеро бунёд созад, ки барои рушду нумӯи забони тоҷикӣ ҳамчун захираи луғавӣ моҳиятан нодиранд.

Калидвожаҳо: Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ, пасванд, пасвандҳои исмсоз, калимасозӣ, забонишиносӣ, грамматика, забони тоҷикӣ, забони арабӣ.

ПОЛОЖЕНИЕ СУФФИКСОВ, ОБРАЗУЮЩИХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХОДЖИ ХУСЕЙНА КАНГУРТИ

В данной статье анализируются и обсуждаются способы словообразования, в частности, использование существительнообразующих суффиксов в творчестве Ходжи Хусейна Кангурти. В статье отмечается, что работы Ходжи Хусейна Кангурти имеют особенности с точки зрения раздела использования руководства по таджикскому языку, и это свидетельствует о высоком уровне теоретических знаний его лингвистики. Этот красноречивый и содержательный писатель, получивший полное и всестороннее образование в медресе, уверен, что он также был в совершенстве знаком с арабской грамматикой и, насколько мог, применял правила и законы арабской грамматики к использованию законов обучения таджикскому языку.

Также автор подчеркнул, что из исследований и обзоров ученых и исследователей наследия прошлого, из памятных трудов Устада Рудаки видно, что их отношение к языку было очень сильным и крепким, и они смогли защитить язык различными способами, создать слова и композиции, которые в таджикском языке встречаются крайне редко. Одним из таких великих мыслителей является сладкоречивый поэт Ходжи Хусейн Кангурти, живший во второй половине XIX и начале XX века. В частности, в статье подчеркивается, что уникальный оратор Ходжи Хусейн Кангурти сумел умело и искусно использовать способ словообразования для создания слов, по сути уникальных для развития и появления таджикского языка как словарного запаса.

Ключевые слова: Ходжи Хусейн Кангурти, суффикс, существительнообразующие суффиксы, словообразование, лингвистика, грамматика, таджикский язык, арабский язык.

THE POSITION OF NOUN-FORMING SUFFIXES IN THE WORKS OF HOJI HUSAYN KANGURTI

In this article, the ways of word formation, in particular, the use of noun-forming suffixes in the work of Hoji Husayn Kangurti, are analyzed and discussed. It is noted in the article that the works of Hoji Husayn Kangurti have special features in terms of the usage section of the Tajik language manual, and it shows the high level of theoretical knowledge of his linguistics. This eloquent and meaningful writer, who had a complete and complete education of the madrasa, is sure that he was also fully aware of Arabic grammar and, as far as he could, he applied the rules and laws of Arabic grammar to the use of the laws of Tajik language instruction.

Also, the author emphasized that from the research and review of scientists and scholars on the heritage of the past, from the memorable works of Ustad Rudaki, it can be seen that their attitude to the language was very strong and strong, and they were able to protect the language in various ways, create words and compositions that are essentially rare in the Tajik language. One of these great thinkers is the sweet-spoken poet Hoji Husayn Kangurti, who lived in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. In particular, it is emphasized in the article that the unique orator Hoji Husayn Kangurti was able to skillfully and skillfully use the way of word formation to create words that are essentially unique for the development and appearance of the Tajik language as a vocabulary.

Keywords: Hoji Husayn Kangurti, suffix, noun-forming suffixes, word-formation, linguistics, grammar, Tajik language, Arabic language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Табарзода Хайрулло Назар – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., дотсент. Сурога: 734025, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992)93599833

Сведения об авторе: Табарзода Хайрулло Назар – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992)93599833

About the author: Tabarzoda Khairullo Nazar - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: Phone: (+992) 93599833

Мавзуи баҳси мақолаи мо “Прагмалингвизм - ҳамчун як соҳаи мустақили бошад ҳам, мо аввалан мафҳуми прагматизмро мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод.

Аввалан, бояд зикр намуд, ки дар натиҷаи рушди ҷомеа ва соҳаҳои алоҳидаи ҳаёт, муносибатҳои гуногуни ҷомеа ва соҳаҳои алоҳидаи илм рӯ ба тараққӣ ниҳода, вобаста ба талаботи замон ва ҳаёти воқеӣ инкишоф меёбанд. Чун ин ё он соҳаи илм рушд ёфт, дар баробари он истилоҳоти илмӣ ба миён меоянд ва дар натиҷаи ба майдон омадани предмети омӯзиш ва васеъ гардидани доираи омӯзиши он, як соҳаи алоҳидаи илм ба майдон меояд. Зимни омӯзиши мавзӯ мо бо истилоҳҳои прагматика ва прагматизм вохӯрем ва зарур донистем, ки онҳоро шарҳ диҳем. Аслан, ин ду истилоҳ аз вожаи юнонии “pragma” (кор, амал, фаъолият) ба миён омадаанд, вале ду мафҳуми алоҳида ба шумор мераванд.

Прагматизм истилоҳи илмӣ буда, дар охири асри XIX аз ҷониби файласуфони амрикоӣ Ч. Пирс, У. Ҷеймс ва Д. Дюи пешниҳод гардидааст. Баъдан чун як соҳаи алоҳидаи илм ба миён омада, рӯ ба инкишоф ниҳодааст. Он таълимоти фалсафист. Мувофиқи андешаи олимони номбурда ҳақиқати ин ё он андеша ва ё назария на аз мувофиқат қардан ба ҳолати воқеии кор, балки аз манфиатнокӣ ва дар амал татбиқ шудани онҳо иборат мебошанд. Албатта, на ҳама ақидаҳо бенатиҷаанд ва амалӣ намешаванд. Мувофиқи таълимоти прагматикӣ аз тамоми ақидаҳои бесамара ва бенатиҷа, ки амалӣ шудани онҳо ғайриимкон аст, бояд даст кашид. Ақида ва назария ҳамон гоҳ аниқ дуруст буда метавонад, ки натиҷаи онҳо қаноаткунанда бошад.

Агар аз нуқтаи назари фалсафӣ ин мафҳум ҳамчун як соҳаи нави илм пайдарҳамии амалҳо ва рафторро бо мақсади ба даст овардани қарори мусбат талаб менамояд, яъне барои ба мақсад расидан, тартиб додани нақшаҳои манфиатнок ва мувофиқи он амал намудан муим буда, он маҳоратест, ки шахси дорои ин қобилият ба ҳаёт нуқтаи назари хосса дошта метавонад.

Нафаре, ки барои ташаккул ёфтани мантиқи ҷадид таъсир расонд, асосгузори прагматизм Чарлз Сандерс Пирс ба ҳисоб мерафт, ки бо мантиқи муносибатҳо саруқор дошт. Вобаста ба таълимоти Пирс аҳамияти ақида аз натиҷаи амалии он вобаста мебошад. Тарафдорони ин равияро прагматик меноманд ва мувофиқи ақидаи онҳо дониш бояд барои ҳалли масъалаҳои мушаххас ва ба даст овардани натиҷаҳои амалӣ хизмат намояд. Пас, прагматизм амалкунанда, воқеъбин будан, диққати куллан равона намудан, ба манфиати худ воқифу ҳолдон буданро ифода менамояд.

Прагматика бошад, соҳаи илмест, ки муоширати забониро дар дохили қарина меомӯзад. Ё худ мафҳуми прагматика як қисмат ва ё соҳаи семиотика мебошад, ки мавзуи омӯзиши он хусусиятҳои истифода намудани аломатҳо дар раванди коммуникатсия ва муносибати онҳо ба тафсиру ташреҳ мебошад. Иттилооти мухталиф омилҳоеро, ки ба прагматика вобаста мебошанд, ташкил медиҳанд. Прагматика чун як соҳаи алоҳида таъсири қаринаи муайянро, ки ҳатто аниқ ифода нагардидааст ва мо онро чӣ гуна шарҳ медиҳем, меомӯзад. Аз ҷумлаи он, ки на сухани айнан гуфтаи гӯянда, балки чиро дар назар доштани сухани ӯ, чӣ гуна ба фаҳмиши забон таъсир расонидани муносибати иҷтимоӣ ва қарина, чӣ гуна ба кор бурдани забон барои иҷрои амалҳои гуногун (ба мисли хоҳиш, фармон, амр, ваъда ва ғ.), ки назарияи амали нутқ ном дорад, чӣ гуна дар асоси он чизе ки гуфта шуд ва ё дар асоси қарина ба ҳулоса омадан, чӣ гуна идома додани суҳбат ва мувофиқ сохтани он ва чӣ гуна ба маъноӣ забонӣ ба кор бурданро меомӯзад. Прагматика ба мо имкон медиҳад, ки аз доираи маъноӣ бунёди калимаҳо берун баромада, мақсади сухани гуфташударо дар дохили қарина ва мавриди истифодаи онро фаҳмем. Ин соҳаи муҳими забоншиносӣ мебошад, ки моро бо таъсири мутақобилаи иҷтимоӣ ва тафаккур алоқаманд менамояд. Назар

ба семантика, ки маънои вожагон ва ҷумлаҳоро меомӯзад, прагматика онро таҳқиқ менамояд, ки мо забонро дар ҳолатҳои воқеӣ чӣ гуна ба кор мебарем ва мақсади гуяндагон чӣ гуна аст.

Пас, истилоҳҳои прагматика ва прагмалингвизм бо мафҳуми амал сарувор дошта бошанд ҳам, ба соҳаҳои гуногуни илм дахл дошта, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Фарқ карда тавонистани онҳо муҳим мебошад.

Прагматика хоси забоншиносии коммуникативӣ мебошад. Зухуроти масъалаи прагматикӣ-коммуникативӣ дар забоншиносӣ омезиши диққати муҳаққиқонро ба миён овард, ки натиҷаи он аз омӯзиши масъалаҳои дохилии забон ва қисматҳои анъанавии он ба сохтори мураккаби муносибати коммуникативӣ оварда расонд.

Ба масъалаи прагматика даст задани мо сабаб дорад, зеро прагмалингвизмро имрӯз забоншиносии прагматикӣ ном бурдан мумкин аст, вале бо вучуди ин, доништан лозим аст, ки прагматика як соҳа ва прагмалингвистика соҳаи дигари илм ба ҳисоб меравад. Фарқиятеро, ки миёни ин ду истилоҳ вучуд дорад, муайян намудан ба мо зарур мебошад:

1. Прагматика, пеш аз ҳама, фанни алоҳида аст, вале бо забоншиносӣ алоқаи зич дорад.

2. Прагматика як қисмати забоншиносӣ аст.

3. Прагматика ба қисмати мушаххаси забоншиносӣ алоқамандӣ дорад.

(Haberman 1998, Mev 2001)

Пас, ҳамин, ки прагматика ба забоншиносӣ шомил гардид, он яке аз соҳаҳои забоншиносӣ – прагмалингвистикаро ташкил медиҳад. Омӯзиши масъалаҳои прагмалингвистӣ яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ мебошад. Мафҳуми прагмалингвистика дар луғатҳои лингвистӣ сабт шуда, дар маводҳои таълимии китобҳои дарсӣ ва дастуру роҳнамоҳо ба кор рафтааст. Аз ҷумла, Афанасева И.Я.(1996), Манжевская Е.В.(2011), Оберемченко Е.Ю. (2011), Сусов И.П.(2009).

Аввал ин ки дар соҳаи забоншиносӣ асосгузори семиотика Ч.Морис ва Ч.Пирс маҳсуб меёбанд, ки онҳо прагматикаро муносибати байни аломат ва фарде доништаанд, ки онро офарида, ба кор мебаранд (Moris 1938,6-7, Noth 1990,48) ва дуҷум ин ки он назарияи гуфтори Ч.Остин (1962) ва Ч.Сёрли(1969) мебошад, ки бори нахуст изҳор намуданро ҳамчун амал доништаанд, зеро раванди коммуникатсия, раванди фаъоли амалҳои мутақобила ба ҳисоб меравад.

Прагматика ҳамчун истилоҳ дар сарчашмаҳои илмҳои гуногун шарҳу эзоҳи мушаххасеро дар бар мегирад. Аз ҷумла, агар дар прагматикаи семиотикии Чарлз Морис(1938,1939) прагматика яке аз се воҳиди семиозис номида шуда, дар доираи он муносибати субъект бо аломат омӯхта мешавад, яъне субъект онро эҷод менамояд ва шарҳ медиҳад, дар прагматикаи навбатӣ, ки ба масъалаҳои психотерапевтӣ робита дошта, онро Паул Ватславик бо ҳамкасбонаш (Ватславик, Бивин, Чексон 1967) пешниҳод намудааст, ба рушди инкишофи психология ва психотерапияи тамоми олам таъсири муфид расондааст ва он омӯзиши қонуниятҳои патология ва парадоксҳои мутақобилаи фардҳоро дар бар мегирад, инчунин метавон бо прагматикаи фалсафӣ-забонии Ч.Остин(1962) ва Ч.Сёрл (1979) вохӯрд, ки он ба назарияи гуфтор таъя намуда, забонро чун дастгоҳи амал барои ба даст овардани ҳадафҳо медонад, Ю. Хабермас (2003) бошад, прагматикаи иҷтимоию фалсафӣ, назарияи универсалии амалҳои мутақобилаи иҷтимоиро дар бар мегирад.

Маълум гардид, ки прагматика дар доираи илмҳои мухталиф мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтааст ва дар илми муосир ҷараёнҳои прагматикӣ зиёданд. Дар соҳаҳои забоншиносии муосир соҳаҳои забоншиносии равонӣ, забоншиносии иҷтимоӣ ва забоншиносии қавмӣ, забоншиносии прагматикӣ(прагмалингвистика) амал менамоянд ва дар баробари онҳо масъалаи прагмалингвистика низ мавриди таҳлил, омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифта истодааст. Дар соҳаҳои номбурда, паҳлуҳои гуногун коммуникатсия омӯхта мешавад. Албатта, забоншиносӣ алоқаи мутақобилаи коммуникатсия ва системаи забонро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Прагматика бошад, вобастагии коммуникатсияро бо таркиб ва сохтори сотсиум дида мебарояд. Аз ин ҷо метавон ба хулоса омад, ки дар прагматика алоқамандии забоншиносӣ ва иҷтимоишиносӣ дида мешавад ва оид ба ин масъала Я.Мей

чунин қайд намудааст: «Прагматика истеъмоли забонро дар муоширати одамон вобаста ба вазъу ҳолати чамъияти мавриди назарбуда меомӯзад» [Мей, 1993, 6].

Таҳлили лингвистии матн наметавонад дар доираи қисматҳои забоншиносӣ мукамал бошад, зеро зимни таҳлили лингвистии матн бояд функцияҳои коммуникативии матн низ ба назар гирифта шавад, ки яке аз тарафдорони ин ақида Левитский А.Э. (2006) бар андеша аст, ки мафҳуми матн бояд танҳо ба заминаи ба миён овардан ва дарк намудани сигналҳои вербалӣ(ҳамаи он чизе, ки мо ҳарф мезанем ва ҷӣ гуна онро ҳарф мезанем. Аз қабилӣ, оҳанг, қувва, интонатсия, пауза, оҳкашӣ ва ё ханда, ки ҳамаи ин мақсаднок ба кор меравад) бояд таъя намояд ва аломатҳои ғайривербалӣ аз баррасӣ истисно мешаванд.

Қонуниятҳои истеъмоли забон масъалаест, ки ба қавле ҳам прагматика ва ҳам прагмалингвистикаро барои омӯзиши мушкилотҳои марбут ба он сафарбар намудааст.

Мусаллам аст, ки дар даҳсолаҳои охир масъалаи омӯзиши прагматика ва паҳлуҳои гуногуни он мавриди омӯзиш қарор гирифта шуда истодааст. Аз қабилӣ, прагматикаи байнифарҳангӣ, прагматикаи кроссфарҳангӣ, прагматикаи қавмӣ ва прагматикаи байнизабонӣ (М.О.Гузикова, П.Ю.Фофанова, 2015, Kasper 1998, Kecskes 2014, 2017, Wierzbicka 2003|1991).

Прагматикаи байнифарҳангӣ тавачҷуҳ ба онҳое менамояд, ки ба таъсири мутақобилаи фарҳангҳои гуногун рӯбарӯ шудаанд ва дар баробари он бо забонҳои гуногун ҳарф мезананд. Яъне, мавзӯи омӯзиши ин соҳа аз он иборат аст, ки ҷӣ гуна одамони дорои фарҳанги гуногун забонро дар раванди муоширати байни ҳам истифода мебаранд, шарҳ медиҳанд ва баҳо медиҳанд. Дар фарҳангҳои алоҳида меъёр ва чашмдоштҳои мухталиф оид ба он ки одамон ҷӣ гуна бояд муошират намоянд, вучуд дорад. Дар баъзе фарҳангҳо мушоҳида мешавад, ки ин ё он масъала, ҳолат ва вожаҳо истифода кардан қобили қабул аст ва онро соҳибзабон рӯйирост ба кор мебарад, вале дар фарҳанги дигар бо ҳамсухбат ин гуна муошират кардан аз меъёри дуртар аст, ё чунин муошират дағал ва ҳатто то ба дараҷаи ба иззати нафси касе расидан дониста мешавад. Прагматикаи кросс-фарҳангӣ ҳар як забону фарҳангро дар алоҳидагӣ таҳлил намуда, умумият ва фарқияти рафтори гуфтори ҳар як забонро алоҳида баррасӣ намуда, таҳлил мекунад, яъне дар таҳқиқотҳои онро мавриди баррасӣ менамояд, ки ҷӣ гуна намояндагони фарҳангҳои гуногун дар дохили матн, қаринаи таъсири мутақобилаи иҷтимоӣ забонро истеъмом мекунанд, шарҳ ва баҳо медиҳанд. Барои он муҳим аст, ки ҷӣ гуна фарқияти фарҳангӣ ба мисли хоҳиш, бахшиш, таърифу тавсиф ва инкор ба фаҳмидану дар амал истифода бурдани нутқ таъсир мерасонанд. Ин соҳаи илм наметавонад барои фаҳмидани он ки барои ҷӣ як ифодаи забонӣ дар фарҳангҳои гуногун ба таври мухталиф фаҳмида мешавад, ба мо имкон диҳад. Этнопрагматика ба тавсифи таҷрибаҳои дискурси фарҳангии мушаххас бо вожаҳои калидӣ, ки семантикаи онҳо ба соҳибзабон фаҳмост, саруқор дорад. Этнопрагматика ба мо барои фаҳмиши он ки ҷӣ гуна фарҳанг рафтори забонии моро ташаккул медиҳад ва ҷӣ гуна мо нутқи дигаронро дар қаринаҳои фарҳангии нутқи дигарон шарҳ медиҳем, маводи арзишнокро пешниҳод менамояд. Вазифаи прагматикаи байнизабонӣ аз он иборат аст, ки таҳқиқи меъёри прагматикӣ дар омӯзиши забони хоричӣ ҷӣ гуна истифода ва дарк карда мешаванд.

Андешаи П.Сусовро оид ба масъалаи прагмалингвистика чунин аст: «...муайян намудани прагматикаи лингвистӣ мушкилоти зиёдеро ба миён меорад. Одатан онро кӯтоҳақик чун як фан муайян мекунанд, ки ба тавсифи забон дар сохтори имманентӣ (дохилӣ)-и он майл нанамуда, балки истифодаи он аз ҷониби инсон тавачҷуҳ дорад» [Сусов 2006, с.25], яъне соҳаи пажӯҳишҳои забоние мебошад, ки бо объекти омӯзиши худ ба воҳидҳои забонӣ ва шароити истеъмоли онҳо шароити коммуникативӣ-прагматикӣ алоқаманд аст ва дар он таъсири мутақобилаи гӯянда, шунаванда ва хонанда ҷой дорад.

Маълум гардид, ки мавзӯи асосии прагмалингвистика ҳолати гуфтор(нутқ) мебошад, яъне ба зухур омадани фаъолияти нутқ дар шакли раванди дучониба, сечониба ва ё бисёрҷонибаи матн, ки якбора аз чор марҳила ё ба таври мувозӣ амалишавандаи марҳилаҳо иборат аст, аз қабилӣ, гуфтор / навишт, дарк намудан бо узви сомеа/ босира, фаҳмиши маълумоти шунида / навишта ва алоқаи мутақобила.

Пас, асоси назарияи фанни забоншиносии прагматикиро назарияи тавсифию таҳлилии ҳолатҳои гуфтор ташкил медиҳад. Назарияи мазкур ҳамчун татбиқи камтарини нутқ, яъне фаъолияти мақсадноки он, ки ба қонунҳои аз ҷониби умум қабулшуда ва принципҳои рафтори нутқ//гуфтор мувофиқ мебошад, баррасӣ мешавад.

Амали нутқ баъзе хусусиятҳои фарқкунандаро доро мебошад, ки ин мақсаднокӣ ба таври интенционалӣ (бо мақсади муайян) равона кардани шуур, яъне ҳолати зеҳнии мо (аз қабилӣ андеша, хоҳиш, дарк ва ғ.) ба объект(дар бораи чизе ва ё ба чизе), конвенционалӣ, яъне он чизе, ки ба таври умумӣ мафҳум ба он ишора менамояд, ки ҳангоми тавсифи зухуроте, ки дар бораи он ақидаи умӯӣ вучуд надорад ва барои ташаккули рафтор ё этикоди меъёрӣ, ҳатто дар муҳити касбӣ истифода мешавад, дуруст ҳисобида мешавад.

Табиати коммуникативӣ ва хусусияти дучонибаи амали нутқ мубодилаи мутақобиларо миёни якҷанд иштироккунандагон пешниҳод менамояд. Пас, маҷмуи амали нутқ фаъолияти нутқро ба миён меорад. Шароити афзалиятноки татбиқи мукаммали он дар ҳолатҳои мухталифи муоширати нутқ нисбат ба ҳамсухбат муносибати некроҳона ва муомилаи хуш намудан мебошад.

Дар замони муосир дар омӯзиши прагматингвизм ду равишно нишон додан мумкин аст, ки барои ду навъ ба зухур омадани таъсири нутқ мувофиқ аст. Аз ин ҷо бармеояд, ки ин фан дар ду навъ зухур мегардад:

Якум, прагматика мебошад, ки ба масъалаи фаъолияти аломатҳои забонӣ дар нутқ диққат медиҳад.

Дуюм, психоллингвистика ё забоншиносии равонӣ мебошад, ки ба раванди ташаккули нутқ, идрок ва муносибати онҳо бо системаи забон диққат медиҳад.

Аз рӯи хусусияти худ прагматингвистика ба ду навъ ҷудо мешавад:

1. Прагматингвистикаи функционалӣ, ки дар доираи он фаъолияти нутқи нафаре, ки матнро мулоҳизакорона бо интихоби мақсадноки маъноӣ сухан ирсол менамояд, омӯхта мешавад.
2. Прагматингвистикаи пинҳонӣ интихоби ҳиссию одатии сигналҳои нутқии муҳимгардонии рафтори нутқи ирсолкунандаи матн омӯхта мешавад.

Пас, прагматикаи забонӣ принципҳои меомӯзад, ки аз ҷониби одамон дар ҳолатҳои коммуникативӣ ва салоҳияти прагматикӣ, ки хусусияти гуногунҷанбагии он ва убури манфиатҳои бешумори таҳқиқотии онро дар истеъмол намудани забон тахмин менамояд (масалан, психоллингвистика, сотсиоллингвистика, услубшиносӣ, риторика ва ғайра), меомӯзад.

Ҳар як таҳқиқоти илмӣ аз интихоби усули хоси таҳқиқ, яъне роҳи фаъолияти назариявӣ амалии муҳаққиқ ба объекти таҳқиқ вобаста аст. Дар натиҷаи ба таҳқиқот ҷунин муносибат намудану дониши худро аз нуқтаи назари илмӣ мукамал намудан, ба таври мушаххас ташаккул ёфтган, ба таври илмӣ воқиф шудан аз масъала осон мегардад.

Умуман, порчаҳои алоҳидаи нутқ ва таҳқиқу омӯзиши онҳо аз нуқтаи назари прагматикаи забонӣ таҳлили прагматингвистиро ташкил медиҳад, ки он аз якҷанд навъи методҳои дар бар гирифта метавонад.

Ба методҳои анъанавии забоншиносӣ, ки барои масъалаи прагматингвистӣ низ ба қор мераванд, методҳои муқоисавӣ –таърихӣ, ва сохторӣ-созандагӣ дохил мешаванд, аммо қайд кардан мумкин аст, ки баъзе дуршавии ин усулҳои таҳқиқотӣ аз маводи воқеии забон ба миён омада, дар тасвири системаҳои забон омилҳои иҷтимоӣ ва ҷанбаҳои прагматикӣ ба назар гирифта мешаванд. Дар айни замон дар соҳаи забоншиносӣ ҳам методҳои умӯӣ ва ҳам хусусӣ ба қор мераванд.

Яке аз хусусиятҳои прагматингвистика дар истифодаи азбайнбарии методҳои миқдорӣ гуногунҷанбагии ин гуна методи умӯии илмӣ ҳамчун таҳлили математикӣ ба ҳисоб меравад. Усулҳои миқдорӣ аз истифода барои таҳлили воҳидҳои сатҳи дилхоҳи забон ва ё нутқ, ҳисоб ва андоза, ки як қадр ба омори математикӣ таъя менамоянд, иборат мебошанд.

Дар прагматикаи забонӣ хусусияти хоси методҳои миқдорӣ аз хусусияти объекти таҳқиқ вобастагӣ дорад. Ҳисоби миқдорӣ имкон медиҳад, ки нутқи баромадкунанда ва ё ирсолкунандаи матнро дар шакли грамматикӣ ва ё лексемаҳо(ҷун сигнали забонӣ) зуд ва

бевосита интихоб намоем. Ин басомад метавонад маъноӣ ва ё тобиши иловагии баёни нутқро кушода диҳад. Бояд қайд намуд, ки сигналҳои нутқии миқдорӣ, ки аз ҷониби инсон дар фаъолияти нутқ ба қор меравад, бо сифатҳои шахсии ӯ вобаста мебошад. Ин аст натиҷаи он, ки ба таври автоматӣ маълумотро истифода мебарад, ки он ба инсон барвақт шинос буда, аллақай ба ҳукми одат ва хусусияти хос мубаддал гардидааст. Инчунин дар прагматикаи забоншиносӣ таҳлили махсус ба қор меравад, ки онро таҳлили қаринавӣ(контекстуалӣ) меноманд, яъне маводди муошират дар дохили матни мушаххас таҳлилу баррасӣ мешавад.

Моҳият аз омӯзиши хусусиятҳои функционалии калимаҳо ва маъноӣ онҳо иборат аст ва он тавассути ҷамъоварии ҳаҷми зиёди маводи воқеӣ, яъне матнҳо амалӣ карда мешавад. Дар асоси маводи ҷамъшуда муҳаққиқ қаринаҳои луғавӣ ва синтаксисии маъмулии нутқро барои нутқи мушаххас интихоб менамояд. Ҳамин тариқ, хусусияти хоси прагматингвистика дар он аст, ки ба таври мустақим ба мундариҷаи методҳои соҳаи илми мазкур таъсири худро расонда метавонад.

Таҳлили прагматингвистика яке аз шаклҳои ташхиси нутқи фард ҳисоб меравад.. Ин гуна таҳлил шароит фароҳам меорад, ки хусусияти равонии шахси мавриди назар ва ҷашмдошти ӯ муайян гардад ва ҳатто ҷигунагӣ ва хусусияти таҷрибаи пешинаи ӯ дар муошират бо категорияҳои гуногуни инсонҳо муқаррар гардад.

Маврид ба зикр аст, ки таҳлили прагматингвистиро на танҳо дар нутқи фарди мушаххас, балки барои муқаррар кардани хусусиятҳои равонӣ ва ғайраи гурӯҳҳо- касбӣ, қавмӣ, гендерӣ ва аз қабилӣ ин ба қор бурдан мумкин аст. Масалан, аз рӯи одатҳои маъмулии нутқ «портрет»-и умумигардидаи рӯзноманигорон, ҳарбиён, мутахассисони компютерӣ, ҳунармандони рус, англис, олмон ва амрикоӣ баъзе хусусиятҳои ҷаҳонбинии ин гуна гурӯҳҳо ва инҳирофи касбии онҳо муқаррар гардидаанд Ломова (2004), Мкртчян (2004), Селиверстова(2004), Оберемченко (2011) ва диг.

Ҳамаи ин маълумотҳо тавассути ташхиси прагматингвистӣ ба даст омадаанд (Матвеева, 1999). Асоси ташхисро таҳлили миқдорӣ одатҳои нутқи ирсолкунандаи иттилоъ ташкил медиҳад. Одатҳои гуфторӣ сухангӯ бо рафтори гуфтораш мурағаб мегарданд. Рафтори гуфторӣ ин таҷрибаи фард мебошад, ки ба таври автоматӣ якуҷабора ба гуфтор даромада, ин ё он унсури забониро ба қор мебарад ва ин автоматизми гуфторӣ инсон дар натиҷаи таҷрибаи ҳамкорӣ пешинаи нутқ бо қабулкунандаи мушаххаси нутқ ташақкул ёфтааст. Муошират ва ё дар тамос шудан тавассути нутқ сураат гирифта, метавонад мусбату манфӣ ва ё худ муваффақ ва номуваффақ бошад.

Чун сухан дар бораи нависандаҳо равад, таҷрибаи мусоиди муошират бо хонанда гуфта, маҳорати бадеии муаллиф, ғояҳои ӯро дарк карда тавонистани хонанда, шавқовар будани таълифоти ӯ ба хонанда дар назар дошта мешавад. Романҳо барори иқтисодӣ дошта, таърифу тавсифи бешумори мунаққидонро ба миён меоранд. **Таҷрибаи номусоиду номатлуб, яъне бебарори нависанда ба хонандагонӣ асари бадеӣ мақбул набудани таълифоти адиб**, ғояҳои ӯ, қобили қабули хонанда набудани мавзӯ ва услуби асари ӯ, тавачҷуҳ накардани хонандагон ба асари муаллифи мазкурро ифода менамояд. Хусусияти таҷрибаи пешинаи гуфтор ба одатҳои гуфторӣ муаллиф (соҳибсухан) таъсир мерасонад. Нависандаи нобарор, яъне ҷабрдида, ҳатто дар давраи камолоти умр, ҳангоме ки метавонад соҳиби пешравию барор гардад, ба таври автоматӣ дар гуфтор одатро муҳим гардонда, ба хонанда на ҳамчун дӯст ва ҳамфикр, балки бештар чун муқарриз муроҷиат менамояд.

Муаллифоне, ки ба камоли умр расидаанду дорои ҷашмдошти манфӣ мебошанд, одати гуфторӣ интихоби зуд-зуди сигналҳои таъкидро мепазиранд. Натиҷаи таъсирбахши коммуникативии таъкидӣ аз сафарбар кардани диққати қабулкунандаи нутқ ва беҳсозии фаҳмиши маълумот аз ҷониби қабулкунанда иборат мебошад. Масалан, ба таври таъкид баён кардани маълумот бештар ба омӯзгорон хос аст ва онҳо ба ин васила диққати хонандаро ба маводи таълимии пешниҳодшаванда ҷалб намуда, барои лаҳзаҳои муҳимро ҷудо кардан ин усулро ба қор мебаранд. Муаллифе, ки дар нутқи ӯ одати

гуфтории ба таври ғаёол амалӣ намудани сигналҳои таъкидӣ мушоҳида мешавад, маълум мегардад, ки ӯ бо кадом сабабҳои одати ба таври ғаёол таъсир расондан ба хонандаро дар худ пайдо намудааст, ки бо ин усул зехну диққати хонандаро зимни мутолиа бедор намуда, ғаҳмиши ӯро барои маълумоти манзуршуда зиёд гардонад. Мутаносибан чунин муаллиф дар замир, пеш аз ҳама, хонандаи эҳтимолии худро чун хонанда-муқарриз тасаввур менамояд. Шояд таҷрибаи пешинаи ӯ лаҳзаҳои танқидӣ, ноғаҳмӣ ва ин қабилро дар бар мегирифт. Баръакс, муаллифе, ки умри ӯ дар авҷи камолот аст, одати гуфтории худро бо таъкидоти зиёд муаррифӣ намекунад, маълум мешавад, ки бо хонандагони муосир таҷрибаи таъсири мутақобилаи камтари драмавӣ доштааст. Эҳтимол ин муаллиф ҳанӯз аз аввали ғаёолият бо муваффақияти касбӣ ҳамаҷадам буда, барои хонандаи эҳтимолии ӯ ҳамаҷун ҳамафиқр ва барои ба даст овардани диққати ӯ кӯшиши иловагии гуфторӣ лозим нест. Ҳамин тариқ, таҳлили миқдории муаллиф дар истифодаи зуд-зуд ва ё гоҳ-гоҳи сигналҳои таъкидӣ барои муқаррар намудани одатҳои гуфтории муаллиф ва муайян кардани он ки таҷрибаи пешинаи ӯ ва чашмдошти ӯ аз хонандаи муосир чӣ бартарӣ дошт, муқаррар кардан мумкин аст.

Муқарриз: д.и.ф., Матрибиён С.

Адабиёт:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов/О.С.Ахманова. – Москва: Издательство «Советская энциклопедия», 1966.
2. Гузикова М.О., Фофанова П.Ю. Основы теории межкультурной коммуникации. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета. 2015. -107с.
3. Ломова О.Е. Речевое поведение актеров в автобиографических текстах (на материале русского и немецкого языков). Дисс. ...канд. филол. наук. Ростов-н/Д, 2004.
4. Левитский //Лингвистика текста. –М: Высшая школа. 2006. -206с.
5. Манжелевская Е. В., Прагмалингвистический анализ речевого поведения профессиональных и этнических групп/ Е. В. Манжелевская // Сборник материалов конференции «Язык и право: актуальные проблемы взаимодействия», 2014 г
6. Мкртчян Т.Ю. Речевое поведение журналистов в политическом теле- и радиointервью. Дис. ... канд. филол. наук. Ростов-Н/Д, 2004.
7. Ватславик П., Бивии Д., Джексон Д. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение партнеров, патологий и парадоксов взаимодействий/перевод с англ. А.Суворовой. –М.: Апрель-Пресс, Изд- во ЭКСМО Пресс, 2000.-320с.(Серия “Психология.ХХ век”)
8. Сусов И.П. *Лингвистическая прагматика*. М.: Восток-Запад, 2006.-206
9. Mey, Jacob L. *Pragmatics: An introduction*. Oxford: Blackwell. Copyright,1993-343p. Morris, Charles W. (1938) *Foundations of the theory of signs*. Chicago: Chicago Univ. Press.
10. Morris, Charles W. (1939/1971). *Esthetics and the theory of signs*. In Nöth, Winfried (1990). Bloomington/Indiana polis: Indiana University Press.- 565с.
11. Wierzbicka, Anna (2003/1991). *Cross-Cultural Pragmatics*. Berlin: Mouton de Gruyter

ПРАГМАЛИНГВИЗМ – ҲАМЧУН ЯК СОҲАИ АЛОҲИДАИ ЗАБОНШИНОСӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур ба масъалаи вожаи юнонии “прагма” –амал, ғаёолият ва иштироки он дар як қатор истилоҳот баҳс намуда, фарқи истилоҳи прагматика ва прагматизмро хеле возеҳ нишон медиҳад. Инчунин қайд менамояд, ки прагматика илме мебошад, ки бо соҳаи забоншиносӣ алоқамандӣ дошта аз прагматизми фалсафӣ чудо шуда меистад ва мавзӯи омӯзиши худро дорад. Дар баробари ин, аз мақола ба хубӣ фаҳмидан мумкин аст, ки прагматика бо забоншиносӣ дар алоқа шуда, илми нави дигар прагмалингвизм ба миён овардааст. Дар ҳамин асно муаллиф масъалаҳои марбут бо прагмалингвизм, алоқамандии он бо нутқ, амали нутқ, рафтори нутқ баҳс менамояд. Қайд мекунад, ки маҷмуи амали нутқ рафтори нутқро ташкил медиҳад. Прагмалингвизм дар дохили қаринаи муайян алоқамандии нутқи гӯянда, шунаванда ва хонандаро меомӯзад ва бо кадом мақсад ирсол шудани нутқ, чӣ гуна таъсир расондани он ва ба мақсад расидани ирсолкунандаи маълумотро меомӯзад. Ирсолкунандаи маълумот дар бисёр ҳолат нависанда буда метавонад, ки вобаста ба амали нутқи худ метавонад нависандаи бобарор ва ё нобарор бошад. Одати гуфтор ирсолкунандаи маълумотро гоҳо ба он равона мекунад, ки дар баёни андеша ба хонандаи худ

чун хонанда-муқарризи мурочиат намояд. ба Маълумот ба таври таъкид низ баён мегардад. Ин гуна муносибат кардан бештар ба омӯзгорон хос аст ва онҳо ба ин васила диққати хонандаро ба маводи таълимии пешниҳодшаванда ҷалб намуда, барои лаҳзаҳои муҳимро ҷудо кардан ин усулро ба кор мебаранд.

Калидвожаҳо: прагматика, прагматизм, прагмалингвизм, прагматикаи байнифарҳангӣ, кроссфарҳангӣ, прагматикаи психотерапӣ, нутқ, амали нутқ, рафтори нутқ, фард, матн, қарина.

ПРАГМАЛИНГВИЗМ – КАК ОТДЕЛЬНАЯ СФЕРА ЯЗЫКОЗНАНИЯ

В данной статье автор обсуждает вопрос о греческом слове “прагма”-действие, деятельности и ее участие в ряде терминов и очень четко показывает разницу между терминами прагматика и прагмалингвизм. Также автор отмечает, что прагматика-это наука, связанная с областью лингвистики, которая отделяется от прагматизма которое используется в философии имеет свой собственный предмет изучения. В то же время из статьи ясно видно, что прагматика вступила контракт с лингвистикой и породила новую науку-прагмалингвизм. При этом автор обсуждает вопросы связанные с прагмалингвизмом, его связью с речью, речевым актом, речевым поведением. Автор утверждает, что совокупность речевых действий составляет речевое поведение. Прагмалингвизм изучает взаимосвязь между речью говорящего, слушателя и читателя в пределах определенного контекста и изучает, с какой целью передается речь, как она влияет и достигает цели отправителя информации. Отправителем информации во многих случаях может быть писатель, который в зависимости от речевого акта может быть успешным или неудачным. Отправитель информации, то есть говорящий или пишущий человек обращается к своим читателям, как к читателю-критику, чтобы выразить свое мнение. Информация передается акцентом. И такой подход характерен для учителей, и они таким образом, привлекают внимание читателя к предлагаемому материалу и применяют этот метод, чтобы выделить важные моменты.

Ключевые слова: прагматика, прагматизм, прагмалингвизм, межкультурная прагматика, кросскультурная прагматика, психотерапевтическая прагматика, речь, речевой акт, речевое поведение, индивид, матн, контекст.

PRAGMALINGVIZM – КАК ОТДЕЛЬНАЯ СФЕРА ЯЗЫКОЗНАНИЯ

In this article, the author discusses the question of the Greek word “pragma” action, activity and its participation in a number of terms and very clearly shows the difference between the terms pragmatics and pragmatism. Author also noted that pragmatics is a science related to the field on linguistics, which is separated from philosophical pragmatism and has its own subject of study. At the same time, it is clear from the article that pragmatics entered into a contract with linguistics and gave rise to a new science, pragmlingualism, its connection with speech, speech act, and speech behavior. The author claims that the totality of speech actions constitutes speech behavior. Pragmlingualism studies the relationship between the speaker, speech, the listener, and the reader, within a specific context, and studies what purpose speech is conveyed for, how it affects and achieves the purpose of sending information. In many cases, the sender of the information may be a writer, who, depending on the speech act, may be a successful or unsuccessful. The information transmitter sometimes directs information so that it addresses the reader as a reviewer in expressing its opinion. The information is also highlighted in bold. This approach is more typical for teachers? And they thus draw the reader's attention to the proposed educational material and apply this method to highlight important points.

Keyword: pragmatic, pragmatism, pragmlingvizm, inter-curricular pragmatics, cross-cultural pragmatics, psychotherapeutic pragmatics, speech, speech act, speech behavior, set of speech actions, individ, context.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Мунаввара Холиқовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ ба номи Сотим Улӯғзода, номзади илми филология, доцентӣ кафедраи забониносии факултети филология ва рӯзноманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992)918688385

Сведения об авторе: Усмонова Мунаввара Холиқовна – Тажикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улӯғзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания факультета филологии и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Муҳаммадиева 17/6, тел.: (+992)918688385

Information about the author: Usmonova Munavvara Kholiqovna – Tajik international university of foreign language named after Sotim Ulughzoda, candidat of filology, associate Professor of the Department of Linguistics of the faculty of Filology and journalist. Adress: 17/6 Muhammadiev str., 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Phone (+992)918688385.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ КОНСЕПТИ «ВАТАН» ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Усмонова М.С., Усмонова М.Х.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Анъанаҳо, фарҳанг, ҳислатҳои миллии ва урфу одатҳо дар забони мардум ҳифз карда мешаванд [5, 103]. Аз ин рӯ, маҷмуи ҷаҳонбинии халқ ё қавми алоҳида дар забони онҳо як концептро ташкил медиҳад. Доираи баҳси истилоҳи «концепт» дар замони муосир хеле фарох гашта, муҳаққиқони зиёде доир ба ин масъала андешаи худро баён намудаанд. Чунончи, забоншинос З. Д. Попова концептро дар забоншиносии когнитивӣ «мафҳуми калидӣ» номидааст [10, 88]. Ҳамчунин, масъалаи *концепт* дар забонҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифта, концептҳои мухталиф аз нигоҳи забоншиносӣ баррасӣ гардидаанд.

«Ватан» аз зумраи концептҳоест, ки дар забонҳои гуногун мавриди таҳқиқи ҷудогона қарор гирифтааст. Аз ҷумла, забоншиносон М. А. Гасанова ва Г. В. Майорова концепти «*ватан*» -ро дар забонҳои рутули ва табаронӣ таҳқиқ намуда, дар таҳлили баррасии он бештар ба зарбулмасалу мақол ва фразеологизмҳо таъя намудаанд. Дар асл, дар зарбулмасалу фразеологизмҳои ҳар миллату халқият нишонаҳои фарҳангу тамаддуни онҳо таҷассум мегардад, ки албатта барои инъикоси он воҳидҳои забонӣ вазифаи худро фаъолона иҷро менамоянд. Тибқи шарҳи онҳо «*ватан*» «...концепти лингвофарҳангӣ буда, ҷаҳонбинии халқро инъикос карда, дар забон мавқеи муҳимро ишғол намудааст» [7,91]. Муаллифон, ҳамчунин концепти «*ватан*»-ро бо концепти «*хона*» ва муродифҳои он муқоиса намуда, зикр мекунанд, ки концептҳои мазкур на танҳо наздикмаъноанд, балки дар баъзе маврид як маъноро ифода менамоянд. Ҳатто, дар шуури мардум ба таври анъанавӣ концепти «*ватан*» бо мафҳумҳои «*надар*», «*модар*» ва «*оила*» низ таҷассум мегардад [7,91].

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем, пеш аз ҳама «*иттиҳодия*»-и маъноҳои наздику дури концепти «*ватан*»-ро дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ мавриди таҳлил қарор диҳем. Зимни баррасии концепти «*ватан*» дар забони муосири тоҷикӣ, пеш аз ҳама вожаҳои калидии «*ватандӯст*» ва «*ватандӯстӣ*» пеши назар меояд. Вожаи «*ватандӯст*» аломатро ифода намуда, сифати шахсеро таҷассум менамояд, ки дӯстдори Ватан аст. Дар ҳоли ифодаи маъноӣ як фарде, ки Ватанро дӯст дорад, вожаи мураккаби сифатии «*ватандӯст*» ба кор меравад, ки аз ду решаи исмӣ ба миён омадааст. Хусусияти исмӣ пайдо намудани вожаи мазкур аз он дарак медиҳад, ки он ба ҳодисаи субстантиватсия рӯбарӯ шудааст. Ҳамчунин, вожаи «*ватандӯстӣ*» нисбиятро ифода мекунанд, ки маълум ва маъмул аст. Аммо, чунон ки аз доираи «*иттиҳодия*»-и концепти «*ватан*» бармеояд, дар «Шоҳнома» вожаҳои мазкур умуман истифода нашудаанд, ки сабабаш, албатта решаи арабӣ доштани онҳост.

Бояд қайд намоем, ки худӣ вожаи «Ватан», ки баромади он иқтибос аз забони арабӣ мебошад, дар асар умуман ба кор нарафтааст. Бинобар ин, мо дар навбати аввал вожаҳои таркибҳои ба концепти «*ватан*» наздикмаъноро, ки дар «Шоҳнома» истифода шудаанд, дида баромадем: *меҳан* (2); *кишвар* (463); *бум* (236); *саро//сарой* (132); *марз* (347); *марзбум* (2); *таркиби бару бум* (158), *буму бар* (93), *марзу бум* (47), *ному нанг* (32), *нангу набард* (44); *нигаҳбон* (6); *пахлавон* (370), *пахлавонӣ* (21); *далер* (599), *далерӣ* (51); *хок* (33), *хона* (15); *дуда* (52); *дудмон* (13); *хонадон* (3), *дирафш* (49), *дурафш* (362); *фаҳр* (15); *меҳр* (37); *нанг* (152); *нангӣ* (7); *фидо* (23); *ҷон* (50); *ҷону тан* (5), *тану ҷон* (15), *дилу ҷон* (3), *паймон* (100), *вафо* (3), *бикӯш//бикӯшем* (55), *Рустам* (755).

Дар саросари «Шоҳнома» ба кор рафтани вожаҳои *сарзамин*, *ифтихор*, *ишқ*, *садоқат*, *имон*, *эҳтиром*, *арҷ*, *пазмон*, *қарз*, *вазифа*, *виқор*, ки низ ҳамчун канорамаъноӣ концепти «*ватан*» маҳсуб меёбанд, мушоҳида нагардид.

Бояд қайд намуд, ки забонҳои соҳибони худро барои баён намудани воқеият водор менамоянд ва дар ин раванд, инсоният тасаввуроти забонии ҷаҳонро ба кор мебаррад. Концепти «*ватан*» дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ки объекти таҳлили мақолаи мазкур

мебошад, асосан бо симои Рустам ва дигар паҳлавонони ватандӯсту меҳанпарвар алоқаманд аст. Рустам қаҳрамони меҳварии «Шоҳнома» буда, ҳамеша барои «*меҳан*», «*бум*», «*марз*», «*кишвар*», «*хок*», «*дудмон*», «*замин*», «*тахту тоҷ*», «*гоҳи давлатдорӣ*» ва монанди инҳо мубориза бурдааст. Мисоли равшани «*ватандӯст*» ва хусусияти «*ватандӯстӣ*»-ро дар ин симо ва хислату хусусияти ӯ мушоҳида кардан бамаврид мебошад. Шоир дар мисраъҳои поён мавқеи Рустамро миёни ҳамватанон баланд бардошта, мақомашро аз «*тахту ганҷу гуҳар*» ва «*волидайн*» боло нишон додааст ва дар ҳамин ҷо дар симои «*моҳӣ*» (моҳӣ ба хок) «*шахси беватан*»-ро тасвир намуда, ҳолати эронӣро бе дастгирии Рустам чун «*моҳии берун аз об*» ба қалам медиҳад. Маълум аст, ки моҳӣ бо об зинда аст ва об барои он маскани зист аст, ки онро маҷозан «*ватан*»-и ӯ гуфтан мумкин аст. Инчунин, ҳолати равонии муътадилро аз даст додани мардум низ бо фразеологизмҳои «*андаруни санг будани сар*» ва «*дар мағок будани тан*» тасвир шудааст:

Ту эронӣро зи мому падар

Беҳию зи *тахту* зи *ганҷу гуҳар*.

Чунонем бе ту, ки *моҳӣ ба хок*

Ба санг - андарун сар, тан андар мағок [1,126].

Муносибати инсонро ба «*ватандӯстӣ*» чун муносибати ӯ ба қувваю неруҳо метавон баробар донист, зеро «*ватандӯстӣ*» қувваю неру, қобилияти ҳаётиро дар вучуди инсон бедор намуда, ӯро ба вачд меорад ва фаъолиятро дар роҳи хизмат ба Ватан меафзояд. Ин масъаларо Гао Тян дар мақолаи худ дар метафораи муосири сиёсӣ дар асоси маводи матнҳои сиёсии русӣ ва чинӣ [12] низ баррасӣ намудааст.

Мавсуф дар мақолаи худ низоми амсилаҳои метафорики ба концепти «*ватандӯстӣ*» мувофиқро дар дискурси сиёсӣ баррасӣ намуда, ба таснифи амсилаҳои метафорики А. П. Чудинов [15] мувофиқ намудааст. Дар мақолаи мазкур мо низ ба таснифоти А. П. Чудинов така карда, тибқи таснифоти ӯ метафораҳои зерини марбут ба концепти «*ватандӯстӣ*»-ро дар «Шоҳнома» чунин тасниф намудем:

-*метафораи инсоншаклӣ (антропоморфӣ)*: Рустам, Сухроб, Пирон, паҳлавонон ва ғайра;

-*метафораи табиаттасвирӣ (природоморфӣ)*: тасвири ҷойҳои гуногуни Ватан, ки дар «Шоҳнома» тасвир ёфтаанд, ба монанди Зобулистон ва ҷойҳои зебою дилкаши он;

-*метафораи иҷтимоътасвирӣ (социоморфӣ)*: мафҳумҳои осудаҳои, оромиш, хирадмандӣ; лашкар, сипоҳ, ҷанг;

-*метафораи артефактӣ*: мафҳумҳои дирафш, ханҷар, шамшер, гурз, говдум ва ғайра.

Низоми амсилаҳои метафорӣ қисми муҳими тасвири забони ҷаҳон, хувияти миллӣ буда, он бо таърихи халқ ва вазъи муосири сиёсӣ мувофиқ алоқаи зич дорад [15].

Ҳар як маводе, ки оид ба концепт ба даст меояд, имконияти муаррифии мукамалтари хусусиятҳои концептуалӣ, маҷозӣ ва арзишии концепти «*ватан*»-ро васеътар мегардонад.

Ҳамаи ин навъҳои номбаршудаи метафороҳо дар омӯзиши мафҳуми «*ватан*» муҳиманд, зеро онҳо барои кушодани хусусиятҳои концептуалии он ба мо кумак менамоянд.

Яке аз муҳимтарин ҷузъҳои концепти «*ватан*» дар «Шоҳнома» вожаи «*бум*» ва таркибҳои ҷуфтистеъмоли он «*бару бум*» ва ё «*буму бар*» аст, ки дар маҷмуъ «*бум*» 236 маротиба, «*бару бум*» 158 маротиба, «*буму бар*» 93 маротиба ва «*марзу бум*» 47 маротиба истифода шудааст.

Вожаи «*бум*» дар фарҳангҳо ба таври зер тафсир шудааст: «*бум* – хок, сарзамин, кишвар, мамлакат, диёр; ватан; «*буму бар*» – сарзамин, кишвар, ватан [12, 211] ва «*бум*»-хок, замин (-и *нокорам*); сарзамин, кишвар, мамлакат: «*марзу бум*» [13, 245].

Аз тафсири фарҳангҳо бармеояд, ки «*бум*» дар ба маънои «*ватан*» корбаст мешудааст:

Зи баҳри *бару буму* фарзанди хеш,

Ҳамон аз паи ганҷу пайванди хеш. [2, 191].

Дар мисраъҳои зерини вожаҳои «*кишвар*», «*тоҷ*», «*тахт*» «*фарзанд*», «*ганҷ*» ва «*сипоҳ*» дар сатҳҳои гуногун ба ҳам пайвандӣ дошта, ҳамчун маънои канораҳои концепти

«*ватан*» истифода шудаанд, аммо таркиби чуфтистеъмоли «*бару бум*» наздикмаъноии концепти «*ватан*» мебошад:

Надодӣ ба ман *кишвару тоҷу гоҳ*,
Бару буму фарзанду ганҷу сипоҳ [2, 74]

Чузъи дигари концепти «*ватан*» вожаи «*саро*» аст, ки дар «Шоҳнома» дар шакли *саро//сарой* 132 маротиба зикр шудааст. Чунончи дар порчаҳои шеърӣ зер, мисраи «Ҳама шаҳри Эрон *сарои* ман аст» таъкид аз «*ватан*» аст. Аз ин рӯ, барои ҳифзи он омада, «*дурафши*» чангири барфарохтааст:

Ҳама шаҳри Эрон *сарои* ман аст,
Ки Тури Фаридун ниёи ман аст [1, 170]

Ё дар баҳси Ҳумону Рустам низ вожаи «*бару бум*» ба маъноии «*ватан*» истифода шудааст:

Кунун гар бигӯӣ маро номи хеш,
Бару буму пайванду ороми хеш.
...Чаро ту нагӯӣ ҳаме номи хеш,
Бару буму кишвар ва ороми хеш? [2,172]

Дигар чузъи концепти «*ватан*» дар «Шоҳнома» вожаи «*кишвар*» аст, ки он дар асар 436 маротиба истифода шудааст. Вожаи «*кишвар*» дар фарҳангҳо ба таври зер тафсир ёфтааст: «*кишвар* – 1. сарзамин, мамлакат, давлат. 2. воҳиди маъмурию ҳудудӣ» [13, 614] ва «*кишвар* – сарзамин, мамлакат, ноҳия» [12, 556].

Боиси зикр аст, ки синоними ин вожа «*мамлакат*» дар асар як маротиба ва калимаи «*сарзамин*» дар «Шоҳнома» умуман ба кор нафтааст.

Вожаҳои «*бум*», «*бар*» ва «*хок*» ҳамчун чузъҳои наздикмаъноии концепти «*ватан*» аз ҷониби шоир дар «Шоҳнома» бисёр истифода шудааст.

Чунончи, Рустам дар муҳорибаи худ бо Пӯлодванд ба Ҷаҳнофарин мурочиат намуда, чунин мегӯяд:

Ки гар *ман шавам кушта бар дасти ӯӣ*,
Ба Эрон намонад яке чангӯӣ.
На марди кашоварзу на пешавар,
На хоку на кишвар, на буму на бар [2, 300].

Дар ҷумлаи «*Ба Эрон намонад яке чангӯӣ*» ҳолати як чангҷӯи дида мешавад, ки барои ӯ на тарси ҷони худ, балки бе муҳофизу мубориз мондани Ватан муҳим аст. Ӯро *кушта шудан аз ҷониби душман* ба таҳлука овардааст, вале он на таҳлукаи ҷони худ, балки таҳлукаи вазъи кишвар аст. Дар ин мисраҳо нуқтаи баланди «*ватандӯстӣ*» дида мешавад. Дар байти дигар дар таркибҳои «*на марди кашоварз*»-у «*на пешавар*» муроди гӯянда мардуми одӣ, аҳолии осудае мебошад, ки бо чангу корзор рабте надорад, балки аз пайи касбу кори рӯзидиҳандааш мебошад, вале чанг нафаси шум дорад ва пас аз сар задани он на танҳо чанговарон, балки тамоми қишри ҷомеа аз он зарар мебинад. Дар мисраи охир «*На хоку на кишвар, на буму на бар*» мақсади асосӣ баён мегардад, ки арҷ гузоштан ба «*хок*», «*кишвар*», «*бум*», «*бар*» ва онро азиз доништан чун гавҳараки ҷашм ҳисси аслии «*ватандӯстӣ*» мебошад. Ҳар ватанпарастӣ боному нанг барои ҳифзи на танҳо «*Ватан*» ба маъноии тоҷаш, балки барои ҳар як пораи он, хоки он, буму бари он ба қаҳрамонӣ, далерӣ ва ҷонсупорию нисор намудани ҷон омода мебошад. Нигаронию қаҳрамони асар низ аз ҳамин аст, ки ин арзишҳоро аҷдоду авлодаш то имрӯз нигоҳ доштанду ӯ давомдиҳандаи ин амал мебошад. Шоир мафҳуми Ватанро бо вожаҳои «*хок*», «*кишвар*», «*буму бар*» васеътар ифода менамояд, ки инҳо маъноҳои наздики концепти «*ватан*» маҳсуб ёфта, омилҳои бамиёноии концепти «*ватандӯстӣ*» мебошанд.

Дар баробари вожаҳои «*бар*», «*бум*» ва «*марз*» вожаи «*дирафши*» ва дигар муқаддасот «*хок*» низ ба маъноии канории «*ватанпарастӣ*» дохил мешавад. Рустам ҳамчун паҳлавоне, ки вучодаш, ҳаёташ ва ҳастияшро ба хизмати Ватан сарфа намудааст, на танҳо ниғаҳдори «*тоҷу тахт*», «*коҳу айвон*» ва «*ҳазинаву боигарии шоҳ*» аст, балки барояш «*дирафши*», ки дар замони муосир низ яке аз арзишҳои ватанпарастӣ ба ҳисоб меравад ва «*хоки кишвар*»

азизу муътабаранд. Ў бо дидани «*дурафши*»-и кишвар, эҳсос менамоёнд, ки ба «*хоку сарзамини аҷдодӣ*» расидааст ва дарҳол пиёда шуда «*хоки муқаддаси ниёгон*»-и худро мебӯсад ва ба ин васила арзиши баланди онро нишон медиҳад. Пас, «*бӯсидани хок*» дар таркиби «*хокро дод бӯс*» амалест, ки бевосита бо концепти «*ватандӯстӣ*» пайвандӣ дорад:

Чу Рустам *дурафши* сарафроз шох,
Нигаҳ кард, к-омад пазира ба роҳ.
Фуруд омаду *хокро дод бӯс*,
Хурӯши сипоҳ омаду бӯқу кӯс [3, 335].

Қузъи дигар концепти «*ватандӯстӣ*» таркиби «*ному нанг*» мебошад. Таркиби мазкур дар матнҳои классикӣ на ба маънои метафорӣ, балки ба маънои аслии «*ному нанги ватандор*» ба кор рафтааст, ки вожаҳои муқобилмаъноии «*бешӣ*» (зиёд будани дорой) ва «*танг*» (ба маънои дасттангӣ) вазъи иҷтимоии инсонро ифода мекунанд ва Рустами паҳлавон маҳсус қайд намуда, «*дорандагиву нодорӣ*»-ро як паҳлуи масъала доништа, «*ному нанг доштан*»-ро паҳлуи дигари кор медонад, ки ин хусусият ба бою нодор будани инсон ягон рабте надорад:

Якero ба бешӣ, якero ба танг,
Якero ба ному якero ба нанг [3, 126-127].

Дар мисоли дигар, ки лаҳзаи дар чанги Ҳокони Чин мурочиат ба эронӣро тасвир менамоёнд, маънои таркиби «*ному нанг*» васеътар кушода мешавад:

Чунин яксара дил мадоред танг,
Нахоҳам тани зинда бе ному нанг [3, 154].

Зинда будану «*ному нанг*»-ро аз даст додан хусусияти ватандори ҳақиқӣ нест, ки мақсади Рустам ҳам аз ин суҳанҳо ҳамин аст ва дар ҷойи дигар аз номи муаллиф мазмуни «*аз пайи ному нанг сарро дар чанг додан*» чунин ба қалам дода шудааст:

Басе номдор *аз пайи ному нанг*
Бидоданд бар хира *сарҳо ба чанг* [3, 229].

Дар порчаҳои шеърӣ, ки ба мурочиати худи Рустам ва ё мурочиат ба ҷониби Рустам рабт доранд ва ё аз паҳлавонию ҷоннисор будани Рустам васф менамоёнд, дар ҳар як вожа, ибора, мисраъ ва байти онҳо мафҳумҳои «*чанг*», ки бештар бо вожаи «*корзор*» ифода мешавад, «*муҳориба*», «*нанг*», «*ор*», «*дифоъ*», «*пиёда*», «*саворӣ*» ва дигарҳоро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар асар аз забони қаҳрамон мафҳумҳои, ки гирди маънои марказии концепти «*ватандӯстӣ*» давр мезананд, зиёд мушоҳида мешаванд. Таҳамтан дар набард бо Кашонӣ марди чанги «*пиёда*» номида, нафареро дар назар дорад, ки дар асл вучуду пайкараш барои дифои «*марзу бум*» обутоб ёфтааст ва ўро дар суҳанаш аз сесад савор болотар медонад:

Пиёда надидӣ, ки чанг оварад,
Сари саркашон зери санг оварад?
...Пиёда бех аз чун ту *сесад савор*
Бар ин дашту ин рӯзу ин *корзор*» [3, 143].

Дар порчаи назмии поён фразеологизмҳои «*дил пур аз кин кардан*», «*ба хун тегро лаъл кардан*» ва «*миёро дар корзор бастан*» ба кор рафтаанд, ки фразеологизми аввал вобаста ба мавриди истеъмол метавонад маъноҳои гуногунро ифода намояд, аммо дар мавриди чангу муҳориба «*дил пур аз кин кардан*» ба маънои «*ба душман ягон имтиёз надодан*», «*қасд ситондан*», «*аз муҳориба натарсидан*» ба кор бурда мешавад. Дар мавриди дигар «*кард хоҳам ба хун тег лаъл*» ба кор рафтааст. «*Лаъл*», ки ранги сурх дорад, маънои кӯчидаи «*хун*»-ро ифода кардааст, ки албатта «*лаългун шудани тег*» ишора «*ба хун огушта будани тег*» мебошад. Таркиби феълӣ «*миёро бастан*» низ маҷозан ба кор меравад, ки маънои «*ба умеди каси дигар нашудан*», «*дар ҳолати омодабош будан*» ва ё «*ба пеш, ба сӯйи корзор*» ба кор меравад, ки дар байт ба маънои «*даъват ба чанг*», «*ба майдони муҳориба (корзор)*» омадааст:

Ҳама яксара *дил пур аз кин кунед*,
Саворон бурӯҳо пур аз чин кунед.

Ки ман Рахшро бастам имрӯз наъл,
Бар *ӯ кард хоҳам ба хун тег лаъл*,
. . . *Миёнро бубандед* дар корзор,
Ҳама тоҷ ёбед бо гӯшвор [3,155].

Сухани Таҳамтан оид ба сазовори шоҳӣ будани Кайхусрав пуртаъсир ба қалам дода шудааст, ки дар он таркибҳои «*тахту оч*», «*ёраву афсару тавқу тоҷ*» аз ҷониби қаҳрамони асар бо ҳисси баланд ба забон гирифта мешаванд, ки ба ин васила аз қисмати Ватан бетараф набудани худро нишон медиҳад:

Чунин гуфт, к-«Ин пилу ин *тахту оч*,
Ҳамон *ёраву афсару тавқу тоҷ*. [3,229].

Таҳамтан на танҳо ниғаҳбону фидоии Ватан, балки ҳамеша дар фикри афсарону ялони корзор буда, амнияти онҳоро низ таъмин менамояд:

Таҳамтан биёмад ба пеши сипоҳ,
Ки *дорад ялонро зи душман нигоҳ* [3,208].

Хулоса, дар «Шоҳнома» воҳидҳои забонии бо концепти «*ватандӯстӣ*» дар пайвандбуда, фаровон ба назар мерасанд. Мо дар мақолаи худ, танҳо он маъноҳои канориеро барои таҳлил интихоб намудем, ки бевосита бо Рустам, хӯю хислати ӯ, муносибати ӯ ба ҳар як *арзиши поки Ватану сарзамин* алоқаманд мебошанд. Масалан, шоир як қатор вожаҳоро, аз қабилҳои «*тахту оч*», «*тахту тоҷ*», «*тавқу тоҷ*», «*ганҷу гӯҳар*», «*ном*», «*нанг*», «*дурафш*», «*бару бум*», «*фармон*», «*шоҳи дарахт*», «*хок*» ва *дигарҳо* ҳамчун арзиши муқаддас тасвир намудааст. Бояд зикр намуд, ки ин қабил вожаҳо на ҳама вақт бо концепти «*ватан*» ва «*ватанпарастӣ*» ҳаммаъно мегарданд, аммо маъноҳои зиёде мавҷуданд, ки дарку фаҳми онҳо касро ба Ватан пайванд мекунад.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Қосимов О.

Адабиёт:

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ.2.- Душанбе: «Адиб», 2007. -480 с.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ.3. — Душанбе: «Адиб», 2007. -480 с.
3. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ. 4. —Душанбе:«Адиб», 2008. — 480 с.
4. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ. 5. — Душанбе: «Адиб», 2008.-480с.
5. Арабзода Ф. Ҳ. Мулоҳизае чанд роҷеъ ба махсусиятҳои концепти «гул»/the flower дар забоншиносии маърифатӣ / Ф.Ҳ.Арабзода //Паёми Донишқадаи забонҳо 4 (48), 2022– С.103.
6. Большой толковый словарь русского языка // Гл. ред. С.А. Кузнецов. СПб.: Норинт, 2000. –1536с.
7. Гасанова М.А.,Майорова Г.В. Концепт «родина» в паремиологической картине мира ругульского и табасаранского языков / М. А. Гасанова, Г. В. Майорова // Вестник Дагестанского Гос. университета. Серия 2.
8. Гуманитарные науки, 2016. Том. 31. Вып. 1. – С.91- 95
9. Исаева Э. М. Репрезентатсия понятия «любовь к родине» в языковом сознании аварского, русского и английского народов // Современные проблемы науки и образования, 2014. —№5. С.95
10. Колшанский, Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. — М.:Наука, 1990. — 103 с.
11. Попова, З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика.Монография. М. , 2007. —314 с. С.88.
12. Турсунов Ф. М. , Каримов Х. Ш. Шарҳи луғавию маъноии вожаи «об» (water) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 2022, 4 (48) С. 85; 85-92
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ(дар зери таҳрири М. Шукуров, В.А. Капранов ва диг.). — М, Советская энциклопедия, 1969. қ.1. — 951 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.Ҷ.1. — Душанбе, 2008. — 950 с.
15. [https:// cyberleninka](https://cyberleninka.ru/), Гао Тянь. 2017 Концепт патриотизм в современной политической метафоре (на материале русских и китайских политических текстов).
16. <https://studfile.net> А. П. Чудинов. Метафорическая модель и ее компоненты.

БАЪЗЕ ВИЖАҒИҲОИ КОНСЕПТИ “ВАТАН” ДАР “ШОҲНОМА”-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон мавзӯи концепти «*ватандӯстӣ*»-ро баррасӣ намуда, он вожаву ибора ва ҷумлаву байтҳое, ки ба Рустам-қаҳрамони «Шоҳнома» бахшида шудаанд ва маъноҳои канориеро концепти номбурдари ташкил медиҳанд, таҳлили лингвистӣ намудаанд. Дар порчаҳои назмӣ, ки аз «Шоҳнома» иқтибос гирифта шудаанд, хулқ, аъвоҷ, хислат ва хусусияти Рустам чун шахсияти

ватандӯсту ватанпараст ва муносибати ӯ ба хоку кишвару марзу буму, дирафшу тахту тоҷи сарзамину давлати ниёгон возеҳу равшан ба қалам дода шудааст.

Маҳорати шоир дар он зоҳир мегардад, ки тавассути воҳидҳои забонӣ ва маъноҳои асливу маҷозии онҳо мақсади худро рӯйи қоғаз оварда, ҳар як ватандорро барои ҳифзи Ватан, барои яқпорчагии он даъват намуда тавонистааст. Суханҳои қозибаноку пуртаъсири ӯ на танҳо ҳамасрон, балки насли ояндаро то имрӯз дар руҳияи ватандӯстиву ватанпарварӣ тарбия менамояд.

Калидвожаҳо: Абулқосим Фирдавсӣ, Шохнома, забоншиносӣ, концепт, ватан, ватандӯстӣ, қахрамон, образ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПЦИИ “РОДИНЫ” В “ШАХНАМЕ” АБУЛҚАСИМА ФИРДОУСИ

В данной статье авторы раскрывают тему концепт “патриотизм” и подвергают лингвистическому анализу те слова, словосочетания, предложения и стихи, посвященные Рустаму – герою “Шахнаме” и образующие периферийные значения этого концепта. В стихотворных отрывках, которые цитировались из “Шахнаме”, ярко выражены нрав, натура и характер Рустама, как патриота и его отношение к родной земле, стране, его рубежам, флагу, трону, кароне как к отечественным ценностям.

Мастерство поэта проявляется в том, что через языковые единицы и их буквальные и метафорические значения изложил свои цели и призвал каждого патриота защищать Родину за ее целостность. Его слова не только трогательны, но и воспитывали и воспитуют в духе патриотизма следующее поколение вплоть до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: Абулқасим Фирдавси, Шахнаме, лингвистика, концепт, родина, патриотизм, герой, образ.

SOME FEATURES OF THE CONCEPT OF “HOMELAND” IN ABULQASIM FIRDAWSI’S “SHAHNAME”

In this article, the authors discuss the concept of «patriotism» and subjects to linguistic analysis those words, phrases, sentences and poems dedicated to Rustam - the hero of the «Shahnameh» and forming the peripheral meanings of this concept. The analyzed poetic passages quoted from the «Shahnameh», clearly express the temper, nature, character of Rustam as a patriot and his attitude to the Land, country, borders, flag and crown as national values.

The poet’s mastery is evident in the fact that through language units and their literal and metaphorical meanings he has outlined his goals and urged every patriot to defend the motherland for its integrity. His words are not only touching but also educated and nurture the next generation in the spirit of patriotism right up to the present day.

Keywords: Abulqasim Firdavsi, Shahnama, linguistics, concept, homeland, patriotism, hero, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Манижа Султонмуродовна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторанти PhD. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, телефон: 992-907-70-34-54

Усмонова Мунаввара Холиқовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии ба номи Сотим Улуғзода, н.и.ф., дотсенти кафедраи забоншиносии факултети филология ва рӯзманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992)918688385

Сведения об авторах: Усмонова Манижа Султонмуродовна - докторант Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улуғзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, телефон: 992-907-70-34-54

Усмонова Мунаввара Холиқовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, к.ф.н., дотсент кафедры языкознания факультета филологии и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)918688385

Information about the authors: Usmonova Manizha Sul-tonmurodovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda. Doctorate PhD student. Address: 17/6 Muhammadiev Str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, phone: 992-907-70-34-54

Usmonova Munavvara Kholiqovna – Tajik international university of foreign language named after Sotim Ulughzoda, candidat of filology, associate Professor of the Department of Linguistics of the faculty of Filology and journalist. Adress: 17/6 Muhammadiev str., 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Phone (+992)918688385.

ГЛАГОЛЫ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ГРОМКОСТЬ РЕЧИ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Хасанова Ш.Р.

Таджикский национальный университет

Лексические единицы, которые входят в группу глаголов характеризующие громкость речи объединяются значением «говорить громко» - «баланд гап задан» и противопоставлены глаголам, имеющим значение «говорить тихо» «ором сухан гуфтан» (четыре единицы). Рассматриваемая группа представлена следующими лексико-семантическими вариантами: *кричать, орать* (разг.), *вопить* (разг.), *реветь* (разг.), *горланить* (разг.), *горлопанить* (разг.), *надрываться* (разг.), *надсаживаться* (разг.), *зыкнуть* (прост.), *гаркнуть* (прост.), *рявкнуть* (прост.), *греметь* (разг.), *голосить* (прост.), *верезжать* (прост.), *выкрикнуть, воскликнуть, вскричать* (книжн.), *вскрикнуть, шептать, мурлыкать* (разг.), *журчать, ворковать* (шутл., ирон.)- аррос (дод) задан, доду фарёд кардан; (во всё горло (во всю глотку прост.) Гулӯ дарронда дод задан // (громко плакать) ғаш кардан, наъра кашидан, ғурридан, дод задан, бонг (аррос) задан, наъра кашидан; гаркнуть во весь голос гулӯ дарронда аррос задан; сердито гаркнуть бо қаҳру ғазаб бонг задан, овоз андохтан, навҳа кардан; гиряву нола кардан, доду фарёд кардан, сахт гиристан, аррос задан; реветь белугой девонавор дод гуфтан; ревямя реветь прост, доду фарёд кардан, ваос задан и т.д.

Например: Гуфта мешавад, ки «дар вақти видоъ барои тасаллии ботин гиря ва ашкрэй кардан ичозат дода мешавад.» Вале дар идома омадааст, ки дар маросими видоъ «дод гуфтан, навҳа кашидан, хок бар сар задан, фиғон бардоштан, мӯйканию рӯйканӣ кардан ва овозхон (навҳагар) овардан манъ аст; Дод гуфтан, навҳа кашидан, хок бар сар задан, фиғон бардоштан, мӯйканию рӯйканӣ кардан ва овозхон (навҳагар) овардан манъ аст;

Темур дар пурсиш девонавор фарёду фиғон кард, «ман дар як ҳафта фоидаи дусола намедихам, агар замани маро ба фуруш монед, ҳам харидорро мекушам ва ҳам худро» гӯён дод мезад; Пагоҳӣ зани усто бо доду фиғон якта чомаю миёнбанди навро бароварда, ба Нодирҷон дод ва илтимос кард, ки онро пӯшида, ба чоӣ чӯрааш пешопеши тобут равад [13]. - Я не знала, что именно хотела у него спросить, и он, видя, что я не собираюсь кричать и ругаться, посмотрел на меня с настороженным удивлением; Андрей подумал как-то, что ему было бы легче от капризов умирающей, от приступов гнева ее; мужественное терпение страдающей Али вызывало в нем такую боль, что благим матом орать хотелось [12].

У лексем, имеющих сему «громкость» произношения, наличие конкретного собеседника не предполагается. Кроме того, у этих лексем отношение употребляющего слово к субъекту, речь которого характеризуется, или к ситуации явно различается: оно может быть неодобрительным, отрицательным или же противоположным.

Глагол *кричать-дод гуфтан* является в этой группе самым простым по семантической структуре и нейтральным по своему употреблению, он имеет значение «громко говорить, громким голосом сообщать что-либо, о чем-либо» [5, с. 170]: Жених приезжает за возком, а невестина родня кричит: " Вору приехали!; Кто че надумает, тот то и кричит: «Поставите нам четверть — дак отдадим, а не поставите — в суд подадим».; А мой муж, как Евгений Леонов в фильме " Джентльмены удачи ", идет на него на полусогнутых, только что не кричит: " Пасть порву, моргалы выколю! Все еще после " горько " мать невесты с лицом учительницы пугается и сжимается, наклонясь к мужу и пытаюсь, должно быть, остановить его от излишней лихости, когда " горько " оглушительно кричит он ей в самое ухо; — Вы не смотрите, что они такие обыкновенные! — закричала Валентина Ивановна. — Они ссорятся каждый выходной, мама кричит на папу, папа уходит и пьет во дворе с мужиками, а бабушка настраивает детей против отца! [12] - Ҷонвари нарина бо сари ҳам каме доду фиғони занашро гӯш карду баъд шояд ба хотири ўро ором кардан аз пешбандаш панҷ-шаш дона чормағзи ёбой бароварда ба дасти зан дод; Рехтани дарё-дарё хуну ашки модарону пирамардон, доду фиғони кӯдакони бегуноҳ, манзилҳои валангору марғзорҳои абгор, ба дод

омадани хайвоноту наботот, оламу одам; Вале ин ҳам ба дарди шохдухтар даво нашуд, вай боз ҳам баландтар доду фарёд бардошта, ба замин позанон, моҳии гулдорро гирифта ба куча ҳаво дод.[13].

Глагол *кричать* – *дод гуфтан*, *дод задан* является доминантой синонимического ряда *орать*, *вопить*, *реветь*, *горланить*, *горлопанить*, *надрываться*, *надсаживаться* – *чигир кардан*, *фигон бардоштан*, *доду вой кардан*, *гулӯ даррондан*, *наъра* (*уллос*, *фарёд*) *кашидан*, *бонг задан*; *баланд-баланд гап задан*, *фаръёд кардан*, *ҷез задан*, *садо кардан*. Например: Исо боз бо овози баланде фарёд зада, чон дод. Фақат он рӯз фаҳмида буд, ки ҳомила аст ва ҳамон рӯз ба Абдулмуталлиб, ки дар байни шодмониҳои фатҳ буд, муждаи ин амрро дод ва Абдулмуталлиб, ки саршори масаррат буд, фарёд бардошту гуфт: - Духтари ман!; Манижаи жӯлидамӯй мушт бар сари бараҳна ва тани фигураш мекӯфту фарёд мекашид, занон рӯмоли афтидаашро ба сараш партофта, ўро оғӯш карда аз лаби гӯр ба канор кашиданӣ мешуданд, вай тан надода дод мезад.[13]. Мемуаристы вспоминают, что слушавшие Ленина настолько погружались в его мысли, что даже забывали аплодировать, — и только когда оратор исчезал, принимались реветь от восторга. — Мишка заикаться начал, а мы ещё громче реветь, потому что сообразили, что сейчас нам всем влетит, а потом влетит ещё дома; Потом мы спрашиваем разрешения погулять и идём выть, реветь и гудеть, глядя, как планирует по шнурку вниз самолёт, который братик называет «лавочником». Указанные лексические единицы и в русском и в таджикском языках употребляются преимущественно в разговорной речи и характеризуются наличием усилительного значения.

Так, лексико-семантический вариант *орать* - *аррос* (*дод*) *задан*, *доду фарёд кардан*; *дӯғ задан* обозначают не просто кричать, а «громко кричать», выражая эмоциональное: состояние человека. Эти лексемы употребляются с неодобрительным оттенком в речи: *Плакаты из школы и агитуголка! Журналы и газеты! — продолжал орать Бенц. Гаррос и А. Евдокимов — на загляденье нетолстокожие молодые мастера, умеющие пронзительно орать о той боли, которую вызывает у них природная аллергия на «откровенную отвратность российского бытия».* [12] - *Вай пеш аз намози бомдод, аз кадом як гӯшае, харе ҳангос зад, ва ӯ як қад парид ва гӯш фаро дод – ҳангоси ин хар ба охир нарасида, аз гӯшаи дигаре боз як хар ҳамовоз шуд, ва давоми ҳангоси онро хари дигаре гирифт; ва харҳои ин шаҳр, гӯё маслиҳате доштанд ва ё дар хушовозӣ мусобиқае барпо карданд, ки билфосила, аз чаҳор тарафи қалъа, бо навбат ҳангос заданду ҳангос заданд, ки ҷони Амир ба танг омад, ва сараш ба дард даромад, ва аъзои баданаширо раъша фаро гирифт, ва бехудона аррос зад; Рӯзи дароз гулӯ даронда, дод мезананд, якдигарро сиёҳ мекунад; – Эй миллати хуштолеъ, чашият рашиан бод, малик меояд! – бо тантана хабар дод нотиқи хизматнишондодаи дарбор, гулӯ дарондаву мардумро ба зуҳури оне, ки кайҳо омада буд, бовар кунонданӣ шуда.* [13].

Глаголы *вопить*, *реветь* – *фаръёд задан*, *дод* (*вой*) *гуфтан*; *фигон кашидан* усиливают значение лексических единиц *кричать*, *орать* и в словаре определяются как «громко, неистово кричать», *вопить* имеет дополнительную сему «протяжность» крика в таджикском языке: *фарёд*, *нола*, *зорӣ*; *фигон бардоштан* (*баровардан*). *Фарёду нола кардан*, *дод гуфтан*; *фигон кардан*, *нолидан*, *бо зорӣ фарёд бардоштан*; *фигон кашидан* *ниг. фигон бардоштан*; *ба фигон омадан* *нолидан*, *фарёди зорӣ баровардан*, *ба танг омада*, *нола кардан*. [14]. Горло скоро устало реветь и осипло — звуки стали глуше, уже не могли перекрыть хрупанье камней под башмаками и треск ломаемых веток; Мемуаристы вспоминают, что слушавшие Ленина настолько погружались в его мысли, что даже забывали аплодировать, — и только когда оратор исчезал, принимались реветь от восторга; — Нет, это девчонка, я хочу братика! — Коля начинает реветь. Ему объясняют, что братика Вову давно не подстригали, что одежда на нём вовсе не женская, в такой вельветовой курточке и штанишках ходят и мальчишки.[12]- *Полвон гирифтори андешаи хеш буд ва ба гулӯ дарронда дод задани Латиф парвое надошт ва дигарон, ки қайсарии ўро мидиданд, «Полвон, Полвон!» гӯён ба таврашон ўро аз раъяш мегардониданд, гӯш намекард Полвон номи ӯ, лекин кас қаду басти ўро дида, гумон мекунад, ки дар ҳақиқат полвон бошад.*[13]. Лексические единицы *горланить* и

горлопанить-чиггос задан, чиррос задан используются в просторечии и имеют дополнительный компонент — кричать «во все горло, слишком громко»: Чун фарши сангини ҳаммом гарм буд, бачааш бетонатона пойхояшро бардошта, чиррос мезад; Баногоҳ чиррос зад дастанаширо аз тарнов кашид ва ҳамон дам аз он чо мори сиёхе хазида биёяд; Дар зери шуълаҳои гармӣ морҳои калон хурд ҳаловат мебаранд, чиррос мезананду ба дили дигар чонварони в макон тарсу ваҳм меандозанд. [13].

Значение глаголов *надрываться, надсаживаться* БТС фиксирует как «кричать изо всех сил» [6, с. 579]: В значении этих глаголов подчеркивается; что действие совершается со значительными усилиями.

Глаголам *воскликнуть, вскричать- фарёд задан, дод (вой) гуфтан; фиғон кашидан* присущ другой оттенок значения — «говорить громко с чувством, волнением», в таджикском языке фарёд имеет такие значения: овози баланд, бонг, наъра; ёрӣ хостан бо овози баланд, додгӯӣ бо овози баланд; фарёд задан. бонг бардоштан, дод задан, оху фиғон кардан; фарёд кардан ба фарёди касе расидан ба имдоди касе расидан, дармондаеро ёрӣ додан. [14, с. 386] при этом; *вскричать* характеризуется дополнительной семой - говорить «возбужденно» и имеет книжный характер: И небо перестает быть таким уж серым и девы столь уж чахлыми, и постоянные упоминания о сегодняшних громких преступлениях, в избытке украшающие путеводитель, заставляют вскричать - Фақат он рӯз фаҳмида буд, ки ҳомила аст ва ҳамон рӯз ба Абдулмуталлиб, ки дар байни шодмониҳои фатҳ буд, муждаи ин амрро дод ва Абдулмуталлиб, ки саршори масаррат буд, фарёд бардошту гуфт: - Духтари ман! Манижаи жӯлидамӯӣ мушт бар сари бараҳна ва тани фиғораш мекӯфту фарёд мекашид, занон рӯмоли афтидаширо ба сараш партофта, ўро оғӯш карда аз лаби гӯр ба канор кашиданӣ мешуданд, вай тан надода дод мезад; Дар ҳамон вақте ки онҳо дод мезаданд, чомаҳои худро мепартофтанд ва чангу ғубор ба ҳаво мебардоштанд, мириҳазор амр фармуд, ки ўро ба қалба дароварда, тозиёна зананд, то фаҳманд, ки аз чӣ сабаб бар ў ин қадар фарёд мезананд. [13].

Для глагола *вскрикнуть- яқбора дод гуфтан (фарёд кардан), бонг задан* свойственны семы «внезапность, неожиданность» и «отрывистость» сообщения информации: Существует легенда, что Ноев ковчег вынесло на вершину этой горы, и когда вода всемирного потопа стала отступать, голубь принес ветку оливкового дерева и вдали показалась суша, Ной вскрикнул: " Еревац! " — что в переводе с армянского означает: «Виднеется, показалась земля!»; — Стойте! — вскрикнул он и принялся судорожно рыскать по карманам своего плаща, с облегчением извлек отыскавшийся обыкновенный медицинский пластырь, отщепил белую клейкую полоску и с непритворным страдающим видом залепил ею бурую дырку во лбу покойника. [12]- Пас бо ҳам маслиҳат карда мурдаро ба чодари Худойкул оварда монданд ва яқбора дод заданд: — Не! – яқбора ҳаросида дод зад духтар. [13].

Глаголы **зыкнуть, гаркнуть, рывкнуть - аррос зада тарсондан, дӯғ задан** в сопоставляемых языках помимо семы «громко», характеризуются наличием таких компонентов, как «резкость», «отрывистость» и «грубость» речи соответственно. Эти лексико-семантические варианты используются в просторечном употреблении: - Асп ёфт нашуд, магар, ки одамро ба чувоз бастаед? - гуфта духтар ба Маликаподшоҳ дӯғ заду фармон дод, ки подшоҳро аспбон табин кунанд; Аммо шофер ба чоӣ он ки аз кори кардааш шарм дорад, баръакс, дӯғ зада, Қосимҷонро «бекорхӯча»-ву «ҳаромхӯр» гуфт ва дар охири гапаш дашноми қабехе дод; – Ўй, сағира, чӣ ин қадар дод мезанӣ?! – дӯғ зад мардаки зардакфурӯш, ки дар назди ман чувол мекушод.- Так испугался, что его словно бы парализовало, он не мог ступить шага к черной пропасти и сжался у скамейки. " Ну! " — гаркнул толстый летун. — " Я не могу ", — беззвучно промолвил Тумаш; Шофер, такой же подневольный служивый паренек, гаркнул на прощание с мертвецкой веселостью, убегая в кабину: " Начальник-то у тебя глухой! На этот раз Серж не обратил внимания на чужака — только еще громче завопила музыка, так что в металлическом дикобразьем шуме растерзался даже их собственный смех. " Пидоры! " — гаркнул Пал Палыч. Медбратья резво соскочили с бетонной лавки и, взведенные музыкой, что вопила из магнитофона, согнутые и ощеренные, наподобие двух озлобленных обезьян, ринулись в драку.

Лексико-семантический; вариант *выкрикнуть- бонг задан, нидо кардан, чег задан, фаръёд кардан* объясняется словарем как «громко, отрывисто! кричать» [5]: " Проститутка! " — выкрикнул человек в солдатском бушлате, озираясь в окружении глупых и жадных людей, что глядели со всех сторон; Наконец притиснули к самым загородкам; владелец тюка опережал меня на пол-локтя; три дюжих омовца стояли справа и слева от прохода, покачивая стволами. — Что у вас? — выкрикнул таможенник. — Ай, что у меня? — воскликнул чернявый.[12].- Чун аз кори худ фориг шуд, хост модинаро бо худ ба дарё барад, натавонист, он гоҳ лагад заду бонг баровард, худованди хайл чавгоне ва табле ба даст гирифта, аз сардоба берун рафт, чавгон бар табл зад, ёрони худро овоз дод, дар он ҳол чамоате бо найзаҳо бадар омаданд ва фарёд мезаданд, ки аспид дарё аз эшон бирамид ва ба дарё рафт; Ва баъд ба нафарҳои худ амр дод, ки вопас бирванд ва ба Муҳаммад бонг заду гуфт: - Ба чӯпонони худ, эй Муҳаммад![13].

Глаголы *голосить, верезжать- овоз андохтан, навҳа кардан; голосить по ком-л. , над кем-л. ба касе овоз андохтан, дар сари мурда навҳа кардан в обоих языках* характеризуются следующими признаками — «очень громко» и «пронзительно» кричать. Эти лексические единицы объединяются принадлежностью к одинаковой стилистической сфере: они используются в просторечном употреблении: — Ну вот, пошла баба голосить! уйми ты ее, Иван! — обратился старик к старшему сыну, — нешто лучше бы было, кабы не отпустило сына-то... так ты бы радовалась, не чем горевать! Поняв, что ферму построить не удастся, фермер был вынужден убить всех гусей промышленной породы — их было больше сотни — и оставить только бойцовские экземпляры: иначе птицы бы «опять начали голосить», а жители поселка — жаловаться. [12]- Гуфта мешавад, ки «дар вақти видоъ барои тасаллии ботин гирия ва ашкрезӣ кардан иҷозат дода мешавад.» Вале дар идома омадааст, ки дар маросими видоъ «дод гуфтан, навҳа кашидан, хок бар сар задан, фиғон бардоштан, мӯйканию рӯйканӣ кардан ва овозхон (навҳагар) овардан манъ аст; Ва идҳои шуморо ба мотам, ва ҳамаи сурудҳои шуморо ба навҳа табдил хоҳам дод, ва бар ҳар камар палос, ва бар ҳар сар бемӯй хоҳам овард, ва инро мисли мотами фарзанди ягона, ва охирашро мисли рӯзи талх хоҳам гардонид; Пас аз он чизе ба ман супурд ва савгандам бидод, ки онро ба ту надиҳам, магар вақте ки бубинам аз барои ӯ гирия ва навҳа мекуни ва он чиз дар назди ман аст, ҳар вақт туро ба он ҳолат бубинам, онро ба ту хоҳам дод.[13].

Что касается лексико-семантического варианта *греметь - фаръёд кашидан, аррос задан*, то он выступает в значении «говорить громким, возбужденным голосом, с жаром и гневом» и имеет разговорное употребление: Сидели за ними по трое... Борис Иванович гремел, грозил — не помогало. Особую подгруппу составляют лексические единицы, которые объединяются значением «говорить тихо». — Антон Борисыч гремел густым, трубным басом, борода его тряслась, будто он скакал на коне, и весь тот несказанный, нездешний свет, что только что разливался по дому, обратился вмиг в густую, как деготь, тьму, затянувшую всех троих с головой в ужас его слов.[12].

Они, соответственно, могут выступать в качестве антонимов к глаголам со значением «говорить громко»: **шептать, мурлыкать, журчать, ворковать- пичир-пичир кардан, пичиррос задан.**

Глагол *шептать* имеет самое общее значение и употребляется широко по сравнению с другими глаголами этой подгруппы. Он обозначает «говорить очень тихо, шепотом» [6, с.1495]: Указанное, значение может выражаться и синонимичным сочетанием семантически простого и; нейтрального по употреблению глагола *говорить* и наречия *шепотом*: Он гладил стриженую головку, плечи, рука удивлялась ее худобе, и пальцы наслаждались от прикосновения к острым лопаточкам... — Малышка моя дорогая, глупая, — шептал он. Соседки по палате смотрели во все глаза — Таня была среди них особой птичкой: хотя она ничего про себя не рассказывала, но за эти сутки составилось общественное подозрение, что девчонка безмужняя, шальная и что-то с ней не так...[12];- Чашмони апаи Сайрам ҳавзи об гаштанду бо садои базӯр шунаво пичиррос зад: -Пештар дар ҳама маърака бологузар будам, вале аз рӯзе, ки хамин ходисаи нангин рӯй дод, радди маърака шуда мондам; Вақте ба ӯ дод

гуфтам, ки “Фарход, ин чӣ кори кардаат буд, охир акаатро куштӣ” мисли девонаҳои аз худ бе худ пичиррос зада гуфт: “Шумо чӣ гуфтед, ман акаи худамро куштам? Метавонӣ ҳамин шаб ба назди арӯсат дарой,-дар беҳи гӯши Ҷаҳонгир пичиррос зад апааш Сурайё, ки зани шӯҳу бебоке буд ва табақи гӯштбирёнро ба дасти домод дод; Дар рӯзи хушу шодӣ... – посух дод Насим ва чун аз пули болои наҳр гузашт, хастаҳол нафаси чуқур кашиду бо даструймол арақҳои пешониву бари гарданаширо поккунон пичиррос зад: – Зиндагии вазнин...[13]. В значении стилистически маркированных глаголов **мурлыкать, ворковать, журчать - хур-хур кардан** важное место занимает коннотативный компонент. Переносное: значение этих лексических единиц возникает на основе ассоциаций с прямым значением? слова. В значение глагола включается образный компонент, который делает слово ярким, выразительным; Так, например, в прямом значении: мурлычет кошка, воркует голубь, журчит ручей. Сравнение с кошкой, голубем и ручьем сохраняется и в переносном значении в русском языке, а в таджикском языке в переносном разговорном значении сравнение с пением, например: *наст-наст суруд хондан, замзама кардан; мурлыкать песенку наст-наст суруд хондан, зам-зама кардан.*: Баъзе аз кӯдакон гоҳе ба ҷой он иштибоҳан «бобо ҷон дод» замзама мекунанд; Ҳангоми замзама,ки ба шакли«алла,аллаё»сурат мегарад, «-ё» («-о»)алифи нидоест,ки дар охири исҳой хос(Худоё,Худовандо,Ҳфизо,Саъдиё ва ғайра) омада,мурочиат баҳри лютфу мадад,ниёш ва дуэты хайрро ифода менамояд; Суруди машҳури в филмро бисёриҳо дар Тоҷикистону берун аз он ба тоҷику русӣ аз ёд медонанд ва замзама мекунанд.

Глагол мурлыкать толкуется в словаре «еле слышно говорить мягким голосом» [11, с.312] и используется в разговорной речи.

Глаголу **ворковать - қур-қур (вукур--вукур) кардан** свойственна сема «мягкость, нежность» произношения, а также шутливое, ироничное употребление в речи в русском языке, а в таджикском языке имеет переносное значение беседовать – чақ-чақ кардан: Аз бекорӣ, кадукорӣ гуфта, чақ-чақ мекунам, – чавон бепарво тавзеҳ дод ва ман ҳам хайрухушро нася гузошта, баромадам; Нина Михайловна продолжала монотонно ворковать, совершая руками мелкие взмахи и время от времени возмущенно трясла головой; В постели она привыкла откровенничать, ворковать о милых пустяках, а то и вовсе исповедоваться, но она никогда не говорила о скучном, тем более не обсуждала архитектурные излишества какого-то казенного строения; Она никогда не постареет и, отлетев, молодая, позолоченная вторым, уже вечным, рождением, будет трепетать юной своей свежестью и ворковать, ничего не требуя, с другими, в слюдяных стрекозьих крыльях, юными душами; — Я хотела сказать, — продолжала ворковать маска, довольная произведенным эффектом, — что к вам подойдет человек с запиской от нее и проведет вас к ней, если вы пообещаете сохранить её инкогнито.[13].

Лексико-семантический вариант журчать-шилдирос задан характеризуется дополнительной семой «монотонность» речи в русском языке, а в таджикском языке данная лексема характерна неодушеленным предметам: Шашло дар ибтидо ором нишаста, меандешид, ки Павлентий ўро ба наздиктари деҳа бурдан мехоҳад, вале чун то ҷои тезоб як найза монд ва аллакай об дар таги заврақ шилдирос зад, ў сари зону хест ва дод зад.[13] — А я ведь предупреждал вас, товарищи курсанты, чтобы на моих занятиях ни одного подобного слова не было, — продолжал укоризненно журчать майор, — Было такое?; Дурочка продолжала журчать, Катя — раздеваться, и Иуда, удивляясь, подумал о том, что это, кажется, впервые с ним такое случается: он всерьез желал встречи с женщиной, мимо которой прошел и с которой с благодарностью распрощался; Только после бутылки вина его уродливое лицо приобретает сносный вид, и представляется тогда — после бутылки — он себе не мелким и неприятным человеком, а большим писателем, и что-то теплое начинает журчать в его хилом теле, и перестает он думать о смерти; Что-то неприятно царапнуло слух молодого человека, но что именно — он не мог уловить. А голос часовщика продолжал монотонно журчать. На какое-то время посетитель отключился, затем до его слуха донеслось: [12].

Таким образом, глаголы, характеризующие громкость речи являются весьма разветвленной и многоярусной организацией большого количества слов, объединенных общим (инвариантным) значением, которое позволило определить границы процессуального поля в целом, сделать очевидной явной общую смысловую основу всех лексико-семантических вариантов, входящих в рассматриваемую тему.

Рецензент: д.и.ф., профессор Нагзибекава М.

Литература:

1. Абрамов, В.П. Семантические поля русского языка. - М.; Краснодар: Акад. пед. и соц. наук РФ, КубГУ, 2003. - 338 с.
2. Абрамов, В.П. Синтагматика семантического поля. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов, ун-та, 1992.- 122 с.
3. Андреева, Л.Д. Концепция языкового поля в свете доминантного анализа // Лингвистические исследования - Социальное и системное на различных уровнях языка: Сб. науч. тр. - М., 1986. - С. 3-Ю.
4. Апресян, Ю.Д. Избранные труды. Т. 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. - М.: Языки русской культуры, 1995. - 742 с.
5. Большой академический словарь.— М.; СПб: Наука, 2012. — 631 с.
6. Большой толковый словарь русского языка /Гл. ред. С. А. Кузнецов. - СПб.: Норинт, 2000. - 1536 с. [БТС].
7. Большой энциклопедический словарь. - М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 1998. - 1456 с. [БЭС].
8. Стернин, И.А. Лексическое значение слова в речи. - Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1985. - 172 с.
9. Телия, В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. - М.: Наука, 1986. - 143 с.
10. Теньер, Л. Основы структурного синтаксиса. - М.: Прогресс, 1988. - 653 с.
11. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. — 4-е изд., стер. — М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.Т. 1. А—Й. — 702 с.
12. <https://ruscorpora.ru>
13. <https://tajik-corpus.org>
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. [Толковый словарь таджикского языка]. / С. Назарзода, А.Сангинов, Р.Ҳошим, Ҳ. Рауфзода – Душанбе.: «Ксерокленд», 2008.-945с.

ГЛАГОЛЫ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ГРОМКОСТЬ РЕЧИ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются лексические единицы, которые входят в группу глаголов характеризующие громкость речи объединяются значением «говорить громко» - «баланд гап задан» и противопоставлены глаголам, имеющим значение «говорить тихо» «ором сухан гуфтан» в русском и таджикском языках. Рассматриваемая группа представлена лексико-семантическими вариантами: кричать, орать (разг.), вопить, реветь, горланить, горлопанить, надрываться, надсаживаться, зыкнуть, гаркнуть, рывкнуть, греметь, голосить, верезжать, выкрикнуть, воскликнуть, вскричать, вскрикнуть, шептать, мурлыкать, журчать, ворковать - аррос (дод) задан, доду фарёд кардан и т.д. Также приводятся примеры из художественных текстов Национального корпуса таджикского и русского языков.

Ключевые слова: глаголы информации, темп речи, громкость речи, семантика, синонимы, антонимы, значение, переносное, вариативность, тексты, кричать, вскричать, орать, журчать, многоярусный.

ФЕЪЛҲОИ ИФОДАГАРИ НУТҚИ БАЛАНД ДАР ЗАБОНҶОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақола воҳидҳои лексикӣ ҳаллу фасл гаштаанд, ки ба ғуруҳи феълҳои баландии нутқро ифодакунанда дохил мешаванд. Ба инҳо дохил мешаванд феълҳои баланд гап задан, баланд сухан кардан. Ҳамчунин, муродифи ин феълҳо, ки маънои паст гап задан ором сухан

гуфтан мебошанд, тавсиф гаштаанд. Гурӯҳи мавриди назар бо вариантҳои лексикӣ-семантикӣ муаррифӣ карда мешавад: фарёд задан, дод задан (разг.), аррос (дод) задан, доду фаред кардан, аррос задан, шилдир-шилдир кардан, садо баровардан ва ғайра. Ақидаҳо бо мисолҳо аз матнҳои бадеии Корпусии миллии забони тоҷикӣ ва русӣ исбот карда шудааст.

Калидвожаҳо: феълҳои иттилоот, суръати сухан, баландии овоз, семантика, синонимҳо, антонимҳо, маъно, интиқолёбанда, тағирёбанда, матнҳо, фарёд задан, дод гуфтан, ғизон баровардан, аррос задан, бисерқабата.

VERBS CHARACTERIZING THE VOLUME OF SPEECH IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

The article examines lexical units that are part of the group of verbs characterizing the volume of speech combined with the meaning of "speak loudly" - "баланд гап задан" and contrasted with verbs meaning "speak softly" "ором сухан гуфтан" in Russian and Tajik languages. The group under consideration is represented by lexical and semantic variants: shout, yell (razg.), scream, roar, shout, shout, overburden, yell, bark, rattle, scream, scream, shout, shout, whisper, purr, murmur, соо – аррос (дод) задан, доду фарёд задан, etc. Examples from literary texts of the National Corpus of Tajik and Russian languages are also given.

Keywords: verbs of information, tempo of speech, volume of speech, semantics, synonyms, antonyms, meaning, figurative, variability, texts, shout, shout, shout, multi-tiered.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳасанова Шохсанам Раҳмоновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи забониносии умумӣ ва типологияи муқоисавии факултети филологияи рус. Нмишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 901555317

Сведения об авторе: *Хасанова Шохсанам Раҳмоновна* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры общего языкознания и сопоставительной типологии факультета русской филологии. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 901555317

Information about the author: *Hasanova Shokhsanam Rakhmonovna* – Tajik national University, candidate of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Faculty of Russian Philology. Address: 724025, Dushanbe. Rudaki 17 aven. Phone: 901555317

Дар адабиёти арабизабон осори зиёди чуғрофӣ мавҷуд аст, ки дар онҳо на танҳо дар бораи кишварҳои араб, балки роҷеъ ба кишварҳои исломӣ, илму фарҳанг ва анъанаҳои мардуми он кишварҳо, аз ҷумла ҷойномҳо низ маълумоти муфиди таърихӣ, фарҳангӣ ва филологӣ оварда шудааст, ки бешубҳа, ҳамаи онҳо на танҳо барои ҳуди арабҳо, балки барои халқҳо ва кишварҳое, ки дар як давраи таърихӣ ба империяи исломӣ дохил буданд, аҳамияти махсус дорад. Чунончи маълум аст, дар пешбурди адабиёт ва фарҳанги шарқӣ на танҳо арабҳо, балки халқҳои дигар низ ҳиссаи сазовор гузоштаанд ва дар таърихи адабиёти араб як бахши муҳимми онро адабиёти ба истилоҳ арабизабон ташкил медиҳад, ки дар он ҷо дар бораи адабиёту фарҳанги халқҳои дигар низ маълумоти муътамади илмӣ гирдоварӣ шудааст. Ин падида забоншиноси шинохта В.А. Звезгинтсев чунин мегӯяд: «Дар ҳар сурат, тамаддун ва фарҳанги кишварҳои Шарқи Наздикро мо шартан, арабӣ меномем. Ин тамаддун ва фарҳанг танҳо аз ҷониби арабҳо эҷод нагардида буд, ҳарчанд ҳуди арабҳо дар сохтани он нақши бузург бозиданд. Фарҳанг ва тамаддуни арабӣ натиҷаи таъсири мутақобилаи бисёре аз фарҳангу тамаддунҳои халқҳои хилофат мебошад, ки онҳо забонро чун абзори эҷод кардани фарҳанг ва тамаддун қабул карданд. Ҳамин тарз, истилоҳи «арабҳо» аз ҷиҳати фарҳангӣ шартӣ буда, на танҳо ҳуди арабҳо, балки намояндагони дигар халқҳоро низ дар бар мегирад [2, с. 5]. Ақидаи мазкур дар таърихи илм ба соҳаи илми чуғрофия ҳам робитаи бевосита дорад. Бисёре аз чуғрофияшиносоне, ки асарҳои онҳоро мавриди таҳқиқ қарор додем, агарчи арабизабон буданд, вале аз нигоҳи наҷод ҳамаи онҳо араб набуда, мансуб ба халқҳое буданд, ки дар зимни хилофат зиндагӣ кардаанд. Бинобар ин, мо онҳоро «арабизабон» гуфтаем.

Он чи дар ин ҷо мавриди зикр мебошад, он аст, ки аз назари таърихӣ сабти ҷойномҳои форсӣ-тоҷикӣ дар сарчашмаҳои чуғрофии арабизабон ҳамзамон бо вуруди арабҳо ба Осиёи Миёна оғоз гардида, пеш аз ҳама, номи шаҳрҳо ва пасон номи рустоҳо ва деҳаҳое, ки арабҳо ба он ҷойҳо ворид шуда буданд, сабт шудаанд. Ҳақ ба ҷониби эроншиноси шинохта А.Л. Хромов мебошад, ки зимни таҳқиқи топонимияи Осиёи Миёна ва топонимияи арабии ин мавзёҳо ишора менамояд, ки бисёре аз ҷойномҳои баъдтар дар сарчашмаҳои арабӣ пайдогардида гӯё аз решаҳои калимаҳои арабӣ берун гардиданд, вале дар асл форсӣ ва ё туркӣ ҳастанд [11, с. 5, 194].

Муҳаққиқон номвожаҳои чуғрофиоро, аксаран, ҳамчун ёдгориҳои таърихию маданӣ медонанд, зеро онҳо, дар воқеъ, аз ҷанбаҳои муҳимми таърихи гузаштаи халқ маълумоти муфид пешкаш менамоянд. Маъноии номҳои чуғрофӣ, нишонаҳое, ки барои номгузорӣ сабаб мешаванд, фақат дар лаҳзаҳои номгузории мавзеи чуғрофӣ моҳияти муайян дошта, сипас бо гузашти айём фаромӯш мешаванд ва ё аҳамияти худро аз даст медиҳанд. Барои мардуме, ки мавзеи чуғрофиеро ном ниҳодаанд, ҷойном омили таърихӣ набуда, нишонаи фарқкунандаи мавзёҳои мухталифи чуғрофӣ ба шумор меравад. Барои ҳамин, танҳо маънии топонимии номвожаи чуғрофӣ пеш мебарояд, на маъноии этимологӣ [5, с. 48]. Бинобар ин, нишонаҳои мавзёҳои чуғрофӣ дар муайян намудани гурӯҳҳои лексикӣ-семантикӣ бояд ба назар гирифта шаванд.

Бояд таъкид кард, ки асосҳои илмӣ оид ба таснифоти лексикӣ-семантикии ҷойномҳо аз ҷониби номшиноси рус А. М. Селишев гузошта шудааст. Ӯ пас аз таҳқиқи ойконимҳои Москва соли 1939 ба хулосае омад, ки бисёр маҳалҳо дар асоси номи ашхос номгузорӣ шудаанд. Аз ин рӯ, мавсуф антропонимҳоро чун гурӯҳи алоҳидаи семантикӣ, сипас этнопонимҳо ва топонимҳоро ҷудо кардааст [10, с. 146].

Инчунин, аввалин муҳаққиқоне, ки ба гурӯҳҳои луғавӣ ва семантикии ҷойномҳо дар садаи XIX сару кор гирифтанд, забоншиносон ва этнографҳо А. М. Шегрен, М. А. Кастрен, Д. П. Европеус, Ю. Ю. Трусман, М. П. Веске буда, анъанаи ин донишмандонро баъди онҳо академик В. В. Бартолд, В. А. Лившиц, А. Л. Хромов, Р. Х. Додихудоев ва дигарон идома доданд.

Дар мавриди табақабандии семантикии ҷойномҳо Е. М. Поспелов чунин мулоҳиза рондааст:

- 1) номҳои алоҳидае, ки вобаста ба ин ё он сабаб ба тафаккур ва тахайюл чолибанд;
- 2) номҳое, ки дар асоси нишонаҳои грамматикӣ гурӯҳбандӣ шудаанд;
- 3) номҳое, ки аз номи шахсони муқаддас пайдо шудаанд; 4) замони пайдоиши ном;
- 5) суффиксҳои номсоз;
- 6) чиннигории топонимӣ;
- 7) густариш ва ё маънии истилоҳоти чуғрофӣ;
- 8) талаффузи номҳо ва ё истилоҳоти чуғрофӣ [8, с. 106].

Дар забоншиносии тоҷик низ бобати тақсимбандии лексикӣ-семантикии ҷойномҳои манотиқи алоҳидаи Тоҷикистон солҳои охир як қатор дастовардҳои хубро метавон мушоҳида кард. Дар ин ҷода таснифи ҷойномҳои маҳалҳои ҷанубии Тоҷикистон аз ҷониби муҳаққиқони номшинос Р. Х. Додихудоев, Н. Офаридаев, Ш. Исмоилов, Ҷ. Алимӣ, А. Насриддиншоев, қисматҳои марказӣ ва шимолӣ А. Л. Хромов, А. Абдунабиев, Д. Ҳомидов ва дигаронро зикр намудан бамаврид аст.

Лозим ба ёдоварист, ки таҳқиқи маводи топонимии манотиқи мухталиф нишон медиҳад, ки хангоми номгузории мавзёҳои чуғрофӣ инсон қабл аз ҳама аз рӯи эҳтиёҷоти худаш ба ин қор даст мезанад. Ҷунончи топонимшиноси шинохта Э.М. Мурзаев зикр мекунад: «Зимни номгузории мавзёҳои чуғрофӣ аломат ва нишона муҳимтарин меъёри равонӣ ба шумор меравад» [7, с. 23]. Маълум аст, ки агар аломат дар мавзеи чуғрофӣ омилҳои асосии пайдоиши номи объектҳо бошад, пас, ҷойномҳо баёнгарии хусусияти табииву чуғрофии маҳал, тарзи зиндагонӣ, фарҳангу одатҳои мардуми манотиқи мухталифи ҷомеа ба ҳисоб мераванд.

Дар робита ба ин номшинос Э. М. Мурзаев ҷойномҳои маҳалро аз рӯи хусусиятҳои луғавӣ ва маъноии онҳо ба панҷ гурӯҳ тақсим кардааст:

- 1) *оронимҳо* - номи унсурҳои сатҳизаминӣ ва навъҳои он, монанди кӯҳ, таллу теппа, дашту ҳамворӣ, нишебу баландӣ, сахро, майдон, водӣ, ағбаҳо ва ғайра;
- 2) *гидронимҳо* - номи мавзёҳои марбут ба об, монанди наҳр, дарё, шохоб, чашма, ҳавз, баҳр, уқёнус, обанбор, ҷўйҳо;
- 3) *фитонимҳо* - номи анвои растанӣ: наботот, ҷангалзор, киштзор, марғзор, боғу ҷаман, дарахту гулзор;
- 4) *ойконимҳо* - номи маҳалҳои маскунӣ: кишвару давлат, шаҳр, деҳа, шаҳрак, ноҳия, иқоматгоҳ, колхозу савхоз ва ғайра;
- 5) номҳои кӯча, гузар, купрук, роҳҳои шаҳру деҳот ва ғайра [7, с. 92].

Ҷойи тазаккур аст, ки ҷойномҳои форсӣ-тоҷикӣ, ки мо аз асарҳои чуғрофии арабизабон гирдоварӣ кардаем, аз ҷиҳати баромади худ мухталиф буда, номи шаҳрҳо, дарёҳо, кӯҳҳо, қалъаҳо, роҳҳо, русто, деҳаҳо ва номҳои дигари фарҳангӣ, таърихӣ ва урфу одатҳоро дар бар мегиранд.

Бояд гуфт, ки тақсимои чуғрофии кишварҳо ва ҷойномҳо аз нигоҳи ҷойгиршавӣ дар низоми сиёсӣ ва идорию маъмурии ҳар кишвар барои осонсозии идоракунии давлат, таъмини амният ва беҳбудии авзои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ равона гардидааст. Ин тақсимбандӣ гоҳо бар пояи таъриху фарҳанг, авзои чуғрофиву ҷамъиятӣ ва гоҳо тибқи мулоҳизоти сиёсӣ сурат мегирад.

Зоҳиран, андешаи тақсимбандии сарзаминҳо дар асрҳои миёна ба кишваркушоҳои сарзаминҳои алоҳида аз ҷониби арабҳо вобаста мебошад. Албатта, пеш аз он низ тақсимбандии кулӣ, аз ҷумла бар асоси иқлимҳо ва тулу арзи чуғрофии маҳалҳо вучуд дошт, ки намунаи барҷастаи онро метавон дар сарчашмаҳои чуғрофии арабизабони асрҳои IX-XIII мулоҳиза намуд.

Ибни Хурдодбех дар қисмати IX қисмати обод ва маскунӣ заминро ба чор қисм тақсим кардааст:

- 1) Аруфо (*Урупо*), ки дар он Андалус, Сақолиб, Рум, Фаранча ва Танча то марзи Миср қарор доранд;
- 2) Лубийя, ки дар он Миср, Кулзум, Ҳабаша, Барбар ва Баҳри Ҷанубӣ мебошанд;
- 3) Итүфиё-шомили Тихома, Яман, Синд, Ҳинд ва Чин аст; 4) Искутиё, ки дар он Армения (*Арманистон*), Хуросон, Турк ва Хазар қарор доранд [16, с. 155].

Мавсуф ҳамчунин, дар баёни сарзаминҳои исломӣ ҷаҳон қисмати асосиро ном бурдааст:

- 1) Машрик;
- 2) Мағриб;

3) Чарбо (*сарзаминҳои шимолӣ – Ҳ.Ш.*);

4) Тайман (*сарзаминҳои чанубӣ – Ҳ.Ш.*) [16, с.18, 72, 118, 153].

Дар ин тақсимбандӣ Ибни Хурдодбех кишвархоро, асосан, ба «кӯра», «рустоқ» ва «туссуҷ»-ҳо* тақсим намудааст [16, с.5-8].

Чуғрофияшиноси дигари машҳури арабизабон Мақдисӣ дар қарни X сарзаминҳои исломиро бар ҷаҳордаҳ иқлим тақсим кардааст:

1) шаш иқлими араб: Ҷазиратулараб, Ироқ, Ақур, Шом, Миср ва Мағриб;

2) ҳашт иқлими Аҷам: Машрик, Руҳоб, Чибол, Хузистон, Форс, Кирмон ва Синд [17, қ. 1, с. 9-10].

Мақдисӣ ҳар «иқлим»-ро ба чанд «кӯра» ва ҳар кӯраро ба як ё якчанд «қасаба» ва ҳар қасабаро ба чанд «мадина» (*шаҳр*) ва «қаря» (*деҳа*) тақсим менамояд [17, қ. 1, с. 47, 48].

Ў шартӣ шаҳр (*мадина*) буданро доштани минбар доништа, гуфтааст, ки гоҳе «миср» чанд ноҳия ва шаҳри тобеъ дорад. Ба андешаи вай, «миср» шаҳре бошад, ки қароргоҳи султон дар он ҷо буда, волиёни дигар манотик аз он ҷо фиристода шаванд, монанди Димишқ ва Қайравон [17, қ. 1, с. 47-48].

Мавсуф дар идома меафзояд, ки аз дидгоҳи забондонон истилоҳи чуғрофии «миср» ифодагари шаҳри калонест, ки дар байни ду минтақа ҷойгир бошад. Ба назари омма «миср» шаҳри калону бошукӯҳ бошад, монанди Рай ва Мавсил. Бинобар ин, шаҳрҳои Самарқанд, Макка, Бағдод ва Димишқ ҷузъи «миср» ва шаҳрҳои Ҳимс, Ҳирот, Ҳалаб, Балх ва Фос ҷузъи «қасаба» ба шумор мераванд [17, қ. 1, с. 47-48].

Чунончи Мақдисӣ ишора кардааст, пеш аз ӯ ба тақсимбандии кишварҳо ба кӯра ва муайян намудани ҳаду ҳудуди қасабаҳо* қасе напардохтааст ва бархе ҷойҳоеро, ки Ибни Хурдодбех шаҳр гуфтааст, дар тақсими Мақдисӣ қасаба ба шумор рафтаанд [17, қ. 1, с. 222].

Бояд тазаккур дод, ки яке аз истилоҳоти муҳим дар тақсими чуғрофии сарчашмаҳои чуғрофии арабизабон истилоҳи «иқлим» мебошад. Дар аксари китобҳои чуғрофӣ ва таърихӣ бо мафҳуми «ҳафт иқлим» (*муодили ҳафт кишвари форсӣ – Ҳ.Ш.*) рӯбарӯ шудан мумкин аст. Ёкути Ҳамавӣ дар муқаддимаи «Муъҷам-ул-булдон» дар мавриди истифодаи ин истилоҳ миёни чуғрофияшиносон ва мардум ва аслу решаи он маълумоти муфассале овардааст. Аз ҷумла, мегӯяд: «...рубъи маскун (*қисмати маъмур ва ободи замин дар осори чуғрофӣ – Ҳ.Ш.*)-и кӯраи замин ба ҳафт иқлим тақсим мешавад ва ихтилоф дар чигунагии онро хоҳам гуфт. Дар бораи он ки ин ҳафт иқлим дар шимолу чануб воқеанд ё танҳо дар чануб, ихтилоф мебошад...» [20, қ. 1, с. 36]. Сипас, Ёкути Ҳамавӣ назарияи ба ҷаҳордаҳ иқлим тақсим шудани замин: ҳафт дар шимол ва ҳафт дар чанубро ба файласуфи юнонӣ Ҳермес нисбат дода, онро безътибор мешуморад, бо ин далел, ки бештари ободонӣ дар шимол аст на дар чануб [20, қ. 1, с. 36].

Аз чуғрофияшиносони арабизабон Ибни Хурдодбех ва Мақдисӣ низ дар пайравӣ аз Ҳермес ҷаҳонро ба ҷаҳордаҳ иқлим тақсим кардаанд, аммо Мақдисӣ танҳо қисмати шимолии замин ё ба гуфтаи вай ҷаҳони исломро дар назар доштааст [20, қ. 1, с. 9-10; 16, с. 16]. Ёкути Ҳамавӣ дар бораи

* Ин се вожа — кӯра, русто ва туссуҷ — истилоҳҳои чуғрофӣ ва маъмурӣ ҳастанд, ки дар давраи исломӣ ва миёна дар кишварҳои форсизабон, аз ҷумла Мовароуннаҳр ва Хуросон истифода мешуданд.

1. Кӯра (کور) - Як воҳиди бузурги маъмурӣ ва иқтисодии мисли вилоят ё ноҳияи марказӣ буд, ки дар давлати Сомониён ва Аббосиён истифода мешуд. Кӯраҳо чандин туссуҷ-ро дарбар мегирифтанд.

2. Туссуҷ (تسج يا طسو ج) - Як воҳиди хурдтар аз кӯра, ки аз чанд русто (деҳа) иборат буд.

3. Руство (روستا) - Ба маънии деҳа, маҳалли аҳолинишин. Хурдтарин воҳиди маъмурӣ, ки ҷойи зиндагии кишоварзон ва деҳқонон буд.

* Қасаба — як воҳиди маъмурии шаҳр (нимшаҳр), ки аз деҳа калонтар ва аз шаҳр хурдтар аст. Дар гузашта, қасаба маркази маъмурии як ноҳия, кӯра ё водӣ маҳсуб меёфт. Дар он бозор, масҷид, ҳоким ва баъзан ҳисор (қалъа) вучуд дошт. Аксар вақт ҷойгиршавии қасаба дар роҳҳои тиҷоратӣ ё чорроҳа буд.

* Истилоҳи "ҳафт иқлим" як мафҳуми чуғрофӣ ва фарҳангии қадим аст, ки дар осори илмӣ ва адабии форсӣ-тоҷикӣ, исломӣ ва юнонӣ бисёр истифода шудааст. Он ба ҳафт минтақаи бузурги географӣ ишора мекунад, ки замини обод ва маскунӣ инсониро ташкил медиҳанд. Ин тақсимои асосан, аз илми чуғрофияи қадим, махсусан аз осори Птоломей ва баъдан осори чуғрофии арабизабон сарчашма мегирад. Дар «Шоҳнома», «Ҳафт авранг»-и Ҷомӣ ва дигар осори классикӣ, истилоҳи "ҳафт иқлим" ба маънии ҳамаи ҷаҳон (дунё) низ истифода мешавад.

этимологияи истилоҳи «иклим» чунин меорад: «Ҳамзаи Исфаҳонӣ гӯяд: ...ободонии замин ба ҳафт қисм тақсим мешавад, ки ҳар яки онро ба забони форсӣ «кушвар» (*кишвар*) гӯянд. Араб ба ҷойи «кушвар» вожаи сурёнии «иклим»-ро ба орият гирифтанд ва «иклим» ҳамон «русто» бошад» [20, ҷ. 1, с. 36].

Сипас Ёқути Ҳамавӣ ҷаҳор маънои истилоҳии «иклим» ва аз забони Берунӣ дар мавриди тақсими ҷаҳон ба ҳафт кишвар аз нигоҳи Зардушт ва форсҳо маълумоти муфассале баён мекунад [ниг.: 20, ҷ. 1, с. 36-44].

Ҷойи тазаккур аст, ки дар осори ҷуғрофии арабизабон суҳан аз «ҳафт иқлим» ба таври ҳулосавӣ чунин ба назар мерасад:

Ҷайҳонӣ дар китоби «ал-Масолик ва-л-мамолик» ҷаҳонро ба ҳафт иқлим тақсим карда, барои ҳар иқлим яке аз ситорагонро муқаррар ва ба ҷанбаҳои риёзӣ ва ситорашиносии иқлимҳо пардохтааст [17, ҷ. 1, с. 58-62; 20, ҷ. 1, с. 43].

Ибни Фақеҳ ҷуғрофиядони форситабор дар «Китоб-ул-булдон» («*Китоб андар кишварҳо*» – Ҳ.Ш.) ҳудудҳои «ҳафт иқлим»-и Птоломейро* муфассал баён кардааст [19, с. 5-7].

Ибни Руста низ дар «ал-Аълоқ-ун-нафиса» («*Овезаҳои гаронбаҳо*» – Ҳ.Ш.) дар бораи «ҳафт иқлим» ишоратҳое дорад [18, с. 9].

Дар осори ҷуғрофии қарни IX бошад, Абузайди Балхӣ дар «Сувар-ул-ақолим» («*Шакли иқлимҳо*» – Ҳ.Ш.), ки яке аз аввалин осори ҷуғрофии арабизабон ба шумор меравад, ба «ҳафт иқлим» пойбандии қобили таваҷҷуҳе доштааст [13, ҷ. 1, с. 408].

Аммо Истаҳрӣ дар «ал-Масолик ва-л-мамолик» худро аз тақсими ҳафт иқлим раҳонида, низоми дигаре аз иқлимҳоро ироа карда, шумори онҳоро ба бист расонидааст [6, т. 4, с. 193-197].

Ибни Ҳавқал бошад, дар муқаддимаи китоби «Сура-ул-арз» («*Шакли замин*» – Ҳ.Ш.) комилан адами таваҷҷуҳи худро ба «ҳафт иқлим» ёдовар шудааст [15, с. 4].

Мақдисӣ низ дар «Аҳсан-ут-тақосим», чи тавр дар боло ишора кардем, шеваи нави тақсими иқлимҳоро пешкаш намудааст [17, ҷ. 1, с. 58].

Дар умум, номвожаҳои ҷуғрофӣ як қисмати бузурги таркиби луғавии осори ҷуғрофии арабизабонро ташкил медиҳад. Ҷуғрофияшиносони арабизабон ҳангоми шарҳу тавсифи ҳар макон то андозае тамоми ҷузъиёти марбут ба макон, атроф ва ҷомеаро зикр намуда, хонандагонро аз ҷойгиршавӣ, масоҳат, роҳҳову кучаву бозорҳо, дарвозаву масҷидҳо, таърих, фарҳанг, забон, маданият ва гоҳо сабабҳои номгузорӣ ошно месозанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили маъноӣ яке аз мавзӯҳои ҷолибу гуногунҷабҳаи илми топонимика ба шумор рафта, ин дастабандӣ дар ҳар ҷомеа бо таваҷҷуҳ ба фарҳанг, таърих ва забон сохторҳои он гуногун буда метавонад. Ҳамчунин, бисёре аз номвожаҳои ҷуғрофӣ дорои маъноӣ муайян буда, бо сабаби иртиботи мустақим ё ғайримустақими худ ба объекти ҷуғрофӣ, онҳо маъноҳои мухталифро қабул кардаанд.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Муҳаммадҷонзода О.О.

Адабиёт:

1. Алимӣ, Ҷ. Ономастика (назария ва амалия): Дастури илмӣ-методӣ / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 2017. – 552 с.
2. Звегинцев, В. А. История арабского языкознания (краткий очерк) [Текст] / В. А. Звегинцев. – М.: МГУ, 1958. – 80с.

* Ҳафт иқлими Птоломей (аз асари "Алмагест" ва "География"-и Клавдий Птоломей) тақсимои ҷаҳон аст, ки дар асоси андешаи географияи қадим сурат гирифтааст. Он асосан, ҷаҳонро ба ҳафт минтақаи иқлим тақсим мекунад, ки ҳар яке аз рӯи фарқи кунҷии баландии офтоб ва тӯли рӯзҳо муайян мешуд. Тавсифи кӯтоҳи ҳафт иқлими Птоломей:

1. Иқлими аввал – Ҷанубтарин қисмати ҷаҳон (бештар Африқо, зери Хатти истииво).
2. Иқлими дуюм – Мавзӯҳои наздик ба иқлими аввал, қисман кишварҳои Арабистон.
3. Иқлими сеюм – Шомил кишварҳои Миср, Байнаннаҳрайн ва қисматҳои Ҳиндустон.
4. Иқлими чорум – Аз ҳама муҳим ва муътадил ҳисоб мешуд; Ватани илм, фарҳанг ва тамаддунҳо. Ба он Эрон, Шом, Рум ва баъзе аз сарзаминҳои Мовароуннаҳр шомил буданд.
5. Иқлими панҷум – Қисмати шимолии Осиё ва Аврупо.
6. Иқлими шашум – Минтақаҳои сардтар, наздик ба қутбҳо.
7. Иқлими ҳафтум – Шимолтарин қисматҳо, ки ғайриобод ва сард ҳисоб мешуданд.

3. Имомзода, М. С. Пажӯҳише дар номшиносӣ ва номгузорӣ (Таҳқиқи лингвистию иҷтимоӣ) [Матн] / М. С. Имомзода. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 132 с.
4. Исмоилов, Ш. Топонимияи водии Рашти Тоҷикистон [Матн] / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 2019. – 508 с.
5. Карпенко, Ю. А. О синхронической топонимике. // Принципы топонимики [Текст] / Ю. А. Карпенко. – М., 1964. – С.45-57.
6. Крачковский, И. Ю. Избранные сочинения. Т. 4. [Текст] / И. Ю. Крачковский. – М., 1957. – 919с.
7. Мурзаев, Э. М. География в названиях [Текст] / Э. М. Мурзаев. – М.:Наука, 1982. – 168 с.
8. Поспелов, Е. М. Топонимика и картография [Текст] / Е. М. Поспелов. – М., 1971. – 256 с.
9. Расторгуева, В. С. Сравнительно-историческая грамматика Западноиранских языков. Филология [Текст] / В. С. Расторгуева. – М.: Наука, 1990. – 253 с.
10. Селищев, А. М. Из старой и новой топонимики [Текст] / А. М. Селищев // Избранные труды. – М., 1968. – С. 124-174.
11. Хромов, А. Л. Забони яғнобӣ [Матн] / А. Л. Хромов // ЭСТ. – Ҷ. 2. – Душанбе, 1980. – С. 418.
12. Ҳайбулоев Ш. Таҳлили лингвистии ҷойномҳои тоҷикӣ-форсӣ (дар осори ҷуғрофии арабизабони асрҳои IX-XIII). – Душанбе: «Аржанг», 2023. – 200 с.
13. Brockelman, C. Geschichte der arabischen Literatur I [Text] / C. Brockelman. - Leiden, 1937. – 880 p.
14. Pokorny, J. Indogermanisches Etimologisches Wörterbuch, 1-11 [Text] / J Pokorny. – Bern-Stuttgart, 1959.
15. أبو القاسم ابن حوقل. كتاب المسالك و الممالك / ابن حوقل أبو القاسم. – ليدن: مطبعة بريل، 1872 م. – 406 ص.
16. أبو القاسم عبيدالله بن عبدالله بن خردادبه. المسالك و الممالك / ابن خردادبه بن عبدالله عبيدالله أبو القاسم. – ليدن: مطبعة بريل، 1889 م. – 308 ص.
17. أبو عبدالله محمد المقدسي. أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم / محمد المقدسي أبو عبدالله. – ليدن: مطبعة بريل، 1906 م. – 496 ص.
18. أحمد بن عمر ابن رسته. الأعلاق النفيسة / ابن رسته احمد بن عمر. – ليدن، 1892. – 373 ص.
19. أحمد بن محمد ابن الفقيه. كتاب البلدان بتحقيق يوسف الهادي / ابن الفقيه محمد بن أحمد. – بيروت، 1416 هـ. – 649 ص.
20. شهاب الدين ياقوت بن عبدالله الحموي. معجم البلدان ج 1-5 / الحموي عبد الله ياقوت شهاب الدين. قدم له و شرحه و وضع فهرسه الدكتور صلاح الدين الهواري. – بيروت: المكتبة العصرية، 2014 م. – 670 ص.
21. محمد حسن دوست. فرهنگ ریشه شناختی زبان فارسی / حسن دوست محمد. عبارت از 5 جلد. – تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، 1393.

ТАҲҚИҚИ ЛЕКСИҚИ ВА СЕМАНТИКИИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ ФОРСӢ-ТОҶИҚӢ ДАР ОСОРИ ҶУҒРОФИИ АРАБИЗАБОНИ АСРҲОИ IX-XIII

Дар ин мақола ҷанбаҳои лексикӣ ва семантикии номвожаҳои ҷуғрофии форсӣ-тоҷикии осори ҷуғрофии арабизабони асрҳои IX-XIII мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар мақола қайд карда мешавад, ки аз назари таърихӣ сабти ҷойномҳои форсӣ-тоҷикӣ дар сарчашмаҳои ҷуғрофии арабизабон ҳамзамон бо вуруди арабҳо ба Осиёи Миёна оғоз гардида, пеш аз ҳама, номи шаҳрҳо ва пасон номи рустоҳо ва деҳаҳо, ки арабҳо ба он ҷойҳо ворид шуда буданд, сабт шудаанд. Ҳақ ба ҷониби эроншиноси шинохта А.Л. Хромов мебошад, ки зимни таҳқиқи топонимияи Осиёи Миёна ва топонимияи арабии ин мавзӯҳо ишора менамояд, ки бисёре аз ҷойномҳои баъдтар дар сарчашмаҳои арабӣ пайдогардида гӯё аз решаҳои калимаҳои арабӣ берун гардиданд, вале дар асл форсӣ ва ё туркӣ ҳастанд.

Ҳамчунин, муаллиф таъкид намудааст, ки асосҳои илмӣ оид ба таснифоти лексикӣ-семантикии ҷойномҳо аз ҷониби номшиноси рус А.М. Селищев гузошта шудааст. Ӯ пас аз таҳқиқи ойқонимҳои Москва соли 1939 ба хулосае омад, ки бисёр маҳалҳо дар асоси номи ашхос номгузорӣ шудаанд. Аз ин рӯ, мавсуф антропонимҳоро чун гурӯҳи алоҳидаи семантикӣ, сипас этнотопонимҳо ва топонимҳоро ҷудо кардааст.

Дар мақола махсусан, таъкид гардидааст, ки номвожаҳои ҷуғрофӣ як қисмати бузурги таркиби луғавии осори ҷуғрофии арабизабонро ташкил медиҳад. Ҷуғрофияшиносони арабизабон ҳангоми шарҳу тавсифи ҳар макон то андозае тамоми ҷузъиёти марбут ба макон, атроф ва ҷомаеро зикр намуда, хонандагонро аз ҷойгиршавӣ, масоҳат, роҳҳову кучаву бозорҳо, дарвозаву масҷидҳо, таърих, фарҳанг, забон, маданият ва ғоҳо сабабҳои номгузорӣ ошно месозанд.

Калидвожаҳо: топонимика, номвожаҳои ҷуғрофӣ, таҳлили лексикӣ, таҳлили семантикӣ ё маъноӣ, сарчашмаҳои ҷуғрофии арабизабон, номшиносӣ, номвожаҳои ҷуғрофии форсӣ-тоҷикӣ.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ ТОПОНИМОВ В АРАБСКИХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ IX–XIII ВЕКОВ

В данной статье исследованы и обсуждены лексические и семантические аспекты персидско-таджикских топонимов в арабских географических источниках IX–XIII веков. В статье отмечается, что с исторической точки зрения фиксация персидско-таджикских топонимов в арабоязычных географических источниках началась одновременно с проникновением арабов в Среднюю Азию, причем в первую очередь фиксировались названия городов, а затем названия сел и деревень, куда проникали арабы. Право принадлежит известному иранисту А. Л. Хромову, который, исследуя топонимию Средней Азии и арабскую топонимию этих территорий, указывает на то, что многие из появившихся позднее в арабских источниках топонимов якобы произошли от арабских корней слов, но на самом деле являются персидскими или тюркскими.

Также автор подчеркнул, что научные основы лексико-семантической классификации топонимов были заложены русским онтологом А.М. Селищев. Изучив топонимы Москвы в 1939 году, он пришел к выводу, что многие места были названы в честь людей. Поэтому автор выделил в отдельную семантическую группу антропонимы, затем этнопонимы и топонимы. В частности, в статье подчеркивается, что топонимы составляют значительную часть лексического состава арабоязычных географических трудов. Описывая каждое место, арабоязычные географы включают все подробности, связанные с этим местом, его окрестностями и обществом, и знакомят читателей с его местоположением, площадью, дорогами, улицами, рынками, воротами, мечетями, историей, культурой, языком, а иногда и с причинами его названия.

Ключевые слова: топонимика, топонимы, лексический анализ, семантический анализ, арабоязычные географические источники, ономастика, персидско-таджикские топонимы.

LEXICO-SEMANTIC STUDY OF PERSIAN-TAJIK TOPONYMS IN ARABIC GEOGRAPHICAL SOURCES FROM THE 9TH TO 13TH CENTURIES

This article examines and discusses the lexical and semantic aspects of Persian-Tajik toponyms in Arabic geographical sources of the 9th-13th centuries. The article notes that from a historical point of view, the recording of Persian-Tajik toponyms in Arabic-language geographical sources began simultaneously with the penetration of the Arabs into Central Asia, with the names of cities being recorded first, and then the names of villages and towns where the Arabs penetrated. The right belongs to the famous Iranologist A. L. Khromov, who, while studying the toponymy of Central Asia and the Arabic toponymy of these territories, points out that many of the toponyms that appeared later in Arabic sources allegedly originated from Arabic roots of words, but in fact are Persian or Turkic. The author also emphasized that toponyms constitute a significant part of the vocabulary of Arabic-language geographical works. In describing each place, Arabic-language geographers include all the details associated with that place, its surroundings, and society, and introduce readers to its location, area, roads, streets, markets, gates, mosques, history, culture, language, and sometimes the reasons for its name.

Keywords: toponymy, toponyms, lexical analysis, semantic analysis, Arabic-language geographical sources, onomastics, Persian-Tajik toponyms.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳайбулоев Шамсидин Аҳлидинович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Шарқи Наздик. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Телефон: (+992) 988509098. E-mail: shams--92@mail.ru.

Сведение об авторе: Ҳайбулоев Шамсидин Аҳлидинович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улughзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры ближневосточной филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. E-mail: shams--92@mail.ru. Телефон: (+992) 988509098.

About the author: Haibuloev Shamsidin Ahlidinovich – Tajik International University of Foreign Languages names after Sotim Ulughzoda, Candidate of philological sciences, associate professor of the Department of the Middle Eastern Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev str., 17/6. E-mail: shams--92@mail.ru. Phone: (+992) 988509098.

Фарҳанг ҳамчун шомили маҷмуае аз донишҳо, ҳунарҳо, қавонин, одоб ва одатҳои афрод дар як гурӯҳ ва ё дар як ҷомеа мебошад. Фарҳанг дар ҷомеа таҷассумгари тамоми он чизест, ки инсонро аз тарбият аз мавҷудоти дигар тафовут мебахшад. Ба ибораи дигар фарҳанг фазилати инсон аст. Мардум ҳудашон фарҳангро ба вучуд меоранд ва фарҳанги ба вучуд овардаашонро низ меомӯзанд. Пайдоиши фарҳанг бо таърихи башарият пайвастагии ногӯсастанӣ дорад, зеро фарҳанг баробари шуури маънавияти инсон ташаккул меёбад. Худи истилоҳи “фарҳанг” мафҳумҳои зиёде дорад, ки дар байни онҳо эҳтимолан маъмултаринаш чунин аст: маҷмуи тартибу предметҳои сунъӣ, ки одамон ба ҷуз аз табиат ба вучуд овардаанд” [4, с. 5].

Дар айни замон таъсири мутақобилаи забон, ранг ва фарҳанг дар этнолингвистика як фанни илмӣ омӯзишӣ мебошад, ки дар илми забоншиносӣ ва фарҳангшиносӣ ба вучуд омадааст. “Фарҳанг асосан вазифаи муоширатро иҷро намуда, дар айни замон ҷузъи нотакрорӣ раванӣ ва этникии ҷомеаро ба вучуд меорад, ки аз насл ба насл мегузарад. Фарҳанг инчунин дар робита ба одамони муайян вазифаи мушаххасро иҷро мекунад. Фарҳанг имкон медиҳад, ки шахс ба воситаи арзишҳои умумӣ, рамзҳо, намунаҳои рафтор ва ғайра ҳисси мансубият ба гурӯҳро эҳсос кунад” [11, с. 3006].

Дар шароити имрӯза, ки ранг бо равандҳои ҷаҳонишавӣ фарҳангҳо хос аст, маъсалаи омӯختан ва ҳифзи пояҳои фарҳангии рангҳо муҳим аст. “Ранг яке аз категорияҳои асосии фарҳанг буда, маълумоти нодирро дар бораи нотакрорӣ роҳи таърихӣ мардум, муносибатҳои мутақобила, таъсири анъанаҳои гуногуни этникӣ, хусусиятҳои биниши бадеии ҷаҳон сабт мекунад. Ин омилҳо натавонанд фаъолият ва рушди системаи номгузори рангҳо дар забонҳои гуногун муайян мекунад, балки ҷузвҳои сохтори мундариҷаи онҳо низ мебошанд”. [9, с. 27]

Дарки рангҳо ва рамзҳои марбут ба онҳо таърихи қадима дорад ва баробари фарҳанг тағйироту таҳаввулотӣ зиёдеро аз сар гузаронидааст. “Дар ҳаёти инсон рангҳо кимати бузурги ахлоқӣ ва эстетикӣ доранд. Табиат аслан аз рангҳо офарида шудааст. Рангҳо ҳам воситаи қонеъ гардонидани талаботи инсон ба лаззати эстетикӣ ва ҳам яке аз нишондиҳандаҳои мебошанд, ки психологияи инсонро муайян мекунад” [11, с. 307]. Дар забони тоҷикӣ хусусиятҳои миллию фарҳангии ранг дар илми рангшиносӣ яке аз системаҳои рамзӣ ба шумор рафта, дар байни ин системаҳо ҷои махсусро ишғол мекунад. Ранг дар фарҳанг пеш аз ҳама, системаи аломатҳои мебошад, ки ҷомеаи мушаххас истифода мебарад ва ҳар як забони табиӣ асоси як фарҳанги халқӣ муайянро, ки забони модарӣ ин ё он миллатанд, ташкил медиҳад. “Мутаносибан, дар ҳама фарҳангҳо мафҳуми ранг дорои низоми махсуси маънӣ ва тафсири ҳоҳад буд” [2, с. 64]. Ба таъсири хусусиятҳои рангшиносӣ дар фарҳанг, ба хусус дар фарҳанги тоҷикӣ ба рамзи ранг аҳамияти зиёд дода мешавад. Ранг дар фарҳанг вазифаҳои хосро иҷро мекунад, аз ҷумла коммуникативӣ, рамзӣ ва ифодакунандаи маданият. Вазифаи рамзи ранг ва қобилияти ранг дар фарҳанг, ин ифода кардани маъно ва бедор кардани эҳсосот мебошад. Рамзи ранг ҷузъи ҷудонашавадаи фарҳанг ба ҳисоб рафта, дар тафовути байнифарҳангӣ дар рамзи ранг, бо амалияҳои иҷтимоии фарҳангии гурӯҳҳои этникӣ муайян карда мешавад. “Яке аз маъсалаҳои омӯзиши этнографии ҳар як халқ аломатҳои зоҳирии этнос ва муайян кардани идеали зебоии он мебошад” [10, с. 107].

Идеали зебоии ҳар як фарҳанг аввалиндараҷа сару либос мебошад, ки метавонад маданияти давлатро нишон диҳад. Хушбахтона, тоҷикон дар саросари дунё бо либоси миллию фарҳангии хеш мавриди таваҷҷуҳ мебошанд. “Имрӯз ба эҳёи либоси милли ҳамаҷун ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги мардумӣ, ки аз тамоми сарвати асри гузашта мерос мондааст, таваҷҷуҳи хоса дода мешавад” [3, саҳ 52]. Либоси миллии тоҷикон вижагиҳои

асосии хешро аз асри 6 мелодӣ то ин ҷониб махсусияташро ҳифз карда, дар таракқиёти худ роҳи дуру дарозро тай намуда, бо таърих ва эстетикаи фарҳанг зич алоқамандӣ дорад. Н.Иньомҷоновна дар мақолаи худ чунин арзёбӣ мекунад: “Дар шароити нави инкишофи Тоҷикистони соҳибистиклол эҳёи либоси анъанавии миллии чун дастоварди таркибии фарҳанги халқ, ки дар тӯли қарнҳо андӯхта шудааст, дар маркази диққат қарор дорад” [3, с. 52].

Хусусияти миллию фарҳангии ранг дар либосҳои тоҷикӣ, аз ҷониби бисёре аз муҳаққиқон ва забоншиносони тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Рисолаи доктории Г. Абдуллоева инъикосгари ин гуфтаҳост. Ӯ дар рисолаи докториаш либосҳои миллии атласу адрас, чакан, гулдузӣ, алоҷаву шоҳӣ ва дигар хунароҳои мардумии фарҳанги тоҷикон аз ҷумла водии Ҳисорро таҷассум кардааст. Ба ақидаи Г. Абдуллоева “Либос нишондихандаи фарҳангу тамаддуни миллии ба ҳисоб меравад” [1, с. 133]. Дар ҳақиқат либос яке аз ҷузъҳои асосии фарҳангу миллат ба ҳисоб рафта, дар баробари забон ва урфу одат арзиш ва манзалати хешро побарҷо нигоҳ медорад. Аҳаммияти ранг дар либосҳои мардумӣ низ зиёд ба назар мерасад. Либоси мардумӣ ин мероси беназири фарҳангии мардум аст, ки дар тӯли асрҳо ҷамъоварӣ шудааст. Ранги либос ба фарҳанг таъсири назаррас расонида, дар урфу одат ва зиндагии мардум қоидаҳои махсус дорад. Одамон барои ҳар як ҷашну маросимҳо пирохан ва ранги муайян мепӯшанд. Одатан, либоси идона аз рангҳои ҳаррӯза фарқ мекунад, зеро дар либосҳои идона мардум рангҳои хосро интихоб карда, мутобиқи макон ва вазъият рангҳои гуногунро истифода мебаранд. М. Маҳмудова дар таҳқиқоти худ ба хулосае омад, ки бисёре аз мардуми тоҷик ба ранги сабз аҳаммияти ҷиддӣ медиҳанд ва дар мақолаи хеш чунин овардааст. “Зоҳиран ранги либоси тоҷикӣ сабз мебошад, зеро ранги сабз дар ислом ба либоси мусалмонони солаҳ ва парҳезгорӣ, ки дар Қуръон тасвир шудааст, алоқаманд аст” [7, с. 46].

Дар забони тоҷикӣ бисёртар ба ранги сурх ва сафед аҳаммияти хоса зоҳир мешавад. Барҷаста будани ранги сурх ва сафед дар бисёре аз либос ва урфу одатҳои мардумии тоҷик аён аст. Ин ду ранг дар фарҳанг хусусияти миллии дошта, бештар дар манотиқи Бадахшон истифода бурда мешавад. Ба қавли мардуми Бадахшон ранги сурх аз оташ ва хун маншаъ гирифта, русурхии ҷомеаро нишон медиҳад. Ранги сафед шабеҳ ба нуру шир буда, рамзи ҳаёт ва покиро дорад. “Аз ин лиҳоз, ҳангоми ҷашну маросимҳо ин ду ранг ҳатман дар либосҳои миллии Помир ҷой доранд. Масалан, арӯс аввал либоси сафед ва ҷомаи сафед ба бар мекунад, то рӯяшро пӯшонад, сипас либоси сурх ва рӯймоли сурх мепӯшад. Домод саллаи сафед (сару либос) ва либоси мардонаи сафед ба бар карда, ба сари сина ё салла гули сурх мечаспонад.” [12 ҷаҳ. 236]. Хусусияти миллии ранги сурхро дар либоси Ғуломалиева дар рисолаи номзадӣ чунин арзёбӣ мекунад: “Истифодаи сурх дар либоси занон пеш аз ҳама равшанӣ ва ороишро ифода мекунад ва баъд нишонаи ҷавонӣ зебӣ ва покдоманӣ аст” [5, с. 75].

Хусусияти ранг на танҳо дар либосҳои мардумӣ, инчунин дар либосҳои варзишӣ низ хусусияти миллию фарҳангӣ дорад. Дар ин ҷо хусусияти либоси варзишии қадимтарини тоҷикон “Гӯштингирӣ” - ро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Ранг дар либоси варзишии “Гӯштингирӣ” низ дорои хусусияти хоси худ мебошад. Ин риштаи варзиш бо вучуди таърихи қадима доштани либоси ягона ва қоидаҳои муайян надошт. Баъдан дар солҳои соҳибистиклолӣ аз ҷониби таърихшиносон ва фарҳангшиносони тоҷик либоси ягона барои гуштини миллии интихоб гардид. Тарҳи интихобгашта аз се қисмат хилъат, камарбанд ва шалвор иборат буда, дар хилъат рангҳои **сафед** ва **сабз** истифода бурда, гиребони он дорои шерози **сурх** мебошад. Камарбанд бо ранги **сурх** тарҳрезӣ шуда, шалвораш низ аз ранги **сафед** дӯхта шудааст. Лозим ба зикр аст, ки ранги **сафед** рамзи музаффарияту иқболи варзишӣ ва саодату сарфарозист, ранги **сабз** рамзи сарсабзии миллат, оғозози мавсими нави мусобақаҳо гуфта мешавад, ранги **сурх** аз болидарӯҳӣ ва русурхии варзишгар дарак медиҳад. Ранги **сурх**, **сафед** ва **сабз** ранги асосӣ дар забони тоҷикӣ ҳисобида, ранги “хушхосият” аст, яъне хосиятҳои мусбат доранд.

Ранг дар баробари либос, инчунин, дар хунароҳои мардумии тоҷикон низ хусусияти рамзӣ дорад. Дар ҳама намуди хунароҳои тоҷикон ранг нақши аввалиндараҷа дошта, ба он

хусни дигар зам мекунад. Ранг дар хунарҳои мардумӣ аз ҷумла хунари алочадӯзӣ хусусияти миллию фарҳангӣ дорад. Арзиши рангро дар хунари алочадӯзӣ забоншинос Г. Абдуллоева чунин шарҳ додааст: “дар мавриди тайёр намудани алоча ба ранг диққати махсус медиҳанд, ки калимаҳои **самсамӣ/нофармон (ранги бунафш), пуштигул (гулобӣ), садбаргӣ (сурх), нилоӣ (кабуд), пистокӣ (сабз), қошнил (чигарӣ) ва заъфарон (зард)**” [1, с. 147]. Рангҳои дар боло зикргардида, дорои хусусияти милӣ буда, ба хунари алочадӯзӣ обуранги дигар мебахшад. Ба ақидаи Абдуллоева хунари алочадӯзӣ махсуси мардуми водии Ҳисор мебошад, ки хунармандон рангҳои истифодашавандаро бо ду усул ба ҷо меоварданд, усули гарм ва хунук. Яъне шахсоне ки бо ин усули гарм рангро ба даст меоварданд, онҳоро устои рангрез ва шахсоне, ки бо роҳи хунук ранг тайёр менамуданд, устои кабудгар меномиданд. “Пайдоиши номҳои алочаи **сиёҳала**, алочаи **қошнил**, **сиёҳкор**, алочаи **лолагӣ**, алочаи ақиқӣ маҳз дар заминаи номи рангҳо пайдо шудаанд.” [1, с. 147].

Дар санъати наққошӣ низ ранг нақши калидӣ дорад. Алалхусус, санъати ороишӣ, ки бо зиндагии мо робитаи зич дорад. Дар намунаҳои санъати ороишӣ нақшу нигор дар шаклҳои гуногун вучуд дорад, ки албатта ҳар як нақш бо ранг таҷассум меёбад. Санъати наққоширо бидуни ранг тасаввур кардан ғайриимкон аст. Санъатшиноси тоҷик Акбар Баҳоваддинович рангҳои дар соҳаи наққошӣ истифодашавандаро ба навҳои зерин ҷудо кардааст: “ранги хушк, гуаш, акварел, ранги эмулсионӣ, ранги минералӣ ва ранги равшанӣ” [6, с. 199].

Давраҳои қадим тоҷикон танҳо ду ранг **сафед** ва **сиёҳ** ро истифода мекарданд. Ин ду ранг ба мисли осмон ва замин, хушбахтӣ ва бадбахтӣ, нек ва бад, ҳаёт ва марг ва ҳар чизе ки муқобили ҳам қарор доштанд бо ин ду ранг инъикос менамудан Баъдтар, вақте ки сохти иктисодии одамон мураккабтар шуд ва муносибатҳои ҷамъиятӣ инкишоф ёфт, ранги сеюм яъне ранги **сурх** лозим шуд. Муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки ранги **сурх** маънои фосилавӣ дорад дар шафати **сафед**, кувваҳои некро ифода мекунад ва дар **сиёҳ** бошад бад. Дар ҳаёт, сафед ва сиёҳ рангҳо маъмултарин истифода мешаванд, рангҳои «сиёҳ» ва «сафед» хосиятҳои муқобил доранд.

Ранги сурх гиромитарин ранг ҳам барои тоҷикон ва ҳам барои бисёр халқҳои дигар мебошад. “Аз нуқтаи назари таърихӣ ва динӣ ранги сурх рамзи ишқ, илҳом, сабӣ, шаъну шараф, муқаддасот, ид, шодӣ ва гайра мебошад” [5, с. 75]. Ҳамчунин, мафҳуми ранги сурх ба рамзи зебӣ, тароват ва шодӣ аз эътиқоди ниёғони тоҷикон сарчашма мегирад. Ранги сурх ба психология ва ҳиссиёти бадан алоқамандии зич дорад. Аз замоне, ки дини зардуштӣ ба вучуд омад, ин ранг дар фарҳанги забони тоҷикӣ аҳаммияти рамзӣ пайдо кард. Зардуштиён ин рангро ба ранги офтоб, оташ ва хун шабеҳ дониста, онро бар асоси зиндагонии мавҷудоти зинда, нахустин офаридаи Офаранда дар олами моддӣ меҳисобиданд. Зардуштиён офтоб ва оташро парастид мекарданд, аз ҳамин лиҳоз ба ранги сурх арҷ мегузоштанд. “Таҳқиқотҳои бостонӣ-археологӣ нишон медиҳанд, ки яке аз сабабҳои оташпараст ва офтобпараст шудани ориёӣҳо сардии замини ватани онҳо буд. Офтоб ва оташро наҷотбахши худ меҳисобиданд. Аз ин ҷост, ки норасоии офтобу оташро ба дараҷаи худӣ бардошта, гармиро барҳақ, асоси зиндагонии ҷамаи олами ҳастӣ донистаанд” [1, с. 37]. Аз замони зардуштиён то ин ҷониб ранги сурх аҳаммияти рамзӣ пайдо карда, дар ҷамаи анъанаҳои фарҳангии тоҷикон мавриди таваҷҷуҳ мебошад.

Ранги сафед бо об, ҳаво, покӣ, некӣ, сулҳ, кушоиш, хушбахтӣ равшанӣ, руҳонӣ ва бегуноҳӣ алоқаманд аст. Дар анъанаҳои фарҳанги забони тоҷикӣ низ баробар аст ба ҳар он чизеки муқобили бад ва торикӣ қарор гирифта бошад. Тоҷикон ин рангро шабеҳ ба шири модар ҳисобида онро манбаи ҳаёт низ мегӯянд ва муқобили **сиёҳ** истифода мебаранд мисол арӯс ҳатман либоси **сафед** бабар менамояд, аз хонаи азодор меҳмонро дасти холи не, балки бо каме пахтаи **сафед** гусел менамоянд ва дар ҷамаи чашнҳои шодӣ ва ғам ба қавли мардуми тоҷик ин рангро барои дур кардани бало истифода мебаранд.

Ранги сабз дар андешаҳои мардуми тоҷик ранги ҳаёт ва табиат мансуб ёфта дар фарҳанг метавонад оғози нав ва рушдро ифода кунад. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ рамзи сарсабзӣ ва хуррамӣ кишварро тавсиф мекунад. Ранги сабз дар забони тоҷикӣ бештар дар

адабиёт истифода мешавад ва шоирон ин рангро рамзи ҷавонӣ, зебой, ишқ фа муҳаббат мешуморанд. Дар бисёре аз шерҳои шоирон ба ибораи “сабзинаҷавон” ё “сабзинадухтар” ишора мешавад, ки ин аз рамзи зебой ва ҷавони дарак медиҳад “Сабз ранги зиндагӣ ва шукуфой, ранги хушбӯй ва сулҳ аст. Муаллиф дар шеър ранги сабзро ҳамчун ранги зебоии табиӣ қайд намуда, нишон медиҳад, ки ин ранг ороиши саҳро буда, ҷашмҳоро равшан мекунад ва ҳамчун рамзи ҷавонӣ ифода мекунад. Умуман, сабз ранги ҳаёт ва тароват ҳисобида мешавад. Ранги сабз маъноӣ бехатарӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза дар ин асар сабз ранги хушбахтист” [11, с. 309]. “Ранги сабз ҳамеша дар зеҳни инсон ҳамчун рамзи табиат, зебой ва ҳаёт алоқаманд аст. Ранг сабз дар тасавури сокинони кӯхистон рамзи баҳор, бедоршавӣ, эҳёи табиат, ҷавонӣ ва умеду орзуҳо мебошад” [5, с. 77].

Ранги нилӣ рамзи осмонӣ амиқи беохир, сардӣ ва бепарвоиро дорад. Муҳаққиқон бар асоси таҳқиқоти худ қайд мекунанд, ки дар забони тоҷикӣ ва бисёре аз забонҳои дунё ду номи асосӣ барои ифодаи ранги нилӣ мавҷуд аст: **кабуд** ва **нилӣ**. Дар забони тоҷикӣ истифодаи калимаи нилӣ кам ба назар мерасад ва ин вожа ба калимаи кабудии осмонӣ ё кабудии равшан ҷойгузин гаштааст.

Ранги зард рангест монанди зар ва заъфарон. Ранги зард аз ҷумлаи рангҳои мебошад, ки вазиятҳои мусбат ва манфиро ифода мекунанд. Дар баъзе ҳолат рамзи хушию саодатмандӣ ва дар баъзе минтақаҳои Тоҷикистон рамзи беморӣ ва ҷудоиро дорад. Ранги зард сарфи назар аз он ки дар таърихи ташаккули тафаккур ва диди ниёғони тоҷик яке аз навҳои рангҳои офтоб ва тилло дар ашъори мардумӣ бошад ҳам, инчунин дар андешаҳои мардум мафҳуми нотавонӣ, дардноқӣ, заифӣ ва парешонҳолиро дорад. Р. Гуломалиева чунин мепиндорад, ки “дар тасавури инсон ранги зард дар дохили худ маъною мафҳумҳои гуногун дорад ҳамчун аломати манфӣ рамзи беморӣ, ҷудошавӣ ва ғайра мебошад. [5, с. 78].

Ранги сиёҳ бо замин, нопокӣ, ноумедӣ, вазнинӣ, бадӣ, марг алоқаманд аст. Дар таҳайюли мардуми тоҷик чун дигар халқҳои ҷаҳон ранги сиёҳ бо марг ва торикӣ алоқаманд буда, эҳсоси нооромӣ ва номаълумро ба вучуд меорад. Дарк ва нақши ранги сиёҳ дар шуури одамон эҳсоси тарс ва андешаҳои изтиробро ба вучуд меорад. Ранги сиёҳ ба ботини бад, зоҳири бад, аъмоли бад, ҳислати бад ва умуман ба бадбахтию мотам ишора мекунад. Дар баъзан маврид ба ранги сиёҳ ранги асрор низ мегӯянд, зеро ҷаҳон метавонад дар суроҳии сиёҳ нопадид гардад. Таассуроте ки ранги сиёҳ ба вучуд меорад кудрати бузург дорад. Бояд гуфт, ки ранги сиёҳ дар забонҳои тоҷикӣ дар баробари ғамгинӣ дар ибтидо рамзи бузургӣ ва кудрат мебошад. Дар фарҳанги тоҷикон ранги сиёҳ аломати мотам, бадбахтӣ ва балоро низ дорад. Занҳои тоҷик баъд аз ғавти азизонашон то як муддати муайян либосҳои сиёҳ мепӯшанд, ки ин рамзи азодорӣ мебошад. Дар ин маврид Р. Гуломалиева азодорӣ мардуми Шуғнонро чунин арзёбӣ кардааст: “Дар Шуғнон занон ҳангоми азодорӣ либоси сиёҳ ба бар мекунанд. Дар гузашта занҳо дар вақти мотам ба муддати муайян (одатан як сол) рӯймоли сиёҳ ба бар доштанд” [5, с. 77].

Ранги бўр ранги ғайри асосӣ буда, аз рангҳои омехта ба даст меояд. Ин ранг шабех ба ранги сурхи сиёҳтоб, қаҳвай, ранги замин ва ранги пӯсти дарахт мебошад. Дар фарҳанг ҳеҷ хусусият надошта, бештар дар психология истифода мешавад. Психологҳо ранги бўрро ба қаҳвай, ранги табиат (табиати фасли тирамоҳ) монанд мекунанд. Бинобар ин, психологҳо мепиндоранд, ранги бўр бо устуворӣ алоқаманд буда, ба кас оромӣ мебахшад ва эҳсоси амният медиҳад. Ранги бўр ё ҳамон қаҳваранг ба табиат ва ҳаёти ваҳш зич алоқамандӣ дорад. Ҳайвоноте ки рангашон қаҳвай ва тира бошанд бўр мегуянд. Масалан, дар лаҳҷаҳои тоҷикон ба ҳайвоноте, ки ранги қаҳвай, хокистаранг ва ранги тирра доранд бўр мегуянд. Ф. Сарвбону дар мақолаи худ лаҳҷаи мардуми Ғорони Бадахшонро чунин овардааст: “Дар гӯйиши тоҷикони Ғорон намудҳои харро аз рӯйи ранг ва ҷабҳияти ҷисмониашон нишон медиҳанд: хари бўр (хари хокистаранг) хари лаванд (хари сустгард); хари тёринг (хари чобук).” [8, с. 54]. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи бўр кам истифода мешавад. Аммо яке аз рангҳои, ки дар иди Меҳргон аломати рамзиро гирифтааст, мавриди истифода мебошад. Рангҳои рамзиҳои ҷашни Меҳргон **сурх**, **арғувонӣ**, **норинҷӣ**, ва **қаҳвай** мебошад, ки ҳамаи рангҳои номбаршуда аз манзараҳои табиат гирифта шуда, маъноӣ ҳосилгундориро дорад.

Хулоса, мушоҳидаҳои дар боло зикршуда ва тафсири онҳо ба мо имкон медиҳанд, ки дар бораи хусусияти миллию фарҳангии рангҳо дар забони тоҷикӣ, албатта, бояд такмил дода шаванд. Аммо назарияи универсалӣ дар бораи он, ки шинохти ранг на раванди фарҳангӣ аст, балки як раванди модарзодӣ ва физиологӣ аст, ки тули даҳсолаҳои охир аз ҷониби забоншиносон мавриди баҳсу мунозираҳо гаштааст. Барои бисёре аз мардумон ранг яке аз василаҳои дарки ҷаҳон аст. Мо дар олами рангҳо зиндаги мекунам. Ранг бо ҳазорон риштаҳои ноаён дар зиндагӣ ҳамсафари мост.

Муқарриз: д.и.ф. Расулов С.

Рӯйхати адабиёт

1. Абдулоева, Г.З. Таҳқиқи этнолингвистии вожаҳои соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор. – Душанбе, 2024
2. Ансорова, М. М. Семантические особенности прилагательных-цветообозначений в таджикском и английском языках: сопоставительный аспект
3. Б. Н. Инъомҷоновна. \\\ Баъзе ҷанбаҳои инкишофи таърихиву фарҳангии либоси суннатии тоҷикон (анъана ва навоарӣ)
4. Байнова Оюна Александровна// Семантика цвета в традиционной культуре народов Забайкалья (лингвокультурологический аспект) // Улан – Удэ – 2005
5. Гуломалиева Р.К.// Этнолингвистический анализ лексики женских украшений в шугнанском языке.// Душанбе 2024.
6. Мазмуни маҳфили наққошӣ ва назарияҳои таълимии он барои омавигардонии ҳунарҳои мардумӣ.// М. А. Садриддинович. Ҳ. Салимбой. И. А. Баҳоваддинович.
7. Маҳмудова М.М.// Гамути рангаи либоси суннатии асримиёнагии тоҷикон аз рӯи маводи сарчашмаҳои хатгӣ
8. Ф. Сарвбону //лексикаи марбут ба ҳайвоноти боркаш дар гӯйиши тоҷикони Форон.
9. Ф. Н Новиков. цветообозначение как структурна – упорядоченные исторически изменчивые элементы культурного года (на примере политической символики)// Филологический факультет кафедра иностранных языков Российский университет дружбы народов.
10. Хакимова З.Г // Эстетический идеал таджиков (по материалам произведений дореволюционных русских авторов)//. Техналогический университет Таджикистана.
11. Я. Парвин.// Лексико-семантические особенности цветообозначений в классической азербайджанской литературе (на основе литературного произведения Низами Ганджави «Семь красавиц».
12. Тиллов С. С.// особенности символики памирского традиционного дома.

ХУСУСИЯТИ МИЛЛИЮ ФАРҲАНГИИ РАНГҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола вижагиҳои вожаҳои марбут ба ранг дар забони тоҷикӣ, ки аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик мавриди таҳқиқот қарор гирифтааст баррасӣ мегардад. Солҳои охир номгузорию рангҳо дар доираи масъалаҳои муоширати байнифарҳангӣ баррасӣ мешаванд ва ба ақидаи аксари олимони хусусиятҳои номгузорию рангҳо дар забонҳои гуногун ба муҳити фарҳангӣ ва иҷтимоӣ бо онҳо мусаллаҳанд. Ба андешаи муаллифи мақола дар ҳаёти инсон рангҳо арзишҳои мусбат ва манфӣ доранд. Баъзеашон боиси шифо ва баъзеашон дард меоранд. Ранг бо ҳазорон риштаи ноаён ба ҳар яки мо пайвандӣ дорад. Муаллиф зикр намудааст, ки дар забони тоҷикӣ ҳафт ранги асосиро чудо мекунад: **бунафш, кабуд, нилӣ, сабз, зард, сурх, норинҷӣ**. Дар фарҳанги тоҷикӣ ранг яке аз омилҳои хусусӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳама намуди ҳунарҳои миллию фарҳангӣ мавриди истифода мебошад. Дар ҳама намуди ҳунарҳои мардумӣ аз ранг истифода бурда, яке аз масолеҳи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: этнолингвистика, таркиби лугавӣ, категория, грамматика, забони тоҷикӣ, ифодаи рангҳо, таснифот, инъикос, вожаҳо, семантика, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасал ва ғ.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЦВЕТОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются особенности слов, связанных с цветом в таджикском языке, которые изучались таджикскими исследователями. В последние годы цветообозначение обсуждается в контексте вопросов межкультурной коммуникации, и большинство ученых полагают, что особенности цветообозначения в разных языках связаны с культурной и социальной средой, с которой они связаны. По мнению автора статьи, цвета имеют положительное и отрицательное значение в жизни человека. Некоторые из них приносят исцеление, а некоторые причиняют боль. Цвет связан с каждым из нас тысячами невидимых нитей. Автор отметил, что в таджикском языке различают семь основных цветов: фиолетовый, синий, индиго, зеленый, желтый, красный и оранжевый. В таджикской культуре цвет считается одним из самых личностных факторов и используется во всех видах национального и культурного творчества. Краска используется во всех видах народных промыслов и считается одним из основных материалов.

Ключевые слова: этнолингвистика, лексический состав, категория, грамматика, таджикский язык, цветовыражение, классификация, отражение, слова, семантика, фразеологизмы, пословицы и т.д.

NATIONAL AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF COLORS IN THE TAJIK LANGUAGE

The article examines the features of words related to color in the Tajik language, which have been studied by Tajik researchers. In recent years, the naming of colors has been discussed in the context of intercultural communication issues, and, according to most scholars, the characteristics of the naming of colors in different languages are associated with their cultural and social environment. According to the author of the article, colors have positive and negative values in human life. Some of them bring healing, and some cause pain. Color is connected to each of us with thousands of invisible threads. The author notes that the Tajik language distinguishes seven main colors: purple, blue, indigo, green, yellow, red, orange. In Tajik culture, color is considered one of the special factors and is used in all types of national and cultural crafts. In all types of folk crafts, color is used and is considered one of the primary materials.

Keywords: ethno linguistics, lexical composition, category, grammar, Tajik language, expression of colors, classification, reflection, words, semantics, phraseological units, proverbs.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳакимова Марҳабо Аҳмадовна* – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторант (PhD)-и кафедраи забони тоҷикӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 004551232.

Сведения об авторе: *Хакимова Марҳабо Аҳмадовна* - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, докторант (PhD) кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 004551232.

Information about the author: *Pirov Munavar Mirahmadovich* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD student at the Department of Tajik Language. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 004551232.

«Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ, ки муаллифи он дар таълифи ин фарҳангномааш чордаҳ сол заҳмат кашида, хангоми иншоияш асарҳои илмиву адабии гузаштагону ҳамзамонашро ба таври амиқ мавриди омӯзиш қарор додааст, аз ҷумлаи фарҳангномаҳои муътабари тоҷикӣ ба ҳисоб рафта, дар гузашта ба сифати дастури зарурӣ дар мадрасаҳо мавриди истифода қарор дошт ва то имрӯз низ он хангоми навиштани тадқиқоти лексикологӣ, таърихи забон ва лексикографияи тоҷик қобили истифода аст. Ин аст, ки муҳаққиқон фарҳангномаи мазкурро «яке аз машҳуртарин ва дастрастарин луғатҳо», «ягона маъҳази луғаткушӣ», «фарҳанги бисёр маъруф ва авомписанд», луғати «махбубияти бесобикае дар миёни тӯдаи мардум» дошта таърифу тавсиф кардаанд [2, 6-7].

Муҳаммад Ғиёсуддин ба туфайли ин фарҳангаш алоқаи мустаҳкам доштани илми забоншиносиро бо санъати луғатнигорӣ нишон додааст. Ба воситаи ин луғатномааш Ромпурӣ хуб огоҳ будани худро аз илми луғат ва умуман забоншиносӣ инъикос карда тавонистааст. Инро дар мисоли ба таври равшан шарҳ дода шудани қонуну қоидаҳои забон аз тарафи ӯ метавон ҳис намуд. Чунин хусусияти баъзе фарҳангномаҳо, яъне сурат гирифтани баҳсҳои забоншиносӣ ва масъалаҳои ба он алоқаманд дар онҳо далели он аст, ки илми забоншиносии тоҷик дорои собиқаи басо куҳан аст. Инро метавон дар мисоли мавридҳои шакли чамъро соҳиб гардидани як қатор калимаҳои арабии ба забони тоҷикӣ иқтибосшуда ё вожаҳои аслии тоҷикӣ нишон дод.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ гунаи чамъи як қатор калимаҳо, махсусан унсурҳои луғавии арабиро нодуруст истифода мебаранд. Аз ин хусус баъзе муҳаққиқон, мисли М. Шакурӣ, Б. Камолитдинов, Ӯ. Холиқназар борҳо ишора кардаанд, вале бо вучуди қидду қаҳди онҳо чунин хатоҳо то имрӯз ба ҷои кам гардидан афзоиш ёфта истодаанд. Масалан, Ӯ. Холиқназар дар чанд ҷои китобаш «Ғалат менависем» ин масъаларо гоҳ ба таври умумӣ ва гоҳ мушаххас ишора намудааст: «Шакли чамъбандии форсии тоҷикӣ аз ҷониби аҳли қалам асосан мурут мешавад, аммо дар қорбасти шакли арабии чамъбандӣ дар аксари мавридҳо ба хато роҳ дода мешавад...» [4, 230-231]. «Мураттибони луғати китоби Аҳмади Дониш ... барғалат *фароизро* гунаи чамъи *фарз* маънидод кардаанд, ҳол он ки *фарз* бар мизони фуъул чамъ баста мешавад» [4, 238]. «Ба мушоҳида расид, ки бархе *таҷрибаро* бар мизони тафоъул чамъ мебаранд, яъне *таҷоруб*, ки ғалат аст. Арз қунам, ки дар миёни мизонҳои чамъбандии арабӣ ин вазн, яъне тафоъул аслан вучуд надорад...» [4, 238]. Муаллифи номбурда дар саҳифаҳои дигари китобаш низ доир ба ин масъала қайдҳои муҳиме дорад [4, 81, 82, 239].

Муқоисаи ин гуна ишораҳои муҳаққиқон ва аҳли қалами имрӯза нишон медиҳад, ки муносибати интиқодӣ ба истифодаи шакли чамъи баъзе калимаҳои арабӣ сарчашмаи худро аз мулоҳизарониҳои олимону фарҳангнависони асримиёнагӣ ва пешазинқилобӣ гирифтааст. Андешарониҳои соҳиби «Ғиёс-ул-луғот» метавонад ин гуфтаҳоро эътимоднок намояд. Чунончи: «*Ақрибо* – чамъи *қариб*, ки ба маънии хешованд аст; ва он чӣ баъзе мардум ба фатҳи ро ва замми ро [яъне *ақрабо* ва *ақрубо*] хонанд, ғалати маҳз аст...» [1, 78]. «*Уммол* – чамъи *омил*; ва он чӣ баъзе *уммолон* нависанд, хатост; чи сиғаи чамъро боз ба таври форсӣ чамъ қардан чӣ ҳоҷат? Ва инро бар лафзи *ҳурон* қиёс набояд қард, чаро ки *уммолон* дар назми сикот воқеъ нашуда ва дар наср эътибор нашояд» [2, 77].

Чунон ки дида мешавад, Ромпурӣ барои қувватнок қардани нуқтаи назари худ калимаҳои дигарро низ далел меорад. Инро дар мисоли поён низ мушоҳида намудан мумкин аст: «*Вулот* – чамъи *волӣ*; ба маънии ҳокимон ва дӯстон; ва ба ташдиди лом [яъне *вуллот*] хатост; ҳамчунин *қузот* (ба таҳфифи зоди муъчама) чамъи *қозӣ*» [2, 375].

Дар «Ғиёс-ул-луғот» ҳолатҳои зикри шакли чамъи шикастаи калимаҳои паронимино низ дучор омадан мумкин аст, ки Ромпурӣ дар ҷараёни маънидодии онҳо ба намуди ғалат

шӯҳрат доштанишонро таъкид намудааст. Воҳидҳои луғавии *ниқот* ва *никот* мисоли равшани чунин чамбандӣ ҳисоб мешаванд: «*Ниқот* – чамъи *нуқта*; ва ба замми нун (яъне *нуқот*) маҳзи хатост, чаро ки вазни фуъол (ба зам) аз авзони чамъ нест...» [2, 351]. «*Никот* – чамъи *нуқта* ... ; ва ба зам (яъне *нуқот*) маҳзи ғалат, чаро ки вазни фуъол (ба зам) аз авзони чамъ нест» [ч.2, 353].

Бояд гуфт, ки бо вучуди чанд аср пеш аз тарафи Муҳаммад Ғиёсуддин қайд гардидани ғалат будани баъзе чунин шаклҳо қисме аз онҳо то имрӯз низ ба ҳамон гунаи ғалат ба кор мераванд. Лозим меояд, ки минбаъд шакли дурусту саҳеҳи онҳо ташвиқ карда шуда, баҳри тозагии забони тоҷикӣ кӯшиш ба харҷ дода шавад.

Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» доир ба чамъи шикастаи як қатор унсурҳои луғавии аслан тоҷикӣ ё умуман ғайриарабие низ андеша рондааст, ки дар замони гуногун ба таркиби луғавии забони арабӣ иқтибос гардида, бо гузашти муддати муайян такроран ба забони тоҷикӣ баргаштаанд. Як қисми чунин вожаҳо тағйироти муайяни овозӣ, ҳиссаи дигар таҳаввулоти чиддии сохториву овозиро аз сар гузаронидаанд. Аз маводи фактологияи гирдомада маълум мешавад, ки чунин калимаҳо аз ҷиҳати асли пайдоиши худ ё воҳидҳои луғавии аслан тоҷикӣ ё юнонӣ ҳастанд. Дар луғатномаи мазкур микдори вожаҳои муарраби аслан тоҷикӣ нисбат ба юнонӣ бештар аст. Ба қатори чунин вожаҳо *даҳоқин*, *фаромин*, *адён*, *балобил* ва монанди инҳо дохил мешаванд. Худи Муҳаммад Ғиёсуддин дар бораи ин гуна воҳидҳои луғавӣ менависад: «*Даҳоқин* – чамъи *деҳқон*, ки музореъ бошад» [1, 350]. «*Фаромин* – чамъи *фармон*; ва ин тасарруфи форсидонони арабидон аст, ки лафзи форсиро ба таври арабӣ овардаанд» [2, 103]. «*Адён* – чамъи *дин*» [1, 43]. «*Балобил* – чамъи *булбул*, ки тоири машҳур аст...» [1, 141].

Аз мисолҳо муайян кардан душвор нест, ки Ромпурӣ дар баъзе ҳолатҳо фақат бо ишораи чамъи ин ё он калима ҳисоб шудани ягон унсури луғавии муайян маҳдуд мегардад, дар мавридҳои дигар усули шакли муарраб гирифтани онҳоро махсус қайд менамояд. Маълум мешавад, ки як қисми унсурҳои луғавии тоҷикӣ аввал муарраб гардида, сонӣ мувофиқи қоидаи чамбандии арабӣ гунаи чамъ қабул кардаанд. Чунин роҳи тағйирёбии онҳоро дар мисоли калимаҳои *асотиза* ва *навофиҷ* бештар мушоҳида намудан мумкин аст: «*Асотиза* – чамъи *устоз*, ки ба золи муъчама аст, муарраби *устод*, ки ба доли муҳмала бошад» [1, 54]. «*Навофиҷ* – чамъи *нофаҷ* аст, ки (ба фатҳи фост) муарраби *нофа*» [2, 355].

Аз шакли истифодаи чунин воҳидҳои луғавӣ ва ба он монанд калимаҳо мушоҳида мешавад, ки баъзан гунаи чамъи онҳо аз шакли аслиашон хеле дур рафтаанд. Ин хусусиятро дар мисоли унсури луғавии *набоир* низ دیدан мумкин аст: «*Набоир* – писарзодагон; чамъи *набера*; ва ин чамъ ба тасарруфи форсиёни арабидон аст, ки лафзи форсиро ба таври арабӣ чамъ кунанд, чунон ки *фаромин* чамъи *фармон* ва *хавонин* чамъи *хон* овардаанд» [2, 335].

Баъзан дар чунин ҳолатҳо эзоҳи Муҳаммад Ғиёсуддин хеле тӯл мекашад, доир ба гунаи аслии баъзе вожаҳо бо олимони дигар ба баҳс мебарояд ва аз ин рӯ шарҳаш шакли як мақолаи алоҳидаро мегирад. Чунончи, ӯ оид ба *нумуда* ё *нумуна* ба шумор рафтани шакли аслии *унмузаҷ* чунин менависад: «*Унмузаҷ* – ба маънии нумуна ва нумудор; ва дар форсӣ гоҳе маҷозан ба маънии андак мустаъмал мешавад. Бояд донист, ки соҳиби «Қомус» *намузаҷ* ... муарраби *нумуна* навиштааст ва *унмузаҷро*, ки ба алиф аст, хато гуфта. Лекин аз «Мифтоҳ» -и Саккоқӣ ва кутуби муътабарай дигар маълум шуда, ки *унмузаҷ* ба зиёдати алиф саҳеҳ аст, чаро ки рутбаи соҳиби «Мифтоҳ» дар илми арабият зиёда аз рутбаи соҳиби «Қомус» аст. Ва ҳар ду шореҳи «Мифтоҳ» *унмузаҷро*, ки ба алиф аст, савоб дониста, муарраби *нумуда* гуфтаанд, на муарраби *нумуна*. Ба далели он ки қоидаи таъриб далолат мекунад, ки муарраби *нумуда* бошад, чи доли муҳмала дар таъриб ба золи муъчама бадал мешавад. Ва лафзи *нумуна*, ки бад-ин ҷо мазкур шуда, সিғаи исми мафбул аст, на мозӣ. Ва *нумуна* муҳаффафи *нумуда* аст. Ва ин аз таҳқиқоти Устодӣ Абдулкаримхони мағфур аст. Ва муаллиф низ аз кутуби муътабара ҳамин таҳқиқ нумуда» [ч.1, 92].

Ҳиссае аз чунин воҳидҳои луғавӣ имрӯз архаистӣ шудаанд ва шаклу маънои онҳо на ба ҳама фаҳмо аст: «*Рунуд* – чамъи *ринд* аст, ба тасарруфи форсиёни арабидон, чи ин мардум алфози форсиро ҳам гоҳе ба таври арабӣ чамъ оранд» [1, 377].

Чунон ки дар боло ишора гардид, дар «Ғиёс-ул-луғот» баъзан аз хусуси чамъи шикастаи калимаҳои муарраби аслан ҷунонӣ низ мулоҳизаронӣ шудааст. Ба қатори чунин унсурҳои луғавӣ *навомис* [чамъи *номус*], *явоқит* [чамъи *ёқут*], *дафотир* [чамъи *дафтар*] ва монанди инҳо дохил мешаванд. Л. С. Пейсиқов ва Ҳ. Маҷидов ҷунониасл будани вожаҳои *номус*, *ёқут* ва *дафтарро* таъкид намудаанд [3, 33; 1, 59].

Соҳиби «Ғиёс-ул-луғот» нуқтаи назари худро оид ба роҳи муарработро тай кардани ҳар се калимаи номбурда чунин изҳор мекунад: «*Дафотир* – чамъи *дафтар*; аз олами *фаромин*, ки чамъи *фармон* аст» [1, 338]. «*Навомис* – чамъи *номус*» [2, 356]. «*Явоқит* – чамъи *ёқут*» [2, 416].

Бояд гуфт, ки як қисми ин гуна калимаҳо дар давраи пешазисломӣ ба забони гузаштагонӣ мо дохил шудаанд, ҳиссаи дигарашон ба воситаи забони арабӣ ба тоҷикӣ иқтибос гардидаанд.

Дар забони тоҷикӣ то имрӯз як қатор калимаҳои ба қор мераванд, ки бо вучуди ба шакли чамъи муқассари арабӣ иқтибос гардидашон бо пасвандҳои чамъсози тоҷикии *-ҳо*, *-он* ва унсури чамъбандии арабии *-от* тақроран чамъ баста мешаванд, ки дуруст нест. Маълум аст, ки ҳиссае аз чунин вожаҳои чамъи муқассардошта дар забони тоҷикӣ ҳамчун шакли чамъ тасаввур намешаванд. Муҳаққиқон ҳатто ба чунин калимаҳо ҳамроҳ шудани пасвандҳои чамъбандии тоҷикиро барзиёд ҳисоб кардаанд. Аз ҷумла, академик М. Шақурӣ навиштааст, ки «ҳоло баъзе муаллифон ба ин чамъҳои арабӣ ҳам (чамъи муқассар –Ҷ.Ф.) аломати чамъи тоҷикии *-ҳо* илова мекунанд, ки, ба фикри мо, дуруст нест ва худдорӣ аз он беҳтар аст. Фақат баъзе аз чамъҳои шикастаи арабӣ ба тоҷикӣ бештар маънои танҳоро гирифтаанд. Чунончи, *аҳвол*, *атвор*, *ахлоқ* ба тоҷикӣ ақсаран чамъ тасаввур намешаванд, балки як мафҳуми умумии *ҷомеъ* ба тасаввур меояд. Дар ин сурат ҳам ба онҳо илова кардани аломати чамъи тоҷикӣ матлуб нест» [6, 269]. Ҷ. Холиқназар дар худӣ забони арабӣ низ ба чашм расидани чамъбандии дукаратаро ёдовар шуда таъкид намудааст, ки чунин тарзи истифодаи воҳидҳои луғавӣ «дар мо низ имрӯзу дирӯз оғоз наёфтааст, балки дар осори гузаштагонамон ҳам ба чашм меҳӯрад» [4, 240]. Чунин қайди муаллифи номбурда асоси устувор дорад, зеро соҳибони луғатномаҳои асри миёнагӣ борҳо аз хусуси шакли чамъулчамъи воҳидҳои луғавӣ мулоҳизаҳои худро баён карда, ба онҳо тақроран ҳамроҳ кардани пасвандҳои чамъбандиро ҳилофи қоидаи забон шуморидаанд. Дар ин хусус қайдҳои Муҳаммад Ғиёсуддин ҷолиби диққат аст. Масалан, ӯ оид ба шакли чамъулчамъи вожаҳо чунин менависад: «*Чамъулчамъ* – назди сарфиён чамъе, ки аз лафзи чамъ оварда бошанд, чун *ақолиб* чамъи *ақлуб*, ки чамъи *қалб* аст ва *аноим* чамъи *инъом*, ки чамъи *наим* аст...» [1, 246].

Тавре ки мушоҳида мегардад, Ромпурӣ чамъулчамъро ҳодисаи сирф морфологӣ ҳисоб менамояд. Аз қайдҳои зикрфитаи муаллиф дар луғатномаи мазкур маълум мешавад, ки дар «Ғиёс-ул-луғот» теъдоди ин гуна воҳидҳои луғавӣ на танҳо зиёд будааст, балки онҳо аз рӯи хусусиятҳои худ низ ягона набудаанд. Ин ҳолат моро водор сохт, ки истифодаи шакли чамъулчамъи калимаҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намоем:

1. Дар як қатор мавридҳо муаллифи луғатнома чамъулчамъ будани ин ё он унсури луғавиро нишон дода, роҳи ба чунин шакл молик гардидани онҳоро бо ҷузъиёташ инъикос менамояд. Чунончи: «*Ҳабоил* – заводи *ҳомила*; ин чамъулчамъи *ҳублост*, зеро ки *ҳублоро* чамъ *ҳуболо* ояд ва *ҳуболоро* чамъ *ҳабоил*, чунончи *ҳубороро* чамъ *ҳабоир* ояд...» [1, 269]. «*Оҷом* – чамъи *аҷам*, ки ба фатҳатайн чамъи *аҷама* аст ва *аҷама* [ба фатҳот] ба маънии анбӯҳе дарахтон ва найистон, пас *оҷом* чамъулчамъ аст...» [ҷ.1, 20]. «*Ашиъот* – чамъи *ашиъа* ва *ашиъа* чамъи *шуъо* аст» [ҷ.1, 62]. «*Уқурот* – чамъи *уқур*, ки [ба замматайн] чамъи *қура* бошад, мисли *қураи* аносир ва *қураи* афлок» [1, 80]. «*Асаб* -... ба маънии пайҳо; чамъи *асаба*; муаллиф гӯяд: Аз ин ҷо маълум шуд, ки *аъсоб* чамъулчамъи *асаб* аст...» [2, 67]. «*Қиронот* – чамъулчамъи *қарн* аст, ки муддати сад сол бошад; чи *қиронот* чамъи *қирон* аст ва *қирон* [билқаср] чамъи *қарн*, чун *биҳор* чамъи *бахр* аст» [2, 130]. «*Вухуш* – чамъи *ваҳш* ва

ваҳш чамъи ваҳшӣ –ст, ба маънии чонварони саҳроӣ» [1,369]. «Амокин – чамбулчамъи макон аст, чи чамъи макон амкина бошад ва чамъи амкина амокин аст» [1, 89].

Соҳиби «Ғиёс-ул-луғот» дар баъзе ҳолатҳо ҳангоми эзоҳи чунин воҳидҳои луғавӣ мавҷудияти баҳсҳо ё вучуд доштани ихтилофи назарро дар бораи шакли чамъи калимаҳои алоҳида зикр менамояд. Чунончи, *ӯ* роҷеъ ба унсурҳои луғавии *аёдӣ* ва *содот* менависад: «*Аёдӣ* – неъматҳо ва нақӯиҳо ва дастҳо; ва ин чамъи *айдӣ* –ст ва *айдӣ* чамъи *яд* аст...; ва дар «Мунтахаб» навишта, ки *айдӣ* ва *аёдӣ* (ҳар ду ба фатҳ) дастҳо ва неъматҳо; лафзи аввал ба маънии даст бисёр истеъмол ёфта ва лафзи сонӣ ба маънии неъмат. Ва Хони Орзу дар «Хиёбон» навишта, ки *аёдӣ* чамъи *айдӣ* –ст ва *айдӣ* чамъи *яд* аст ва *яд* ба маънии даст аст. Роҳе ба тариқи маҷоз ба маънии неъмат ва қудрат мустаъмал мешавад. Ва баъзе навиштаанд, ки муштарак аст ба ҳар ду маънии ҳақиқӣ. Ва баъзе навишта, ки *яд* ба маънии даст чамъ карда мешавад барои *айдӣ* ва барои неъмат бар *аёдӣ*» [1, 105]. «*Содот* – чамъи *содат* аст, ки дар асл *сайид_буд*, чамъи таксири *сойд*; ва *сойд* бар вазни фоил ба маънии сайид аст. Пас *содот* чамбулчамъи *сойд* бошад, на чамъи *сайид*» [1, 404].

Муҳаммад Ғиёсуддин баъзе унсурҳои луғавии сермаъноро таҳлил намуда, ба яке аз маъноҳои шакли чамбулчамъ буданашонро қайд кардааст. Инро дар мисоли шарҳи воҳидҳои луғавии *асотир* ва *афонин* мушоҳида кардан мумкин аст: «*Асотир* – афсонаҳои ботил, ба ин маънӣ чамъи *устура* аст (ки ба зам бошад); ва ҳам ба маънии хутут ва сутур, зоҳиран ба ин маънӣ чамбулчамъи *сапр* аст...» [1, 56]. «*Афонин* – ба маънии шохҳои дарахт; ва ба маънии хунарҳо ва анвои сухан, чамбулчамъи *афнон* аст ва *афнон* чамъи *фанан* аст, ки ба маънии шох бошад ва низ чамъи *фан (н)*...» [1, 77].

Ромпурӣ баъзан ба ду маъно шакли чамъ ҳисоб шудани ин ё он вожаҳо таъкид намудааст: «*Вуфуд* – чамъи *вафд* аст ва *вафд* [билфатҳ] исми чамъи *вофид* аст ва *вофид* ба маънии ба расули пеши касе раванда; ва ба маънии он ки бар маркаби начиб сувор шавад; пас *вуфуд*, ки чамбулчамъи *вофид* аст, ба маънии расулон ва пайғомбарандагон ва суворони маркаби начиб бошад...; ва баъзе ба маънии гурӯҳ ва қабила навиштаанд, магар дар кутуби муътабаран луғот ба ин маънӣ дида нашуда» [2, 374].

Аз қайду ишораҳои соҳиби «Ғиёс-ул-луғот» маълум мегардад, ки баъзе воҳидҳои луғавӣ шакли чамъи *якчанд* варианти ин ё он калимаи алоҳида ҳисоб меёбанд. Масалан, Ромпурӣ дар бораи вожаҳои *азохир* ва *фуҷухот* чунин менависад: «*Азоҳир* – шукуфаҳо; ва ин чамъи *азҳор* аст ва *азҳор* чамъи *зуҳра*, *зоҳра*, *заҳара*, *зуҳара* (биззам ва билфатҳ ва ба фатҳатайн ва ба замми аввал ва фатҳи сонӣ), ки ба маънии шукуфа аст» [1, 50]. «*Фуҷухот* – дамиданҳои бӯи хуш ва арзониҳои баҳор ва фароҳии бисёр; ва ин чамбулчамъи *файҳ* аст, ки (билфатҳ) ба маънии дамидани бӯи хуш бошад...; ва чамъи *файҳ*, *фуҷух* аст» [2, 121].

Муҳаммад Ғиёсуддин дар чараёни эзоҳи шакли чамбулчамъи калимаҳои арабиасл ба онҳо аз рӯи қоидаи тоҷикӣ такроран ҳамроҳ гардидани пасвандҳои чамъбандии тоҷикиро ҷоиз ҳисоб мекунад. Чунончи: «*Ҳавр* ... ва биззам (яъне *ҳур*) ... чамъи *ҳавро* (ки ба фатҳ аст) ба маънии зане, ки сафедии пӯст ва чашми *ӯ* ниҳоят сафед ва сиёҳии чашм ва мӯи *ӯ* бағоят сиёҳ бошад ва маъшуқаҳо, ки дар бихишт насиби муъминон хоҳанд шуд...; бидон, ки баъзе муҳаққиқон навиштаанд, ки форсиён *ҳурро* ба маънии муфрад истеъмол кунанд, лиҳозо ба алифу нун чамъ карда, *ҳурон* гӯянд; ва ҳамин ҳол аст лафзи *машоихон* ва *акобирон* ва *умароён*, ки ҳар се лафз бидуни инзимоми алифу нун, ки аломати чамъи форсист, чамъи *шайх* ва *акбар* ва *амир* аст; ва ин ҳолӣ аз рақоқат нест. Муаллиф гӯяд, ки чун *ҳурон* дар каломии сикот бисёр мустаъмал шудааст, истеъмоли он ҷоиз, бар ҳилофи *машоихон* ва *акобирон* ва *умариён*, чаро ки инҳо аз сикот масмуъ нест. Ва Хони Орзу навишта, ки баъзе аз асотиза лафзи арабиро, ки чамъ бошад, боз ба алифу ҳо чамъ кардаанд...; пас агар ба алифу нун чамъи арабиро чамъ кунанд, ҳамин ҳол дорад» [1, 286]. «*Машоих* – пирон. Ин чамъи *шайх* аст ...; *машоих* чамъи *машиха* аст ва *машиха* чамъи *шайх* аст. Пас аз ин собит шуд, ки *машоих* чамбулчамъи *шайх* аст. Аҷиб, ки дар урф *машоихро* бар шахси воҳид итлоқ кунанд ва барои чамъ алифу нун зоида карда, *машоихон* гӯянд» [2, 267].

Соҳиби «Ғиёс-ул-луғот» дар ҳолатҳои алоҳида ғалат ҳисоб ёфтани ҳамроҳшавии пасвандҳои чамъбандии тоҷикиро ба шаклҳои чамбулчамъи арабӣ махсус таъкид менамояд.

Чунончи: «*Асомӣ* – чамбулчамъи *исм* аст; чи *асомӣ* чамъи *асмост* ва *асмо* чамъи *исм* аст. Ва *асомӣ* ба алифи мамдуда навиштан ё ба сои мусалласа нигоштан ё ба алифу нун чамъ карда, *асомиён* гуфтан, ин ҳар се вачҳ маҳз ғалат аст» [1, с. 62].

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Маҳмудзода М.

Адабиёт

1. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷилди 1. Душанбе, 2007. -242 с.
2. Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ. Ғиёс-ул-луғот. Таҳия ва баргардони А.Нуров. - Душанбе: Адиб, 1987. Ҷилди 1. -480 с.; ҷилди 2, -416 с. Ҳамаи мисолҳо аз ҳамин нашр аст.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. Ҷилди 1. 350с.
4. Камалиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд. Душанбе: Интернӯс, 2001.171с.
5. Ромпурӣ, М. Ғ. Ғиёс-ул-луғот. Таҳия ва баргардони А.Нуров. - Душанбе: Адиб, 1987. Ҷилди 1, -480 с.; ҷилди 2, -416 с. Ҳамаи мисолҳо аз ҳамин нашр аст.
6. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷилди 1. Душанбе, 2007. -242 с.
7. Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ. Ғиёс-ул-луғот. Таҳия ва баргардони А.Нуров. - Душанбе: Адиб, 1987. Ҷилди 1. -480 с.; ҷилди 2, -416 с. Ҳамаи мисолҳо аз ҳамин нашр аст.
8. Пейсиков Л. С. Лексикология современного персидского языка. -М.: Изд-во Моск-го ун-та, 1975. -205 с.
9. Холикназар Ҷ. Ғалат менависем. Душанбе, 2000. -252 с.
10. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. Таҳиягарони матн, муаллифони пешгуфтор ва мурағибони луғату тавзеҳот Усмони Назир ва Давлатбеки Хоҷа. -Душанбе: Шарқи Озод, 1998. -116 с.
11. Шуқуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. Душанбе: Ирфон, 1985. -366 с.

ҲУСНУ ҚУБҲИ ШАКЛИ ЧАМЪИ ВОЖАҲО АЗ НАЗАРИ РОМПУРӢ

Дар мақола таҳқиқот дар асоси маводи фарҳангӣ маъруфи «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ, ки дар гузашта яке аз маъруфттарин ва муътабарин осори луғатнигорӣ буд, баррасӣ мешавад. Муаллиф робитаи мустақами илми забоншиносӣ бо ҳунари луғатнигориро нишон медиҳад.

Дар ҷараёни таҳлил назароти Ромпурӣ оид ба ҷанбаҳои гуногуни ташаккули шаклҳои чамъ баррасӣ шудаанд, аз ҷумла:

1. **Шакли шикастаи чамъ барои паронимҳо**, хусусияти истифодаи онҳо ва мувофиқаташон ба қоидаҳои забонӣ

2. **Гунаҳои гуногуни чамъ барои калимаҳои арабии бисёрмаъно**, хусусиятҳои грамматикӣ ва семантикӣ онҳо.

3. **Шаклҳои шикастаи чамъ барои тоҷикӣ ва ғайриарабӣ**, мутобиқшавии онҳо дар забонҳо.

4. **Тағйироти овозӣ ва таҳаввулотҳои сохторӣ**, ки ҳангоми воридшавии онҳо ба забони гуфторӣ ва хаттӣ ба вучуд омадаанд.

Таҳқиқот аҳамияти фарҳангии «Ғиёс-ул-луғот»-ро на танҳо ҳамчун манбаи омӯзиши калимаҳо, балки ҳамчун замина барои таҳлили равандҳои забонӣ ва эвалютсияи луғат нишон медиҳад. Ин кор аҳамияти пайвастании асосҳои назариявии забоншиносӣ бо луғатнигории таърихӣ ва амалиро инъикос мекунад.

Калидвожаҳо: калимаҳои тоҷикӣ, иқтибосҳои арабӣ, пасвандҳои чамъбандӣ, чамъбандиҳои нодуруст, чамъҳои муқассар, чамъ-ул-чамъ, фарҳангномаҳо, забоншиносӣ, луғатнигорӣ.

ФОРМА СЛОВ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ РОМПУРИ

В статье проводится исследование, основанное на материале известного словаря «Ғиёс-ул-луғат» Муҳаммада Ғиёсуддина Ромпури, который в прошлом был одним из популярных и авторитетных лексикографических трудов. Автор демонстрирует тесную связь лингвистики с искусством составления словарей.

В ходе анализа рассматриваются взгляды Рампури на различные аспекты формирования форм множественного числа, включая:

1. **Сломанные формы множественного числа паронимов**, особенности их использования и соответствие языковым нормам.

2. **Различные виды множественного числа многозначных заимствованных арабских слов**, их грамматические и семантические особенности.

3. **Сломанные формы множественного числа таджикских и неарабских слов**, их адаптация в языке.

4. **Фонетические изменения и структурные трансформации**, которые происходили в процессе их интеграции в разговорный и письменный язык.

Исследование подчеркивает значимость «Ғиёс-ул-луғат» не только как источника изучения слов, но и как базы для анализа языковых процессов и эволюции лексики. Работа отражает важность соединения теоретических основ лингвистики с исторической и практической лексикографией.

Ключевые слова: таджикские слова, арабские заимствования, суффиксы множественного числа, ошибочные формы множественного числа, сломанное множественное число, двойное множественное число, словари, лингвистика, лексикография.

PLURAL FORM FROM THE POINT OF VIEW OF RAMPURI

The article examines a study based on the material of the renowned dictionary "*Ghiyās al-Lughāt*" by Muhammad Ghiyāsuddin Rampuri, which was one of the most popular and authoritative lexicographical works in its time. The author highlights the close connection between linguistics and the art of dictionary compilation.

The analysis addresses Rampuri's views on various aspects of forming plural word forms, including:

1. **Broken plural forms of paronyms**, their usage peculiarities, and compliance with linguistic norms.

2. **Various types of plurals for polysemous Arabic-origin words**, exploring their grammatical and semantic features.

3. **Broken plural forms of Tajik and non-Arabic words**, their adaptation within the language.

4. **Phonetic changes and structural transformations**, observed during their integration into spoken and written language.

The study emphasizes the significance of "*Ghiyās al-Lughāt*" not only as a source for word study but also as a foundation for analyzing linguistic processes and lexical evolution. The work underscores the importance of bridging theoretical foundations of linguistics with historical and practical lexicography.

Keywords: *Tajik words, Arabic borrowings, plural suffixes, incorrect plural forms, broken plural, double plural, dictionaries, linguistics, lexicography.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Чалолова Фотима Абдусаломовна** - Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд, номзади илмҳои филологӣ, доцент кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ. Нишонӣ: ш. Хуҷанд, И.Сомонӣ 169. Тел: 928311105; Почтаи электронӣ: fotimakhon70@gmail.com

Сведения об авторе: **Джалолова Фотима Абдусаломовна** — Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского и русского языков. Адрес: г. Худжанд, ул. И. Сомони 169. Тел: 928311105; Электронная почта: fotimakhon70@gmail.com

Author Information: **Jalolova Fotima Abdusalomovna** – Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik and Russian Languages. Khujand, I. Somoni Street 169. Pnone: 928311105. E-mail: fotimakhon70@gmail.com

Омӯзиши низоми истилоҳотии ҳар як соҳа имконият медиҳад, ки рушди таҳаввулотии истилоҳ ва мафҳумҳои он муайян гардида, хусусиятҳо, роҳҳо ва воситаҳои асосии бунёди истилоҳоти нав дар соҳаи мазкур ошкор карда шаванд. Албатта, омӯзиши низоми истилоҳотӣ имконият медиҳад, ки маъно ва сохтори ҳар як истилоҳи алоҳидаи низоми мазкур ба пуррагӣ омӯхта шавад. Яке аз соҳаҳои муҳими тиб илми анатомия ба ҳисоб меравад, ки дар асоси рушди воситаҳои иттилоотӣ ва техника рушд намуда, дорои низоми муайяни истилоҳотии худ мебошад. Албатта, дар шароити имрӯза истилоҳоти психологӣ дар доираи таҳқиқотҳои алоҳида мавриди омӯзиш қарор дода шуда, хусусиятҳои хоси истилоҳоти психологӣ ошкор карда шудааст. Дар доираи забоншиносии муосир, истилоҳ ва истилоҳоти психологӣ то ҳол мавриди омӯзиш қарор дода нашудааст.

Дар забоншиносии тоҷик масъалаҳои мухталифи истилоҳ ва истилоҳот аз тарафи чунин забоншиносон, ба монанди Н.А. Шаропов, Ф.Р. Амонова, М. Султонов, С. Сулаймонов, А.Т. Бердиева, Р. Ғаффаров, Т.К. Чураев, М. Шукуров, С. Назарзода, П. Чамшедов, М.Н. Абдулаева, Ш. Рустамов, А. Байзоев, С.Умаров, М. Зайниддин, С.С. Чоматов, Ҳ.Саидов, Ш.Каримов ва дигарон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Дар мақолаи мазкур ақидаи олимони роҷеъ ба истилоҳоти психологӣ оварда шудааст. Ба андешаи К.Маркс «Муносибати ман бо муҳити атрофи ман - ин аст шуури ман». Шарти ҳатмии ташаккул ва зоҳиршавии тамоми хусусиятҳои шуур, ки дар боло зикр гардиданд, забон мебошад. Донишҳо танҳо ҳангоми сухан гуфтан ҳосил мешаванд. Одам «ман» - и худро мешиносад ва дар асоси донишҳои ҳосилшуда ва ҷудо намудани худ аз олами атроф муносибати одам бо олами воқеӣ ба вучуд меояд. Дар натиҷа, одам оламро маърифат мекунад ва рафтори мақсаднок содир менамояд. [6, с. 16].

Абраҳам Харолд Маслоу (1908-1970) психологӣ америкӣ буда, консепсияи тадқиқи системавии психологӣ шахсро пешниҳод намуд. Маслоу сохти маромҳои шахсро («Маром ва шахс», 1954) равшан намуд ва ба андешаи ӯ талаботҳои олии самти рафтори одамро ба андозае муайян мекунад, ки ба ҳамаи андоза талаботи дараҷаи нисбатан пасттари ӯ қонеъ гардонида мешаванд. Талаботҳои иҷтимоӣ фақат дар раванди тарбия ба вучуд меоянд ва талаботи табиӣ, органикӣ одам бидуни ташаккули махсус пайдо мешаванд. Бо вучуди ин, ҳатто талаботҳои органикӣ одам ҳам дучори ҷомеашавӣ мегарданд. Бо назардошти алоқамандии талаботҳо ба арзишҳои иҷтимоӣ, дараҷаҳои олии ва паст ба вучуд меоянд. [6, с. 62-63]. Педагогӣ бузурги рус К.Д.Ушинский аҳамияти тарбиявӣ доштани бозиро дар инкишофи меҳнати эҷодӣ, фаъолият ва ба ҳаёт омодазосии кӯдак борҳо таъкид кардааст. Ба андешаи ӯ кӯдак дар бозӣ ҳаловат не, балки машғулияти ҷиддӣ мечӯяд. Бозӣ дунёи фаъолияти амалии кӯдак буда, на танҳо талаботҳои ҷисмонӣ, балки талаботҳои маънавии ӯро ҳам қонеъ месозад. Бозӣ инъикоси махсуси ҳаёт мебошад ва омодагӣ ба ҳаёти воқеӣ аст, ки ба кӯдакон шодӣ меорад, дар онҳо нисбат ба муҳит муҳаббат ва шавқу ҳаваси ҳамаҷаҳафа эҷод мекунад. Ҳамчунин мактаби омодагӣ барои ҳаёт мебошад.

А. С. Макаренко дар баробари аҳамияти бозӣ сухан ронда, қайд мекунад, ки бозӣ бачаро ба ҷидду ҷаҳди психикӣ ва ҷисмоние, ки дар меҳнат ба ӯ лозим мешаванд, одат мекунад [6, с.70-71].

Нутқ раванди бомақсад буда, муносибати байни одамро бо истифода аз забон ифода менамояд. Забон системаи нишонаҳои калимавӣ буда, ба он муомилот дар намуди нутқ зоҳир мегардад. Нутқ олати муносибати байни одамон, воситаи ба якдигар гуфтани фикру ҳиссиёт аст. Дар натиҷаи нутқ, шуур, ҳиссиётҳои олии, ирода, ҳислат ва ғайраҳо инкишоф меёбанд. Нутқ яке аз фаъолиятҳои маърифатии инсон мебошад. Тафаккур асоси забон мебошад. Забон дар асоси меҳнат ба вучуд омада, ки дар ин маврид Ф.Энгелс чунин изҳори андеша кардааст: «Аввал меҳнат баъд нутқ мебошад, ки мағзи сари одамро ба вучуд овард». Вақте, ки мо гуфтугӯ мекунем (аз як тараф бо) сигналҳои нутқи шунаванда (овозӣ) ва

дидашавандаро (хатгӣ) идрок мекунем. Мо бо воситаи аппарати мушакии овоз, овозҳои забонро талаффуз мекунем.

Вазифаи (функсияи) асосии нутқ, системаи сигналии II мебошад. Бо гуфти И.П.Павлов «системаи сигналии II сигнали сигналҳои мебошад». Системаи сигналии I - бо сурати вайроншавии ин системаҳо нутқи одам дар калимаҳо бемаъно мешавад, чунки зинаҳои нутқи системаи асаб дар фаъолияти одам пай дар пай алоқаманд аст. Дар пӯстлохи нимкураҳои калони майнаи сари одам се маркази нутқ мавҷуд аст: шунавоӣ, ҳаракатӣ, биноӣ. Барои талаффуз овозҳои нутқ заруранд. [6, с. 81-82]

Мувофиқи ин қонун равандҳои бедоршавӣ дар як ҷойи мағзи сар пайдо шуда, дар дигар ҷойҳо боздориро ба вучуд меорад. Баъдтар андешаи И.П.Павловро А.А.Ухтомский давом дода, қонуни “доминанти”-ро пешниҳод мекунад. Мувофиқи ин қонун дар мағзи сар доимо “доминант” шудан ҷойгир шудааст, ки ҳама ангезандаҳоро ба худ ҷалб мекунад. Пайдоиши чунин доғ (равшанӣ) на ин ки қувваи ҳиссиёт, балки ҳолати дохилии тамоми системаи асаб мебошад. Ба раванди диққат нимкураи калон бо нейронҳои махсус пайванданд. Ин нейронҳои диққат мебошад. Мувофиқи гуфти олимон дар диққат қисмҳои пешонаи мағзи сар нақши асосиро мебозанд. Дар муайян кардани асосҳои физиологии диққат тадқиқотҳои И.П.Павлов ва А.А.Ухтомский аҳамияти назаррас доранд. Назарияҳои онҳо перомуни асосҳои физиологии диққат ба таври зайланд:

- Назарияи И.П.Павлов дар бораи рефлексҳо, ки дар оянда аз тарафи Б.Н.Соколов коркард шудааст.
- Назарияи И.П.Павлов дар бораи қитъаи оптималии ҳаяҷон, ки дар асоси қонуни индуксияи равандҳои асаб ба вучуд меоянд.
- Назарияи А.А.Ухтомский дар бораи «қитъаи доминантӣ» [6, с. 137-138]

Мизоч чунин хусусияти инфиродии шахс аст, ки он тарзи тараққиёт ва тағйирёбии ҷоришавии равандҳои психикӣ ва рафтори ӯро муайян мекунад. Аз замони қадим олимони барои муайян кардани асоси физиологии мизоч кӯшиш мекарданд ва назарияҳои худро пешкаш менамуданд. Садсолаҳои дигар олимони кӯшиш карданд муаммои мизоч ва асоси органикии онро ҳал кунанд; фикру ақидаҳои зиёде баён карда шуданд, аммо мавҷудияти 4 типи мизоч ва номҳое, ки Гиппократ ба онҳо гузошта буд, то имрӯз боқӣ мондаанд. [6, с.199]

Мизоч ин яке аз хусусиятҳои шахсии одам буда, ҷоришавии равандҳои пайҳамӣ, интенсивонӣ, босуръат, усулӣ ва ҳолатҳои пайҳамӣ мебошад. Аз замони қадим олимони барои ёфтани асоси органикии мизоч фикр мекарданд. Дар бораи асоси мизоч се тартиби аъзоҳо (органикӣ) вучуд доранд [6, с. 200]

Ҳанӯз дар асри V-и пеш аз милод олимони Юнони қадим Гален ва Гиппократ назарияе пешниҳод карданд, ки вобаста ба моеи дар организми инсон баргари дошта (хун, зарда, луоб ё зардаи сиёҳ) дар ӯ хусусиятҳои ин ё он типии мизоч дида мешавад. Дар ин асос онҳо 4 типи мизочро муайян карданд:

- типии мизочи сангвиникӣ (аз лот. sanguis – хун),
- типии мизочи холерикӣ (аз юн. chole – зарда)
- типии мизочи флегматикӣ (аз юн. fhlegma луоб)
- типии мизочи меланхоликӣ (аз юн. melania chole – зардаи сиёҳ).

Чунин доништа мешуд, ки агар дар организм хун зиёд бошад, мизочи сангвиникӣ, агар зарда зиёд бошад, намуди холерикӣ, агар луоб зиёд бошад флегматикӣ, агар зардаи сиёҳ зиёд бошад пас меланхоликӣ номида мешуд. Ин номгӯи мизочҳои гуногун дар асри V то милод аз тарафи тибии юнони қадим Пален Гипократ муайян карда шуда, то давраи мо омада расидааст [6, с. 200].

Аз мутафаккирони Шарқ таълимоти нисбатан мукамалро оид ба мизоч табиб ва ҳакими тоҷик Абӯалӣ Ибни Сино пешниҳод намуда аст. Мувофиқи таълимоти ӯ, мизоч - ин хусусияти ботинии одам, табиати инсон аст, кайфиятест, ки аз омезиши чор унсур: оташ, бод, хок ва об ба ҳам мерасад. Мизоч дар асоси иртибот ва алоқамандии чор унсурӣ номбаршуда, чор моеъи асосии бадан – хун, балғам, савдо ва сафро ва чор хусусияти иқлимӣ – гармӣ, хунукӣ, хушкӣ ва намӣ кашф ва муқаррар карда шудааст. Онҳо ба табиати чор

фасли сол (баҳор, тобистон, тирамоҳ ва зимистон) ва чор узви асосии бадан (дил, майна, сипурз ва чигар) нисбат дода шудаанд. Сабаби пайдоиши бемориҳо, тамоми хусусиятҳои физиологии бадани инсон (аз кӯдаки навзод то кӯҳансолон), норасоӣҳо ва дигаргуниҳои иқлимӣ чуғрофӣ дар асноӣ беморӣ, табиати хӯрок, нӯшокиҳо, доруҳо ва ғ. ҳама вобаста ба мизоҷ доништа мешуд. Баръакси Арасту, Гиппократ ва Чолинус, ки бавучудойии чор моеъи асосиро дар бадан (хун, балғам, савдо ва сафро) аз чор унсури беруна (об, оташ, хок ва бод) медонистанд, Ибни Сино исбот намуд, ки унсурҳои номбаршуда дар дохили худи бадан ҳосил мешаванд. Унсури чаҳоргона дар як ранг, дар як ҳолат ва мизон намеистанд, балки ҳамеша дар ҳаракат ва тағйирот мебошанд ва манбаи қувваҳои асосии организм (хайвонӣ, нафсонӣ, ҳис, ҳаракат ва тафаккур) ба шумор мераванд [6, с. 201].

Дюмин, конституционалӣ - (намояндагони таълимоти мазкур Э. Кречмер, Э. Шелдон ва диг.) буда, ин тартиб асоси мизоҷоро меомӯзад, ки он дар асри XIV ба вучуд омадааст. Асосгузарони ин тартиб Кречмер ва Шелден мебошанд. Онҳо мизоҷоро ба тарзи сохти тани инсон алоқаманд мекарданд. Мазмуни асосии ин назария ин буд, ки аз сохти тани одам мизоҷро муайян кардан мумкин аст. Психологи немис Э. Кречмер (1888-1964) дар асари машҳури худ «Сохтори организм ва характер» мекӯшад миёни организми инсон ва сохтори психикии ӯ алоқамандӣ пайдо намояд. Ӯ дар асоси мушоҳидаҳои зиёди клиникӣ ба хулосае меояд, ки аз типӣ ҳусса на танҳо шаклҳои бемориҳои психикӣ, балки инчунин хусусиятҳои асосии шахс низ вобастаанд. Кречмер чор намуди сохти тани инсон ба монанди мавзун, варзишгар (пахлавон), танадор, фарбеҳ ва дуруштпайкар (диспластин) дида баромад.

1. Типи астеникӣ – шахсе, ки дорои ҳуссаи нозук, қафаси синаи ҳамвор, китфони хурд, дасту пой дарозу борик, рӯи дароз, вале системаи асаб ва мағзи сари зӯр инкишофёфта мебошад.

2. Пикник – бо тамоюли организм ба фарбеҳшавӣ ва аппарати сусти ҳаракатӣ фарқ мекунад. Миёнақад, фарбеҳ, гарданкӯтоҳ буда, чехраи фарроҳ ва шиками барҷаста дорад.

3. Атлетик – шахсе, ки скелети мустаҳкам, мушакҳои қавӣ ва намоён, ҳуссаи мутавозин, китфҳои васеъ, қафаси синаи барҷаста ва қавӣ дорад.

4. Дипластик – шахсе, ки ҳуссаи нодуруст дорад.

Ба андешаи Э.Кречмер, ҳар яке аз ин типҳо хислатҳои хоси психологиро доро мебошанд. Ӯ ба се намуди сохти тан се намуди мизоҷро, ки чунин номҳо гузошт, хос буд.

1. Инзотилин;

2. Истомитин;

3. Сикломин [6, с. 201-202].

Инзотилин - (астеникӣ) – қади мавзун дошта, камгап дар вай калавандагии эмотсия, яъне дигаргуншавии ҳолати руҳӣ дида мешавад. Ӯ яқрав буда, ба шароит ва нав фаъолияти нав бо тезӣ мутобиқ намешавад.

Истомитин – қавипайкар ором мебошад. Симои рӯй ва ҳаракатҳо бештар суст мебошанд. Дар вай хусусияти майзадагонро бештар дидан мумкин аст.

Сикломин – бештар одамони тануманд буда, дар онҳо ҳолатҳои хушчакчакӣ, хушмуомилағӣ бо одамон ва нисбатан кушодчехра мебошанд [6, с. 203].

Сеюм, назарияи физиологӣ - (намояндагони ин таълимот И.П. Павлов, Б.М. Теплов ва диг.). Асоси мизоҷро ба фаъолияти системаи асаби марказӣ вобаста мекунанд. Табаддулоти ҳақиқие, ки дар таърихи омӯзиши муаммои мизоҷ ба амал омад, таълимоти И.П.Павлов доир ба типҳои системаи асаб ва аз ин ҷо типҳои фаъолияти олии асаб буд. Мувофиқи таълимоти И.П.Павлов хусусиятҳои инфиродии рафтор, тарзи чоришавии фаъолияти психикӣ ба мавҷудияти фарқҳои инфиродӣ дар фаъолияти системаи асаби одамон вобаста мебошанд. Дар асоси тадқиқотҳои худ ӯ муайян намуд, ки зухурот ва муносибати ду раванди асосии асаби – ҳаяҷон ва боздорӣ – асоси фарқҳои инфиродӣ дар фаъолияти асаб мебошад. Се хосияти раванди ҳаяҷон ва боздорӣ муқарар карда шудаанд [6, с. 203].

Таълимотҳои И.П.Павлов дар бораи таъсири системаи асаби марказӣ ба хусусиятҳои динамикии рафтор се хусусияти системаи асаб ба монанди қувва, мувозинатӣ ва серҳаракати равандҳои ҳаяҷон ва боздорӣ муайян карда шуданд.

Қувваи боздорӣ ва қувваи ҳаяҷонро олим ҳамчун хусусиятҳои системаи асабии аз якдигар вобаста набуда ҳисобид. Дар таҳти мувозинати равандҳои асабӣ И.П. Павлов баробарии равандҳои боздорӣ ва ҳаяҷонро мефаҳмид. Муносибати ду қувваю мувозинатӣ ва номувозинатии индивид, ки яке аз қувваҳо нисбат ба дигар қувва бартарӣ дорад, муайян карда мешуд [4, с. 204].

И.П. Павлов чор намуди асосии фаъолияти олии асабро нишон додааст.

1. Нерӯи дар мувозинат будаи серҳаракат, ки ба одамони намуди сангвиник хос аст.
2. Нерӯи дар мувозинат будаи суст, ки ба одами намуди флегматик хос аст.
3. Нерӯи дар мувозинат набуда, ба холерик вобаста аст.
4. Ва дар охир одами суст ба намуди меланхолик вобаста аст. Ин чаҳор намуди системаи асаб бо тавсифотҳои асосии худ ба чор намуди мизочҳо мувофиқат мекунад [6, с. 205].

Мувофиқи таълимоти И.П. Павлов маҳз он хусусиятҳои рафторе, ки дар он хосиятҳои торҳои асабӣ зоҳир мешаванд, мизочро ташкил медиҳанд. Ҳар як намуди мизоч хусусиятҳои ба худ хосро дорост. И.П. Павлов дар асоси ин хосиятҳои системаи асаб чор типи зерини системаи асабро ҷудо намуд, ки ба андешаи ӯ, ба чор типи мизочи тавсифнамудаи Гиппократ мувофиқанд: [6, с. 205]. Масалан, ба ақидаи К.К. Платонов лаёқат унсури модарзодии қобилиятҳои гуногунҷабҳа аст. Б.М. Теплов бошад лаёқатро ҳамчун мувофиқати ба худ хоси қобилиятҳо ба қалам медиҳад, ки иҷрои бомуваффақияти фаъолиятҳо таъмин мекунад. Ҳамин тавр, маҷмуи якҷанд қобилиятро, ки иҷрои бомуваффақияти фаъолияти одам дар соҳаи муайян ба он вобаста аст. Ҷӯро аз байни дигар шахсон ҷудо менамоянд, ки ҳамаи фаъолиятро меомӯзад ё худ онро дар ҳамон ҳел шароит иҷро мекунад, лаёқат меноманд.

Гениалӣ (нобиға) – дараҷаи баланди лаёқат аст. Эҷодиёти одами гениалӣ барои ҷамъият аҳамияти таъриҳӣ ва ҳатман мусбатро пайдо мекунад. Фарқи гениалӣ аз истеъдод на он қадар дар дараҷаи лаёқатмандии шахс, балки дар он аст, ки шахси гениалӣ (нобиға) дар доираи фаъолияти худ давраеро меофарад. ҳамин тавр, метавонем гениалии Мотсартро дар мусиқӣ, Ч.Дарвинро дар табиатшиносӣ, М.В. Ломоносовро дар физика ва механика, Д.И.Менделеевро дар химия қайд кунем [6, с. 245].

Бояд гуфт, ки дар осори шоирон - мутаффақирони форсу тоҷик, ба монанди А. Рӯдакӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хисрав, М. Ғазалӣ ва дигарон андешаҳои тозаи психологӣ вучуд доранд, арзиши онҳо дар инкишофи афкори психологии асри миёнагӣ саҳми муайяноро гузоштаанд. Як гурӯҳи олимони рус (В.В. Бартолд, Е.Э. Бертелс, И.С. Брагинский, А. Закуев, И.Ю. Якубовский, М.Г. Ярошевский ва диг.) ва ватанӣ (С. Айнӣ, Б.Ғ. Ғафуров, А.М. Баҳовадиннов, М.Н. Болтаев, Ғ. Ашуров, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, М.А. Орипов, Устоев Р.Э. Сангинова, Обидов И.О, М.Лутфуллоев, Ғ.Шарипов ва диг.) доир ба афкори педагогию психологии мутаффақирони машҳури зикршуда тадқиқотҳои пураарзишро кардаанд. Яке аз он мутаффақирон, сардафтари адабиёти классикӣ тоҷик Абуабдуллои Рӯдакӣ (858- 941) мебошад. Афкори психологии А. Рӯдакӣ дар осори гаронбаҳои ӯ (рӯбой, дубайтӣ, қасида, достон, ғазал ва қитъаҳо) инъикоси худро ёфтаанд. Андешаҳои психологии мутаффақирро, пеш аз ҳама дар достони «Калима ва Димна»-и ӯ мушоҳида карда метавонем. Дар он доир ба ҳиссиётҳо, ақлу хиради инсон, оид ба аҳамияти таҷриба, дониш ва илм дар инкишофи ақлу хирад, дар бораи таъсири муҳити иҷтимоӣ ба симои маънавӣ ва табиати инсон муҳокимаронӣ карда мешавад. А. Рӯдакӣ дар шарҳи ҳодисаҳои психикӣ дар мавқеу фаҳмиши материализми соддалавҳона қарор дорад. Ӯ чунин ҳолатҳои руҳӣ ва ҳиссиётҳоеро фарқ мекунад, ки онҳо тавассути фаъолияти узвҳои бадан (дил ва асабҳо), на туфайли қувваҳои фавқуттабӣ зоҳир мешаванд. Барои маърифат намудани моҳияти ҳодисаҳо мегӯяд:

Ин чаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчун дарёст в-аз накукорӣ,

Киштие соз то бад-он гузарӣ [4, с. 98].

Андешаи А. Рӯдакӣ дар масъалаи донистагирии олам ва тадбиқ намудани донишҳо дар амалия ниҳоят бузург аст. Ӯ пайвасти донишро бо таҷриба муҳим ҳисобида, нишон медиҳад, ки илму дониш ганҷи ҳақиқианд ва аз ин рӯ, онҳоро ба даст овардан зарур аст; онҳо боигарии амалианд ва инсонро ҳамеша сарбаланд месозанд:

Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри даъфи ҳаводис туро ба кор ояд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ доир ба масъалаи ҳиссиётҳои инсон андешаҳои ҷолиб гуфтааст. Ба қавли ӯ, ҳиссиёт ҳамчун ҳолати руҳӣ ба фаъолияти ҳаётии организми инсон таъсири амиқ бахшида, дар ҳисми ӯ тағйиротҳои дохилӣ ва беруниро ба вучуд меоварад. Рӯдакӣ андешаи дар он давра паҳншударо ҷонибдорӣ намуда, маркази ҳиссиётро дар дили инсон дидааст [4, с. 98]. Устод Рӯдакӣ таъкид мекунад, ки инсон ҳамеша бояд ба камбудихо муносибати танқидона кунад. Инсон бояд табиати покиза ва беолоиши ибтидоии худро нигоҳ дорад ва бо худтарбиякунӣ мунтазам машғул шавад. Ҳамин тариқ, таҳлили мухтасари андешаҳои психологии А.Рӯдакӣ нишон медиҳад, ки моҳияти онҳоро ташаккули шахсияти инсон ташкил медиҳад ва аҳамияти худро имрӯзҳо ҳам гум накардааст [4, с. 99].

Дар осори зикршуда афкори психологии Форобӣ низ инъикоси худро пайдо намудаанд. Яке аз масъалаҳои мураккабе, ки дар бобаташ баҳс мекунад, муносибати нафсу тан аст. Ба андешаи ӯ, руҳ пеш аз ҳисм вучуд дошта наметавонад, чӣ тавре ки Афлотун ҳамин тавр тасдиқ мекард. Яъне, нафс баробари пайдоиши ҳисм ба вучуд меояд ва аз як ҳисм ба ҳисми дигар гузаштани он имконнопазир аст [4, с. 100]. Форобӣ андар боби ирода андешаҳои ҷолиб баён мекунад. Ба фикри ӯ, ирода ҳодисаи психологӣ буда, мақсади он баргараф намудани монеаву душворихо мебошад. Ӯ инсонро ҳамчун мавҷудияти фаъол тавсиф медиҳад, ки бо муҳити атроф муносибат карда, ба таъсири он ҷавоб мегардонад [4, с. 101]. Форобӣ доир ба қобилият ва истеъдод андешаҳои муайянро дорад. Аз назари ӯ, ҳар як инсон барои дарки ақлӣ омода офарида шудааст. Баъзе одамон табиатан ба истеъдодҳо ва нишонаҳои олиӣ он таълим дода мешаванд [4, с. 101].

Психология ҳамчун илм, амиқтарин марҳалаҳои рушди руҳияи инсонӣ ва қабул намудани мушкилотро баррасӣ мекунад, ки бо тақлиф шудани истилоҳот ва модели таҳлилоти, ба таҳқиқоти робитаҳои инсонӣ пайванд мезанад. Ин усул имкон медиҳад, ки мо на танҳо механизмҳои фардии ҳолатҳоро дарк кунем, балки ҳислатҳои коллективии ҷомеаро низ таҳлил намоем. Ақидаҳои олимони оиди истилоҳоти психологӣ дар давраи навини таҳқиқот ва тафаккури инсон маъноӣ амиқ ва забардаст пайдо мекунанд. Омӯзиши психология, ки ба рушди фаҳмиш ва кумак кӯмак мерасонад, бар асоси асосҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ бунёд меёбад. Олимони, бо истифода аз усулҳои гуногуни таҳқиқот, кӯшишдоранд, то дарк кунанд, ки чӣ гуна равонӣ ва эҳсосот ширкат мекунанд дар рафтори инсон ва таъсири муҳити иҷтимоӣ дар ин раванд. Яке аз истилоҳоти муҳими психологӣ «Эҳсосот» мебошад, ки олимони онро дар матнҳои гуногун, аз ҷумла бо фарқиятҳои фарҳангӣ ва индивидуалӣ, баррасӣ мекунанд. Ҳамин тариқ, қайд кардан ба маврид аст, ки ақидаи муҳаққиқону олимони роҷеъ ба истилоҳоти психологӣ гуногун буда, ҳар яке нуқтаи назари худро дорад. Мо кӯшиш намудем, то бархе аз он андешаҳоро дарҷ намуда, хулосабарорӣ менамоем, ки истилоҳоти психологӣ дар замонҳои муосири даврони мо мавзӯи мубрам ва саривақтӣ ба шумор меравад, ки пажӯҳиши илмӣ мо маҳз ба ҳамин мавзӯи робитаи ногусастани дорад.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Ҳасанова Ш.Р.

Адабиёт:

1. Абуали Ибн Сина. Канон врачевой науки, Кн. 1- Ташкент, 1954
2. Введение в психологию/ Под. Общ. Ред. А.В. Петровского. –М.,1996
3. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию. – М.: «Юрайт», 2002. – 336с.
4. Давлатов М., Юнусова Н.М., Расулов С.Х. Психология: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни макотиби олий.- Душанбе, 2010, 334с.
5. Дубровский А.А. Номаи саркушодаи пизишк ба омӯзгор.- Душанбе, «Маориф», 1991
6. Зайтметов Ҳ.А. Психологияи умумӣ. /Дастури таълимӣ-методӣ/ - Хучанд: – 2017. – 200с.

7. Коломинский Я.Л. Человек: психология. – М.: Просвещение, 1986 – 223с.
8. Краткий психологический словарь / Под. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985 – с. 11-12
9. Крутецкий В.А. Темперамент// Педагогическая энциклопедия: В 2т. М., 1993
10. Психология. Қодиров С., Давлатов М. -Душанбе, Сино, 2002.
11. Протсессҳои маърифатӣ. Тартибдиҳандаҳо Р.Атахонов, М.Давлатов, Н. Амонов. – Душанбе, ДМТ, 1998.

АНДЕШАҲОИ ОЛИМОН РОЧЕЪ БА ИСТИЛОҲОТИ ПСИХОЛОГӢ

Дар мақола роҷеъ ба андешаҳои олимони истилоҳоти психологӣ сухан меравад. Масъалаи таҳқиқи истилоҳоти психологӣ ин аст, ки ҳар як мақсади ин таҳқиқот фаҳмидани табиати инсон ва муносибатҳои он бо муҳити атроф мебошад. Истилоҳоти психологӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ на танҳо барои фаҳмиши мавзӯ, балки барои таъмини равобуди ду забон мусоидат мекунад. Масалан, вожаи "стресс" дар забони англисӣ бо "фишор" дар забони тоҷикӣ мувофиқ меояд. Ин намунаҳои имкон медиҳанд, ки фаҳмем, ки иҷтимоӣ ва фарҳангӣ наметавонанд тобиш ва мафҳумҳои амиқ диҳанд, вале албатта, байни онҳо мубодила боис менамояд. Истифодаи истилоҳоти психологӣ дар забонҳои гуногун на танҳо маъруфияти забонро афзоиш медиҳад, балки ба ҳама пастравии фарҳангу равиши ҷаҳонӣ шомил мебошад. Ин муомилот ҳамзамон бо назари илмӣ такмил ёфта, диққати онҳо ба шӯҳаҳои муҳталифи психология, масалан, психологияи иҷтимоӣ ва клиникӣ, бештар мешавад.

Калидвожаҳо: психологӣ, муҳити атроф, олимони истилоҳ, фарҳанг, маърифат, андеша, ҳислат, асабоният, мафҳум, шуур, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, инсон, маъно.

МНЕНИЯ УЧЕНЫХ О ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНАХ

В статье речь идет о мнениях ученых о психологических терминах. Проблема исследования психологических терминов, которые каждая цель этого исследования состоит в том, чтобы понять природу человеческой сущности и его отношения с окружающей средой. Психологические термины в таджикском и английском языках не только вносят вклад только в эту тему, но и для обеспечения двух языковых отношений. Например, слово «стресс» на английском языке соответствует слову «давление» в таджикском языке. Эти примеры позволяют социальным сообществам и культурам не могут разделить зрелые, но, конечно, среди них. Использование психологических терминов в разных языках - это не только популярность языка, но и все снижение глобальной культуры и подхода. Эта транзакция улучшается одновременно, и их внимание будет больше концентрироваться на различные ветви психологии, например, социальной и клинической психологии.

Ключевые слова: психологический, среда, ученые, термин, культура, знание, мысль, характер, нервозность, концепция, сознание, таджикский язык, английский язык, человек, значение.

OPINIONS OF SCIENTISTS ABOUT PSYCHOLOGICAL TERMS

This article deals the opinions of scientists about psychological terms. The problem of research in psychological terms conclude that the purpose of this research is to be on mined the nature of human essence and its relationship with the environment. Psychological terms can provide two language relations in Tajik and English languages. For example, the word “stress” in English gives the definition to the word “pressure” in Tajik. These examples allow social communities and cultures may not be divided into mature ones, but are certainly among them. The use of psychological terms in different languages isn’t only the popularity of the language, but also the overall decline in global culture and approach. This transaction improves simultaneously and their attention will be more focused on different branches of psychology, such as social and clinical psychology.

Keywords: psychologists, environment, scientists, terminology, culture, intelligence, opinion, human language, meaning, significance.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Дурандеш Алишер - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии ДМТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Навбаҳор, 1/2. E-mail: durandesh2020@gmail.com Тел: (+992) 881110031

Сведения об авторе: Шарифзода Дурандеш Алишер – Таджикский национальный университет, докторант кафедры английского языка и сравнительной типологии ТНУ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Навбахор, 1/2. E-mail: durandesh2020@gmail.com Тел: (+992) 881110031

Information about the author: Sharifzoda Durandesh Alisher – Tajik National University, doctoral PhD of the Department of English Language and Comparative Typology of TNU. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Navbahor district, 1/2. E-mail: durandesh2020@gmail.com Tel: (+992) 881110031
ТДУ 811.222.8+ 821.222.8

ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ ШУҒЛУ МАНСАБ ВА КАСБУ КОР ДАР ОСОРИ ХОҚОНИИ ШЕРВОНӢ

Шафоати С.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Таърихи забони тоҷикӣ яке аз шоҳаҳои илми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад ва ҳамвора ба омӯхтани забони асарҳои классикони худ сару кор дорад. Таркиби луғавии забони тоҷикӣ, бо таърихи халқи тоҷик, бо тарзу шароити зиндагии вай пайванди ногусастани дорад. Метавон иброн дошт, ки дар ташаккули таҳаввули фарҳанг ва тамаддуни ҳар як халқу миллат забон рӯкни муҳимтарину асоситарин ба ҳисоб меравад ва ҳар чӣ инсон дар таърихи худ сабт кардааст, танҳо ба воситаи забон сурат гирифтаанд.

“Таркиби луғавии забон калимаҳои мавҷудаи ягон забони муайяно дар бар мегирад ва чигунагии ҳолати забонро дар худ инъикос менамояд. Таркиби луғавии забон тамоми тараққиёти таърихии аҳли ҷамъияти ба ин забон гуфтугӯкунандаро равшан месозад” [5, 42].

Пас, забон хусусияти иҷтимоӣ низ дорад. Вобаста ба он ки забон барои инсон хизмат мекунад, ҷамъият барои қонеъ намудани талаботи рӯзафзуни муҳобиротӣ дар ҳаёт аз имконоти шароити забон истифода мебарад. Таркиби луғавии забон ва фонди захиравии он дар ин маврид мавқеи муҳим доранд. Истифодабарандагони забон вобаста ба паҳлуҳои гуногуни ҳаёти хеш аз ин бархӯрдор мегарданд ва мавриди истеъмоли қарор медиҳанд. Шоирону адибон низ вобаста ба тасвири ҳолати муҳит ва тарзи баёну услуб барои ба ҳадаф расидан вобаста ба мавзӯ ва мазмун истифода мебаранд.

Тоҷикон, чунонки аз таърих маълум аст, мардуми меҳнатдӯст, ҳунарманду санъаткор мебошанд. Онҳо барои зиндагии хушбахтона талош варзида, дар мушкилтарин шароит ҳам шуғлу мансаб, ҳунару касбҳои ғайбӣ зиёдеро мутобиқи тамоюли табиӣ ва истеъдоду лаёқат аз худ карда, онҳоро аз насл ба насл интиқол додаанд. Аз осори бозмондаи Хоқонӣ маълум мешавад, ки дар ҳаёти иҷтимоии мардуми тоҷик касбу ҳунари гуногун аз замонҳои қадим роҷ буд, чунки нақшу осори онҳо дар адабиёту фарҳанги мардуми мо басо назаррас инъикос ёфтааст. Шоир аз касбу кор, пешаву ҳунари мардуми замонаш ба ҳубӣ огоҳӣ дошт. Дар осори ӯ низ як гурӯҳ вожаҳои шуғлу мансаб ва касбу кор гирд омадаанд, ки далели дар гузашта ривожу раванг доштани пешаву касбҳои зиёди халқи тоҷик мебошад.

Вобаста ба ин, хостем теъдоди вожаҳои аз ашъори шоир ҷамъовардаи хешро дар ду гурӯҳи маъноӣ: вожаҳои ифодакунандаи шуғлу мансаб ва касбу кор аз ҷиҳати баромад ва маъноӣ луғавӣ таҳлил намоем.

1. Вожаҳои мансуби шуғлу мансаб

Зимни омӯзиш ва ҷустуҷӯ дар таркиби луғавии осори Хоқонии Шервонӣ маълум гардид, ки миқдори назарраси вожаҳои шуғлу мансабро дар ашъори шоир калимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои **малик**, **фармонраво**, **хоча**, **шоҳ**, **довар** ва амсоли инҳоро дохил намудем.

Вожаи **малик**, ки шоир тавонистааст онро ҳам дар шакли **малик** ва ҳам дар шакли **мулк**, ки маъноӣ шумораи ҷамъи подшоҳонро дорад, истифода намояд. Вожаи **малик** маъноӣ соҳиби мулк, шоҳ, подшоҳ, султонро доро мебошад [9, 785].

Ин аст ҳамон дарғаҳ, к-ӯро зи шаҳон будӣ,

Дайлами **малики** Бобил, хинду шаҳи Туркистон [12, 318].

Марди таваккалам, назанам дарғаҳи **мулк**,

Ҳошо, ки шак ба бахшиши зулман дароварам [12,333].

Фармонраво вожаи аслии тоҷикӣ мебошад ва мурағибони фарҳанг онро ба маъноӣ қасе, ки иҷрои фармонаш ҳатмӣ мебошад, он ки ҳукмаш дар ҳама ҷо мегузарад, шарҳ додаанд [10, 401].

Маряма бикли муаллоро манам руҳулқудус,

Олами зикри муаллоро манам **фармонраво** [12, 348].

Вожаи **хоча** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст; 1. Сардор, сарвар, соҳиб, хӯчаин; 2. Калимаи лақабмонанд, ки нисбат ба шахси муҳтарам кор фармуда мешавад;

3. Касе, ки корҳои хочагири идора мекунад. Дар ин байт ба маъноӣ соҳиб истифода шудааст ва мақсади шоир маҳбубааш мебошад [8, 498].

Эй **хоча**, ману ту чӣ фурӯшем ба бозор,
Шодӣ бифурӯшӣ туву ман ғам нафурӯшам [12,400].

Шоҳ-подшоҳ, султон, соҳиби тоҷу тахт [8,599].
Хоки туам, валеки чӣ хоке, ки чуръарез,
Аз ҷоми **шоҳи** мулкистони ту мехӯрам [12,402].

Мир-шакли кӯтоҳшудаи амир мебошад ва маъноӣ шоҳ, соҳибхатиёр, фармонраво, ҳукмраво, ҳокимро дорад [7,63].

Хоҷаи ҷон, гӯ, мусалсал бош ҷун роҳиб, ки мо,
Мири доди маҷлис аз зуннору соғар сохтем [12,402].

Подшоҳ//подшо//подшаҳ-соҳиби тахту тоҷ, ҳукмрони мутлақи як мамлакат ё кишвар, шоҳ [8,73].

Гадои кӯи ту Хоқонӣ аст, фармон дех,
Ки ин гадои туро доғи **подшоҳ** кунам [12,403].
Хусрав//хисрав-шоҳ, подшоҳ, султон амир [8,481].
Ҷун ғуломи туст Хоқонӣ, ту низ,
Ҷуз ғуломи **хусрави** Эрон машав [12,438].

Пешгоҳ//**пешгаҳ**-вожаи тоҷикӣ ва ҷунин маъниҳоро дар худ доро мебошад: 1. Саҳни хона ё айвон ҷойи болонишинӣ, ҷойи ифтихорӣ дар ҳар макону маскан, ки дар муқобили пойи аст; 2. Назд, пеш, бар, ҳузур; 3. Садр, тахт, 4. Садрнишин, одами муҳташам, киноя аз подшоҳ; 5. Палос, фарш, гилем, ки дар пешгоҳ меандозанд [8, 55]. Дар ин байт, ба маъноӣ садрнишин истифода шудааст.

Пешгоҳи ситами олабро,
Довари пешнишин боястӣ [12, 448].

Вожаи **довар** асосан шакли китобӣ дорад ва шахсеро ном мебаранд, ки одилона ҳукм мебарорад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маъноӣ соҳиби адлу дод, сифати Худо ва ҳакам дар бозҳои варзишӣ омадааст [9, 456].

Вожаи **пешво** маъноӣ роҳнамо, роҳбари бузург, дохиро дорад [10, 92].

Бурун аз ҷаҳон таҷаҷҷое талаб кун,
Варои хирад **пешвое** талаб кун [12, 426].

Устод вожаи аслии тоҷикӣ мебошад ва ашхосро гӯянд, ки дар ҷомеа ба додани таълим, дониш, илм, ахлоқ, тарбия машғул аст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маъноҳои гуногун шарҳ ёфтааст; 1. муаллим ва омӯзгори бузург; 2. ихтисосманде, ки дар соҳаи худ ба ҳадди камолот расидааст, доно ва тавоно дар илм ё ҳунаре; 3. унвони фахрӣ, ки ба пешқадамони ягон соҳаи қору фаъолият дода мешавад [10, 384].

Ман гираву сӯзи дил наредонистам,
Устоди тағофули ту омӯхт маро [12, 459].

Ҷамҷунин, дар осори Хоқонӣ муродифи вожаи устод муаллибро низ, ки решаи арабӣ дорад, вохӯрдан мумкин аст. Дар ин байт ба маъноӣ асли истифода шудааст.

Будам **муаллими** малакут андар осомон,
Аз тоатам ҳазор-ҳазор хизона буд [12, 381].

Дар ашъори Хоқонӣ дар ин гурӯҳи маъноӣ баробари вожаҳои аслии тоҷикӣ вожаҳои арабиро вохӯрдан мумкин аст, ки ба воситаи пешванду пасванд, пайвасти шудан бо калимаҳои забони тоҷикӣ ва сохтани калимаҳои нав дар таркиби забон ҳазм шудаанд.

Халифа вожаи арабӣ буда, дар худ маъноҳои гуногунро касб кардааст; 1. касе, ки ҷонишини каси дигар аст, ноиб, ҷонишин, қоиммақом; 2. Лақаби подшоҳони ислом, ки ноибӣ Муҳаммад ва пешвои умумии мусулмонон шуморида мешуданд [10, 458]. Халифа, инҷунин маъноӣ ҷойнишинро дорад ва касе, ки ба мақоми хилофат расидааст [6, 2438].

Нон-шон чу барф, лек суҳаншон чу замҳарир,
Ман-зодаи **халифа** набошам гадои нон [12, 352].

Султон-вожаи арабӣ буда, унвони подшоҳон дар баъзе мамлакатҳои шарқ мебошад [11, 272].

Гуфтӣ: Накунӣ хидмати **султон**, накунам, не,
Як лаҳза фароғат ба ду олам нафурӯшам [12, 401].

Зери вожаи **арбоб** дар гузашта калони деҳа, ё ягон маҳаллаи шаҳру ноҳия, хӯҷаин, соҳиб, молик фаҳмида мешуд. Ин вожа решаи арабӣ дошта айнаи замон шахсонеро мегӯянд, ки ходими фаъоли ягон соҳаи маданият ё ҳукумат, корманди намоёни соҳаҳои гуногун мебошанд.

Ҳар кас, ки зи **арбоби** ибодат бошад,
Бар чеҳраи ӯ нури саодат бошад [12, 462].

2. Вожаҳои мансуби кабу кор

Касбу кори аҷдодони мо хеле қадимӣ буда бо мурури замон баъзе вожаҳо аз доираи истеъмол баромадаанд. Дар ашъори шоир номгӯии чандин касбу кори мардумонро пайдо намудем, ки қисме аз онҳо бо ҳамон маъно ва шакл маҳфуз монда, қисми дигари онҳо ба архаизм гузаштаанд ва бархеи дигараш то имрӯз дар забони тоҷикӣ чун калимаҳои умумистеъмоли маҳсуб меёбанд. Ба ин гурӯҳи бештар пешаҳое, ки заҳмати фикрӣ ё ҷисмониро талаб мекунанд, мансуб мебошанд.

Разбон- вожаи кӯҳнашудаи забони тоҷикӣ мебошад, ки айнаи замон дар миёни мардум истифода намешавад ва маънои боғбон, боғбони тоқзор, нигоҳбони боғи ангурро дар худ дорост [10, 144].

Хуни дили Ширин аст он май, ки диҳад **разбон**,
З-обу гили Парвиз аст, он хум, ки ниҳад **деҳқон** [12, 319].

Вожаи **деҳқон** дар таърихи забони тоҷикӣ ба маънои арбоби деҳа, соҳиби деҳа, қадхудо, деҳхудо, заминдори қалон фаҳмида мешуд. Айнаи замон дар миёни мардуми тоҷик ба маънои кишоварз, барзгар, киштукоркунанда истифода мешавад [19, 460].

Посбон-маънои қаровули шаб, муҳофизи шабона, ниғаҳдор, ниғаҳдоранда, муҳофиз, дидбонро дорад. Инчунин, ба маънои ситораи Зуҳал низ истифода мешавад [8, 88].

Амиреро, ки бар қасраш ҳазорон **посбон** буданд,
Ту акнун бар сари гӯраш калоғе бинӣ [12, 453].

Вожаи дигар **сайёд** мебошад, ки мураттиби «Фарҳанги форсии Амид» онро ба маънои қасе, ки бисёр сайд кунад, шикорчӣ, шикоргар, нахчиргар ва домёр шарҳ додааст [11, 831].

Сайёд зи баски дӯстам медорад,
Бастаст дар оғӯши қафас боли маро [12, 459].

Табиб-вожаи арабӣ буда, ҳам дар “Фарҳанги Амид” ва ҳам дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба як маъно, яъне пизишк, ҳақим, донандаи илми тиб, қасе, ки беморонро муолиҷа мекунад, шаҳр ёфтааст [11, 841].

Ин **табибони** ғалатбин ҳама муҳтолонанд,
Ҳамаро нусха бидарреду ба сар боз диҳед [12, 327].
Чаро Исо **табиби** мурғи худ нест,
Ки аъморо тавонад қард бино [12, 335].

Вожаи **соҳир** ҷиҳати баромадаш арабӣ аст ва дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба ду маънӣ шарҳ ёфтааст; 1. сеҳркунанда, чодугар; 2. беҳоб, шаббедор, шабзиндадор [10, 271]. Шоир дар ин байт онро ба маънои сеҳркунанда истифода бурдааст:

Ин аз он пурсад, ки охир номи ин фарзона чист?
В-он бад-ин гӯён, ки охир ҷойи ин **соҳир** кучо [12, 348]?

Вожаи **шубон** шакли арабишудаи ҷупон мебошад ва маънои галабонро дорад [10, 656].

Ҳастии Хоқонӣ аст ғорати ишқ, эй дарег,
Ҳарчӣ **шубон** парварид рӯзии **қассоб** шуд [12, 378].

Вожаи дигаре, ки шоир дар ин байт овардааст **қассоб** мебошад. Ин вожа решаи таърихияш арабӣ буда маънои он ки гову гӯсфандро барои гӯшт мекушад, гӯштфурӯш инчунин, маънои маҷозии бераҳм ҷаллодро дар худ дорост [10, 673].

Соқӣ- лафзи арабист ва маъноҳои обдеҳ, майкаш, шаробдихандаро дар худ ҷой додааст [8, 265].

Киштии май дошт **соқӣ**, мо ба ҷо лангар задем,
Гуфтӣ аз дарёи ҳастӣ барги маъбар сохтем [12, 402].

Ҳамин тариқ, истифодаи вожаҳои ифодагари шуғлу мансаб дар осори Ҳоконии Шервонӣ барои инъикоси воқеаву ҳодисаҳои таърихӣ ва фарҳангӣ ба маврид буда, манзалату шаҳомати осори шоирро беш намудааст. Адиб мувофиқи зарурати тарзи баёни фикру андеша дар назм вожаҳои ифодакунандаи касбу ҳунари давраи худро истифода карда, аз ҳисоби ин ганҷинаи бузург забони шеърӣ классикиро ғани гардонд. Вожаҳои ифодагари шуғлу мансаби дар осор истифодашуда кӯҳанбунёд буда, як миқдори онҳо мутааллиқ ба забони тоҷикӣ мебошанд ва миқдори дигарашон калимаҳои иқтибосии забони арабианд. Ҳангоми таҳлил маълум шуд, ки миқдори муайяни ин вожаҳо то ба имрӯз аҳамияти худро гум накардаанд. Баъзе вожаҳои корбастгардида ба гурӯҳи вожаҳои кӯҳнашуда дохил мешаванд, миқдори дигари вожаҳо ба савтиёти забони тоҷикӣ мувофиқу муносиб гардонида шуда, имрӯз аз рӯи дараҷаи истифода серистеъмол ҳастанд ва бархеи дигар маъноӣ худро тағйири дода бо маъноӣ нав истифода мешаванд. Таҳлили ин гуна воҳидҳои луғавӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки шоир маъно ва хусусияти истеъмоли луғати шуғлу мансаб ва касбу корро риоя намуда, мафҳумҳои дар байни халқ маълумбударо ба кор бурдааст.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Гулназарзода Ж.

Адабиёт:

1. Забехуллои Сафо. Таърихи адабиёти Эрон / С. Забехулло Ҷилди 1. – Душанбе, 2001. – 160с.
2. Кабилов Ш. Сухан аз арши барин омадааст / Ш. Кабилов. – Душанбе, 2014. – 263 с.
3. Камолиддинов Б. Сухандонон сухан санҷида гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 171 с.
4. Қосимова, М. Н. Об дар «Шоҳнома»-и Абдулқосими Фирдавсӣ / М. Н. Қосимова – Душанбе, 2003. – 102 с.
5. Қосимова М. Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи “будан” дар “Кушоиш ва раҳиш”-и Носири Хусрав // Забон – рӯки тоат. Китоби дуюм. – Душанбе, 2004. С.9 – 15.
6. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ / М. Муҳаммад. Ҷ.1. – Техрон, 1996. – 1472 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Москва, 1969. – 951 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Москва, 1969. – 951 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 950с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, 2008. – 945с.
11. Фарҳанги форсии Амид. Техрон: Мелоди нур, 1389. – 1088с.
12. Хони маънӣ (Мунтахаби ашъори Анвари Абевардӣ, Адиб Собирӣ Тирмизӣ ва Ҳоконии Шервонӣ) – Душанбе: Адиб, 2011. – 480 саҳ.
- 13.

ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ ШУҒЛУ МАНСАБ ВА КАСБУ КОР ДАР ОСОРИ ҲОКОНИИ ШЕРВОНӢ

Дар мақола вожаҳои ифодагари шуғлу мансаб ва касбу кор дар осори Ҳоконии Шервонӣ, ки як қисми онҳо дар забони адабии муосири тоҷик мавриди истифода қарор доранд, таҳлилу тадқиқ шудаанд. Вожаҳои шуғлу мансаб ва касбу кор як қисми таркиби луғавии забони моро ташкил медиҳанд. Шоирону адибон низ вобаста ба тасвири ҳолату муҳит ва тарзи баёну услуб барои ба ҳадаф расидан вобаста ба мавзӯ ва мазмун ин гурӯҳи вожаҳоро истифода мебаранд. Аз осори бозмондаи Ҳоконӣ маълум мешавад, ки шоир аз касбу кор, пешаву ҳунари мардуми замонаш ба хуби огоҳӣ дошт. Дар осори ӯ як гурӯҳ вожаҳои шуғлу мансаб гирд омадаанд, ки далели дар гузашта ривочу равнақ доштани пешаву касбҳои зиёди халқи тоҷик мебошад. Ҳамчунин дар мақола оварда шудааст, ки вожаҳои ифодагари шуғлу мансаби дар осор истифодашуда кӯҳанбунёд буда, як миқдори онҳо мутааллиқ ба забони тоҷикӣ мебошанд ва миқдори дигарашон калимаҳои иқтибосии забони арабианд ва ҳангоми таҳлил маълум шуд, ки миқдори муайяни ин вожаҳо то ба имрӯз аҳамияти худро гум накардаанд.

Калидвожаҳо: маъно, вожа, шуғл, мансаб, касб, кор, муаллим, устод, шубон, арбоб, таркиб.

СЛОВА, ВЫРАЖАЮЩИЕ РОД ЗАНЯТИЙ И КАРЬЕРУ В ТВОРЧЕСТВЕ ХАКАНИ ШАРВАНИ

В статье анализируются и исследуются слова, обозначающие род занятий и профессию в произведениях Хакани Шарвани, некоторые из которых используются в современном таджикском литературном языке. Слова род занятий, карьера и профессия входят в словарный запас нашего языка. Поэты и писатели также используют эту группу слов в зависимости от описания ситуации и обстановки, а также способа выражения и стиля достижения цели в зависимости от предмета и содержания. Из сохранившихся произведений Хакани видно, что поэт был хорошо знаком с профессиями, обычаями и ремеслами людей своего времени. В его произведениях собрана группа слов рода занятий и карьеры, что является доказательством процветания многих профессий таджикского народа в прошлом. Также в статье указано, что использованные в произведениях слова являются древними, часть из них принадлежит таджикскому языку, а часть являются словами, производными от арабского языка, и в ходе анализа установлено, что определенное количество этих слов не утратили своего значения и по сей день.

Ключевые слова: значение, слово, занятие, должность, профессия, работа, преподаватель, учитель, пастух, деятель, структура.

WORDS EXPRESSING OCCUPATION AND CARRIER IN KHOQANATE SERVANT'S WORK.

The article analyzes and studies the words denoting occupation, position, and profession in the works of Khoqanate Shervani, some of which are used in modern Tajik literary language. The words occupation, carrier and profession are part of the vocabulary of our language. Poets and writers also use this group of words to describe the situation and environment, and to achieve their goals based on the subject and content. It is clear from Khoqani's surviving works that the poet was well aware of the professions, trades, and crafts of the people of his time. His works contain a group of words for occupations and positions, which is evidence of the prosperity and development of many professions of the Tajik people in the past. The article also states that the words used in the works are ancient, some of them belong to the Tajik language and some of them are words derived from the Arabic language, and during the analysis it was found that a certain number of these words have not lost their meaning to this day.

Keywords: meaning, word, occupation, position, profession, work, teacher, master, shepherd, elder, order.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шафоати Сангихмад* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, омӯзгори кафедраи забониносии ва рӯзманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 988-70-04-70

Сведения об авторе: *Шафаати Сангихмад* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, преподаватель кафедры лингвистики и журналистики. Адрес: 734019, г. Душанбе, Таджикистан, ул. Мохаммадиева, 17/6. Телефон: 988 70 04 70

About the author: *Shafoati Sangihmad* - International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, lecturer of the Department of Linguistics and Journalism. Address: 734019, Dushanbe, Tajikistan, Muhammadiyev Street, 17/6. Phone: 988 70 0470

Наҳви забони тоҷикӣ маҳсули рушд ва инкишофи давраҳои гуногуни забони тоҷикӣ буда, марҳилаҳои гуногунро дар бар мегирад. Инкишофи дохилии ҳар як забон ба вижагиҳои хоси грамматикӣ ва фонди луғавии он, ки бо ҳам алоқаи ногусастанӣ доранд, вобаста аст. Ба қавли профессор Д.Т. Тоҷиев “Категорияҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ натиҷаи инкишофи дурударози таърихӣ мебошад” [Тоҷиев 1955, 4]

Ибора мисли калима ба гурӯҳи воситаҳои муҳобироти забон дохил шуда, муносибати байни ашёу ҳодиса ва аломату амалро мефаҳмонад. Ибора баръакси калима мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамояд. Ҷузъҳои ибора дар шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикӣ калима мебошад. Ин мустақилияти грамматикӣ имконият медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои ибора дигар калимаҳои эзоҳдиҳанда дохил шаванд.

Забоншинос Қосимова М.Н. доир ба ҷузъҳои ибора чунин овардааст: “Калимаи мустақиле, ки бо воситаҳои гуногуни наҳвӣ калимаи мустақили дигарро ба худ тобеъ мекунад, калимаи асосӣ (компонент ё ҷузъи асосӣ) ном дорад. Калимаеро, ки ба компоненти асосӣ тобеъ шуда онро шарҳу эзоҳ медиҳад, калимаи тобеъ (компоненти тобеъ) меноманд” [Қосимова 2013, 104].

Бояд зикр кард, ки ибораҳои сифатӣ пас аз ибораҳои исмӣ гурӯҳи калони ибораҳои наҳвиरो ташкил мекунанд. Дар ибораҳои сифатӣ калимаи асосӣ сифат буда, калимаи тобеъ ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ дорад [Грамматика 1986, 50].

Ибораҳои сифатӣ вобаста ба хусусияти луғавию грамматикӣ ҷузъҳо муносибатҳои объектӣ, замон, масоҳат, макон, хилоф, маҳдудият, маҳрумият, муайянқунандагӣ, дарача, мутобиқат ва ё номутобиқат, қиёс ва ғайраро ифода мекунанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки сифат хусусияти тобеъшавӣ дошта, ҳамеша ба исм ва ё феъл тобеъ шуда меояд. Аз ин лиҳоз, ибораҳои сифатӣ ё дар дохили ибораи исмӣ ва ё дар дохили ибораи феълӣ сурат мегирад: *он қадар барояш азиз [с. 11], торафт овозаи насттар [с. 14].*

Ҳамзамон, вобаста ба ибораҳои сифатӣ забоншинос Хоҷаев Д. чунин андеша дорад “Ҳамин хели ибораҳои сифатӣ аксар вақт дар дохили ибораҳои исмӣ чун ҷумлаи пайрави муайянқунанда он исмро аз ҷиҳатҳои гуногун эзоҳ медиҳанд. Аз ин рӯ, гоҳо ин ду воҳиди наҳвиरो ба ивази якдигар қор фармуда, айнан ҳамон як маъно мазмунро ҳам бо ибораи сифатӣ ва ҳам бо ҷумлаи пайрави муайянқунанда додан мумкин аст” [Хоҷаев 2021, 112].

Одатан, дар сохтани ибораҳои сифатӣ чунин хелҳои алоқаи наҳвӣ қорбаст мешаванд: алоқаи пешояндӣ, алоқаи пасояндӣ, алоқаи пешояндию пасояндӣ, алоқаи ҳамроҳӣ, алоқаи изофӣ, алоқаи изофию пешояндӣ, алоқаи изофию пасояндӣ.

Ибораҳои сифатӣ аз ҳама зиёдтар бо ёрии алоқаи вобастагӣ таркиб меёбанд. Мисол: *барои аҷамиҳо мояи гурур [с. 57], халтапалави бо гӯшти мурғ [с. 62].*

Ибораҳои сифатӣ бо пешояндҳои асли сохташаванда гурӯҳи калонтарин ва серистеъмолтарини ибораҳои сифатиро ташкил менамоянд, ки чанд намунаи онро аз осори бадеии Сотим Улуғзода мавриди таҳқиқ қарор медиҳем:

Ибораҳои сифатӣ пешояндӣ: Ибораҳои сифатӣ бо пешоянди *аз* таркибан дукалимагӣ ва секалимагӣ буда, муносибатҳои қиёсӣ, масоҳавӣ, замонӣ, объектӣ, сабаб ва натиҷа, маҳрумият ва ғайраро ифода мекунанд. Ин намуди ибораҳоро Сотим Улуғзода дар асарҳои хеле зиёд истифода намудааст: *аз дидаи хаёлаш дур [с. 11], аз наштаи май сархуш, аз навои чанг маҳзуз [с. 13], аз адолат дур [с. 30], аз ҷамоат баландшуда [с. 39], аз ҷоҳилон холӣ [с. 39], аз ҳама ақиб [с. 41], аз зиндон озод [с. 68].*

Ибораҳои сифатӣ пешояндӣ чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

а) Ифодаи муносибати қиёсӣ. Доираи муносибати қиёсӣ бисёр васеъ мебошад. Дар ин ибораҳо ҳамчун чузъи асосӣ сифати аслий ва чун чузъи тобеъ исм, ҷонишин ва масдар истифода мешаванд: *аз дигарон бошукӯҳтару назарработар [с. 41], аз муқаррарӣ баландтар [с. 22], соҳибандешатар аз он [с. 19],*

б) Ифодаи муносибати объектӣ. Чунин намуди ибораҳои сифатӣ дар насри бадеии Сотим Улуғзода хеле ба маврид корбаст шудаанд: *аз дард хашигин [с. 120], аз зарби беамони шамшеру гурзу найзаҳои баҳромӣён [с. 120].* *Аз лутфу карамаш бенасиб [с. 91].*

Ин ибораҳо аз ҷиҳати маъно бо ибораҳои алоқаи изофӣ муродиф мебошанд. Чунончи, муқоиса менамоем: *аз тамошогарон пур [с. 41].*

Ин ибораро метавонем ба иборати изофӣ баргардонем: *пури тамошогарон* ва монанди ин.

в) Ифодаи муносибати сабабу натиҷа. Дар сурат гирифтани ибораҳои ифодакунандаи муносибати сабабу натиҷа ба сифати чузъи асосӣ сифатҳои аслий ва ҳамчун чузъи тобеъ исму масдар истеъмоли мешаванд: *шифту деворҳои аз дуди оташдони кунҷакӣ сиёҳаишта [с. 142], аз дард хашигин [с. 120],*

г) Ифодаи муносибати масоҳа. Барои ташкили ибораҳо, ки ин маъноро ифода мекунанд ба вазифаи чузъи асосӣ сифатҳои дорои мафҳуми масоҳат ва ҳамчун чузъи тобеъ исмҳои маъноӣ макон, ҷонишинҳои шахсӣ, нафсӣ, ишоратӣ истифода мешаванд: *аз донишу хирад дур [с. 93], аз сарой берун [с. 91].*

ғ) Ифодаи муносибати замон. Дар ибораҳои дорои ин муносибат маъноӣ чигунагӣ бо тобиши замон шарҳу эзоҳ меёбад. Мисол: *сол ба сол тавонотар ва нодортар [с. 92].*

д) Ифодаи муносибати макон: Мусаллам аст, ки ифодаи муносибати макон низ дар романи “Фирдавсӣ” дар чунин намуди ибораҳо дида мешавад. Ибораҳои ифодакунандаи муносибати маконӣ бисёр серистеъмолянд: *дар майдони ҷанг боҳунару ботадбир [с. 121], дар нишеби тепаҳо чаридан [с. 250], нидоҳои ҳавохоҳонаи аз ҷамоат баландшуда [с. 39].*

Ибораҳои бо пешоянди **дар** вобаста ба маъноӣ луғавии чузъҳои муносибати маконӣ, замонӣ, пуркунандагӣ, маҳдудият ва ғайраро нишон дода метавонанд. Чунончи: *дар маҳфилҳо овози шоирон баланд, дар масҷиду мадрасаҳо мунозираи олимон дар авҷ [с. 5], дар хона гамгусор [с. 71], дар миёна муаллақ [с. 90], баргҳои зарди дар шохи дарахтон монда [с. 264].*

Ибораҳои бо пешоянди **ба** аз ҷиҳати сохт гуногун буда, аз рӯйи маъноӣ муносибати маҳдудӣ, масоҳавӣ, замонӣ, монандӣ, дараҷагӣ ва таъинотро ифода менамоянд: *ба зевари шеър ороста [с. 10], ба қаҳрамононаи дилбаста [с. 11], ба ҳоким маълум [с. 29], ба вай содиқ [с. 79], ба маротиб бехтару ҷозибтар [с. 86], ба вай маълум [с. 90], ба вай ҳолдон [с. 91], ба қиёфа зоҳиду обид [с. 194],*

Акнун гуфтори ӯ дар бораи ашъори дилангези шоир дар онҳо ҳиссиёти ноҳуши наздик ба нафрат карда буд [с. 25].

Ифодаи муносибати мутобиқат. Дар ифодаи ин муносибатҳои наҳвӣ маъноӣ луғавии чузъи асосӣ аҳамияти калон дорад: *шояд ба вай номуносиб [с. 82].*

Ифодаи муносибати таъинот. Дар ибораҳои ифодакунандаи муносибати таъинот ба сифати чузъи тобеъ бештар исмҳои амалу ҳаракат ва ё исмҳои бо ин мафҳум алоқаманд, исми конкрет ва ҷонишинҳои шахсиву нафсӣ истифода мешаванд. Чунончи: *То гашти рӯз душман ба кулӣ мағлуб ва худи ҳоқон кушта гардид... [с. 120].*

Ифодаи муносибати дараҷа. Дар ин гурӯҳи ибораҳо муносибати дараҷавӣ бо тобиши объектӣ омехта ифода ёфтааст, масалан: *ба вай содиқ [с. 79], ҳунари хонандагиаш ба авҷи камол расида [с. 110], дар остинаш ба қадри ним ангушт чок [с. 73]* ва монанди ин.

Гумон мекунад, ки инҳо ба вай содиқ хоҳанд монд? [с. 79].

Ифодаи муносибати монандӣ. Чузъи асосии ин ибораҳо аз ҷиҳати луғавӣ бисёр маҳдуд аст. Ба ин вазифа танҳо сифати аслии монанд истифода мешавад: *шаҳрашон ба шаҳри мурда монанд [с. 80].*

Ибораҳои бо пешоянди бо. Ибораҳои сифатии бо ин пешоянд муносибатҳои объектиро бо тобиши муқоиса, масоҳат ва мутобиқат ифода менамоянд: *Инак, як дастаи бо машаққат аз дара баромадаро Чубина ба осонӣ шикаст дод* [с. 120]. *Аз ин гузашта, ман ҳеҷ гоҳ бо панду рағйи ҳасудони дагонеша кор набастаам ва аз ин баъд ҳам намебандам* [с. 124].

Ибораҳои бо пешоянд омадаро Сотим Улуғзода дар асарҳои бадеӣ хеле зиёд истифода намудааст, ки аз забондонии нависанда гувоҳӣ медиҳад: *ангуштарини тилло бо нигини лаъл* [с. 76], *ҷавони хушсурате бо ранги парида ва ҷашмони шаҳлои қаҳролуд* [с. 79].

Инчунин, ин ибораҳо дар қолаби ибораҳои изофӣ низ ифода мешаванд. Ин намуди ибораҳо метавонанд муносибатҳои ҳолат ва хусусиятро низ мефаҳмонанд. Масалан:

ангуштарини тилло бо нигини лаъл – ангуштарини тиллои бо нигини лаъл [с. 76],
ҷавони хушсурате бо ранги парида ва ҷашмони шаҳлои қаҳролуд – ҷавони хушсурати бо ранги парида ва ҷашмони шаҳлои қаҳролуд [с. 79].

Ибораҳои бо пешоянди аслии то муносибатҳои замонӣ, маконӣ ва миқдорро бо тобишҳои гуногун ифода мекунанд. Ибораҳои бо пешоянди **то** низ дар асар фаровон истифода шуда, тобишҳои гуногуни маъноӣ доранд:

Тобиши маъноии макон: *то ба дурдасттарин гӯшаҳои мамлакат* [с. 94],

Тобиши маъноии замон: *то ҷавдарав нопадид* [с. 71],

Ибораҳои бо пешоянди барои. Ибораҳои бо пешоянди *барои* бисёр серистеъмоли буда, аз ҷиҳати ифодаи муносибати нахвӣ гуногунанд. Ба сифати ҷузъи тобеи ин ибораҳо исмҳои шахс, исмҳои вобастаи мафҳуми амалу ҳаракат, ҷонишинҳои шахсӣ, таъинӣ, нафсӣ, номуайяний ва инчунин, масдар истифода мешаванд. Ибораҳои мазкур муносибатҳои объектро бо тобиши таъинот, мутобиқат ва маҳдудият ифода намуда, аз ҷиҳати сохт дукалимагӣ ва аз ду калима зиёд мешаванд: *барои эронӣён муқаддас*.

Он харобаҳои барои эронӣён муқаддасро бояд зиёрат кард... [с. 82].

Ибораҳои сифатии бо пешояндҳои номӣ. Ибораҳои бо пешоянди **мисли**, **ҳамчун** ва вариантҳои он **ҳамчу**, **чун**, **чу** муносибати монандиро ифода карда, аз бобати сохт ду ва секалимагӣ мешаванд. Ин ибораҳо бо ибораҳои пешояндҳои **монанди ва мисли** муродифанд:

Фирдавсӣ ҳамчун бемори бемадор аз зин фурумада дар канори роҳ нишаст [с. 84]. *Абдуллоҳ дам фуру бурд, мисли ин ки якбора забонаш аз гуфтор монда буд...* [с. 84].

Ногуфта намонад, ки ибораҳои сифатӣ ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ низ сохта мешавад. Дар ин гуна ибораҳо ҷузъи тобеъ пеш аз ҷузъи асосӣ ҷой мегирад. Ба сифати ҷузъи тобеъ дар ин гуна ибораҳо зарф ва исм меояд. Ибораҳои мазкур муносибатҳои замониву маконӣ, миқдору дараҷа ва монандиро ифода мекунанд: *торафт овозаи пасттар* [с. 14], *ҳамон қадар меҳрубон ва ғамхор* [с. 54].

Ибораҳои сифатиро аз рӯи ифодаи сарфӣ (морфологӣ): ҷузъи асосӣ ва ифодаи муносибати дастурӣ дар осори бадеии Сотим Улуғзода чунин гурӯҳбандӣ намудем:

А) Ибораҳои сифатӣ бо исм. Тартиби ҷойгирии ҷузъҳои ибораҳои сифатӣ чунин аст: ҷузъи тобеъ + ҷузъи асосӣ: ҷузъи асосӣ + ҷузъи тобеъ: **(овози) нур аз аламу ҳасрат – нури аламу ҳасрат**. Ё дар ҷойи дигар, бо алоқаи ҳамроҳӣ (*дафтар*) **нур аз хати майдаи нимкур – нури хати майдаи нимкур**.

Бону бо табу тоб дар бистар хобида мегиристу менолид, овози нур аз аламу ҳасрати ӯ ҳанӯз дар гӯши Абӯ Дулаф танин дошт [с.248]. *Боз рӯи мизи пасти васеъ дафтари борику дарозе хобидааст, саҳифаҳои дафтар нур аз хати майдаи нимкур - қайдҳои хотиротии шоиранд аз мутолиаи ахбору осори форсӣ, арабӣ, паҳлавӣ ва ҳам ривояту афсонаҳо, ки дostonсарои нурҳавсала дар шаҳрҳои Эрону Турон гашта, онҳоро аз нақли ровиёни зинда навишта гирифтааст* [с. 10].

Гуфтан ба маврид аст, ки дараҷаи истеъмоли ҳелҳои алоқаи нахвӣ ибораҳои сифатӣ яқхела нест. Дар забони имрӯзаӣ тоҷик сифатҳои ҳастанд, ки аз сифати феълии забони арабӣ ба вучуд омадаанд. Азбаски ин сифатҳо дорои маъноӣ амалу ҳаракатанд, бо роҳи алоқаи пешояндӣ, пасояндӣ, ҳамроҳӣ ва изофӣ ба осонӣ эзоҳдиҳанда гирифта, ибораҳои сифатиро

ташкил мекунанд. Ин ибораҳои сифатии пешояндӣ қолаби изофӣ низ доранд: **бо назари тақаббур, бо лаҳни хушомадомез** [с. 66].

Б) Ибораҳои сифатӣ бо сифат. Ибораҳои сифатӣ бештар бо сифати аслии меоянд. Аксари ибораҳои истифоданамудаи нависандаро дар асар ибораҳои сифатии чузъи тобеаш сифат ташкил медиҳад: *Аммо аз гуфтугӯ бо он бадтинати баддимоз гайр аз ранҷи хотиру пушаймонӣ чӣ ҳосил* [с. 32]. *Дар бомҳои настаки ҳамвор зардолу, шафтолу барои хушконидаи паҳн карда шудаанд* [с. 119]. *Атрофиёни қачсалиқаи мамдуҳ, ё ки бахилони бадсиришт шеъри шоирони ғарибро назди мамдуҳ хоки кӯча мекунанд* [с. 61]. *Оё ин коҳили худхоҳ оиларо саробонӣ карда метавониста бошад?* [с. 74]. *Фирдавсӣ бо каммадориҳои пирона ба пешвози меҳмононаш бархост* [с. 244]. *Вай марди синнаш аз панҷоҳ боло, фарбеҳи шикамқалон буд, ба тан ҷомаи аширофонае аз порчаи мулавлани шуштарӣ ва ба по қафиш муҷаллое аз чарми гаронбаҳо дошт* [с. 133]. *Ниёғони мо кундтабъони хушқидадимоз набуданд, мардуми хуизавқ будаанд, ки зебоиро дӯст медошта ва мепарастиданд* [с. 25]. *Бандаро кори як нафар бечораи беғуноҳ, ки бо тухмати қарматиғӣ ҳабс шудааст, ба ҳузури ҷаноби олий кашонд...* [с. 67].

Ибораҳои сифатӣ бо чузъи сифат дар шакли ибораҳои мураккаб низ қор фармуда шудаанд. *Чунончи: Мӯйдарози ниҳоят серриш (с.84). Гоҳ-гоҳ каф ба каф мезад ва он гоҳ марди настаки кӯсаи дастдарозе бо башараи пуроҷинг пайдо мегардиду бо амри ҳоким дусе нафар духтаронро, ки канизаконаш буданд, ҳамроҳи танбӯриву доирадаст меовард, духтарони соҳибҷамол, пероҳани ҳарири шаффоф бар тан, ба сози мусиқӣ ба рақс мебаромаданд ё ки созандаву сарояндагон даромада бо суруду нағмаашон табъи ҳокимро чоқ мекарданд* [с. 31].

Дар ҳар ду мисоли овардашуда, чузъҳои ибора бо алоқаи изофӣ ба ҳам пайваस्त шудаанд.

В) Ибораҳои сифатӣ бо сифати феълӣ. Чунин намуди ибораҳо низ дар романи “Фирдавсӣ” хеле зиёд буда, нависанда онҳоро бамаврид истифода намудааст: *Шоирӣ шохдӯст ва тарсу дар ҳаққи шох суханони нешдори занандаро ёрои бар забон овардан надошт* [с. 246]. *Аммо толеъ ба Дақиқӣ бевафой карду вай ногаҳон ба дастӣ гуломаи кушта гардид* (с.57).

Чи хеле ки аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, воситаҳои асосии алоқаи грамматикӣ чузъҳои ибора бандаки изофӣ, пешоянҳо, пасоянҳо, тартиби калима ва интонатсия аст. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик доираи истифодаи бандаки изофӣ ва пешоянҳо хеле васеъ ва муносибатҳои наҳвие, ки ба воситаи онҳо ифода мешавад, гуногун мебошанд.

Ҳамин тавр, дар осори бадеии Сотим Улуғзода ибораҳои сифатӣ хеле бамаврид истифода шуда, он аз ҷиҳати сохту таркиби ибораҳо ва вижагиҳои ибораоронии нависанда дарак медиҳад. Инчунин, оид ба тарзу воситаҳои алоқаи ибораҳо дар роман, хели ибораҳо аз рӯйи ифодаи сарфӣ (морфологӣ): чузъи асосӣ ва ифодаи муносибати дастурӣ мисолҳои зиёде оварда шудааст, ки дар омӯзиши ин қисмати наҳви забони тоҷикӣ аз аҳамият холӣ нестанд.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Қосимов О.

Адабиёт:

1. Абдурахимов, С. Дар бораи ибораҳо / С. Абдурахимов // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1970, № 7.
2. Абдурахмонов, У. Ибораҳои омехтаи масдарӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / У. Абдурахимов // Мактаби советӣ, 1978, №7. – С.15.
3. Акрамов, М. Ибораҳои сифатии забони тоҷикӣ / М. Акрамов. – Душанбе, 1977.
4. Аслиддинов, С. Мулоҳизаҳо оид ба алоқаи вобастагӣ / С. Аслиддинов // – Масъалаҳои фил. тоҷик. – Душанбе, 1967.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, Қисми 2. – Душанбе, 1986. – 372 с. С.50.
6. Қосимова, М.Н. Ганҷи сухан / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. – 2013. – 620 с., С.104.
7. Норматов, М. Ибораҳои масдарӣ ва сохти онҳо / М. Норматов // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 2003. – С.15-28.

8. Тоchieв, Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке / Д.Т. Тоchieв. – Сталинабад, 1955. – С. 4

ИБОРАИ СИФАТӢ ВА КОРБУРДИ ОН ДАР ОСОРИ БАДЕИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Мақола ба тахлилу баррасии ибораи сифатӣ ва корбурди он дар осори бадеии Сотим Улуғзода бахшида шудааст. Масъалаҳои назариявӣ ва амалии ибораҳо дар забоншиносии тоҷик ҳаллу фасл гардидааст, вале вижагиҳои корбурди ибораҳои сифатӣ дар осори адибони муосири тоҷик, ба хусус осори адабии Сотим Улуғзода ғайри таҳқиқ нашудааст. Бинобар ин, омӯзиши вижагиҳои сохтори маъноии ибораҳо яке аз масъалаҳои марказии илми наҳв боқӣ мемонад.

Муаллиф қайд намудааст, ки Сотим Улуғзода дар истифодаи қабатҳои наҳвии забон ва меъёрҳои ибораориву ҷумлабандӣ хеле эҳтиёткор аст. Махсусан, дар баёни фикр нависанда хеле мохир ва дақиқкор буда, ба шогирдон ва нависандагони ҷавон мактаби адабии бузург ва макони сухани ноби тоҷикӣ аст.

Дар мақола, асосан, ин наҳви ибораҳо бо мисолҳо аз осори бадеии Сотим Улуғзода таҳлил шудаанд, ки нависанда аз он хеле фаровон истифода намудааст.

Калидвожаҳо: наҳв, ибора, тобиш, ҷузъ, муносибат, хусусият, нависанда, сифат.

ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ СОТИМА УЛУҒЗОДА

Статья посвящена анализу и обзору прилагательное словосочетания и его употребления в художественной прозе Сотим Улуғзоде. Теоретические и практические вопросы словосочетания в таджикском языкознании решены, но особенности употребления качественных словосочетаний в произведениях современных таджикских писателей, особенно в произведениях Сотима Улуғзоды, до конца не исследованы. Поэтому изучение структурных и семантических особенностей словосочетаний остается одним из центральных вопросов науки грамматики.

Автор отметил, что Сотим Улуғзода очень осторожно использует грамматические пласты языка, нормы фразеологии и построения предложений. В частности, писатель очень умело и точно выражает свои мысли и является прекрасной литературной школой и местом лучшей таджикской речи для студентов и молодых писателей.

В статье, главным образом, данный тип выражений анализируется на примерах из творчестве Сотима Улуғзоды, которые писатель часто использовал.

Ключевые слова: грамматика, выражение, тон, компонент, связь, особенность, писатель, качество.

ADJECTIVE PHRASE AND ITS USE IN THE FICTION OF SOTIMA ULUGZODA

The article is devoted to the analysis and review of the adjective phrase and its use in the fiction of Sotim Ulugzoda. Theoretical and practical issues of word combinations in Tajik linguistics have been resolved, but the features of the use of qualitative word combinations in the works of modern Tajik writers, especially in the works of Sotim Ulugzoda, have not been fully studied. Therefore, the study of the structural and semantic features of word combinations remains one of the central issues of the science of grammar.

The author noted that Sotim Ulugzoda very carefully uses the grammatical layers of the language, norms of phraseology and sentence construction. In particular, the writer expresses his thoughts very skillfully and accurately and is an excellent literary school and place of the best Tajik speech for students and young writers. The article mainly analyzes this type of expression using examples from Sotim Ulugzoda's fiction, which the writer often used.

Keywords: grammar, expression, tone, component, connection, feature, writer, quality.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсунова Бибиҷон Ғаниҷонова – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигорӣ. **Нишонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 987532524

Сведения об авторе: Юсунова Бибиҷон Ғаниҷонова - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзоде, кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 987532524

Information about the authors: Usupova Bibijon Ghanijonovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Linguistics. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 987532524

Дар даврони соҳибистиқлолӣ дар кишвар бо сиёсати пайгирони роҳбарияти давлату ҳукумат, хоса Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маорифро соҳаи афзалиятнок ва калидӣ қарор дода, баҳри беҳбуд бахшидани соҳа талашҳои зиёде анҷом доданд. Дар ин давра ба соҳаи маориф як қатор истилоҳҳои нав ворид гардида, фонди луғавии он бою ғанӣ гаштааст.

Дар забоншиносии тоҷик мафҳуми истилоҳ ҳанӯз аз давраҳои бостон пайдо шуда, дар осори мондагори олимону донишмандони тоҷик мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Истилоҳ аз калимаи латинии *Terminus* гирифта шуда, маънояш ҳад, ҳудуд, сарҳад, аломати ҳудудӣ мебошад. Ё ба таври дигар истилоҳ калима ё ибораест, ки мафҳуми ба илм, техника, санъат, тиб ва дигар самтҳои марбутро аниқу муайян менамояд. Фарқи термин аз калимаҳои умумистеъмолий, ки одатан сермаъно мешаванд, дар он аст, ки вай чун қоида, ба як маъно маҳдуд мебошад. Вижагиҳои ифодакунандаи эҳсосотӣ надорад. Вожаҳои зиёде дар дохили як истилоҳот истифода мешавад. Чунончи дар соҳаи илми забоншиносӣ (савтиёт, сарф, наҳв, баёнӣ ва ғайра), дар адабиётшиносӣ (вазн, қофия, радиф, аруз), дар ҳуқуқшиносӣ (конститутсия, қонун, кодекс, шахрванд, муносибатҳои ҳуқуқӣ) ва монанди инҳо. Агар доираи қорбурди истилоҳҳо васеъ гардад, мумкин аст, ба якҷанд истилоҳот низ дахлдор шавад, ба мисли калимаи ассимилятсия, ки дар илми забоншиносӣ, биология ва этнология истифода мешавад. Дар ҳолати доираи истифодаи терминҳо васеъ шудан, мумкин аст, ки онҳо вижагиҳои аввалаи худро суст ва ниҳоят гум кунанд. Ба андешаи истилоҳшинос Ҳусейнов Ҳ. “Баъзе терминҳои соҳаи адабиётшиносӣ ва санъатшиносӣ ҳоло чунин хусусият пайдо кардаанд: портрет, услуб, дуэт, образ, сюжет ва амсоли инҳо. Чунин вижагиҳоро баъзе терминҳои забоншиносӣ ҳам доро гардидаанд. Аммо бисёр терминҳо дар ифодаи аввалаи худ, хусусияти маҳдуд - маъноӣ ба ихтисос маҳсусдоранд (аффриката, проклитика, агонтицизм, силлогизм ва ғ.)» [Ҳусейнов, 1983, 185-186.]. Муаллифони китоби таълимии «Лексикаи забони адабии тоҷик» Муҳаммадиев М, Талбакова Ҳ. ва Нурмаҳмадов Ю. вожаи «истилоҳ»-ро чунин маънидод намудаанд: «Истилоҳ ё термин (аз латинии *terminus* – ҳад ҳудуд) калима ё ибораест, ки мафҳуми ба илм, истеҳсолот, санъат ва соҳаҳои дигари ҳаёт мансуббударо бо маъноӣ ягона ифода менамояд» [Муҳаммадиев, 1997, 124.]. Ин муаллифон, ҳамчунин, хусусияти «тамоил ба сӯйи якмаъноӣ»-и истилоҳро таъкид кардаанд. Муаллифи «Муқаддимаи забоншиносӣ» Норматов М. истилоҳро чунин шарҳ додааст: «Терминҳо калимаҳои маҳсус буда, дорои як маъноанд ва бо ин хусусияти худ аз калимаҳои одии муқаррарӣ ва маҳсусан сермаъноӣ фарқ мекунанд» Истилоҳ ба монанди калимаҳои одии сермаъно ба матн эҳтиёҷ надорад. Вай на танҳо дар доираи забон, балки дар доираи соҳаи худ бояд як маъноро ифода кунад, зеро сермаъноӣ камбудӣ ва норасоии термин аст [Норматов, 1995, 48.].

Як нуқтаро бояд тазаккур дод, ки то ҳол байни забоншиносон роҷеъ ба таърифи мушаххаси истилоҳот ва қорбурди он назару андешаҳои мухталиф ҷой доранд. Гузашта аз ин, масъалаи ба истилоҳ мансуб будани падидаҳои муродифот, ҳамгунагӣ ва сермаъноиву тазодӣ то ҳол ҳалли худро дар луғатшиносӣ наёфтааст.

Истилоҳу истилоҳшиносӣ қай боз тавачҷуҳи забоншиносонро ба худ ҷалб карда бошад ҳам, то ҳол дар байни олимони роҷеъ ба дарки амиқи ин мафҳум баҳсу мунозираҳои илмӣ давом дорад.

Азбаски мавзуи мавриди таҳқиқ қарордода, оид ба истилоҳи соҳаи маориф аст, мехостем доир ба худӣ мафҳуми маориф равшанӣ андозем. Маориф як соҳаи муҳимми ҷомеа ба шумор рафта, олимону забоншиносонро зарур аст, ки вожагони соҳавиро аз луғоти умумистеъмоли ҷудо намуда, мавриди қорбурди истилоҳҳои ин соҳаро васеъ намоянд. Аз ин

рӯ, зарур мешуморем, ки фикру андешаҳои худро роҷеъ ба бархе аз истилоҳоти калидии бахши «маориф» баён намоем. Агар ба асли баромади вожаи «маориф» назар афканем, он арабиасос буда, ба маънии маъруф, машхур ва маъмул дарҷ ёфтааст. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ, қисми 1, истилоҳи мазкур бо ду маънӣ омадааст: «Маориф 1. Маърифат, маориф 2. Маъруф; а) маориф ва машоҳир, маъруфан ва машхуран одамони бузург, саромадони давр; Маош. 1. зиндагонӣ, умргузаронӣ, рӯзгузаронӣ. Маош кардан, зиндагӣ кардан, умргузаронидан, ҳаёт ба сар бурдан. Воситаҳои зиндагӣ, ҳамчун хӯрок, нӯшидани, пӯшок ва ғ. [Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969, с.639].

Инчунин, истилоҳи дигаре, ки дар ташаккули як қатор истилоҳу ибораистилоҳоти соҳаи «маориф» ҷойгоҳи хоса дорад, ин вожаи «мактаб» ба шумор меравад. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи мазкур чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: «Макотиб.1. мактаб. Макотиб .2. мактуб. Мактаб – ҷойи омӯзиши бачагон, дабистон [1, с.626]. Гунаи форсии он дабистон буда, дар нутқи гуфтугӯӣ чун дабистон-дабиристон, мактаб, мактабхона истеъмол мегардад. Муодили чинии он 学校 бо чор маънӣ ба қор меравад:1) 学校 мактаб; 2) 教育 – таълим, тадрис;3) 学校教育 – таълим дар мактаб; 4) 学校楼 – бинои мактаб.

Мавриди зикр аст, ки дар даврони ҷаҳонишавӣ ба таркиби фонди луғавии забони тоҷикӣ як қатор калимаву истилоҳоти забони бегона ворид гардида, қисми зиёди онҳо дар низоми забони тоҷикӣ тарҷума ва ё пурра ҳазм шудаанд. Аммо ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти таҳсилоти олий бо сабаби фарқияти низомҳои таҳсилоти олии кишварҳои хориҷа ва номувофиқ будани низомҳои истилоҳоти забонҳои гуногун мушкилот ба миён меояд. Барои тарҷумон муҳим аст, ки низомҳои таҳсилоти олии кишварҳои гуногун, хусусиятҳои лингвистии истилоҳотро донанд, мафҳумҳои паси истилоҳоти забони асли ва забони мавриди ҳадафро дуруст ба ҳам пайванд диҳад.

Нагуфта намонад, ки омӯзиши раванди тарҷума аз дидгоҳи маърифатӣ ба мо имкон медиҳад, ки фаъолияти тарҷумаро ба сатҳи нави фаҳмиш ва бо назардошти хусусияти интегративӣ ва концептуалии он расонем. Тарҷума "раванди мураккаби муоширатест, ки дар он мукотибаҳои эквивалентӣ ба майдони муносибатҳои байни ҷаҳорҷӯбаҳо ва низомҳои фаълсозии онҳо ҳаракат мекунад [Нефедова Л.А., 2019, 165].

Муҳимияти ин таҳқиқот аз он иборат аст, ки ҳоло раванди таълим ҳамкориҳои фаъоли байналмилалиро дарбар мегирад. Аммо «низомҳои истилоҳоти миллии таълим ба шароити нав суҷут мубоқ қарда шудаанд, ки ин монетаи ҷиддӣ барои рушди ҳуди маориф ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин ва дигар соҳаҳои фаъолият мегардад». [Будыкина В.Г., 2011, 192].

Вобаста ба ин, зарурати дуруст ба ҳам пайвастании низомҳои истилоҳоти таълими русӣ ва хориҷӣ ба миён меояд. Барои муайян кардани хусусияти тарҷумаи истилоҳоти таҳсилоти олий мо вазифаҳои зеринро ба миён гузошта дар ҳалли он кӯшиш намудем: 1) мушаххасоти истилоҳоти таълимро омӯхтан; 2) моҳияти ҷараёни тарҷумаро аз нуқтаи назари забоншиносии маърифатӣ муайян кардан; 3) аз нуқтаи назари маърифатӣ мушаххасоти тарҷумаи истилоҳоти таҳсилоти олиро (дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ) муқаррар намудан.

Ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти таҳсилоти олий баъзе фарқиятҳо, ки дар низоми таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Чин мавҷуданд, ба назар гирифтани муҳим аст.

Мо фарқияти мундариҷаи концептуалии истилоҳи Президентро барои низоми таҳсилоти олии Русия ва Амрико мушоҳида мекунем. Бо таҳлили вебсайтҳои донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, тарҷума нашудани намунаҳои онҳоро аз қабилӣ вазифаҳо, дараҷаҳои илмӣ ва унвонҳои ҳайати омӯзгорон, воҳидҳои сохтори Донишгоҳ ва ғайраро аз забонҳои чинӣ, мо аксар вақт ба қайд мегирем.

Мо боварӣ дорем, ки афзоиши ҳаракати академӣ ва афзоиши шумори донишҷӯёни тоҷик дар донишгоҳҳои Ҷумҳурии мардумии Чин ба зарурати таҳияи дақиқи версияҳои забони хориҷии вебсайтҳо оварда мерасонад.

Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳоти мураккаби забонҳои таҳқиқшаванда асосан аз рӯйи қолабҳои муайян сохта мешаванд, ки ин қолабҳо ба кадом ҳиссаи нутқ мансуб будани чузъҳои вожаи мураккабро бозгӯ мекунад.

Аз рӯйи таҳлили воситаҳои калимасозӣ истилоҳоти соҳаи маорифи забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ба чор гурӯҳ ҷудо менамоянд:

1. Истилоҳоти сода. Ислоҳоти сода аз як реша иборат буда, аксари истилоҳоти соҳаи маорифро дарбар мегиранд ва дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмоланд: дарс – 课, таълим – 教育, тарбия – 教, китоб – 书, маориф – 教育, мутахассис – 专家, маърифат – 启示, ҷаҳонбинӣ – 世界观, зиёӣ – 知识分子, муаллим – 老师, муассиса – 学校 ва ғайра.

2. Истилоҳоти сохта. Истилоҳоти сохта аз исм бо ёрии пешванду пасванд сохта мешавад. Чунин намуди истилоҳот дар соҳаи маориф серистеъмол буда, корбурди фаровон дорад. Чунинчӣ: мактаб – 学校, мактабӣ – 学校, томактабӣ – 幼儿园, ҳаммактаб – 同学校; дарс – 课, дарсгоҳ – 课堂, дарсӣ – 教程, ҳамдарс – 同课; тарбия – 教养, бетарбия – 不礼貌, тарбиявӣ – 礼貌的, тарбият – 礼貌; дониш – 知识 донишманд – 知识渊博 бедониш – 无知识 донишвар – 学生-донишгоҳ – 大学, китоб – 书, китобча – 小书, китобдор – 图书管理, китобӣ – 书 ва ғайра.

Яке аз истилоҳое, ки бо истилоҳҳои «таълиму тарбия» ҳамбастагиву вобастагӣ дорад, ин истилоҳи «дониш» ба шумор меравад. Истилоҳи мазкур бо маъниҳои «1) маърифатҷӯ – 寻求启蒙的人, илм – 科学, фарҳанг – 文化; 2) ақл – 智力 хирад – 智慧, фаҳм – 理解, идрок – 洞察力; 3) донишу фарҳанг – 知识文化, илму маърифат – 科学与教育; донишандӯхта – донишманд, бисёр доно кор фармуда мешавад [Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969, 388].

Гузашта аз ин, истилоҳоти мураккабе, ки дар таркиби худ вожаи «дониш»-ро доранд, инҳо ба шумор мераванд: донишбахр – 大学 донишвар – 学生, донишманд – 学者, олим – 学者, оқил – 明智, доно – 明智 [Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969, 389]; донишварӣ – 知识 илмомӯзӣ – 学习 донишмандӣ – 知识, доноӣ – 智慧 [2, с.389]; донишкада – 学院 ҷои касби дониш маҳали дониш [Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969, 389]; донишомӯзӣ – 知识 илмомӯзӣ – 学科, донишандӯзӣ [Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969, с.389]; донишманд – 学者 олим – 科学家, ориф – 博学, соҳиби маърифат – 知识渊博, ҳаким – 明智 хирадманд – 聪明 [Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969, с.389]; донишпараст – 博学的 илмдӯст – 科学爱者, хирадманд – 明智的 [2, с.389]; донишқарин – 学术 донишдӯст – 知识渊博, донишвар – 学术 доно – 聪明 донишманд – 博学, оқил – 聪明的, (муқобили доно – 与明智相反) [2, с.389]. Аммо муодили чинии он гоҳ дар шакли сохтаву мураккаб ва гоҳ дар қолаби истилоҳибора сохта мешавад: 了解全部 – ҷамадон; 知识 – дониш; 明知 – бошуурона; 知识的分支 – шохаҳои илм [Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969, с.436]; 知识渊博 – хуб воқифбуда.

3. Истилоҳоти мураккаб. Истилоҳи мураккаб аз ду ва ё зиёда реша сохта мешавад. Истифодаи ин гуна истилоҳҳо чӣ дар забони тоҷикӣ ва чи дар забони чинӣ назар ба истилоҳҳои сода ва сохта хеле зиёданд. Мисол: китоббарорӣ – 出版, китобдон – 图书管理, китобдӯст – 爱书, китобмонак – 书呆子, китобнавис – китобнависӣ – 作家, китобнома – 小册

子, китоборой – 出版, китобсозӣ – 博彩, китобфуруш – 买书, китобфурушӣ – 买书的, китобхон – 读书, китобхона – 图书馆, китобхонда – 读者, китобхонӣ – 看书, китобшинос – 书目学家, китобшиносӣ – 书目, соҳибкитоб ва монади инҳо.

4. Ибораистилоҳот. Чунин намуди истилоҳот, яъне ибораистилоҳот дар соҳаи маориф хеле зиёд буда, аз рӯи ифодаи сарфӣ (морфологӣ): чузъи асосӣ ва ифодаи муносибати дастурӣ чунин гурӯҳбандӣ шудаанд:

Исм + исм – 名词 + 名词. Чун аз номи қолиб ҳувайдост дар созмони он танҳо як ҳиссаи номӣ, яъне исм иштирок менамояд, ки дар алоҳидагӣ ҳар як чузъи вожаи мураккаб фарогири як қатор маъниҳои ба худ хос аст: 学校男孩 – талаба; 学校女孩 – толиба, 离校者 – хатмкунанда, 教师 – омӯзгор; 校长 – сарвари мактаб, 同学 – ҳамсинф; 教室 – синфхона, 老师 – омӯзгори мактаб; 上课时间 – 1) соатҳои дарсӣ, 2) 学年 – солҳои таҳсил [Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969, 694].

Зикр кардан ба маврид аст, ки як қисми зиёди истилоҳоти соҳаи маорифи забонҳои тоҷикиву чиниро истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳибораҳо ташкил медиҳанд, ки ба воситаи ин ё он алоқаҳои нахвӣ сохта мешаванд. Агар ба сохтори ин навъи истилоҳибораҳо тавачҷуҳ намоем, аксарияти онҳо дучузъа ва ё сечузъа буда, на ҳамаи чузъҳои он вазифаҳои яқрангро иҷро мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар зер ба маъмултарин истилоҳибораҳои забонҳои муқоисашаванда ишора мекунем, ки аз рӯи қолаби зерин сохта шудаанд: профессори кафедра 系教授, донишҷӯи Донишгоҳ 大学生, мураббии боғча 幼儿园老师, чузвдони талаба 学生背包, рӯзномаи таҷрибаомӯз 实习生日记, маҷлиси падару модарон 家长会.

Исм + сифат; 形容词 + 名词. Дар созмони қолиби мазкур ду ҳиссаи номии нутқ, яъне исм ва сифат иштирок менамояд. Дар он яке ба дигаре тобеъ буда, ба воситаи алоқаи тобеъ ба ҳам пайваст шудаанд. Миқдори он истилоҳоте, ки тавассути қолаби мазкур сохта шудаанд, дар ҳарду забон ҳам зиёданд, аммо мо аз маъмултарини онҳо ёдовар мешавем: 中学 – мактаби миёна, 大学 – мактаби олии, 普通教育学校 – мактаби таҳсилоти умумӣ, дарси кушод – 公开课, донишҷӯи фаъол – 优秀的学生, олими наовар – 创新科学家, стипендияи аъло – 优秀的奖学金, дарси кураторӣ – 馆长课, либоси мактабӣ – 校服 ва ғайра.

Созмони қолабе, ки зикраш рафт, дар забони тоҷикӣ он қадар роиҷ нест, зеро қисми зиёди истилоҳоти таркибии забони тоҷикӣ ба воситаи қолиби 名词 + 形容词 сохта шудаанд, истилоҳоти зерин тасдиқи баёни гуфтаҳои мост: маълумоти ибтидоӣ – 初等教育; маълумоти миёна – 中等教育, маълумоти олии – 高等教育.

Яке аз вижагиҳои фарқкунандаи ибораистилоҳоти мазкур аз муодили чинии худ дар он аст, ки чузъҳои ин навъи истилоҳибораҳо ба якдигар ба воситаи алоқаи изофӣ пайваст шудаанд ва дар нутқи гуфтор ва навиштор ба сифати ибораҳои исмӣ маъмуланд.

Аз таҳлилу муқоисаи истилоҳу истилоҳибораҳои зикршуда ба мушоҳида расид, ки истилоҳи мактаб «学校» дар забони чинии муосир сермахсуб буда, он дар забони адабии тоҷикӣ муодилҳои вижаи худро доро мебошад.

Тазаккур бояд дод, ки истилоҳи фавқ ба маъниҳои бағоят васеъ ва фарох тавсиф шудааст. Истилоҳи маош бештар дар соҳаи иқтисодиёт қорбаст мегардад, вале ин мафҳум дар соҳаи маориф ҳам ба маврид мустаъмал мегардад. Вожаи «маош» воситаи асосии умр гузаронидан буда, яке аз мафҳумҳои калидии ҳаёти инсоният аст. Муодили чинии он 工资

буда бо маънии «маориф, таҳсилот, таълим, тарбия» роиҷ аст. Аз худи вожаи чинии 教育 метавон якчанд истилоҳибора сохт, ба монанди: 各种教育 – таҳсилоти гуногун, 技术专业信息 – маълумоти касбӣ-техникӣ, 高等教育 – маълумоти олий.

Истилоҳибораи таълиму тарбия дар ҳарду забон ҳам яке аз истилоҳоти меҳварии соҳаи мактабу маориф ба шумор рафта, тамоми умури ҷомеа аз он ба таври фарох ва бамавқеъ истифода менамоянд.

Ҳамин тариқ, тафовут дар низоми истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ, ки ихтилофи байни низоми таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Чинро инъикос мекунад, тағйирёбии истилоҳот (синонимӣ ва полисемияи истилоҳоти мавриди назар) дар тарҷумаи истилоҳоти таҳсилоти олий мушкилот ба вучуд меорад. Барои интиҳоби гунаи мувофиқи тарҷумаи истилоҳот муҳим аст, ки истилоҳ ҳамчун ташаккули динамикӣ, маҷмуи хусусиятҳои объекти таъиншудаи номинатсияи истилоҳотӣ бошад ва дар якҷоягӣ бо рушди донишҳои махсус инкишоф ёбанд. раванди тарҷума – ҳамчун раванди мураккаби маърифатӣ ба интиқоли сохторҳои муайяни дониш ҳангоми гузаштан аз як фарҳанги забонӣ ба фарҳанги дигар асос ёфтааст. Омӯзиши мушаххаси тарҷумаи истилоҳоти тоҷикӣ ва чинӣ имкон дод, ки мазмуни истилоҳоти баррасишаванда мушаххас карда, муқоисаи онҳо ва барои тарҷумаи онҳо тавсияҳо дода шаванд.

Дар оянда тартиб додани луғати дузабонаи истилоҳоти соҳаи маориф дар назар аст, ки метавонад дар тарҷумаи маводҳои мухталифи марбут ба ин соҳаи афзалиятноки ҷомеа муфид бошад. Мо дурнамои ин пажӯҳиширо омӯзиши вижагӣҳои тарҷумаи истилоҳоти соҳаи маориф марбут ба барномаҳои таълимии касбӣ, инчунин тавсеаи маводи таҳқиқотӣ, ворид кардани истилоҳот аз дигар забонҳои шарқӣ ва аврупоӣ мешуморем. Аз таҳлилу баррасии истилоҳи мазкур ошкор гардид, ки доираи истеъмоли он дар ҳарду забон ҳам якранг буда, дар дараҷаи қорбурди унсурҳои калимасоз андаке тавофут ба назар мерасад. Истилоҳи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» хеле ҳам ба таври густурда ва фарох шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Хулоса, ҳаминро бояд ишора намуд, ки дараҷаи истеъмолу қорбурди истилоҳҳои марбути «маориф» дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ яксон набудааст. Бо гузашти замон ва рушди илму техника таркиби луғавии забон ҳамеша дар таҳаввул буда, аз ҳисоби қоидаҳои калимасозии худи забон ва иқтибосшавӣ аз забонҳои бегона бою ғанӣ мегардад.

Муқаррир: н.и.ф., дотсент Соҳибназарова Ҳ.Т.

Адабиёт:

1. Бобомуродов, Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2013. – 118с.
2. Большая советская Энциклопедия. Изд. 3.Т.25. 1981. – С.473-474.
3. Будыкина В.Г. Дар бораи ҳамоҳангсозии системаҳои истилоҳоти таълимӣ (дар таҳияи масъала) // Бюллетени Донишгоҳи давлатии Челябинск. 2011. № 33. с. 191-193., с. 192.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. (Лексикология, фонетика ва морфология). Қисми 1. – Душанбе: Инфон, 1973. – с. 56.
5. Муҳаммадиев, М. Лексикаи забони адабии тоҷик» / М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмаҳмадов. – Душанбе, 1997. – 124с.
6. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 48с.
7. Нефедова Л.А., Ремхе И.Н. Моделсозии тарҷума дар заминаи интегратсия // Масъалаҳои актуалии ҳамкориҳои нутқ: маводи конфронси илмӣ умумирусиягӣ бахшида ба солгарди профессор Л.А.Месеняшина. Челябинск: Донишгоҳи давлатии Челябинск, 2019. саҳ. 161-166., с. 165.
8. Чанг Лей. Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ // Лей Чанг. Рисола барои дарёфти номзади илми филология. – Душанбе, 2023, - 190 с.
9. Шукуров, М. Чанд мулоҳиза оид ба терминологияи тоҷикӣ [Матн] / Шукуров М.// Маориф ва маданият, 10 октябри 1964.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ.1., А-О. –М.: Энциклопедияи советии тоҷик, 1969. – 952 с, с.639.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. ҷилди 2. – Душанбе, 2008. – с.561.
12. Ҳусейнов, Ҳ. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ. Ҳусейнов, К.Шукурова. Нашриёти Маориф. – Душанбе, 1983. – С.185-186.

ВИЖАГИҲОИ СОХТОРӢ-МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ МАОРИФ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ

Мақола ба таҳлилу баррасии вижагиҳои сохторӣ ва маъноии истилоҳоти соҳаи маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бахшида шудааст. Масъалаҳои назариявӣ ва амалии чунин намуди истилоҳҳо дар забоншиносии тоҷик ҳаллу фасл гардидааст, вале вижагиҳои корбурди сохторӣ ва маъноии истилоҳоти соҳаи маориф дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони чинӣ бори аввал мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Бинобар ин, омӯзиши вижагиҳои сохторию маъноии истилоҳот яке аз масъалаҳои марказии истилоҳшиносии тоҷик боқӣ мемонад. Муаллиф зикр намудааст, ки истилоҳҳои мураккаб назар ба дигар намуди истилоҳҳо серистеъмол буда, барои бою ганӣ гардонидани фонди луғавии забони тоҷикӣ нақши муҳим дорад. Дар мақола, асосан, ин навъи истилоҳ бо мисолҳо таҳлил шудаанд, ки муҳаққиқ роҷеъ ба он мисолҳоро хеле фаровон истифода намудааст. Ҳамин тариқ, ҷустуҷӯ ва дарёфти вижагиҳои сохторӣ ва маъноии истилоҳоти соҳаи маорифро ба дараҷаи аъло расонидааст. Нақши ин гуна мисолҳо барои омӯзиши фанни истилоҳшиносии тоҷик ва муқоисаи он бо забони чинӣ хеле барҷаста мебошанд.

Калидвожаҳо: маориф, мактаб, дониш, тарбия, таълим, омӯзгор, дарс, китоб.

СТРУКТУРНО-ЗНАЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена анализу и рассмотрению структурно-семантических особенностей учебной терминологии в таджикском и китайском языках. Теоретические и практические вопросы этого типа терминологии решены в таджикском языкознании, однако структурно-семантические особенности использования учебной терминологии в таджикском языке в сравнении с китайским языком исследованы впервые. Поэтому изучение структурно-семантических особенностей терминов остается одним из центральных вопросов таджикской терминологии. Автор отмечает, что сложные термины употребляются шире других типов терминов и играют важную роль в обогащении словарного состава таджикского языка. В статье в основном анализируется данный тип терминов с примерами, которые исследователь широко использовал. Таким образом, поиск и выявление структурно-семантических особенностей учебной терминологии достигли высокого уровня совершенства. Роль подобных примеров для изучения таджикской терминологии и ее сопоставления с китайским языком весьма значительна.

Ключевые слова: образование, школа, знания, воспитание, обучение, учитель, урок, книга.

STRUCTURALLY SIGNIFICANT FEATURES OF TERMS IN THE SPHERE OF EDUCATION IN THE TAJIK AND CHINESE LANGUAGES

The article is devoted to the analysis and consideration of structural and semantic features of educational terminology in the Tajik and Chinese languages. Theoretical and practical issues of this type of terminology have been resolved in Tajik linguistics, but the structural and semantic features of the use of educational terminology in the Tajik language in comparison with the Chinese language have been studied for the first time. Therefore, the study of structural and semantic features of terms remains one of the central issues of Tajik terminology. The author notes that complex terms are used more widely than other types of terms and play an important role in enriching the vocabulary of the Tajik language. The article mainly analyzes this type of terms with examples that the researcher widely used. Thus, the search and identification of structural and semantic features of educational terminology have reached a high level of perfection. The role of such examples for studying Tajik terminology and its comparison with the Chinese language is very significant.

Keywords: education, school, knowledge, upbringing, training, teacher, lesson, book.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупова Ази́за Қаҳрамоновна – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи омӯзгории забонҳои Шарқ. **Нишонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.:(+992) 988871604.

Информация об авторе: Юсупова Ази́за Қаҳрамоновна – Международный университет иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, ассистент кафедры преподавания восточных языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Телефон: (+992) 988871604.

Information about the author: Yusupova Aziza Kahramonovna – International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, assistant of the Department of Teaching Oriental Languages. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe highway, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 988871604.

**“RUSSIAN-TAJIK DICTIONARY” BY SHAHHAIDAR HATAMTAEV AND ITS
LEXICOGRAPHIC FEATURES**

Rakhmanova Z. K.

Khujand State University named after academician B. Gafurov

Tajik lexicography has an ancient history and has long served to improve the linguistic knowledge and understanding of society. In Europe, lexicography is expressed by the international term **lexicography** [1, 84]. Dictionaries are considered one of the main sources for studying a particular language and an indicator of the position and richness of the lexical composition of a language. Based on the study of dictionary of past centuries and modern dictionary, one can obtain information about the ways in which the lexical composition of languages is formed and reflect on various issues related to it [3, p.226]. Philology is a field of science that has many features and has been developing since ancient times to the present day. Philology is divided into interpretive and translation. Other features of philosophy in general, and translation philosophy in particular, are manifested in the fact that it also has social and political aspects, and this can also be observed from comparing dictionaries of different periods of the Tajik language. [3, p.227]

Sources indicate that starting from the XVI century, Russian words began to find their way into the Tajik language. In the XVIII century, the Tajik language was already entering Russian dictionary. Then, gradually, at the end of the XIX century, and the beginning of the XX century, several Russian-Tajik dictionaries and Russian-Persian dictionaries were published. [1, p.76]

During the Soviet era, many dictionary works were published. For example, in 1826, Professor of Oriental Languages at Moscow University A. V. Boldyrev compiled the “Persian Dictionary,” which included brief grammatical notes on the Persian language and Arabicized Persian words with their Russian translations. This can also be considered one of the first Persian-Russian dictionaries. [4, p.73]

In the Georgian city of Tiflis, Iranologist Adolph Berger, who was the Russian ambassador to Iran in 1853-1854, compiled a Persian language manual in 1868 with Persian texts, supplemented by 6,500 words and phrases with their French translations, and published by the Leipzig publishing house. [1, p.8]

After the conquest of Central Asia, Tsarist Russia quickly began to develop official manuals and special service dictionaries for officials who were unfamiliar with the local languages. In particular, since the second half of the XIX century, Russian dictionaries scholars have developed a number of dictionaries and dictionaries on behalf of the Main Staff of the Ministry of Defense of the Russian Empire, one of which is “Translator from Russian to Persian” by Adalbert Vikentovich Starchevsky. [1, p.12] The Russian-Tajik encyclopedist, journalist, orientalist, linguist, and dictionary historian of the 19th century Adalbert Vikentovich Starchevsky in 1866, by order of the Military Education Command of the Main Staff of the Ministry of Defense of the Russian Empire, developed and published a dictionary called “Translator from Russian to Persian” (Russian to Persian Translator), which consists of 171 pages and 2 parts. The first part is prepared in the form of a translation dictionary, and the second part is prepared in the form of a dialogue.

The structure of “**Translator from Russian to Persian**” is very complex and differs significantly from the structure of modern dictionaries. It performs the function of translational, interpretative, sectoral, and thematic dictionary, as it encompasses both dialect and dictionary.

The vocabulary is not arranged alphabetically, but rather in terms of frequency, necessity, and degree of use, and typically includes commonly used and customary words, phrases, and sentences.

The book consists of VII chapters or parts, and the chapters are indicated by Roman numerals. Chapters II-III include 6 sections, and the order of the chapters is indicated by the first six letters of the Russian alphabet (A; B; C; D; E). [1, p.76]

Chapter I is titled "**On the Road**" and contains 236 essential words and phrases for travel and commuting in Russian and translated into Persian, which travelers can use when traveling and setting off on their journeys.

Chapter II is titled "**General division (preparation)**" and 126 words have been replaced by the participles of speech (verbs, nouns, nouns, numerals, nouns).

The words of Chapter III "**Special Department**" are classified into the fields of military affairs , navigation, medicine, trade and industry, economics (furniture, clothing, carpentry, farming), topographic and ethnographic words, geographical and historical words .[1, p.76]

Chapter IV, "**Grammatical Essay**" (from p. 94 to p. 109), increases the scientific value of the work, as it is very concise and covers the practical features of the use of sound, pronunciation, and word usage. Although this chapter is very brief, it includes the most important elements of speech.

Chapter V, entitled "**Colloquial Phrase,**" covers idiomatic expressions and constructions. It includes the most frequently used elements used in everyday conversation, communication, dialogue, and questions and answers.

Chapter VI is entitled "**Russian-Persian Dictionary**" (Русско-персидский словарь) and contains more than 2,000 common Persian words. The words are arranged alphabetically.

Chapter VII is called "**Metrological Part**" , has a reference nature and is written in Russian. Russian and Persian versions of many measures such as distance, space, weight, liquid, money (*gas, yad, farsakh, man, martaba, sabita, drachma, tuman, qiran, sahibkiran, panabad, abbas, kash, dinar, bisti*), the names of lunar months and years (e.g. *Rabi'-us-sani*), Turkish (*Nisan, Shu'bat* (originally Arabic), etc.), Latin (*January, June*) and weeks are included.[1, p.77]

It should be noted that this book and other works by A. V. Starchevsky do not appear in cultural studies sources and studies.

Scientists believe that one of the reasons why a number of translation dictionaries and subcultures have remained out of the experts' sight is that in the 14th-18th centuries in Russia, other words and constructions, such as "interpreter" (tolmach), "perevodchik", were used in the meaning of the modern word "dictionary", and their modern synonyms have been introduced since the end of the XIX century. For example, in Russia, by order of the government of Tsarist Russia, more than 70 translation dictionaries of Russian into other languages have been prepared and published since the 1960, including "Perevodchik s russkogo na persidskiy", "Sputnik russkogo cheloveka po Srednei Azii".

In the Georgian city of Tiflis, Iranologist Adolph Berger, who was the Russian ambassador to Iran in 1853-1854, compiled a Persian language manual in 1868 with Persian texts, supplemented by 6,500 words and phrases with their French translations, and published by the Leipzig publishing house.[1, p.9]

In 1869, Mirzosharif Gushtosb, a Persian language teacher at St. Petersburg University, compiled a Persian language manual, adding 4,000 Persian words with their Russian translations at the end [1, p.12].

In 1876, the Russian orientalist Philip Efremov collected 625 Persian and Turkish words and published them in St. Petersburg under the title "Bukhara Dictionary of Words." According to S. I. Baevsky, it was the first Persian dictionary.

In the second half of the 19th century, the Central Asian intelligentsia became increasingly close to Russia, and its best and most progressive representatives served to bring the Tajiks closer to the Russian people, their native language, and the Russian language. The founder of the Tajik intellectual movement, Ahmad Donish, made a great contribution to this work. The relationship between the Russian and Tajik languages occurred in different periods of history in different ways: through oral communication and through literary contacts, everyday communication and interaction. It is undeniable that the closer the relationship between peoples is during the interaction of languages, the more clearly these processes are reflected in the languages (or in one of them), especially in the vocabulary. This is precisely what determines the degree of intensity of Russian influence on it. The Tajik language was little known in this country until the period of Russia's

annexation of Central Asia , and then developed in the pre-Soviet era and strengthened in the post-Soviet period. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, several Russian -Persian dictionaries were published, which could be used both in Iran and in Central Asia . Separate experiments were carried out in the development of Russian - Tajik dictionaries. For example , in 1888 in Kazan, the “Russian-Persian Dictionary of the Dialects of the Turkestan Land” by V. P .Nalivkin was published . “Russian-Persian Dictionary of Commonly Used Words of the Turkestan Dialects” (Russian-Persian Dictionary of Commonly Used Words of the Turkestan Region) is a bilingual dictionary that contains about 12,000 words. [3,p.78]After the Russian word, it contains literary synonyms of words, Russian examples with appropriate Tajik translations, examples from Persian-Tajik poetry and prose, and colloquial words. This dictionary also contains Russian phrases and expressions and their Tajik translations. The lexical and grammatical features of the Tajik literary and colloquial language are very well reflected in the “Russian-Persian Dictionary”. [9, p.46]

In 1899, a brief Russian-Tajik dictionary was published in the printing house of I.Ya. Baranovsky in the city of New Bukhara (city of Kogon), the author of which was Shokhaydar Hotamtoev. In the tajik soviet encyclopedia, brief information about Shokhaydar Hotamtoev’s “Russian-Tajik Dictionary” appeared only after the publication in 1981 of a report by prominent Tajik scholars, historian Ahror Mukhtorov and literary critic Atakhon Sayfulloev [7, p.6]. Later, this information was used by linguists H. Majidov [2, p.244], , T. Shokirov [16,129], A. Mamadnazarov[4] and others. For example, one of the famous Tajik lexicographers A. Vakhidov did not mention this dictionary in his thesis “Persian-Tajik Dictionary of the X-XIX centuries”[19; p.20]. Only A. Mamadnazarov recorded this work among the dictionaries of the XIX century in his doctoral thesis and monograph[4;60]. In 2022, Dushanbe “Er-graf” will republish Sh. Hotamtoev’s “Russian-Tajik” dictionary by Professor Mamadnazarov. According to A. Saifulloev and A. Mukhtorov, the dictionary is interesting in that it reflects the living vocabulary and colloquial expressions of the Tajik language of the late XIX century, and therefore it is an important source and object of study not only for linguists, but also for historians and writers. In Sh. Hotamtoev's dictionary, words are grouped by meaning and subject under the headings "pronouns", "verbs", "air phenomena", "all existences", "human forms", etc., which helps to easily find the necessary words. This dictionary was used by Russian speakers and Tajiks, because in it words and phrases are written and explained in the Russian alphabet and the Tajik Arabic script. This dictionary was reprinted in Tashkent in 1913. During the Soviet era, Tajik lexicography entered a new era, with the rapid development of the economy, science and dictionary of the republic, bilingual dictionaries (Russian-Tajik and Tajik-Russian) were developed, contributing to the enrichment of the vocabulary of the Tajik and Russian languages. [14, p.8-9];

" The translation dictionary into European languages have been popular since the XVIII century. This period is characterized by small, small-format books on colloquial dictionaries. Professor A. Mamadnazarov believes that Russian and Tajik dictionaries have been used since the middle of the XIX century. One of the first bilingual books-translations of the Western and Tajik languages dates back to the XIX century and is called "Russian-Tajik Dictionary" and was developed by Shakhaidar Khotamtoev. This "Russian-Tajik Dictionary" by Shakhaidar Khotamtoev was first published in 1889 in Kogon, and then in 1913 under the name "Brief Russian-Tajik Dictionary" in Tashkent. It is emphasized that this book contains the most important Russian-Tajik dictionaries, which occupy a special place in the dictionary in terms of scientific and literary value.

The most important feature of the compiled dictionaries was that they combined the best dictionary standards with the principles of traditional Persian dictionaries and were comprehensive and complete in all respects.

This dictionary by Sh. Khotamtoev is included in the ranks of rare translation dictionaries monuments and is practically inaccessible. In Tajikistan, in the library of Academician Andreev, only one copy has been preserved, which we found with the help of Professor A. We reached Mamadnazarov.

Shahhaidar Khotamtoev was a famous Russian-speaking Tajik, mentioned in the sources on the history of Persian dictionary writing Varazrud. [4,p.86];

Although attempts and tests based on the order of Russian-Tajik dictionaries, such as the "Russian-Persian Dictionary of Turkestan Dialects" by V. Nalivkin (Kazan 1888), consists of 10 thousand dictionaries, "Brief Russian-Tajik Dictionary" by Shakhhaidar Khotamtoev (Tashkent, 1913) came to the works, they were very brief and limited, and the resulting experiences were less compressed.

As it turned out, in 1899 in Bukhara, the first dictionary was published under the name "Russian-Tajik dictionary" - Russian-Tajik dictionary, but this book had only this title in Russian, and its Tajik title, written in Persian script was "Lugati from Russian to Persian". Each word in the book is written in both Persian and Cyrillic script. The dictionary consists of 72 pages, does not have an original cover, the cover in which the book is packed was created later. The last pages of the book are missing, but the dictionary is complete. For example, we can not determine the number of editions of the work. According to the author himself, at the end of the dictionary there is a list of topics of the dictionary, in this rare copy it has not survived, and we can not say in what order this list was compiled. [2,p.98]

For the first time, Tajik scientists A. Mukhtorov and A. Saifullaev provided information in the article "This was the first dictionary" in the newspaper "Kommunist Tajikistan" on July 8, 1981 and noted its rarity and great significance. They wrote their article based on the copy of the V. Ya. Lenin Library. [5, p.4];

Professor A. Mamednazarov reports that in 2010 the Library of the Academy of Sciences of Tajikistan prepared an electronic version of this dictionary in the form of a CD, that is, a page-by-page copy, and presented it to researchers, and this action provides the opportunity to study and analyze this dictionary.

The Russian-Tajik Dictionary under study is a thematic dictionary consisting of 72 pages, in which 1370 words and phrases of the Russian language are divided into 46 topics and translated. Dictionary is inspired by the sections "Preface" (in Russian and Tajik), the dictionary itself and the content of the dictionary, which is placed at the end.

On the cover of RTD Sh. Hotamtoev after its title - "Russian-Tajik dictionary" Hotamtoev wrote the following sentence in Russian: " A guide on how to learn to speak tajik to Russians and Russian to tajiks without outside help." At the bottom of the page in Tajik in Arabic script it is written: "Russian-Persian dictionary. From the contents of this book a literate Russian muslim can speak Persian, and a muslim - Russian" [RTD, 1899, 1]. That is, in this text the words "Tajik" and "Tajik" are replaced or translated into "Persian" and "Muslim" in Tajik, which is a translation of the above sentence into Russian. The author refrained from using the words tajik and tajiks in the text in tajik.[14, p.3];

At the bottom of this page in the Uzbek language it is written: "Basmakhana Baranovsky Yangi Bukhara" (i.e. printed in the Baranovsky printing house in New Bukhara). Why this sentence appeared in the Uzbek language, we cannot guess.[14, p.3]

In the "Preface" ("Foreword"), consisting of five sentences, the emphasis is on the Russian language: "The titles of their places at the end of the word" [RTD, 1899, p.14]. On the same page there is a text in Tajik: "Author's statement". With the help of this dictionary, Persians easily and simply study Russian, since Muslim and Russian expressions are written in Muslim words, anyone who needs any article can look through the list and find the word that will be able to find and combine the same languages in it. as they want to say" [RTD, 1899, p.14].

This work can be called a thematic-conversational dictionary, since its words are divided into 46 topics. Some topics actually contain several topics. For example: "Man and parts of the human body" (Ashkoli adamizod) [p. 32], "Pole, age and family" (Gender of people, age and community) [p. 41], "Tools, weapons and instruments" (Weapons) [p. 57]. If we take into account such a division of subtopics, then the total number of topics in the dictionary by Sh. Khotamtoev is 70 names.

The analysis shows that the dictionary entries, divided into topics, are placed in two columns, including: pronouns, verbs, conjunctions, adverbs and prepositions, numbers, ordinal numbers, science and knowledge, animals, birds, insects, flowers, crops, people of art and crafts, goods, writing instruments, etc.

The description of Russian words in the dictionary under study is made by the first capital letter of the word, without a paragraph, in the Russian alphabet, and their translation into the Tajik language is in two alphabets - russian cyrillic and tajik - based on the Arabic alphabet. For example:

Быть. (to become)	Шудан. (to become)
Родиться. (to be born)	Таваллудъ- ёфтаъ. (to be born)
Швелить. (move around)	Джумониданъ. (move around)
Дышать. (breathing)	Дамъ-гирифтанъ. (breathing)
Рассматривать. (consider)	Дида- гаштанъ. (consider) [RTS, 1899, 14].

From these examples it is clear that Russian words in this "Russian-Tajik dictionary" are not arranged in alphabetical order, but start with a capital letter and have a period at the end. In this column, Russian words are first transliterated into Tajik Arabic script, and in the second column, the translation into Tajik is done in two scripts - cyrillic and Tajik Arabic script.

The dictionary of Sh. Khotamtoev consists of various topics, but the size and content of the dictionary topics vary greatly. The largest topics of the dictionary, for example, "Verbs" consist of 321 words and phrases, the topic "Human nature" has 90 words and phrases, and the topic "Flowers" consists of only 6 words. The topics "Conjunctions, adverbs and prepositions" consist of 74, the topic "Mammals" - 49, the topic "Artists and crafts" - 46 words and phrases. The remaining individual topics of the dictionary contain from 6 to 12 or from 30 to 35 words and phrases and one or two sentences.[17, p.65];

The dictionary also contains phrases and sentences in the imperative mood and news:

Ложитесь спать. (go to bed)	Хоб равидъ. (go to sleep) [p. 9].	
(give a name)	Имя дайте. (give a name) [p.13].	Ном монед.
Запрягайте лошадей. (harness the horses)	Асбро бандед. (harness the horses) [p. 14].	
Выпрягайте лошадей. (unharness the horses)	Асба яла кунед. (unharness the horses) [p. 14].	

There are also verbs or sentences that are generally correctly translated into Tajik using Arabic script (third column), but when translated into Tajik using Cyrillic, the translation is incorrect, they are written incorrectly and have a Russian separator (a) at the end of each word written in Tajik (second column). For example:

Болиять голова. (head hurts)	Сарам дард мекунад. [p. 21]. (head hurts)
Возноситься. (exalt)	Меъроч рафтаъ. (exalt)
Назначать. (assign)	Тайин кардан. (assign)
Худеть. (lose weight)	Лоғар шудан. (lose weight)

Thus, it can be noted that the "Russian-Tajik Dictionary" by Sh. Khotamtoev is an important dictionary and lexical work of the Russian and Tajik languages of the late 19th century. The

dictionary reflects words and phrases, the spelling of the Russian and Tajik languages of its time and is worthy of attention as a lexical, historical and stylistic source.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Узбекиков С.

Адабиёт:

1. Ахмедҷонова М. Старчевский А.В. ва вежагиҳои сохтори маъноии “Фарҳанги русӣ-тоҷикӣ”-и ӯ /Матн/: дис. ...номз. илм. филологӣ: 6Db020500/ Ахмедҷонова Мушарраф.- Хучанд, 2024.- 177.
2. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. ҷ 1.Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2010. – 244с.
3. Мамадназаров А. Становление и развития переводной лексикографии XX- и начала XXI вв. 2-е переработанное и дополненное) / А. Мамадназаров. -Душанбе: Эр-граф, 2016. - 416с.
4. Мамадназаров А. Луғатнигории муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / А. Мамадназаров.- Душанбе: Эр-граф, 2023.
5. Мухтаров А., Сайфуллаев А. Таким был первый словарь: О русско-таджикском словаре Ш. Хотамтоева, изданное в Новой Бухаре (Кагане) в конце XIX века / Мухтаров А., Сайфуллаев А. / Коммунист Таджикистана. –1981. –9 июля. –С. 4.
6. Наливкин В. П. Русско-персидский словарь общеупотребительных слов по наречиям Туркестанского края / В. П. Наливкин. - СПб., 1889.- 876с.
7. Сайфуллоев А. Луғати русӣ-тоҷикӣ /А. Сайфуллоев.-// ЭСТ, ҷ. 4.-Душанбе: ЭСТ, 1983. - С. 72.
8. Саидов С. Ғ. Назаре ба фарҳангнигории форсу тоҷик дар асрҳои XVI- XIX / С. Саидов – Хучанд: Номаи донишгоҳ № 3(64), 2020.- 227с.
9. Сатторова М. А. «Фарҳанги Низом» ва мақоми он дар таърихи луғатнависӣ / М. А. Сатторова. - Хучанд, 2004. - 43 с.
10. Старчевский А. В.-// Советский энциклопедический словарь. - М. :СЭ, 1980.-1600 с.
11. Старчевский А.В. Спутник русского человека в Средней Азии.- // А.В.Старчевский.-СПб: А. Траншель, 1878.-567 с.
12. Старчевский А. В. Переводчик с русского языка на персидский. - / А.В.Старчевский.-СПб: А. Траншель, 1886.- 174 с.
13. Хашабъ А. О. Русско-персидский словарь (с короткой этимологией персидского языка) / А. О. Хашабъ. - СПб: Типо-литография Н. Евстифьева, Невский 15 и Мышанская 20, 1906. - XXXII, 328 с., 1 л. табл.;
14. Ҳотамтоев (Хатымтаев) Ш. Луғати русӣ-тоҷикӣ /Ш. Ҳотамтоев.- Бухоро, 1899. – нашри якум; нашри дуюм – Тошкент, 1913. 72с.
15. Хусейнова Г. А. Сравнительный лексикографический анализ общих таджикско- русских словарей: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / Г. А. Хусейнова. - Душанбе, 2020. - 26с.
16. Шокиров Т. С. Муҳовара ва вежагиҳои фарҳангнигории он / Т.С. Шокиров. – //Ахбори ДДҲБСТ -Хучанд, 2020. – № 3.- С. 144-148.
17. Шокиров Т.С. Аз таърихи фарҳангнигории тарҷумавии забонҳои тоҷикию русӣ/ Маводи конференсияи байналмилалӣ «Масъалаҳои мубрами таҳқиқоти муқоисавӣ-типологии забонҳо ва усулҳои муосири таълими забонҳои хориҷӣ» (14 апрели соли 2018). – Душанбе: МДМТ, 2016. – 586-594.
18. <https://www.livelib.ru/author/180316-aleksandr-potebnya>
19. Dimitri Gutas. FĀRĀBĪ .Biography (англ.). Encyclopædia Iranica.Gutas
20. DimitriFarabi(англ.). Encyclopædia Iranica. 10.10.2022

RUSSIAN-TAJIK DICTIONARY” BY SHAHHAIDAR HATAMTAEV AND ITS LEXICOGRAPHIC FEATURES

As is known lexicography studies is one of the most important and ancient areas of linguistics and makes a special contribution to the preservation and reflection of the richness of the language. Fortunately, the Tajik lexicography has been preserved, it originates from the "Oyim Evek dictionary", has been improved from time to time and has reached our days. According to experts in this field, almost 300 complete and incomplete dictionaries of oral and written translation appeared in the XX century. Of course, most of them are interpretations, and there are very few translations. The tajik lexicographies A. Vakhidov

and T. Shakirov note that "the translation dictionaries appears no later than the second half of the XIV century. Translation dictionaries into European languages have been common since the XVIII century. This period is characterized by a small number of little-known dictionary manuscripts. Professor A. Mamadnazarov believes that Russian-Tajik dictionaries have become popular since the middle of the XIX century. One of the first bilingual translated dictionaries of Western Tajik languages dates back to the XIX century, it was called the "Russian-Tajik Dictionary" and was probably developed by Shakhkhaidar Khotamtoev. The article analyzes the lexicographic features of the "Russian-Tajik dictionary" by Shakhkhaidar Khatymtayev.

Keywords: language, vocabulary, vocabulary structure, dictionary, thematic dictionary, bilingual dictionaries, lexicography, lexicographer, term, investigation, terminology, research

ЛУҒАТИ РУСӢ-ТОЧИКӢ ШОҲӢАЙДАР ҲАТАМТАЕВ ВА ХУСУСИЯТӢИ ЛЕКСИКОГРАФИИ ОН

Мусаллам аст, ки фарҳангшиногонро яке аз соҳаҳои муҳим ва қадими забоншиносӣ буда, барои ғаномандию инъикоси бойгарии забон саҳми хоса дорад. Хушбахтона фарҳангшиногонро тоҷик таърихи қадима дошта, аз "Фарҳанги ойим эвак" сарчашма мегирад ва давра ба давра тақомул ёфта то ба имрӯз расидааст. Тибқи ҳисоби қоршиносони соҳа ба асри XX қариб 300 фарҳанги пурраву нопурраи тафсириву тарҷумавӣ омада расидааст. Албатта аксари онҳо тафсири буда, луғатҳои тарҷумавӣ хеле каманд. Фарҳангшиносони тоҷик А. Воҳидов ва Т. Шокиров қайд мекунанд, ки "фарҳангҳои тарҷумавӣ аз нимаи дуюми асри XIV бештар ба назар мерасанд". Фарҳангҳои тарҷумавӣ бо забонҳои аврупоӣ аз садаи XVIII роиҷ шудааст. Барои ин давра фарҳангшиномаҳои хурд-хурди камҳаҷми хусусияти муҳоварадошта хос аст. Профессор А. Мамаднazarov бар он аст, ки луғатҳои русибу тоҷикӣ аз миёнаҳои асри XIX роиҷ гаштааст. Яке аз нахустин фарҳангшиномаи тарҷумавии дузабони забонҳои ғарбу тоҷикӣ ба асри XIX рост меояд, ки он "Луғати русӣ- тоҷикӣ" ном дошта, бо эҳтимоми Шоҳхайдари Хотамтоев таҳия гардидааст. Дар мақола оиди хусусиятҳои лексикографии "Луғати русӣ- тоҷикӣ"-и Шоҳхайдари Хотамтоев мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: забон, вожа, луғат, луғатҳои дузабона, луғатшиносӣ, луғатшиногон, фонди луғавӣ, истилоҳ, таҳқиқ, муҳаққиқ, фарҳанг, фарҳангшинома, фарҳангшиногон.

РУССКО-ТАДЖИКСКИЙ СЛОВАРЬ ШАХХАЙДАРА ХАТАМТАЕВА И ЕГО ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Как известно лексикография является одним из важнейших и древних направлений языкознания и вносит особый вклад в сохранение и отражение богатства языка. К счастью, сохранилась таджикская лексикография, которая берет свое начало от «словаря Ойим Эвека», совершенствовалась со временем и дошла до наших дней. По оценкам специалистов в этой области, в XX веке появилось около 300 полных и неполных словарей устного и письменного перевода. Конечно, большинство из них являются толковыми словарями, а переводов очень мало. Таджикские лексикографы А. Вахидов и Т. Шакиров отмечают, что «перевод словарей появляются не позднее второй половины XIV века. Переводные словари на европейские языки распространены с XVIII века. Для этого периода характерны малочисленные малоизвестные словарные рукописи. Профессор А. Мамаднazarov считает, что русско-таджикские словари стали популярными с середины XIX века. Один из первых двуязычных словарей - переводный словарь западно-таджикских языков относится к XIX веку, он получил название «Русско-таджикский словарь» и был разработан, возможно, Шаххайдари Хотамтоевым. В статье анализируются лексикографические особенности "Русско-таджикского словаря" Шаххайдара Хатамтаева.

Ключевые слова: язык, словарный запас, структура словарного запаса, словарь, тематический словарь, двуязычные словари, лексикография, лексикограф, термин, исследование, терминология, исследование

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳманова Зарифа Курбоназаровна - МДТ "ДДХ ба номи академик "Бобоҷон Ғафуров", докторант (PhD) аз рӯйи ихтисоси 6D020500- Филология (6D020502- забони тоҷикӣ). E-mail: nszarifa@mail.ru

Information about author: Rakhmanova Zarifa Kurbonazarovna – Khujand State University named after academician B. Gafurov, doctoral (Phd) student of in the speciality 6D020500 – Filology (6D020502- tajik language). E-mail: nszarifa@mail.ru

Сведения об авторе : Раҳманова Зарифа Курбоназаровна - ГОУ "ХГУ имени академика "Бободжана Гафурова", докторант (PhD) по специальности 6D020500- Филология (6D020502- таджикский язык). E-mail: nszarifa@mail.ru

ТДУ 821.521(470)

МАКТУБ, ҲИКОЯ, ШЕЪР: ШИНОХТИ САБКИ ИБТИДОИИ АЙНӢ

Абдураҳимов Б.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар миёни нашрияҳое, ки сардафтари адабиёти навини тоҷик - устод Садриддин Айнӣ осори мансур ва манзуми худро мунтазам ба чоп расондааст, маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ва рӯзномаи «Овози тоҷик» мақоми хоса доранд. Аз миёни ин ду, нақши маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» (солҳои 1919–1921) аз ҷиҳати таърихӣ адабӣ муҳимтар аст, зеро маҳз дар ҳамин нашрия устод Айнӣ бори аввал осори насрӣ ва назми худро бо шеваи ошкор ва пайваста ба таъби расонида, дар ҳаёти он ба ҳайси корманди адабӣ фаъолият низ намудааст. Ба ибораи дигар, фаъолияти расмӣ касбии ӯ дар соҳаи адабу матбуот аз ҳамин маҷалла ибтидо гирифтааст.

Пайдоиши маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» бо вазъи мураккаби иҷтимоӣ ва сиёсӣ марбут аст, ки пас аз Инқилоби Октябри соли 1917 дар сарзаминҳои Туркистони русӣ ва Аморати Бухоро ба вуҷуд омада буд. Дар натиҷаи ин таҳаввулоти сиёсӣ, афкори равшанфикрона ва маорифпарварии тоҷик низ дигаргунӣ ёфт. Муҳаққиқ М. Шакурӣ ин воқеиятро чунин баён мекунад: «акнун инқилоби иҷтимоӣ аз муҳтавои маънавии маорифпарварӣ коста, чанбаи иҷтимоиву сиёсии онро қувват дод» [12, с. 65].

Бо оғози ҳамкорӣ бо маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» дар фаъолияти илмӣ ва эҷодии устод Садриддин Айнӣ марҳалаи тозае падид омад. Ӯ дар ҳаёти таҳририяти маҷалла фаъол шуда, таҳияи сармақолаҳо, мақолаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таҳрири навиштаҳои муаллифноро ба зимма гирифта, фаъолияти рӯзноманигории худро расман оғоз намуд. Ҷалби устод Айнӣ ба ин маҷалла тасодуфӣ набуд. Ҳанӯз баъди шаш моҳи фаъолият, моҳи сентябри соли 1919, маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» дар сафҳаи аввали худ эълон кард, ки бинобар мушкилоти молӣ аз нашр бозмеонад ва бо хонандагони худ видоъ намуд. Пас аз шунидани ин хабар, устод Айнӣ, ҳамроҳ бо чанд тан аз зиёиёни Самарқанд, омодагии худро барои кумак эълон дошт ва ҳамин тавр, бори аввал ба фаъолияти журналистӣ ворид гашт.

Аз ҳамин лаҳза Айнӣ бо навиштани мақолаҳо, хабарҳо, гузоришҳо ва шеърҳои мухталиф, ки бо имзоҳои гуногун дар маҷалла ба нашр мерасиданд, фаъол гашт. Баррасии муфассали мазмуну муҳтаво ва таҳлили имзоҳои мухталифи устод Айнӣ дар «Шуълаи инқилоб» мавзӯи тадқиқоти алоҳида аст. Дар ин мақола мо танҳо ба осори адабӣ ва публицистии ӯ таваҷҷуҳ хоҳем кард.

Тағйироти сиёсӣ, ки солҳои 1918–1920 дар саросари Бухоро ва Туркистон ба амал омаданд, ба фаъолияти иҷтимоӣ ва сиёсии равшанфикрон ва маорифпарварони тоҷик, аз ҷумла, устод Айнӣ, низ таъсири амиқ расонданд. Худ устод ин равандро таҳти истилоҳи «танвири афкор» номидааст. Гарчи ин ибора дар рӯзномаи «Бухорои шариф» низ истифода шуда буд, маҳз дар «Шуълаи инқилоб» он ҳамчун як истилоҳи устувори идеологӣ ва маънавӣ ҷой гирифт. Ба гуфтаи муҳаққиқон, «Танвири афкор» унвони мақолаи дуҷуми Айнӣ дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» мебошад, ки 7 декабри соли 1919, дар шумораи 23 ба нашр расида ва ҳамчун маромномаи фикрии ӯ барои солҳои баъдӣ пазируфта шудааст [11, с.236].

Ифодаи мазкур дар нигоҳи Айнӣ, бештар на як шиори сиёсӣ, балки як барномаи маънавӣ ва иҷтимоии равшаннамоӣ ва бедории фикрии омма буд, ки дар маркази фаъолияти адабӣ ва маорифии ӯ қарор дошт. Бо вуҷуди он ки муҳити давр сиёсӣшуда буд, устод Айнӣ дар ин солҳо бо тамоми неру бештар ба кори эҷодӣ рӯ овард ва бахши зиёди фаъолияти публицистии худро ба матбуоти тоҷик бахшид.

Қобили зикр аст, ки ҳатто, қабл аз оғози кори расмӣ дар ҳаёти таҳририяти маҷалла, устод Садриддин Айнӣ бо «Шуълаи инқилоб» ҳамкорӣ дошт ва бо имзои «С. Айнӣ, аз муҳочирони Бухоро» асар ба чоп расонидааст. Аз ҷумла, манзумаи маъруфи ӯ бо номи «Самарқанду Бухоро», ки дар моҳи июли соли 1919 дар шумораи 11-уми маҷалла ба нашр

расидааст, шоҳиди равшани ин ҳамкорӣ маҳсуб мешавад. Дар ин манзума устод Айнӣ худро «яке аз муҳочирони Бухоро» муаррифӣ намудааст.

Дар ин шеърӣ пурмуҳтаво, ки бо эҳсоси ғамангез ва ҳасрат оро ёфтааст, эҳсосоти амиқи шоир нисбат ба дурӣ аз зодгоҳ, ёру дӯстон ва муҳити маънавии азизаш инъикос ёфтааст. Шоир суҳанро бо тавсифи зебоии Самарқанд ва сипосгузорӣ аз муҳити хуши ин шаҳр оғоз менамояд:

Ҳаббазо, шаҳри Самарқанд биҳиштӣ тимсол,

Ҷуз биҳишташ ба тароват натавон ёфт мисол... [13, №11, 1919, 26 июн]

Баъдан, ӯ ба тавсифи зодгоҳи худ - шаҳри Бухоро мегузарад, ки дурӣ аз он шиддати эҳсоси ғамро дар вучудааш афзудааст. Дар ин ҷо Айнӣ бо ҳассосияти ҳоси худ муқоисаи таърихии ду давра - замони Сомониён ва манғитияро пеш мегузорад ва ғояти фоҷиаи иҷтимоиро бо шеваи ифодаи рамзӣ ба тасвир мекашад [3, с.22]:

Ғамзудояст Самарқанду тарабафзо, лек

Назудояд ғами ҳичрони Бухоро зи хаёл...

Дар байтҳои минбаъда шоир бо вучуди чудой ва озорҳои руҳӣ аз муҳити Бухоро, нисбат ба он ҳисси дилсӯзӣ ва муҳаббатро ҳифз мекунад:

Гарчӣ анвои ситам дида аз ин ҷо рафтем,

Ба валояш, ки ба дил нест маро ҳеч малол...

Шоир дар идома ба таърихи андуҳбори таъкиби донишмандони бузург аз Бухоро ишора мекунад ва таъкид месозад, ки бо вучуди рондашудан, имрӯз ном ва осори онҳо мояи ифтихори миллати тоҷик аст. Дар байтҳои зерин ӯ бо ифодаи пуррамзи адабӣ, чавҳари иҷтимоии фоҷиаро нишон медиҳад:

Мафҳари олами ислом Имоми суннат,

Ҳама донанд, ки берун шуд аз ин ҷо ба чӣ ҳол?

Барраи ҳаста набояд, ки бихобад бари гург,

Мурғи бечора бибояд, ки гурезад зи шағол...

Дар байтҳои навбатӣ зулм на фақат чун амали ҷисмонӣ, балки ҳамчун фоҷиаи маънавий арзёбӣ мешавад. Ба қавли муҳаққиқон, дар ин ҷо «зулми иҷтимоӣ» ба маънои классикии худ маҳдуд нашуда, ба сатҳи равонӣ ва маънавии инсон вусъат меёбад. Чунин тафсири амиқ дар адабиёти маорифпарварии тоҷик, аз ҷумла, дар осори Айнӣ, беш аз пеш равнақ гирифт [3, с.135–136]:

Меҳру шафқат ба замон нест, агар ҳаст – риё,

Одамият ба ҷаҳон нест, агар ҳаст – хиёл.

Мил бар дида гузоранду бигӯянд: «Ҳамӯш!»

Тир бар сина халонанду бигӯянд: «Манол!»

Бо ин ҳама, шоир аз умед дур намешавад ва ба таври рамзӣ аз Худованд, Пайғамбар ва ҷомеаи исломӣ мададу раҳмат металабад:

Ҳоли мо саҳт парешон шуда, эй фаҳри расул,

Дастгирӣ нақунӣ, зуд яқин аст завол.

Чашми лутфе тарафи олами ислом фикан,

Дастӣ меҳре ба сари уммати мазлум бимол [13, 1919, №11, 26 июн].

Пажӯҳиши мо нишон медиҳад, ки матни комили манзумаи мазкур танҳо дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ба таъб расидааст. Дар ин бора муҳаққиқ М. Шакурӣ низ таъкид мекунад, ки: «Ин шеър... нахустин бор дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» соли 1919 (№11) ҷоп шудааст, вале аз эҳтимол дур нест, ки пас аз ҳичрати Айнӣ ба Самарқанд соли 1917 ё баъди ба дастӣ ҷаллодони амири Бухоро кушта шудани бародари ӯ Сирочиддин, яъне соли 1918 гуфта шуда бошад» [7, с.133].

Бо таассуф бояд зикр кард, ки дар «Куллийёт»-и нахустини устод Айнӣ [1, с.223–224] панҷ байти манзума ихтисор шудааст, эҳтимол бо назардошти хусусияти мазмуни динӣ ва ишора ба подшоҳон. Аммо дар нашри баъдинаи «Куллийёт», ки ба унвони «академӣ» шинохта шудааст, низ ин ихтисорҳо идома ёфтаанд ва ҳаҷми он ба шаш байт расидааст [2, с.231–232].

Ин нукта қаблан аз чониби муҳаққиқон пешгӯй шуда буд, ки барои мураттибон ва муҳаққиқони нашрияҳои оянда бояд ба он тавачҷуҳ шавад: «Инро барои муҳаққиқони шеъри Айнӣ гӯшгузор меорем» [14, с.137]. Бо вучуди ин, тавре мебинем, боз ҳам иштибоҳ такрор гардидааст.

Дар мисоли манзумаи «Самарқанду Бухоро» муҳаққиқ М. Шакурӣ ба натиҷае омадааст, ки «дар ду даҳаи аввали садаи бист ёди таърихӣ муҳтавои тозаи иҷтимоӣ пайдо карда ва амиқ рафта, ба моёи ифтихори милли таъдил ёфта, ба худшиносии таърихиву фарҳангии миллат мусоидат намудааст» [10, с.133–134]. Муҳаққиқ ба хулосаи арзишманде мерасад, ки «инъикоси болорафти меъёрҳои маънавий ва ормонҳои зебоишинохтии маорифпарварӣ дар асар яке аз нишонаҳои “шеъри нав”-и форсии тоҷикӣ дар ду даҳаи аввали садаи бист аст» [11, с.136–137].

Бо ворид шудан ба муҳити Самарқанд, устод Садриддин Айнӣ ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва фарҳангии ин маркази маърифатӣ хеле зуд ҳамроҳ гардид. Ӯ бо ширкат дар маҷлису ҷамъомадҳо мутобиқ ба руҳияи замон, шеърҳои эҷод менамуд, ки мақоми иҷтимоӣ ва сиёсӣ доштанд. Аз ҷумла, барои гурӯҳи Ҳилоли Аҳмади Самарқанд, ки бо як сафари корӣ ба Афғонистон раван буд, шеъре навишт, ки дар рӯзи аввали воридшавиашон ба ин мулк бояд хонда мешуд. Ин шеър бо номи «Марши раҳовард» дар шумораи 20-уми маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ҷоп шудааст. Шакли шеър бештар ба суруд монанд аст ва бо ирсоли паёми дӯстӣ ва иттиҳод оғоз мегардад:

Аз хоки Тӯрон омадем, дорем аз Тӯрон салом,
Дар мулки Афғон омадем, дорем аз Тӯрон салом,
Эй миллати афғонӣ, дорем аз Тӯрон салом... [13, №20, 1919, 18 сентябр]

Наشري пайваستاи шеърҳо ва мақолаҳои устод Айнӣ дар мавзӯҳои муҳтавоӣ, ки аксаран дар шумораҳои пайдарпайи маҷалла ба таъбир мерасиданд, аз ҳаҷми бузурги эҷодиёти ӯ ва ҷалби ҷаҳоннаш ба раванҳои иҷтимоиву сиёсӣ дарак медиҳад. Яке аз намунаҳои шинохта ва таъсиргузори осори ӯ «Марши хуррият» аст, ки тибқи иттилои Х. Асозода, «дар ҳавои нусхаи русии “Марселеза” суруда шуда, дар он ҳама чиз нав буд: ҳам мавзӯ, ҳам ғоя, ҳам вазн, ҳам қофия» [3, с.237]. Мундариҷаи шеър саросар аз хитобу даъватҳои инқилобӣ иборат аст ва бо руҳияи баланду сиёсӣшудаи он давра мутобиқат дорад [10, с.145]:

Эй ситамдидагон, эй асирон!
Вақти озодии мо расид.
Муждагонӣ диҳед, эй фақирон!
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид.
То ба кай ғусса хурдан ба ҳасрат,
Баъд аз ин шодмонӣ намо!
Бас ҷафо, бас ситам!.. Эй адолат!
Дар ҷаҳон ҳукмронӣ намо!
Интиқом! Интиқом! Эй рафиқон!.. [13, №23, 1919, 8 декабр]

Гарчанде устод Айнӣ ин шеърро соли 1918 навишта бошад ҳам, онро бори аввал баъди ба ҳайати таҳририяи «Шуълаи инқилоб» ворид шуданаш ба нашр пешниҳод намуд. Бино ба навиштаҳои муҳаққиқон, ин шеър аз чониби шогирдони Айнӣ, ки дар мактаб таҳти роҳбарии ӯ таҳсил мекарданд, дар ҷашни нахустин солгарди таъсиси ҳокимияти Шуравӣ (7 ноябри соли 1918) суруда шуда, дар сахна иҷро гардид [10, с.145].

Дар ин бора яке аз шогирдони онвақтаи устод Айнӣ - Раҳим Ҳошим хотироти худро ба таври муфассал баён доштааст. Ба гуфтаи ӯ, шеър хеле пештар аз ҷоп таҳия гардида, худи Айнӣ онро ба шогирдон дар мактаби мусиқӣ ёд меод. Онҳо ин шеърро таҳти мусиқии «Марселеза» аз бар намуда, ба ду забон - тоҷикӣ ва ўзбекӣ иҷро мекарданд [14, с.229]. Ин раванд шоҳиди муносибати ҷаҳонӣ ва ҳассосии Айнӣ ба масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ ва бедории иҷтимоӣ тавассути шеър аст.

Қобили зикр аст, ки «Марши хуррият» аз чониби муаллиф ду маротиба таҳрир шудааст. Сабаби ин таҳрир, мутобиқ гардонидани мазмуну вожагони он ба талаботи нави идеологӣ ва сиёсати давр буд. Агар дар шакли аввал мазмун ба асноди нахустини шуроҳо

оид ба озодӣ, баробарӣ ва адолат мутобиқ бошад, дар таҳрири баъдина меҳвари шеър ба иттиҳоди коргару деҳқон тамаркуз меёбад. Ба ҳар сурат, ин шеър дар тамоми давру замон ҳамчун суруди расмӣ меҳнаткашон шинохта шуда, шуҳрати густарда пайдо кардааст.

Дар заминаи таҳлили ҳамин шеър метавон ба хулосае омад, ки «шеъри нав дар адабиёти маорифпарварии тоҷикони Мовароуннаҳр оқибат ба ғояи инқилобӣ расид ва баландтарин нуқтаи инкишофи шеъри нави маорифпарварии тоҷикӣ шеъри инқилобист. Ба ақидаи мо, шеъри машҳури Садриддин Айнӣ “Суруди озодӣ” (ё “Марши хуррият”)–ро баландтарин ва охири дастоварди шеъри нави маорифпарварии тоҷикӣ метавон ба ҳисоб гирифт» [10, с.145].

Аҳаммияти шеърҳои публитсистӣ ва хусусан «Марши хуррият»-и устод Садриддин Айнӣ, ки дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ба нашр расидаанд, на танҳо аз ҷиҳати адабӣ ва сиёсӣ, балки аз дидгоҳи миллӣ низ бузург арзёбӣ мегардад. Ин нуқта дар суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни кишвар, ки 20 март соли 2001 баргузор гардида буд, низ махсус таъкид шудааст. Сарвари давлат иброз доштаанд: «“Марши хуррият”-и устод Айнӣ тафаккури халқи ҷафокашидаи моро бедор карда, дар замони инқилоб ба ташаккули худшиносии миллӣ асос гузошт. Мақолаҳои оташбори публитсистии ӯ, ки дар солҳои 1919–1921 дар маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” чоп шуда, ҳуқуқи халқи тоҷикро ба забон, мероси фарҳангӣ, мактабу маорифи миллӣ, матбуоти тоҷикӣ, давлату давлатдорӣ ҳимоя карда, халқро ба омӯзиш ва маълумоти сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ ташвиқ мекарданд, имрӯз ҳам ба аҳаммияти бузурги таърихӣ моликанд» [6, с.3].

Агар то замони инқилоб хусусиятҳои шеъри нав бештар ба тағйироти шаклӣ ва санъати сухан маҳдуд мегардиданд, пас дар марҳалаи баъдӣ мазмун ва муҳтавои он низ дигаргун шуд ва шеъри нав ба унвони воситаи ифодаи ормонҳои инқилобӣ ташаккул ёфт. Ба андешаи муҳаққиқ М. Шакурӣ, устод Садриддин Айнӣ дар шеъраш на танҳо бо мазмун ва ғояи тоза ворид гардид, балки дар сатҳи шакл ва сохт низ навоариҳои анҷом дод: «Ҷ вазни нав сохт, ба сохтори шеър тағйирот даровард, қофиябандии нав ба вучуд овард. Чӣ дар шеъри Фитрат (“Ҷанги Болқон”) ва чӣ дар ин шеъри Айнӣ “Суруди озодӣ” ин тартиби қофиябандӣ аз шеъри урупой ва русӣ омад» [11, с.147].

Ҳамин тавр, бо таълифи «Суруди озодӣ», ки ҳамон «Марши хуррият» низ ҳаст, марҳалаи нахустини рушди шеъри нав дар адабиёти форсии тоҷикӣ поён ёфта, заминаи шинохти давраи навро фароҳам овард. Ба андешаи муҳаққиқон, «Суруди озодӣ» дар гузаргоҳи ду марҳалаи таърихӣ ташаккули шеъри нави тоҷикӣ қарор дорад - он ба як давра анҷом бахшида, марҳалаи дигарро оғоз менамояд [12, с.148].

Бояд тазакурр дод, ки то замони наشري ин шеър, аксари адабиётшиносон ва ашхоси мутамаддин зуҳури шеъри навро дар адабиёти тоҷик маҳсули таъсири мустақими адабиёти рус ва ё, дар сатҳи дигар, адабиёти Эрон мешумурданд. Вале пажӯҳишҳои дақиқ нишон медиҳанд, ки баҳс ва пайдоиши шеъри нав дар доираи адабиёти тоҷик ҳанӯз аз соли 1905 оғоз ёфта, решаҳои ин падида бештар ба омилҳои дохилии иҷтимоиву фарҳангӣ иртиботдоранд, на ба таъсири бевоситаи хориҷӣ. Дар баррасии назарии шеъри нав, муҳаққиқони эронӣ бештар ба шоирони тоҷик, мисли Пайрав Сулаймонӣ, Лоҳутӣ ва Мирзо Турсунзода истинод меоранд. Аммо шева ва таъсири Нимой (усули шеъри озод) танҳо аз даҳаи 60-уми асри ХХ ба адабиёти тоҷик роҳ ёфта, нуфуз пайдо кардааст [11, с.147].

Қобили тавачҷуҳ аст, ки дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» гӯшаи махсусе бо номи «Адабиёт» қариб дар ҳар шумора ҷой дошт, ки дар он танҳо ашъори манзум, баҳусус, шеърҳои устод Айнӣ ба нашр мерасиданд. Яке аз намунаҳои шоистаи ин бахш шеъри «Инқилоб офтобро монад» мебошад, ки ду ҳадафро пайгирӣ мекунад: нахуст, он ба Инқилоби Октябр бахшида шудааст ва дар марҳалаи дувум, ҳамчун табрикномаи рамзии маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» низ қобили фаҳм аст:

Инқилоб офтобро монад,
Ё ки тӯфони обро монад.
Наشري анвор мекунад ба ҷаҳон,

Инқилоб офтобро монад...

Шарарафшонии найи килкам,

Шуълаи инқилобро монад [13, №26, 1919, 29 декабр].

Дар ин шеър шоир маҷаллаи «Шуълаи инқилоб»-ро ҳамчун падидаи таъсиргузор ва замонавӣ ба равандҳои иҷтимоиву сиёсӣ пайваста медонад ва онро бо рамзҳои рӯшан (офтоб, шуъла, найи килк) тавсиф мекунад. Таъсири ин шеър дар афкори хонандагони он давра чашмрас буд ва баёнгари муносибати нек ва эҳтироми шоир нисбат ба ин нашрияти аввалини тоҷикӣ мебошад. Замоне ки хатари қатъи ғайолият ва баста шудани маҷалла дар тирамоҳи соли 1919 ба миён омад, устод Айнӣ бо тамоми неру барои дубора ғайол гаштани он талош варзид. «Шуълаафшонии найи килк»-и ӯ, дар ҳақиқат, ба эҳёи маҷалла кумак кард ва то рӯзи ниҳоии нашр, қалами ӯ саҳифаҳои он нашрияро бо шукуҳ ва мазмун пур мегардонд.

Дар баробари шеъри сиёсӣ, устод Айнӣ, инчунин, дар жанри ғазал ва назми иҷтимоиву лирикӣ низ асарҳои пурэхсос эҷод намудааст. Яке аз намунаҳои барҷастаи ҷунин шеъри ӯ «Асари дарди шаби танҳои (парешон)» аст, ки пурра дар шумораи 29-уми маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» (2 феврали 1920) нашр шудааст:

Шаби танҳои дили ман хун шуд,

Дили ман хун шуд шаби танҳои.

Дили шайдой ба кучо гум шуд?

Ба кучо гум шуд дили шайдой?..

«С. Айнӣ» [13, №29, 1920, 2 феврал]

Шеъри мазкур аз нӯҳ банд иборат буда, бо эҳсоси ғамангез, ҳолати руҳӣ ва маънавии устодро дар он рӯзгор ифода мекунад. Дар нашри «Куллийёт» (ҷилди 8, соли 1981, с.291–292), банди ҳаштум бо ишораи се нуқта ихтисор шудааст. Эҳтимол меравад, ки сабаби ин ихтисор хусусияти динӣ ва истифодаи вожаҳои ҳассос (масалан, «кофар») бошад. Таассуфовар аст, ки муҳаррирони ҷилди аввали «Куллийёт»-и нави академикӣ (нашри соли 2018) низ ҳамин хаторо такрор намудаанд ва ба эҳтимоли зиёд, «Шуълаи инқилоб»-ро ҳамчун манбаи комил мавриди истинод қарор надодаанд.

Ин шеър, ба таъбири шогирди устод Раҳим Ҳошим, ба вазъияти ҷисмонӣ ва равонии ҳуди Айнӣ иртиботи мустақим доштааст. Ӯ менависад, ки шеър «аз шароити шадиди зулму хунрезии амир, маҷруҳу нимҷон наҷот ёфтани Айнӣ аз зиндони Бухоро, қатли бародараш, таъқиби мустақими ҳуди ӯ» ба вучуд омада, «аз кайфияти онрӯзаи нависандаи бузурги мо хабар медиҳад. Вале ин ҳолати маъюсият дер давом намекунад» [15, с.129–230].

Шеъри «Ба шарафи Инқилоби Октябр» аз ҷумлаи беҳтарин намунаҳои шеъри инқилобии устод Садриддин Айнӣ маҳсуб ёфта, бо оҳанг, нақороти муназзам ва мазмуни пурмухтаво аз ҷойгоҳи баланди адабӣ бархӯрдор аст. Шеър бо савти баланд ва хитобомези иҷтимоиву идеологӣ ҷунин оғоз мегардад:

Эй машъали рахшони адолат зи кучой?

К-имрӯз ба мой!

Торикии бедод зи гетӣ бизудой!

Моно, ки зиёй!.. [13, №56, 1920, 15 ноябр]

Дар идома, шеър бо истифода аз воситаҳои услубии анъанавӣ ва тоза ба таври рамзӣ, Инқилоби Октябрро ҳамчун манбаи нур, адолат ва бедорӣ тасвир мекунад.

Шеъри дигаре бо номи «Инқилоб», ки ба муносибати солгарди инқилоб эҷод шуда, бо имзои мустаори «Х.» дар шумораи №88, 7 ноябри соли 1921 ба нашр расидааст, намунаи равшани истифодаи санъати такрор ва ташдиди шиддати эҳсосии шеър мебошад. Шеър ҷунин оғоз мегардад:

Буд чанде ба ғам мубтало шайху шоб,

Шайх дар таҳлука, шоб дар печутоб...

Ҳайратам даррабуд, к-ин чӣ ошӯб буд?

Омад аз ҳашт сӯ инчунинам ҷавоб:

Инқилоб! Инқилоб! Инқилоб! Инқилоб!

Инқилоб! Инқилоб! Инқилоб! Инқилоб!

Маҳз истифодаи санъати такрор (анафора), ки дар шеъри мазкур ва дар ашъори қаблӣ низ дида мешавад (ба мисли: «Шаби танҳой дили ман хун шуд; Дили ман хун шуд шаби танҳой»), ба асар неруи ифода ва таъсирбахшии бештар мебахшад. Чунин такрорҳо (масалан: фирқа, Инқилоб) шеърро пурқувват ва оҳангнок мегардонанд ва заминаи инқилобиро дар қалби хонанда бедор месозанд.

Муҳаққиқони тоҷик оғози эҷоди инқилобномаҳоро ба устод Садриддин Айни мансуб медонанд, ки қомилан асоснок аст. Ба унвони мисол, қитъаи маъруфи «Ахгари Инқилоб», ки дар маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» (1926, №1) нашр шудааст, ҳамчун ҷамъбаст ва ҳусни итмомбахши шеъри инқилобии Айнид шинохта мешавад:

Аз ахгари инқилоби мо сӯхт,
Дунёи ситамгарон чу хошок,
Афсӯс маҳӯр, ки сӯхт олам,
Баргӯй, ки: «Хас каму ҷаҳон пок!» [7, с.19]

Бештари ашъори ҷопшудаи устод Айни дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» муҳтавои инқилобӣ дошта, бо руҳи даъватгаро, бедоркунанда ва ғайри тасвир шудаанд. Дар баробари он, ду намунаи шеъри ҳасбиҳолӣ низ дар ҳамин маҷалла ба таъъ расидааст, ки онҳо низ дорои аҳаммияти иҷтимоӣ мебошанд.

Навоварии устод Садриддин Айни дар шакл ва мазмуни шеърҳо, махсусан, дар навъи инқилобии онҳо равшан ба мушоҳида мерасад. Муруҷиат, шиор, хитоба ва даъватҳое, ки бо истилоҳоти сиёсӣ ҳамроҳ шудаанд, дар ашъори ӯ ҷойгоҳи асосӣ доранд. Бо вучуди ин, чунин унсурҳои хитобӣ дар ашъори устод хушки беранг ва калимабозии ҳолӣ нестанд, балки бо тасвирҳои бадеӣ ва рамзҳои пуробуранг оро ёфта, таъсири эҷодӣ ва илҳомбахши онҳоро дучанд мегардонанд. Маҳз ҳамин ҷанбаҳо буданд, ки шеърҳои устодро дар байни хонандагон машҳур гардонид, онҳоро ҳамчун суруд дар ҷамъомадҳо замзама мекарданд ва шоирон бар онҳо оҳанг мебастанд.

Дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ғайриҷаҳони эҷодии устод Айни ба авҷи баланди худ расид. Вай вазиғдор буд, ки рӯйдодҳои сиёсӣ ва воқеияти ҷаҳони муосир, инчунин, сиёсати давлатдорӣ навро пайгирӣ намуда, дар саҳифаҳои маҷалла онро инъикос намояд. Дониши фарогир, ҷаҳонбинӣ васеъ ва мутолиаи доимии матбуоти хориҷӣ ба забонҳои форсӣ ва туркӣ ба устод имкон дод, ки дар ҳар шумораи маҷалла мақолаҳои таҳлилий ва сиёсӣ пешниҳод намояд.

Илова ба шеърҳои инқилобӣ, ки қаблан баррасӣ шуданд, устод Айни ҳамчун ходими асосии маҷалла ба таҳияи сармақолаҳо низ машғул буд. Баъд аз танаффуси иҷборӣ қариб думоҳаи маҷалла, сармақолаҳо асосан аз ҷониби Садриддин Айни ва ҳамкори наздики ӯ Саидризо Ализода таҳия мешуданд. Дар саҳифаҳои маҷалла пай дар пай мақола ва хабарҳое бо имзоҳои гуногун ҷоп мешуданд, ки муҳаққиқон аксари онҳоро ба устод Айни нисбат медиҳанд. Ба ҷуз аз ғайриҷаҳони нависандагӣ, таҳриру омода кардани навиштаҳои муаллифони дигар низ ба зиммаи ӯ вогузор буд.

Агар имрӯз мақолаҳои публитсистии Садриддин Айни бо таҳқиқи амиқ мавриди баррасӣ қарор дода шаванд, маълум хоҳад шуд, ки қисми зиёди онҳо дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ва рӯзномаи «Овози тоҷик» интишор ёфтаанд. То имрӯз рӯйхати пурраи ин мақолаҳо тартиб дода нашудааст. Бо дарназардошти он ки вазиғӣ мо таҳқиқи ҳамаҷонибаи ин мақолаҳо нест, танҳо ба баррасии навиштаҳое, ки хусусияти бадеӣ ва публитсистӣ доранд, иктифо мекунем.

М.Муродӣ дар мавриди саҳми устод Айни дар ташаккул ва рушди жанри очерк дар матбуоти тоҷикӣ чунин андеша изҳор медорад: «Ташаккул ва таҳаввули жанри очерк ба пайдоиши матбуот ва инкишофи он саҳт марбут аст... Агар дар “Бухорои шариф” ва нашрияҳои дузабона, амсоли “Оина”, диди шахси пешниҳодикунандаи матн дар таҳқиқи воқеият ва тафсири ҳодисаҳо ҷой-ҷо ба назар расад, асари устод Айни “Амирони манғитии Бухоро” (ё “Таърихи силсилаи манғитие, ки дар Бухоро ҳукм рондаанд”) аз нахустин нигоштаҳои публитсистист, ки таҳти унвони очерк дар 9 шумораи соли 1920 ва 18 шумораи соли 1921 маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” ба таъъ расид» [4, с.186].

Устод Садриддин Айни ба фаъолияти нашриявии маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» бо масъулият, фидокорӣ ва садоқати комил муносибат намуда, супоришҳои онро бо завқу ихлос ва бо сифати баланд иҷро мекард. Аз эълоне, ки дар шумораҳои аввали маҷалла нашр гардида буд, бармеояд, ки ҳайати таҳририя дар пайи ҷалби нафаре буд, ки тавонад сармақола ва мақолаҳои таҳлилно ба таври касбӣ нависад. Бо вучуди ин, шахси хоҳишманд пайдо нашуд ва дар натиҷа, устод Айни ин масъулиятро ихтиёран ба дӯш гирифт.

Маҷалла бо ҳадафи ҷаззобу хонданбоб сохтани муҳтаво, мавзӯҳои замонавӣ ва муҳими сиёсӣ иҷтимоиро дар меҳвари тавачҷуҳи худ қарор меод. Аз ҷумла, баъди рӯйдоди муҳими таърихӣ - Инқилоби Бухоро (2 сентябри соли 1920) устод Айни ҳамчун шахси огоҳ аз муҳити сиёсӣ ва иҷтимоии Бухоро ба сафари қорӣ фиристода шуд. Аз шумораи 2 декабри соли 1920 силсиламақолаҳои ӯ бо унвони «Мактуб аз Бухорои сурх» пай дар пай дар маҷалла ба нашр расид. Ин силсила, ки хусусияти сафарномадоранд, бо тарзи таҳлилий ва мушоҳидаи зинда навишта шуда, онҳоро метавон очерки сафарӣ номид.

Тавре ки муҳаққиқ М. Муродов таъкид кардааст, «сафарнома дар адабиёт ва публицистикаи тоҷик таърихи деринадоранд», аммо ба гуфтаи ӯ, набояд ҳар гуна навиштаи сафариро ба унвони очерк қабул кард. Вай ду намунаи маъруфи классикӣ - «Сафарнома»-и Носири Хусрав ва «Тухфаи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сироч»-ро зикр карда, дуруст таъкид мекунад, ки ин навиштаҳо ҳанӯз дар ҷаҳорҷӯби очерки сафарӣ қарор надоранд. «Зеро нигорандаи сафарнома нисбатан озодтар аст, мавзӯи муайянро дунболоғирӣ намекунад, балки ҳар чизеро, ки дида ва шунидааст, бо шеваи нақл рӯйи қоғаз меорад. Аммо муаллифи очерки сафарӣ аз байни чизҳои дидааш танҳо лаҳзаҳои интихоб мекунад, ки ба мавзӯ ва ғояи тараннумекардааш мувофиқ бошанд» [5, с.199].

Дар ин рост, метавон изофа кард, ки аввалин намунаҳои навиштаи сафарӣ дар матбуоти тоҷикро ҳатто пештар - дар рӯзномаи «Бухорои шариф», аз ҷумла, дар мақолаҳои Мирзо Ҷалол дар бораи сафари Қафқоз низ дидан мумкин аст. Бо ин ҳама, силсилаи «Мактуб аз Бухорои сурх»-и устод Айни ба таври муназзам ва таҳлилий бо забони зиндаву таассурбахш навишта шуда, дорои ҳама унсурҳои очерки муосири публицистӣ мебошад.

Мақолаи аввал бо дебочаи зерин оғоз меёбад: «Ҳайати таҳририи маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» аҳамияти Инқилоби Бухоро дар назари эътибор гирифта, барои маълумот гирифтани аз миёни худ якеро дар Бухоро фиристодани шуд. Ва бо ҳамин мақсад, аслан бухороӣ ва дар инқилоби Бухоро мадҳалдор буданамро дар назари эътибор гирифта, дар ин хидмат маро интихоб кард» [13, №59, 1920, 2 декабр].

Дар идома, устод Айни бо сабки мушоҳидакор ва ҳассоси ҳоси хеш ҷиҳатҳои муҳими зиндагии рӯзҳои аввалини Бухоро баъдиинқилобро чунин ба риштаи таҳрир мекашад: «15 ноябри 1920 аз Самарқанд баромада, 16 моҳи мазкур соати даҳи рӯз дохили Бухоро шудам. Аввал чизе, ки ба назарам вохӯрд, баъзе ҷойҳои харобшудаи Бухоро буд, ки дар мусодимаи ҳарбӣ бо истибдод табъан ба вуқӯъ омада буд. Табиӣ, дидани ин ҳол маро навъе мутаассир кард» [13, №59, 1920, 2 декабр].

Мушоҳидаи харобкориҳо бар асари бомбарборони шаҳр аз ҷониби қўшунҳои сурх ва таъсири манфии ҷанг устод Айниро бетараф намегузорад, вале ӯ бо ҳунари баланди эҷодӣ ва бе ифодаи эҳсосоти шадид, ба шакли нозук таассуроти хешро баён мекунад.

Устод Айни бо муҳити иҷтимоиву фарҳангии Бухоро аз наздик шинос буд ва ба таври возеҳ дарк менамуд, ки яке аз масъалаҳои аввалиндараҷаи шаҳр - мақоми мактаб ва маориф мебошад. Ӯ менависад:

«Баъд аз он ки дар манзил ҷой хӯрда, қадре худро ором додам, шаҳрро муҳтасаран сайругашт карда, ба идораи назорати маориф дохил гардида, аз тарафи нозири маориф рафиқ Пўлодзода ба қамоли гармӣ пазируфта шудам. Аз мусоҳиба ва таҳқиқотам маълум гардид, ки назорати маорифи Бухоро дар муддати андак хеле қорҳоро аз пеш бурдааст» [13, №59, 1920, 2 декабр].

Ба иттилои устод, дар шаҳр шаш мактаби ибтидоӣ ва дар вилоятҳо як ё ду мактаб таъсис ёфта, се курс барои калонсолон, ду сағирхона барои یتимон ва курсҳои таълими усулҳои дафтардорӣ ташкил шудаанд. Барои таҳсил ба хориҷ - ба Боку - ҳафтад нафар

фиристода шудаанд. Ў бо руҳияи шодмонӣ аз ғаъолияти китобхонаҳои Бухоро ёдовар шуда, бо вачд менависад, ки он ҷо хонандагони зиёдро мушоҳида намудааст. Аз ҷумла, муассисаи махсуси истеҳсоли қалам ва сиёҳӣ низ таъсис ёфтааст. Устод ба хулосае мерасад, ки:

«Бухоро пасмондагиҳои чандинсолаи худро, ки ба тавбири истибдоди ҷоҳилона гирифтормоада буд, ба андак ғурсат талофӣ хоҳад кард. “Соле, ки наку аст, аз баҳораш пайдост”». (19 ноябри соли 1920. Бухоро. «Сод. Айн») [13, №59, 1920, 2 декабр].

Мушоҳида мешавад, ки дар муқоиса бо асарҳои бадеии баъдии устод Садриддин Айнӣ, дар порчаҳои нахустини насрии ӯ, ки зери унвони «Мактуб аз Бухорои сурх» ба нашр расидаанд, камбудии дар сатҳи забон, сабк ва услуб ҷой доранд. Ин нуктаро бояд ба таври дуруст дарк ва арзёбӣ намуд, зеро дар он замон устод Айнӣ ҳанӯз ба эҷоди пайваста ва пӯё дар навъи наср шуруъ накарда буд. Гузориши мазкурро метавон яке аз нахустин намунаҳои насрии ӯ шумурд. Дар ин навиштаҳо ба таври возеҳ калимаҳои душворфаҳм, арабӣ ва шевагӣ мушоҳида мешаванд, ки нишондиҳандаи таъсири забонии маорифпарварони охири асри XIX ва аввали садаи XX, хусусан, Аҳмади Дониш мебошанд. Бо ин вучуд, забони навиштаҳои устод дар умум содаву фаҳмост ва қобили қабул барои хонандаи ҳамонвақтаву имрӯз аст.

Дар шумораи баъдӣ идомаи матлаби мазкур бо номи «Мактуб аз Бухорои сурх – 2» ба таъб расидааст. Муаллиф мавзӯро ба қисматҳо ҷудо намуда, онҳоро ба таври таҳлилий мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар ин бахш, тавачҷуҳи махсус ба ҳаёти ҳизбӣ равона шудааст. Ба гуфтаи ӯ, «ҳаёти фирқаи иштирокиюн дар Бухоро ҳайратангез аст». Аз ҷумла, ӯ мушоҳида намуда, ки дар муддати ду моҳ танҳо дар дохили шаҳри Бухоро даҳ ҳазор нафар ба фирқа шомил шудаанд, ки бештари онҳо аз барномаи фирқа огоҳ нестанд ва ё ҳуқуқи узвият надоранд. Муаллиф ба таври мантиқӣ хулоса мебарорад, ки чунин раванди ғайриинтизор ва сершумори аъзошавӣ дар муҳити иҷтимоии нав ва бесаводи омма ба шак меорад: «Дар Самарқанд ҳеҷ гоҳ аъзои фирқа аз панҷсад нагузаштааст, ҳам баъд аз тасфия ҳеҷ гоҳ аз сад нафар зиёд намондааст. Бубин тафовути раҳ аз кучост то ба кучо?!» [13, №60, 1920, 30 декабр, с.2–4].

Аз таҳлили муаллиф бармеояд, ки иллати шомилшавии густурдаи мардум ба фирқа на аз ҳисси худогоҳӣ, балки аз ҳисси тарс, фишори иҷтимоӣ ва эҳтиёҷ ба худраҳой маншаъ гирифтааст. Дар мавриди иттифоқҳои ҷавонон ва касаба низ муаллиф ҳамин шубҳаро дорад. Ў мепурсад, чӣ гуна метавон бовар кард, ки деҳотиён ва ашхоси бесавод якбора ба чунин иттиҳодияҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ гароиш пайдо кардаанд? Айнӣ хулоса мекунад, ки ин ҳолат натиҷаи ҳисси ниғаҳ доштани амният ва канорагирӣ аз таъқиб аст.

Дар мавриди иттифоқҳои касаба, устод Айнӣ баён мекунад, ки он як ниҳоди нав аст, вале «пешаваре нест, ки ба иттифоқ дохил нашуда бошад». Чунончи, «ҳама сартарошони Бухоро ба иттифоқи сартарошон дохил шудаанд». Дар ин ҷо муаллиф бо шеваи танкидии ба худ хос, вале бо оҳанги созанда, афзалияти иттифоқҳои коргариро дар Бухоро нисбат ба Самарқанд таъриф мекунад. Ў менависад, ки:

«Мисли ортели сартарошони Самарқанд ҳиллаҳо эҷод намекунанд... Дуредгарӣ, гилкорӣ, зардӯзӣ, мӯзадӯзӣ, бофандагӣ, ҳама қарори қатъӣ доранд ва ба ҳамон қарор амал мекунанд» [13, ҳамон ҷо].

Муаллиф ба шеваи таҳлилий хулоса мекунад, ки интизом ва масъулияти аъзои фирқа ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии Бухоро қобили ситоиш аст. Вай аз он хушҳол аст, ки маҷлису митингҳо бо иштироки ихтиёрии мардум баргузор мешаванд ва муҳтавои онҳо то поёни ҷаласа гӯш карда мешавад. Аз ҳама ҷолибтар, иштироки занон дар чунин ҳамоишҳо низ бо ифтихор зикр мешавад. Дар муқоиса, Айнӣ менависад, ки дар Самарқанд мардум, ҳатто, дар муҳосираи милиса ҳам маҷлисро то охир гӯш намекунанд. Ў хулоса мекунад: «Дар мисли Бухоро, як шаҳрие, ки дар тамоми Туркистон торикӣ таассубро нашр мекард, ин ҳол чиддан сабаби масрурият ва умедворӣ аст» [13, ҳамон ҷо].

Дар бахши сеюми силсила «Мактуб аз Бухорои сурх», ки дар шумораи №62 (10 январи соли 1921) ҷоп шудааст, устод Айнӣ ба таври муфассал ғаъолияти идораҳо ва вазоратхонаҳои давлати навро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Ў аз таҷрибаи ношоистаи идоракунӣ амирӣ дар Бухоро ёдовар шуда, низоми нави ҳокимиятро бо диққати зиёд таҳлил

мекунад. Навиштаҳои ӯ нишон медиҳанд, ки дар муҳити пасоинкилобӣ, бо вучуди тозабунёд будан, вазорату назоратҳо фаъолиятҳои муайяне роҳандозӣ кардаанд. Ӯ менависад: «Дар мамлакате, ки ду моҳ пеш ба ҳамин вазъият идора меёфт, ҳукумати тоза дар як муддати қалил давоир ва назоратҳо кушода, вазъияти онҳоро ба як тарзи тоза ва муназзам ниҳодааст...» [13, №62, 1921, 10 январ, с.1–2].

Дар ин росто, устод Айни аз фаъолияти маҳкамаи адлия ёд мекунад, ки бо низоми нав ташкил ёфта, маоши судҳо аз ҳисоби давлат пардохт мешавад ва миёни қозӣ ва фуқаро муомилаи моддӣ вучуд надорад. Вай менависад, ки гарчанде соати расмӣ кор аз ҳашт то дуи рӯз аст, кормандони идораҳо то 12 соат дар шабонарӯз кор мекунанд ва бо фидокорӣ масъулиятро иҷро менамоянд.

Бо ин ҳама, устод Айни дар нигоштаҳои бо огоҳӣ ва инсоф таъкид мекунад, ки дар ҳукумати нав нуқсонҳо низ кам нестанд. Ӯ меафзояд: «Хонандагон гумон накунанд, ки нависанда ҳеч айбу нуқсонро дида натавонистааст, сартосар мақолоти худро чун воқеъанигорони асарҳои кухнаи подшоҳӣ аз мадҳиянависӣ пур кардааст... Не... Ин тавр не!» [13, ҳамон ҷо]

Ба андешаи устод Айни, истиқлоли расмӣ Бухоро дар он марҳала то ҳадде воқеият дошт ва эълomiaҳои давлати Шуравӣ дар ин замина таъсири мусбат расонд. Ӯ менависад: «Дар интизом ва суръати корҳо қобилияти аҳолии Бухоро, шавқу рағбатшон ба ҳукумати нав ва нафратшон ба ҳукумати амир ва дар болои инҳо шинохта шудани истиқлоли Бухоро аз тарафи ҳукумати Шуруи Русия дахлу таъсири кулӣ дорад» [13, №62, 1921, 10 январ, с.2].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки «Мактуб аз Бухорои сурх» - силсиламақолаҳои устод Садриддин Айни - ҳамчун аввалин намунаи жанрҳои гузориш ва репортажи адабӣ дар адабиёти тоҷик шинохта мешавад. Ин асар на танҳо аҳамияти таърихӣ дорад, балки барои шинохти равандҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давраи пасоинкилобӣ дар Бухоро манбаи бозьтимод маҳсуб мешавад.

Дар қанори ин навиштаҳо, дар яке аз шумораҳои соли 1921, нахустин намунаи насри адабии устод Айни - ҳикояти «Анҷоми кори як шайхӣ хиллагар (дар Бухорои сурх)» - ба нашр расидааст. Гарчанде ки дар ин ҳикоя бадеият ва вежагиҳои шаклии жанри ҳикоя ба таври комил таҷассум наёфтаанд, метавон гуфт, ки он дар эҷодиёти минбаъдаи насрии устод ҳамчун замина ва мактаби аввал хизмат кардааст.

Дар адабиётшиносии тоҷик маълумот дар бораи ин ҳикоя кам ба назар мерасад, вале аз назари муҳтаво ва ғоя, он аз равияи сиёсати ҳукумати шуравӣ бар зидди руҳониён сарчашма мегирад. Мақсади асосии ҳикоя ғошозии риё, судҷӯӣ ва ҳамкорӣ бо истибдод аст. Дар он шахсияти муллои туркмане тасвир мешавад, ки баъд аз амалҳои ношоиста аз Афғонистон ронда шуда, дар Бухоро бо фиреб ва найранг зиндагӣ ва тичорат пеш мебарад. Ҳолати иҷтимоии риёкории вай чунин тасвир шудааст: «Муридони ҳар вақт дар хизмати шайх расида, назр ва ҳадяҳои худро тақдим карда, аз нафаси шайх табаррук мечустанд... Шайх дар зери ридои зуҳду вурӯ дар тичорат низ хуб ривоч дода буд...» [13, №73, 1921, 25 апрел, с.4].

Муаллиф дар матн робитаи мустақими ин шайхро бо ҳукумати амирӣ нишон медиҳад ва бо далел менависад, ки ҳукумат барои ташвиқоти сиёсӣ аз нуфузи ӯ истифода мебард: «Ҳукумати мустақимаи Бухоро, ки асоси истибдоди худро бо ин гуна риёкорихо устувор медошт, аз нуфуз ва эътибори ин шайх истифода мебард...» [13, ҳамон ҷо, с.5].

Ҳикоя дар ниҳоят бо хулосаи муаллиф ба анҷом мерасад, ки дар он бо усули ошкоро ба мубориза бо муллономаҳо даъват сурат мегирад: «Оҳ аз ин чинси наҷосатгинатони зуҳдкеш, ҷуз ба об теғ натавонӣ муттаҳар доштан» [13, с.6].

Гарчанде ки ин ҳикоя аз рӯи сохтор ба асари бадеии мукамал наздик нест, дар он ҳисси муаллиф ва лаҳни бозтоби воқеӣ эҳсос мешавад. Калимаву ибораҳои рамзӣ ва пурбуранг, аз қабиле «саги сӯзанхӯрда», «ҷони ширин», «гӯшаи узлат», «бозори шайх гарм мегардид»... ба асар ранги бадеӣ мебахшанд.

То охири даҳаи дууми садаи XX, устод Садриддин Айни асосан ҳамчун шоир шинохта мешуд. Дар маҷаллаи «Шӯълаи инкилоб» ӯ бори аввал ба навиштани наср рӯй

оварда, тачрибаи аввалини худро дар жанрҳои публицистӣ, очерк, ҳикоя ва сафарнома ба даст овард. Ба андешаи муҳаққиқ Х. Асозода, яке аз сарчашмаҳои рӯй овардани устод Айни ба наср насри таълифии адабиёти классикӣ ва намунаҳои сафарномаҳои охири асри XIX ва аввали асри XX мебошад [3, с.239].

Х. Асозода дар баррасии сарчашмаҳои рӯй овардани Айни ба наср ҳафт омилро зикр мекунад ва яке аз муҳимтаринашонро публицистикаи худаш медонад. Ба гуфтаи ӯ, «мақола жанри насри мебошад, ки барои инъикоси масъалаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маорифпарварӣ бисёр созгор аст». Ӯ таъкид мекунад, ки «76 мақолае, ки Садриддин Айни дар солҳои 1918–1920 навиштааст, барои баъдтар ба насри калонтар рӯ овардани ӯ замина гузоштаанд» [3, с.240]. Аксари ин мақолаҳо маҳз дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ба нашр расидаанд.

Дар маҷмӯъ, фаъолияти эҷодии устод Садриддин Айни дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» заминаи бозғаймӣ барои рушди жанрҳои насри муосири тоҷик, аз ҷумла, публицистика, очерк ва ҳикоя гардида, дар ташаккули сабки нависандагии ӯ нақши сарнавиштсоз дорад. Маҳз ҳамин тачриба дарҳои адабиёти насри тоҷикиро ба марҳилаи нав боз намуда, ба ташаккули адабиёти навини милли мусоидат кардааст.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Хатлонӣ С.

Адабиёт:

1. Айни, С. Шеърҳо [Матн] / С. Айни // Куллийет. Ҷ. 8. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 524 с.
2. Айни, С. Шеърҳо [Матн] / С. Айни // Куллийет. Ҷ. 1. – Душанбе: Бунёди адабии С. Айни, 2018. – 568 с.
3. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (даврани нав) [Матн] / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
4. Муродов, М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публицистӣ дар матбуоти даврии тоҷик [Матн] / М. Муродов. – Душанбе: Сино, 2007. – 144 с.
5. Муродӣ, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ [Матн] / М. Муродӣ. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 256 с.
6. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо зиёиёни кишвар, 20 март соли 2001 [Матн] / Э. Раҳмон // Омӯзгор. – 2001. – №7 (4 апрел). – С. 1–4.
7. Рустамзода, М. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик [Матн] / М. Рустамзода. – Душанбе: Адиб, 2014. – 278 с.
8. Самад, В. Аз қабри Хазар то авҷи Зухал [Матн] / В. Самад. – Душанбе: Маориф, 1991. – 220 с.
9. Шакурӣ, М. Хуросон аст ин ҷо: маънавиёт, забон ва эҳёи миллии тоҷикон [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 292 с.
10. Шакурии Бухорӣ, М. Равшангари бузург [Матн] / М. Шакурии Бухорӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.
11. Шукуров, М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 160 с.
12. Шукуров, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист [Матн] / М. Шукуров (М.Ш. Бухорӣ). – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.
13. Шуълаи инқилоб. 1919–1921 [Матн]. – Дар 3 ҷилд. – Душанбе: Китобхонаи миллии Тоҷикистон.
14. Ҳошим, Р. Сухан аз устодон ва дӯстон [Матн] / Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 272 с.
15. Ҳошим, Р. Солҳо дар саҳифаҳо (мақолаҳо ва ёддоштҳо) [Матн] / Р. Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1988. – 320 с.

МАҚТУБ, ҲИКОЯ, ШЕЪР: ШИНОХТИ САБКИ ИБТИДОИИ АЙНИ

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҳамаҷонибаи фаъолияти адабӣ, публицистӣ ва насрnavисии устод Садриддин Айни дар доираи фаъолияти эҷодии ӯ дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» бахшида шудааст. Муаллиф бар асоси баррасии манбаъҳои аслии нишон медиҳад, ки маҳз дар ин маҷалла устод Айни аввалин бор ба таври расмӣ ва мунтазам ба кори рӯзноманигорӣ ва эҷоди наср рӯ оварда, таҳти

таъсири воқеаҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва эҳсоси масъулияти маънавий, ба инъикоси воқеият дар шакли публицистӣ ва бадеӣ оғоз кардааст.

Дар мақола намунаҳои нахустини насри Айнӣ, аз ҷумла силсилаи маъруфи «Мактуб аз Бухорои сурх» ҳамчун очерки сафарӣ ва ҳикояи «Анҷоми кори як шайхи хиллагар» ҳамчун аввалин таҷрибаи насри бадеии ӯ таҳлил шудаанд. Муаллиф нишон медиҳад, ки дар ин навиштаҳо вежагиҳои услуби мушоҳидакорона, таҳлили воқеаҳои рӯз, забони зинда ва истифодаи анвои гуногуни публицистӣ бо ҳадафи бедорӣ сиёсиву маънавии ҷомеа возеҳ эҳсос мегарданд. Ҳамзамон, дар мақола равандҳои воридшавии таъсири насри классикӣ, адабиёти маорифпарварӣ ва таҷрибаи рӯзноманигорӣ он замон ба сабки нависандагии Айнӣ арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: Садриддин Айнӣ; Шуълаи инқилоб; публицистика инқилобӣ; насри иҷтимоӣ; очерк; гузориш; репортаж; журналистикаи тоҷик; маорифпарварӣ; шеърҳои инқилобӣ; ташиаккули насри навин; ҳикояи аввалин; Бухорои сурх; таҳлили воқеият.

ПИСЬМО, РАССКАЗ, ПОЭЗИЯ: СТАНОВЛЕНИЕ РАННЕГО СТИЛЯ АЙНИ

Настоящая статья посвящена всестороннему анализу литературной, публицистической и прозаической деятельности Садриддина Айна в рамках его сотрудничества с журналом «Шуълаи инқилоб». Автор на основе первоисточников показывает, что именно в этом журнале Айнӣ впервые официально и систематически начал заниматься журналистикой и художественной прозой, отражая социальные и политические реалии эпохи.

В статье рассмотрены первые образцы прозы писателя - цикл путевых заметок «Письма из Красной Бухары», написанных в форме очерка, и рассказ «Конец одного хитрого шейха», который можно считать первой художественной новеллой автора. Анализ подчеркивает особенности наблюдательности, живого языка и публицистического подхода Айна к действительности, а также влияние классической прозы, просветительской литературы и журналистской практики на формирование его стиля.

Ключевые слова: Садриддин Айна, Шуълаи инқилоб, революционная публицистика, социальная проза, очерк, репортаж, таджикская журналистика, просветительство, революционная поэзия, становление новой прозы, первая новелла, Красная Бухара, анализ реальности.

LETTER, STORY, POEM: TRACING AYNİ'S EARLY LITERARY STYLE

This article presents a comprehensive analysis of Sadriddin Ayni's literary, journalistic, and early prose work within the framework of his collaboration with the magazine *Shu'lai Inqilob*. Drawing upon primary sources, the author demonstrates that this magazine served as the platform where Ayni formally began his engagement with journalism and prose, driven by a sense of social responsibility and the political transformation of the period.

The study explores Ayni's first prose texts, including the travelogue-style series "Letters from Red Bukhara" and the short story "The End of a Cunning Sheikh". While these works exhibit elements of fiction and social reportage, they also reflect Ayni's observational style, vivid language, and commitment to revolutionary ideals. The article also examines how classical Persian prose, enlightenment literature, and contemporary journalistic methods influenced the development of Ayni's literary voice.

Keywords: Sadriddin Ayni, *Shu'lai Inqilob*, revolutionary journalism, social prose, literary essay, reportage, Tajik journalism, enlightenment literature, revolutionary poetry, emergence of modern prose, early fiction, Red Bukhara, social analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахимов Б.А. – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, н.и.ф., муовини ректор оид ба илм ва инноватсия. Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Сведения об авторе: Абдурахимов Б.А. – Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзаде, к.ф.н., проректор по науке и инновациям. Телефон: (+992) 904-10-85-85. Эл. почта: vorisonisomoni@mail.ru

About the author: Abdurahimov B.A. – International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, c ph.s., Vice-Rector for Science and Innovation at the. Phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

ШЕЪРҲОИ МАШКУК ДАР ДЕВОНИ МАВЛОНО

Мақсудзода Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавлоно Чалолуддини Балхӣ, тавре ки маълум аст, шоири орифи хеле пурқору сермаҳсуле буд. Девони комили ӯ бори аввал дар соли 1336 / 1958 аз тарафи мавлавиносии маъруф Бадеуззамони Фурӯзонфар бо номи “Куллиёти Шамси Табрэй” тасҳеҳ ва чоп шуда буд. Онро баъди гузашти панҷ сол мураббӣ мазкур дар соли 1341 / 1963 бо тасҳеҳу таҳрири нав мунташир сохт ва баъдан он 14-15 бор дар Эрон ба нашр расидааст. Куллиёти мазкур сарфи назар аз қасоиду тарҷеъоту қитъаот 3330 ғазал ва 1994 рубоиро дар бар дорад. Он дар маҷмуъ ҳовии 42 ҳазор байт мебошад. Бо он ки ин куллиёт чопи саҳеҳтарини ашъори ғиноии Мавлоно эътироф шудааст, ба сабаби хеле бузургҷам буданаш ва баҳрагирӣ аз нусаҳои зиёди дастнависи он, гумон меравад, ки ин сафинаи шоир хеле таҳриф дидааст. Ба забони илмӣ гӯем, он интерполятсия шудааст. Аммо ба ин мавзӯ, яъне, атрибутсия (интисоб)-и ашъори ин шоир мавлавиносиносон камтар тавачҷуҳ кардаанд. Ҳатто доктор Тақии Пурномдориён, ки доир ба таҳқиқи ғазалиёти шоир асари монографияе бахшидааст аз ин хусус ҳеч дам назадааст [5].

Ба фикри мо аввалин муҳаққиқе ки ба чунин мувоҳидоти илҳоқоти дигарон ба девони Мавлоно ишораҳои ҷолиб кардааст, доктор Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ мебошад. Ӯ дар пешгуфтори “Гузидаи ғазалиёти Шамс”, ки дар соли 1352/1974 тавассути интишороти “Амири кабир” чоп карда буд, дар ин бобат суханҳои муфиде иброн намудааст. Ӯ навишта, ки дар девони Мавлоно “ашъори гӯяндагони дигар – Шамси Табасӣ, Шамси Мағрибӣ, Сайфи Фарғонӣ, Фазлулоҳи Астарободӣ ва бисёре аз даровешӣ силсилаи мавлавия, ки бар асари татаббуъ ва муморисат дар шеъри Мавлоно истеъдоди тақлиди услубӣ ӯро ёфта буданд, дида мешавад (1: бисту нуҳ). Оқои Кадканӣ дар охири ин китоб дар фасли “Ғазалиёти мансуб ба Мавлоно 7 ғазал овардааст ва босароҳат иброн намуда, ки 4-тои он дақиқан аз Мавлоно нест. Чунончи, ғазали мустазод бо матлаъи зер:

Ҳар лаҳза ба шакле бути айёр баромад,
дил бурду ниҳон шуд.

Ҳар дам ба либоси дигарон ёр баромад,
ғаҳ пиру ҷавон шуд [1, 573].

Кадканӣ мегӯяд, ки ин шеър ба номи Мавлоно шуҳрат ёфта, вале аз ӯ нест. Байти таҳаллуси ин шеър вожаи “Румӣ”-ро дорад. Аммо ин Румӣ ҳаргиз Мавлоно нест, зеро Мавлоно ҳеч вақт “Румӣ” таҳаллус накардааст, инҳо дигарон ҳастанд, ки ба шоир нисбаи “Румӣ” ва “Муллои Рум”-ро додаанд [1, 575].

Дар воқеъ, таҳаллуси Мавлоно дар ашъораш “Хомӯш” аст ва худуди сад ғазал ба номи Салоҳуддини Зарқӯб ва Ҳисомуддини Чалабӣ дорад. Бақия ғазалҳо ба номи Шамс, Шамси Табрэй ва Шамсулҳақи Табрэй аст.

Дар як ғазалаш мебинем, ки Мавлоно лафзи “Румӣ”-ро чунин ба қор бастааст:

Румӣ ба ниҳон гашт, чу даврони ҳабаш дид,
Имрӯз дар ин лашкари ҷарроғ баромад [1, 575].

Ба фикри Кадканӣ, дар ин байт “румӣ” на таҳаллус асту на рабте ба нисбаи “Румӣ”-и баъдан ба ӯ додашуда дорад, балки дар муқобили “ҳабаш” омадааст.

Кадканӣ ғазали “Онон, ки талабгори Худоед, Худоед / Ҳочат ба талаб нест, шумоед, шумоед”-ро низ аз Мавлавӣ наредонад ва изҳор карда, ки ин ғазал дар тақлиди ғазали Мавлоно бо матлаъи “Эй қавми ба ҳаҷрафта кучоед, кучоед? / Маъшуқ ҳамин ҷост, биёед, биёед” аз тарафи каси дигаре суруда шудааст. Дар ин ғазал дар мақтаб “то буд” ба ҷои “то бу” истеъмом шуда ва дар ҷои дигар он нест [1, 576].

Устод Кадканӣ ғазали дигар бо матлаъи зеро аз Мавлоно наредонад:

Рӯзҳо фикри ман ин асту ҳама шаб суханам,
Ки чаро ғофил аз аҳволи дили хештанам [1, 577].

Ў нигошта, ки “Ин ғазал дар ҳама чо ба номи Мавлоно шуҳрат дорад, аммо дар нусхаҳои қадими девони шоир наёмада. Гузашта аз ин, баъзе байтҳо бо якдигар ҳамхонӣ надоранд ва дар онҳо таноқузҳои дида мешавад. Пурсишҳои ҳам аз навбӣ: “Аз кучо омадам, амаданам баҳри чӣ буд?” ба андешаи Хайём бастагӣ дорад, на ба тарзи фикри Мавлоно, ки медонад аз кучо омада ва омаданаш баҳри чист [1, 578].

Ғазали чоруме, ки Кадканӣ онро аз Мавлоно намедонад бо матлаби зер аст:

Бар қудсиёни осмон ман ҳар шабе ёху занам,

Гар суфӣ аз “ло” дам занад, ман дам зи “Аллоҳу” занам [1, 581].

Назар ба таҳқиқи оқои Кадканӣ ин ғазал ба қалами шоири асри XIV м. Фазлулоҳи Астарободӣ бо таҳаллуси Наъимӣ тааллуқ доштааст ва дар як нусхаи дастнависи девони ӯ (нусхаи китобхонаи Маҷлиси Сано, № 14191) муҳаққиқи мазкур онро дидааст [1, 583].

Дар воқеъ дар мақтаи ғазали мавриди назар таҳаллуси Наъимӣ омадааст:

Хез, эй Наъимӣ, пеши ман биншин ба зонуи адаб,

Ман подшоҳи кишварам, кай пеши ту зону занам? [1, 582].

Азбаски Мавлоно ба Саной ва Атор эътиқоди вофире дошт, дар девонаш баъзе байтҳо айнан оварда шудааст ва онҳоро мо дар ҳукми тазмин метавонем қабул кунем.

Чунончи, як ғазали Мавлоно, ки бо матлаби зер хеле маъруф аст:

Маъшуқа ба сомон шуд, то бод чунин бодо,

Куфраш ҳама имон шуд, то бод чунин бодо [6, 80].

Як ғазали Саной низ чунин шуруъ мешавад, фақат дар охир лафзи “бодо” дар шакли “бод” омадааст ва чунин шакл гирифтани байти Санойро мавлавиносии турк Абдулбоқии Гулпинорлӣ дар ғалати котибон медонад. Ҳамин байти зикршуда, тавре ки дар девони Шамс омадааст, дар “Синдбоднома”-и Заҳирии Самарқандӣ низ ба номи Саной оварда шудааст [3, 197]; дар “Синдбоднома”-и чопи Ҷ. Азизқулов низ ҳамчунин [4, 404]. Инчунин чанд рубой ҳам дар девони Саной ва ҳам дар девони Шамси Мавлоно яқсон мадаанд.

Чизи дигари қолиб аз назари нормаи шеъри форсӣ дар “Девони қабири”-и Мавлоно вучуд доштани миқдори зиёди калимаву таркибҳои юнонӣ аст. Чунин шеърҳоро ба се даста тақсим кардан мумкин аст:

1. Шеърҳои, ки дар онҳо калимаҳои алоҳидаи юнонӣ дида мешаванд.
2. Шеърҳои, ки таркибҳои юнонӣ ба назар мерасанд.
3. Шеърҳои муламмаъгунае ҳастанд, ки як мисрааш форсӣ ва мисраи дигари он юнонӣ мебошад.

Барои дастаи аввал метавон ғазали зерро намуна овард, ки дар девони Шамси Мавлоно ҳаст:

Нимашаб аз ишқ то донӣ чӣ мегӯяд хурӯс,

Хез, шабро зинда дору рӯзи равшан *настикос*.

Парҳо барҳам занад, яъне, дарего, хочаам,

Рӯзгори нозаниро медихад бар *онамос*.

Дар хурӯш аст он хурӯсу ту ҳаме дар хоби хуш,

Номи ӯро тайр хонӣ, номи худ *ансаропос*.

Он хурӯсе, ки туро даъват кунад сӯи Худо,

Ў ба сурат мурғ бошад, дар ҳақиқат *ангалос*.

Ман ғуломи он хурӯсам, к-ӯ чунин панде диҳад,

Хоки пойи ӯ биояд аз сари *восилиёс* [6, 476].

Маънии ин калимаҳои юнонӣро ҳанӯз маълум накардаем ва онҳоро мутобиқ ба вазни ғазал хондаем. Барои гурӯҳи дуюми шеърҳо намунаи зер кофист:

Бӯсиси афандиму ҳам муҳсину ҳам маҳрӯ,

Непу сари кинико чунам ману чунӣ ту? [6, 848].

Маънии “бӯсиси афандиму” – эй сарвари ман.

Маънии “непу сарикинико – кучой, дар ҷустуҷӯятан.

Барои гурӯҳи сеюм, яъне, муламмаъоти форсӣю юнонӣ намунаи зерро меорем:

Гар чом дихӣ шодам, дашном дихӣ шодам,
Уфанди утайтайлас силука бароколу [Ҳамон чо].

Маънои мисраи дуом чунин аст:

Сарварам, ту чӣ меҳоҳӣ, хостаат ҳар чӣ бошад, ман низ ҳамонро меҳоҳам.

Чун маст шуд ин банда, бишнава ту пароканда,
Қўйсаҷ мӣ канокиму симира барололу [Ҳамон чо].

Тарҷума: Худоё, ёрам кун, суханони пароканда мегӯям.

Тарҷумаҳои мазкурро бо хоҳиши Абдулбоқӣ Гулпинорлӣ як турки юнонидон бо номи Мири Мир Ўғлӣ анҷом додааст. Бояд гӯем ки микдори ин гуна ғазалҳои омехта ба забони юнонӣ дар девони Мавлоно бисёранд.

Акнун аввалин баҳсе ки аз лиҳози сабқшиносӣ мо дар мавриди ин навъ шеърҳои Мавлоно бояд дошта бошем, ин аст то мушаххас кунем, ки оё чунин шеърҳо бо басомади зиёди калимоти юнонӣ дар ҳақиқат сурудаҳои Мавлоност ё не? Бояд дар назар бигирем, ки Мавлоно дар Осӣи Хурд (Туркияи имрӯзӣ) зиндагӣ ва эҷод мекард ва ба ақидаи бисёр муҳаққиқон дар он сомон дар асри Мавлоно забони юнонӣ роиҷ буд. Мардуми он маҳал пеш аз он ки ислом қабул кунанд ё фотеҳони мусулмон, мисли туркон он чо ворид шаванд, забони модариашон юнонӣ будааст. Таҳқиқи ҳамин мавзӯ ҳудаш яке аз масъалаҳои хеле муҳимми мавлавишиносӣ ба шумор меояд. Ба суоли зикршуда Гулпинорлӣ посухи мусбат медиҳад ва иброз медорад, ки Мавлоно юнонӣ медонист ва ҳамаи он шеърҳои махлут бо алфози юнонӣ аз худи Мавлоност.

Аммо Шафеъии Кадканӣ ин ҳамаро моли Мавлоно намедонад. Далели ӯ бар он қоим аст, ки Мавлоно дар “Маснавӣ” дар чопи олимонаи Николсон ва чопи Муваҳҳид калимаҳои юнонии номаънусро ҳеч ба кор набурдааст. Ва агар дар “Маснавӣ”-и ӯ калимоти юнонӣ чой дошта бошанд ҳам, онҳо ҳамон калимоти юнонианд, ки аз собиқ дар забони форсӣ будаанд ва шоирони дигар мисли Аттору Хоқонии Низомӣ ҳам онҳоро ба кор бурдаанд.

Назар ба нишондоди оқои Кадканӣ ду хонуми эронӣ, ки устодони донишгоҳи Шерозанд бо номҳои Илҳоми Халилӣ ва хонуми Размҷӯ ба раҳнамоии оқои Кадканӣ ва доктор Муайяд бо равиши илмӣ ба софкориҳои девони Шамс машғул шуда, кори худро анҷариб тамом кардаанд. Онҳо тахмин ҳудуди 500 ғазалро аз девони Шамси Мавлоно чудо намуда онҳоро моли шоирони қабл аз Мавлоно таъйин кардаанд. Худи оқои Кадканиро назар чунин аст, ки ғазалҳои махлут бо калимоти юнонӣ аз он писари Мавлоно – Султон Валад мебошанд ва онҳоро иштибоҳан ба девони Мавлоно ворид кардаанд. Султон Валад чун дар Осӣи Сағир зодаву бузург шуда буд, табиист, ки забони юнониро хуб медонист ва шоири хубе ҳам буд ва ашъори юнонӣ дорад, аммо падари ӯ, ки дар синни нисбатан бузург (14-15 солагӣ) ба Осӣи Хурд омада буд, ба забони юнонӣ балад набуд ва наметавонист онҳоро дар ашъораш ворид кунад.

Чои гуфтан аст, ки он микдор ғазалҳои илҳоқиро ҳам агар аз девони Мавлоно берун кунем, эътибори шоирии Мавлоно ҳеч коста намешавад, балки баръакс китоби шеъри ӯ аз сурудаҳои дигарон пок шуда, суханони ноби худи ин шоир ва орифи бузург ба даст меоянд.

Адабиёт

1. Балхӣ, Чалолуддин Муҳаммад. Гузидаи ғазалиёти Шамс. Бо муқаддима ва шарҳи луғоту таркибот ва фаҳорис. Ба кӯшиши Муҳаммадризо Шафеъии Кадканӣ. – Техрон: Амири кабир, 1377 ҳ.ш.
2. Гулпинорлӣ, Абдулбоқӣ. Мавлоно Чалолуддин (зиндагонӣ, фалсафа, осор ва гузидае аз онҳо). Аз туркӣ ба форсӣ тарҷума ва тавзеҳоти Тавфиқи Субҳонӣ. – Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1375 ҳ.ш.
3. Заҳирӣ, Самарқандӣ. Синдбоднома. Ба тасҳеҳи Аҳмади Оташ. – Истанбул. Институти шаркиёт: Маориф, 1949.
4. Заҳирӣ, Самарқандӣ. Синдбоднома. Ба кӯшиши Ҷумъабой Азизқулов. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон, 2012.
5. Пурномдориён, Тақӣ. Дар сояи офтоб (шеъри форсӣ ва сохтшиканӣ дар шеъри Мавлавӣ. Вероиши 2. – Техрон: Суҳан, 1388 ҳ.ш.

6. Румӣ, Мавлавӣ Чалолуддин Муҳаммад. Куллиёти Шамси Табрэзӣ. Ба инзимоми шарҳи ҳол, ба қалами Бадеъуззамони Фурузонфар. – Техрон: Амири Кабир, 1376 х.ш.
7. Саной, Ғазнавӣ. Девон. Ба саъй ва эҳтимоми Мударрисии Разавӣ. – Техрон: Саной, 1362 х.ш.

ШЕЪРҲОИ МАШКУК ДАР ДЕВОНИ МАВЛОНО

Дар ин мақола сухан аз боби интерполятсия (тахриф) шудани ашъори ғиноии Мавлоно Чалолуддини Балхӣ, махсусан ғазалҳояш меравад. Бисёр мавлавишиносон ба масъалаи атрибутсия (интисоб)-и онҳо аҳаммият надодаанд. Танҳо Шафеъии Кадканӣ ба ин масъала таваҷҷуҳ кардааст. Масъалаи дар хилоли ғазалҳои Мавлоно бисёр омадани калимаву таркибҳо ва гоҳе мисраъҳои юнонӣ, худ мавзӯест, ки бояд ҳал карда шавад. Дар мақола намунаҳои ин гуна ғазалҳо оварда, масъалаи зарурати ҳалли интисоби онҳо бар Мавлоно пеш гузошта мешавад ва назари муаллиф низ дар ин бобат ироа мегардад.

Вожаҳои калидӣ: тахриф, интисоб, юнонӣ, ғазал, муламмаот, Кадканӣ, масъала.

СТИХИ, ВЫЗЫВАЮЩИЕ СОМНЕНИЯ В ДИВАНЕ МАВЛАНА

В настоящей статье речь идет об интерполяции лирических стихотворений и особенно газелей Мавлана Джалал ад-Дина Балхи. Многие мавланаведы не уделяли должного внимания к вопросу атрибуции его стихотворений. Лишь Шафе'и Кадкани обратил свой узор этой проблеме. Вопрос о том, что в составе газелей Мавлана часто встречаются греческие слова, словосочетания и даже целые полустихия, является отдельной темой, о которой следует задуматься. В статье приводятся образцы таких газелей и ставится вопрос о необходимости решения атрибуции такого рода газелей к перу Джалал ад-Дина Балхи. В дополнение взгляд самого автора статьи излагается по этому вопросу.

Ключевые слова: интерполяция, атрибуция, греческие, газель, муламма', Кадкани, вопрос.

POEMS RAISING DOUBTS IN MAWLANA'S DIVAN

The present article deals with the interpolation of lyric poems and especially ghazals of Mawlana Jalal al-Din Balkhi. Many Mawlanaweeds scholars have not paid due attention to the question of attribution of his poems. Only Shafe'i Kadkani has turned his pattern to this problem. The question of the fact that Greek words, collocations and even whole half verses are often found in the composition of Mawlana's ghazals is a separate topic to be pondered upon. The article provides samples of such ghazals and raises the question of the necessity of solving the attribution of such ghazals to the pen of Jalal al-Din Balkhi. In addition, the author's own view on this issue is presented.

Keywords: interpolation, attribution, Greek, ghazal, mulamma', Kadkani, question.

Маълумот дар бораи муаллиф: Максудзода Бадриддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор, устоди кафедраи таърихи адабиёти тоҷик. Тел.: 919139819, Email: maksudov-56@mail.ru

Сведение об авторе: Максудзода Бадриддин – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор, преподаватель кафедры истории таджикской литературы. Тел.: 919139819, Email: maksudov-56@mail.ru

About the author: Maqsudzoda Badriddin - Tajik National University, Doctor of Philological Sciences, Professor, Lecturer of the Department of History of Tajik Literature. Tel. 919139819. Email: maksudov-56@mail.ru

Абулаббос Фазл ибни Аббоси Рабанҷаниро маллифони сарчашмаҳои адабӣ-таърихӣ яке аз шоирони соҳибном ва соҳибдевони адабиӢти даврони СомониӢн зикр кардаанд. Соли таваллуд ва вафоти ӯ дақиқ маълум нест. Аммо бинобар сабаби ҳамаср буданаш бо Устод Рӯдакӣ ва аз як пора қасидаи ӯ, ки дар сӯғи Наср ибни Аҳмад гуфта шудааст аён мешавад, ки ӯ дар соли 331 Ҳ./943 м. дар қайди ҳаёт будааст. Саъид Нафисӣ низ ин далелҳоро ба назар гирифта, дар бораи ду сол пас аз марги Рӯдакӣ зинда будани Рабанҷаниро чунин тахмин кардааст: «Ҳамин қадар маълум аст, ки вай (Абулаббоси Рабанҷанӣ – А.М.) то соли 331 / 943 м., яъне ду сол пас аз марги Рӯдакӣ зинда буда, зеро қитъаи шеър аз ӯ мондааст дар реҳлати Наср ибни Аҳмад ва нишастии писараш Нӯҳ ибни Наср ба соли 331 / 943, ки дар «Таърихи Байҳақӣ» сабт омада ва байте ба муносибати мақоми таърих бар поёни он афзуда ва аз ин қарор вай то ду сол пас аз Рӯдакӣ қатъан зинда будаву аз ақрону муосири вай ба шумор тавонад омад.» [8, 553]

Дар ин маълумоти Саид Нафисӣ ба ҷуз аз замони зиндагӣ инчунин шоири ҳамасри Устод Рӯдакӣ будани Абулаббос таъкид шудааст.

Чун дар маъхазҳои адабӣ-таърихӣ дар бораи ин шоир маълумоти бештаре боқӣ намондааст ва девони ашъор ва намунаҳои бештар аз шеърҳои ӯ дар миён нест, бинобар ин муаллифони китобҳои таърихи адабиёт низ дар бораи ӯ тадқиқоти алоҳидае анҷом навода ва бо маълумоти мухтасари донишномавӣ ва тазкиравӣ иктифо намудаанд. [11, 28]

Ҳамин тавр Абулаббос куния, Фазл ном, Аббос номи падари ӯ ва Рабанҷан нисбаи шоир буда, ишора ба зодгоҳи ӯ дорад.

Абулаббос дар Рабанҷан ном мавзеи Самарқанд ба дунё омада, маълумоти ибтидоӣ ва донишҳои роиҷи замонро дар назди донишмандони зодгоҳаш омӯхта, зоҳиран дар шоирӣ он ҷо машхуру номвар гардида, баъдан ба дарбори шоҳони Сомонӣ роҳ ёфтааст.

Адабиётшинос А. Афсаҳзод мавзеи Рабанҷанро дар наздикиҳои Бухоро донистааст, [2, 104] аммо аксари мутлақи сарчашмаҳои адабӣ-таърихӣ зодгоҳи Абулаббосро яке аз мавзеҳои Самарқанд гуфтаанд.

Муҳимтар аз ҳама Абулаббос яке аз шоирони маъруф ва маҳбубу хушқареҳаи дарбори СомониӢн ва Самарқанди он рӯзгор будааст.

Муаллифи «Чаҳор мақола» Рабанҷаниро дар радифи шоирони маъруфи асри Сомонӣ яке аз зинда нигоҳдорандагони ин дудмони наҷиб зикр кардааст: «Чунон ки асомии Оли Сомон ба Устод Абӯабдуллоҳ ибни Муҳаммад ар-Рӯдакӣ ва Абулаббос ар-Рабаҷанию Абулмасал ал Бухорӣ ...» маълуму машхур аст. [1, 27]

Аз ин маълумоти Низомии Арӯзӣ пайдост, ки Рабанҷанӣ дар радифи шоирони маъруфи он замон зикр шудаду бо Устод Рӯдакӣ дар як замон ва дар як муҳити адабӣ зиндагӣ ва эҷод карда, мадҳу санои бузургии шоҳони Сомонӣ намудааст. Шоири хушқареҳа ва соҳибэҳтироми дарбори СомониӢн будани ӯ аз сурудаҳои маълум мешавад. Ӯ бар ивази мадҳи дурусту рост ва ҳамормониву садоқат бо ғояҳои давлатсозии наҷибзодагони Сомонӣ аз онҳо эҳтирому эъҷоз мебинад ва ҳунари шоирӣ ба зиммдорони дарбор хуш омадаву ӯро ба тавонгарию бузургӣ расонидааст:

Ва ё фадайтӯка имрӯз ту ба давлати мир,
Тавонгарию бузургию марси Рабаҷанӣ [4, 207]

Манучеҳрӣ аз ӯ дар радифи шоирони бузургӣ пешгузаштаи худ ёд карда ва ҳақим Фарруҳӣ низ дар шеъраш Абулаббосро «шоири устод» гуфтааст:

Сахт хуб омад ин се байт маро,
Ки шунидам зи шоири устод. [4, 194]

Аз ин маълумот аён мешавад, ки Рабанҷанӣ дар ҳунари шоирӣ устоди зақӣ ва чун Устод Рӯдакӣ шоири пуршеър будааст ва муаллифон фарҳангномаҳои форсӣ аз ӯ шоҳиди

маъноии зиёде овардаанд, ки гувоҳи пурмахсулии ўст: «Микдори касире аз ашъори ин Абулаббосро дар фарҳангҳои форсӣ ба истишҳоди луғат овардаанд, ки ҳамаҷо ба исми «Абулаббос» мутлақ забт аст ва аз ҳамин ҷо пайдост, ки дар замонҳои қадим шӯҳрати бисёр дошта ва шоире бисёрсухан будааст.» [8, 553]

Мутаассифона, девони ашъори ӯ чун девони дигар ҳамзамонаш дар миён нест. Аз мероси адабии ин шоири пуршеърӣ ҳамзамони Устод Рӯдакӣ ҳамагӣ 95 байт боқӣ мондааст, ки баёнқунандаи хунари шоирӣ ва суханварии ўст.

Мероси боқӣ мондаи шоир дар он маҷмуаҳо, ки ашъори шоирони ҳамасри Устод Рӯдакиро фароҳам овардаанд, ҷой дода шудааст. Соли 1958 ба ифтихори бузургдошти Одамушшуаро Рӯдакӣ маҷмуаи ҳамасрони ӯ зери роҳбарии академик Абдулғанӣ Мирзоев ба ҷоп расид, ки дар он ҳамагӣ шаш байт аз ӯ низ бо шарҳи ҳоли мухтасаре оварда шудааст. Аён мешавад, ки он замон мураттибони он маҷмуа аксари он сарчашмаҳоеро, ки намунаи шеърҳои Рабанҷаниро дар худ фароҳам овардааст, дар зери даст надоштаанд ва танҳо шаш байт аз қасидаеро, ки шоир дар мадҳи Насри Сомонӣ навишта, аз Таърихи Байҳақӣ пайдо ва дар маҷмуа забт намудаанд. [3, 84]

Соли 1999 ба ифтихори 1100-солагии давлати Сомониён маҷмуаи шоирони аҳди Сомониён дар таҳияи Худой Шарифов ва Абдушуқри Абдусаттор ба нашр расид, ки дар он низ шарҳи мухтасари ҳол ва 26 байт аз намунаҳои шеърӣ Абулаббос ҷой дода шудааст. [1, 93-95]

Ахиран дар ҷилди 2 силсилаи Ахтарони адаб ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ дар таҳияи донишмандони мазкур ба ҷоп расид, ки дар он 93 байт аз ашъори Абулаббос дарҷ шудааст.

Баъдан Маҳмуди Мудаббирӣ низ намунаҳои ашъори Абулаббосро дар маҷмуаи Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ гирдоварӣ намудааст [7, 125].

Аз ин микдор шеърҳои боқӣ мондаи Абулаббос, ки асосан дар шакли фардбайт ва китъаанд, аён мешавад, ки мазмун ва муҳтавои онҳо мадҳу санои амирони Сомонӣ, ишқ, ҳачв, тасвири табиат, панду андарз, гузароии умр ва таблиғи некиву нақӯкорӣ иборат будааст.

Аз он байтҳои парокандае, ки аз ин шоир барҷой мондааст, муайян кардан мумкин аст, ки ӯ дар жанрҳои қасида, китъа, маснавӣ шеър гуфтааст.

Бо лақаби Ҳоҷа маъруфият доштан ва маҳорати кордонии худро Рабанҷанӣ дар ин байт чунин тасвир кардааст:

Чун Ҳоҷа Абулаббос омад,

Корат ҳама нек шуд саросар [4, 201]

Байтҳои дар ифтихороти шоирӣ гуфтаи Абулаббос баёнқунандаи он аст, ки ӯ шоири маъруф ва писандидаи мардум будааст. Масалан, дар байти зер шоири пандгӯ ва аз шахди андарз чун хурмо ширин будани шеърӣ худро ин гуна тавсиф намудааст:

Бас панд пазируфтаму ин шеър бигуфтам,

Аз ман бадали хурмо бас бошад кунҷол [4, 203]

Дар байти дигар низ Абулаббос худро шоири тавонои мир хонда, шоирони дигарро жож хондааст:

Эй мир, шоиронат ҳама жожанд,

Ман жож не, валекин фарғастам. [4, 203]

Байти дигаре аз Рабанҷанӣ боқӣ монда, ки бино бар сабабе дар ғурбату ғарибӣ бемор шудани ўро мерасонад:

Зи хонумону қаробат ба ғурбат афтодам,

Бимондам ин ҷо бесозу баргу ангиштол [4, 203]

Шоир дар гуфтани қасидаҳои мадҳӣ низ бомаҳорат будааст. Шоири хушқареҳаи мидҳатгӯӣ будани ўро ягона қасидаи нисбатан бузургтари аз ӯ бар ҷой монда хеле хуб ба субут мерасонад. Абулаббос дар мадҳи амирони Сомонӣ яқин қасидаҳои зиёди мадҳиявӣ сурудаву сохибэҳтиром гардидааст, аммо имрӯз аз онҳо намунаҳои нисбатан комилтаре барҷой намондааст. Ягона марсияи нисбатан комилтари аз ӯ боқӣ монда, ки дар рисои Наср ибни Аҳмади Сомонӣ (941 - 943) ва табрики бар тахт нишастани амири ҷавон Нӯҳ ибни Наср

ибни Аҳмад дар қолаби қасида, ки дар равиши қасидасароии шоирони бузурги замон, ки мароми аслии онҳо дурусту рост гуфтани ситоиши мамдуҳ буд, суруда шудааст.

Ин марсия ифодакунандаи ду лаҳзаи бо ҳам муҳолифи ҳастӣ буда, дар тасвири бинобар сабаби марг аз тахт дур шудани шоҳ Насри Сомонӣ ва ба ҷои ӯ бар тахти салтанат нишастани Нӯҳи Сомонӣ гуфта шуда, ҳам оҳанги сӯгворӣ дорад ва ҳам оҳанги шодбодӣ, ки намоёнгари ҳунари мадҳиягӯи шоир мебошад.

Ва ин пораи бозмонда аз қасидаи сӯгворӣ аз назари банду баст, мантиқи сухан, таносуби калом ва мазмуну муҳтаво яке аз намунаҳои дар зоти худ нодири ин навъи шеър дар адабиёти аҳди Сомонӣ мебошад, ки дар тасвири ду ҳолати ба ҳам зид моҳирона эҷод шудааст. Ва маҳз ин пора аз қасидаи Абулаббос як далели қатъии аз назари сабки ҳунари ва равиши эҷодӣ ҳамасри Устод Рӯдакӣ будани ӯро ба субут мерасонад.

Пораи зер аз он қасидаи мадҳӣ ва марсиявӣ буда, то рӯзгорони мо расидааст:

Подшоҳе гузашт покнаҷод,
Подшоҳе нишаст фаррухзод.
З-он гузашта ҳама ҷаҳон ғамгин,
В-аз нишаста ҳама ҷаҳон дилшод
Бингар акнун ба чашми ақлу бигӯ,
Ҳарчи бар мо зи Эзад омад дод.
Гар чароғе зи пеши мо бардошт,
Боз шамъе ба ҷои ӯ бинҳод.
В-ар Зухал наҳси хеш пайдо кард,
Муштарӣ низ доди хеш бидод. [4, 198]

Ба гумони мо ин қасидаи бузурге шояд будааст, ки аз он ҳамагӣ панҷ байт то замони мо расидааст. Ин қасидаи марсиявӣ ва ҳамзамон мадҳӣ гувоҳи он аст, ки гӯяндаи он яке аз мулозимон ва наздикони дарбор будааст. Дар маросими ҷомаи шоҳӣ пӯшидани шоҳи наведе низ шоир мушоҳидакунандаи он лаҳзаи шодӣ будааст:

Он рӯзи нахустин, ки малик ҷома бипӯшид,
Бар кунгураи кӯшк будам ҳамчу ғаливоч. [4, 198]

Аз фардбайтҳое, ки шояд аз қасидае ва ё тағаззуле аз Абулаббос боқӣ монда, оҳангҳои ошиқонаро эҳсос кардан мумкин аст. Ва он абёт ин аст:

Рӯзам аз дардаш чун нимшаб аст,
Шабама аз ёдаш чун шовғаро. [4, 195]
Ҷон турунчид аз ғами ҳичрон маро,
Аз насими васл кун дармон маро. [4, 195]

Бунчишк чи гуна ларзад аз борон,
Чун ёд кунам туро, чунон ларзам. [4, 204]

Дар ашъори боқӣ мондаи Абулаббос байтҳое ҳастанд, ки дар бораи деҳқонӣ ва ба ин пеша шавқу ҳавас доштан ва машғул будани ӯро ифода мекунад:

Ки худ нишонаму худ парварам, худ об диҳам,
Зи худ хишова кунамшон ба нӯки ду сарадос. [4, 202]

Вожаҳои нишондану парваридан, об додану бо нӯки сарадос хишова кардани зироате дар баробари шоирӣ ба яке аз шуғли дӯстдоштаи шоир будани пешаи деҳқонӣ далолат мекунад.

Шоир дар тасвири ангури ширини шояд шахси боғдору тоқпарваре чунин байте дорад:

Такаж нест гӯй дар ангури ӯ,
Ҳама шира дидем яксар разаш. [4, 202]

Аз Абулаббос абёти парокандаи ҳаҷвӣ низ боқӣ мондааст. Ва ин абёт далели он аст, ки ӯ чун шоирони ҳамзамонаш Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Дақиқӣ ва дигарон лаҳзаҳои нохуши иҷтимоӣ ё ин ки кирдору рафтори мазамматшавандаи шахсиятҳои ҳамрӯзгорашро ба василаи

ҳачв маҳкум кардааст. Байти зер аз сурати зоҳирии нохушоянди марде, ки ба шоир писанд нашудааст, маълумот медиҳад:

Риш чун бугона, сиблат чун сӯхоно,
Сари биниш чу бўронӣ бо тангоно [4, 197]

Аз абёти каме, ки аз ӯ боқӣ монда тарзи суҳанронӣ, одобу урфу одат, зиндагии маишӣ ва хусусан амалу кирдор ва шуғли маъмулии мардуми тоҷикро пеши назар намоён месозад. Масалан:

Рафтам ба моҳи рӯза бозори Марсаманда,
То гӯспанд орам, фарбеҳ кунам ба ранда [4, 206]

Дар ин байт яке аз шуғлҳои асосӣ ва дӯстдоштаи мардуми тоҷик, ки дар хона ҳам ба парвариши чорпои аҳлӣ машғул мешаванд, таҷассум гардидааст.

Гандум ё ғалладонаи босара киштан дар урфи мардуми тоҷик маъмул аст. Босара, яъне коштани ғалладонае, ки вақти кишти он гузаштасту деҳқон бо истифода аз киштбоб будани замин аз роҳи таваккул ба замин тухмӣ мепояд, то аз он ҳосили иловагӣ рӯёнад. Аз ин байти Абулаббос ин суннати маъмулии киштронӣ ва кишоварзии тоҷикон аён мешавад:

Гуфтӣ, ба ду се бод маро босара коред,
Ин босара боре на ҳаме зуд бикиштӣ [4, 206]

Ё ин ки ҳангоми хушнудие ба мисли фарзанддор шудан, хонадор намудани фарзанд ё монанд ба ин мардум атову бахшиш мекунанд. Ҳамин мазмун дар ин байти Рабанҷанӣ зикр шудааст:

Чун ақаб бахшаде, газит бибахш,
Ҳам бидеҳ шеъри навт-ро фағёз [4, 201]

Маънии байт чунин аст: яъне агар Эзид фарзанд бахшадат (ақаб) тақягоҳ, муттақое диҳадат газит-ато намо ва ҳамчунин шеъри наватро ба касе инъом намо, ки ба гумони мо ин андеша аз боварҳо ва ё расму ойинҳои суннати давраи Эрони бостон боқӣ мондааст.

Аз ишқ ва ҳичрони дурӣ ҳам шиква намудани Абулаббос низ чун дигар шоирони ҳамрӯзгораш дилнишину хушоянд менамояд:

Рӯзам аз дардаш чун нимшаб аст,
Шабама аз ёдаш чун шавғоро. [4, 195]

Шеъри Абулаббос аз назари сабк ва равиши баён низ ҳамон сабки дилписанду маъмули замон сабки хуросонист. Сабки содабаёни офариданаш мушқил, ки ҷавҳари поэтикии ин навъи шеърро андешаҳои ҳунарии инсонсоз ва зиндагисози ҳикматбунёду лаззатбахш, ки бар асоси маъниҳои рангину хирадгароёна гуфта шудааст, ташкил медиҳад, ки бунёдгузори он Устод Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯст. Калимаҳои ин навъи шеър низ маъмуливу сода ва пургунҷоишу дорои маъниҳои ҳақимонаи лаззатбахш мебошад, ки бештари онҳо аз забони гуфтугӯӣ ва муоширати маъмулии мардум баргузида шудаанд. Мазмунҳои олий дар калимоти сода ҳамчунон дилнишину хирадмандона ба тасвир омадаанд. Шеъри Абулаббос низ намунаи комили ин навъи шеър аст.

Хулоса, Абулаббоси Рабанҷанӣ шоири ҳамзамон ва ҳаммаром, аз назари сабк ва мазмуну муҳтавои шеър, яъне равиши ҳамгуни эҷодӣ бо Устод Рӯдакӣ буда, дар равнаку инкишофи сабки содабаёни хуросонӣ, ки моҳияти аслии онро гуфтани шеъри сахли мумтанеъ ташкил мекард, бунёди устувор гузоштааст. Ҷӯро низ яке аз гӯяндагони шеъри дар дидан содаву офариданаш мушқил доништан равост, ки мероси андаки барҷой монда аз ӯ ин андешаро тасдиқ менамояд.

Муқарриз: д.и.ф. Олимӣ Х.

Адабиёт:

1. Арӯзӣ, Низомии Самарқандӣ. “Чаҳор мақола”, Тибқи нусхаи боэътимом ва тасҳеҳу муқаддимаи Муҳаммади Қазвинӣ. Техрон, 1341, 108 саҳ.
2. Афсаҳзод Аълоҳон. Одамушшуаро Рӯдакӣ. Душанбе, “Адиб”, 2003, 304 саҳ.,
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Сталинобод, с.1958, 407 саҳ., саҳ, 84
4. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шариф ва Абдушукур Абдусатторов. Душанбе. “Адиб”, 2007, 480 саҳ.

5. Донишномаи Рӯдакӣ, Ҷ.1. Душанбе, 2008, 591 сах., сах. 38-39
6. Мирзоев А. Абуабдулло Рӯдакӣ. Сталинобод, 1958, 277 сах., сах. 52
7. Мудаббирӣ Маҳмуд. Аҳвол ва ашъори шоирони бедевон дар қарнҳои 3-4-5-х.к. Техрон, 1370.
8. Нафисӣ Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. Душанбе. Нашриёти «Нодир», 2008, 934 сах., сах. 553
9. Сафо Забехулло. Таърихи адабиёти Эрон, ҷ.1, Техрон, Интишороти Фирдавс, 1385 сах.
10. Шоирони аҳди Сомониён. Мураттибон ва омодагарони чоп: Худой Шарифов, Абдушуқри Абдусаттор. Душанбе, «Адиб», 244 сах.
11. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Душанбе. 1988, Ҷ.1, 543 сах.

ҶОЙГОҲИ АБУЛАББОСИ РАБАНҶАНИ ДАР АДАБИЁТИ АҲДИ СОМОНИЁН

Дар ин мақола доир ба як шоири ҳамзамони Устод Рӯдакӣ Абулаббоси Рабанҷани ва мероси адабии барҷоймондаи ӯ маълумот дода шудааст. Бори аввал дар асоси маълумоти кӯтоҳу мухтасари сарчашмаҳои адабӣ-таърихӣ перомони шарҳи ҳоли ин шоир яқоя бо вежагиҳои мероси адабии ӯ тадқиқоти нисбатан муфассале доир ба Абулаббос дар ҳаҷми як мақола ба анҷом расидааст. Муаллиф дар бораи 95 байте, ки аз ӯ дар ҷунгу тазкираҳо ва маҷмуаи шеърҳои ҳамасрони Устод Рӯдакӣ зикр гардидаанд, андеша баён намуда, мазмуну муҳтавои ашъори парокандаи Абулаббоси Рабанҷаниро то ҷое, ки имкон доштааст муайян намуда, ҳамзамон хусусиятҳои асосии ашъори ӯро ба баррасӣ гирифтааст. Мақола барои тадқиқоти муфассали оянда доир ба Абулаббос заминаи асосии бунёди хоҳад гузошт.

***Калидвожа:** ҳамасри Рӯдакӣ, равиши эҷодӣ, сабк, хунари шоирӣ, саҳли мумтанеъ, қасида, поэтикаи муҳтавоӣ.*

МЕСТО АБУЛАББАСА РАБАНДЖАНИ В ЛИТЕРАТУРЕ ЭПОХИ САМАНИДОВ

В данной статье представлена информация об Абулаббасе Рабанджани, поэте, жившем в одно время с Устадом Рудаки, и его сохранившемся литературном наследии. Впервые на основе кратких сведений из литературно-исторических источников об этом поэте, вместе с особенностями его литературного наследия, проведено относительно подробное исследование об Абулаббасе в объеме статьи. Автор выразил мнение о 95 бейтах, упомянутых о нем в джунгах (антологиях) и тазкирах (биографических сборниках) и сборниках стихов современников Устада Рудаки, определил содержание разрозненных стихов Абулаббаса Рабанджани, насколько это было возможно, и одновременно рассмотрел основные особенности его стихов. Статья заложит основную фундаментальную основу для будущих подробных исследований об Абулаббасе.

***Ключевые слова:** современник Рудаки, творческий метод, стиль, поэтическое мастерство, простая сложность, қасида, содержательная поэтика.*

PLACE OF ABU'L-ABBAS RABANJANI IN THE LITERATURE OF THE SAMANID ERA

This article provides information about Abu'l-Abbas Rabanjani, a poet who lived at the same time as Ustad Rudaki, and his surviving literary heritage. For the first time, based on brief information from literary and historical sources about this poet, along with the characteristics of his literary heritage, a relatively detailed study of Abu'l-Abbas has been conducted in the scope of an article. The author expressed an opinion on 95 couplets mentioned about him in jungs (anthologies) and tazkiras (biographical collections), and collections of poems by contemporaries of Ustad Rudaki, determined the meaning and content of Abu'l-Abbas Rabanjani's fragmentary poems to the extent possible, and at the same time examined the main features of his poems. The article will lay the basic foundation for future detailed studies of Abu'l-Abbas.

***Keywords:** contemporary of Rudaki, creative method, style, poetic craftsmanship, sahli mumtane' (simple complexity), qasida, poetics of content.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Анзурати Маликзод – Институти забон ва адабиёти ба Рӯдакии АМИТ, ходими пешбари илмӣ. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 21. Тел.: Тел: (+992) 915 04 19 75; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru*

***Сведения об авторе:** Анзурати Маликзод – Институт языка и литературы им. Рудаки НАНТ, ведущий научный сотрудник. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. Тел: (+992) 915 04 19 75; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru*

***About the author:** Anzurati Malikzod – Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, Leading Specialist, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 21. Ph: (+992) 915 04 19 75; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru*

КОРБУРДИ ОБРАЗИ ВОСЕЪ ДАР ТАРҒИБИ ҒОЯИ ВАТАНДҶСТӢ ДАР НАЗМИ ШУРАВИИ ТОЧИК

Ашурова М.Б.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Адабиёти шуравии тоҷик, аз ҷумла, назми он дар овони пайдоиши худ – солҳои 20-30-и садаи ХХ дар раванди ташаккули идеологияи нави иҷтимоӣ ва сиёсӣ нақши муассир гузошт. Дар ин марҳала адибон кӯшиш карданд бо истифода аз сабку услуби навин образҳои таърихиро ба талаботи идеологии давр мутобиқ созанд. Дар натиҷа образи қаҳрамонҳои миллӣ дар адабиёти миллатҳо ҳамчун омили худшиносии таърихӣ ва бедории фикрии ҷомеа ба қор рафт. Дар даҳсолаҳои аввали шуравӣ шоирони тоҷик низ барои офаридани образҳои талаш карданд, ки ҷавҳарашон ватандӯстӣ, мубориза баҳри озодӣ ва бедории миллӣ буд. Яке аз чунин қаҳрамонҳои барҷаста Восеъ аст, ки шӯриши халқии ӯ дар нимаи дуоми асри XIX зидди истибдоди Аморати Бухоро ҳамчун рамзи адолатхоҳӣ ва озодипарастӣ дар таърихи тоҷикон сабт шудааст.

Дар замони шуравӣ симои Восеъ дар назми тоҷикӣ бозтоб ёфта, ба як образи марказии муборизаи халқӣ табдил ёфт. Образи Восеъ ҳамчун роҳбари беназири шӯриши халқӣ дар Бухорои шарқӣ илова ба ашъори шифоҳӣ дар шеър ва достонҳои шоирон таҷассуми бадеӣ ёфт. То ба он вақт симои Восеъ ҳамчун муборизи роҳи адолат ва озодӣ танҳо дар хотираи мардум ва ашъори шифоҳӣ нақш баста буд ва тавассути ашъори мардумӣ пешниҳод мегардид. Намояндагони аввалини адабиёти шуравии тоҷик кӯшиш карданд, образи қаҳрамони мазкурро акнун бо назардошти идеологияи замон офаранд. «Шоирон хоҳ насли калонсол ва хоҳ насли ҷавон, тавассути ба тасвир кашидани ягон лаҳзаи мушаххас, ҳақиқати таърихиро дар либоси мавзунӣ бадеӣ табиӣ ва боварибахш ба назм дароварда, бо ҳамин дар бедор намудани ҳисси ватанхоҳӣ ва худшиносии миллии хонандаи тоҷик сахм гирифтанд» [17, с.16]. Ҳамчунин, баъӣид аст, ки дар даҳсолаҳои аввали даврони шуравӣ, хусусан, солҳои 20-30-юми асри ХХ, ки адабиёти тоҷик ба марҳилаи нави инкишофи худ ворид мегашт, нигоштаҳои адабӣ бештар хусусияти тарбиявӣ, сиёсӣ ва идеологӣ пайдо карда буданд. Маҳз бо сабаб ва ҳадафи мазкур образи Восеъ ва қорномаи ӯ ба ҷаҳорҷӯбаи идеологияи синфӣ даврони шуравӣ дароварда шуда, мавриди тавачҷуҳи адибон қарор гирифт. Симои таърихии Восеъ дар як давраи муайян ҳамчун манбаи илҳомӣ шоирони тоҷик баромад кард. Ҳарчанд шӯриши ӯ дар замони Аморати Бухоро сарқӯб гардид, руҳи муқовимати ӯ дар хотираи мардум абадӣ боқӣ монд. Ҳамин тавр, яке аз сабабҳои якбора афзоиш ёфтани тасвири симои Восеъ баъд аз Инқилоби октябрро дар адабиёти тоҷик талаботи ғоявии давлати шуравӣ доништан мумкин аст. Идеологияи шуравӣ дар ҷустуҷӯи қаҳрамононе буд, ки онҳоро рамзи муборизаи синфӣ нишон дода тавонад. Восеъ дар ин замина аз ҷониби адабиёти расмӣ бозсозӣ гардид ва симои ӯ ба образи қаҳрамони синфӣ меҳнаткаш табдил ёфт.

Гуфтан мумкин аст, ки аввалин кӯшишҳо оид ба офаридани образи Восеъ дар адабиёти китобӣ, ки то ба он вақт танҳо дар асарҳои шифоҳӣ халқ ба вучуд омада аз даҳон ба даҳон мегузафт, дар оғози асри гузашта ба таълиф карда шуд. Аз ҷумла, ба қавли муҳаққиқ С. Амир дар мақолааш “Фирдавсӣ ва Шоҳин”, яке аз шоирони номдори Хатлон Шамсиддин Шоҳин “Тухфаи дӯстон” ном асар доштаст, ки дар он “қорномаҳои шоистаю ҷангӣ дар тақлиди шоҳони ҷаҳонгири “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ тасвир гашта, чунин мисраъҳо дорад:

*Ба Хатлонзамин хуни мардум бирехт,
К-аз он мотам аз ҷарх анҷум бирехт” [1, с. 22].*

Бояд гуфт, ки шакли пурраи ин асари Шоҳин монанди ҷанд асари дигараш мавҷуд нест ё шояд ин асар нотамои мондааст. Аз як байти зикршуда маълум мегардад, ки дар муддати на он қадар дури таърихӣ дар Хатлон шӯрише сар зада, ки боиси хунрезии бузург шудааст. Дар асари мазкур, бешак, дар бораи Восеъ маълумот мавҷуд буда метавонад. Алҳол аз байти ҷангӣ маълум мегардад, ки дар ҳақиқат, бар асари зулми ҳокимон дар охири асри нуздаҳум дар Бухорои Шарқӣ шӯриши мардумӣ ба амал омадааст, ки сарвараш Восеъ буд.

Агар дар бораи шӯриши Восеъ, тасвири симои қаҳрамонони он сарчашмаи аввалин эҷодиёти даҳанакии халқ ва нақлҳои мардум бошад, баъд аз он дар даврони шуравӣ аввал маҳз дар назм шоирони халқӣ ба ин қор камар бастанд. Шоирони халқӣ Восеъро ҳамчун муборизи сиёсӣ ва иҷтимоӣ, қаҳрамони миллат, дастгири мазлумон ва рамзи бедорӣ таҷассум мекарданд. Шеъри иҷтимоӣ дар ин давра воситаи муҳимми таблиғи арзишҳои нави шуравӣ ва бедории фикри халқ буд. Восеъ дар ин шеъру дostonҳо ҳамчун намоёндаи халқи заҳматкаш ва муқобили истисморгарон зуҳур мекунад, ки барои озодӣ, баробарӣ ва адолат мубориза мебурд.

Ашъори шоирони халқиро оид ба Восеъ то ин вақт дар ду маҷмуа мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳар ду “Восеънома” ном доранд. Мураттиби маҷмуаи аввал Б. Шермуҳаммадов (с.1985) [2] ва дуюм – С. Эмомалӣ (с.2022) [1] мебошанд. Дар қисми дуюми маҷмуаи аввал дostonҳои шоирони халқӣ Бобоюнус Худойдодзода ва Қурбоналӣ Раҷаб ҷой дода шудаанд. Маълум мешавад, Б. Худойдодзода “Дostonи Восеъ”-ро дар асоси мушоҳидаҳои шахсӣ, муҳтавои сурудҳои таърихӣ ва ёддоштҳои муосирони қаҳрамон эҷод кардааст. Шоир ин воқеаи муҳимми таърихӣ ва иҷтимоиро дар ҳаҷми 1180 мисраъ ва ёздаҳ фасл ифода кардааст. Дostonи шифоҳии мазкурро бори аввал Л. Бузургзода, Р. Ҷалилов ва Чейлитко соли 1939 аз забони ҳофизи мазкур навишта гирифта буданд. Дoston барои муайян кардани бисёр лаҳзаю воқеаҳои шӯриш, кашфи ному маҳалҳо, ҷою макон, муборизаю задухӯрди персонажҳо ва тасвири муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ ёрӣ мерасонад. Аз рӯи нақли Б. Худойдодзода ва шоҳидон, падари ӯ иштирокчиҳои шӯриш будааст, аз ин рӯ, дар бораи шӯриш маълумоти ӯ боварбахш буда метавонад. Аз пораҳои алоҳидаи дoston бармеояд, ки “муборизаи Восеъ моҳияти иҷтимоию сиёсӣ дорад” [16, с.116].

Дар дostonи “Восеънома”-и ӯ Восеъ паҳлавон, шер, шери нар, қоматбаланд, каллакалон, сермиҷаю миҷгон, чашмсиёҳ тасвир шудааст. Вобаста ба ин, дар асар дар мисраъ ва байтҳои алоҳида ба тасвирҳои зерин вохӯрдан мумкин аст: “*Восеъ бисёр буд паҳлавон*”, “*Восеъ гардангавсай, паҳлавон*”; “*Восеъ бисёр ҳаст паҳлавон*”; “*Восеъ як кӯҳи Худо*”; “*Ака Восеай паҳлавон*”; “*Шер будай Восеъ марди зӯр*”; “*И Восеъ худуш будай зӯр*”; “*Саруш як кундаи Худо*”; “*Чашмаш ҳалқа зери миҷгон*”; “*Чашмои Восеъ ҳастай сиё*”; “*Душман гуфт: “Восеъ паҳлавон, // Агар намебастан камон, // Тухмамон намемонд дар Балҷувон*”; “*Восеъ қад назар мисли шер*”; “*Восеъ шер будай дар дунё*”; “*Қомати Восеъ баландбар*”; “*Сари Восеъ ай кӯҳ қалон*”; “*Восеъ худ будай шери нар*”; “*Дар вақтуш номут ҷувозрон, // Ки мондақут шав паҳлавон?!*” ва ғайра. Азбаски шоирони халқӣ аз муҳити халқ баромадаанд, ҷӣ тавре ки аз сабку услуб ва забони эҷоди онҳо мушоҳида мекунем, бо Восеъ ва тасвири қаҳрамони ӯ бо диди хоси миллӣ ва мардумӣ назар медӯхтанд. Дар осори онҳо образи Восеъ бештар бо ҳувияти таърихӣ, одобу ахлоқи халқӣ ва заминаҳои эҳсосиву фалсафӣ таҷассум ёфтааст. Б. Худойдодзода дар шеъри худ Восеъро ҳамчун рамзи озодихоҳӣ, ҷасорат ва бонги бедории миллат ба тасвир меорад. Агар дар шеъри шоирони касбӣ Восеъ бештар абзори муборизаи синфӣ бошад, дар ашъори Худойдодзода ӯ қаҳрамонест, ки ба хотири **ифтихори миллӣ** ва **шарафу номуси тоҷикӣ** шӯриш кардааст. Мавзуи Восеъ дар ашъори ӯ бештар хусусияти **таърихӣ-миллатпарварӣ** дорад. Шоир мекӯшад шӯриши Восеъро ҳамчун амали табиӣ мардуми тоҷик бар зидди истибдод тасвир кунад. Забон ва услуби ӯ бештар ба анъанаи шеъри классикӣ наздик буда, бо рамз, ташбеҳ ва муҳтавои ахлоқӣ ғанӣ шудааст.

Гуфтан мумкин аст, бадеияти дostonи “Шӯриши Восеъ”-и шоири халқӣ Қурбоналӣ Раҷаб, ки низ дар ҳамин маҷмуа омадааст [2, с.39-53], нисбат ба дostonи Б. Худойдодзода баландтар мебошад. Ба сатрҳои зерин таваҷҷуҳ мекунем:

*Ба ин гуфторҳои паҳлавонмард,
Ҳазорон камбағал сар медавард.*

*Чунин машхур Восеъ дар диёр аст,
Ки андар ҷобукӣ ӯ барқвор аст.*

*Бигуфто мир: эй ҷаллод ҳозир,
Ба дасту пой Восеъ банд занҷир,*

*Мабодо банди дасташро канад ў,
Кунад гар хуй манро мезанад ў...*

*Баромад ҳукми чун аз мири тарсон,
Лабаширо кард Восеъ зери дандон.
Бизад як зӯр аввал бастагӣ банд,
Зи дасташ ногаҳон як тори ў канд.
Бизад он мир наъра: мекунад хуй,
Ягон ҳодиса аз нав медиҳад рӯй...
Ба ёрон гуфт он мири бадахтар,
Тани Восеъ бувад чун санги мрамар.*

Чӣ тавре ки мушоҳида шуд, асари Қ. Раҷаб дар муқоиса бо достони Б. Худойодзода аз рӯи забон, сабку услуб ба ашъори шоирони касбӣ наздик аст. Дар он арӯз ва қоидаҳои дигари шеър то андозае риоя шудааст. Дар тасвири образи Восеъ хислатҳои дигар чун чобукӣ, тезчангоӣ, қудратмандӣ ва ғайра илова шудаанд. Бо вучуди ин, дар ҳар ду асар Восеъ ҳамчун шахси одӣ, фарзанди халқ, дар айни замон дорои шучоату қаҳрамонӣ тасвир гардидааст. Қ. Раҷаб низ бештар ба тавсифи хислатҳои шахсии Восеъ – адолатгалабӣ, садоқат ба халқ, часорат ва худфидоии ў таваҷҷуҳ намудааст:

*Нигаҳ бар ҳоли деҳқон кард Восеъ,
Ба кишту кори бедон кард Восеъ...
Ба тан зад ҷӯш хун аз нангу номус,
Лабаи гаҳ зери дандон кард Восеъ [17, с.10].*

Дар шеъри мазкур ҳангоми тасвири симои қаҳрамон шоир ду бор аз лаб зери дандон кардани Восеъ ёд овардааст, ки намунаи тасвири воқеии инсон буда метавонад. Дар шеъри дигар одамшиносӣ, қаҳрамони Восеъ тасвир ёфтааст:

*Зи байни бойҳову муфтхӯрҳо,
Фақиронро ҷудо кардӣ ту, Восеъ...
Аён вичдони поку қаҳрамонӣ,
Дар ин дунё ба мо кардӣ, ту Восеъ [17, с.11].*

Дар назари Қ. Раҷаб, Восеъ шахсияти воқеии тоҷик аст, ки сарнавишти ў баробари таърихӣ будан паёми ахлоқиву мардумшиносӣ низ мебошад. Дар шеърҳои ӯ кӯшиш кардааст Восеъро на ба таври мавҳум, идеологӣ, балки ҳамчун шахсияти зинда ва амалкунанда дар руҳияи миллӣ тасвир намояд.

Оид ба тарзи нигарош дар ашъори шоирони халқӣ гуфтан мумкин аст, ки образи Восеъ дар шеъри онҳо аз ҷиҳати мардумият ба халқ наздик тасвир шудааст. Аз ҷиҳати баромади иҷтимоӣ Восеъ аз байни деҳқонони фақир аст, аз назари миллият рамзи ифтихори тоҷикони кӯхистон ва муборизи озодихоҳ ва аз назари ахлоқию фалсафӣ намунаи садоқат, адолат ва шикастани зулм мебошад. Тасвирҳои мазкур аз ҷониби шоирони халқӣ бештар ба эҳсосот ва таҷрибаи таърихӣ мардум такя карда, дар муқоиса бо назари муаллифони расмӣ ва идеологӣ ба воқеияти таърихӣ шӯриш ва шахсияти қаҳрамон наздик аст.

Дар маҷмуаи дуҷумлаи “Восеънома”, ки таҳияи С. Эмомалӣ мебошад, илова ба ашъори шоирони халқӣ ашъори шоирони маъруфи тоҷик низ ҷамъ оварда шудааст. Шоирони даврони шӯравии тоҷик низ ба симои ин қаҳрамони миллӣ рӯй оварда, дар такмили маънавий ва густариши маъноии он саҳм гузоштанд. Пеш аз ҳама, дар ин маврид ба намунаи беҳтарини назми қаҳрамонӣ ва замонавӣ – осори шоирони маъруфи даврони шуравӣ М. Турсунзода ва А. Деҳотӣ таваҷҷуҳ намудан лозим аст. Маълум аст, ки М. Турсунзода ва А. Деҳотӣ солҳои 1938-1939 драмаи мусиқии “Шӯриши Восеъ” ва дар асоси он солҳои 1939-1940 либреттои операи “Шӯриши Восеъ”-ро эҷод карданд, ки шуҳрати зиёд пайдо кард. Дар бораи ҷӣ тавр ба вучуд омадан, ба намоиш гузоштан ва мақбули хонандагону тамошобинон қарор гирифтани онҳо аз ахбори нашрияҳои солҳои мазкур низ маълумот пайдо кардан мумкин аст. Аз ҷумла, дар саҳифаи якуми шумораи 10 апрели соли 1941 рӯзномаи “Коммунист Таджикистана” чашмамон ба хабаре расид, ки дар он омадааст, Театри давлатии тоҷикии опера ва балет дар доираи ҳафтаи санъати тоҷик дар Маскав операи “Шӯриши

Восеъ”-ро ба намоиш гузошт. Дар ин рӯзнама, 11 апрели соли 1941 боз дар саҳифаи 1 хабар дода шудааст, ки қабл аз ифтихои ҳафтаи санъати тоҷик операи “Шӯриши Восеъ” намоиш дода шуд. Ҳамчунин, дар шумораи 12 апрел хабаре ба забони тоҷикӣ бо номи “Чӣ тавр мо либретторо сохтем?” бо имзои П. Дехотӣ ва М. Турсунзода дарҷ шудааст. Дар он муаллифон навиштаанд: “Дар охири соли 1937 мо ба сурудҳо дар мавзуи шӯриши Восеъ тавачҷух кардем ва дар ҳама ҷо ба ҷустуҷӯи матлаб оид ба ин воқеаи таърихӣ шуруъ намудем. Ҳуҷҷатҳои аввалини ёфтаи мо дар бораи хуруҷи Восеъ, сабабҳо, идеяҳо, роҳҳои ҳаракати Восеъ ва оқибатҳои он нақл мекунад, ҳамчунин, достони офаридаи худи халқ, борҳо такрорёфта, коркардшуда ва иловашуда аз тарафи онҳо мавҷуд буданд... Дар миёнаҳои соли 1938 варианти аввали либретторо омода кардем, дар оғози соли 1939 бошад, кори амалӣ дар саҳна оғоз шуд” [13, с.4].

Аз ин иттилоот чараёни чӣ тавр ба вучуд омадан ва ба саҳна гузоштани асарҳои мазкур маълум мегардад. Муаллифон дар асар синну соли Восеъро 45-сола нишон додаанд, ки ба ҳақиқат рост меояд. Тавассути байтҳои зебо ва мутантан чехраи қаҳрамон ва зарби суханони ӯ пешни назар оварда шудааст. Ба қавли Н. Маъсумӣ, шоирон М. Турсунзода ва А. Дехотӣ дар либреттои операи мазкур “образии қаҳрамони халқро, ки дар сатрҳои поён аз забони худи халқ гуфта шудааст, реалистона ба таври бадеӣ нишон додаанд”:

*Ҳар қасе шавад
Қаҳрамони халқ.
Нест гайри вай
Меҳрубони халқ:
Номи вай мудом
Дар забони халқ,
Гум намешавад
Аз миёни халқ. [7,с.101].*

М. Турсунзода ва А. Дехотӣ симои Восеъро бо шеваи баён ва диди хоси худ таҷассум намуданд. Онҳо ба образи Восеъ бори аввал бо диди инсонгароёна ва милли нигаристанд. Дар асари онҳо Восеъ ҳамчун шахсияти ахлоқӣ, озодихоҳ ва марди ҳақиқатпараст тасвир шудааст, ки аз мубориза барои адолат ба ҳеч вачҳ рӯй намегардонад. Агар дар асарҳои насрию назмии солҳои аввали даврони шуравӣ образи Восеъ дар доираи идеологияи синфӣ қарор гирифта бошад, пас, аз назари Турсунзода ва Дехотӣ Восеъ шахсияти озодихоҳ, ҳақҷӯ ва марди ватандӯст мебошад. Шоирон образи Восеъро на танҳо ҳамчун роҳбари шӯришгар, балки ҳамчун шахсе мебинанд, ки тарафдори баробарии иҷтимоӣ аст ва барои ҳаққи мардуми таҳқиршуда ҷонашро ба каф гузошта мубориза мебарад. Асари мазкур бештар муҳтавои ахлоқӣ ва ватандӯстона дорад ва дар он образи Восеъ бо эҳсоси баланди хувияти тоҷикӣ тасвир гаштааст. Достон бо лаҳни мусиқанок ва рамзӣ суруда шуда, аз эҳсоси баланди хувияти милли ва муносибати самимии муаллифон ба Восеъ шаҳодат медиҳад. Умуман, Восеъ дар ашъори М. Турсунзода аз ҷаҳорҷӯби “муборизи синфӣ” берун баромада, ҳамчун як инсони ҳақҷӯ ва мансуб ба миллати бедори тоҷик таҷассум ёфтааст. Шоир Восеъро на фақат қаҳрамони синфӣ, балки рамзи бедории миллии тоҷикон медонад. Устод М. Турсунзода маҳз ба ин мақсад дар шеъри “Барои Ватан”, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳамчун мактуб ба ҷанговарони тоҷик навишта буд, низ аз Восеъ ёд кардааст:

*Зулми амирон, ки ҳудудаи набуд,
Косаи сабри фуқаро нур намуд.
Восеи батрак, писари Балҷувон,
Сар шуду сарбоз ба пиру ҷавон,
Шуъла ба дилҳои фақирон фиканд,
Ларза ба танҳои амирон фиканд [2, с.7].*

Қитъаи мазкур, ки ба вазни маснавӣ сароида шудааст, ҳарчанд хурд аст, дар он сабаб ва натиҷаҳои ҳодисаи бузурги таърихӣ муҳтасар, муъҷаз тасвир ёфта, ба «ҷафо тан надодан»-и қаҳрамон таъкид гардидааст. Ҳарчанд Восеъ дар мубориза ҳалок гардид, аммо ғояи

ватандўстӣ, озодию мубориза дар ҷойи аввал қарор гирифта, барои ояндагон ҳамчун рамз боқӣ монд.

Баъдтар шоирони дигари даврони шуравӣ низ ба тасвири симои Восеъ барои ифодаи мақсадҳои ғоявии худ рӯй оварданд. Шоири маъруф М. Қаноат низ дар офариниши симои бадеии Восеъ саҳми намоён гузоштааст. Ў дар се шеъраш ба образи Восеъ тавачҷух намудааст. Дар ашъори ӯ образи оташ мавқеи барҷаста дорад:

*Дар сари кӯҳи баланди Балҷувон,
Гулхане афрӯхт имшаб ногаҳон.
Аз замин мехест боло оташе,
Оташи монанди Восеъ саркаше [2, с.35].*

Даъвои миру ҳоким надоштани Восеъ чун дар фолклор ва ашъори шоирони халқӣ дар шеъри ӯ низ таъкид гардидааст: “Ас надорам даъвии тоҷу нигин”. М. Қаноат бо ин тасвирҳо “характери Восеъро ба воситаи ифодаҳои кӯҳ ва чанор ифода карда, бузургии Восеъ ва як умр ба замин мардуми меҳнатқарини диёри меҳрубонаш пайваст будани қаҳрамонро хеле амиқу ҳаяҷонбахш ба тасвир гирифтааст” [2, с.131]. Дар шеърҳои ӯ “оғози бедории рӯҳии қаҳрамон”, “боварӣ ба адолат ва ғалаба” тасвир шудааст. Дар шеъри “Қатли Восеъ” саҳнаи зер хеле таъсирбахш буда, дар он санъатҳои бадеии маъмул ба кор рафтааст:

*Восеъ пои дор,
Ҳамчу кӯҳи Балҷувонаш устувор.
Хокро бўсид, сарро аз замин
Кард боло, хӯрд бар чархи барин.
Кӯҳ ин фурсат ба ӯ ҳамроҳ шуд,
Дори шоҳон назди ӯ кӯтоҳ шуд...
Кунда аз зери ду пояи дур шуд,
Шаҳчиноре бо чиноре ҷӯр шуд. [2, с.19].*

Аз мазмуни шеър маълум мегардад, ки Восеъ қоматбаланд, ҷуссаи паҳлавонона доштааст, навчаву қадпаст набудааст [6, с.35].

Дар байни ашъорони давраи мазкур манзумаи Доро Начот “Ёдгор” аҳаммияти вежа дорад. “Мавзуи асосии манзума васфи шахсияти таърихӣ – Восеъ буда..., дар он сараввал саргузашти печидаву пурмоҷарои миллат, ғановати моддии миллий, фаровонии неъматҳои моддӣ, ифтихори миллат аз мавқеи чуғрофӣ, обу хоки диёр ба мушоҳида мерасад” [2, с.126].

Шеъри “Ҳайкали Восеъ”-и М. Шералӣ низ образнок буда, дар он хислатҳои ҳамида ва симои Восеъ барҷаста ва равшан тасвир ёфтааст:

*Шамшер ба каф, шарора дар чаши
Гирдобсифат ба изтироб аст...
Абрӯй ба мисли абри баҳман,
Ду чаши кушанда чун ду тир аст,
Ҳар миҷа чу найзаи хазида
Бар ҷониби молику амир аст...
Пешони паҳни мутафаккир
Пурчин шуда чун замини кишт аст [2, с. 28].*

Шоир Восеъро бо чашмони шарорангез, серабрӯ, тез, қадбаланд, устувор, босалобат, пешонавасеъ, аз ташвиши дунё чабинаш пурчин тасвир намудааст. Бозор Собир низ Восеъро ба “чанори кӯҳна” монанд карда, “пешонавасеъ” номидааст: “Ҳамчун чанори кӯҳнае Восеъ буд васеъ, // Яъне, ки бо пешониву пешомади беҳад васеъ” [2, с. 22]. Чашмони калон доштани Восеъ дар шеъри Алимӯхаммади Муродӣ низ қайд шудааст: “Чашмони чун пиёлааш; Сангу сафол мегирист” [2, с. 38].

Ҳамин тавр, дар маҷмуаи “Восеънома”-и С. Эмомалӣ ба ғайр аз дostonҳои шоирони халқӣ намунаи ашъори шоирони даврони шуравӣ ва имрӯзаи тоҷик М. Турсунзода, Б. Раҳимзода, А. Шукуҳӣ, М. Қаноат, Ғ. Мирзо, М. Шералӣ, Б. Расо, Гулназар, Ҳ. Файзулло, Ғ. Сафарзода, Ҳ. Ғоиб, А. Ҳаким, Ғ. Сафарзода, Р. Назрӣ, А. Муродӣ, С. Ҳакимзода, Д. Начот, К. Насрулло ва ғайра, ҳамчунин, намоишномаҳои Фитрат, М. Турсунзода ва С. Улуғзода ҷой

дода шудаанд. Дар умум, дар шеърҳо “сарчашмаи илҳому нотарсии равонӣ ва ҷисмонии Восеъ инъикос гардидааст” [9, с.89].

Хулоса, таҳлили образи Восеъ дар назми ибтидоии шуравии тоҷик нишон медиҳад, ки симои мавсуф на танҳо ҳамчун қаҳрамони муборизаи синфӣ, балки ҳамчун рамзи бедорӣ, ватандӯстӣ ва хувияти миллӣ дар адабиёти давраи мазкур ҷойгоҳ пайдо кардааст. Шеъри иҷтимоӣ то ба имрӯз воситаи муҳимми таблиғи арзишҳои нави шуравӣ ва бедории фикрии халқ буд ва мебошад. Восеъ дар ин шеърӯ дostonҳо ҳамчун намояндаи халқи заҳматкаш ва муқобили истисморгарон зухур мекунад, ки барои озодӣ, баробарӣ ва адолат мубориза мебарад. Аз ҷониби дигар, дар ашъори шоирони халқӣ, ба мисли Б. Худойдодзода ва Қ. Раҷаб, образи Восеъ бештар хусусияти мардумӣ, таърихӣ ва ахлоқӣ касб мекунад. Онҳо Восеъро ҳамчун поре аз таърихи зиндаи халқ, намунаи шучоати миллӣ ва мазмуни фалсафавии мубориза барои озодӣ таҷассум менамоянд.

Бо ин васила, образи Восеъ дар адабиёти давраи аввали шуравии тоҷик на танҳо як шахсияти воқеии таърихӣ, балки рамзи муборизаи ахлоқии халқ барои адолат, озодӣ ва шаъну шарафи миллӣ гардида, дар тафаккури адабӣ ва иҷтимоии замони нав мақоми арзишмандро ишғол кардааст. Муносибати гуногун аз ҷониби шоирони мактабҳои мухталиф – аз лаҳни идеологӣ то сабки мардумӣ, нишон медиҳад, ки Восеъ ҳамчун қаҳрамон бо табиати пуршиддати таърих ва эҳсоси кавии миллӣ ҳамеша дар маркази таваччуҳи эҷодкорони тоҷик қарор доштааст. Тавассути таҷассуми образи Восеъ адибони шуравии тоҷик тавонистанд заминаҳои ҳештаншиносии миллӣ ва эҳсоси ватандӯстиро дар зеҳни хонандагон таҳким бахшанд. Ҳарчанд ин тасвирҳо баъзан ба идеологияи замони шуравӣ мутобиқ шуда буданд, дар ташаккули руҳияи мубориза ва бедорӣ саҳми назаррас гузоштанд. Ҳамаи ин сабаб гардид, ки Восеъ ҳамчун рамзи ҳамешабаро арзишҳои инсониву миллӣ шинохта шавад. Таҳлили таҷассуми образи Восеъ дар назми шуравии тоҷик нишон медиҳад, ки ин симои таърихӣ дар адабиёт на танҳо ба сифати як қаҳрамони шӯриш, балки ҳамчун рамзи бедории фикрӣ ва муборизаи иҷтимоӣ ҷойгоҳ пайдо кардааст.

Дар осори шоирони баъдина низ образи Восеъ ҳамчун чеҳраи муборизи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба назар мерасад. Ба андешаи мо, образи Восеъ ҳамчун рамзи шучоат, озодихоҳӣ ва садоқат ба халқу Ватан минбаъд низ дар тарбияи ватандӯстии насли ҷавони Тоҷикистон нақши муассир мебозад, зеро ӯ ҳамчун қаҳрамони таърихӣ бо иродаи қавӣ ва ҳисси баланди масъулиятшиносӣ нисбат ба сарнавишти халқ намунаи ибрат барои ҷавонон мебошад. Шиносӣ бо зиндагӣ ва муборизаи Восеъ ба насли нав имконият медиҳад, ки арзишҳои миллӣ, эҳсоси ифтихор аз таърих ва руҳияи ҳифзи истиқлолу озодиро дар худ парвариш диҳанд. Аз ин рӯ, пешниҳод мешавад, ки дар даврони Истиқлоли давлатии кишвар низ барои амалӣ гаштани дархостҳои ғоявӣ ва баланд бардоштани худшиносӣ, хувияти миллӣ аз образи Восеъ барин қаҳрамонии миллӣ дар шеърӯ doston ва асарҳои дигари фарҳангӣ истифода бурда шавад. Образи Восеъ барои хонандаи тоҷик дар ҳама вақту замон ҳамчун намунаи фидокорӣ, часорат, худшиносии миллӣ ва адолатхоҳӣ пазируфта мебошад. Ҳамчунин, ба пажӯҳишгарон тавсия дода мешавад, ки бо таърих ба манобеи таърихӣ ва адабӣ таҳқиқоти мукамалтар анҷом дода, равандҳои ташаккули образи Восеъро дар марҳилаҳои гуногуни адабиёт пайгирӣ намоянд. Ҳамчунин, муқоисаи ин образ дар адабиёти шуравӣ ва бо қаҳрамонии замони Истиқлол маводи арзишманд барои арзёбии инкишофи худшиносии миллӣ ба шумор рафта метавонад. Пеш аз ҳама, дар замони Истиқлол омӯзиш ва ба вучуд овардани симои воқеии Восеъ ҳамчун қаҳрамони миллӣ зарур ва саривақтӣ мебошад. Аҳамияти омӯзиши тасвири симои қаҳрамони миллӣ дар адабиёти имрӯзаи тоҷик ба ин сабаб боло рафтааст, ки ташаккулу тақомули худшиносии миллӣ, ифтихор аз таъриху фарҳанг ва масъулияти ватандорӣ шаҳрвандонро бозгӯ менамояд. “Чунин асарҳо бо арзишҳои адабӣ ва ҷанбаи амиқи миллии худ ҷомеаро дар рӯҳи ифтихори миллӣ, ҳештаншиносӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ водор намуда, боиси пойдеории мамлакат мегарданд” [16, с. 55]. Зеро онҳо дар ташаккули худшиносии таърихӣ ва бедории фикрии ҷомеа нақши бузург мебозанд.

Адабиёт:

1. Амир, С. Фирдавсӣ ва Шохин [Матн] / С. Амир // Адаб. – 1999. – №3. – С. 22–28.
2. Восеънома (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор ва тавзеҳот Б. Шермухаммадов) [Матн] / Душанбе: Ирфон, 1985. – 128 с.
3. Восеънома (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор С. Эмомқул) [Матн] / Душанбе: Матбуот, 2003. – 48 с.
4. Дехотӣ, А., Турсунзода, М. Как мы создавали либретто [Текст] / А. Дехотӣ, М. Турсунзода // Коммунист Таджикистана. – 1941. – 12 апреля. – С. 3.
5. Из истории народных движений в Средней Азии (Сборник статей, посвященных 100-летию восстания Восе). Сост. и автор предисловия А. Мухтаров [Текст]. – Душанбе: Дониш, 1988. – 134 с.
6. Қаноат, М. Достони оташ [Матн] / М. Қаноат. – Душанбе: Ирфон, 1967.
7. Маъсумӣ, Н. Шӯриши Восеъ ва сурудҳои таърихӣ (Ба 65-солагии Шӯриши Восеъ) / Н. Маъсумӣ // Из истории народных движений в Средней Азии. – Душанбе: Дониш, 1988. – С. 67–83.
8. Назарзода, С. Образи Восеъ дар адабиёти тоҷик [Матн] / С. Назарзода // Фарҳанг. – 1995. – №2.
9. Пирумшоев, Х. История изучения восстания Восе [Текст] / Х. Пирумшоев. – Душанбе: Маориф, 1995. – 137 с.
10. Раҷаб, Қ. Садои дил [Матн] / Қ. Раҷаб. – Душанбе: Ирфон, 1981.
11. Раҳимов, С. Восеъ – қаҳрамони шӯриши халқӣ [Матн] / С. Раҳимов. – Душанбе: Ирфон, 1975.
12. Турсунзода, М. Шеърҳо [Матн] / М. Турсунзода. – Душанбе: Адиб, 1964.
13. Турсунзода, М., Дехотӣ, А. Шӯриши Восеъ (Либреттои опера) [Матн] / М. Турсунзода, А. Дехотӣ // Эмомалӣ, С. Восеънома. – Душанбе, 2022. – С. 93–127.
14. Худойдодзода, Б. Шеърҳои интихобӣ [Матн] / Б. Худойдодзода. – Душанбе: Маориф, 1980.
15. Шоханшоев, А. Материалҳо оид ба шӯриши Восеъ [Матн] / А. Шоханшоев // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1936. – №1–3. – С. 15–17; 27–28; 32–35.
16. Эмомалӣ, С. Тажассуми бадии таърих дар насри Сотим Улуғзода (Солҳои 60–80-уми асри ХХ) [Матн] / С. Эмомалӣ. – Душанбе, 2020. – 238 с.
17. Эмомалӣ, С. Восеънома (Васоити таълимӣ) [Матн] / С. Эмомалӣ. – Душанбе, 2022. – 189 с.

КОРБУРДИ ОБРАЗИ ВОСЕЪ ДАР ТАРҒИБИ ҒОЯИ ВАТАНДҶУСТӢ ДАР НАЗМИ ШУРАВӢИ ТОҶИК

Мақолаи мазкур ба таҳлили образи таърихии Восеъ ҳамчун рамзи мубориза барои озодӣ ва бедории миллии тоҷикон дар назми давраи ибтидоии шуравии тоҷик бахшида шудааст. Муаллиф дар оғоз ба вазъи идеологӣ ва сиёсии солҳои 20–30-уми садаи ХХ ишора намуда, нақши назмро дар инъикоси ғояҳои ватандӯстӣ ва худшиносии милли арзёбӣ мекунад. Ба андешаи таҳқиқгар, адабиёти ибтидоии шӯравии тоҷик талош дошт, ки образҳои таърихиро бо талаботи замони худ ҳамроҳанг созад. Образи Восеъ дар ин замина на танҳо ҳамчун шуришгари халқӣ, балки ҳамчун рамзи муборизаи иҷтимоӣ, ватандӯстӣ ва фидокорӣ дар назми тоҷик таҷассум ёфтааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки нахустин зухуроти бадии образи Восеъ дар шеърҳои достонҳои шоирони халқӣ, аз ҷумла, Б.Худойдодзода ва Қ.Раҷаб ба назар мерасад. Образи мазкур бо шеваи мардумӣ, тавассути забони сода, сабки ривоятӣ ва тарзи нигориши воқеъбинона офарида шудааст. Мақола ба хулоса меояд, ки образи Восеъ дар назми шуравӣ аз як шуришгари таърихӣ ба як рамзи фарҳангиву милли ва мубориз табдил ёфтааст. Таҷассуми мазкур боиси инкишофи тафаккури иҷтимоӣ ва ҳисси ватандӯстии насли тоҷик гардид.

Калидвожаҳо: Восеъ, образи таърихӣ, назми шуравӣ, ватандӯстӣ, бедории милли, худшиносии, шӯриши халқӣ, шоирони халқӣ, фольклор, идеологияи шуравӣ, Турсунзода, Дехотӣ, бедории фикрӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗА ВОСЕ В ПРОПАГАНДЕ ИДЕИ ПАТРИОТИЗМА В ТАДЖИКСКОЙ СОВЕТСКОЙ ПОЭЗИИ

Данная статья посвящена анализу исторического образа Восе как символа борьбы за свободу и национальное пробуждение таджиков в поэзии начального периода таджикской советской литературы. Автор в начале обращает внимание на идеологическую и политическую обстановку 20–30-х годов ХХ века и оценивает роль поэзии в отражении идей патриотизма и национального самосознания. По мнению исследователя, ранняя таджикская советская литература стремилась адаптировать исторические образы к требованиям своего времени. Образ Восе в этом контексте воплощён не только как народный бунтарь, но и как символ социальной борьбы, патриотизма и самоотверженности в таджикской поэзии. Автор

показывает, что первые художественные проявления образа Весе встречаются в стихах и поэмах народных поэтов, в частности, Б. Худойдодзода и К. Раджаб. Этот образ создан в народной манере - посредством простого языка, повествовательного стиля и реалистичного описания. В статье делается вывод, что образ Весе в советской поэзии превратился из исторического мятежника в культурно-национальный и борческий символ. Такое воплощение способствовало развитию общественного сознания и патриотических чувств у таджикской молодёжи.

Ключевые слова: *Весе, исторический образ, советская поэзия, патриотизм, национальное пробуждение, самосознание, народное восстание, народные поэты, фольклор, советская идеология, Турсунзаде, Дехоти, интеллектуальное пробуждение.*

THE USE OF THE IMAGE OF VOSE IN PROMOTING THE IDEA OF PATRIOTISM IN TAJIK SOVIET POETRY

This article is dedicated to the analysis of the historical image of Vose as a symbol of the struggle for freedom and the national awakening of the Tajik people in the early period of Tajik Soviet poetry. At the outset, the author refers to the ideological and political context of the 1920s–30s, evaluating the role of poetry in reflecting the ideas of patriotism and national self-awareness. According to the researcher, early Tajik Soviet literature sought to harmonize historical images with the demands of its time. In this context, the image of Vose is portrayed not only as a people's rebel, but also as a symbol of social struggle, patriotism, and self-sacrifice in Tajik poetry. The author shows that the first literary manifestations of Vose appear in the poems and epics of folk poets, particularly B. Khudoydodzoda and Q. Rajab. This image is crafted in a folk style-using simple language, a narrative tone, and a realistic approach to depiction. The article concludes that the image of Vose in Soviet poetry evolved from a historical rebel into a cultural and national symbol of resistance. This portrayal contributed to the development of social consciousness and patriotic sentiment among the Tajik youth.

Keywords: *Vose, historical image, Soviet poetry, patriotism, national awakening, self-awareness, people's uprising, folk poets, folklore, Soviet ideology, Tursunzoda, Dehoti, intellectual awakening.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ашурова Матлуба Бобомуродовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru*

Информация об авторе: *Ашурова Матлуба Бобомуродовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, соискатель кафедра теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru*

Information about the Author: *Ashurova Matluba Bobomurodovna – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6, phone: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru.*

Таҳаввули адабӣ ва таърихӣ ҳар миллат пеш аз ҳама ба дигаргуншавии сохти ҷомеа ва гардишҳои фарҳангиву маданияи он оварда мерасонад, ки ин раванд дарки худшиносӣ ва хувийяти милли шахрвандони ҷомеаро дар мадди аввал мегузорад. Албатта, нахустин касоне, ки ба ин шеваи кор ба худшиносӣ ва хувийяти милли таваҷҷуҳ зоҳир карда бошанд, аҳли эҷод ва, баҳусус шоирон ба ҳисоб мераванд, ки дар ашъори хеш, бо баҳогузори ба тасвири ҳаводис ва воқеоту пешовардҳои таърихӣ, инчунин дигаргуншавии сохти иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсии ҳар давра замон аз дидгоҳи ҳассос назар намуда, бо самимияти хос дар тараннуми Ватан, забон, миллат, заминаҳои пайдориву устувории истиқлолияти ваҳдат, тавсифи расму оинҳои мардумӣ ва пос доштани муқаддасоти он ашъори ҷолибу ҷозиб ва даъватгароёна барои ҳамбастагиву ҳамзистӣ ва беш аз ин дар роҳи худшиносӣ ва хувийяти милли меофаранд.

Худшиносӣ ва хувийяти милли аз мафҳумҳои маҳсуб мешаванд, ки дар робита ба ҳиссиёти ҳар фард хусусиёти фардӣ пайдо мекунанд ва ин ҳам ба муҳайё намудани заминае зарурат дорад, ки тавонад ҳиссу зеҳн ва дарку фаҳми ҳар инсон соҳиби миллат, ватан ва диёрро тақон дода тавонад. Чунин замина барои таҳкими худшиносӣ ба таҳқиқ дарёфтани моҳияти соҳибистиқлолии кишвар ва шинохтани таърихи гузашта, ифтихор бар чунин таърихи пурмоя, эҳтиром бар фарзандони фарзонаву қаҳрамонони милли, пос доштани эҳтироми забони миллат, шинохтани марзу буми Ватан, арҷгузори ба муқаддасот ва урфияту расмиёти милли ва ғайра мебошанд, ки аз ҳар ҷиҳат метавонанд барои аҳли адаб ва билхосса шоирон, илҳомбахш бошанд. Бар ин асар аст, ки шоирон аз нахустин касоне ба шумор мераванд, ки қодиранд ин ду мафҳуми ҳиссиву мадракиро дар адабиёт пайваста мавриди тарғиб қарор диҳанд ва дар тавсифи заминаҳои падидоварандаи ин ҳиссиёт ашъори ҷолибу ҷозиб суруда бошанд.

Дар радифи тамоми шоирони шинохтаи муосир, Шаҳрия, ба қавли адиб ва рӯзноманигори шинохта Абдурауф Муродӣ, ки дар мақолаи “Шаҳҷоизаи ягонаи ман Ватан аст” дарҷ кардааст, аз зумраи беҳтарин шоиронест, ки: “Шеъри ӯ адабиёти муосири тоҷикро рангу бӯи тозаву муаттар бахшидаву ҳусни дигар ато кардааст” [9, с. 30]

ва дар ин замина беш аз ҳар назаре ба мавзуи худшиносӣ ва хувийяти милли рӯ оварда ва бо як ифтихори ватанпарастона ва ба мазмуни миллии “тоҷикона”-и худ тавонистааст, ки шеъри ҷозиб ва бо муҳтаво мундариҷа ва мазмуни ҷолиб офарад ва шеъре, ки дар ҳама ҳолат шоистаи истиқболи ҳаводорони каломаш бошад.

Ӯ шоири ифтихорманд бо ному ҳастии Ватану миллати худ аст, ки сармоияи худшиносиву хувийяти миллиро низ дар баҳои сидқу самимият бо ин ном дарёфтааст ва дар ҳама анвои шеъриаш аз тоҷик будани худ бо тафохур ситоиш мекунад ва шукри онро дорад, ки зодаи Тоҷикистон аст ва дар қанори он ба воя расидааст. Чунин пайки шодмонӣ, шаҳодат бар таъмини заминаҳои худшиносии Шаҳрия медихад ва паёмовари таквият додани руҳи ватанпарваронаи ӯст.

Албатта, ба чунин мазмуну муҳтаво дар сартосари ашъори ин шоир ба фаровонии мисроъ ва абёту бандҳо дучор меоем, аммо дар ин сухуф мехостам сароғоз бо ин шеъри пурсамимияту бо садоқат сурудаи ӯ, ки “Тоҷик” унвон гирифта ва дар китоби “Таманно” бо ҳамон асолат ва шеърияти баландаш ҷой дода шудааст, назари хос дошта бошам, ки фармудааст:

Сар бар фалак бисоям, аз ифтихори тоҷик,
Хушрӯз аз он, ки ҳастам ман аз табори тоҷик.
Бар ин тани захирам, эҷозии субҳ орам,
Ҳар сол бишқуфам ман, то дар баҳори тоҷик.

Боди сабо бихонад оҳанги ҳуриёнро,
Хоҳам ҳамин тарона бошад шиори тоҷик... [7, с. 11]

Агарчи барои ӯ ҳамноми миллат будан аз ҳар чиҳат боиси ифтихормандӣ бошад ҳам, аммо новобаста бар ин, ҳамчунон Шаҳрия дилбастагии хешро ба тавассути мардуми тоҷик ва беш аз ин дар тасвири номи Тоҷикистон, ки ватани муқаддас аст ва бо ин ном тафохур бар ҳастӣ мебарад, мучассам дарёфтааст ва бо ҳама буду набуду давлату дороияш хоки сарзамини онро азиз ва пос медорад ва дар баробари тамоми ифтихороти беҳудуди хеш аз фарҳангу тамаддун ва “ғанчинаи маърифат”-и ин диёр бештар болидарӯх мегардад ва дар ҳама ҳолат қалбу вучуд ва ботину дар маҷмуъ ҳастии худро бо анвори “хуршед”-и он мехоҳад мунаввар дошта бошад ва бар ин асар аст, ки дар пораи ин ғазалвораи хеш бо як самимияти шоирона ба забон меорад:

Тоҷикистон, фазли ту ғанчинаам,
Маърифат аз меҳри ту дар синаам.
Дар сиёҳистони дардолуди умр,
Рӯи хуршедии ту оинаам.
Нашъаи ҳастӣ чашам ҳар субҳдам,
Ашки шабнамҳои ту нӯшинаам... [7, с. 69]

Каломи худшиносӣ ва дарки ҳувияти миллии дар шеъри Шаҳрия ҳанӯз аз китоби нахустини ашъораш таъсирбахш аст, аммо баъдтар дар китобҳои минбаъд ба нашр расонидааш ин мавзӯ ба як густардагии фарроҳ вусъатгир шудааст.

Бахусус дар эҷодиёти дар замони Истиклолияти кишвар болои кор овардаи ин шоир метавон ба ин мавзӯ ва мазмун жарфтар фуру рафт ва дарёфт, ки Шаҳрия бо чи ифтихороте метавонад тараннумгари ҳастиву дастовардҳои миллати тоҷик бошад. Зеро дар худсозиву соҳибватанӣ ва соҳиби “парчам” гардидани мардуми тоҷик ва ё, аз қавли дигар, ба Истиклолияти комил ноил гардидан ва соҳибдавлат гардидани ин миллати тамаддунофар ҳарфи шоиста ба забон меоварад ва чунин падидаҳои бунёдии илҳомбахшро чун сарманшаи водоркунадаи худшиносӣ ва ҳувияти миллии бесаброна истиқбол мекунад.

Натаҷаи чунин боландагӣ ва ифтихорот бар худшиносии ӯст, ки дар ин дубайтии пурмуҳтавояш мефармояд:

Ливои хешро афрохт тоҷик,
Ба тармими Ватан пардохт тоҷик!
Ба хишти чону нерӯи баландаш,
Ватанро бори дигар сохт тоҷик! [6, с. 93]

Тараннуми чунин боландагӣ ва ифтихорот бар худшиносӣ ва ҳувияти миллии дар шеъри Шаҳрияро метавон дар рӯбиёву дубайтиҳои ошиқонаву содиқона ва дорои мазмунҳои сиёсиву иҷтимоии ӯ аз як тараф ва аз сӯи дигар дар тамоми ашъори ватанпарваронаи ӯ, дар китоби “Сисола шуд Истиклол”, инчунин дар дигар маҷмуаҳои дар ин давра ба таъб расондааш ба мушоҳида гирифт, чунон ки дар саросари ин ашъор тавонистааст, ки орзуву омоли дили хеш ва халқи азизашро самимона арзёбӣ кунад.

Бо вучуди ин ҳам, Шаҳрия айни чунин баҳрабардорӣ бар каломи худшиносӣ ва марбут ба тавсифи Ватан, Истиклол, озодӣ ва сулҳу суботро, ки Тоҷикистон дар масири худсозӣ ва камол ёфтган бархурдор гаштааст ва мардуми хешро худшинос кардааст, метавон дар ҳама маҷмуаҳои шеърии ин шоир ба шаҳодат дарёфт.

Шаҳрия, аз зан, модар ва дар баробари ин аз як шоири ошиқ будани хеш, ки масъулияти азимеро, яъне таълиму тарбия ба камол расонандаи инсонро бар дӯш дорад, ифтихор мекунад ва бо ҳамин самимияти садоқати қозибу дилгармкунада дар пешсухани китоби “Таманно”-яш, ки “Қиссаи буду набуд...” унвон додааст, хеле содиқона дарҷ кардааст, ки: “...зан дар адабиёт бояд модарона ишқ варзад ва ишқу муҳаббатеро тараннум намояд, ки инсонро комил намуда, рисолати зиндағониашро некӯ гардонад.” [7, с. 4]

Айни чунин ифтихоротро, ки тавонад сармояи худшиносии инсон бошад, Шаҳрия дар шеъри “Барои ҷавонмодарон” хеле самимона ва бо таъкид қаламдод кардааст ва даъват

ба амал овардааст, ки бояд модарон заминагузори худшиносии фарзандон бошанд. Ин, ки мегӯяд:

Хушо, эй модари покизагавҳар,
Зи домонат накӯфарзанд овар!..
Ба мактабхонаи меҳрат биомӯз,
Варо бо вожаҳои шаҳду шаккар!
Нахуст номи накӯ бигзор ӯро,
Шавад то мисли номаш покгавҳар!
Зи қанди порсӣ бар лаб чаконаш,
Саводаш деҳу бинмояш суханвар!
Агарчи дасти сарват ҳаст боло,
Хунар бахшо варо, на кӯзаи зар!..
Ватандорӣ зи домонат шуд оғоз,
Ватандоре ба домонат бипарвар!
Ба гӯшаш ояти васли Ватан хон,
Шавад то худшиносу хешофар!.. [8, с. 28]

Чунон ки аз ин қитъаи шеъри шоир маълум мегардад, ӯ тамоми ҳисоли шоистаи инсониро дар ҳар вожаи насихатомез ба фарзандон таъкид мекунад ва чунин тарзи таълиму тарбияи фарзандро аз модарони ҷавон уммедвор мешавад.

Мавриди дигар, метавонад инъикосгари таваччуҳи шоир дар қадршиносӣ ва арҷгузорӣ бар забони миллат бошад, ки ин ҳам яке аз нуктаҳои муҳимми худшиносӣ ва ҳувийяти миллии ҳар фарди бономусу боор мебошад. Тараннуми васфи забони миллат дар ашъори Шаҳрия, чун дар эҷодиёти тамоми шоирони дигари ин давр, ҳанӯз аз охири солҳои 80-уми асри гузашта оғоз гардида ва ин мавзӯи ифтихорбахш, бахусус дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон дар ашъори ӯ такомул ёфта ва тараннум гардидааст. Даолат бар чунин маъниро метавон дар шеъри “Забони тоҷикӣ” ба шаҳодат дарёфт:

Нағмаи ширини ҷон бошад забони тоҷикӣ,
Нолаи сад найситон бошад забони тоҷикӣ.
Дар дили дарёи мо чун гавҳаре бинхуфтааст,
Дар садаф гавҳарфишон бошад забони тоҷикӣ.
Чун забони аҳли маънӣ ҳасту аз аҳли бихишт,
Рози дилро тарҷумон бошад забони тоҷикӣ...
Қанди шеъри порсиро гар чашад бегонае,
Дар лабаш шаккарфишон бошад забони тоҷикӣ...
Андар ин дунёи пурҳангомаву ҷондарситез,
Номи моро пуштибон бошад забони тоҷикӣ.
Корвони умри мо илму тамаддун оварад,
Сорбони корвон бошад забони тоҷикӣ.
Меваи боғи хирад дар Тоҷикистон гул кунад,
Тоҷиконро боғбон бошад забони тоҷикӣ... [8, с. 45]

Ӯ, шоирест, ки руҳи саркаш дорад ва ҳиссиёти ватанпарваронаву ғурури миллии худро аз ҳар назаре дар шеъраш боло мегузорад ва ҳамеша саъй мекунад, ки суханаш тасхиргари дили хонанда ва ҳаводори каломаш бошад.

Қаҳрамони аслии шеърашро дар симои мардони матину шуҷоъ ва асилзодагон таҷассум мекунад ва таъкид бар он дорад, ки дар сурату симои ибратомӯзи ӯ, ки агарчи “зан” аст, аммо бо хилқати “шер”-она ҷоннисори ин Ватан будан, шараф ва сармоияи ифтихормандиву самимияту садоқат ва мардонагии ҳар фарди диёр метавонад бошад. Бо чунин ҳиссиёти огоҳона ва баланди ифтихормандона дар шеъри “Таманно” мефармояд:

Ба сидқи ман хиёнат мекунад рӯбахмизоче гар,
Ба рағми ӯ ғурури садҳазорон шерзан бошам!
Худо ҳофиз, азизони дилам, то суҳбати дигар,
Манам Шаҳрияе, ки ҷоннисори ин Ватан бошам! [9, с. 47]

Чунин саршорӣ бо муҳаббати самимона бар ватани доштанро, ки бар ифтихороти худшиносии шоир нерӯи боз ҳам бештар зам мекунад, ҳамчунон метавонем дар сартосари китоби ашъори дигари ӯ, ки таҳти унвони “Таронаҳои ватандорӣ” (с.2019) нашр шудааст, бараъло шоҳид бошем. Беш аз ин, чунон ки аз тараннуми ашъори ватанпарваронаи ин шоир сухан гуфтем, ҳамзамон месазад ёдовар шуд, ки Шаҳрия исми “Ватан”-ро сарчумлаи ифтихорот бар худшиносӣ ва ҳувийяти миллӣ медонад ва дар васфи ин ном бо ниёишу нозиш сухан дар миён меоварад, чунон ки бар замми ҳама эҳтиромоташ, ки бар ин ном дорад, онро аз муқаддастарин манзилу маъво ва манзари вучуд эҳсос мекунад.

ӯ, шоирест, ки дар тамошои ин манзару маъво дил ниҳодааст ва оромишу қарору “давои чони бисмил”-ро дар ин фазову ҳаво таҳаммул кардааст ва ин ном сармои фаҳру камол ва худшиносӣ, “греҳкушои мушкил”-и ӯст, ки бо ин бовар, ӯ худро боландаву озод ва доратарин шахси олам шинохтааст. Дар ин робита хушбин аст, ки меситояд:

Азизтар чу аз дилам туй, Ватан,
Давои чони бисмилам туй, Ватан!
Шукуфаҳезам аз насими субҳи ту,
Дурахши шои маҳфилам туй, Ватан!
Диле, ба ёди ту наметапад, гил аст,
Тапиши сабз дар гилам туй, Ватан!
Мабод боварам ба меҳани дигар,
Гираҳкушои мушкилам туй, Ватан!.. [8, с. 37]

Албатта, чунин заминаи мусоид барои тақомули хунари эҷодии адибони ҳар миллат ва, баҳусус миллати тоҷик метавонад соҳибистиклол гардидани Ватан ва ба ваҳдат расидани ин кишвар ва мардуми он бошад, ки беш аз ҳар мавзӯе дар ашъори шоирон тараннум гардидааст. Бар ин асос аст, ки адабиётшиносии маъруф Варқа Охонниёзов дар мақолаи худ “Тараннуми масъалаҳои худшиносии миллӣ дар партави Истиклолият ва Ваҳдат” таъкид мекунад, ки: “Худшиносии миллӣ аз мафҳумҳои зеҳнӣ маҳсуб мешавад, ки тавассути рӯҳҳои алоҳида хусусияти айниро пайдо мекунад. Истиклолият барои пайдо намудани ҳисси худшиносии миллӣ дар андеша ва амали сокинони кишвар замина фароҳам овард ва Ваҳдат онҳоро ҳаматарафа тақвият дод ва таҳким бахшид”. [3, с. 74]

Шаҳрия, бо арҷгузорӣ бар хоки ин Ватан худро бештар тасалло мебахшад ва мадҳу ситоиши онро дар шеъри худ аз ҳар ҷиҳат боло мегузорад ва таъкидҳо бар ҳамватанони фарорафта аз ин диёр низ дорад, ки бо насихат ба онҳо рӯ оварда, далолати бар оқибат дар “хоки Ватан” буданро мисол мегирад ва бо ёди Ватан буданро, ки пуштибони асосии ҳар шаҳрванд маҳсуб мегардад, барои ҳар фарди он зарурӣ ва муҳим арзёбӣ мекунад. Ин аст, ки дар шеъри “Таронаи ватандорӣ” бо як самимияти хос меситояд:

Намехоҳам, ки дар ғурбат бимонам як ватандоре,
Лаби нони Ватан ҳар субҳу шомаш нӯши чон бошад!
Ба ҳар мулке, ки рафтӣ ҳамватан, охир кашад хокаш,
Ки танҳо ин Ватан моро макону пуштибон бошад! [6, с. 33]

Шаҳрия дар баробари тамоми дастоварҳои миллат, ба гузаштагони бофарҳангу тамаддунофари он, баҳусус бо номи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и безаволи ӯ, ки барои шоир нишонаи қаламрав ва Ватани асл аст, саҳт ифтихор мекунад ва қариб дар ҳама ҳолат ин унвонро барои тақвияти фикру ақидаҳои дорои хусусияти худшиносиву ҳувийяти миллӣ дошташ, дар шеъраш мавриди истифода қарор медиҳад.

Бо мардони бузургу номҳои оламгиру ифтихоровари он, дар баробари исмҳои ба устура мубаддалгашта, дар мисоли Фирдавсӣ, “Шоҳнома” ва қаҳрамонони ибратомӯзи он, ки дар заминаи устуворӣ бар худшиносии миллӣ хеле ибратомӯзанд, меболад ва мегӯяд:

Дармони тамоми иллатам, “Шаҳнома”,
Девони баҳори қисматам, “Шаҳнома”.
Лолоии Сухробу Сиёвуш хонам,
Гаҳвораи сабзи миллатам, “Шаҳнома”. [6, с. 48]

Шаҳрия, аслан шоири фарҳангпарвар ва бо шеъри расои худ таблиғгари муқаддасоти миллӣ ва даъватгар барои шинохти ҳувияти миллист, ки дар ин асрор ифтихормандӣ бар ҳастӣ ва покиву сафои миллатро дар он мебинад. Камоли маърифати миллатро дар услубе менигорад, ки ҳар нуктаву ҳичояш бояд дилнишин ва ба ҳиссиёти ҳар хонанда муассир бошад. Чунон ки ин нуктаро метавон дар шеъри “Мо мардуми фарҳангӣ” ба шаҳодат дарёфт, ки ҳисси ифтихорат аз ҳиссиёт бар ҳувияти миллӣ, ҳамчун ба соҳибистиқлолии он меболад:

Бо чеҳраи нуронӣ, аз аҳли Хуросонем,
На турку на аъробӣ, бобои дигар дорем!
Сармои умри мо, гурдони Ватан бошанд,
Аз ҳикмати “Шаҳнома”, эҳёи дигар дорем.
Пирӯзу муборак бод, ҳар соати Истиқлол,
Инак, ба канораш мо, дунёи дигар дорем! [6, с. 46]

Ва ё, бо ҳамин ифтихори тарғибгароёна, ки дар худшиносиву худсозии миллат метавонад саҳмгузор бошад, даъват ба амал оварда, дар шеъри “Хуршеди Хуросон” таъкид мекунад:

Эй ҷомеаи бедор, хоҳӣ нашавӣ бемор,
Ҳамвора ба лаб овар, чак(к)омаи Фирдавсӣ! [6, с. 47]

Ба ҳар ҳол, метавон дар саросари ашъори Шаҳрия ба каломи балеғ рӯбарӯ гардид, ки саршори таманниёти худшиносиву дарки ҳувияти миллӣ буда ва бо чунин саршорӣ, ҳамзамон ҳидоятгари роҳи ҳаводорони каломаш ба роҳи ростин ва садоқату самимияти инсонӣ бошанд.

Ӯ, худ ҳамчун шоири ҷоннисори миллат ва чун як фарди фурутанест, ки ҳам шеърро меофарад ва ҳам бо шеър чун ҳамзабони сарнавиштиаш ҳамеша изҳори ҳамдамиву ҳамсуҳбатӣ мекунад. Ба тариқи шеър роз мегӯяд ва рамзу рози дили ҳассосашро мекушояд ва манзури ҳаводори каломи сарех мегардонад.

Дар ҳар сурат, Шаҳрия шоирест, ки ҳам дар сурудани шеъри воло ва ҳам тараннуми ҳарфу ҳичои ватанпарваронаву дорои хусусиятҳои ба худшиносӣ ва шинохти ҳувияти миллӣ водоркунанда комёб буда, ҳамзамон дар интихоби мавзӯ ва тарҳ намудани мундариҷаи маънавии он аз хунари сарех бархурдор мебошад ва дар ҷодаи шоирӣ, аз пайраҳаи худ ворид гардидаву иқдом мегирад.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Шамсов Н.С.

Адабиёт:

1. Кӯчарзода, А. Абармарди роҳи омӯзишу пажӯҳиш. Душанбе, «Матбааи ДМТ»-2024. -252с.
2. Мисбоҳиддини, Н. Чусторҳо дар назму наср ва нақди адабии муосир.(Назаре ба шеъри ҷавонон ва як ғалати машхур). Душанбе, ҚДММ «Аршам»-2022. -406 с.
3. Охонниёзов, Варқа Дӯстович. Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даврони Истиқлолият. Душанбе, «Сифат-Офсет»-2023. -198 с.
4. Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллӣ. (Маҷ.мақолаҳо). “Душанбе, “Пайванд”-2009. -476с.
5. Шафеи Кадканӣ. Мусиқии шеър. // Садои Шарқ, №5.-2024. -саҳ. 112.
6. Шаҳрия Аҳтамзод. Сисола шуд Истиқлол. Душанбе, «Маориф»-2021. -96 с.
7. Шаҳрия. Таманно. Душанбе, «Адиб»-1998. -132 с.
8. Шаҳрия Аҳтамзод. Таронаҳои ватандорӣ. Душанбе, «Донишварон»-2019. -68 с.
9. Шукуров, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. Душанбе, “Пайванд”-2006. -456 с.
10. Ҳақимов, Аскар. Шеър ва замон. Душанбе, «Ирфон»-1978. -252 с.
11. Шаҳрияи Аҳтамзод. Маҷмуаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳи ҳоли. Душанбе «Меҳроҷ Граф»-2022, с. 30.]

ТАВСИФИ ХУДШИНОСӢ ВА ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ШЕЪРИ ШАҲРИЯ

Худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ аз мафҳумҳои маҳсуб мешаванд, ки дар робита ба ҳиссиёти ҳар фард хусусияти фардӣ пайдо мекунад ва ин ҳам ба муҳайё намудани заминае зарурат дорад, ки тавонад ҳиссу зеҳн ва дарку фаҳми ҳар инсонӣ соҳиби миллат, ватан ва

диёрро такон дода тавонад. Чунин замина барои таҳкими худшиносӣ ба таҳқиқ дарёфтани моҳияти соҳибистиклолии кишвар ва шинохтани таърихи гузашта, ифтихор бар чунин таърихи пурмоя, эҳтиром бар фарзандони фарзонаву қаҳрамонони миллӣ, пос доштани эҳтироми забони миллат, шинохтани марзу буми Ватан, арчгузорӣ ба муқаддасот ва урфияту расмиёти миллӣ ва ғайра мебошанд, ки аз ҳар ҷиҳат метавонанд барои аҳли адаб ва билхосса шоирон, илҳомбахш бошанд.

Шаҳрия, ба қавли адиб ва рӯзноманигори шинохта Абдурауф Муродӣ, ки дар мақолаи “Шаҳзоидаи ягонаи ман Ватан аст” дарҷ кардааст, аз зумраи беҳтарин шоиронест, ки: “Шеърӣ ӯ адабиёти муосири тоҷикро рангу бӯи тозаву муаттар бахшидаву ҳусни дигар ато кардааст ва дар ин замина беш аз ҳар назаре ба мавзуи худшиносӣ ва хувияти миллӣ рӯ оварда ва бо як ифтихори ватанпарастона ва ба мазмуни миллии “тоҷикона”-и худ тавонистааст, ки шеърӣ ҷозиб ва бо муҳтавои мундариҷа ва мазмуни ҷолиб офарад ва шеъре, ки дар ҳама ҳолат шоистаи истиқболи ҳаводорони каломаш бошад.

Каломи худшиносӣ ва дарки хувияти миллӣ дар шеърӣ Шаҳрия ҳанӯз аз китоби нахустини ашъораш таъсирбахш аст, аммо баъдтар дар китобҳои минбаъд ба нашр расонидааш ин мавзӯ ба як густирдагии фарроҳ вусъатгир шудааст.

Бахусус дар эҷодиёти дар замони Истиқлолияти кишвар болои кор овардаи ин шоир метавон ба ин мавзӯ ва мазмун жарфтар фурӯ рафт ва дарёфт, ки Шаҳрия бо чи ифтихороте метавонад тараннумгари ҳастиву дастовардҳои миллати тоҷик бошад. Зеро дар худсозиву соҳибватанӣ ва соҳиби “парчам” гардидани мардуми тоҷик ва ё, аз қавли дигар, ба Истиқлолияти комил ноил гардидан ва соҳибдавлат гардидани ин миллати тамаддунофар ҳарфи шоиста ба забон меоварад ва чунин падидаҳои бунёдии илҳомбахшро чун сарманшаи водоркунадаи худшиносӣ ва хувияти миллӣ бесаброна истиқбол мекунад.

Калидвожа: Ватан, забон, миллат, заминаҳои пайдориву устувориҳои истиқлолият, ваҳдат, тавсифи расму оинҳои мардумӣ ва пос доштани муқаддасоти он.

ОПИСАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ И ИДЕНТИЧНОСТИ В СТИХАХ ШАХРИИ

Самосознание и национальная идентичность относятся к числу понятий, приобретающих индивидуальные характеристики в связи с чувствами каждой личности, а это также требует создания фундамента, способного поколебать чувства, разум и понимание каждого человека, владеющего нацией, Родиной. и страна. Такими основаниями для укрепления самопознания являются исследование сущности независимости страны и признание прошлой истории, гордость за столь богатую историю, уважение к детям и национальным героям, уважение к языку нации, признание границ и земли Родины, отдавая дань уважения святыням и национальным традициям и обычаям и т. д., что всячески может быть полезно для литераторов и особенно поэтов, быть вдохновляющим.

Шаҳрия, по словам известного писателя и журналиста Абдурауфа Муроди, написавшего в статье «Мой единственный герой – моя Родина», является одним из лучших поэтов, который: «Его поэзия придала современной таджикской литературе свежий и благоухающий колорит и придала это другой вид счастья, и в этом контексте обращение к теме самосознания и национальной идентичности более чем к какой-либо другой и с одной патриотической гордостью и национальным содержанием Его «Таджикона» смогла создать привлекательное стихотворение с интересным содержанием и содержанием, стихотворение, которое в любом случае заслуживает приветствия любителей его слова.

Слова самосознания и понимания национальной идентичности в стихах Шаҳрии еще влиятельны с первой книги ее стихов, но позднее в изданных ею книгах эта тема значительно расширилась.

Особенно в творчестве этого поэта в период независимости страны можно глубже вникнуть в эту тему и содержание и узнать, с какой гордостью Шаҳрия может быть гимном существованию и достижениям таджикской нации. Потому что в самостроительстве, владении страной и владении "флагом" став таджикским народом, или, другими словами,

достигнув полной независимости и став обладателем этой цивилизованной нации, восхваляет и нетерпеливо приветствует такие вдохновляющие фундаментальные явления, как источник самопознания и национального самосознания.

Ключевые слова: Родина, язык, нация, основы устойчивости и устойчивости независимости, единство, описание народных обычаев и соблюдение их святости.

DESCRIPTION OF NATIONAL IDENTITY AND IDENTITY IN SHAHRIYA'S VERSES

Self-awareness and national identity are among the concepts that acquire individual characteristics in connection with the feelings of each individual, and this also requires the creation of a foundation that can shake the feelings, intelligence and understanding of every person who owns the nation, homeland and country. . Such a basis for strengthening self-knowledge, researching the essence of the country's independence and recognizing the past history, pride in such a rich history, respect for children and national heroes, respect for the language of the nation, recognition of the borders and land of the motherland, respect for the sanctities and national customs and procedures, etc., which can be inspiring for people of literature and poets in particular.

Shahria, according to the well-known writer and journalist Abdurauf Murodi, who wrote in the article "My only hero is my homeland", is one of the best poets who: "His poetry gave modern Tajik literature a fresh and fragrant color and gave it a different kind of happiness, and in this context turning to the topic of self-awareness and national identity more than any other and with one patriotic pride and national content His "Tajikona" was able to create an attractive poem with an interesting content and content, and a poem that deserves to be welcomed by fans of his words in any case.

The words of self-awareness and the understanding of national identity in Shahria's poems are still influential from the first book of her poems, but later in the books she published, this topic expanded to a vast extent.

Especially in the work of this poet during the country's independence, one can delve deeper into this topic and content and find out how proudly Shahria can be a hymn to the existence and achievements of the Tajik nation. Because in the self-building and ownership of the Tajik people and becoming the owner of the "flag" or, in other words, to the Independence becoming the Tajik people, or, in other words, achieving full independence and becoming the owner of this civilized nation, praises and impatiently welcomes such inspiring fundamental phenomena as the source of self-knowledge and national identity.

Keywords: *Motherland, language, nation, foundations of stability and stability of independence, unity, description of folk customs and observance of its sanctity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулова Анушаи Салимдухт - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим улуғзода, докторанти кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филология ва рӯзноманигорӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Сино кӯчаи Асадулло Гуломов 3 хонаи 102. E-mail: gulovaan7@gmail.com Тел.: (+992) 904-04-70-00*

Сведения об авторе: *Гулова Анушаи Салимдухт - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, докторант кафедры теории и истории литературы факультета филологии и журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Сино улица Асадулло Гуломов 3 кв 102. E-mail: gulovaan7@gmail.com Тел.: (+992) 904-04-70-00*

Information about the author: *Gulova Anushai Salimdukht - Tajik international university of foreign languages named by Sotim Ulughzoda. Doktor phd applicant Teory and history of philology and journalism faculty. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street Asadullo Gulomov 3 h 102 ., 8. gulovaan7@gmail.com Тел.: (+992) 904-04-70-00*

МАВҚЕИ БАЪЗЕ ТАСВИРҲОИ ОШИҚОНАИ ШЕЪРИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ ДАР
АШЪОРИ ШОИРОНИ БАДАХШОН

Давлатбеков Л.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Яке аз мавзӯҳои, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз оғози пайдоиши ҳеш ба суннати адабӣ табдил ёфта, дар ягон давраи замон бо тақозои ҳаводиси сиёсӣ иҷтимоӣ ва авомили дигар коста нагардид, ишқ ва ҷилоҳои он дар жанрҳои гуногуни адабӣ мебошад. Аллома Шиблии Нуъмонӣ масъалаи мавриди назарро ба таври зайл арзёбӣ намуда навиштааст: «Ишқу муҳаббат ҷузъи ғарзаӣ инсон аст ва бинобар ин ҳар кучо инсон ҳаст, ишқу муҳаббат ҳам аст ва чун ҳеҷ миллате ҳолӣ аз суҳанварӣ нест, бад-ин ҷихат ҳам миллате ҳам ёфт намешавад, ки аз шеъри шоирии ишқӣ бебаҳра бошад...» [11, 38].

Яке аз намунаҳои нахустини шеъри ошиқона қитъаи машҳури Ҳанзалаи Бодғисист, ки дар он як расми қадимӣ ба оташ афкандани сипанд барои пешгирии чашмзаҳм ишора мешавад ва аз ҳамон айём ҳазориспанд дар ин навъи шеъри форсии тоҷикӣ ба муомилоти адабӣ ворид гардид:

Ёрам сипанд агарчи бар оташ ҳамефиканд,
Аз баҳри чашм то нарасад мар варо газанд.
Ҷро сипанду оташ н-ояд ҳаме ба қор,
Бо рӯйи ҳамчу оташу бо холи чун сипанд [4, 27].

Дар тӯли таърихи ҳазору андсолаи адабиёти форсии тоҷикӣ сипанд ё ҳазориспанд ба ғайр аз вижагии табобатияш ҳамчун ҷузъи тасвири воситаҳои муассири суҳан қарор гирифт ва шоирони маъруф онро бо шеваи хоси маҳорати шоирона мавриди қорбурд қарор додаанд, чунон ки Мавлоноӣ Балх гӯяд:

В - он сафои орази ин дилбарон,
Ки бисӯзад чун сипандон дил бар он [9, 242].

Ё ин ки Туғрал гӯяд:

Сӯхт андар миҷмари ишқаш дилам ҳамчун сипанд,
Маҳрами ин май накардам соғару бутхонаро [9, 242].

Тавре ки аз ду байти боло мушоҳида мегардад, сипанд бо калимаи дил муносибати қаринагӣ дорад ва Шоҳфутур Муҳаббатшоҳзода, ки яке аз шоирони машҳури ҳавзаӣ адабии Бадахшон будааст, дар ғазале сипандро шомили фазои тасвири шоирона қарор додааст, вале бояд қайд намуд, ки ин шоир на сӯхтани дилро, чунон ки хоси шеъри ошиқона аст, балки сӯхтани танро қайд намудааст:

Ман бе ту ҳамеша дардмандам,
Бечораю зору мустамандам.
Дарёб, ки дар ҳавои рӯят,
Худро ба дами бало фикандам.
Эй оташи ишқ, тезтар шав,
Сӯзон тани ман, ки ман сипандам [3, 51].

Ашъори ошиқонаи шоирони Бадахшон агарчи бо сабаби аз ҳавзаҳои пурқуввати адабӣ дар қанор мондан аз лиҳози ҳунар ва маҳорати шоирӣ бо суҳанварони машҳур, ки аз имтиҳони мактабҳои пурқуввати суҳанварӣ гузаштаанд, қобили қиёс набошад ҳам, вале то андозае муҳимтарин вижагиҳои ашъори ишқиро ба тарзи нисбатан сода ва гоҳо омиёна чун суннати адабӣ идома додааст. Азбаски мавзӯи ишқу ошиқӣ асосан хоси жанри ғазал ё тағаззули қасидаҳо аст, истифодаи каламоту таркибот ва тасвири хоси ошиқона низ маҳз дар ҳамин жанр бештар мушоҳида мешавад. Бе тардид метавон гуфт, ки идома додани суннатҳои адабӣ чи дар мазмун ва чи дар шакл як навъ тақлид ба гузаштагон мебошад ва донишманди эронӣ Сирусӣ Шамисо дар фасли ҳафтуми китоби «Сайри ғазал дар шеъри форсӣ» дар робита бо ғазали даврони муосир ин гуна ашъорро «ғазали тақлидӣ» номида, ашъори Шаҳриёр ва Раҳии Муйиро намунаи он нишон додааст: «Мақсуд аз ғазали тақлидӣ

ин аст, ки дар ғазал касоне, ки ба тақлиди намунаҳои шеъри ироқӣ ва ҳиндӣ пардохтаанд ва тавонистанд, нусхабадалҳое аз ашъори қудамои ин ду сабк ба вучуд оваранд. Намунаҳои маъруфи ин ду навъи тақлид Шаҳриёр ва Раҳии Муйирӣ ҳастанд. Шеъри Шаҳриёр дунболаи ҳамон сабки ироқӣ аст, мунтаҳо бо забоне мубтазилтар (ҳатто нисбат ба шоирони давраи бозгашт), ки дар он луғот ва истилоҳоти омиёна ҳам дида мешавад ва ба таври кулӣ забони софи зулол ва чо афтода нест» [8, 205].

Дар ашъори ошиқонаи суннатӣ, ки дар меҳвари он эҳсосу афкор ва андешаи қаҳрамони лирикиро баён намудаанд, маъмулан калимаҳои мавриди қорбурд қарор мегиранд, ки ба ҳамдигар таносуб, наздикӣ ё қаробати мустаҳкам доранд. Дил дар ин гуна ашъор бо калимаҳои қаринагӣ дар меҳвари асосии тасвири шоир қарор гирифтааст, чунончи дар тағаззули қасидаи Қоонӣ омадааст:

Диле мабод гирифтори ишқ чун *дили* ман,
Ки ҳар дамаш ба самок аз самак равад шеван...
Маҳе намонда, ки ўро *дила* накарда сучуд,
Буте набуда, ки ўро *дила* нагашта шаман.
Ба ҳар кучо лаби лаъле, дар ў гирифта қарор,
Ба ҳар кучо сари зулфе, дар ў гирифта ватан...
Диле надидаам аз субҳ то ба ман девон,
Чу соя аз пайи хуршедчеҳрағони Хутан... [4, 57].

Калимаи дил дар шеъри ошиқона ва суфиёнаи форсии тоҷикӣ бо калимаи «ғам», «ранҷ», «ишқ», «бут», «гиря», «беқарор», маҳзун», «доғ», «фироқ», «хор», «ханҷар» ва амсоли инҳо ҳамрадифи ҷовидонӣ мебошанд:

Ғамат дар ниҳонхонаи дил нишинад,
Ба нозе, ки Лайлӣ ба маҳмил нишинад.
Маранҷон диламро, ки ин мурғи ваҳшӣ,
Зи боме, ки бархост, мушкил нишинад.
Халад чун ба по хоре осон барорам,
Чӣ созам ба хоре, ки дар дил нишинад.
Ба дунболи маҳмил чунон зор гириям,
Ки аз гириям ноқа дар гил нишинад [10,14].

Ҳамин равиши қорбурди калимаҳои қаринагии истилоҳоти ишқиро шоирони Бадахшон ба қадре риоя намудаанд, ки аз як тараф он тақлид ва аз тарафи дигар риоя намудани суннати адабӣ мебошад:

Дидаам ашқбор мемонад,
Синаам доғдор мемонад.
Аз ғами он нигори зуҳрачабин,
Дили ман беқарор мемонад.
Ҳар замон аз муҳаббату ғами ишқ,
Бар мани *дил*фигор мемонад.
Бар *дили* беқарори маҳзунам,
Ханҷари обдор мемонад.
Сад ҳазорон ҳазор доғ ба *дил*,
Аз ғами гулӯзор мемонад.
Аз фироқи ту чун *дила*м пурхун,
Мисли Мачнун шиор мемонад.
Чон, Мирзо, кунун ба чонон дод,
Ин хатам ёдгор мемонад [2, 33]

Агар калимаҳои дар ҷодаи ишқ қаробатдоштаи ин ғазалро аз назар гузаронем, шабоҳати томо бо ду ғазали боло метавон мушоҳида намуд:

Дида – ашқбор; дил – беқарор; дил – маҳзун; ханҷар бар дил; доғ бар дил; дил – пурхун ва амсоли инҳоро дар тамоми шеъри ошиқонаи форсии тоҷикӣ ба касрат метавон мушоҳида намуд. Бояд қайд намуд, ки дар шеъри ошиқонаи шоирони Бадахшон тасвири аъзои маъшук

камтар ба назар мерасад ва бештар шоирон ба тасвири ҳолатҳои руҳии қаҳрамони лирикӣ машғуланд, агарчи ғазалҳои низ ҳастанд, ки дар онҳо аъзои маъшук тибқи завқи омиёнаи мардуми русто мавриди тасвир қарор гирифтааст. Дар ғазали зер агар қадӣ хушнамо ва ду зулфи сиёҳ, сарви чаманболо барин тавсифҳои маъмулии шеъри ошиқонаро сарфи назар кунем, абёти боқимондаи ғазал аз баёни эҳсоси андешаи қаҳрамони лирикӣ дар шакли нисбатан омиёна буруз намуздааст:

Қадӣ хушнамо дорӣ, хушам омадӣ, дилбар,
Ду зулфи сиёҳ дорӣ, хушам омадӣ, дилбар.
Ай дилбари гулрухсор, ширинқаду хушрафтор,
Дар ишқи туям бемор, хушам омадӣ, дилбар.
Ту лолаи боғи ман, ту нури чароғи ман.
Ту марҳами доғи ман, хушам омадӣ, дилбар.
Ай сарви чаманболо, аз дур шудӣ пайдо,
Андар назарам чун моҳ, хушам омадӣ, дилбар.
Ай дилбари бепарво, дар ишқи туям воло,
Пеши мардумон расво, хушам омадӣ, дилбар.
Аз хона фитодам дур, в-аз ишқи туям ранчур,
Сӯзад дили Шохфутур, хушам омадӣ, дилбар [2, 77]

[Ашъори шоирони Бадахшон...с.77].

Тафовути бузурге, ки дар ашъори ишқии шоирони Бадахшон мушоҳида мешавад, ба чашм нарасидани образи турк ва истилоҳоти марбутҳои ҳарбии ӯ ба монанди тир, ханҷар, камон, каманд ва амсоли инҳо мебошад. Агар баъзе унсурҳои силахшӯрии марбут ба образи турк дар ашъори ошиқонаи шоирони ин минтақа аҳёнан истифода шаванд ҳам, хусусияти умумӣ надоранд. Як хусусияти муҳими шеъри ошиқонаи шоирони ин минтақа дар он зоҳир мегардад, ки мард ба сифати меҳвари асосии маъшук истифода нагардидааст, ҳол он ки дар шеъри асри Х мард будани маъшук ошкоро зикр гардидааст. Донишманди Эрон Абулхусайни Зарринқуб масъалаи мавриди назарро эзоҳ дода қайд намуздааст: «Дар он чи ба ғазали музаккар марбут аст, ривож ва интишораш махсусан ношӣ аз ин нукта буд, ки дар Бағдод аз аҳди хилофати Муътасим ва дар Хуросон аз даврони ҳукумати Сомониён бардағони хубрӯи турк, ғозии суғур ва мутававони дур аз ёру диёрро васваса мекарданд ва баъдҳо касрату вуфури онҳо дар бозорҳои Бағдоду Самарқанд бардаи туркро рамзи маъшук ва зебоии вайро намунаи комили чамол сохт ва аз маъшуқи дирамхарид он гуна, ки лозимаи як маъшуқи дирамхарид ҳам ҳаст, турке чафокеш, бераҳм ва ҳатто қотили беамон ба вучуд овард. Ин турки хубрӯ, ки дар каломии шоир чашми танги мудаввараш ба наргис ва сурати гирдаш ба моҳи духафта ташбеҳ мешуд, камали зебоии қобили тасаввуро дар назди шоири ғазалсарои ин адвор дар ҳамин авсоф нақш мезад ва ишқи ӯро ҳам табдил ба савдое мекард, ки дар бозори бардафурӯшон хариду фурӯхт мешуд ва пайдост, ки ин гуна ишқе аз аз ҳадди таманниёти ҷисмонӣ намегузашт» [1, 536].

Албатта, агар тасвири образи турки хубрӯ ба адабиёти то асри XV хос бошад, пас дар аъсори минбаъда ин образ чояшро ба эронӣ ё тоҷик дод ва чашми танги мудаввар низ тадричан аз муомилоти адабӣ берун баромад. Аз ҳамин сабаб аст, ки баъди ин образи турк ва истиораи наргис камтар мавриди тасвир қарор мегирад. Дар адабиёти хаттии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX Бадахшон шеъри ошиқона, ки аксаран дар сабки хуросонии шабеҳи асрҳои X ва XI эҷод гардидаанд, ин образ ба чашм намерасад. Таваҷҷуҳ шавад ба як ғазали Мирзоибоди Шидзӣ (Рӯшонӣ):

Ду зулф чу мушки тоб кардӣ,
Шаб ҳалқаи офтоб кардӣ.
Лаъли даҳанат чу мим ё гул,
Беҳтар зи гулу гулоб кардӣ.
Дар фурқати хеш, эй симинбар,
Ду дидаи ман пуроб кардӣ.
Андохтаи ба дил чу оташ,

Дар ишқ дилам кабоб кардӣ.
Мачнуну қаландару асирам.
Хумори лаби шароб кардӣ.
Дар ҳасрати рӯят, эй дилором,
Мирзо ба ғамат чу об кардӣ [2, 33]

Чун ашъори шоирони асрҳои номбурда маъшуқи тасвиринамуда дар ашъори адибони ин минтақа ҳусни худодод дошта, ниёзе ба ороиш надорад. Дар адабиёти асрҳои X ва нимаи аввали асри XI аз ҷамеи аъзои маъшуқа махсусан зулф зиёдтар ба муомилоти адабӣ роҳ ёфтааст. Масалан, Сайид Маҳмуди Нишот таъкид мекунад, ки «васфи зулфу мӯйи дилдор ҳам монанди васфи чашму абрӯ ва лаб ва хатту хол ва оразу сина ва миён аз мавзуоти бисёр роиҷ ва маъмул байни шоирони порсӣ аст» [7, 737].

Намунаҳои зиёди ашъори Рӯдакӣ ва ҳамасронаш ба ин гувоҳӣ медиҳанд:

Зулфаш бикашӣ шаби дароз андозад,
В-ар бикшой, чангали боз андозад.
В-ар печу хамаш зи якдигар бикшояд,
Доман – доман мушки Тароз андозад [5, 35]

Ё

Зулфат дидам сар аз чамон печида,
В-андар гули сурх арғувон печида.
Дар ҳар банде ҳазор дил дар бандаш,
Дар ҳар пече ҳазор ҷон печида [5, 350]

Ё:

Зулфайни баршикаставу қади санавбарӣ,
Зери ду зулфи ҷаъдаш дар хатти анбарӣ [5, 350]

Ин равиши адабии шеъри ошиқонаи форсии тоҷикӣ зиёда аз ҳазор сол низ дар адабиёти хаттии Бадахшон дар робита бо таҳаввулоти зиёди сиёсату иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дигар нашуд, балки ба ҳамон анъанаҳои гузашта содиқ монд. Шоирони асри XX Бадахшон – Адими Шугнонӣ, ки ашъораш дар доираи адабии Бадахшони Афғонистон парвариш ёфтааст, дар ғазал чун суҳанварони пешин ба ин унсурҳои тасвири шеъри ошиқона таваҷҷуҳ намуда кӯшидааст, ки баъзе ҷузъҳои марбутан ба онро ба доираи тасвир кашад. Дар шеъри суннатии гузаштагони мо зулф ба дому хол ба дона ташбеҳ гардидааст ва шуарои давраи классик дар атрофии ин тасвир маъноҳои зиёдеро эҷод намуданд. Ҳоча Ҳофиз дар мақтаби ғазале овардааст:

Ҳофиз, зи дида донаи ашқе ҳамефишон,
Шояд, ки мурғи васл кунад қасди доми мо.

Адими Шугнонӣ низ аз ин тасвир фоида бурдааст:

...Оҳиста шуд боди сабо, бардошт аз рӯяш ниқоб,
Дидам миёни туррааш он орази гулфомро.
Баҳри шикори мурғи дил аз тори зулфу холи лаб,
Як сӯ ниҳода донаву як сӯ ниҳода домро.
Шоми ғаму субҳи тараб дидам, ки рӯю мӯйи ӯст,
Дигар надорад хотирам парвои субҳу шомро... [6, 54]

Аз абёти ғавқӣ порайи ғазал равшан аст, ки шоир агарчи бозёфти нави шоирона надошта бошад ҳам, аз мавқеи идома додани суннатҳои адабии қаламкашони гузаштаи адабиёти мо, ки дилро ба мурғ, зулфро ба дому холро ба дона, мӯйро ба шоми ғаму рӯйро ба субҳи тараб монанд намуда буданд, комилан содиқ мондааст.

**Муқаррир: д.и.ф., профессор Исрофилниё Ш.Р.
Адабиёт:**

1. Зарринқуб А. Аз гузаштаи адабии Эрон/А. Зарринқуб// – Техрон, 1375. – 312 с.

2. Гулчини ашъори шоирони Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ, чопи мошинӣ, моли шахсии сокини қишлоқи Шиврожи ҷамоати Сучони ноҳияи Шуғнон, Рустамбеков Ҷ.
3. Давлатбеков Л. Шоҳфутур – адиби донишманд/Л. Давлатбеков// – Душанбе, 2012. – 173 с.
4. Муллоаҳмадов М. Суннатҳои пайдори даврони пурбори адабиёт/М. Муллоаҳмадов// – Душанбе: Дониш, 2008.- 320 с.
- Осори Рӯдакӣ, Сталинобод, 1958. – 542 с.
5. Сайид Замониддини Адими Шуғнонӣ. Ашки ҳасрат. Ҷилди аввал ва ҷилди дуввум/Сайид Замониддини Адими Шуғнонӣ// – Роулпандии Покистон, 1380. – 358 с.-
7. Сайид Маҳмуди Нишот. Зулф дар адабиёти порсӣ/Сайид Маҳмуди Нишот// Маҷаллаи «Ваҳид» - Техрон, 1348, №9, с.737
8. Сируси Шамисо. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ. /Сируси Шамисо// – Техрон, 1376. – 575 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди II. – Москва, 1969. – 949 с.
10. Шарифов Х. Балӯғат ва суҳанварӣ. /Х. Шарифов//– Душанбе: Ирфон, 2002.- 278 с.
11. Шиблии Нуъмонӣ. Шеърӯлаҷам ё таърихи адабиёти Эрон./Шиблии Нуъмонӣ// Ҷилди панҷум, тарҷума ва нигориши Сайид Муҳаммадтақии Фаҳри Доии Гелонӣ.– Техрон, 1368. – 204 с.

МАВҚЕИ БАЪЗЕ ТАСВИРҲОИ ОШИҚОНАИ ШЕЪРИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ БАДАХШОН

Масъалаи ишқу ошиқӣ ва вижагиҳои марбути он аз мавзӯҳои деринаи адабиёти форсии тоҷикӣ маҳсуб гардида, дар робита бо авзои гуногуни сиёсиву иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва тағйироти арзишҳои дигари он вобаста ба тақомули тадриҷии каломӣ бадеъ тасвирҳои нозук, суҳани рангину дилнишин ва дар айни замон дорои суварӣ ҳаёл ба вучуд овард.

Дар робита бо матолиби дар боло зикргардида дар ҳавзаҳои гуногуни адабӣ ашъори ошиқона дар меҳвари мавзӯҳои каломӣ адабӣ аз масъалаҳои асосии тасвири ин ҳунари нафиса қарор гирифт. Дар ҳавзаи адабии Бадахшон низ мавзӯи ишқу ошиқӣ чун ғаризаи муҳими равонии инсон аз масъалаҳои меҳварии каломӣ латиф қарор гирифта, бозёфтҳои ҷадиди шоирона агарчи камтар зухур ёфта бошад ҳам, дастовардҳои ҳавзаҳои неруманди адабро аз мавқеи талаботи равишҳои гуногуни суҳанварӣ идома додаанд.

Муаллифони ашъори ошиқонаи ҳавзаи адабии Бадахшон дар шеърҳои ишқии хеш калимаву таркиб ва ибораҳои ҳосил тасвири ошиқонаи шоирони маъруфи гузаштаи тоҷикро дар робита бо талабу тақозои мавзӯи мавриди назар ва аз мавқеи эҳтиёҷоти каломӣ ҳунари мавриди қорбурд қарор додаанд.

Муаллифи мақола кӯшиши намудааст, ки хусусиятҳои ҳосил шеърҳои ошиқонаи шоирони Бадахшонро, ки марбут ба вижагиҳои ин минтақа мебошанд, бо далелҳо собит намояд. Муаллиф дар мақола саъй намудааст, ки вижагиҳои ҳосил шеъри ошиқонаи ҳавзаи адабии номбурдари бо равиши талаботи усули таҳқиқи қиёсӣ мавриди баррасӣ қарор диҳад ва то ҷое муваффақ ҳам гардидааст.

***Калидвожаҳо:** ашъор, мавзӯ, калима, таркиб, ибора, тасвир, адабиёт, муаллиф, суннатҳои адабӣ, вижагиҳои ҳосил шеърӣ, эҳтиёҷоти каломӣ ҳунари, жанрҳои гуногуни адабӣ, аллома Шиблии Нуъмонӣ*

МЕСТО НЕКОТОРЫХ РОМАНТИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ В СТИХАХ ПОЭТОВ БАДАХШАНА

Тема любви и связанные с ней особенности являются одной из древнейших тем таджикско-персидской литературы, и в связи с различными политическими, социальными, культурными и другими изменениями ее ценностей постепенное развитие литературного слова породило тонкие образы, красочные и трогательные слова, и в то же время полные фантазии.

В связи с вышеперечисленными темами в различных областях литературы любовная лирика стала одним из основных вопросов описания этого вида изобразительного искусства в контексте литературной тематики. В литературной сфере Бадахшана тема любви и романтики как важного психологического инстинкта человека стала одной из центральных

тем поэтического выражения, а новые поэтические открытия, хотя и менее частые, продолжили достижения могущественных литературных сфер с точки зрения требований различных риторических подходов.

Авторы любовных стихотворений Бадрахшанского литературного региона использовали в своих любовных стихотворениях слова, конструкции и фразы, характерные для любовных описаний известных таджикских поэтов прошлого, в связи с требованиями и потребностями рассматриваемой темы и с точки зрения потребностей художественного слова.

Автор статьи предпринял попытку доказательно обосновать специфические особенности любовной лирики поэтов Бадрахшана, связанные со спецификой этого региона. В статье автор предпринял попытку рассмотреть специфические особенности романтической поэзии указанного литературного жанра, используя требования сравнительно-правового метода исследования, и в определенной степени это ему удалось.

Ключевые слова: поэзия, тема, слово, структура, фраза, образ, литература, автор, литературные традиции, особенности поэзии, потребности художественного языка, различные литературные жанры, ученый Шиблии Нумани.

THE PLACE OF SOME ROMANTIC IMAGES OF TAJIK-PERSIAN POETRY IN THE POEMS OF BADAKHSHAN POETS

The theme of love and its related features are one of the most ancient themes of Tajik-Persian literature, and in connection with various political, social, cultural and other changes in its values, the gradual development of the literary word has given rise to subtle images, colorful and touching words, and at the same time full of fantasy.

In connection with the above-mentioned themes in various areas of literature, love lyrics have become one of the main issues in describing this type of fine art in the context of literary themes. In the literary sphere of Badakhshan, the theme of love and romance as an important psychological instinct of man has become one of the central themes of poetic expression, and new poetic discoveries, although less frequent, have continued the achievements of powerful literary spheres in terms of the requirements of various rhetorical approaches.

The authors of love poems of the Badakhshan literary region used words, constructions and phrases in their love poems, characteristic of love descriptions of famous Tajik poets of the past, in connection with the requirements and needs of the topic under consideration and from the point of view of the needs of artistic words.

The author of the article attempted to convincingly substantiate the specific features of the love lyrics of the poets of Badakhshan, associated with the specifics of this region. In the article, the author attempted to consider the specific features of romantic poetry of the specified literary genre, using the requirements of the comparative legal method of research, and to a certain extent he succeeded.

Keywords: poetry, theme, word, structure, phrase, image, literature, author, literary traditions, features of poetry, needs of artistic language, various literary genres, scientist Shiblii Numani.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатбеков Лоло Мирзоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Сурога: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 931924884.

Сведения об авторе: Давлатбеков Лоло Мирзоевич - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 931924884.

Information about the author: Davlatbekov Lolo Mirzoevich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 931924884.

Дар байни оинҳои милливу мардумӣ, ки инъикоскунандаи бахшҳои алоҳидаи ҳаёти халқ маҳсуб меёбанд, масоили анъанаву маросимҳои мотаму азодорӣ мавқеи маҳсус доранд. Аслан, мавзуи мазкур ва оинҳои хоси он пеш аз ҳама дар байни халқ тавлид шудаву зина ба зина бо инъикоси хусусиятҳои диниву милли ташаккул ёфтаанд. Мавзуи мавриди назар яке аз самтҳои муҳимтарини пажӯҳишгарони адабиёти гуфториву навишторӣ ба шумор рафта, матнҳо ё худ сурудҳои ба мотаму азодорӣ бахшидашуда ҳамчун марсия мавриди омӯзиш қарор доранд. Аммо бояд гуфт, ки масоили таҳқиқталаби ин мавзӯ на танҳо аз ҷониби адабиётшиносон, балки аз ҷониби мардумшиносон низ пайваста мавриди омӯзиш қарор дода мешавад. Дар ин маврид муҳаққику фолклоршиноси тоҷик - Қосимӣ С. чунин қайд кардааст: “Гуруҳи сурудҳои ҳастанд, ки онҳо дар вафоти шахси наздик гуфта шуда, дар илми фолклоршиносӣ ҳамчун марсия таҳқиқ мешавад. Маъмулан, марсия суруди овозӣ буда, дар мотами наздикон аз ҷониби хешовандон бо сӯзу гудоз суруда мешавад. Марсияро бояд дар раванди мотам таҳқиқ кард. Ин корро баъзе мардумшиносон ва фолклоршиносон анҷом дода, расму оинҳои ҷараёни ғавтро муфассал шарҳ додаанд ва зимнан намунаҳои марсияҳоро низ овардаанд”[20, 157].

Бояд гуфт, ки калимаи “МОТАМ” дар вожаҷӯ чунин шарҳ дорад: сӯг, азо, мусибат, андуҳу ғусса [21]. Умуман, маросими мотам ва матнҳои гуфторӣ дар ин мавзӯ таърихи қадима дошта, то кунун баъзе аз матнҳо дар ин маврид боқӣ мондаанд. Масалан, марсияҳое бо номи “Мотам”, “Абдулмаҷидҷонам, балам”, “Усмонҷонуме”, “Тарма”, “Ҷони бобо” то кунун вирди забони мардум ҷарҳ мезананд. Тазаққур бояд дод, ки марсияҳои тоҷикӣ таърихи тӯлонӣ дошта, дар сарчашмаву маъхазҳо вобаста ба пайдоиши онҳо маълумоти гуногун ба назар мерасад. Роҷеъ ба марсияи “Сиёвуш” дар китоби “Таърихи Бухоро”-и Наршаҳӣ чунин оварда шудааст: “Ва аҳли Бухоро вобаста ба кушта шудани Сиёвуш сурудҳои аҷиб аст. Ва мутрибон он сурудҳоро “Кини Сиёвуш” гӯянд... Ва муғони Бухоро бадин сабаб он ҷойро азиз доранд. Ва ҳар сола ҳар марде як хурӯс он ҷой бад-ӯ бидуштанд пеш аз баромадани офтоби рӯзи Наврӯз. Ва мардумони Бухоро дар куштани Сиёвуш навҳаҳо аст ҷунонки дар ҳама вилоятҳо маъруф аст, мутрибон онро суруд сохтанд ва мегӯянд. Ва қавволон онро “ғиристани муғон” хонанд. Ва ин сухан зиёда аз 3000 сол аст”[15, 204]. Ба ин маънӣ сурудҳо ё худ гуфторҳои ба мавзуи **мотаму азодорӣ** бахшидашуда таърихи қадима дошта, дар байни мардум мавқеи маҳсус доранд. Умуман, “Маросими мотам нисбат ба дигар маросимҳои оилавӣ хеле устувор буда, бисёр тасаввурот ва расму оинҳои қадимаро дар таркиби худ ҷой дода, онҳоро бо тағйиротҳои каму беш то замони мо оварда расонидааст”[22]. Инъикоси мавзуи мазкур дар адабиёти бадеӣ бо тасвири як қатор анъанаҳои мардумӣ тавҷам аст. Халқи тоҷик аз гузашта ба ҳангоми сӯгу мотам як қатор анъаҳоеро иҷро мекард, ки имрӯз низ аксари он оинҳо дар байни мардум ташкил карда мешаванд. Мутобиқи хулосаи таҳқиқотҳо дар самти муайян намудани анъанаҳои маросими мотам оинҳои мардумии то кунун баргузоршаванда, аслан, дар навҳои зерин тақсимбандӣ шудаанд:

1. Себегаҳа (пас аз се рӯзи ба хок супорида шудани маит ташкил карда мешавад)
2. Ҳафт (пас аз ҳафт рӯзи ба хок супорида шудани маит гузаронида мешавад)
3. Чил (пас аз чил рӯзи ба хок супорида шудани маит доир карда мешавад)
4. Сол (пеш аз як соли пурра ба хок супорида шудани маит гузаронида мешавад)
5. Сари сол (баъд аз як соли пурраи ба хок супорида шудани маит, дар рӯзи ғавти марҳум ташкил карда мешавад)

Бояд гуфт, ки матнҳои дар мавзуи мотаму азодорӣ вучуддошта чи дар адабиёти навишторӣ ва чи дар адабиёти гуфторӣ пурра моҳияти баргузори оинҳои зикршударо инъикос намекунанд, аммо баъзе аз паҳлуҳои фалсафии анъанаҳои маросими мотам дар

адабиёт мушоҳида мешавад. Инъикоси мавзуи мазкур дар адабиёти навишторӣ ҷойгоҳи хоса дошта, тавассути жанрҳои гуногун, аз қабилӣ рубоиву дубайтӣ, қасидаву қитъа ва маснавию ғазал тараннум гардидааст.

Дар ашъори Гулрухсор мавзуи **маросимҳои мотаму азодорӣ** бо инъикоси ҳикматҳои мардумӣ ба таври хоса суруда шудааст. Мавзуи мазкур бахши алоҳидаи эҷодиёти шоир буда, аз лиҳози моҳияту муҳтаво гуногунпаҳлӯ мебошад. Дар баъзе аз шеърҳои шоир ғамҳои кӯхнаи мотаму азодорӣ бо инъикоси бахше аз зиндагии мардум таҷассум ёфтаанд. Масалан, дар шеъри “Модари аскарӣ гумном” шоир ғами чилсолаи модари фарзандгумкардаро тасвир намуда, тавассути жанри хоб (жани маҳсули адабиёти гуфторӣ) ғурбату алами дили модарро мавриди инъикос қарор додааст. Шоир дар шеъри мазкур калимаи “чил”-ро ба ду далел истифода кардааст: яке ин, ки Гулрухсор азои модаронро дар ҳаҷри фарзандони ғавтида нотамому беохир медонад, дигар ин ки мафҳуми “чил” маънои рамзӣ дошта, бо маросими мотам пайванди ногӯсастанӣ дорад. Яъне, ҳикмати фалсафии “чил” робитаи амиқе бо яке аз анъанаҳои мардумӣ - “маъракаи чил” (баъд аз чил рӯзи ба ҳок супоридани маит аз ҷониби ҳешовандони марҳум гузаронида мешавад.) дошта, бо таърихи фарҳангу тамаддуни ориёӣ пайванд аст. Одатан, дар хонаҳое, ки марғу мотам руҳ медиҳад, як қатор оинҳое амсоли “себегаҳа”, “ҳафтрӯзагӣ” ва “чил” ё худ “чилрӯзагӣ” баргузор мешаванд, ки таърихи бостонӣ доранд. Дар шеъри мавриди назар шоир хоберо тасвир намудааст, ки бинандааш модари фарзандгумкарда мебошад. Ӯ дар хоб бо писараш вохӯрда, суҳбат мекунад. Писар аз модари ғамзада арӯсаширо пурсон мешавад, аммо модар ҷавоб мегӯяд, ки арӯсаи дар ҳасрати ӯ дунёро тарк кардааст. Чунончӣ:

Омад пас аз чил соли чанг,

Бар хоби ту, гумноми ту.

Дар ҷомаи домодӣ буд,

Рӯарғувон, болидарӯх.

Аз ту аруси нози худ,

Шармида ӯ пурсон бишуд.

(Мурдан бароят, ҳасрати

Аз зистан осон бишуд!)

Сӯйи мазори деҳқада,

Кардӣ имо, нолида паст:

Гуфтӣ:

-Арӯса аз паят,

Гулчинӣ рафту барнагашт... [10, 65].

Дар ашъори шоир намунаҳое ба назар мерасанд, ки инъикоскунандаи мотами адибони ғуррамарғи тоҷик мебошанд. Дар шеъри “Дар сӯғи дӯсти шоирам Қайсари Аминур” Гулрухсор ҳасрати қалбии худро дар жанри шеъри сафед сурудааст. Шоир мисраъҳои худро тавассути санъатҳои тавсифу истиора ва таззоду муқобала хеле муассир баён намуда, очизу нотавон будани одамиро дар пешгоҳи марғ таъкид кардааст. Чунончӣ:

Оина шикаст,

Дили оина шикаст.

Дил аз хабарӣ марғи ту

Дар сина шикаст.

Марғ омаду ҳарфи ишкро ботил кард,

Фардо нарасиду нафаси дина шикаст... [5, 58].

Тавре маълум аст, яке аз хусусиятҳои муҳими мавзуи мотаму азодорӣ дар адабиёт инъикоси ҳислату одатҳои неки ашҳоси рехлаткарда дар намунаҳои бадеӣ ба шумор меравад. Дар ин росто фолклоршиносу муҳаққиқи тоҷик Равшан Раҳмонӣ чунин овардааст: “Яке аз хусусиятҳои асосии марсия он аст, ки дар матн сифатҳои маит ситоиш мешавад. Ҳар касе ки дар мотами мурдаи наздикони худ марсия месарояд, ҳатман як ҳислати неки онро, ки дар зиндагӣ мушоҳида намудааст, ба ёд оварда, бо гиристан ва садои маҳзун вайро ситоиш менамояд” [15, 205]. Албатта, дар матнҳои адабиёти гуфторӣ вобаста ба ин мавзӯ, меъри

мазкур комилан риюя мегардад, аммо дар адабиёти навишторӣ на ҳамеша хислатҳои шахси вафоткарда пурра сифатчинӣ мешаванд. Дар матнҳои адабиёти гуфторӣ чунин навишторӣ навишторӣ чунин тасвирҳо на танҳо тавассути санъати тавсиф, балки бо истифода аз санъатҳои дигари бадеӣ амсоли ташбеҳу истиора ва муболиға таҷассум мегардад. Масалан, дар намунае, ки ба адабиёти гуфтории водии Қаротегин марбут аст, сифатҳои духтари фавтида аз ҷониби модараш тавассути санъати тавсиф бо ибораҳои “духтари сиёҳпича”, “духтари арусӣ оча”, “духтари пуралами пурҳасрати оча” ва “духтари дугонадори оча” чунин баён шудааст:

Вой, духтарам, духтари сиёҳпичаам,
Духтари арусии оча, духтар, духтар!
Духтари пуралами пурҳасрати оча, духтар, духтар!
Оҳ духтари дугонадори оча, духтар, духтар! [23].

Гулрухсор бо риюя ба ҳамин меъёри мавзуи мотаму азодорӣ дар шеъри “Дар сари марқади шоир” сифату хислатҳои дӯсти вафоткардари бо истифода аз санъатҳои тавсиф, ташбеҳ ва истиора ба пуррагӣ тасвир намудааст. Масалан, шоир бо афсӯсу андух иқроӣ мешавад, ки дӯсти марҳумаш “тифли карам буд”, “пири басо пир” буд, барои хандаи дигарон “гирёнд худро”, “бар ҳоли нодон”, “мушкил хандид” ва “аз фанди ёрон” “хомӯш гирифт” ва амсоли ин. Чунончӣ:

Тираш қалам буд,
Хасмаш алам буд.
Пири басо пир,
Тифли карам буд.
То мо бихандем,
Гирёнд худро.
Бо ханда пӯшид,
Озори дилҳо.
Хандид мушкил,
Бар ҳоли нодон,
Хомӯш бигрифт,
Аз фанди ёрон... [3, 115].

Дар шеъри “Паноҳат бар Худо”, ки ба марғи Баҳманёр – нависандаи маҳбуб бахшида шудааст, Гулрухсор равиши хоси инъикоси мавзуи мотаму азодориро роҳандозӣ намуда, андешаҳои дар қолаби жанри шеъри сафед тараннум кардааст. Инъикоси мавзуи мазкур дар шеър бо истифодаи вожаи “ҳафт” тобиши фалсафии бадеиву мардумӣ дорад. Калимаи “ҳафт” дар ин мисраъҳо бо истифодаи санъати ихом (ифодаи думаъной) ба маънои “ҳафт пушт”, яъне, ишора ба “ачдоди бонанг” ва ишора ба яке аз анъанаҳои мардумии маросими мотам, яъне, “маъракаи ҳафт” (анъанае, ки баъди сипарӣ шудани ҳафт рӯзи ба хок супорида шудани маит аз ҷониби хонаводаи марҳум ташкил карда мешавад) оварда шудааст. Ҳатто, хонандаи зақӣ бо хондани мисраъҳои чун: “Ту ҳам як пуштаи дигар шудӣ, Дар ҳафт пушти пуштаҳои нанг...” эҳсос мекунад, ки шояд шоир шеъри мазкурро дар рӯзи маросими “ҳафт”-и марҳум эҷод карда бошад. Мисраъҳои мавриди назар тавассути санъатҳои тавсиф, истиора, ташбеҳ ва такрор хеле муассир ба қалам дода шудаанд. Чунончӣ:

Ту ҳам рафтӣ!
Ту ҳам рафтӣ зи роҳи куштаҳои нанг,
Ту ҳам як пуштаи дигар шудӣ
Дар ҳафт пушти пуштаҳои нанг.
Ту ҳам дар қолаби зулмат нағунчидӣ,
Нағунчидӣ ба сони оҳ андар ларзаи оҳанг
Ту ҳам рафтӣ! [7, 60].

Дар шеъри “Дарахти мотам” шоири маҳбуб якбора мотами як оилаи кушташударо бо андуҳи гарон суруда, ба яке аз анъанаҳои мардумии маросими мотам – шинонидани дарахт

(дарахти ҳамешасабз) дар сари гӯри марҳум ишора намудааст. Тавре маълум аст, ачдодони мо аз давраҳои қадим баъди гӯронидани маит, ҳатман, дар сари мазораи дарахти ҳамешасабз (Дарахти мотам, андар мотаму дар печу тоб аст...) мешинониданд ва ин анбана ҳанӯз дар миёни мардум идома дорад. Дар мисраҳои мавриди назар Гулрухсор бо дарду ҳасрати бепоён таъкид кардааст, ки мутаассифона, қотилон аз як оила “оча”-рову “ширинбача”-ро, “ҷавони навхат”-у “духтари гулғунча”-ро куштаанд. Чунончӣ:

Дар ин ҷо очаро куштанд, ширин бачаро куштанд,
Ҷавони навхатеро, духтари гулғунчаро куштанд...
...На бод асту на тӯфон аст дар ин теппаи гулпӯш,
Тамоми дарду ранҷи одамӣ бар хок пинҳон аст, дар ин мазраи хомӯш...
...Ба монанди дили пурдарди модар рӯи қабристон,
Дарахти мотам, андар мотаму дар печу тоб аст... [5, 120]

Дар ашъори Гулрухсор гоҳо мавзуи мотаму азодорӣ дар омехтагӣ бо мавзуи ҳасбиҳоливу иҷтимоӣ инъикос карда шудааст. Дар шеъри “Дар санги мазори ғуррамарге” шоир бо ишора ба воқеаҳои ҳузнангези ҷанги таҳмили Тоҷикистон сӯғу дарди модаронаи худро хеле муассир ба риштаи тасвир кашидааст. Ӯ тавассути санъати таззоду муқобала иқрор мешавад, ки “куштан” на танҳо бо “тиру тазвир” воқеъ мегардад, балки “бо тоқати таҳқир” низ инсонҳои зиёде нобуд карда шудаанд. Ба андешаи шоир “гӯр кардан”-и як инсон фақат бо ба хок супориданаш анҷом намеёбад, балки нафарони зиёде “дар ҳашми мардум” “гӯр” карда шудаанд. Ба ин маънӣ, шоир бо ишора ба масоили мураккаби ҳаёташ мавзуи мотаму азодориро хеле муассир ба қалам кашидааст. Чунончӣ:

Туро бо тиро бо тазвир куштанд,
Маро бо тоқати таҳқир куштанд.
Туро дар ҳашми анҷум гӯр карданд,
Маро дар ҳашми мардум гӯр карданд. [7, 25]

Дар эҷодиёти Гулрухсор мавзуи мавриди назар бо тобишҳои гуногуни услубӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ҷалб менамояд. Маълум аст, ки дар адабиёти гуфторӣ матнҳои сӯғу мотам одатан аз ҷониби шахсони наздики марҳум гуфта шудаанд: “Ҳангоми ғавти ҳар инсон, дар ҳар синну сол наздикон ҳатман садо бароварда бо суҳанҳои оҳангини ғамангез майитро ситоиш мекунанд” [15, 204]. Дар адабиёти навишторӣ низ ин хусусият моҳияти худро гум накардааст. Аммо дар ашъори Гулрухсор тараннуми мавзуи мазкур гоҳо аз забони шахси марҳум низ мушоҳида мешавад. Дар эҷодиёти адиб ишораҳо ба воқеаҳои ҳодисаҳои ҷанги таҳмили Тоҷикистон зиёд ба назар мерасанд. Ба ин маънӣ, дар шеъри “Оҳи вопасини шаҳиди наврас” бо тасвири натиҷаҳои ҷанги таҳмилӣ мавзуи мотаму азодорӣ аз номи “шаҳиди наврас” хеле муассир ба қалам дода шудааст. Чунончӣ:

Эй модари ҷон,
Манам ба хун оғушта.
Гӯрам карданд, қотилон нокушта.
Аз ҳиммати хоинон,
Зи савдои Ватан,
Бар ту – Ғами ман расид,
Бар ман – пушта... [7, 59]

Дар ашъори Гулрухсор тасвири дарду мотами ҷавонони донишманду ғуррамарг хеле зиёд ба мушоҳида мерасад. Шоир дар ҷое аз он ҳисси таассуф дорад, ки ҳар қадар оламу одам ниёз ба донишмандон дорад, ҳамон қадар қисмати беамон донишмандони маҳбубро дар синни ҷавонӣ аз байн мебарад. Масалан, дар рубоие барои аз даст рафтани ҷавони донишманду ориф чунин мегӯяд:

Бо руҳи баланд кӯхро қаҳ дидӣ,
Дар роҳи мурод куталу қаҳ дидӣ.
Бо ин ҳама ормону ирфон, эй дӯст,
Афсӯс, дарег, умри кӯтах дидӣ [7, 89].

Дар ашъори шоир марсияхоеро низ вохӯрдан мумкин аст, ки бевосита ба нафарони наздики Гулрухсор бахшида шудаанд. Шоири маҳбуб дар шеъре бо номи “Ориён рафт” дарду мотами худро дар сӯги фарзанди хоҳараш – Ориён иброз намудааст. Муҳимтарин маҳорати суҳанвари Гулрухсор зимни эҷоди шеъри мазкур дар он зоҳир мешавад, ки шоир шахсияти “хола”-ро дар паси пардаи дард пинҳон кардааст. Чунин равиши эҷод аз он шаҳодат медиҳад, ки шеъри Гулрухсор инъикоскунандаи дарди халқ аст, дарди умум аст, дардест, ки қалби тамоми Ориёнғумкардахоро мефишорад. Чунончӣ:

Ориён рафт, Ориён рафт,
Орзу монд, ормон рафт.
Навбаҳори гулфишон буд,
Дар дами боди хазон рафт!
Шоҳмарди беарусак,
Дарду доғи беамон рафт! [7, 99]

Дар адабиёти гуфториву навишторӣ аслан, мавзуи мотаму азодорӣ дар сӯги инсонҳо суруда мешавад. Аммо дар шеъри Гулрухсор гоҳо мотамсароӣ барои ғайри инсон низ ба мушоҳида мерасад. Дар шеъри “Муноҷот дар сари мӯрчаи нохост помол кардаам” андуҳи гарону азодорӣ самимонаи шоир барои мурчае, ки нохоста аз ҷониби шоир поймол шудааст, инъикос гардидааст. Шоир дар ин шеър бо инъикоси сифатҳои мурча чун “гоҳо неш задан”-у, аммо “безарар” будан иқрор мешавад, ки “Ман аз хавфи ту бепарво, ту аз ман дар хатар будӣ”. Чунончӣ:

Ту нешам мезадӣ гоҳеву дигар безарар будӣ,
Ман аз хавфи ту бепарво, ту аз ман дар хатар будӣ.
Тамоми умр бар дӯши ту боре аз ту вазнинтар,
Зи бори марги худ дар нимаи раҳ бохабар будӣ? [3, 144].

Дар идомаи шеъри мазкур шоир бо ин, ки “ҷони бепаноҳу бегуноҳеро” куштааст, “пурзӯрӣ”-и худро мазаммат карда, иқрор мешавад, ки “Ту худ то зери поям омадӣ, ҳайфо туро куштам”. Чунончӣ:

Ман аз сайёду аз қассобу хуни гарм метарсам,
Ту худ то зери поям омадӣ, ҳайфо, туро куштам.
Чун ман пурзӯр мебудӣ, зи марги ту наместурдам,
Ки ҷони бепаноҳу бегуноҳеро чаро куштам... [3, 144]

Дар маҷмӯъ, шоири ориф иброз медорад, ки сахнаи мотаму зиндагӣ бояд мактаби ибрату хиради одамӣ бошад:

Умеди мурдаеро ёд овар,
Дили афсурдаеро ёд овар.
Дами бо нози гул бозидан, эй ёр,
Гули пажмурдеро ёд овар! [7, 148].

Мавзуи мотаму азодорӣ дар ашъори шоири халқӣ – Гулрухсор гуногунпахлӯ буда, бо махсусияти мардумиву фалсафӣ ва вижагиҳои услубиву бадеӣ мавқеи хоса дорад. Шоир кӯшиш кардааст, ки дар баробари инъикоси мотамсароӣ масоили фалсафии одаму олам ва фанопазирии ҷони ғарибро дар партави андешаҳои созанда таҷассум намояд. Дар ашъори Гулрухсор ҳарчанд маросимҳои мардумии “себегаҳа”-ву “ҳафт”, “чил”-у “сол”, “душанбегӣ”-ву “панҷшанбегӣ” ва амсоли ин пурраву бевосита инъикос нагардидаанд, аммо баъзе аз ҳикматҳои маъракаи “ҳафт”-у “чил” ва анъанаҳои мардумӣ, ба мисли “дуохонӣ”-ву “дарахтшинонӣ” дар сари гӯри марҳум ба риштаи тасвир кашида шудаанд.

Бояд гуфт, ки Гулрухсор бо тасвири мавзуи мотаму азодорӣ на танҳо дарду ғурбати шахсони алоҳида, балки сӯгу мотами умумро ба риштаи тасвир кашидааст. Шоири халқӣ бо сурудани мавзуи мазкур аз як ҷониб анъанаҳои пурҳикмати мардумӣ амсоли ёд кардани шахсони марҳум, дуо кардан дар ҳаққи гузаштагон, зиёрат кардани мазори наздикон, обод кардани мазорҳо, аз қабилӣ дарахтшинониро тараннум карда, аз ҷониби дигар инсониятро ба маънавиёте чун ғанимат дониستاني умр, ба қадри ҳамдигар расидан, зиндагиро муқаддас шумурдан, некандешу, некрафтору некуфтор будан даъват кардааст. Гулрухсор ба рағми

бевафоии умр, кутаҳ будани нафаси одамӣ, ғалфатгир будани фариштаи марг таъкид менамояд, ки инсонҳо бояд аз тазодҳои қисмат боҳабар бошанд, дар муносибат бо ҳамдигар дурандешу хирадманд бошанд. Зеро ҳар умеде, ки дар дили зиндаҳо имрӯз ҷӯш мезанад, замоне мояи зиндагии рафтаҳо буд. Агар ҳоло зиндаҳоро шавқи зиндагӣ фаро гирифтааст, шукрона бояд кард, зеро нафароне аз ин неъмат маҳрум шудаанд.

Муқарриз: д.и.ф. Элбоев В.

АДАБИЁТИ:

1. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1980. – 303 с.
2. Гулрухсор. Девон: Девони ишқу ханда. – Душанбе: Пайванд, 2004. - 958 с.
3. Гулрухсор. Руҳи Боҳтар. – Душанбе: Адиб, 1987. – 398 с.
4. Гулрухсор. Бунафша. – Душанбе: Ирфон, 1970. - 52 с.
5. Гулрухсор. Ихлос. – Душанбе: Маориф, 1981. – 132с.
6. Гулрухсор. Зан ва чанг. – Душанбе: Деваштич, 2004. -45с.
7. Гулрухсор. Ҷовидона. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 218с
8. Гулрухсор. Қасидаи куҳистон – Душанбе: Адиб, 1988. – 242с
9. Гулрухсор. Занони Сабзбаҳор. – Душанбе: Адиб, 2019. – 432с.
10. Гулрухсор. Оташи Суғд. Душанбе: Ирфон, 1982. – 172с.
11. Зехниева, Ф. Сурудҳои маросими ғӯи тоҷикон /Ф. Зехниева. - Душанбе: Дониш. 1978 .– 162 с.
12. Қосимӣ С.А. Адабиёти гуфторӣ ва адибони тоҷик. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2021. – 135 с.
13. Неъматов Г. “Суннатҳои маҳаллии яғнобиёни болооби Варзоб” Душанбе, Ирфон 2013. Саҳ 42
14. Норматов, С. Ленин дар фолклори тоҷик / С. Норматов. – Душанбе: Дониш, 1969.-120.
15. Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – 543 с.
16. Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С.А. Адабиёти гуфтории тоҷикон. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020. – 352 с.
17. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик. – Душанбе: Эҷод, 2009. -362с.
18. Тилавов Б. Суханҳои руҳафзо. –Душанбе: Деваштич, 2006. –152 с.
19. Ҳақимов, Н.Ғ. “Муסיқии ҷашни арӯсии тоҷикон”. - Хучанд: Нури маърифат, 2003.-142 с. 11. Ҳақимов, Н.Ғ
20. <https://izar.tj^default^files^dissertatsiya PDF> . Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир. Поэтикаи сурудҳои халқӣ. – Душанбе, 2023 – 343с.
21. <https://vazhaju.tj word., хоб; Вожаҷӯ/ Фарҳанги форсии тоҷикӣ>.
22. <https://journal.fdu.uz^sfsu^artikl^download PDF>. Мирзоев М.К. Бозтоби бадеии маросими мотам дар ашъори Фарзонаи Хучандӣ.
23. [Wikipedia/https^/tj.wikipedia.org^wiki](https://tj.wikipedia.org^wiki). Донишномаи озод.

ТАҶАССУМИ МАВЗУИ МОТАМУ АЗОДОРӢ ДАР АШЪОРИ ГУЛРУХСОР

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзуи мотаму азодориро дар ашъори Гулрухсор мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Аз ҷумла, дар мақола оварда шудааст, ки аслан, мавзуи мазкур ва оинҳои хоси он пеш аз ҳама дар байни халқ тавлид шудава зина ба зина бо инъикоси хусусиятҳои диниву миллии ташаккул ёфтаанд. Мавзуи мавриди назар яке аз самтҳои муҳимтарини пажӯҳишгарони адабиёти гуфториву навишторӣ ба шумор рафта, матнҳо ё худ сурудҳои ба мотаму азодорӣ бахшидашуда ҳамчун марсия мавриди омӯзиш қарор доранд. Аммо бояд гуфт, ки масоили таҳқиқталаби ин мавзӯ на танҳо аз ҷониби адабиётшиносон, балки аз ҷониби мардумшиносон низ пайваста мавриди омӯзиш қарор дода мешавад.

Мавзуи мотаму азодорӣ дар ашъори шоири халқӣ – Гулрухсор гуногунпаҳлӯ буда, бо махсусияти мардумиву фалсафӣ ва вижагиҳои услубиву бадеӣ мавқеи хоса дорад. Шоир кӯшиш кардааст, ки дар баробари инъикоси мотамсароӣ масоили фалсафии одаму олам ва фанопазирии ҷони ғарибро дар партави андешаҳои созанда таҷассум намояд. Дар ашъори Гулрухсор ҳарчанд маросимҳои мардумии “себегаҳа”-ву “ҳафт”, “чил”-у “сол”, “душанбегӣ”-ву “панҷшанбегӣ” ва амсоли ин пурраву бевосита инъикос нагардидаанд, аммо баъзе аз ҳикматҳои маъракаи “ҳафт”-у “чил” ва анъанаҳои мардумӣ, ба мисли “дуохонӣ”-ву “дарахтшинонӣ” дар сари ғӯри марҳум ба риштаи тасвир кашида шудаанд.

Калидвожаҳо: мотам, марсия, маросимҳо, ашъор, дуохонӣ, дарахтшинонӣ, маъракаи ҳафту чил, мавзӯ, услубӣ, бадеӣ, анъанаҳо, фалсафӣ, ҳикматҳо.

ОТРОЖЕНИЕ ТЕМЫ ТРАУР И СОБЛЮДЕНИЕ ТРАУРА В СТИХАХ ГУЛРУХСОРА

В данной статье автор рассматривает проблемы отражения темы траура и соблюдения траура в стихах Гулрухсора. В статье отмечается, что данная тема и её ритуалы прежде всего отражаются среди народа, и имеет прежде всего народный аспект. Данная тема является не только проблемой изучения в сфере устной литературы, но и рассматривается в сфере антропологии и этнографии. В сфере устной литературы и в общем литературоведении в основном изучаются тексты церемонии траура. На данный момент по этой теме были проведены несколько научных исследований.

Тема траура и соблюдение траура в стихах народной поэтессы Гулрухсор отражается универсальным образом. В стихах поэтессы отражаются особенности философии народной мудрости и ритуалы траура. Поэтесса наравне с отражением темы траура и соблюдение траура в своих стихах отмечает философию жизни и смерти. Она прекрасным образом воспеваёт роль человека на жизненном пути и показывает человеческие ценности. В стихах Гулрухсора напрямую не отражаются такие народные ритуалы как: “тридневка”, “семидневка”, “сороковина”, “годовщина”, “понедельник”, “четвертень”, но воспеваются народные мудрости и философия проведения церемонии семядневки и сороковина. Так же поэтесса в своих произведениях отражает народные традиции как: чтение молитвы и лесопосадки в магилах.

Ключевые слова: траур, элегия, церемония, поэзия, чтение молитвы, лесопосадка, семидневка, сороковина, тема, стиль, художественный, традиции, философия, мудрости.

THE THEME OF MOURNING AND OBSERVANCE OF MOURNING IN GULRUKHSOR'S POEMS

In this article, the author analyzes the problems of mourning theme and observance of mourning in Gulrukhsor's poems. The article points out that this theme and its rituals are primarily reflected among the people and has primarily a folk aspect. This theme is not only a problem of study in the field of oral literature, but also considered in the field of anthropology and ethnography. In the sphere of oral literature and in common Literature Studies, the texts of mourning ceremony are mainly studied. Currently, several scientific studies have been conducted on this topic.

The theme of mourning and observance of mourning in the poems of folk poetess Gulrukhsor is reflected in a universal way. The poetess' poems express the peculiarities of folk wisdom philosophy and rituals of mourning. The poet celebrates the philosophy of life and death in her poems along with the theme of mourning and observance of mourning. She beautifully brings up the role of man on the path of life and shows human values. Gulrukhsor's poems do not directly reflect such folk rituals as: “three days”, ‘seven days’, ‘forty days’, ‘one year’, ‘Monday’, ‘Thursday’, (These days are traditional memorial service, family gathering, ceremony and ritual in memory of the departed in Monday or Thursday or on the 3th day, 7th day, 40th day after his or her death.) but folk wisdom and philosophy of conducting ceremonies of seven days and forty days are brought up. Also the poetess in her works represents folk traditions such as: reading of prayers and forest planting in magilas.

Keywords: mourning, elegy, ceremonial, poetry, prayer reading, tree planting, seven days, forty, theme, style, artistic, tradition, philosophy, wisdom.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайдуллозода Саида Зайдулло – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики факултети филологияи тоҷик; тел: +992.93.745.82.45, mail: zikaeva_1982@mail.ru

Сведения об авторе: Зайдуллозода Саида Зайдулло – Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, кандидат филологических наук, доцент кафедры методика преподавания таджикского языка и литературы факультета таджикской филологии; тел: +992.93.745.82.45, mail: zikaeva_1982@mail.ru

About the author: Zaydullozoda Saida Zaydullo – Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, candidate of philological sciences, associate professor of the department of methods of teaching the Tajik language and literature of the faculty of Tajik philology; tel.: +992.93.745.82.45, mail: zikaeva_1982@mail.ru

**ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ ЖАНРИ ҲИКОЯТ ДАР
АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОЧИКИ ТО АСРИ Х**

Исматова З.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ

Ҳикоят яке аз навъҳои насри бадеӣ буда, дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ҷойгоҳи хоссеро ишғол намудааст, ки намунаҳои бозмондаи асарҳои мансури мухталиф аз он шаҳодат медиҳад. Маънии луғавии «ҳикоят» аз забони арабӣ буда, дар фарҳангҳо ва луғатномаҳои мухталиф ба маънои «нақл», «қисса», «ривоят», «сухан гуфтан», «нақл кардани ҳодиса ё воқеа» ва ё саргузаштеро ривоят кардан» омадааст. Аммо дар илми адабиётшиносӣ, ҳикоят чун истилоҳ маънии асари адабиёро дорад. Дар «Луғатномаи Деххудо» ҳикоя ба маънои афсона, шарҳи ҳол, саргузашт ва таърих омадааст [4, с.751]. Профессор Худой Шарифов шарҳи истилоҳии “ҳикоя”-ро дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» ба таври зайл таърифу тавсиф намудааст: «Ҳикоя, ҳикоят, нақл, қисса, ривоят, сухан, як навъ асари эпикӣ, ки лаҳза ва ҳолатҳои муҳимми зиндагии инсонро дар бар мегирад. Ҳикоя яке аз навъҳои адабии қадимтарини адабиёти форсу тоҷик мебошад.

Истилоҳи “ҳикоят” бори аввал дар «Тафсири Табарӣ» истифода шудааст. Баъзе ҳикояҳо дар китобҳои адабӣ, таърихӣ, динӣ, тасаввуфӣ ва ғайра барои тақмили воқеаҳо ва шарҳи матлаб чун воситаи намоишу тасдиқи андешаҳои тарбиявӣ, иҷтимоӣ ва динию мазҳабӣ омадаанд» [14, с.468-469]. Дар ин ҷо муҳаққиқи мазкур бори аввал истифода шудани истилоҳи ҳикоятро дар “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” қайд намояд ҳам, вале устод Забехулло Сафо [8, с.468-469] ва Носирҷон Салимов [10, с.468-469] мавҷудияти ин навъи адабиёро дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз замони пеш аз ислом таъкид менамоянд. Худой Шарифов барои собит намудани андешаи худ аз “Тарҷумаи тафсири Табарӣ” чунин ҳикояро барои намуна меорад: “Ҳикоят кунанд, ки вақте подшоҳе буд ва султони вақту рӯзгор буд. Ва рӯзе он султон нишаста буд ва таом меҳӯрд ва бандае дошт-таббох. Ва он банда косае таом дошт ва пеши султон меовард. Ва чун ба наздики султон расид, хато кард ва коса аз дасти вай бияфтод ва бар сару чомаи султон бад-он хӯрдани олула гашт. Ва султон хашм гирифт ва хост, ки он ғуломро бизанад. Он банда биистод ва гуфт: “Худой, аза ва чалла, мефармояд, ки: Ва-л-қозимина-л-ғайза ва-л-офина ани-н-носи”. Он султон гуфт: “Хашм фуру хӯрдам ва аз ту даргузаронидам ва авфат кардам”. Ин банда гуфт: “Ва- л-Лоҳу йухиббу-л-муҳсинин”. Султон гуфт: “Бирав, ки озод кардамат Худойро, аза ва чалла” [12, с.108]. Табиист, ки ин намунаи навъи адабии ҳикояти классикӣ бештар ба мавзӯҳои панду ахлоқӣ бахшида шуда, ба мақсади тарғибу татбиқи арзишҳои динӣ равона карда шудааст. Зеро дини ислом дар асарҳои миёна ҳаёти адабию фарҳангиро фаро гирифта, шоирону муҳаққиқонро ба шиноخت ва татбиқи арзишҳои исломӣ раҳнамун мекард. Аз ин сабаб бошад, Худой Шарифов ҳикоятро аз адабиёти динӣ ҷустуҷӯ намуданаш амри тасодуфӣ набуда, балки ҳодисаи маъмули адабӣ мебошад.

Донишманди эронӣ Ҳусайни Размҷӯ бошад, дар китоби «Анвои адабӣ» ҳикоятро «аз лиҳози адабӣ навъе достони сода ва ғолибан мухтасар, воқеӣ ва сохтагӣ» [7, с.123] номида, дар он тасвири воқеиятро аз вижагии муҳимтарини жанри ҳикоят ҳисобидеаст, гарчанде дар адабиёти гузашта воқеият дар тасвири бадеӣ ҷойгоҳи худро надошт. Ба андешаи мо, ҳикояти даврони классикӣ бо мухтасарбаёнӣ ва муъҷазгуфторӣ аз навъҳои адабии адабиёти муосир баргарӣ дошт.

Сируси Шамисо, адабиётшиноси маъруфи эронӣ дар китоби «Анвои адабӣ» перомуни навъи ҳикоя ва умумияту тафовути он бо анвои дигари ҳамосавӣ андешаҳои ҷолибе баён намудааст. Мавсуф дар шиноختи ҳикоя ва дигар навъҳои адабӣ баррасиҳои илмӣ худро дар заминаи муқоиса бо назарияҳои адабиётшиносии ватанию хориҷӣ таҳқиқ менамояд. Пеш аз ҳама, муҳаққиқ ҳамгунии истилоҳии навъҳои адабиёро, ки дар Эрон маъмул буд, бо фаҳмиши адабиётшиносии муосирӣ ҷаҳонӣ мубоҳиш намуд. Мусаллам аст, ки дар адабиётшиносии имрӯзаи эронӣ ба ҷойи калимаи нависанда ё носир калимаи «достоннавис» ва ба ҷойи вожаи

ҳикоя “достони кӯтоҳ” бештар мавриди истифода қарор дорад. Аз ҳамин ҷиҳат, Сируси Шамисо зикр менамояд, ки «...муодили “достони кӯтоҳ” дар адабиёти қадими мо “ҳикоят” аст, ки маъмулан ба сурати «эпизод», яъне достони фаръӣ дар матни достони баланде ё матлабе меояд ва гоҳе ҳам, албатта, мустақил аст» [11, с.212].

Муҳаққиқи номбурда дар ҷойи дигар вижагии дигари ҳикояро ба мушоҳида гирифта, хотирнишон менамояд, ки аз он ки ҳикоят бо муҳокот ҳамреша аст, пас маънии ин истилоҳ ҳамчун жанри ҷудогонаи адабӣ «шабеҳасозӣ ва тазкор» аст [11, с.212]. Чунин нуқтаи назар дар тадқиқоти муҳаққиқони дигар ба мушоҳида нарасид, зеро онҳо ҳадди жанри ҳикояро танҳо дар адабиёти форсии тоҷикӣ, арабӣ ва туркӣ ба мушоҳида гирифта, таъсири адабиётшиносии юнониро сарфи назар кардаанд.

Муқаррар намудани заминаҳои пайдоиш ва ташаккули жанри ҳикоят яке аз масъалаҳои муҳиммест, ки таваҷҷуҳи бисёр муҳаққиқони ватанию хориҷиро ба худ ҷалб намудааст. Роҷеъ ба таърих ва пайдоишу ташаккули ин навъи адабӣ дар адабиётшиносии форсии тоҷикӣ муҳаққиқону адабиётшиносони зиёд, аз ҷумла, Забехуллоҳ Сафо дар «Таърихи адабиёти Эрон», Аҳмади Тафаззулӣ дар «Таърихи адабиёти Эрони пеш аз ислом», Ҳусайни Хатибӣ дар «Фанни наср дар адаби порсӣ», Х. Шарифов дар «Назарияи наср», Ю. Салимов дар «Насри ривоятии форсу тоҷик», Н. Салимов дар «Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII)», Амрияздон Алимардонов дар пешгуфтор дар ҷилди якуми «Дурдонаҳои наср» ва дигарон андешаҳои хешро иброз намудаанд. Аз ҷумла, Забехуллоҳ Сафо ба таърихи пайдоиш ва навиштани ҳикоят ишора намуда чунин овардааст: «Навиштани ин гуна кутуб аз Эрони пеш аз ислом ба давраи исломӣ расида ва нахустин китобҳои форсӣ дар ин маврид таҳти таъсири Эрони пеш аз ислом фароҳам омадааст» [8, с.40].

Муҳаққиқони тоҷик дар доираи таҳқиқоти хеш атрофи навъи ҳикоя аз дидгоҳи пайвастагии он ба адабиёти шифоҳӣ назар андохтаанд. Аз ҷумла, Юсуфҷон Салимов дар китоби «Насри ривоятии форсу тоҷик» мулоҳизаҳо баён намуда, ба таври умумӣ замина ва пайванди асосии ҳикояҳоро ба адабиёти шифоҳӣ нисбат медиҳад [9, с.10].

Худой Шарифов бошад, сарчашмаи пайдоиши ҳикояро таъкидан аз “гуфтори мардумӣ” медонад, вале ташаккули минбаъдаи ин навъи адабро ба адабиёти шифоҳӣ ба назар намегирад. Чуноне ки мавсуф ба навъи ҳикоя аз назари иртиботи он ба адабиёти шифоҳӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, чунин менигорад: “Ҳикоят аз шакли гуфтори мардумӣ ба навъи адабии ҳунарий таҳаввул кард ва инкишофи баъдинаи бунёди ҳикояти таълифиро гузошт...” [14, с.293].

Академик Абдулғанӣ Мирзоев “Худойнома”-и паҳлавиро заминаи асосии таҳаввули жанри ҳикоят медонад, ки тарҷумаҳои арабии он то имрӯз мавриди истифодаи муҳаққиқон ва суҳанварон қарор доштааст. Муаллиф дар масъалаи истифодаи тарҷумаҳои ин китоб чунин менигорад: “...як қисми ҳикояҳои афсонавӣ, ки дар мавзӯҳои зикршуда, дар забони мардум ба тариқи нақл пушт ба пушт давом карда меомад..., ҷамъ ва тарҷима карда шуд” [5, с.49]. Ин нуқта далолат бар он дорад, ки А. Мирзоев чун Худой Шарифов бар он ақида аст, ки навъи ҳикоят дар оғоз дар эҷодиёти шифоҳии мардум арзи ҳастӣ намуда, сониян ба адабиёти хаттӣ роҳ ёфтааст.

Носирҷон Салимов дар рисолаи худ «Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII)» ҳикоятро дар марҳилаи зуҳури насри форсӣ ҳамчун анвои адабии мустақил шинохта бошад: «Ҳикоят дар даврони нахустини зуҳури насри форсӣ бо мустақилияти жанрии худ имтиёз мекард. Дар осоре, ки аз паҳлавӣ ба забони арабӣ тарҷума шудаанд, ҳикоят дар миёни достонҳои дароз барои истидлоли афкори нависанда ба қор рафтааст» [10, с.313]. Ў ҳамчунин намунаҳои аввалини ҳикояро дар осори тоисломии адабиёти форсии тоҷикӣ ҷутуҷӯ намуда, ба хулосае меояд, ки намунаҳои нахустини ҳикоят дар «Номаи Тансар», ки аз осори арҷманди насри тоисломии форсу тоҷик маҳсуб мешавад, ба назар мерасад [10, с.313].

Аз баррасии масъалаи зикршуда бармеояд, ки ҳикоятҳо (ҳикояҳо) ба монанди дигар навъҳои адабӣ, пеш аз ҳама, дар адабиёти шифоҳӣ пайдо шуда, дар натиҷаи ташаккули

матни он тадричан ба адабиёти хатгӣ ворид гардидаанд. Боиси тазаккур аст, ки адабиёти хатгии форсии тоҷикӣ ба адабиёти даҳонӣ робитаи мустақкам дорад ва ин робита бар он таъкид менамояд, ки бисёр сюжет ва тасвирҳо баъд аз коркард ва такмил додани матнҳо аз адабиёти шифоҳии мардумӣ ба адабиёти хатгӣ кӯчидааст.

Агар ба таърихи пайдоиши ҳикоят (ҳикоя) дар адабиёти хатгии форсии тоҷикӣ таваҷҷуҳ намоем, маълум мешавад, ки он аз адабиёти тоисломии ниёгон маншаъ мегирад. Мусаллам аст, ки яке аз манбаъҳои асосии осори наср ва назми қабл аз исломро осори адабиёти паҳлавӣ ё форсии миёна (сосонӣ) ташкил медиҳад, ки қисме аз он то замони мо омада расидааст.

Заминаи дигари пайдоиши ҳикоят ва дигар анвои адабиёти муҳаққикон аз китоби муқаддаси «Авасто» медонанд. Баъд аз «Авасто» «Занд Авасто», ки тафсири ҷолиб бар «Авасто» мебошад, заминаи мусоиде барои ба вучуд омадани «Бундаҳишн», «Минуи хирад», «Ардавирафнома», «Корномаи Ардашери Бобакон», «Номаи Тансар» ва ғайра фароҳам овардааст. Донишманди машҳури Эрон Маликушшуаро Баҳор дар асоси таҳлилу баррасии амику қиддии осори мансури хатгии боқимонда ва муқоиса намудани онҳо бо осори насрии арабӣ сарчашмаи пайдоиши насри баъдиисломии форсии тоҷикиро аз осори тоисломӣ ҷустуҷӯ намуда, ин ҳулосаи худро бо ҷунин далоил собит намуда, ҷунин менигорад: “Насри тоисломии форсии тоҷикӣ ба истиснои қисматҳои мансури «Авасто», ки насри он бо услуби зеботару олитар навишта шудааст, бисёр сода, табиӣ ва дорои ҷумлаҳои кӯтоҳу такроршаванда буда, оғӣ аз ҳамагуна санъатҳои лафзӣ мебошад ва он дар таҳаввул ва ташаккули насри арабии баъдиисломӣ нақши намоёне бозида, таъсири амиқе гузоштааст” [1, с.569]. Агар ба умқи андешаҳои Маликушшуаро Баҳор нигарем, маълум мегардад, ки ӯ ҷун дигар муҳаққикон аз сабаби дастрас набудани сарчашмаҳои дигар дар масъалаи пайдоиши ҳикоя аз матни “Авасто” ва осори паҳлавӣ фаротар намеравад.

Бояд тазаккур дод, ки аз замони Сосониён то замони мо осори хатгии зиёде омада расидааст, ки аз ҷумлаи онҳо «Тарҷумаҳои паҳлавии қисматҳои «Авасто», «Динкарт», «Бундаҳишн», «Ривоёти паҳлавӣ», «Ёдгори зарирон», «Дарахти Ассурик», «Корномаи Ардашери Бобакон», «Пандномаи Бузургмехр», «Номаи Тансар», «Ойинномак», «Худойномак», «Калила ва Димна» ва ғайра мебошад, ки ин осорро низ метавон аз сарчашмаҳо ва манбаъҳои ҷолиби анвои адабӣ, аз ҷумла ҳикоят ҳисобид. Бо вучуди он ки мероси даврони Сосониён аз лиҳози мавзӯ ва мундариҷа гуногун буда, сохтор ва таркиби жанрии онҳо ба ҳикоят ва дигар навъҳои адабӣ монандӣ надошт, вале бо мурури замон ва омӯхтани вижагиҳои мавзӯӣ ва матнӣ ин осор дар марҳилаҳои баъдӣ дар рушду нумуи насри форсии тоҷикӣ ва ташаккули навъҳои гуногуни он боис гардидааст.

Китоби «Калила ва Димна» низ яке аз ҷузъиёти муҳимтарини адабиёти паҳлавӣ ба шумор рафта, қисмати зиёде ҳикоятӣ он аз бостони форсии қадим сарчашма гирифтааст. Ҷавҳари асли китоби «Калила ва Димна» аз асари ҳиндӣ «Панчатантра» аҳз шудааст, ки то имрӯз дар адабиётшиносӣ олам бо ҳамин ном маълум мебошад. Ин асар аз тарафи Ибни Муқаффаъ аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума гардида, дар шакли ҳикоят андар ҳикоят таълиф шудааст, ки ин бори дигар аз интишори услуби ҳикоянависӣ дар осори мансури тоисломӣ ва достону ривоятҳои қадимӣ шаҳодат медиҳад. Шарқшиноси маъруфи рус Е. Э. Бертельс низ шояд таъҷиб ба матнҳои гуногуни “Калила ва Димна” намуда, дар адабиёти паҳлавӣ ва суғдӣ санъати ҳикоянависиро хеле баланд маънидод намудааст [2, с.41].

Ба ғайр аз “Калилак ва Димнак”, ки тарҷумаи арабии он то ҳол боқӣ мондааст ва “Худойномак”, ки ба воситаи “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ то замони мо расидааст, аз дигар осори зикршуда танҳо ном ё тарҷумаҳои арабии қисмҳои ҷудоғонашон боқӣ мондаасту ҳалос.

Дар ин радиф боз метавон “Синбоднома”-ро зикр кард, ки дар аҳди Сосониён ба ривояте аз манбаи ҳиндӣ ба паҳлавӣ гузашта, дар он ҳикоятӣ тамсилӣ фаровон ба кор рафтааст. Ба назари мо, мавҷуд будани санъати тамсил дар осори ин даврро метавон аз вижагиҳои адабиёти тоисломӣ, хосатан ҳикоят, ҳисобид. Дар адабиёти монавӣ, ки як шоҳаи адабиёти бостон ба ҳисоб меравад, низ ҳикоятӣ тамсилӣ, хеле зиёд истифода шудааст, ки ин

боз ҳам аз тадовуми анвои наср, аз ҷумла ҳикоятҳои тамсилии гувоҳӣ медиҳад. Пайравони Монӣ барои тарғиби ақидаҳои худ аз ҳикоеҳои тамсилӣ ин адабиёт истифода мекарданд. Маҷмуае аз ин ҳикояҳои тамсилӣ ба забонҳои форсии миёна, портӣ ва суғдӣ боқӣ мондаанд [13, с.345].

Дар китоби “Таърихи адабиёт пеш аз ислом”, ки аз ҷониби адабиётшиноси эронӣ таълиф шудааст, чанд намуна аз ҳикоятҳои тамсилии пеш аз исломӣ оварда шудааст, ки дар ин ҷо бо намунае аз он, ки дар он андеша хеле мухтасар ва муъҷаз дар як ҷумла баён шудааст, оварда мешавад: “Пиле аз болои кӯҳ бӯйи гулҳои бӯстонро орзу мекунад ва аз болои кӯҳ ба замин меафтад ва мемирад” [13, с.345-346].

“Корномаи Ардашери Бобакон” яке аз ёдгориҳои арзишманди адабиёти тоисломист, ки бо доштани заминаи ривоятӣ аз сарчашмаҳои гуногуне баҳра гирифтааст, ки мазмунҳои гуногунро дар бар мегирад, аз ҷумла: унсурҳои шифоҳиву адабӣ, хобинӣ ва пешгӯии ҳаводис, пинҳон доштани зану кӯдак, гурехтани Ардашер ва канизак, куштани кирми ҳафтвод ва ғайра, ки нусхаҳои ба мисли он ба назар мерасанд, дар шахси Ардашер тамомияти бадеӣ ёфтаанд. Дар он ҳама қонуниятҳои ҳамоса, аз ҷумла пайвастиҳои воқеаҳои таърихӣ, танумандии қаҳрамонони асосӣ ва ғайра ба мушоҳида мерасад, ки муҳити воқеии хонадони Сосониёнро бозгӯ менамояд, ки аз ҳикоеҳои ривоеҳои ҷолиби таърихӣ, мазҳабӣ, ишқӣ ва ғайра иборат мебошад.

Ҷолиби зикр аст, ки асари машҳури дигаре, ки Ибни Надим рочеш ба он дар китоби “Ал-фехраст” маълумот додааст, “Ҳазор афсона” мебошад. Китоби “Ҳазор афсона”, ки баъди тарҷума номи “Ҳазору як шаб”-ро гирифтааст, бисёр машҳуру маълум мебошад. Китоби “Ҳазор афсона” аз ҳазор шаб ва камтар аз дусад ҳикоят иборат мебошад, ки як ҳикоят дар давоми чанд шабу рӯз нақл карда мешуд. Асли китоби “Ҳазор афсона” хиндӣ буда, ба забони паҳлавӣ ва минбаъд ба забони арабӣ баргардонида шуд, ки бо асли қисса андар қисса иншо шудааст.

Дар мавриди вижагиҳои осори арзишманди пеш аз ислом, ки дар мавзӯҳои мухталиф иншо гардидаанд, донишманди аврупоӣ Артур Кристенсен чунин ибрози ақида намудааст: “Эронӣ аз замони қадим инояте ба таъйини завоҳири ибороти доштаанд ва ба ин ҷиҳат дар макотибу расоили девонӣ ва ғайридевонӣ услуби фаннӣ ва сабки саноӣ ба қор мебуданд ва насрро бо ақволи ҳукамо ва мавъизи ахлоқиву динӣ ва ашъору латифа мувашшаҳ месохтанд ва онро дар сурати қитаоти адабӣ дар ниҳояти зарофат ва ҷамол дармеоварданд” [14, с.80]. Аз ин назари муҳаққиқи аврупоӣ Артур Кристенсен маълум мегардад, ки ӯ на фақат аз китобу рисолаҳои тоисломии адабиёти форсии тоҷикӣ огоҳӣ доштааст, балки ӯ матни ин осорро дар ихтиёр дошта, дар бораи вижагиҳои ин осор хулосаҳои ҷавобгарона баён кардааст. Муҳаққиқони дигар танҳо дар атрофи ҷустуҷӯи сарчашмаҳои осори ниёгон маҳдуд шуда, шояд аз сабаби дастрас набудани матни аслии осори ин давра аз таҳқиқи хусусиятҳои матнии ин осор канораҷӯӣ намудаанд.

Масъалаи дигаре, ки дар ин маврид дар бораи он ибрози назар намудан лозим меояд, ин пеш аз ҳама, муайян намудани фарқият ва умумияти ҳикояи даврони классикӣ аз жанри ҳикояи адабиёти муосир ба ҳисоб меравад. Ин масъала солҳост, ки таваҷҷуҳи муҳаққиқони тоҷик Р. Мусулмонӣ, Ш. Солех, Н.Салимов, Х. Шарифов ва эронӣ Сирусӣ Шамисо, Иброҳим Юсуфӣ, Ҳусайни Рамзҷӯ ва ғайраро ба худ ҷалб намуда, доир ба он баҳсҳои зиёде ҳам ба назар мерасад.

Боиси тазаккур аст, ки ҳикоеҳои адабиёти давраи классикӣ, аз ҷумла асримиёнагӣ, аз ҳикояҳои адабиёти муосир аз чанд ҷиҳат тафовут доранд, ки бештари ҳикоеҳои адабиёти гузашта дар асоси як воқеаи хурд таълиф мегардиданд ва дар доираи ин ҳикоят микдори ками персонажҳо иштирок менамуданд. Зиддияти ҳикоеҳои ин давра низ нисбатан сода мебошанд. Аз ҷиҳати забону услуб ва мавзӯ низ ҳикоеҳои даврони гузашта хусусияти фарқкунанда доранд. Забону услуби ҳикоеҳои даврони классикӣ шоирона ва романтикӣ буда, дар матнҳои ҳикоеҳои “Тулистон”-и Саъдӣ ва “Баҳористон”-и Ҷомӣ санъати сачъ ва дар ин замина ибороти қофиядор хеле фаровон истифода мешавад. Ҷумлаҳои матни ҳикоеҳои осори ниёгон хеле сода буда, дар таркиби онҳо ибороти ифодаҳои арабӣ ва ифодаҳои маҷозӣ ва

зарбулмасалу мақол дар баёни мавзуи мавриди назар хеле зиёд истифода мешавад. Ҳикоеҳои ахлоқӣ ва фалсафӣ (“Гулистон”-и Саъдӣ, “Баҳористон”-и Ҷомӣ) бештар бо байтҳои пандуахлоқӣ, матни ҳикоеҳои сиёсӣ (“Сиёсатнома”-и Низомулмулк), илмӣ (“Ҷаҳор мақола”-и Низомии Арӯзӣ) бо хулосаҳои худӣ муаллиф ҷамъбаст мегарданд. Мавзуи ҳикоеҳои пешин бештар аз баёни рӯзгори одамони таърихӣ ё ривоятӣ иборат буда, ба вазъи иҷтимоии замони робитаи воқеаи надоранд ва ба мақсади тарғиби арзишҳои динӣ ва сиёсӣ навишта мешаванд. Бинобар ин, хусусияти иҷтимоии ҳикоеҳои даврони классикӣ хеле заиф мебошад. Аз ин рӯ, метавон хулоса намуд, ки яке аз хусусиятҳои равшани ҳикоеҳои нависандагонро шоирони даврони классикӣ, масалан, Табарӣ, Абӯалии Балъамӣ, А. Берунӣ, Кайковус, Авфии Бухорӣ, Саъдии Шерозӣ, Убайди Зоконӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва дигарон ба мавзуи ахлоқ бахшида шудааст. Аз нимаи асри XIX сар карда, яъне дар адабиёти муосир, доираи мавзӯ ва мундариҷаи ҳикоя васеъ гардида, дар он масъалаҳои мухталифи реаливу бофта вориди жанри ҳикоя гардиданд [6, с.12]. Дар бораи ҳикояи даврони муосир профессор Раҳими Мусулмонӣ андешаронӣ намуда, хусусиятҳои онро, пеш аз ҳама, дар мавҷуд будани персонажҳои зиёд, зиддияти қаҳрамонҳои асар, доираи васеи мавзӯ, фароҳии матн, муайян будани замону макони ҳодисот ва ғайра мебинад. Вижагиҳои забони ҳикоеҳои даврони баъдиро метавон дар мавҷудияти ҷумлаҳои мураккаб, истифодаи маҳдуди санооти бадеӣ, кам истифода шудани ифодаҳои маҷозӣ, истифодаи нашудани порчаҳои шеърӣ вобастаи мавзӯ баррасӣ намуд. Мавзуи ҳикоеҳои ин давр ба тасвири ҳақиқати воқеа хеле вобаста мебошад. Дар замони муосир мавзӯҳои ахлоқӣ ва фалсафӣ дар дохили мавзӯҳои иҷтимоӣ тасвир карда мешаванд.

Аз баррасиҳои ҷавоб равшан гардид, ки навъи ҳикоят таърихи қадимӣ дорад. Шояд ҳамин қорбурди фаровони ҳикоя ё ҳикоят дар асарҳои гуногуншаклу гуногунмазмун боиси гуногунандешии адабиётшиносон гардидааст. Андешаи устувор дар ин бобат ҳамон имконот ва вижагиҳои навъи ҳикоя аст, ки ғунда дар маҳдудаи ин навъи адабӣ маҷмуи афкори фалсафӣ ирфонӣ ва ахлоқиву таълимиро мушаххас ва муассир баён месозад.

Аз осори ғаноманди тоисломӣ, ки дар мавзӯҳои гуногун эҷод гардидаанд ва навъҳои гуногуни насрро дар бар гирифтаанд, кас ба чунин хулоса меояд, ки қавмҳои эронӣ дорои таҷрибаи ғании иншоӣ китобат буданд.

Бояд гуфт, ки баъди зуҳури дини ислом ва маъмул гардидани забони арабӣ дар мавзӯ ва мундариҷаи осори мансур, ки дар анвои гуногуни наср ба мушоҳида мерасад, тағйироти кулӣ ба вуҷуд омаданд. Аз ҷумла, таъсири китоби муқаддаси Куръони карим ва аҳодиси набавӣ ба назар мерасад.

Ҷамин тарик, агар аз дидгоҳи таҳлиلى ба вазъи кунунии рушду таҳаввули жанри ҳикоя дар адабиёти форсии тоҷикӣ назар андӯзем, равшан эҳсос мекунем, ки дар ҳама давру замони ҳикоят аз рӯйи меъёрҳои муайяни замони худ таълиф гардида, ин меъёрҳо минбаъд боиси ташаккули ин жанр гардидаанд. Жанри ҳикоят ё ҳикоя имрӯз аз рӯйи имконоти мавҷуда метавонад дар тасвири бозгӯии тазодҳои зиндагӣ саҳмгирӣ намуда, дар ҳалли масоили иҷтимоӣ ахлоқӣ аз анвои дигари насрӣ бештар мусоидат намояд. Ҷамаи ин далелҳо таърихи қадимаи доштани навъи ҳикоя буда, дар осори пандуахлоқӣ, ҳамосӣ, ишқӣ фаровон истифода шуда, истиқлолияти комили худ ва заминаҳои аслии рушду нумӯ ва танаввуӣ ҳешро пайрезӣ намудааст.

**Муқарриз: д.и.ф., профессор Исрофилниё Ш.Р.
Адабиёт:**

1. Баҳор М. Сабқиносии ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ; баргардони Исрофилниё Ш. Р., Сарқоров Н. – Душанбе: Бухоро, 2012. - 569 с.
2. Бертельс Е. Э. Кабус-намэ / Е. Э. Бертельс. – Москва, 1958. – 299 с.
3. Кристенсен Артур. Ирон дар замони Сосониён; тарҷумаи марҳум Рашиди Ёсамӣ / Артур Кристенсен. – Техрон, Дунёи китоб, 1368. – 711 с.
4. Деххудо А. Луғатномаи Деххудо. Ҷ. 19. – Техрон, 1377.
5. Мирзоев Абдулғанӣ. Абӯабдулло Рӯдакӣ / А. Мирзоев. - Душанбе, 1958.

6. Мусулмонкулов Р. Назарияи чинсҳо ва жанрҳои адабиӣ / Р. Мусулмонкулов. – Душанбе. - 1987. - 88 с.
7. Размчӯ, Ҳусайн. Анвои адабиӣ ва осори он дар забони форсӣ. Чопи саввум. - Машҳад: Муассисаи чопи интишороти Остони Қудси Разавӣ, 1374. - 350 с.
8. Сафо, Забехуллоҳ. Ганҷи суҳан. Ҷ.1. – Техрон: Амири кабир, 1370.
9. Салимов, Юсуф. Насри ривоятӣ / Юсуф Салимов. - Душанбе: Ирфон, 1986. - 127 с.
10. Салимов, Носир. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII) / Носир Салимов. - Хучанд: Нури маърифат, 2002. - 398 с.
11. Сирусӣ Шамисо. Анвои адабиӣ. Чопи панҷум / Шамисо Сирусӣ. – Техрон, 1372. - 323 с.
12. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ (дар як китоб ва ҳафт мучаллад). - Душанбе: Бухоро, 2014. - 822 с.
13. Тафаззулӣ, Аҳмад. Таърихи адабиёт пеш аз ислом / Аҳмад Тафаззулӣ; ба кӯшиши Жола Омӯзгор. – Техрон: Суҳан, 1374. - 452 с.
14. Шарифов Х. Назарияи наср / Х. Шарифов. – Душанбе, 2004. - 319 с.
15. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе, 2004.

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ ЖАНРИ ҲИКОЯТ ДАР АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИКИ ТО АСРИ X

Мақолаи мазкур дар асоси сарчашмаҳои илмиву адабиӣ ба омӯзишу пажӯҳиши таърихи пайдоиш ва ташаккули таҳаввули навъи ҳикоят бахшида шудааст. Муаллиф зимни баррасии масоили мавриди таҳқиқ андешаҳои мухталифи донишмандону адабиётшиносро муқоиса намуда, ба хулоса меояд, ки заминаи асосии пайдоиш ва ташаккули ин навъи адабиӣ ба замони пеш аз ислом пайвандӣ дошта, дар давраҳои минбаъда бо таъсири фарҳангҳои мухталиф хусусиятҳои нав пайдо кардааст. Дар таркиби матнҳои асарҳои ба монанди "Калила ва Димна", "Ҳазор як афсона", "Синдбоднома", "Қавомеъ-ул-ҳикоёт", "Кобуснома", "Бӯстон", "Гулистон" ва ғайра навъҳои гуногуни ҳикоят ба мушоҳида мерасад, ки ин асарҳо дар оянда барои мустақилияти жанри ҳикоят заминаи воқеиро ба вучуд оварданд. Аз баррасии масъалаи зикршуда бармеояд, ки ҳикоятҳо (ҳикояҳо) ба монанди дигар навъҳои адабиӣ, пеш аз ҳама, дар адабиёти шифохӣ пайдо шуда, дар натиҷаи ташаккули матн ва фарогирии мавзӯҳои гуногуни иҷтимоӣ ва адабиӣ ба адабиёти хаттӣ ворид гардидаанд. Агар аз дидгоҳи таҳлилӣ ба вазъи кунунии рушди таҳаввули жанри ҳикоя дар адабиёти форсии тоҷикӣ назар андӯзем, равшан эҳсос мекунем, ки дар ҳама давраи замони ҳикоят аз рӯи меъёрҳои муайяни замони худ таълиф гардида, ин меъёрҳо минбаъд боиси ташаккули ин жанр гардидаанд. Мақолаи мазкур ба таҳқиқи жанри ҳикоят ё ҳикоя дар асоси сарчашмаҳои илмиву адабиӣ, ба омӯзишу пажӯҳиши таърихи пайдоиш ва ташаккули таҳаввули навъи ҳикоят бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: ҳикоя, жанр, таърих, адабиёт, эҷодиёти шифохӣ, ташаккул, рушд, замима, очерк, образ.

ОСНОВАНИЯ СТАНОВЛЕНИЕ ЖАНРА РАССКАЗА В ПЕРСИДСКО ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ДО X ВВ

Статья посвящена изучению и исследованию истории возникновения, становления и эволюции жанра рассказа на основе научных и литературных источников. Обсуждая изучаемые вопросы, автор сопоставляет различные мнения ученых и литературоведов и приходит к выводу, что основа возникновения и становления этого литературного жанра связана с доисламской эпохой, а в последующие периоды он приобретал новые черты под влиянием различных культур. Как нам известно, рассказ, или «хикоя», малая форма эпической прозы, соотносимая с повестью как более развернутой формой повествования. В содержании произведений «Калила и Димна», «Тысяча и одна ночь», «Синдбоднома», «Кобуснома», «Джомеъ-ул - хикоёт», «Бӯстон» и «Гулистон» можно видеть разные типы рассказа, и эти произведения в будущем создали реальную основу для независимости жанра рассказа. Анализ вышеуказанного вопроса показал, что рассказы (повести), как и другие литературные жанры, впервые появились в устной словесности и вошли в письменную литературу в результате формирования текста и включения в него различных социальных и

литературных тем. Если мы посмотрим на современное состояние развития и эволюции жанра короткого рассказа в персидско-таджикской литературе с аналитической точки зрения, то мы ясно почувствуем, что во все эпохи и времена короткий рассказ сочинялся по определенным стандартам своего времени, и эти стандарты впоследствии привели к формированию этого жанра. Данная статья посвящена изучению жанра рассказа или повести на основе научных и литературных источников, изучению и исследованию истории возникновения, становления и эволюции жанра повести.

Ключевые слова: рассказ, жанр, история, литература, устное творчество, формирование, развитие, добавление, очерк, образ.

FOUNDATIONS FORMATION OF THE GENRE OF THE SHORT STORY IN PERSIAN-TAJIK LITERATURE BEFORE THE 10TH CENTURY

This article is devoted to the study of the history of origin and formation of the type of story. The author compares different thoughts of scientists and thinkers in his research and comes to the conclusion that against the background of the origin and formation of this type there is a connection with pre-Islamic time. As we know, the discourse or "hikoya" is a small form of epic prose, correlated with the narrative as a more detailed form of narration. In the content of the works "Kalila and Dimna", "Thousand and One Nights", "Symbodnome", "Kobusnome", "Jome-ul-hikoyot", "Buston" and "Guliston" one can see different types of stories and these works in the future for independence of the genre of the story created a real basis. Considering this problem from the analytical point of view, we learn that the genre of the story at all times develops on the basis of certain norms, which subsequently led to the improvement of the genre. According to another opinion, the story differs from the sketch of the controversy of the plot, and the essay is a descriptive work. The story contains a small number of characters, and, more often than not, has one storyline.

Keywords: story, genre, history, literature, oral creativity, source, formation, development, basis, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Исматова Зулфия – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ АМИТ, ходими илмӣ. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 21. Тел.: E-mail: Zulfiya_sharq@mail.ru*

Сведения об авторе: *Исматова Зулфия – Институт языка и литературы им. Рудаки НАНТ, научный сотрудник. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. E-mail: Zulfiya_sharq@mail.ru*

Information about the author: *Ismatova Zulfiya – Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, scientific researcher. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 21. E-mail: Zulfiya_sharq@mail.ru*

**МАҚОМИ ИЛМӢ, АДАБӢ ВА ТАҶРИБАИ ЗИНДАГИИ АСКАР ҲАКИМ ДАР
ТАШАККУЛИ ШЕЪРИ ИҶТИМОӢ ВА ФАЛСАФИИ МУОСИРИ ТОЧИК**

Қаҳорзода М.В.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик шеъри даҳсолаҳои 60–70-уми асри ХХ ба сифати «шеъри таҳқиқӣ» арзёбӣ шудааст [23, с. 105–118]. Ин падида дар намунаи осори барҷастаи як зумра адибони муосири тоҷик, аз ҷумла Аскар Ҳаким, возеҳ мушоҳида мегардад. Маҳз тавассути талошҳои эҷодии ин гурӯҳи шоирон шеъри таҳқиқӣ ба марҳилаи камол расидааст. Ба таъкиди Х. Асозода: «Шеъри тоҷик аз солҳои 1985–1986 сар карда раванди инкишофи худро тағйир дод ва дар он тамоюлҳои нав падида омаданд» [1, с. 612].

Хусусияти хоси шеъри даҳсолаи 90 ва оғози асри ХХI дар он аст, ки дар пайи таҳаввулоти сиёсӣ иҷтимоӣ ва расидан ба истиқлолият, садои озодбаёнӣ, худшиносӣ, руҳияи инқилобӣ ва то ҳақде ангезаи ноумедӣ ба муҳтавои он роҳ ёфт. Чунин фазои сиёсӣ маънавӣ дар ташаккули ғоявӣ ва мазмуни шеъри ондари Аскар Ҳаким, аз ҷумла, дар силсилаи «Рӯзи умед» (солҳои 1987–1990), таъсири амиқ гузоштааст.

Бо оғози марҳилаи нави сулҳу субот дар охири қарни гузашта раванди шеъри таҳқиқӣ дубора ба маҷрои таҳаввули устувор ворид гардид. Бино ба арзёбии муҳаққиқон, «шеъри ин давра дар тарбияи насли нави ҳудодоҳ дар ҷомеаи имрӯзи мо аҳаммияти калони сиёсӣ ва амалӣ дорад» [6, с. 8]. Аз ин ҷост, ки таҳқиқи фаъолияти илмӣ ва адабии шоирони муосири тоҷик, бахусус, Аскар Ҳаким, дар шароити дигаргуниҳои сарнавиштсоз барои баррасии нақши зиёиёни эҷодкор дар таҳкими сулҳу ваҳдат ва суботи иҷтимоӣ, арзёбии равандҳои рушди шеъри тоҷик, сабк ва ҷустуҷӯҳои навоарона, аҳаммияти илмӣ ва фарҳангии хос касб мекунад.

Зиндагӣ ва эҷодиёти Аскар Ҳаким ба ду марҳалаи муҳим – даҳсолаҳои ниҳони замони шуравӣ ва давраи Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Дар бораи осори илмӣ ва адабии ӯ аз солҳои 1980 мақолаҳои муҳталиф ба таърифи расидаанд. Бо ин ҳама, зиндагиномаи шоир ва ташаккули ӯ ҳамчун шахсияти эҷодкор то имрӯз таҳқиқи мукаммали мустақил анҷом наёфтааст. Андаке аз ин маводи пажӯҳишӣ, аз ҷумла, таҳлилу мусоҳибаҳо ва сарсуханҳои ба осори Аскар Ҳаким бахшидашуда, дар ҷилди ҳафтуми «Маҷмуаи осор»-и ӯ ва ҳамчунин, дар маҷмуаи ҷудогонаи «Паҳлуҳои як истеъдод», ки ба муносибати 75-солагии шоир интишор ёфтааст, гирд оварда шудаанд [8].

Дар миёни муаллифони ин мақолаҳо номҳои маъруфе чун А. Раҳмонзода, М. Диноршоев, Б. Шарифзода, А. Абдусаттор, А. Абдуллоев, Н. Файзуллоев, Н. Салимӣ, А. Абдуманнонов, доктор Алиризо Қазва, Алиасғари Шеърдӯст, Сайид Мӯсаии Гарморӯдӣ, С. Сухоян ва М. Аҷамӣ ҷой доранд, ки ҳар яке бо таҳлилҳои хоса дар шинохти шеъри шоир ва равандҳои шаклирии шеъри муосири тоҷик саҳми шоистае доранд.

Дар ин миён, мақолаи муфассали файласуф М. Диноршоев бо аҳаммияти баланди илмӣ ва амалӣ фарқ мекунад [5]. Ӯ яке аз масъалаҳои муҳими рӯз – бозтоби фалсафа дар ашъори Аскар Ҳакимро ба таври мукамал мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муҳаққиқ назарияи шоирро дар партави мафҳумҳои фалсафӣ, робитаи шеър бо илм, ҳикмат ва ҷаҳонбинӣ мавриди муқоисаи бунёдӣ қарор медиҳад. Бо вучуди ин, фаъолияти эҷодии Аскар Ҳаким ҳамчун бахше муҳими равандҳои шеъри муосири тоҷик, аз ҷумла, ҷиҳати давраномии осор, таҳаввули сабки инфиродӣ ва ҷустуҷӯҳои навоарона, то ба ҳол ба таҳқиқи фарогир ва арзёбии амиқи илмӣ кашида нашудааст.

Зиндагинома ва равиши зиндагии шоир низ то кунун ба таври мустақил мавриди таваҷҷуҳи ҷиддии муҳаққиқон қарор нагирифтааст. Дар ин замина худ Аскар Ҳаким низ дар очеркаш бо номи «Гуфтор дар бораи худ» изҳор медорад: «Онро ман худ бояд бинависам» [14]. Ба сухани дигар, маърифати амиқ ва воқеӣ аз ҳаёт ва шахсияти Аскар Ҳаким танҳо тавассути нигоштаи мустақими ӯ имконпазир аст. Аз ҳамин ҷиҳат, шоир, ки ба синни камолот расидааст, ин масъаларо рисолати шахсии худ доништа, ният карда, ки тарҷумаи

ҳоли хешро ба риштаи таҳрир кашад ва он бояд «дасти кам, як чизи хонданӣ дошта бошад». Очерки мазкур дар чилди ҳафтуми «Маҷмуаи осор»-и шоир интишор ёфта, хонданбоб ва дорои иттилои чолибу судманд барои муҳаққиқони осори ӯ мебошад.

Аскар Ҳаким 10 октябри соли 1946 дар рустои Рӯмони ҷамоати Ҳайдар Усмонови ноҳияи Бобочон Ғафуров таваллуд шудааст. Соли 1952 ба мактаб қадам гузошта, аввал дар мактаби рақами 24 то синфи чорум ва баъдан дар мактаби рақами 12 таҳсил намудааст. Ҳанӯз дар айёми мактабӣ, зери таъсири омӯзгори адабиёт Абдусамад Файзиев нисбат ба шеър ва суҳан руҳия ва майли хос пайдо мекунад. Ба гуфтаи худӣ шоир: «Ба адабиёт меҳр доштаму гӯё шеър ҳам менавиштам» [14, с. 10]. Дар як мусоҳиба низ таъкид кардааст, ки «эҳсоси шоирона дар ман тақрибан дар синфҳои 7–8 мактаби миёна, дар 12–13-солагиам пайдо шуда, маро водор мекард, ки қалам ба даст гираму ба ифодаи он бикӯшам» [4, с. 520].

Аз ҳамин марҳала, шеър дар вучуди ӯ чой гирифта, дар фаъолияти илмӣ ва адабиаш мақоми меҳварӣ пайдо кардааст. Ҳамзамон бо нашри хабару мақолаҳои кӯтоҳ, шеърҳои мактабии ӯ низ дар нашрияҳои кӯдаконаи ҷумҳуриявӣ ба таъб мерасиданд. Аз ин бармеояд, ки ҳанӯз дар айёми таҳсил ба китобҳои муҳими илмӣ, аз ҷумла, «Қофия дар назми тоҷик»-и Баҳром Сирус дастрасӣ ёфта, бо асосҳои назм ошно гаштааст.

Зиндагӣ шоирро бо мушкилот ва маҳрумиятҳои саҳт рӯ ба рӯ сохт, ки ҳар яке дар ташаккули ирода ва ҷаҳонбинии ӯ таъсири амиқ гузошт. Бо вучуди ранҷу озори ятимӣ, ҳаргиз руҳафта нагашта, ҳамеша дар пайи ободии ҷомеа ва шодии дигарон мекӯшид. Дар навиштае аз ин андеша чунин ёдовар шудааст: «Ӯ аз аламу озори ятимияш як умр дилшикаста нашуда, барои бахту саодати дигарон дар муборизаҳои имрӯз саҳм гузошт» [3, с. 207]. Бо вучуди ҳама душворихо, шоир рӯ ба ноумедӣ наоварда, дар шеъре бо хушбинии хос иброз доштааст: «Ман охири яtimi замона хоҳам буд». Ба таҳлили муҳаққиқ Ю. Бобоев, дар ин шеър «ӯ хотираи аламзадаашро бо оҳанги оптимистӣ баён кардааст» [3, с. 207]. Хислати некбинона ва нерумандонаи шахсияти Аскар Ҳакимро ҳамзамонаш низ таъкид кардаанд. Ба гуфтаи дӯсту ҳамкасбаш Камол Насрулло: «Аскар Ҳаким нисбат ба худ хеле хушбин аст. Ин аст, ки ӯ ҳамеша солим ва боварбахш, сарбаланду чехракушод ба саҳна мебарояду чун як ҳунарпешаи мумтоз суҳан мегӯяду шеър мехонад» [25].

Аскар Ҳаким мактаби миёнаро бо нишони нуқра хатм намуда, соли 1962 ба факултети таъриху филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) дохил шуда, онро соли 1967 ба поён расонидааст. Ӯ худро хушбахт меҳисобад, ки дар солҳои донишҷӯӣ, ҳангоми узвияти фаълонияш дар маҳфили «Адибони ҷавон» шеърҳои нахустинаш аз ҷониби шоири маъруф Аминҷон Шукӯҳӣ мавриди таҳлил ва таваҷҷуҳи ҷиддӣ қарор гирифтаанд.

Яке аз воқеаҳои хотирмони ҳаёти ҷавонӣ ва омили муҳим дар интиҳоби касби эҷодӣ барои Аскар Ҳаким он будааст, ки пас аз нашри шеърҳои дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» бо дарназардошти донишу маҳорати адабиаш, идораи рӯзнома супориши таҳияи тақризи ба ӯ вогузор мекунад. Нахустин таҷрибаи ӯ дар ин самт бомуваффақият анҷом ёфта, минбаъд шеър ва танқид ба ду ҷабҳаи ҳамзамони фаъолияти адабии ӯ табдил меёбанд. Ба гуфтаи худӣ шоир: «То ҳол хидматгори ду хоҷаем» [14, с. 15].

Бо дарназардошти истеъдод ва малакаи суҳанварӣ, ӯ ба ҳайси корманди нисфабаст дар рӯзномаи Донишгоҳ ба фаъолият оғоз мекунад. Пас аз хатми таҳсил муддате дар шуъбаи барномаҳои ҷавонии Кумитаи радио ва телевизиони ҷумҳурӣ ба ҳайси муҳаррир фаъолият намуда, солҳои 1967–1968 хизмати ҳатмии ҳарбиро адо кардааст. Баъдан, солҳои 1968–1969 ба сифати муҳаррири Кумитаи радио ва телевизиони назди Ҳукумати ҷумҳурӣ ба фаъолият идома медиҳад.

Аскар Ҳаким пайваста талош мекард, ки барои эҷоди шеър вақти кофӣ дошта бошад. Маҳз бо ҳамин ният, ба аспирантураи Донишгоҳи давлатии Маскав дохил шуда, солҳои 1970–1972 дар он ҷо таҳсил кардааст. Ҳамзамон бо иҷрои ҳадафи шахсии худ - навиштани шеър ба корҳои илмӣ низ пардохтааст. Дар муҳити пурташаннучи илмии Маскав, ӯ чандин тақриз оид ба шеъри муосири тоҷик нигошта, соли 1974 зери роҳбарии олими озарбойҷонӣ Азиз Шариф бо мавзӯи «Ворисияти таърихӣ ва навардозҳои шоирона (дар мисоли шеъри

муосири тоҷик)» рисолаи номзадии худро бомуваффақият ҳимоя кардааст. Аз ҳамон замон ба баъд, таҳқиқи шеър ба яке аз самтҳои устувори фаъолияти илмӣ ӯ табдил ёфтааст.

Мавсуф солҳои 1973–1974 ҳамчун ходими илмӣ шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ фаъолият намуда, дар пайи он, соли 1974 муҳаррири шуъбаи адабии Кумитаи радио ва телевизион таъйин гардидааст. Дар ҳамин сол Аскар Ҳаким ба узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон пазируфта шуда, бо пешниҳоди устод Мирзо Турсунзода ба вазифаи муовини сармуҳаррири маҷаллаи «Садои Шарқ» таъйин мешавад ва дар ин вазифа яке аз чавонтарин масъулони матбуоти ҷумҳурӣ (28-сола) ба шумор мерафт.

Дар давоми солҳои 1975–1976 ӯ мушовири Иттифоқи нависандагон оид ба насл ва танқиди адабӣ, солҳои 1976–1978 - муовини сардабири маҷаллаи «Садои Шарқ» ва солҳои 1978–1980 - котиби Садорати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд. Дар ин хусус худи ӯ менависад: «Ман он вақт сиву ду сол доштам ва яке аз чавонтарин котибони садорати Иттифоқи нависандагон дар ҷумҳуриҳои шуравӣ ба ҳисоб мерафтам» [14, с. 46].

Шоир аз ин давра чунин ёдовар мешавад: «Ҳушу ёдам ба таъсиси рӯзномаи адабӣ банд буд» [14, с. 59]. Ниҳоят, ин ормон амалӣ мешавад: соли 1980 бо ибтикори ӯ рӯзномаи адабӣ ва фарҳангии «Маданияти Тоҷикистон» (ҳоло - «Адабиёт ва санъат») таъсис ёфта, Аскар Ҳаким сармуҳаррири он таъйин мегардад. Дар тӯли даҳ соли фаъолият дар ин вазифа, нашрия таҳти роҳбарии ӯ ба як минбари пурхонандаи соҳавӣ мубаддал шуда, теъдоди чопи он то ба 100 ҳазор нусха расонида мешавад. Ба гуфтаи худи ӯ: «Дар Тоҷикистон ягон нашрияи дигари соҳавӣ ба мисли ҳафтавори мо ин қадар зиёд нашр намешуд» [14, с. 61].

Маҷид Салим дар бораи нақши муассири ин давраи фаъолияти Аскар Ҳаким чунин баҳо додааст: «Ҳамчун бунёдгузори ҳафтаномаи "Адабиёт ва санъат" ва ҳамчунин муассиси моҳномаи "Пайванд", ҳангоми сардабирии худ аз чаҳорҷубаи танги матбуоти пешин берун баромада, дар ҳалли муҳимтарин масъалаҳои ахлоқиву маънавии мардум, худшиносии миллӣ ва интишори ҳатти ниёгон хизмати шоёне анҷом додааст. Маҳз бо кӯшишу ғайрати бевоситаи Аскар Ҳаким соли 1983 рӯзномаи ҳамонвақтаи "Маданияти Тоҷикистон" ба ҳафтаномаи "Адабиёт ва санъат" табдил ёфт» [9, с. 483].

Аскар Ҳаким баъдан дар вазифаҳои баландпояи давлатӣ низ фаъолият намудааст. Ӯ ду маротиба - солҳои 1991–1997 ва 1997–2003 - Раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интихоб гардида, дар ин давра нақши муассире дар ҳаёти адабии кишвар бозидтааст. Дар солҳои 2000–2005, бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҳайси узви Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин шуда, ҳамзамон ба вазифаи Муовини Раиси Маҷлиси миллии интихоб мегардад. Сипас, солҳои 2009–2011 дар вазифаи мудирӣ котиботи назди роҳбарияти Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият намудааст.

Ба фаъолияти давлатӣ ва иҷтимоии ӯ муҳаққиқон баҳои баланд додаанд. Аз ҷумла, А. Сатторзода мақолаи таҳлилии Аскар Ҳаким бо номи «Ҷомеа, Президент, Парламент, Қонун»-ро чунин арзёбӣ кардааст: «Баёнгари он аст, ки муаллиф дар масъалаи давлату давлатдорӣ вуруди комил дошта, онро бо масъулият ва таҳассуси тамом ба қалам меоварад» [10, с. 137].

Дар баробари фаъолиятҳои расмӣ, Аскар Ҳаким оид ба корҳои давлатӣ ва илмӣ-эҷодии худ низ андешаронӣ намудааст. Ӯ фаъолияти эҷодии солҳои 2005–2011-ро чунин арзёбӣ мекунад: «Ҳамин тариқ, шаш сол (то соли 2011 – Қ.М.) ба корҳои худам машғул шудам, ки беҳтарин солҳои умрам буд... Китоби ашъори “Замини сабзи боварҳо”, ки аз 280 саҳифа иборат буда, соли 2008 ба чоп расидааст, маҳсули ҳамин давра мебошад, ки бароям яке аз мақбултарин китобҳоям аст» [14, с. 105].

Пас аз ин марҳала, ӯ боз ба фаъолияти илмӣ ва эҷодӣ рӯ оварда, солҳои 2012–2019 ба ҳайси ходими калони илмӣ, сарҳодим, муовини сардабир ва баъдан сармуҳаррири маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар Институти забон ва адабиёти тоҷик ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият кардааст. Соли 2018, дар мавзуи «Вежагиҳои анвои шеъри ғиноӣ (дар мисоли шеъри ғиноии тоҷикӣ нимаи дувуми садаи XX)» рисолаи доктории худро ҳимоя намудааст.

Ёдоварист, ки ӯ соли 1991 узви Шурои Президентии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ будааст. Дар радифи фаъолиятҳои иҷтимоии ӯ, ширкати фаъолонааш дар гирдиҳамоии Хучанд (соли 1996) ба хотири сулҳ ва созиши миллӣ аҳаммияти бузург дорад. Дар бораи ин воқеа, ки далели ирода ва мавқеи устувори ӯст, чунин навиштааст: «Маро на ҳисси таслим, балки ғазаб фаро гирифт, ки шояд чанд нафар меҳоханд даҳони маро банданд. Ман ҳоло ба онҳо нишон медиҳам, гуфтаму баландгӯякро ба даҳонам тамоман наздик оварда, бо тамоми овоз давоми шеърро хондан гирифтаам» [14, с. 94].

Аскар Ҳаким аз соли 1974 узви Иттифоқи нависандагони ИҶШС ва аз соли 1992 узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон мебошад. Ӯ бо мукофоту унвонҳои сершумори давлатӣ қадрдонӣ шудааст. Аз ҷумла, соли 1977 бо Грамотаи фахрии Президиуми Совети Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз гашта, соли 1992 барои маҷмуаи ашъори «Рӯзи умед» барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ гардидааст. Ба ӯ соли 1994 унвони «Ходими шоистаи фарҳанги Тоҷикистон» дода шуда, дар соли 1999 медали «Остона»-и Ҷумҳурии Қазоқистонро дарёфт намудааст. Соли 2002 бо медали ҷашнии «10-солагии Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва соли 2004 бо ордени «Содружества»-и Ассамблеяи Байнипарлумонии ИДМ қадр шудааст. Ҳамчунин, бо ордени «Зафар»-и давлати Филиппин ва медали ҷашнии «20-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2011) мукофотонида шудааст.

Соли 1999 ба ӯ унвони «Шоир халқии Тоҷикистон» дода шуда, ҳамон сол ҳамчун ҳамраиси Созмони байналмилалӣ Иттифоқи нависандагон дар шаҳри Москва интиҳоб мегардад. Дар тӯли солҳои 1976–2019 ба кишварҳои зиёди Шарқу Ғарб, аз ҷумла, Олмон, Шветсия, Гурҷистон, Озарбойҷон, Доғистон, Ироқ, Покистон, Ҳолланд, Эрон ва ИМА сафарҳои адабӣ, илмӣ ва расмӣ анҷом дода, дар ҳамоишҳои сатҳи байналмилалӣ ширкат варзидааст. Ҳамин тавр, Аскар Ҳаким дар тӯли фаъолиятҳои эҷодӣ ҳамзамон бо корҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ идома дода, дар ҳар ду самт саҳми муассир гузоштааст.

Аскар Ҳаким яке аз ангуштшумор адибони муосири тоҷик ба ҳисоб меравад, ки шеър ва таҳқиқи илмиро тавбаъм ва муназзам ба роҳ мондааст. Шеърҳо ва мақолаҳои нахустини ӯ, ки дар охири солҳои шастум ва аввали солҳои ҳафтодум эҷод шудаанд, дар рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ ва берун аз он ба таъб расидаанд. Нахустин китоби интишорёфтаи ӯ асари илмӣ-таҳқиқӣ буда, таҳти унвони «Шеър ва замон: Масъалаҳои инкишофи назми муосири тоҷик» соли 1978 ба ҷоп расидааст [15]. Бо вучуди он ки фаъолияти эҷодии ӯ барвақт оғоз ёфтааст, маҷмуаи аввалини шеърҳояш дертар - пас аз зиёда аз понздаҳ соли фаъолият дар ин самт бо номи «Раҳнавард» соли 1983 ба таъб расидааст [11].

Минбаъд силсилаи китобҳои ашъори ӯ ба таври пайгирона интишор ёфтаанд. Аз ҷумла: «Гарзуи офтоб: шеърҳо, дostonҳо» (1986), «Рӯзи умед» (1990), «Илтиҷо аз уқоб. Гузидаи ашъор» (1998, бо хатти форсӣ ва тоҷикӣ), «Боз мерасад хуршед. Китоби ашъор» (2002), «Санги ман - алмос. Маҷмуаи ашъор» (2006), «Мунтахаби ашъор» (2007), «Замини сабзи боварҳо» (2008), «Бо саломии шукуфаҳо». Ниҳоят, соли 2017 дар шаҳри Хучанд «Маҷмуаи осор»-и ӯ дар ҳафт ҷилд ба таъб расид. Ҷилдҳои 1 ва 2 ба шеърҳо ва ҷилди 6 ба тарҷумаҳои шоир аз осори адибони халқҳои дигар ихтисос ёфтааст. Соли 2023 бошад, «Маҷмуаи ашъор»-и Аскар Ҳаким дар ду ҷилд дар шаҳри Душанбе ҷоп шуд.

Дар маҷмуъ, то имрӯз 12 номгӯи осори ӯ дар 19 китоб мунташир гардидааст. Пас аз нашри нахустин асари илмӣ ӯ, дигар китобҳои таҳқиқотӣ ва танқидии Аскар Ҳаким низ ба нашр расидаанд, аз ҷумла: «Сухан аз шеърӯ адаб» (2017), «Анвои шеъри ғиноӣ: нимаи дувуми садаи 20» (2020) ва «Пажӯҳиш ва нақди шеър» (2022). Ҳамзамон, аксари ин таҳқиқотҳо дар се ҷилди «Маҷмуаи осор»-и ӯ гирд оварда шудаанд.

Дар бораи ҳаёт, фаъолият ва муҳтавои осори Аскар Ҳаким муҳаққиқони зиёд мақолаҳо, сарсуханҳо ва таҳлилҳои фарогир анҷом додаанд. Қисмати муҳими онҳо дар маҷмуаи «Паҳлуҳои як истеъдод» [8], ки ба муносибати 75-солагии шоир соли 2021 интишор ёфтааст ва дар ҷилдҳои ҷудогонаи «Маҷмуаи осор» (2017) гирд омадаанд.

Гуногунии самтҳои фаъолияти Аскар Ҳаким суоле ба миён меорад, ки шахсияти ӯро аз кадом дидгоҳ бояд шиноخت. Агар аз зовияи касб ва саҳм нигоҳ кунем, фаъолияти ӯро

метавон ба панҷ бахш чудо намуд: 1) шоир; 2) муҳаққик; 3) роҳбари созмони эҷодӣ - Иттифоқи нависандагони кишвар; 4) ходими давлатӣ; 5) фаёли иҷтимоӣ. Бо вучуди ин ҳама, худи Аскар Ҳақим таъкид мекунад, ки хоҳиш дорад ўро, пеш аз ҳама, ҳамчун шоир бишиносанд. Дар воқеъ, ў нахуст аз роҳи шеър вориди майдони адаб гардида, сипас, ба танқиду таҳқиқ рӯ овардааст. Бо мурури замон мақолаҳои илмӣ ва таҳқиқоти ҷиддӣ таълиф намуда, унвонҳои илмӣ номзад ва докторро ба даст овардааст. Имрӯз аҳли адабу илми тоҷик ўро бо ин симоҳо мешиносанд ва эътироф мекунанд.

Бо лаҳни шӯху ҷаззоб, ки муҳаққикон низ ба он ишора кардаанд, Аскар Ҳақим гуфтааст: «Миёни шоирон беҳтарин мунаққид ва миёни муҳаққикон беҳтарин шоирам» [14, с. 124]. Ин андешаро А. Сатторзода иқтибос оварда, чунин илова кардааст: «Ба назарам, дар он изҳори фурӯтанӣ ва шикастанафсии муаллиф бештар аст... Шукргузор аз он ҳастем, ки Аскар Ҳақим ҳам дар шоирӣ ва ҳам дар мунаққидӣ муваффақ мебошад» [10, с. 135].

Дар посух ба суоли «шеър чист ва чӣ гуна эҳсос мешавад?», Аскар Ҳақим бо ишораи амиқи фалсафӣ чунин андеша кардааст: «Вақте ки ў (шоир) саропои вучуд ва оламашро бо шеър, масалан, ҳамчун Мавлоно, дақиқтараш, бо шеър фаро мегирад, ки заррае ба чизи дигар ҷо намемонад, он вақт он ишқ дар сурати шеър шояд ба ҷустуҷӯи вай меояд ва он ҳам на дар шакли тайёр, балки ҳамчун ҳавое, оҳанге, таассуроте, маъное, ки бояд ба қолаби шеър рехта шавад» [4, с. 519].

Пайванди Аскар Ҳақим бо шеър аз овони кӯдакӣ оғоз ёфтааст. Ба андешаи муҳаққик О. Бухориев, шеър «саҳнаи зухуроти гуногунҷабҳаи ҳаёти ў (Аскар Ҳақим) низ ҳаст» [24]. Дар ҳамин замина, метавон гуфт, ки шеър барои ў танҳо воситаи баён нест, балки шакли зиндагӣ ва василаи шинохти ҳастист.

Фаёлияти шоирии Аскар Ҳақимро метавон ба ду марҳалаи муҳим чудо намуд: 1) давраи шӯравӣ ва 2) давраи истиқлол. Яке аз вежагиҳои назарраси осори ў дар он аст, ки дар ҳарду марҳала ғоя, мавзӯ ва муҳтавои ашъораш асосан доимӣ боқӣ монда, танҳо шохиди такмил ва тавсеаи мазмунҳои меҳварӣ гардидааст. Ба дигар сухан, дар ҳар ду давра, Аскар Ҳақим бо содиқ мондан ба як ормон - ташвиқ ва тарбияи инсонӣ ватандӯст, фарҳангӣ, хушхлоқ ва ҳомили ахлоқи инсонӣ вобаста ба замон ва шароити иҷтимоӣ, мазмунҳои эҷодии худро рушди пайваستا бахшидааст.

Навовариҳои ў, ки дар сохтор, мундариҷа ва мавзӯ ба ҷашм мерасанд, дар эҷодиёти бисёре аз ҳамқаламонаш кам мушоҳида мешаванд. Аз ҷумла, намунаҳои шеъри ҷаҳорпора, фарду рубой ва манзумаҳои дорои хосияти ахлоқиву фалсафӣ аз таровишоти фикрии ў маҳсуб меёбанд. Дар интиҳоби мавзӯ низ шоир равиши вежаи худро пеш гирифта, дар марҳилаҳои ахири фаёлияти худ бештар ба масоили ҳикматӣ, фалсафӣ, панду андарз рӯ овардааст - мавзӯоте, ки дар шеъри муосири тоҷик кам ба назар мерасанд.

Тавре муҳаққикон таъкид мекунанд, «дар замони дигаргуниҳои куллии таърихӣ аз миёни ҳама шеваҳои фаёлияти адабӣ, шеър зудтар аз дигарон дигаргуниҳои иҷтимоиро дарк мекунад» [2, с. 113]. Маҳз ҳамин хусусият боис шудааст, ки Аскар Ҳақим низ, ҳамрадиҳои дигар адибони фаёл, дар давраи Истиқлол шеърҳои зиёди дорои мазмунҳои тарбиявӣ, таблиғотӣ, сулҳдӯстона ва ҳикматомез навишта, дар тафаккури хонанда таъсири амиқ гузорад ва бо пазироии самимӣ рӯ ба рӯ шавад.

На танҳо асари насрии тарҷумаҳои «Гуфтор дар бораи худ», балки ашъори Аскар Ҳақим низ манбаи пурмаъно ва эътимодбахш барои шинохти зиндагӣ ва роҳи пурпечуби тайнамудаи ў маҳсуб мешаванд. Зеро дар бисёр мавридҳо зиндагиномаи шахсиятҳои адабӣ дар мазмуну муҳтаво ва хусусиятҳои эстетикӣ осори онҳо низ инъикос меёбад. Бисёре аз муҳаққикони адабиёти классикӣ ва муосир ин нуктаро рад накарда, баръакс таъкид доштаанд, ки дар шеър симои муаллиф, андеша ва руҳияву ҳассосияти шахсии ў ҷилвагар аст. Ба таъкиди пажӯҳишгарон: «Дар шеъри ғиноии асил шахсияти шоир ҳамеша хузур дорад, вале аз қаҳрамони лирикӣ сухан гуфтан он вақт дуруст аст, ки он ба тарҳи устувори тарҷумаиҳолӣ ва сужавӣ фаро гирифта шуда бошад» [7, с. 155].

Худи Аскар Ҳақим низ дар таҳқиқоташ ба ин масъала рӯшан ишора мекунад: «Сурати ин ҳар дуру (зиндагӣ ва фаёлияти қаҳрамони лирикӣ дар шеър ва ҳаёти воқеии шоир) ба

хам як донистан ва чустанӣ мушобеҳати рӯйроғ дар байни тарҷумаи ҳоли шоир бо ҳаёти қаҳрамони лирикиаш на ҳамеша натиҷаи дилхоҳ дода метавонад» [12, с. 26]. Ин вижагии муҳими шеърӣ ўро аз насри тарҷумаиҳолӣ ба таври рӯшану возеҳ чудо месозад.

Дар бисёре аз ашъори Аскар Ҳаким ҷузъиёти зиндагии моддӣ, маънавӣ ва руҳии шоир мақоми хоса пайдо мекунад [13, с. 48]. Аз ҳамин сабаб, шинохти шахсияти ўро на танҳо аз манобеи биографӣ, балки аз сабк, услуб ва муҳтавои ашъораш низ метавон анҷом дод. Яке аз воқеаҳои таъсиргузор дар зиндагии шоир, ки мазмуну руҳияи осори ўро мушаххас таъсир бахшидааст, ин безорӣ аз мастигарӣ ва шаробнӯшист, ки худӣ ў онро дар фасли алоҳидаи таҳқиқоти хеш ба таври муфассал баррасӣ намудааст. Ин падида дар айёми наврасӣ ба шуури ў таъсири ҷунон амиқ расонд, ки минбаъд ба яке аз шоирони ангуштшумор табдил ёфт, ки бар зидди мастию ғайриахлоқият бо қалам мубориза мебарад.

Ба гуфтаи худӣ Аскар Ҳаким, вақте ки шоир дар бораи ҳолатҳои воқеии аз саргузаронидаи хеш ҳарф мезанад, он ҳолатҳо паллаҳои мизони услуби воқеъгаро ва ҳаёлпардозонаро баробар ниғаҳ дошта, шеърро барои хонанда мақбулу таъсиргузор мегардонанд [13, с. 70]. Аз ин рӯ, равшании таҷрибаи шахсӣ дар осори ў метавонад ба унвони мавзӯи алоҳидаи таҳқиқ қарор бигирад.

Дар мавриди асари таҳқиқотии ў «Анвои шеърӣ ғиноӣ» муҳаққиқ Абдушукур Абдусаттор ҷунин баён намудааст, ки «он падидаи муҳими адабиётшиносии замони Истиклоли Тоҷикистон ҳисоб меёбад» [1, с. 139]. Ба андешаи ў, хидмати Аскар Ҳаким дар адабиётшиносии муосири тоҷик дар нишон додан ва исботи мавҷудияти панҷ навъи шеърӣ ғиноӣ дар назми нимаи дуюми қарни XX ва таъйини вежагии ҳар як навъ зоҳир мешавад, ки ў онро бо муваффақият анҷом дода, барои таҳқиқоти минбаъда дар ин замина заминаи устувор фароҳам овардааст [1, с. 150].

Аскар Ҳаким дар риштаи тарҷума низ қобилияти назаррас дошта, осори зиёде аз адибони миллатҳои гуногунро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст. Ба гуфтаи муаллифи сарсухани маҷмуаи «Паҳлуҳои як истеъдод» Ф. Раҳимӣ, «Аз тарҷумаи қиссаи машҳури "Сотников" маълум мешавад, ки тарҷумони он қалами расои насрнависӣ низ доштааст». Ў дар ин замина қиссаи ёддошти «Гуфтор дар бораи худ»-и Аскар Ҳакимро намунаи қобили таваҷҷуҳ дониста, таъкид мекунад: «Агар ҳамин гуна ёддошти муфассале ба қалам ояд, асари арзишманде хоҳад буд, зеро дар он на танҳо дар бораи худӣ муаллиф, балки дар бораи ҳамкорону ҳамсафону ҳамсуҳбатони ў, ки аҳли адаб ҳастанд, маълумоти ҷолибе хоҳад дошт» [7, с. 13].

Ниҳоят, бар пояи баррасии марҳилаҳои ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Аскар Ҳаким, таҳлили ҷанбаҳои илмӣ, адабӣ ва иҷтимоии осори ў метавон ба хулосаҳои зерин расид:

– Омӯзиши фаъолияти илмӣ ва адабии Аскар Ҳаким, махсусан, дар шароити таҳаввулоти иҷтимоӣ ва сиёсии замони муосир, барои шинохти саҳми зиёиёни эҷодқори кишвар, баҳусус, шоирон, аҳаммияти баланди илмӣ ва амалӣ дорад. Шоир дар марҳилаҳои ҳассоси таърихӣ бо назари некбинона ва сухани таъсиргузори худ ба таҳкими сулҳу субот, ҳамдигарфаҳмӣ ва ваҳдати миллӣ мусоидат кардааст. Шеърҳои ў дар ин замина на танҳо мазмунӣ тарбиявӣ, балки муҳтавои фарҳангсозу миллатсоз доранд. Аз ин рӯ, фаъолияти ў намунаи омӯзишӣ барои таҳқиқоти байнифанӣ низ мебошад. Ҷустуҷӯҳои эҷодии шоир ба ташаккули сабк, услуб ва мазмунҳои нави шеърӣ тоҷикӣ заминаи устувор гузоштаанд.

– Зиндагии шахсии шоирро метавон аз мазмуну муҳтавои ашъори ў, аз ҷумла, шеърҳои ғиноӣ вай омӯخت. Лаҳзаҳои тарҷумаиҳолӣ дар ашъори ў ба таври худҷӯш ва ғайримустақим ҷилвагар мешаванд. Хусусияти мазкур ба шеърӣ ў самимият ва саҳеҳияти равонӣ мебахшад. Аз тариқи ҳамин пораҳои таҷрибавӣ хонанда метавонад дунёи ботинӣ ва ҷанбаҳои ахлоқиву фалсафии зиндагии шоирро эҳсос кунад. Эҷодиёти Аскар Ҳаким бо ҳаёти воқеии ў иртиботи амиқ дошта, ҳамчун шиносномаи маънавии ў хизмат мекунад.

– Муҳит, шароити оилавӣ, душворихо ва маҳрумӣҳои давраи кӯдакӣ ва наврасии Аскар Ҳаким дар шаклгирии шахсияти ҳассос ва ахлоқгарои ў таъсири амиқ гузоштааст. Рӯйдодҳои таъсирбахши он давра дар зеҳн ва руҳи ў нақш баста, ба воситаи шеър бо забони

образ ва ҳисси баланди инсонӣ таҷассум ёфтаанд. Маҳрумиятҳо боиси таҳкими ирода ва руҳияи адолатгалабии ӯ гардидаанд.

– Шоир аз оғоз фаъолияти илмӣ ва адабиёро ба таври тавъам ба роҳ монда, дар ҳар ду самт - адабиёт ва илм ба комёбиҳои назаррас ноил гардидааст. Ӯ бо ҳисси масъулият ва ҷаҳонбинии эҷодӣ тавонист дар адабиёт ба мартабаи Шоири халқии Тоҷикистон ва дар илм ба дараҷаҳои номзад ва доктор даст ёбад. Равиши ӯ дар ҳамзистии илм ва шеър дар фарҳанги муосири тоҷик намунаи нодир мебошад. Вай тавонист, ки мафҳумҳои илмиро бо забони шеър ва шеърро бо диди илмӣ тақвият бахшад. Ин тавъамият на танҳо қобили таҳсин, балки арзандаи пайгирии насли ҷавон аст.

– Бо вучуди машғулиятҳои зиёд дар вазифаҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва роҳбарӣ Аскар Ҳаким ҳеч гоҳ аз эҷоди шеър ва андешаронӣ фориғ намондааст. Дар ҳар марҳалаи ҳаёти иҷтимоӣ, сухани ӯ бо рангубори шеърӣ ва мазмуни фарҳангӣ ҳамроҳ будааст. Шеърӣ ӯ на танҳо василаи баён, балки шакли андеша ва воситаи таъсир ба муҳити иҷтимоӣ маҳсуб мешавад. Ҳатто, дар нутқҳои расмӣ ва вохӯриҳо, оҳанги шеърӣ дар гуфтораш эҳсос мегардад.

– Фаъолияти бисёрҷабҳаи Аскар Ҳаким дар илм, адабиёт, давлатдорӣ ва ҷомеашиносӣ исбот менамояд, ки бо масъулияти баланд ва идоракунии дуруст метавон ҳамаи ин самтҳоро ҳамзамон ва муназзам иҷро кард. Вай аз ҷумлаи шахсиятҳои камназири замони мо мебошад, ки тавонист дар тамоми ҷабҳаҳо муваффақ бошад. Ин таҷриба собит месозад, ки вазифаҳои эҷодӣ ва давлатӣ метавонанд якдигарро тақвият бахшанд. Таваҷҷуҳи ӯ ба забон, фарҳанг ва илм дар тамоми самтҳои фаъолиятҳои эҳсос мешавад. Мавсуф барои насли нав илҳомбахш ва барои муҳаққиқон объекти арзишманди таҳлил аст.

– Ва ниҳоят, бо вучуди гуногунрангии ҳаёт ва фаъолияти ӯ, ҳуди Аскар Ҳаким пайваста таъкид мекунад, ки меҳодад, пеш аз ҳама, ҳамчун шоир шинохта шавад. Ҳатто, дар лаҳзаҳои, ки дар вазифаҳои давлатӣ ё муҳити илмӣ қарор дорад, ҳувияти шоирии ӯ дар авлавият боқӣ мемонад. Барои ӯ шеър танҳо шуғл нест, балки ниёзи ботинӣ ва шакли зист аст. Шеърӣ ӯ на танҳо овоз, балки садои қалб ва мантиқу эҳсосот аст.

Муқаррир: н.и.ф., дотсент Абдурахимов Б.

Адабиёт

1. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав) [Матн] / Х. Асозода. – Душанбе, 2004. – 672 с. – С. 612.
2. Асозода, Х. Воқеият, сиёсат ва С. Айнӣ [Матн] / Х. Асозода // Воқеият, сиёсат ва С. Айнӣ. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе, 2010. – С. 39–79.
3. Бобоев, Ю. Одаме месоз аз худ ҳар даме [Матн] / Ю. Бобоев // Паҳлӯҳои як истеъдод. – Душанбе, 2021. – 590 с. – С. 205–211.
4. Гавҳари шеър азали ва адабист (Мусоҳиба бо Б. Қодирдухт) [Матн] // А. Ҳаким. Маҷмуаи осор. – Ҷ. 5. – Хучанд, 2017. – С. 519–532.
5. Диноршоев, М. Бозтоби фалсафа дар шеъри Аскар Ҳаким [Матн] / М. Диноршоев // Паҳлӯҳои як истеъдод. – Душанбе, 2021. – 590 с. – С. 39–101.
6. Наврӯззода Д.С. Мавзӯ ва муҳтавои ғоявии ашъори сиёсӣ иҷтимоӣ Низом Қосим. Диссерт. дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои филологӣ: 10.01.01. – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ / Наврӯззода Дорро Сӯҳробҷон. – Душанбе, 2025. – 180 с.
7. Нарзиқул, М. Ҷусторҳо дар назму наср ва нақди адабии муосир [Матн] / М. Нарзиқул. – Душанбе, 2022. – 406 с.
8. Паҳлӯҳои як истеъдод: Маҷмуаи мақолаҳо ба муносибати 75-солагии Аскар Ҳаким [Матн] / Зери назари Ф. Раҳимӣ. – Душанбе, 2021. – 590 с.
9. Салим, М. Бовар мекунад? “Адабиёт ва санъат” 100 000 нашр мешуд (Мусоҳиба бо хабарнигори ҳафтавори “Адабиёт ва санъат” Маҷид Салим [матн] / М. Салим // А. Ҳаким. Маҷмуаи осор.-ҷ. 5.-Хучанд: Ношир, 2017.- с.482- 490.
10. Сатторзода, А. Суханронӣ дар маъракаи рӯнамоии “Маҷмуаи осор”-и Аскар Ҳаким [Матн] / А. Сатторзода // Паҳлӯҳои як истеъдод. – Душанбе, 2021. – 590 с. – С. 135–138.
11. Ҳаким, А. Раҳнавард [Матн] / А. Ҳаким. – Душанбе, 1983. – 112 с.

12. Ҳақим, А. Маҷмуаи осор: Ашъор. Ҷ.1 [Матн] / А. Ҳақим. – Хучанд, 2017. – 424 с.
13. Ҳақим, А. Маҷмуаи осор: Вежагиҳои анвои шеъри ғиноӣ (дар мисоли шеъри ғиноӣ тоҷикӣ нимаи дуҷуми садаи ХХ). Ҷ.3 [Матн] / А. Ҳақим. – Хучанд, 2017. – 512 с.
14. Ҳақим, А. Гуфтор дар бораи худ [Матн] / А. Ҳақим // Маҷмуаи осор. Ҷ.1. – Хучанд, 2017. – 496 с. – С. 5–107.
15. Ҳақим, А. Шеър ва замон: Масъалаҳои инкишофи назми муосири тоҷик [Матн] / А. Ҳақим. – Душанбе, 1978. – 252 с.
16. Ҳақим, А. Тарозуи офтоб: Шеърҳо, дostonҳо [Матн] / А. Ҳақим. – Душанбе, 1986. – 176 с.
17. Ҳақим, А. Рӯзи умед [Матн] / А. Ҳақим. – Душанбе, 1990. – 272 с.
18. Ҳақим, А. Илтиҷо аз уқоб: Гузидаи ашъор [Матн] / А. Ҳақим. – Душанбе, 1998. – 82 с. (бо хатти форсӣ ва тоҷикӣ).
19. Ҳақим, А. Боз мерасад хуршед: Китоби ашъор [Матн] / А. Ҳақим. – Душанбе, 2002. – 288 с.
20. Ҳақим, А. Анвои шеъри ғиноӣ: Нимаи дуҷуми садаи 20 [Матн] / А. Ҳақим. – Душанбе, 2022. – 654 с.
21. Ҳақим, А. Пажӯҳиш ва нақди шеър [Матн] / А. Ҳақим. – Душанбе, 2023.
22. Ҳақим, А. Маҷмуаи ашъор: Иборат аз 2 ҷилд [Матн] / А. Ҳақим. – Душанбе, 2023.
23. Шукуров, М. Мактаби одамият: Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе, 1991. – 272 с.
24. Бухориев, О. Лаҳзае бо шеър будан [Электронный ресурс]. – 03.10.2021. – Дастрасӣ: <https://askar-hakim.tj> (05.01.2025).
25. Насрулло, К. Магар дил бохтан кор аст, сар боз! [Электронный ресурс]. – Дастрасӣ: <https://askar-hakim.tj> (17.01.2022).

МАҚОМИ ИЛМӢ, АДАБӢ ВА ТАҶРИБАИ ЗИНДАГИИ АСКАР ҲАКИМ ДАР ТАШАККУЛИ ШЕЪРИ ИҶТИМОӢ ВА ФАЛСАФИИ МУОСИРИ ТОҶИК

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҳамаҷонибаи чараҳои ташаккули шеъри таҳқиқӣ дар адабиёти муосири тоҷик бо таъя ба осори шоири барҷаста Аскар Ҳақим бахшида шудааст. Муаллиф бо истифода аз манобеи муътамади илмӣ, шеъри солҳои 60–70-умро ҳамчун оғози ин раванд арзёбӣ намуда, нишон медиҳад, ки дар ҳамин давра пояҳои шеъри таҳлилгару тафаккурбунёд гузошта шудаанд. Шарҳи густурдаи таъсири равандҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии замони Истиқлол дар мазмун ва ҷаҳонбинии ашъори Аскар Ҳақим мавқеи марказӣ дорад. Муаллиф исбот мекунад, ки фаъолияти эҷодии шоир на танҳо ҳассосияти шахсӣ, балки воқуниши амиқи иҷтимоиро дар худ таҷассум кардааст.

Дар мақола вежагиҳои забонӣ, услубӣ ва ғоявӣ ашъори Аскар Ҳақим дар силсилаи “Рӯзи умед” мавриди таҳлил қарор гирифта, аҳамияти тарбиявӣ маънавий он таъкид мегардад. Муаллиф бар ин назар аст, ки шинохти шахсияти шоирро танҳо бо мутолиаи осори адабӣ ва тарҷумаиҳолии худаш – «Гуфтор дар бораи худ» бояд анҷом дод. Дар мақола таъсири муҳити оилавӣ ва таҷрибаи кӯдакию наврасии шоир низ бо тафсил баррасӣ шудааст. Таъкиди ҳоси мақола он аст, ки ашъори Аскар Ҳақим на танҳо оинаи зиндагии шахсӣ, балки рамзи муосири андешаи тоҷикӣ мебошад.

***Калидвожаҳо:** шеър, фалсафа, таҳқиқ, адабиёт, иҷтимоӣ, тарҷумаиҳол, сабк, ҷаҳонбинӣ, андеша, озодӣ, худшиносӣ, истиқлол, тафаккур, таҳлил.*

НАУЧНО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ СТАТУС И ЖИЗНЕННЫЙ ОПЫТ АСКАРА ХАКИМА В ФОРМИРОВАНИИ СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЙ ПОЭЗИИ

Настоящая статья посвящена всестороннему анализу процесса формирования исследовательской поэзии в современной таджикской литературе на основе творчества выдающегося поэта Аскара Хакима. Автор, опираясь на достоверные научные источники, оценивает поэзию 60–70-х годов как начало данного процесса, отмечая, что именно в этот

период закладываются основы аналитической и мыслительной поэзии. Центральное место занимает широкое объяснение влияния социальных, политических и культурных процессов эпохи Независимости на содержание и мировоззрение творчества Аскара Хакима. Автор доказывает, что творческая деятельность поэта отражает не только личную чувствительность, но и глубокую социальную реакцию.

В статье проанализированы языковые, стилистические и идейные особенности поэзии Аскара Хакима на примере серии «День надежды», а также подчеркнуто её воспитательное и духовное значение. Автор приходит к выводу, что осмысление личности поэта возможно только через изучение его литературных произведений и автобиографии «Рассказ о себе». В статье также подробно рассмотрено влияние семейной среды и детско-юношеского опыта поэта. Основной акцент делается на том, что поэзия Аскара Хакима является не только зеркалом личной жизни, но и символом современного таджикского мышления.

Ключевые слова: поэзия, философия, исследование, литература, социальное, автобиография, стиль, мировоззрение, мышление, свобода, самосознание, независимость, рефлексия, анализ.

SCIENTIFIC, LITERARY STATUS AND LIFE EXPERIENCE OF ASKAR HAKIM IN THE FORMATION OF MODERN TAJIK SOCIAL AND PHILOSOPHICAL POETRY

This article is dedicated to a comprehensive analysis of the formation process of investigative poetry in modern Tajik literature, focusing on the works of the outstanding poet Askar Hakim. The author, relying on reliable scientific sources, evaluates the poetry of the 1960s–1970s as the beginning of this movement, demonstrating that during this period, the foundations of analytical and reflective poetry were established. A detailed discussion of the influence of social, political, and cultural processes during the era of Independence on the content and worldview of Askar Hakim's poetry occupies a central place.

The article proves that the poet's creative activity embodies not only personal sensitivity but also a profound social response. It analyzes the linguistic, stylistic, and ideological features of Askar Hakim's poetry in the series "The Day of Hope," emphasizing its educational and moral significance. The author asserts that understanding the poet's personality should be achieved through studying his literary works and his autobiography "Narrative About Myself." The article also thoroughly examines the influence of family environment and childhood and adolescent experiences on the poet's development.

Keywords: poetry, philosophy, research, literature, social, biography, style, worldview, thought, freedom, self-awareness, independence, reflection, analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каҳорзода М.В.* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти. Телефон: (+992) 984-44-09-96. E-mail: mehrojiddinqahori@mail.ru

Сведения об авторе: *Каҳорзода М.В.* — Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улughзода, соискатель кафедры теории и истории литературы. Телефон: (+992) 984-44-09-96. E-mail: mehrojiddinqahori@mail.ru

Author information: *Kahorzoda M.V.* — Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant of the Department of Theory and History of Literature,. Phone: (+992) 984-44-09-96. E-mail: mehrojiddinqahori@mail.ru

ЧАНБАҲОИ МАВЗУИИ АШЪОРИ МАСТОН ШЕРАЛӢ*Хатлонӣ С., Ифтихори А.***Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим
Улуғзода**

Мавзуъ, - метавон бардошти маънавӣ бар вазъро гуфт, ки дар баробари пешомаде рух медиҳад ва шоирону нависандагон метавонанд ба тариқи бадеият додан ва тасвирбор кардани он, бо мундариҷаи ғоявӣ, мазмун ва муҳтавои тамоми жанрҳои шеърӣ ва ҳам осори хурду бузурги мансурро оро бахшанд.

Таърифи “мавзуъ” дар Фарҳанги забони тоҷикӣ – “1. вазъ кардашуда, гузошташуда, ниҳодашуда; 2. Матлабе, ки дар бораи он баҳс карда мешавад; 3. Субъект, мубтадо”; [7,с.64] дар Энциклопедияи советии тоҷик ба таври - “вазъ кардашуда, объекти тасвири бадеӣ, доираи ҳодисаҳои ҳаёт, ки нависанда ё рассом дар асараш тасвир намудааст”[9,с.84] - сабт шудааст, дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, ба маънии “он чи, ки дар бораи он сухан меравад, матлаби мавриди баҳс... объекти тасвири бадеӣ”[8,с. 734], дар Фарҳанги Доро ба маънии “1.он чӣ, ки мавриди гуфтугӯ, баҳс ва таҳқиқ аст; матлаб; 2. Муҳтавои нақл...; 3. Масъала”; [2, с.518] -арзёбӣ шудааст.

Ба ҳар ҳол, мавзуъ - мафҳумест, ки дар падидаҳои адабӣ чавҳари он ба маъниву муҳтавои асари бадеӣ далолат мекунад ва, чунон ки адабиётшиноси маъруф Раҳим Мусулмонӣни Қубодиёнӣ тавсиф мекунад: “Масъалаи асосии асари бадеӣ, проблемаи марказии онро мавзуъ меноманд”. [6,с.158].

Дар ин маврид месазад қайд кард, ки қариб дар тамоми осори илмӣ-пажухишии даврон аз ҷониби пажухишгарон бештар ба чанбаҳои мавзуии ашъори шоирони мавриди назар тавачҷуҳ зоҳир мегардад, ки дар ин миён баррасии мавзуъ дар ашъори Мастон Шералӣ низ истисно буда наметавонад.

Бояд таъкид кард, ки Мастон Шералӣ шоири рангинҳаёл буда, доираи мавзуъҳои эҷодии ӯ гуногунчанба ва пурмаъниву ғановатбор мебошанд. Ӯ, чунон ки бармеояд, дар ҳама навъҳои шеърӣ, баҳусус жанрҳои суннатӣ, чаҳорпора, инчунин шеъри озод низ, саликаи шеърофарии хешро санчида ва доираи мавзуъҳои интихобнамудаашро ба фарох вусъат бахшида, аз шеър то шеъри дигар пуртароват ва бештар таъсиргузор кардааст.

Мастон Шералӣ дар интиҳоби мавзуъ, ҳанӯз аз нахустин иқдоми хеш дар арсаи адабиёт, нуктасанҷона қадам мемонд ва, чунон ки маълум мегардад, ба ин васила, бо истифода аз истеъдоди воло ва саликаи хунари офарандагии хеш дар заминаи шеъри расо ва асил, хонандаи тоҷикро тавонист, ки ба мавзуъҳои гуногунмуҳтаво ва дорои мундариҷаи ғоявии фарогир бештар ошно гардонад.

Ӯ шоири мушоҳидакоре буд, ки тамоми аносири табиат ва марому руҳдодҳои зиндагиро бо чашми эҷодкор менигарист ва дар интиҳоби обуранги мазмун аз бадеияти баланд ва хунари тасвиргаро қор мегирифт, то мавзуъро ба шоистагӣ пероя бахшад ва онро аз ҳар лиҳоз бозтоби шоирона диҳад. Албатта, чунин тамоюл, чунон ки дар шеъри “Офтоби чануб”, ки дар лаҳзаҳои дурии шоир ба ёди Модар иншо шуда ва самияти ӯро аз мушоҳидаҳояш рӯнамо мегардонад, далели равшан бар исботи назари мо буда метавонад:

Офтоб, офтоби мулки чануб,
Муддате шуд, ки дар хумори туам.
Аз паси пардаҳои боронӣ,
Рух намо, рух, ки хостгори туам.
Ҳар саҳар бо хаёли чехраи ту,
Дида дӯзам ба офтоби шимол.
Чун хати нурҳои тобонат,
Гарчи кам нест дар китоби шимол...
Ҳама ҷо мебарам хаёлатро,
Чустуҷӯ мекунам висолатро.

Бош ҷовид, Модари маҳбуб,
Офтоб, офтоби мулки ҷануб! [4, с. 77].

Интихоби мавзӯ, дар эҷодиёти Мастон Шералӣ ба як навъи зебоинигарӣ ва зебоишиносӣ табдил мегардад, ки бар ҳама дидаву шундаҳояш метавонад манзараҳо ва тасвирҳои ҷолибе офарад, чунон ки қариб дар ҳама руҳдоду пешомадҳои зиндагӣ ва рӯзгор бо назари тасвирифар менигарад ва ба шоистагӣ аз ҳунари волои эҷодии худ, вобаста ба мавзӯ, мазмун меофарад. Бо ин иқдом саъйи пайваста бар он дорад, ки мавзуи интихобнамуда ва ба корбурдаш мутобиқ ба матлаби хонандагонаш болои кор ояд.

Шеър дар боло зикргардида маҳсули ёдоварӣ дар соҳили баҳри Балтик эҷод гардида, ҳамчунон дар зимни ин сафари хеш, аз ин макон тӯшаи дигаре низ ба армуғон овардааст, ки ин шеър “Ёд” номгузорӣ шуда ва бо як ҳаяҷон ва эҳсосоти шоирона ва ошиқона, ки дар тамошои манзараи зебои баҳр, хангоми мушоҳидоташ бар “мавҷҳо”, ки ба “асп” ва одамон ба “асптозон” ташбеҳ шудаанд, мавзуи пурандешаву ҳассоси ҳаёлии ўро бор додааст, ҳамчунон самимиву роҳатафзо болои кор омадааст. Чунон ки мегӯяд:

Дар бари регзори домани баҳр,
Ин саҳар аз ҳама канорам ман.
Сайди андешаам, намедонам,
Ки ба сар чӣ ҳаёл дорам ман.
Ҳама бар мавҷи асп гашта савор,
Асптозӣ кунанд шодона.
Мавҷҳо чун бино қад афрозанд,
Боз як он шаванд вайрона.
Як тараф баҳри пирро бинӣ,
Як тараф бозии ҷавониро,
Бар сари мавҷ бингарӣ аз дур,
Чун кулаҳ тоқа бодбонеро...
Хестам, доштам зи домани баҳр,
Баҳр доман кашид аз дастам.
Бар сари лойтӯдаи регин,
Мисли кӯдак ба бозӣ биншастам... [4, с. 75].

Дар баробари ин, Мастон Шералӣ, ҳамчунон ба ҷанбаҳои лирикӣ, иҷтимоӣ, ватанпарварона, инчунин мафҳуми сиёсиву фарҳангии мавзӯ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, ашъорашро бо равониву асослсту салосати маънавӣ, қобили қабули назар ва мувофиқи таби хонандаи хеш меофарад. Ин бар он далолат мекунад, ки шоир дар шиноخت ва интихоби мавзӯ назари фарогир дошта, диди тасвиршиноси хонандашро низ собитқадамона истиқбол мегарад ва дар зимни болои кор овардани мазмун, доираи мавзӯро аз ҳар ҷиҳат ба вусъат мавриди истифода қарор медиҳад.

Дар робита ба мавзуи лирикаӣ ошиқонаи ў метавон аз тасвирҳои зебо ва гилояҳои ҳиссӣ ёдовар шуд, ки молмомол бар ормонҳои ҷавонӣ ва шоириву шоиронаи ў дар офариниши тасвири шеър хеле муассир ба қор рафтаанд. Чунин иддаоро метавон дар шеъри “Кист он хушбахт?” ба мушоҳида гирифт, ки фармудааст:

Нағз медонам, ки танҳо нестӣ,
Як ҷаҳон дил ҳар нафас ҳамроҳи туст.
Ҳар кучо дар маҳфили дилдодагон,
Шамъи маҳфил орази ту, моҳи туст...
Нестӣ танҳо, ту танҳо нестӣ,
Чашми дилҳо ҳар қадам ҳамроҳи туст.
Дар замин дилдодагон, дар осмон,
Моҳ ҳам ошиқ ба рӯи моҳи туст...
Мениҳӣ сарро ба ними болишат,
Соҳиби он ними ҳамчун тахт кист?
Кист он теги дусад ҷони ҷавон?

Кист он хушбахт? Он хушбахт кист? [5,с.310].

Дар иртибот, ҳамчунин метавон ба паҳлуҳои мундариҷавии мавзуоти гуногунҷанба дар ашъори ӯ таваҷҷуҳ кард, ки дар ҳама навъҳои шеърӣ, аз ҷумла дар шеъри суннатӣ, аз қабилӣ навъҳои ғазалу рубой, қасидаву достон, марсияву шеъри озод ва дигар жанрҳои анъанавии манзум, возеҳу равшан ба қор рафта ва баёнгари истеъдоди волои шоир дар қоркарди мавзуи интихобнамудааш гардидаанд. Чунон ки дар ин дубайтӣ ба тавсифи мавзуи ишқ меситояд:

Яке дар ишқ дунёи дигар ёфт,
Яке аз лаззати дунё хабар ёфт!
Яке дар сина хуршеди саҳар ёфт,
Яке з-ин ҷода танҳо чашми тар ёфт! [4,с.110].

Мастон Шералӣ дар ашъоре, ки бештар ба мавзӯҳои лирикии ишқӣ ва иҷтимоӣ бахшидааст, таваҷҷуҳи хос зоҳир карда, дар натиҷа бо назари ифодагари тасвирҳои ҷолибу ҷозиб комёб гардидааст. Ӯ, ба маъноӣ том, шоири замони худ ва ҳамнавоӣ муҳит ва ҳамдаму ёрони аҳли фаҳм аст. Шеъраш, низ таҷассумгари мавзӯҳои зикргардида буда, ӯро дар баробари бехтарин шоирони давра муаррифӣ кардааст.

Ба ҳамин монанд, шоир дар мавзуи ишқу самимияти ошиқона сурудаҳои фаровон дорад, ки ҳар шеър дар алоҳидагӣ ба ҷанбаҳои мухталифи бахшида ба ин мазмун болои қор омадаанд, вале ба ҳар навъ тараннумгари зебоиҳову фасоҳату малоҳат ва саршор бар ҷаззобияти каломӣ ошиқона мебошанд. Ин таассуротро метавонем аз шеъри “Ишқ” бархурдор бошем, ки дар он шоир бо лутфи сухан меғӯяд:

Дехкони гули баҳор ишқ аст,
Туғёни дили қарор ишқ аст.
Чашми дили интизор ишқ аст,
Боғу чамани ҳазор ишқ аст.
Ишқ аст шарори хонаи дил,
Ишқ аст мадори шонаи дил.
То ишқ ниҳон бувад ба сина,
Олам шунавад таронаи дил.
Бе ишқ маҳи само ниҳон буд,
Дунё кару кӯру безабон буд.
Аз рӯзи азал ба дасти ёрон,
Ишқ оинадори ошиқон буд...[5,с.247].

Шоири шаҳири тоҷик Бозор Собир, ки аслан ба монанди Хоқонии Шервонӣ бар шоирии ҳеш ифтихорманд буд ва кам қасонеро дар шоирӣ ба ҷуз худаш эътироф мекард, дар нигоштае таҳти унвони “Рафиқи нимароҳ” бори аввал хондам, ки аз Мастон Шералӣ, ки дар асл арзандаи чунин тавсифот аст, бо таваҷҷуҳ ба рӯзгори даврони донишҷӯӣ ва хотироти ҳаёти бигзашта ба эҳтиром ёд карда ва менависад, ки: “Дар зумраи мо Мастон шоире буд, ки ғайр аз шеър ҳеч чизи дигарро ҷиддӣ намегирифт. Ғайр аз мавзуи шеър, дар мавзуи дигаре суҳбат намекард...” [1,с.46]. -ва, барҳақ, чунин ҳам будааст.

Дар ҳама ҳолат ӯ мавзуи шеърро дар назми худ боло мегузошт, зеро дар каломӣ манзум ва шеър заминаи ҳикмату андарз ва саводи маънавии мардумро баҳо мекард. Мавзуи шеър ва шоир дар ашъори ӯ, дар баробари дигар мавзӯҳо аз ин лиҳоз бештар тараннум шудааст, ки эҳсосоти ботиниву таҳайюлии ҳешро бо шеър оро дода буд ва бо ин далел манзарае, ки дар шеъри ба мавзуи Темури ланг ва шоир, бо номи “Шоҳ ва шоир” эҷод шудааст, назаррас мебошад:

Сарфиканда, бесалому бекалом,
Булбуле аз ҳалқаи доме гузашт.
Шеър дар дил, бо ҷабини нурбор,
Мисли субҳ аз паҳлуи шоме гузашт.
-Кистӣ?! -фарёд зад мири ғзаб,
-Бар манорон бигзарӣ бе эътибор?!

-Шоирам, болотар аз ин бурчҳо,
Дар бағал дорам зи шеъри обдор! [3,с.338].

Мастон Шералӣ, ба ҳар шеъраш, ки назар афканем, бармеояд, ки дар робита ба вусъати мавзуъ назари шоиста, андешаи расо, дилбастагии хос ва дар коркарди мавзуъ низ дасти расо дорад. Комёбӣ бар чунин рисолат аст, ки эҷодиёти ин шоир молмомол бар мавзуъҳои мухталифанд ва дар дидгоҳи хонанда мавқеъи чашмрас доранд.

Барои ӯ интихоби жанру маънӣ, вобастагии мудом ба мавзуи интихобнамудааш доранд ва саъйу талошаш низ бар оро додани мавзуъ бар ин асос аст, ки хонандаи ашъорашро бар асари таассуроти бардоштнамудааш бар мавзуъ комгор бинад. Дар робита бар чунин таассурот аст, ки ҳамбастагии инсоният ва ҳамчавҳарии аносиру мавҷудоти оламро дар ҳамсозиву ҳамнавой эътироф мекунад ва дар шеъри “Андарзҳо” бо иртибот ба шеваи дӯстӣ, ки мавзуи ҳамешагии адабиёт ба шумор меравад, ба таъкид мегӯяд:

Инсон ба ҳукми оҳан аст, оҳан ба оҳане,
Ҳар рӯз то намерасад, сайқал намебарад.
Ҳар рӯз то намерасад, бесоку бечилост,
Онро касе ба ҷониби манқал намебарад...
То одам асту оламе, одам ба одам аст,
Одам барои одаму олам барои худ.
То зиндаед, дасти ҳам гиред дар ҳаёт,
Оғаҳ кунед оламеро аз садои худ... [3,с.293].

Бо тавачҷуҳ бар мавзуъҳои интихобнамудаи Мастон Шералӣ, ки дар ҳар боб бешумор сурудааст, метавонем мисолҳои фаровон дошта бошем ва ба ҳадде, ки ҷавобгуи мавзуи дар ҳар жанри муносиб эҷоднамудааш бошад ва хонанда тавонад, ки бар асари бархурдорӣ дар шеъри ӯ, ба умқи маънӣ фурӯ равад ва дар шинохти маъниву мазмун, дар мавзуи интихобкардаи шоир комёб гардад.

Албатта, ҳар хонанда дар зимни мутолиаи ашъори гуногунмавзуи ин шоир, метавонад таҷассуми ормонҳои ӯро дар худ дарёбад. Бар ин аст, ки мавзуи ғоявӣ ва мундариҷаи ашъори Мастон Шералӣ бештар бар асари воқеоти дидаву офаридаи шоир болои кор омада, дар заминаи масоиле бардошт шудаанд, ки бар мушоҳидаҳои шоиронаи ӯ ҳампайвандӣ доранд ва мавриди эҷоди ӯ қарор гирифтаанд. Аз ин лиҳоз месазад ба мавзуи шеъри иҷтимоии ӯ низ тавачҷуҳ кард, ки як навъ мазмуни тарғибгарона ба дӯстиву ғамгусорӣ, инчунин самимияти ҷовидонаи инсонӣ дорад. Чунон ки дар банди зерини шеъри “Ҳукми таърих” ба мушоҳида мерасад:

Чархи айём ба майли дили бадкор нагашт...
Зиндагӣ оинаи неку бади бисёр аст!
Халқ дар чашми дили ҷумлаи соҳибназарон,
Ҳама, бо ҳамдигарӣ, ғам чу расад, ғамхор аст! [3,с.326].

Мастон Шералӣ, дар баробари тавачҷуҳ бар мавзуъҳои интихобнамудааш, бештар барои ҷой додани маъниҳои матлуб ва мавриди назар талош меварзад ва баҳри хубтар тасвир намудани ҷанбаҳои назарраси он, ҷиҳати пуробуранг кардани тасвир, бо коргирӣ бар абзорҳои бадеият, ки онро хубтару рангинтар ба завқи хонанда матраҳ мегардонанд, замина муҳайё мекунад.

Ӯ шоири сарехназар аст ва дар зимни бо сароҳат рӯнамо кардани мавзуъ, мекушад, ки худро ба маҳдудиятҳои зеҳнӣ андармон нагардонад ва ҳангоми эҷоди шеър дар манзари дид бар маънӣ ва мазмун кор мегирад, то тавонад дар офаридани тасвирҳои дорои хусусиятҳои мавзӯӣ тавфиқ ёбад.

Бо тавачҷуҳ, дар ин маъно тамсил месозад, ба ҳадде ки гоҳе мурғакеро забон мебахшад ва гоҳе аз номи “гунчишк”-е ба “ҷӯча”-ҳои он сабақи зиндагӣ ва хушдор меомӯзад. Чунон ки мехонем:

Гунчишк ба шоҳае нишаста,
Меғуфт ба ҷӯчабаччаҳояш:
-Аз зоҳири одамӣ натарсед,

Тарсед зи ботини ниҳонаш!
Ҳар гоҳ, ки бесадо шавад ҳам,
Ў санг гирифтанист, донед!
З-он пеш, ки ҳам шавад ба як бор,
Парвоз кунед, то тавонед!.. [5,с.276].

Мухталиф ва гуногун будани мавзуҳои интихобнамудаи Мастон Шералӣ ва ҷанбаҳои маънавии онҳо, аз ҳар ҷиҳат бо мантиқ созгор буда, ҳусну кубҳи шеъри шоирро боз ҳам ҷолибу ҷозиб гардониданд, ки ин тарзи шакл додани мавзӯ дар шеър ба ғановати маънавий дар эҷодиёти ӯ афзунӣ бахшидаанд.

Бояд қайд кард, ки доманаи андешаву назари шоир дар интихоб ва коркарди мавзӯ вусъатбор аст ва дар ин замина талош меварзад, ки тасвирҳои зебою назаррабо дар шеъраш афзун бошанд. Дар робита, бештар бо истифода аз воситаҳои бадеӣ ва корбурди санъатҳои шеърсоз, мавзуи шеърро ҷозиб месозад ва бо рӯнамо гардонидани тасвири тозаву ҷолиб онро манзури хонанда мегардонад.

Ў ба мавзуҳои мухталиф, аз ҷумла Модар, Ватан, ҷавонмардӣ, саҳопешагӣ, садоқату вафодорӣ, ишқи поку муҳаббати беолоиши инсонӣ, ҳуввияти миллӣ, ватандориву дилбастагӣ ба марзу буми он, эҳтироми муқаддасот ва дигар арзишҳои миллӣ, васфи манзараҳои табиати зебои диёр, рӯзгору зиндагонӣ ва тарзи ҳаёти мардуми деҳа, диду боздидҳо аз роҳи сафар, таассурот аз воҳӯриҳо бо дӯстону ҳамдилонашро ба мавзуҳои асосӣ табдил дода, ин ҳамаро бо таассуроти баланди шоирона мавриди тасвир қарор медиҳад. Барои мисол, дар ин китъа, ки дар шеъри “Роҳи Ватан” тасвири самимияту садоқатро дар эҳсоси одам бедор мекунад, назар меафканем:

Меҳрубонӣ мерасад моро зи даргоҳи Ватан,
Ҷонфишониҳо зи мо бодо ба огоҳи Ватан!
Роҳҳои кишвари мо, сатрҳои шеъри мост,
Ҷамъ то орем, афтодем дар роҳи Ватан! [3,с.324].

Доманаи андешаву назари Мастон Шералӣ дар интихоби мавзӯ ва офаридани шеъри асил фарроҳ буда, ӯ бо доштани саликаи баланди шоирӣ ҳаводорони каломашро бештар бо ин роҳ ба шинохти мавзӯ ва мазмуни ашъораш ҷалб мекунад.

Ў, мавзуи интихобнамуда дар ашъори худро бо дарку ҳиссиёти ҳадафмандона мавриди истифода қарор медиҳад. Бар ин асос аст, ки адиби шинохтаи тоҷик Алӣ Бобочон дар мақолаи “Ганҷи Зериҳисор” бо ёдоварӣ аз истеъдоди волои шеърофарии ин шоир қайд мекунад, ки: “Воқеан, Мастон Шералӣ шоири ҳассоси навапардоз ва сухантирози руҳнавоз буд. Дар мағз-мағзи шеърҳои орзуо омоли инсонӣ тараннум меёфтанд, аз мутолиаи онҳо нақшҳои ҷаззоб ва манзараҳои рангини табиати зиндагӣ ба ҷилва меоманданд”. [1,с.123].

Бо тавачҷуҳ бар мавзуи “манзараҳои рангини табиати зиндагӣ”, ки дар боло зикр гардид, месозад ба шеъри “Рӯди кӯҳӣ” назар кард, ки молмомол бар тасвирҳои муқоисашаванда болои қор омада, бо оро бахшидани тасаввури хонанда мазмуни хос ёфтааст:

Дар бари гоҳвори кӯҳсор,
Шӯх, монанди тифли навзод аст.
Ман чӣ донам? Чаро ба зодани худ,
Ин қадар беқарор афтадаст?!
Ё ки дар тангно бишуд дилгир,
Дар таманнои вусъатобод аст?
Ё чу ҳар кӯҳнишин, ин хислат,
Худи модар – табиаташ додаст?! [3,с.327].

Маврид ба таъкид аст, ки Мастон Шералӣ дар интихоби мавзӯ аз шоирони муваффақ ва нозукхаёлу соҳибназар буда, дар мавриди мазмуноӣ ва маънипероӣ дар шеъри асилаш беш аз пеш иқдом кардааст ва каломӣ барҷову тасвирҳои рангинаш таҷассумгари ҳунари волои ӯ мебошанд.

Бо таваҷҷуҳ бар мундариҷаи ашъораш, метавон ба ҷанбаҳои гуногуни мавзӯҳои ба қор гирифтааш дар саросари ашъораш ошно гардид, чунон ки дар ин нигошта ба камтарин шеваи онҳо таваҷҷуҳ намудем ва ба мавзӯҳои шеърӣ ӯ аз наздик ошно шудем.

Ошноии бештар ба шинохти мавзӯҳои гуногунҷанба, ки дар ашъори Мастон Шералӣ ба ғоят зиёд мебошанд, месазад, ки бо баррасиҳои илмӣ аз ҷониби адабиётшиносон омӯхта ва дар як рисолаи фарогир болои қор оварда шаванд.

Муқарриз: д.и.ф. Олимӣ Х.

Адабиёт:

1. Ғазали Офтоб (маҷмуаи хотираҳо). Душанбе, «Сарпараст»-2005. -158 с.
2. Доро Начот. Фарҳанги Доро. Ҷ. 1. Душанбе-2021. -658 с.
3. Мастон Шералӣ. Ихлос. Душанбе, «Ирфон»-1985. -384 с.
4. Мастон Шералӣ. Раҳтӯша. Душанбе, «Ирфон» 1977. -144 с.
5. Мастон Шералӣ. Мунтахаби ашъор. – Душанбе, Адиб: 2015. -320 с.
6. Раҳим Мусулмониёни Қубодиёни. Назарияи адабиёт. Душанбе, ҚДММ «Торус»-2025. -540 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. Москва. «Советская энциклопедия»-1969. -952 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. Душанбе-2008. -954 с.
9. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 4. Душанбе-1983. -640 с.

ҶАНБАҲОИ МАВЗУИИ АШЪОРИ МАСТОН ШЕРАЛӢ

Дар мақола оид ба ҷанбаҳои мавзуии шоири рангинхаёл Мастон Шералӣ сухан меравад. Доираи мавзӯҳои эҷодии ӯ гуногунҷанба ва пурмаъниву ғановатбор мебошанд. Ӯ, чунон ки бармеояд, дар ҳама навъҳои шеърӣ, баҳусус жанрҳои суннатӣ, ҷаҳорпора, инчунин шеърӣ озод низ, саликаи шеърҳои хешро санҷида ва доираи мавзӯҳои интихобнамудаашро ба фароҳо вуҷат бахшида, аз шеър то шеърӣ дигар пуртароват ва бештар таъсиргузор кардааст.

Мастон Шералӣ дар интихоби мавзӯ, ҳануз аз нахустин иқдоми хеш дар арсаи адабиёт, нуктасанҷона қадам мемонд ва чунон ки маълум мегардад, ба ин васила, бо истифода аз истеъдоди воло ва саликаи хунари офарандагии хеш дар заминаи шеърӣ расо ва асил, хонандаи тоҷикро тавонист, ки ба мавзӯҳои гуногунмухтаво ва дорой мундариҷаи ғоявии фарогир бештар ошно гардонад. Дар баробари таваҷҷуҳ бар мавзӯҳои интихобнамудааш, бештар барои ҷой додани маъниҳои матлуб ва мавриди назар талош меварзад ва баҳри хубтар тасвир намудани ҷанбаҳои назарраси он, ҷиҳати пурбуранг кардани тасвир, бо қорғирӣ бар абзорҳои бадеият, ки онро хубтару рангинтар ба завқи хонанда матраҳ мегардонанд, замина муҳайё мекунад.

***Калидвожаҳо:** Мастон Шералӣ, шоир, мавзӯ, шеър, маврид, назар, қорбурд, мундариҷа, жанр, Ватан, модар.*

ТЕМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТИХОТВОРЕНИЙ МАСТОНА ШЕРАЛИ

В статье рассматриваются тематические аспекты творчества колоритного поэта Мастана Шерали. Диапазон его творческих тем разнообразен, значим и приятен. Как оказалось, он опробовал свой поэтический стиль во всех видах поэзии, особенно в традиционных жанрах, четверостишиях, а также в свободном стихе, и расширил круг выбранных им тем, сделав каждое стихотворение более свежим и влиятельным.

Мастон Шерали с первых шагов на литературном поприще тщательно подходил к выбору тем и, как оказалось, используя свой большой талант и художественное чутье на основе ясной и самобытной поэзии, сумел познакомить таджикского читателя с разнообразными темами, имеющими всеобъемлющее идейное содержание. Сосредоточившись на выбранных темах, он также стремится передать желаемые и актуальные смыслы и закладывает основу для лучшего изображения ее существенных аспектов, чтобы обогатить изображение, используя художественные средства, которые делают его лучше и красочнее для вкуса читателя.

***Ключевые слова:** Мастон Шерали, поэт, тема, стихотворение, ситуация, точка зрения, употребление, содержание, жанр, Родина, мать.*

THEMATIC ASPECTS OF MASTON SHERALI'S POEMS

The article discusses the thematic aspects of the works of the colorful poet Maston Sherali. The range of his creative themes is diverse, meaningful and enjoyable. As it turned out, he tried his poetic style in all types of poetry, especially in traditional genres, quatrains, as well as in free verse, and expanded the range of his chosen themes, making each poem fresher and more influential.

Maston Sherali, from his first steps in the literary field, carefully approached the choice of themes and, as it turned out, using his great talent and artistic flair based on clear and original poetry, managed to introduce the Tajik reader to a variety of themes that have a comprehensive ideological content. Focusing on the chosen themes, he also strives to convey the desired and relevant meanings and lays the foundation for a better depiction of its essential aspects in order to enrich the image using artistic means that make it better and more colorful for the reader's taste.

Keywords: *Maston Sherali, poet, theme, poem, reason, point of view, usage, content, genre, Motherland, mother.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Салими Хатлонӣ - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 883001154*

Ифтихори Амонқул – *Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯии кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 937592585*

Сведения об авторах: *Салими Хатлони – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 883001154*

Ифтихори Амонқул – *Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, соискатель кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Телефон: 937592585*

Information about the authors: *Salimi Khatloni – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 883001154.*

Iftikhori Amonqul – *Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant for the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev str. Phone: 937592585*

Афсона, яке аз жанрҳои маъмули адабиёти гуфторӣ ба шумор меравад, ки дар он маҳсули ҳаёлотӣ оммаи халқ инъикос меёбад. Инсоният дар ҳамаи замонҳо дар радифии жанрҳои дигар жанри афсонаро бо мақсадҳои тарбиявӣ истифода кардаанд ва мекунад. Ҳамаи жанрҳои эҷодӣ даҳанакии халқ, аз он ҷумла, афсона дар роҳи ташаккули ахлоқу одоб, фикру андеша ва ҷаҳонбинии насли наврасу ҷавон нақши муҳим доранд.

Дар ҳақиқат, ҳар гуна фикру ҳаёлот ва орзуи умедҳои инсонӣ, пеш аз он ки амалӣ гарданд, дар эҷодӣ даҳанакии халқ, аз ҷумла, дар афсона инъикос меёбад. Аз ин рӯ, афсона ҳамеша ва дар ҳама давраҳо дар ҳаёти маънавии халқ мавқеи бағоят калонро ишғол намуда омадааст.

Қаҳрамонони афсонавӣ, қаҳрамонони зиндагӣ, қаҳрамонони майдони мубориза барои бахту саодати умум мебошанд. Ин аст, ки инсон фақат бо нишон додани қорнамоиҳои қаҳрамонон хотирҷамъ нашоуда, балки дар бораи қисмати онҳо, роҳҳо ва воситаҳои ба ғалаба расонидани онҳо фикр карда, дар ҳар як мубориза баробари қаҳрамонҳо иштирок менамояд, дар қори ба даст овардани бахту саодат ва зиндагонии хушу хурсандона ғайбона иштирок намуда, чигунагии онро пешакӣ фикр мекунад. “Дар афсона пеш аз ҳама он чи ки ҳаёлан бофта мешавад, яъне он қобилияти ҳайратангези афкори мо, ки ба истикболи дур парвоз мекунад, ибратомӯз аст” [6, с. 86.] – қайд намудааст, нависандаи рус М. Горкий.

Дар афсонаҳо тафаккури бадеии халқ бо тамоми назокат ва рангорангиаш ба ҷилва меояд. Ҳамин тавр, дар байни тамоми халқҳои рӯи олам оид ба ҳар як соҳаи зиндагӣ афсонаҳои бисёре маъмуланд. Ҳар як афсона дорои мавзӯ, мундариҷа ва хусусияти хоси худ буда, як навъ мақсади муайяни ҷамъиятиро ифода менамояд.

Афсонаҳоро аз ҷиҳати мавзӯ ва тарзи ифодашон ба хелҳо ҷудо мекунад, ки муҳимтаринашон афсонаҳои сеҳрнок, афсонаҳои ҳаёти-маишӣ ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот мебошанд. Фолклоршинос Р. Раҳмонӣ тақсими афсонаҳоро ба академик Р. Амонов рабт дода, чунин қайд намудааст: “Бори аввал Р. Амонов афсонаҳои тоҷикиро дар китоби худ “Очерки эҷодӣ даҳанакии Кӯлоб” дар асоси маводи як минтақа ба гурӯҳҳои “афсонаҳо дар бораи ҳайвонот”, “афсонаҳои сеҳрангез”, “афсонаҳои воқеа-маишӣ” тақсим кардааст” [9, с. 87].

Яке аз навъҳои муҳими афсона, ки хеле маъмул аст, афсонаҳои сеҳромез мебошад, ки ин як гурӯҳи ниҳоят бузург, ҷолиб ва дорои маншаи таърихӣ дуру дароз мебошад. Муҳаққиқони тоҷик ин навъи афсонаро ба таври гуногун ном мебаранд. Масалан, Н. Маъсумӣ истилоҳи “афсонаҳои тилисмӣ-мӯҷизавӣ” [8], В. Асрорӣ ва Р. Амонов “афсонаҳои сеҳрангез” [3] ва Р. Раҳмонӣ “афсонаҳои сеҳромез” [9]-ро ба қор бурдаанд, ки ба андешаи мо ҳамаи ин истилоҳҳо ба мақсад мувофиқ аст. Аммо истилоҳи фолклоршинос Р. Раҳмонӣ муносибтар мебошад, зеро ин гуна афсонаҳо бо сеҳр даромезишанд, яъне масъалаҳои дар афсонаҳои сеҳромез инъикосшаванда, дар робита бо сеҳру афсуну ҷоду ҳал мешаванд. Аз ин рӯ, истилоҳи афсонаҳои сеҳромез ба чунин навъи афсона мувофиқ аст.

Афсонаҳои сеҳромез дар замоне эҷод гардидаанд, ки одамизод ба сабаби кам будани собиқаи зиндагӣ ва паст будани дараҷаи донишу ҷаҳонбинияш ҳанӯз омилҳои ба вучуд омадани ҳодисаҳои гуногуни табиат ва ҷамъиятро дуруст дарк карда наметавонист, яъне фаҳмида наметавонист, ки ҳар як ҳодисаи олами беруна чӣ қонуният дорад. Ақида ва нуқтаи назаре, ки одамони қадим дар бораи ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият доштанд, ҳама ҳаёли ва ғайритабиӣ буданд. Онҳо ба қувваҳои бофтаю аз ақл берун бовар мекарданд ва ба вучуд омадани тамоми ҳодисаи табиату ҷамъиятро ба ҳамин қувваҳо нисбат мебуданд. Тасаввуроти онҳо дар бораи бартараф намудани душвориҳои зиндагӣ, ҳаёти осудаю ором, ғаму андӯх ва сарнавишти инсон низ бофтаю ҳаёли буданд. Бинобар ин, дар афсонаҳои сеҳромез тасвири ҳодисаҳои бофтаю ҳаёли ва аз ҳақиқати воқеаи дур ҷойгоҳи устуворе дорад.

Ин гуна тасвирҳо дар тамоми амалиёти қаҳрамони афсонаҳои сеҳромез эҳсос мегарданд. “...афсонаҳои сеҳромези тоҷикӣ, ки дар онҳо оид ба ҳодисаҳои ғайриоддӣ, махлуқҳои асотирӣ, ашӯи сеҳрнок сухан меравад, маҳсули тахайюли одамони қадим мебошанд” [11, с.133].

Хусусияти хоси афсонаҳои сеҳромез кор фармудани муболиғаҳои игроқ ва унсурҳои гуногуни ҳаёли мебошад. “Хусусияти асосии афсонаҳои сеҳромез аз он иборат аст, ки дар онҳо сюжети асар нисбати навъҳои дигари афсонаҳо, аз ҷиҳати доираи фаъолияти замон, макон ва тахайюлу тафаккур, хеле густурда аст” [10, с.273]. Ин афсонаҳо инсонро ба дунёи рангини ғайриҷашмдошт мебаранд ва ўро бо воқеа, ҳодиса ва махлуқоти гуногуни ҳаёли рӯ ба рӯ менамоянд, ки дар намудҳои дигари афсонаҳо мо инро ба тарзи дигар мебинем.

Фолклоршинос Равшан Раҳмонӣ қайд намудааст, ки то ҳол афсонаҳои сеҳромез ба таври муфассал аз тарафи фолклоршиносон омӯхта нашудааст: “... афсонаҳои сеҳромез ба таври муфассал, бо ҷузъиёт, дар асоси қонунҳо ва равишҳои илмӣ афсонашиносии ҷаҳон омӯхта нашудааст. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки ҳудуди афсонаҳои сеҳромезро муҳаққиқони тоҷик пурра муайян накардаанд. Ҳатто маҷмуаи комили илмии афсонаҳои сеҳромезӣ тоҷикӣ, бо лаҳча ва вариантҳои, то ҳол ба нашр нарасидааст” [9, с.275].

Фолклор ва адабиёт ду ҷузъи аз ҳам ҷудонашаванда буда, ташаққули тафаккури бадеии инсонҳоро бозтоб менамоянд ва ҳамеша дар алоқамандии ҳамдигар рушду нумуъ ёфта, дар ҳамин пайваستاгӣ шаклан мукамал мегарданд. Афсонаҳои сеҳромез дар осори адибон низ хеле барҷаста ба назар мерасанд. Бахусус, дар адабиёти муосири тоҷик афсонаҳои сеҳромез дар насри адибон зиёд вомехӯранд. Аз ҷумла, устод Садриддин Айнӣ дар “Ёддоштҳо” [1, с. 35]-и худ оиди аҳамияти афсонаҳои халқӣ тавассути ёдовар шудани афсонаҳои Тутапошшо ва таъкиди онҳо дар тарбияи маънавии насли наврас сухан ронда, қудрати муъҷизавию сеҳрофаринии онҳоро таъкид кардааст.

Пажуҳишгарон роҷеъ ба он, ки афсонаҳои сеҳромез аз ҷомеаи ибтидоӣ маншаъ гирифтааст ва нишонаҳоро аз он даврони бостон то ба замони мо овардааст ва ё бо устураҳои робитаи ногустастанӣ доштааст, мубоҳисаҳо кардаанд. Воқеан маншаи афсонаҳои сеҳромез ба рӯзгори ҷомеаи ибтидоӣ мепайвандад. Бо мурури замон дар афсонаҳо аз ҳар даври замон нишонаҳоро мебинем, ки устувории ин нишонаҳо низ марбути воқеа ва ҳодисаҳо мебошанд.

Ба афсонаҳои сеҳромез бо мурури замон жанрҳои дигари насри шифоӣ, ба монандӣ устура, қисса, нақл таъсир дорад. Барои исботи ин гуфтаҳо бояд ду нуктаи муҳимро қайд намуд. Яқум, ҳамаи жанрҳо дар оғоз аз ҳам ҷудо набуданд ва баъдан нокилон ин жанрҳоро аз ҳамдигар ҷудо накардаанд. Дуввум, афсонаҳои сеҳромез гоҳо ба зиндагии воқеӣ наздик шудааст ва дар баъзе маврид қаҳрамонҳо, персонажҳо ва дигар образҳои онҳо ба таври васеъ густариш ёфтааст.

Пайдоиши афсонаҳои сеҳромезро дар миёни мардум муҳаққиқ Г. Ризвоншоева чунин шарҳ додааст: “Дар натиҷаи тараққӣ ёфтани ҷамъияти инсонӣ одамон ҳодисаҳои гирду атроф ва ашӯҳоро зиёдтар эҳсос ва дарк намудаанд. Маҳз, ҳамин иртибот бо ҳодисаҳои гирду атроф ва эҳсоси дарки ашӯ ба мазмуни асотирҳо таъсир расонда, бештари онҳо шаклу мазмуни худро тағйир додаанд ва аз асотир ба афсонаҳои сеҳромез табдил ёфтаанд. Аммо дар бархе аз афсонаҳо матни асотир ҳанӯз ҳам дар ҳамон шакл маҳфуз мондааст” [12, с.5].

Қаҳрамонони афсонаҳои сеҳромез, асосан, махлуқҳои ҳаёли (парӣ, дев, чин ва ғайраҳо) мебошанд. Ин афсонаҳо инсонро ба дунёи рангини ғайриҷашмдошт мебаранд ва ўро бо воқеа, ҳодиса ва махлуқоти гуногуни ҳаёли рӯ ба рӯ менамоянд, ки дар навъи дигари афсонаҳо ба тарзи дигар дида мешаванд. Дар фаъолияти қаҳрамони афсонаҳои сеҳромез, барои ба мақсад расидан, мамониятҳои душворе пеши рӯ меоянд, ки дар натиҷа ёварони афсунгар, ҷодугар ва бо рафторҳои зудамали сеҳромезона, он мушкилиҳо бартараф мегарданд.

Персонажҳои афсонаҳои сеҳромез ба монанди Албастӣ, Дев, Аждаҳо, кампири айёр ва ғайра ҳамеша дар ҷустуҷӯи бадихо ва зидди инсонҳо мебошанд ва ҷолибияти афсонаҳои сеҳрангез дар он аст, ки инсон ҳамеша ҳама гуна қувваи аҳриманиро паси сар мекунад ва ҳамеша некӣ бар бадӣ пирӯз мешавад.

Дар тасаввуроти халқ агар деу ачина душмани ашадии одам ҳисоб ёбад, парӣ, ки афсонаҳо одатан образи онро дар шакли духтари соҳибчамоле нишон медиҳанд, дӯсти одамизод шуморида шудааст. Парӣ дар бисёр мавридҳо ба одам (одатан ба чавоне, ки ба суроғи ӯ мераваду бо ӯ вомехӯрад), ёрӣ мерасонад, роҳ нишон медиҳад ва мушкилоти ӯро осон менамояд. Чизҳои ба одам ёрирасон дар ин гурӯҳи афсонаҳо одатан ба шакли ашӯҳои гуногун ҳам мебароянд. Ба ин муносибат, ба сифати қаҳрамони афсонаҳои сеҳрнок ашӯҳои гуногуни сеҳрангез ҳам амал мекунанд. Аксар вақт амалиёти парӣ ва ашӯҳои сеҳрнок мақсади ягона дошта, ба нафъи инсон равона карда мешавад. Масалан, дар афсонаи сеҳромезӣ “Гуландом” [15, с.315] парӣ ҳамчун дӯсти бовафо ва ёрирасони инсон тасвир ёфтааст. Қаҳрамони асосии афсона Гуландом ном духтари подшоҳ аст, ки дар ҳусну ҷамол ҳамто надорад. Падари Гуландом Азизхон подшоҳии як мамлакати калонро ба уҳда дорад ва солҳои зиёд соҳиби фарзанд намешавад. Дар синни панҷоҳсолагӣ Азизхон соҳиби духтарча мешавад. Ҳанӯз духтарча хурд аст, ки модараш вафот мекунад ва тарбияи Гуландом танҳо ба зиммаи падар меафтад. Чун Азизхон дигар ворис надошт, духтарашро дар синни 20 солагӣ ба тахти подшоҳи мешинонад ва пас аз як сол вафот мекунад. Гуландом дар баробари соҳибҷамол будан, инчунин донишу ақли расо дошт ва ҳамчун подшоҳи одил шинохта шуда буд. Ҳамин гуна Гуландом бо шоҳзодаи Яман оила барпо мекунад ва ба ӯ шартҳои тоқатфарсо мегузорад. Шоҳзодаи Яман ҳамаи шартҳоро бо ранҷу азоб паси сар мекунад. Хулоса дӯстони Гуландом парӣҳо буданд, ки ба ӯ дар ҳама ҳолат ёрӣ медоданд, махсусан, барои хушбахтии Гуландому шоҳзодаи Яман парӣҳо тамомими хоҳишҳои Гуландомро бе чуну чаро иҷро мекарданд. Маҳз ба туфайли ёрии парӣҳо Гуландом ба орзую умеди худ мерасад.

Дар ин афсона, қатъи назар аз ҳаёли ва дур аз ҳаёт будани он, низ орзую умеди инсон оид ба озодӣ ва бахту содат ифода ёфтааст ва ин афсона дар ҳаёти маънавии халқ нақши муҳимро мебозад. Дар афсонаи сеҳромези “Гуландом” нақши тахайюл бармало ба чашм мерасад, ки воқеа, персонаж, чизҳои сеҳромез ва ғайраҳо дар муҳити ғайриодӣ қарор доранд. Дар аксари мавридҳо тахайюл бо пайванди орзуҳои ширину рангин бо зиндагӣ дар иртиботи ногузастанӣ қарор мегирад. Ҳамин орзуҳо бо мурури замон тавре ки мушоҳида менамоем, амалӣ мегарданд.

Дар афсонаҳои сеҳромез ҳар мотив дигареро пурра месозад. Воқеан мотиви аввал боиси пайдоиши мотиви дигарӣ мешавад ва барои тасвири асли воқеа ёрӣ мерасонад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки ҳудуди афсонаҳои сеҳромезро фолклоршиносони тоҷик пурра муайян накардаанд. Ҳатто маҷмуаи комили илмии афсонаҳои сеҳромези тоҷикӣ, бо лаҳча ва вариантҳои, то ба имрӯз ғайр аз китоби Г. Ризвоншоева “Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон” ба нашр нарасидааст. Пажухандагони тоҷик то ҳол муайян накардаанд, ки чи тӯдоде аз ин навъи афсонаҳо сабт шуда ва ҳудуди густариши онҳо то кучост. Аз ин рӯ, ҳангоми наشري маҷмуаҳои ин афсонаҳо ба навъҳои дигар омезиш медиҳанд.

Мазмуни афсонаҳои сеҳромез гуногун ва печида аст. Онҳо сюжет ва мавзӯҳои рангорангро дар бар гирифтаанд. Дар афсонаи “Зарқоқулу Маҳпешонӣ”[15], мо рӯзгори талхи писар ва духтари шоҳро мебинем, ки ба воситаи кумакҳои сеҳру чоду онҳо ҳамаи мушкилоти пешомадаро бартараф менамоянд. Дар афсонаи “Салимпашлавон”[14] қаҳрамон бо дуд кардани мӯй, пар, мӯйлаб ё пашми бадани махлуқоте ба мисли муш, мурча, дев, асп ва ғайра ба мақсад мерасад. Ё дар афсонаи дигар “Аҳмад Давлат”[15] кордҳои сеҳромезро аз дасти зани хиёнаткори нодон, сағу гурбаи вафодор дубора ба соҳибаш бармегардонад. Афсонаи машҳури “Гови зард” («Сагирадухтар», «Духтари угай», «Модари угай», «Гови кабуд») [15] ҳоло ҳам дар байни мардум роиҷ аст, ки дар он азиат додани модарандар нисбат ба духтари угай тасвир ёфтааст, ки барои ба мурод расидани қаҳрамони афсона сеҳру чоду нақши асосиро дорост.

Муҳаққиқ Г. Ризвоншоева дар китобаш қайд намудааст, ки чавҳари аслии афсонаҳои сеҳромез сеҳр аст ва қаҳрамонони чунин афсонаҳо аслан махлуқоти хориқуллодда ҳастанд ва чун сеҳру чоду дар чунин афсонаҳо мавқеи аслиро ишғол мекунанд, ин гуна афсонаҳо хоҳу ноҳӯ чанбаи фантастӣ мегарданд ва умдатан саршор аз тасвирҳои муболиғаомезу мутантан

ва ҳодисоти печдарпече дар гирди қахрамононашон ҳастанд. Афсонаҳои сеҳромез бунёди ҳаёти дошта бошанд ҳам, қору пайкори қахрамонон ва персонажҳо аслан дар ҳолатҳои ғайриоддӣ рух медиҳанд.

Ҳамин тавр, афсонаҳои сеҳромез яке аз маъмултарин, қадимтарин ва густурдатарини навъи афсона дар фолклори тоҷик ба ҳисоб рафта, аз нигоҳи мазмун, қолаби бадеӣ ва истифодаи усул хеле ҷолиб ва устувор мебошанд. Афсонаҳои сеҳромез инсонро ба дунёи рангини ғайриҷашмдошт мебаранд ва ўро бо воқеа, ҳодиса ва махлуқоти гуногуни ҳаёли рӯ ба рӯ менамоянд.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Шамсов Н.

Адабиёт:

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. – Душанбе, 2009. – 680 с.
2. Амонов, Р. Фолклори диёри Рӯдакӣ / Р. Амонов. – Сталинобод, 1958. – 316 с.
3. Амонов, Р. Очерки эҷодии даҳанакии Кӯлоб / Р. Амонов. – Душанбе: Нашр.дав.тоҷик, 1963. – 346 с.
4. Амонов, Р. Афсонаҳои халқи тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 374 с.
5. Асрорӣ, В. Сухан аз пайвастиҳои фолклор ва адабиёт / В. Асрорӣ // Садои шарқ. – 1968, №12. – С. 105-113.
6. Горкий, М. Собрание сочинений. Т.25 / М. Горкий. – Москва, Наука. – 1976. – С. 86.
7. Кӯчаров, А. Ҳикмате беҳтар аз афсона нест: Порае аз фаёлияти чандинсолаи донишманди шинохта, фолклоршинос мардумшинос, доктори илмҳои филологӣ Равшан Раҳмонӣ / А. Кучаров // Адабиёт ва санъат. – 2016. – 6 октябр.
8. Маъсумӣ, Н. Фолклори тоҷик (Курси конспективӣ барои ғоибхонҳои институти педагогӣ) / Н. Маъсумӣ. Сталинобод, 1952. – 114 с.
9. Раҳмонов, Р. Афсонаҳои мардуми форсизабон дар сабти имрӯз (Масъалаҳои истилоҳ, хусусият, таърих, репертуар, вазъият ва маҳорати афсонагӯён дар асоси пажӯҳиши майдонӣ) (Рисола барои дифоии унвони доктори илмҳои филология) / Р. Раҳмонов. – Душанбе, 1998. – 479 с.
10. Равшан, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. Китоби дарсӣ / Р. Равшан. – Душанбе: “МДМТ”, 2021. – 544 с.
11. Раҳимов, Д., Носирова, Л. Тасвири дев дар боварҳо ва афсонаҳои тоҷикӣ / Д. Раҳимов, Л.Носирова // Суханшиносӣ. – 2015. – №2. – С.132-145.
12. Ризвоншоева, Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон / Г. Ризвоншоева. – Душанбе: Дониш, 2011. – 256 с.
13. Сухарева, О.А. Таджикские сказки / О.А. Сухарева // Дружба народов, 1939, кн.1. – С. 272-273.
14. Салимпашлавон. (Афсонаи мардуми тоҷик). – Душанбе: Адиб, 1991, 119 с.
15. ФД-ФК, к-16, ч-7. Фолклори Кӯлоб (Материалҳои экспедицияи соли 1949-1950). – 1108 с.

ҶОЙГОҲИ АФСОНАҲОИ СЕҲРОМЕЗ ДАР ФОЛКЛОРИ ТОҶИК

Афсонаҳои сеҳромез яке аз навъҳои маъмули фолклорӣ ба ҳисоб рафта, аз нигоҳи мазмун, қолаби бадеӣ ва истифодаи усул хеле ҷолиб ва устувор мебошанд. Афсонаҳои сеҳромез инсонро ба дунёи рангини ғайриҷашмдошт мебаранд ва ўро бо воқеа, ҳодиса ва махлуқоти гуногуни ҳаёли рӯ ба рӯ менамоянд. Мардум аз қадим тавассути эҷоди афсонаҳо орзуи ормонҳои нуҳуфта ва марому мақсадҳои инсонро дар зиндагӣ баён менамуданд.

Афсонаҳои сеҳромез, ки маҳсули ҳаёлотии оммаи халқ мебошад, фикри бои афсонагӯён ва вобаста ба ин, қобилияти ҳайратангези афкори инсониро собит мекунад. Инсоният дар ҳамаи замонҳо дар радиҳои жанрҳои дигар жанри афсонаро бо мақсадҳои тарбиявӣ истифода кардаанд ва мекунад. Ҳамаи жанрҳои эҷодии даҳанакии халқ, аз он ҷумла, афсонаҳои сеҳромез дар роҳи ташаккули ахлоқу одоб, фикру андеша ва ҷаҳонбинии насли наврасу ҷавон нақши муҳим доранд.

Муалифи мақола ба ҳамин ҷиҳати мақола тавваҷҷуҳ зоҳир намуда, нақш ва ҷойгоҳи афсонаҳои сеҳромезро дар фолклори тоҷик муайян карда, мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Калидвожаҳо: фолклор, жанр, мавзӯ, сюжет, афсона, афсонаи сеҳромез, сеҳр, парӣ, дев, аждаҳо.

МЕСТО ВОЛШЕБНЫХ СКАЗОК В ТАДЖИКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Волшебные сказки одни из самых популярных видов фольклора, они очень интересны и устойчивы по своему содержанию, художественному стилю, использованию приемов. Волшебные сказки переносят человека в неожиданный красочный мир и ставят лицом к лицу с событиями, явлениями и различными воображаемыми существами. Люди издавна выражали свои сокровенные мечты и цели в жизни, создавая сказки.

Волшебные сказки, являющиеся продуктом народного воображения, доказывают богатое воображение сказочников и в этом отношении удивительные способности человеческого ума. Человечество использовало и продолжает использовать жанр художественной литературы в образовательных целях по сравнению с другими жанрами. Все жанры фольклора, в том числе волшебные сказки, играют важную роль в формировании нравов и поведения молодого поколения, мышления и мировоззрения.

Автор статьи заинтересовался этим аспектом статьи, определил место и роль волшебных сказок в таджикском фольклоре, изучил их.

Ключевые слова: фольклор, жанр, тема, сюжет, легенда, волшебная сказка, волшебство, фея, демон, дракон.

THE PLACE OF FAIRY TALES IN TAJIK FOLKLORE

Fairy tales are one of the most popular types of folklore, they are very interesting and stable in their content, artistic style, and use of techniques. Fairy tales take a person to an unexpected colorful world and put him face to face with events, phenomena, and various imaginary creatures. People have long expressed their innermost dreams and goals in life by creating fairy tales.

Fairy tales, which are a product of popular imagination, prove the rich imagination of storytellers and, in this regard, the amazing abilities of the human mind. Mankind has used and continues to use the genre of fiction for educational purposes compared to other genres. All genres of folklore, including fairy tales, play an important role in shaping the morals and behavior of the younger generation, thinking, and worldview. The author of the article was interested in this aspect of the article, defined the place and role of fairy tales in Tajik folklore, studied them.

Keywords: *folklore, genre, theme, plot, legend, fairy tale, magic, sorcery, fairy, demon, dragon.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримова Ҳ.* - Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ АМИТ, н.и.ф., ходими калони илмӣи шуъбаи фолклор. Нишона: Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992906555663.

Сведения об автор: *Каримова Ҳ.*- Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ, к.ф.н., старший научный сотрудник отдела фольклора. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, просп. Рудаки, 21. Тел.: +992906555663.

Information about the author: *Karimova H.*- Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, c.p.s., senior research fellow folklore department of the. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, st. Rudaki, 21. Tel.: +992906555663.

Калими Кошонӣ аз шоирони асри XVII буда дар адабиёти форсу тоҷик бо таҳаллуҷҳои “Халлоқулмаонӣ сонӣ” ва “Фанни охирин саҳифаи китоби шоирӣ” машҳур аст. Калими Кошонӣ бо эҷоди осори бадеии манзуми саршори маъниҳои тоза таҷассуми мазмунҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, ахлоқӣ, зебопарастӣ ва гоҳе фалсафӣ мақоми ҳунарии хешро дар навъҳои мухталифи адабӣ, баҳусус гуфтани ғазал бозтоб намудаву ҳамчун шоири соҳибмақом дар сабки ҳиндӣ эътироф гардидааст. Ҳарчанд баҳше аз девони ашъорашро жанри ғазал ташкил медиҳад, аммо нуфузи ӯ дар сароиши дигар анвои шеърӣ шоистаи тазаккур мебошад. Тибқи маълумоти тазкиранависон Калим Кошонӣ ниёгонаш, аз Ҳамадон буданд, чун дар Кошон муддати зиёд зиндагӣ кард, ба Кошонӣ маъруф шуд. Ӯ тамоми донишҳои замонашро дар Кошону Шероз омӯхт ва дар айёми ҷавонӣ дар аҳди подшоҳи Ҷаҳонگیر (1037- 1014) ба Ҳинд сафар намуд ва дар дарбори Шохнавозхон иқомат гузид. Калими Кошонӣ шоири пурсухан буд, дар маҷмӯъ ашъори ӯро то 23000 байт навиштаанд, вале он чи аз шоир ба мерос мондааст, дар ҳудуди 9567 байт беш нест. Маҳорати бештари шоир, дар эҷоди жанри ғазал ба мушоҳида мерасад, ки Шиблии Нуъмонӣ дар ин бора мегӯяд: “Шеваи хосси ӯ дар ғазал, мазмунбандӣ ё маъниофаринию ҳаёлбофӣ аст [6, с.181]. Илова бар ин, маснавиҳои шоир бо забони сода, дур аз ҳаргуна муғлақбаёнӣ мебошанд. Шоир дар Ҳинд муддате зиндагӣ кардааст, ки ин боис шуд, дар интиҳоби вожаҳои ҳиндӣ ҳар чӣ ки зикри касбу кор, санъат, манзараҳо, гиёҳон, гулу дарахтон лозим буд, моҳирона ба силки назм кашидааст, ки дар ин роҳ аз дигар шоирони замонаш, ки ба Ҳинд рафтанд, асарпазирии худро аз ин сарзамин ва зиндагӣ кардан дар он ҷо нишон додааст. Аз тасвирҳои зебои шоир дар қасоидаш маълум мешавад, ки хеле равон, содаю фаҳмо мебошанд ва бо мазмунҳои ҷаззобу таъбироти ҳаёлию истиорӣ, дар баён наздик ба забони гуфтугӯӣ мебошанд, аз нигоҳи мазмунсозӣ ва маъниофаринӣ дар ҷою мақоми хоссаи худ қарор доранд. Аммо, тавре ки ишора рафт, маҳорату шухрати оламгири Калим дар ғазалҳои ӯст, ки дар онҳо забони шево бо як салосату фасоҳати баланд, наздик ба гуфтори муқаррарӣ, пандомезу ҳикматомез устуворро бо мазмунҳои ғолибан тоза, маъниҳои бадеъ ва ногуфтани, ки пур аз андешаҳои ғаной, ҳикамию иҷтимоӣ мебошанд. Калими Кошонӣ ба мадҳу мамдӯх камтар мароқ зоҳир кардааст, чунон ки Шиблии Нуъмонӣ гуфтааст: “Аз мадҳ мепарҳезад ва ҷавҳари аслии табиатро дар ташбиби баҳор ва ғайра сарф мекунад” [7, с.88].

Яке аз муҳимтарин вижагиҳои ашъори шоир, ин корбурди ирсоли масал дар ғазал мебошад. Ин санъат яке аз шохистарин вижагиҳои шеъри замони Калими Кошонӣ аст, ки дар сабки ҳиндӣ мизони корбурдаш ба маротиб боло меравад. Аз муҳтавои ғазалиёт ва такбайтҳои чидашуда пайдост, ки ағлаби онҳо ба унвони панду насиҳат дар санъати ирсоли масал ба қалам омадаанд. Решаи калимаи масал аз забони арабии мусул (مَسَال) аз ҳарфҳои арабии (م ث ل) буда, бар вазни уқул омадааст ва баъди ворид шудан ба забони форсӣ табдил ба масал (مثل) намуда, тафсири он дар «Ғиёс -ул- луғот» ба таври зайл омадааст: «Мисл مثل ба маънии монанд; ва ба фатҳатайн (яъне масал) монанд; ва васфи ҳол ва дoston ва қисса, ки машҳур шуда бошад; ва қисса ва ҳикояте, ки барои эзоҳи матолиб оранд (аз «Мунтахаб»); ва дар «Шарҳи Маснавий» навишта, ки мисл (билқаср) мусовӣ дар ҷамеи сифотро гӯянд; ва мисолро мусовот дар ҷамеи сифот шарт нест» [5, с. 231]. Пурномдориён Тақӣ низ дар таъкиди ин маънӣ масалро дар ибораи арабии «Ал-масал: ал-мисл вал мусовӣ. Тааққул: ҳазо масалу ҳазо, камо тааққул: ҳазо мислу ҳазо» шарҳ дода, гуфтааст: «Ин калимаи арабиро дар форсӣ гоҳе ба дoston ё дoston, намун, сон, ҳол ва сифат тарҷума кардаанд» [9, с.111].

Адабиётшинос Т. Зеҳнӣ ин санъатро чунин тавсиф кардааст: «Шоир барои таквияти даъвои худ баъзан аз зиндагии иҷтимоӣ, аз таҷриба ва амалияи ҳаёти шахсӣ мисоле мегирад. Ҳамин мисол овардани шоирон ирсоли масал ё тамсил номида мешавад» [1, с.132]. Заҳро

Хонларӣ ба ин санъат тавсифи нисбатан кӯтоҳтареро баён кардааст. Ба андешаи ин муҳаққиқ ирсоли масал: “он аст, ки шоир масали маъруфиро дар шеър биёварад, бо мисрае бигӯяд, ки ҳукми масал пайдо кунад ва қабули омма ёбад” [12, с. 34].

Адабиётшинос ва муҳаққиқ Забехуллоҳи Сафо дар бораи равиши истифодабарии ирсоли масалро дар шеъри Калими Кошонӣ чунин арзёбӣ намудааст: “Вай дар ирсоли масал ё овардани мисраъҳо ва байтҳое, ки ҳукми “масал” дошта бошад, бисёр тавонист ва агар чи ин ҳунар дар аҳди вай вижаи ӯ набуд, аммо, Калим ва чандин тани дигар дар ин ҳунарҳо маҳорати хос доранд” [9, с. 126]. Шоир ағлаб дар шеъри худ, аз анвои унсурҳои балоғат истифода намудааст, ки аз ҷумлаи ин аносир, тамсил ва ирсоли масал аст, ки бо истифодаи фаровонаш ба як вижагии сабкӣ мубаддал шудааст.

То тавонӣ нотавониро ба чашми кам мабин,
Ёрии як ришта чамъият диҳад гулдастаро [3, с. 77].

Дар ин байт шоир масали хеле маъмулро, ки дар байни мардуми оддӣ роиҷ аст ба кор гирифтааст “Мардуми бечораро ба чашми кам мабин” ва дар мисраи дувум боистифода аз санъати ташбеҳ ва маъниофарини зебо, ҳамдастию муттаҳидии ҷомеаро инъикос кардааст.

Ҷоизи зикр аст, ки шоирони сабки ҳиндӣ барои таъсирбахшу ҳадафмандтар сохтани ашъораш, бештар аз ирсоли масал корбурд намуданд, ки Калими Кошонӣ яке аз муваффақтарини онҳост. Ӯ санъатҳои адабиро ба бехтарин равишу баён, дар девонаш дар маърази диди ҳамагон қарор додааст.

Мавриди зикр аст, ки басомади истифодаи санъати мазкур дар шеъри шоирони сабки ҳиндӣ дар муқоиса бо дигар сабкҳои шеърӣ бештар ба мушоҳида мерасад. Инчунин, дар сабки ҳиндӣ ташбеҳҳои печдарпечи муғлақбаён, мушқилписанд ва санъатҳои таъкид, истиораву ташбеҳҳои ҳаёлий ривоч гирифт, ки инро шоирони соданавис наменписандиданд ва ба муқобили он эътироз мекарданд. Шоир барои муассиртар ва ба фаҳми умум наздиктар кардани мақсади хеш, аз тамсил истифода намудааст. Санъати тамсил дар маънои хосаш шомили ташбеҳи тамсилия, истиораи тамсилия ва достони тамсилий аст, ки дар осори Калими Кошонӣ тамсил аз ҳикмату андарзҳои ва ривояту андешаҳои ахлоқӣ, ки ҳанӯз дар замонаш дар фарҳанги мардум ҷой доштаанд истифода кардаанд. Калими Кошонӣ дар шеъраш бештар аз ду санъат, ташбеҳи тамсилия ва истиораи тамсилия ба кор бурдааст. Тамсил ҳам бо хусусиятҳои хоси худ, аз қабилӣ ҳикматофариниву таъсирангезӣ бо масалу зарбулмасал умумияти вижае дорад. Аммо ёдовар шуд, ҳарчанд тамсил ҳам монанди масал ва зарбулмасал мисолро дар либоси панду андарз мепӯшад, аммо дар худ як образи мучаҳҳазеро меғунҷонад, ки мақолу зарбулмасал аз ин чиз орианд. Яъне агар масал ҳамчун жанри бештар анъанавӣ, ки дар худ тамоми маҳаки қонунҳои бадеии озмудашударо дар тули қарнҳо маҳфуз медорад, шинохта шавад: «Тамсил жанри нақлии хурдест, ки дар он хулосаи ҷудоғона хислати пандомезиро мегирад ва исрори насихатҳои динию ахлоқист. Таъсири тамсил мантиқан ва асоснок ба он равона шудааст, ки барои баёни ақоиди ахлоқӣ, мисоли мутамаркузонидашуда ба вучуд орад» [10, с.12].

Ба унвони мисол дар байти зер, мисраи дуомаш ирсоли масал мебошад, зеро шоир бо овардани “гар ба қонеи қисмат бошад, ки неку бади дунё якест”, ки аз маъниҳои густурда ва роиҷ дар фарҳанги мардуми мебошад, мисол задасту ирсоли масали начибро офаридааст:

Гар ба қисмат қонеи, неку бади дунё якест,
Ташна чун як чуръа хоҳад, кузаву дарё якест [3, с. 106].

Лозим ба таъкид аст, ки дар эҷодиёти шоир масъалаи инсон, моҳият ва мавқеи иҷтимоии он, ситоиши ахлоқи шоиста, тарғиби худшиносӣ мақоми намоён дорад. Шоир дар байти зер, ки дорои мазмуни ахлоқию андарзӣ мебошад, маънии нозуки хосро, ки вижагии шеваи санъати ирсоли масал аст, хеле моҳирона ба кор гирифтааст:

Ҳар ки худбиную худоро, зи ҳунар беҳабар аст,
Ҳамчу товус, ки пурзинату кампарвоз аст [3, с. 34].

Ҷолиби диққат аст, ки шоир шахси худбиную худороро, ки як амри мураккаб мебошад, ба товусе ки пурзинату кампарвоз аст, монанд карда, дар ин ҷо як амри мураккаби

ташбеҳи ҳиссӣ аст, бо адоти ташбеҳ “ҳамчун” –ро зикр кардааст ва вачҳи ташбеҳ ҳазф шудааст ва маҳрум будан ва айбу нуқс як амри сохташудааст. Зоҳир аст, ки моҳияти ин санъат иборат аз он аст, ки шоир фикри худро дар мисрае баён намуда, дар мисраи дигар онро бо мисолҳо тақвият медиҳад ва тасдиқ менамояд. Инчунин, дар байт калимаҳои ҳамнисбат вучуд доранд, ки дарк намудани онҳо фаҳмидани байтро осон мекунад. Табиист, ки дарбаргирии чунин мавзӯҳо дар шакли панду ҳикмат ва баён кардани онҳо ҷанбаи иҷтимоӣ фалсафии шеърӣ шоирро пурқувват кардаанд. Тасвирҳои ноби шоирона дар ҳар яке аз такбайтҳо ба назар мерасад, ки ҳадафи шоирро хеле рӯшан баён намудааст. Барои мисол бо чунин тарзи баён, дар ҷойи дигар шоир, чунин овардааст:

Даниро поя болотар ниҳодан,
Ба девона бувад, шамшер додан [3, с.98].

Дар ин байт фикри шоир бо тасвири ҷаззобу андарзгӯёна баён гардидааст, ки мақому манзалат додан ба одами пастро мисли додани шамшер ба дасти инсонӣ девона ташбеҳ кардааст, ки ташбеҳи тамсил буда, байт ҷанбаи ирсоли масал ба худ гирифтааст, аз тарафи дигар вачҳи шабеҳ дар ин ташбеҳ ҷой дода шудааст, муртакиби кори хатарнок ва забонвар шудан аст, ки худ як амри мураккаб ва маъқул аст. Афзун дошт, ки дар ин байт фикри шоир дар мисраи аввал баён гардида, мисраи сонӣ тамсили фикр аст.

Яке аз санъатҳои бадеие, ки дар шеърӣ шоир бори маънӣ кашидааст, истиора мебошад. Тақвӣ ибраз меорад: ”Яке аз аносири балоғӣ, ки ба наҳваи зер маҷмуаи ташбеҳияи тамсил қарор мегирад, истиораи тамсилия аст. Истиора ба эътибор он ки вачҳ ҷомеа басит ё мураккаб бошад, ба истиораи тамсилия ва ғайри тамсилия тақсим мекунад” [11, с.45].

Чашм пӯшидан зи неку бад камоли биниш аст,
Дида то бино шавад, бояд, ки нобино шавад [3, с.120].

Байти мазкур ифодагари афкори ахлоқию тарбиявӣ ва инсондӯстию инсонпарварии шоир низ мебошад. Дар ҳаёти ҳаррӯза ин як масали маъмул мебошад, ки “аз айби мардумон чашм пӯшидан, камоли инсоният аст” ки бо овардани ин масал Калим ба беғаразӣ покнатии инсон ишора дорад.

Мавриди зикр аст, маъмул будани истиораи тамсилӣ дар байни мардум бештар ба сурати масал зикр мешавад, ба иборати дигар содатарин истиораи тамсилия он аст, ки мушаббах аз ҷумла ҳазф ва бо мушаббахе зикр мешавад, ки ин ин мушаббаҳи зикршуда ба худ хусусияти масал гирифтааст. Истиора дар луғат ба маънои «ория хостан» вожае ба ҷойи вожаи дигар, ба алоқаи мушобеҳат аст. Мачидӣ Марям дар ин хусус менависад: “Истиора асосан дар исм аст ва ба он истиораи аслия меғӯянд, аммо агар истиора дар феъл бошад ба он истиораи таъбия гуфта мешавад” [4, с. 22].

Ба ақидаи баъзе балоғатшиносон мавриди истифодаи истиораи тамсилро бо киноя як медонистанд ва бо унвони истиораи тамсилия зикр гардидааст. Басомади ин санъат дар шеърӣ Калим Кошонӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад. Ба унвони мисол:

Эй худованде, ки аз неруи иқболи баланд,
Чархро аз қаҳқашон қадри ту хат бар сар кашид. [3, с. 171].

Дар ин байт “хат бар сар кашидан” истиораи тамсилӣ аст, аз “нодида гирифтани” чун ин амр барои қадри назар гирифта шудааст ва дар олам воқеънопазира нест. Гуфтан лозим аст, ки шоир дар мазмунсозӣ ва маъниофаринӣ, ки дар баробари истифода аз санъатҳои бадеӣ, инчунин, бо истифода аз калимаву иборот ва таркиботи нав, ки аксар зодаи таъбия ӯянд, ки барои таъсирбахш ва нишонрас будани шеърӣ хеле моҳирона истифода намудааст:

Зи бас бар рафта ин айвони воло,
Ба гил хуршед андуд аст бино [3, с.66].

Дар ин байт “хуршед ба гил андудан” истиораи тамсилӣ аст ва “амали беҳудаю барабас анҷоми додан”, маъноӣ масалӣ ба худ гирифтааст, ки бо ин тариқ ба дили хонанд зудтару хубтар роҳ меёбад.

Ба туфайли шуҳрат ва маъруфияти ирсоли масал, шоир ирсоли масалро бо истифодаи санъатҳои гуногун, шеваву тарзҳои мухталиф баён намудааст. Яке аз ин санъатҳои услуби муодила мебошад, ки ба сурати як муодила дар ду тарафи байт намоён аст ва чун лаффу нашр дар ду суйи байт дида мешавад. Лаффу нашр, яъне шоир дар як мисраъ ё байте ду-се ашъро номбар мекунад ва баъд дар мисраъ ё байти дувум он предметҳоро бо тартиб шарҳу эзоҳ медиҳад. Калими Кошонӣ ба унвони шоири барҷаста дар сабки ҳиндӣ, аз ин санъат дар девони ашъор фаровон истифода бурдааст, ба тавре ки, аз маҷмӯъ 718 байт дар санъати ирсоли масал ва тамсил, 40 маврид бо 5/6 дарсадро ба худ ихтисос додааст. Муҳаққиқ Шафеии Кадқанӣ онро чунин таъриф намудааст: “Чун бо ирсоли масал ва ё ҳар навъи масраи ҳикматомезе, ки битавонад ҷойи “масал”-ро бигирад, иштибоҳ нашавад ва истеъмоли он дар шеъри шоирони сабки ҳиндӣ, ба гунае аст, ки ба унвони як вижагии сабкӣ даромада аст. Услуби муодила ин аст, ки ду масраъ комилан, аз лиҳози наҳви мустақил бошанд ва ҳеч ҳарфи рабт ё шарт ё чизи дигари онҳоро ҳатто маъноан ҳам муртабит накунад. Дар сурате, ки ӯ азалиёти мавориде, ки ба унвони тамсил зикр шудааст, ин истиқлоли наҳвӣ мавриди баҳсу тавачҷуҳ қарор гирифтааст” [14, с. 99]. Дар байти зер, тафсилоти маънибандии Калии Кошонӣ дар санъати муодила чунин возеҳ мегардад:

Пойи бекафш, аз саре к-ояд ба сомон беҳтар аст,

Заҳми марҳамгир, аз чоки гиребон беҳтар аст [3, с.104].

Шоир байтро ба сурати як муодила овардааст ва ба тавре ки мисраи аввал дар мисраи дуюм намоён аст, вале ҳеч иртиботи услубӣ байни ду мисраъ вучуд надорад ва ҳарду мисраъ ба гунаи мустақил зикр шудааст. Дар ин байт “пойи бекафш” ва “заҳми марҳамгир” дар як тараф муодила ва “сомон омадани сар” бо “чоки гиребон”, дар тарафи дигар муодила қарор мегиранд. Байт ҳолати лаффу нашр ба худ гирифтааст ва овардани мисол ба тариқи ибрат маъмул аст.

Ё дар ҷойи дигар бо як тамсили ҷаззобу дилакаш овардааст:

Гар ба қисмат қоней, бешу ками дунё якест,

Ташна чун як чуръа хоҳад, кӯзаву дарё якест [3, с.88].

Дар ин байт “қисмату ташна” дар рӯ ба рӯи ҳам ва “бешу ками дунё” бо “кӯзаву дарё” дар тарафи дигари муқобили ҳам қарор мегиранд ва ду байт, аз лиҳози наҳв комилан мустақил, аз ҳам ҷудо ҳастанд ва ҳар мисраъ ба сурати ҷудогона маънӣ ва мафҳуми худро мерасонад ва рӯҷуҳои ҷолибе дорад, ки он таъсири сухани шоирро дигар мекунад ва таври воқеӣ чунин масал забонзади мардум аст.

Намунаҳои чунин таъвилоту таъбиротро боз иқтибос овардан мумкин аст, ки дар ин байт мебинем, ки истифодаи ду тамсили нодир хеле ҷаззоб ба қор рафтааст ва ҳар мисраъ ба худ маънои мустақил гирифтаанд:

Як шаҳр сангдилро, як саҳтҷон бас аст,

Ҷойе ки сад хаданг бувад, як нишон бас аст [3, с. 140].

Чуноне ки таъкид гардид, ки ирсоли масал дар сабки ҳиндӣ, аз серистеъмолтарин санъати шеърӣ аст ва дар ашъори Калими Кошонӣ ба як вижагии сабкӣ даромадааст.

Калими Кошонӣ барои дарки иллатҳои замона гузаштаву ҳозираи рӯзгорро бо диди қиёс менигард. Дар байти зер, аз Афлотун барин нобиғаи башарӣ дар зиндагии худ сарпаноҳе ҷуз хум надоштааст, руҳи худро таскин бахшиданӣ мешавад, ки дар мисраи аввал санъати ирсоли масал, дида мешавад:

Ҷамеша аҳли хунарро замона урён дошт,

Фасонаест, ки хум ҷомаи Фалотун буд [3, с.128].

Азбаски байт воҳиди томи шеър аст ва яке аз суннатҳои дерини шеъри форсӣ дар перояи як байт ғунҷоиш додани матлаби мушаххас буд, онро алоҳида истинод овардану шарҳ додан мақбули кулли шоирони сабки ҳиндӣ мебошад. Калими Кошонӣ аз ин тарзи истифодабарии санъати ирсоли масал бо беҳтарин равишу услуб истифода намудааст ва барои барҷаста сохтани тақвияти андешаи худ, бештар аз ҳаёти шахсӣ ва зиндагии иҷтимоӣ мисол меовард, ки байти зер беҳтарин далел аст:

Ашки кавокаб нигар, чархи ғамандӯзро,

Гиря фаровон бувад, хонаи пурдудро [3, с. 217].

Мисраи сонӣ дорои ирсоли масал мебошад, зеро корбурдаш дар байни мардум мутадовил ва маънояш возеху фаҳмо мебошад. Шоир масалро бо як фасоҳату балоғати равонӣ, дар як мисраъ намоён кардааст, ҳамчунин, ин ирсоли масал мушаббах ба мураккаби ҳисси аст, ки ташбеҳшавандаи он дар мисраи аввал зикр шудааст. Намунаи дигар, бад-ин тарик баён месозад:

Дастгоҳи мо кучо шоистаи торочи ӯст?

Ғайр зону нест сомоне сари шӯридаро. [3, с.220].

Дар ин байт, мисли байти қаблӣ, шоир масали худро дар як мисраъ зикр кардааст ва дар мисраи дуюм ирсоли масалро ба кор гирифтааст. Дар ин байт шоир қудрату шавкати шахсро, ки шоисатагии тороч надорад, ба инсонии шуридае, ки ғайри зонуи сомон ҳамдарду ёваре надорад, монанд кардааст.

Дар суҳбати афсурдадилон шеър нахонем,

Кас мирваҳ дар фасли зимистон наафурӯшад [3, с.155].

Калими Кошонӣ худ шоири мушоҳидакор будааст ва аз ҳар ҳодисаи рӯзгор худ сабақ омӯхтааст, ҳолати табиат ва амсоли инҳо истифода кардааст. Шоир дар мисраи дуюми ин байт, ба сурати масал, ки як қавли машҳур дар байни оммаи мардум аст, зикр намудааст. Шоир шеър нахондан дар ҳамнишинӣ бо афсурдадилонро ба мирваҳ (бодбизан) фурӯхтан дар фасли зимистон ташбеҳ кардааст, ки вачҳи шабеҳии он кори беҳуда ва дур аз интизор қардан аст, ки худ як амри ақлӣ ва мураккаб аст ва бо тамоми вижагиҳои масал мутобикат дорад.

Дар хусуси санъати ирсоли масал дар сабки ҳиндӣ адабиётшиноси маъруфи тоҷик Худой Шарифов дар мақолае ба ном “Сабки ҳиндӣ” чунин изҳори андеша кардааст: «Маъмулан дар шеъри сабки ҳиндӣ мисраи дуюми байт мисраи якумро шарҳ медиҳад. Мисраи якум тасдиқоти зехнӣ буда, мисраи дуюм дар шакли масале намоиши бадеии он аст» [15].

Ба андешаи Калими Кошонӣ ба даст овардани маонии баланд кори сахлу сабук нест ва солики роҳ пайи расидан ба ҳадафи хеш пайваста талош меварзад. Калими Кошонӣ низ маъниро дар шеър унсури аз ҳама муҳим ва асосӣ шуморида, таъкид менамояд, ки як мисраъ ва ё байти дорои мазомини воло мисоли боли паранда аст, ки ба ӯ қувват мебахшад ва ҳамин мисраи олимпиадун сабабгори иштиҳори суханвар мешавад:

Мениҳам дар зери пой фикр курсӣ аз сипехр,

То ба каф меоварам як маънии барҷастаро.

Кас ба чуз соғар талоши мо намефаҳмад,

Калим шеърфаҳмон ҷумла сайёданд сайди бастаро [3, с. 68].

Тақсимбандии дигаре, ки аз санъати ирсоли масал ба мушоҳида мерасад, ин аст ки шоир “масали” машҳури худро дар қулли байт меоварад, тавре ки хонанд бо хондани байт ба мақсаду мароми шоир, дар тамоми абёт мутаваҷҷеҳ мешавад. Басомади ин санъат дар девони шоир хеле зиёд ба назар мерасад:

Мо зи оғозу зи анҷоми ҷаҳон беҳабарем,

Аввалу охири ин кӯҳна китоб афтодаст [3, с. 99].

Шоир дар ин байт, бо як маҳорати баланд, матлаби сухани худро, дар тамоми байт ба арсаи намоиш гузоштааст ва тавре аст, ки хонанда натавонад дар як мисрае аз ин байт, мутаваҷҷеҳи “масал” мешавад, балки дар қулли абёт дида мешавад.

Дар ҷойи дигар тарзи истифодаи санъати ирсоли масал чунин омадааст:

Ғар рӯзгор хоҳӣ аз ту ҳисоб гирад,

Осон шумор бар худ коре, ки мушкил афтад [3, с.174].

Шоир дар байти мазкур низ масали худро дар қулли байт намоён кардааст, ки бад-ин сурат аст, ки агар касе хоҳад, ки рӯзгор аз ӯ ҳисоб гирад, корҳои мушкилро бояд ба худ осон бигирад.

Намунаи дигар:

Чу шуд тақдири кас, меафтад аз бом,

Агар гирад даруни чоҳ ором [3, с. 204].

Ин байт ишора дорад ба сухани машхур, ки аз тақдир гурез нест ва худованд он чиро барои башар насиб кардааст, рух медиҳад, ки ин навъ ирсоли масал дар тамоми абаёт хувайдо аст.

Бояд таъкид дошт, ки дар баъзе авқот шоир масалро, сирфан ҳамон тавре, ки дар байни мардум истифода мешавад, ба қор мегирад. Ба унвони мисол:

Дидаи бино баҳои хоки роҳат чун дамад ?

Оби дарё дида кам қимат бувад колои мо [3, с.165].

Мисраи дувуми ин байт “масал” аст ва дар байни мардум роичу маъмул мебошад, ки ишора дорад ба ин: “чинси об хӯрда камбаҳотар аст, аз чинси нав”. Шоир дар ҳамин услуб дар чойи дигар мефармояд:

Бар сияхбахтон бувад доғи вафо зебандатар,

Шаб чу торик аст, аз баҳри чароғон беҳтар аст.

Дар ин байт мисраи дуум ба гунаи масал зикр шудааст.

Дар радиф ирсолу масалҳои зикргардида, масалҳои ҳастанд, ки шоир аз мустақиман овардани масал дар шеър худдорӣ мекунад ва фақат ба мазмуни масал ишора мекунад:

Сабр гуворо кунад, ҳар чи туро нохуш аст,

Соате аз каф бинех, оби гилолудро [3, с.132].

Шоир дар мисраи аввали ин байт “масал” худро ба як зебию фасоҳат ироа намудааст, ки ба ин масали машхуру маъмуле, ки байни мардум серистеъмол аст ишора намудааст : “Гар сабр кунӣ зи ғурра ҳалво соӣ” .

Ё худ , дар чойи дигар дар чунин навъ ирсоли масал мефармояд:

Ба куйи ҳар ки дарой ба ранги ӯ мебош,

Дило маҳанд, ки дар хонаи замона азост [3, с.102].

Дар мисраи аввали ин байт, шоир ишора дорад ба як зарбулмасали машхур “Хоҳӣ нашавӣ расво, ҳамранги чамоат бош”, ки дар байни ҳамаи мардум маъмул ва дар суҳбат истифода мешавад. Калими Кошонӣ бо як маҳорати шоирона бо овардани чузье аз ин масал хонандаи худро ба сӯйи асли масал раҳнамоӣ мекунад, зеро яке вижагиҳои сабки ҳиндӣ мебошад.

Гоҳе шоир барои тақвияти сухани худ якбора ду масал дар як байт зикр мекунад, ки ин санъатро ирсолулмасалайн меноманд. Ин намуди ирсол хеле душвор аст ва мисолаш дар адабиёт кам ба назар мерасад. Баҳманёр ин навъ масалро чунин таъриф намудааст: “Ирсолулмасалайн аз саноеи бадеия ва иборат, аз ин аст, ки ду масалро дар байте биғунҷонад” [2, с.66]. Калими Кошонӣ, аз ин санъат дар ашъораш баҳра бурдааст ва ба наҳваи ҷолибу ҷаззоб онро инъикос намудааст.

Сарбаландӣ ҳар кучо камтар, саломат бештар,

Бод натвонад ситам бар сабзаи навхез кард.

Санъати дигаре, ки Калими Кошонӣ онро барои барҷастасозии шеър истифода намудааст ва дар муқоиса бо дигар санъатҳо ёдшуда камтар аст, ин санъати “ирсол-ул-амсол” аст, ки шоир беш аз ду масал дар як байт меоварад.

Дар муҳаббат бе касӣ, дар ишқ танҳои хуш аст,

Шодмонӣ беҳтар аз он ғам, ки бе ғамхор нест [3, с.189].

Дар байти мазкур шоир се “масал”-ро дар канори ҳам зикр гардааст, ки ба ин сурат аст: “дар муҳаббат бекаси хуш аст”, “дар ишқ танҳои хуш аст”, ва мисраи дуум ба пуррагӣ дорои санъати ирсоли масал аст.

Хулоса, бо баррасии ирсоли масал дар девони шоир агар ба пуррагӣ назар андозем, хеле фаровон мебошад ва бар ин асос ба натиҷае расид. Шеъри Калим бо ин санъат зинат ёфтааст. Абӯтолиб Калим. Чунонки Шиблии Нуъмонӣ (дар чилди севуми “Шеър-ул-Аҷам”) қайд мекунад, хусусан, Калими Кошонӣ ин тарзро бисёр тараққӣ додааст.

Калими Кошонӣ аз санъати ирсоли масал дар асри хеш ба баҳтарин равишу усул баҳра бурдааст. Шоир ин санъатро гоҳ дар як мисраъ ва гоҳе дар тамоми абёт инъикос

кардааст, ин аз тавоноии шоир дар суханофаринӣ дарак медиҳад. Илова бар ин, Калими Кошонӣ аз санъати истиорияи тамсилия дар девони худ фаровон истифода бурдааст, ки ин боиси таъсиргузортар шудани такбайтҳои шеъри шоир мебошад. Вижагии дигаре, ки хос эҷоди шеъри Калим мебошад, ин услуби муодила аст, ки мутобиқ бо баррасии ин санъат 5/6 дарсадро ба худ ихтисос додааст. Чун услуби муодиларо бахше, ҷудогона, аз тамсил дар балоғат овардаанд, дар ин баррасӣ ҷудо аз тамсил зикр гардидааст, ҳарчанд услуби муодила аз зери шоҳаҳои тамсил аст. Бо тавачҷуҳ ба мавридҳои гуфта шуда, метавонд ба натиҷае расид, ки Калими Кошонӣ ба унвони шоири соҳибсабк дар замони худ мебошад ва бо истифода аз ирсоли масал, тамсил дар девони ашъори худ имтиноӣ накардааст ва бо беҳтарин равиш дар шеъраш ҷо додааст. Лозим ба зикр аст, ки тамсил дар муқоиса бо ирсоли масал дар ашъори шоир камтар истифода шудааст. Ирсоли масал, зарбулмасалҳо, калимаву таркибҳои зидмаъно ва афоризмҳои дар такбайтҳои истифодакардаи шоир маснӯӣ набуда, табииянд ва бардошт аз ҳаёт мебошанд ва дар ҳар маврид ҳақиқати ҳолро баён намудаанд.

Шеъри Калими Кошонӣ аз ҷиҳати бадеият ва аҳаммияти маърифатӣ ғояти намоёни илмиро сазовор буда, дар баланд бардоштани мақоми маърифати инсон, дар ҷомеаи кунунӣ нақши муҳимму мондагор бозида, моҳияти баланди сабақомӯзӣ дорад.

Муқарриз: д.и.ф., Давлатбеков Л.

АДАБИЁТ

1. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан [Матн] / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
2. Баҳманёр, Аҳмад. Достонномаи Баҳманёри, ба кушиши Фаридун Баҳманёр. – Теҳрон: Интишороти Донишгоҳи Теҳрон, 1329. – 167 с.
3. Кошонӣ, К. Девони қасоид, ғазалиёт, маснавиёт, муқаттаот / К. Кошонӣ. Ба тасҳеҳ ва муқаддимаи Х. Партави Байзоӣ. – Теҳрон: Хайём, 1336. – 419 с.
4. Мачидӣ Марям. Ҷилваҳо ва коркардҳои намуди феъл дар забони форсӣ // Мачидӣ Марям // Фаслномаи пажӯҳишӣ «Пажӯҳиши забон ва адабиёти форсӣ». – 1380. – № 15.
5. Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ «Ғиёс-ул-луғот». Таҳия ва баргардониши А. Нуров. Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
6. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. [Матн]. / Ш. Нуъмонӣ – Теҳрон: Дунёи китоб, 1328, - 1354 с.
7. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър- ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон. Ҷилди сеум / Ш. Нуъмонӣ. Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақӣ Фаҳрдоии Гелонӣ. – Теҳрон, 1334 с.
8. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ / С. Забехуллоҳ. Ҷ. 4. – Теҳрон, 1384 – 1202 с.
9. Тақии Пурномдориён. Рамз ва достонҳои рамзӣ дар адаби порсӣ / Т. Пурномдориён. – Теҳрон, 1364-1367. – 527 с.
10. Тамсил – масъалҳои қадимаи рус. Древнерусская притча. «Русияи Шуравӣ». – Москва, 1991. – 528 с.
11. Таквӣ Саиднасурulloҳ Маъсуд бини Умар. – Бейрут, 1422-2001, -166 с.
12. Хонларӣ, З. Роҳномаи адабиёти форсӣ / З. Хонларӣ. – Теҳрон: Ҷопхонаи донишгоҳӣ, 1341. – 438 с.
13. Шамисо, С. Анвои адабӣ. [Матн] / С. Шамисо. – Теҳрон: Фирдавсӣ: 1376. – 343 с.
14. Шафеии Кадканӣ, Муҳаммадризо Шоири оинаҳо. Баррасии сабки ҳиндӣ дар шеъри Бедил / Ш. Кадканӣ. Ҷ. 4. – Теҳрон : Огоҳ. 1382. - 456 с.
15. Шарифов, Х. Балоғат ва суханварӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.

КОРБУРДИ САНЪАТИ ИРСОЛИ МАСАЛ ДАР ШЕЪРИ КАЛИМИ КОШОНӢ

Дар мақола доир ба истифодаи санъати ирсоли масал дар ашъори Калими Кошонӣ сухан рафтааст. Муаллиф мақоми Калими Кошониро ҳамчун намоёнҳои барҷастаи садаи XVII адабиёти форсу тоҷик баррасӣ карда, нақши ӯро дар рушди анвои шеърӣ нишон додааст. Муаллиф таъкид дошт, ки корбурди санъати ирсоли масал бо истифодаи алфоз ва таркибҳои дилкаш бо як содагиву равонии забон дар ғазалиёти Калим ба тасвир кашида шудааст. Тазаккур меравад, ки дар ғазал ҷой додани санъати ирсоли масал, аз муҳимтарин вижагиҳои шеъри сабки ҳиндӣ маҳсуб мешавад. Ҳамзамон таъкид рафтааст, ки шоир

санъатҳои ирсоли масал, ташбеҳ ва истиораро дар шеър ҳамчун унсури аз ҳама муҳим шуморидааст. Арзиш ва аҳаммияти ин афкори барҷастаи ахлоқии Калими Кошонӣ ба хонанда аз ҳар ҷиҳат судманд буда, дар роҳи ташаккули ахлоқи ҷомеаи муосир дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди ақидаҳо ба сифати ғояи баланди умуминсонӣ ва талқингари муколамаи фарҳангҳои нақши муассир мегузорад.

Калидвожаҳо: *Калими Кошонӣ, ирсоли масал, газал, санъатҳои бадеӣ, мисраъ, байт, ташбеҳ, тамсил, сабки ҳиндӣ.*

ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВА АЛЛЕГОРИИ В ПОЭЗИИ КАЛИМА КОШАНИ

В статье говорится об использовании искусства передачи притч в поэзии Калима Кошани. Автор рассмотрел статус Калима Кошани как выдающегося представителя персидско-таджикской литературы XVII века и показал его роль в развитии вида поэзии. Автор подчеркнул, что в газелях Калима описано использование искусства передача притчи с использованием слова и восхитительных композиций при простоте и беглости языка. Стоит отметить, что использование искусства передачи притчи в газелях является одной из важнейших особенностей поэзии индийского стиля. При этом подчеркивалось, что важнейшими элементами поэзии поэт считал искусство передачи притч, сравнение и метафору. Ценность и важность выдающихся моральных мыслей Калима Кошани полезны читателю во всех отношениях и играют действенную роль в формировании нравственности современного общества в условиях глобализации и столкновения идей как высокая общечеловеческая идея и привитие диалога культур.

Ключевые слова: *Калим Кошани, передача притчи, газель, художественное искусство, строфа, стих, сравнение, аллегория, индийский стиль*

APPLICATION OF THE ART OF ALLEGORY IN THE POETRY OF KALIM KOSHANI

The paper deals with the use of the art of parable transmission in the poetry of Kalim Koshani. The author examined the status of Kalim Koshani as an outstanding representative of Persian-Tajik literature of the 17th century and showed his role in the development of the type of poetry. The author emphasised that Kalim's ghazals described the use of the art of conveying parable with the use of word and delightful compositions with simplicity and fluency of language. It is worth mentioning that the use of the art of conveying parable in ghazals is one of the most important features of Indian style poetry. It has been emphasised that the poet considered the art of conveying parables, comparison and metaphor as the most important elements of poetry. The value and importance of Kalim Koshani's outstanding moral thoughts are useful to the reader in all respects and play an effective role in shaping the morality of modern society in the context of globalization and clash of ideas as a high universal idea and inculcation of dialogue of cultures.

Keywords: *Kalim Koshani, parable transmission, ghazal, artistry, stanza, verse, comparison, allegory, Indian style.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қамбаров Ниёзали Ҷоршанбиевич - Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Шарқи Наздики факултети тарҷумони забонҳои Шарқ. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. e-mail: niyozali75@list.ru. Тел.: (+992) 934 130 309.*

Сведения об авторе: *Камбаров Ниёзали Ҷоршанбиевич - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры филологии Ближнего Востока факультета перевода восточных языков. Адрес: 734019. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Мухаммадиев, 17/6. e-mail: niyozali75@list.ru. Тел.: (+922) 934 130 309.*

Information about the author: *Qambarov Niyozali Chorshanbievich - International University of foreign languages of Tajikistan named Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Near Eastern philology the faculty of translation of eastern languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., e-mail: niyozali75@list.ru. Phone: (+922) 934 130 309*

Донигоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Унсурӣ Балхӣ яке аз симоҳои барҷастаи шеъри форсии тоҷикӣ буда, дар тӯли замонҳо шоирони зиёде ба осори ӯ пайравӣ кардаанд ва ба қасидаҳои татаббуъоти қобили мулоҳизае гуфтаанд, ки зери таъсири муҳтавои ашъораш ва ҳунари тасвиргарии ӯ сурат гирифтааст.

Дар бораи Унсурӣ ва мақоми шоирии ӯ дар шеъри форсии тоҷикӣ назари донишмандон аз ҳамдигар фарқ дорад. Чунончи, Забехуллоҳи Сафо ӯро “саромади суҳанварони порсӣ” шинохта, илава ба он гуфтааст, ки “ин шоири устод, чунонки аз ашъори ӯ ошкор аст, марде баландҳиммату бузургманиш буд ва бо он ки қасоиди худро ба мадҳ ихтисос дода, дар онҳо гоҳ ба баёни мазомини ахлоқӣ низ тавачҷуҳ намудааст. Викору матонати устод ҳатто дар тағаззулҳо ва ғазалҳои ӯ ошкор аст”. Сафо дар шинохти ҳунари шоирии ӯ ба ин натиҷа расидааст, ки “Унсурӣ шоире тавоно ва ҳунарманд” буда, “дар баёни маонии дақиқу ҳаёлотӣ борик маҳорат дошт ва камтар байти ӯст, ки аз мазмуне нав ҳолӣ бошад”. Ба назари ин донишманд “Унсурӣ аз ҷумлаи нахустин шоиронест, ки ба истифода аз афқору истилоҳоти илмӣ, аз тариқи омезиши онҳо бо таҳаюлотӣ шоирона ва гоҳе бидуни тасарруфе дар онҳо, истифода кардааст ва ба ҳамин сабаб ва низ ба иллати диққати ҳаёлу борикии андеша ва саъйи ӯ дар эроди мазомини наву ибдоъӣ фаҳми ашъораш то ҳадде душвор шуда ва аз ин роҳ дар нусаҳи девони ӯ ғалатҳои бисёр роҳ ёфтааст” [15, 120-121].

Баъзе муҳаққиқони дигар, аз ҷумла Шафъии Кадканӣ дар бораи ин шоири тавоно назари яқин ва моҳиятбин надорад. Ҳатто вай дар мақолаи “Суварӣ ҳаёл дар шеъри Унсурӣ” сахми ӯро “дар инҳитоти шеъри форсӣ” бузург дониста, меафзояд, ки Унсурӣ “сароғози фаслест, ки санъат ва тааммул ва зеҳни мантиқӣ ҷои эҳсос ва тачрибаи ҳиссию дар шеъри форсӣ мегирад ва дар дунболи роҳу расми ӯст, ки шоироне аз қабиле Амир Муъиззӣ тамоми кӯшиши худро сарфи ин роҳ мекунад ва шуҳрати беш аз ҳадди Унсурӣ ба устодӣ аст, ки андак-андак дар тӯли таърих тасавури аҳли адабро нисбат ба шеър дигаргун мекунад ва ҳама ҷо сармашқи шоирӣ роҳу расми ӯ муаррифӣ мешавад”. Беш аз ин, Кадканӣ ба хулоса меояд, ки Унсурӣ, “бегумон яке аз заифтарин гӯяндогонест, ки ба иллати надоштани диди шеърӣ ва тачрибаи ҳиссӣ кӯшидааст андеша ва тааммули худро дар чихате ба фаъолият водорад, ки пӯшише ба шумор равад барои он заъфи таҳайюл ва адами иститоат бар халқи тасовири шеърӣ ва то ҳадде низ дар ин кор муваффақ шудааст ва пас аз ӯ роҳ ва расмашро истеъдодҳои мушобеҳи ӯ идома додаанд” [11, 526-527]. Ин донишманд дар саросари девони Унсурӣ “як тасвири аслӣ, ки аз назари таркиб тозагӣ дошта бошад” пайдо накарда, сабаби инро “дур шудан аз ҳиссу наздикӣ ба мантиқ” медонад ва гӯё, ба фаҳми ӯ Унсурӣ шеърро “ба назму санъату фан” [11, 527] табдил додааст. Кадканӣ Унсуриро “шоир ба ҳисоб” намеоварад ва фақат дар анҷоми мақолаи зикршуда ҳиммат карда иқрор мешавад, ки “аз ҳақ набояд гузашт, ки гоҳ қудрати назми ӯ, дар баъзе маворид, тавониста навъе ҳолати шигифтӣ дар хонанда эҷод кунад, аз қабиле қасидаи:

Чист он обе чу оташу оташе чун парниён,

Бе равон тан пайкаре покиза чун бе тан равон” [11, 538].

Бархилофи андешаҳои Шафъии Кадканӣ тазкиранависон ва бузургони илму адаб дар тӯли замонҳо ба шеъри Унсурӣ тавачҷуҳи ҳосе зоҳир карда, аз ӯ ва ҳунараш ситоиш намудаанд. Аз ҷумла Муҳаммад Авфӣ ва тазкиранависони дигар мақоми Унсуриро олий шинохта, шеър ва қасоиди ӯро васф кардаанд. Аз ҷумла Муҳаммад Авфӣ ӯро “унсури ҷавоҳири ҳунар ва ҷавҳари арзи фазл” унвон карда, сипас афзудааст, ки Унсурӣ “муқаддами шуароӣ аҳд ва пешвоӣ фузалоӣ замон...шеъри Унсурӣ мудавван аст ва арсаи фазоил ба зиннати шамоили ӯ музайян” [1, 266]. Ҳамин тавр, тазкиранависони дигар, аз ҷумла Давлатшоҳи Самарқандӣ, Амин Аҳмади Розӣ, Ризоқулихони Ҳидоят, Бегдилӣ ва Тақиуддини Кошонӣ низ доир ба Унсурӣ ва шеъри ӯ назари мусбат доштаанд.

Аз адабиётшиносони ғарбӣ Эдвард Браун нахуст аз “шуҳрат ва номи баланд”-и Унсурӣ ёд карда, сипас “дар шумори шоирони бузурги аҳд” қарор доштани ӯро таъкид намудааст [2,

174]. Донишманди дигар Бадеъуззамон Фурузонфар аз тачрибаи шеъри Унсурӣ ба ин натиҷа расидааст, ки вай “бузургтарин устои қасидапардоз ва мадҳсарои қарни панҷум, балки забони порсӣ аст ва то кунун бад-ин поя ва моя дар ҷазолати лафз ва раҳоқати сабк ҳеҷ як аз шоирони қасидасаро” [16, 112] ба пояи ӯ нарасидаанд. Муҳаммад Ғуломризо низ ӯро “мадҳапардозе муътадил” унвон карда, афзудааст, ки “шеъраш аз муболиғаҳои шоирони давраҳои баъд оӣ аст” [3, 81]. Ҷалол Ҳумой бар ин назар аст, ки “Унсурӣ дар назари шуаро ва ғӯяндагони бузурги қадим чунон ба устодӣ ва пешвоӣ мусаллам будааст, ки аз таърифи мушобехаташ ба худ меболида ва ин навъ таҷлиро мояи муфохирати хеш қарор меодаанд. Ва ҳақ ҳамин аст, ки Унсурӣ дар услуби қасидасароӣ бо эъмоли саноеи бадеӣ мобайни шуароӣ Хуросон мақоми ибтикор ва пешқадамӣ дошт” [5, 220].

Ба ин тартиб, Унсурӣ аз устодони шеъри форсии тоҷикӣ буда, сабк ва тарзи маънисозиву тасвиргарии ӯ ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи шоирони замони баъд қарор гирифтааст. Агар ба татаббуоти шоирони баъдӣ таваҷҷуҳ кунем мебинем, ки ҳамаи заминасозҳои онҳо дар мадҳ ва мақомоти он зери таъсири Унсурӣ сурат гирифта, дар баъзе мавридҳо изофоте аз қабилӣ табдили лафз ё пирояҳои лафзӣ ва тақаллуфоти саноеӣ дар он роҳ ёфта, ки ҳамаи онҳо қобили қабул нест. Баъзе аз шуаро ҳам бетағйир ва табдиле сабки ӯро тақлид кардаанд ва ба ҳамон поя тақлид аз асл поинтар буда, ба қавли Фурузонфар “дарачаи ашъори онҳо аз шеъри Унсурӣ камтар ва фурутар аст” [16, 75]. Вале “пас аз ӯ роҳ ва равишашро истеъдодҳои мушобеҳи ӯ” [11, 527] идома ва тақмил бахшидаанд. Ба ифодаи дақиқтар, шорони баъдӣ аз ӯ таъсир пазируфта, дар шакли татаббуъ, истиқбол, ҷавоб ва тазмин ба шеъраш ҷавоб гуфтаанд.

Дар ин замина намунаҳои зиёдеро аз шеъри Қатрони Табрешӣ, Азракии Ҷиравӣ, Абулфараҷи Рунӣ, Масъуди Саъди Салмон, Усмон Мухторӣ, Рашидаддини Ватвот, Сӯзани Самарқандӣ, Анвари Абевардӣ, Ҳокони Шервонӣ ва дигарон метавон зикр кард, ки зери таъсири тарзи нигориши Унсурӣ аз шеъри ӯ истиқбол кардаанд ё ба шеъраш ҷавоб гуфтаанд.

Тачрибаи шоироне, ки бар шеъри Унсурӣ ҷавоб гуфтаанд, пеш аз ҳама, баёнги робитаи сареҳи хунарии ӯ ва шоирест, ки зери таъсири ӯ ба эҷоди татаббуъ пардохтааст. Дар ин замина яке аз шоирони аввалине, ки аз шеъри Унсурӣ истиқбол карда, хостааст бо шеъри хеш ба шеъри Унсурӣ посухи муносиб ва таъсиргузор диҳад, Амирушшуаро Муъиззӣ мебошад.

Татаббуоти Амир Муъиззиро ба шеъри Унсурӣ аз назар гузаронида метавон яқин кард, ки равишҳои фаннии татаббуоти Амир Муъиззӣ ба қасоиди Унсурӣ хунармандона буда, хусусияти хоси мундариҷавӣ ва сохтори бадеии шеъри ӯро муайян менамояд. Ин татаббуот асосан пойбанди вомгирӣ ва тозақории хусусиятҳои собитӣ суварии шеъри Унсурӣ, коркарди вазну қофия ва радиф ва бозпардозии мазмунӣ он буда, гоҳо тақлиди маҳз низ ҳаст. Аз ин ҷиҳат, дар аксари татаббуоте, ки Амир Муъиззӣ ба қасоиди Унсурӣ ва шоирони дигар навиштааст, шумори абёт ва қавофӣ ҳамон аст, ки дар қасидаи сармашқ, яъне мавриди пайравӣ вучуд дорад. Илова бар ин, аз назари сохторӣ, яъне аз назари таркиби зоҳирии шеър низ татаббуоти Амир Муъиззӣ ба асл наздик буда, унсурҳои дигаре низ дорад, ки ошкоро ба сармашқ ишора мекунад, монанди нақли бахше аз асл ё истифода аз тасвирҳои бадеии он ё зикри номи шоире, ки шеъраш мавриди пайравӣ қарор гирифтааст.

Вақте татаббуоти Амир Муъиззиро бо қасоиди Унсурӣ муқоиса мекунем, ба хулоса меоем, ки сарфи назар аз баъзе камбудихо, ҷавобҳои ӯ тақлиди сирф набуда, балки эҷоди шеъре тоза бо мундариҷаву муҳтаво ва тарзи нигориши хос мебошад, ки аз шеър ҷавобгуфтааш фарқи кулӣ дорад. Дар ин замина андешаи зерини Е. Э. Бертелс низ қобили мулоҳиза мебошад: “Асоси ҷавҳари ин падида ба ҳеҷ вақт тақлид нест, балки бештар аносири тозае аст, ки шоир барои парварондани мазмун пеш меоварад. Илова бар он, ин тағйирот ғолибан ба дигаргунӣ решаи ва асосӣ дар мафҳум мунҷар мешавад” [13, 115]. Е. Э. Бертелс ин андешаро дар бораи маснавӣ баён мекунад. Аммо А. Мирзоев бовар дорад, ки ин маъниро дар дигар анвои шеър, аз ҷумла дар ғазал низ метавон содиқ донист: дар бораи панҷ ғазал (аз Саъдӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳофиз, Камоли Хучандӣ ва Биноӣ), ки навъе робитаи ҷавоб байни онҳо вучуд дорад, низ мегӯяд: “Ин панҷ ғазал вижагиҳои суварии муштараки зиёде-

вазн, кофия, радиф ва низ мухтавои ошиқона, ки хоси шеъри риндона аст, доранд. Дар айни ҳол, бо он ки ҳама дар мавзуи мушобеханд, аз ҷиҳати зарофатҳои ҷадид дар маонӣ, маҳорати хунари сатҳи боло ва равиши байнии хос бо якдигар тафовут доранд” [13, 33]. Ҳамин назарро метавон дар бораи қасида низ баён кард.

Вақте татаббуоти Амир Муъиззиро бар қасоиди Унсурӣ муқоиса мекунем, метавон ба ин натиҷа расид, ки “ҷавоби муваффақ ҳам намудори маҳорат ва устодии бештари шоири муқаллид нисбат ба шоири мавриди тақлид аст” [9, 37]. Агар шоир дар эҷоди шеъри татаббуӣ номуваффақ бошад, заъфи ўро тарзи тасвири бадеӣ ва усулу савияи маъниофариниаш ошкор месозад.

Муқакқикон шиқофии амудӣ ва иҷтибнопазирро миёни шеъри ҷадид, яъне татаббуӣ ва шеъри сармашқ ба мушоҳида гирифтаанд. Аз ҷумла Р. Зайпулӣ ва М. Зокирӣ ба ин натиҷа расидаанд, ки “шоир собиқаи суннатиро дар шеъри кунунӣ хеш бозсозӣ ва бад-ин сон ба арзиши доимӣ ва фаротаърихии қавоиде, ки ба қор бурдааст, эътироф мекунад ва аз ҳамагон меҳонад, ки равиши маъкуси раддаёбии алоими шеъри қаблӣро дар асри вай ба қор баранд. Пас ҷавоб ба амали офариниши шеър маҳдуд намешавад, балки бинои он бар ҳамкориҳои хонанда низ ҳаст, ки бо шинохти сарчашмаи қори шоир ҳалқаеро, ки ў дар ҳангоми сурудани ҷавоб гумшуда буд, мебандад. Бинобар ин, ҷавоб шеъре аст, ки парвандаи он баста нашудааст ва дар интизори ҳувияте қатъӣ ё дасткам ҳамкориҳои фаротар аз шеър аст, ки дараҷаи он ба мизони маълумот ва тавоноии хонанда бастагӣ дорад. Ин нотамоӣ боис мешавад, ки ҷавоб барои гуфтугӯи хонанда ва шоир майдоне бикшояд то бо ёдоварии шеъре муайян дар қанори якдигар қарор гиранд ва дар фазое, ки ҷавоб боз кардааст, бо якдигар доду ситад кунанд: шоир бо офариниши шеър ва хонанда бо лаззат бурдан аз он. Ин навъ робитае аз дур мавриди сирқат бад-ин наҳв мисдоқ пайдо намекунад. Шеъреро, ки ҳовии сирқат дошад, бояд мустақил ба шумор овард ва хонанда бо масъалаи фаннии ҷустуҷӯи сармашқ даргир нест, албатта ба ҷуз қори нақди одӣ, ки дар ин ҳол ва ҳаво мунҷар ба ин мешавад, ки шеър дар қорҷӯби суннат қарор гирад то арзиши он ба ҳубӣ маълум гардад” [9, 38].

Дар ин замина метавон хулоса кард, ки ҷавоб ё худ татаббуӣ дар баробари гузаштае қарор дорад, ки манбаи илҳами шоир буда, ба наҳве аз назари мундариҷа ва сохтори хунари мустақилият ва фарқияти мушаххас дорад. Илова бар ин, татаббуӣ мисли сирқат ҷузъе аз қори одии сурудани шеър ба шумор намеравад, ки дар буъди фориғ аз замони мероси суннатӣ мекӯшад гузаштаро бо ҳол биомезад. Ба ин тартиб, агар таҷрибаи татаббуӣсароии Амир Муъиззӣ ва баъзе шорони дигарро пеши назар оварем, суоли аввал ин хоҳад буд, ки чӣ омиле будааст, ки ин шоир беш ва пеш аз ҳама ба қасоиди шоире чун Унсурӣ пайравӣ кардааст? Дар ин ҳусус Амир Муъиззӣ ба ҷуз зикри номи Унсурӣ дар баъзе татаббуёташ, дигар дар ин бора ишороти сареҳе надорад. Аммо бо қамолӣ бовар метавон гуфт, ки Амир Муъиззӣ дар қасоиди Унсурӣ беҳтарин ҳусусиёти жанри қасидаро меид. Дар қасоиди Унсурӣ тамоми тасвирҳои бадеӣ ва саноеи лафзӣ маънавие, ки аз тарафи пешгузаштагонӣ вай вазъ карда шуда ва ин саноеъ дар сабки қасидасароии асри ў ба авҷи аълои худ расида буд, ҷамъбаст гардидааст. Ба ин далел, татаббуӣ қасоиди Унсурӣ барои Муъиззӣ ва баъзе шоирони дигар фақат пайравӣ ба тарзи ниғориши Унсурӣ набуда, балки ба таври эҷодӣ пазируфтани суннатҳои беҳтарини сабки қасидасароии замони ин шоир низ мебошад. Ба ифодаи дигар, Амир Муъиззӣ дар симои Унсурӣ ҳамоно шоиреро меид, ки суннатҳои беҳтарини қасидасароиро, ки дар як муддате таназзул ёфта буд, аз нав зинда намуд ва ин равиҷро дар замони худ бо тарзи хоси қасидасароинаш илқо ва тарғиб кард. Амир Муъиззӣ маҳз ҳамин равиҷро дар татаббуёташ пайравӣ карда, пас аз Унсурӣ устодии худро аз ҷиҳати сабк ва офаридани образҳои бадеӣ собит намудааст. Ба андешаи мо, омилҳои асосии гароиши эҷодкоронаи Амир Муъиззӣ ба тарзи ниғориши Унсурӣ маҳз ҳамин мебошад. Барои таъйиди ин назар пораеро аз як қасидаи Амир Муъиззӣ иқтибос мекунем, ки шоир дар он қасидаи худ ва Унсуриро васф кардааст:

Бандаи муҳлис Муъиззиро ба фарри баҳти ту
Аз футуҳи ту ҳазорон дафтару девон бувад.
Унсурӣ Маҳмудро гуфтаст шеъре ҳамчунин,

“То ҳаме чавлони зулфаш гарди лоластон бувад.
Он қасида шоиронро гар нигори дафтар аст,
Ин қасида шаҳриёронро нигори чон бувад [12, 144].

Ва боз намунае дигар:

Гуфтам маро се бўса деҳ, эй моҳи дилситон,
Гуфто, ки моҳ бўса киро дод дар чаҳон.
Гуфтам чунин қасида кас аз шоирон нагуфт,
Гуфто, ки гуфт Унсурӣ устои шоирон.
Гуфтам, ки он қасида бадеъ асту нодир аст,
Гуфто, ки ин қасида басе беҳтар аст аз он [12, 595].

Ба назари мо, Муъиззӣ таъкид бар он дорад, ки беҳуда татаббуъи Унсурии Балхӣ накардааст, балки он қадар маонии латиф, ки дар ашъори ин шоир ҳаст, дар татаббуъоти ӯ низ ҳаст. Ба ин тартиб, Муъиззӣ дар татаббуъи қасоиди Унсурӣ, пеш аз ҳама, пойбанди ба коргирии лафзи сахлу равон ва иборати азбу латиф буда, ба ин васила таъсири шеърро афзун сохтааст. Баҳусус вай дар татаббуъоташ ба қасоиди Унсурӣ бар суҳулоти лафз бештар таъкид карда, бовар доштааст, ки “дар дилҳо фузун дошад ҳаловат лафзи осонро”. Ин андешаро такмил бахшида дар қасидае таъкид кардааст:

Дар офариниши бузургон чунин некутар шеър,
Ки хуб бошаду азбу латифу маънидор.
Латоифаш на гарону латофаташ на сабук,
Чунонки шеъри ман андар миёнаи ашъор.
Раво бувад, ки ман асрори шеър бинмоям?
Ки рои равшани ту воқиф аст бар асрор [12, 243].

Муъиззӣ ҳамчунин дар татаббуъи қасоиди Унсурӣ “суҳулоти лафзу узубати иборатро дар нашри маҳомади мамдуҳ, ки ғоят аз мадҳ ҳамон аст, муассир ва лозим мешуморад” [8, 216]. Дар ин замина ӯ яке аз тавонотарин шоиронест, ки дар татаббуъоти мадҳияш бар зарурати таносуби маонӣ таъкид кардааст. Дар ин боб ҳадаш низ меғӯяд:

Дар офарину мадҳат чунин накӯтар шеър,
Маонии мутаносиб ба лафзи мустаҳсан [12, 132].

Ҳарчанд бисёре аз донишмандон, аз ҷумла Абулҳусайни Зарринқӯб ҳамаи шеъри ӯро “аз ин гуна” (8, 217) намедонад, вале ин равиш комилан дар шеваи татаббуъоти мадҳии ӯ таъсири созанда дошта, маонии мадҳро дар дилҳо менишонад ва хотирҳоро ковиш медиҳад. Аз ин ҷиҳат, татаббуъоти Амир Муъиззӣ бар қасоиди Унсурӣ, пеш аз ҳама, баёнгири мустақилияти фикрӣ ва ҳунарии шоири татаббуъсаро мебошад, ки ҳам зиндадори суннатҳои барозандаи ҳунарии гузаштагон мисли Унсурӣ, ҳам тозақориҳои худӣ ӯро ифода менамояд. Амир Муъиззӣ дар шахси Унсурӣ ҳамоншоиреро медид, ки суннатҳои волои қасидасароии гузаштагонро аз нав зинда намуда, ин рӯи ҳунариро ба воситаи қасидаҳои ташаккул ва таҳаввул бахшидааст. Муъиззӣ маҳз ҳамин тамоюли ҳунарии Унсурӣро пайравӣ карда, бо тарзи нигориш ва офаридани тасвирҳои бадеӣ татаббуъоти худро такмил бахшидааст, ки яке аз намунаҳои беҳтарини он татаббуъи қасидаи Унсурӣ “Дар мадҳи Яминуддавла Маҳмуди Ғазанавӣ” мебошад. Ин қасидаи Унсурӣ бо пораи зайл оғоз меёбад:

Боди наврӯзӣ ҳаме дар бӯстон бутгар шавад,
То зи сунъаш ҳар дарахте луъбате дигар шавад.
Боғ ҳамчун кулбаи базоз пур дебо шавад,
Бод ҳамчун таблаи аттор пур анбар шавад.
Савсанаш сими сапед аз боғ бардорад ҳаме,
Боз ҳамчун орази хубон замин ахзар шавад.
Рӯйбанди зар замине ҳуллаи чинӣ шавад,
Гӯшвори ҳар дарахте риштаи гавҳар шавад.
Чун ҳичоби луъбатон хуршедро бинӣ зи ноз,
Гаҳ бурун ояд зи меғу гаҳ ба меғ андар шавад.
Дафтари наврӯз бандад осмон кирдори шаб,

То кавокиб нуктаи авроқи он дафтар шавад.
Афсари симин фурӯ гирад зи сар кӯҳи баланд,
Боз мино чашму дебо рӯю мушкин сар шавад.
Рӯз ҳар рӯзе биафзояд чу қадри шаҳриёр,
Шаб чу умри душманони ӯ ҳаме камтар шавад... [4, 17-19].

Унсурӣ ин қасидаашро дар мадҳи Маҳмуд суруда, Амир Муъиззӣ ба он татаббуъ гуфта, ба ин васила Хоҷа Низомиддин Абулфатҳ Музаффар Фахрулмулк ибни Хоҷа Низомулмулкро мадҳ кардааст. Татаббуъи Амир Муъиззӣ бо пораи зер оғоз мешавад:

Омад он фасле, к-аз ӯ табъи ҷаҳон дигар шавад,
Ҷар замин аз санъати ӯ осмонпайкар шавад.
Боғ аз ӯ монанди суратхонаи Монӣ шавад,
Боғ аз ӯ монанди луъбатхонаи озар шавад.
Кӯҳсор аз чодари симобгун ояд бурун,
Чун аруси боғ дар зангоргун чодар шавад.
Гоҳ пари кавкаб шавад бе гунбади ахзар дарахт,
Гоҳ бе кавкаб чаман чун гунбади ахзар шавад.
Сарв ҳамчун минбаре гардад зи мино сохта,
Шохи гул монандаи бечодагун чанбар шавад.
Гоҳ бозигар шавад кумрӣ, гаҳе булбул хатиб,
Он ҷаҳад берун зи чанбар в-ин сӯи минбар шавад.
Абр чун андар даҳони лола андозад сиришк,
Лулу андар лола пиндорӣ ҳаме музмар шавад.
Нағз бошад лулу андар лолаи маъшуқи ман,
Чун бихандад лулу андар лола пуршакар шавад...

Гуфтам ин мидҳат бад-он соне, ки гӯяд Унсурӣ,

“Боди наврӯзӣ ҳаме дар бӯстон бутгар шавад”.
То ҳаме ашъори зебо зевари девон шавад,
То ҳаме алфози неку зиннати дафтар шавад...
Бар ту фаррух бод сесад чашн то дар ҳар яке,
Мачлиси ту чаннату май андар ӯ кавсар шавад [12, 131-132].

Амир Муъиззӣ дар татаббуъи худ бар қасидаи Унсурӣ бештар ба шакли бадеи ва сабки шеър пайравӣ кардааст. Чунонки аз мундариҷаи қасидаи Унсурӣ ва татаббуъи Муъиззӣ ба назар мерасад, дар онҳо монандиҳое дар мазмун ба назар расад ҳам, дар тарзи баён, фарогирии мавзӯ ва вусъати андеша тафовути зиёде дида мешавад. Қасидаи Унсурӣ бештар хусусияти тасвирий дошта, мантиқ ва муҳокимаи ақлонӣ дар он мавқеи таъсиргузор дорад. Унсурӣ дар қасида бештар ба баёни андеша ва қиёсоти фалсафиву ахлоқӣ ва аносири зиндагисози сарнавишти инсон-мамдуҳ диққат дода, ба қавли Шафеъии Кадканӣ “ба ҷои ин ки аз ҳис ва таҷрибаи ҳиссӣ ва нируи тахайюл ёрӣ талабад аз ақл ва зеҳни мантиқӣ кӯмак мегирад ва пайдост, ки дур шудан аз ҳиссу наздикӣ ба мантиқ, шеърро аз шеър будан ба назм ва санъат ва фан мекашад” [11, 527].

Дар қасидаи зикршуда, чунон ки Шафеъии Кадканӣ гумон кардааст, Унсурӣ сирфан шеърро ба назм ва санъату фан табдид намодааст [17, 527], балки тавонистааст, ки ба василаи тасвириҳои ҳолнамо ва корбурди истиораву ташбеҳот дар хонанда навъе ҳолати шигифтӣ ба вучуд оварад, ки Амир Муъиззӣ аз ин тарзи тасвири ӯ таъсир пазируфтааст. Ба ифодаи дигар, Амир Муъиззӣ бештар ба сабк ва тарзи тасвири Унсурӣ пайравӣ карда, андешаҳошро, ки ҷанбаи ахлоқӣ ва маърифатӣ доранд, нисбатан содаву ҳамафаҳм баён намудааст, ки хусусияти тафаккури бадеии ӯро ифода мекунад. Агар қасидаи мадҳии Унсурӣ сиву ду байт бошад, татаббуъи Амир Муъиззӣ сиву ҳашт байтро ташкил медиҳад. Ҷам қасидаи Унсурӣ ва ҳам татаббуъи Амир Муъиззӣ вазн, қофия ва радифи ҳамсон доранд, ки бар робитаи тафаккури бадеии ҳар ду аз лиҳози сохтори шеър вобаста мебошад. Амир Муъиззӣ аз қасидаи Унсурӣ хасоиси собити суварии шеърро вом гирифта бошад ҳам, вале дар ифодаи мазмун бозпардозӣ карда, аз назари сохторӣ ба зоҳири шеъри сармашқ таъя кардааст. Чунонки аз татаббуъи Амир

Муъиззӣ бармеояд, аносири дигаре низ дар шеъри ӯ ҳаст, ки ошкоро ба сармашқ ишора мекунад, аз қабилӣ тобеият ба мазмуни асл, истифода аз ибдоъоти балоғии он ва зикри номи муаллифи сармашқ, яъне Унсурӣ дар матни татаббуъ. Монандии дигаре, ки миёни қасидаи Унсурӣ ва татаббуъи Амир Муъиззӣ ба назар мерасад, ба қавли Абдулхусайни Зарринқӯб “намоишгоҳи футухот, тафреҳот ва ташрифоти пуршукуҳ, аммо ғолибан пучу бехосияти” [7, 120] подшоҳон ва баъзе умарои вақт будани онҳост. Ин ҳарфҳо чунин маънӣ надорад, ки ҳар чизе ки шоир дар ин боб гуфтааст, фонуси ҳаёлро монад, ки “шабаҳҳои мутаҳаррик, аммо беруҳи хиёлосо”-ро “ба номи вазиру амир, бо қиёфаҳои чиддӣ ва бо рафторҳои муваққар (бовиқор), дар арсаи гардони бесуботи он ҳар лаҳза ба шакле” [7, 120] падида оварда бошад. Татаббуъи зикршуда дар баробари васфи шахсияти инсонии Низомулмулк, ки чехраи таърихист, феҳристи комили фаъолияти ӯро ҳамчун вазири огоҳ ва масъул, ки худ дар ниҳояти қор қурбонии беадолатӣ шудааст, дар бар мегирад. Ин татаббуъро марсияҳои Амир Муъиззӣ таҳти унвони “Таассуф бар қатли Хоҷа Низомулмулк” ва “Дар марсияи Хоҷа Низомулмулк” [10, 143-146] аз назари мундариҷавӣ ва бадеӣ такмил бахшидааст. Ба ин тартиб, миёни қасидаи Унсурӣ ва татаббуъи Амир Муъиззӣ мушаххасоти мундариҷавию сохторӣ ва умумиятҳои ҳаст, ки зерӣ таъсири суннатҳои шаклгирифтаи ин равияи эҷодӣ ва фардияти хунарии ин ду шоир шакл гирифтааст. Ин хусусият дар дигар татабуъоте, ки Амир Муъиззӣ бар қасоиди Унсурӣ гуфтааст, низ мушоҳида мешавад. Ин ҳамон роҳи равишест, ки шоирон пеш аз Унсуриву Муъиззӣ дар амалӣ кардани таъсирпазирӣ ва робитаи эҷодӣ паси сар кардаанд ва ҳамчун анъанаи адабӣ зинаҳои гуногуни ташаккулу таҳаввул ва инқирозро тай намудааст. Чунонки дар ғавқ ёдрас кардем, ба шеъри Унсурӣ шоирони зиёде пайравӣ кардаанд, ки якеи дигари онҳо Қатрони Табрэзӣ мебошад. Шавоҳиди фаровонро аз таъсирпазирӣ Қатрон аз Унсурӣ метавон ироа дод, ки барои он як китоби ҷудогона навиштан лозим аст. Дар ин ҷо қӯшиш мекунем то ба ихтисор аз равиши пайравии Қатрон ба шеъри Унсурӣ чанд сухан гӯем. Тарзи ниғориши Қатронро донишмандон ба сабки Унсуриву Фарруҳӣ монанд ва маониву афкори ин дуру дар шеъри вай ба мушоҳида гирифтаанд. Чунончи, Қатрон дар эҷоди рубоии-

Се чизи туро се чиз додааст ҷамол,

Худро хату зулфро гулу ораз хол.

Се чизи ман аз се чиз бурдааст мисол,

Дил аз оташу ҷашм аз обу дида аз хол.

– ба рубоии Унсурӣ –

Се чиз бибурд аз се чизи ту висол,

Аз руҳ гулу аз лаб мулу аз рӯй ҷамол.

Се чиз бурд аз се чизам ҳама сол,

Аз дил ғаму аз руҳ наму аз дида ҳаёл.

– пайравӣ карда, аз мазмуни он истифода кардааст.

Қатрон қасидае дорад, ки бо байтҳои зер –

Зи баҳри хидматаш овард шаҳриёри Арон,

Сипоҳи хеш барои набард баста камар.

Яке ба тир фикандан басони Ораши неву,

Яке ба даръ даридан ба сони Рустами зар.

– оғоз шуда, дар пайравии қасидаи Унсурӣ суруда шудааст, ки чанд байти онро

иқтибос менамоем:

Замин зи лашкари ӯ мавҷи сабзи дарё буд,

Зи гарди эшон гетӣ сиёҳу рӯз ағбар.

Ҳама сияҳдилу оташҳисому рӯинтан,

Муҳибрӯю балофеълу Аҳриман пайкар.

Ҳама замин ҷигару кӯҳ сабру соиқа теғ,

Сипеҳр тохтану бод гарду абр сипар...

Қатрон чанд қасидаи дигар низ дорад, ки дар татаббуъи қасидаҳои Унсурӣ навиштааст.

Масалан, қасидаеро, ки бо матлаи –

То ба чон дар ақл бошад беҳ то тан дар чон бувад,

Чону танро аз лаби чому лаби чонон бувад.

– сар мешавад, дар пайравии қасидаи Унсурӣ гуфтааст, ки байти зер намунаи он мебошад:

То ҳаме ҷавлони зулфаш гарди лоластон бувад,

Ишқи зулфашро ба гирди ҳар диле ҷавлон бувад.

Ҳамин тавр, Қатрон дар пайравии Унсурӣ қасидаҳои зиёде гуфта, дар бисёр ҳолатҳо мазмун ва вожаву иборооти тасвирии шеъри Унсуриро аз худ кардааст, ки чанбаи тақлидӣ ва сиркатро дар шеъри ӯ афзоиш додааст. Шоири дигаре, ки аз пайравони чирадасти Унсурӣ мебошад, Азрақии Ҳиравӣ аст. Саид Нафисӣ дар бораи вай менависад: “Дар ин ки Азрақӣ дар шеър пайравӣ аз сабки Унсурӣ мекардааст, шакке нест ва дар ашъори хеш низ гузашта аз шабоҳати лафзӣ ва маънавӣ ишороте чанд дорад. Қатъан Унсурӣ ба ҷуз ашъоре, ки аз вай ба мо расида аст, суханони фаровони дигаре дошта ва ин нусхаи мавҷуд аз девони ӯ мунтахабе аз ашъори ӯст, чунонки дар китобҳо гоҳе ба ашъоре бармехурем, ки дар нусхаи роиҷи девони ӯ нест. Азрақӣ пайдост, ки нусхаи комиле аз девони Унсурӣ доштааст ва натавонӣ дар ашъори худ ҷаҳор бор ном аз ӯ бурдааст, балки матолибе аз ашъори Унсурӣ гирифтааст, ки дар ин нусхаҳои роиҷи имрӯз нест, аз он ҷумла дар қасидае дар мадҳи Туғоншоҳ мегӯяд:

Ҳазор ҷой фузун гуфт Унсурӣ, ки малик

Ба рӯзи чанг беҳ омад зи хону Чипол.

Зи давлати падарони ту сад ҳазор малик

Нагун шуданд чу Чиполу хон ба рӯзи қитол...” [14, 123]

Қатрон дар эҷоди ин қасида ба қасидаи Унсурӣ пайравӣ кардааст, ки байтҳои зер аз он мебошад:

Агар ба турк бикованд машҳади Айлок,

В-агар ба Ҳинд бичӯянд даҳмаи Чипол.

Зи хоки тира хуруши ҳазимате ҳаме шунаванд,

Чунонки з-ӯ ба замин андар уфтад зилзол.

Шоирони дигаре мисли Абулфараҷи Рунӣ, Масъуди Саъди Салмон, Усмон Мухторӣ Ғазнавӣ, Рашидаддини Ватвот ва ғайра низ аз шеъри Унсурӣ истиқбол карда, татаббуъоте таъсиргузор сурудаанд, ки дар мазмун ва тарзи нигориш тозагиҳое дошта, баҳс дар бораи татаббуъоти ононро ба мавриди дигар мегузорем.

Ҳоло дар заминаи он чи гуфта шуд, метавон хулоса кард, ки татаббуъоти шоирони дар боло ёдшуда ба шеъри Унсурӣ, баҳусус қасидаҳои ӯ, фақат пайравӣ ё тазмини ашъор набуда, балки ифодакунандаи андешаву оро ва тарзи хоси тасвир ва нигариши соҳибони татаббуъҳо ба воқеияти зиндагӣ ва сарнавишти мамдуҳонашон низ мебошад.

Муқарриз: д.и.ф. Олимӣ Х.

Адабиёт:

1. Авфӣ, М. Лубоб-ул-албоб. Аз рӯи ҷопи Эд. Браун, бо муқаддима ва таълиқоти Муҳаммад Қазвинӣ / М. Авфӣ. – Техрон, 1361. – 1648 с.
2. Браун, Эд. Таърихи адабиёти Эрон (Аз Фирдавсӣ то Саъдӣ) / Эд. Браун. – Техрон, 1354. – 360 с.
3. Ғуломризо, М. Сабкшиносӣ дар шеъри форсӣ / М. Ғуломризо. – Техрон: “Ҷомӣ”, 1381. – 246 с.
4. Девони Унсурӣ Балхӣ. Ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёкӣ / - Техрон: Наврӯз, 1342. – 398 с.
5. Девони Усмон Мухторӣ. Ба эҳтимоми Ҷалолуддин Ҳумой / - Техрон, 1340. – 328 с.
6. Жирмунский, В. Рифма, ее история, теория / В. Жирмунский. – Петербург: “Academia”, 1923.–239с.
7. Зарринқӯб, А. Модехи куштаи мамдуҳ / А. Зарринқӯб. Бо корвони хулла. – Душанбе: Маориф, 2007. – 268 с.
8. Зарринқӯб, А. Нақди адабӣ / А. Зарринқӯб. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 712 с.
9. Зинулӣ, Р., Зокирӣ, М. Фанни ҷавобгӯӣ ва татаббуъ дар шеъри форсӣ / Р. Зинулӣ, М. Зокирӣ // Фаслномаи фарҳангистони забон ва адаби форсӣ.-Тобистони 1374. Соли 1. Шумораи 2.–С.30-48.
10. Имомӣ, Н. Марсия дар адабиёти форсии Эрон (То поёни қарни ҳаштум) / Н. Имомӣ. – Техрон, 1369. – 488 с.
11. Кадканӣ, М. Ш. Мусиқии шеър / М. Ш. Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1389. – 338 с.
12. Куллиёти девони Муъиззӣ. Бо муқаддима ва тасҳеҳи Н. Ҳайирӣ / - Техрон, 1342. – 398 с.

13. Мирзоев, А. Сездаҳ мақола (Аз таърихи қадим то асрҳои 10-15) / А. Мирзоев. – Душанбе: Маориф, 1977. – 288 с.
14. Нафисӣ, С. Таърихи наср ва наср дар Эрон / С. Нафисӣ. – Техрон, 1369. – 488 с.
15. Сафо, З. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ. Ҷилди аввал / З. Сафо. – Душанбе, 2006. – 160 с.
16. Фрейденберг, О. М. Поэтика сюжета и жанра / О. М. Фрейденберг. – Москва, 1997. – 453 с.
17. Хусайнӣ, А. Бадоеъ-ус-саноеъ. Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Мусулмонқулов / А. Хусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 204 с.

ТАТАБҶУЪТИ ҚАСИДАҶОИ УНСУРӢ ВА МОҶИЯТИ ҲУНАРИИ ОНҶО

Мақолаи ҳозир ба манзури баррасӣ ва арзёбии дақиқи таҷрибаи шеърӣ баъзе шоирон, аз ҷумла Муъиззӣ, Қатрони Табрзӣ ва Азрақӣ дар офариниши татабҷуъот ба қасоиди Унсурӣ таълиф шуда, муаллиф саъй кардааст, ки моҳияти ҷустуҷӯҳои шоирони зикршударо дар ин самт муайян ва мушаххас намояд. Дар мақола баъзе хусусиятҳои қасидаҳои Унсурӣ ва таъсирпазирии шоирони дар ғавқ ёдшуда аз тарзи ниғориши вай баррасӣ шуда, дар ин замина моҳияти фанни ҷавоб, ки ба маънои сурудани шеър ба вазн, қофия ва муҳтавои қулли муштарак бо шеърӣ татабҷуъшуда мебошад, дар заминаи нақди татабҷуъоти мавриди назар ба тарзи муқоисавӣ ошкор ва мушаххас карда шудааст. Ҷамҷунин дар мақола бо дарназардошти таҷрибаи татабҷуъсароии шоирони номбурда муносибати ҷиддӣ ва ғайри ҷиддӣ онон дар фарогирии мавзӯот ва тарзи тасвир мушаххас гардида, омилҳо ва анғезаҳои гароиши онон фанни татабҷуъсароӣ ва равишҳои ҳунарии он муайян карда шудааст, ки арзиши назарӣ ва амалӣ дорад.

Калидвожаҳо: татабҷуъ, пайравӣ, истиқбол, тазмин, таносуб, Унсурӣ, Муъиззӣ, Азрақӣ, Қатрон.

ПОДРАЖАНИЕ КАСЫД УНСУРИ И ИХ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ СУТЬ

Настоящая статья написана с целью обзора и точной оценки поэтического опыта некоторых поэтов, в том числе Муиззи, Катрони Табризи и Азраки, в создании подражаний касыд Унсुरи. Автор попытался выявить и уточнить суть поисков вышеупомянутых поэтов в этом направлении. В статье рассматриваются некоторые особенности касыд Унсुरи и влияние вышеупомянутых поэтов на его образ мышления. В этом контексте раскрывается суть искусства ответа, что означает пение стихотворения с ритмом, рифмой и общим содержанием подражанного стихотворения. Она рассматривается в контексте критики подражания, раскрывается и уточняется в сравнительной манере. Также в статье, учитывая опыт названных поэтов в области подражания, выявляются их серьезный и несерьезный подход к освещению тем и манер подражания, выявляются факторы и мотивы их склонности к области поэтики и художественных подходов, которая имеет теоретическую и практическую ценность.

Ключевые слова: подражание, следовать, приветствовать, компенсация, пропорция, Унсурӣ, Муиззи, Азраки, Катрон.

IMITATION OF QASID UNSURI AND THEIR ARTISTIC ESSENCE

This article is written with the purpose of reviewing and accurately assessing the poetic experience of some poets, including Muizzi, Katroni Tabrizi and Azraki, in creating imitations of Unsuri's qasidas. The author tried to identify and clarify the essence of the search of the above-mentioned poets in this direction. The article discusses some features of Unsuri's qasidas and the influence of the above-mentioned poets on his way of thinking. In this context, the essence of the art of response is revealed, which means singing a poem with the rhythm, rhyme and general content of the imitated poem. It is considered in the context of criticism of imitation, revealed and clarified in a comparative manner. Also in the article, taking into account the experience of the named poets in the field of imitation, their serious and frivolous approach to covering the topics and manners of imitation is revealed, the factors and motives of their inclination to the field of poetics and artistic approaches, which has theoretical and practical value, are revealed.

Keywords: imitation, follow, greet, compensation, proportion, Unsuri, Muizzi, Azraki, Katron.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Мадиева Умеда Муҳаббат-қизӣ** – Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни, ассистенти кафедраи забони олмонӣ, 988-89-83-99. Email: madievaumeda@gmail.com

Сведения об авторе: **Мадиева Умеда Муҳаббат-қизи** – Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, ассистент кафедры немецкого языка, тел: 988-89-83-99. Email: madievaumeda@gmail.com

Information about the author: **Madieva Umeda Mukhabbat-kizi** – Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, assistant of the German language department, Phone: 988-89-83-99. E-mail: madievaumeda@gmail.com

**ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИИ АШЪОРИ ДАР ВАСФИ ВАТАН СУРУДАИ
АЛИМУҲАММАД МУРОДӢ**

Меликов Ф.Л.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Алимуҳаммад Муродӣ аз шоирони маъруфи муосири тоҷик мебошад, ки бо вижагиҳои ашъораш дербоз дар назми муосири тоҷик ҷойгоҳи мушаххас пайдо намуда, эҷодиёташ борҳо мавриди таваҷҷуҳи аҳли адаб ва таҳқиқи пажӯҳишгарони назми муосир қарор гирифтааст. Як қисмати муҳимми эҷодиёти Алимуҳаммад Муродиро ашъори суннатӣ ташкил медиҳад. Ҳарчанд дар нимаи дуюми қарни бист арӯзи наву ҷаҳорпора батадрич мавқеи асосӣ касб намуда истода буданд, шоир кӯшиш намудааст, ки дар эҷодиёташ аз жанрҳои суннатӣ низ ба таври васеъ истифода кунад. Шоир ва адабиётшиноси маъруфи тоҷик Муҳаммадали Аҷамӣ дар мавриди ҳунари шоирии Муродӣ чунин менависад: “Шоирӣ хушсалиқа ва баркамолӣ тоҷик Алимуҳаммад Муродӣ дар шеъри муосири тоҷик аз шумори чунин суҳанваронест, ки дар ҳалқи шеър аз ҳолатҳои зиндагӣ метавонад огоҳона истифода кунад” [1, с. 10]. Алимуҳаммад Муродӣ қариб дар ҳамаи анвои шеърӣ таъбиозмоя кардааст. Ашъори шоир ҳам дар шаклҳои суннатӣ – ғазал, қасида, мусаммат, маснавӣ, рубоӣ, дубайтӣ ва ҳам дар шаклҳои шеъри нав – ҷаҳорпора ва арӯзи озод эҷод шуда, аз лиҳози мундариҷа ва услуби ниғориш ҷолиби диққат ва қобили мулоҳиза мебошанд. Алимуҳаммад Муродӣ дар эҷоди шеър аз калимаву ибораҳои зебои тоҷикӣ истифода мекунад, ки ин як сабаби маҳбубияти ашъори шоирро дар ҳавзаҳои назми муосири тоҷик таъмин намудааст.

Тараннуми шеърҳои ватанпарастӣ дар эҷодиёти Алимуҳаммад Муродӣ дар алоқамандӣ ва бо рушди маҳорати фитрии эҷодӣ падидаи омада, бо самимияту садоқати зиёд перомунӣ зебоҳои кишвари азизу маҳбуб, зодгоҳ ва муҳаббат ба он аз ҷониби ӯ шеърҳои зиёде суруда шудаанд. Ватан бо он ҳама бузургию шахомат, дарёҳову кӯҳсор, саҳроҳояу чаманзор, талу тепшаҳои лолапӯш ва ҳазорҳо бузургону фидокорону қаҳрамонони сарбаландаш дар синаи шоир барои ҳамешагӣ маъво ва макон гирифтаанд:

Турнақатор

Турна хати шикастае дар осмон навишт,
Байти равон ба дафтари зарди хазон навишт.
Дар барги зард ҷақраи хуни баҳори сабз,
Бо охи сард бод дареғи ҷавон навишт.
Накше, ки буд аз пайи пое ба раҳ бишуст,
Борон гузашти умр ба оби равон навишт... [11, с. 218]

Адабиётшинос ва матншинос профессор Аламхон Кӯчаров роҷеъ ба шеърӣтаи ғазали мазкур чунин қайд кардааст: “Китоби «Моҳи хасрав»-и Алимуҳаммад Муродӣ бо ҳамин ғазал оғоз меёбад ва хонандаи хушманд ҳис мекунад, ки дар ин шеър тасвир басо олий буда, мавзӯ бо камолӣ ҳунармандӣ матраҳ гардидааст. Шоире нест, ки дар айёми мо ба мавзӯи ватану ватандорӣ даст назада бошад, вале чунин тасвири муассир, дардолуд ва воқеъбинона, ки хонандаро ба андешаи амиқ водор созад, ҳоси шоирони тавоное чун Алимуҳаммад Муродӣ мебошад” [5, с. 10]. Ин шеър дар ҳадди панҷ байт гуфта шудааст. Шоир бо истифода аз ҳунари эҷодӣ кӯшидааст нигоҳ, фикру андеша ва мақсаду мароми худро ба хонанда ба таври равшан баён намояд. Дар ғазали боло шоир то андозае аз такрор гуфтан дурӣ ҷӯста, суҳане гуфтааст, ки нишонрас ва муассир мебошад. Дар байти аввал тасвири фасли хазон, гузашти қатори турнаҳо, ки одатан ин ҳолат дар фасли тирамоҳ ба вуқӯи мепайвандад, басо олий инъикос шудааст. Дар байтҳои баъдӣ бошад, шоир аз барги хазон ёд карда, ин манзараро бо баҳори фэйзбор муқобил гузошта, аз солҳои ҷавонӣ ёд кардааст. Байти мақтаъи ғазал низ ҷолиби диққат аст:

Ҳушам ба бонги турнаву гӯшам ба ҳарфи дил,
Гуфтам, ки чист тарки Ватан, тарки ҷон навишт [11, с. 218].

Бояд икрор шуд манзараи дар байти мақтаъ тасвирёфтаре шахсе эҳсос мекунад, ки гузашти қатори турнаҳоро дар ғурбат бубинад, зеро одатан турнаҳо дар фасли тирамоҳ раҳти сафар мебанданд ва шоир ҳамин лаҳзаро мушоҳида намуда, “хуш ба бонги турнаҳою” “гӯш ба ҳарфи дил” намуда, тарк намудани ватанро монанди тарки чон аз бадан медонад. Чаззобияти хунари шоирии Алимӯҳаммад Муродӣ дар он зоҳир мегардад, ки шоир бо унсурҳои табиати атроф хеле хуб ошноӣ ва ҳар лаҳзае, ки мушоҳида мекунад, онро дар қолаби шеър ва дар либоси тасовири тозаи шоирона пешниҳоди хонанда мегардонад. Бояд ибтидор дошт, ки дар ғазали “Турнақатор” шоир бо истифода аз ташбеҳҳои зебову дикаши “дафтари хазон”, “тарҷумон”, “килки алам”, “сафҳаи хотир”, “хуни баҳори сабз”, “ҳарфи дил” таъсирбахш ва ҷовидонаю хонданӣ гардидани ғазалро таъмин намудааст.

Мусаллам аст, ки мавзуи Ватан доманаи васеъ дорад ва барои дар ин гуна мавзӯ рӯй овардану то кадри имкон сухани наву қолиби диққати хонандаро гуфтан ба ҳар эҷодкор даст намедихад ва ин аз эҷодкор дониши густарда ва хунару маҳорати баланди тавсифу тасвирпардозиро тақозо мекунад. Новобаста аз он ки қисмати муайяни эҷодиёти шоир, маҳсусан, ғазалҳои ӯ дар қолаби классикӣ эҷод шуда бошанд ҳам, дар онҳо навиҷодиҳои зиёди қобили таваҷҷуҳ мушоҳида карда мешавад. Тозакориҳои шоирро метавон пеш аз ҳама дар баёни муҳтавои шеър дида бошем, чунки Алимӯҳаммад Муродӣ суханро ба дарозо намекашад ва аз нахустин мисраъҳо хонандаро ба сӯи андешаҳои созанда водор мекунад.

Бунёди аксари ғазалҳои Алимӯҳаммад Муродӣ бар пояи эҳсосоти баланди инсонӣ тарҳрезӣ шудаанд ва онҳо қофияҳои сарех ва радиқҳои гӯшнавозу созгорро доро буда, дар хушояндию хушоҳангӣ, тавозуни дилнишини маъноӣ ва писандида гардидани ин қабил ашъор нақши бориз пайдо намудаанд. Ғазалиёти шоир асосан ифодагари мазмунҳои ишқиву иҷтимоӣ, ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ, насиҳатҳои қолиб ва ҳолатҳои гуногуни эҳсосоти баланди назокати эҷодкорӣ шоир мебошанд. Маҳорату тавоноии Алимӯҳаммад Муродӣ дар интиҳобу эҷоди таркибу луғатҳои навин, манзарасозӣҳои бесобиқа ва корбурди таъбирҳои қолиби шоиронаю баёни серрамз аён гардидааст. Дар ҳамин росте оид ба мавзӯҳои ашъори Алимӯҳаммад Муродӣ профессор Аламхон Кӯчаров андешаҳои қолибе дорад: “Ҳар як мавзӯ дар коргоҳи эҷодии шоир гудохта, дар партави ҷаҳонбинии пешқадам ороиш ёфта, моҳияти амиқи эстетикӣ ва маънавию ахлоқӣ касб кардааст” [Кӯчаров А. Сӯзу гудози қалби дардошно (Ба муносибати 50- солагии Алимӯҳаммад Муродӣ) // Садои коргар. – 1998. – 1 Январ]. Дар эҷодиёти шоир омезиши мавзӯҳо ба назар мерасанд, яъне Муродӣ метавонад дар ҳар мавзӯ шеър гуфта бошад, аммо дар ин миён ашъори дар мавзуи ватанпарастӣ сурудаи шоир ҷойгоҳи хос доранд:

Эй ҳамватан

Эй ҳамВатан , бо ҳамватан ноошно будан бас аст,
Шоҳоби як дарёстем, аз ҳам ҷудо будан бас аст.
Душман рабуда нони мо, душман рабуда хони мо,
Душман ба қасди ҷони мо, ғофил чу мо будан бас аст.
Бо ҳамдигар овехтан, хуни бародар рехтан,
Хоки Ватанро бехтан, дар мочаро будан бас аст.
Гардад ҷудо чон аз бадан, не чон ба ҷо монад, на тан,
Қасди хиёнат бар худӣ, душманвафо будан бас аст... [9, с. 8].

Вақте ба ин шеър муроҷиат мешавад, чизе ки дар аввал нахуст пеши назар ҷилва мекунад, унвони ҳамин ғазал мебошад ва ин мафҳум, яъне “эй ҳамватан” мафҳумест шахси дар ғурбатбуда, хонанда, муҳаққиқ ва умуман ҳаводори каломи бадеъро ба андеша водор мекунад. Мавзуи асосӣ ва матлаби баррасишаванда дар шеъри боло маҳз Ватан буда, қалли масъалаҳои дигар дар атрофи ҳамин мафҳум давр мезананд. Албатта, ҷӣ гунае ки дар боло гуфта шуд, мавзуи Ватан доманаи фарох дорад. Афзалияти ин мавзӯ аз он манбаъ сарчашма мегирад, ки ҳар як адиб аз гузаштаи пурғановати кишвар, фарҳангу маданияти қадима ва таърихи бойи миллати худ эҳсосоти баланди ифтихорро соҳиб гашта, дар тавсифи он бо муҳаббати беандоза сухан дар миён мегузорад. Сар карда аз адабиёти классик то имрӯз шоирон дар ин мавзӯ зиёд гуфтаанд. Чун ба адабиёти давраи муосири тоҷик назар

меандозем, шоирон дар мавзуи Ватан ҳатто дostonҳо сурудаанду қисмати дигар ашъори ватандӯстонаи хешро ҳамчун маҷмуа дар шакли алоҳида чоп намудаанд.

Дар ин шеър тасвирҳои таҷассум ёфтаанд, ки ба бовари комил метавон гуфт, то имрӯз нақш нагардидаанд. Дар байти чорум калимаи наву нодири “душманвафо” истифода шудааст, ки аз ҳунари волои калимасозии шоир дарак медиҳад. Шоир дар ин шеър инсонҳоро ба ҳамдилӣ, ҳамбастагӣ ва сулҳу амонӣ даъват мекунад. Дар ин панҷ байте, ки тасвир ёфтааст, ҳар мисраъро мебоҷад таҳлил намуд, чун дар ин ҷо сухан ба қавли шоир ва адабиётшинос Рустам Ваҳҳобзода дар мавриди ягона “ҷонпаноҳ” – Ватан меравад. Қаҳрамони лирикӣ ҳатто ба таъкид мегӯяд, ки душман ҷӣ мақсад дорад ва ҳамватанонро хушдор медиҳад то фирефтаи идеологияи хасмона нагарданд. Байти охири ғазал низ хеле ҷолиб аст

Дасти худатро бўса кун, муздурии нокас макун,
Аз тухмаи озодай, шохӣ, гадо будан бас аст [9, с. 8].

чун дар ин ҷо шоир диққати моро ба мақоли зебову шевои мардумии “дасти худатро бўса кун, миннати нокас макун” ҷалб мекунад, ки истифода намудани мақоли мазкур дар ин маврид хеле созгор омада, барои таъмин намудани шеърӣ ва исботи мисраъӣ баъдӣ, ки сухан аз наҷоди соҳибтоҷ будани мардуми тоҷик меравад хидмат намудааст.

Вақте ки ба эҷодиёти Муродӣ мурочиат мешавад, дар шеъри шоир як навъ дард ҳис мегардад. Худи шоир дар китоби “Хайрбоди баҳор” ба ин масъала рӯшанӣ андохта, чунин шарҳ медиҳад: “Мешунаваму мегӯянд, ки дар шеърҳои дард зиёд аст. Шояд чунин ҳам бошад.

Ҷӣ аҷаб, ки охи ман сард аст,
Маънии зиндагӣ агар дард аст” [7, с. 6-7].

Дарди Муродӣ дарди худ нест, балки дарди ин ватану ин миллати дар дарозии таърих азияткашида мебошад. Шоир аз дарди худ аз дарди Ватан хеле зиёд сурудааст. Ӯ дар ҷойи дигар ҳамин гуна баёни зебои шеъри ватандӯстонаро дар қолаби рубоӣ ба қалам додааст, ки дар воқеъ қобили истиқбол ва тафсир мебошад:

Бишқуфт гули дилам зи Наврӯзи Ватан,
Сӯзи дили ман нест ба ҷуз сӯзи Ватан.
Гар ҳамчу чароғи куштаам, дар гирам,
Бинам, ки сиёҳ мешавад рӯзи Ватан [11, с. 246].

Аз мазмуну муҳтавои рубоии болозикргардида мавълум аст, ки қаҳрамони марказии шеъри шоир дар ҳар ҳолате набошад, тайёр аст дар муқобили душман биистад, зеро мегӯяд “ҳамчун чароғи шомии Ватанро равшан хоҳам кард”. Падидаи дигаре, ки дар ин рубоӣ ҷолиби диққат менамояд, шукуфтани гул дар фасли зебои наврӯзи Ватан мебошад. Албатта, шостаи ёдоварӣ мебошад, ки дар ҳар ҷое, ки сулҳу оромӣ ҳукмрон аст, мардум бо руҳияи болида ва хурсандӣ метавонанд дар вақту фазои муайян аз ҷашнҳои миллӣ истиқбол намоянд. Дар ҷойи дигар ҳам мавзуи Ватан бо ҳама ҷоҳу ҷалолаш дар маркази тавачҷуҳи шоир қарор мегирад. Шоири мушоҳидакор бо истифода аз унсурҳои табиати атроф дар ин пораи шеър ҷойгоҳи Ватан ро талқин намуда, ҳамватанонро ба сӯйи худшиносӣ ва хувияти миллӣ даъват мекунад:

Бо кандани гул ҳусни чаман кам нашавад,
Бо кам задане қадри сухан кам нашавад.
Ҷарчанд барад Ватан гурезе бо худ,
Хоке зи Ватан, хоки Ватан кам нашавад [11, с. 302].

Дар ҳақиқат Ватан барои ҳар як шахс макони муқаддас маҳсуб меёбад ва ин далел бебаҳс мебошад. Мусаллам аст, ҳамаи онҳое, ки нисбати ободиву пешрафти ҳаррӯзи Ватан, таҳкими волоияти қонун, фазои оромӣ осудаи Истиқлоли кишвар, рӯзгори осоиштаи халқ ба ҷашми бад менигаранд, ҳеч гоҳ ба мақсаду маромҳои торики худ ноил намегарданд, зеро шоир дар мисраъи аввал таъкид мекунад, ки бо кандани ҳадди ақал як гул ҳусни чаман кам нашавад, чунки дар чаман танҳо як гул нест, боду ҳавои чаман ба мисли қалби душманони миллат ҳеч гоҳ ғуборолуд набуда, софу беғубор аст. Дар идома ба беватанон он рӯ оварда

таъкидан сухани хотимавай меронад, ки ҳарчанд онҳо як кафи хоке аз ин меҳанро бубаранд ҳам, хушбахтона, асолати Ватан кам нагардида, тули қарнҳо сутуни қасри Ватан побарҷо боқӣ хоҳад монд.

Мавриди таъкид аст, ки Алимӯҳаммад Муродӣ дар кори эҷоди шеър дар ҷойи аввал маъниро меғузорад ва гоҳо шаклро қурбони маънӣ месозад. Фаъолияти пурмаҳсул ва мушоҳидаҳои бардавом торафт шоирро ба мучазбаёнӣ маҷбур мекунад. Дар чунин ҳолат шоирро мебояд як мавзуи мукамалро ҳамагӣ дар ҳудуди чанд мисраъ баён намояд, ки ин аз шоир ҳунару истеъдоди баландро талаб мекунад. Хушбахтона, Алимӯҳаммад Муродӣ дар ин роҳ як тан аз шоирони муваффақ маҳсуб мегардад:

Оҳангаре дорад
Ғуруби офтоби Шарк,
Тулӯи дигаре дорад.
Сукути фарри чамшедӣ,
Фаридунофаре дорад.
Ало, эй морбардӯшон,
Ватан оҳангаре дорад [11, с. 98].

Пеш аз он ки ба таҳлилу баррасии шеъри “Оҳангаре дорад” бипардозем, падидаи муҳиме ҷой дорад, ки дар баробари хондани ин шеър шоир диққати моро ҳамосаи бузурги миллӣ, яъне “Шоҳнома”- и безаволи Ҳаким Фирдавсии Тусӣ чалб мекунад. Дар воқеъ “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ коҳи бузурги талқини Ватан дориву худшиносии миллӣ буда, баробари мутолиа дар ниҳоди шахс ифтихор ва ғурури миллӣ ҷуш мезанад. Алимӯҳаммад Муродӣ ва умуман шуарои муосири тоҷик аз ин ҳамосаи нодири миллӣ ба хубӣ огоҳ ҳастанд ва пайваста дар ашъори хеш аз манзараҳои ҳаводис ва қаҳрамоноҳои гузаштагон бо ифтихор ёд мекунанд. Ин пора аз шаш мисраъ иборат буда, дар он метавон як ҷаҳон маъниро дарёфт ва танҳо шоире, ки тавони баланди ҳунар дорад, метавонад чунин мучаз, пуробуранг ва дорои унсурҳои шеърият бо як ҷаҳон маъниро дар ин чанд мисраъ ҷой диҳад. Дар ин мисраъҳо шоир пеш аз ҳама ифтихори миллӣ, ғурур, таърих ва шукӯҳи як миллати бостонӣ (тоҷик), ки дар тӯли таърих аз дами чандин тӯфонҳо гузаштааст, тасвир намудааст. Мусаллам аст, ки ғуруби офтоб ҳамеша тулуғе дорад, пушти пардаи торики шаб ҳамеша субҳи хандоне дари қалби инсонҳоро мекубад, агарчи Чамшед тахти шоҳиро аз даст дода бошад ҳам ба тақдири миллат Фариддуне ҳаст, ки бо азми қавӣ ва иродаи устувор муқобили дилхоҳ ноадолатӣ устувор мемонад. Ва ҳар афроде, ки ба қасди аз байн бурдани ин миллат дар байни мардум андешаҳои ғаразноки худро мекорад, ҳеч гоҳ фаромӯш накунад, ки Ватан дар муқобили ӯ чун Кова оҳангаре дорад, ки барои расидан ба ормонҳои хештан ҷон дар кафи даст то охири нафас мубориза мебарад.

Алимӯҳаммад Муродӣ дар давоми умри пурбаракати худ ҳам бевосита ва ҳам бо қалам баҳри пойдории адолат, инсоф, сулҳу дӯстӣ, ватанхоҳӣ ва ишқу муҳаббати поки инсонӣ талош варзида истодааст. Бо вучуди он ки Алимӯҳаммад Муродӣ ашъори пурмухтавою мондагор эҷод намудааст, ҳаёт ва эҷодиёти ин шоири рангинҳаёлу нозукбаён то ҳол таваҷҷуҳи мунаққидону муҳаққиконро ҷиддан ба худ чалб нанамудааст. Бино бар ин таҳқиқ ва омӯзиши муфассали зиндагинома, шахсият, камолоти эҷодӣ ва ҳунару маҳорати шоирии Алимӯҳаммад Муродӣ ҳанӯз ҳам омӯхтанӣ ва сазовори таҳқиқу баррасии мукамал буда, дар як гузориши кутоҳ наметавон паҳлуҳои гуногуни зиндагиномаву эҷодиёти шоирро баррасӣ намоем.

Бо дарназардошти он ки Алимӯҳаммад Муродӣ аз муҳити шаҳр дурӣ ҷуста имрӯзҳо дехотро барои худ макони қору фаъолият ва ҳосатан эҷод қарор додааст ва шуғлаш қор дар замини «бобой» мебошад, масъулиятшиносии хешро эҳсос кардаву мекӯшад то қадри имкон муҳити маънавияти халқӣ ва илмиву табииро дар ашъораш инъикос ва ҳифз намояд.

Муқаррир: н.и.ф. Гадозода М.

АДАБИЁТ

1. Аҷамӣ М. Ватан оҳангаре дорад // Адабиёт ва санъат. - 2016.-15 декабр. С. 10-11.

2. Ваҳҳобзода Р. Шеър ва дониш (Рисолаи илмӣ – омӯзишӣ). – Душанбе: “Адиб”, 2017. – 188 с.
3. Ваҳҳоб Р. Адабиёт ва фарҳанги миллӣ. Душанбе, “Адиб”, 2011. – 220 с.
4. Кӯчаров А. Сӯзу гудози қалби дардошно (Ба муносибати 50- солагии Алимӯҳаммад Муродӣ) // Садои коргар. – 1998. – 1 январ.
5. Кӯчаров А. Фаввораи ҳунари шоир // Адабиёт ва санъат. – 2015.- 30 июл. – С. 10
6. Муродӣ А. Чароғи рӯзадор. (Маҷмуаи шеърҳо). – Душанбе: Интишороти «Салим», 1998, 112 с.
7. Муродӣ А. Хайрбоди баҳор. – Душанбе: Матбааи Иттифоқи рӯзноманигорони Тоҷикистон, 2004. – 166 с.
8. Муродӣ А. Моҳи хасрав (Маҷмуаи шеърҳо). – Душанбе: Адиб, 2012. – 176 с.
9. Муродӣ А. Боғи мурод (Маҷмуаи ашъор). – Душанбе: Адиб, 2015. – 224 с.
10. Муродӣ А. Изтиробии андеша // Адабиёт ва санъат. – 2015. – 08 январ. – С. 5.
11. Муродӣ А. Сунбулқон (Гулчини ашъор). – Душанбе, “Адиб”, 2018, 440 с.

ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИИ АШЪОРИ ДАР ВАСФИ ВАТАН СУРУДАИ АЛИМУҲАММАД МУРОДӢ

Алимӯҳаммад Муродӣ аз шоирони маъруфи муосири тоҷик мебошад, ки бо вижагиҳои ашъораш дербоз дар назми муосири тоҷик ҷойгоҳи мушаххас пайдо намуда, эҷодиёташ борҳо мавриди таваҷҷуҳи аҳли адаб ва таҳқиқи пажӯҳишгарони назми муосир қарор гирифтааст. Як қисмати муҳими эҷодиёти Алимӯҳаммад Муродиро ашъори суннатӣ ташкил медиҳад.

Тараннуми шеърҳои ватанпарастӣ дар эҷодиёти Алимӯҳаммад Муродӣ дар алоқамандӣ ва бо рушди маҳорати фитрии эҷодӣ падидаи омада, бо самимияту садоқати зиёд перомунӣ зебоиҳои кишвари азизу маҳбӯб, зодгоҳ ва муҳаббат ба он аз ҷониби ӯ шеърҳои зиёде суруда шудаанд. Пахноӣ дили шоир фарроҳ буда, Ватан бо он ҳама бузургию шахомат, дарёҳову кӯҳсор, саҳроҳою чаманзор, талу теппаҳои лолапӯш ва ҳазорҳо бузургону фидокорону қаҳрамонони сарбаландаш дар синаи шоир барои ҳамешагӣ маъво ва макон гирифтаанд.

Мусаллам аст, ки мавзуи Ватан доманиаи васеъ дорад ва барои дар ин гуна мавзӯ рӯ овардану то қадри имкон сухани наву ҷолиби диққати хонандаро гуфтан ба ҳар эҷодкор даст намедиҳад ва ин аз эҷодкор дониши густарда ва ҳунару маҳорати баланди тавсифу тасвирпардозиро тақозо мекунад. Новобаста аз он ки қисмати муайяни эҷодиёти шоир, махсусан, ғазалҳои ӯ дар қолаби классикӣ эҷод шуда бошанд ҳам, дар онҳо наваҷӯҳои эҷодӣ қобили таваҷҷуҳ мушоҳида карда мешавад. Тозакориҳои шоирро метавон пеш аз ҳама дар баёни муҳтавои шеър дида бошем, чунки Алимӯҳаммад Муродӣ суханро ба дарозо намекашад ва аз нахустин мисраъҳо хонандаро ба сӯи андешаҳои созанда водор мекунад.

Мақолаи манзур як кӯшише дар ростоӣ ҳалли мавзуи ашъори ватандӯстонаи Алимӯҳаммад Муродӣ буда, муаллиф талош варзидааст, ки ба василаи таҳлили бевоситаи матни ашъори шоир посух гӯяд ва заминаҳои ташаккули инъикоси мавзуи ватанро дар ашъори шоир маълум созад.

Муаллиф ба ин ҳадаф аз таҳқиқоти анҷомшуда низ истифода намуда, дар баъзе мавридҳо мувофиқати худро бо назарҳои баёншуда, эълон дошта, дар айни ҳол баъзе нуқтаҳои назарро бо далели илмӣ мавриди интиқод қарор медиҳад.

Калидвожаҳо: Ватан, шеър, шоир, ғазал, ифтихори миллӣ, афкор, эҷодиёт, муҳаббат, садоқат, илҳом, таърих, мавзӯ, тамаддун.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ ВО СЛАВУ РОДИНЫ АЛИМУҲАММАДА МУРОДИ

Алимӯҳаммад Муроди — один из самых известных современных таджикских поэтов, чья уникальная поэзия давно заняла особое место в современной таджикской поэзии, а его творчество неоднократно привлекало внимание литературных деятелей и изучалось современными исследователями поэзии. Важной частью творчества Алимӯҳаммада Муроди является традиционная поэзия.

Пение патриотических стихов в творчестве Алимӯҳаммада Муроди возникло в связи и с развитием его врожденных творческих способностей, и с большой искренностью и преданностью он пел многие стихи о красотах своей любимой страны, своей родины и своей любви к ней. Сердце поэта широко раскрыто, и родина со всем ее величием и великолепием, реками и горами, пустынями и лугами, покрытыми тюльпанами холмами и долинами, и тысячами ее великих, бескорыстных и гордых героев поселилась и навсегда останется в сердце поэта.

Неоспоримо, что тема родины имеет широкий охват, и не каждому творцу под силу подойти к такой теме и сказать как можно больше нового и интересного читателю, а это требует от творца обширных знаний и высокое мастерство описания и образности. Хотя определенная часть творчества поэта, особенно его газели, создана в классическом стиле, в них можно заметить много примечательных новшеств. Чистота поэта проявляется прежде всего в выражении содержания стихотворения, поскольку Алимухаммад Муроди не затягивает свою речь и с первых строк наводит читателя на конструктивные мысли.

Статья представляет собой попытку обратиться к теме патриотических стихов Алимухаммада Муроди. Автор попытался дать ответ посредством прямого анализа текста стихов поэта и выявить основы формирования отражения темы патриотических стихов Родины в стихах поэта.

Для этой цели автор также использует готовые исследования, в некоторых случаях заявляя о своем согласии с высказанными взглядами, одновременно критикуя некоторые точки зрения с помощью научных доказательств.

Ключевые слова: Родина, поэзия, поэт, газель, национальная гордость, мысль, творчество, любовь, верность, вдохновение, история, тема, цивилизация.

ARTISTIC FEATURES OF POETRY IN GLORY OF THE MOTHERLAND OF ALIMUHAMMAD MURODI

Alimuhammad Murodi is one of the most famous modern Tajik poets, whose unique poetry has long occupied a special place in modern Tajik poetry, and his work has repeatedly attracted the attention of literary figures and has been studied by modern poetry researchers. An important part of Alimuhammad Murodi's work is traditional poetry.

Singing patriotic poems in the works of Alimuhammad Murodi arose in connection with the development of his innate creative abilities, and with great sincerity and devotion he sang many poems about the beauties of his beloved country, his homeland and his love for it. The poet's heart is wide open, and the homeland with all its grandeur and splendor, rivers and mountains, deserts and meadows, hills and valleys covered with tulips, and thousands of its great, selfless and proud heroes settled and will forever remain in the poet's heart.

It is undeniable that the theme of the homeland has a wide scope, and not every creator is able to approach such a theme and say as much new and interesting to the reader as possible, and this requires extensive knowledge and high skill of description and imagery from the creator. Although a certain part of the poet's work, especially his ghazals, is created in a classical style, many remarkable innovations can be seen in them. The purity of the poet is manifested primarily in the expression of the content of the poem, since Alimuhammad Murodi does not drag out his speech and from the first lines leads the reader to constructive thoughts.

The article is an attempt to address the topic of patriotic poems by Alimuhammad Murodi. The author tried to give an answer through a direct analysis of the text of the poet's poems and to identify the foundations of the formation of the reflection of the theme of patriotic poems Homeland in the poet's poems.

For this purpose, the author also uses ready-made research, in some cases declaring his agreement with the views expressed, while simultaneously criticizing some points of view with the help of scientific evidence.

Keywords: Motherland, poetry, poet, ghazal, national pride, thought, creativity, love, loyalty, inspiration, history, theme, civilization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Меликов Фарҳод Лақайбекович - Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт. **Нишонӣ:** 730419, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 938117719, e-mail: farkhod.m97@mail.ru

Сведения об авторе: Меликов Фарход Лакайбекович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотим Улугзода, ассистент кафедры теории и истории литературы. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 938117719, e-mail: farkhod.m97@mail.ru

About the author: Melikov Farhod Lakaibekovich - International University of Foreign Languages of the Republic of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, assistant of the Department of Theory and History of Literature, Faculty of Philology and Journalism, Address: 734019, F. Muhammadiyev Street, 17/6, tel. 938117719, e-mail.: farkhod.m97@mail.ru

Последние десятилетия проблемы взаимного обогащения литератур стали предметом пристального внимания ведущих литературоведов. Своевременность и необходимость исследования многообразия форм литературных связей диктуется самой структурой современной литературы и приобретает особую актуальность в процессе изучения истории литературы. О необходимости исследования данной проблемы говорит большое количество монографий и научных трудов по вопросам литературных связей.

Конец XIX - начало XX - веков в России ознаменовались необычайным расцветом развития науки, искусства, музыки, философии и религиозной мысли под названием «Серебряный век». Это было время творческого подъема духовных сил общества, давшего миру выдающихся поэтов, писателей, художников, философов и общественных деятелей.

Общественные науки развивались в эпоху «Серебряного века» и проявились в расцвете русского востоковедения. Писатели и поэты Востока изучались русскими учёными комплексно, начиная с историко-этнографических исследований и заканчивая литературоведческими и лингвистическими работами. В российское востоковедение внесли большой вклад такие учёные, как В.П. Васильев, И.П. Минаев, Ф.И. Шербатской, С.Ф. Ольденбург, исследования которых стали важнейшими источниками знаний для русских читателей. Помимо этого, в России издавались и произведения французских и немецких авторов о странах Востока.

История гласит о том, что Средняя Азия испокон веков согласно историческим данным являлась, и до сих пор является центром процветания поэзии. Поэзия само по себе, можно сказать, это патетика. В частности лирическая поэзия великих мастеров, которые передавались из века в век к тому же были свидетелями исторических событий. Мудрецы, поэты, мыслители не сложа рук, пером излагали все произошедшее на бумаге, передавая другим поколениям.

Способом передачи являлись разные средства, одним из них определяется художественная литература. Поэзия в этом плане занимает особое место. А. Рудаки, А. Сино, Гафиз, А.С. Пушкин, М. Горький, М.В. Гоголь, М. Цветаева, А. Ахматова, С. Есенин и ряд других поэты, при выполнении этих задач не раз подвергались угрозе. Но, несмотря на это они пожертвовали многим ради правды, справедливости. Таким быть, может только человек с божественной силой духа. Как бы не старались сломать их, не получалось у них сломать их силу духа.

Сегодня во всем мире творчество этих неповторимых людей используют как средство духовного процветания человека. Во всех вузах, государственных учреждениях, деятельность начинается из подсказки, которые достались нам от мудрецов, поэтов, писателей.

Как-то раз в социальных сетях заметила один комментарий. Глава Службы связи при Правительстве Республики Таджикистан, а также успешный бизнесмен Бег Сабур, сказал о секрет успеха своего бизнеса в чтении произведения поэтов и писателей.

Русская поэтесса Марина Цветаева одна из тех духовных великих мастеров пера, к познанию которой «не каждый может найти ключ..., только избранные люди имеют такую возможность» отмечает (И.М. Гревс).

Эти дни литературоведы в Средней Азии и на Западе, особенно такие поэтессы и литературоведы как Фарзонаи Х, Гулрухсор, Алеса Н, Татьяна Р, Инна А и ряд других, чтят берегут её творчество в памяти. Ежегодно в России, Таджикистане, Узбекистане, Киргизстане, Казахстане и в других странах в честь её памяти проводятся разные мероприятия, что ещё раз подтверждает высказывание историка И.М. Гревса.

Современные поэтессы последовательно вносят значительный вклад в исследование творчества Марины Цветаевой. В этом плане в Таджикистане активно занимается известная поэтесса Фарзонаи Худжанди.

Профессор Цветкова Марина Владимировна в своей статье «Марина Цветаева – Каролина Павлова. Диалог о тайнах ремесла» пишет, что «Полякова связывает увлечение Цветаевой поэзией Каролины Павловой с её знакомства с Сафией Парнок, которое тоже произошло в 1914 году. Ученые, занимавшейся исследованием Марины Цветаевой, естественно, не смогли обойти стороной вопрос о перекличках, существующих в её поэзии с поэзией Каролина Павловой» [11].

Каждый интеллектуальный человек, который активно участвует над развитием своего разума, самосознания и наконец, понятия сущности быть человеком, всегда в активном поиске новых знаний. Благоразумная личность везде, где слышит слова, о который обогащает её мышлению, и взгляд на мир, не упускает. Полезные мысли – это как разноцветные бабочки, летавшие над весенними цветами успокаивающий глядевших на эти прекрасные создания, природы. Мудрый человек поймал это волшебство, не отпускают всю жизнь. Профессиональные поэзии, тоже, словно эти бабочки над весенними цветами и они тоже в себе имеют волшебство покоя души человека. Человек такое божественное создание, что для таких волшебных слов вся жизнь изучает уже природу, а природа в себе имеет ключ от всего, кроме смерти. А мудрецы - мыслители, тоже являются чудо волшебство природы, которые всё время в поисках новых знаний. В этом направлении человек не всегда знает свои собственные интересы, для того, чтобы понять человеческий разум, ищет свой идеал, и каждый по-своему находит это. А когда находит человек то, что требует душа, само собой следует за ним, но чтобы это не было, оно является тоже частью природы.

Обычно творческие люди свой жизненный идеал, относят как наставление, и её отклик находят в людей. Судя по поэзии Цветаевой идеал наставником для неё была Каролина Павлова, одна из известных её современников двадцатого века. Поэтические темы выбранной Марины Цветаевой в основном были схожи с творчеством Каролины Павловой. При знакомстве с творчеством Цветаевой, ярко прослеживается последовательность поэтессы за творчеством Каролины Павловой. Цветаева в своих стихотворениях чаще всего затрагивает темы любви и тем касающиеся ценности человека и достоинство любви. Пристальное место в поэзии Цветаевой и Каролине занимает темы о родине и родных, бесконечной любви к ним. В этих стихотворениях демонстрируется семейные отношения и взаимопонимания к родным. Цветаева усердно любила своих детей, и всегда оберегала их как синицу ока. По отношению к своим друзьям, она также было искренна и верна. Она посвятила им значительное количество своих стихотворений, что и представляет тему дружбы в поэзии Цветаевой. Поэтесса пожертвовала собой ради сына, самоубийством. Досихпор никто толком не знает истину её таинственной смерти. Судя по её запискам, оставленной после смерти можно сделать вывод что, это ещё одна жертва пожертвовавший себя ради своих родных, что ещё раз доказывает её искренность к близким. Она в своей предсмертной записке доверила своего сокровище - сына, своим друзьям. Марина Цветаева посвящала своим родным многочисленные стихотворения, например "Але" (дочь поэтессы), "Бабушки", "Маме" и других. В этих стихотворениях она выражала свою нежность, теплоты, любви, верности к родным. Например её стихотворение "Маме"

МАМЕ

В старом вальсе штраусовском впервые

Мы слышали твой тихий зов,

С той поры нам чужды все живые

И отраден беглый бой часов.

Мы, как ты, приветствуем закаты,

Упиваясь близостью конца.

Всё, чем в лучший вечер мы богаты,

Нам тобою вложено в сердца.

К детским снам клонясь неутомимо,
(Без тебя лишь месяц в них глядел!)
Ты вела своих малюток мимо
Горькой жизни помыслов и дел.
С ранних лет нам близок, кто печален,
Скучен смех и чужд домашний кров...
Наш корабль не в добрый миг отчален
И плывёт по воле всех ветров!
Всё бледней лазурный остров — детство,
Мы одни на палубе стоим.
Видно грусть оставила в наследство
Ты, о мама, девочкам своим!**Маме**[10].

С трудом было обнаружено количество сочинений и писем Марины Цветаевой. Приблизительно их число составляет более тысячи, высшее сто, было адресовано литераторам, - это значить знакомство с одной её книги лишь маленький шаг из числа её писем к её бесценной наследии. В её письменных творениях фигурируют знакомые, родные, поэты, друзья издатели, необходимые и случайные персоны, любящие и безразличные люди, во многих письмах не были установлены адресаты. Цветаева является поэтом с многожанровым творчеством. В том числе исповедь души, литературный эссе, лирика, эпос, драматургические издания, деловые записки, повседневные дневники, сведения и др. В середине этого океана она плыла везде, её уникальный, необыкновенный личность и сущность, как поэт и человек, похожа как Цветаева – морская, и напоминает её плывучие строки стихотворений над молниями. Русская поэтесса родилась 26 сентября 1892 в столице России, городе Москвы в семье Цветаева В. И.

Она затрагивало разные темы искусства еще в раннем детстве. В изучение темы искусства, музыки и поэзии её первым наставником была её мать. Она с детства увлекалась русской и зарубежной литературой, как французская, немецкая и другие. Поэтесса начала сочинять стихи с 6-ти лет. Первую книгу она написала ещё в гимназии, под названием "Вечерний альбом" и посвятила русскому художнику Марию К.Б. Поэтесса проводила своё детство и юношество не только в семье искусствоведов, но и в кругах искусствоведов. Она поддерживала связь и творческое отношение со многими литературоведами и искусствоведами. Марина Цветаева никогда не принадлежала не к одной политических группировок, она было просто мастером истинного слова. Судья по её творчество, она предпочитала больше музыку, стихотворению, природу. Эти качества указывает на то, что ей нравилось одиночество. Но, это естественно ведь творческий человек, чтобы творит чудеса, необходимо быть в одиночестве. Она рано потеряла мать. Она для неё была опорой и крылья, а когда её не стало, для Цветаевой погасло свет, сломались её крылья, она перестала играть музыкой. В своих сочинениях "Мать и музыка" она писала: "Учительницы моих многочисленных школ, сначала восторгались, вскоре перестали, а потом уж затихли навсегда. Я же молчаливо и упорно сводила свою музыку своей души на нет. Так море, уходя, оставляет ямы, сначала глубокие потом мелеющие, потом чуть влажные. Эти музыкальные ямы-следы материнских морей остались во мне навсегда" [8, 119].

После смерти мамы она полностью отдала себе поэзии, следуя своим современникам и русским классическим поэтам. Каролина Павлова является известной русской поэтессой, которая Цветаева была большой её поклонницей её творчества. Она была очень жизнестойким человеком. Она жадно любила жизнь, и, как положено поэту романтику, предъявляла ей требования громадные, часто непомерные. Марина не относилась к одному литературному течению, так как всегда считала, что поэт в своём творчестве индивидуален. Со страстной убежденностью она провозглашала важнейший принцип: быть только самой собой, ни в чём не зависеть ни от времени, ни от среды. В своих стихах, в жизни, в быту, в любви она была убежденным романтиком. Всё, что попадало в

поле её зрения, тотчас же чудесно и празднично преображалось, начинало искриться и трепетать с какой - то удесятеренной жаждой жизни.

Вышесказанное даёт возможность понять, насколько значимой личностью была Марина Цветаева, как поэт, и какими сложными были задачи тех переводчиков, которые брались переложить её творения на другие языки.

Вся жизнь и творчество Цветаевой - это постоянная борьба со склонностью к одиночеству, это и жажда общения. Если характеризовать её более конкретно, то можно выделить основные качества её натуры – застенчивость и асоциальность, конфликтность и дерзость. Но самым главным её жизненным принципом являлись прямота и правдивость, отличительные черты её жизнеутверждающего творчества.

Данная затрагиваемая тема по сей день в таджикском литературоведении изучена недостаточно, в связи с чем целый ряд вопросов, связанных с литературными связями и особенностью перевода русских поэтов на таджикский язык, остаются малоизученными.

Последние десятилетия проблемы взаимного обогащения литератур стали предметом пристального внимания ведущих литературоведов. Своевременность и необходимость исследования многообразия форм литературных связей диктуется самой структурой современной литературы и приобретает особую актуальность в процессе изучения истории литературы. О необходимости исследования данной проблемы говорит большое количество монографий и научных трудов по вопросам литературных связей.

Конец XIX - начало XX - веков в России ознаменовались необычайным расцветом развития науки, искусства, музыки, философии и религиозной мысли под названием «Серебряный век». Это было время творческого подъема духовных сил общества, давшего миру выдающихся поэтов, писателей, художников, философов и общественных деятелей.

Общественные науки развивались в эпоху «Серебряного века» и проявились в расцвете русского востоковедения. Писатели и поэты Востока изучались русскими учёными комплексно, начиная с историко-этнографических исследований и заканчивая литературоведческими и лингвистическими работами. В российское востоковедение внесли большой вклад такие учёные, как В.П. Васильев, И.П. Минаев, Ф.И. Шербатской, С.Ф. Ольденбург, исследования которых стали важнейшими источниками знаний для русских читателей. Помимо этого, в России издавались и произведения французских и немецких авторов о странах Востока.

Практически никто из русских классиков в их взаимосвязях с литературой Востока не обойден вниманием таджикских литературоведов. В этом плане особое место по праву принадлежит Марине Цветаевой. С её именем в русской, да и во всей мировой литературе, связано развитие жанра рассказа и поэзии. К настоящему моменту Цветаева переведена на многие языки мира: английский, болгарский, венгерский, датский, испанский, итальянский, немецкий, голландский, польский, португальский, румынский, сербохорватский, финский, французский, чешский, шведский и даже китайский и японский. А это означает, что творчество русского поэта вошло в инонациональные литературы.

В работе подвергнуты сравнительному анализу таджикские переводы поэзии Цветаевой и их оригиналы. Таким образом, в сопоставительно-типологическом анализе темы переводов поэзии Марины Цветаевой на таджикский язык сделана попытка определить теоретическое и практическое значение данной проблемы.

Исследуемая тема, является художественная ткань произведений поэзии Цветаевой, а также сборник стихотворений поэтессы. Объектами исследования также послужили различные варианты и способы переводов стихотворений Марины Цветаевой, выполненных поэтом Гулназаром Келди, таджикской поэтессой Фарзоной на таджикский язык.

Результаты исследования могут быть использованы при подготовке и чтении общих и специальных лекционных курсов (на факультативных занятиях и семинарах) для студентов и аспирантов по истории литературы, литературоведению. Выводы исследования также могут быть полезны при написании диссертационных, дипломных, курсовых и реферативных работ студентами филологических специальностей и факультетов высших учебных заведений.

Основные положения научной работы вносят определенный вклад в изучение русского поэтического наследия и могут стать опорой для продолжения научно-исследовательской работы по изучению таких вопросов, как взаимовлияние русской и таджикской литератур, влияние персидско-таджикской литературы на творчество Марины Цветаевой и на литературу народов мира.

Приобщение к литературному наследию М. Цветаевой позволяет лучше понять русскую культуру, ощутить красоту ее природы, величие ее прошлого, нравственную чистоту, духовную силу и стойкость русского человека в преодолении многих бед и невзгод, его готовность всегда встать на защиту правды и справедливости. М. Цветаеву следует переводить лишь с оригинала, к переводу должны быть привлечены талантливые поэты, для которых цветаевское художественное мастерство близко и понятно. История перевода поэзии М. Цветаевой пока выявлена и прослежена далеко не достаточно. Сопоставительный анализ существующих переводов, обобщение опыта переводческой практики наиболее талантливых переводчиков способствует росту переводческой культуры цветаевской поэзии, дает возможность определить, почему труд многих переводчиков оказался напрасным. Переводы Цветаевой предназначены тем, кто любит и понимает классическую литературу, для кого русская литература и культура представляют огромное значение в плане эстетической наполненности. Воспроизведение в переводе и содержания, и формы оригинала произведений М. Цветаевой не всегда возможно, поскольку искусство поэтического перевода – это в большей степени искусство нести потери и допускать преобразования, и «абсолютный» перевод удастся лишь в исключительных случаях. Перевод, как одна из форм творческого освоения иноязычной литературы и одновременно как эстетический феномен, оказывает определенное влияние на собственную культуру переводчика. Художественный перевод является важнейшим способом осуществления духовно-эстетических контактов, способствующих прогрессу каждого народа и всего человечества, важным фактором взаимообогащения литератур и культур в целом.

Рецензент: д.ф.н., профессор Хатлони С.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Цветаева, А. Воспоминания / А. Цветаева. – М.: Астрел: Дом - музей Марины Цветаевой, 2012 – 918с.
2. Цветаева, М.И. Стихотворения поэмы / М. Цветаева. - М: сов. Рос. 1988-414 с.
3. Цветаева, М.И., Где отступает любовь / М. Цветаева. - М: Т 1991-358с.
4. Цветаева, М.И. За всех-против всех, стихи, поэмы, очерки, дневники, письма / М. Цветаева. - М: 1992-383с.
5. Цветаева, М., Стихотворения: Шеърҳо. / Марина Цветаева. - Хучанд: Ношир, 2008-124с.
6. Цветаева, М. Сочинения-М. / Марина Цветаева. - Худ. лит., 1988 – 706 с.
7. Цветаева, М. Стихотворения поэмы, драматические произведения / М. Цветаева. - М: худ. лит., 1990 –398с.
8. Цветаева, М.И. Сочинение/ Марина Цветаева. - Худ. лит., 1988 – 638 с.
9. 18 мая 2017 в Музее им. Алексея Толстого состоялся круглый стол «Марина Цветаева и современная поэзия», организованный журналом «Знамя» №9 111
10. DOI: <http://dx.doi.org/10.17072/2037-6681-2016-4-142-149>
11. <http://cheloveknauka.com/orientalnye-motivy-v-poezii-russkogo-zarubezhya-dalnego-vostoka-genezis-funktsionirovanie-tipologiya>
12. <https://rus.ozodi.org/a/27954269.html>
13. https://slova.org.ru/cvetaeva/mame_v_starom_valse/
14. www.pseudology.org. Воспоминания о Марине Цветаевой (Владимир Сосинский)
15. Научный журнал «Словестность» №1, Института языка и литературы им.Рудаки

ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ

Статья посвящена русской поэтессе Марине Цветаевой, одна из тех духовных великих мастеров пера, к познанию которой ныне современные поэты последовательно вносят

значительный вклад в литературоведение исследуя творчество Марины Цветаевой. Сегодня во всем мире творчество этой неповторимой личности прилагают как средство духовного лечения человека. Во всех вузах, государственных учреждениях, деятельность начинается из подсказки, которые достались нам от мудрецов, поэтов, писателей. Марина Цветаева посвящала своим родным многочисленные стихотворения, например "Але" (дочь поэтессы), "Бабушки", "Маме" и других. В этих стихотворениях она выражала свою нежность, теплоты, любви, верности к родным. Автор статьи показывает на значимость творчество русской поэтессы в литературоведение Востока и Запада.

Ключевые слова: литература, творчество, Марина Цветаева, поэмы, стихотворения, Фарзона Худжанди, влияние и взаимовлияние, перевод.

ФАЪОЛИЯТҲОИ ЭҶОДИИ МАРИНА СВЕТАЕВА

Мақола ба шоираи рус Марина Цветаева, яке аз он устодони бузурги маънавии қалам баҳшида шудааст, ки шоирони муосир бо омӯзиши эҷодиёти Марина Цветаева пайваста дар адабиётшиносӣ саҳми арзанда мегузоранд. Имрӯз дар саросари ҷаҳон аз эҷодиёти ин шахсияти нотакрор ҳамчун ғизои маънавии одамон истифода мешавад. Дар ҳама донишгоҳҳо, муассисаҳои давлатӣ фаъолиятҳо бо ишораҳои оғоз мешаванд, ки мо аз ҳақимону шоирону нависандагон мегирем. Марина Цветаева ба ҳешу табори худ шеърҳои сершумор баҳшидааст, масалан, «Але» (духтари шоира), «Бабушки», «Маме» ва ғайра. Вай дар ин шеърҳо мехру мухаббат ва садоқатро нисбат ба оилаи худ ифода кардааст. Муаллифи мақола аҳамияти эҷодиёти шоираи русро дар адабиётшиносии Шарқу Ғарб нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: адабиёт, эҷодиёт, Марина Цветаева, дostonҳо, ашъор, Фарзонаи Хучандӣ, таъсир ва таъсири мутақобила, тарҷума.

CREATIVE ACTIVITY OF MARINA TSVETAEVA

The article is dedicated to the Russian poetess Marina Svetaeva, one of those spiritual great masters of the pen, to the knowledge of which modern poets consistently make a significant contribution to the study of the works of Marina Svetaeva. Today, all over the world, the creativity of this unique personality is used as a means of spiritual healing of a person. In all universities, public institutions, activity begins from the clues that have come to us from the sages, poets, writers. Marina Svetaeva devoted numerous poems to her family, for example, "Ale" (daughter of the poetess), "Grandmothers", "Mom" and others. In these poems, she expressed her tenderness, warmth, love, fidelity to relatives. The author of the article shows the significance of the work of the Russian poetess in literary studies of the East and West. The author of the article points to the significance of the work of the Russian poetess in literary studies of the East and West.

Keywords: literature, creativity, Marina, poems, Farzonfa, influence and mutual influence, translation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева С.А. – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи забон ва адабиёти рус. Тел.: 988896152, sakinashka@mail.ru

Сведения об авторе: Мирзоева С.А. - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, к.ф.н., доцент кафедры русского языка и литературы. Тел.:988896152, sakinashka@mail.ru

Information about the author: Mirzoeva S.A., PHS, dotsent, Department of the Russian Language and literature, IUTPT. Tel: 988896152, sakinashka@mail.ru

МАҲОРАТИ НАҚШОФАРИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР ТАСВИРИ ШИВОҶӢ
Нодирова М.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Сотим Улуғзода яке аз шахсиятҳои барҷастаи илму адаби тоҷики асри ХХ мебошад, ки аз худ осори пурғановатеро ба меърос мондааст.

Ҳамчун адиб, Сотим Улуғзода фаъолиятро асосан баъд аз солҳои чилуми асри ХХ оғоз намудааст, ки очерку ҳикояҳои “Атака” (1944), “Бибӣ” (1946), “Саёҳати Бухоро бо ҳамроҳии Айни” (1950) ва ғ. ин гуфтаҳои тақвият медиҳанд. Навиштани осори бадеиро Сотим Улуғзода бо қиссаи “Ёрони боҳиммат” (1947) оғоз намудааст, ки ба воқеаҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ инъикос менамояд.

Аз ин баъд асарҳои “Восеъ” (1967), “Ривояти суғдӣ” (1975), “Достонҳои “Шохнома” (1976, 1977), “Фирдавсӣ” (1985) офарида шуданд, ки ба мавзӯҳои таърихӣ ва иҷтимоии давраҳои гуногун бахшида шудаанд, ки Сотим Улуғзодаро ҳамчун адиби бомаҳорат дар байни аҳли илму адаб шуҳратёр гардонд. Дар осори мазкур маҳорат ва малакаи нависандагии Сотим Улуғзода баръало ба мушоҳида мерасад ва доир ба ин таҳқиқоти зиёде анҷом дода шудаанд. Ҳадаф аз таҳқиқот дар ин мақола нишон додани маҳорати симоофарии нависанда дар тасвири ҳунарманд ва ҳофизи маъруфи Ҷиндустон Шивоҷӣ мебошад.

Дар тасвири ин ҳунарманди ҳиндӣ С. Улуғзода аз услуби нави ниғориш ва то ҷое гуфтан метавон, ки аз таҷрибаҳои бисёрсолаи нависандагӣ истифода намуда, дар ифодаи ҳунари ҳофизи мазкур тасвири хос офаридааст. Чунончи, гуфтааст, ки «замзамаи оби чашмасорон ва ғулғулаи раъду барқ, амвоҷи баҳри тўфонӣ ва чаҳчаҳӣ булбул-ҳама дар нағмаи ўст» [6, с. 114]. Нависанда нағмаи Шивоҷиро чунон тасвир кардааст, ки баробари хондани ин ҷумлаҳо хонанда эҳсос мекунад, ки гӯё ҳамон нағмаи Шивоҷиро шунида истода бошад. Яъне, тасвири С.Улуғзода бисёр зинда, муассир ва ҳатто аз ҳолати воқеӣ бештар ба қалам дода шудааст, ки ин услуби хоси нависанда мебошад.

Ин маъноӣ онро дорад, ки С.Улуғзода дар тасвири чеҳраҳои фарҳангӣ кӯшиш кардааст, ки ҳунари онҳоро бештар ва пуровозатар инъикос намояд. Аз як тараф мақсади нависанда дар ифодаи матлаби мазкур баланд бардоштани завқи эстетикӣ хонанда, маҳбубтар кардани ҳунарманд дар чашми хонанда, муаррифи бештари соҳибҳунар ба омма бошад, аз ҷониби дигар нависанда мехоҳад, ки овозхонҳо дар ҳақиқат ҳамин тавр дорои ҳунари воло бошад, бо ҳунари худ дар дилу дидаи мардум ҷой гиранд ва санъату ҳунари волоро новобаста аз наҷоду миллат ва марзу бум тарғиб намудааст.

Сабаби дигари тасвири ҳунари волои Шивоҷӣ ва дар ҳадди ғулув инъикос кардани санъати ў дар он аст, ки ҳофиз ба мардум фақат шодӣ меорад ва аз дарду ғами халқ, шодию музаффариятҳои мардум месарояд. Яъне, ҳофиз низ мардумист ва ҳар гуна ҳунари мардумӣ асал ҷовидонагӣ дорад. Нависанда дар нотаҳои ором навохташавандаи Шивоҷӣ замзамаи оби чашмасорон, ки бо садои шав-шави якмарому хос равон мешаванд, дар зеру бами нағмаҳои сурудҳои Шивоҷӣ, ки ноҳун ба ситор мезананд ва садои нотаҳо ногаҳон баланд мешаванд, ғулғулаи раъду барқро инъикос кардааст.

Адабиётшинос Ш.Шарипов дар мавриди таҳқиқи тазкираи «Майхона», ки дар Ҷиндустон таълиф шудааст, нақли муаллифи тазкираро дар бобати зебоӣҳои Ҷиндустон чунин овардааст: «Ҳаминро бояд афзуд, ки дар аввалҳои вуруди Абдунабӣ ба Ҷиндустон иртиботи равонӣ ў ба ин кишвар ниҳоят қавӣ буд ва гуфт, ки “ҳар кӣ як навбат гашти Ҷинд намуд ва баҳрае аз ин мулки файёз бардошт, вақте ки ба Эрон рафт, агар дар роҳи ин сарзамин ва ин билод намирад, албатта дар орзуи ин хоки мурод мемирад» [9, с. 25].

Ҳадаф аз овардани истиноди боло дар он аст, ки дар асри 16 муаллифи «Майхона» дар тасвири мавзеоти Ҷиндустон зикр кардааст, ки агар касе он ҷойро набинад, як умр боармон хоҳад буд. Аммо дар асри 20 С.Улуғзода дар мавриди садои ҳофизи Ҷиндустонӣ-Шивоҷӣ гуфтааст, ки «ҳар кас боре суруди ўро шунида бошад, солҳо дар нашъаи он аст ва агар ин саодат насибаш нашуда бошад, як умр дар ормон» [6, 114].

Яъне, гарчанде ки тасвири Фаррухзамонӣ дар мавриди манзараҳои Ҳиндустон ва тасвири С. Улуғзода дар тасвири овози ҳофизи Ҳиндустонӣ бахшида шуда бошанд ҳам, ҳарду аз калимаи «ормон» истифода кардаанд. С. Улуғзода ҳатто шунидани овози ҳофизи Ҳиндустониро «саодат» мешморад, ки аз як тараф арзи эҳтиром ба халқи Ҳиндустон бошад, аз тарафи дигар як василаи ифодаи дӯстии халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҳиндустон буд, ки асар дар ҳамон замон таълиф ёфтааст. Аз ҷониби дигар, арзи эҳтироми баланди нависанда ба ҳофизон буда, як навъ дилбастагии хоси ўро ба санъат, ба хусус санъати Ҳиндӣ ифода менамояд.

Сифати дигари Шивочиро нависанда дар достонсароӣ ва муғаннигии он мебинад. Дар тасвири шахсияти Шивочӣ низ нависанда аз тозагии тасвир ва аз тарзи нави ифода истифода карда, дили ҳофизро бузург, кони савту наво, ганҷинаи ҳикматҳо гуфтааст [6, 114]. С.Улуғзода ҳатто ёди Шивочиро ҳазинаи ривоятҳо ва беҳамто номидааст. Дар зери ин тасвир, ки ҳамагӣ ду сархати хурдакаро фаро гирифтааст, нависанда тавонистааст, ки симои чеҳраи фарҳангӣ-Шивочиро бо тамоми ҳашамат ва бузургӣ нишон диҳад. Аз ин ҷост, ки ҳофизро ҳаким-ганҷинаи ҳикматҳо, донишманд-ҳазинаи ривоятҳо, бузург, хумёгар-кони савту наво номидааст [6, с. 120].

Шивочӣ дар тасвири нависанда на танҳо ҳофизи тарабфизо ва ҳаммароми мардум, балки сарояндаю созандаест, ки ба лашкар рӯҳи паҳлавонӣ ва размоварӣ эҳдо мекунад. Ҳофизест, ки шунавандаро ба шавқу сурур, ҳаяҷон ва ҳатто мубориза дават менамояд. Аз ин ҷо чунин гуфтааст, ки «чанги қаттоле дар пеш аст, ки дар вай шояд кори муқаддаси сварач якрӯя гардад. Сипаҳсолор мехоҳад арафаи наҳзати калони худро ба мачлиси самоъ, базм, айшу нӯш бахшад. Мехоҳад аз сурудӯ нағмаи Шивочии беҳамто ҳаловат барад ва достони наверо, ки ҳофиз дар он рӯзҳо бастааст, шунавад. Охир, кадом сарояндаву созанда мисли Шивочӣ қодир аст шунавандаро ин қадар шавқу сурур, ҳаяҷон, рӯҳи паҳлавонӣ ва размоварӣ бахшад! Магар чунин ҳаяҷон ва чунин рӯҳия ҳоло ба Нанасоҳиб, ба саркардагон ва сипоҳиёни вай аз харчи заруртар нест?» [6, с. 115]. Самоъ дар ҳолате рӯй медиҳад, ки инсон дар ҳолати вачд ва сурур қарор мегирад, худ аз худ мерақсад ва ҳолати худро идора карда наметавонад. Нависанда таъсири суруди Шивочиро ба ҳамин самоъ шабоҳат додааст, ки шунавандаро беихтиёр ба сӯйи шавқу сурур, ҳаяҷон, рӯҳи паҳлавонӣ ва размоварӣ мекашонад.

Дигар вижагии тасвири нависанда дар мавриди инъикоси симои Шивочӣ ҳамчун чеҳраи фарҳангӣ дар он аст, ки гоҳ-гоҳ аз насри мусаччаъ истифода карда, тасвири ҳолат ва воқеотро зеботар намудааст. Чунончи, гуфтааст, ки «як умр дар ормон», «Ҳиндустон дар ҷӯши исён», «ҳофизи номдори Ҳиндустон», «зери байрақи сварач Ҳинду ва мусулмон», «зинда бод иттиҳоди халқҳои Ҳиндустон», «ҳамчун товусе дар селай мурғон», «пешвозодаи мағрур ва лашкаркаши ғаяур», «Рао-соҳиби вакили молиёти кишвар», «сарлашкарҳо Бола Раои номвар», «Боба Бхотаи диловар», «Тантия Топии сафдар», «Чавол Парасади гурди размовар», «Азимуллоҳони вазири донишвар», «Вазиуддини наттоқи суханвар», «Эй ғосиб ва ғоратгар», «сардори шӯришгарони музаффар» [6, с. 114-116].

Хусусияти дигари тасвири нависанда дар истифодаи тасвирҳои породоксӣ аст, ки ин гуна тасвир дар адабиёти тоҷик кам ба ҷашм мерасад. Масалан, С.Улуғзода ошӯб кардани мардуми Ҳиндустонро дар таркиби «алами исён барафроштан» изҳор доштааст [6, 121]. Аслан, алам барафрошта мешавад, аммо нависанда ба он тобиши услубию маъноӣ дода, «алами исён», яъне байрақи ошӯб бардоштанро истифода намудааст. Дар ҷои дигар «замин дар зери пойи ситамгарони англис даргирифта»-аст, гуфта, таркибҳои «ҳавои гудохта» ва «ҷӯшидани Ганг»-ро ҳам зебо ва бамаврид ба қор бурдааст [6, с. 126].

С.Улуғзода менависад, ки «суруди Шивочӣ ҳеҷ гоҳе монади имрӯзҳо, рӯзҳои пурғавғои тобистони соли 1857, чунин пурсадо набудааст» [6, с. 117]. Дар ин ҷо низ аз таркибҳои «рӯзҳои пурғавғо» ва «рӯзҳои пурсадо» истифода кардааст.

Дигар хусусияти хоси тасвири нависанда дар мавриди инъикоси чеҳраҳои фарҳангӣ дар он аст, ки бисёр нозукона ва андак-андак аз ҳодисаҳои таърихӣ ва воқеот, вазъи иҷтимоии замон ёдрас ҳам мешавад. Чунончи, зикр шуд, аз ҳодисаи тобистони соли 1857,

бедодии ғоратгарони фарҳангӣ ва ситамгарони англис дар ҳамон солҳо дар кишвари Ҳиндустон, иттифоқии ҳиндувону мусулмонҳо барои муборизаи якҷоя бар зидди душманон, мавзеи чуғрофӣ, аз ҷумла дар мавриди Калкутта дар мавриди симои Шивочӣ ба қалам рафтааст. Дар ин маврид нависанда ёдрас шудааст, ки дар ҳамон солҳо Калкутта «муस्ताҳкамтарин урдугоҳи англисҳо ва муҳимтарин пойгоҳи ҳукмронии онҳо» будааст [6, с. 125].

Дар паҳлуи ин ҳама, нависанда аз урфу одат ва рамзи давлатдорӣ-парчами ҳиндувон ёдрас шуда, гуфтааст, ки «дар соҳили Ганги муаззам-дарёи муқаддаси ҳиндувон ба масофаи чандин кос чодарҳои ранг ба ранг зада шуданд, ки дар офтоби оташбори июлӣ медурахшанд. Дар мобайн ва гирду пеши чодарҳо филон, шутурон, говон, аробаҳо, бору бунаи гуногун, зину афзоли маркабҳо молломол ва дарҳам барҳам, тӯда-тӯда сипоҳиёни дасторбасар дар чунбишу тараддуд. Урдугоҳ кўчи азими бодиянишинонро ба хотир меоварад» [6, с. 129].

Ҳамин тавр, нависанда дар як сарҳат аз «дасторбасарӣ»-и сипоҳиёни ҳиндӣ дар соли 1857, ки то имрӯз низ ҳамин рӯкни либоси низомиашон аст, «тӯда-тӯда» будани онҳо, воситаи нақлияти онҳо- филон, шутурон, говон ёдрас шуда, аз ранги сурху сабзи байрақи Ҳиндустон ёд кардааст, ки имриндустон ёд кардааст, ки имрӯз низ ҳамин рангхоро дорост.

«Дар миёни урдугоҳ чодари рах-рахи сабзу сурху сафеда сипаҳсолор бо байрақи сурху сабзе, ки дар болои чодар лаппас мезанад, ҳамчун товусе дар селай мурғон, назаррабост» [6, с. 127]. Истифодаи тасвири «товус дар миёни мурғон», агар аз як ҷиҳат матлаби нависандаро равшантар инъикос карда бошад, аз тарафи дигар муқоисаи байрақ бо чодарҳо ва аз нигоҳи тасвири нависандагӣ ифодаи «назаррабой»-тасвири зебоии байрақ аст.

Дигар хусусияти тасвири нависанда дар он аст, ки ҳосияти сипоҳи ҳиндуҳо дар ҳамоҳангии суруди Шивочӣ нишон додааст. Аз як тараф ифода кардааст, ки суруди Шивочӣ муассир аст, аз ҷиҳати дигар ибрази он таърих аст, ки ҳиндувон пеш аз ҷанг суруду соз баланд карда, гўш мекардаанд.

Дар баробари тасвири чехраи фарҳангӣ нависанда чехраи физиологии қаҳрамони худро бо маҳорати баланд ба қалам додааст, ки хонанда метавонад дар вақти хондан симои қаҳрамонро рӯи назар оварад. Чунончи, нависанда дар тасвири физиологии Шивочӣ гуфтааст, ки «Шивочӣ солхўрдаи мўдарози паҳриш бо созандагон нишаста, достони нави худро месарояд» [6, с. 119].

Нависанда дар баробари он, ки «овози шўрангез»-и ҳофизи маъруфро борҳо сифат менамояд, матни сурди ўро низ пурра нақл мекунад. Нақли пурраи матни суруди чехраи фарҳангӣ, ки даъвати мардум ба мубориза бар зидди инглисҳои ғоратгар буд, на танҳо ифодаи сиёсати Ҳиндустон, балки ифодаи сиёсати Иттиҳоди Шўравӣ дар ҳамон солҳо ба шумор меравад.

Дар матни суруди Шивочӣ таҳқири англисҳо, тарғиби корномаҳо, сифати муборизони роҳи озодӣ, иттиҳоди дўстии халқу миллатҳо, якҷошавии динҳо, тасвири табиат, таърих, вазъи иҷтимоии замон, садоқати халқ ба Ватан бо эҳсоси баланд ифода ёфтааст.

Вале хиёнати писари Шивочӣ-Шондип ба Ватан вазъи ҳофизро ором гузошта натавонист, ки дар тасвири нависанда садоқати Шивочӣ то ба ҳадде ба Ватан бузург аст, ки агарчи хиёнати писари ўро Нанасоҳиб бахшида бошад ҳам, худи ў бахшида натавонист ва бо ханҷар писари худро қатл кард. Дар ин маврид нависанда садоқати беандозаи Шивочиро ҳамчун яке маҳз сифатҳои хосаи ин чехраи фарҳангӣ ба қалам додааст. Нависанда дар тасвири чехраи фарҳангӣ-Шивочӣ, ки писари ягона, нишон ва ёдгор аз худро бо дастонаш ба ҳалокат мерасонад, яке аз хислатҳои дигар-фидокорӣ ўро дар роҳи озодӣ ва истиклол ба қалам дода, ҳамзамон, якрўю якдил будани ўро бозгў кардааст. Дар сурудҳои Шивочӣ ҳамеша садоқат ба Ватан, мазаммати хоин, мубориза бар зидди душман аз мафҳумҳои калидӣ буданд. Аз ин рў, дар ҳолати хиёнати фарзандаш ўро бахшида натавонист, аммо ду дард: хиёнати фарзанд ва бо дасти худ нобуд кардани ўро бардошта натавониста, вафот мекунад.

Дар симои Шивочӣ нависанда инсонӣ меҳрубон, нисбат ба ҳамсараш вафодорро тасвир кардааст, ки пас аз хиёнати писараш бо худ чунин мегўяд: «Оҳ, Радҳа, ёд дорӣ, мо бо

ту аз писари ягонаамон чӣ умеду орзҳои ширине доштем, чӣ нақшаҳои хуше дар ҳақаш мекашидем! Доғи ту ханӯз синаамро месӯзонад. Радҳа, лекин бубахш, ман дар ин лаҳза ҳатто шодам, ки ту рафтӣ ва нанги фарзандатро намебинӣ...»[6, с.118].

Дар тасвири Шивочӣ нависанда часоратро ниҳоят бузург нишон додааст. Зеро часорати бузурги Шивочӣ маҳз тавонист, ки корд бар синаи фарзандаш занад ва аз забони қаҳрамони асараш гуфтааст: «На! Ту пешво, бахшида бошӣ, ман намебахшам! Хоин бояд бимирад! Ҳукм, ҳукми ман аст, дар ин боб ман аз ту муқаддамам, пешво, зеро ки ҳаётро ба вай ман бахшидаам. Ман ҳақ дорам он чиро, ки бахшида будам, пас бигирам» [6, с. 119].

Хулоса, дар тасвири Шивочӣ ба сифати чехраи фарҳангӣ нависанда аз насри мусаччаъ, таркибҳои парадоксӣ истифода кардааст. Тасвири С.Улуғзода бисёр зинда, муассир ва ҳатто аз ҳолати воқеӣ бештар ба қалам дода шудааст, ки ин услуби хоси нависанда мебошад.

Шивочиро нависанда дostonсаро, муғаннӣ, ҳофизи бузург, кони савту наво, ганчинаи ҳикматҳо, ҳатто ёди Шивочиро хазинаи ривоятҳо ва беҳамто номидааст. Нависанда тавонистааст, ки дар як мақолаи хурд чехраи фарҳангӣ-Шивочиро бо тамоми ҳашамат ва бузургӣ нишон дода, ҳаким, донишманд, бузург ва хумёгар номидааст. Шивочӣ ҳамчунин содик, меҳрубон, якрӯю якдил, муборизи роҳи озодӣ, хизматгари мардум, тарабафзои халқ ба қалам дода шуда, симои намунавораи моё тарғиб ва пайравист.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Шамсов Н.

Адабиёт

1. Улуғзода, С. Восеъ / С. Улуғзода – Душанбе: Ирфон, 1979. –369 с.
2. Улуғзода, С. Ривояти суғдӣ / С. Улуғзода – Душанбе: Маориф, 1984. – 212 с.
3. Улуғзода, С. Субҳи чавонии мо / С. Улуғзода – Душанбе: Ирфон, 1982. – 447 с.
4. Улуғзода, С. Фирдавсӣ / С. Улуғзода – Душанбе: Адиб, 1988. – 270 с.
5. Улуғзода, С. Восеъ / С. Улуғзода // Муҳаррир Салимов Ҳ. – Душанбе: Ирфон, 1969. – . Ҷ. 2. – 360 с.
6. Улуғзода, С. Мунтахабот / С. Улуғзода // Тарт. Муруватов Ч. – Душанбе: Ирфон, 1982. – Ҷ. 1. – 448 с.
7. Улуғзода, С. Мунтахабот / С. Улуғзода // Тарт. Муруватов Ч.– Душанбе: Ирфон, 1982. – Ҷ. 2. – 432 с.
8. Улуғзода, С. Навобод / С. Улуғзода – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1953. – 398 с.
9. Шарипов, Ш. Абдунабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ ва аҳамияти адабии тазкираи “Майхона”-и ӯ / С. Улуғзода // Қисми 1. - Душанбе: ҚДММ «Сармад-Компания», 2019. – С.25.
10. Эмомалӣ, С. Сотим Улуғзода ва фарҳанги миллий / Эмомалӣ С.– Душанбе: Истеъдод, 2011. – 112 с.

МАҲОРАТИ НАҚШОФАРИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР ТАСВИРИ ШИВОЧӢ

Дар мақолаи хунари симоофарии Сотим Улуғзода дар тасвири Шивочӣ, ҳофизи маъруфи Ҳиндустон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф маҳорати тасвири нависандаро ба чанд омил вобаста намудааст, ки аввалан ин баланд бардоштани завқи эстетикӣ хонанда, маҳбубтар қардани хунарманд дар чашми хонанда мебошад. Сабаби дигари тасвири хунари волои Шивочӣ ва дар ҳадди ғулуви инъикос қардани санъати ӯ дар он аст, ки ҳофиз ба мардум фақат шодӣ меорад ва аз дарду ғами халқ, шодию музаффариятҳои мардум месарояд.

Муаллифи мақола қайд намудааст, ки Сотим Улуғзода бар замми тасвири хунари мусиқӣ ва сарояндагии Шивочӣ, сифатҳои дигари ӯро низ нишон додааст, ки ин дostonсароӣ ва муғаннигии ӯ мебошанд.

Як вижагии дигари тасвири нависанда, ки дар мақола таъкид гардидааст, ин истифода аз насри мусаччаъ мебошад, ки он симои Шивочӣ ва ҳолати воқеаро рангу чилои хоса додааст.

Илова бар ин дар мақола қайд гардидааст, ки Сотим Улуғзода дар симоафарӣ аз тасвирҳои парадоксӣ низ истифода намудааст, ки дар адабиёти тоҷик кам ба назар мерасад. Инчунин дар тасвири нависанда баъзан ба ҳодисоти воқеоти таърихиву иҷтимоӣ низ ишора гардидааст.

Калидвожаҳо: *Сотим Улуғзода, Шиводжӣ, симо, хунар, Ҳиндустон, мусиқӣ, дostonсарой, наср, санъат, маҳорат.*

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ МАСТЕРСТВО СОТИМА УЛУГЗОДА В ОБРАЗЕ ШИВОДЖИ

В статье исследуется изобразительное мастерство Сотима Улуғзода в образе известного индийского поэта Шиводжи. Автор объясняет мастерство писателя несколькими факторами, первый из которых - повысить эстетический вкус читателя, сделать художника более популярным в глазах читателя. Другая причина изображения художественного мастерства Шиводжи и крайнего отражения его искусства заключается в том, что певец приносит людям только радость и воспекает их горести, радости и победы.

Автор статьи отмечает, что в дополнение к описанию музыки и пения Шиводжи, Сотим Улуғзода рассказал и о других его качествах, а именно о его рассказывании историй и пении.

Еще одна особенность авторского описания, которая подчеркивается в статье, - использование прозы, которая придает особую окраску образу Шиваджи и ситуации.

Кроме того, в статье отмечается, что Сотим Улуғзода также использовал в своих изображениях парадоксальные образы, которые редко встречаются в таджикской литературе. Описания писателя также иногда относятся к историческим и общественным событиям.

Ключевые слова: *Сотим Улуғзода, Шиводжи, образ, искусство, Индия, музыка, поэзия, проза, искусство, мастерство.*

ON THE IMAGE-MAKING SKILLS OF SOTIM ULUGHZODA IN DESCRIPTION OF SHIVAJI'S APPEARANCE

The article considers image-making skills of Sotim Ulughzoda in description of the well-known Indian singer Shivaji's appearance. The author associated the image-making skill of writer to several factors, that the first is increasing the aesthetic interest of readers, and making lovelier the image of artist for the readers. Another reason for the status of the beginning of the subscriber harvest and the maximum of his art is that the singer leads only the joy and happiness to the people sings their joy and sadness, and the triumph of the people.

The author of the article also stated that Sotim Ulughzoda in addition of description of Shivaji's mastership on music and singing, describes his other features as narrating skills and virtuous playing on musical instruments.

Another particularity of the writer's image-making skill, that is highly prized in the article, is the use of high literary prose, which made the Shivaji's image and the condition of the events more colorful. In addition, in the article was noted that Sotim Ulughzoda also used a symbol of paradox images, which seems to be exhausted in Tajik literature. It is also sometimes indicated by historical and social factors in the image of the writer.

Passwords: *Sotim Ulughzoda, Shivaji, image, art, India, music, narration, prose, talent, skill.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нодирова Мавзуна - муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел: 918105070; e-mail:*

Сведения об авторе: *Нодирова Мавзуна – старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улуғзаде. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 918105070; e-mail:*

Information about the author: *Nodirova Mawzuna - senior lecturer of the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992): 918105070; e-mail:*

МАҚОМ ВА СОХТУ МУҲТАВОИ МУҲАММАС ДАР ЭҶОДИЁТИ САЙИДОИ НАСАФӢ

Нурова К.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Яке аз навъҳои адабие, ки адабиёти форсии тоҷикиро аз асри XV ба баъд ғанитар гардонида омадааст, ин жанри мухаммас мебошад. Гӯяндаи ин чинси ғиноиро мухаммасгӯӣ ё мухаммассаро мегӯянд. Аслан мухаммас калимаи арабӣ буда, маънояш панҷгона аст. Дар илми адабиётшиносии мо тавре ишора рафт, мухаммасро ҳамчун яке аз навъҳои адабӣ ё лирика медонанд. Роҷеъ ба ин гуна шакли шеърӣ будани мухаммас адабиётшиносони гузаштаю имрӯза ақидаҳои гуногуни худро дошта бошанд ҳам, “Назарияи адабиёт” мухаммасро чунин таъриф додааст: “Шеъре, ки ҳар банди он аз панҷ мисраъ иборат буда, дар банди якум ҳамаи мисраъҳо бо як тартиби қофия (а а а а а) сохта мешаванд ва дар бандҳои дигар чор мисраи аввал алоҳидаю мисраи панҷум ба мисраи якуми банди аввал ҳамқофия аст (б б б б ва в в в в а ва ғ.) мухаммас номида мешавад” [3, 240].

Зимни таҳқику баррасиҳо оид ба мухаммас ба сифати ҷамъбаст дар “Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик” чунин омадааст, ки “Мухаммас асосан ду навъ дорад: 1) шеъри ҳар бандаш панҷмисраӣ, ки аз тарафи як шоир гуфта шудааст; 2) шеъре, ки дар ҳар як бандаш се мисраи аввали ҳамвазну қофия аз шоири мухаммасгӯ ва ду мисраи охири банд аз ғазали шоири дигар мебошад, ки онро мухаммасбандӣ ё мухаммаси ботазмин меноманд” [2, 357]. Бояд гуфт, ки дар ҳар навъи дувори мухаммас дар банди охир ё хотима таҳаллуси ҳар ду шоир зикр меёбад. Аз таърихи пайдоиш то кунун маълум аст, ки мавзуи асосӣ ва меҳварии мухаммас ишқу муҳаббат аст. Вале поёнтар вобаста ба мавзӯ ҳоҳем дид, ки дар ин жанри адабӣ дар баробари мавзуи ишқу муҳаббат, мавзӯҳои ахлоқ, шикоят аз замона, ҳаёти иҷтимоӣ, дарду ғам ва ғайра низ ҷой доранд.

Вобаста ба ишораҳо мухаммас дар эҷодиёти шоирони адабиёти форсии тоҷикӣ ҳам дар шакли мустақил ва ҳам дар шакли тазмин дучор мешавад. Аз шоирони мухаммасгӯӣ адабиётмон метавон Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ, Абдурахмони Мушфиқӣ, Сайидои Насафӣ, Шамсиддини Шоҳин, Ҳайрат, Муҳлиси Бадахшонӣ, Абдулҳайи Мучахарфӣ, Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ, Садриддин Айнӣ, Зафархон Ҷавҳарӣ ва дигаронро ёд кард, ки дар байнашон яке аз шоирони тавонои асри XVII ва оғози асри XVIII-и тоҷик, ки ҳиссае аз эҷодиёташро мухаммас ташкил мекунад, Миробид Сайидои Насафӣ (таваллуд тақрибан 1618, Насоф - вафот байни солҳои 1707 - 1711, Бухоро) мебошад. Дар девонҳои қаламии шоир, ки асосан дпр Ғанҷинаҳои нусхаи қаламии Тоҷикистон маҳфузанд (беш аз 20 нусха), камобеш 74 мухаммаси ӯ китобат гардидааст. Аз ин миқдор то имрӯз дар “Намунаи адабиёти тоҷик”- и Садриддин Айнӣ се мухаммаси Сайидои Насафӣ [1,110- 112], дар китоби “Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик”- и Абдулғанӣ Мирзоев, дар боби илова даҳ мухаммаси шоир [5], дар “Гулшани адаб” [4,218-221] чаҳор мухаммаси суҳанвар, дар “Асарҳои мунтахаб”-и Миробид Сайидои Насафӣ, ки Нодир Шанбезода мураттаб сохтааст [6], шасту чаҳор мухаммаси эҷодкор, дар матни илмӣ- интиҳодии “Куллиёти осор”- и Сайидои Насафӣ [7], ки Ҷобулқо Додалишоев таҳияву тадвин намудааст, ҳафтоду чаҳор мухаммас, дар “Девон”- и Сайидои Насафӣ [8], ки Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ таҳияву тадвин намудааст, шасту се мухаммаси ин адиби барҷастаи даврони худ ба нашр расидаву дастраси ниёзмандон гардонида шудааст. Теъдоди гуногуни банаширрасидаи мухаммасоти Сайидои Насафӣ баёнгари онанд, ки дар кишвари мо дар ҷопҳои гуногун ҳамаи мухаммасҳои дар нусхаи қаламӣ маҳфузмондаи шоир ба таъъ расидаанд ва ин кори моро дар омӯзишу пажӯҳиши онҳо хеле осон мегардонад. Дар асоси матни илмӣ- интиқодии осори шоир, ки Ҷобулқо Додалишоев ба таъъ расонидаасту мо онро маъҳази асосии кори худ қарор додаем. Сайидои Насафӣ ба 73 ғазали 28 нафар шоирони гузашта ва муосираш мухаммас бастааст. Пас маълум мегардад, ки мавсуф танҳо як мухаммаси ба пуррагӣ аз ҷониби ҳудаш гуфта дораду халос, боқӣ 73 мухаммасро ӯ бо мухаммасбандӣ бар ғазали шоирони дигар эҷод

кардааст. Аз инҳо 31 мухаммас ба ғазалҳои Соибӣ Табрэзӣ, 4 мухаммас ба ғазалҳои Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ, 4 мухаммас ба ғазалҳои Ваҳшии Бофқӣ, 3 мухаммас ба ғазалҳои Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, 3 мухаммас ба ғазалҳои Муҳташами Самарқандӣ, 2 мухаммас ба ғазалҳои Абдурраҳмони Мушфиқӣ, 2 мухаммас ба ғазалҳои Урфии Шерозӣ, 2 мухаммас ба ғазалҳои Бадеъ, 2 мухаммас ба ғазалҳои Нодирӣ, 2 мухаммас ба ғазалҳои Осафии Ҳиравӣ ва як мухаммас ба ғазалҳои Рафеъи Бухорӣ, Санҷар, Муддаӣ, Ироқӣ, Муъмин, Анқо, Камоли Хучандӣ, Ҳайдар, Толиби Омулӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, Ҷомеъ, Фигонӣ, Фурӯғӣ, Адои Бухорӣ, Шонӣ, Калими Кошонӣ, Амир Хисрав ва Осафӣ мебошанд. Сайидо аз ҳама бештар ба ғазалҳои Соибӣ Табрэзӣ мухаммас бастааст, яъне 31 адад.

Пеш аз он ки сохту муҳтавои мухаммасоти Сайидони Насафиро баррасӣ намоем, бояд гуфт, ки дар бораи мухаммасҳои ин шоири мухаммасаро ба ҷуз ишораҳои ҷузъӣ ва кӯтоҳе дар адабиёти мавҷуда, таҳлили мушаххасе дарнаёфтем. Масалан, адабиётшинос Абдулғанӣ Мирзоев аз 74 мухаммас доштани шоир хабар диҳад ҳам, вале зиёда аз ин дар ин бора сухан нарондааст. Ӯ адабиётшиноси дигар Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ дар муқаддимаи “Девон-и Сайиди Насафӣ навиштаи худ аз шоироне, ки Сайидо ба ғазалҳои мухаммас бастааст, ёдовар шуда навиштааст: “Аз номи шоироне, ки Сайидо ба ғазали онҳо мухаммас бастааст, бармеояд, ки баъзе аз онҳо дар адабиётмон машҳуру маъруф набошанд ҳам, ғазалҳои мухаммас писанди шоири мухаммасаро гардида будааст. Ва ба ғазали шоирони номашхур мухаммас бастанӣ шоир бегумон ҳамин хулосаро пеш меорад. Дар мухаммасҳои мавсуф камоли маҳорати устодӣ бо ҳусни баёну забони равон тавъам аст” [8, 13] ва ғ. Ин гуфтаҳо ҳеҷ гоҳ касро доир ба сохту муҳтавои мухаммасоти Сайидо қаноатманд карда наметавонанд. Ва ҳамин моро водор дошт, ки ба ин мавзӯ рӯ орему ҳадалимкон роҷеъ ба мухаммасоти ин шоири тавоно баъзе андешаҳои худро рӯи қоғаз барорем.

Дар баробари ба ғазали шоирони давраҳои гуногуни адабиётмон аз рӯи завқ мухаммас бастанӣ Сайиди Насафӣ сохту муҳтавои мухаммасҳои шоир низ гуногун мебошанд. Мухаммасоте, ки эҷодкор барои мо мерос гузоштааст, аз 4 то 7 банд доранд. Аз ҷумла, 6 мухаммаси шоир 4 бандӣ, 48 мухаммасаш 5 бандӣ, 7 мухаммасаш 6 бандӣ ва 13 мухаммасаш 7 бандӣ мебошанд, ки 2025 байтро ташкил медиҳанд. Дар ҳамин ҷо ба як чизи дигар бояд тавачҷӯх намуд, ки бештар, аз ним зиёди мухаммасҳои Сайидо 5 бандӣ мебошанд. Ин маънои онро надорад, ки вай аз байни ғазалҳои шоирони ба онҳо мухаммас баста, танҳо ғазалҳои 5 байтӣ доштаи онҳоро сара карда бошад. На, дар ин вақт худро озод нигоҳ дошта, мувофиқи таъбу завқи худ байтҳои барояш маъқул мухаммас бастааст. Яъне, вай дар гуфтани ин жанри адабӣ аз ихтиёри шоирӣ кор гирифта, ашъори худро рангин сохтааст. Масалан, ғазале аз Соибӣ Табрэзиро мегирем, ки он аз 14 байт иборат буда, бо ин матлаъ сар мешавад:

Ғайри Ҳақро медиҳӣ раҳ дар ҳарими дил чаро?

Мекашӣ бар сафҳаи ҳастӣ хати ботил чаро? [10,44 - 45]

Сайиди Насафӣ бошад ба панҷ байти он: байтҳои яқум, дувум, панҷум, ҳафтум ва охиринаи он - чаҳордаҳум мухаммас бастаасту халос. Байтҳои дигар аз ихтиёри шоири мухаммасаро берун мондаанд.

Дар баробари ин суханвари борикназар кӯшидааст, ки ба баъзе ғазалҳои пурраи шоирони гузашта ва ҳамзамонаш мухаммас бандад, ки мисолашро боз аз ғазалҳои Соибӣ Табрэзӣ меорем. Соиб ғазале дорад бо чунин матлаъ:

Гуландоме, ки медодам ба хуни дида обашро,

Чӣ сон бинам, ки охир дигаре гирад гулобашро? [10, 195]

Сайидо ба ин 5 байти шоири ғазалсарои форс -тоҷик пурра мухаммас бастааст, ки банди мақтаи онро иқтибос менамоем:

Чаро истодаӣ, ай Сайидо, чун сарв по дар гил,

Дар ин гулзор натвон сохтан як соате манзил ?!

Киро афтада дар боғи чаҳон ин қиссаи мушкил ?!

“Ниҳолеро, ки ман чун тоқ парвардам ба хуни дил,

Чӣ сон бинам ба дасти дигаре, Соиб, шаробашро ?! [7, 126]

Мухаммасҳои Сайидои Насафӣ аз ҷиҳати мавзую муҳтаво низ гуногунанд ва маншаъ аз ғазалҳои мегиранд, ки шоир ба онҳо мухаммас бастаасту тазмин кардааст. Дар онҳо пеш аз ҳама ва беш аз ҳама мо мавзӯи ишқро бо ҳама бурду бохтҳои, шодию ғамаш, бешу камаш, дарди ҳичрону шаҳди висолаш ва ғайра дармеёбем. Мухаммасарои устоди ҳунари худ ғазале аз ғазалҳои ошиқонаи Соибро гирифта, ошиқона ба ин оҳанги мухаммас баставу тазмин мекунад:

Ҷониби кулбаам, ай дӯстнавоз, омадаӣ,
Шамъи болини маро баҳри гудоз омадаӣ,
Имшаб, ай қиблаи арбоби ниёз, омадаӣ,
“Дилрабоёна дигар бар сари ноз омадаӣ,
Аз дили ман чӣ ба ҷон монда, ки боз омадаӣ?!” [7, 161]

Сайидои Насафӣ дар як мухаммаси худ маъшуқро сарзаниш намуда, таъкид менамояд, ки беҳудагардӣ ва қач мондани пой касро шарманда менамояд. Ҷунки ашхос на танҳо худро, ҳатто авлоду қавму чамъро шармсор месозанд. Аз ин рӯ, бояд дар ҳама ҷо ҳадди худро нигоҳ дошт, хоса дар базмҳои тараб бо ёрон:

Хӯрдӣ шароби нобу саранҷомии ту рафт,
Шарми ниғаҳ зи нарғиси бодомии ту рафт.
Ранг аз руҳи ҳаё зи майшомии ту рафт,
“Рафтӣ ба базми ғайру нақӯномии ту рафт,
Номуси сад қабилла зи як хомии ту рафт !”
Зохид агар ба домани покат барад сучуд,
Ошиқ ба исмати ту фириштад агар дуруд,
Ҳар дам расад зи гардиши афлок ин суруд:
“Акнун дусад фаришта нақӯ гӯяндаш, чӣ суд ?!
Дар шаҳрҳо ҳикояти бадномии ту рафт !” [7,149]

Ин мухаммас, ки боз се банди дигар дорад, бар ғазали Назирӣ баста шудааст. Дар ниҳоди ин мухаммас тарғиби ишқу муҳаббати поки инсонӣ ҷой дорад ва ҷанбаи баланди ахлоқиро дар худ таҷассум сохтааст. Дуруст аст, ки дар ин мухаммас шоир бадахлоқонро мазаммат менамояд, аммо ҳадафи ӯ ҳамоно ҳидоят намудан ба сӯи ахлоқи ҳамида мебошад.

Шоири мухаммасаро вобаста ба мавзӯи ишқ аз ошиқон сабру таҳаммулро ҷашмдор бошад ҳам, аз хубон бӯи вафоро умедвор нест ва дар банди аввали мухаммаса, ки бар ғазали Осифии Ҳиравӣ навиштааст, бо ҳасрат мегӯяд:

Ҳар қадар ғам сабр қард, Айюб медонем мо,
Хӯ ба ҳичронқардари Яъқуб медонем мо.
Ошиқонро дар вафо мансуб медонем мо,
“Бевафой шеваи маҳбуб медонем мо,
Нест хубонро вафое, хуб медонем мо !” [7, 141]

Қаҳрамони лирикии эҷодкори асил дар роҳи ишқ осуда ва бекор нест. Пайваста бо азобу машаққат аз дунболи маъшуқа дар ҷустуҷӯи ўст, ки мегӯяд:

Рафтаи шабе ба қӯяш бо қомати ҳамида,
Бо сад ҳавас нишастам чун гул ба хун тапида,
Даврон ханӯз аз хоб нақшуда буд дида,
“Он маҳлиқо баромад аз хона май қашида,
Моил ба уфтодан чун меваи расида”... [7, 132]

Дар мухаммасҳои Сайидои Насафӣ вобаста ба талаботи давру замон ва ғазалҳои, ки шоир мувофиқи таъбу завқи худ интихоб кардааст, дар баробари мавзӯҳои вафору бевафой дар ишқ, шикоят аз ҷафои ёр, тасвири ҳусну ҷамоли маъшуқа, тасвири душворихои роҳи ишқу ошиқӣ, ҳамзамон бо мавзӯҳои муҳаббати Илоҳӣ, тасвири ҳусни ботаровати баҳор ва сифати иди Наврӯз, тараннуми инсонпарварӣ ва ҳаётдӯстӣ, шикоят аз замон ва фалаки қачрафтор, танқиди замон ва аҳли он, инсон ва ҷойгоҳи он дар ҷомеа ва ғ. метавон дучор омад, ки ҳар яке ҳадалимқон бори маъонии бикр қашидаанд.

Барои ин шоири ғазалсаро дар баробари нӯш кардан, аз бодии ишқ лаззат бурдан, аз баҳору зебоиҳои он дар ҳамаи синну сол гуворост. Ӯ дар ҳолате, ки набошад, баҳорро хушу гуворо пешвоз мегирад ва аз шароби арғавонии он нӯши чон мекунад ва дар ҳама ҳолат чаҳорчӯбаи ғазали мухаммасбастваашро нигоҳ медораду мегӯяд:

Баҳор омад, бикаш дар боғ рахти комрониро,
Зи акси бода гулгун соз ранги заъфарониро.
Агар чун Хизр меҳоҳӣ ҳаёти ҷовидониро,
“Мадеҳ аз даст дар пирӣ шароби арғавониро,
Шароби кӯҳна аз дил мебарад ёди ҷавониро”! [7, 153]

Вале боз ҳам баҳор бе чашми наргиси нигор маъние надорад. Маъшуқа аст, ки чаман гул-гул мешукуфад, дил муғча метапад, оби ҷӯй ором надорад ва ғайра:

Дар чаман гул чу ҳадиси ту шунидан гирад,
Бар сари шох дили ғунча тапидан гирад.
Об чун мавҷ ба ҳар сӯй давидан гирад,
“Дар гулистон чу насими ту вазидан гирад,
Чашми наргис ба сари сабза паридан гирад”! [7, 164]

Бо рафтани моҳи рамазону омадани иди рамазон шодию фараҳи симои лирикии шоир ҳадду интиҳо надорад. Дар ин рӯз хурду калон, пиру ҷавон дар сайронгоҳҳои Мардон дар як сӯю занон дар сӯи дигар базмҳои тараб оростаанд. Гӯиё аз замин то осмон гул кардасту ҳама ҷои шаҳр “Қасри Ширин”- у “Рашки Парвин” гаштаву аз мактабхонаҳо то масҷиду меҳроб оҳанги идиро замзама доранд. Ин мухаммаси шоир бар ғазали Калими Кошонӣ буда, дар банди мактаб Сайидои Насафӣ ба худ ишора намуда мегӯяд:

Сайидо, барҳез аз ҷо ҷусту ҷобук чун насим,
Медихад ҷӯши халоиқ мужда аз ҷӯши қадим.
Метавон чун сарв дар саҳни Мусалло, ай Калим,
Рафт берун аз дили ойинаҳо зангорҳо”! [7, 157]

Дар ин мухаммас дар баробари аз ҷониби мухаммасгӯ риоя шудан ба мавзуи ғазали Калимии Кошонӣ, ҳамзамон забону ҳусни баён ва сабки нигориши ғазали ғазалсаро саҳт риоя шудааст. Агар ба ҷои таҳаллуси Калим ягон калимаи дигар иваз карда шавад, чунин ба назар мерасад, ки ин мухаммас мухаммаси Сайидои Насафист. Агар ба ҳамаи 74 мухаммаси шоир аз ҳамин зовия назар андозему тавачҷуҳ намоем ҳамин ҳунари мухаммасароии Сайидо равшантар намоён шуда меистад.

Яке аз мавзӯҳои, ки на танҳо дар мухаммасот, балки дар тамоми осори Сайидои Насафӣ мавқеи вижа дорад, ин дар замони ӯ, дар муҳити зисти ӯ ноёб гаштани ашҳоси дорову саховатпеша мебошад. Табиист, ки шоир заҳмат кашидану подоши онро дарнаёфтандаро дар назар дорад. Зеро дар аҳди ӯ аҳли ҳунару хирад ин ҳолати ношоистаи замонаро бештар таҳаммул карда натавониста, аз диёре ба диёре, аз мулке ба мулке дунболи рӯзӣ мегардад, ҷӣ ҳарфе аз беваю бечорагон. Ин гуфтори шоир ҳушдор ба аҳли ҷоҳ, ҳокимону сарварони мулк, дастандаркорони бемулоҳизаи дарборҳо доништа мешавад. Шоир аз забони қаҳрамони лирикии худ ба ин маънӣ лаб ба шиква мекушояд ва бо ҳасрат мегӯяд:

Арбоби ҷудро кафи гавҳарфишон намонд,
Дастӣ кушодае ба муҳиту ба кон намонд.
Дар рӯзгори мо зи мурувват нишон намонд,
“Аз ҳиммати баланд асар дар ҷаҳон намонд,
Як сарв дар саросари ин бӯстон намонд”!
То ҷуғдтинатон ба фазои чаман шуданд,
Чун сабза сояпарвари сарву суман шуданд,
Гулҳо зи баски ҳамдами зоғу заған шуданд,
“Мурғони нағмасанҷ ҷилои ватан шуданд,
Ҷуз байзаи шикаста дар ин ошён намонд”! [7, 143]

Ҳамин маъниро метавон дар ғазалиёти шоир дучор омад. Вай дар матлаъи ғазале мегӯяд:

Ҳамраҳон рафтанду ман по дар ватан дорам ҳанӯз,
Тақя чун сураат ба девори бадан дорам ҳанӯз. [8, 216]

Замони Сайидои Насафӣ, ки дар он қаҳрамони лирикии шоир зиндагӣ доранд, дар баробари қашшоку бенаво, нодору соил, бечораву афтода будан саросар печидаи чурму гуноҳ, нопокӣ, авомфиребӣ ва ғ. будааст, ки ин ҳама зимни осори шоир, баҳусус мухаммасҳояш, шояд барои тарғибу тантанаи ҳамидаи ҷомеа бошад, инъикоси худро ёфтаанд. Ба матлаъи ин мухаммаси шоир тавачҷуҳ намуда, инъикоси худро ёфтаанд. Ба матлаъи ин мухаммаси шоир тавачҷуҳ намуда, дармеёбем, ки ӯ ҷомеаи пурфасоди замони худро дар назар дорад:

Насозад тавба аз кирдори худ ҷоне, ки ман дорам,
Намеояд ба худ то ҳашр исёне, ки ман дорам.
Намеғунҷад ба олам чурми пинҳоне, ки ман дорам,
“Занад паҳлу ба гардун кӯҳи исёне, ки ман дорам,
Ба сад дарё нагардад пок домоне, ки ман дорам”! [7, 163-164]

Сайидои Насафӣ барои нишон додани руҳияи замони худ оҳиста ва мулоҳизакор аст. Вай медонад, ки наметавонад аҳли замон, баҳусус аҳли тақворо бо забони худ зери тозиёнаи танқид гирад. Аз ин рӯ, аз Соиби Табрзӣ ин мавзуи тунду тезро вом гирифта бо овози баланд гуфтааст:

Дар чаман имрӯз булбул масти гуфтори худ аст,
Кабк дар кӯҳсорҳо побанди рафтори худ аст,
Сарв мағрури каду гул маҳви рухсори худ аст,
“Ҳар киро бинем дар олам гирифтори худ аст,
Кори Ҳақ дар токи нисён монда, дар кори худ аст”!

Ҷойи таъкид аст, ки аз 74 мухаммаси шоир танҳо як мухаммаси он ба пуррагӣ офаридаи ӯ буда, аз 5 банд иборат асту оҳанги шиква аз замон ва ҳамнишинон дорад. Сайидои Насафӣ дар банди сеवуми ин мухаммас гуфтааст:

Меҳрубониҳо намудам дӯстони хешро,
Ёр бо мадҳу сано кардам забони хешро.
Чун қалам гӯям ман акнун достони хешро,
Хоки пойи ҳар як аз ҳамсухбатони хешро,
Солҳо дар дидаи худ тӯтиё кардам, нашуд ! [7, 154]

Дар баробари сохт, мавзую муҳтаво забони баёни Сайидо, ки шевою равон, оҳангнок ва бо мусиқӣ тавҷам мебошанд, бо санъатҳои бадеӣ, тозахаёлиҳо ороставу перостаанду мавзуи алоҳидаи таҳқиқ доништа мешавад.

Ҳамин тавр, Сайидои Насафӣ дар таърихи адабиётмон аз чехраҳои тобони адаб буда, дар баробари эҷоди осори зиёди мондгор, дар навиштану интишор додани жанри мушкилписанди мухаммас маҳорати баланди шоирии худро нишон дода тавонистаасту то ба имрӯз вирди забонҳо ва писанди хотирҳоянд.

Муқарриз: Салими Х., д.и.ф.

Адабиёт:

1. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик./ Садриддин Айнӣ. Таҳия ва нашри китоб бо кӯшиш ва зери назари К. Айнӣ ва Н.Қосим. - Душанбе: Мега Басин, 2010. - 420с.
2. Аҳрорӣ З. Муҳаммас / З. Аҳрорӣ// Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. - Душанбе, 1989. - 560 с.
3. Бобоев, Ю. Назарияи адабиёт (қисми 1) / Ю.Бобоев. - Душанбе: Маориф, 1987. - 376с.
4. Гулшани адаб. Намунаҳои назми тоҷик иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди IV. Тартибдиҳандагон А.Афсаҳзод, Ҷ.Додалишоев ва диг.. - Душанбе: Ирфон, 1977, - 386с.
5. Мирзоев, М. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. /Абдулғанӣ Мирзоев. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947. - 200с.
6. Насафӣ, Миробид Сайидо. Асарҳои мунтахаб / Миробид Сайидои Насафӣ. Таҳияи Ҷ.Шанбезода. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 704с.

7. Насафӣ, Сайидо. Куллиёти осор / Сайидои Насафӣ. Матни илмию интиқодӣ бо муқаддима ва тасхеҳи Чобулқо Додалишоев. Душанбе: - Дониш, 1990. - 467 + 4с.
8. Насафӣ, Сайидо. Девон / Сайидои Насафӣ. Таҳияи матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоту Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. Душанбе: Дониш, 2017. - 480с.
9. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри XVII// С. Саъдиев. Душанбе: Дониш, 1985. - 268с.
10. Соиб. Мунтахабот / Мирзо Муҳаммадали Соиб. - Мураттибон З.Аҳрорӣ, Ш.Лоик. - Душанбе: Ирфон, 1980, - 704с.

МАҚОМ ВА СОХТУ МУҲТАВОИ МУҲАММАС ДАР ЭҶОДИЁТИ САЙИДОИ НАСАФӢ

Миробид Сайидои Насафӣ яке аз бузургтарин шоирони адабиёти форсу тоҷик дар асри 17 аст, ки осори ӯ бо зебӣ ва баёни истиораӣ ва шеваи гуфтори шоирона фарқ мекунад. Мероси адабии шоир теъдоди зиёди ғазал, қасид, муҳаммас, меснаӣ, инчунин шеъри ҳаҷвӣ истиоравӣ «Баҳориёт» («Афсонаи ҳайвонот»), ки дар он иллатҳои элитаи ҳукмрон ва нобаробарии иҷтимоӣ фош шудааст, иборат аст. Дар ин мақола хусусиятҳои идеявӣ бадеӣ ва тематикӣ муҳаммасҳои Сайидо, инчунин шумора ва роли онҳо дар эҷодиёти умумӣ шоир муҳтасар тавсиф карда шудааст. Таҳлили тематикӣ ин жанри назм нишон медиҳад, ки аксари муҳаммасҳои Сайидо мазмуни лирикӣ доранд. Онҳо инчунин зебоии табиатро, маҳсусан дар фасли баҳор месароянд. Қисмати алоҳидаи муҳаммасҳои шоир ба мавзӯи иҷтимоӣ ва рӯзмарра бахшида шуда, тамоюли эътирозӣ дорад.

Калидвожаҳо: Сайидои Насафӣ, услуб, ғазал, муҳаммас, қасида, лирика, шеъри ҳаҷвӣ, зебоии табиат, самти эътироз.

МЕСТА, СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ МУХАММАСА В ТВОРЧЕСТВЕ САЙИДО НАСАФИ

Миробид Сайидо Насафи является одним из крупнейших поэтов персидско-таджикской литературы XVII века, чье творчество отличается особой красотой и аллегоричностью изложения, стилистикой поэтической речи. Литературное наследие поэта включает в себя большое число газелей, касид, мухамматов, месневи, а также аллегорическую сатирическую поэму «Бахориёт» («Сказание о животных»), в котором обличаются пороки правящей верхушки и социальное неравенство. В настоящей статье дается краткая характеристика идейно-художественным и тематическим особенностям мухамматов Сайидо, а также их количеству и роли в общем творчестве поэта. Тематический анализ данного стихотворного жанра показывает, что большинство мухамматов Сайидо имеют лирическое содержание. В них также воспеваются красоты природы, особенно, весенней поры. Отдельная часть мухамматов поэта посвящена социально-бытовой теме и имеют протестную направленность.

Ключевые слова: Сайидо Насафи, стилистика, газель, мухаммас, касида, лирика, сатирическая поэма, красота природы, протестное направление.

PLACES, STRUCTURE AND CONTENT OF MUHAMMATA IN THE WORK OF SAYYIDO NASAFI

Mirobid Saidoi Nasafi is one greatest poets of the Persian - Tajik literature of XVII century, whose creation differs by special beauty and attraction, poetic style of speech. Literature heritage of the poet includes great numbers gazels, qasidas, mukhammases, masnavies, as well as his attractive satiric poem Bahoriyot («Story about animals»), which open disadvantages of the ruling class and social inequality. This article gives a brief description of ideal - literature literature and thematic features of Saidos mukhammases and their number and place in total work of the poet. The thematic analyze of poetic style shows that the majority of Saidos mukhammases have lyric content. They also the nature beauty, especially the spring time. The separate part of mukhammases of the poet is devoted to social - habitual theme and has protest direction.

Keywords: Saidoi Nasafi, style, gazel, qasida, mukhammases, satiric poem, lyric, nature beauty, protest direction.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурова Кубриё Алифова – Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н.Қаробоев 63/3. Тел: (+992)985190860. Email: nurova.74@list.ru

Сведения об авторе: Нурова Кубриё Алифова - Таджикский технологический университет, к.ф.н., доцент кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н.Каробоев 63/3. Тел: (+992)985190860. Email: nurova.74@list.ru

Information about the author: Nurova Kubriyo Alifovna - Tajik Technological University, Ph.D., Associate Professor of the Department of Tajik Language. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 63/3 N. Karoboev str. Tel: (+992)985190860. Email: nurova.74@list.ru

**БАЪЗЕ НУКТАҲОИ ҚОЛИБИ АДАБИЁТШИНОС ХУРШЕДА ОТАХОНОВА ДАР
БОРАИ НАВИСАНДА РАҲИМ ЧАЛИЛ**

Расулова М.А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров

Раҳим Чалил, Нависандаи халқии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ дар адабиёти тоҷик, махсусан дар насри реалистии тоҷик ҳамчун яке аз нависандагони боистеъдод, мазмунофарин, соҳибқалам бо эҷодиёти рангину таъсирбахш шинохта шудааст.

Достонҳо, қиссау ҳикояҳо ва пьесау романҳо ин адиби чирадастро чун «Мавҷҳои музаффарият» (1933), «Шеърҳо ва ҳикояҳо» (1939), «Ҳисса ва қисса» (1941), «Ҳикояҳои замони ҷанг» (1944), «Умри дубора» (1949), «Баҳор» (1950), «Ҳикояҳо» (1954, 1958), «Ҳамида» (1961), «Шикасти тилисмот» (1964), «Илҳом» (1973), «Духтари мрамарин» (1975), «Баъди борон» (1978), «Табиби ман» (1981), асарҳои сахнавии «Санавбар» (1939), «Зани 69-ум» (1940), «Ду воҳӯрӣ» (1943), «Субҳи сахро» (1962), «Дили шоир» (1963), «Бозгашт» (1976), романҳои «Одамони ҷовид» (1940, 1949), «Шӯроб» (1959, 1965) хонандаи тоҷик хуб медонад.

Хусусиятҳои адабӣ ва забонии осори нависанда аз ҷониби олимони адабиётшинос ва забоншинос, аз ҷумла Р.Амонов, М. Шукуров (Шакурӣ), Х.Отахонова, Зариф Раҷабов, Атахон Сайфуллоев В.Асрорӣ, Х.Асозода, И.С.Брагинский, Г.И.Ломидзе, З.Г.Османова, Л.Н.Демидчик, С.Табаров, Р.Ғафуров, Х.Шарифов, С. Асадуллоев, Ҳ. Очиллов, Ф. Зикриёев, А. Абдуқодиров, Н. Файзуллоев, Ю. Салимов, А. Усмонов, Р. Тошматов, А. Ваҳҳобов, А. Набиев ва дигарон ҳамаҷониба таҳқиқу таҳлил шудааст..

Ҷунонки адабиётшинос Н. Файзуллоев ибраз медорад, “Интишор ёфтани ду маҷмуаи мақолаҳои олимони Донишгоҳи давлатии Хучанд «Нависандаи маҳбуби мо» (1969) ва «Нависандаи маҳбуби халқ» (1979), маҷмуаи Ҷамъияти китобдӯстони вилоят «Адиби халқ» (1984), маҷмуаи мақолаву ёддоштҳои Шӯбаи суғдии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон «Хуршедсавор» (1994), рисолаи адабиётшинос Раҳим Тошматов «Раҳим Чалил ва адибони тоҷик» (1994) ва даҳҳо мақолаву очерку ёддоштномаҳо, ки дар китобҳои уламову удабони вилоят ва саҳафоти матбуоти давр ба таъби расидаанд, далели равшани ихлосу эътиқоди аҳли завқи диёр ба осор ва шахсияти Раҳим Чалил маҳсуб мегардад. Дар ин таълифот масоили мухталифи эҷодиёти рангину доманадори нависанда, саҳми эшон дар таъсиси доираи адабии Хучанд ва таълиму тарбияи адибони ҷавон, ҷойгоҳи ӯ дар ҷараёни адабии давр ва умуман таърихи адабиёти садаи ХХ мавриди арзёбии илмӣ қарор гирифтааст. ...симои эҷодии устод Раҳим Чалилро ҳамчун беҳтарин донандаи забони халқ ва урфу одати мардум, муаррих ва кишваршиноси зақӣ, ҳамчун шоири нозукхаёл, драматурги болаёқат ва насрнависи камназир равшан падида оварда, дар боби зуҳури ҳунару истеъдоди фитрии ӯ дар ҷодаи қиссапардозӣ, сюжетсозӣ, муқоламабофӣ, образофаринӣ, ҷеҳранигорӣ, манзаранигорӣ, ҳаҷвнигорӣ ва ғайра андешаву мушоҳидаҳои ҷолиб ибраз доштаанд. Аксари муҳаққиқин дар таълифоти мазкур ҷилову тобиши халқии забони осори нависандаро ба сифати барҷастатарин падидаи услубии эҷодиёти ӯ маънидод кардаанд” [8, 86-92].

Забони ноби асарҳои Раҳим Чалил аз назари забоншиносон низ ҷунон ки аз иқтибоси дар боло оварда шуда бармеояд, дур намонд. Ҳанӯз солҳои 60-уми асри ХХ забоншиноси маъруфи тоҷик, доктори илмҳои филологӣ, профессор Раззоқ Ғафуров оид ба забон ва услуби нависанда таҳқиқоти ҳамаҷониба муқаммалӣ забоншиносиро анҷом дода буд(1).

Оид ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Раҳим Чалил, махсусан академик, адабиётшинос, мунаққид ва муҳаққиқи барҷаста Хуршеда Отахонова қорҳои зиёдеро анҷом дода, таҳлилу таҳқиқи асарҳои адибро бо диди тозау нав пешниҳоди хонандаи зақӣ гардонидаст.

Асари монографии академик Хуршеда Отахонова «Раҳим Чалил ва эҷодиёти ӯ» [3], ки соли 1962 интишор ёфтааст, аз ҷумлаи аввалин тадқиқоти нисбатан муқаммал роҷеъ ба осори бадеии ин суҳанвар аст. Мавриди зикр аст, ки баъдтар, баҳшида ба ҷашни 70-солагии Раҳим

Ҷалил ин асар аз ҷониби Х. Отахонова таҳриру такмил шуда, бо номи «Аз рӯи меҳр меҳр» [4] бознашр гардид.

Соли 1972 академик Х. Отахонова асари “Падидаҳои навҷӯӣ”, ки ба муносибатҳои адабӣ ва дӯстии ду адиби бузурги тоҷик С.Айнӣ ва А.Лоҳутӣ бахшида шудааст, сухан ронда, дар бораи ҷавонони давраи шуравӣ, аз ҷумла Раҳим Ҷалилро дастгирӣ кардан ва ба онҳо маслиҳатҳои муфид додани устод Айниро ёдовар мешавад. Чунон ки худи муҳаққиқ менависад: “Раҳим Ҷалил пеш аз ба ҷоп супоридани қисми якуми романи “Одамони ҷовид”, ки “Гулрӯ” ном дошт, маслиҳатҳои устод Айниро гирифта будааст ва аз рӯйи он асари худро аз нав қор кардааст” [6, 6]. Дар ин бора худи нависанда низ мегӯяд, ки “ман он рӯзеро, ки дар соли 1939 қисми якуми романи “Пӯлод ва Гулрӯ” муҳокима карда мешуд, ҳаргиз фаромӯш намекунам. С.Айнӣ дар давоми чор соат романро бо диққат гӯш кард ва баъд аз муҳокима камбудихоӣ он ва роҳҳои ислоҳи ин камбудихоро нишон дод. Ба шарофати ҳамин ман тавонистам, ки романи худро аз рӯйи нишондодҳои ӯ аз нав қор карда бароям” [6, 6].

Дар асари номбурда муҳаққиқ Х.Отахонова зикр менамояд, ки соли 1949 қисми дууми романи “Одамони ҷовид” аз ҷоп баромад. С. Айнӣ онро бо диққат хонда ва дар ҳошия фикрҳои худро қайд кардааст. Қайдҳои Айнӣ на фақат барои Раҳим Ҷалил, балки ба ҳамаи нависандагони мо ибратомӯз аст [6, 6].

Х. Отахонова қайдҳои Айниро мавриди таҳлил қарор дода, дар бораи саҳтгирии устод нисбат ба навиштаҳои ҷавонон фикрҳои ҷолиб баён кардааст. Муҳаққиқ бар он андеша аст, ки дар асари бадеӣ, ҳар як лаҳзаӣ тасвир, ҳар як изҳору баёни нависанда бояд бамантиқу асоснок бошад. Бо ин мақсад Х.Отахонова аз ҷониби С.Айнӣ мавриди танқид қарор гирифтани манзараи тасвирнамудаи Р.Ҷалилро ба қалам дода, дар ин радиф фикру ақидаи хешро иброз мекорад. Р.Ҷалил манзараро чунин кардааст: “Вай (Саидов- Х.О.) аз тиреза барфи лаклакии шамол бозӣ доштаистода, галаи зоғонро, ки дар кӯча саргин тит мекарданду аз ҳар қадаммонӣ ва ҳаракати кӯчагузарон дар ҳарос буданд, тамошо мекард ва Раҷаб бошад, фарқи ҳаёлот шуда, ҷашм аз тахтапушти Саидов намеканд” [6, 107].

“Агар дар асари Раҳим Ҷалил нав шуруъ шудани бориши барф, ки ҳанӯз рӯйи заминро дурустақак напӯшондааст, равшан мебуд, эроде ба миён намеомад”- менависад муҳаққиқ [6, 7]. Устод Айнӣ чунин эрод мегирад: “Дар вақте ки барфи лаклакӣ меборад, саргин дар зерин барф мекӯнад. Дувум, дар вақти барфбозӣ зоғон аз саргин зиёдтар барфро тит карда, сарашонро ба вай тикқонда бозӣ мекунад”. Ба ин монанд Х. Отахонова дар асари “Падидаҳои навҷӯӣ” таҳлили дигар асарҳои Р.Ҷалилро аз назари маслиҳатомез, некбинона ва ҳақиқатталабонаи С. Айнӣ хуб ба қалам медиҳад (6). Баъдтар худи мунаққид Х.Отахонова низ оид ба баъзе камбудихоӣ Р.Ҷалил сухан ронда, онро натиҷаи таҷрибаҳои аввалин меҳисобад. Аз ҷумла мунаққид таъкид кардааст, адиби ҷавон “дар ибтидои эҷодиёти хеш ба ихчамӣ ва пухтагии суҷаи ҳикояҳо камтар эътибор меод ва камтаҷрибагӣ зоҳир менамуд. Қисме аз ҳикояҳои Р.Ҷалил пурмочаро ва пурҳодиса буданд. Нависанда баъзан фақат ба шавқангезии зоҳирии воқеаҳо аҳамият дода, кушодани характери қаҳрамонро фаромӯш мекард” [4, 25].

Дар асари дигари Х.Отахонова “Номаҳо”(4) роҷеъ ба дӯстӣ ва ҳамкориҳои А.Лоҳутӣ ва Р.Ҷалил сухан ронд, бори дигар собит мекунад, ки адиби оташинсухан маъниофариниву сухангустари Р.Ҷалилро эътироф карда буд. Муҳаққиқ дар ин китоб даҳ номаи А.Лоҳутиро ба Р.Ҷалил меорад, ки самимият ва ғамхорӣ адиби нуктасанҷи шуравиро ба Р.Ҷалил нишон медиҳад. Ҳатто ҳамсари адибро духтарам ва фарзандонашро наберагонам ном мекорад. Дар зер ба тариқи намуна ду номаи Лоҳутиро ба Р.Ҷалил айнан меорем, ки бо кӯшишу заҳмати муҳаққиқ Х.Отахонова ба дасти хонанда расидаанд ва қимати адабӣ доранд.

“Ба Раҳим Ҷалил (1933)

Рафиқи муҳтарам Р. Ҷалил. Ҳамин рӯз як ғазал барои шумо фириастодам, ки бо ҳавои «Шудам бар сурате ошиқ» хонда мешавад. Ман номи онро «Ханҷари ГПУ» гуфта будам. Аммо аз Шумо хоҳишмандам, ки ба ивази «Ханҷари ГПУ» «Ханҷари заҳмат» бинависед. Ба духтари азизам ва ҳама рафиқон салом бирасонед. Лоҳутӣ” [2, 86].

Дар ҷойи дигар, Х. Отахонова дар заминаи як мактуби Лоҳутӣ ба Р.Ҷалил собит менамояд, ки адибон на танҳо дар фаъолияти адабиву эҷодӣ ҳамфикру ҳаммаслак буданд, балки онҳоро ба ҳам муносибатҳои хеле самимӣ ва дӯстона мепайвастааст.

“Аз Москва ба Ленинобод, 17 июли 1948

Раҳими азизам! Аз тамоми дилу ҷон шуморо ба гирифтани Нишони заҳмат табрик мекунам. Бовар кунед, ки барои тамоми аъзои хонаводаи ман орден гирифтани иди бузурге шуд, ҳазорон бор табрик кунам боз ҳам кам аст. Ҳоло ман дар Боравихо сонотурии Кремль муолиҷа карда истодаам (аз ҳамон касал дар Сталинобод ҳанӯз сикат нашудаам). Имрӯз Бону барои ман мазмуни хати шуморо бо телефон ҳикоят кард. Аз мактуб навиштанатон бисёр мамнунам. Ҳамроҳи Бону қарор кардем, ки оҳиста - оҳиста аз шеърҳои шумо як китобча бо тарҷумаи русӣ ҳозир кунад. Шеъри «Ленинободам»-ро ба «Дружба народов» додам ва аз он ҷо қавл гирифтам, ки дар нумраи 3 журналашон онро ҷоп кунанд, ҳама онро меписанданд. Дар ин муддат, ки бемор хобида будам, дар «Парии бахт» боз ҳам кор кардам. Охири нухаро Бону барои шумо мефиристад. Ба духтари ҷун ҷон азизам ва фарзандони ширини ширинатон саломӣ падарона ва бобой мефиристам. Хоҳишмандам ба Мирмуллоев саломӣ махсус бирасонед. Аз таги дил шуморо мебӯсам ва тандурустии ҳамаатонро орзумандам. Ба ҳамаи рафиқони редакция ва дигарон саломҳои гарм ва табриқҳои самимона. Аз берангии мураккаб узр мецоҳам. Мураккаби бемористон аз ин рангинтар намешавад. Хайр, муваффақ бошед. Лоҳутӣ. 17/VII-48. Боровихо” [2, 90].

Инҷунин, аз мазмуни мактуб равшан мегардад, ки баъзе ашъори Р.Ҷалилро ҳамсари Лоҳутӣ ба русӣ тарҷума мекардааст.

Академик Х.Отахонова соли 1979 асари “Аз рӯи меҳр меҳр”-ро дар ҳаҷми 96 саҳифа рӯйи ҷоп овард, ки ин очерки мухтасари ҳаёт ва эҷодиёти нависанда Раҳим Ҷалил ба ҳисоб рафт. Муҳаққиқ дар ин очерк дар баробари маълумот доир ба ҳаёту фаъолияти эҷодии адиб, инҷунин дар бораи навиштаҳои дигарон, мактубҳои ба адиб ирсолнамудаи онон ёдовар мешавад. Масалан, Муллоқандов Э. дар номае ба Раҳим Ҷалил ҷунин менигорад:” Бояд бигӯям, ки баъд аз китобҳои устод Айни ман аз китоби ҳеҷ кадоме аз нависандагони хурду калони тоҷик ин қадар дурдонаҳо наҷидаам, ки аз навиштаҳои шумо ғундоштаам. Ба ҳаёли ман, ба хизмати шумо дар соҳаи забон то ҳол ҷунон ки бояду шояд баҳои сазовор дода нашудааст [4, 5].

Муҳаққиқ “ҳаёти пуршараф ва эҷодиёти пурбаракат”-и Раҳим Ҷалилро таҳқиқ намуда, омӯзгорӣ, актёрӣ, коргардонӣ ё басаҳнагузорандагӣ, тарҷумонӣ, шоирӣ ва нависандагии ӯро як-як бо санаду далел қайд менамояд. Маълум мегардад, ки фаъолияти адабии Раҳим Ҷалил аз шеърнависӣ оғоз ёфтааст. Соли 1933 аввалин маҷмуаи шеърҳои Раҳим Ҷалил таҳти унвони “Мавҷҳои музаффарият” ва соли 1936 нахустин маҷмуаи ҳикояҳои ӯ бо номи “Орзу” пешкаши хонандагони хушсалиқа мегардад.

Ҷӣ хеле ки Хуршеда Отахонова иброн мегардад, Раҳим Ҷалил яке аз тарҷумонҳои намоёни асарҳои нависандагони классикӣ ва шуравии рус, инҷунин дигар халқҳои ҷумҳуриҳои бародарӣ ба шумор меравад. Вай як қатор ҳикояҳои М.Е.Салтиков Шедрин, А.П.Чехов ва А.М.Горкий, пьесаҳои “Раъду барқ”-и Н.Островский ва “Афсонаи ишқ”-и Нозим Ҳикматро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст. Аз ўзбекӣ пьесаҳои “Лайлӣ ва Мачнун” ва “Офтобхон” низ бо қалами Раҳим Ҷалил тарҷума шудаанд.

Муҳаққиқ бо эҳтироми бепоён хусусиятҳои ҷолиби насри Раҳим Ҷалилро қайд намуда, тавачҷуҳи хонандаро ба забони осори насрии адиб равона мекунад. ӯ менависад, ки нависанда солҳои аввали эҷодиёти худ ба омӯхтани забони гуфтугӯии халқ диққати махсус додааст. “Нависанда ибора, идиома ва зарбулмасалҳои халқиро, ки аз даҳони омма ҳамчун хӯшачини хирмани суҳан монда нашуда гирд овардааст, хеле зиёд ба кор мебарад [4, 34].

Х.Отахонова бар он ақидааст, ки Р.Ҷалил дар бисёр мавридҳо кӯшиш мекунад, ки забони персонажҳоро фардӣ кунанд. Нависанда хусусияти забони пиразанон ва руҳониёнро, махсусан, хунармандона намудор месозад [4, 37].

Мақолаи “Асрори умри абад”-и Х.Отахонова таҳлили ҳамаҷонибаи романи “Одамони ҷовид” мебошад, ки дар он фидокориҳо, мардонагию матонати халқи тоҷик дар роҳи мубориза баҳри озодӣ ва хушбахтӣ инъикос ёфтааст.

Муҳаққиқ дар ин мақола ба хулоса меояд, ки дар роман Р.Ҷалил ба мақсади асосии худ - нишон додани сарчашмаи ғалабаҳои бузурги халқи советӣ бар душманони дохилӣ ва хориҷӣ расидааст. Ба гуфти Х.Отахонова “халқ дар романи ӯ нақши асосӣ мебошад. Хислати қаҳрамонони асар аз муносибати онҳо нисбат ба халқ аён мешавад. Пулод бештар бо одамони одӣ, бо аҳли меҳнат алоқа мустаҳкам намуда, дорои қувваи маҳвнашаванда будани онро амиқтар дарк мекунад” [4, 46].

Мунаққиди барҷаста дар навиштаҳои минбаъдааш, махсусан, дар мақолаи “Шуълаҳои санг” низ Раҳим Ҷалилро ҳамчун инъикоскунанда, тасвиргари манзараҳои васеи зиндагии халқ, хислатҳои гуногуни намоёндагони синфҳои ба ҳам зид, ҳаёти синфи коргар ба қалам медиҳад. Муҳаққиқ мавзӯи тасвири ҳаёти синфи коргарро “мавзӯи хеле муҳим ва масъулиятгалаб” меҳисобад. Х.Отахонова бо таҳлилҳои чуқури олимона собит менамояд, ки ҳарчанд бисёр нависандагони тоҷик, ба монанди С.Айнӣ, А.Лоҳутӣ, С.Пайрав дар асарҳои худ образи намоёндагони синфи коргарро тасвир карда бошанд ҳам, вале то ҳол асаре, ки маҳз ба зиндагӣ ва қору бори коргарон бахшида шуда, ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятии онҳоро бо тамоми вусъаташ тасвир мекарда бошад (асари “Шӯроб”-и Р.Ҷалил дар назар аст – Х.О.), ба миён наомада буд” [4, 87].

Академик Х.Отахонова, дарвоқеъ, дуруст қайд менамояд, ки “яке аз масъалаҳои муҳимме, ки вобаста бо тақдири таърихӣ синфи коргар диққати Р.Ҷалилро махсусан дар асарҳои калони ӯ ба худ мекашид, дӯстии халқҳо мебошад” [4].

Дар мақолаи дигари муҳаққиқ “Маъвои дили адиб” мавзӯи ёддоштнависӣ, ки дар таърихӣ адабиёти тоҷик анъанаи бой ва таърихӣ дорад, баррасӣ мегардад. Отахонова Х. менависад: “Маъвои дил “низ монанди романҳои “Одамони ҷовид” ва “Шӯроб” материали фаровони таърихӣ, ҷамъиятӣ, ҳаётӣ ва этнографиро дар бар мегирад” [5, 85]. Инчунин муҳаққиқ аҳамияти калони “Маъвои дил”-и Раҳим Ҷалилро дар он мебинад, ки асар бозгӯкунандаи ҳаёти илмию адабии ибтидои асри ХХ, маълумоти муҳим роҷеъ ба ҳаракатҳои маорифпарварӣ, муборизаи зиёӣ пешқадами тоҷик ба муқобили зуҳду риё ва зулми золимона аст. Адабиётшинос дар ҷойи дигар “Маъвои дил”-ро “манбаи муҳимми таърихӣ маданият ва адабиёти тоҷик” номидааст [5, 213].

Соли 1982 аз ҷониби мунаққид ва адабиётшинос Х.Отахонова маҷмуаи мақолаҳои ба таъбир мерасад, ки масъалаҳои вазъи адабии тоҷик, жанрҳои адабӣ, маълумот дар бораи симоҳои дурахшони адабиро дар бар мегирад. Дар ин китоб мақолаи “Ҷамнафаси халқ” ба ҳаёт ва фаъолияти адабии Раҳим Ҷалил бахшида мешавад. Худи муҳаққиқ таъкид менамояд, ки “муҳимтарин фикрҳои, ки дар натиҷаи омӯختани эҷодиёти Раҳим Ҷалил ба даст омада буданд, дар китоби “Раҳим Ҷалил ва эҷодиёти ӯ” баён ёфтаанд. Вале баъзе ҷиҳатҳои асрори эҷодиёти Раҳим Ҷалил, шахсияти ӯ ба ман он қадар равшан набуданд, манбаҳои эҷодиёти ӯро ба таври бояду шояд муқаррар накарда будам” [4, 96].

Муҳаққиқ дар таҳлили асарҳои адиб муваффақ мешавад. Илман собит менамояд, ки “ғояи баланд, масъалаҳои умдаи иҷтимоӣ, ҷамъиятӣ ва ҳаётӣ, мақсади муайяну равшани эҷодӣ фазили бисёр ҳикояҳои Р.Ҷалилро қарор мегирад ва аҳамияти бадеӣ ва тарбиявӣ онҳоро таъмин менамояд” [4, 199].

Муҳаққиқ қобилияти баланди ташкилочигии нависанда, мураббӣ ва сарпарастии адибони ҷавон будани Раҳим Ҷалилро дар тамоми мақолаву асари ба ӯ бахшидааш ёдовар мешавад. Чандин даъват депутати Шурои Олии ҷумҳурӣ, узви комитети вилоятии ҶК Ленинобод, узви Комитети ҷумҳуриявӣ тарафдорони сулҳ, узви садорати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон будани нависанда далели мулоҳизаҳои мунаққид мебошанд. Адиб солҳои зиёд дар вазифаи котиби масъули шуъбаи Иттифоқи нависандагон дар вилояти Ленинобод (ҳозира Суғд) фаъолият намуда, дар тарбияи нависандагони ҷавон саҳми босазо мегузорад. Чунон ки муҳаққиқ Х.Отахонова менависад: “Суханони руҳбаландкунандаи ӯ бисёр навқаламони ҷавонро ба роҳи мушкул ва масъулиятноки адабиёти советӣ

даровардааст. Р.Чалил ба пешравии ҳар яки онҳо шод мешавад ва камбудиҳояшонро дида хунсард мегардад” [5, 216].

Истеъдоди драматургии Р.Чалил низ аз мадди назари Х.Отахонова дур намондааст. Асарҳои драмавии вай пьесаи дупардагии “Муҳаббат” (соли 1932), “Саодат” (1933), “Санавбар” (соли 1938), “Ду вохӯрӣ” (1940) ва ғайраро мавриди таҳлил қарор дода, адабиётшинос қайд мекунад, ки бисёр пьесаҳои ӯ дар театрҳои ҷумҳурӣ намоиш дода мешуданд ва асари драмавии адиб “Дили шоир”, ки ба шоири бузурги тоҷик Камоли Хучандӣ бахшида шудааст, яке аз асарҳои беҳтарини сахнавӣ ба ҳисоб меравад [4, 11-12].

Муҳаққиқи хушсалиқа соли 2004 асари дигареро бо номи “Чехраҳои шинохта” пешкаши хонандагон намуд, ки дар ин асар эҷодиёти чанд тан аз адибони барҷастаи муосири тоҷик, аз ҷумла Зуфархон Ҷавҳарӣ, Садриддин Айни, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Мирзо Турсунзода, Муъмин Қаноат ва инчунин Раҳим Ҷалил бо диди нав мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифт.

Х. Отахонова дар мақолаи “Адиби ҳикматписанд” менависад, ки Раҳим Ҷалил диёри худро дӯст медошт. Мавзуи асосии асарҳои нависандаро ҳаёт ва қору бори одамони диёр ташкил кардаанд. Романи “Одамони ҷовид” дар наср аввалин асарест, ки воқеаҳои таърихӣ иҷтимоӣ ин давраро дар шимоли Тоҷикистон инъикос намудааст. Дар ин мақола муҳаққиқ аз шеърӣ Боқӣ Раҳимзода бо номи “Рафиқ” ёдовар мешавад, ки ба Раҳим Ҷалил бахшида шудааст. Дар ин шеър Боқӣ Раҳимзода аз меҳнатдӯстӣ, рафиқиву меҳрубонии адиб суҳан мегӯяд:

Накарда шиква ҳаргиз, пораи ноне ба ҳам дидем,
Хаёлам, рӯзу моҳу сол беандоза кӯтаҳ буд,
Ки ҳатто фурсате пайдо намешуд баҳри сарҳорӣ,
Асарҳое, ки гаҳ эҷод мешуд, қад-қади раҳ буд.
Рафиқи бовафоӣ ман,
Ба ҳар дарде давоӣ ман, Давоӣ ман.
Кӣ акнун мекунад бовар, ки мо шаҳри Душанберо,
Замоне буд, бо машки кашонда об медедем.
Барои зудтар бунёд кардан навбиноеро
Кашонда хишти онро дар шаби маҳтоб медедем.
Рафиқи бовафоӣ ман,
Ба ҳар дарде давоӣ ман, Давоӣ ман.
Ба ёдат ор ҳарбу зарби маҳви бесаводиро,
Чӣ сон мо ҳамла мебурдем бар ифрити нодонӣ.
Гаҳе дар ҷустуҷӯи маърифат монанди ғаввосон
Фурӯ рафтем ҳарду борҳо дар қаъри зулмонӣ.
Рафиқи ғамгусори ман,
Шарики қору бори ман, Зи номат ифтихори ман! [7,98].

Ҳамин тариқ, академик Хуршеда Отахонова роҷеъ ба ҳаёти пурбаракат ва фаъолияти эҷодии ин адиби серқор маълумоти зиёде ҷамъоварӣ намуда, таҳқиқоти амиқу боарзише пешкаши аҳли илму адаб намудааст. Ҷунон ки худи муҳаққиқ менигорад: “Аҳаммияти эҷодиёти ҳар як нависанда аз он фоидае муайян мешавад, ки мардум аз асарҳои ӯ ба даст меоранд. Тақрибан панҷоҳ сол аст, ки асарҳои Р.Чалил ба чадин насли хонандагони тоҷик ва халқҳои бародарӣ бобаророна хизмат мекунанд. Дар вақти мутолиаи онҳо кас тапиши дили шахсеро ҳис мекунад, ки дар он муҳаббати беканоре ба Ватан, ба инсон, ба зиндагӣ тугён мезанад” [7, 5].

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Шамсов Н.

Адабиёт:

1. Ғаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил. Душанбе: Дониш, 1966.–224 с.
2. Лоҳутӣ Абулқосим. Номаҳо. — Душанбе: Адиб, 2004, 112 с.
3. Отахонова, Х. Раҳим Ҷалил ва эҷодиёти ӯ. -Душанбе: Дониш, 1962.–138 с. 4. Отахонова, Х. Аз рӯи меҳр меҳр. -Душанбе: Ирфон, 1979.–96 с.

5. Отахонова Х. Пайванди ҳис ва андеша. - Душанбе: Ирфон, 1982, 224 с.
6. Отахонова Х. Падидаҳои навҷӯй. – Душанбе: Ирфон, 1972.- 176с.
7. Отахонова Х. Чехраҳои шинохта. – Душанбе, 2004.- 173 с. С.98
8. Файзуллоев Нейматҷон, Абдувоҳидова Таҳмина. Эҷодиёти устод Раҳим Ҷалил аз диди адибон ва олимони Номаи донишгоҳ. №3(68), Хучанд-2021, С. 86-92.

БАЪЗЕ НУКТАҲОИ ҚОЛИБИ АДАБИЁТШИНОС ХУРШЕДА ОТАХОНОВА ДАР БОРАИ НАВИСАНДА РАҲИМ ҶАЛИЛ

Раҳим Ҷалил, Нависандаи халқии Тоҷикистон, барандаи Қоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ дар адабиёти тоҷик, махсусан дар настри реалистии тоҷик ҳамчун яке аз нависандагони боистеъдод, мазмунофарин, соҳибқалам бо эҷодиёти рангину таъсирбахш шинохта шудааст.

Оид ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Раҳим Ҷалил, махсусан академик, адабиётшинос, мунаққид ва муҳаққиқи барҷаста Хуршеда Отахонова қорҳои зиёдеро анҷом дода, таҳлилу таҳқиқи асарҳои адибро бо диди тозаву нав пешниҳоди хонандаи заки гардонидаст.

Мақолаи мазкур таҳлили баъзе паҳлуҳои эҷодиёт ва ҳаёти ҷамъиятиву рӯзгори адиби маҳбуби ҳама Раҳим Ҷалилро аз дидгоҳи муназзами адабиётшиноси нуктасанҷ Хуршеда Отахонова дар бар мегирад.

***Калидвожа:** Раҳим Ҷалил, адиб, муҳаққиқ, адабиётшинос, нависанда, асарҳои сахнаӣ, забони осор, дoston, қиссаву ҳикояҳо, пьеса, роман.*

НЕСКОЛЬКО ИНТЕРЕСНЫХ МЫСЛЕЙ ЛИТЕРАТУРНОГО КРИТИКА ХУРШЕДЫ ОТАХОНОВОЙ О ПИСАТЕЛЕ РАХИМЕ ДЖАЛИЛЕ

Раҳим Джалӣл, народный писатель Таджикистана, лауреат Государственной премии имени Рудаки, признан в таджикской литературе, особенно в таджикской реалистической прозе, как один из самых талантливых, содержательных и красноречивых писателей с ярким и впечатляющим творчеством.

Что касается жизни и творчества Раҳима Джалӣли, в частности, то выдающийся академик, литературовед, исследователь Хуршеда Отахонова проделала большую работу, анализируя и исследуя произведения писателя с новой и свежей точки зрения для интеллигентного читателя.

В статье анализируются некоторые аспекты творчества, общественной жизни и быта любимого писателя Раҳима Джалӣли с системной точки зрения критического литературоведа Хуршеды Отахоновой.

***Ключевые слова:** Раҳим Джалӣл, писатель, исследователь, литератор, писатель, сценические произведения, язык произведений, рассказы, сказки, пьесы, романы.*

SOME INTERESTING THOUGHTS OF LITERARY CRITIC KHURSHEDA OTAKHONOVA ABOUT THE WRITER RAHIM JALIL

Rahim Jalil, People's Writer of Tajikistan, laureate of the Rudaki State Prize, is recognized in Tajik literature, especially in Tajik realistic prose, as one of the most talented, meaningful and eloquent writers with bright and impressive creativity. As for the life and work of Rahim Jalil, in particular, the outstanding academician, literary scholar, researcher Khursheda Otakhonova has done a great job, analyzing and exploring the writer's works from a new and fresh point of view for an intelligent reader.

***Keywords:** Rahim Jalil, writer, researcher, literary critic, writer, stage works, language of works, stories, fairy tales, plays, novels.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Расулова Мунзи́фа Абдувалиевна - унвонҷуи кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров (Тоҷикистон, Хучанд) тел: +992927126092, E-mail: rasulovamunzifa@mail.ru*

***Сведения об авторе:** Расулова Мунзи́фа Абдувалиевна - соискатель кафедры современной таджикской литературы ГОУ «ХГУ имени акад.Б. Гафурова», (Таджикистан, Худжанд) +992927126092, E-mail: rasulovamunzifa@mail.ru*

***Information about the author:** Rasulova Munzifa Abduvalievna, under the SEI “Khujand State University named after acad. B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand), +992927126092, E-mail: rasulovamunzifa@mail.ru*

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳунари шоирӣ, ки нақши адибонро барои поянда нигоҳ доштани асолати адабиёт ва таъриху фарҳангу маданияти ҳар даври замон, бо шаҳодат бар маъниву мазмун ва шеъри мондагори онҳо рӯнамо гардондааст, пеш аз ҳама ба ҳисси баланди худшиносӣ ва самимияту садоқати онҳо ба ин шеваи эҷодии пешакардашон алоқамандии зич дорад. Дар воқеъ, баҳусус дар даврони соҳибистиклолии кишвар шеър бештар ба шаклпазирии нав ва дигаргун кардани доираи мавзӯҳо тамоюл пайдо кард, ки дар маврид беш аз ҳар назар эҷодиёти шоирон бо тараннуми ашъори аксаран дорои ҷанбаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, мавзуи Ватану ватандорӣ, ҳувияти миллӣ, худшиносӣ ва рӯ овардан ба сарнавишти таърихӣ миллат, дастовардҳои миллати тоҷик дар тули қарнҳо, инчунин ба тариқи шеър зинда гардонидани суварӣ муқаддасоти миллӣ, амсоли забону парчаму нишон, нишонаҳои урфу одот ва расму оинҳои мардумӣ ва ғайра, тасвирҳои ҷолибу мондагор офарида, хидмати арзандаи ҳешро дар назди адабиёти миллӣ ва ҳаводорони каломи бадеъ собит намуданд.

Дар ҳамин давраи пуртахаввули адабиёт буд, ки тафаккури бадеӣ, бештар моил ба офаридани образҳои дорои хусусиёти ватандӯстона ва миллӣ гардида, як идда адибони хушсалиқаро дар баробари сурудани ашъори дорои ҷунин мазмуну мундариҷа бештар ба хонандаи тоҷик муаррифӣ намуд. Аз ҷумла устодон Ғаффор Мирзо, Аминҷон Шукӯҳӣ, Муъмин Қаноат, Ғоиб Сафарзода, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор, Гулназар, Ашӯр Сафар, Ҳабибулло Файзулло, Саидҷон Ҳакимзода, Қутбӣ Киром, Гулназар, Ҳақназар Ғоиб, Аскар Ҳаким, Мавҷуда Ҳакимова, Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, Ҳадиса Қурбонова, Камол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Сафармуҳаммад Айюбӣ, Низом Қосим, Салими Хатлонӣ, Фарзона ва дигар шоирон дар эҷоди ашъоре ба мазмуни зайл дар пеши хонандаи тоҷик бештар соҳиби эҳтиром ва қобили таваҷҷуҳи ҳаводорони каломашон қарор гирифтанд ва, ҷунон ки маълум аст ин зумраи шоирон дар маврид собиқаи суннатӣ ва дастовардҳои замони соҳибистиклолии Тоҷикистонро ба мавзӯҳои арзишманди шеъри хеш табдил дода дар тараннуми мавзӯҳои номбурда низ бештар муваффақ гардиданд.

Дар ин радиф Муҳаммад Ғоиб аз қабиле он шоирони хушсалиқаю нозукбаёнест, ки охириҳои солҳои 70-уми асри гузашта, нахустин бор бо рӯнамоии ашъори бачагонаи хеш вориди арсаи адабиёт гардид ва минбаъд бо тараннуми ашъори серҳаводори хеш пайваста аз тавсифи Ватан, меҳанпарастӣ, худшиносӣ, бедорӣ миллӣ, ваҳдат, истиқлол ва ба ин монанд дар ашъори барои синни болиғ тасвирҳои ҷолиб офарид ва маҳбуби дили хонандагон гардид. Аввалин маҷмуаи шеърҳои барои бачагон ва наврасон бахшидаи ӯ, ки аз ҷониби шоири номдори Тоҷикистон Убайд Раҷаб эътироф шуда буд, таҳти унвони “Турнаҳо” ба таъби расида, бо ҳаводорӣ зиёде дастраси умум ва истиқболи гарми хонандагони тоҷик гардид.

Дар баробари ин, бо назардошти китоби нахустинаш барои калонсолон, “Роҳи деҳа”, ки бо ҳимоят ва ҳидояти устод Лоик Шералӣ ба таъби расидааст, минбаъд овозаи шоирӣ ва мазмуну мундариҷаи шеъраш ба самъи хонандаи тоҷик бештар расид ва истеъдоду ҳунари шоириаш зина ба зина сайқал ёфта, завқи ӯро дар коргоҳи шоирӣ ва майдони адабиёт афзунӣ бахшид. Аз ин ҷост, ки бо нахустин падидаҳои ашъори худ дар дили устодаш Лоик Шералӣ шуълаи умедро равшан кард ва ба ҳунари шоириаш баҳои сазовор гирифт ва ҷунин сазоворӣ дар гуфтаҳои устод, ки: “Умуман, таассуроти ман аз машқҳои Муҳаммад Ғоиб умедбахш аст” [4, с.3] бараъло ин боварро дар оянда собит намуд.

Баъд аз ноил гардидан ба ҷунин баҳои сазовор ва уммедворкунанда, Муҳаммад Ғоиб барои сайқал додани ҳунари шоирии хеш бо ҷидду ҷаҳд машғул гардид ва барои содиқ мондани хеш дар қори шоирӣ рӯ ба мавзӯҳои ишқиву иҷтимоӣ, баҳусус интиҳоби бештари мавзӯ овард, ки тавсифи обу хоки диёр ва муҳаббат варзидан бар Ватан оғози онро ташаккул дод. Минбаъд, бар ин асос, дар як шеъри худ бо ҳамин самимият ба таваҷҷуҳи хонандагони сершумори каломи мавзуни худ баён карда буд, ки:

Сар мешавад дарди сухан аз меҳру номуси Ватан,
Дилро қалам кардам, ки фарқ аз беқаламҳоям кунед! [3, с.623]

Ў, аз он зумра шоироне буд, ки новобаста аз ҳидояти бузургон, ба тарзу шева, услубу роҳу равиш ва усули хоси эҷодии худ воридаи майдони адабиёт гардид ва ба ҳамин силиқаи сиёқи шоирӣ бо ҳаводорони каломаш унс гирифт. Бо назардошти камол бахшидани ҳунари шоирии худ, рӯз то рӯз ба сабки хоси шоирии хос роҳ ёфт ва ҳамчунин шеъраро бештар бо ҳамин мазмуни тозаву шево мавриди таваҷҷуҳи мунаққидон ва аҳли таҳқиқ қарор ёфт.

Ҳарчанд, ҳунари шоирии Муҳаммад Ғоиб дар робита ба сабку услуби ҳунарии ӯ ҳамсозиву ҳамнавоиро дар пай дошта бошад ҳам, дар ин робита адабиётиносон дар нигоштаҳои хеш бо таваҷҷуҳ бар шеъри ин шоири сарехназар, ӯро яке аз пурқортарин ва сермаҳсултарин шоири муосири тоҷик қаламдод кардаанд, ки шеъраро бештар ба мавзӯҳои истиқлолу ватандорӣ, Модар, ишқи Ватан, ваҳдат ва озодиву ҳақиқатшиносӣ, инчунин тасвири обу хок ва дигар унсурҳои табиати диёр нигаронида шудааст. Аз ин лиҳоз, дар робита ба ҳунари шеъронафари ӯ услуби хоси эҷодии ин шоири таҷрибадор ҳанӯз аз солҳои 80-уми асри гузашта мақолоту назари адабиётшиносон низ бамаврид болои қор омаданд ва мутолиаи ашъори ӯ бештар гардид.

Таҳқиқи шеър ва баррасиҳо дар атрофи сабк ва ҳунари шоирии ӯ пайваста мавқеъ пайдо кард ва андешаи яке аз муҳаққиқони ашъори дилнишинаш, Саидрахмон Саидов низ дар ин давраи таърихӣ бар ин асос буд, ки таъкид кардааст: Муҳаммад Ғоиб “Шоирест, ки шеваю тарзи хоси эҷодии худро дорад.” [7, с.3]

Ҳамин андешаву иқдом буд, ки пешнигирии онро дар шеъри “Ман наметарсам аз он мушкил, ки пеш ояд маро” худи шоир низ ошкор карда буд ва байти мақтаи онро чунин хулоса намуда, бо далолат мегӯяд:

Бо умеду ормонҳо хома бигрифтам ба каф,
То ба фардоҳо расонад шеъри ман бояд маро. [4, с.16]

Яъне, умеду ормонҳои дар дил парвардааш, ки бояд роҳу равиш ва номи шоирии ӯро то ба “фардоҳо” расонад, пайваста дар амал ба муваффақияти шоирии ӯ меафзуд ва ин таассурот буд, ки дастовардҳои шоирии ӯ бар асоси садоқати беҳамтояш бар мардуми диёр ва Ватан, ҳавову ҳаёлоти шеъронафари бар таровати боду борони ин сарзамин, ба ҳунари шоириаш рӯз то рӯз таъсиргузори амиқтар реша давонд, ки пеш аз ҳама тасаввуроти бардоштааш бар боздидҳояш дар ҳавои мавзуи дӯстдоштани “деҳа” ӯро бештар ба худ ҷазб меод.

Беш аз ҳар назаре, дар нахустин иқдомоти шоирии хеш, Муҳаммад Ғоиб саъй карда буд, ки оғози эҷодиёти худро дар қор тасвир аз диду боздидҳои ҳаёлбарангез, бо бардоштҳои маънаӣ бар падидаҳо ва аносири табиат бештар ҳамсозу ҳамранг офарад ва ин ҳиссомезӣ ҳам бо ҳамон таровати обу ранги табиӣ дошта, дар аввалин шеъри китоби “Роҳи деҳа”-и ӯ мучассам гардидааст, ки бо номи “Субҳи деҳа” хеле таъсирбахш ва бо манзараи диданбоб болои қор омадааст:

Мерасад аз даричае овоз,
Гиряи кӯдаке расад бар гӯш.
Мӯсафеде баланд месулфад,
Дар дили деҳи хуфтаву хомӯш.

Дар назар чун ситораи субҳ аст,
Тоқа-тоқа чароғи ҳар хона.
Зинда аст он чи хезад аз хобаш,
Пайи рӯзи дигар, ба шукрона.

Аз сари шиғу аз сари девор,
Мурғакон карда дам ба дам парвоз
Гӯшаи боғу бому майдонро,
Боз пур мекунанд аз овоз.

Охирин пораи шаби торик,
Аз хама раҳ чу оҳ меҳезад.
Ҳамчу барчош, бар сари деҳа,
Нур аз ҳар канор мерезад. [4, с.5]

Ин, ки бармеояд, шоир бо мақсади рӯнамо кардани хунари шеъронарии хеш новобаста аз ҷолиб будани ҳиссиёти хаёли, балки нахуст ба хостаҳои ботиниаш таваҷҷуҳ зоҳир мекунад ва тамоми нозуқиҳои самарбори хаёлоташиро дар зимни пурра кардани тасвир, ба мавзӯи интихобкардааш бор медиҳад ва дар шеъраш хунари шоириашро сарфарозона ба намо мегузорад.

Бо дилгармӣ бар ин ақида метавон афзуд, ки ӯ дар кори тасвир пеш аз ҳама ба манзара, боздидҳо ва ҳосили мушоҳидоти хеш таваҷҷуҳ кардааст, чунон ки “овози дарича”, “гиряи кӯдак”, “сулфаи мӯсафедон”, “чун ситораи дами субҳ дидани чароғи ҳар хонадон”, “шукронаи пайи рӯз ва рӯзии нав”, “парафшонӣ ва нағмоти ширини мурғакон аз сари шиғу аз сари деворҳо ва дар боғу майдон”, “чун оҳ бархостани шаби торик” ва “барчош гардидани нур бар сари деҳа”-ро аз таассуроти худ ба манзари тамошоӣ хонанда ҳаволат кардааст ва ин ҳам аз тозақориҳои ин шоир дар эҷодиёти ӯст, ки барои офаридани тасвири пурназофати хеш дар шеъри асил комёб шудааст.

Мавриди дигар, ҷавобгӯи масъала метавонад таассуроти Муҳаммад Ғоиб бар асари бардоштҳои шоирона аз рӯзгори пурмашаққати даврони тифливу наврасии ӯ бошад, ки минбаъд дар сурати тасвирҳои хаёлбарангез ва ё дар суvari падидаҳои хаёлии ҷолиб болои қор омадаанд ва сирри хунари шоирии ӯро равшантар ва ошкоро ба намо гузоштаанд.

Масалан дар шеъри “Ёди тифлӣ” ба мушоҳида мерасад, ки шоир тамоми манзараҳои ҳаётии басарбурдаашро чи қадар хунармандона ба тасвир мегирад. Чунон ки мегӯяд:

Ҳар гаҳе фарзанди ман гӯяд: -Падар!
Дил пур аз ғам гардаду ду дида тар.
Тарзи хӯрди кӯҳнапӯше бигзарад,
Чархаке дар даст, аз пеши назар.

Ғози хасрав оварад бар хотирам,
Риштаҳои чомаву пирӯҳанаш.
Меҳри фарзанду падар меҷуст ӯ,
Гӯӣ аз оҳанрабову оҳанаш.

Аз миёни ғамгусорони зиёд,
Меҳрубониҳои бод ояд ба ёд.
Буд шамъи бахти торам моҳу меҳр,
Момаи барчошрезии ман сипеҳр.

Қанди рӯзи шодии ман жола буд,
Парчами идонаи ман лола буд.
Баҳри ман ҳамқисмату фарёдрас,
Абри гирён, тундари дар нола буд.

Майли тифлам дида бар пуштораам,
Мекунад дарди ятимӣ кораам.
Ман надидам роҳати пуштораро,
Дидаам пушторай ҳар бораро... [3, с.185]

Дидани манзараҳои ба тавсифрасидае дар мисоли “хӯрди кӯҳнапӯш”, “чархаке дар даст”, “ғози хасрав”, “риштаҳои чомаву пирӯҳан”, ҷустани василаву пайвандӣ дар мисоли “оҳанрабову оҳан”, дарёфти “шамъи бахти тор” дар сурати “моҳу меҳр”, “меҳрубониҳои бод” ва ё ба сифати “момаи барчошрез”, дидани “сипеҳр”, “жола” ба сифати “қанди рӯзи

шодӣ”, “лола” ба сифати “парчами идона”, “ҳамқисмату фарёдрас” дар сурати “абри гирёну тундари нолон”, “майли тифли дар пушти падар нишаста”, таъсирпазирӣ бар ёди “дарди ятимӣ”, надидани “роҳат” дар “пушти падар” ва дидани пуштаҳо ё “пуштораи бораҳо”, тасвири “шафақ” чун “хуни чигар” ва “абри гузар” чун “соябони болои сар” ва ё чун “меш” дидани худ ва шабеҳи “гург” дидани “қисмат”, ҳама калимаву ибораҳои маънибору тасвирсозе ба шумор мераванд, ки ранг аз сарнавишти инсонии азияткашида ва ятиме бурдаанд ва дар кори тасвирсозӣ дар шеър созгор ва мувофиқи мақсади шоир хунарпардозӣ шудаанд.

Албатта, фаровонанд чунин тасвирборихо, ки метавон ҳар кадоме ба мазмуну мундариҷа, тарзи қофияпардозиву радифофарихои зебо, услуби коргирӣ бар санъатҳои бадеӣ, таносуби мантиқӣ додан ба ибораву ифодаҳо ва ғайра, баёнгари хунари волои шоирӣ ва истеъдоди баланди эҷодкории Муҳаммад Ғоиб бошанд. Дар маврид метавон андешаи шоир Низом Қосимро мувофиқи мақсад дарёфт, ки бевосита мефармояд: “Гумон меравад, ки Муҳаммад Ғоиб осон шеър мегӯяд ва сабаби ин заминаи маҳками ашъораш ҳаст.” [5, с.3] Ва албатта ин фикри шоир асос дорад, зеро шеъри Муҳаммад Ғоиб аз нигоҳи аввал фаҳмову осон ба назар мерасад, аммо ҳар каломии он аз дарунмоя маънибор гардидааст. Чунон ки худи ӯ мегӯяд:

Ба ҷои айби мардум дида айбам,
Зи худ мардона домангир гаштам...
Ба оҳ омехта ашкам, Муҳаммад,
Ба тасвири суҳан таъсир гаштам. [3, с.565]

Бояд таъкид кард, ки хунари шоирии Муҳаммад Ғоиб, рӯидаи таъби худододи ӯст ва ӯ дар рафти мушоҳидаҳо бар асари саргузашти хеш ва дарёфти маънии сарнавишти мардуми диёраш тавҳам шеър меофарад, чунон ки дар ин ҳамбастагии назар ва мантиқ, барои дарёфти маънӣ бештар муваффақ мегардад. Бо тақия бар ҳамин маънист, ки донишманди шеър ва пажӯҳишгар ва таҳлилгари адабиёти форсӣ Алиасғари Шейрдӯст дар пешгуфтори “Девон”-и шоир навиштааст, ки: “Муҳаммад Ғоиб – Шоири халқии Тоҷикистон, ба шаҳодати офаридаҳои манзуму мансураш бегумон яке аз фаълтарин чехраҳои адабии муосир ва муассир дар ҳаёти фарҳанги Тоҷикистон аст”. [4, с.3]

Ин навиштор аз он шаҳодат медиҳад, ки шоир дар ин роҳи пуршебу фароз нафари тасодуфӣ нест. Ва, худи Муҳаммад Ғоиб низ бар ин гуфтаҳо сазовор буда, бо доштани хунар ва салиқаи шоир, инчунин гиромӣ доштани бедорхобиҳову дарки машаққати роҳи эҷодии хеш ифтихорманд аст, ки мефармояд:

Гардад, Муҳаммад, аз шом оғоз субҳи шоир,
Моро ба арсаи ном, эҷод мебарорад. [3, с.595]

Ба инобат гирифта шудани хунари баланди шоирии Муҳаммад Ғоиб, чунон ки дар боло таъкид гардид, хеле барвақт ва саривақтӣ аз ҷониби мунаққидон ва адабиётшиносон ба мушоҳида ва ба таҳқику таҳлил расидааст. Дар маврид метавон бо тавачҷух ба нигоштае дар “Гуфтугӯи якка бо шоир Муҳаммад Ғоиб”-и адабиётшиноси варзидаи кишвар устод Соҳиб Табаров тақия кард, ки арзиши шеъри ин шоирро дар замони Шӯравӣ баҳогуздорӣ карда, худро “ихлосманд ва иродатманд”-и шоир унвон мебарад. Ин адабиётшиноси маъруф ва сатҳи ҷаҳонӣ бо тавачҷух ва ихлосмандӣ бар як ғазали Муҳаммад Ғоиб, ки сабабгораи ин байт аст:

Зи урён гуфтани худ шарм медорад қалам имрӯз,
Сарираш оҳ мегардад, ба сина аз алам имрӯз...

-бо як ҳиссиёти баланди иродатмандӣ фармуда буд, ки: “Банда аминам, ки ҳоло аксари ҳамзабонони имрӯза, ки даст ба сина зада, дар бораи миллат, худшиносии миллати тоҷик гап мезананд, “Сӯхтан кард баланд оташи истеъдодам”-и Шуморо нахондаанд!” [3, с.19] ва, албатта, ин тарзи эътимод бастан ба як байт ё мисраи пурмазмун, гувоҳи эҳтироми амиқ ва писандидани хунари волову шеърофарии як шоир аст, ки аз ҷониби мунаққиде арҷгузорӣ мешавад.

Офаридани тасвирҳои зебо, ба сифати шеър ва ифшо кардани хунари шоирии Муҳаммад Ғоиб афзунӣ бахшидаанд ва шоир дар сайқал додани ин хунари хеш бо рӯнамоии

тасвирҳои чашмасур аст ва ин ҳам дар зимни густариш додани саликаи шоирӣ, бахусус дар шеъри асили ӯ ба сурат равшан гардидааст. Ин маънӣ дар қорбурди мушоҳидаҳои тозаӣ шоирона, ки саропои эҷодиёти ӯро зевар бахшидаанд, пайдо мегардад, чунон ки ин ҳама аз садоқати ӯ бар шеъру шоирӣ ва эҳтироми хос ба истеъдоди худододи ӯ бор овардаанд.

Албатта, дар саросари ашъори Муҳаммад Ғоиб чунин мисраъҳо ва абёти хунармандона сурудашуда, ки гувоҳ бар асолати хунари эҷодии ин шоир бошанд, хеле зиёданд, ки ҳанӯз мавриди баррасӣ ва таҳқиқоти мукаммале аз ҷониби адабиётшиносон қарор нагирифтаанд ва мебоянд, ки имрӯзҳо дар баробари чунин хунари бесобика ва шоиронаи хос баррасиву таҳлилҳои тоза болои қор оварда шаванд ва муҳтавои мазмуни ҳар шеъри ӯ дар алоҳидагӣ мавриди пажӯҳишҳои дақиқи илмӣ қарор дода шаванд.

Муқарриз: д.и.ф. профессор Хатлонӣ С.

Адабиёт:

1. Қосимов Солеҳ Салимович. Рӯзгор ва осори Салими Хатлонӣ. Душанбе, «Истеъдод»-2014. -192 с.
2. Мисбоҳиддини Нарзиқул. Ҷусторҳо дар назму наср ва нақди адабии муосир.(Назаре ба шеъри ҷавонон ва як ғалати машҳур). Душанбе, ҚДММ «Аршам»-2022. -406 с.
3. Муҳаммад Ғоиб. Девон. Душанбе, чопхонаи «Пайванд»-2009. -1015 с.
4. Муҳаммад Ғоиб. Роҳи деҳа. Душанбе, «Ирфон»-1981. -48 с.
5. Низом Қосим. Ҷавонони Тоҷикистон. “Тани зебои маънӣ орзуи пираҳан дорад”. // Душанбе, 03.09.2024, с. 3.
6. Раҷабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикӣ адабиёти тоҷикӣ марҳалаи якуми шӯравӣ. Солҳои 1920-1954). Душанбе, «Адиб»-1997. -208 саҳ.
7. Саидов Саидрахмон. Шеъри шоири асил ва рисолати он. (Андешаҳо пиромуни эҷодиёти Муҳаммад Ғоиб). Душанбе, “Шарқи озод”-2013, с. 3
8. Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллӣ. (Маҷмуаи мақолаҳо). “Душанбе, “Пайванд”-2009. -476 с.
9. Шафеии Кадканӣ. Мусиқии шеър. // Садои Шарқ, №5.-2024. -саҳ. 112.
10. Шуқуров, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикӣ садаи бист. Душанбе, “Пайванд”-2006. -456 с.
11. Ҳакимов, Аскар. Шеър ва замон. Душанбе, «Ирфон»-1978. -252 с.

ОШКОР НАМУДАНИ ХУНАРИ ШОИРИИ МУҲАММАД ҒОИБ

Мақолаи мавриди назар “Ошкор намудани хунари шоирии Муҳаммад Ғоиб” унвон гирифта, истеъдод ва хунари волои шеъронаи шоирро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Хунари шоирӣ, ки нақши адибонро барои поянда нигоҳ доштани асолати адабиёт ва таъриху фарҳангу маданияти ҳар давру замон, бо шеъри мондагори онҳо рӯнамоӣ мекунад.

Муҳаммад Ғоиб аз қабиле он шоирони хушсалиқаи нозукбаёнест, ки охириҳои солҳои 70-уми асри гузашта, нахустин бор бо рӯнамоии ашъори бачагонаи хеш вориди арсаи адабиёт гардид ва минбаъд бо тараннуми ашъори серҳаводори хеш пайваста аз тавсифи Ватан, меҳанпарастӣ, худшиносӣ, бедорӣ миллӣ, ваҳдат, истиқлол ва ба ин монанд дар ашъори барои синни болиғ тасвирҳои ҷолиб офарид ва маҳбуби дили хонандагон гардид.

Муҳаммад Ғоиб бо нахустин падидаҳои ашъори худ дар дили устодаш Лоик Шералӣ шуълаи умедро равшан кард ва ба хунари шоиронаш баҳои сазовор гирифт. Баъд аз ноил гардидан ба чунин баҳои сазовор ва умедворкунанда, Муҳаммад Ғоиб барои сайқал додани хунари шоирии хеш бо ҷидду ҷаҳд машғул гардид ва барои содиқ мондани хеш дар қорӣ шоирӣ рӯ ба мавзӯҳои ишқиву иҷтимоӣ, бахусус интиҳоби бештари мавзӯ овард, ки тавсифи обу хоки диёр ва муҳаббат варзидан бар Ватан оғози онро ташаккул дод.

Калидвожаҳо: *истиқлолият, ватандорӣ, Модар, ишқи Ватан, ваҳдат, озодӣ, ҳақиқатшиносӣ, тасвири обу хок, унсурҳои табиат, меҳант қардан, пос доштани марзу бум, эҳтироми бузургон.*

РАСКРЫТИЕ ПОЭТИЧЕСКОГО ИСКУССТВА МУХАММАДА ҒОИБА

Статья, о которой идет речь, называется «Раскрытие поэтического искусства Мухаммада Гаиба» и рассматривает талант поэта и его высокое поэтическое мастерство.

Поэтическое мастерство, которое подчеркивает роль писателей в сохранении самобытности литературы, истории и культуры каждой эпохи посредством их непреходящей поэзии.

Мухаммад Гоиб — один из тех элегантных и тонких поэтов, которые впервые вышли на литературную сцену в конце 1970-х годов со своими детскими стихами. Позже, с его восторженной поэзией, он продолжил создавать интересные образы в своих взрослых стихах, описывая родину, патриотизм, самосознание, национальное пробуждение, единство, независимость и тому подобное, и стал любимцем читателей.

Своими первыми поэтическими произведениями Мухаммад Гаиб зажег пламя надежды в сердце своего учителя Лоика Шерали и получил заслуженную оценку своего поэтического мастерства. Достигнув такой заслуженной и многообещающей оценки, Мухаммад Гаиб усердно работал над совершенствованием своего поэтического мастерства и, чтобы оставаться верным своему поэтическому творчеству, он обратился к любовным и социальным темам, особенно более широкому выбору тем, описание земли и земли и любовь к родине легли в его начало.

Ключевые слова: *независимость, патриотизм, Мать, любовь к Родине, единство, свобода, реализм, образ воды и почвы, стихия природы, трудиться, защита границ, уважение к старшим.*

DISCOVERING THE POETIC ART OF MUHAMMAD GHAYIB

The article in question is entitled "Discovering the poetic art of Muhammad Ghayib" and examines the poet's great talent and art of poetry creation. The art of poetry, which shows the role of writers in preserving the originality of literature and history, culture and culture of every era, with their lasting poetry.

Muhammad Ghaib is one of those good and subtle poets who first appeared in the field of literature at the end of the 70s of the last century with the performance of his children's poems, and continued to describe the homeland, patriotism, self-awareness, national awakening, unity, independence and similar interesting images. in verses for adults. sozdan i became my favorite reader.

With the first appearances of his poems, Muhammad Ghayib lit up the flame of hope in the heart of his teacher, Laiq Sherali, and received a well-deserved appreciation for his poetic art.

After achieving such a worthy and promising grade, Muhammad Ghayib worked diligently to polish his poetic art, and in order to remain faithful in his poetic work, he focused on love and social themes, in particular, he chose more themes that described the country's water and soil and love for the Motherland formed its beginning.

Keywords: *independence, patriotism, Mother, love of the Motherland, unity, freedom, realism, image of water and soil, elements of nature, mehant, protection of borders, respect for elders.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабалиева Шахло Раҷабалиевна - Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим улуғзода, унвонҷӯ-и кафедраи назария ва таърихи адабиёт факултети филология ва рӯзманигорӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Тунис, 8. E-mail: javoni1986@mail.ru. Тел.: (+992) 981-01-86-86*

Сведения об авторе: *Раджабалиева Шахло Раджабалиевна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода соискатель кафедры теория и история литературы факультета филология и журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Тунис 8. E-mail: javoni1986@mail.ru. Тел.: (+992) 981-01-86-86*

Information about the author: *Radjabaliev Shahlo Radjabalievna - Tajik international university of foreign languages named by Sotim Ulughzoda. Degree applicant Theory and history of philology and journalism faculty. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tunis Ave., 8. E-mail: javoni1986@mail.ru. Tel.: (+992) 981-01-86-86*

РАЗВЯЗКА ЛАКОНИЗМА СААДИ
Сарахонзода М.С.
Таджикский национальный университет

„Kurtz seztet Saadi offtmals die Wort vnd Historien“, говорит Олеариус в предисловии, „aber mit grossem nachdencken vnd nachsinnen/ daher man sie wol Apophthegmata oder kurtz vnd scharfsinnige Reden nennen möchte/ da man mit wenig Worten viel zu verstehen gibt. Solche Arten Zureden (worinnen die Lacedaemonier berühmt gewesen) werden von Potentaten vnd scharfsinnigen Köpffen mehr beliebt/ als wenn man viel Worte machet/ darinnen wenig verfasst ist. Solches nennet vnser Scribent an einem Orte: Leere Paucken.“ [20, с.18] – «но с великой мыслью и размышлением/так, что хотелось бы назвать их Апофегматами или короткими и пронизательными речами/так как можно многое дать понять несколькими словами. Такие виды убеждения (которыми славились лакедемоняне (спартанцы) более популярны у властителей и пронизательных умов, чем, когда употребляют много слов/в них мало написано. Так наш писатель в одном месте называет: Пустые бочки – пустые разговоры».

С таким замечанием упоминает Олеариус одну из существенных признаков своего оригинала. Сравнительное рассмотрение стиля языка обеих текстов показывает между тем, что также это объяснение подобно как эстетические замечания к прозаическому искусству и к стихотворным приложениям, остаётся чисто информативным. Потому, что языковое образование «Rosenthal» а не в коем случае не напоминает на лаконизм «Гулистана», она скорее всего изображает полярную противоположность.

Как станет ясно, такая лингвистическая реализация обусловлена прежде всего стремлением к ясному и выразительному воспроизведению исходного текста, указание, которое, безусловно, соответствует инструкциям Харсдорфера по переводческой работе: „Ob nun wol dem Dolmetscher obliget bey der Grundsprache Meinung genau zuverbleiben/ so sind doch die Gedanken der subtilen Geister zu weilen so hoch aufgestiegen/ daß sie in unsrer Sprache nicht füglich ausgeredet/ und vernemlich gegeben werden können. Deßwegen man dem Wortverstand zurucke lassen und die Meinung allein dolmetschen muß; Massen viel verantwortlicher ist/ man gehe zu weit von der Grundsprache/ und gebe sich zuverstehen/ als man verbleibe so nahe darbey/ daß es der Leser nicht fassen und begreifen möge.“ [16, с.37-38] Благоприятную основу для такой интерпретаторской техники перевода представляет также каждый стиль языка эпохи барокко в изобилии, широте, аргументации, объяснительных вариантах и плеонастическому расширению считаются к добродетелям языкового образования. Эти факты в дальнейшем будут рассмотрены по отдельности.

Необычное своеобразие, которое вытекает из сопоставления обеих текстов для способа выражения перевода является переписывание (перефразирование) одиноких слов с группой слов и целых предложений, например „vermag“ – быть в состоянии - с „stehet solch Vermügen“ [20, с.57] – иметь возможность, „nützt“ - годиться - с „ist ... bequemer vnd nützlicher“ [20, с.8; 13, с.20] – является удобным и полезным, „sie widersetzte sich ihm“ – она воспротивилась ему - с „wolte sie jhm nicht zu Willen seyn“ [20, с.72] – не хотела подчиниться его воли.

Обширно использовались также выражения с применением вспомогательных глаголов. В следующих переводах имеются одновременно примеры для описания (перефразирования) именного (номинального) прилагательного:

Вместо: „ist nicht der Weisen Tat“: - «не является мудрым поступком»: переведено - „wird keines weisen Mannes Rath vnd Beginnen seyn“, [20, с. 11; 13, с.23] - «не будет советом и началом мудрого человека»

Вместо: „Die Weisen nennen den nicht groß, wer der Großen Namen übel erwähnt“: - Мудрые не называют великим того, кто злословит именами великих»: переведено - „Die Weisen wollen den nicht für groß vnd hoch schätzen/ welcher grösser vnd hoher Häupter Nahmen

antastet vnd verkleinert“. [20, с.75] - «мудрые не оценивают великим и могучим того, кто затрагивает великих имён и недооценивает их».

Часто происходит также описание (перефразирование) субстантивированного определения и номинально сформулированных членов предложения через придаточные предложения:

Вместо: „Plötzlich fiel eine Zeit der Trennung“: - «Внезапно настало время разлуки»: переведено „Es fiel mir ohngefähr eine Reyse vor/ daß ich eine Zeitlang von jhr ab seyn muste“, [20, с.194] - «мне приблизительно настало время путешествовать/ что я должен некоторое время отлучится от вас»

Вместо: „Denn der Rosengarten ist nicht ein Ort des Unmuts“: - «Так как Сад роз не является местом неудовольствия»: переведено „Dann der Rosenthal ist nicht ein Ort/ in welchem man einen Unmuth vnd Eckel bekommen soll noch wird“, [20, с.74] «Кроме того Сад роз не является местом/ в котором получают или будут получают неудовольствие и отвращение».

Вместо: „Dieser König ist aus Liebe zu den Derwischen im Paradies und jener Fromme ist wegen des Umgangs mit den Königen in der Hölle“: - «этот король из-за любви к дервишам находится в райю, а тот набожный человек из-за общения с королями в аду»: переведено - „Der König sitzt derentwegen in dem Paradiß/ weil er sich gerne zu den Derwischen vnd Geistlichen gehalten/ Der Derwisch aber ist in die Hölle gekommen/ weil er sich all zu viel umb den König befunden/ vnd sich seiner Gesellschaft gebraucht“ [20, с.90-91] - «Король находится в райю потому, что охотно общался с дервишами/ но дервиш попал в ад/ потому, что он очень близко находился к королю/ и пользовался его обществом».

В приведённых примерах вы, возможно, заметили, как широко переводчик использует двусоставные фразы. Подобно упомянутым парафразам, широте и богатству выражения способствуют также парные сочетания существительных, эпитетов, глаголов и предложений. Переводчик часто добавляет к исходному значению просто синонимическое или сходное выражение:

„meiner schweren Banden vnd Fesseln loß geworden“, [20, с.40; 13, с.40.] - «освободится от своих трудных компаний и оковах»

„einem billigen vnd gütigen Herrn“, [I, 8, S. 22] - «справедливому и доброму господину»

„wider jhn erwecke vnd anreitze/ daß er jhn außrotten vnd vertilgen müsse“, [20, с.45] - «Поднимите и спровоцируйте против него/ что он должен отсечь его и уничтожить его»,

„Er solte es in höchster Geheimniß halten/ vnd niemand darvon sagen“. [20, с.174] - «Он должен хранить это в строжайшей тайне и никому об этом не рассказывать».

Чаще всего разбирают двусоставные выражения имеющегося в своих составных частях, так, что моменты значения первоначального содержания слова проявятся в отдельности:

Вместо: «Freundschaft» - «Дружба»: переведено „Liebe vnd Trewe“, [20, с.40; 13, с.39] - «Любовь и верность»

Вместо: «mit Fleiß» - «прилежно»: переведено «mit grösser Mühe vnd Sorgfältigkeit», [20, с.44; 13, с.42] «с трудом и добросовестно»

Вместо: «Ein Schuft wird durch Erziehung nicht zum Ehrenmann» - «через воспитание подлец (мошенник) не станет человеком чести» переведено „Aus einem verkehrten vnd thörichten Menschen wird nimmer ein rechtschaffener vnd ein Kluger“ [20, с.12; 13, с.25], «из безумного и глупого человека никогда не получится порядочный и умный»

Вместо: «Die Menge erhob ein Geschrei»: - Толпа подняла рев переведено - „Die Zuseher fiengen darauff laut an zulachen vnd zu ruffen“, [20, с.58; 13, с.51] - Зрители тогда начали смеяться и громко кричать.

Вместо: «erprobe deine Männlichkeit»: - проверь свою мужественность переведено - „Probiere . . . deine Stärke vnd erzeige dich als ein Mann“. [20, с.77; 13, с.15] - Проверь. . . свою силу и покажи себя мужчиной.

Чрезвычайно распространены случаи, когда добавленный элемент добавляет новый смысловой элемент к словесному содержанию оригинала. В таких репродукциях дополнение обычно служит переводчику для замены коротких слов лаконичного языка Саади. При этом Олеариус способен объяснить текст, вспомнить то, что уже было сказано в речи или намекнуть, или предугадать то, что будет дальше:

Убегающего лиса спрашивают о причине его „*Furcht vnd Flucht*“ [20, с.37; 13, с.37] - «страха и побега». При „*im Wolleben vnd über Tische*“ [там же, с.38; 13, с.38] «в шерстяной жизни и за столами» добавление предупреждает, что потом излагает непосредственно последующее стихотворное приложение. Перевод: «*Daß aber solch Ampt in abwesenheit des Herrn vnd in der stille verrichtet werde/ ist besser/ als das es öffentlich vnd in gegenwart geschiehet*» - «Но лучше совершать такое служение в отсутствие Господа и в молчании, чем публично и в присутствии». Вместо: «*und die Verrichtung dieses Dienstes in der Abwesenheit ist angemessener als in der Gegenwart*» [20, с.75; 13, с.13] - «*исполнение этой службы в отсутствии уместнее чем в присутствии*», происходит потому, что переводчик хочет разъяснить отношение; Саади, который в посвящении общается с королём, держится как дервиш подальше от двора и проводит свою жизнь в ущельях.

Объясняющую функцию имеют между прочим следующие добавления:

„*in saltzerigen vnd unfruchtbaren Ortern*“, - [20, с.12; 13, с.25] «в солёных и бесплодных местах»

„*wird . . . sein Gemühte noch nicht eingenommen vnd verkehret haben*“, - [Там же, 11; 13, с.23] «становится . . . еще не поглотили и не извратили его усилия»

„*daß mein Pferd ohne Futter hat stehen vnd verschmachten müssen*“, [20, с.31; 13, с.34] - что моей лошади пришлось стоять без еды и голодать

„*als er in seines Herrn Ungnade kam/ vnd seines Dienstes entsetzt wurde*“, [20, с.32] - когда он впал в немилость своего господина и был лишён службы.

«*Wenn auch schon die Wolcken Wasser des Lebens regneten/ vnd das Land am fruchtbarsten macheten/ wirstu doch keine Frucht von Weiden Bäumen Sameln*», [20, с.11; 13, с.23] - Хотя облака пролили воду жизни и сделали землю плодородной, ты не будешь собирать плодов с пастбищных деревьев.

«*Aber daß die Fledermauß bey Tage nicht wol sehen/ vnd der SonnenStrahlen nicht vertragen kann/ muß ja nicht dem schönen HimmelsLiechte zugemessen vnd schuld gegeben werden*». [20, с.19] - Но то, что летучая мышь плохо видит днём и не переносит солнечных лучей, не надо винить прекрасный свет неба.

Фигуры учащения и синонимы, которые в подобных переводах прежде всего помогают пояснениям и ударениям являются как показывают следующие примеры, популярным способом, с которым Олеариус пытается придать акцент своей речи: Краткое выражение: «*Wirket Dank, Volk Davids, denn wenige meiner Diener sind dankbar*» - Благодарите, народ Давидов, ибо немногие из слуг Моих благодарны – переводить Олеариус следующим образом: „*O Jhr Nachkömmling des Königes Davids/ erhebet jhr ewer Hertz und Mund mit Lob und Dancksagen/ weil sonst wenig von meinen Dienern seynd/ die sich umb solch loben und dancken bekümmern*». [20, с.57-58] – О Вы, потомки царя Давида, вознесите свои сердца и уста хвалой и благодарением, ибо иначе немногие из моих слуг заботятся о такой похвале и благодарении. Предложение: „*Viele Ruhreiche hat man unter der Erde begraben, von deren Existenz auf der Erde keine Spur geblieben ist*“ переводится как: „*O wie viel fürtreffliche vnd weiland ansehnliche Leute liegen unter diesem Erdboden/ von welchen auch nicht ein eintzige Spur vnd Anzeigung mehr verhanden/ daß sie gewesen seynd*“. [20, с.5]

Такая заманчивая убедительность выражений усиливается, если к членам добавления прибавляются ещё и определения: „*Heute siehestu einen in vollem Glück vnd grösser Herrlichkeit sitzen/ vnd den ändern im Unglück vnd vollem Hertzeleid*“. [20, с.60; 13, с.53] - Сегодня ты видишь одного сидящим в полном счастье и великой славе, а другого в несчастье и полном душевной боли».

Для этой цели Олеариус создаёт себе большее пространство посредством упомянутых выше описаний именных членов предложения с придаточными. Снова и снова присоединяются при этом определения к парным накоплениям: Вместо: „Den Fuchs fragte man: Weshalb hast du dir den *Umgang* mit dem Löwen gewählt?“, переведено - „*Der Fuchs/ SchwartzOhr/ ist gefraget worden/ was jhn doch bewege/ daß er sich allezeit so gesellig vnd aufwertig umb den Lewen finden liesse*“, [20, c.33; 13, c.53]

Вместо: „*Ein Freund klagte mir (einst) von seinen ungünstigen Verhältnissen*“, - *Друз (однажды) пожаловался мне на свои неблагоприятные обстоятельства*

„*Es hat einer von meinen guten Freunden mir einsmahls geklaget/ wie daß es mit seinem Hauswesen gar schlecht vnd elend bestalt wäre*“, [20, c.35]

Сообща с этими средствами усиления идут вставленные наречия, прилагательные и частицы всех видов, которые по предмету речи мотив усиливают, подтверждают или раскрашивают, в котором противоречия подчёркиваются, наглядно показывают постепенные отличия или акцентируются субъективные позиции говорящего. Это завело бы ещё далеко, если бы мы разобрались с каждым по отдельности. Следующие сопоставления могли бы быть достаточными для ясности легко определяемых фактов через сравнения обеих текстов.

Вместо: «Man sagt, er sei schon in derselben Woche genesen»: «говорят, он выздоровел уже на той неделе» переведено - «*Man saget/ daß der König noch selbige Woche von seiner beschwerlichen Kranckheit genesen/ vnd zur beständigen Gesundheit wiederumb gelanget sey*» [20, c.51; 13, c.]

Вместо: „*Eines nachts überdachte ich meine vergangenen Tage und bedauerte mein vergeudetes Leben*“, «однажды ночью я подумал про мои прошедшие дни и сожалел о попусту проведённую жизнь»: переведено - „*Einsmals in der Nacht überlegete ich bey mir die Zeit meines vergangenen Lebens/ und betrachtete nicht ohne Wehemuth den unwiederbringlichen Verlust meiner so übel angewandten Jahre*“, [20, c.66; 13, c.7]

Вместо: „*Der König ließ dem Meister Ehrenkleid und Geld geben, und den Jüngling bestrafte er und rügte, daß er sich gegen seinen eigenen Ausbilder behauptet hatte*“, переведено - „*Der König ließ den Meister mit einem neuen Kleide vnd herrlichem Geschencke begaben/ den Jüngling aber straffte er mit harten Worten/ daß er so frecht vnd kühn seinen Meister/ der jhn auffferzogen vnd so köstliche Künste gelehret/ außgefördert hatte*“, [20, c.58; 13, c.51-52]

Поскольку расширения вытекают из содержания оригинального текста, тенденция к таким расширениям означает, что повторение выступает как наиболее яркая особенность стиля выражения Олеариуса. Повтор, часто используемый переводчиком как средство уточнения контекста идей, можно наблюдать в этой функции в очень частых случаях, когда местоимения заменяются изображаемыми существительными или, когда произносятся предметы и ссылки, легко узнаваемые из контекста: Вместо: „*unter ihnen*“, - „*Vnter diesen Räubern*“, [20, c.10; 13, c.22]

Вместо: „*er*“, - „*Der/ von dem dir geträumet*“, [20, c.4; 13, c.18]

Вместо: „*es*“, - „*solch hohes Glück*“, [20, c.18]

Вместо: „*spürte es*“, - „*seines Vaters Vnwillen hierüber vermerckte*“, [20, c.5; 13, c.19]

„*seine Wolthaten über uns*“, [20, c.57]

„*Athem holen des Menschen*“, [20, c. 57]

„*Liebe zu Gott*“, [20, c.57]

Вместо: „*Der Vater lachte, den Hofleuten gefiel es, und die Brüder ergrimten in ihrer Seele*“,

„*Der Vater begunte über diese Rede zu lachen/ die anwesenden Herren aber ersahen hieraus/ vnd lobeten seinen Verstand vnd vernünftige Rede; ob schon seine Brüder sich nicht wenig darüber erbosseten*“, [20, c.4; 13, c.19]

Тенденция к разъяснению мысленных связей чётко выделяется в сложносочинённом предложении. Саади при составлении предложений следует принципу паратаксиса (сочинительная связь предложений). Преобладающим является при этом бессоюзная связь или связь с союзом «и», которая является слабейшим сочинительным заданием. Но в

переводе эти бессоюзные или слабо соединяющиеся предложения попадают через союзы и придаточные присоединения в мысленно сильной друг на друга относящееся отношения.

Важным являются, прежде всего, относительное местоимение или относительное наречие, которые соединяют друг с другом два независимых значения:

Вместо: „Warum hast du in dieser Zeit keinen Boten geschickt? Ich sagte: ...“: переведено - „. . . warumb ich nicht die Zeit meiner Abwesenheit sie durch einen Boten besuchen lassen/ *der* ich antwortete: . . .“, [20, с.194]

Вместо: „. . . banden einem jeden die Hände an die Schultern und brachten sie am Morgen vor den König. Er befahl, alle zu töten.“: переведено - „. . . führten sie gebunden zum Könige/ *welcher auch* befahl sie alle nieder zu machen“, [20, с.10; 13, с.22]

Вместо: „Ich begab mich in die Wüste von Jerusalem und nahm die Tiere zu Genossen: переведено - „. . . begab ich mich in die Wüste bey Jerusalem/ *woselbst* die wilden Thiere meine Nachbarn und Gesellschaffter waren.“ [20, с.108]

Аналогично функционирует также относительные такие как *darauf* – *на этом, worauf* – *на чём, на что* – и очень часто союз – *в то время как, как*, которая делает особенным уже имплицитную временную отношение зависимости:

Вместо: „Der König mußte lachen und sagte: . . .“: переведено - „*Worauff* der König mit lachenden Munde anfieng: . . .“, [20, с.12; 13, с.24]

Вместо: „Der Wesir sagte: ...“ переведено - „*Darauff* der Wisir also sagte: ...“, [20, с.21; 13, с.27]

Вместо: „Seine Schwester erblickte es von der Kammer und schlug die Fensterflügel zusammen. Der Jüngling merkte (dies) und zog die Hand von der Speise zurück und sagte: ...“: переведено - „*Als* dieses des Jünglings Schwester durchs Fenster ersähe/ machte sie ein Geräusche/ den Bruder zu warnen/ *welcher auch* den Betrug alßbald merckte/ vnd zog die Hand von der Schüssel zu rücke vnd sagte: ...“. [20, с.8; 13, с.20]

К причинному определению последовательности мыслей способствуют относительные такие как – *welches* - *какое* и в повышенном объёме последовательные союзы. Также похожее часто совершает союз *als как, в качестве*:

Вместо: „Er wollte im trunkenen Zustand mit ihr verkehren. Die Sklavin widersetzte sich ihm. Der König geriet in Zorn und schenkte sie einem Mooren ...“: переведено - „*Als* der König/ in dem er sehr truncken war/ bey jhr zu liegen beehrte/ wolte sie jhm nicht zu Willen seyn. *Welches* dem König sehr verdroß/ gab sie *derentwegen* im Zorn einem seiner Slaven/ *welcher* ein Moor ...“, [20, с.71-72]

Вместо: „Einer war in der Kunst des Ringens hervorragend . . . Nun fühlte er im Winkel seines Herzens eine Neigung zu der Schönheit eines seiner Schüler. Alle 359 Kunstgriffe lehrte er ihn . . . Kurz, der Junge wurde in Stärke und Kunst vortrefflich, und keiner vermochte es in jener Zeit mit ihm aufzunehmen, so daß er in Gegenwart des Königs gesagt hatte: ...“: переведено - „Es ist ein Ringer gewesen/ *welcher* in seiner Kunst *also* geübet/ *daß* er alle andere im Lande übertraff/ ... dieser Ringer gewann einen Knaben wegen seines anmutigen Gesichtes *so* lieb/ *daß* er jhn auch 359. seiner Künste lehrte . . . Dieser Knabe wurde mit der Zeit *so* starck vnd vollkommen in seiner Kunst/ *daß* es auch niemand im Ringel=Platz mit jhm wagen durffte/ wodurch jhm sein Sinn vnd Muth *also* gewachsen/ *daß* er sich nicht geschewet in Gegenwart des Königes zu sagen . . .“, [20, с.56-57]

Вместо: „Die Brüder wurden eifersüchtig und mischten Gift in seine Speise“: переведено - „Seine Brüder begundten *daher* einen *so* hefftigen Groll wieder jhn zu fassen/ *daß* sie bedacht waren/ jhn aus dem Wege zu räumen/ mischeten *derwegen* Gifft unter seine Speise.“ [20, с.8; 13, с.20]

Стремление непрерывно изобразить воображаемые факты и их последовательность в языковом материале приводит к тому, что переводчик вставляет в текст оригинала целые предложения. Такой случай приведён в последней цитате; и ещё два примера:

Говорят, однажды: „Dieser fieng an zu zittern und zu schreyen/ *aus Furcht/ daß* das Schiff *möchte untergehen*“ [20, с.22] obgleich unmittelbar davor von dem Betreffenden schon erklärt

worden ist, er hätte die See noch niemals gesehen - хотя непосредственно перед этим человек уже заявил, что никогда не видел моря.

Короткий рассказ у Саади: „Никогда я не жаловался на круговорот времени, [никогда] не морщился от вращения небес, кроме как однажды, когда ноги мои были босы и не было у меня средств купить башмаки. Вошёл я [тогда], опечаленный, в соборную мечеть в Куфе и увидел там одного [человека], у которого не было ноги. Возблагодарил я господу за блага его и терпеливо снёс [отсутствие] башмаков» - Nie hatte ich über den Kreislauf der Zeiten geklagt... außer einst, wo ich mit bloßen Füßen einhergehen mußte und nicht imstande war, mir Schuhe zu besorgen. Ich trat in die Moschee zu Kufa, traurig. Ich sah einen, der keine Füße hatte. Ich dankte Gott für seine Huldgaben und ertrug es in Geduld, keine Schuhe zu haben." [наш перевод]. Этот отрывок у Олеариуса: „Ich habe in keiner Widerwertigkeit mich sehr gegremet/ ... ohne einmahl/ da ich barfuß gieng/ und nicht so viel Gelt hatte/ daß ich mir ein paar Schuhe kauften kundte/ Jch gieng gar trawrig zu Kufa in den Tempel/ als ich daselbst einen Menschen antraff/ der keine Füsse hatte/ war ich mit meinen blossen Füßen gerne zu frieden/ danckete meinem GOtt hertzlich/ daß ich noch ohne Schuh gehen kundte. Es war ja besser keine Schuh/ als keine Füsse haben. Der gute Mensch wäre gerne barfuß gegangen/ wenn er nur hätte Füsse gehabt“ [20, с.144-145]

В таких планах, которые разъясняют цель, может в «Rosenthal» для лаконического способа рассказа по существу мыслительных эллипсисов (опущений) нет места. В то время, когда Саади представляет читателю возможность самому заполнить отсутствующие фазы последовательности мыслей, Олеариус добросовестно облегчает ему эту работу и заполняет все недостающие пропуски.

В одном из рассказов Саади речь идёт о правоведе, который имел уродливую дочку. Ему удалось выдать её замуж за одного слепого мужчину. После этого следует: рассказывают, что в это время из Сарандиба пришёл один врач, который лечил слепые глаза. Спросили правоведа: почему ты не лечишь своего зятя? Он сказал: боюсь, что если он вылечится, то разведётся с моей дочкой. Этот отрывок у Олеариуса: „Wenig Zeit hernach kompt ein Artzt oder Staarstecher aus der Jnsel Serendib an/ welcher seine Kunst durch viel glückliche Proben berühmt gemacht hatte. Der Rechtsgelehrte/ ob er solches schon vernami wolte sich doch daran nicht kehren. Als jhn etliche zuredeten/ und fragten/ warumb er nicht seinen Schwieger Sohn unter die Cur dieses Artztes zu geben/ und jhm zu seinem Gesichte zu helfen begehricht/ antwortete: Ich befürchte mich/ wenn er seine Gesichte wieder bekäm/ möchte er ob der Häßlichkeit meiner Tochter erschrecket/ und sie zuverlassen bewogen werden/ welches/ weil er blind ist/ nicht leicht zu hoffen.“ [20, с.125]

В другом рассказе накроют стол одному голодному дервишу. Саади рассказывает об этом: « ... и накрыли стол. Хозяин сказал: Друг, подожди немножко, чтобы мои служанки принесли тебе котлет из фарша». Этот отрывок у Олеариуса: „Der Wirth/ als er sähe daß der Gast zum erst auff gesetztem Brod griff! sprach: Warte mein Freund ein wenig/ mein Voldk machet dir ein zerhacktes Gebraten.“ Саади лишь разъясняет читателю содержание добавленной Олеариусом фразы в следующем ответе дервиша, да и то лишь намёком. Цитирую перевод Олеариуса: „Der Derwisch schlug den Kopff auff/ und sagte: ...

Dem Hungrigen/ im Fall der Noht/

Jst bratens gnug nur drocken Brodt." [20, с.113]

Последний обсуждённый метод находит параллели с вмешательством переводчика в образной речи текста оригинала. В то время как сравнения в общем остаются нетронутыми, метафоры постоянно объясняются сравнениями. В начале введения «Гулистане» рассказывается от бога:

«Дождь его бесчисленных милостей окропляет всех (существ); скатерть его беспредельной щедрости разостлана повсюду Сказал он фаррашу — восточному ветерку — расстелить изумрудный ковёр Одел он деревья в наряд весны — кабу из зелёных листьев — и на голову детей их — веток — возложил по случаю прихода весны шапочки цветов» [1, с.39]

Олеариус начинает так:

„Dann sihe/ der Regen seiner unendlichen Barmhertzigkeit ergeust sich überall. Und es stehet der Speisenreiche Tisch seiner Gnaden über den gantzen Erdboden auffgedeckt und zubereitet ... Er hat seinem Haußknecht dem warmen Ostwind im Frühling geboten/ *daß er das Pflaster oder grossen Platz der Erden!* mit einem Schmaragdinen Tapet schon grün belegen sol . . . Er hat die Bäume mit zierlichen Kleidern der grünen Blättern zum Newen JahrsGeschencke begabet.“ [20, с.1]

Если эти сравнения воспроизводятся достоверно, за исключением добавления к объекту, частицы сравнения и пояснительные дополнения появляются в следующих простых метафорах:

„Er hat *die jungen Außschößlinge/ gleich als* junge Kinder der Zweige mit anmutiger Blüte *gezieret/* und jhnen *gleichsam* schöne bunte Mützen auff jhre Häupter gesetzt“. [20, с.58-59]

Аналогично вставляет Олеариус в следующих местах третий сравнения:

Вместо: „Denn ich bin von deinem Duft trunken“: Потому, что я опьянён твоим ароматом – переведено - „... dann ich von deinem Geruch also erfüllet/ *als wenn* ich truncken wäre“, [20, с.64; 13, с.5]

Вместо: „Ich sah, daß er meinem Ratschlag nicht folgte, und mein warmer Atem auf seinem kalten Eisen nichts bewirkte.“: Видел я, что он не понимает советов и моё горячее дыхание не воздействует на его холодное железо – переведено - „Weil ich aber sahe/ daß mein erinnern/ vermahren und alle meine Rede nur *gleich als ein Blasebalck auff sein kalt eysern Hertz zubliefß/* und nichts bey ihm verfangen wolte/ ... [20, с.239; 13, с.175]

Чем сложнее и лаконичнее образы Саади, тем решительнее Олеариус проявлял их через превращение в образные сравнения. Например, «Rosenthal» предлагает такую картину:

„Ich blieb die Nacht in meines guten Freundes Garten sitzen/ der überaus lustig war von vielen ordentlich gepflanzten Bäumen /an welchen die Früchte gleich wie die Plejades oder das Siebengestirn klumpweise hiengen/ vnd so anmuthig als die Haarlocken einer Jungfer/ so mit vielen Perlen gezieret/ schwer herunter hangende anzusehen waren. Du hättest in anschawung der Erden würden sagen: er wäre wegen so vielerley mit Taw befeuchteten schönen Kräutern vnd Blumen/ gleich als mit zerbrochenen ChristallinGläß stücken bestrewet gewesen.“

Однако оригинальный текст звучит примерно так:

Шабро ба бӯстони яке аз дӯстон иттифоқи мабийят (шабро дар чойе ба сар бурдан) афтод, мавзее хушу хуррам ва дарахтони дархам. Гуфтӣ, ки хурдаи мино бар хокаш рехта ва икди Сурайё аз токаш овехта: [6, с.14]

На немецком примерно так:

„So traf es sich, daß ich die Nacht im Garten meines Freundes zubrachte: ein lieblicher, luftiger Ort mit dichtverschlungenen Bäumen, gleich als wären auf dessen Boden Kristallstückchen hingestreut und als hinge der Halsschmuck der Plejaden von den Reben herab.“ [наш перевод]

Этот отрывок у Алиева: – Ночь пришлось нам провести в саду одного из друзей. То было место приятное и цветущее, деревья смыкались друг с другом, земля казалась покрытой разноцветной мозаикой, а сверху висели гроздья винограда, словно созвездие Плеяд. [1, с.62]

Аналогичное выявляется и в попытках переводчика спрятать трудные переходы от простого к образной речи. В рассказе об одной дискуссии у Саади:

Мо дар ин гуфтору ҳар ду ба ҳам гирифтор. Ҳароина байдаке, ки бирондӣ, ба дафъи он бикӯшидаме ва ҳар шоҳе, ки бихондӣ, ба фарзин бипайвастаме, то нақди кисаи ҳиммат дарбохт ва тири чаъбаи хуччат хама биандохт. [6, с.203]

Этот отрывок на немецком:

„Wir waren so im Reden verfangen. Ich bemühte mich, jeden Bauern, den er vorschob, zurückzuschrecken, und den König, den er bedrohte, mit der Dame zu decken, bis er aus dem Beutel seines Geistes alle Münzen verloren und den Kodier seiner Beweisführung von allen Pfeilen entblößt hatte.“ [наш перевод]

Олеариус:

„In dem wir so mit Worten an einander waren/ und *gleichsam als in dem Schachspiel einer dem ändern Widerpart hielten/* habe ich sein Fußvolck/ (seynd die Bawren im Schachspiel) so er mir vorsetzte/ tapffer aus dem Wege geräumt/ und so oft er dem Könige Schach bote/ vorsetzte ich ihn mit der Königin/ trieb ihn ein/ und gewann ihm/ *so zu reden!* all sein baar Geld ab/ und machte daß sein Köcher von Pfeilen ganz leer wurden.“ [20, с.262-263; 13, с.191]

Несомненно, такого рода разъяснения диктуются из уже установленной цели во время перевода выражений и идиоматических оборотов речи. Образы текста оригинала по дидактическим причинам разъясняли мысли «остроумного поэта» Саади для дальнейшего содействия ораторам и поэтам в их использовании. Одновременно проявляется, на мой взгляд, и склонность к усововершенствованию последовательности мысли. Это проявляется прежде всего при переводе гиперболических формулировок. Например, если Саади во введении рассказывает о 50 попусту проведённых годах жизни, то он думает, что все это время он спал, и что он теперь хочет дорожат оставшимся пяти дням своей жизни. Олеариус рассказывает о пятидесяти «gleich schlaffend» (*почти во сне*) прожитых годах и „überigen Tagen/ Der etwa fünfte sind“ (оставшиеся дни/где, то пять дней) [20, с.66; 13, с.7] В одном переводе рассказывается об ораторе, который мог «so zu reden/ ein ganz Jahr auff der Cantzel» [20, с.178] - *целый год стоят на трибуне* и делать доклад. „Zu Alexandria ist einsmahls ein sehr drucken Jahr gewesen“, приведено в «Rosenthal», „daß es auch schien/ als wenn der Himmel verriegelt gewesen.“ [20, с.139] - Однажды в засушливый год в Александрии дервиши выпустили из рук поводья терпения; врата неба закрылись для земли, а вопли обитателей земли достигали небес.

Во многих случаях переводчик обращается с неаутентичной манерой речи Саади таким образом, что создаётся впечатление, что воспроизведение ею как таковой противоречит его рационалистическому образу мышления. „Alles was lebet in der Welt/ lobet Gott“, приведено в «Rosenthal», „und singet ihm *gleichsamb* zu ehren/ Nicht allein die Nachtigal auff der lieblichen Rose ist geschäfttig/ sondern auch ein jglicher Dorn stellet sich *gleichsamb* als eine Zunge ihren Schöpffer zu loben.“ [20, с.107] Dem Erzähler gibt in der Übersetzung eine Pfauenfeder *gleichsamb* eine Antwort. [20, с.157; 13, с.117] – в переводе перо павлина даёт рассказчику, так сказать, ответ. Одна из историй или, как говорит Олеариус в подзаголовке, «vielmehr eine Fabel» - «скорее всего басня» рассказывает о попугае и вороне, которые, как говорят, живут вместе в клетке. Попугай не выносит присутствия уродливого ворона. Далее приведено в «Golestan»: „Erstaunlicherweise war auch der Rabe über die Nachbarschaft des Pappageien außer sich. Ständig rief er «Großer Gott», lamentierte über die Unbeständigkeit der Welt, rang die Hände aus Verdruß und sagte: ...“. Для Олеариуса это недостоверное изображение как будто выходит даже за пределы достоверности «басни»: в переводе ворон не может ни кричать «Великий Бог», ни заламывать в досаде руки. Там просто написано: «Hierbey war zu verwundern/ daß auch der Rabe über die Gesellschaft des Pappagoy sich zum höchsten beschwert befand/ und sein Unglück beklagete ...». [20, с.199; 13, с.146]

Рецензент: н.и.ф., дотсент Назаров Т.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиев, Рустам. Саади, Гулистан. Критический текст, перевод, предисловие и примечания Р.М. Алиева. – М., 1959. – 722с.
2. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
3. Афгонов, А. Ф. Искусственная поэзия и начало ее развития в персидско-таджикской литературе (XI-XII в.в.): дис. ...канд. фил. наук / А. Ф. Афгонов. – Душанбе, 2018. – 203 с.
4. Брагинский, И.С. Из истории таджикской и персидской литературы /И. С. Брагинский. – М.: Наука, 1972. – 524 с.
5. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик /Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.

6. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. Таҳияи Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Маориф, - 2014. – 248с.
7. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои IV-IX ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 319 с.
8. Шарифов Х. Сухан аз адабиёти миллии тоҷик / Х.Шарифов // Сухан аз адабиёти миллий. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 315с.
9. Andre Du Ryer. «GVLISTAN ov l’Empire des Roses Composé par SADI, Prince des Poètes Turcs & Persans» Paris 1634. – 166с.
10. Belings Oswald. Verdeutschte Waldlieder. – Hamburg., 1649. 171с.
11. Codices orientales Bibl. Reg. Hafn., III, Hafniae 1857, 300с. (Cod. Pers. Nr. LXXXIV)
12. Georgius, Gentius, MVSLADINI SADI ROSARIUM POLITICVM. - Hamburg. – 1651. – 629 с.
13. Graf, Karl Heinrich, - Die Moral des persischen Dichters Sadi. – Strassburg., Eduard Reus & Eduard Cunitz. С. 195.
14. Grosse, Eduard, Adam Olearius, Leben und Schriften. Aschersleben. – 1867. – С. 370.
15. Habermann, Paul, Adam Olearius, der „Vielbemuhete“. Aschersleben. - 1930. – С. 17.
16. Harsdörfer, Georg Philipp. Poetischer Trichter. Band 3. - Nürnberg, - 1653. 920с.
17. Muller, Gunther, Deutsche Dichtung. Wildpark-Potsdam. – 1927. – С. 410.
18. Muller, Gunther, Hofische Kultur der Barockzeit. Muller und Hans Naumann. Halle. – 1929. – С. 420.
19. Ochsenbach, Friedrich. GVLISTAN. Tübingen. – 1636. – 185с.
20. Olearius, Adam. Persianische Rosenthal. – Gotorph.: Schleswig&Holstein, - 1654. – 400с.
21. Olearius, Adam. Kurzer Begriff Einer Holsteinischen Chronik. Schließwig. – 1663. – 432с.
22. Olearius, Adam. Reisebeschreibung. Hamburg. – 1663. – 927с.
23. Rypka, Jan. Iranische Literaturgeschichte. Leipzig: VEB OTTO HARASSOWITZ. – 1959. С. 672.
24. Zedler, Heinrich. Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschafften und Künste. – Halle. – 1732-1754. 63000с.
25. Zingref, Julius Wilhelm: [Teutsche Apophthegmata das ist Der Teutschen Scharfsinnige kluge Sprüche](#). – Amsterdam – 1653. – 867 с.

КУШОДАШАВИИ МУХТАСАРБАЁНӢ ДАР «ГУЛИСТОН»-И САЪДӢ

Шайх Саъдӣ ва асарҳои безаволаш Гулистон ва Бустон тамоми Аврупоро мафтунӣ назми форсӣ намудааст. Олимони аврупойӣ анқариб тамоми асарҳои адабиёти классикии форсӣ тоҷикро ба забонҳои латинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва англисӣ тарҷума ва якҷанд маротиба бо иловаи таҳририҳо ба ҷои расонидаанд. Гулистон ва Бустони шайх Саъдӣ дар ин ҷода мавқеи хоси ҳудуди доранд. Ба тарҷумонҳои аврупойӣ Гулистон ва Бустон, ки ба забони мақсад наздик тарҷума намудаанд чунин шахсон ворид ва аз ҷониби ҳамагон пазири шудаанд: Граф Карл Ҳайнрих, Олеариус Адам, Гентиус Георгий, Ду Рийе ва Оксенбах Фридрих. Олеариус Адам тарҷумони хуби Гулистон ба сарзамини форсӣ якҷанд маротиба сафар карда ва асарҳои беҳамтои худ “Тавсифи сафарҳои форсӣ” ва “Гулистони форсӣ” ро иншо намудааст.

Дар мақола боз оиди урфу одатҳои замони зиндагии Саъдӣ, дину оин ва маданияти форсӣ сухан меравад. Олеариус дар байни тарҷумонҳои номбаршуда беҳтарин ифшоқунандаи ҳикояҳои насихатомезона ба ҳисоб меравад. Мухтасарбаёнӣ дар мақола мавқеи хеле муҳимро сазовор шудааст.

Калидвожаҳо: *Гулистон, Бустон, сарзамин, форсӣ, асар, назм, аввалин, забон, тарҷумон, сафар кардан, урф, одат, дин, адабиёт, хурок, таърихи тарҷума, илова кардан, мухтасарбаёнӣ.*

РАЗВЯЗКА ЛАКОНИЗМА В «ГУЛИСТАНЕ» СААДИ

Шейх Саади и его бессмертные произведения «Гулистан» и «Бустон» очаровали всю Европу персидской поэзией. Европейские ученые опубликовали почти все произведения персидских и таджикских писателей-классиков на латыни, французском, немецком и английском языках, причем несколько раз с дополнениями и исправлениями. Гулистан и Бустон шейха Саади в этом случае занимают особое положение. Среди европейских переводчиков Гулистана и Бустона, переведивших на целевой язык, всеми были приняты следующие люди: граф Карл Генрих, Олеариус Адам, Гентиус

Георгий, Дю Рье и Фридрих Оксенбах. Олеарий Адам, хороший переводчик Гулистана, несколько раз путешествовал по Персии и написал уникальные труды «Описание персидских путешествий» и «Персидская долина роз».

Также в статье говорится о традициях и обычаях жизни Саади, персидской религии и культуре. Среди перечисленных переводчиков Олеариус является лучшим передатчиком дидактических рассказов. Лаконизм играет в статье важную роль.

Ключевые слова: Гулистан, Бостон, земля, персы, произведение, поэзия, первое, язык, переводчик, путешествие, традиция, обычай, религия, литература, еда, история перевода, дополнение, лаконизм.

DENOUMENT LACONICISM IN SAADI'S «GULISTAN»

Sheikh Saadi and his immortal works “Gulistan” and “Bustan” enchanted the whole of Europe with Persian poetry. European scholars have published almost all the works of Persian and Tajik classical writers in Latin, French, German and English, several times with additions and corrections. Gulistan and Bustan of Sheikh Saadi in this case occupy a special position. Among the European translators of Gulistan and Bustan who translated into the target language, the following people were all accepted: Graf Karl Heinrich, Olearius Adam, Gentius George, Du Ryer and Friedrich Ochsenbach. Olearius Adam, a good translator of Gulistan, traveled around Persia several times and wrote his unique works “Description of Persian Travels” and „Persian Rose Valley“.

The article also talks about the traditions and customs of Saadi’s life, Persian religion and culture. Among the listed translators, Olearius is the best transmitter of didactic stories. Laconicism plays an important role in the article.

Keywords: Gulistan, Boston, land, Persians, work, poem, first, language, translator, travel, tradition, custom, religion, literature, food, history of translation, add., laconic, short-spoken.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сарахонзода Махмадрасул Сарахон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ, фаронсавӣ ва латинӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17 **Тел.:** (+992) 976196767 **E-mail:** muhammad1967@mail.ru

Сведения об авторе: *Сарахонзода Махмадрасул Сарахон* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, межуниверситетская кафедра немецкого, французского и латынского языков. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17 **Тел.:** (+992) 976196767 **E-mail:** muhammad1967@mail.ru

Information about the author: *Sarakhonzoda Makhmadrasul Sarakhon* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Interuniversity Department of German, French and Latin. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17 **Tel.:** (+992) 976196767 **E-mail:** muhammad1967@mail.ru

Некӣ эҳсосотест, ки зебой меофарад ва зебой ба инсоният ҳисси хушзистанро мепарварад, ҳамчунин некиву накӯкорӣ мавзуст, ки ҳамеша инсоният ба он ниёз дорад. Ба ин мавзӯ аз қадим шоирону адибони форсигӯй тавачҷуҳ зоҳир карда, андешаҳои худро дар боби некманишӣ иброз доштаанд. Шоирону андешамандони бузурги инсонпарвар мисли Рӯдакиву Абӯшақури Балхӣ, Фирдавсию Ибни Сино, Носири Хусрав, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Бедил, Сайидо, Аҳмади Дониш, Айнӣ ва дигарон низ дар осори худ ба масъалаи некиву накӯкорӣ диққати махсус дода, дар тарғибу ташвиқи он пайгириона сахм гузоштаанд.

Тавассути шеър метавон ба шуури одамон хубтар таъсир расонд ва онҳоро дар руҳияи инсонпарварӣ тарбият кард. Ба эътибори ин хусусият шоирону адибони барҷаста дар шеър нуктаҳои арзишманди ахлоқиро тарғиб намудаанд. Дар мавзӯи эҳсонун некӣ садҳо намуна аз шоирони классикӯ муосир овардан мумкин аст, ки ба инсон дарси некандешӣ медиҳад. Дар боби некиву накӯкорӣ намояндагони давраҳои гуногуни адабиёт маснавию достон ва асарҳои алоҳида офаридаанд. Шоирони ғазалсаро низ дар ашъорашон пайваста ба некӣ тавачҷуҳ доштаанд. Шоирони ҳамосасаро низ бештар ба мавзӯи некхоҳӣ эътибор додаанд. Масалан, Фирдавсӣ дар фазилати некӣ чунин мефармояд:

Набошад ҳаме неку бад пойдор,
Ҷамон беҳ, ки некӣ бувад ёдгор [9, с. 122].

Донишманди тоҷик дар китоби худ «Ҷаҳонбинӣ ва ахлоқ аз назари мутафаккирони тоҷик» андешаи мутафаккир ва олими бузург – Абӯрайҳониро Беруниро дар ин хусус қайд карда чунин мегӯяд:

“... Накӯкорӣ, хайрхоҳӣ, хоксорӣ ва кумаки байниҳамдигарии рафиқона тибқи назари олим, бояд қисмати ҷудонашавандаи усули зиндагии ҳар фарди ҷомеа қарор гирад... Абӯрайҳони Берунӣ дар асари дигараш «Ал-ҷамоҳир фи маърифат-ул-ҷавоҳир» масъалаи ниҳоят муҳими рӯзгор саъйи некию накӯкориро тарғиб менамояд. Оид ба ин масъала ӯ хеле ҷиддӣ сухан ронда «мурувват»-ро беҳтарин сифати инсонӣ мешуморад ва шарафи одамиро низ дар дарки маънои «мурувват» медонад. Берунӣ менависад, «Кӯшиши некию накӯкорӣ дар ҳолате рушду нумӯ меёбад, ки муруввату накӯкорӣ, майлу рағбати он ба қулли одамон хос бошад ва ҳешовандон ҳангоми нотавонӣ ба ақорибашон сифати нексириштию мурувват орзу намоянд ва замони имконият доштан ба онҳо барори қор хоҳанд» [7, с.116-117].

Яке аз шоирони номдори асри 17 Мовароуннаҳр Киromo Бухорӣ низ дар ашъораш дар мавзӯи эҳсонун накӯкорӣ ва инсондӯстиву хайрхоҳӣ андешаҳои олий баён намудааст.

Ба андешаи Киром саховат намудан ба инсон аз некхоҳӣ ва дӯст доштани якдигар сарчашма мегирад ва сабаби айши дигарон мегардад:

То тавонӣ ба саҳо бош ба олам машхур,
Барги айши чамани хулд қафи эҳсон аст [2, с. 106].

Дар назари Киром моҳияти некӣ дар хислату хусусияти хубу ахлоқи ҳамида ба монанди покизагӣ, ҷуду саховатмандӣ, дастгирии бенавоёну бечорагон, бадгӯйӣ накардан дар ҳаққи якдигар ва монанди инҳо доништа мешавад.

Инсон бояд забонро ба бадгӯй нисбат ба дигарон одат нақунонад ва забонашро ба каломӣ некӯ зинат диҳад. Зеро ба ақидаи шоир ҳар чи ба ғайр аз накӯист барбодраванда аст:

Забон ба ҳарфи бади қас макун дароз чу бед,
Ки ҳар чӣ ғайри накӯист ҷумла барбод аст [2, с. 70].

Адабиётшинос Садри Саъдиев дар хусуси андешаҳои гуманистии Киром чунин андешаронӣ намудааст: “Киром мувофиқи равияи пандомӯзонаи эҷодиёти худ мунтазам талқин менамояд, ки ҳар қасе ба дастгирии афтодагон ва хидмати “бесарупоён” ҳиммат гузорад, бастагӣ аз қорҳои мардум барорад, ба ивази ин некӯкорӣ гирех аз қори худаш во

мешавад, саодату хушбахтӣ насибаш мегардад. Аз рӯи талқини ӯ, одами некӯкор ба мукофоти амали худ чи дар ин дунё ва чи дар он дунё сазовор хоҳад шуд:

То дари субҳи саодатро ба рӯят во кунанд,
Бастагӣ аз корҳои мардуми дигар барор». [6, с. 110]

Калиди кушоиши ҳама гирехҳоро эҳсон номидани шоири инсондӯст бечихат нест. Ба андешаи Киром эҳсон ва ҷуду сахо яке аз хислатҳои некандешонаву некхоҳона ва илова бар ин инсонпарварона аст. Эҳсон як навъи барҷастаи некист:

Дасти эҳсон аст фасли бастагихоро калид,
Дар ҷаҳон то метавонӣ бо сахо машҳур бош [2, с. 215].
Ва одамиятро дар кушодани гирех аз риштаи сарбастаи кори мардум мебинад:
Гираҳ зи риштаи мардум кушо ба нохуни тадбир,
Ки то зи кори фурубастаат шавад гираҳ во [2, с. 9].

Таҳқиқи андешаҳои инсондӯстонаи Фирдавсӣ, ки аз тарафи М.Муллоаҳмадов анҷом гирифтааст, ҷолибу омӯзанда аст. Ӯ бунёди амали некро марбут ба ният ва андешаи нек медонад: «Инсон бояд ҳамеша на танҳо қору амали некро анҷом диҳад, балки нияту андешааш ҳам нек бошад, яъне инсон бояд дорои пиндори нек бошад. Аз нигоҳи Фирдавсӣ накӯкориҳои инсон аз андешаи неки ӯ шуруъ мешавад. Бинобар ин бояд ҳамеша фикру андешаи некро дар сар дошт:

Ҳамеша хирад посбони ту бод,
Ҳама некӣ андар гумони ту бод.» [3, с. 76; 8, с. 444].

Ин гуфтаҳои муҳаққиқро дар бораи некӣ ба ашъори Киром низ татбиқ намудан мумкин аст. Киром аҳли давлату сарватро ба эҳсону накӯкорӣ дар ҳаққи бенавоён даъват намуда мегӯяд:

То тавонӣ тирарӯзонро ба эҳсон ёд кун,
Эй ки чун хуршед дорӣ давлати пояндагӣ [5, 115].
Ё ин ки:

Мешавад ҳар заррааш оинаи гетинамой,
Зар ба доман ҳар кӣ чун хуршед эҳсон кардааст [5, 115].

Тақроран аз эҳсону мурувват доштани аҳли давлат нисбат ба мардуми бенаво сухан гуфтани Киром нишонҳои он аст, ки ӯ шоири аҳли дил, мардумнавозу бечорапарвар ва башардӯст буда, неқойиниро мароми аслии инсонии худ медонистааст. Аз тарафи дигар бар асари зулму бедод ва ноадолатҳои паёпай ҳукуматдорони замон ҳоли мардумро ба танг оварда буданд. Зулму тааддӣ зиёд мардумро тангдасту қашшоқ ва бенаво сохта буд. Аз ин рӯ Киром ва мисли ӯ шоирони мардумнавоз мехостанд, ки мардуми дорову сарватмандро ба эҳсону сахо ва қараму некхоҳӣ дар ҳаққи инсонии мазлуми рӯзгорашон даъват намоянд.

Шоир бемуруввативу ҳасисӣ ва бепарвоиро, ки аз хислатҳои разилаи аҳли давлат дониста, онҳоро ба муруввату эҳсон дар ҳаққи бенавоён даъват кардааст:

То сӯзани ту бигзарад аз атласи фалак,
Сарриштаи низоми мурувват нигоҳ дор!
Афкан ба дӯши хастадилона сояи қарам,
Худро зи офтоби қиёмат нигоҳ дор! [2, с. 197]

Киромии Бухорӣ ба ҳеч вачҳ дар ин масъала бетаваҷҷуҳ набуда, дар ашъораш аз муҳаббат ба дигарон ва дастгирӣ аз ниёзмандон сухан гуфтааст. Инсонии комил бояд гираҳкушой аз кори мардумро ҳадафи асосии зиндагии худ қарор диҳад. Инчунин ба таъбири образноки шоир, ки ҳисси мардумнавозии инсон бояд ба тавре бошад, хорро аз пойи халқ бо миҷғони худ бояд гирифт.

Хор бо миҷғони худ бояд гирифт аз пой халқ,
Дар ҳавои олами таҷрид чун сӯзан мабош [2, с. 210].

Киром мехоҳад ба афтодагон ёрӣ расонад, аммо ба сабаби тангдастӣ дасти ёрӣ дароз карда наметавонад. Ҷунонки дар ин байт овардааст:

Чӣ сон ба хидмати афтодагон зи ҷо хезам,
Маро ки дасти сахо чун қафи гадо холист?! [2, с. 64].

Ба андешаи Киром подоши некӣ ба чуз некӣ ва бадиву бадкирдорӣ ба чуз бадӣ чизи дигаре наметавонад бошад:

Маҷӯ кирдори бадро дар Худо рӯзи чазо некӣ,
Ба ҳар кас ҳар чи хоҳӣ кард дар маҳшар ҳамон бинӣ [1, с. 105].

Киром аҳли ҷоҳу давлатро насихат карда, ба камбағалон некиву эҳсон намуданро талқин менамояд. Дар ғазалиёти шоир низ ба таври муқаррар хотиррасон кардани мукофоти амал ба аҳли ҷоҳу давлат зиёд ба чашм мерасад. Шоир дар ишора ба онҳо чунин мегӯяд:

Ҳар кас ки ба олам рақами зулм гузорад,
Бинад чу қалам бар сари худ теғи дудамро.
Хоҳӣ, ки ба рӯят дари фирдавс кушоянд,
Аз хотири худ соз бурун ёди ситамро [2, с. 30].

Ва ё:
Кори худро ба нақӯй бибар аз хеш Киром,
Ҳамаро кардаи худ рӯзи чазо роҳнамоист [2, с. 103].

Агар шод кардани дили ғамдида баробари обод кардани Каъба бошад, озор додани дили онҳо низ мисли вайрон кардани он аст. Байтҳое чанд ба ин маънӣ дар ғазалиёти шоир ба чашм меҳӯранд:

Саъй камтар кун ба озори дили афтодагон,
Каъба санге аз бинои хонаи вайрони мост [2, с. 79].

Ё ин ки:
Каъба вайрон кардану озурдани дилҳо якест,
Нест дурӣ аз ҳарими Каъба то ақсои дил [2, с. 224].

Шоир соҳибони тахту тоҷро ба хоксорӣ, хурсанд кардани дили афтодагон ва шод гардондани хотири онҳо даъват намуда, дар яке аз ғазалҳояш чунин менависад:

Сар накаш аз хоксориҳо, ки дар мулки вучуд,
Гар Сулаймон аст мӯреро зиёрат мекунад [2, с. 176].

Дар ҷойи дигар мегӯяд:
Чун Сулаймон бод агарчанде ки дар фармони туст,
Чашми уммед аз дуои мӯр бояд доштан.
Каъбаро обод кардан дил ба даст овардан аст,
Хотири ғамдидаро масрур бояд доштан [5, с. 117].

Чи тавре, ки шоир менигорад, озор додани дили инсон аз ҷоҳилӣ аст. Ва одам бояд на дилозорӣ, балки ба даст овардани дили инсонро шиори худ созад. Ба андешаи ин шоири инсондӯст обод кардани дили инсон баробари обод кардани хонаи Каъба мебошад ва озурдани дили инсон мисли санг андохтан ба сӯи он аст. Байти зерини шоир дар ҳамин мазмун гуфта шудааст:

Ҳар кӣ месозад дилозорӣ шиори худ, Киром!
Мезанад аз ҷоҳилиҳо Каъбаро мино ба санг [2, с. 228].

Дар ашъори Киромӣ Бухорӣ “талқини парастии “бедастуроён” ва сачда овардан ба “ҳоки по”-и онҳо ба дараҷаи таблиғи фидокорӣ ва азхудгузаштагии ҷавонмардона дар роҳи хидмати мардуми афтодаҳол мерасад:

Киром, ҷумлаи кораш дуруст мегардад,
Зи худ касе, ки ба фикри шикастагон бархост [6, с. 110]

Шоир ба такрор инсонҳоро ба саховатмандӣ ва аз худ гузоштани осори нек ҳидоят мекунад, зеро аз инсон танҳо некӣ барҷой мемонаду бас:

Ба гулистон, на баҳору на хазон мемонад,
Самари боғи ту некист, ҳамон мемонад [2, с. 166].

Ва:
Саъй кун, то аз ту гардад шод ин ҷо хотире,
Ҳар чи месозӣ, ба ту фардо ҳамон хоҳад гузашт [2, с. 102].

“Аз ғазалҳои инсондӯстонаи Киром фаҳмидан мумкин аст, ки ӯ аз таълимоти нақшбандия, ки мардумро ба инсондӯстӣ, ҳамдардӣ ба бенавоён раҳнамун месозад, бетаъсир

набуда ва аз шиору дастурҳои ҷавонмардонаи таълимоти мазкур, ки дар он замон миёни мардум ба таври васеъ доман густурдаву ривоч пайдо карда буд, бештар муассир будааст”. [Гулбаҳор Усмонова. Киромӣ Бухорӣ ва масъалаҳои шеърӣ ӯ, с. 16]

Яке аз ғояҳои тариқати нақшбандия фидокорӣ, аз худ гузаштан баҳри роҳату фароғати дигарон мебошад. Дар ин маврид як гуфтори пандомӯзонаи Ҳоҷа Баҳоуддин: “Чун шамъ бош, ки рӯшноӣ ба ҳама расони ва худро дар торикӣ гузорӣ” [6, с. 101] ба андешаҳои инсондӯстонаи Киром таъсиргузор будааст. Киром низ дар ғазалиёташ дар хусуси чунин ҷавонмардӣ сухан гуфта, хуш ба ҳоли ин гуна инсонҳо мегӯяд:

Эй хуш он обилапоён, ки ба саҳрои вучуд,

Гули айши дигарон хори мағелони худанд [2, с. 210].

Киром инсонро ба дӯстӣ нисбат ба якдигар даъват мекунад ва бо душманон дӯстӣ карданро авлотар медонад. Чи тавре, ки дар байти зер мебинем, хасро ба воситаи дӯстӣ низ нотавон кардан мумкин аст:

Дӯстӣ кун пешаи худ, бо касе душман мабош,

Бо ҳарифони мулоим саҳт чун оҳан мабош [2, с. 210].

* * *

Хасро аз дӯстӣ очиз тавон кардан, Киром,

Ҳар кӣ душман бо ту гардад, ту ба ӯ душман мабош [2, с. 210].

Ғазалиёти зикршудаи шоир баёнгари он аст, ки Киром меҳодад инсонҳоро ба некиву некӯкорӣ ва эҳсон равона созад. Ӯ ба воситаи шеър меҳодад масъулиятро дар вучуди онҳо бедор созад, то нисбат ба мардуми камбизоату бечора бепарво ва нисбат ба дарду ранчи якдигар бетафовут набошанд. Ашъори шоир саршор аз чунин андешаҳои тарбиявӣ ва инсондӯстона буда, мардумро ба дӯстиву рафоқат ва некиву накӯкорӣ даъват менамояд. Зеро ҷаҳон бар пояи некиву накӯкорӣ ва некманишӣ устувору побарҷо ва зебову рангин хоҳад буд!

Муқарриз: д.и.ф., Олимӣ Х.

Адабиёт:

1. Бухорӣ, Киром. Девон / Киромӣ Бухорӣ. Нусхаи дастнависи рақами 975, Шуъбаи дастхатҳои АИ ҚТ. – 106 саҳ.
2. Бухорӣ, Киром. Девон / Киромӣ Бухорӣ. Нусхаи дастнависи рақами 1955, Шуъбаи дастхатҳои АИ ҚТ. – 286 саҳ.
3. Муллоаҳмадов Мирзо. Инсон, адабиёт, фарҳанг / Мирзо Муллоаҳмадов. – Душанбе: Адиб, 1998. – 333 саҳ.
4. Муллоаҳмадов Мирзо. Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем / Мирзо Муллоаҳмадов. – Душанбе: Шучоӣён, 2011. – 268 саҳ.
5. Саъдиев Садри. Адабиёти тоҷик дар асри XVII / Садри Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1985. – 266 саҳ.
6. Саъдиев Садри. Сайидои Насафӣ ва муҳити адабии Мовароуннаҳр дар нимаи дувуми асри XVII/Садри Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 2018. – 296 саҳ.
7. Содиков А.У. Ҷаҳонбинӣ ва ахлоқ аз назари мутафаккирони тоҷик. / А.У.Содиков. – Душанбе: МДДМТ, 2004. – 203 саҳ.
8. Усмонова Гулбаҳор. Киромӣ Бухорӣ ва масъалаҳои шеърӣ ӯ/Гулбаҳор Усмонова. – Душанбе: Меҳроҷ-Граф, 2024, 216 саҳ.
9. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома. Иборат аз 9 ҷилд. Ҷилди якум / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 478 саҳ.
10. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома. Иборат аз 9 ҷилд. Ҷилди 8. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 612 саҳ.
11. Ҳодизода Расул. Ахлоқ ва ҷомеа / Расул Ҳодизода. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 117 саҳ.
12. Ҳофизӣ Шерозӣ. Ғазалҳои Ҳофиз / Шерозӣ Ҳофиз. Бар асоси чиҳилу се нусхаи хаттии садаи нухум. Тадвини дуктур Салим Найсорӣ. – Теҳрон: Алҳудо, 1371. – 434 саҳ.

АНДЕШАҲОИ ГУМАНИСТӢ ДАР АШЪОРИ КИРОМИ БУХОРИӢ

Дар мақолаи мазкур моҳияти некманишӣ ва накӯкориву некандешӣ дар ғазалиёти Киром ба таври мухтасар мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ашъори Киром оинаест, ки дар он зиндагии пуурошӯб ва пуразоби шоир ва ҳамзамононаш бозтоб гардидааст. Шоири дардошно ва инсондӯст начоти инсонро

аз машаққатҳои зиндагӣ танҳо дар меҳру мурувват ва некиву нақӯкорӣ дар ҳаққи ҳамдигар доништа, инсонро ба некманишӣ ҳидоят намудааст.

Некӣ хоستان ба инсон, дӯст доштани мардум ва ба даст овардани дили мазлумону ниёзмандон аз мавзӯҳои асосии девони Киром буда, шоири инсонпарвар будани ӯро ба таври возеҳ ба субут мерасонад.

Ба таври муфассал ва муқаррар дар бораи некиву нақӯкорӣ сухан гуфтани Киром бидуни тардид аз мардумнавозӣ ва ғояҳои бечорапарваронаи шоир сарчашма мегирад. Ва ӯ низ чун пайрав ва меросбари андешаҳои инсондӯстонаи шоирони пешгузаштаи худ ҳамеша инсонро ба некандешиву неккирдорӣ ҳидоят намудааст.

Ин мавзӯи девони шоир ниёз ба тадқиқоти ҷиддӣ дорад, ки ба гунаи муқаддима дар ин мақола андешаҳои худро пешниҳод менамоем.

Калидвожаҳо: андешаманд, фазилат, эҳсон, нақӯкорӣ, ҳикмат, ҷуду саҳо, некманиш.

ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ИДЕИ В СТИХАХ КИРОМ БУХАРИ

В статье кратко рассматривается сущность благожелательности и доброты в газелях Кирама. Стихи Кирама являются зеркалом, в котором отражается бурная и мучительная жизнь поэта и его современников. Сострадательный и гуманный поэт считал, что спасение от тягот жизни заключается только в доброте, сострадании и доброте друг к другу, и направлял человечество к благожелательности.

Пожелание добра человечеству, любовь к людям и завоевание сердец угнетенных и нуждающихся являются одними из главных тем поэзии Кирама, что наглядно доказывает его человечность как поэта.

Подробный и последовательный разговор Кирама о добре и добродетели, несомненно, исходит из фольклорных и благотворительных идей поэта. И как последователь и наследник гуманных идей своих предшественников-поэтов, он всегда направлял человечество к добрым мыслям и делам.

Эта тема поэзии поэта требует серьезного исследования, и мы представляем свои мысли в данной статье в качестве введения.

Ключевые слова: вдумчивость, добродетель, доброта, доброта, мудрость, щедрость, доброта.

HUMANISTIC IDEAS IN POETRY BY KIROM BUKHARI

This article analyzes the essence of goodwill and justice of Kirom Bukhari heritage. Kirom Bukhari poetries as reflect all the difficult moments of poet and his contemporaries' life. Humanist and patriotic poet, leads a person to kindness, and recognize the salvation of life from adversity only through love and justice.

Moral human traits like the desire to be kind to people, love people from important topics of Kirom Bukhari heritage are shown by his humanist poet.

Deepening and encouraging way to talk about the good of the poet without any hesitation of folklore and poetic ideas of the poet. And as a follower and heir to the human ideas of his predecessors, he always directed people to goodness and equity.

Kirom Bukhari heritage seriously need in scientific research, that the author discusses in this article.

Keywords: thoughtfulness, virtue, kindness, kindness, wisdom, generosity, kindness.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усманова Гулбаҳор Файзидиновна, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, унвочӯӣ. Нишони: Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 988794534. E-mail: usmonova@inbox.ru

Сведения об автор: Усманова Гулбаҳор Файзидиновна, Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ, соискатель. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, просп. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 988794534. E-mail: usmonova@inbox.ru

Information about the author: Usmanova Gulbahor Fayzidinovna, Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, researcher, c.p.s., senior research fellow folklore department of the. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, st. Rudaki, 21. Phone.: (+992) 988794535. E-mail: usmonova@inbox.ru

УДК 891.550

**АБДУЛХАМИД САМАД И ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ И
ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В ЕГО РОМАНЕ - ДИЛОГИИ «ГАРДИШИ ДЕВБОД»
(«ВИХРЕВАЯ ВОРОНКА»)**

Хайдарова С. А.

Таджикский национальный университет

Художественное исследование истории – это одно из важнейших направлений современного литературоведения. Пик изучения этого явления пришелся на вторую половину XX столетия. В таджикской литературе данная проблема занимает значительное место. Обращение современных таджикских писателей к проблемам национального самосознания, закономерностей его развития, исторической памяти вносит в художественную литературу периода Независимости новую струю, как на содержательном, так и на тематическом уровне. Осмысление истории, пристальное внимание к вопросам национального самосознания, духовного подъема народа, активных поисков и интеллектуальных преобразований в таджикской литературе ярко выражено в творчестве Дж. Икромии, С. Улугзода, М. Турсунзода, Ф. Мухаммадиева, Г. Мирзо, М. Каноата, П. Толиса, Дж. Одина, Б. Собира, Л. Шерали, Гулрухсор и др. Данный период показателен, как начало переломного этапа во всестороннем отражении сложных и противоречивых коллизий современности, духовных исканий героев на фоне бурных общественно-политических изменений, суровой правды войны.

В связи с изменившимися ориентирами писатели Таджикистана в своих произведениях пытаются по-новому взглянуть на недавние трагические события и через несколько десятилетий увидеть то, что ранее находилось вне художественного изображения. Опыт, уроки минувшей войны, их политическое и философское осмысление открывают перед современными писателями Таджикистана обширные возможности для решения многих острых проблем нашего времени.

В данном контексте художественная литература как результат важной человеческой деятельности сыграла решающую роль в формировании национального самосознания, духовного, личностного, социального роста человека, в частности в развитии человеческих ценностей, роли личности в социальной и культурной жизни общества, в целом.

Первые упоминания об Абдулхамиде Самаде, Народном писателе, лауреате Государственной премии Таджикистана имени Абуабдуллоха Рудаки (1990) в таджикской литературе появились в 70-х годах XX века. Писатель с начала творческой деятельности вызвал у читателей интерес новой тематикой, художественной манерой, особым видом соединения напряженной интриги и своеобразным стилем.

Абдулхамид Самад в современной таджикской литературе занимает особое место. Он родился 1947 году в Таджикистане. Его первые рассказы и повести написаны в 70-х годах двадцатого века. Еще по первым произведениям писателя критики и литературоведы отмечали индивидуальный стиль и особенность взгляда писателя на историю, о чем известный литературовед С. Табаров писал: «Тенденция, наблюдаемое в рассказах и повестях А. Самада свежее, новое в таджикской литературе 70-80-х годов, - пишет С. Табаров, - и возникла она в соответствии с требованиями эпохи, мыслями людей о жизни в это время» [11,196]. Дж. Бакозода отмечал: «...еще в те годы, даже в его ученических рассказах можно заметить признаки, свойственные маститому писателю» [1,15].

Литературный критик А. Сайфуллоев об А. Самаде писал: «Развитие современной таджикской прозы во многом связано с плодотворной творческой деятельностью Народного писателя Таджикистана, лауреата Государственной премии им. Рудаки Абдулхамида Самада» [10, 418].

Инновационной составляющей статьи, на наш взгляд, послужит анализ ранее не исследованной второй книги романа-дилогии «Вихревая воронка», являющейся художественным откликом на трагические события последних лет. Писатель – новатор А.

Самад выработал свой уникальный стиль, сохранив связь с традицией и при этом, сделав решительный шаг к новым горизонтам. Революционные события и гражданская война в «Вихревой воронке» введены в художественное пространство романа особым стилем.

Системное исследование языка данного писателя рассмотрены автором для решения актуальных проблем, связанных с изучением вопроса индивидуальности, а именно: для выявления стилиобразующих факторов.

Произведения А. Самада посвящены злободневным темам, охватывающим социальные, политические, нравственные вопросы, обеспечивающие связь между сегодняшним и будущим.

Творения писателя посвящены народным мечтам, чаяниям, надеждам. Большая часть его произведений написана на тему патриотизма, нравственности и человеческого достоинства.

С самого начала внимание писателя привлек вдумчивый, проницательный человек и его внутренний мир. Он пытается раскрыть человеческую натуру, как сложнейшую проблему с ее особенной глубиной, суть его наблюдений говорит о том, что автор добился успеха в этом отношении. Одной из самых важных особенностей творчества А. Самада является его историческая конкретность и точность в отражении исследуемой им эпохи. Об этом таджикский литературовед и критик Дж. Бакозода отмечает: «Разные по содержанию и форме рассказы объединены одной проблемой, то есть писатель владеет собственным взглядом на человека и мир. С этой целью во всех рассказах, будь то серьезные, лирические или сатирические, наблюдается одна проблема: художественное изображение человеческого бытия, его натуры, гуманность и жестокость, более того - человеческой философии» [1, 70].

Отражение проблемы национального самосознания и сохранения исторической памяти в романе Абдулхамида Самада «Вихревая воронка» выполнена на злобу дня и своевременно.

Роман состоит из двух книг, первая была опубликована в 2007 году, вторая - в 2016 г. и включает в себя художественное исследование почти вековой истории таджикского народа, начиная с 1920-х годов - периода Бухарской революции, сталинизма, Великой Отечественной войны и до гражданской войны в Таджикистане в 1990-х годах. Актуальность данной темы также связана с недостаточной разработанностью представленной проблемы в таджикской литературоведческой науке.

До написания первой и второй главы романа «Вихревая воронка» Абдулхамид Самад прошел долгий творческий путь, накопив значительный писательский опыт. Он начал свое творчество с написания рассказа и продолжал созданием повестей. Первые произведения, изданные в 70-90-х годах – это повести «Баъд аз сари падар» («После смерти отца»), «Косаи давр» («Чаша времени»), «Паррончакҳо» («Оперившиеся»), «Пиёлаи шикаста» («Разбитая чаша»), «Аспи бобом» («Дедушкин конь»), «Ҳавои тирамоҳ» («Осенняя погода»), «Рӯдапо» («Каракатица»), «Сарлашкар» («Полководец»), «Маҳбус» («Узник») вызвали широкий читательский интерес, о чем свидетельствуют солидные тиражи изданий этих произведений.

В годы независимости Абдулхамид Самад приступает к изображению ярких страниц истории таджикского народа XX - начала XXI веков в романе - дилогии «Вихревая воронка», где сконцентрированы характерные свойства его индивидуального писательского стиля. Роман становится значительным событием в совершенствовании творчества писателя. В нем нашли свое художественное воплощение многие из теоретических постулатов писателя о человеческой сути. Содержание романа, его глубокий национальный контекст явился в таджикской литературе воистину новаторским. Преимущество и новые тенденции, тесная связь с историей народа, вопросами национального самосознания, исторической памяти - весь комплекс присущих роману свойств вызывает особый научный интерес. Этим определился наш выбор романа – дилогии «Вихревая воронка» в качестве главного объекта исследования при анализе художественной прозы А. Самада.

В таджикском литературоведении работы об Абдухамиде Самаде немногочисленны. Однако авторы исследований, разрабатывающие проблему национальной специфики таджикской литературы, в числе которых М. Шукуров, С. Табаров, Дж. Бакозода, Х.

Шарифов, непременно отмечают рождение нового талантливое писателя в современной таджикской литературе. Некоторые наиболее существенные черты творческого стиля А. Самада отмечены видными исследователями С. Табаровым, Х. Шарифовым, А. Сайфуллоевым, Ш. Исмоиловым, Дж. Бақозода, А. Абдуманноновым, М. Имомовым, К. Шукруллоевым, Дж. Ақобировым, А. Набави и др.. Среди критической литературы - рецензии на произведения писателя интерес представляют, интервью с автором, заметки по случаю его юбилеев, литературные портреты, воспоминания. В предисловии к первому сборнику А. Самада «Шохи чанор» («Ветка чинара», 1981) Мухиддин Ходжаев признает весомый вклад А. Самада в таджикскую литературу. В критической литературе о писателе особое место принадлежит работам, посвященным теоретическим аспектам его творчества.

Творчество писателя переведено на разные языки - русский, украинский, белорусский, киргизский и др. В 1986 году издательство «Советский писатель» (Москва) издал сборник рассказов и повестей «Мечта молодости» в переводе А. Верещагиной, М. Явич, Н. Боголюбова – Фомичева, И. Хамрокулова, который был отмечен русским критиком В. Лисенковым: «Он (Абдулхамид Самад – Х. С.), как автор серии рассказов и историй, в своем творчестве выражает новый уровень истины, во многих случаях, определяющая высокую культуру многих обществ. Свобода слова, открытое выражение общественной мысли ставит перед писателем многие вопросы новой социальной этики» [2, 5].

В 2000 году в Тегеране издательством «Суруш» в переложении Бадриддина Алави опубликован сборник произведений писателя «Баъд аз сари падар» («После смерти отца»), благодаря которому иранский читатель знакомится с рассказами и повестями писателя.

Одним из первых серьезных исследований, посвященных творчеству А. Самада стало исследование таджикского литературоведа Дж. Бақозода – «Абдулхамид Самад ва инкишофи хикоя» («Абдулхамид Самад и эволюция рассказа» (2007).

Особой тщательностью анализа отличается исследование А. Сайфуллоева «Чону чаҳони наср» («Душ и мир прозы»), где автор размышляет об особенностях и различных аспектах творчества, роли писателя в новой таджикской прозе, анализирует сильные и слабые стороны его произведений, проводит сравнительный анализ с произведениями таджикских и зарубежных писателей.

Интерес к творчеству А. Самада вполне обоснован. В 2007 году был издан роман А. Самада «Вихревая воронка» с предисловием Саттора Турсуна, утверждающего, что данный роман представляет собой особый, качественно новый этап в творчестве А. Самада.

Расширяется и углубляется интерес к творчеству А. Самада в работах Х. Шарифова, А. Сайфуллоева, З. Улмасовой, коими рассмотрены различные содержательные и художественные аспекты произведений писателя.

Некоторые важные стороны творчества А. Самада изучались Х. Шарифовым в его статье «Даври печопеч» («Запутанная эпоха»): «Абдулхамид Самад в своем романе («Вихревая воронка» - С. Х.) изобразил тот сложный период истории таджикского народа, который еще не получил реальной и научной оценки в его правильном восприятии. Тем не менее, своеобразная точка зрения писателя, его гуманистический взгляд на события обеспечивают роману высокую литературную значимость». [15, 461].

Вторая книга романа «Вихревая воронка», посвященная теме гражданской войны в Таджикистане в начале 1990-х годов, выходит в свет в 2016 году. Книга нашла отклик в рецензии «Чашми хираду дили пурдард» («Глаза полные скорби и сердце в печали») И. Усмана и в статье М. Нарзикула «Ғамномаи нависандаи миллӣ (нигоҳе ба романи «Гардиши девбод»-и Абдулхамид Самад)» («Горькое послание национального писателя (взгляд на роман «Вихревая воронка» Абдулхамид Самада)». В этих работах учеными рассмотрена идейная сторона романа-дилогии «Вихревая воронка».

В романе-дилогии писатель ведет художественное исследование жизни таджикского народа в судьбоносные периоды XX века - это Революция 1920 года в Бухаре, период репрессий 30-х годов, фашизм и наконец, братоубийственный конфликт 90-х годов в Таджикистане, каждая из которых в определенные исторические периоды имела негативное

влияние на судьбу нации, создав барьер духовному и материальному развитию страны. Автор романа уделяет серьезное внимание описанию образов и их общественным отношениям, а также вопросу национальной идентичности, защиты исторической памяти в годы войны; сложным, неоднозначным, многоплановым человеческим измерениям междоусобного конфликта.

Повышенный интерес к вопросам национального самосознания и защиты исторической памяти в годы Независимости, в свою очередь, способствовал появлению ряда произведений, в которых история нашла свое художественное исследование. Изображение значимых исторических вех развития общества в романе «Вихревая воронка» Абдухамида Самада происходит путем постоянного творческого диалога с его ранними произведениями. С точки зрения авторского восприятия событий истории роман «Вихревая воронка» в современной таджикской литературе является новаторским.

Рецензент: д.ф.н. Давлатбеков Л.

Список использованной литературы:

- 1.Бақозода, Ҷ. Андеша ва маҳорати адабӣ / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Адиб: 2005, – 180 с.
- 2.Лысенков В. Свобода творчества и ответственность художника // Коммунист Таджикистана. 1190. - №5.
- 3.Маҳмадаминов, А. Корномаи Соми Одиназодаи Хатлонӣ // Дафтари сабз / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, -2004, - С 6- 163.
- 4.Мирзоюнус, М. Сабкшиноси насри муосир / Мирзоюнус, М. – Хучанд, 2016. – 516 с.
- 5.Нарзикул, М. Ғамномаи нависандаи миллӣ (Нигоҳе ба романи «Гардиши девбод» – и Абдулҳамид Самад) // М. Нарзикул / Садои Шарқ, 2018, №2-С.128-137
- 6.Раҳмонӣ, Р. Наврӯзи ориёии тоҷикон / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе , 2013. – 145 с.
- 7.Самад, А. Гардиши девбод. (китоби 1) / А. Самад. – Душанбе:, Адиб, 2007,– 568 с.
- 8.Самад, А. Гардиши девбод (китоби 2) / А. Самад. – Душанбе: Адиб, 2016, – 400 с.
- 9.Самад, А. Мактаби бузурги адабӣ / А. Самад // Садои Шарқ. – 2017, №12, С. 125.
- 10.Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср / Сайфуллоев А. – Душанбе, Ирфон, 2007, – 542 с.
- 11.Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм. К.5 / С. Табаров. – Душанбе: Адиб, 1989. –208 с.
- 12.Табаров, С. Даҳ нома / Табаров С // Садои Шарқ. – 2017, №1 соли 2017.
- 13.Турсунов, С. Гардиши девбод. (китоби 1) / А. Самад. – Душанбе:, Адиб, 2007 ,– 568 с.
14. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе; Ирфон, 1987, – 452 с.
- 15.Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 476с.

АБДУЛҲАМИД САМАД ВА ИНЪКИССИ ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ ВА ХОТИРАИ ТАЪРИХӢ ДАР РОМАНИ «ГАРДИШИ ДЕВБОД»

Абдулҳамид Самад дар мактаби бузурги адибони маъруфи давр, аз қабилӣ Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, П.Толис, Ф. Муҳаммадиев, Л. Шералӣ, У. Рачаб ва дигарон таҷрибаандӯзӣ кардааст. Аз аввалин ҳикоя тавачҷуҳи нависанда ба ҷаҳони ботинии қахрамон нигаронида шудааст. Эҷодиёти нависандаро шартан ба се марҳала чудо кардан мумкин аст. Давраи аввали эҷодиёти нависанда ба солҳои Ҳукумати Шӯравӣ рост меояд ва дар ин давра адиб марҳалаи омӯзиширо паси сар карда, чун суханвари бомаҳорат ва дорои услуби хоси эҷодӣ ба камол расид. Марҳалаи дуюми эҷодиёти ба давраи Истиқлолияти Тоҷикистон рост меояд ва дар ин давра аз қиссаи “Маҳбус”(1992) сар карда, дар эҷодиёти нависанда баррасии ормонҳои миллии тоҷикон тақвият меёбад. Дар марҳалаи сеюм бошад, ки аз таълифи китоби аввали роман “Гардиши девбод” оғоз меёбад, А. Самад чун нависандаи барҷастаи навоар ва ифодакунандаи ормонҳои миллӣ ба назар мерасад.

Романи “Гардиши девбод” аз ду китоб иборат аст. Китоби аввалини роман соли 2007 ва китоби дувуми он соли 2016 ба таъби расидааст. Оид ба китоби аввал танқиди адабӣ фикру мулоҳизаҳо баён карда бошад ҳам, китоби дувум ханӯз мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор нагирифтааст.

Калидвожаҳо: Самад, гардиши девбод, роман, таърих, худшиносӣ, миллӣ, воқеа, сиёсӣ, образ, услуб, таъқибот, инқилоб, ҷанги шахравандӣ.

АБДУЛХАМИД САМАД И ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ И ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В ЕГО РОМАНЕ - ДИЛОГИИ «ГАРДИШИ ДЕВБОД» («ВИХРЕВАЯ ВОРОНКА»)

Абдулхамид Самад начал свою творческую деятельность в советское время, где школой художественного мастерства послужили произведения известных писателей - Дж. Икромии, С. Улугзода, П. Толиса, Ф. Мухаммадиева Л. Шерали, У. Раджаба. С самого первого рассказа внимание писателя сфокусировано на внутреннем мире героя. Творчество писателя можно было условно разделить на три этапа: первый этап творчества писателя совпадает с годами советской власти, со становлением писательского мастерства. Второй этап творчества совпадает с периодом Независимости Таджикистана. С этого времени, с написания повести «Узник» (1992) писатель обращается к теме народных идей. Третий этап начинается с написания А. Самадом первой книги романа «Вихревая воронка». Сегодня писатель является одним из выдающихся таджикских писателей - новаторов художественной литературы в Таджикистане, выразителем народных чаяний.

Роман «Вихревая воронка» состоит из двух книг. Первая книга романа была опубликована в 2007 году, вторая - в 2016 году. О первой книге написано немало рецензий, отзывов, литературной критики, исследований. Вторая книга до сих пор не подвергнута исследованию.

Ключевые слова: Самад, вихревая воронка, роман, история, самосознание, национальное, событие, политический, образ, стиль, репрессия, революция, гражданская война.

ABDULHAMID SAMAD AND THE REFLECTION OF NATIONAL IDENTITY AND HISTORICAL MEMORY IN HIS NOVEL - DILOGY "GARDISHI DEVBOD" ("VORTEX FUNNEL")

Abdulhamid Samad began his ingenious activity during former Soviet period, where the school of art was served the works of prominent writers - J. Ikromi, S. Ulugzoda, P. Tolis, F. Muhammadiev L. Sherali, U. Rajab. The writer's attention has been focused on the inner world of the hero from the early first story. The writer's creation could be temporarily divided into three stages: The first stage of the writer's creation coincided under the former Soviet influence, with the development of his writing skills. The second period of his creativeness coincides in the period of Independence of Tajikistan. From this time forward, after writing of novel "The Prisoner" (1992), the writer deal with the theme of folk thoughts. The third phase of creativeness begins with the writing of his first novel "The Vortex Funnel". Today, poet is one of the well-known Tajik writers - innovators of fiction literature in Tajikistan, and promoter of folk aspirations.

The novel "Vortex Funnel" consists of two books. The novel's first book was published in 2007, the second one in 2016. A lot of appraisals, assessments, literary criticism, and researches have been written about his first book. The second book has not been investigated yet.

Keyword: Samad, Vortex Funnel, novel, history, Revolution, national welfare, style.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хайдарова Сурайё Абдурузиқовна, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, доцент. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 931747455. Email: почта: haidarovasurayo74@mail.ru

Сведения об авторе: Хайдарова Сурайё Абдурузиқовна - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент. Адрес: Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 931747455. Эл. почта: haidarovasurayo74@mail.ru

About the author: Khaidarova Surayo Abdurazikovna, Tajik National University, candidate of philological sciences, associate professor. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 931747455. E-mail: haidarovasurayo74@mail.ru

Як қисмати муҳимми эҷодиёти Хайрандешро ашъори суннатӣ ташкил медиҳад. Ҳарчанд дар нимаи дуюми қарни бист арӯзи наву чаҳорпора батадриҷ мавқеи асосиро касб намуда истода буданд, шоир кӯшиш намудааст, ки дар эҷодиёташ аз жанрҳои суннатӣ, аз қабилӣ ғазал, маснавӣ, қитъа, мусаммати мураббаъ, мухаммас, мусаддас, таркиббанд, мустазод ва рубоию дубайтӣ низ истифода кунад.

Тавре ки ишора рафт, таҳқиқи мо дар асоси китоби “Куллиёт”, ки соли 2010 ба таъби расида, аз тарафи шоир дар он 237 ғазал, 26 маснавӣ, 13 қитъа, ду мусаммати мураббаъ, 2 мустазод, 2 мухаммас, 35 тарҷеъбанд, 163 рубоӣ, 88 дубайтӣ, 112 суруд ва 7 манзума ва дoston ҷой дода шудаанд.

Хайрандеш аз зумраи шоироне (ба мисли Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоик Шералӣ, Гулрухсор ва дигар намоёндагони адабиёти охири садаи бист) мебошад, ки ба шарёни сусту нимбисмили ғазал руҳу равони тоза дамoнда, дар ривочи дигарбори ин жанри классикӣ нақши муассир гузоштааст. Таърифи ғазалро назариячии адабиёти классикии форсу тоҷик Шамси Қайси Розӣ чунин тавзеҳ медиҳад: «Ва ғазал дар асли луғат ҳадиси занон ва сифати ишқбозӣ ба эшон ва таҳолик дар дӯстии эшон аст ва муғозала, ишқбозӣ ва мулоибат аст ба занон ва баъзе аҳли маънӣ фарқ ниҳодаанд миёни насиб ба ғазал ва гуфтаанд: маънии насиб зикри шоир аст, хулқи маъшуқаро ва тасарруфи аҳволи ишқи эшон дар вай ва ғазал дӯстии занон аст... Ва бештар шуароӣ муфлиқ зикри ҷамoли маъшуқ ва васфи аҳволи ишқу тасобиро ғазал хондаанд. Бояд ки биноӣ он бар вазни хуши матбуъ ва алфозе аҷибӣ салис ва маоние фоӣқи мураввақ ниҳанд» [7, 306]. Таркиби ғазалҳои Хайрандеш аз ҷиҳати миқдори абёти дар китоб ҷой дода чунинанд:

Ғазале, ки аз 3 байт иборат аст: 14 адад.

Ғазале, ки аз 4 байт иборат аст: 52 адад.

Ғазале, ки аз 5 байт иборат аст: 82 адад.

Ғазале, ки аз 6 байт иборат аст: 71 адад

Ғазале, ки аз 7 байт иборат аст: 18 адад

Ҳамаи 237 ғазали шоир 1202 байтро ташкил дода, дар ин миён ғазалҳои аз 5 ва 6 байт иборатбуда [82 ва 71 ададӣ] афзалият доранд. Табиист, ки шоир ба хусни матлаи ғазалҳояш аҳамияти махсус додааст, ки ин байтҳои сароғоз мазмуни асосӣ ва мавзую ғояи ғазалҳоро басо равшан ифода кардаанд. Матлаи ғазалҳои Хайрандеш чун унсурӣ асосӣ шеърро шаклану мазмунон мукамал мегардонанд. Ҳамаи ғазалҳои Хайрандеш пурра ба ҳамин меъёр ҷавобгӯянд ва шоир матлаи ҳар як ғазалашро ширину дилнишин ва гӯшнавозу фаромӯшнопазир интиҳоб кардааст:

Шиштани дорад сари дасторхони тоҷикӣ,

Мазза дорад хӯрдани як бурда нони тоҷикӣ [6, 329].

Хамӯш, эӣ мард, раҳме кун ба ҷонат,

Ба ҷонат мезанӣ тир аз забонат [6, 335].

Эӣ мавҷи об, мавҷ ба дарёи кистӣ?

Шӯру фиғону нолаву ғавғои кистӣ? [6, 341]

Зиндагонӣ чист, шоир? Чуну чанде,

Лолаҳанде дар сари кӯҳи баланде [6, 355].

Эӣ мард, зеби хонаву долони мо зан аст,

Файзу ривочи дасғаҳу дукони мо зан аст [6, 434].

Мақтаи ғазалҳои шоир андешаву тасвирот, мазмунон ғоя, бандубасти бадеии онҳоро ба тариқи хулосавӣ мантиқан хеле қавию матин ҷамъбаст намуда, бо таъкидҳои нишонраси маъноӣ анҷом меёбанд:

Зинҳор намерасад ба манзил,

Хайриддини мо пиёдагард аст [6 , 397].
 Оташак зад ба дили Хайрандеш,
 Монд оху аламу ҳасрату дуд [6 , 408].
 Шоире монанди Хайрандеш дар дунё кам аст.
 Сеҳри лутфи дилрасаш Кӯлобро Кашмир кард [6 , 420].
 Замзамаҳот, ох, Хайрандеш,
 Завку Зам-Замро мекунад вайрон [6 , 422].
 Дасти Хайрандешро то чанд медонӣ, бигир,
 То нагардад аз ҷаҳон гум одаму одамгарӣ [6 , 435].

Табиист, ки дар ғазал эҳсосот инъикос меёбад. Ин навъи шеър эҳсосоти аз дастаи хиссиёти нек фароҳам омада, ғояҳои неку қарин ва самимонаро талқин менамоянд. Ин ғояҳои неку бо ҳамдигар қарин ба силсилаи мавзӯҳои шомил мегарданд, ки моҳиятан бо ҳамдигар басо алоқаманданд. Ҳамеша афкор ва эҳсоси шоир ҷӯи қолабе мебошанд, ки мурод мувофику мутаносиб адо гардад. Шоир аз ҳамин имтиёзи бисёр ҳам мувофику нозуки ғазал коргирона истифода намуда, мундариҷаи ғоявии ғазалҳои худро ғанӣ гардондааст. Яке аз хусусиятҳои ҷолибу ба назар намоёни ғазал ҳамин аст, ки чун дар қасида дар байти охири он яке аз байтҳои охири он таҳаллуси шоир зикр мегардад:

Эй, Сайидо, чӣ суд аз ин кимиёгарӣ,
 Толеъ агар мадад бикунад, хок зар шавад [6, 232].

Дар ашъори Хайрандеш аз 237 ғазали таъкидгардида дар аксари онҳо таҳаллуси шоир омадааст. Аз шумораи умумии ғазалҳо (237), ки дар маҷмуаи шеърии номбаргардидаи адиб низ ҷой доранд, ҳамаи он номгузорӣ карда шуда, баҳри иҷрои ин матлаб беҳтарин вожаву таркибот чун «Савдои умр», «Ғурбатзада», «Мужда», «Нози зиндагист», «Турнақатор», «Шӯҳии субҳ» ва ғайра интихоб карда шудаанд. Дар ин бора адабиётшиноси рус Тимофеев Л. И. чунин ибраз медорад: «Вақте ки адиб таассуроташро аз ҳаёти воқеии қаҳрамонон, ҳаводису ҳолат ва лаҳзаҳои махсуси ҳаракату фаъолияти предмети тасвир рӯи қоғаз нигоштан меоҳад, пеш аз ҳама, бо дарки маъноии ҷаҳони ботинии онҳо ин корро ба ҷо меоварад. Аксаран, дар чунин ҳолатҳои нигориш адиб аз тафаккури андеша, розу ниёз ва таҳайюли шахсии хеш ба ҷаҳони ботинии қаҳрамонони лирикӣ ворид мегардад. Чун эҳсосоти баланду наҷиби хеш барои нигоранда роҳқушосту илҳомбахш, ниёзи реҳии ҳар як инсонро аз ҳамин равзанаи борикбини диди шоиронаи худ қаламкашӣ менамояд» [4, 105].

Бунёди аксари ғазалҳои Хайрандеш ҳам бар ҳамин поя тарҳрезӣ шудаанд ва онҳо кофияҳои сареху радиқҳои гӯшнавозу созгорро доро буда, дар хушояндию хушоҳангӣ, тавозуни дилнишини маъноӣ ва писандида гардидани ин қабил ашъор нақши бориз пайдо намудаанд. Ғазалиёти шоир асосан ифодагари мазмунҳои ишқиву иҷтимоӣ, хислатҳои ҳамидаи инсонӣ, насиҳатҳои ҷолиб ва аҳволу ҳолатҳои гуногуни эҳсосоти баланди назокати эҷодкории ӯянд. Маҳорату тавоноии муаллиф дар интихоби эҷоди таркибу луғатҳои навин, манзарасозии бесобиқа ва корбурди таъбирҳои ҷолиби шоиронаю баёни серрамз аён гардидааст. Дар миёни ашъори суннатии Хайрандеш шакли шеърии бар қофиябандии маснавӣ асосёфта: аа бб вв гг дд ва ғ. низ ҷой дошта, онҳо ҳамагӣ 26 шеърро ташкил медиҳанд. Гунҷоиши байтҳо дар ин шеърҳо 331 байтро ташкил додаанд. Дар мавриди истеъдоду таъби баланди шоирӣ адабиётшинос Х. Шарифов чунин ишора месозад: «Албатта, қароҳа ё истеъдод маншаи аввалини пешаи шоир аст ва дар ҳар асру замоне ҷавонони соҳибзавқро ба ин бозори армонҳо, ҷуфт бол кушоданҳою афтиданҳо ва ба кӯи муроду номуродӣ расиданҳо овардааст. Аз он пас марҳилаи омӯхтану андӯхтани ҳунар пеш меояд. Агар ба адабиёти тоҷик рӯй биёварем, суоле пеш меояд, ки аз кай шоирон шеъри «дорои қароҳа» мегуфтагӣ шуданд ва масъалаи касбу ҳунар чӣ шуд? Охир, мо наметавонем, тасдиқ кунем, ки дар шеъри тоҷикӣ, ҳатто дар ҳудуди маълуме, шоирон аз ҳунар бархурдор набуданд» [8, 322]. Дар эҷоди ашъори суннатӣ ҳамин гуна ҷаҳони пур аз орзуи армонҳо, ҷуфт бол кушоданҳо ва шукуфтани гули мақсуди шоиронаи Хайрандеш бо истеъдоди баланд ва ҳунари махсус зухур намудааст. Ашъоре, ки танҳо мисраъҳои ҷуфти онҳо (дум, чорум, шашум, ҳаштум ва ғ.) ҳамқофия шудаанд, маъмулан «қитъа» номида мешаванд, ки

онро гоҳо «ғазали сарбурида» низ гуфтаанд. Дар ин хусус адабиётшинос Р. Мусулмониён барҳақ таъкид месозад: «Қитъа аз нуқтаи назари қофия аксаран шакли аб вб гб...-ро дорад, ки аз ин рӯ, онро қасида ё ғазали сарбурида мегӯянд. Гоҳе ба ҳамин маънӣ дар адабиётшиносӣ қитъаро «матлаъ надорад» мегӯянд, ки сахв аст, зеро шеър, умуман асар, бесар намешавад» [1, 167].

Чунин шакли шеърӣ дар осори Хайрандеш дар ду навъ-қитъаҳои муқаррарӣ -38 адад ва қитъаҳои ҷаҳорпора 28 - то буда, шеърҳои «Хайрбодӣ», «Ҳазонрез», «Хичолати баҳор», «Як хурӯчи яъс» ва ғайра аз қабилҳои онҳо ҳастанд, ки ҳамагӣ як қолиби дилнишини қофияроии бе мисраи якумро ташкил медиҳанд. Мавзуи ин шеърҳо гуногун буда, тасвири табиати зебою нотақрор ва назокату малоҳати маъшуқа асоси онҳоро фарогир гаштаанд:

Бар омади бахт бастам умед,
Аз бахт вале хабар наёмад.
Чун шамъ тамоми шаб тапидам,
Бо ёди сахар, сахар наёмад.
Ҳайфи дари бозмондаи дил,
Як муждаи саргузар наёмад.
Хуршед кучо шуду шафақ ку?
Як гом қариби дар наёмад.
Чон дар лаби чашми дар раҳи марг,
Ин марги халосгар наёмад. [6 , 96].

Ҳунару маҳорати шоирии Хайрандеш дар эҷоди қолабҳои суннатӣ бо тахайюлу диди тоза ва тасвирҳои обнорасида сурат гирифта, андешаю тафаккур дар ин қабил шеърҳо саросар саршор аз зебоиҳо дар табиату чамъият мебошанд. Чунин ҳамбастагии эҷодиро дар миёни муаллиф ва амалиёти қаҳрамони ғиноӣ дар ашъори Хайрандеш баръало мушоҳида намудан мумкин мебошад.

Мустазод ҳам дар эҷодиёти Хайрандеш ҷой дошта, дар Куллиёти шоир ҳамагӣ як шеър дар ин шакл зухур намудааст, ки он шеъри «Вахш-чемпион» мебошад. Мустазод дар адабиёт шакли ғиноист, ки баъди мисраъву байт ё банди шеърӣ фикраҳои мустақилмаъноӣ аз ҷиҳати миқдори ҳичоҳо камтар ба онҳо илова мегарданд. Дар гузашта ва имрӯз қаламкашон мустазодро ба қолибҳои фарду рубоӣ ва ғазалу маснавию қитъа баста, намунаҳои басо қолиберо эҷод намудаанд. Чуноне ки адабиётшинос Р. Мусулмониён ишора намудааст: «Мустазод ба мисли жанрҳои лирикии дар боло ишорашуда шакли конкрет ва ягонаи қатъӣ надорад. Аммо мустазод чизе дорад, ки барои жанри мустақил шумурдани вай имкон медиҳад: ин – ба тариқи иловагӣ омадани фикраҳои мавзунӣ мустақилмаъно мебошад» [1, 188]. Дар осори Хайрандеш низ фикраҳои иловагии мустақилмаъно баъди бандҳои шеърӣ зухур намуда, танҳо аз як мисраъгӣ иборатанд. Чунончи, дар мустазоди «Вахш-чемпион!», ки ба мухлисони тими футболи Вахшонзамин бахшида шудааст, дар охири ҳар банд фикрае озод аз қофияҳои бандҳо ва аз ҷиҳати миқдори ҳичоҳо камтар омадааст:

Тоҷикистон сарфароз аз бозии футболи мо,
«Вахш!», « Вахш!»
Сарфароз аз бозии « Вахш»-и баландикболи мо,
«Вахш!», « Вахш!» [6 , 94]

Аз панҷ хусусиятҳои қолиби диққати мустазод, ки адабиётшинос Р.Мусулмониён [1] таъкид доштааст, ҳолати чоруми мустазод, яъне, мустазодҳое, ки бар бандҳои қитъамонанд баста шудаанд, дар эҷодиёти Хайрандеш ба мушоҳида расиданд. Дар миёни шеърҳои Хайрандеш ду шеър дар шакли мухаммас эҷод гардида бошанд ҳам, низоми қофиябандии ин навъҳои суннатии шеър риоя нагардидаанд. Масалан, дар шеъри «Балчувон» қофиябандӣ ба шакли зайл сурат гирифтааст: ааба, ки навоварона ва басо қолиб аст:

Мир-мири Балчувон,
Ҳақ дастгири Балчувон,
Заробӣ-пири Балчувон,

Шоҳ Неъматуллоҳи валӣ,
Дил дар замири Балҷувон [6 , 702].

Микдори байтҳои мухаммасҳои зикргардида 19 мебошанд. Дар ин қабил шеърҳо андеша ва тафаккури шоир руҳи шеърро дар калимот, дар тасвир, дар муҳтаво, дар қолаби он тайину муқаррар намуда, шукӯҳи бадеият ва таҷаллии зебоиҳои онро пурчилотар месозад. Ҳамин гуна азамату шукӯҳи андеша, тафаккури болиғ ва бадеияти бозсозии забони шеърҳо ба Хайрандеш имконе фароҳам овардааст, ки ашъори суннатии ҳешро ҳам аз назари мазмун ва ҳам аз ҷиҳати шакл дар фазосозии басо баланду муассир иншо намояд. Микдори тарҷеъбандҳои ин китоб 35 ададро ташкил намудаанд. Дар Куллиёти Хайрандеш 163 адад рубоӣ ҷой дода шудааст, ки аз ҷиҳати мавзӯ ва мазмун гуногунпаҳлӯ буда, бозгӯи ҳоли аҳвол, авзои қалбу вазъи замони шоир ва умри аҷиби ӯ мебошанд. Дар қисмате аз рубоӣҳои Хайрандеш бешак таъсири ашъори Умари Хайём ба назар расида, тазодҳои шебу фароз ва талхию шириниҳои фалак бо шитоби умри инсон тавбаам ва моҳияти зиндагию абадият дар онҳо ба риштаи тасвир кашида шудаанд:

Эй беҳабар аз ҳикмати сармояи сабр,
Ношукри замину осмону маҳу абр.
Оллоҳ ситам намекунад бар одам,
Ҷабри одам бар одам аст ин ҳама ҷабр [6 , 767].

Ба таъбири адабиётшиноси Эрон Сирусӣ Шамисо, «дар рубоӣ маъмулан се мисраи аввал дар ҳукми муқаддима аст ва дар мисраи чаҳорум (мисраи зарба) натиҷа гуфта мешавад» [2, 334].

Рубоӣ яке аз хурдтарин навъҳои шеъри ғиноӣ ба шумор рафта, қонуниятҳои он талаб мекунад, ки дар ҳудуди чаҳор мисраъ маъниҳои зиёду баланд гунҷоиш дода шавад. Тавре ки аз сарчашмаҳо аён мегардад, замони ривочу шукуфоии рубоӣ ҳамчун шакли зебою дилнишин ва муҷази шеърӣ асри XI будааст, ки бузургтарин адибони рубоисаро чун Умари Хайём, Масъуди Саъди Салмон, Абулфараҷи Рунӣ, Амир Муиззӣ, Саной, Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Абулвосеи Ҷабалӣ ва дигарон дар рушди баланду садрангии маъноии он саҳми босазо гузоштаанд. Хусусан, сабки устувору матин, маъниофаринҳои рангин бо тобишҳои пурчилои фалсафӣ Умари Хайёмро ҳамчун беҳтарин рубоисаро дар адабиёти классикии форсу тоҷик шуҳрати беқанор бахшидаанд. Дар рубоӣҳои Хайрандеш муассирию тобноқӣ ва таҷаллии фикрҳои тоза ороишгари бадеии ин қабил шеърҳо буда, хусусияти ҷанбаи ақлию дарки ҷаҳони пуртазод дар онҳо басо пурқувват ифода гардидааст:

Шуд умр тамому нотамомем ҳанӯз,
Дар илми ҳаёт чун авомем ҳанӯз.
Чун нони танури тезалав афтодем,
Рӯсӯз шудему мағзхомем ҳанӯз [6 , 246].

Чунин рубоӣҳо беихтиёр мазмуни дилчаспу хотирнишини рубоӣҳои халқиро ба ёд меоранд. Тамоми рубоӣҳои Хайрандеш ба қонуниятҳои ғоявию мундариҷаи бадеии рубоӣ ҳамчун шакли маҳсули кӯтоҳу ихчамии шеърӣ созгор буда, масъалаҳои гуногуни ҳастиро фарогир мебошанд ва дар онҳо ҷанбаи кулли тасвир мавқеи асосиро ишғол намудааст. Ин рубоӣҳо дар руҳияи баланди инсондӯстона ва некбинонаи фалсафӣ иншо гардидаанд.

Дубайтӣ ҳам чун рубоӣ тарзи қофиябандии ааба ва аааа—ро доро буда, доираи мавзӯи он ҳасби ҳол, шикоят, муҳаббат, ҳаҷву танқид ва амсоли инҳоро фарогир мебошад. Дар китоби Хайрандеш 88 адад дубайтӣ ҷой дода шудааст, ки аксари ин дубайтиҳо дар мавзӯи ишқу муҳаббат ва паҳлуҳои ҷолиби зиндагӣ суруда шудаанд. Чунончи :

Туро як бор дидам, оҳ гуфтам,
Дареғи умри дар панҷоҳ гуфтам.
Будӣ як лаҳза дар чашму набудӣ,
Туро афсонаи Аллоҳ гуфтам [6, 758].

Таҳлили ашъори суннатии шоир ҳулосаеро ба бор меорад, ки ҳар як кашфи маъноии шоирона, тасвир, лаҳзаву ҳолат, ҳис ва таркиби баён дар ин қабил шеърҳо дар ҳавзаҳои андешаю тафаккури ӯ бо шева ва равишу сабки ба худ хос анҷом пазируфта, дар ҳар як

шеъри он меъёри вуруду хузури вожаҳо, баёни тасвиру сохти онҳо бо таҷаллию қиёми бештари маъноӣ софтару пурчилотар рангомезӣ шудаанд. Дар ҷунин анвои шеърӣ масъалаю ҳодисаҳо аз нуқтаи назари моҳият ва ҷиҳатҳои фалсафӣю иҷтимоӣ ҳаётӣ бештар бою мукамал ва рангоранг буда, онҳо риштаҳои нозуктарини ҳаётии воқеотро бо тобишу ҷилои навин дар назари хонанда ҷилвагар месозанд. Ҷунин шеърҳо фарогири ҳиссиёт ва идроки баланди афзалиятдори тахайюлу андешаи қаҳрамони лирикӣ гашта, заминаи ҳаётии онон ва инкишофи мантиқии муҳокимавии адиб басо пурқувват мебошад.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Халонӣ С.

Адабиёт:

1. Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт.-- Душанбе: Маориф, 1990.—336 с.
2. Сируси Шамисо. Фарҳанги арӯз.- Техрон: Сухан, 1375, 230 с.
3. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт, реализм. Қ.П.- Душанбе: Ирфон, 1978.-
4. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы.- Москва: Просвещение, 1966.478с.
5. Турсунзода М. Куллиёт. Ҷ.3. – Душанбе:Ирфон, 1979.-432 с.
6. Хайрандеш. Куллиёт(шеърҳо).-Душанбе: Адиб, 2010, 800 с.
7. Шамси Қайси Розӣ. Ал – муъҷам (муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп Урватулло Тоиров) .- Душанбе: Адиб, 1991.- 464 с.
8. Шарифов Х. Сухан аз адабиёти миллӣ.—Душанбе: Пайванд, 2009.—476 с.

АШЪОРИ ДАР ЖАНРҲОИ СУННАТӢ ЭҶОДКАРДАИ ХАЙРАНДЕШ

Мақолаи зерин оид ба мавқеъ, ҷойгузинӣ ва мақоми шеъри суннатӣ дар эҷодиёти Хайрандеш бахшида шуда, дар он дар бораи таъриху тақомули ашъори суннатӣ дар назми муосири тоҷик маълумоти дақиқ дода шудааст. Дар мақола таъкид шудааст, ки оғози пайдоиши шеъри суннатӣ дар адабиёти классикии тоҷику форс аз осори адибони садаи IХ сарчашма гирифта, дар давоми қарнҳои зиёди таърихӣ бо шакли жанрҳои нав ба нав ғанӣ гардидааст. Муаллиф дар мақолаи хеш собит намудааст, ки Хайрандеш яке аз шоирони тозабаёни адабиёти муосири тоҷик маҳсуб гардида, дар ашъори хеш намунаҳои бехтарини шакли суннатии шеъриро эҷод намудааст. Жанрҳои суннатӣ, ба қавли муаллиф, дар ашъори ин шоири фарохоназар мақоми асосӣ дошта, ғазал, маснавӣ, қитъа, мусаммати мураббаъ, мухаммас, мусаддас, таркиббанд, мустазод ва рубоӣю дубайтӣ ба таври фаровон истифода шудаанд. Муаллифи мақола барҳақ таъкид намудааст, ки тамоми рубоӣёту дубайтиҳои Хайрандеш ба қонуниятҳои ғоявӣю мундариҷаӣ бадеии рубоӣю дубайтӣ ҳамчун шакли маҳсули кӯтоҳу ихчамӣ шеърӣ созор буда, масъалаҳои гуногуни ҳастиро фарогир мебошанд ва дар онҳо ҷанбаи кулли тасвир мавқеи асосиро ишғол намудааст. Ба андешаи муаллиф, таҳлили ашъори суннатии шоир ҳулосаеро ба бор меорад, ки ҳар як кашфи маъноӣю шоирона, тасвир, лаҳзаву ҳолат, ҳис ва таркиби баён дар ин қабил шеърҳо дар ҳавзаҳои андешаю тафаккури ӯ бо шева ва равишу сабки ба худ хос анҷом пазируфта, дар ҳар як шеъри он меъёри вуруду хузури вожаҳо, баёни тасвиру сохти онҳо бо таҷаллию қиёми бештари маъноӣю софтару пурчилотар рангомезӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: ашъор, Хайрандеш, ғазал, маснавӣ, рубоӣ, дубайтӣ, мустазод, мухаммас, тарҷеъбанд, таркиббанд, манзума, маснавӣ, достон.

СТИХИ ХАЙРАНДЕША В ТРАДИЦИОННЫХ ЖАНРАХ

В данной статье рассматривается положение, место и статус традиционной поэзии в творчестве Хайрандеша, а также даются подробные сведения об истории и развитии традиционной поэзии в современной таджикской поэзии. В статье подчеркивается, что начало зарождения традиционной поэзии в классической таджикской и персидской литературе берет свое начало с произведений писателей X века, и на протяжении многих исторических столетий она обогащалась новыми формами и жанрами. Автор в своей статье доказывает, что Хайрандеш является одним из самых новаторских поэтов современной таджикской литературы, создавшим в своих стихах лучшие образцы традиционной

поэтической формы. По мнению автора, в поэзии этого дальновидного поэта широко используются такие традиционные жанры как: газели, маснави, кита, квадратные мусамматы, мухаммасы, мусаддасы, таркиббанды, мустазоды, а также рубаи и двустишия. Автор статьи справедливо подчеркивает, что все рубаи и двустишия Хайрандеша соответствуют идейно-художественному содержанию рубаи и двустишия как особой краткой и лаконичной поэтической формы, охватывают различные экзистенциальные проблемы, а целостный аспект образа занимает в них центральное место. По мнению автора, анализ традиционных стихотворений поэта приводит к выводу, что каждое поэтическое открытие смысла, образа, момента и состояния, чувства, композиции выражения в таких стихотворениях реализуется в сфере его мыслей и мышления своим неповторимым стилем, манерой и образом, а в каждом его стихотворении норма вхождения и присутствия слов, описание их образов и структуры смягчены и окрашены большей выразительностью и смыслом.

Ключевые слова: поэзия, Хайрандеш, газель, маснави, рубаи, двустишие, мустазод, мухаммас, тарджебанд, таркиббанд, стих, маснави, поэма.

WORKS IN SENSORY GENRES OF KHAYRANDESH

The following article on the position Khayrandesh, replacement and traditional poem is given in the history and accuracy of the traditional mood in Tajik. The article emphasizes the start of the appearance of the traditional pointer in classical and Persian literacy, and new genres has been raised during many historical centuries and genres during the historical centuries. Classical genres, according to the author wives, the pool of this subscriber, there are a lot of gazali, masnavi, rubayi, dubitage, prubauce, muhammas, provides, movement, prove, novel in Khayrandesh's works. The author in its article has shown that a pourage of modern Tajik literacy is that has created the best examples of the traditional textual form in their own individuals. Author of the article stated that all the farewell rukers are consistent as a special aspect of the poem and the constitutional and dimensional aspects of the image occupied the main purpose. The author, the analysis of the traditional poetry, which describes the same poems in the context, the context of his thinking, and the context of his mind and approaches. In each poem of the enterprise and the presence of the stories, their statements and structure were painted and compared to the most popular sized.

Keywords: works, Khayrandesh, gazali, masnavi, rubayi, dubitage, prubauce, muhammas, provides, movement, prove, novel.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсов Н. С. - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 918389405

Сведения об авторе: Шамсов Н. С. - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой теории и истории литературы. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 918389405

Information about the author: Shamsov N. S. - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, associate professor, head of the department of theory and history of literature. Address: 734019, sh. Dushanbe, Muhammadiev street, 17/6. Tel.: (+992) 918389405

УДК 37.013

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Зарбекова Н. М.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотим Улугзода

Проблема активизации познавательной деятельности студентов на всех этапах развития образования была одной из актуальных, т.к. активность является необходимым условием формирования умственных качеств личности. Педагогической наукой доказана необходимость теоретической разработки этой проблемы и осуществление ее на практике. Потребность саморазвития и способность удовлетворять ее посредством учения характеризует студента, который является субъектом учения. Субъектом учения его делает обладание таким качеством как познавательная активность.

С самого раннего детства человек познаёт окружающий мир. Его интересует то, что ему неизвестно. Постепенно этот интерес начинает изменяться, у каждого в свою, близкую для него сторону. В детском садике и начальной школе у детей появляется уже осмысленный интерес, который проявляется в явной степени. В средней школе у детей формируется дальнейшая предрасположенность к деятельности, закладываются основы познавательного интереса в образовательном процессе.

Период средней школы является самым сложным для преподавателей. Появляется большая проблематичность в развитии познавательного интереса. Перед учителем ставится вопрос: как заинтересовать учащегося, далее студента или как развить интерес к получению и усовершенствованию знаний.

Какие же вопросы рассматривает данная тема? Сама формулировка говорит за себя: развитие познавательного интереса у студентов в образовательном процессе. Но если смотреть на конкретные вопросы, то можно выделить:

- исследование познавательных процессов, совершенствование системы развития познавательного интереса студентов, рассмотрение условий, в которых они находятся, наблюдение за их деятельностью;
- разработка индивидуальных траекторий развития познавательного интереса;
- мотивация студентов;
- формы познавательной деятельности;
- методы обучения.

Все эти вопросы являются основой для совершенствования системы образования, так как процесс обучения зависит от уровня познавательного интереса студентов.

Практическое применение прогрессивных идей по проблеме интереса в обучении нашлись в опыте педагогов А.С. Макаренко и С.Т. Шацкого. Они рассматривали важнейшую проблему педагогики, которую теперь рассматриваем и мы, и они показали решение этого вопроса.

Сегодня проблема интереса на занятиях всё шире исследуется в контексте разнообразной деятельности студентов, что позволяет творчески работающим преподавателям успешно формировать и развивать интересы студентов, обогащая личность, воспитывать активное отношение к жизни.

Одним из самых значительных областей, «интерес», выступает познавательный интерес, который имеет особое значение в любом возрасте. В вузе основной деятельностью становится познавательная, направленная на изучение системы знаний.

Познавательный интерес в самом общем определении можно назвать избирательной деятельностью человека на познание предметов, явлений, событий окружающего мира, активизирующей психические процессы, деятельность человека, его познавательные возможности. Особенностью познавательного интереса является его способность обогащать

и активизировать процесс не только познавательной, но и любой деятельности человека, поскольку познавательное начало имеется в каждой из них.

В рамках достаточно широкого понятия «познавательный интерес» можно выделить как особый вид интереса – интерес к учебному предмету в связи с тем, что произошли значительные изменения в обществе и образовании, которые во многом определяются особенностями перехода к информационному обществу. Стремительно нарастающие объемы учебной информации вошли в противоречие с самими возможностями её усвоения.

Познавательный интерес представляет собой важнейшую для развития личности сторону. В интеллектуальной деятельности, протекающей под влиянием познавательных интересов, проявляется:

- активный поиск;
- догадка;
- исследовательский поиск;
- готовность к решению задачи [1, с.98].

Важной особенностью познавательного интереса является также и то, что центром его бывает такая познавательная задача, которая требует от студента поисковой и творческой работы.

С целью формирования способностей студентов в процессе обучения необходимо сочетать предметно–познавательную и творческую деятельность студентов. Целенаправленная тренировка гибкости мышления, использование фантазии, интуиции, воображения, исследовательских методов обучения – всё это способствует развитию способностей студентов.

Таким образом, для развития творческой и познавательной активности студентов необходимо организовать их познавательную деятельность таким образом, чтобы ориентировать студентов на самостоятельное овладение новой для них информацией.

Формирование интереса к учению зависит от выбора преподавателем методов стимулирования студента.

Стимулировать – значит побуждать. В качестве стимула может выступать требование преподавателя. А.С. Макаренко разработал целую систему требований к обучающимся, требования к личности и коллективу, характер требований на различных стадиях формирования личности. Форма требований меняется в зависимости от особенностей каждого участника.

Хорошо стимулирует деятельность студента постановка перспективы, которая создаёт настроение радостного ожидания, способствует напряжению всех сил для достижения цели и увеличивает шанс для развития познавательной деятельности. Среди методов стимулирования большое место занимает соревнование. Суть соревнования состоит в том, чтобы подтягивать отстающих до уровня передовых, добиваться общего подъёма работы.

К методам стимулирования также относятся поощрение и наказание. **Поощрение** – такое педагогическое воздействие на студента, когда преподаватель выражает положительную оценку поступков и действий самого студента. Поощрение всегда вызывает у студента удовлетворение своей деятельностью, поэтому не стоит им злоупотреблять, чтобы не вызвать отрицательные стороны.

Наказание – такое педагогическое воздействие на студента, которое даёт возможность студенту понять и исправить ошибку. А.С. Макаренко называл такое воздействие «выталкиванием из общих рядов». Применять его надо с большим тактом, чтобы студент не потерял веру в свои силы [4, с.345].

Поощрение и наказание играют огромную роль в заинтересованности к тому или иному предмету. У каждого педагога своя система наказаний и поощрений, но все они сводятся к общим нормам. Чрезмерное наказание и поощрение отдельного студента повлечет за собой понижение знаний самого обучающегося и его товарищей, завышение самооценки, ухудшение успеваемости, потерю интереса к данному предмету, понижение статуса

преподавателя в глазах других студентов, ухудшение отношений между студентами, понижение уровня воспитанности и организованности.

Уделение свыше должного внимания отдельным студентам также имеет свои особенности. Исходя из практики педагогов, можно заметить, что преподаватель чаще стимулирует студентов, которые на занятии мешают педагогу и студентам заниматься. При этом преподаватель применяет стимул-замечание, неодобрение. Это отвлекает других студентов от учебной деятельности, уменьшает заинтересованность в данном предмете [5, с.145].

Из этого можно сделать вывод, что для любого преподавателя очень важно удерживать внимание студентов на одном уровне и применять стимулы для всех одновременно, не выделяя отдельных студентов.

В.Г. Белинский и А.И. Герцен имели свою точку зрения на методы стимулирования. Они считали, что познавательный интерес тесно связан с интересом социальным, т. е. необходимо создать условия для студента, в которых он мог бы развивать свои качества.

По мнению Л.Н. Толстого, интерес обучающегося может раскрыться лишь в условиях, не стесняющих проявление его способностей и склонностей. Он всецело полагался на их интересы, за учителем оставалось право лишь фиксировать увлечения и стимулировать их.

Таким образом, форма познавательной деятельности студентов имеет важное значение в их обучении. С древнейших времён известны три формы: материальная, речевая и умственная. Исторически сложилось мнение, что ведущей в обучении является умственная деятельность, а речевая – есть просто средство выражения мыслей. Материальная же деятельность используется ограниченно, только при практической подготовке.

Форма организации познавательной деятельности в образовательном процессе является решающим моментом для развития заинтересованности у студентов к работе. Так, если процесс учения будет неинтересный и утомляющий, то обучающиеся не будут плодотворно заниматься и с творчеством подходить к подготовке, не будет происходить развитие интереса к знаниям, что за собой приводит к неуспеваемости и непосещению занятий.

Вопрос как правильно подобрать форму познавательной деятельности поднимали многие педагоги. Главным в этом вопросе является достаточное наблюдение за студентами: за их основной деятельностью, за увлечениями, за их общением, за положением в вузе и за стенами образовательного учреждения. После наблюдения должна идти стадия осознания и подведения каких-либо результатов об отдельных студентах. Далее преподаватель должен сформировать общую картину о своих воспитанниках. И только после этого должна проходить подборка и корректировка формы познавательной деятельности. Далее педагог начинает пробовать применять данную форму организации на обучающихся и подводит итоги своей работы.

Преподаватель должен помнить, что от его организованности и добросовестности зависит всё дальнейшее обучение студентов не только на определённом предмете, а в любой деятельности. Если обучающиеся будут заинтересованы в одном предмете, то, скорее всего у них появится познавательный интерес и в других отраслях образовательного процесса.

В чём сущность процесса обучения? Представим студента, изучающего какой-либо учебный материал. Этот студент познаёт мир. В его голове совершается процесс познания. Учение представляет собой познавательную деятельность. Для преподавателя преподавание также мыслительная познавательная деятельность. Однако не всякая познавательная деятельность относится к учению или преподаванию. Есть другие формы, виды познания, например, наука, искусство, игра, труд. В этих видах деятельности человек тоже познаёт окружающий мир [3, с.124].

Познание проходит ряд этапов. Вначале чувственное познание, которое приводит к многообразию представлений о предметах и событиях. Второй этап – абстрактное познание, овладение системой понятий. Познавательная деятельность студента становится

односторонней. Конкретное и абстрактное в познавательной деятельности студента выступают как противоречивые силы и создают различные тенденции в умственном развитии. Преподаватель должен знать механизмы возникновения и разрешения противоречий, чтобы умело управлять развитием познавательного интереса студента [6, с.38].

Существует высший этап познания, когда на основе высокоразвитого абстрактного мышления формируется обобщённое представление об окружающем мире. Обучение переходит на новый уровень, что влечёт за собой повышение познавательного интереса и образованности. Главными факторами в этот момент становятся мотивы в учении.

Мотивы учения – существенная сторона процесса обучения. Мотивация учения или познания может быть положительная, нейтральная, негативная или сочетать эти стороны. Положительными мотивами со стороны студента могут быть: стремление к знаниям, желание получить хорошую отметку, заслужить благодарность и уважение взрослых, подражание любимым учителям. Главная задача состоит в том, чтобы развивать и укреплять эти мотивы. На этом этапе перед педагогом стоит вопрос, «какой способ мотивации необходим для данного ученика, в данный период его развития».

Достаточно много мотивов, которые тормозят учение, отрицательно влияют на развитие познавательного интереса в образовательном процессе. Среди них преимущественное место занимают полное отсутствие желания и неумение учиться, неумение организовывать свой учебный труд, недостаточные знания, недисциплинированность, отрицательное влияние приятелей и семейной обстановки, недостаток здоровья, а иногда даже плохое качество работы преподавателя.

Основой развития и формирования положительных мотивов учения является учебная деятельность, развитие познавательных интересов в обучении. В средних классах школы, и особенно в начальных, главную роль играет учитель. Дети ещё недостаточно опытные, чтобы руководить собой, перевоспитывать себя. Учитель, владеющий педагогическим мастерством, хорошо понимающий общие интересы класса, индивидуальные особенности и склонности учащихся, находит методы и приёмы активизации познавательной деятельности. Он умело связывает содержание материала с личным опытом учащихся, что активно способствует развитию познавательного интереса. Детям становится ближе, понятнее, интереснее содержание урока. Формирование проблемных ситуаций на занятии придаёт интерес, занимательность учебному занятию, поднимает уровень развития и приобщенность к делу.

После успешного окончания школы, усвоив мотивы к развитию познания, в вузе студент приходит к выводу, начинает понимать, что большую роль в увеличении знаний играет преподаватель. Он может показать студентам ту тенденцию развития, которая более оптимально подходит для их уровня знаний и будет наиболее совершенной для них. Вопрос только стоит в том, как педагогу подобрать эту тенденцию для своего воспитанника? И это самая сложная задача.

В процессе учебной деятельности студента большую роль играет уровень развития познавательных процессов: внимания, восприятия, наблюдения, воображения, памяти, мышления. Развитие и совершенствование познавательных процессов более эффективно при целенаправленной работе в этом направлении, что повлечет за собой и расширение познавательных возможностей студентов.

Активные методы обучения - это методы, которые побуждают студентов к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом. Активное обучение предполагает использование такой системы методов, которая направлена главным образом не на изложение преподавателем готовых знаний, их запоминание и воспроизведение, а на самостоятельное овладение студентами знаниями и умениями в процессе активной мыслительной и практической деятельности.

Появление и развитие активных методов обусловлено тем, что перед обучением встали новые задачи: не только дать студентам знания, но и обеспечить формирование и развитие познавательных интересов и способностей, творческого мышления, умений и навыков

самостоятельного умственного труда. Возникновение новых задач обусловлено бурным развитием информации. Если раньше знания, полученные в школе, техникуме, вузе, могли служить человеку долго, иногда в течение всей его трудовой жизни, то в век информационной технологии их необходимо постоянно обновлять, что может быть достигнуто главным образом путем самообразования, а это требует от человека познавательной активности и самостоятельности. Познавательная активность означает интеллектуально-эмоциональный отклик на процесс познания, стремление студента к учению, к выполнению индивидуальных и общих заданий, интерес к деятельности преподавателя и других студентов.

Познавательная активность и познавательная самостоятельность - качества, характеризующие интеллектуальные способности студентов к учению. Как и другие способности, они проявляются и развиваются в деятельности.

Выделяются следующие отличительные особенности активного обучения, стимулирующие познавательную активность:

- принудительная активизация мышления, когда обучаемый вынужден быть активным независимо от его желания;
- достаточно длительное время вовлечения обучаемых в учебный процесс, поскольку их активность должна быть не кратковременной и эпизодической, а в значительной степени устойчивой и длительной (т.е. в течение всего занятия);
- самостоятельная творческая выработка решений, повышенная степень мотивации и эмоциональности обучаемых.

В настоящее время распространена классификация методов обучения по источнику получения знаний. В соответствии с таким подходом выделяют:

- словесные методы (источником знаний является устное или печатное слово);
- наглядные методы (источником знаний являются наблюдаемые предметы, явления, наглядные пособия);
- практические методы (студенты получают знания и вырабатывают умения, выполняя практические действия; а также проявляют собственную заинтересованность).

Одним из важнейших средств развития познавательной активности и творчества студентов являются задачи и творческие задания.

Хорошо известно, что студент нередко может изложить прочитанный им материал, но бывает не в состоянии применить его в своей деятельности. Для предотвращения подобных ситуаций и организации активной познавательной деятельности весьма полезны различные задачи, процесс решения которых характеризуется высоким мыслительным напряжением, самостоятельным поиском, доказательствами, рассуждениями. Решение задач максимально мобилизует и развивает такие умственные операции, как анализ и синтез, абстрагирование, сравнение, конкретизация, обобщение, обучает студентов правильному применению этих операций в своей познавательной деятельности. Этот процесс вносит в занятие эмоциональное оживление, повышает интерес к данной дисциплине.

Вопросы педагога являются одним из самых распространенных приёмов активизации познавательной деятельности обучающихся. Преподаватели широко используют вопросы, направленные на проверку усвоения материала, выяснение запаса знаний студентов. Такие вопросы требуют воспроизведения усвоенного материала и часто применяются на семинарских, практических занятиях, зачетах, экзаменах.

Однако роль вопросов в учебном процессе этим не исчерпывается. Путём задавания вопросов можно организовать активную познавательную деятельность студентов на лекциях, семинарских и других занятиях. При помощи вопросов можно направить познавательную деятельность студентов на определение сходства и различия в процессах, на обобщение и доказательство, выявление причин тех или иных явлений. При их помощи можно организовать усиленную интеллектуальную поисковую деятельность студентов.

Чтение лекции, рассказ на практическом занятии целесообразно начинать с привлекательного факта, примера, постановки жизненной задачи, познавательного вопроса.

Опыт показал, что постановка вопросов, задач в начале занятия может применяться в разных вариантах, план лекций может быть представлен в виде вопросов, возбуждающих интерес студентов, поставлен проблемный вопрос по основному содержанию темы или названы вопросы, представляющие затруднение для студентов. Подобные вопросы определяются на основе анализа опыта учебной работы студентов прошлых лет. Проблемы, задачи, вопросы в начале лекции могут быть поставлены при помощи видеофрагментов, диафильмов, телевизионной вставки. Например, на экране показывается применение какого-то теоретического положения на практике и ставятся вопросы: «В чем сущность этой теории? Каковы её особенности?» Такое начало также будет способствовать мобилизации внимания студентов.

Таким образом, с учётом особенностей содержания изучаемого материала, особенностей состава слушателей, условий проведения занятий и других факторов, преподаватель может разнообразить начало лекций, активизировать внимание студентов с первых же минут занятия. Следует отметить, что когда преподаватель применяет, например, подробное повторение материала прошлой лекции или сразу же приступает к обсуждению материала чрезмерной сложности, наблюдается спад внимания и активности студентов. Поэтому целесообразны лишь те приёмы, которые постепенно мобилизуют внимание слушателей и способствуют дальнейшему развитию и поддержанию активности [6, с.22].

Активность студентов, их интерес к изучаемому материалу, развитый в начале лекции, должны быть поддержаны до конца занятия. В основной части лекции оправдывают себя следующие приемы активизации:

- сталкивание мнений различных авторов, исследователей данной проблемы. В процессе изложения отдельных теоретических положений преподаватель приводит мнения различных учёных, показывая на разногласие в их подходах к решению данного вопроса. Материал лекции будет принят с интересом в том случае, если лектор расскажет и о достижениях, и о трудности; изложит надежды и сомнения;

- преподаватель по тому или иному вопросу делает вывод не до конца, то есть рассмотрев основные сведения, показав направление решения вопроса, задачи даёт возможность самим студентам сделать выводы и обобщения. Иногда лекция специально строится таким образом, что она прерывается на самом интересном месте, при разборе самого увлекательного положения, а обсуждение материала продолжается на следующей лекции;

- установление контакта с аудиторией: использование элементов беседы, постановка вопросов. В особо сложных местах лекции могут быть поставлены вопросы: «Вам понятно, откуда получилось...?», «Вам ясно почему...?», «Вы поняли, каким именно образом...». Такие вопросы особенно целесообразны на лекциях, семинарах, практических занятиях, консультациях.

Важную роль играет умение преподавателя регулировать **громкость речи**. Педагогически необоснованным является чрезмерное усиление громкости речи в начале лекции: якобы излишняя громкость звучания голоса способствует быстрой мобилизации внимания студентов, что это помогает устранению не прекратившегося разговора в аудитории. Педагогически оправданным является некоторое ослабление громкости и темпа речи в начале с тем, чтобы постепенно его усиливать. Ослабление громкости речи в начале занятия способствует активному сосредоточению внимания студентов, которые по собственной инициативе просят своих соседей быстрее включиться в работу. Громкость речи меняется и на следующих этапах лекции. Преподаватель должен соразмерить громкость речи с размерами аудитории и акустическими особенностями помещения.

Определенное значение имеет умелое использование пауз, которые нужны и для студентов, и для самого преподавателя. Во время паузы студенты анализируют сведения, полученные в процессе слушания, фиксируют отдельные положения в тетради, а преподаватель мысленно готовит очередной тезис. Паузы обычно делаются после изложения

целого тезиса, законченного положения. Длительность паузы не должна превышать 7- 10 секунд.

Переходя к изложению нового положения, преподаватель обращает внимание студентов на важность, сложность того или иного вопроса: «Прошу обратить внимание на следующий вопрос...», «А теперь рассмотрим вопрос более сложный...» и тому подобными фразами педагог подчеркивает особенности отдельных вопросов.

Безусловно, важную роль в решении проблемы активизации деятельности студентов на занятиях играют внутренняя теплота, наличие у преподавателей глубокой убежденности в достоверности, точности тех положений, фактов, которые он излагает на лекции, наличие у преподавателя умений, связанных с техникой педагогического дела, которые играют немаловажную роль в повышении интереса студентов, привлечении их внимания к изучаемой теме: умение правильно определять местонахождение в аудитории, «точно рассчитывать свои движения» (А. С. Макаренко), жесты, мимику и умение «немного играть». Важно соблюдать правила поведения преподавателя перед студенческой аудиторией, дисциплина лектора. Нужно полностью исключить всякого рода объективные причины («особые» случаи), срывающие точное начало лекции или ее окончание; величайшая требовательность к самому себе.

Всегда преподаватель обязан иметь в виду: технику записей на доске; правильность и строгость языка лекции; необходимость постоянного наблюдения за аудиторией и необходимость чувствовать аудиторию; не следует рассуждать перед студенческой аудиторией о предметах, которые вы плохо знаете; не нужно украшать лекцию лозунгами и поучениями, в которые вы сами не верите и в жизни не исполняете; не следует рассказывать анекдотов. Необходимо помнить, что можно «освежить» («дать передохнуть») аудиторию мудро, обогащая внутренний мир студентов». Как показало специальное изучение, студенты не остаются безразличными к личности преподавателя: манера обращения педагога, его понимание студентов, уважение к ним, справедливая требовательность оказывают влияние на активность их учебной работы.

Процесс активизации будет тем продуктивнее, и выше мастерство преподавателя, так как педагогическое мастерство состоит из множества элементов, среди которых важное место занимает умение активизировать познавательную деятельность студентов, организовать их творческие способности.

Рассмотренный нами вопрос чрезвычайно важен в современном мире и требует постоянных доработок, введение каких-либо новшеств, постоянную работу преподавателя над методами и способами подачи информации. В настоящее время основы по развитию познавательного интереса намного изменились, выявляется изменение в отношениях между субъектами образования, что влечёт за собой и перемены по отношению к образованию. Сейчас сложнее заинтересовать студента в получении новых знаний. Современные методы отличаются от «старых». В этом можно убедиться на практике. Что касается мотивации студента, то преподаватель всегда должен следить за своими действиями, т.к. она может быть не только положительной, но и отрицательной. Мотивы студент создаёт для себя сам, а преподаватель просто помогает их поддерживать и развивать.

Очень важными в процессе обучения являются методы обучения. Мы рассмотрели активные и практические методы. По нашему мнению, они являются наиболее значимыми при поиске решения проблемы. В них заложено побуждение к практической и мыслительной деятельности, без которой нет развития познавательной активности.

Огромную роль играют отношения субъект-субъект, при которых происходит взаимодействие и взаимовоздействия преподавателя и студента. Это очень важно, т. к. данные действия помогают обеим сторонам лучше понять друг друга, а потом помочь проявить лучшие качества. Узнав качества ученика, преподаватель выбирает стратегию их развития. При этом поднимается уровень развития познавательного интереса и самой личности в целом.

Рассмотрев теоретическое обоснование «великих педагогов», мы получили новые знания по данной теме, которые помогли нам ответить на интересующие нас вопросы. Далее, на основе этих знаний, мы сделали практическое обоснование. В итоге мы получили ответы на заданные нами вопросы, которые помогли разобраться в вопросе «развития познавательных способностей», а также предложить пути решения этой проблемы.

Рецензент: к.п.н., доцент Товбаева М.

Литература

1. Актуальные вопросы формирования интереса в обучении. / Под редакцией Г.И. Щукиной.— М., Просвещение, 1988.-146с.
2. Бондаревский В.Б. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию. - М., Просвещение, 1985.-254с.
3. Дейкина А.Ю. Познавательный интерес: сущность и проблемы изучения.— СПб, Питер, 2001.- 234с.
- 4.Макаренко А.С. Сочинения в 7 т.- М.: Педагогика, 1959. -567 с.
- 5.Щукина Г.И. Познавательный интерес в учебной деятельности школьника. / Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1972. - 289 с.
6. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе.— М., Просвещение, 1985.-321с.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ»

В статье рассматривается актуальную для современной системы образования проблему – процесс обучения студентов в вузе. Сегодня проблема интереса на занятиях всё шире исследуется в контексте разнообразной деятельности студентов, что позволяет творчески работающим преподавателям успешно формировать и развивать интересы студентов, обогащая личность, воспитывать активное отношение к жизни.

Познавательный интерес в самом общем определении можно назвать избирательной деятельностью человека на познание предметов, явлений, событий окружающего мира, активизирующей психические процессы, деятельность человека, его познавательные возможности. Особенностью познавательного интереса является его способность обогащать и активизировать процесс не только познавательной, но и любой деятельности человека.

Рассмотренный автором вопрос чрезвычайно важен в современном мире и требует постоянных доработок, введение каких-либо новшеств, постоянную работу преподавателя над методами и способами подачи информации.

***Ключевые слова:** активность, потребность саморазвития, субъект, прогрессивные идеи, познавательные возможности, стимулировать, умственные качества, возможности, мотивация студентов, система знаний, плодотворно заниматься, познание, активные методы.*

МЕТОДИКАИ РУШДИ ҚОБИЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧЎЕН ДАР РАВАНДИ ТАҲСИЛ ДАР ДОНИШГОҲ

Дар мақола масъалае, ки ба системаи муосири маориф дахл дорад - раванди таълими донишчӯён дар донишгоҳ баррасӣ шудааст. Имрӯз масъалаи шавқу завқ ба дарс бештар дар заминаи фаъолияти гуногуни хонандагон таҳқиқ карда мешавад, ки ба омӯзгорони эҷодкор имкон медиҳад, ки шавқу завқи хонандагонро бомуваффақият ташаққул ва инкишоф диҳанд, шахсияти онҳоро бой гардонанд, муносибати фаъолро ба ҳаёт тарбия намоянд.

Таваҷҷуҳи маърифатиро ба таърифи умумитарин метавон фаъолияти интихобии шахсро барои дарки ашё, падидаҳо, ҳодисаҳои олами атроф, фаъолгардонии равандҳои равонӣ, фаъолияти инсон, қобилиятҳои маърифатии ӯ номид. Хусусияти шавқи маърифатӣ - қобилияти ғанӣ гардонидан ва фаъол гардонидани раванди на танҳо маърифатӣ, балки ҳама гуна фаъолияти инсониро дорад.

Масъалаи баррасинамудаи муаллиф дар шароити муосир хеле муҳим буда, такмили доимӣ, чорӣ намудани баъзе навғониҳо, кори доимии омӯзгорро оид ба усул ва роҳҳои пешниҳоди иттилоот тақозо менамояд.

Калидвожаҳо: фаъолият, зарурати рушди худ, субъект, гояҳои пешрафта, имкониятҳои маърифатӣ, ҳавасмандкунӣ, сифатҳои ақлӣ, имкониятҳо, ҳавасмандкунии донишҷӯён, системаи дониш, самаранок машғул шудан, дониш, усулҳои фаъол.

METHODS OF DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE ABILITIES IN THE PROCESS OF STUDYING AT A UNIVERSITY

The article considers an urgent problem for the modern education system – the process of teaching students at a university. Today, the problem of interest in the classroom is increasingly being explored in the context of diverse student activities, which allows creatively working teachers to successfully form and develop students' interests, enriching the personality, and nurture an active attitude of life. Cognitive interest in the most general definition can be called a person's selective activity for cognition of objects, phenomena, events of the surrounding world, activating mental processes, human activity, and his cognitive abilities. A feature of cognitive interest is its ability to enrich and activate the process of not only cognitive, but also any human activity. The issue considered by the author is extremely important in the modern world and requires constant improvements, the introduction of any innovations, the constant work of the teacher on methods and methods of presenting information.

Keywords: *activity, need for self-development, subject, progressive ideas, cognitive abilities, stimulate, mental qualities, opportunities, students' motivation, knowledge system, study fruitfully, cognition, active methods.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Заробекова Насима Миргарифановна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълим. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 907 077 734; E-mail: zarobekova47@mail.ru*

Сведения об авторе: *Заробекова Насима Миргарифановна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотим Улughзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 907 077 734; E-mail: zarobekova47@mail.ru*

Information about the author: *Zarobekova Nasima Mirgarifanovna – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Teaching Methods. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe City, 17/6 Muhammadiev st. Phone: 907 077 734 E-mail: zarobekova47@mail.ru*

**ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ ОМУЌГОРОНИ ОЯНДА ТАВАССУТИ
ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҶОИ
МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ**

Раҷабова Ф.О.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар шароити муосир дар раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дигаргуниҳои кулӣ ба амал меоянд. Яке аз масъалаҳои муҳим дар чараёни таълим истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ дар ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда ба шумор меравад.

Дар тадқиқотҳои педагогӣ мафҳумҳои «технологияи педагогӣ», «технологияи таълим», «технологияи омӯзиш» истифода шуда, онҳо моҳиятан ба ҳам монанд мебошанд. Мафҳуми «технология» дар раванди таълим восита ё санъате мебошад, ки бо истифода он сифати таълим баланд бардошта мешавад. Технологияи педагогӣ - маҷмуи муносибатҳои педагогӣ аст, ки шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои таълимиро фаро гирифта, роҳҳои ташкилӣ ва методӣ чараёни педагогиро дар бар мегирад.

Бояд қайд намуд, ки татбиқи технологияҳои педагогӣ дар чараёни таълим ба инкишофи психикӣ донишҷӯён таъсири амиқ мусбӣ расонида, раванди донишазхудкунии онҳоро беҳтар хубтар мекунад. Технологияи педагогӣ маҷмуи пайдарпайи фаъолияти омӯзгор аст, ки ба ҳалли масъалаҳои мушаххас равона гардидааст.

Ҷиҳатҳои хос ва муҳимми технологияҳои муосири педагогӣ инҳо мебошанд:

- *технологияҳои таълимии коммуникативӣ* - ташаккули қобилияти донишҷӯён дар асоси ҳамкориҳои ба шахс нигаронидашуда;

- *технологияҳои таълими проблемавӣ* - ҷустуҷӯи технологияи фаъоли таълим, ки дар ҳалли ҳамагуна вазифа ё мушкилот имконият дорад;

- таҳлили ҳолатҳои мушаххас ва моделсозии технологияҳои таълимӣ аст, ки ба бозӣ ё таҳлили ҳолатҳои асос ёфтаанд, ки дар фаъолияти касбӣ бештар маъмул мебошанд.

Қобилиятҳои коммуникативӣ аз маҳорату малакаи муошират намудан, пайдо кардани муносибати мувофиқ ба дониш, барқарор намудани робитаи дучониба, одоби педагогӣ ва ғайраҳо иборат мебошад, ки тавассути он мубодилаи ахбор ва афкор ба вучуд меояд. Омӯзгор дар чараёни барқарорсозии муносибати байниҳамдигарӣ бояд хусусиятҳои синнусоӣ, фардӣ-психологӣ донишҷӯён, мизоч, характер, қобилият, шавқу ҳавас, талабот ва ғайраҳоро ба инобат гирад.

Яке аз технологияҳои асосии педагогӣ нутқи муаллим буда, вазифаи асосии он таъмини ҳамкорӣ байни нутқи муаллим ва донишҷӯён аст, ки он аз фаҳмидагирӣ ва дар хотирнигоҳдорӣ донишҳо алоқаманд мебошад. Нутқи муаллим бояд сода, раван, фаҳмо ва шавқовар буда, вобаста ба характери мавзӯ, суръат, лаҳн ва ифоданокии худ фарқ кунад.

Ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда яке аз масъалаҳои муҳимми чараёни таълим буда, дар ҳалли он нақши технологияҳои муосири педагогӣ калон мебошад.

Яке аз шартҳои муҳимми фаъолияти бомуваффақияти касбии омӯзгор эҷодкорӣ аст, ки барои гузаштан ба сатҳи нави маҳорати касбии ӯ мусоидат мекунад. Фаъолияти педагогӣ, ки ба ҳамкориҳои омӯзгор ва донишҷӯён асос ёфтааст, наметавонад аз рӯи як қолаб ба роҳ монда шавад, зеро хусусияти эҷодӣ педагогӣ метавонад ҳам дар самти ҷорӣ намудани навоарӣ ба раванди таълим ва ҳам дар самти ҳалли вазифаҳои мушаххаси методӣ зоҳир шавад.

Эҷодкорӣ ҳамчун чараён дар фаҳмиши умумии маъно аз як вазифаи муайяншуда то татбиқи амалии он зина ба зина боло рафтани ифода мекунад ва дар ин ҳолат тафаккури эҷодӣ ҳисобида мешавад. Ҳангоми баррасии мафҳуми эҷодкорӣ

хамчун раванде, ки ба эҷоди маҳсулоти нав нигаронида шудааст, эҷодкорӣ иқтидори дохилии шахс ҳисобида мешавад, ки берун рафтани аз доираи маълум, рад кардани қолабҳо дар тафаккур ва фаъолият, қобилияти тафаккури ғайримуқаррарӣ ва эҷодиро дар бар мегирад. Дар шароити равиши салоҳиятноки тафаккури эҷодӣ, ки асоси эҷодкориро ҳамчун сифати таркибии шахс ташкил менамояд, ба сохтори салоҳияти касбии омӯзгори муосир дохил мешавад, ки талаботи ҷомеаро ба шахсияти созанда инъикос мекунад.

Ба андешаи О.К. Тихомиров тафаккури эҷодӣ ҳамчун як намуди тафаккур боиси эҷоди субъективии маҳсули нав шуда, инчунин пайдоиши шаклҳои навро дар фаъолияти маърифатӣ (шавку завк, ҳадафҳо, баҳогузорӣ, маъноҳо) таъмин менамояд [9, с.96]. Хусусияти тафаккури эҷодӣ даст кашидан аз истифодаи донишу малакаҳои тайёр мебошад, ки ҳоси тафаккури репродуктивӣ аст.

А.Ф. Лосев чунин мешуморад, ки тафаккур ҳамеша эҷодкорӣ аст, зеро моҳияти тафаккур дар маҷмуъ инъикоси воқеият буда, худ он эҷодиёти абадӣ мебошад [5, с.110].

Бисёре аз муҳаққиқон моҳияти тафаккури эҷодиро дар пайдоиши қобилиятҳои муайяни инфиродӣ медонанд: тавлиди ғояҳои асли, қорӣ кардани ягон чизи нав, эътирофи зиддиятҳо ва таҳияи фарзияҳо вобаста ба вазъияти мушкилот [2, с.126]. Аммо тафаккури эҷодиро ҳамчун як падидаи мураккабу душвор бо як меъёр муайян кардан мумкин нест. Ҳамин тавр, дар давраҳои гуногун психологҳо хусусиятҳои калидии тафаккури эҷодиро муайян карданд.

Аҳамияти ташаккули тафаккури эҷодӣ дар фаъолияти педагогиро метавон бо пешниҳоди аломату зухуроти ҳоси ин намуди тафаккур, ки ба сохти шахсияти омӯзгор дохил шуда, барои баланд бардоштани фарҳанги касбии худ омӯзгор ва самарани ҷараёни таълиму тарбия мусоидат мекунад, шарҳ дод.

Ба андешаи М.В. Кларин, ба аломатҳои тафаккури эҷодӣ инҳо дохил мешаванд: қобилияти тавлиди ғояҳои нав ва ҳамбастагии онҳо барои расидан ба ҳадафи мушаххас; асолати маҳсулоти ниҳой, ки натиҷаи фаъолияти эҷодии дорои хусусияти дохилӣ ё берунӣ мебошад [4, с.118].

Дар луғати педагогӣ эҷодкорӣ ҳамчун фаъолияти муайян карда шудааст, ки натиҷаи он эҷоди арзишҳои нав, асли ва пешрафтаи модди ва маънавист, ки дорои аҳамияти объективӣ ё субъективӣ мебошанд. Ба ибораи дигар, эҷодкорӣ нишондиҳандаи дониши амиқ ва ҳамаҷонибаи омӯзгор ва дарки он; қобилияти ба амалҳои педагогӣ табдил додани принципҳои назариявӣ ва методологӣ; қобилияти такмили худ ва худомӯзӣ, қор карда баромадани усулҳо, шаклҳо, тарзҳо ва воситаҳои нав ва ҳамбастагии аслии онҳо, мебошад.

Ба гуфтаи Л. Выготский, эҷодкориро омӯхтан номумкин аст, аммо барои инкишофи қобилияти эҷодии одам шароит фароҳам овардан мумкин аст. Вай чунин мешуморид, ки барои амалисозии фаъолияти эҷодӣ системаи ягонаи амалҳоро муайян кардан мумкин нест [3, с.70]. Бо назардошти он, ки ҳислатҳои шахсияти эҷодкор аз табиати эҷодкорӣ, хусусияти фаъолияти эҷодӣ ва мавқеи иҷтимоӣ бармеоянд, бояд нишондиҳандаҳои омодагӣ ба фаъолияти эҷодӣ ба инобат гирифта шуда, дараҷаҳои омодагӣ ҷудо карда шаванд:

1. *Сатҳи заминавӣ*. Омӯзгор дорои чунин ҳислатҳо мебошад: мушоҳидакунӣ, ҷустуҷӯӣ, ташкилотчигӣ, худтанқидкунӣ, худидоракунӣ, серталабӣ ва ҷустуҷӯӣ, масъулиятшиносӣ. Агар омӯзгор ба сатҳи заминавии салоҳияти касбӣ расида бошад, пас, ӯ метавонад ба эҷодиёти педагогии репродуктивӣ машғул шавад, яъне аз таҷрибаи пешқадами педагогӣ ва тавсияҳои олимони оқилона ва самаранок истифода барад.

2. *Сатҳи оптималӣ (муносиб)*. Ин сатҳ ҳислатҳои зерини шахсияти омӯзгорро муайян мекунад: самти касбӣ, ҷустуҷӯӣ, хушроии психологӣ, тафаккури ғайримуқаррарӣ, худбаҳоидиҳии объективӣ, устувории эмотсионалӣ-ихтиёрӣ, покқивдони, адолатноки, ҳисси нав ва ғайра. Ноил шудан ба ин сатҳ дар дараҷаи

баланди илмию технологӣ гузаронидани хамаи намуди машғулиятҳоро дар назар дорад.

3. *Сатҳи эҷодкорӣ.* Ба омӯзгор чунин хислатҳои шахсӣ хос аст: шинохтани худ ҳамчун корманди эҷодкор, тафаккури эҷодӣ, боварӣ доштан ба қувваи худ, неқбинӣ, тафаккури оқилона, фарҳангии баланди муошират. Омӯзгори эҷодкор донандаи шумораи зиёди технологияҳои муосири педагогӣ, қобилияти ба ҳам пайвастании таҳқиқоти илмӣ ва амалия, равиши таҳқиқотӣ ба чараёни омодашавии касбӣ ва ғайра. Омӯзгор дар сатҳи эҷодкорӣ метавонад методологияи таълим (ё тарбия)-и худро таҳия кунад, устохонаи педагогии худро дошта бошад, курсҳои худро гузаронад [8, с.102].

4. *Сатҳи таҳқиқот.* Омӯзгор асосҳои таҳқиқоти илмиро медонад, метавонад мустақилона таҳқиқоти илмӣ гузаронад ва ба ҷустуҷӯи эҷодии ҳамкасбонаш роҳбарӣ намояд. Дар ин сатҳ тафаккури эҷодкорӣ омӯзгор имкон медиҳад, ки қонунҳои навро кашф намуда, андешаҳои нави илмӣ пешниҳод карда, консепсияи илмӣ таҳия кунад.

Ҳамин тариқ, дар раванди таълим дар донишгоҳи омӯзгорӣ ба омӯзгорон зарур аст, ки ба сифатҳои шахсияте, ки барои амалӣ намудани фаъолияти эҷодии мутахассиси оянда ташаккул меёбанд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд, зеро истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ ҳатто дар сатҳи заминавӣ низ пешбинӣ шудааст ва агар омӯзгорон ва ҳатто ҳуди донишҷӯён сифату малакаи худро такмил диҳанд, метавон гуфт, ки хатмкунандагон метавонанд усулҳои аслии таълимии худро эҷод кунанд, ки ин аз самаранокии таълими донишҷӯён дар донишгоҳ шаҳодат дода, ба фаъолияти касбӣ педагогии онҳо майдони васеъ фароҳам меорад.

Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳимми чараёни таълим баланд бардоштани самаранокии меҳнати омӯзгорон ба шумор меравад. Яке аз роҳҳои ноил шудан ба муваффақиятҳои назаррас дар ҳалли ин масъала истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ дар раванди таълим мебошад.

Бояд қайд намуд, ки то имрӯз дар таҷрибаи ҷаҳонӣ технологияҳои гуногуни педагогӣ таҳия шудаанд. Ҳар яке аз ин технологияҳо бартарии худро дорад, аммо вақте сухан дар бораи он меравад, ки хатмкунандаи донишгоҳи омӯзгорӣ бояд онҳоро дар амал татбиқ намояд, мо аксар вақт фаромӯш мекунем, ки донишҳои назариявӣ оид ба ин технологияҳо барои хатмкунанда кофӣ намебошад. Аксар вақт омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо шинос кардани донишҷӯён бо технологияҳои нав, муайян кардани пайдарпайии амали омӯзгор ва донишҷӯ ҳангоми кор бо технологияи муайян, маҳдуд шуда, ба масъалаи истифодаи амалии ин технологияҳо камтар аҳамият медиҳанд.

Ба андешаи мо, аввалан, донишҷӯён бояд самарани паст доштани истифодаи усулҳои анъанавии донишандӯзиро дарк намуда, ба тамоюли пешқадам дар педагогикаи муосир, яъне истифодаи технологияҳои нави педагогӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд. Дуюм, донишҷӯён бояд дорои иқтидори муайяне (эҷодкорӣ, тафаккури эҷодӣ) бошанд, ки ҳангоми зарурат технологияҳои муосирро дар амалия истифода карда тавонанд. Ҳангоми омода намудани омӯзгорони оянда бояд ба масъалаи инкишофи нерӯи эҷодии онҳо диққати ҷиддӣ дода шавад.

Бояд қайд намуд, ки дар асри XXI вобаста ба иттилоотикунони ҷомеа зарурати гузариши чараёни таълим ба принципҳои салоҳиятнокии касбӣ пеш меояд. Дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода шуда, бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ гузариш ба меъёрҳои байналмилалӣ таҳсилот, ташаккули муносибати босалоҳият ба таълими донишҷӯён амалӣ шуда истодааст.

Масъалаи истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ дар муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асарҳои як қатор олимони ватанӣ таҳлил ва арзёбӣ гардидааст. Масалан, олими тоҷик Ф.Ф. Шарипов [10] самтҳои ислоҳот ва такмили модели миллии маорифро таҳлил карда, дар асоси он нақш ва аҳамияти технологияҳои нави иттилоотӣ таълимиро дар раванди ташаккули фарҳанги инноватсионӣ донишҷӯён таҳқиқ намудааст. Дигар муҳаққиқи тоҷик А.Р. Мирзоев [6] тайёрии

донишчӯёнро ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ таҳқиқ ва асоснок кардааст. Олими тоҷик Н.Н. Шоев оид ба технологияҳои таълимии ҷиҳатҳои гуногундошта ва моделҳои инноватсионии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳури таҳқиқоти самаранок анҷом додааст.

Ф.Ф. Шарипов қайд намудааст, ки фарҳанги иттилоотӣ дар ҳолатҳои зерин зоҳир мегардад:

- дар маҳорати пайдо кардани маълумотҳои лозима дар сарчашмаҳои гуногуни иттилоотӣ;

- дар маҳорати истифода кардани технологияи компютерӣ дар фаъолияти худ;

- дар маҳорати дар фаъолияти касбии худ ҷудо кардани чараёнҳои иттилоотӣ ва идоракунии онҳо;

- дар аз худ кардани асосҳои коркарди аналитикии иттилоот;

- дар аз худ кардан ба воситаи тарзҳои амалии кор бо иттилооти мухталиф;

- дар меъёри донишҳои ахлоқӣ-этикии кор бо иттилоот [10, с.125].

Ба андешаи Ахмедова М.Ф., технологияҳои нави таълим на танҳо ҳамчун шартӣ баланд бардоштани сифати таълим, ҳамгироии бомуваффақияти низоми маориф ба фазои ҷаҳонии таҳсилот амал мекунад, балки ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ имкон медиҳанд, ки рақобатпазирии худро дар бозори хизматрасонии таълимӣ баланд бардоранд. Маҳз ҳамин ҳолат сабаби он аст, ки равандҳои инноватсионии вобаста ба татбиқи технологияҳои муосири инноватсионии таҳсилот, пеш аз ҳама, дар муассисаҳои таҳсилоти олии истифода мегарданд, ки намунаи «инноватсиякунонии босуръат» мебошанд [1, с.4].

Акнун чунин саволе ба миён меояд: чӣ тавр, бо кадом тарзу усулҳо ва аз кадом фанҳо тафаккури эҷодии донишчӯёнро инкишоф додан лозим аст. Ҷавоб ба ин савол равшан мебошад, аммо татбиқи он дар амал чандон осон нест. Ба андешаи мо, барои инкишофи тафаккури эҷодии донишчӯён аз имкониятҳои тамоми фанҳо истифода бурдан зарур аст.

Инак, ҳангоми омӯзиши фанҳои сикли педагогӣ, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ технологияи муосири педагогиро ба донишчӯён шинос карда, бартарихҳои истифодаи онҳоро нақл карда, мефаҳмонанд. Аввалан, яке аз бартарихҳои технологияҳои муосири педагогӣ дар он аст, ки тавассути онҳо равиши ба шахс нигаронидашуда, бо назардошти хусусиятҳо ва қобилиятҳои донишчӯён, амалӣ карда мешавад [7, с.180].

Дуюм, технологияҳои муосири педагогӣ тамоми донишчӯёнро ба раванди таълиму тарбия ҷалб мекунад, ки барои шавқовару самаранок гузаштани дарсҳо хело муҳим мебошад.

Сеюм, омӯзгор бо истифода аз технологияи муосири педагогӣ ба донишчӯён мустақилона кор карданро меомӯзонад (ба монанди, ба нақша гирифтани фаъолияти худ, донишандӯзӣ, кор бо адабиёт ва ғайра) ва чунин амалҳои омӯзгор, чунон ки маълум аст, дар ҳаёти минбаъдаи донишчӯён хело муфид хоҳад буд.

Чорум, донишчӯён малақаҳои худфикркунӣ пайдо мекунад, ки ин кори худи омӯзгорро хеле осон мекунад, зеро донишчӯён ба фаъолияти худ дуруст баҳо дода метавонанд.

Панҷум, омӯзгор бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ қобилият ва тафаккури эҷодии донишчӯёнро инкишоф медиҳад, ки ин ба тамоми раванди таълим таъсири судманд мерасонад.

Албатта, ин гуфтаҳои боло на ҳама бартарихҳои истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ мебошанд, аммо ба назари мо, ин ҷузъҳои муҳимми технологияҳои мазкур мебошанд, ки ба самаранокии раванди таълиму тарбия таъсири мусбат мерасонанд.

Бояд қайд намуд, ки технологияҳои муосири педагогӣ дар чараёни ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда вазифаҳои зеринро иҷро мекунад: омода намудани

омӯзгорони донишманд ва эҷодкор; ба донишчӯён таълим додани тарҷумаи донишҳои илмӣ; қабули қарорҳое, ки ба арзёбии шароити мавҷуда, таҳлили иттилоот ва интиҳоби он барои тарҷума ва ворид намудани системаи усулҳои педагогӣ равона карда шудаанд, инчунин омӯзонидани усулҳои муошират бо донишчӯён. Илова ба ин, технологияи муосири педагогӣ барои ба донишчӯён таълим додани амалиёти касбӣ, бахусус таҳияи усулҳои гуногунҷабҳаи таълим, усулҳои педагогии ислоҳи амалҳои таълимӣ, инчунин усулҳои мундариҷаи эвристикӣ, ки қобилияти эҷодии донишчӯёнро инкишоф медиҳанд, нигаронида шудааст [9, с.85].

Ба андешаи мо, дар чараёни истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ аз имкониятҳои фанҳои равоншиносӣ ба таври васеъ истифода бурдан лозим аст, ки зеро он имкон медиҳад, ки омӯзгорон дар машғулиятҳои амалӣ ва лабораторӣ қобилияти донишчӯёнро ҳангоми пур кардани саволномаҳои гуногун, тестҳо, мисолҳо, бозихҳои таълимӣ ва ғайра муайян ва инкишоф диҳанд. Дар ин самт фанни “педагогикаи психологӣ” аҳамияти хело калон дорад, зеро дар он нақши худи омӯзгор, сатҳи эҷодиёти ӯ дар истифодаи технологияи муосири педагогӣ хело назаррас мебошад.

Дар татбиқи технологияи муосири педагогӣ, бешубҳа, фанҳои сикли методӣ низ аҳамияти калон доранд, зеро маҳз ҳангоми таълими ҳамин фанҳо бояд аз технологияҳои гуногуни муосири педагогӣ истифода карда шавад. Дар дарсҳои амалӣ ва лабораторӣ донишчӯён бояд имкон дошта бошанд, ки қувваи худро дар истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ санҷанд, то онҳо тасмим гиранд, ки ба кадом нуктаҳо бештар тавачҷуҳ зоҳир кунанд, дар кадом самт бештар кор кунанд. Дар раванди татбиқи технологияи муосири педагогӣ омӯзгор ҳамеша ёри методӣ расонида, маслиҳат медиҳад, ки ҳангоми истифодаи чунин технологияҳо дар оянда чиро бояд ба назар гирифт [5, с.120].

Ба андешаи мо, маҳз тавассути амалия ҳама чиз хеле осонтар ва самараноктар дарк ва татбиқ карда мешавад. Аз ин рӯ, танҳо истифодаи мунтазами амалии технологияҳои муосири педагогӣ аз ҷониби омӯзгорони донишгоҳи омӯзгорӣ аз рӯи ихтисоси худ натиҷаи пурсамар ва мусбат медиҳад. Дар самти омодагии омӯзгорони оянда ба истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ муносибати омӯзгорони фанӣ ба ин технологияҳо ва истифодаи онҳо дар дарсҳо мавқеи бешубҳа муҳимро ишғол мекунад.

Ба ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда дар раванди таълим истифодаи шакли усулҳои ғайрианъанавӣ, технологияҳои инноватсионӣ, тренинҳо, конференсияҳо, озмунҳо, мубоҳисаҳо ва ғайра мусоидат мекунанд.

Баъзе технологияҳои муосири педагогӣ, ки ба рушди тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда мусоидат мекунанд, инҳо ба шумор мераванд:

1. *Омӯзиши проблемавӣ*. Ин технология муайян кардан ва ҳал намудани масъалаҳои таълимӣ, илмӣ ва касбии педагогиро дар бар мегирад. Муносибати байни омӯзгор ва донишчӯён дар шакли лексияҳои проблемавӣ, дарсҳои амалӣ ва семинарии дорои хусусияти проблемавидоста (баҳс, ҳимояи корҳои мустақилона, бозихҳои касбӣ ва ғайра) сурат мегирад [2, с.110].

2. *Усулҳои таълими эвристикӣ*. Ин усулҳо ба рушди нерӯи эҷодии донишчӯён мусоидат намуда, ба ташаккули сифатҳои касбии онҳо мусоидат мекунанд.

3. *Истифодаи технологияҳои визуалии компютерӣ*. Истифодаи ин технология имкон медиҳад, ки қобилияти омӯзгорони оянда оид ба мустақилона вазифагузорӣ намудан, гузаронидани таҳлили маҷмӯӣ, моделсозӣ ва пешгӯии натиҷаҳо, ба асосӣ ва дуҷумдараҷа ҷудо намудани иттилоот, интиҳоби барномаи мувофиқ бо мақсади ҳалли самаранокӣ масъалаҳои таълимӣ ва касбӣ ва инкишоф дода шавад.

4. *Таъсиси захираҳои иттилоотии омӯзгор*. Ин маҷмӯи дониш ва иттилоотест, ки омӯзгор дар фаъолияти педагогии худ истифода мебарад, инчунин ин иттилоот оид ба мазмун ва аҳамияти мафҳумҳо аст, ки барои таълиму тарбияи донишчӯён зарур буда, дар васоити ахбори омма ҷамъоварӣ ва пешниҳод карда мешавад.

Барои инкишофи тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда дар корҳои таълимӣ, илмӣ ва эҷодии худ истифода бурдани матнҳои бадеӣ хеле манфиатовар мебошад. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки дар вақти фароғат мутолиаи адабиёти бадеӣ бо ҳар забон ба сатҳи эҷодкории донишҷӯён таъсири мусбат мерасонад [10, с.211].

Табиист, ки вазифаи асосии ҳар як омӯзгор баланд бардоштани босифати фанни таълимии худ ба ҳисоб рафта, иҷрои ин вазифа, пеш аз ҳама, аз дараҷаи ҳавасмандгардонии донишҷӯён вобаста мебошад. Дар ҳалли ин масъала истифодаи технологияҳои сарфакунандаи саломатӣ нақши муҳим доранд, аз ҷумла:

- технологияҳои психологию педагогии сарфакунандаи саломатӣ;
- бартараф кардани фишори эмотсионалӣ;
- ба вучуд овардани фазои мусоиди психологӣ дар синф;
- ҳифзи саломатӣ ва тарғиби тарзи ҳаёти солим;
- истифодаи маҷмуии технологияҳои ба шахс нигаронидашуда [8, с.136].

Омӯзгор барои бо сифати баланд ва бомуваффақият ба роҳ мондани фаъолияти худ бояд технологияҳои инноватсионии соҳаи таълимро пайваста аз худ намояд ва қобилияти эҷодкории худро мунтазам мустақилона такмил диҳад.

Муҳаққиқон эҷодкориро нерӯи ботинӣ, захираи инсонӣ медонанд, ки дар қобилияти тафаккур ва рафтори созандаи ғайристандартӣ, инчунин огоҳӣ ва инкишофи таҷрибаи шахс зуҳур меёбад. Эҷодкорӣ - ин қобилияти ба таври ғайримуқаррарӣ муносибат кардан ба мушкилот ва ба таври оқилона ҳал намудани онҳо мебошад. Барои ба таври ғайримуқаррарӣ ҳал намудани мушкилот, бояд захираҳои эҷодии шахс, яъне омодагии равонӣ ва заминаи муайяни донишу малакаи ӯ, истифода бурда шаванд. Эҷодкорӣ ҳассосияти баландро ба мушкилот ва норасоӣҳо ё маҳдудиятҳои донишро дар бар мегирад; амалҳо барои дарёфти роҳҳои ҳалли мушкилот дар асоси фарзия; амалҳо барои муайян кардани роҳҳои ҳалли мушкилот бо истифода аз технологияҳои муайяни муосир. Равиши эҷодкорӣ ба раванди таълим дар системаи таҳсилоти касбӣ ба ҳар як донишҷӯ имкон медиҳад, ки нерӯи эҷодии худро инкишоф дода, инчунин зарурати худшиносии минбаъда, худшиносии эҷодӣ ва худбаҳодихии худро омода намояд. Барои он ки дар вучуди донишҷӯён шавқу рағбат ба як фанни муайяни таълимт инкишоф ёбад, бояд дар фаъолияти таълимӣ технологияҳои педагогии рушди эҷодкорӣ васеъ истифода бурда шаванд.

Ҳар як технология ба ақидаҳо дар бораи сарчашмаҳои асосӣ меёбад, ки ташаккули руҳии шахсиятро муайян мекунад. Ҳамин тариқ, муҳим аст, ки технология, ҳам барои фаъолияти коллективӣ ва ҳам барои фаъолияти инфиродӣ муносиб бошад. Инкишофи эҷодкорӣ бо усулҳои амалӣ карда мешавад, ки тафаккури эҷодиро фаъол гардонид, ба ташаккули қобилияти ҳалли масъалаҳои нав ва ба ҷустуҷӯи мақсаднок, бошуурона барои ҳалли масъалаҳо мусоидат мекунад.

Усулҳои, ки тафаккури эҷодӣ ва ташаккули эҷодкории омӯзгорони ояндаро фаъол мекунад, аз рӯи меъёрҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Усулҳои, ки ба ташаккули муҳити эҷодӣ нигаронида шудаанд:

- ҳуҷуми зеҳнӣ, яъне усули гурӯҳии фаъолияти эҷодӣ беназардошти ягон меъёр ва самтҳои баҳодихӣ барои ҷустуҷӯи ғояҳо;

- синектика ҳамчун як намуди ҳуҷуми зеҳнӣ, ки имкон медиҳад фикру ақидаҳо дар марҳилаи пешбурди онҳо ва муайян кардани усулҳои тавлиди ғояҳо имконпазир гардад [7, с.181].

2. Усулҳои муносибсозии ҷамъоварӣ ва сохтори дониш оид ба масъалаҳои мавҷуда (схемаи гуногуни ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти пешакӣ, таҳияи фарзияҳо, санҷиши ғояҳои интуитивӣ ва ғайра):

- усули назарияи ҳалли масъалаҳои ихтироъкорӣ. Ин техника барномаи мукаммали сохторӣ ва мантиқӣ барои муайян ва рафъ намудани зиддиятҳо дар раванди ҳалли масъалаҳо буда, ба натиҷаи беҳтарини ниҳой нигаронида шудааст;

- диаграммаҳои сохторӣ ва мантиқии тасаввурот ҳамчун раванди тафаккури оқилонаи пешниҳоди натиҷаи корҳо, пеш аз оғози онҳо (таҳияи тасвири маҳсулот, эҷоди барномаҳо ва моделсозии раванди ба даст овардани онҳо).

3. Усулҳои таълими тафаккури интуитивӣ, ки ба бозиҳои интуитивӣ-мантиқӣ асос ёфтаанд.

Бояд қайд намуд, ки ғайр аз усулҳои мазкур, инчунин усулҳои гуногуни рушди қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда мавҷуд мебошанд. Ин усулҳо ба омӯзгорони оянда имкон медиҳанд, ки ғояҳои нав эҷод карда, инчунин ба мушкilotи мавҷуда аз нигоҳи гуногун назар кунанд. Усулҳои мазкур ба омӯзгорони оянда имкон медиҳанд, ки як намуди захираҳои эҷодии инсониро аз бар кунанд. Масалан, техникаи «Компас» барои ошкор кардани мушкilotи воқеие, ки бо таърифҳои нодуруст фаро гирифта шудаанд, истифода мешавад, техникаи «Вақти корӣ, вақти фароғат» барои беҳтар аз худ кардани иттилоот ва баланд бардоштани дониши донишҷӯён мусоидат мекунад, техникаи «Роҳҳои эҷодкорӣ» дурнамои вазъият, нуқтаи назари мушкilotро тағир дода, тафаккури эҷодиро инкишоф медиҳад. Мақсади асосии истифодаи усулҳои рушди эҷодкорӣ, пеш аз ҳама, бартараф кардани амалҳои муқаррарӣ ва истифода бурдани усулҳои ғайриоддӣ мебошад.

Дар қисми хулосавӣ гуфтанием, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ бояд ба масъалаи ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда тавассути истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ диққати зарурӣ дода шавад, зеро технологияҳои мазкур танҳо чузъи омодаسازی омӯзгорони оянда набуда, балки дар оянда як чузъи муҳими маҳорати педагогии онҳо низ мегардад.

Муқаррир: д.и.п., профессор Шербоев С.

Адабиёт

1. Ахмедова М.Ф. Шартҳои педагогии омодаسازی омӯзгорони макотиби олий ба татбиқи технологияи инноватсионии муосири таълим. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD). - Хучанд. - 2023. - 59 с.
2. Богоявленская Л.Р. Психология творческих способностей. - М.: Академия. - 2022. - 390 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Издательство “Лабиринт”. - 1999. - 352 с.
4. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии: анализ зарубежного опыта. - Рига. - 1998. - 248 с.
5. Лосев А.Ф. Держание духа. - М.: “Наука”. 1989. - 211 с.
6. Мирзоев А.Р. Дидактические основы подготовки студентов вузов Таджикистана к использованию информационно-коммуникационных технологий. Диссертация ... доктора педагогических наук. - Душанбе. - 2015. - 306 с.
7. Назарова З.А. Развитие творческих качеств у учителей для совершенствования педагогической системы / З.А. Назарова. // Молодой ученый. - 2023. - №9(456). - С. 178-181.
8. Рычкова В.В. Креативность как предмет творческого осмысления профессиональных качеств учителя. - М.: “Знание”. - 2014. - 233 с.
9. Тихомиров О.К. Психология мышления: Учебное пособие для вузов. - М.: “Просвещение”. - 2005. - 219 с.
10. Шарипов Ф.Ф. Системный подход к информатизации педагогического процесса в вузе - доминанта формирования профессиональных компетентности студентов. Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук. - Душанбе. - 2013. - 409 с.

ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ ОМУЌЗГОРОНИ ОЯНДА ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ

Дар мақолаи мазкур моҳияти мафҳуми технологияҳои муосири педагогӣ кушода шуда, мазмуну мундариҷаи он шарҳ дода шуда, ҷиҳатҳои хос ва муҳими технологияҳои муосири педагогӣ муайян карда шудаанд. Муаллиф равишҳои асосӣ оид ба муайян кардани моҳияти тафаккури эҷодии омӯзгоронро таҳлил кардааст. Таъкид шудааст, ки ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда яке аз масъалаҳои муҳими ҷараёни таълим буда, дар ҳалли он нақши технологияҳои муосири педагогӣ калон мебошад. Муаллиф дараҷаҳои омодагии омӯзгорони ояндаро дар ҷараёни ташаккули тафаккури эҷодии онҳо ҷудо намуда, шарҳ додааст. Ба андешаи муаллиф, барои инкишофи тафаккури эҷодии донишҷӯён аз имкониятҳои тамоми фанҳо истифода бурдан зарур аст. Бартарафии истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ аз

чониби муаллиф муайян карда шудаанд. Баъзе технологияҳои муосири педагогӣ, ки ба рушди тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда мусоидат мекунанд, муайян ва тавсиф карда шудаанд. Муаллиф усулҳое, ки тафаккури эҷодӣ ва ташаккули эҷодкории омӯзгорони ояндаро фаъол мекунанд, муайян кардааст. Таъкид шудааст, ки танҳо истифодаи мунтазами амалии технологияҳои муосири педагогӣ дар ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда натиҷаи пурсамар ва мусбат мебахад.

Калидвожаҳо: технологияҳои педагогӣ, тафаккури эҷодӣ, омӯзгорони оянда, нутқи муаллим, фаъолияти педагогӣ, ҷараёни таълим, самаранокӣ, донишҷӯён, салоҳиятнокӣ, қобилияти эҷодӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье рассматривается сущность понятия современных педагогических технологий, раскрывается его содержание, выявляются специфические и важные аспекты современных педагогических технологий. Автором проанализированы основные подходы к определению сущности творческого мышления педагогов. Подчеркивается, что формирование творческого мышления у будущих учителей является одной из важнейших проблем в образовательном процессе, и современные педагогические технологии играют в ее решении значительную роль. Автор выделил и объяснил уровни подготовки будущих учителей в процессе развития у них творческого мышления. По мнению автора, необходимо использовать возможности всех учебных предметов для развития творческого мышления студентов. Автором выявлены преимущества использования современных педагогических технологий. Определены и описаны некоторые современные педагогические технологии, способствующие развитию творческого мышления будущих учителей. Автором определены методы, активизирующие творческое мышление и формирование творческих способностей будущих учителей. Подчеркивается, что только системное и практическое использование современных педагогических технологий в формировании творческого мышления будущих учителей даст эффективные и положительные результаты.

Ключевые слова: педагогические технологии, творческое мышление, будущие учителя, речь учителя, педагогическая деятельность, образовательный процесс, эффективность, студенты, компетентность, творческие способности.

FORMATION OF CREATIVE THINKING IN FUTURE TEACHERS BY USING MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

The article examines the essence of the concept of modern pedagogical technologies, reveals its content, identifies specific and important aspects of modern pedagogical technologies. The author analyzes the main approaches to defining the essence of creative thinking of teachers. It is emphasized that the formation of creative thinking in future teachers is one of the most important problems in the educational process, and modern pedagogical technologies play a significant role in solving it. The author identified and explained the levels of training of future teachers in the process of developing their creative thinking. According to the author, it is necessary to use the capabilities of all academic subjects to develop students' creative thinking. The author identified the advantages of using modern pedagogical technologies. Some modern pedagogical technologies that promote the development of creative thinking of future teachers are defined and described. The author defines methods that activate creative thinking and the formation of creative abilities of future teachers. It is emphasized that only systematic and practical use of modern pedagogical technologies in the formation of creative thinking of future teachers will give effective and positive results.

Keywords: pedagogical technologies, creative thinking, future teachers, teacher's speech, pedagogical activity, educational process, efficiency, students, competence, creative abilities.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раджабова Фирӯза Олмаҳмадовна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улугзода. н.и.п., дотсент, мудири кафедраи психологияи 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6. Тел.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru

Информация об авторе: Раджабова Фирӯза Олмаҳмадовна – к.п.н., доцент, зав. кафедры психологии Таджикского международного университета иностранных языков имени С. Улугзаде. 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru

Information about the author: Rajabova Firuza Olmahmadovna – c.p. s., associate professor, head Department of Psychology, Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulugzade. 734019, Dushanbe, Muhammadiev street 17/6. Tel.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru

Адабиёти ирфонӣ аз қадимулайём хостори кушоиши рамзу роз аст ва, бавижа дар баррасии ашъори ду нобиғаи шеъри тасаввуфӣ форс-тоҷик Мавлоно Чалолуддини Балхӣ ва ҳам Лисонулғайб Ҳофизӣ Шерозӣ тавачҷуҳи мунҳасир бештар бар тафсиру ташреҳи маъонии каломӣ мармуз пеш меояд, ки мақсуди инсонӣ тариқатпӯ ва маърифатчӯро барои дарку дарёфти хостаҳои отифии ӯ, бояд ба дурустиву ростӣ ва ҳақиқат эътимод диҳанд ва комёбии ин солики роҳпайморо бар саломати ахлоқ ва маърифат, ки ба шоистагии хувийати ӯ муассир аст, вочиб гардонад.

Албатта, ин иқдоми шоиста ва боистаи муассир бар мафохими мунтасиб бар такомули тадриҷии одам бор овардаанд, ки ҳам растагории ӯро аз қайди нафс роҳ намуда ва ҳам расоили ахлоқӣ ва амалӣ гардидани ниёзҳои ӯро тарҳу танзим кардаанд, вале дар мавриди дигар ин нукоти мармуз ҳамзамон баррасиҳои доманадореро ба мабоҳиси ҳиссӣ, рӯҳӣ ва равонӣ кашидаанд, ки бешубҳа мучиби дастёбӣ бар ин маъонии мубҳам ва пардапӯшанд.

Мавриди аввал, дар ин замина, тавачҷуҳ бар шӯру валвалаи эҳсосоти Мавлои Балх, дар иртибот ба “дарду даво”-и мармузи “ишқ” ҳомил расидааст, ки меҳодад ҳиссиёти ботинии хешро бо мушаххасоти тарҷеъдиҳандаи матолиби рӯҳиву равонии инсон, ки ангезаҳои маншӯӣ, мабдоӣ ва азалии ин ишқи нобасомон, аммо сомонашро бо худ овардааст, бо вачди вучудии ошиқона берун резад.

Аммо, мавриди дигар, баҳси бардоштҳои маънавӣ бар вожагонӣ ва ибороти мармуз ва ҳикматомӯзи дар осори Мавлоно ба кор рафтаанд, ки бо мафҳуме чанд ба ин кӯтоҳӣ, аммо дарозӣ андешаву назар, дар ашъори Лисонулғайб Ҳофизӣ Шерозӣ ба мушоҳида расидаанд.

Албатта, шеъри Мавлоно таҷассуми вачд аст, чун рӯидаи рӯҳи ноорому беқарору мучаззаб аст. Шеъре, ки ба маънӣ ҳама дар печидагиҳои масалу маҷозу ҳақиқат ва ҳам бо муҳимияти санъатҳои тасвирсози бадеӣ болои кор омадааст, аммо ҳам розкушои ҳикмати бепоёни ирфонӣ, ки муаммои сардаргуми аҳволи башариятро аз пардасори мубҳаму мармуз меҳодад берун кашад ва ба таъбири он чорагару тадбиркунанда бошад. Аз ин лиҳоз аст, ки ин калом бештар ба тафсир ниёз доранд, чунон ки ағлаб дар ин ҳол фақат тафсири рози “Най”-и ӯро аз забони Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар “Рисолаи “ной”-ия”, Мавлоно Яъқуби Чархӣ дар “Найнама” ё “Рисолаи нойия”, Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар “Лубби лубоби Маснавӣ”, ёдвораҳои Шайх Баҳоуддини Омилӣ (Шайхи Баҳой) дар “Кашкӯл”, шарҳи найномаи устод Абдулхусайни Зарринқӯб ва даҳҳо тан муфассирони ҳоли Мавлоно дучор омадем.

Ва чун амали пӯёӣ ва чӯёӣ барои дарёфти ҳақиқат дар шиноҳти “нури мутлақ” ва манзури Ҳақ аст, бар ин асар овардааст, ки:

В-он, ки з-ин қандил кам мишкоти мост,

Нурро дар мартабат тартибхост!

З-он, ки ҳаф(т)сад парда дорад нури Ҳақ,

Пардаҳои нур дон чандин табақ!.. [5, 139]

Аммо, бар диду шиноҳти ин “парда”-ҳо ва “табақот” чашми пуртавону тоқат зарурат дорад, ки на “ду”-нигар ва “аҳвал”-бин ва на бар занну гумону тардид тамошогари манзари айни ин “нур” бошад, балки чашме сароҳатнигару равшанбин ва мучалло бар нури яқин бошад, ки тавону тобу бардошти тамошои он нурро зомин бошад.

Бар ин манзур аст, ки Ҳофиз ба айнияти ин нур, ки зоянда ва афзояндаи ишқ аст, бо бардоштҳои зехниву маънавӣ бар ашъори Мавлоно, тавсифоте чандро мусаввар мегардонад ва бо боваре чунин, ки Худо нур аст ва баҳри анвар аст ва нур тобишу ҷилои симои яқин аст, ки ишқро бор овардаву ошиқи музтарибҳолро дар роҳи худ бепову сар ва маҳви назар гардондааст, ба таҷассус мефармояд:

Даст аз миси вучуд чу мардони раҳ бишӯй,
То кимиёи ишқ биёбиву зар шавӣ!..
Гар нури ишқи Ҳақ ба дилу ҷонат уфтад,
Биллаҳ, к-аз офтоби фалак хубтар шавӣ!
Як дам ғариқи баҳри Худо шав, гумон мабар,
К-аз оби ҳафт баҳр ба як мӯй тар шавӣ!
Аз пой то сарат ҳама нури Худо шавад,
Дар роҳи Зулҷалол чу бепову сар шавӣ!
Вачҳи Худо агар шавадат манзари назар,
3-ин пас шаке намонд, ки соҳибназар шавӣ! [6, 290]

Вале, чун ишқ ҳамӯшӣ ва нухуфтаниҳониро мепазирад, аини забони безабонист, ки Мавлоноро «Хомӯш» медорад ва ин «Хомӯш»-ӣ низ ба хотири кушодани самъу басар аст, то аз анвори зарпошу зарвор ва ҳарфи «қандвор»-и Шамс “шаккаршикан” шавад ва ёрои бар «Офтоби ҳусн»-и ӯ мухотаб задан кунад, то аз пардасори «абр» «руҳ бинмояд» ва ҷаҳони орзуҳои ӯро нур афзояд, зеро чун «абр» - маънибар аз «соя» аст, “соя” низ орояи “зулмот” аст, ки раҳи анвори яқинро бар дидаҳо бастааст. Ва, Мавлоно, дар масобаи орзуҳои инсон бояд сифати “нур”-ро берун, ба манзар биншонад ва бинмояд, ки “нур” рӯидаи “зулмот” аст ва «Офтоб» рамзи сароҳату рӯшноӣ ва намояи анвори ҳидоят дар тариқи ишқ аст, ки дар тайи тарик ва мароҳил озодиву истиқлоли маърифатии инсонро сафо бахшидааст.

Ва, бар асари ин «орзу»-ст, ки «Мӯсо»-и Калим дар «Тур»-и интизор, бо нидои ҷонсӯзи «Аринӣ!», яъне “Бинмой руҳ” меҳаҳад «Офтоб»-и «ҳусн»-и «орзу»-ву ормониашро, ки дар зери «абр»-и анбӯҳи андӯх нухуфта ва пушти парда мондааст, берун кашад ва бо талаби сидқ сало мезанад:

Бинмой руҳ, ки боғу гулисонам орзуст,
Бикшой лаб, ки қанди фаровонам орзуст!
Эй офтоби ҳусн, бурун о даме зи абр,
К-он чехраи мушаъшаъи тобонам орзуст!.. [4, 203]

-ва Мавлоно ин манзарро бо рӯнамоеи манзараи сахнасози ҷолибе дар «Маснавии маънавӣ»-и хеш низ бо маҷзубияти назар ва маҳбубияти мусаввар дар каломе «харра Мӯсо соьико» (беҳуш афтодани Мӯсо, дар баҳше аз ояти 143, дар сураи Аъроф) ба тасвир мегирад, ки:

Ҷисми хок аз ишқ бар афлок шуд,
Кӯҳ дар рақс омаду чолок шуд.
Ишқ ҷони Тур омад, ошиқо,
Тур масту «харра Мӯсо соьико». [5, 16]

Мавлоно, ки аз зумраи сармастони шурби муҳаббат аст, ормонии дарёфти инсоне буд ва сарнавишти он шабеҳи рамзи “най”-қалами азали ва шарҳа-шарҳа пайнавишти он бо ҳарф-ул-масали рамз аз ранги “асвад”-и мучиби саводу ҷабр бошад, чунон ки: «Инсонам орзуст!» мегуфт, инсонеро орзу мекард, ки ошиқ ва шефтаи нури Ҳақ ва дилбастаи анвори мутлақ бошад, чунон ки дар байти зер овардааст:

Дӣ шайх бо чароғ ҳамегашт гирди шаҳр,
К-аз деу дад малуламу инсонам орзуст! [4, 203]

Албатта, дар ин амр, қасд аз шинохти маънии «Дӣ» ва «Имрӯз»-и инсони ба шахсият ва ба камоли маърифат расида, худшинос ва худошинос аст, ки дар мансубият бар ҳамин вожаи «орзу», яъне маънии нухуфтамазмун ва мармуз буд, ки нақшу хаёли зоҳиру ботини инсонро дар зеҳни Мавлоно печу тоб дод ва барои фаҳми мо ба тафсир хитоб зад, ки «инсон»-и «орзу»-ӣ ва ормонии ӯ бошем.

Ва, ҳамин «орзу»-ст, ки сармояи боқиву абад аст ва тақопӯву «ҷустуҷӯ»-ву «гардиш»-ҳои инсон, балоғат ва камоли ӯро бо умеди шарафёбӣ бар «дидор»-и Ҳақ таоло ва пиру мурод дар «маҳшар», яъне «шаҳр»-и орзуҳо, ки меоду дидор бо он чехраи «мунаввар»-ро ба башарияти «сустаносир» ваъда додааст, таъмин кардааст.

Ва, Мавлоно, бо ин хостаҳои ормонӣ, ҳатто дар мавриди нокоми хеш намехоҳад маънос бошад ва бар ҳавои ин умедвориҳо, ки ғояти «орзу»-и ўро муқаррар кардаанд, ишқро ба мурод хостааст ва эътимод бар худ ва умеди расидан бар висолро дорад, чунон ки дарёфти «Ў»-ро дар ин «орзу» собит кардан мехоҳад:

Гуфтанд: -Ёфт менашавад, ҷустаем мо!

Гуфт: -Он, ки ёфт менашавад, онам орзуест! [4, 203]

Дар асл, ин ҷо ҳамин «орзу»-ст, ки сармоия боқии инсон аст ва инсонро ба сӯи Яқин ҷазб медиҳад, чунон ки дар ҳар сурат ба вобастагиву тааллуқоти ў иртиботе дорад, зеро баҳусус нури ҷаззоби уммедворкунанда бар дидори Ў, ки дар «маҳшар» ва «қиёмат» мавъиду мавъуд аст, инсони солиқ ва сарсону саргардонро бо умеди расидан ба ин «шаҳр», ки маърази тамошогоҳи дидори пуранвори Илоҳист, матраҳ карда ва нашъаи уммедворӣ бахшидааст. Аммо, оё ҳамзамон метавонад, ки ўро аз ҳаёлоти фикрҳо, бар пешомадҳои мубҳами рӯҳонӣ, ба хотири дарёфти «бақо» ва комёбӣ бар дидори Ҳақ, раҳо бахшад? Ба ҳар ҳол, албатта, не! Ва, бар ин аст, ки Бедил ҷое бо ҳамин ҳасрат мефармояд:

Мурда ҳам фикри қиёмат дорад,

Орамидан чи қадар душвор аст!

Ба ҳар ҳол, «шаҳр» ҷои ҳузур ва ҷамъ омадани башарият, яъне рамзи «маҳшар» аст, ки орзуи расидан бар ин макон ҳалоқро аз «деву дад»-ӣ ва гуноҳони нафсонӣ раҳо мебахшад ва бо сафои инсонӣ, дар ҳадди вачд бар гиromидошти маҷди яқин, ба дидори Худо шарафёб мегардонад ва ҳам «орзу»-и азалии одамро, ки бозгашт бар биҳишти асл аст ва ўро матонати «боз» ҷустани «рӯзгори васл» ва ваъдаи меод додааст, аз тарҳи нав роҳ менамояд.

Лисонулғайб низ бар ин назар ва ин ҳолати ҳоҷатсоз муассир будааст, ки дар ҳоли пайдо накардани чунин инсони ибратомӯз ва дар асл инсони ҳақиқӣ, аз мағруқият дар ҳаёл, худро канор мезанад ва риндона сало мекунад, ки:

Одамӣ дар олами хокӣ намеояд ба даст,

Оламе дигар бибояд сохт в-аз нав одаме! [6, 278]

Аммо ба ин сурат, ҳадди тафсир бар шикоят ҳикояти мармузи “най” дар “Маснавии маънавий”, ки хулосаи он “шарҳи дарди иштиёқ” ва “Худ ҳақиқат нақди ҳол”-и Мавлоно ва ҳам башарият аст, бар орзуи висол дар корзори “фироқ” ва бар ҳоли “ишқи хушсавдо”, ки ҳам “табиби ҷумла иллатҳо”-ст, равзанаи биниш ва гироиш во мекунад.

Ва, айни чунин “савдо”-и сувайдофарро, ки бар “манязид”-и он дар бозори саррофони ишқ шоири соҳир ва ринд Ҳофизӣ Шероз низ назари хешро ба муомила гузошта буд, яъне:

Бе маърифат мабош, ки дар манязиди ишқ,

Аҳли назар муомила бо ошно кунанд!.. [6, 116]

-наметавон аз мазод ва музояда дар бетарафӣ гирифт, зеро ин савдои сувайдофар метавонад мучиби ҳоли тамоми ошиқон бошад.

Мавлоно, ба тафовут аз дигар орифон, бо замонати баён ва аъмоли ирфонии хеш истиқлоли комил дорад, чунон ки новобаста бар ташаннуҷҳои таассубии миёни аҳли мазоҳиб ва равияҳои пурихтилоф, дигарандешиву озодманиширо дар таорифоти худ бар мактаби Шамс тачриба кардааст. Бар ин аст, ки ақидаеро низ, ки дар боби ин “ишқ”-и мармуз баён кардааст, баҳусус дар сифати “най”, ки бар ин “дард”, яъне дарди ишқ нолон расидааст, ҳамон мучиботи дидор ва висолро бо Шамсу “Худо”-и худ муҳтарам медорад. Бар ин ҳол аст, ки мегӯяд:

Оташи ишқ аст, к-андар най фитод,

Ҷушиши ишқ аст, к-андар май фитод. [5, 16]

Чунин муҳторияти тафаккуронӣ дар шурӯҳоти ҳолии ў, ҳадди далолат бар истиқлоли сӯфиёна ва орифонаи ўст ва ё, дар ҳадди дигар, ҷавҳари огоҳӣ бар озодиву истиқлоли фитрии аҳли башарият ва орзуҳои инсоният аст, ки дар авсофи ў фаровонанд, аммо орзуи азали барҷову бебадал аст, ки дар ҳарду муҳотаби Мавлоно, бо сеҳри мучаззаб ва кашандае бор овардааст.

Вале, чун кор бар асари ишқ аст, забони аз гуфтор барбастаи ошиқро дар ишороти Лисонулғайб, ки:

Фош мегӯяму аз гуфтаи худ дилшодам,
Бандаи ишқаму аз ҳарду ҷаҳон озодам! [6, 188]

-ба навъе ошқоро рӯнамоӣ кардааст. Чунон ки Ҳофиз бо далолати ёдоварӣ бар “сухани ишқ”, ки дар “хомӯшӣ” маънӣ пайдо кардааст, меҳодад назари хешро собит намояд ва ин аст, ки мегӯяд:

Сухани ишқ на он аст, ки ояд ба забон,
Соқиё, май деху кӯтоҳ кун ин гуфту шунуфт.
Ашки Ҳофиз хираду сабр ба дарё андохт,
Чи кунад? Сӯзи ғами ишқ наёрист нухуфт. [6, 50]

Ҳофиз, дар ин маврид бар он аст, ки “сухани ишқ”-ро меҳодад ошқор намояд, аммо амин аст, ки ин сирру рози азалист ва “ба забон” овардани он ҷоиз нахоҳад буд, зеро ишқ ақлбарандоз ва бунёдсӯзи ҳастии ошиқон аст ва “сӯз”-е, ки дорад, низ ниҳон намононад.

Мавлоно, ки аз забони “най” меҳодад сирри ишқро ифшо гардонад, ҳамонро муътақид аст, ки агар ҳам рози ишқро дорад, сирри най дар нолаи най нухуфтааст, ки ҳам бар ин вазъи ҳолии худ шокӣ ва ҳокӣ расидааст ва мегӯяд:

Сирри ман аз нолаи ман дур нест,
Лек чашму гӯшро он нур нест... [5, 16]

Ва дар манзаргоҳи ишқ, ки чашро ёрои дидан ва гӯшро ҳавои шунуфтани ва забонро мадори гуфтани нест ва, чун чашми ошиқро нобиноӣ ва гӯши ошиқро ношунавоӣ ва забони ошиқро безабонӣ ва хомӯшӣ ато кардааст, бояд лолу хомӯшу бедаступое буд, ки тақозои ишқ бар ин аҳдоф аст.

Ва мавлоно дар ҳадди ин аҳд ҳамеша покиву сафо ва танзеҳи дилро гиромӣ медорад ва бар забони безабони ишқ, ки ба саодати сафову нур мучаллоҷ, ба офияти ишқ меафзояд, ки:

Ишқ хоҳад, к-ин сухан берун бувад,
Ойина ғаммоз набвад, чун бувад?
Ойина-т донӣ чаро ғаммоз нест?
З-он, ки зангор аз рухаш мумтоз нест! [5, 16]

Ва, ҳам Ҳофиз бар ин назари мусаффоҷ, ки маърифати дидану шинохтани ҳақиқати куллро дар ойинаи ҳақнамо, ки рамзи асили дил аст, ба шаҳодат дарёфтааст ва бо тавачҷуҳ бар ин, ки инсон бо “фикри хато” чун табибони кибор муваффақ нахоҳанд шуд, ин аст, ки мегӯяд:

Назари пок тавонад руҳи чонон дидан,
Ки дар ойина назар ҷуз ба сафо натвон кард!
Мушкили ишқ на дар ҳавсалаи дониши мост,
Ҳалли ин нукта ба ин фикри хато натвон кард! [6, 81]

Мавриди дигар, оғози “Маснавии маънаӣ”, ки баъд аз найнома шуруъ шудааст, айнаи қиссаи “Ошиқ шудани подшоҳ бар канизаки ранҷур ва тадбир кардан дар сикҳати ӯ”-ст, ки баъд аз “бархурдории шоҳ” “бемор” мешавад ва ҷумла табибонанд, ки ҳар яке бо таъби кибор худро “Масеҳи олам” мешуморанд ва даъвии табобат ва сикҳати канизаки ранҷурро, ки ба қавли шоҳ “ҷони ҷон”-и ӯст, ваъда мекунанд, ба маънӣ, чунон ки овардааст:

Ҷумла гуфтандаш, ки ҷонбозӣ кунем.
Фаҳм гирд орему анбозӣ кунем!
Ҳар яке аз мо Масеҳи оламест,
Ҳар аламу дар қафи мо марҳамест! [5, 17]

Аммо, мавридеҷ, ки бояд амри “таваккул” нахуст пеш оварда шавад, вале чун табибони кибор, ки худбину бар нерӯи яқин ноогоҳ ва ғафлатзадаанд, дар кори давоу илҷу дармон, бар ҳоли худ бечораву музтар мемонанд.

Аммо, Ҳофиз, ки бо ҷунин бардоштҳои ирфонӣ аз кори “табиби ишқ” ва уммедворӣ бар Худо бархурдор аст, бар доди яқин низ, ки ин “дард” аст, шарафёб аст, ки мефарояд:

Табиби ишқ Масеҳодам асту мушфик, лек,
Чу дард дар ту набинад, киро даво бикуннад?
Ту бо Худои худ андоз кору дил хуш дор,
Ки раҳм гар накунад муддаи, Худо бикуннад... [6, 110]

Ҳофиз, дар ин вазъ бо дарназардошти сарнавишти хеш дар муносибат бо ишқи Илоҳӣ қарор дорад ва бар илоҷу чораи дарди ишқ “Исодам”-еро металабад, ки саршор бар нафҳаи яқин бошад ва мутмаин аст, ки кори “талаб” амри вочиб бар даргоҳи Илоҳ аст ва бо баррасии ин дарду даво ва ҳолати бенавоии хеш, рози дили худро ифшо менамояд.

Аммо, ҳолат ифодагари ҳоли аҷзу нотавонист, ки табибони ғофил аз амри таваккул ва пойбанди кибрро бечора мегардонад ва Мавлоно ифодагари лаҳзаҳои ба мушоҳида дидаи хеш аст, ки мефармояд:

Ҳарчӣ карданд аз илоҷу аз даво,
Гашт ранҷ афзуну ҳочат нораво!
Он канизак аз мараз чун мӯй шуд,
Чашми шаҳ аз ашки хун чун чӯй шуд! [5, 17]

- ва ... “Шоҳ чу аҷзи он табибонро бидид” ба масҷид омад ва ба гиряву зорӣ даромад, то ҳадде, ки “Дар миёни гиря хобаш даррабуд” ва дар хоб табиби ғайбиро дид, ки эътои Ҳақ буд ва оқибат ӯ буд, ки чораи дарди канизакро дарёфт ва илоҷ кард.

Ба ҳар ҳол, мақсуд назари Мавлоно, ки амри таваккулро, ки бар номи “истисно”-ии Худост, пеш мегузорад ва бо таваҷҷуҳ бар табибони кибриву риёӣ, аммо на кибриёӣ, рӯ оварда, меситояд, ки:

“Гар Худо хоҳад” нагуфтанд, аз батар,
Пас Худо бинмудашон аҷзи башар!
Тарки “истисно”, муродам қасватест,
На ҳамин гуфтан, ки ориз ҳолатест!
Эй басо н-оварда “Истисно” ба гуфт,
Чони ӯ бо чони “Истисно”-ст чуфт! [5, 17]

Дар мавриди ғолиб, ҷолиб аст, ки аз ҳарфи Лисонулғайб низ ёдовар бошем, ки бар ҳоли ранҷурии хеш аз табибони кибор ва худнамо парҳез мегирад ва дар вазъи ҳол, бе қилу қол, бо таваҷҷуҳ бар имдод аз “ҳазонаи ғайб”, ки мавқуфи боргоҳи Илоҳист, мефармояд:

Дардам нухуфта беҳ зи табибони муддаӣ,
Бошад, ки аз ҳазонаи ғайбам даво кунанд! [6, 116]

Ва Ҳоҷа Ҳофиз бар амри таваккул бо “сирри ғайб” ва исми муқаддаси ин соҳиби “ҳазонаи ғайб” ҷодаҳо биспардаву қадамҳо ранҷа фармудааст ва саҳфаҳо боз кардаву бар дари ин боргоҳ умре ҷабҳа судааст, ки бо завқи уммедворӣ бар имдоди ӯ осудааст ва бо заҳамоти баргараф кардани ин “ҳафсад парда” аз “нури Ҳақ” чашми интизор бар чилваву назарбозии ин анвори қудсӣ дорад, ки мегӯяд:

Ҳон, машав навмед, чун ғофил най аз сирри ғайб,
Бошад андар парда бозиҳои пинҳон, ғам махӯр! [6, 150]

Аммо, огоҳи аҳли ирфон, ки бар қаноату тамкину таҳаммул шоистагӣ дарёфтааст, “сабр”-ро илоҷу чораи дарди хеш доништаанд, ки чораи уммедворонро аз даргоҳи яқин тарҳ кашидааст, чунон ки Ҳофиз бар ин лаҳзоти интизор тан додааст ва мухотаб мезанад:

Соқӣ, биё, ки хотифи ғайбам ба мужда гуфт:
-Бо дард сабр кун, ки даво мефиристамат! [6, 55]

Ва, ҳам ин шоири соҳир ва ринди моҳир таҷриба кардааст ва медонад, ки даво аз касе мерасад, ки ёру ғамхор аст ва дӯсти безинҳор аст ва бо бемори ишқи хеш ҳамеша дар кор аст ва ўро сиҳҳати аҳли ишқ шиор аст. Ва, уммедвории Ҳофиз низ ҳамеша бар он аст, ки агар дард бошад, табибу дармоне ҳаст, зеро ки то чон ҳаст, умеди чонон ҳаст:

Ошиқ кӣ шуд, ки ёр ба ҳолаш назар накард?
Эй хоҷа, дард нест, вагарна табиб ҳаст! [6, 41]

Дар ин вазъ бояд иқрор кард, ки дар ҳадди ҳиссу мабоҳис, аз ҳама муҳимтар, ифшо намудани садоқати ошиқонаи инсон бо Худост, ки дар ашъори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ

ва ҳам дар осори гаронмои Лисонулғайб Ҳофизи Шерозӣ бештар тасвир ёфтааст, чунон ки дар ҳар мурочиати ин ду нобиғаи ишқу ирфон, ки оробахши шеър аст, низ бештар ҳамин орзу сураат бастааст.

Муқарриз: д.и.п., профессор Шоҳиён Н.Н.

Адабиёт:

1. Абдулхусайни Зарринқуб. Бо қорвони хулла. Душанбе, чопхонаи «Пайванд»-2004. -336с.
2. Бароҳанӣ, Ризо. Тилло дар мис. Техрон, «Нигоҳ»-1376. -114 с.
3. Футӯҳӣ, Рӯдмаъчанӣ Маҳмуд. Балоғати тасвир. Техрон, «Сухан»-1385. -464 с.
4. Куллиёти Шамси Табрзӣ. Муассисаи интишороти Амири Кабир, Техрон-1372. -1570 с.
5. Мавлоно Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Техрон, нашри «Замон»-2001. -732 с.
6. Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизи Шерозӣ. Куллиёт. Техрон, нашри «Замон»-1379 (2001). -360 с.
7. Шафеи Кадканӣ, Муҳаммадризо. Шоири оинаҳо. (Баррасии сабки ҳиндӣ ва шеъри Бедил). Техрон, нашри «Огаҳ»-1389. -338 с.
8. Шафеи Кадканӣ, Муҳаммадризо. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. Техрон, нашри «Огаҳ»-1390. -748 с.
9. Шеърдӯст, Алиасфар. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик. Душанбе, «Адиб»-1997. -272 с.
10. Ҳофизи Шерозӣ. Девон. (Силсилаи «Ахтарони адаб»). Душанбе, «Адиб»-2015. -480 с.

УСУЛИ БАҲРАБАРДОРИИ ҲОФИЗ БАР ДУ МУХОТАБИ МАВЛОНО

Мақолаи пешниҳодшаванда афкор ва назари муқоисашавандаи Ҳофизи Шерозиро бар ду мухотаби Мавлоно Чалолуддини Балхӣ дар мавзуи ишқ дар ашъори ӯ мавриди баррасӣ қарор додааст. Афкоре, ки дар ин мақола мурағаб шудаанд, дар тавсифи ишқ, худшиносӣ, худошиносӣ ва садоқати инсонӣ нигаронида шуда, бештар ба афкори омӯзанда ва ҷаҳоннигаронаи Мавлоно ва Ҳофиз мутааллиқ буда, ҳамзамон ифшоғари рамзу рози ишқи беолоиш мебошанд, ки далоили он дар саросари ашъори ин ду шоири беҳамто фаровон ба чашм мерасанд.

***Калидвожаҳо:** Худо, Мавлоно, Ҳофиз, ишқ, худшиносӣ, вафодорӣ, роз, рамз, таибех, садоқат ва ғайра.*

МЕТОД БЕНЕФИКАЦИИ ХАФИЗА ПО ДВУХ АДРЕСАТОВ МАВЛАНЫ

Данная статья подробно рассматривает сопоставимость мысли и взгляды Хофиза Шерози к двум обращениям Мавлоно Джалолиддина Балхи на тему любви, в его поэзии. Собранные в этой статье мысли посвящены любовью, самопознание, познание Бога и человеческая преданность, которые опираются на созидательные мировоззрения Мавлоно и Хофиза, а также обобщающие взгляды великих поэтов на тему верности к любви, что прослеживаются во всей творчестве этих бесподобных мыслителей.

***Ключевые слова:** Господь, Мавлана, Хафиз, любовь, самопознание, верность, исповедь, символ, аллегория, преданность и другие.*

HAFIZ'S METHOD OF BENEFICIATION ON MAWLANA'S TWO ADDRESSEES

This article examines in detail the comparability of thought and views of Hafiz Shirazi on two addresses by Mawlana Jalaluddin Balkhi on the topic of love in his poetry. The thoughts collected in this article are devoted to love, self-knowledge, knowledge of God and human devotion, which are based on the creative worldviews of Mawlana and Hafiz, as well as generalizing the views of great poets on the theme of fidelity to love, which can be seen in all the work of these incomparable thinkers.

***Keywords:** Lord, Mawlana, Hafiz, love, self-knowledge, fidelity, confession, symbol, allegory, devotion and others.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Салими Хатлонӣ - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 883001154*

***Сведения об авторе:** Салими Хатлонӣ – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 883001154*

***Information about the author:** Salimi Khatloni – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev st.,. Tel.: (+992) 883001154.*

**ХУСУСИЯТҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ-ИЛМӢ ВА ТАҲҚИҚОТИИ
МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ МКД ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Таширфзода Ф.Қ.

Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ташаккули давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ба оморасозии кадрҳои баландихтисос вобастагии зич дорад. Бинобар ин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушд ва такмили маориф ва илм диққати махсус медиҳад. Дар баробари дигар соҳаҳои ҷамъиятӣ барои низоми МКД дар солҳои соҳибистиклолӣ як қатор пешравиҳо ва имкониятҳои нав дар оморасозии кадрҳо ба миён омад. Ин пеш аз ҳама дар робитаи зичи байни Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасад. ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон то замони Истиклолият ба ВКД ИҶШС тобеъ буд. Ин тобеият мушкилоти оморасозии кадрҳоро барои МКД дар самти тайёр кардани кадрҳои миллӣ ба вучуд оварда буд. Солҳои аввали соҳибистиклолӣ барои мақомоти милитсия ва умуман шаҳрвандони ҷумҳурӣ солҳои мушкили гузариш буданд. Дар ин давра заминаҳои бунёдии маорифи миллӣ гузошта шуданд. Аз ҷумла, барои Муассисаҳои таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хусус Мактаби олии Душанбегии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки нав таъсис ёфта буд, камбудии зерин қой доштанд:

- набудани кадрҳои миллии омӯзгорӣ;
- набудани омӯзгорони дорои унвони илмӣ;
- набудани базаи моддӣ-техникии мустақкам;
- набудани китобҳои дарсӣ ва барномаҳои таълимӣ бо забони давлатӣ;
- истифода нагаштани таҷрибаи пешқадам дар раванди таълиму тарбия;
- маҳдудиятҳои идоравӣ ва кам будани воҳидҳои штатии корӣ.

Дар чунин шароити таърихӣ аввалин муассисаи олии таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, Мактаби олии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Вобаста ба ин масъала Н.Ҷ Назаров чунин қайд менамояд, ки. «Тарбия ва тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси ҳамаҷониба инкишофёфта, барои мақомти корҳои дохилӣ маҳз мактаби олии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳда дошт. Ташкили кафедраҳои фаннӣ, ҷамъ намудани мутаххасисони арзанда аз ҳисоби хусусан устодони унвонҳои илмидошта, таъмини китоб, сару либос, пояфзол, маводи хӯрокаи барои курсантон аз ҷумлаи мушкилоте буд, ки дар фаъолияти ин муассиса рӯ ба рӯ шуда буданд»[7, с.104].

Ҳадафҳои асосии фаъолияти мактаби олии ВКД аз самтҳои зерин иборат буд:

- оморасозии кадрҳои баландихтисос барои талаботи МКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҷумҳурӣ;
- оморасозии кадрҳои илмӣ-педагогӣ барои мактаби олий ва дигар муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ- тадқиқотӣ;
- такмили ҳамаҷонибаи раванди таълим дар асоси вазифаҳои МКД, таҷриба ва амалияи пешқадам;
- пешбурди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ;
- ворид намудани натиҷаҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар раванди таълиму тарбия;
- такмили ихтисоси кормандони МКД;
- нашри адабиёти таълимӣ ва илмӣ- методӣ;
- гузаронидани чорабиниҳо оиди таъмини тартиботи ҷамъиятӣ бо ҳайати шахсӣ;
- амалӣ намудани тарғиботи ҳуқуқӣ дар байни кормандони МКД ва аҳоли;
- ширкат дар лоиҳаҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ дар самти таълим ва илм.

Зиёда аз ин, дар натиҷаи омӯзиш ва баррасии фаъолияти Муассисаҳои таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум мегардад, ки талаботҳои он ба стандартҳои муосири таълимӣ дар ИДМ, бахусус Федератсияи Россия бо назардошти манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ гардонда шуданд[8, с.119].

Баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ раванди ислоҳоти соҳаи маориф ба вучуд омада, кадамҳо барои рӯзмарра гардондан ва ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ будани он гузошта шуданд. Дар баробари ин дар азнавсозии низоми маориф зарурияти омӯзиши ҷанбаҳои таърихӣ он ба вучуд омад [3, с.3].

Ҷиҳати муҳими дигари муассисаҳои таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон бахусус Мактаби олии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба солҳои пурӯшуби пурмавҷи гирдиҳамоиҳо ва намоишҳои зидди ҳукумати солҳои 1989-1991 рост омад. Дар натиҷаи таъсири ин ҳодисаҳо қисмати зиёди мутахассисони русзабон аз қаламрави ҷумҳурӣ баромада рафтанд. Аз сабаби набудани Муассисаҳои олии таълимӣ дар МКД Ҷумҳурии Тоҷикистон норасоии кадрӣ барои таъмини ҳаёти омӯзгорӣ бахусус барои фанҳои махсус ба миён омад. Аз ҷумла профессор Назарзода Н.Ч., менависад: «Дар ҳамон рӯзҳо низ, яъне аниқтараш соли 1990 Омельченко Виктор Григорьевич бо хоҳиши худаш ба нафақа баромада, ба зодгоҳаш ш.Омски вилояти Омски Федератсияи Россия рафтааст...» [7, с.104].

Масоили дигари душвори ин давра ин тарҷумаи китобҳо ва адабиётҳои таълимӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ ба шумор мерафт. Тамоми адабиётҳои таълимӣ барои курсантон махсусан фанҳои тахассусӣ ба забони русӣ таълиф шуда, аз замони собиқ Шуравӣ боқӣ монда буд.

Ин ҳолати баамаломата дар фаъолияти кормандони МКД ва дигар сохторҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ душвориҳои зиёдро пеш овард ва ин душвориҳо марҳила бар марҳила ҳалли худро пайдо намуданд.

Ҷиҳати дигари муҳими фаъолияти Муассисаҳои таълимии МКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он буд, ки дар баробари раванди таълим ба тарбияи сиёсӣ ва ватандустии курсантон таваҷҷуҳи хос дода мешуд.

Ба вучуд омадани бӯҳрони сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, гирдиҳамоиҳои давомнок дар пойтахти кишвар ба раванди умумии таҳсилу тарбияи хонандагони мактабҳо ва донишҷӯён таъсири манфӣ расонид. Бахусус ба Муассисаҳои олии таълимии низоми ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, бинобар сабаби он, ки Муассисаҳои таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тобеияти ВКД қарор доштанд, тамоми қувва ва воситаҳои захиравии Вазири корҳои дохилӣ ба таъмини тартиботи ҷамъиятӣ дар шаҳри Душанбе ҷалб карда мешуданд.

Омӯзиши сабабҳои ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар оянда, бо ба даст овардани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ роҳбарияти ҷумҳурӣ ва ВКД-ро ба он водор намуд, ки дар сиёсати кадрӣ ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиротҳои кулӣ ба амал бароранд. Аз ҷумла, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» моддаи 14 – принсипҳои фаъолияти милитсия тағйироту иловаҳо ворид карда шуда, принсипи ғайриҳизбият ҷорӣ карда шавад[5].

Тибқи муқаррароти Қонуни мазкур дигар кормандони милитсия ҳуқуқ надоранд, ки аъзои ҳизбу ташкилотҳои сиёсӣ гарданд.

Ҳамин тариқ таҳти сарвари роҳбари давлат принсипи фаъолияти МКД ба сиёсати давлатии омодагории кадрҳо мувофиқ гардонида шуд, ки минбаъд милитсия тавонад манфиати миллату давлат ва ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандонро ҳифз намояд.

Чӣ тавре, ки Азимӣ У.А., менависад: «Сиёсати давлатии кадрӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон - ин қисми таркибии сиёсати дохилии давлат маҳсуб ёфта, дар асоси сиёсати умумидавлатӣ ташаккул меёбад»[1, с.24].

Дигар хусусияти Муассисаи таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омодагории кадрҳои ихтисосӣ зерин равона карда шуда буд:

- идоракунӣ дар соҳаи тартиботи ҳуқуқӣ;
- ФОҶ дар МКД;
- фаъолияти маъмурӣ-ҳуқуқии МКД;
- фаъолияти тафтишотӣ-криминалистӣ МКД;
- фаъолияти фармондеҳӣ дар фаъолияти ҚД МКД;
- фаъолияти оташнишонӣ дар СХДО.

Дар тадқиқоти илмии худ Давлатшоева А.Ш., менависад: «Масъалаи раванди таълиму тарбия, такмили ихтисос, дараҷаи касбияти кормандони МКД дар ҷаласаҳои оперативии ҳайати мушовараи назди Вазири корҳои дохилӣ баррасӣ гардида, аз кормандони МКД оиди дараҷаи донишҷӯи қонунгузорӣ, дастуру фармонҳои ВКД ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ санҷиш қабул карда мешавад»[2, с.49].

Барои ташаккули фарҳанги касбии корманди милитсия дар Муассисаҳои таълимии ВКД зинаҳои ташаккули омодаسازی мутахассис коркард гардидаанд, ки аз марҳилаҳои зерин иборатанд:

- марҳилаи методологии аз ҷиҳати назароиявӣ омодаسازی мутахассис;
- ташаккули сифат ва малакаи касбӣ, бедор намудани шавқу завқ ба тадқиқоти илмӣ ва касбӣ (нозири минтақавӣ, муфаттиш, корманди оперативӣ);
- ин гузаштани таҷрибаомӯзӣ, Ҳимояи таҷрибаомӯзӣ ва қори дипломӣ ва супоридани имтиҳонҳои давлатии хатмкунӣ.

Вобаста ба ҷаҳонбинӣ, шавқу завқ истеъдод курсантони Муассисаҳои таълимӣ дар курсҳои болоӣ ба самти ихтисосҳои фаъолияти маъмурии МКД, фаъолияти тафтишотии МКД, фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷуии МКД вобаста карда мешаванд.

Дар Оинномаи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун Муассисаи олии таълимӣ мазмуни таҳсилот чунин омадааст: «Мазмуни таҳсилот дар Академия барои ҳудодоҳӣ ва ташаккули шахсият дар соҳаи фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нигаронида шуда, ҷиҳати инкишоф додани сатҳи дониш ва ҷаҳонбинии муосири таълимгирандагон, инчунин баланд бардоштани фарҳанги умумӣ ва касбӣ, соҳиб шудан ба ихтисос ва касби мувофиқ, таҷдиди иқтидори кадрӣ ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ равона карда шудааст»[9, с.11].

Фаъолияти таълимӣ-илмӣ ва таҳқиқотии Муассисаҳои таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботҳои низоми таълиму тарбия мувофиқ гардонидани шуда, ба талаботҳои Вазорати маориф ва илм мутобик гардонидани мешуданд.

Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди гузаронидани ислохотро дар соҳаи маориф инкишоф дода, фаъолияти тамоми муассисаҳои таълимии ҷумҳуриро ба стандартҳои давлатии таълимӣ мувофиқ гардонид. Аз ҷумла Зарифов Н.Х., менависад: «Баъди ба даст даровардани Истиқлолияти давлатӣ дар натиҷаи амалигардонии ислохот дар соҳаи миллии низоми маориф ва ба стандартҳои ҷаҳонӣ мутобикнамоии он зарурияти омӯзиши **таҷрибаи** таърихӣ азнавсозии низоми маориф ба вуҷуд омад»[3, с.3].

Дар Муассисаҳои таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи барномаҳои давлатии таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии амалӣ гардида, бо нақшаи таълимии қорӣ ва ҷадвали дарсӣ барои таҳсили рӯзона ва ғоибона ба танзим дароварда мешуд.

Раванди таълим бо тартиби муқарраргашта ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба нақшаҳои таълимии ВКД ва Вазорати маориф ва илм таҳсил аз ҷумла дар Академияи ВКД амалӣ мегардад.

Масоили омодаسازی кадрҳо дар Иттиҳоди давлатҳои мустақил баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ба мушкилиҳо рӯбарӯ гардид. Кормандони МКД дар шароити нави таърихӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, сиёсӣ шиносӣ пайдо карда, кӯшиш менамуданд, ки дар таъмини тартиботи ҷамъиятӣ фаъолони ширкат намоянд. Роҳбарияти ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба самти қор бо ҳайати шахсии Мактаби олии ВКД ва Муассисаҳои таълимӣ диққати махсус зоҳир менамуданд. Ҳайати мушовараи ВКД дар ҷаласаҳои худ омӯзиши муҳити ахлоқӣ-психологиро яке аз вазифаҳои асосии худ шуморида. ба тайёрии касбии ҳайати шахсӣ аҳамияти ҷиддӣ медоданд.

Низоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти ҷамъиятӣ-давлатӣ дошта, дар асоси Конституцияи ҚТ ва дигар қонунгузориҳои миллии амал менамояд. Ба қори маориф Ҳукумати ҚТ, Вазорати маориф ва илми ҚТ роҳбарӣ менамояд. Бинобар ақидаи Исмоилов И.И., Насимов А : «Ҳукумат дар соҳаи маориф, сиёсати давлатиро муайян ва тадбиқ мекунад. Инчунин меъёри маблағгузориҳои давлатиро ба системаи маориф муайян менамояд.

Барои беҳтар ба роҳ мондани кори маориф ҳукуматҳои маҳаллӣ нақши калон мебозанд»[4, с.14].

Интишороти маводҳои илмӣ ба самти мустақкам намудани ахлоқи касбӣ ва маданияти эстетикӣ кормандони МКД равона гашта, дар ин асос тибқи талаботҳои ВКД дараҷаи таҳассуси касбии онҳо вобаста ба шароит ва тақозои замони муосир боз ҳам баланд бардошта шуд.

Дар заминаи маводҳои таълимӣ Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси супориши ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми Раёсатҳо ва ШВКД-ҳо дарси хизматӣ дар мавзӯи «Ахлоқи касбии корманди милитсия ва талаботҳои рузмарраи он» ташкил ва гузаронида шуда, баҳри болобурди фарҳанги касбии кормандони милитсия аз онҳо санҷиш қабул карда мешавад.

Ҳамзамон аз ҷониби кормандони фаъоли милитсия доир ба ин мавзӯ мақолаҳои илмӣ-оммавӣ дар маҷаллаҳо ва рӯзномаҳои даврии ватанӣ ба нашр расонида шуданд.

Дар назди ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷаллаҳои илмӣ, осори илмӣ Академия, маҷаллаи байнидавлатии ИДМ «Наркофронт», маҷаллаи «Қофтуқови чиноятӣ», рӯзномаҳои Сипар, Қонун ва ҷомеа, Набзи милитсия бо 2 забон нашр гардида, мавриди истифодаи кормандони милитсия ва доираи васеи хонандагон қарор дода шудааст. Имрӯз Маҷаллаи илмӣ осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаш Академияи ВКД ба шумор рафта, аз соли 1998 инҷониб нашр мегардад. Соли 2015 маҷаллаи мазкур ба шохиси иқтибосовари илмӣ-тақризӣ Россия (РИНЦ) ворид карда шуд. Соли 2016, 6 июн ба феҳристи нашрияҳои тақризӣ илмӣ КОА Россия ворид карда шуд. Аз 29 ноябри 2018 ба феҳристи нашрияи тақризӣ КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шуд.

Маҷаллаи илмӣ ва иттилоотӣ таҳлили байнидавлатии «Наркофронт» соли 2017 ташкил ёфтааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр гардида, дар фазои ИДМ паҳн мегардад.

Рӯзномаи «Қонун ва ҷомеа» аз 6 феввали соли 2008 нашр гардида, моҳи феввали 2008 дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, тахти №001-4664 ба қайд гирифта шудааст. Рӯзнома ҳафтае 1 маротиба ба таъб мерасад.

Рӯзномаи «Набзи милитсия» дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, тахти №242/РЗ-97 аз 12 апрели 2021 сол, ба қайд гирифта шудааст. Рӯзнома моҳе 1 маротиба бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ чоп мешавад.

Ҳамчунин, вобаста ба таҷлили рӯзи милитсияи тоҷик маҷаллаи илми тарғиботии «Дастовардҳои ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба нашр мерасад.

Ҳамасола аз ҷониби ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли китоб «Маҷмуи дастовардҳои ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба нашр мерасад. Китоби мазкур аз бахшҳои зерин иборат аст:

- дастгирӣ ва ғамхорӣ Пешвои миллат нисбати МКД;
- ташаббусҳои Вазири қорҳои дохилӣ;
- иншоотҳои бунёдгардида;
- кумакҳои моддӣ ба собиқадорон, нафақахӯрон, иштирокчиёни ҚБВ, оилаҳои кормандони зимни иҷрои вазифаҳои хизматӣ фавтида, маъҷубон, нобиноён ва бепарасторон;
- ба истироҳат ва табобат фаро гирифтани кормандон ва нафақахӯрон;
- ташкил ва доир гардидани чорабиниҳои варзишии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ;
- омода намудан Созишномаҳои байналмиллалӣ ва санадҳои байналмилалӣ ба имзорасида;
- сафарҳои хизмати кормандон ба хориҷи кишвар;
- китоб ва маҷаллаҳо, монографияҳо, китобҳои дарсӣ, маҷаллаҳо, нашрҳои илмӣ-амалӣ, дастурҳои таълимӣ, таълимӣ-методӣ, барномаҳои таълимӣ;
- нашр гардидани мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ-тадқиқотӣ дохили кишвар, ИДМ ва КОА;

- иштирок, бо маъруза баромад намудан, ташкил ва гузаронидани конференсияҳо, семинарҳои илмӣ-назариявӣ, илмӣ-амалӣ, мизҳои мудаввар;
- такмили ихтисоси профессорону омӯзгорони Академия дар дохил ва хориҷи кишвар;
- роҳбарӣ ба корҳои тадқиқотҳои диссертатсионӣ ва омода намудани кадрҳои илмӣ-педагогӣ;
- баргузориҳои курсҳои такмили ихтисос аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ;
- тақризиҳо ба диссертатсияҳо ва авторефератҳо;
- иштирок дар озмунҳои академиявӣ, ҷумҳуриявӣ;
- фаъолияти ҷамъиятҳои илмӣ курсантон;
- дигаргуниҳои раванди таълим дар Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- амалӣ гардонидани корҳои созандагӣ ва бунёдкорӣ дар факултаи №4-и Академия;
- беҳтар гардонидани шароити таҳсил дар Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон [6, с.3].

Дар баробари дигар муассисаҳои таълимии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, муассисаҳои таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботҳои рушди таҳсилоти олии касбӣ мувофиқ гардонида шуданд:

- минбаъд ҳам такмил додани таснифгари равия ва ихтисосҳои таҳсилоти олии касбӣ;
- таҳия ва мавриди истифода қарор додани технологияи пешқадами низоми кредитии таҳсилот ва таҳсилоти фосилавӣ;
- ба дараҷаи баъдидипломӣ гузаронидани низоми таҳсилоти магистратура;
- трансформатсияи таҳсилоти олий ва баъдидипломии ба модели сезинагӣ: бакалаврият, мутахассис ва магистратура;
- таҳия ва мураттаб сохтани барномаҳои таълимии таҳсилоти бакалаврият, ки ба сохтор ва мазмуни барномаҳои байналмилалӣ ҳамроҳанг гардонида шуда бошад;
- баланд бардоштан ва дастрасии тамоми табақаҳои аҳоли гардонидани таҳсилоти олии касбӣ ва зиёд намудани миқдори грантҳои давлатӣ ва ташкил намудани модели нави кредитӣ (қарздиҳӣ) ба донишҷӯён;
- таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва механизмҳои ташкилию иқтисодии ҷалби мутахассисони унвони илмидоштаи муассисаҳои илмӣ- тадқиқотӣ барои тайёр намудани мутахассисони олии касбӣ;
- таъмини шаффофияти фаъолияти молиявӣ хоҷагии муассисаҳои олии касбӣ;
- таҳким ва азнавсозии заминаи моддию техникӣ ва таълимию лаборатории муассисаҳои олии касбӣ;
- пурзӯр намудани базаи моддӣ-техникии муассисаҳои олии касбӣ ва бо кадрҳои варзидаи унвони илмидошта, таъмин намудани онҳо;
- афзоиши миқдори профессорон, омӯзгорони унвонҳои илмидоштаи муассисаҳои олии касбӣ.

Ҳама гуна дастовардҳои таълимӣ, илмӣ ва тадқиқотии МТ ВКД ҚТ дар асоси талаботҳои педагогӣ-психологӣ бояд ба касбияти фаъолияти махсуси қормандони милитсия мувофиқ гардонида шавад.

Муқарризи: н.и.п., дотсент Наврасов А.

Адабиёт:

1. Азими У.А., Кадровое обеспечения органов внутренних дел Таджикистана: историко-правовой анализ: Монография. / Азими У. А.-Душанбе: «Сифат-Офсет», 2022. - С. 24.
2. Давлатшоева А.Ш. Современные тенденции и подходы к подготовки профессиональных кадров для органов внутренних дел Республики Таджикистан: Монография. – Душанбе, Академия МВД РТ.2017. – С.49.
3. Зарифов Н.Х. Становление и развитие системы народного образования в Таджикистане (1924-1929 гг). Автореферат: диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Душанбе, 2019. - С.3.
4. Исмоилов И.И., Насимов А. Асосҳои идоракунии маориф. Дастури таълимӣ. - Душанбе, ДДОТ ба номи С.Айнӣ. 2008. - С.14.
5. Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия» аз 23 майи 1998.

6. Мачмуи дастовардҳои ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1015. - Душанбе, 2015.- С. 3.
7. Назарзода Н.Ч., Махмудзода Ш. Х., Умари Х, А., Назарзода А.Н., Баҳодурзода Ю.Б. Таърихнигории милитсияи тоҷик. Душанбе: Эр-граф, 2020. - С.104.
8. Педагогический поиск. Информационно-методический дайджест. Выпуск 9. Часть 1. Москва., 2000. - С.119.
9. Фармоиши ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 271 б/з аз 25.04.2019 «Дар бораи тасдиқ намудани Оинномаи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе, 2019.- С.11.

ХУСУСИЯТҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ-ИЛМӢ ВА ТАҲҚИҚОТИИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ МКД ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола сухан дар бораи хусусиятҳои фаъолияти таълимӣ-илмӣ ва таҳқиқоти муассисаҳои таълимии мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон рафта, дар он аз сарчашмаҳои илмӣ ва асарҳои муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ исifoда бурда шуда, бо дидгоҳи хос нуктаи назари муаллиф вобаста ба хусусиятҳои фаъолияти таълимӣ-илмӣ муассисаҳои таълимии мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хусус Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос гардидааст. Паҳлуҳои фаъолияти таълимӣ-илмӣ ва таҳқиқоти муассисаҳои таълимии мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ мавриди таҳлил қарор гирифта, хусусиятҳои инкишофи ояндаи он дарч гардидааст.

Возжаҳои калидӣ: мақомоти корҳои дохилии, муассисаҳои таълимӣ, фаъолияти таълимӣ-илмӣ, низоми маориф, омӯзгор, дастовардҳои илмӣ, омодаسازی кадрҳо, кадрҳои илмӣ, ВКД, фарҳанги касбӣ, соҳибистиқлолӣ.

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ, НАУЧНОЙ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ОВД РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются особенности образовательной, научной и исследовательской деятельности образовательных учреждений органов внутренних дел Республики Таджикистан, с использованием научных источников и трудов отечественных и зарубежных исследователей, и отражается точка зрения автора на особенности образовательной и научной деятельности образовательных учреждений органов внутренних дел Республики Таджикистан, в частности Академии МВД Республики Таджикистан, с уникальной точки зрения. Подробно проанализированы аспекты образовательной, научной и исследовательской деятельности образовательных учреждений органов внутренних дел Республики Таджикистан, намечены особенности их дальнейшего развития.

Ключевые слова: органы внутренних дел, образовательные учреждения, образовательная и научная деятельность, система образования, учитель, научные достижения, подготовка кадров, научные кадры, МВД, профессиональная культура, самостоятельность.

FEATURES OF EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND RESEARCH ACTIVITIES OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IAB OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the features of educational, scientific and research activities of educational institutions of the internal affairs bodies of the Republic of Tajikistan, using scientific sources and works of domestic and foreign researchers, and reflects the author's point of view on the features of educational and scientific activities of educational institutions of the internal affairs bodies of the Republic of Tajikistan, in particular the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, from a unique point of view. Aspects of educational, scientific and research activities of educational institutions of the internal affairs bodies of the Republic of Tajikistan are analyzed in detail, features of their further development are outlined.

Keywords: internal affairs bodies, educational institutions, educational and scientific activities, education system, teacher, scientific achievements, personnel training, scientific personnel, Ministry of Internal Affairs, professional culture, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Таширфзода Ф.К. - Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи амнияти иттилоотӣ ва технологияҳои рақамии факултети №5, Сурога: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мастонгулов, 3., Телефон: 119818189.

Сведения об авторе: Таширфзода Ф.К. - Академии МВД Республики Таджикистан, доцент кафедры информационной безопасности и цифровой технологии факультета №5, Адрес: 734024, Республика Таджикистан г. Душанбе, улица Мастонгулова, 3. Телефон: 119818189.

Information about the author: Tashrifzoda F.K. - Associate Professor of the Department of Information Security and Digital Technology of the Faculty No. 5 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mastongulova street 3. Phone: 119818189.

**МАФҲУМИ РОБИТАИ БАЙНИФАННИ ЯКЕ АЗ ВОСИТАҲОИ АСОСИИ СОХТОРИ
РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ**

Ҷалилова М.Н., Лолаи Х.

**Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ ба номи Садриддин Айни,
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон**

Солҳои охир вобаста ба пешрафти илмию техникаи ҷомеа ва зарурати ҳалли масъалаҳои, ки дар назди маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон истодаанд, нақши робитаҳои байнифаннӣ, ки омӯзгорони фанҳои гуногун дар ҷараёни дарс ва берун аз он истифода мебаранд, афзуда истодааст. Назарияи дидактикии робитаи байнифаннӣ дар қорҳои таҳқиқоти олимони гуногун ба таври васеъ инъикос ёфтааст. Робитаҳои байнифанҳо дараҷаи илми таълимро баланд мебардоранд, муносибатҳои табиӣ равандҳо ва ҳодисаҳои олами атрофро инъикос менамоянд, ягонагии модии онро ошкор сохта, системаи назариявии хонандагони хурдсолро ба табиат, ҷамъият ва меҳнат ташаккул медиҳанд.

Омӯзиши фанҳои таълимӣ аз хонандагони хурдсол қонуну қоидаҳои грамматикӣ имлоиро мавриди машғулиятҳои мунтазам ва давомнок талаб мекунад. Ба дарсҳои забони модарӣ, ки шакли асосии таълиму тарбия мебошад, агар машғулиятҳои беруназсинфиро илова намоем, қори омӯхтани забони модарӣ хеле самараро нек медиҳад. Вале афсӯс, ки дар синфҳои ибтидоӣ оид ба таълими грамматика, имло ва инкишофи нутқ машғулиятҳои беруназсинфиро раво намедонанд ва инро асосан барои синфҳои болоӣ хос мешуморанд. Ҳол он ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ кунҷков буда, бисёр чизҳоро доништан мехоҳанд. Бинобар ин, баъзан онҳо саволҳои гуногун, ба монанди “Дар забонамон чанд калима аст?”, “Ҷаро он чиз ин тавр номида мешавад?”, “Ҷаро ин калимаҳоро хешу табор меномем?” ва ғайраҳо медиҳанд. Хонандагони ин синну сол қистону зарбулмасалҳо, шеърӯ тезгӯяқҳоро дӯст медоранд ва дар лаҳзаҳои, ки омӯзгор ин қорҳоро мегузаронад, ҳама ғаълона иштирок менамоянд.

Аз ин рӯ, А.М. Горкий, ки қаҳони ботинии кӯдақонро хело хуб медонист, чунин навиштааст: “Кӯдак то синни даҳсолагӣ ҳазлу шухиро дӯст медорад ва ин аз қихати биологӣ қонунист. Вай бо ҳама ва ҳар чӣ бозӣ мекунад ва дар бозӣ бисёр чизҳоро ёд мегирад, қаҳони ихотақардаашро дарк менамояд. Маҳз дар бозӣ кӯдак нозуқиҳои забони модариро меомӯзад, муסיқии онро, ки филологҳо “моҳияти забон” меноманд, ёд мегирад” [9, 371].

Зарурияти қорӣ намудани машғулиятҳои беруназсинфӣ дар хонандагони хурдсол на танҳо аз ин қост, ки дар ин синну сол бачаҳо кунҷков мешаванд ва мехоҳанд бисёр чизҳоро ёд гиранд, инчунин хусусиятҳои мулоҳизаҳои методиро аз худ мекунанд. Машғулиятҳои беруназсинфӣ имқон медиҳад, ки маводи дар раванди дарс омӯхташаванда бошуурона ва мустақамтар гардад, фонди луғавиашон зиёд гашта, нутқи гуфторӣ ва навишториашон инкишоф меёбад, нисбат ба омӯхтани забони модариашон шавқу ҳавасашон афзун мегардад. Хонандагон, ниҳоят, дар вақти таълим синфҳои болоӣ таълим мегиранд, дар машғулиятҳои беруназсинфӣ ғаъолияти иштирок қарданро давом медиҳанд.

Ҷаъолияти беруназсинфӣ дар муассисаҳои таълимӣ асосан дар ду ҳолат гузаронида мешавад: дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зери унвони “қорҳои беруназсинфӣ”, яъне машғулияти ғайридарсии хонандагон, ки дар муассисаи таълимии худ ва дар дигар муассисаҳои таълимӣ таҳти мафҳуми “қорҳои беруназмақтабӣ” ташқил қарда мешавад. Вобаста ба шавқу рағбат ва майлу хоҳиши талабагон ҳар ду намуди ғаъолият илова ба машғулияти асосӣ ва ҳатмии дарсӣ ташқил қарда мешавад.

Дар маҷмуъ қорҳои берун аз синф як қузӣи муҳим ва қудонопазири маориф маҳсуб меёбанд. Машғулиятҳои беруназсинфӣ барои рушди ҳамаҷонибаи шахсият аҳамияти зарурӣ дорад. Аз ин лиҳоз дар Қонуни маориф омадааст:

“Мақсади маориф қонеъ гардонидани шахс барои рушди ҳамаҷониба баҳри амалӣ сохтани тамоми истеъдод, баланд бардоштани сифати ҳаёту қори худ ва дар ин замина афзун намудани мероси иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ барои таъмини рушди иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад” [8, 120].

- Дар адабиёти педагогӣ маъноҳои гуногуни “робитаҳои байнифаннӣ” ва навъҳои мухталифи он мавҷуданд. Бархе аз муҳаққиқон ин мафҳумро бо роҳҳои гуногун шарҳ медиҳанд. Мисол, П.И. Пидкасистий қайд мекунад, ки робитаҳои байнифаннӣ истилоҳи умумии таълимӣ буда, вобаста ба дараҷаи азхудкунии олами атроф дар назарияи омӯзиши нақшҳои мухталиф мебозанд, агар:

- робитаҳои байнифаннӣ, ҳамчун таҷассумгари алоқаҳои фаннӣ дар ҷараёни таълим амал кунанд;

- робитаи байнифаннӣ василаест барои таъмини ҳамоҳангии барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ аз рӯйи фанҳои мухталиф бо ҳадафи баланд бардоштани сатҳи таҳсилот тавассути илм, рушди қобилияти эҷодӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии хонандагони синфҳои ибтидоӣ;

- алоқаи байнифаннӣ боиси таъсири ҳамдигарии илмҳо дар ҷараёни ташаккули ҷаҳонбинии назариявӣ ва равишҳои шинохти воқеият буда, инчунин ба болоравии қобилияти эҷодии хонандагони синну солашон хурд мусоидат менамояд;

- алоқаи байнифаннӣ муносибати яқояшавии низоми усулҳои назарияи таълимро дар бар мегирад, ки онҳо илмӣ, тартибнок, яқлуктӣ, пайваста ва монанди инҳоро дарбар мегиранд, зеро ин усулҳо бо мақсади ташкили як низоми ҳамгироии дониш дар шуури инсон равона гардидаанд.

- фарҳанги байнифаннӣ ҳамчун соҳаи алоҳидаи донишҳои назарияи таълим, асосҳои равонӣ ва омӯзгорӣ дошта, аз тартиби умумии усулҳо ва воситаҳои таълим иборат аст, ки тавассути онҳо шакли махсуси донишҳо – “донишҳои байнифаннӣ” ташаккул меёбад [11, 124] ва амалӣ мегардад.

П.И. Пидкасистий ба робитаҳои байнисоҳаҳо чунин таъриф медиҳад:

“Ба маънои васеи ин калима: *робитаҳои байнифаннӣ усулҳои асосии дидактика буда, мусоидат ба ҳамоҳангсозӣ ва ба низом даровардани маводи таълимӣ, ташаккули донишҳои умумии фаннӣ дар хонандагон, қобилият, малака ва усулҳои ба даст овардани онҳо дар намудҳои гуногуни фаъолият ва тавассути системаи вазифаҳои меъёрӣ ва усулҳои умумии хусусияти маърифатӣ бо саъю кӯшиши муштараки омӯзгорони фанҳои гуногун ба амал бароварда мешавад.* Ба маънои дигар: *робитаҳои байнифаннӣ – ин усули дидактика мебошад, ки дар раванди таълими фанни мушаххас вазифаҳои ҳамгирӣ ва тафриқавиро иҷро карда, ҳамчун воситаи ба ҳам пайвастании донишҳои фаннӣ ба системаи ҳамгирӣ амал мекунад, ки ҳудуди фанниро васеъ мегардонад*” [11, с. 178].

Пояи ҳамкориҳои байнисоҳавӣ маънои татбиқи пайвастаи шаклҳо, равишҳо ва мундариҷаи мухталиф дар ҳамаи марҳилаҳои таълимӣ ва фанҳои мухталифро дар бар мегирад. Мутобиқи ин равиш, алоқаҳои байнифаннӣ метавонанд вазифаҳои мазкурро иҷро намоянд:

• вазифаи таълимӣ, ки ба инкишоф додани низоми донишҳои асосии илм ва малақаҳои умумии тарбиявӣ нигаронида шудааст;

• вазифаи рушддиҳанда, ки дар инкишофи қобилиятҳои маърифатӣ, ангезиши шавқ ба омӯзиш ва рушди фикрронии пайдарпайи талабагон таҷассум мегардад;

• вазифаи тарбиявӣ, ки барои рушди ҷаҳонбинии илмӣ, арзишҳои ахлоқӣ ва таъмин намудани ягонагии тарбияи ҳамаҷониба равона шудааст.

Таҳқиқоти зиёде аз муҳаққиқон методҳои гуногунро барои гурӯҳбандии робитаҳои байнифаннӣ таҳти омӯзиш қарор медиҳанд. Масалан, И.Д. Зверев ва В.Н. Максимова гурӯҳбандии алоқаҳои байнифанниро дар ду замина пешниҳод менамоянд:

• дар шакли дониш (таҳкими низоми донишҳои умумӣ байни талабагон).

• дар шакли фаъолият (рушди низоми фаъолиятҳои умумӣ барои фанҳои мухталифи таълимӣ) [6, с. 196].

Аз рӯйи мундариҷаи дониш робитаҳои байнифаннӣ метавонанд ҳамчун мундариҷа-маълумотӣ тасниф карда шаванд. Онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд:

✓ аз рӯйи таркиби донишҳои илмӣ (воқеавӣ, назариявӣ);

✓ оид ба дониш (фалсафавӣ, таърихӣ, мантиқӣ);

✓ оид ба донишҳои самтҳои арзишӣ (идеологӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ,

хукукӣ).

Ба назар мерасад, ки робитаҳо дар усулҳои фаъолияти таълимӣ, маърифатӣ ва маҳорати хонандагон дар омӯзиши фанҳои гуногуни таълимӣ ҳамчун робитаҳои хабарӣ-иттилоотӣ тасниф карда шаванд:

- дар усулҳои фаъолияти амалии татбиқи донишҳои назариявӣ ва амалӣ, ки ба инкишоф додани малакаҳои кори амалӣ, техникӣ, ҳисобкунӣ ва қобилияти суханварӣ мувофиқат менамояд;

- дар усулҳои фаъолияти тарбиявӣ ва маърифатӣ замони азхудкунии илму дониш, ки таҷриба ҳосил менамоянд, малакаҳои умумии тафаккур, фаъолияти эҷодӣ, тарбиявӣ, ташкилию маърифатӣ, худомӯзиро фаро мегиранд;

- дар усулҳои фаъолияти арзёбиво маънавӣ, ки ба ташаккул додани малакаҳои арзёбӣ, муоширати таъсирбахш, маҳорати бадеӣ ва эстетикӣ равона шудаанд, ки дар рушди ҷаҳонбинии талабагон нақши муҳим доранд.

Алоқаи ташкилӣ ва методи усулҳо, тарз ва роҳҳои амалии таълимро такомил медиҳанд:

- ташкили тарзҳои азбаркунӣ дар намудҳои ҳархелаи дониш (такрорӣ, ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ);

- ҳангоми мутобиқат (ҳамзамон ё дурнамодор).

- ✓ • аз рӯи усулҳои ҳамгирии объектҳои омӯзишӣ (яктарафа, дутарафа, бисёртарафа);

- ✓ аз рӯи мувофиқати амалӣ (воқеавӣ, доимӣ, системавӣ);

- ✓ мувофиқи дараҷаи ташкили раванди таълим (дарс, мавзуи беруназсинфӣ ва ғайра)

[11, с. 197].

И.Н. Емельянова навъҳои зерини робитаҳои байнифанниро чунин муайян кардааст:

- ✓ иҷтимоӣ (дохилию хориҷӣ, умумию ҷудошуда, муҳиму номуҳим, зарурӣ ва тасодуфӣ);

- ✓ ирсӣ (тарафдорӣ ва қарзгирӣ, идома ва табдилёбӣ, марказӣ ва фишурда);

- ✓ сохторӣ (пайвандҳои ибтидоӣ, параллелӣ ва самтҳои муқобил);

- ✓ мутаносибӣ (мустақим ва бавосита, яхела ва муқобил, робитаҳои ҳамохангсозӣ ва тобеият, чамбастӣ ва синтетикӣ) [2].

Н.П. Локалова дар чараёни омӯзиш навъҳои зеринро барои алоқаҳои байнифаннӣ муайян мекунад:

- ✓ робитаи байнифаннӣ дар асоси усулҳои умумии фанҳои таълимӣ;

- ✓ робитаҳои байнифаннӣ, ки ба усулҳои умумии фаъолияти маърифатии хонандагон асос ёфтаанд;

- ✓ робитаи байнифаннӣ дар асоси усулҳои умумии таълиму тарбия;

- ✓ робитаи байнифаннӣ дар асоси умумияти шаклҳои ташкилии таълим;

- ✓ дар асоси равандҳои умумии педагогӣ, аз қабилӣ зебоипарастӣ, меҳнатӣ ва ғайра (робитаи байнифаннӣ таълими дар асоси мавзӯ) [7].

Дар доираи намудҳои робитаҳои байнифаннӣ Б.П. Есипов навъи муайяни ҳамкориҳои байни қисмҳо ва асосҳои дониш, малака ва маҳоратҳоро аз лиҳози мундариҷа ва хусусиятҳои онҳо шарҳ медиҳад. Вай робитаҳои байнифанниро ба ҳелҳои зерин ҷудо намудааст:

- ✓ иттилоъ (асос, амсиласозӣ, назария ва амалия);

- ✓ замонӣ (пешгузашта, ҳамроҳ ва минбаъда);

- ✓ вазифавӣ (амалӣ, ҳисобӣ-ченкунӣ, эвристикӣ);

- ✓ фаврӣ (муқоисавӣ, аналитикӣ-синтетикӣ, умумӣ) [3, с. 65].

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои суруд ва мусиқӣ, табиатшиносӣ, санъати тасвирӣ ва таълими меҳнат низ метавонанд нутқи даҳонӣ ва хаттии худро инкишоф диҳанд, ки ин робитаи таълими забони модарӣ бо ин фанҳост. Дар асоси тафаккур, забон, фаъолият ва ягонагии шуур малака ташаккул меёбад. С.Л. Рубинштейн психологи машҳури халқи рус чунин қайд кардааст: “Тавассути забон ва нутқ ҷомеа тафаккури кӯдакро ташаккул медиҳад ва сохтори шуури ӯро муайян месозад” [14].

Робитаи байни фанҳо аз рӯи вазифаҳои тарбиявӣ бо роҳи ба миён гузоштани масъалаҳои таълим барои як қатор фанҳо умумӣ ва ҳалли пайгириҳои онҳо дар системаи дарсҳои бо ҳам алоқаманди фанҳои гуногун ба амал бароварда мешавад.

Он ягонагии ҳадафҳои мундариҷа, шакл ва усулҳои ташкили кори таълимиро барои хонандагон дар сатҳи робитаҳои байнифаннӣ таъмин менамояд. Таҷриба ва таҳқиқотҳои нишон медиҳад, ки барои татбиқи робитаҳои байнифаннӣ дар раванди таълим ду равиширо метавон истифода бурд: **мавзӯӣ ва масъалавӣ**.

Муносибати мавзӯӣ маънои истифодаи робитаҳои байнифаннӣ бо мақсади ошкор намудани мафҳумҳои асосӣ, ташаккули ғояҳо ва ғояҳои пешбарандаро дорад, ки метавонанд дар мавзӯҳои муайян дар раванди дарсҳои фанҳои гуногуни таълимӣ инъикос карда шаванд.

Муносибати масъалавӣ ба татбиқи робитаҳои байнифаннӣ имкон медиҳад, ки донишҳо дар атрофи ғояҳои асосии таълими фанҳои гуногун мақсаднок ба низом дароварда шаванд. Дар чараёни ҳалли масъалаҳои байнифаннӣ дониши илмии хонандагони хурдсол дар ягонагии мустақилият ва қобилияти эҷодии онҳо ғаёлона ташаккул меёбад. Системаи дониш дар асоси усулҳои байнифаннӣ таъсис дода шуда, оид ба ҳалли масъалаҳои тарбиявӣ, ки ба инкишофи донишҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ хонандагон нигаронида шудааст, давраҳои гуногунро дар бар мегирад:

➤ **Ба таъри пешакӣ** - ба омӯзгор муҳим он аст, ки чанбаи ахлоқию эстетикиро дар маводи омӯхташаванда ошкор созад, масъалаҳои асосӣ, вазифаҳои умумиро дар раванди ҳалли масъалаҳои тарбиявӣ бо воситаи робитаи байнифаннӣ нишон диҳад, ки муносибати мусбӣ барои азхудкунии дониш оид ба мавзӯ муайян карда шудааст.

➤ **Арзёбии ташаккулдиҳанда** - ба низом даровардани далелу муқаррароти дар фанҳои гуногуни таълим пайдошуда ва умумӣ гардонидани онҳо аз нуқтаи назари пешбарандаи ақидаҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ, ки бояд барои хонандагони хурдсол зарур доништа мешавад, ҳамчун воситаи омӯзиш барои баҳодихии далелу ҳодисаҳо, падидаҳои нав, танзими интиҳоби маълумот ва сохтани системаҳои умумӣ дар шуури эстетикӣ хонандагон муайян карда шудааст.

➤ **Табдилдиҳанда** - мақсади омӯзгор он аст, ки муносибати самаранокии амалӣ ба ҷаҳони атрофиён нишон диҳад ва дар ин маврид натиҷаи ҳалли масъалаи байнифаннӣ ташаккул меёбад.

Ин марҳалаҳо бояд дар раванди таълими тарбия пай дар пай ба амал бароварда шаванд ва иҷрои он ба нақша гирифта шаванд.

Ин хусусиятҳои ғаёлияти маърифатӣ дар раванди ҳалли масъалаҳои байнифаннӣ робитаи байни эҳсосот ва тафаккури хонандагони хурдсолро тезутунд мегардонад. Ин робита ғаёлияти дохилии субъектро ифода мекунад, ки дар он иттилооти ибтидоӣ дар бораи воқеият аз тағйирёбии сохтори муайян мегузарад ва дар натиҷа хонандагон инкишоф меёбад.

Ҳамин тариқ, ғаёлияти маърифатӣ дар заминаи робитаи байнифаннӣ яке аз воситаҳои асосии сохтори раванди таълим дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ барои ташаккули шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфтаи дорои манфиатҳои гуногун, системаи муқарраршудаи дониши дорои сифатҳои баланди маърифатӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ тамоюли иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Муқаррир: д.и.п., профессор Шербоев С.

Адабиёт:

1. Бабанский Ю.К. Выбор методов обучения в средней школе. - М.: 1981. – 176 с.
2. Емельянова И.Н. Педагогические возможности использования ситуации выбора в учебно-воспитательном процессе / автореф. дисс.... канд. пед. наук. – Екатеринбург, 2004. – 24 с. (12)
3. Есипов Б.П. Методы обучения. Проект главы учебника педагогики для пединститутов. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1954. – 96 с.
4. Жарова Л.В. Учить самостоятельности: Кн. для учителя: Пособие для студентов

пединститутутов и учителей. – М.: Просвещение, 1993. – 203 с.

5. Занков Л.В. Обучение и развитие (экспериментально-педагогическое исследование). Избранные педагогические труды. - М.: 1990. – 424 с.

6. Зверев И.Д, Максимова В.Н. Межпредметные связи в современной школе. / И.Д. Зверев, В.Н. Максимова - М.: Просвещение, 1981. – 246 с.

7. Локалова Н.П. Психологическое развитие как составляющая образования / Н.П. Локалова // Педагогика. – 2002. – № 7. – С. 35-38.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” . – Душанбе, 2013. – 389 с.

9. Лутфуллоев М. Ҷилди 4-и китоби “Осор”. - Душанбе, “Собириён”, 2013.- 608 с. (18)

10. М. Лутфуллозода, И. Абдуллозода, М. Ҷалилова. Методикаи таълими забони модарӣ / М. Лутфуллозода, И. Абдуллозода, М. Ҷалилова. Душанбе: 2020 – 265 с.

11. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: теорет. эксперим. исслед. - М.: Педагогика, 1980. – 240 с. (19)

12. Раҳимов Х, Нуров А. Педагогика. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии омӯзгорӣ. - Душанбе: 2011. – 518 с

13. Редозубов С.П. Методика русского языка в начальной школе. – М.: Учпедгиз, 1955. – 224 с.

14. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2-х т. - Т.1. – М.: Педагогика, 1989. – 485 с. (23)

15. Сухомлинский В.А. О воспитании. / В.А. Сухомлинский - М.: Политическая литература, 1982. – 270 с.

16. Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе. – М.: Просвещение, 1965. – 328 с.

17. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. / Под редакцией В.В. Давыдова, В. П. Зинченко. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.

МАҶҲУМИ РОБИТАИ БАЙНИФАНӢ ЯКЕ АЗ ВОСИТАӢОИ АСОСИИ СОХТОРИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФӢОИ ИБТИДОӢ

Дар мақолаи мазкур роҳу усулҳои омӯзонидани маҷҳуми робитаи байнифанӣ яке аз воситаҳои асосии сохтори раванди таълим дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар раванди таълими хонандагони синфҳои ибтидоӣ роҳҳои омӯзонидани робитаҳои байнифанӣ дар қорҳои беруназсинфӣ воситаи асосӣ барои фароҳам овардани имкониятҳои иловагӣ барои татбиқи амалии дониш, малака ва маҳоратҳои байнифанӣ, ки дар фаъолияти таълимӣ гирифта шудаанд, барои минбаъд инкишоф додан ва дар сатҳи баланд такмил додани онҳо бояд мақсаднок бошад.

Ба андешаи мо, яке аз роҳҳои баланд бардоштани сифат ва самаранокии ташаккул додани робитаи байнифанӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ин ташаккул додани тафаккури илмӣ ва қобилияти эҷодии онҳо буда, яқинд роҳҳо вучуд доранд, ки амалӣ намудани робитаҳои байнифанӣ дар раванди дарс муайян месозанд.

Якум, ин муттаҳид намудани қорҳои беруназсинфӣ аз фанҳои гуногун бо иштироки омӯзгорони ихтисосҳои гуногун дошта мебошад.

Дуюм, истифодаи робитаҳои байнифанӣ дар ин чорабиниҳо таъсири натиҷаҳои таълимии сатҳҳои гуногунро афзоиш медиҳад.

Сеюм, ин истифодаи амалии донишҳои байнифанӣ қаблан гирифташуда дар раванди дарс ба даст овардани натиҷаҳои ин ё он сатҳ мебошад.

Омӯзиши забони модарӣ дониши хонандагон ва тафаккури мантиқии онҳоро инкишоф медиҳад, ки он ба нутқи гуворо ва мазмуннок алоқаманд мебошад. Ташаккули малақаҳои фаъолияти мустақилонаи хонандагон, ки барои ҳаёт, таълим, тарбия ва меҳнат бомуваффақият татбиқ намудани донишҳои зарурӣ лозиманд, низ яке аз вазифаи асосии омӯзиши забони модарӣ ба ҳисоб меравад.

Хулоса, яке аз шаклҳои омӯзиши забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ бо хонандагон

ташкил ва гузаронида корҳои беруназсинфӣ ҳангоми робитаҳои байнифаннӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: таълим, тарбия, дониш, малака, маҳорат, машғулият, ташаккул, арзёбӣ, муошират, инкишоф, мақсад, роҳ, усул, мустақилият, қобилият, фаъолият, эҷодиёт, сохтори таълим, воситаҳои таълим, раванди таълим, барномаи таълимӣ, китоби дарсӣ, робитаи байнифаннӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, муассисаҳои таълимӣ.

ПОНЯТИЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ СВЯЗЕЙ – ОДИН ИЗ ГЛАВНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ СТРУКТУРЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье проанализированы и обсуждены способы и методы преподавания понятия межпредметной коммуникации, одного из основных инструментов структуры образовательного процесса учащихся начальной школы.

В процессе обучения младших школьников методы обучения межпредметным связям во внеклассной деятельности являются основным средством обеспечения дополнительных возможностей для практического применения межпредметных знаний, умений и навыков, приобретенных в учебной деятельности, для их дальнейшего развития и совершенствования на высоком уровне.

На наш взгляд, одним из способов повышения качества и эффективности межпредметной коммуникации у учащихся младших классов является развитие их научного мышления и творческих способностей. Существует несколько способов определения реализации межпредметной коммуникации в учебном процессе:

Первый – это интеграция внеклассной деятельности по разным предметам с участием преподавателей разных специальностей.

Во-вторых, такое использование междисциплинарных связей в этой деятельности увеличивает влияние образовательных результатов на разных уровнях.

Третий - практическое использование ранее полученных междисциплинарных знаний в процессе обучения для достижения результатов того или иного уровня.

Изучение родного языка развивает у учащихся знания и логическое мышление, что связано с приятной и содержательной речью. Развитие у учащихся навыков самостоятельной деятельности, необходимых для успешного применения необходимых знаний в жизни, учебе, воспитании и работе, также считается одной из основных задач изучения родного языка.

В заключение отметим, что одной из форм изучения родного языка в начальных классах является организация и проведение внеклассной работы с учащимися в ходе межпредметных связей.

Ключевые слова: образование, обучение, знания, умения, навыки, образование, формирование, оценка, общение, развитие, цель, путь, метод, самостоятельность, способность, активность, творчество, структура образования, учебные средства, учебный процесс, образовательная программа, учебник. , межпредметная коммуникация, учащиеся начальных классов, учителя начальных классов, образовательные учреждения.

THE CONCEPT OF INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IS ONE OF THE MAIN TOOLS OF THE STRUCTURE OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

This article analyzes and discusses the methods and techniques of teaching the concept of interdisciplinary communication, one of the main tools in the structure of the educational process for primary school students.

In the process of teaching primary school students, methods of teaching interdisciplinary connections in extracurricular activities are the main means of providing additional opportunities for the practical application of interdisciplinary knowledge, skills and abilities acquired in educational activities, for their further development and improvement at a high level.

In our opinion, one of the ways to improve the quality and effectiveness of interdisciplinary

communication in primary school students is to develop their scientific thinking and creativity. There are several ways to determine the implementation of interdisciplinary communication in the educational process:

The first is the integration of extracurricular activities in different subjects with the participation of teachers of different specialties.

Secondly, such use of interdisciplinary connections in this activity increases the influence of educational results at different levels.

The third is the practical use of previously acquired interdisciplinary knowledge in the learning process to achieve results of a particular level.

Studying the native language develops students' knowledge and logical thinking, which is associated with pleasant and meaningful speech. Developing students' skills of independent activity, necessary for the successful application of necessary knowledge in life, study, education and work, is also considered one of the main tasks of studying the native language. In conclusion, we note that one of the forms of studying the native language in elementary grades is the organization and implementation of extracurricular work with students during interdisciplinary connections.

Keywords: *education, training, knowledge, skills, abilities, formation, assessment, communication, development, goal, path, method, independence, ability, capability, creativity, structure of education, teaching aids, educational process, educational program, textbook, interdisciplinary communication, primary school students, primary school teachers, educational institutions.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Чалилова Мавлуда Наҷмуддиновна - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, н.и.п., дотсенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ. Тел: (+992) 900758986, E-mail: jmavluda@inbox.ru.*

Лолаи Ҳусензода - Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, н.и.ф., муаллими калони кафедраи забони русӣ. Тел: (+992) 917 511 663, E-mail: begimovhusen@gmail.com.

Сведения об авторах: *Джалилова Мавлюда Наҷмуддиновна - Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айнаи, к.п.н., доцент кафедры методики начального образования. Тел: (+992) 900758986, E-mail: jmavluda@inbox.ru*

Лолаи Ҳусензода - Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана, к.ф.н., старший преподаватель кафедры русского языка. Тел: (+992) 917 511 663, E-mail: begimovhusen@gmail.com.

Information Author: *Jalilova Mavlyuda Nazhmuddinovna - State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriiddin Aini, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Primary Education of the. Тел: (+992) 900758986,*

E-mail: jmavluda@inbox.ru

Lolai Khusenzoda - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of philological sciences, senior lecturer of the Russian language department of the Тел: (+992) 917 511 663, E-mail: begimovhusen@gmail.com.

**УСУЛИ ОМЎЗИШИ ПОРАЕ АЗ «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ ДАР СИНФИ
5 ВОБАСТА БА ТАЛАБОТИ МУНОСИБАТИ БОСАЛАҲОЯТ**

Юлдошева З.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар «Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-XI» дар курси хониши адабӣ барои таълими «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ, ки дар синфи 5 омӯхта мешавад, матни мушаххас пешниҳод нашудааст. Дар барномаи синфи 5 барои таълими ҳаёт ва эҷодиёти С. Айнӣ 5 соат муқаррар шуда, чунин маълумот пешниҳод шудааст: «Порae аз «Ёддоштҳо» қисми якум», аммо дар қисмати «Пурсиш ва такрор» чунин омадааст: «Нақли бемории вабо ва вафоти падару модари Айнӣ; зиндагии Айнӣ бо додараш» [2, 25]. Муаллифони китоби дарсӣ бо таъя ба барнома аз қисми якуми «Ёддоштҳо» фасли «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ»-ро барои курси хониши адабӣ мувофиқ донистаанд» [6, 67].

Озмоишҳои педагогӣ нишон доданд, ки фасли «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» аз «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ба синну соли хонандагони синфи 5 мувофиқ нест, зеро баъзе масъалаҳо дар ин фасл матраҳ шуда, ки хонандагон дар ин синну сол қобилияти дарки онро надоранд. Масалан, нависанда дар ин фасли китобаш доир ба «Шашмақом» ва ғазали Мирзо Абдулқодири Бедил маълумот дода, ки хонандагон дар ин синну сол онро фаҳмила наметавонанд. Аммо дар қисмати якуми «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ аз рӯзгори даврони кӯдакияш ҳикоятҳои меоварад, монанди фаслҳои «Тӯй», «Баъди тӯй», «Дар рӯзҳои мактабхонӣ», «Баъд аз мактабхонӣ», «Хатмашққунӣ», ки ба ҷаҳонбинӣ ва муҳити иходакардаи хонандагони синфи 5 хеле мувофиқанд. Ҷамчунин афсонаҳои, ки нависанда аз гуфтаи Тӯтапошо меоварад, монанди «Ятими доно ва бойи фиребгари нодон», «Ҷар қор як вақт дорад» барои хонандагони синфи 5 осону дастрас буда, ба ҷаҳонбинии онҳо наздиканд ва метавонанд дар ташаккули салоҳиятҳо хидмат кунанд.

Ҷам дар низоми анъанавӣ ва ҳам дар МБТ мувофиқи таъкиди мутахассисон, омӯзгор, пеш аз ҳама, бояд ҳангоми интиҳоби ҳикоятҳои «Ёддоштҳо» синну соли хонандагонро ба назар бигирад. Дар курси хониши адабӣ ҳикоятҳо ва ҳикматҳои нисбатан содатар бояд интиҳоб шаванд, ки дар дарки онҳо хонандагон душворӣ нақашанд. Омӯзгор бояд худ китобро ба дурустӣ хонда бошад ва ба муҳтавои ғояи он ба хубӣ оғаҳ бошад. Методистон вазифаи курси хониши адабиро дар он мебинанд, ки хонандагон бояд матни бадеиро огоҳона хонанд, малакаю маҳорати муҳокимаронӣ, тарзи дурусти баёни андешаро соҳиб шаванд ва асар бадеиро аз ҷиҳати сохтор, ғоя, қорбурди воситаҳои тасвир таҳлил қарда тавонанд. Дар МБТ ҳангоми омӯзиши адабиёт, пеш аз ҳама, ба ташаккули салоҳиятҳо диққат дода мешавад. Ин салоҳиятҳоро мутахассисон ба панҷгурӯҳ тақсим қардаанд: иртиботӣ ё худ коммуникативӣ, ҳамқорӣ, тафакқури интиқодӣ, эҷодқорӣ, маҳорати омӯхтан [6, 64]. Дар курси хониши адабӣ (синфҳои 5-7) ба сифати маводи қорӣ барои таҳлили матни бадеӣ омӯзгорон асосан ба китоби дарсӣ таъя меқунанд, аммо дар МБТ набояд ба китоби дарсӣ маҳдуд шуд. Аз он сабаб, ки дар барнома ва китоби дарсӣ аз «Ёддоштҳо» фасли «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» оварда шудааст, бо таъя ба натиҷаҳои озмоише, ки дар МТМУ №25 ноҳияи Синоӣ пойтахт гузаронидем, ҳулосаи дарси озмоиширо меоварем.

Хонандагони синфи 5 дар зинаи ибтидоии таҳсил, яъне синфҳои 1-4 бо номи Садриддин Айнӣ ошноянд ва аз осори ин адиби бузург қораҳои шеърӣ меқонанд, зеро, қунонки мушоҳида нақдем, дар барнома ва китобҳои дарсии «Забони модарӣ» синфҳои ибтидоӣ аз осори Сардафтари адабиёти муосири тоҷик нақнаҳо оварда шудаанд. Бо назардошти ин ҳама дарсро бо саволҳои оғоз нақдем, то хонандагон ба дарс омода шаванд:

1. Аз осори Садриддин Айнӣ қӣ хондаед?
2. Қӣ аз ашъори Садриддин Айнӣ шеър аз ёд меқонад?
3. Аз осори насрии Садриддин Айнӣ қӣ хондаед?

Тибқи талаботи МБТ омӯзгор дар план-қонспекти худ, ки барои таълими «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» аз «Ёддоштҳо» навиштааст, бояд муайян нақояд, ки бо таълими ин мавзӯ қадом салоҳиятҳоро дар хонандагон инқишоф додан мумкин аст. Ҷамчунин бояд

мушаххас гардад, ки хонандагон бо омӯхтани ин мавзӯ чиро бояд донанд, тавонанд, аз худ кунанд ва салоҳияти дар амал татбиқ намудани дониши ҳосилнамудаашонро ба даст оранд. Бо ҳамроҳии муаллимаи мактаб салоҳиятҳои хоси фаннӣ ё худ салоҳиятҳои адабиро доир ба мавзӯи «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» аз «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ» чунин ба нақша гирифтем:

Мавзӯ: «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» аз «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ		
Гурӯҳбандии мавзӯҳо / проблемаҳо	Салоҳияти адабӣ	Зарурат (барои чӣ?, дар кучо истифода мебарад?)
Воқеаҳои даврони наврасии нависанда	Салоҳияти муқоисаи ҳодисаҳои замони гузашта бо воқеаҳои замони худ; салоҳияти шинохти вазифаи худ дар назди оила ва ҷомеа; салоҳияти дарки масъулият дар эҳтиром ва хидмати падару модар	Таҳлили амалу рафтори худ дар муқоиса бо қаҳрамони асар; эҳсосии масъулият ва муҳокимаи рафтори худ дар муносибат бо аҳли оила ва ҷомеа.
Таҳлили образҳои асосӣ	Салоҳияти шинохти образи идеалӣ дар зиндагӣ ва пайравӣ аз ахлоқи нақую ҷасорати қаҳрамони марказии асари бадеӣ	Таҳлил, мувоҷеҳ будан ба рафтори худ дар ҷамъият, ҳулосабарорӣ; назар, мавқеи ҳудро муайян намудан нисбат масоили зиндагӣ
Таҳлили персанаҷҳои асар	Салоҳияти шинохти асари бадеӣ; салоҳияти баҳодадан ба асари бадеӣ; салоҳияти муҳокимаи образи бадеӣ ва муқоисаи он ба зиндагии воқеӣ	Таҳлилу ҳулосабарорӣ аз воқеоти рӯзмарра дар муҳити иҳодакарда; ба кор бурдани дониши андӯхта ва таҷрибаи гирифта дар ҷамъомадҳо, ҷорабиниҳои ҷашнӣ ва дигарҷойҳои ҷамъиятӣ

Манти фасли «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» аз «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ дар китоби дарсии «Адабиёти тоҷик» барои синфи 5 ва ҳамчунин дар «Куллият» аз 15 саҳифа иборат аст. Барои дар синф қират кардани матн ва муҳокимаи он дар муддати 45 дақиқа аз имкон берун аст. Пеш аз таҳлили он дар синф хонандагон вазифадоранд, ки онро дар хона мустақилона мутолиа намоянд. Дар марҳалаи аввал барои муайян намудани он ки оё хонандагон матни мавриди назарро дар хона хондаанд ва дараҷаи фаҳмишашон дар чӣ сатҳ аст, омӯзгор бо методи суҳбат ва саволу ҷавоб ин масъаларо месанҷад. Саволҳои зерин барои санҷиши дараҷаи дарки хонандагон аз мутолиаи мустақилонаи матни «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» аз «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ мувофиқи мақсад аст:

1. Бемории вабо чи хел беморӣ аст? Оё бемории «Ковид-19», ки дар замони мо пайдо шуд, ҳамон касалии вабо аст?
2. Садриддин чанд бародар дорад?
3. Аз аҳли оила ва ҳешовандони Садриддин кӣ ба касалии вабо гирифта шуданд?
4. Модари Садриддин дар кучо бемор шуд?
5. Падари Садриддин пеш аз маргаш ба ӯ чӣ васият кард?
6. Садриддин барои дафни падараш аз кӣ чанд танга қарздор шуд?
7. Барои дафни падараш Садриддин ҳамагӣ чанд танга сарф кард?
8. Ҷаро Садриддин розӣ шуд, ки тағояш модари беморашро ба деҳаи Маҳаллаи боло барад?
9. Рабиши парасдорӣ беморон ва кор дар саҳрои Садриддинро муҳтасар баён кунед.
10. Дар ҳосилгундорӣ ки ба Садриддин хурдсол маслиҳат меод?
11. Садриддин хабари марги модарашро аз кӣ шунид ва ба чӣ ҳол афтод?
12. Садриддин дар чандсолагииаш аз падару модар ятим монд?

13. Садриддин баъд аз шунидани марги модар худро чӣ хел тасаллӣ меод?

14. Шеърӯ суруд чӣ таъсире дар зиндагии Садриддин ҷавон дошт?

Озмоишҳои педагогӣ ва мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки на ҳама хонандагон матни бадеиро мустақилона мутолиа намуда, фаҳмида метавонанд. Хонандагон бештар ба рафти воқеаҳо диққат медиҳанд ва асари бадеиро дар зоҳир мефаҳманд, аммо таҳлил кардану баҳо додан ба асари бадеӣ мустақилона қодир нестанд. МБТ имкон медиҳад, ки хонандагон асари бадеиро ҳаматрафа дарк кунанд ва ба он баҳо дода тавонанд. Ин мақсад ҳамон вақт ба даст меояд, ки омӯзгор раванди дарсро дуруст ба роҳ монад.

Ошноӣ хонандагон бо матни мавриди назар имкон медиҳад, ки омӯзгор вақтро сарфа кунад ва ҳамон қисмати матн дар синф қироат мешавад, ки хонандагон дар дарки он душворӣ мекашанд. Шарҳи калима ва таркибу ибораҳои душвор, ки омӯзгор бо ҳамроҳии хонандагон анҷом медиҳад, ба фаҳмидани матни бадеӣ мадад мерасонад. Дар матни мавриди таҳлил калимаву ибораҳои монанди «савдогари қалъачӣ», «50 ман», «400 пуд» ва дигар муомилоти пули молӣ ва расму ойинҳои дафни мурда баён шуда, ки хонандагон бе шарҳу тавзеҳи муаллим фаҳмида наметавонанд.

Баъд аз шарҳу тавзеҳи матн ва ҷавобҳои хонандагон ба саволҳои пешниҳодшуда, ки ба фаҳмиши дарки матн аз ҷониби хонандагон гувоҳӣ медиҳад, марҳалаи дувуми МБ шуруъ мешавад ва онро «баҳодихӣ ба матн» номидаанд. Донишмандон методҳои зиёди кор бо матни бадеиро пешниҳод кардаанд. Омӯзгор бояд методеро ба кор барад, ки хонандагон қобилияти баҳо додан ба матни бадеиро ёд гиранд. Марҳалаи дувумро бо роҳи мурағбат намудани нақша мутахассисон мувофиқи мақсад доништаанд, зеро бо ин кор салоҳияти тафаккури мантиқӣ дар хонандагон инкишоф меёбад. Хонандагон бояд доир ба мазмуну муҳтавои матни бадеӣ «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ», ки мустақилона хонанд ва дар синф бо ҳамроҳии омӯзгор шарҳу тафсир доданд, нақша тартиб диҳанд. Бояд зикр кард, ки дар низомӣ анъанавии таълим мутахассисон тартиб додани нақшаро яке аз навъҳои асосии кор бо матни бадеӣ медонанд. Дар МБТ низ тартиб додани нақша, агар аз як сӯ, дараҷаи дарки матнро аз ҷониби хонандагон нишон диҳад, аз тарафи дигар, малакаи баҳодихӣ ба матн, салоҳияти иртиботиро дар онҳо таъкиқ медиҳад.

Аслан дар курси хониши адабӣ ду навъи тартиб додани нақша, яъне нақшаи сода ва нақшаи мураккабро мутахассисон пешниҳод кардаанд. Дар нақшаи сода танҳо раванди асосии хатти сужети матн ба назар гирифта мешавад. Дар нақшаи мураккаб бошад бояд тамоми лаҳзаҳои сужети матни бадеӣ бо хурдтарин ҷузъиёташ ба назар гирифта шавад. Нақша тартиб додан аз навъҳои асосӣ кор бо матни бадеӣ дар курси хониши адабӣ ба шумор меравад. Тартиб додани нақша ҳамон вақт самара медиҳад, ки хонандагон дар он иҷрои он фаъл бошанд. Озмоишҳои педагогӣ моро ба натиҷа оварданд, ки дар синфи 5 якбора, бидуни тайёри ва таҷрибаи кофӣ аз хонандагон талаб намудани тартиб додани нақша иштибоҳ аст самара намедиҳад. Бояд омӯзгор роҳҳои тартиб додани нақшаро ба хонандагон омӯзад, яъне мустақилона тартиб додани нақша баъд аз таҷрибаи санҷишҳои зиёд натиҷа медиҳад. Ин амал бояд дар ҳар дарс зери назорат ва роҳбарии омӯзгор сурат гирад, то хонандагон салоҳияти тартиб додани нақшаро вобаста ба матни хонандагон ёд гиранд. Тартиб додани нақша низ бо чанд роҳ амалӣ кардан мумкин аст. Масалан, хонандагон метавонанд ҳар кас алоҳида нақшаи фардии худро тартиб диҳад. Ин шеваи тартиб додани нақша имкон медиҳад, ки омӯзгор дараҷаи фаҳмиши ҳар як хонандаро аз матни таҳлилшуда муайян намоянд. Баъд аз он ки ҳар хонанда нақшаи худро пешниҳод кард, бо роҳбарии омӯзгор ва бо иштироки фаъоли хонандагон нақшаи ягона мурағбат карда мешавад. Шеваи дигар хонандагон ба гурӯҳҳо тақсим мешаванд ва ҳар гурӯҳ нақшаи худро пешниҳод мекунад. Мо дар ду синфи 5 (5(а) ва 5(в) МТМУ №25 ноҳияи Сино матни «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ»-ро озмоиш намудем. Омӯзгор баъд аз гузаронидани марҳалаи якум аз хонандагон хоҳиш кард, ки ҳар кас дар алоҳида ба матн нақша тартиб диҳад. Ҳамчунин таъкид кард, ки матнро ба қисматҳо ҷудо кунанд ва вобаста ба мазмун онҳо нақша тартиб диҳанд. Аз он ҷо ки хонандагон дар дасҳои пешинаи таҷрибаи тартиб додани нақша доштанд, дар ин дарс фаъл буданд. Баъд аз он ки хонандагон ҳар як нақшаи

худро тартиб доданд, омӯзгор бо пешниҳоди хонандагон нақшаи ягонро дар тахтаи синф навишт. Нақшаи тартиб додаи хонандагон баъзан хеле сода ва ба талабот ҷавабгӯ набуд, аммо дар якҷоягӣ бо роҳбари муаллим нақшаи ягона тартиб дода шуд:

1. Вабои умумӣ ва бемор шудани ҳама аҳли хонаводаи Садриддин;
2. Парасдорӣ Садриддин беморонро;
3. Кишоварзии Садриддин ва речаи кори ӯ;
4. Вафоти падару модар ва қарзгирии Садриддин барои дафни онҳо;
5. Ҳолати Садриддин 12-сола баъд аз вафоти падару модар;
6. Ҳосилгундории Садриддин ва адо намудани қарзҳо.

Озмоишҳои педагогӣ нишон доданд, ки дар синфи 5 нақшаи сода мувофиқи мақсад аст. Хонандагон дар ин синну сол ҳоло омода нестанд, ки матни бадеиро бо тамоми ҷузъияташ дар нақша дарҷ кунанд. Аммо ҳамин нақшаи сода имкон медиҳад, ки салоҳиятҳои асосӣ дар онҳо ташаккул ёбад. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки дар синфи 5 ба роҳ мондани нақшаи мураккаб аз имкон берун аст. Интиҳоби нақшаи сода ё мураккаб ба ҳаҷми матни пешниҳодшуда вобаста буда, омӯзгор бо салоҳиди худ ва бо назар гирифтани дараҷаи дарки матн аз тарафи хонандагон якеро интиҳоб мекунад. Таҷрибаҳо нишон доданд, ки нақшаи мураккабро талаб кардан аз хонандагони синфи 5 мумкин аст, аммо баъд аз он ки хонандагон дар тартиб додани нақша сода малакаву маҳорат ҳосил мекунанд. Дар ҳамин ду синфи 5 мо ду матни бадеиро аз осори Садриддин Айнӣ, яке «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» ва дигаре «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик»-ро озмоиш намудем. Хонандагон, ки дар матни аввал таҷрибаи тартиб додани нақшаи содаро азхуд карда буданд, дар матни дуюм бо роҳнамоии омӯзгор тавонистанд нақшаи мураккаб мурағаб намоянд, ки раванди онро дар фасли дигар баён мекунем.

Нақли шифоҳои хонандагон дар асоси нақшае, ки тартиб доданд ва баҳсу муҳокимаи рафтори Садриддин ҳангоми бемории падару модар ва бародарон нишон дод, ки хонандагон матни бадеиро ба хубӣ дарк кардаанду салоҳияти баҳо додан ба рафтори одамон бо таъя ба матни бадеӣ ва муқоисаи рафтори худ бо қаҳрамони асарро ба даст овардаанд. Нуктаи ҷолиб дар он буд, ки хонандагон бемории Ковуд-19-ро чун бемории вабои умумӣ замони Садриддин қабул карданд ва муқоисаи ин ду беморӣ, ки дар яки он худ шохиди бевосита буданд, имкон дод, ки салоҳияти муқоиса кардан ва андешаи худро мустақилона баён кардан дар онҳо ташаккул ёбад.

Мақсади асосии марҳалаҳои сеюму чаҳорумро, ки «тағйири матн» ва «таҳияи матни худ» аст, мутахассисон ташаккул додани салоҳияти эҷодкорӣ хонандагон донистаанд. Он метавонад дар шакли эссеи кӯтоҳ сурат гирад. Озмоиши педагогӣ нишон дод, ки дар ду марҳалаи охир бояд ба хонандагон озодии бештар дода шавад, то онҳо тавонанд идея ва тасаввуроти худро мустақилона баён кунанд. Марҳалаи сеюмро бо роҳи шифоӣ амалӣ кардан мувофиқи мақсад аст. Омӯзгор аз хонандагон хоҳиш кард, ки ба матни нависанда тағйирот ворид кунанд, вуқуи воқеаҳо метавонанд пасу пеш баранд ва ё тағйир диҳанд, кори Садриддинро осон кунанд ва монанди инҳо. Яъне, хонандагон хоҳиши худро метавонанд ба матни таҳлилшуда ворид намоянд. Таҳлили пешниҳодҳои хонандагон нишон дод, ки аксарият мехоҳанд, ки Садриддин дар кори бемордории худ муваффақ шавад, дар баробари бародарон падару модараш низ шифо ёбанду ӯ сағир нашавад. Хонандаи дигар ҳеч намехоҳад, ки Садриддин барои дафни падараш аз Юлдошбой, савдогари қалъачӣ қарз гирад. Пули дафни падарро Садриддин аз яке шогирдони падараш мегирад, ки ӯро савод омӯхта, бар Бухоро барои таҳсил фиристода буд. Як хонанда дар пешниҳоди худ гови ҳароммурдаи Садриддинро ҳалол мекунаду ҳамроҳи гӯсолааш, ки бо хоҳиши модараш садақа дода буд, мефурӯшад ва харчи дафни падарро аз ин ҳисоб меёбад. Тағои Садриддин - Алихон, ки барои дафни модараш аз ӯ 100 танга талаб карда буд, писанди хонандагон нест, мехоҳанд модари Садриддин дар хона бимонаду шифо ёбад. Хонандаи дигар Садриддинро дар ёфтани гиёҳе сафарбар мекунад, ки бо нӯшидани оби он гиёҳ падару модар ва бародаронаш шифо меёбад.

Хулоса, таҳлили пешниҳодҳои хонандагон дар марҳалаи тағйири матн нишон дод, ки гарчанде онҳо баъзан хеле содалавҳонаанд, аммо мақсади асосӣ ҳосил шуд. Хонандагон тавонистанд ба матни бадеӣ тағйирот ворид намоянд, идеяи худро, ки бархоста аз матни таҳлилшуда аст, пешниҳод кунанд, вуқуи ҳодисаҳоро пасу пеш баранд ё тамоман тағйир диҳанд ва ғайра. Нуктаи ҷолиб дар он зоҳир шуд, ки хонандагон озодона ва шавқмондона назари худро пешниҳод мекарданд ва ба гуфтаи худ мутмаъин буданд. Ин ҳама собит менамуд, ки хонандагон матни бадеиро ба хубӣ дарк кардаанд ва салоҳияти эҷодкорӣ дар онҳо шакл гирифта истодааст. Аз сӯи дигар, марҳалаи сеюм имкон медиҳад, ки нутқи шифоҳии хонандагон инкишоф ёбад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки бештар мавридҳои марҳалаи чаҳорум дар синф вақт намерасад. Аз он ҷо, ки матни «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» калон аст, барои таълими он ду соат ҷудо кардан мувофиқи мақсад мебошад. Дар озмоиши педагогӣ, ки мо гузаронидем, иҷрои марҳалаи чаҳорум, яъне таҳияи матни худ вазифаи хонагӣ супорида шуд. Хонандагон бояд доир ба мавзӯи асосӣ ва ғояи матни «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» аз «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ дар хона эссе нависанд. Омӯзгор таъкид намуд, ки таҳияи матни худ набояд рӯбардор ва ё бозгӯӣ мазмуни матни «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» бошад, балки натиҷа ва бардошти хонандагон аз мавзӯ ва ғояи матни таҳлилшуда бошад. Мавзӯи эссе бо тақвият ба ғояи асосии матни мавриди назар бо иштироки хонандагон ва роҳбарии омӯзгор мушаххас гардид: «Эҳтиром ва хидмати падару модар – вазифаи фарзанд». Таҳлили эссеи хонандагон дар дарси оянда нишон дод, ки қисмати бештари хонандагон матни «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» аз «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ба хубӣ дарк кардаанд, ба матни таҳлилшуда баҳо дода метавонанд, рафтори қаҳрамони асар ва персонаҳои онро муҳокима ва бо рафтори одамони имрӯза муқоиса карда метавонанд, дар навиштаҳои онҳо аз матн иқтибос ва далел оварда метавонанд. Салоҳияти андешидан, муқоиса кардан ва бардошти худро ба таври хаттӣ пешниҳод карданро доро мебошанд. Нутқи хаттӣ хонандагон маҳз дар марҳалаи чаҳорум метавонад инкишоф ёбад. Ҳамин тариқ, коркард ва озмоиши амалии таълими матни «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» аз «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ дар синфи 5 собит намуд, ки таълими матни бадеӣ вобаста ба талаботи МБ, агар аз як сӯ, шароити дарки дурусти матнро барои хонандагон фароҳам оварад, аз сӯи дигар, дар ташаккули салоҳиятҳои калидӣ, коммуникативӣ ва фанӣ мусоидат менамояд. Аз сӯи дигар, раванди озмоиши матни мазкур нишон дод, ки хонандагон дар фаҳмиши бисёре аз истилоҳоти дар матн ба кор рафта кодир нестанд ва душворӣ мекашанд. Дар интихоб матн бояд синну соли хонандагонро ба назар гирифт. Дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ матнҳои зиёде ҳастанд, ки ба чаҳонбинии хонандагони синфи 5 мувофиқанд. Ҳангоми тартиб додани барнома ва навиштани китобҳои дарсӣ мутахассисон бояд ба ин масъала диққат диҳанд.

Муқарриз: н.и.п., Наврасов А.Б.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (Қисми 1 ва 2) / С.Айнӣ. Куллийет-Душанбе: Дониш, ҷилди 10, 2021.- 434с.
2. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (Қисми 1 ва 2) / С.Айнӣ. Куллийет-Душанбе: Дониш, ҷилди 10, 2021.- 434 с.
3. Аминов, А.Таълими ҳаёт ва эҷодиёти / С. Айнӣ дар синфҳои У-У11[Матн] – Душанбе, 1970. -98 с.
4. Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V - XI. Мухаррирони масъул: Х. Шарифов ва У. Тоиров. - Душанбе, 2007.-73 с.
5. Мирзод, Т, Ҳомидов Р., Пирзод М. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 5 [Матн] / Т. Мирзод, Р. Ҳомидов, М. Пирзод. - Душанбе: Маориф, 2017.-304 с.
6. Мухторӣ, Қ. Махсусияти ташкили таълими босалоҳият дар дарсҳои адабиёти тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ [Матн] Қ. Мухторӣ // Таълиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Душанбе, 29 июни соли 2018. Душанбе:Ирфон,2018, с.58-66.
7. Низоми таълими салоҳиятнокӣ. Модули 1. Мурағибон: Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирозоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ. Душанбе - 2016 с.– 36 сах.
8. Ниёзов, Ф. Методикаи таълим дар низоми таълими салоҳиятнокӣ. Модули 3 / Ф.Ниёзов.-Душанбе, 2016.-141 с.
9. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования / А.В. Хуторской. // Народное образование, 2003, №2. – С.58-64.

УСУЛИ ОМУЌИШИ ПОРАЕ АЗ «ЁДДОШТХО»-И САДРИДДИН АЙНИ ДАР СИНФИ 5 ВОБАСТА БА ТАЛАБОТИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲОЯТ

Дар мақола муаллиф усули омӯзиши поре аз «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айниро вобаста ба мунсибати босалоҳият дар синфи 5 пешниҳод намудааст. Матни бадеии «Вафоти падару модар дар вабои умумӣ» аз «Ёддоштҳо»-и С. Айни дар синфи 5 собит намуд, ки таълими матни бадеи вобаста ба талаботи МБ, агар аз як сӯ, шароити дарки дурусти матро барои хонандагон фароҳам оварад, аз сӯи дигар, дар ташаккули салоҳиятҳои калидӣ, коммуникативӣ ва фанӣ мусоидат менамояд. Аз сӯи дигар, раванди озмоиши матни мазкур нишон дод, ки хонандагон дар фаҳмиши бисёре аз истилоҳоти дар матн ба қор рафта қодир нестанд ва душворӣ мекашанд. Дар интиҳоб матн бояд синну соли хонандагонро ба назар гирифт. Дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни матнҳое зиёде ҳастанд, ки ба ҷаҳонбинии хонандагони синфи 5 мувофиқанд. Ҳангоми тартиб додани барнома ва навиштани китобҳои дарсӣ мутахассисон бояд ба ин масъала диққат диҳанд.

Калидвожаҳо: хонанда, адиб, метод, С. Айни, муносибати босалоҳият ба таълим, нависанда, матн, озмоиш, омӯзгор, китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, шеър, нақли шифоҳии хонандагон, методист.

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ ОТРЫВКА ИЗ «ВОСПОМИНАНИЙ» САДРИДДИНА АЙНИ В 5 КЛАССЕ В СВЯЗИ С ТРЕБОВАНИЯМИ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

В статье автор представляет методику изучения фрагмента «Воспоминаний» Садриддина Айни применительно к контексту компетентности в 5 классе. На примере художественного текста «Смерть родителей во время всеобщей чумы» из «Воспоминаний» С. В 5 классе доказано, что обучение художественному тексту в соответствии с требованиями МБ, с одной стороны, создает условия для правильного понимания текста учащимися, а с другой стороны, способствует формированию ключевых, коммуникативных и предметно-ориентированных компетенций. С другой стороны, процесс тестирования этого текста показал, что учащиеся не смогли и испытывали трудности с пониманием многих терминов, используемых в тексте. При выборе текста следует учитывать возраст читателей. В «Воспоминаниях» Садриддина Айни много текстов, имеющих отношение к мировоззрению учащихся 5-го класса. При разработке учебных программ и написании учебников специалисты должны обратить внимание на этот вопрос.

Ключевые слова: читатель, писатель, метод, С. Айни, компетентный подход к образованию, писатель, текст, тест, учитель, учебники, образовательные программы, поэзия, устное повествование, учащихся, методист.

METHODS OF STUDYING AN EXCERPT FROM "MEMORIES" BY SADRIDDIN AYNI IN THE 5TH GRADE IN CONNECTION WITH THE REQUIREMENTS OF THE COMPETENCE APPROACH

In the article, the author presents methodology for studying a fragment of Sadriddin Aini's "Memories" in relation to the context of competence in the 5th grade. Using the example of the fiction text "The Death of Parents During the General Plague" from "Memories" by S. V. in the 5th grade, it was proven that teaching fiction in accordance with the requirements of the International Standards, on the one hand, creates conditions for the correct understanding of the text by students, and on the other hand, contributes to the formation of key, communicative and subject-oriented competencies. On the other hand, the testing process of this text showed that the students were unable and had difficulty understanding many of the terms used in the text. When choosing a text, the age of the readers should be taken into account. In Sadriddin Aini's "Memories", there are many texts that are relevant to the worldview of 5th grade students. When developing curricula and writing textbooks, specialists must pay attention to this issue.

Keywords: reader writer, method, S. Aini, competent approach to education, writer, text, test, teacher, textbooks, educational programs, poetry, oral narration of students, methodologist.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юлдошева Зарина Ихтиёровна - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни, докторанти Phd-и кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. Тел: (+992) 937717639

Сведения об авторе: Юлдошева Зарина Ихтиёровна- Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, докторант Phd кафедры методики преподавания языка и литературы факультета таджикской филологии. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел: (+992) 937717639

About the author: Yuldaseva Zarina Ikhtiyorovna- Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. doctoral Phd student in the Department of Method of Teaching Language and Literature. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 121 Rudaki Ave. Tel: (+992) 937717639

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ – HISTORY

ТДУ 9. 61 (575)

НАҚШИ РАВШАНФИКРОН ВА ҶАДИДОНИ ТОЧИК ДАР ХУДШИНОСӢ ВА БЕДОРИИ МИЛЛӢ

(охири асри XIX-ибтидои асри XX)

Аслонов Ҳ.З., Муракзода Ф.Ю.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муқаддима. Дар тӯли таърих ҳар гоҳе, ки миллате бо таҳдиди маҳв шудан, ассимилятсия ё зери фишори ҷаҳолату истибдод қарор мегирифт, маҳз равшанфикрону мутафаккирони он миллат бо андеша, қалам ва ҷонбозиҳои худ нақши наҷотбахшро иҷро кардаанд. Миллати тоҷик низ дар марҳилаҳои ҳассоси таърихӣ шоҳиди зуҳури чунин андешамандони бедордил буд, ки барои ҳифзи асолати миллӣ, худшиносии ҷамъиятӣ ва бедории фарҳангӣ камари ҷиммат бастаанд.

Охири асри XIX ва ибтидои асри XX, ки бо зуҳури ҳаракати ҷадидия ва авҷи ҷунбишҳои маорифпарварӣ дар қаламрави аморати Бухоро ва сарзаминҳои тоҷикнишин тавҷам буд, маҳз ҳамин гуна давраи тақдирсоз маҳсуб мешавад. Ҷадидон ва равшанфикрон бо афкори навҷӯёнаи худ талош намуданд, ки на танҳо ҷомеаро аз гирдоби ҷаҳолат ва хурофот раҳо созанд, балки ба шиноختи ҳештан ва ифтихор аз асолати миллӣ раҳнамо бошанд.

Мақолаи мазкур ба таҳлили амиқи саҳми ҷадидон ва равшанфикрони тоҷик дар ташаккули худшиносии миллӣ ва бедории маънавӣ дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX бахшида шудааст. Ҷамъамон, бо истинод ба осори нобиғағони илму фарҳанг ва мавқеи фикрии онҳо, кӯшиш мешавад, то нишон дода шавад, ки чӣ гуна ин ҳаракат ба эҳёи маънавият ва афзоиши ҳудогоҳии миллӣ замина гузошт.

Методҳои таҳқиқот. Таҳлилий, таърихӣ, муқоисавӣ, мантиқӣ, умумиилмӣ.

Мафҳуми ҳештан дар оинаи андешаи мутафаккирони миллӣ

Аз баски мақсади мақолаи мазкур маҳз таҳлилу баррасии нақши ҷадидон ва равшанфикрони тоҷик дар охири асри XX ва аввали асри XXI дар бедории миллӣ, ҳештаншиносӣ, ҳудогоҳӣ ва ҳифзи арзишҳои миллӣ мебошад, зарур шуморидем, ки нуктаи назари мутафаккирони гузаштаре, дар бораи мафҳумҳои «ҳештан», «худогоҳӣ» ва «худшиносӣ», ба таври мухтасар, баррасӣ намоем.

Дар шароити кунунӣ, баррасии ғояҳои миллатсозӣ ва арҷгузорӣ ба шахсиятҳои, ки барои ҳифзи миллат ва фарҳанг саҳми сазовор гузоштаанд, вазифаи ҳар як фарди ватандӯсту ҳештаншинос ва ҳудогоҳ маҳсуб меёбад.

Тавре маълум аст, раванди ҷаҳонишавӣ бо суръат рушд мекунад ва дар чунин шароит ҳифз ва посдории арзишҳои милливу фарҳангӣ яке аз пояҳои муҳими устувории миллат ва бақои давлат ба шумор меравад.

Дар ҳама давру замон маҳз нақши равшанфикрону донишмандони халқу миллатҳо будааст, ки ҳамчун роҳнамо ва пешсаф барои субот ва рушди ҷомеа баромад намуда, дар роҳи ҳифзи арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ саҳми мондагор гузоштаанд. Ба ибораи дигар, таърих гувоҳ аст, ки равшанфикрону андешамандон дар ҳама давру замон ҳамчун ҳомиёни арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ ва намояндагони воқеии давлату миллат шинохта мешаванд.

Барои дарки амиқи масъалаи ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳӣ, баррасии мафҳумҳои “ҳеш”, “ҳешбин”, “ҳештан”, “ҳештаншиносӣ” ва “худшиносӣ” аҳамияти вижа дорад.

Дар **Фарҳанги забони тоҷикӣ**, вожаи «ҳеш» ба маънои «худ», «табор», «ақраб», «наздикон» ва «яке аз наздикон» тафсири ёфтааст [18, с. 474]. Масалан:

Фирдавсӣ мефармояд:

Касе, к-ӯ надорад хирадро зи пеш,

Дилаш гардад аз кардаи хеш реш.

Ё:

Ба кӯҳ андарун бех бувад банди ӯй,
Наёяд бараш хешу пайванди ӯй.

Гум кардани “хеш” маъноӣ аз худ дур шудан, аз худ беҳабар мондан ва ихтиёри худро аз даст доданро дорад. Ин маънӣ аз ҷониби мутафаккирон ва аҳли адаб дар тӯли таърих зикр шудааст. Аз ҷумла:

Хисрави Деҳлавӣ менависад:

Хешро низ кард гум Хисрав,
Чустани дил чу сӯи ёр омад[18, с. 474].

Ҳофиз мефармояд:

Ошное на ғариб аст, ки дилсӯзи ман аст,
Чун ман аз хеш бирафтам, дили бегона бисӯхт[18, с. 474].

Савдо, шоири бузурги тоҷик, ҷунин мегӯяд:

Замоне шуд аз хешу бар ҷой монд,
Замоне сиришк аз мижа барфишонд[18, с. 474].

Вожаи «хешбин» дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маъноҳои “худбин”, “худдӯст”, “худписанд”, “мағрур”, “мутақаббир” ва ғайра шарҳ ёфтааст[18, с. 475]. Дар ин росто, Ҳоҷӣи Кирмонӣ ҷунин фармудааст:

Ба маънӣ диҳад сурати дӯст даст,
На чун хешбинони суратпараст.

Яъне, дӯстӣ бояд бар маънӣ (зот ва хислат) асос ёбад, на бар зоҳир ва худписандӣ.

Мафҳуми «хештан» бошад, маҷмуи маъноҳои “хеш” ва “хештанбин”-ро дар бар мегирад. Дар ин замина, **Абулфазли Байҳақӣ** бо таъкиди нақши шинохти худ гуфтааст: «Ҳар кас, ки хештанро натавонад шинохт, дигар чизҳоро чӣ гуна тавонад шинохт?» (*Таърихи Байҳақӣ*) [[18, с. 475].

Ҳамин тавр, **хештаншиносӣ** ва **худшиносӣ** маъноӣ омӯхтан ва шинохтани худ[18, с. 475], арзёбӣ ва дарки шахсияти хешро дорад. Дар ин росто, **Низомии Ганҷавӣ** хушдор медиҳад:

Дар ҷадвали ин хати қиёсӣ,
Мақӯш ба хештаншиносӣ.

Яъне худшиносӣ кори сода нест ва онро набояд бо ченакҳои зоҳирӣ ва қиёсҳои сатҳӣ анҷом дод.

Бояд гуфт, ки набуди хештаншиносӣ ва ҳудогоҳӣ инсонро ба пастӣ ва муҳтоҷиву факр мекашонад. **Дар фарҳанги тоҷикӣ** вожаи «бедавлат» ба маъноҳои “фақир”, “камбағал”, “муфлис”, “шум”, “бадтинат”, “бадбахт” ва “бетолъ” тафсир ёфтааст[17, с. 169], ки ҳамаи инҳо дар муқобили «хештаншиносӣ» ва «худогоҳӣ» қарор доранд. Яъне, шахси дур аз худшиносӣ ва фақирӯ бадтолъ, ҳатто агар ба қорҳои бузург даст занад, натиҷаҳои нохуш хоҳад дид. Албатта, дар ин боб масалҳо ва ибораҳои зиёди мардумӣ ва адабӣ мавҷуданд.

Заминаҳои иҷтимоӣ ва таърихӣ ташаккули ҳаракати ҷадибия дар Бухорои асри XIX

Бояд ёдовар шуд, ки дар асри XIX, аз ҷумла охириҳои ин аср, аҳволи халқи Варазрӯд (Осиёи Миёна) аз ҷиҳати иқтисодӣ дар ҳоли хеле паст қарор дошт ва дар қаламрави ин сарзамин се хонигарӣ – Аморати Бухоро, хонии Қӯқанд ва Хева ва якчанд мулкҳои мустақил ва ниммустақил ба монанди Шаҳрисабз, Китоб, Ҳисор, Қаротегину Дарвоз, Хучанду Ўротеппа ва ғайра мавҷуд буда, ки барои ба зерӣ дасти худ даровардани ин сарзаминҳои мустақил ва номустақил миёни Аморати Бухоро ва Хонии Қӯқанд ҷангҳои пайваста сурат гирифта, ки бар асари он ғорат ва ғуломӣ табдил додани мардум, ҷабру ситам, тачовузу тааддӣ бедод мекард, ки ин ҳама зиндагии бе ин ҳам вазнин ва тоқатшикани мардумро боз ҳам тоқатшикантар карда буд[21, с. 5]. Дар Варазрӯд ба вижа дар сарзаминҳои Тоҷикистони кунунӣ шаклу намуди андозҳо сол то сол зиёду миёншикан мешуд. Ҷунончи, амир ва умарои ситампешаву қавдани ӯ аз мардуми Бухоро, ба вижа Бухорои Шарқӣ дар як сол зиёда аз 50 намуди андоз меситониданд. Бо ифодаи устод Садриддин Айнӣ – одамон фақат барои

нафасгириашон андоз намедоданду басс. Аз байни ин андозҳо, алалхусус, андози замин беш аз пеш миёншикан мешуд [22, с. 8].

Шароити номуносиби Аморати Бухоро ва аз нигоҳи фарҳангӣ дар сатҳи паст қарор доштанги он боис гардид, ки як зумра донишмандону равшанфикрон барои дигаргун сохтони низоми истибдод ва дастгоҳи фосоқи он ба майдон омаданд, ки эшон имрӯз дар адабиёти таърихӣ бо номи “Ҷадидон” ё “**Ҳаракати ҷадидия**” ва ё “Равшанфикрон” шинохта мешаванд. Ғояҳои асосии ин ҳақарат ба муқобили зулми иҷтимоӣ ва хурофоту ҷаҳолат, инчунин, бар зидди ҳукуматдорони бесалиқа ва ноинсоф, уламои манфиатҷӯву муллоҳои чоҳил равона шуда буд.

Барои дарки комили ҳаракати ҷадидия зарур аст, ки ба заминаҳои таърихии он мурур бояд кард.

Роҷеъ ба унвон гирифтани ҳаракати ҷадидия ҳаминро бояд зикр намуд, ки ин ном аз ҷониби муқобилони ин ислоҳот дар шакли таҳқир (pejorative) номгузорӣ шудааст. Яъне аз ҷониби намояндагони сохти кӯҳна ва амирӣ чунин унвон гирифтааст.

Вобаста ба ин, устод Садриддин Айнӣ дар аввал бо кадом ном фаъолият кардани ҷадидони Бухоро чунин тавзеҳ намудааст: «Азбаски барои ба ҳамдигар наздик шудани ин соҳибфикрон дар марҳалаи аввал мактаби усули ҷадидия сабаб шуда буд, уламо ва арбоби ҳукумат ин фирқаро «ҷадид» ё «ҷадидӣ» номидаанд. Азбаски маслаки ин фирқа тараққию пешрафт ва роҳбаронашон ҷавонон ва ҷавонфикрон буданд, онҳо худро «ҷавонбухороӣён» (мисли ҷавонтуркон) меномиданд» [1, с. 70].

Дар воқеъ, ҷадидон (навоарон) дар марҳалаи аввал худро «ҷавонон», «ҷавонфикрон», «маорифпарварон», «тараққипарварон», «ислоҳотпарварон», «ислоҳотхоҳон», «навпарастон» ва ғайра меномиданд. Баъдтар, ҷадидони Бухоро худро «ҷавонбухороӣён» ва ҷадидони Хева худро «ҷавонхевагиҳо» меномиданд. Дар навбати худ ҷадидон муқобилони худро «кӯҳнапарастон», «қадимӣён», «қадимпарастон», «тарафдорони усули кӯҳна» ва ғайра меномиданд.

Аз ин ҷост, ки миёни табақаи кӯҳна ва нав муқоибилитатҳо сурат мегирифт ва намояндагони сохти кӯҳна намехостанд, ки ғояву ақидаҳои намояндагони сохти навро қабул кунанд.

Олимону пажӯҳишгарон заминаҳои асосии ташаккули ҳаракати ҷадидияро аз рӯйи ин аломатҳо ҷудо намудаанд: 1) Ақидаҳои маорифпарварӣ, махсусан, эҷодиёту ғояҳои Аҳмади Дониш; 2) Таъсири ҳаракати ҷадидияи тоторҳо, ки ҳанӯз солҳои 80-уми асри XIX ташаккул ёфта буд; 3) Таъсири рушди муносибатҳои нави молику пулӣ; 4) Таъсири матбуоти даврӣ.

Марказҳои намоёни ҳаракати ҷадидӣ дар аморати Бухоро шаҳри Бухорои кӯҳна (пойтахти Аморат), дар губернатории Туркистон – шаҳрҳои Самарқанд, Қўқанд, Чоч (Тошқанд) ва дар хонии Хева – шаҳри Урганҷ маҳсуб меёфтанд, зеро ин шаҳрҳо дар баробари марказҳои маъмурӣ ҳисоб шудан, марказҳои илмиву фарҳангӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Таълимоти Аҳмади Дониш манбаи пайдоиши ҷадидия

Заминаҳои асосии ташкили ҳаракати ҷадидияро олимону пажӯҳишгарон ба таълимоту ғояҳои **Аҳмад ибни Носири Сиддиқи Бухороӣ**, ки дар таърихи илму фарҳанги тоҷик бо **Аҳмади Дониш** ё худ **Аҳмади Қалла маъруф мебошад**, рабт додаанд.

Аҳмади Дониш (1827 – 1897) нависанда, мутафаккир, шоир, рассом, хаттот, меъмор, муншӣ, дабир ва донишманди тоҷик [10] пешсафи чараёни маорифпарварии Варазғуд тавонист яке аз аввалинҳо шуда дар асоси таҷриба ва ҷаҳонбинии хеш чиҳати дигаргун сохтани низоми идороту омӯзишу парвариш дар нимаи дуюми асри XIX якҷанд осоре таълиф намояд.

Осори мондагори ӯ «Рисола дар назми тамаддун ва таовун», «Наводиру-л-вақоеъ», «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития», «Рисола дар назми тамаддун ва таовун», «Путешествие из Бухары в Петербург», «Меъёру-т-тадаюн» ва дигар дар дигаргун сохтани низоми идороту илму дониш ва фарҳанги замони таъсири худро гузоштааст.

Инчунин, дар васфи маҳдуми Дониш устод Айнӣ бамаврид зикр кардаанд, ки: «аз уфуқи тираи Бухоро чун ситораи саҳаргоҳӣ, ки дар поёни шабҳои тор дурахшону тобон

зохир мешавад, ситорае дурахшид. Ин ситора Аҳмадмахдуми муҳандиси Дониш буд, ки ба Аҳмади Калла шуҳрат дошт»[1, с. 20]

Ҳамзамон, донишманди номвари тоҷик А.М. Баҳоваддинов дар хусуси А. Дониш чунин гуфтааст, ки: “Аҳмади Дониш ягона олимест, ки дар нимаи дуюми асри XIX ба масъалаҳои умдаи фалсафа дахл намудааст”[6, с. 129].

Яке аз осори мондагори Аҳмади Дониш «Наводиру-л-вақоъ» мебошад. «Наводиру-л-вақоъ»-и Аҳмади Дониш байни солҳои 1868 – 1973 навишта шуда, баъдан аз ҷониби муаллиф борҳо таҳриру такмил шудааст. Асари мазкур аз 23 боби алоҳида ибора буда, масъалаҳои тарбияи инсон, муайян кардани мавқеи маърифат дар тақомули фарди ҷамъиятӣ, танқиди ҳаёти феодалӣ, мазаммати зулму истибдод, вазфи адлу адолат, тарзи нави идораи давлат, таасуроти сафрахои Россия ва чанде ҳикояҳои фалсафиро реалистиро дарбар мегирад[2; 3]. Аҳмади Дониш маҳз ба туфайли таълифи «Наводиру-л-вақоъ» ҳамчун мутафаккир ва олим, табиатшинос ва адибу донишманди замони намоён гардид.

Азбаскӣ Аҳмади Дониш дар шароити таасуби дину хурофот ва ҳақмронии ҷаҳолати феодалии асри миёна ҳаёт ба сар бурда, ақида ва ҷаҳонбинии ӯ низ асосан дар муҳти танғу тори пуристибдоди Амори Бухоро ташаккул ёфтааст. Дар натиҷаи омӯзишу сафарҳо бо хориҷи кишвар ҷаҳонбинии А. Дониш шакли дигарро гирифта, дар ин замина ғояҳои зиёдеро дар бобати низоми давлатдорӣ, илму таҳсил, табиат, шинохти олами воқеӣ ва илмҳои дақиқ низ пешниҳод намудааст.

Ғояҳои Аҳмади Дониш дар бобати низоми давлатдорӣ миллий. Дар меҳвари асосии Аҳмад Маҳдуми Дониш ғояи асосии давлатдорӣ миллий пеш аз ҳама адолату фазилат ва донишу маърифат қарор дорад.

Вобаста ба ин, Аҳмади Дониш амиронро подшоҳонро ба фазилату адолат ва хирад даъват намуда, чунин таъкид кардааст, ки: “Бидон, ки вилоят доштан кори бузург аст ва халифагии ҳаққ қардан аст ва дар ҳама авомиру навоҳӣ иқтидо ва сулуки илоҳӣ намудан ва асл дар вилоятдорӣ ва ҳукумат илму амал аст. Ва султонро ин миқдор илм лобуд аст, ки бидонад, ки вайро дар ин олам барои чӣ овардаанд ва қароргоҳи вай чист? Дунё манзилгоҳи вай аст, на қароргоҳи вай. Ва вай бар сурати мусофирест, ки раҳими модар бидояти манзили вай аст ва лаҳад ниҳояти манзили вай. Ватани вай ва қароргоҳи ӯ ҷое дигар аст. Ҳар солу моҳ ва рӯз, ки аз умри вай мегузарад, чун марҳалаест, ки Ватан бад-он наздик мешавад. Ва ҳар киро пуле гузар бувад ва ба иморати пул рӯзгори худ сарф кунад ва манзилу ҷои қарор фаромӯш намояд, нодон бувад. Доно он бувад, ки дар манзили дунё ҷуз ба талаби зоди роҳ машғул нашавад ва аз дунё ба қадри ҳоҷату зарур иқтифо кунад ва ҳар чӣ беш аз он бувад, захри қотил бошад. Ва ҳарчанд ҷамъи дун бештар кунад, насиби вай аз он қадар кифоят бувад ва боқӣ ҳама тухми ҳасрату надомат бошад. Ин бал тақдире, ин ҷамъи мол ҳалол бувад ва агар ҳаром бошад, худ азоби охират бар он зам гардад”[3, с. 113].

Мутафаккир дар сиёсати давлатдорӣ натавон ба афкори мутафаккирони Шарқ мурур карда, инчунин ба ғояҳои давлатдорӣ мамолики хориҷӣ, аз ҷумлар Россия ва Аврупо низ таваҷҷуҳ кардааст. Яке аз пешниҳодҳои муҳими Аҳмади Дониш дар ин бобат дар Бухоро дар ҳузури амир таъсис додани маҷлиси машваратие ба тарзи парламентҳои аврупоӣ буд. Аҳмади Дониш пешниҳод кард, ки дар ин маҷлис (машваратхона) бояд намояндагони гуногуни ҷамъият ҳузур дошта бошанд ва дар иҷрои қарорҳои давлатӣ раӣ ва андешаи худро илҳомдоранд. Инчунин, пешниҳоди дуюми Аҳмади Дониш дар маъмурияти аморат ташкил намудани тартиби вазорат буд. Ин пешниҳод ҳам то андозае ҳуқуқи амиро маҳдуд мекард, зеро қарорҳои давлату мамлакат аз рӯи пешниҳодоти Аҳмади Дониш бояд на аз тарафи як шахс, яъне амир, балки аз тарафи шахсони масъул ва маъмур анҷом дода шавад.

“Рисола дар назми тамаддун ва таовун”-и Аҳмади Дониш маҳз ба ислоҳоти ҷиддии тарзи давлатдорӣ ва асосҳои иҷтимоии аморати Бухоро бахшида шуда буд.

Ғояҳои омӯзишу парвариш аз нигоҳи Аҳмади Дониш. Дар воқеъ омӯзишу парвариш яке аз василаи асосии рушди ҷомеаи тамаддин ва будёдгузори давлати муқтадир тавоно мебошад. Доир ба аҳамияти омӯзишу парвариш Аҳмади Дониш андешаҳои ҷолибро дар осори хеш пешниҳод кардааст. Ӯ дар баробари ислоҳи сохти давлатӣ ва иҷтимоии ҷамъият

ба тағйири усули мактабу маориф ҳам диққати чиддӣ дода, ташкили мактабҳои наvero пешниҳод намудааст, ки дар онҳо фанҳои дунявӣ ва донишҳои барои ҷамъият зарурӣ таълим дода шаванд. Мутафаккир усули таълиму тадриси аз зиндагӣ дури мадрасаҳои Бухороро саҳт танқид карда, дар баробари ин омӯхтани забонҳои хориҷиро зарур шуморидааст.

Дар ташаккул ва тақомули афкори маорифпарваронаи Аҳмади Дониш таъсири ғояву назари олимони маданияти рус таъсири калон дорад. Ӯ яке аз шахсони аввалине маҳсуб мешуд, ки илму маданияти халқи русро дар Варзрӯд тарғиб намудааст [2, с. 16]. Аҳмади Дониш ба ҳамватанонаш хабар медиҳад, ки олимони аз дурбини расадхонаҳо “болои кураи Моҳ ва Муштарӣ ва Зуҳал кӯҳу мағора ва чашмаю ҳайвонот исбот кардаанд, ва боз тараддундоранд, ки ба болои кавокиби сайёр бароянд” [2, с. 16]. Ӯро қовишу қустуҷӯҳои олимону рус ва Аврупо ба ваҷд оварда, дар ин хусус навиштааст, ки “Онҳо (олимони русу аврупо – М.Ф.) дар он ҷӣ шеби фалаки қамар аст, аз ҷавоҳири арзӣ ва обию ҳавой ва оташӣ дар ҳама истилою тасаллут ёфтаанд ва ба амалу имтиҳон ва таҷриба қашида” [2, с. 17]. Воқеаҳои иҷтимоию таърихӣ замони шебу фарози ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ А. Донишро водор намуд, ки барои дигаргун сохтани ҳаёти замони натиҷаи омӯзишу ҷаҳонбинии хеш асару ғояҳои зеёдеро манзур кунад.

Ҷамҷунин, дар пайрави бо А. Дониш адибону донишмандони зерин низ дар тарғиби маорифпарварӣ саҳм гузоштаанд, аз ҷумла, Абдулқодирхӯҷаи Савдо, Қори Раҳматуллоҳи Возеҳ, Исо Маҳдуми Бухорӣ, Шамсиддин Маҳдуми Шохин, Мирзоҳайити Саҳбо, Муҳаммадсиддиқ Хайрат, Тошхӯҷаи Асирий ва дигарон.

Ҳаркати ҷадидия ва ҳувияти миллӣ. Ҷи тавре ки зикр гардид, заминаҳои асосии пайдоиши ҳаракати ҷадидияро донишмандону мутафаккирон ба равияи маорифпарварӣ рабт медиҳанд.

Мафҳуми ҷадидия арабӣ буда, маъни «нав»-ро дар забони тоҷикӣ ифода мекунад. Ин ҳаракат ҷараёни фарҳангии маърифатӣ, баъдан ҳамчун ҷараёни иҷтимоию сиёсӣ ислохотхӯҳона дар охири асри XIX ва аввали асри XX миёни равшанфикрони Варзрӯд, аз ҷумла Бухорову Самарқанд ба вуҷуд омадааст. Фаъолияти асосии ин ҳаракат пеш аз ҳама бар муқобили низомии кӯҳнаи валангор, ҷабру ситам, беадолатӣ ва бенизомӣ, инчунин, бар зидди сохти низомии фалаҷи таълиму тадрис низ равона шуда буд. Аз нишонаҳои ин ҳаракат маълум гардид, ки равшанфикрони тоҷик дар ҳама давраи замони, аз ҷумла дар ин давраи барои арзишҳои милливу фарҳангӣ ва рушди илми таҳсилоти муқориза бурда, мардумро ба муттаҳидиву субот ва илми дониш даъват кардаанд.

Намояндагони ин ҳаракат Садриддин Айнӣ (1878 – 1954), Маҳмудхӯҷа Бехбудӣ (1875 – 1919), Абдуқодир Шакурӣ (1875 – 1943), Мунаввар Қорӣ (1878 – 1931), Сиддиқи Аҷзӣ (1864 – 1927), Абдулвоҳид Мунзим (1875 – 1934), Аҳмадҷон Ҳамдӣ (1875 – 1937), Абдурауф Фитрати Афандӣ (1886 – 1938), Мирзо Сирочи Ҳаким (1877 – 1914), Абдулқодир Муҳиддинов (1892 – 1934), Саидризо Ализода (1887 – 1938), Сайидҷон Маҳдуми Назмии Бухорӣ (вафот 1918), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ (1889 – 1929) ва Баҳриддин Азизии Уструшанӣ (1894 – 1944) ва дигарон маҳсуб мешуданд, ки барои дигаргун сохтани низомии иҷтимоӣ, инчунин, тадрису таълим қорҳои мондагори ба иҷро намудаанд. Ин донишмандону адибон бо таълифи ашъор ва навиштани достон, сафарнома, хабару мақола ва монанди инҳо мардумро ба бедорӣ ва ҳушёрӣ фаро меҳонданд ва рӯзгори мардуми пешрафтаи ҷаҳонро ба онҳо нишон медиҳанд. Ин адибону нависандагон, ки миллатпарвару меҳандуст буданд, дар пайи он буданд, то миллату кишвари хешро аз банди нодонӣ ва ҳурофот ва таассуб бираҳонанд ва аз онҳо мардуме чун дигаро мардумони пешрафтаи ҷаҳон бисозанд.

Вале бояд тазаққур дод, ки дар миёни ҷадидон на ҳама андешаи миллӣ доштанд. Ба вижа, яке аз намояндагони ин ҳаракат Абдурауфи Фитрат андешаи шуми туркгарой дошта, ошқоро бар зидди мавҷудияти миллати тоҷик баромад менамуд. Ҳатто тибқи маълумоти таърихӣ, ҳангоме ки вазифаи нозири маорифи ҶХШБ-ро бар дӯш доштани фармонбаровард, ки агар ҳар касе дар идораи ман ба забони форсӣ (тоҷикӣ) ҳарф мезанад, бояд 3 тангаи бухорӣ ҷарима биспорад. Дар қатори ӯ чунин “равшанфикрон”-и тундгаро кам

набуданд. Ин байти Хоча Ҳофиз муносиби ҳолу аҳволи он рӯзаи фазои адабӣ ва мактаби худшиносии тоҷикон дар охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX аст, ки мефармояд:

*Бокам аз туркони тирандоз нест,
Таънаи тироваронам мекушад.*

Аз рӯзҳои аввали ба майдон омадани ҳаракати ҷадидӣ ҳукумати амири тарафдорони онро таъкиб намуда, фаъолияти мактабҳои усули навро манъ мекард ва чунин амал равшанфикрону пешсафони ин ҳақаратро водр менамуд, к ба ҳар роҳу васила дар пешии роҳи идороти кӯхна истодагарӣ намоянд. Аз ҷумла, соли 1909 аз ҷониби ҳукумати амири мактаби усули нави Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ва Садриддин Айнӣ баста шуда, тарафдорони ҳаракати навро ба ғазаб овард ва онҳоро баръакс, бо ҳам наздиктар намуд. Дар натиҷа, солҳои 1909 – 1910 дар Бухоро ҳаракати ҷадидӣ ҳамчун ҳаракати ислохотхонаи ҷамъиятию сиёсӣ пурқувват шуд ва ташаккул ёфт. Ҷадидони бухороӣ вазъи аморатро ба эътибор гирифта, баҳри рушди ободии ватани худ, инчунин, чиҳати хушбахтии мардуми он, дар назди худ мақсад ва вазифаҳои зеринро гузоштанд:

Дар самти таълиму тадрис – барҳам додани бесаводӣ тавассути кушодани мактабҳои усули нав, ислоҳоти таълим дар мадрасаҳо, паҳн намудани адабиёти нав ва матбуоти ҳаррӯза.

Бояд тазаққур дод, ки пас аз забти Осиёи Миёна аз тарафи русияи подшоҳӣ замони инкишофи муносибатҳои молиқу пулӣ дар иқтисодӣ кишвар (Генерал-губернатории Туркистон) ва ба ниммустамликаи империяи Русия табдилёфтани Аморати Бухоро зарурияти ислоҳоти мактабҳои усули кӯхнаи давлати Бухоро талаб мекард. Зарурияти бунёди мактабҳои усули нав, ки дар он ба талабагон дар баробари хондани «Қуръон» ва азҳуд намудани асосҳои дини ислом, инчунин, риёзиёт, ҷуғрофия, таърих ва фанҳои дигари дунявиро меомӯхтанд, аз ҷониби ҷадидони Туркистону Бухоро ба миён омад. Зиёиёни кишвар (ҷадидон) ба монанди Маҳмудхоча Бехбудӣ, Абдуқодир Шакурӣ, Садриддин Айнӣ, Мунзим, мулло Салоҳиддин, мулло Шамсиддин ва диг.) яке аз сабабҳои асосии қафомондагии диёри худ ва мардуми онро дар мавҷудияти чунин мактабҳои усули кӯхна дида, дар андешаи ислоҳи он шуданд [15; 19]. Фаъолияти ҷадидон дар ташаккули мактабу маориф усули нав ва матбуоти даври (“Бухорои шариф”, «Оина» маҷалла ва диг.) [20, с. 13-14], дар омӯзиши илму фарҳанг ва интибоҳи фикрии халқҳои Осиёи Миёна саҳми калон гузоштааст.

Ҷавонбухориён бо пайвастании ҷавононе, ки дар берун ва даруни кишвар дарс хонда буданд, мусофиратхое, ки ба хорич анҷом мегирифт ва ошноӣ бо матбуоте, ки ба тозагӣ дар Шарқ ба ҷоп мерасиданд, рафта-рафта афзоиш меёфт. Рӯзномаҳо ва моҳномаҳо, чун “Тарҷумони Сироч-ул-ахбор”, “Шӯро”, “Мулло Насриддин”, “Сурайё”, “Ҳабл-ул-матин”, “Хуршед”, “Осиё” ва “Шӯҳрат”, ки дар Афғонистон, Ҳиндустон, Озарбойҷон, Миср ва Қрим ба ҷоп мерасиданд, гоҳе ошкоро ва гоҳе пинҳонӣ дар Бухоро низ даст ба даст мешуданд ва бар андешаҳои мардум асар мегузоштанд, дар пайравӣ аз ин нашрияҳо, аҳли адаби тоҷик низ нашриёте барои парокандани андешаҳои худ дар миёни мардум доир карданд, ки аз он шуморанд: “Самарқанд” (1904 – 1907), “Бухорои шариф” (1913 – 1913), “Оя” (1914 – 1915), “Садои Фарғона” (1912 – 1914) ва “Садои Туркистон” (1914). Ин адибону нависандагон бо сурудани ашъор ва навиштани достон, сафарнома, хабару мақола ва монанди инҳо мардумро ба бедорӣ ва хушёрӣ фаро меҳонданд ва рӯзгори мардуми пешрафтаи ҷаҳонро ба онҳо нишон медоданд.

Ин адибону нависандагон, ки миллатпарвару меҳандӯст буданд, дар пайи он буданд, то миллату кишвари хешро аз банди нодонӣ ва хурофот ва таассуб бираҳонанд ва аз онҳо мардуме чун дигаро мардумони пешрафтаи ҷаҳон бисозанд. Навиштаҳои Фитрат ба номҳои “Мунозира” ва “Баёноти сайёҳи ҳиндӣ”, Аҷзӣ ба номҳои “Анҷумани арвоҳ”, “Миръот-ул-ибрат”, “Ганҷинаи ҳикмат” ва “Айн-ул-одоб” ва Мирзо Сироч ба номи “Сафарномаи тухафи аҳли Бухоро”, Василии Самарқандӣ ба номи “Армуғони дустон” (Самарқанд, 1909) ва “Тухфат-ул-хубоб” (Тошканд, 1912), Домулло Иқромча ба номи “Бедорӣи хуфтагон ва огоҳии ноогоҳон” (1910), Бехбудӣ ба номи “Падаркуш”, Айнӣ ба номи “Таҳзиб-ус-сибён”

(1909, 1910, 1917) ва Азизӣ ба номи “Шукуфаи нав ё худ адабиёти миллӣ” (Тошканд, 1917) хадамоти арзандае ба бедории миллӣ ва сиёсӣ ва фарҳангии мардум кардаанд. Амалкарди навҷӯёна ва навгароёнаи адибони чараёни ҷадидия ва умдатан ҷавонбухориён воқуниши шадида дар миёни давлатиён барангехт [11, с. 69-71].

Дар самти ҳимояи манофеи халқ – бо роҳи ташвиқот ба мардум фаҳмонидани разолатҳои ҳукуматдорони амирӣ, исрофкориҳои амир ва аҳли дарбор, инчунин дар байни мардум барҳам додани исрофкориҳои зиёд ҳангоми тӯй, мотам (маросимҳои азодорӣ) ва дигар маъракаҳо;

Дар самти мустаҳкам намудани иттифоқ ва дӯстии мардум – бо роҳи фаҳмондан барҳам додани низоъҳои мазҳабӣ ва ғайра.

Дар солҳои баъд ба ҳаракати ҷадидияи кишвари Туркистон ва Бухоро дар қатори зиёиён, инчунин, намояндагони тоҷирони маҳаллӣ низ дохил гардиданд.

Дар маҷмуъ, равшанфикрон ва ё ҷадидон дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI тавассути ғояву андешаҳои бунёдиашон ҷиҳати бедории миллӣ ва рушду такомули фарҳанги миллӣ саҳми намоёнро гузошта, дар ин замина осори зиёди илмиву адабӣ таълиф намудаанд.

Хулоса, ҳаракати ҷадидия ва равшанфикрон, ки бо номҳои ҳаракати ҷавонон, ҷавонфикрон, маорифпарварон, тараққиқпарварон, ислоҳотпарварон, ислоҳотхоҳон, навпарастон ва ҷавонбухориён низ дар таърихи мо машҳур аст, яке аз марҳилаҳои басо муҳим ва таъсиргузори таърихи худшиносии миллии тоҷикон ба ҳисоб меравад. Дар ин давра бисёр нобигаҳо ва шахсони барҷастаи илму адаб ва фарҳангу сиёсат аз қабилҳои Аҳмад Маҳдуми Дониш, Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё, Мирзо Сирочи Ҳаким, Садриддин Айнӣ, Абдурауф Фитрат, Маҳмудхоча Бехбудӣ, Абдуқодир Шақурӣ, Мунаввар Қорӣ, Сиддиқи Аҷзӣ, Абдулвоҳид Мунзим, Аҳмадҷон Ҳамдӣ, Абдулқодир Муҳиддинов, Саидризо Ализода, Сайидҷон Маҳдуми Назми Бухороӣ, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ ва Баҳриддин Азизии Уструшанӣ ва дигарон фаъолият кардаанд, ки аксарашон бавоситаю бевосита бо ҳаракати ҷадидия алоқа дошта, дар ташаккули худшиносии миллӣ ва ҷаҳонбинии муосири халқи тоҷик нақши назаррас гузоштаанд.

Ин марҳилаи таърихӣ ва ҳаракатҳои умдаи дар он ҷойдошта монанди маорифпарварӣ, равшанфикрӣ ва ҷадидия аз нуқтаи назари худшиносии миллӣ бинобар хусусиятҳои зеринашон муҳим ва ҷолиби таваҷҷуҳ мебошанд:

1. Дар ин марҳила осори таърихӣ ва илмию адабие пайдо шуданд, ки дар онҳо масъалаҳои миллӣ, бедории миллӣ ва худшиносию ҳудогоҳии миллӣ баъди чанд асри ба истилоҳ “сукут ё қарахтӣ” аз нав дар доираи мубоҳисоти илмию иҷтимоӣ матраҳ гардиданд;

2. Намояндагони ҷадидия ва равшанфикрон масъалаи миллат ва асолати миллиро баъди ҳазор соли ҷунбиши шуубия аз нав бардоштанд;

3. Ҷадидон ва равшанфикрон тарҳҳои нави иҷтимоӣ сиёсиро кашиданд, ки дар замони худашон намунаи пешрафт буд;

4. Таъсири афкор ва осори маорифпарварон, аз ҷумла Аҳмади Дониш, то ба имрӯзҳо дар зехни ҷавонони ҳудогоҳ нақши ҳудро гузрифтааст;

5. Намояндагони ҷадидия монанди С. Айнӣ, С. Ализода, Т. Зехнӣ, Л. Бузургзода ва дигарон барои ормонҳои миллӣ то охири нафасҳои худ ҷонбозӣ намуданд;

6. Баъзе аз намояндагони ҷадидия баъд аз барқароршавии ҳокимияти Шуравӣ низ дар роҳи худшиносии миллӣ ва инкишофи илму маориф ва фарҳанги миллати тоҷик хизматҳои шоёиста кардаанд.

Ҳамин тариқ, афкор ва осори маорифпарварон ва намояндагони ҳаракати ҷадидия ё ҳамон ҷавонбухориён бо гузашти солҳо арзиши ҳудро аз даст надода, баръакс арзишмандтар гардида, то кунун барои бедории миллӣ ва худшиносии ҷавонони имрӯзаи тоҷик ҳамчун сарчашмаи муҳим хизмат мекунанд. Омӯзиш ва пажӯҳиши маорифпарварӣ ва ҷадидия минбаъд ҳам бояд инкишоф дода шуда, паҳлуҳои торики он равшан карда шуда, намунаҳои беҳтарини афкори миллии эшон ба ҷавонон дастрас карда шавад.

Муқарриз: Карамхудоев Ш.Х., д.и.ф., профессор

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро [Матн] / С. Айнӣ. - Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
2. Аҳмади Дониш. “Наводиру-л-вақоъ”. Китоби 1 [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1988. – 287 с.
3. Аҳмади Дониш. “Наводир-ул-вақоъ”. Китоби 2 [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1989. – 344 с.
4. Ашуров, Г. А. Социально-философский анализ взглядов таджикских просветителей о структуре социальных отношений конца XIX и начала XX веков [Матн] / Г.А. Ашуров, Б.Д. Самиев. – Душанбе, 2007.
5. Бертельс, Е. Э., Рукописи произведений Аҳмада Калла [Текст] // Тр. Таджикистанской базы АН СССР. Т. 3, М. — Л., 1936.
6. Богоутдинов, А. М. Вопросы философии [Текст] / А.М. Богоутдинов. – 1951. - №3. – С. 129.
7. Гаффоров, Н. Роль и место джадидизма в развитии просвещения и духовной культуры народов Средней Азии [Текст] / Н. Гаффоров. - Душанбе, 2013. – 248 с.
8. Гаффоров, Н. Чади́дия ва шинохти он [Матн] / Н. Гаффоров. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 160 с.
9. Диноршоев, М. Д. О просветительской социальной философии Аҳмада Дониша [Текст] / М.Д. Диноршоев. – М., 1978.
10. Дониш / Р. Ҳодизода, Н. Зокиров // Замин — Илля. — Душанбе: СИЭМТ, 2018. — (Энциклопедияи Миллии Тоҷик: [тахм. 25 ҷ.] / сармуҳаррир Н. Амиршоҳӣ; 2011—2023, Ҷ. 7). — ISBN 978-99947-33-89-9.
11. Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Осӣи Миёна [Матн]. – Техрон: Интишороти вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1380, Ҷ. 1. – С. 69-71.
12. Зокиров, Н. М. «Меъёру-т-тадаюн»-и Аҳмади Дониш сарчашмаи динӣ ва фалсафӣ [Матн] / Н.М. Зокиров. – Душанбе, 2005.
13. Маъсумӣ, Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1976. – 72 с.
14. Михневич, О.А. Национальное самосознание как интегративный признак нации [Текст] / О.А. Михневич, В.Г. Япринцев. – Минск: Харвест, 2007. – 320 с.
15. Муҳимтарин саҳифаҳои таърихи халқи тоҷик [Матн] / Мураттибон: Н. Б. Ҳотамов, Ш. С. Саъдиев. Нашри дуюм. — Душанбе, 2010.
16. Раҷабов, З. Маорифпарвар – Аҳмади Дониш [Матн] / З. Раҷабов. – Душанбе, 1964. – 308 с.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷилди 1. [Матн]. – М., 1969. – 952 с.
18. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷилди 2. [Матн]. – М., 1969. – 952 с.
19. Ҳотамов, Н. Б. Таърихи халқи тоҷик (Китоби дарсӣ) [Матн] / Н. Б. Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов. — Душанбе, 2011. – 582 с.
20. Шарифзода Қ. «Бухорои Шариф»: назаре пас аз 100 сол [Матн] / Қ. Шарифзода. — Душанбе, 2012. – 100 с.
21. Эркаев, М. Ба Россия ҳамроҳ карда шудани Осӣи Миёна ва аҳамияти таърихии он барои халқи тоҷик [Матн] / М. Эркаев. – Сталинобод, 1959. – 20 с.
22. Эркаев, М. Октябри кабир ва азнавсозии сотсиалию маданияи деҳот [Матн] / М. Эркаев. – Душанбе, 1982. – 160 с.

НАҚШИ РАВШАНФИКРОН ВА ЧАДИДОНИ ТОҶИК ДАР ХУДШИНОСӢ ВА БЕДОРИИ МИЛЛӢ

Мақола ба яке аз масъалаи муҳимми таърихи муосири Тоҷикистон ба баррасии нақши равшанфикрон ва чадидони тоҷик дар худшиносӣ ва бедории миллӣ дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX бахшида шудааст.

Дар шароити кунунӣ, баррасии ғояҳои миллатсозӣ ва арҷгузорӣ ба шахсиятҳои, ки барои ҳифзи миллат ва фарҳанг саҳми сазовор гузоштаанд, вазифаи ҳар як фарди ватандӯсту хештаншинос ва ҳудогоҳ маҳсуб меёбад.

Дар ин росто, муаллифон бо тақия бо осори фаровони илмӣ ва сарчашмаҳои таҳқиқ мафҳуми хештан дар оинаи андешаи мутафаккирони миллӣ, заминаҳои иҷтимоӣ ва таърихӣ ташаккули ҳаракати ҷадидия дар Бухорои асри XIX, таълимоти Аҳмади Дониш манбаи пайдоиши ҷадидия, қояҳои Аҳмади Дониш дар бобати низоми давлатдорӣ миллӣ ва омӯзишу парвариш, ҳаркати ҷадидия ва ҳувияти миллӣ, саҳми намояндагони ин ҳаракат дар таълиму тадрис, ҳимояи манофеи халқ ва мустақкам намудани иттифоқ ва дӯстии мардумро бо назардошти андешаҳои нав аз нигоҳи илмӣ асоснок намудаанд.

Қайд гардидааст, ки дар ҳама давраи замони маҳз нақши равшанфикрону донишмандони халқу миллатҳо будааст, ки ҳамчун роҳнамо ва пешсаф барои субот ва рушди ҷомеа баромад намуда, дар роҳи ҳифзи арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ саҳми мондагор гузоштаанд. Ба ибораи дигар, таърих гувоҳ аст, ки равшанфикрону андешамандон дар ҳама давраи замони ҳамчун ҳомиёни арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ ва намояндагони воқеии давлату миллат шинохта мешаванд.

Муаллифон ба чунин натиҷа омадаанд, ки баррасии афкор ва осори маорифпарварон ва намояндагони ҳаракати ҷадидия дар шароити кунунӣ барои шинохти таърих ва асолати миллӣ муҳим буда, омӯзиш ва пажӯҳиши маорифпарварӣ ва ҷадидия минбаъд ҳам бояд инкишоф дода шуда, паҳлуҳои торики он равшан карда шуда, намунаҳои беҳтарини афкори миллии эшон ба ҷавонон дастрас карда шавад.

***Калидвожаҳо:** равшанфикрон, ҷадидон, худшиносии миллӣ, миллатсозӣ, фарҳанги миллӣ, мутафаккирон, омӯзиш, таълимот, давлатдорӣ миллӣ.*

РОЛЬ ТАДЖИКСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ И ДЖАДИДОВ В НАЦИОНАЛЬНОМ САМОПОЗНАНИИ И ПРОБУЖДЕНИИ

Статья посвящена одному из важных вопросов современной истории Таджикистана: роли таджикской интеллигенции и джадидов в самосознании и национальном пробуждении в конце XIX — начале XX вв.

В современных условиях рассмотрение идей государственного строительства и воздание должного личностям, внесшим достойный вклад в сохранение нации и культуры, является долгом каждого патриотичного, сознающего себя и себя самого человека.

В этой связи авторы, опираясь на многочисленные научные труды и исследовательские источники, научно обосновали концепцию «Я» в свете идей национальных мыслителей, социальные и исторические основы формирования движения джадидийцев в Бухаре в XIX веке, учение Ахмада Дониша как источник возникновения джадидизма, взгляды Ахмада Дониша на систему национальной государственности и образования, движение джадидизм и национальная идентичность, вклад представителей этого движения в образование и воспитание, защиту интересов народа и укрепление единства и дружбы народов, с учетом новых идей.

Было отмечено, что во все времена и в разных местах именно интеллектуалы и ученые народов и наций выступали в качестве проводников и лидеров для стабильности и развития общества и вносили долгосрочный вклад в сохранение национальных и культурных ценностей. Другими словами, история свидетельствует, что интеллектуалы и мыслители были признаны во все времена и в разных местах как защитники национальных и культурных ценностей и истинные представители государства и нации.

Авторы пришли к выводу, что изучение идей и трудов просветителей и представителей движения джадидизм в современных условиях важно для понимания национальной истории и идентичности, а изучение и исследование просветителей и джадидитов следует продолжать развивать, освещать их темные стороны и предоставлять молодежи лучшие образцы их национальной мысли.

Ключевые слова: просветители, джадиды, национальное самосознание, национальное строительство, национальная культура, мыслители, образование, учения, национальная государственность.

THE ROLE OF TAJIK EDUCATORS AND JADIDS IN NATIONAL SELF-KNOWLEDGE AND AWAKENING

Tajikistan: the role of the Tajik intelligentsia and Jadids in self-awareness and national awakening in the late 19th and early 20th centuries.

In modern conditions, consideration of ideas of state building and paying tribute to individuals who have made a worthy contribution to the preservation of the nation and culture is the duty of every patriotic person who is aware of himself and himself.

In this regard, the authors, relying on numerous scientific works and research sources, scientifically substantiated the concept of "I" in the light of the ideas of national thinkers, the social and historical foundations of the formation of the Jadid movement in Bukhara in the 19th century, the teachings of Akhmad Donish as the source of the emergence of Jadidism, the views of Akhmad Donish on the system of national statehood and education, the Jadidism movement and national identity, the contribution of representatives of this movement to education and upbringing, protecting the interests of the people and strengthening the unity and friendship of peoples, taking into account new ideas.

It was noted that at all times and in different places, it was the intellectuals and scholars of peoples and nations who acted as guides and leaders for the stability and development of society and made a long-term contribution to the preservation of national and cultural values. In other words, history testifies that intellectuals and thinkers were recognized at all times and in different places as the defenders of national and cultural values and the true representatives of the state and nation.

The authors came to the conclusion that the study of the ideas and works of educators and representatives of the Jadidism movement in modern conditions is important for understanding national history and identity, and the study and research of educators and Jadids should continue to be developed, illuminate their dark sides and provide young people with the best examples of their national thought.

Keywords: *educators, Jadids, national consciousness, national construction, national culture, thinkers, education, teachings, national statehood.*

Маълумот дар бораи муаллифон: **Миракзода Фаридун Юсуфӣ** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илми таърих, дотсенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)93 4137333, E-mail: faridun.mirakzoda@mail.ru

Аслонов Ҳошимҷон Зиёмуддинович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илми таърих, дотсенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 558542121

Сведения об авторах: **Миракзода Фаридун Юсуфи** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: faridun.mirakzoda@mail.ru

Аслонов Хошимджон Зиёмуддинович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 558542121

Information about the authors: **Mirakzoda Faridun Yusufi** - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History and Intercultural Communication. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 93 4137333, E-mail: faridun.mirakzoda@mail.ru

Aslonov Hoshimjon Ziyomiddinovich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History and Intercultural Communication. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 558542121

**ПАМИРСКИЙ ВОПРОС: ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ И
СОВРЕМЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ***Карамалишоев К. Н.***Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан**

Памир, величественный горный массив на пересечении нескольких стран Центральной Азии, имеет долгую историю как важный торговый маршрут и стратегически значимый регион. Памир, известный как «крыша мира», действительно играл важную роль связующего звена между Востоком и Западом на протяжении всей истории. Его стратегическое географическое положение на пересечении торговых путей, таких как Великий шелковый путь, способствовало культурному и способствовало обмену между различными цивилизациями.

Научные исследования показывают, что Памир был выбран маршрутом для караванов, которые перевозили такие товары, как шелк, специи и драгоценности, из Китая в Европу. Это способствует не только торговле, но и обмену идеями, религиями и культурными традициями между народами.

Кроме того, Памир является территорией для широкого распространения этнических групп, что также способствует культурному разнообразию и взаимодействию. Памирские народы входят в группу иранских народов и живут в высокогорных районах Памира и Гиндукуша. По территориальным особенностям они разделяются на юго-восточные (Ванчский, Рушанский, Шугнанский, Рошткалинский, Ишкашимский, Мургабский районы) и северо-восточные.

Таким образом, его роль как связующего звена между Востоком и Западом закрепляется как историческими, так и культурными исследованиями. С его уникальным географическим положением, Памир служил связующим звеном между Востоком и Западом, что делало его ключевым элементом Шелкового пути. [1]

Памир, расположенный на перекрестке Центральной Азии, с древних времен привлекал внимание как торговый маршрут, а также как стратегически важный регион. В XIX веке он стал центром геополитической борьбы между великими державами, что привело к возникновению так называемого "Памирского вопроса". Это понятие охватывает не только территориальные споры, но и более широкие политические, экономические и культурные аспекты взаимодействия стран в этом ключевом регионе.

С древности Памир привлекал купцов и путешественников, стремившихся обмениваться товарами и культурой. Этот регион был не только торговым путем, но и местом встреч различных цивилизаций. Археологические находки подтверждают существование здесь древних городов и торговых станций, таких как Вахан и Хорог [2].

Сегодня Памир продолжает быть ареной территориальных конфликтов. Споры между Таджикистаном и Киргизией, а также с Афганистаном касаются не только земли, но и водных ресурсов, необходимых для сельского хозяйства и энергетики. Эти споры могут перерасти в открытые конфликты, если не будут вовремя разрешены.

Памир обладает значительными ресурсами, включая воду и минералы. Развитие инфраструктуры и туризма может способствовать экономическому росту и укреплению связей между государствами. Однако для реализации этих возможностей необходимо решение существующих конфликтов. [3.]

Памирский вопрос относится к конфликту интересов между Россией и Великобританией в Центральной Азии, охватывающему как территориальные претензии, так и влияние на местное население и ресурсы. Это понятие стало актуальным в контексте "Великой игры", в ходе которой обе державы стремились утвердить свое господство и предотвратить расширение влияния противника. Памирский вопрос охватывает комплекс проблем, связанных с территориальными спорами и борьбой за влияние в Центральной Азии. Он возник в контексте "Великой игры" — соперничества между Россией и Великобританией

в XIX веке. Это понятие включает не только вопросы границ, но и социальные, культурные и экономические аспекты, связанные с местными народами, которые оказались в центре международных интриг.

В современном мире Памир остается стратегически важным регионом. Его природные ресурсы, включая запасы воды и минералов, а также геополитическая важность для соседних стран, таких как Таджикистан, Афганистан и Китай, привлекают внимание международных игроков. Современные экологические проблемы, такие как изменения климата и недостаток воды, влияют на жизнь местного населения и устойчивое развитие региона. Это подчеркивает необходимость международного сотрудничества для решения этих вопросов. [4].

Сельское хозяйство и скотоводство составляют основу экономики региона. Местные народы, включая киргизов, таджиков и узбеков, сохранили свои уникальные культурные традиции, что делает Памир важным центром этнографического и культурного разнообразия. [5].

Памир стал объектом внимания европейских держав, особенно Британской и Российской империй, в контексте "Великой игры". Эта эпоха характеризовалась соперничеством между империями за контроль над территориями Центральной Азии. Важными событиями, способствовавшими возникновению Памирского вопроса, стали:

1. **Российская экспансия** в Средней Азии (второй половины XIX века), что привело к росту влияния России в регионе.

2. **Британская политика** в Индии и желание предотвратить русское влияние в соседних странах.

Возникновение Памирского вопроса связано с несколькими ключевыми событиями:

Эксплорация и картографирование: С конца XVIII и начала XIX века, интерес к Центральной Азии, включая Памир, значительно возрос. Это было связано с определенными факторами такие как организации **научных экспедиций** – русские и британские географы начали активно исследовать регион, создавая карты и собирая информацию о местных народах и ресурсах. Эти экспедиции не только способствовали научному знанию, но и служили основой для территориальных притязаний. Или решение **картографических споров**. На основе собранных данных империи начали формировать свои представления о границах и контроле над регионами. Картографирование стало важным инструментом в геополитической игре между Россией и Британией. Также фактор **влияние на внешнюю политику**. Результаты эксплораций активно использовались для оправдания территориальных амбиций. Например, создание карт, показывающих Памир как часть Российской империи, способствовало утверждению влияния России в регионе.

Вторым ключевым событием стало соперничество между Россией и Британией, известное как "Великая игра". Это противостояние привело к различным дипломатическим и военным конфликтам.

Определение границ Памира стало предметом интенсивных переговоров и конфликтов. Как Россия, так и Британия стремились установить контроль над ключевыми маршрутами и ресурсами.

Важную роль в этом процессе играли местные этнические группы, которые оказывались в центре геополитических манипуляций. Их интересы часто игнорировались, что приводило к социальным и экономическим проблемам.

Эксплорация и картографирование, наряду с геополитическим соперничеством, стали основными факторами возникновения Памирского вопроса. Понимание этих процессов помогает осознать сложные международные отношения в Центральной Азии и их последствия для современности. В начале XIX века начали активно исследовать Центральную Азию. Русские и британские экспедиции составили карты региона, что позволило выявить его стратегическое значение. Одним из первых значимых шагов стало создание карт региона, что дало возможность выявить стратегическое значение Памира.

Русские исследователи, такие как Николай Пржевальский, проводили экспедиции с целью изучения местных условий и сбора информации о населении [6].

Геополитическая борьба: В 1850-х годах усиление влияния России в Средней Азии столкнулось с британскими интересами в Индии. Это привело к опасениям, что Россия может угрожать британским колониальным владениям. Эта борьба привела к конфликтам, наиболее ярким из которых стали Англо-афганские войны и споры вокруг контроля над Кашгаром. Таким образом, Памир стал ареной соперничества между двумя великими державами [7].

Кашгарская проблема: Конфликт вокруг контроля над Кашгаром и соседними территориями стал важным элементом Памирского вопроса, так как местные правители пытались балансировать между великими державами. Кашгар, расположенный на юго-западе Китая, стал важным геополитическим центром, особенно в контексте взаимодействия различных империй и культур в Центральной Азии. Кашгарская проблема охватывает вопросы, связанные с этнической идентичностью, политической ситуацией и международными интересами в регионе. [8.]

В историческом контексте Кашгар имеет долгую историю как важный торговый узел на Шелковом пути. Его стратегическое положение привлекало внимание различных империй, Российскую империю: В XIX веке Россия проявляла интерес к Центральной Азии, стремясь расширить свое влияние на территории, граничащие с Кашгаром. Британскую империю: Британия также искала контроль над регионами вокруг Кашгара, чтобы предотвратить расширение русского влияния в Индии. Китайская империя: Кашгар стал частью Китая, что вызвало напряженность с местными уйгурами и другими этническими группами, стремившимися к автономии или независимости. [9.]

Кашгарская проблема продолжается и в современности. Некоторые ключевые моменты этого вопроса охватывают несколько проблем. Уйгуры, являющиеся главным этническим большинством в Кашгаре, испытывают давление со стороны китайского правительства, что приводит к конфликтам и репрессиям. Регион остается важным для Китая в рамках инициативы «Один пояс, один путь», что делает его объектом интереса для международных игроков, включая Россию и США. Конфликты в Кашгаре влияют на международные отношения, вызывая обеспокоенность правозащитников и государства, что может повлиять на внешнюю политику стран, в том числе и западных. [10.]

Кашгарская проблема — это сложный вопрос, связанный с историческими, этническими и геополитическими факторами. Понимание этой проблемы важно для анализа текущей ситуации в Центральной Азии и ее влияния на международные отношения.

Дипломатические соглашения: В 1865 году между Россией и Великобританией было подписано соглашение, определяющее границы влияния, но оно лишь временно разрешило споры, открыв новые конфликты. В 1865 году было подписано первое соглашение, определяющее границы влияния, однако оно лишь временно разрешило споры, открыв новые конфликты. В последующие годы последовали дополнительные договоры, но ни один из них не смог окончательно решить Памирский вопрос. [11.]

Возникновение Памирского вопроса — это сложный процесс, охватывающий множество исторических, культурных и геополитических факторов. Понимание этого вопроса имеет важное значение для анализа современных международных отношений в Центральной Азии и формирования устойчивой политики в регионе.

Памирский вопрос имел значительное историческое и политическое значение:

Формирование границ: Конфликты вокруг Памира способствовали формированию современных границ в Центральной Азии. Договора, подписанные в конце XIX века, стали основой для современных территориальных разделов. Они легли в основу территориального раздела, который продолжает влиять на современные границы между государствами региона. [12.]

Влияние на местные народы: Интересы сверхдержав часто игнорировали права местных жителей, что вызывало социальные и этнические напряженности. Это наследие

продолжает сказываться на региональной политике и после распада Советского Союза. Местные народы, такие как таджики и киргизы, оказались втянутыми в борьбу между великими державами, что продолжает сказываться на региональной политике. [13.]

Геополитическое значение: Памир стал символом более широких геополитических конфликтов, включая противостояние между Востоком и Западом. В современных условиях он продолжает оставаться объектом стратегического интереса, в том числе в контексте новых вызовов, таких как терроризм и экономическое развитие. [14.]

Памирский вопрос не только отразил противостояние двух империй, но и оказал долговременное влияние на политическую ситуацию в Центральной Азии. Ситуация в регионе оставалась нестабильной, что способствовало возникновению новых конфликтов и изменению границ. Также это повлияло на развитие национальных движений и формирование современного политического ландшафта в Центральной Азии.

Памирский вопрос является важной страницей в истории геополитики XIX века. Он иллюстрирует, как борьба за влияние и контроль над территориями может иметь долгосрочные последствия для народов и государств. Понимание этой проблемы позволяет лучше осознать современные геополитические реалии Центральной Азии и помогает в поиске путей к мирному сосуществованию в этом стратегически важном регионе. Он стал важной частью истории Центральной Азии, отражая борьбу за влияние и контроль в стратегически значимом регионе, что актуально и по сей день.

Также данная проблематика является важным аспектом в развитии современных международных отношений в Центральной Азии. Разрешение территориальных споров и эффективное управление ресурсами требуют сотрудничества на международном уровне. Понимание геополитических интересов и культурного многообразия региона может способствовать более стабильному и мирному развитию Памира и всей Центральной Азии. Разрешение данного вопроса сегодня требует не только национальных но и международных усилий, которые состоят из несколько аспектов:

Территориальные споры: Конфликты между Таджикистаном и Киргизией, а также вопросы, связанные с Афганистаном, требуют диалога и дипломатических усилий. Международные организации могут сыграть важную роль в мирном разрешении этих конфликтов.

Управление водными ресурсами: Памир является источником значительных водных ресурсов. Необходимы совместные механизмы управления, которые учитывали бы интересы всех стран региона, чтобы избежать конфликтов и обеспечить устойчивое развитие.

Геополитические интересы: Активное участие внешних акторов, таких как Китай и Россия, создает как возможности, так и вызовы для региона. Понимание их интересов и стратегий может помочь в выработке более эффективных подходов к сотрудничеству.

Культурное многообразие: Памир – это регион с богатым культурным наследием. Уважение к различным этническим и культурным группам может стать основой для более глубокого взаимопонимания и сотрудничества.

Таким образом, Памирский вопрос не только актуален в контексте региональной политики, но и требует комплексного подхода на международном уровне. Сотрудничество, основанное на уважении, диалоге и взаимных интересах, может способствовать стабильному и мирному развитию как Памира, так и всей Центральной Азии.

Рецензент: Кобиров М.З., к.и.н., доцент

Литература

1. Rakhmatov, S. K. "The Silk Road and the Role of the Pamir in Trade," *Central Asian Studies*, – Ташкент. – 2018. – p.199
2. Akhmedov, O. T. "Pamir: Historical and Geopolitical Context," *Journal of Central Asian Geography*, – 2020. – С. 55-62.
3. "Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present" Автор: Scott C. Levi. – Издательство: University of California Press, – 2016. – С. 22-28.

4. Cohen, E. D. "Cultural Diversity in the Pamir Mountains," // E. D. Cohen, - Ethnographic Studies in Central Asia, – 2019. – P. 229
5. UNESCO, "Pamir: The Roof of the World," [UNESCO World Heritage Centre](https://www.unesco.org/whc), 2021., World Bank, "Water Resources in Central Asia: Challenges and Opportunities," "World Bank. 2022. © World Bank, Washington, DC. <http://hdl.handle.net/10986/36830> License: [CC BY 3.0 IGO.](https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/)"
6. Абдурахманов, А. *Геополитика Центральной Азии: вызовы и угрозы.* /А. Абдурахманов. – Душанбе: Издательство "Сомон". – 2022. – с. 244.
7. Искандаров, М. *История таджикского народа в контексте международных отношений.* – Душанбе: Наука. – 2020. – с. 396
8. **Millward, James A.** "Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang." Columbia University Press, / James A. Millward. – 2007. Pp. XIX, 440.
9. Gladney, Dru C. "Muslim Chinese: Ethnic Nationalism in the People's Republic". / Dru C. Gladney. Harvard University Press, – 1996. – Pages: 520.
10. Басханов, М. К., Колесников, А. А., Матвеева, М. Ф., Глухов, А. И. Памир, Хунза и Кашгария в экспедиционных фотографиях генерала Б. Л. Громбчевского. / М. К. Басханов, А. А. Колесников, М. Ф. Матвеева, А. И. Глухов. М.: ПЕЛИКАН, – 2017. – 188 с.
11. Мартенс, Федор Федорович (1845-1909). Россия и Англия в Средней Азии // [Соч.] Ф.Ф. Мартенса, проф. Имп. С.-Петербур. ун-та и чл. Ин-та междунар. права; С изм. и доп. авт.; Пер. [с англ. и предисл.] барон К.Ф. Таубе. – Санкт-Петербург: Э. Гартъе п/ф Кн. скл. "Рос. библиографа", 1880. – [2], IV, 91 с. 24.
12. Маслов, И. *Границы и идентичности в Центральной Азии.* // И. Маслов, - Алматы: Издательство "Адам". – 2018. С. 43-52.
13. Румянцев, П. *Дипломатия в эпоху "Великой игры".* // П. Румянцев, – Санкт-Петербург: Наука. – 2014. – с.189
14. Соколов, Н. *Памир: география и история.* // Н. Соколов, – Москва: Географическое общество. – 2009. – 299 с.

ПАМИРСКИЙ ВОПРОС: ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ И СОВРЕМЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Статья "Памирский вопрос: историко-политический аспект и современное значение" анализирует конфликт интересов между Россией и Великобританией в Центральной Азии в конце XIX — начале XX века, сосредотачиваясь на геополитических причинах и последствиях борьбы за контроль над Памиром. Исследуются дипломатические усилия обеих империй, в том числе ключевые соглашения и разногласия, а также их влияние на политическую ситуацию в регионе. В статье подчеркивается, как исторический контекст Памирского вопроса формировал современные геополитические реалии и национальные движения в Центральной Азии. Автор приходит к выводу, что изучение этого вопроса важно для понимания текущих международных отношений и динамики в регионе.

Ключевые слова: Центральная Азия, Памир, стратегия, геополитика, регион, торговый маршрут, соперничество, империя, дипломатический аспект, экспансия.

МАСЪАЛАИ ПОМИР: ЧАНБАИ ТАЪРИХИЮ СИЁСӢ ВА МОӢИЯТИ МУОСИРИ ОН

Дар матлаби «Масъалаи Помир: чанбаи таърихӣ-сиёсӣ ва аҳамияти муосир» бархурди манфиатҳои Русия ва Британияи Кабир дар Осиёи Марказӣ дар охири садаи 19 ва ибтидои садаи 20 мавриди таҳлил қарор гирифта, ба сабаб ва оқибатҳои геополитикии мубориза барои назорат бар Помир таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Кӯшишҳои дипломатии ҳарду империя, аз ҷумла созишномаҳо ва ихтилофҳои асосӣ ва таъсири онҳо ба вазъи сиёсии минтақа омӯхта мешаванд. Дар мақола таъкид шудааст, ки ҷӣ гуна заминаи таърихии масъалаи Помир воқеиятҳои геополитикии муосир ва ҳаракатҳои миллиро дар Осиёи Марказӣ ташаккул

додааст. Муаллиф ба хулосае меояд, ки омӯзиши ин масъала барои дарки муносибатҳои кунунии байналмилалӣ ва динамикаи минтақа муҳим аст.

Калидвожаҳо: *Осиёи Марказӣ, Помир, стратегия, геополитика, минтақа, масири савдо, рақобат, империя, тавсеаи дипломатӣ, забткорӣ.*

PAMIR QUESTION: HISTORICAL AND POLITICAL ASPECT AND MODERN SIGNIFICANCE

The article "Pamir Question: Historical and Political Aspect and Modern significance" analyzes the conflict of interests between Russia and Great Britain in Central Asia in the late XIX-early XX centuries, focusing on the geopolitical causes and consequences of the struggle for control over Pamir. The diplomatic efforts of both empires are investigated, including key agreements and disagreements, as well as their influence on the political situation in the region. The article emphasizes how the historical context of the Pamir question formed modern geopolitical realities and national movements in Central Asia. The author concludes that the study of this issue is important for understanding current international relations and dynamics in the region.

Keywords: *Central Asia, Pamir, strategy, geopolitics, region, trade route, rivalry, empire, diplomatic aspect, expansion.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсия. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. E-mail: sosim_08@mail.ru. Тел.: (+992) 93 832 27 68.*

Сведения об авторе: *Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, проректор по науке и инновациям. Адрес: 734003, г. Душанбе, улица Саида Насыра, 33. E-mail: sosim_08@mail.ru. Тел.: (+992) 93 832 27 68.*

Information about the author: *Karamalishoev Karamalisho Nuralishoevich, Academy of public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, vice-rector for science and innovation. Address: 734003, Dushanbe, Said Nasyr Street, 33. E-mail address: sosim_08@mail.ru. Phone: (+992) 93 832 27 68.*

**ВАЗЪИ СИЁСИИ АФҶОНИСТОН ДАР СЕЯКИ АВВАЛИ АСРИ XIX ВА САР
ДАРОВАРДАНИ АНГЛИСҶО БА МАМЛАКАТ**

(тибки маълумоти Александр Бёрнс)

Негматов Д. Н., Кароматуллои У.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳукумати Британия дар ибтидои асри XIX мекӯшид, ки бо ҳар восита таъсири сиёсии худро дар мамлакатҳои Шарқи Миёна, аз ҷумла Афғонистон, васеъ намояд. Тавачҷуҳи зиёде, ки Англия ба ин давлат, ки дар муқоиса бо Ҳиндустони мустамликавӣ ҳамчун бозори фурӯши мол, ҳамчун сарчашмаи воридотҳои пулӣ ё ашёи хом ва канданиҳои фойданокро таҷассум намекард, бо чӣ маънидод мешуд? Чаро англисҷо боисро дар асри XIX ва ибтидои асри XX ҳаёти инсонӣ ва ҳароҷотҳои зиёди моддиро дарёғ надошта мекӯшиданд, ҳукмронии худро дар Афғонистон ҷорӣ намоянд? Ба ин савол мавқеи ҷуғрофии Афғонистон ҷавоб меод. Афғонистон дар ҷорраҳои роҳҳои муҳими Ҳиндустон, Эрон, Осиёи Миёна ва вилоятҳои ғарбии Хитойро пайвастанданда ҷойгир гашта буд. Ба воситаи замини афғонӣ аз замонҳои қадим қорвонҳои тичоратии савдогарони Ҳинд ба хонигариҳои Осиёи Миёна гузашта, молҳои Хитой ба Эрон ва баъдан ба Аврупо кашонда мешуданд.

Маҳз дар ҳамин давра, намояндагии сершумори дипломатии англисӣ ба Эрон, Синд, Панҷоб фиристода шуда буданд. Онҳо мекӯшиданд, ба ин давлатҳо шартномаҳои асоратовар бор карда, инчунин онҳоро ба бархурд бо Афғонистон тела диҳанд. Тобистони соли 1810 намояндаи ширкати Ост-Индия дар Эрон генерал Малколм намояндагии махфии ҷосусиро ба минтақаҳоеташкил кард, ки қадами муҳаққиқони аврупоӣ то ҳол нарасида буд. Афсарони ҷавони ширкат-капитан Чарлз Кристи ва лейтенант Генри Поттинҷер роҳи дуру дарозро аз сохилҳои Балучистон ба дохили мамлакат тай карданд. Яке то Ҳирот расида, дигаре ба воситаи биёбон ба Кармина омад. Ба онҳо муяссар гашт, ки иттилоии зиёдеро оид ба қабिलाҳои инҷо буда, пешвоёни онҳо ва миқдори қанговарони таҳти ҳокимияти онҳо қарордошта ҷамъ оваранд. Онҳо ба таври муфассал маълумотҳоро нисбати қобилиятҳои мудофиавии он ҳудудҳое, ки ба он саёҳат карда буданд, ба қайд гирифтанд. Тадқиқоти Поттинҷер ба аввалин харитаи ҳарбии шафатҳои остонаҳои ғарбии Ҳиндустон табдил ёфтанд [1, с. 130].

Вале асосгузори ривоятҳои оид ба «Хатари русӣ» генерали хизматнишондодаи англис сэр Роберт Вилсонсоли 1817 дар асараш «Тавсифи иқтисодии ҳарбӣ ва сиёсии Россия» изҳор кард, ки Россия меҳоҳад тамоми ҷаҳонро забт кунад. Аввалин донаҳои русбадбинӣ маҳз аз тафари Вилсон корида шуда баданд. Дар солҳои 1820- 1825 эъзомияи британиӣ бо сарвари амалдори намоёни ширкати Ост-Индия Гилям Муркрофт ба Афғонистон ва мамлакатҳои ҳамҷавори он ташриф оварда, доир ба вазъи иқтисодӣ ва ҳарбӣ-сиёсии онҳо маълумот ҷамъ меовард.

Тирамоҳи соли 1829 лейтинанти ҷавони ширкати Ост-Индия Артур Конолли саёҳати иқтишофиро ба роҳ монда аз Петербург ба воситаи Кавказ, Эрон ва Афғонистон ба Ҳиндустон раҳсипор шуд. Мақсади Конолли иқтишофи қардани роҳҳои лашкари рус ба тарафи Ҳиндустон буд. Баъди саёҳати худ, Конолли китоби худро бо номи «Саёҳат ба Ҳиндустони Шимолӣ бо роҳи хушкӣ аз Британия ба воситаи Россия, Форс ва Афғонистон» ба нашр расонд. Ин китоб дар соли 1834 дар Лондон ба нашр расид. Конолли роҳи дуру дарозро, ки қариб 4000 милро ташкил меод, паси сар карда, ба хулосае омад, ки дар ин самт ба Ҳиндустон ду роҳ вучуд дорад ва ҳардуи онҳо ба воситаи Афғонистон мегузаранд. Монеаи асосиро дар роҳи эҳтимолии русҳо Конолли муқовимати афғонӣ номид. Агар афғонӣ ҳамчун миллат, навишта буд Конолли, -ҷуръат карда, бо истилогарон муқовимат кунанд, душвориҳои юриш ба осонӣ метавонад баргараф гарданд. Бинобар ин, барои манфиатҳои Британия фавқуллода муҳим он буд, то ки Афғонистон дар зер ҳокимияти ҳокими пурқувват ва ягона дар Қобул муттаҳид бошад [1, с. 132].

Ба шимоли Ҳиндустон ҳаракат карда, англисҷо танҳо ду мулкро мустақил монданд: - Синд ва Панҷоб. Мақсади ниҳонии англисҷо баромад ба бозорҳои Осиёи Миёна буд, вале дар

Афғонистон, ки он лаҳза ҳокимияти ягонаи марказӣ вучуд надошт, душвориҳои калонро пеш меовард.

Англисҳо ҳамчун мустамликадорони ботаҷриба, хуб мефаҳмиданд, ки халқҳоеро, ки ҳокимияти ягона ва марказиятноқ доранд, зери итоат даровардан нисбати одамоне, ки ягон ҳокимиятро аз болои худ эътироф намекунанд, хеле осон аст. Хонигарҳои Осӣи Миёнаро, ба фикри онҳо, ба осонӣ зери итоат даровардан мумкин буд ва барои ин кифоя буд, ки бо ҳокимияти олии онҳо маслиҳат намудан даркор буд ва ё дар ҳолати гапнадаро будани ин ҳокимиятҳо онҳоро ба ҳокимияти нисбатан гапдаро иваз кардан лозим меомад. Бо афғонҳо бошад, мушкилоти муайян ба миён омада буданд. Баъзе қabilaҳо ба ҳеч қас итоат намекарданд, ва умуман ҳатто он чое, ки ҳокимияти марказии Кобул вучуд дошт, ҳеч гуна қафолат вучуд надошт, ки халқ ба ҳуди ин ҳокимият итоат мекарда бошад. Аз ҳама ҳудудҳои пешгуинашаванда ҳудудҳое ҳисоб мешуданд, ки бевосита ба марзҳои Ҳиндустони Британӣ ҳамсарҳад буданд. Бинобар ин, англисҳо, барои он ки марзҳои худро беҳавф гардонанд, миёни худ ва ин ҳудудҳо минтақаи буферӣ-бетарафро гузоштанд, ки ин дар мисоли Синд ва Панҷоб таҷассум меёфт. Ин мулкҳои буферӣ барои ҳудудҳои англисӣ чун ҳифзи боэътимод хизмат мекарданд ва дар ҳолати зарурӣ онҳоро ба муқобили Афғонистон истифода намудан мумкин буд [3, с. 52].

Нақшаҳои забтқоронаи англисҳо на танҳо ба Пешовар, Кобул ва Қандаҳор дахл доштанд, онҳо ба Ҳирот ҳам рабт мегирифтанд. Ҳирот аҳамияти аввалиндараҷаи стратегӣ дошт. Нақшаҳои минбаъдаи англисҳо оиди зери итоат даровардани Осӣи Миёна ба он вобаста буд, ки оё ба онҳо муяссар мешавад, ки Афғонистонро забт карда, Ҳиротро ба платедарми худ табдил диҳанд. Дар соли 1809 ба ин мамлакат миссияи англисӣ бо сарвари Маунтстюарт Элфинстоун -аввалин сафорати британӣ, ки ба Афғонистон раҳсипор мешуд, омода мегардид. Бо ифодаи афғоншиноси рус А.Князев, “сафорати Элфинстоун, ки бо он кӯшишҳои Англия оид ба пурзӯр кардани таъсири худ дар Афғонистон оғоз ёфтанд, ба нуқтаи гардише табдил ёфт, ки онҳо мехостанд ба ҳайати он мулкҳои мустамликавии худро ворид карда, бо ҳамин Ҳиндустонро аз хатарҳои аз Шимол ва Ғарб таҳдидкунанда беҳавф гардонанд” [6, с. 120].

Ба вазифаи сафорат омӯзиши муфассал ва ҳамаҷонибаи Афғонистон вобаста ба омодагии таҷовузи ошкоро ба ин мамлакат, ҷустуҷӯ ва дарёфти табақаҳои муайяни иҷтимоӣ, гурӯҳ ва шахсиятҳои алоҳида дар миёни халқи афғон, ки барои барқарор кардани таъсири британӣ ба онҳо таъя кардан мумкин буд, дохил мешуд. Мутобиқи ин мақсадҳо ҳайати сафорат интихоб карда, гирифта шуда буд. Ба он афсарон ва амалдорони британӣ дохил мешуданд, ки онҳо мебоист иқтишофоти амиқ ва ҳамаҷарафаи ҳарбӣ- сиёсиро дар Афғонистон ба амал мебароварданд. Шахсан ба Маунтстюарт Элфинстоун супориш дода шуда буд, ки доир ба доираҳои ҳукмронии мамлакат маълумотҳои муфассал ҷамъ оварад [6, с. 35].

Аммо саҳми муҳими Маунтстюарт Элфинстоун он гардид, ки дар натиҷаи ин сафар ва таҳқиқотҳо оиди Афғонистон, ки аз тарафи ӯ дар шакли китоби алоҳида бо номи “Ҳисобот оиди шоҳигарии Кобул» ҷамъбаст гардид, таърихи нахустасоси Афғонистон дар замони нав ба таъ расид [8, с. 10].

Маунтстюарт Элфинстоун дар понздаҳсолагӣ аз хона баромада буд ва хеле ҷавон дар соли 1796 ба хизмати ширкати Ост-Индия даромад. Аз ҳуди ибтидо дилкашолӣ ӯ ба илм зоҳир меёфт ва аллақай базудӣ Элфинстоун ба таърихи Шарқ хеле хуб сарфаҳм рафта, бо забонҳои арабӣ, форсӣ ва бо ҳиндӣ ниҳоят хуб гап мезад. Афғоншиноси америкоӣ Л.Дюпре оид ба Элфинстоун чунин навишта буд “Аксарияти онҳое, ки доир ба халқ ва фарҳанги афғон менависанд, одатан ба кори классикии Элфинстоун таъя мекунанд. [8, с. 14].

Вазъидоҳилисиёсӣ дар Афғонистон хеле мураккаб ва ғайриоддӣ буд. Муборизаи шадиди байни- ҳамдигарии ду номзад ба тахти Кобул аз авлоди садозайҳо бародарони угай Маҳмудшоҳ ва Шучулмулк дар соли 1803 бо ғалабаи охирин ба анҷом расид. Ин ғалаба хеле ноустувор буд. Маҳмудшоҳ барои муҳорибаҳои нав қувва ҷамъ мекард

Дар моҳи феввали соли 1809 сафорати Элфинстоун, ки аз мулкҳои британӣ ба Ҳиндустон равона буд, ба Пешовар омад [10, с. 15].

Сафоратро дастаи низомии иборат аз 200 пиёдагард ва 100 савора ҳамроҳӣ мекард ва инчунин ба ҳайати он 11 афсари рутбаҳои гуногун дохил мешуданд. Ҳангоми саёҳат, ки қариб панҷ моҳ давом кард, аъзоёни намоёндагӣ бо роҳҳое, ки ба Афғонистон мебаранд, бо халқҳо ва қabilaҳо, ки дар ин қисмати Осиё сукунат доштанд, шинос шуданд.

Англисҳо бо шахсони олимартабаи маҳаллӣ робита барқарор карда ба шахсони бонуфуз, тухфаҳои пурқимат ҳадя мекарданд. Дар инкилоби ҳарактерноки сиёсати британи зухур меёфт: зархаридӣ ҳамчун восита дар мубориза барои барқарор кардани ҳукмронии худ буд. Дар рафти гуфтушунидҳои Элфинстоун бо Шучулмулк моҳи июни соли 1809 дар Пешовар аввалин шартномаи англисӣ-афғонӣ ба имзо расонда шуд [5, с. 256].

Аз рӯи шартҳои созишнома, афғонҳо ҳамчун зархаридони британи доништа мешуданд, ки мебоист дар муҳорибаҳо иштирок карда, манфиатҳои мустамликавии англисҳоро ҳимоя мекарданд. Ҳарактери нобаробарҳуқуқии ин шартнома аён буд. Шартномаи Пешовар аҳамияти худро қариб, ки дар рӯзи оянда баъди бастании он гум кард, зеро дар рафти муборизаи байнифеодалӣ Шучулмулк ба шикаст дучор шуд. Дар моҳи июни соли 1809 ҳучуми нави Маҳмудшоҳ ӯро маҷбур сохт, ки мамлакатро тарк намояд. Дар ниҳояти қор Шучулмулк дар мулкҳои ширкати Ост-Индия паноҳгоҳ ёфт. Ҳокимиятҳои мустамликавӣ ба ӯ пешниҳод карданд, ки дар Лудхиан ҷойгир шавад. Дар ин шаҳрак дар дарёи Сатлеч дар ҳуди марзи давлати Панҷоб қароргоҳи агенти сиёсии британи ҷойгир шуда буд: дар инҷо амалан, маркази фаъолияти ифвогарони англисӣ дар Ҳиндустони Шимолӣ ва Афғонистон созимон дода шуда буд.

Дар ин давра дар Афғонистон вазъияти мураккаб ташкил ёфта буд. Дар баробари шароитҳои дохилӣ омилҳои берунӣ низ аҳамияти муайян доштанд: инкишофи минбаъдаи давлатҳои ба Афғонистон ҳамсоя-Эрон ва Панҷоб. Амрони Бухоро мекушиданд, ки соҳибхитияри худро дар вилоятҳои дар Ҷануб аз Амударё барқарор кунанд.

Маҳз дар ҳамин давра, Александр Бёрнс лейтинанти ҷавони ширкати Ост-Индия, сайру саёҳати худро ба Афғонистон ва Осиёи Миёна оғоз мекунанд. А.Бёрнс ба нақша гирифта буд, ки ба воситаи Ҳиндукуш гузашта ба Бухоро расад. Ин корро дар онҷо ҳам анҷом дода, баъд ба воситаи Эрон, ба Ҳиндустон баргардад. Ин ғоя хеле бошарафона буд, зеро бисёриҳо то ин вақт аллақай ба Бухоро ва Кобул ташриф оварда буданд, вале ба ҳеҷ кас муяссар нашуда буд, ки ин ду шаҳро дар як вақт саёҳат кунанд [1, с. 194].

А.Бёрнс ба зудӣ дастаро барои саёҳати хурд ҷамъ овард. Якҷо бо ӯ духтурилашқари бангоӣ Ҷеймс Ҷерард ва ду ҳинду ба роҳ бароманд.

Яке аз вазифаҳои ӯ қайд кардани ҳама он иттилоо буд, ки ба даст овардан муяссар мегардид ва ҳиндуи ҷавон Муҳаммад Алӣ, ки топографи хеле боистеъдод буд, 17 апрели соли 1832 саёҳон дар назди Аттоқ Ҳиндро гузашта, ба тарафи Панҷоб рӯ оварда, барои ба Афғонистон даромадан, омода шуданд. Онҳо аз тамоми либосҳои аврупоии худ халосӣ ёфта, либосҳои афғонӣ ба бар карда, сари худро тарошида онро рӯймолбанд карданд. Вале касе аврупоӣ будани худро пинҳон намедошт, танҳо тасдиқ мекарданд, ки бо роҳи хушкӣ, ба хона, ба Англия баргашта истодаанд. Мақсади онҳо ин буд, ки бо омма омехта шуда, бо ҳамин таваҷҷуҳи нолозимро ба худ ҷалб накунанд.

А.Бёрнс огоҳ карда шуда буд, ки агар кушиш намояд, ки ба воситаи роҳи Хайбар гузарад, пас эҳтимолияти зинда мондан хеле кам аст. Ва бо ҷойи ин онҳо кӯҳхоро бо хатсайри дуру дароз ва мураккаб пеш гирифта Ҷалолободро сарфи назар карда, 30 апрел ба Кобул наздик шуданд [2, с. 48].

А.Бёрнс ба ҳар сурат ағбаи Хайбарро фатҳ кард, вале дар саёҳати дуҷуми худ. Гарчанде номи Александр Бёрнс ҳама вақт бо Бухоро нисбат дода мешавад, дар асли қорба Кобул рабти зиёд дорад. Зеро маҳз аз пойтахти Афғонистон ва ҳокими он тақдири ӯ ногузир оғоз гардид. Ҳангоми бори аввал, баҳори соли 1832 ба инҷо омадан А.Бёрнс ба ин шаҳр ошиқи шайдо гардида буд. Он ба ӯ Англияро ба хотир меовард “Микдори дарахтон дар инҷо фавқуллода гуногун ва зиёд буданд; инҷо шафтолу, олу, зардолу, нок, себ, олуча, бихӣ, чормағзи юнонӣ, анор, ангур, тут мерӯиданд. Дар тамоми боғҳо, қариб дар ҳар қадам

дарахт булбулон, дурроҷҳои сиёҳ ва кафтарон лона гузошта, бо хониши худ ба ин ҷойҳо боз ҳам манзараи дилрабогар бахшида, ба ман Англияи азизро ба ёд меоваранд” [2, с. 51].

Вале дар ҳар сурат, мувофиқи тасдиқоти А.Бёрнс, вазъи ҳокими Кобул мураккабу душвор боқӣ мемонд: “Ҳар гунае, ки набошад аз рӯи вазъи Дӯстмуҳаммадхон дар ҳоли душвор қарор дошт; он ӯро маҷбур месозад, ки воситаҳои худро баҳри ҷорабиниҳои мудофиавӣ хароб созад ва ин ҳокимияти ӯро заиф мегардонад ва норозигии наздикони ӯро афзун мегардонад, ки ӯ бинобар норасоии даромадҳо, онҳоро акнун хеле кам муқофот медиҳад. Қатъи шудани душманӣ бо Сайқҳо, албатта ӯро аз ин душвории ҳалос мекард, вале он аз пайи худ номади дигари зеринро пеш меовард; дар айни замон бисёр қабилаҳои муҳаммадиён, ки дар Афғонистони Шарқӣ дар кӯҳҳои қад - қадӣ Ҳинд мерафта зиндагӣ мекарданд ба давлати Кобул, чун ба ҳомии Ислоҳ назар мекунанд. Дӯстмуҳаммадхон танҳо аз Шарқ аз душманон хавф мебард, на аз ягон ҷойи дигар” [1, с. 232].

Хулоса англисҳо мекушиданд, ки ба муттаҳид шудани қабилаҳои парокандагаштаи афғонӣ ва мулкҳои ин сарзамин, мустақкам шудани давлати ягонаи Афғонистон монанд шуда, дар ин кор Шучулмулкро истифода кардан мехостанд. Бояд қайд кард, ки нақши асосиро дар таҳияи нақшаҳои “Юриши Қандаҳорӣ» агенти сиёсии британи дар Лудхиан, капитан Клод Уэйд ҷонибдори забткориҳои фаёлона дар мамлакатҳои Шарқи Миёна мебард.

Муқарриз: д.и.т., профессор Муллоҷонов С.

Адабиёт:

1. Бёрнс А. Путешествие в Бухару лейтенанта Ост-Индийской кампанейской службы Александра Бёрнса - Т. II. - Москва, 1848. - 502с.
2. Бёрнс А. Кабул в 1836, 1837 и 1836 годах. Путевые записки сэра Александра Бёрнса. - Москва, 1847.
3. Гамильтон А. Афганистан. Пер. с англ. Голубинова С. П. С. - Петербург, 1908. - 334с.
4. Геродот. История в девяти книгах. Пер. Стратановского Г. А. - Ленинград, 1972. - 600с.
5. Гус М.С. Дуэль в Кабуле. - Ташкент, 1964. - 336с.
6. Князев А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX-XX века) - Душанбе, 2004. - 166с.
7. Саид Чамолитдини Афғони. Татимат-ул-баён фи Таърих-ил-афғон. Таҳия, пешгуфтор, тавзеҳот ва луғатнома аз Б. Азимова. - Душанбе, 1999. - 156с.
8. Саидов Х. Маустюарт Эльфинстон - английский дипломат и политик. Этнос, общество и власть в Афганистане. - Душанбе, 2012.
9. Снесарёв А.И. Афганистан. - Москва, 1921. - 272с.
10. Халфин Н.А. Провал Британской агрессии в Афганистане (XIX- начало XX в). - Москва, 1959. - 210с.

ВАЗЪИ СИЁСИИ АФҒОНИСТОН ДАР СЕЯКИ АВВАЛИ АСРИ XIX ВА САР ДАРОВАРДАНИ АНГЛИСҲО БА МАМЛАКАТ (Тибқи маълумоти Александр Бёрнс)

Дар мақолаи мазкур маълумотҳои сайёҳи англис, лейтенанти ширкати Ост-Индия Александр Бёрнс дар масъалаи вазъи сиёсӣ ва сохтори идоракунии Афғонистон таҳлилу барасӣ гардидааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки Александр Бёрнс дар асараш “Сайёҳат ба Бухоро” дар бораи низоми давлатдорӣ, шакли идоракунии ва нақши қабилаҳои афғон дар ҳаёти сиёсии Афғонистон маълумотҳои нисбатан дақиқ овардааст.

Ҳамин тавр асари А. Бёрнс яке аз аввалин асарҳо дар бораи таърихи Афғонистон ба шумор меравад, ки дар он маълумотҳо оид ба сохтори сиёсӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: Афғонистон, сиёсат, тоҷикон, паштунҳо, Англия, сохтор, шакли идоракунии, Ост-Индия.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ АФГАНИСТАНА В ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX ВЕКА И ВВЕДЕНИЕ В СТРАНУ АНГЛИЧАН (По Александру Бернсу)

В данной статье анализируются сведения английского путешественника, лейтенанта Ост-Индской компании Александра Бернса о политической ситуации и устройстве управления Афганистаном.

Автор отмечает, что Александр Бернс в своей работе «Путешествие в Бухару» дал относительно точные сведения о государственном устройстве, форме управления и роли афганских племен в политической жизни Афганистана.

Таким образом, работа А. Бернса считают одним из первых трудов по истории Афганистана, в котором даны сведения о политическом устройстве и общественной жизни.

Ключевые слова: Афганистан, политика, таджики, пуштуны, Англия, устройство, форма правления, Восточная Индия.

THE POLITICAL SITUATION OF AFGHANISTAN IN THE FIRST THIRD OF THE XIX CENTURY AND THE INTRODUCTION OF THE BRITISH INTO THE COUNTRY (According to Alexander Burns)

In this article, the information of the English traveler, lieutenant of the East India Company, Alexander Burns, on the political situation and governance structure of Afghanistan is analyzed.

The author notes that Alexander Burns in his work "Travel to Bukhara" has provided relatively accurate information about the state system, the form of governance and the role of Afghan tribes in the political life of Afghanistan.

Thus, the work of A. Burns is considered to be one of the first works on the history of Afghanistan, which provides information on the political structure and social life.

Keywords: Afghanistan, politics, Tajiks, Pashtuns, England, structure, form of governance, East India.

Маълумот дар бораи муаллиф: Негматов Давлатшо Нурулоевич, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки, 121. Тел: (+992) 934 23 79 85

Кароматуллои Убайдулло, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, Докторант (PhD) –и кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ. Адрес: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки, 121. Тел(+992) 904 39 93 70

Сведения об авторах: Негматов Давлатшо Нурулоевич - Таджикский Государственный педагогический университет имени С. Айни, кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории международных отношений. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел: (+992) 934 23 79 85.

Кароматуллои Убайдулло - Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни Докторант (PhD) кафедры всеобщей истории и международных отношений. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел: (+992) 904 39 93 70

About the authors: Negmatov Davlatsho Nuruloevich - Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy, Candidate of historical science, Associate Professor of the Department of General History and International Relations. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 934 23 79 85.

Karomatulloi Ubaidullo – Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy, Doctoral student (PhD) of the Department of General History and International Relations. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 904 39 93 70

**ҲАМКОРИҲОИ ДУҶОНИБАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ
ФАРОНСА ДАР САМТИ ИЛМ**

Қаноатова Г.И.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Истиқлолияти давлатӣ дар таърихи давлатдорӣ ва сарнавишти тоҷикон як дигаргунии куллиро ба вучуд овард. Ворид гардидан ба ин марҳила дар назди миллати тоҷик вазифаҳои хеле муҳими бунёди давлати мутамаддини ҷавобгӯ ба манфиатҳои халқу кишвар ва рукниҳои давлатдорӣ муосирро пеш гузошт. Ба вучуд овардани фазои мусоиди рушди илму технологияи муосир ва ба роҳ мондани ин ҳамкориҳо дар сатҳи байналмилалӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати давлатии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Дар сиёсати хориҷӣ аз ҷониби Тоҷикистон “сиёсати дарҳои кушод” роҳандозӣ гардидааст, ки ҳадафи асосии он пеш аз ҳама ҳифзи манфиатҳои миллӣ, барқарор намудани робитаҳои созанда бо дигар кишварҳои ҷаҳон, ҷустуҷӯи шарикҳои бозьтимод ва баланд бардоштани нуфузи он дар арсаи байналмилалӣ ба ҳисоб меравад.

Дар Паёми худ Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон қайд намуд, ки “имрӯз Тоҷикистон бо 180 давлати дунё муносибатҳои дипломатӣ барқарор карда, узви комилҳуқуқ ва фаёли Созмони Милали Муттаҳид, Созмони ҳамкории Шанхай, Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони ҳамкории исломӣ ва дигар сохторҳои бонуфузи глобалӣ ва минтақавӣ мебошад” [3, с. 41].

Яке аз ҳавзаҳои асосии сиёсати хориҷии Тоҷикистон ҳамкорӣ бо кишварҳои Аврупо ва Амрико ба ҳисоб меравад [2,100]. Дар ин самт метавон робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо Ҷумҳурии Фаронса баҳусус қайд намуд. Дар зинаи аввали ташаккул ва инкишофи давлати ҷавони тоҷикон, Фаронса яке аз аввалин давлатҳо маҳсуб мегардид, ки истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро шинохта, бо он муносибатҳои дипломатиро 3 март соли 1992 барқарор намудааст [1,147].

Ҳарчанд муносибатҳои Тоҷикистону Фаронса ҳанӯз дар давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ оғоз ёфта бошанд ҳам, робитаҳои судманд ва пурмасъул бо Ҷумҳурии Фаронса баъди ба даст даровардани истиқлолият ва шинохти Тоҷикистон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба роҳ монда шудааст.

Бояд зикр намуд, ки муносибатҳои дуҷониба қариб тамоми соҳаҳои асосии босуръат рушдбанди ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ: ҳарбӣ-сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва сармоягузорӣ, илмию таълимӣ ва фарҳангӣ, бахшҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавиро дар бар гирифтааст ва ягон масъалаҳои баҳсбарангезе, ки боиси ихтилофот гардад, байни ин ду давлат мавҷуд нест.

Тоҷикистон ва Фаронса муносибатҳои худро дар соҳаҳои фарҳанг, илму техника ва маориф дар асоси Созишнома миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Фаронса дар бораи ҳамкориҳои фарҳангӣ ва илмию техникӣ тақвият бахшидааст. Он дар ҷараёни сафари расмӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Фаронса моҳи декабри соли 2002 ба имзо расида, вале аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Фаронса дар моҳи феввали соли 2015 тасдиқ гардид. [9, 225-226]

Созишнома манфиатҳои ду кишварро барои ҳавасмандгардонии ҳамкориҳои байни олимон ва муассисаҳои илмӣ, аз ҷумла байни онҳое, ки тавассути муассисаҳои таҳсилоти олии фаёлият мекунанд, дар соҳаҳое, ки ба илмҳои дақиқ, техникӣ ва ҷамъиятӣ алоқаманданд, инъикос менамояд. Ба ин мақсад тарафҳо изҳор намуданд, ки дар самтҳои зерин омодаанд ба ҳамдигар ёрии судманд расонанд:

- ҳамкории муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва донишкадаҳо;
- табодули иттилоот ва нашрияҳои илмӣ;
- ба муддати дароз дар қаламрави давлати якдигар иҷозат додани будубоши кормандони илмӣ дорон унвони номзад ё доктори илм, ки шахрванди яке аз давлатҳо

мебошанд;

- таъини олимони ҳар ду давлат ба ҳайси роҳбари илмӣ ин ё он аспирант, ки бо рисолаи номзадӣ ё докторӣ кор мекунанд;

- мубодилаи тарафайни омӯзгорон ва ходимони илмӣ бо мақсади гузаронидани тадқиқоти яқҷояи илмӣ ;

- байни озмоишгоҳҳои илмӣ ва институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ муқаррар кардани алоқаи бевосита;

- ташкили яқҷояи семинарҳо ва дигар ҷамъомадҳои илмӣ бо иштироки олимону шаҳрвандони ҳар ду давлат дар атрофи мавзӯҳои, ки манфиати умум доранд;

- ҳифзи моликияти зеҳнӣ. [4, 3]

Дар заминаи созишномаи мазкур дар ш. Душанбе Маркази фарҳангии “Бохтар” (Centre Culturel Vactria) фаъолият менамояд, ки ҳамасола ҷорабиниҳои фарҳангии маърифатӣ, аз ҷумла Ҳафтаи франкофония, намоиши филмҳои фаронсавӣ, намоишгоҳҳои китобу рассомон, озмунҳои забони фаронсавӣ ва ғайраро ташкил мекунад. Ҳамзамон, дар Маркази фарҳангии “Бохтар” курсҳои омӯзиши забони фаронсавӣ барои хоҳишмандон амал мекунанд.

Барои хоҳишмандони таҳсил кардан дар Фаронса аз моҳи сентябри соли 2016 дар Маркази фарҳангии “Бохтар” (ш. Душанбе) дафтари барномаи Агентии таҳсилоти олии “Campus France” кушода шудааст, ки барои дарёфти бурсияҳои таҳсилотӣ дар донишгоҳҳои фаронсавӣ кумаку роҳнамоӣ мекунад.

Дар мавриди тарғиби забони тоҷикӣ дар миёни фаронсавӣҳо аз 3 октябри соли 2013 дар Донишқадаи миллии забонҳо ва тамаддунҳои шарқи Фаронса забони тоҷикӣ бо номи “Забон ва фарҳанги тоҷикӣ” ба барномаи таълимӣ ворид карда шудааст. Дар ин лексияҳо донишҷӯёни ин донишқада ва ҳамчунин хоҳишмандон метавонанд дониши худро дар ин самт ганӣ гардонанд.

Рӯзҳои 9-12 ноябри соли 2021 ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон зери роҳбарии Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Комиссияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қорҳои ЮНЕСКО Сирочиддин Муҳриддин, бо шумули Вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Зулфия Давлатзода, Президенти Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Фарҳод Раҳимӣ, Намояндаи доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди ЮНЕСКО Ҷ.Убайдулло ва котиби масъули Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қорҳои ЮНЕСКО З.Бурҳон дар ҷаласаи 41-уми Конфронси генералии ЮНЕСКО дар ш.Парижи Ҷумҳурии Фаронса иштирок намуд. Санаҳои 9-11 ноябр Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Комиссияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қорҳои ЮНЕСКО Сирочиддин Муҳриддин бо Мудири кулли ЮНЕСКО хонум Одрӣ Азуле, Президенти Шӯрои иҷроияи ЮНЕСКО ҷаноби Агапито Мба Мокуй ва Ёвари Мудири кулли ЮНЕСКО оид ба илмҳои табиӣ хонум Шамила Наир-Бедуэлле мулоқотҳои судманд анҷом дода, рӯзи 11 ноябр роҳбари ҳайати Тоҷикистон С.Муҳриддин дар мубоҳисаҳои умумии сиёсии ҷаласаи 41-уми Конфронси генералии ЮНЕСКО суханронӣ намуд. Қобили зикр аст, ки 11 ноябр зимни ҷаласаи 41-уми Конфронси генералии ЮНЕСКО тибқи тавсияи Шӯрои иҷроияи ЮНЕСКО ва қарори 41 С/15 Конфронси генералӣ номинатсияи Тоҷикистон оид ба 2500-солагии шаҳраки қадимаи Тахти Сангин ва номинатсияи муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Ислонд Эрон доир ба 1050-солагии зодрӯзи олими барҷастаи шарқ Абурайҳони Берунӣ ба Феҳристи ҷашнвораҳои ЮНЕСКО барои таҷлил дар солҳои 2022-2023 ворид гардиданд.

Ёддошти тафоҳум (меморандум), ки 5 декабри соли 2002 миёни Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академияи илмҳои Фаронса ба имзо расид, як воситаи иловагии муассири таҳкими ҳамкориҳои илмӣ Тоҷикистон ва Фаронса гардид. Тибқи ин санад, ҷонибҳо бо назардошти таҷрибаи андӯхта дар соҳаи илму техника ба мувофиқа расиданд, ки ҳамкориҳои илмию техникӣ дар соҳаи илмҳои бунёдӣ (математика, физика, химия, биология, астрономия ва ғайра), технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсия, муҳандисии генетикӣ ва биотехнология, ҳифзи муҳити зист ва энергетика, илмҳои тандурустиро боз ҳам мустаҳкам намоянд.[6]

Дар масъалаи ҳамгирии бештари фаъолияти олимони тоҷику фаронсавӣ,

Пажӯҳишгоҳи Осиёи Марказӣ дар Фаронса (ИФЕАК), ки намоёндагии он аз соли 2002 дар Душанбе фаъолият дорад, нақши муҳим бозид.

Ин Пажӯҳишгоҳ яке аз 28 марказҳои таҳқиқотии фаронсавӣ дар риштаи бостоншиносӣ ва улуми иҷтимоӣ буда, дар якҷоягӣ бо филиалҳои худ дар 36 шаҳри ҷаҳон ҷойгир аст. ИФЕАК, ки соли 1992 таъсис ёфтааст, тобеи Сарраёсати ҳамкориҳои тадқиқотии донишгоҳӣ (Шубаи илмҳои иҷтимоӣ ва археология)-и Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Фаронса мебошад. Қобили зикр аст, ки Донишкада то соли 2010 дар шаҳри Тошканд фаъолият мекард ва аз соли 2013 идораи марказии минтақавии он дар Бишкек ҷойгир аст. Вазифаи Донишкада инкишоф додан ва паҳн кардани фаъолияти илмии ИФЕАК дар ҳамкорӣ бо институтҳои тадқиқотии маҳаллӣ, амиқтар кардани ҳамкориҳои байни Фаронса ва ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар соҳаи илмҳои иҷтимоӣ ва паҳн кардани фаъолияти муассисаҳои шарикӣ Фаронса (озмоишгоҳҳои илмии институтҳои илмӣ ва донишкадаҳои олий) ба ҳисоб меравад. Тадқиқотҳои, ки дар доираи барномаи илмии ИФЕАК анҷом дода мешаванд, ба соҳаҳои гуногуни илмҳои ҷамъиятӣ: таърих, этнология, адабиёт, забоншиносӣ, археология ва ғ. тааллуқ дорад.[6]

Саҳми муҳаққиқони ИФЕАК, ҳамчун як доираи илмии Фаронса дар омӯзиши масъалаҳо ва мушкилоти дар қори онҳо таъкидшуда барои густариши дониш ва таҷриба дар соҳаҳои дар боло зикршуда аҳамияти қалон дорад.

Дар давоми солҳои фаъолиятҳои дар Тоҷикистон ИФЕАК лоиҳаҳои муштаракро амалӣ намуд. Инак, соли 2003 тадқиқоти геоморфологияи Помир гузаронида шуд. Соли 2005 экспедитсияи илмии генетикӣ-этнолингвистӣ ба гурӯҳи минтақаҳои Рашт, инчунин ба ноҳияҳои Панҷакент ва Айнии Тоҷикистон ташкил карда шуд. Дар экспедиция аз тарафи Франция профессор Э. Ф.Менесиер аз Осорхонаи антропология (Париж), аз ҷониби Тоҷикистон профессор Ф.Насирова аз Институти биология ва С.Мирзоев (Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ) иштирок доштанд. Илова бар ин, пажӯҳишгарони ИФЕАК дар экспедитсияи муштарак Тоҷикистону Фаронса дар Саразм ширкат доштанд.[6]

Бояд таъкид кард, ки ИФЕАК бо иштироки олимони тоҷику фаронсавӣ дар Тоҷикистон як қатор конфронсу семинарҳо ва мизҳои мудаввар баргузор намуд. Дар байни онҳо мизи мудаввар бо номи «Яғнобиҳо дар Тоҷикистони муосир» (апрели 2005), семинари «Тоҷикистон пас аз бист сол: вазъи илмҳои иҷтимоӣ» (август 2011) ва конфронси байналмилалӣ дар мавзӯи «Саҳми академик А. Семёнов дар рушди таърих ва фарҳанги халқи тоҷик» (декабри соли 2013)-ро номбар кардан мумкин аст.

ИФЕАК инчунин дар Душанбе ду мактаби «Шарқшиноси ҷавон»-ро ташкил намуд (декабри 2013, 2014), ки дар муддати як ҳафта дар он аз ҷониби проф. Ф.Ричард ва М.Бернардини лексияҳо хонда шуд. Қормандони Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва дастхатҳо, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ, Пажӯҳишгоҳи фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи миллии, Донишгоҳи давлатии Хучанд, инчунин олимони Қазоқистон. шунавандагони лексияҳоро буданд. Институти фаронсавӣ дар давоми фаъолияти худ дар Тоҷикистон ба ҷопи асарҳои зерин кумаки молиявӣ расонд: Бубнова М.А. «Харитаи археологияи Помири Ғарбӣ»; «Масов Р. Тоҷикон: ассимилятсия ва ҷойивазкунӣ»; «Қорҳои археологӣ дар Тоҷикистон».

Дар тӯли солҳои фаъолияти худ ИФЕАК ба муҳаққиқони тоҷик имкон дод, ки дар бойгонӣ ва китобхонаҳои кишварҳои дигар қор кунанд. Инак, олимони Институти таърих, бостоншиносӣ ва этнографияи ба номи Аҳмади Дониши Академияи фанҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон А. Ғафуров ва Қомилӣ А. як моҳ дар Бойгонии марказии давлатӣ ва китобхонаи ҷумҳуриявии ба номи В. Навоӣ дар Тошкент, ходими илмии ҳамин институт Н.Ҳочаева дар Париж тадқиқот гузаронданд ва ғайра. Н.Ҳочаева низ бо дастгирии ИФЕАК имкон пайдо кард, ки рисолаи номзодашро бо унвони «Ҷуғрофияи таърихии Осиёи Марказӣ аз рӯи сарчашмаҳои Авесто ва Паҳлавӣ» дар Тошканд анҷом диҳад [6].

Дар маҷмӯъ, фаъолияти ИФЕАК дар Тоҷикистон, ки қорҳои мухталифро дар бар мегирад, бо иштироки олимони фаронсавӣ барои таҳкими робитаҳои илмии Тоҷикистону Фаронса хеле муфид ва умедбахш ба назар мерасад.

Ҳамзамон, Тоҷикистон бо шарикони фаронсавӣ дар соҳаи саратоншиносӣ ҳамкориро ба роҳ мондааст. Моҳи сентябри соли 2006 байни Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Донишгоҳи Пьер ва Мари Кюри созишномаи дахлдор оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи хусусиятҳои фардии фаъолияти зиддиангиогенӣ ва зиддикансерогении моддаҳои табиӣ дар Тоҷикистон ба имзо расид. Ин донишқадаҳо аҳд карданд, ки алоқаҳои илмию педагогиро барои инкишоф додани маълумоти олий ва тадқиқоти илмӣ муқаррар карда, мустаҳкам ва вусъат диҳанд.

Тибқи Созишномаи ҳамкориҳои илмӣ байни Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Намояндагии бостоншиносии Фаронса дар Осиеи Марказӣ аз 28 июн то 5 июли соли 2014 директори Институт Р. Масов ва ҷонишини директор оид ба илму тарбия Б. Кобилова дар сафари илмӣ дар Париж буданд. Ҳадаф аз сафар имзои созишнома дар бораи баргузориҳои намоишгоҳ дар осорхонаҳои Лувр ва Гиме «Аз Окс то Помир: ганҷҳои Тоҷикистон» аз коллексияи Осорхонаи миллии бостонӣ буд.

Мулоқоти расмӣ бо мудири департаменти Шарқи Бостон Беатрис Андре Салвини баргузор шуда, аҳамияти бозёфтҳои бостоншиносии аз қаламрави Тоҷикистон ёфтшуда ва дар Осорхонаи миллии ёдгориҳои бостонӣ нигоҳ дошташуда қайд гардид. Моҳи декабри соли 2016 маълум шуд, ки дар соли 2019 дар осорхонаи Гимеи Порис намоишгоҳи осори тоҷикӣ баргузор мешавад, ки дар таърихи равобити дучонибаи Тоҷикистону Фаронса аз нуктаи назари сиёсӣ ва илмӣ Тоҷикистон як рӯйдоди бесобиқа ба ҳисоб меравад. Директори Осорхонаи Гимеи Париж Софи Макарио ва профессор Ф.Ричард ҳанӯз моҳи ноябри соли 2015 дар чараёни сафари қорӣ ба Тоҷикистон бо президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Ф.Раҳимӣ, роҳбарияти Институтҳои таърих, археология ва этнографияи АФ ҚТ Тоҷикистон ва Осорхонаи миллии осори бостонӣ мулоқот карда буданд. Меҳмонони фаронсавӣ, ки аз Саразм, Санҷартеппа, шаҳри бостонии Панҷакент ва Тахти Сангин دیدан карданд, бо ҳамкорони тоҷики худ масъалаҳои баргузориҳои намоишгоҳи экспонатҳои таърихӣ Тоҷикистон дар Осорхонаи Гимеи баррасӣ карданд. Мулоқоти такрорӣ онҳо моҳи апрели соли 2017 баргузор шуда, дар чараёни он феҳристи экспонатҳои коллексияи Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон ва Осорхонаи миллии Тоҷикистон барои содирот ба Осорхонаи Гиме мувофиқа карда шуд [6].

Ба масъалаи ба роҳ мондани ҳамкориҳои осорхонаҳои ду кишвар дахл намуда, бояд таъкид кард, ки вақтҳои охир барои ба роҳ мондани ҳамкориҳои созанда ва робитаҳои судманд дар ин самт таваччуҳи тарафайн зоҳир мегардад.

Ҳамин тариқ, 21 декабри соли 2016 дар Осорхонаи Луври Париж мулоқоти Сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Фаронса Ҳомидҷон Назаров бо Директори Девони Осорхонаи Лувр Бенуа де Сен-Шамас ва мушовир оид ба масъалаҳои дипломатӣ Альберто Валь баргузор гардид. Зимни гуфтушунидҳо масъалаҳои роҳандозии ҳамкориҳо миёни Осорхонаи Лувр ва муассисаҳои шабеҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуданд [6]. Сафорат инчунин барои роҳбарияти Лувр муаррифии арзишҳои фарҳангӣ ва таърихӣ Тоҷикистонро баргузор намуд.

Бояд гуфт, ки олимони франсуз проф. К- Пужол ва В- Фурнье дар нашриҳои бисёрҷилдаи ЮНЕСКО «Таърихи тамаддунҳои Осиеи Миёна» мақолаи илмӣ худро таҳти унвони «Савдо ва иқтисод дар Осиеи Марказӣ (нимаи дуҷуми асри XIX то ибтидои асри XIX)» аз ҷоп бароварданд. Муаллифон дар бораи масъалаи аграрӣ, обёрӣ, сиёсати кишоварзии мустамликавӣ ва лоиҳаҳои нави Русия дар Осиеи Марказӣ (аз ҷумла Тоҷикистон), заминдорӣ ва ислоҳоти андоз, сохтор, аҳолии маҳаллӣ ва яҳудиён, пойтахтҳои Осиеи Миёна, аз ҷумла Душанбе, нақлиёти дарёӣ ва сохтмони роҳи оҳан, саноат ва савдо (аз ҷумла пахта), сармоягузориҳои хоричӣ, робитаҳои байнифарҳангӣ ва ғайра маълумот доданд.

Моҳи марти соли 2007 байни Институтҳои астрофизикаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкилоти астрономии «Ураноскоп»-и Фаронса Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи астрономия ва илмҳои коинотӣ ба имзо расид. Дар доираи он Институтро аз 23 май то 3 июни соли 2007 директори расадхонаи астрономии Донишгоҳи Париж Гиём Дубос ва корманди «Ураноскоп»-и Фаронса Силвейн Булей ташриф оварда, дар рафти сафар

астрономҳои Фаронса бо кори расадхонаи Ҳисор шинос шуданд. Пас аз як сол, аз 23 июл то 4 августи соли 2008 як ҳайати олимони фаронсаӣ иборат аз 7 нафар ба Тоҷикистон сафар карданд. Ҳайати вакилон ҳангоми дар Тоҷикистон будани худ дар расадхонаҳои астрономии Институти астрофизикаи Академияи илмҳои ҷумҳурӣ -Ҳисор ва Санглох мушоҳидаҳои якҷояи астрофизикӣ гузаронида, аз ҷумла, гирифтани Офтобро дар 1 августи ҳамон мушоҳида намуданд. Дар баробари ин дар донишгоҳи шаҳри Хоруг семинар барпо гардид. Сафари олимони фаронсаӣ ба Институти астрофизикаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муфид ва амалӣ буд, зеро он робитаҳои Тоҷикистонро бо Фаронса дар соҳаи астрономия ва тайёр кардани мутахассисон таҳким бахшид [9,72].

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки муносибатҳои Тоҷикистону Фаронса дар соҳаи илм фаъолона инкишоф ёфта, инро далелҳои зиёд тасдиқ мекунанд. Бе ин гуна ҳамкорӣ муносибатҳои дутарафаро пурра тасаввур кардан мумкин нест. Вусъат ёфтани алоқаҳои илмӣ имконият медиҳанд, ки созишномаҳое, ки байни ҳар ду мамлакат ва муассисаҳои илмӣ онҳо ба имзо расиданд, пурра ба амал бароварда шаванд. Ҳамкориҳои илмӣ Тоҷикистону Фаронса дар баробари бахшҳои сиёсӣ, тичоратӣ, иқтисодӣ ва маърифатӣ боз як василаи кавии наздикшавии мардуми ду кишвари дӯст мебошад. Нақши шуъбаҳои дипломатии ду давлат, маркази фарҳангии Бохтар ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар густариши ҳамгироии илмию маърифатии халқҳои Тоҷикистону Фаронса, густариши робитаҳои судманд ва таблиғи идеалу арзишҳои муштарақ хеле назаррас мебошад.

Муқарриз: доктор аз рӯи ихтисос, PhD, Қобилов М.З.

Адабиёт:

1. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня. В двух томах. Том 1. Душанбе: Ирфон, 2009. – 296 с.
2. Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муосири Тоҷикистон.,- Душанбе, 2006.- 224 саҳ.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, ш. Душанбе, 21 декабри соли 2021, с.41
4. Соглашение о культурном и научно-техническом сотрудничестве между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Французской Республики. Утверждено постановлением Правительство Республики Таджикистан 4 августа 2003г., № 339. – С.1.
5. Текущий архив Академии наук республики Таджикистан. Папка «Франция за 1991-2016 гг.»
6. Текущий архив Института истории археологии этнографии им. А.Дониша АН РТ. Отчёт о деятельности Французского института исследований Центральной Азии за 2002-2015 гг.
7. Шарипов А., Сироджов З. Эмомали Рахмонов: Год культуры мира. (Внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2005 году). – Душанбе: Деваштич, 2006. - 445 с.
8. Шарипов А., Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмонов: Оғози марҳалаи созандагӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 2000-2003). – Китоби 3. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 330 с.
9. Халимова М.М. Научные и культурные связи Таджикистана со странами Европейского Союза в годы независимости (1991- 2014гг.). Дисс... канд. ист. наук. – Душанбе, 2016.

ҲАМКОРИҲОИ ДУҶОНИБАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ФАРОНСА ДАР САМТИ ИЛМ

Дар мақола муаллиф доир ба ҳамкориҳои судманди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Фаронса дар соҳаи илм, ки баъди ба даст даровардани истиқлолияти давлатӣ ва шинохти Тоҷикистон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба роҳ монда шудааст, бо овардани далелу мисолҳои зиёд маълумот додааст.

Бояд зикр намуд, ки муносибатҳои дуҷониба байни Тоҷикистон ва Фаронса қариб тамоми соҳаҳои асосии босуръат рушдбандаи ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ: ҳарбӣ-сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва сармоягузорӣ, илмию таълимӣ ва фарҳангӣ, бахшҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавиро дар бар гирифтааст ва ягон масъалаҳои баҳсбарангезе, ки боиси ихтилофот гардад, байни ин ду давлат мавҷуд нест.

Тоҷикистон ва Фаронса муносибатҳои худро дар соҳаҳои фарҳанг, илму техника ва маориф дар асоси Созишнома миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Фаронса дар бораи ҳамкориҳои фарҳангӣ ва илмию техникӣ тақвият бахшидааст.

Созишнома манфиатҳои ду кишварро барои ҳавасмандгардонии ҳамкориҳои байни олимони муассисаҳои илмӣ, аз ҷумла байни онҳое, ки тавассути муассисаҳои таҳсилоти олӣ фаъолият мекунанд, дар соҳаҳое, ки ба илмҳои дақиқ, техникӣ ва ҷамъиятӣ алоқаманданд, инъикос менамояд.

Ба ин мақсад тарафҳо изҳор наудаанд, ки дар асоси ин ҳуҷҷат ҳамкориҳои судмандро ба роҳ монанд.

Калидвожаҳо: созишнома, робитаҳои фарҳангӣ, истиқлолияти давлатӣ, фарҳанг, илм, густириш, осорхона, Ҷумҳурии Фаронса, пажӯҳишгоҳ.

ДУСТОРОННЕЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И ФРАНЦУЗСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ В ОБЛАСТИ НАУКИ

В статье автор приводит информацию о взаимовыгодном сотрудничестве Республики Таджикистан и Французской Республики в области науки, которое установилось после обретения Таджикистаном государственной независимости и признания международным сообществом, приводя многочисленные факты и примеры.

Следует отметить, что двусторонние отношения между Таджикистаном и Францией охватывают практически все основные, быстро развивающиеся сферы общественно-политической жизни: военно-политическую, торгово-экономическую и инвестиционную, научно-образовательную и культурную, а также сферы международного и регионального сотрудничества, и не существует спорных вопросов, которые могли бы стать причиной разногласий между двумя государствами.

Таджикистан и Франция укрепили свои отношения в области культуры, науки, технологий и образования на основе Соглашения между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Французской Республики о культурном, научном и техническом сотрудничестве.

Соглашение отражает интересы двух стран в поощрении сотрудничества между учеными и научными учреждениями, в том числе действующими на базе высших учебных заведений, в областях, связанных с точными, техническими и общественными науками. При этом стороны заявляли, что будут устанавливать взаимовыгодное сотрудничество на основе данного документа.

Ключевые слова: соглашение, культурные связи, государственная независимость, культура, наука, расширение, музей, Французская Республика, научно-исследовательский институт.

ҲАМКОРИҲОИ ДУҶОНИБАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ФАРОНСА ДАР САМТИ ИЛМ

In the article, the author provides information on mutually beneficial cooperation between the Republic of Tajikistan and the French Republic in the field of science, which was established after Tajikistan gained state independence and was recognized by the international community, citing numerous facts and examples.

It should be noted that bilateral relations between Tajikistan and France cover almost all major, rapidly developing areas of socio-political life: military-political, trade, economic and investment, scientific, educational and cultural, as well as areas of international and regional cooperation, and there are no contentious issues that could cause disagreements between the two states.

Tajikistan and France have strengthened their relations in the field of culture, science, technology and education on the basis of the Agreement between the Government of the Republic of Tajikistan and the Government of the French Republic on cultural, scientific and technical cooperation.

The agreement reflects the interests of the two countries in encouraging cooperation between scientists and scientific institutions, including those operating on the basis of higher education institutions, in areas related to the exact, technical and social sciences. At the same time, the parties stated that they would establish mutually beneficial cooperation on the basis of this document.

Keywords: agreement, cultural ties, state independence, culture, science, expansion, museum, French Republic, research institute

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаноатова Гулдаста Иброҳимовна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илми таърих, дотсенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 934622992; e-mail: qanoatova73@mail.ru.

Сведения об авторе: Қаноатова Гулдаста Иброҳимовна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации. Адресс: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: 934622992; e-mail: qanoatova73@mail.ru.

Information about the author: Qanoatova Guldasta Ibragimovna, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Uluzoda, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History and Intercultural Communication. tel: 934622992 e-mail: qanoatova73@mail.ru

**ТРАДИЦИОННО-БЫТОВАЯ КУЛЬТУРА ТАДЖИКОВ НА ПРИМЕРЕ
СВАДЕБНОЙ ОБРЯДНОСТИ***Махмаджонова М.Т., Шовалиева М., Юсуфбекова З.*

Национальная академия наук Таджикистана

Этнографы, изучавшие семью, подчеркивали, что семья с социальной значимостью является основной в воспроизводстве человека, воспитании детей, их социализации и инкультурации. М.С.Андреевым, Н.А.Кисляковым, позже О.А. Сухаревой был выдвинут тезис, что именно в рамках семьи возможно восприятие новых тенденций развития общества [1; 4, 269; 7; 8].

Как известно, начиная со середины XX века свадебная обрядность наряду с другими отраслями семейной обрядности становится объектом исследования многих отечественных и зарубежных исследователей. Первые и научно обоснованные исследования в области таджикской свадебной обрядности были осуществлены советскими учеными, отраженные далее в отдельных этнографических исследованиях. Первые статьи, посвященные таджикской свадебной обрядности принадлежат перу вышеназванных советских этнографов О.А. Сухаревой, Н.А. Кислякову, М.С. Андрееву [1; 4; 7; 8]. Позже были опубликованы статьи по Файзабадской и Гиссарской свадьбе на основе полевых этнографических материалов Мардоновой А. В ходе сбора этнографических материалов исследователями были зафиксированы различные этапы свадебной обрядности, имеющих важное, в целом, научное значение для изучения семьи. В некоторых исследованиях можно встретить сравнительный анализ и интерпретации отличительных черт свадебной обрядности одних регионов с другими, и даже некоторых кварталов. В последующие годы известный ученый-этнограф Х.Г. Ишанкулов опубликовал книгу под названием «Бракосочетание и свадебное торжество населения Худжанда в новое время», в которой предпринята попытка изучения традиций, обрядов, культурных и бытовых аспектов населения современного Худжанда и Тошматов Н. «Традиционная свадебная обрядность населения г.Ура-Тюбе и его сельской округи (конец XIX- первая половина XX вв.), посвященная свадебной обрядности населения Истаравшана в которой приводит историко-этнографическое сравнительное исследование комплекса свадебных обрядов и обычаев городского и сельского населения Ура-Тюбинского района (Северный Таджикистан) [3; 13, 11, 134-147; 14, 47-49]. Из вышеназванных работ следует, что в свадебной обрядности последних лет наблюдается гораздо больше инноваций.

После Октябрьской революции, в 20-е – 40-е годы XX века, основное внимание ученых-этнографов привлекла свадебная обрядность, которая стойко сохраняла традицию земледельцев и являлась достоянием всех таджиков. Самобытность свадебной обрядности таджиков отмечается почти всеми исследователями. Первой попыткой изучения свадебной обрядности таджиков в начале XX века является исследование И.Миронова [6,16-18]. Несмотря на то, что автор не всегда правильно излагает его этапы в стадильной последовательности и часто приводятся неправильные термины обрядов и обрядовых действий, в работе приводится добротный материал по свадьбе таджиков.

Исследователь дает обзор зафиксированных свадебных обрядовых действий, которые выполнялись в дореволюционное время. Он отмечает, что девушку отдавали замуж в 12-14 лет, а молодой человек мог жениться позже, после 18-ти лет. Согласно его исследованию, в результате конструктивных изменений в обществе, молодые люди, вступающие в брак, согласно особому закону и врачебно-контрольному свидетельству о состоянии здоровья как жениха, так и невесты, должны были соответствовать определенному возрасту. Он отмечает, что для дореволюционных браков было характерно наличие материальной заинтересованности. То есть могли наблюдаться браки взрослых мужчин с молодыми девушками, которых могли «купить», уплатив калым. Автор подчеркивает, что советская власть стала создавать женсоветы, которые контролировали эту ситуацию по всей

республике, и подобные случаи резко сократились или, иногда, просто скрывались от государственных структур.

Исследователь зафиксировал ещё один очень интересный, и возможно, древний обряд «говорабахш» - «колыбельный сговор» или «договор», который заключался между родителями малолетних детей о выдаче замуж девочки при достижении совершеннолетия. Так, родители 1-3 летнего мальчика и девочки договаривались ещё с младенческого возраста о том, что их дети становятся женихом и невестой. Согласно этому «договору» статус жениха и невесты должен был сохраняться втайне до совершеннолетия детей и заключения брака между ними. Этот обряд не сразу получил трансформацию, он ещё какое-то время практиковался в отдаленных горных местностях. В основном такие сделки совершались между родственниками, соседями или хорошими знакомыми.

Следует отметить, что И. Миронов привёл уникальный материал по случаю проведения обряда сговорённых малолетних детей. Исследователь отмечает, что на торжество собирались близкие родственники с обеих сторон, где матери жениха и невесты давали обещание поженить нареченных в момент достижения ими брачного возраста. Суть этого обряда заключалась в том, что матери нареченных детей разламывали пополам лепешку, одну половинку забирала мать мальчика, а другая оставалась у матери девочки. И.Миронов правильно отмечает, что в будущем предпочиталось не допускать нарушение данного сговора и обратное могло привести даже к кровной обиде. Между родственниками жениха и невесты даже могла возникать вражда. Впоследствии этот обряд был зафиксирован исследователями-этнографами по всем регионам Таджикистана с некоторыми локальными особенностями. По нашим этнографическим материалам, в некоторых других регионах Таджикистана этот обряд называли и называют в настоящее время «доманчокак».

Следует подчеркнуть, что согласно материалам исследователя, как и сейчас, повсеместно в Таджикистане начиналась с обряда сватовства. Для этой цели выбирали сваху- «хостгор», которая, предварительно, получив согласие родителей невесты на брак, получала подарки от родственников жениха. До сговора родители жениха или сам жених оговаривали «махр» или «калым» за невесту. В связи с этим следует отметить, что иногда калым приравнивался стоимости одной коровы. Очень часто родители невесты дарили молодым приплод теленка или жеребенка.

Исследователь обряд «никох» называет сговором и пишет, что в это время происходило большое пиршество. Как известно, обряд бракосочетания - «никох» во все времена осуществлялся в узком кругу близких родственников как со стороны жениха, так и невесты. Обряд «никох» проводился в доме невесты, куда сторона жениха приносила все необходимое. Для совершения брачного обряда приглашали из мечети священнослужителя - мулло, который сидел около двери. Перед ним ставилась чашка с водой. Рядом с ним располагались два посаженных отца: один со стороны жениха, другой со стороны невесты, т. е. два так называемых свидетеля- «падарвакиль». Свидетели спрашивали невесту, согласна ли она выйти замуж за такого-то. Обычно она медлила с ответом, а подружки требовали за согласие невесты подарки от жениха. Получив подарки и деньги, подружки просили невесту дать согласие. Невеста давала свое согласие доверенному отцу, который торжественно заявлял об этом мулле. По свидетельству И.Миронова родители жениха и невесты совместно с посаженными отцами и свидетелями устанавливали махр (материальные расчеты) в пользу жены на случай развода или смерти мужа. Также определялось приданое, недвижимое имущество на предмет обеспечения детей. По окончании этого обряда новобрачный направлялся в передний угол под занавес, где, переодевшись в подаренный ему родителями невесты новый халат, вновь выходил к товарищам и гостям. Все гости получали подарки. После обряда «никох» жених и невеста считались мужем и женой. По окончании пиршества жених с друзьями уходил к себе домой. С веселыми песнями и танцами молодежь провожала новобрачного до дома, где его осыпали кишмишом и конфетами. В комнате мужчин для них приготавливалось угощение.

Известно, что О.А. Сухарева, большой знаток таджикской традиционной культуры, стояла у самых истоков познания культуры этого древнейшего народа. Она изучала также социальную жизнь народа, семью и семейные отношения у городских и горных таджиков. Наряду с другими работами, она написала и опубликовала очень интересную статью «Свадебные обряды таджиков города Самарканда и некоторых других районов Средней Азии» [7;8,172-176], где особая роль отводится дяде с материнской стороны – «таго» [7;8,172-176]. Он, как и повсеместно у всех таджиков, играл и играет важную роль почти во всех обрядах свадебного цикла, начиная от процесса мусульманского бракосочетания – «никох», где является доверенным отцом невесты – «падарвакил», до переезда невесты в дом мужа [9]. По этому случаю О. Сухарева приводит бытующую в народе поговорку: «Таго ба джои хафт падар» («Дядя по матери стоит семи отцов»). Фиксируя традиционный жизненный опыт, она также отмечает обычай левирата – права или обязанности жениться на жене или невесте умершего брата. Кроме того, ею также отмечен обычай сорората, когда в случае смерти молодой невесты до свадьбы жених мог взять в жены ее сестру. Интересно отметить, что исследователь выявила обычай запрета на браки по отцовской линии (кузенные браки) для таджиков Самарканда, причём запрет распространялся, как она утверждает, на все поколения.

Следует отметить, что собранный О.А. Сухаревой этнографический материал по свадьбе состоит из большого количества обычаев, обрядов, ритуалов, в том числе, распространенное почти у всех таджиков использование белой ткани «сафеди» для «пойандоза», которую расстилали под ноги молодым людям, а также жениху во время входа под свадебный занавес. Эти обряды имели признак всего хорошего – «белизны» дела и совершались с хорошими пожеланиями молодым людям, а присутствующим - достичь того же самого. Материалы показывают процесс организации свадебного поезда, когда невесту везли в дом мужа обязательно на лошади. Особое внимание уделялось обрядам очищения, в том числе разжиганию около дома жениха свадебного костра и др. [7; 8, 172-176].

Между тем, в доме невесты шли приготовления к переезду в дом жениха. Подруги невесты складывали постельные принадлежности, подушки, одеяла, снимали со стен и складывали для перевозки в дом жениха ковры, вышивки и другие украшения. Невеста громко плакала, подружки успокаивали её. Автор пишет, что традиция невесты громко плакать при отъезде в дом жениха отражает исторический факт неравноправия во взаимоотношениях мужчины и женщины [6, 19-20].

О.А. Сухарева отмечает, что по традиции, невесту мог отвезти ее брат или близкий родственник, чаще всего дядя по материнской линии – «тагои». Невесту сажали сзади сопровождающего мужчины, она была укрыта большим платком или сюзане. Невеста прощалась с отцом, матерью, которые ей читали молитвы и напутствия счастья, благополучия. Затем вся процессия отправлялась в дом жениха. Недалеко от дома жениха, у ворот, разжигался костер. Невесту трижды обводили вокруг костра, после чего один из родственников новобрачной, взяв лошадь под уздцы, подводил ее к комнате жениха. Для встречи новобрачной выбирали женщину, которая отличалась большой плодовитостью, имела много детей. Женщина подавала невесте молоко. Выпив молоко, новобрачная бросала в чашку свое кольцо в подарок встречающей ее женщине. Невесту вели в комнату жениха. Но на пороге комнаты была преграда: здесь лежала старуха, прикинувшаяся больной и не пускала невесту с подругами, требуя выкуп. Получив выкуп, старуха вставала с места. Подруги вели невесту за свадебный занавес. После краткой молитвы женщины показывали приданое невесты, расстилали ковры, кошмы, одеяла, раскладывали тюфяки и подушки. Невеста всем им раздавала подарки, приготовленные заранее в отдельном сундуке. На другой день утром женщины приносили в комнату невесты различные кушанья, плов, пельмени, сладости, фрукты. В полдень свадебный занавес открывался, внутри которой стояла нарядная невеста с закрытым лицом. Родственники жениха подходили к ней с поздравлениями, целовали ее и дарили подарки. Вечером за занавес приходил жених. Он осыпал постель конфетами, которые подбирали подружки невесты. Все удалялись. Молодые

оставались одни.

Далее, продолжение изучения свадебной обрядности делает Н.А. Кисляков в своем фундаментальном труде «Семья и брак у таджиков» [4,74-241], обстоятельно изложив детали бракосочетания и связанные с ним свадебные обряды таджиков как горных, так и равнинных районов и городов Таджикистана. Этот материал имеет больше реальных свадебных обрядов и церемоний, и автором на базе глубокого изучения семьи и брака проводятся их параллели не только с таджиками, но и с другими народами Средней Азии и Казахстана. Ученый, изучая существующий материал, определяя сходство религиозных верований, экономических и общественных отношений, веками существовавших у таджиков, приходит к выводу, что брачные обряды таджиков и других народов Средней Азии имеют много общего. По мнению ученого, существующие обычаи и обряды заключения брака отражают духовную культуру общества [4,74-241]. Н.А. Кисляков предлагает, что необходимо обратить внимание на идеологическую работу государственных структур, на реальную действительность жизни всех таджиков.

Следует подчеркнуть, что этнографические материалы И. Миронова относительно свадебной обрядности были собраны ещё конце 20-х - начале 30-х годов XXв. Изучая традиционный свадебный обряд, исследователь утверждал, что такой старинный свадебный обряд уже тогда вытеснялся новыми свадебными обрядами «Сурх туй», без калыма, без мулл и без отживших свой век обрядов. Теперь на свадьбу стали приглашать товарищей жениха и подруг невесты. Вечеринка отличалась скромностью: чай, дастархан, современные песни и национальные танцы. В дальнейшем, вплоть до 80-х-90-х годов XXв. эти вечеринки назывались «комсомолтуй» и проводились сначала в столовых, затем уже в ресторанах. В настоящее время свадьбы проводятся как в ресторанах, так и в доме по национальным традициям, очень пышно, сопровождаясь песнями и танцами.

Таким образом, исследователи 30-40-х годов XXв. собрали уникальный материал, в результате которого свадебная обрядовая традиция предстала в своем первоизданном виде. Ученые рассмотрели обычаи и обряды жизненного цикла таджиков, показав, что обычаи и обряды в целом, в том числе и свадебные, складывались и развивались на протяжении длительного периода времени в рамках общественного строя, верований и религиозных представлений. Если считать, что свадебная обрядовая традиция того периода хорошо показана учеными –этнографами, то становится очевидным, что в этих работах не столь значительно представлены существующие изменения и инновации свадебного цикла. Если мы обратимся к работам этнографов 60-80-х годов XXв., то становится явным, что свадьба достаточно хорошо исследована учеными - этнографами и освещена в специальной литературе, которая предоставляет огромный материал по традиционному обрядовому свадебному комплексу [11, 134-147; 5, 106-122; 10, 175-288]. В первые годы советской власти в Таджикистане было характерно вялое прохождение инноваций и стойкое сохранение глубокой традиции. Естественно, свадебная обрядовая традиция сформировалась в древний период, и авторами этих обрядов были древние земледельцы, которые сохранили ее с некоторыми инновациями до настоящего времени. Например, в таджикском свадебном комплексе до сих пор сильны пережитки культа предков. Обрядовая структура традиционной культуры имеет много общих черт, которые позволяют рассматривать ее в рамках малоисследованных учеными- этнографами и освещенной в специальной литературе, которая предоставляет огромный материал по традиционному обрядовому свадебному комплексу. В таджикском свадебном комплексе до сих пор практикуют обряды и обычаи, возникшие в ещё глубокой древности.

Как было отмечено выше, в настоящее время свадьба проходит в ресторанах или во дворе дома, сопровождаясь музыкой и плясками. Сохранились обряды сватовства, бракосочетания – никох и самой свадьбы. Без заключения брака в ЗАГСе духовное лицо- мулла не имеет право заключать мусульманское бракосочетание – никох, что наказуемо. Многие этапы свадебной обрядности как «чойгаштак»- «сборище подруг невесты», «фотихатуй» и другие, которые были привнесены и не имели особого значения, ушли в

прошлое. Например, фотихатуй – объединился со сватовством, где давалось согласие и благословение молодым на свадьбу. Обряд «тукузбинон» - осмотр и оценка приданого невесты также ушел в прошлое и объединился с обрядом никох- заключения брака. Кроме того, теперь подарки для невесты не ставятся на просмотр присутствующим женщинам (родственницам и соседям) и т.п.

Исследователи установили, что начиная с 50-х годов XX века при исполнении свадебных обрядов и церемоний в общих чертах сохраняется общий распорядок, в то же время упрощаются или упускаются отдельные моменты, отдельные детали. В эти годы уже праздновали свадьбы, выводя невесту с женихом на застолье, называемое «комсомолтуй». Причем в этот период стали устраивать отдельные угощения для подруг невесты, называемые «чойгаштак», которые сопровождалась приглашением певцов и большими расходами, наравне с расходами на саму свадьбу. Кроме того, проводились почти 2 свадьбы – малая – тукузбинон, и большая – сама свадьба. Самым важным является то, что без заключения брака с ЗАГСом духовное лицо- муллы не имеют право заключать брак по мусульманским законам. В годы независимости Таджикистана, с 2007 года для упорядочения этих традиций и сокращения ненужных «нововведений» был принят Закон «Об упорядочении традиций и обрядов в Республике Таджикистан» [2], согласно которого налагался штраф на ненужные расходы на свадьбу. Согласно новому закону теперь свадьба проводилась только в воскресные дни в ресторанах или дома в течении 3-х часов. Сократились расходы, связанные и с закалыванием более одного животного, сократились также различные этапы свадебного угощения [2], что было направлено на укрепление материального благосостояния самих молодых семей.

В настоящее время сохраняется помолвка – «туи фотиха», празднества в доме невесты, торжественный приезд жениха, обряд мусульманского бракосочетания – никох, гражданское бракосочетание в ЗАГСом, отъезд новобрачной в дом мужа, свадьба в доме мужа и т.д.

Кроме того, есть некоторые нововведения, связанные с современными новыми условиями жизни:

- Если раньше устройство угощения по поводу обряда ноншиканон – «юридическое» заключение сделки о браке между молодыми и туи фотиха – помолвки проводились раздельно, то в настоящее время они объединились в один обряд – «фотихатуй»;

- Сейчас сократился или вовсе вышел из быта устанавливаемый семьей невесты долгосрочный период времени между помолвкой и свадьбой с целью подготовки к свадьбе;

- Почти полностью исчезло разжигание традиционного костра во время приезда жениха в дом невесты и молодой в дом мужа;

- Многим обычаям и обрядам не придаётся серьезного значения, они имеют лишь символическое значение;

- Избегание женихом тестя соблюдается чисто формально, т.е. жених особо не избегает тестя и держится свободно, хотя раньше на голову жениху в северных районах Таджикистана даже набрасывали халат, чтобы «не стеснялся» тестя;

- Прослеживается новизна и в обряде «домодбарон» или «домодталбон» - вывод жениха на третий день после свадьбы из-под брачного ложа: если раньше жених стеснялся сидеть в присутствии тестя, как отмечал Н.А.Кисляков [4,259], то сейчас особо не стесняется окружающих и ведет себя более свободно.

- По нашим этнографическим материалам, до сих пор с целью сохранения символики: под свадебный занавес заносят зажжённые свечи, а также изюм и сладкий чай –кандчой для отвеживания его молодожёнами; осыпают или немного смазывают молодоженам лбы мукой – сафеди (признак белизны); устраивают обряд с зеркалом и киданием вареных яиц в подол невесты – признак потомства и занесением чаши с молоком – признак белизны дела.

- Кроме того, традиционное совмещается с современностью. Так, согласно полевым материалам, во время свадьбы в 2019году в районе Ботсада г.Куляба жених в современном жениховском одеянии (костюм и брюки с белой рубашкой, поверх которых был накинут

легкий жениховский халат – джелак в момент свадебной процессии, приехал за невестой верхом на лошади (как в старые времена), а сзади процессию сопровождала украшенная лентами, оформленная по последнему «крику моды» легковая автомашина, на которой и увезли невесту в дом жениха.

- Теперь «фотихатуй» - малая свадьба часто объединяется с обрядом «никох» («мусульманское бракосочетание») и проводится в один день;

-Сократилось число гостей со стороны невесты -янга, которых принято было угощать и одаривать отрезами на платье (иногда, до 10-ти отрезков);

-Увеличилось количество свадеб, проводимых в ресторанах;

-Регистрация браков повсеместно проводится в ЗАГСах;

-невесты в день свадьбы одевают белое европейское платье и фату;

-Уменьшилось количество закалываемого скота;

-если раньше во время привоза молодой в дом мужа, её сопровождающему, называемому «сарчилаб», «пешчилаб» давали в качестве выкупа одного барана, то теперь это возмещается символически небольшим количеством денег или отрезом на платье;

-если раньше совершая обряд «рохбандон» перекрывали путь невесте во время её увоза в дом мужа, то теперь этого обряда не существует;

-ушёл в прошлое обряд «чойгаштак» - угощение подруг невесты, который в последнее время проводился очень пышно;

-изменилась пища в свадебном рационе питания: употребляется в пищу большое количество европейских блюд и салатов, тортов и выпечки, сладостей и соков, цыплята табака, жареной в масле и выпекаемой в духовке рыбы и т.п. при сохранении основных свадебных блюд- плова, шурбо, жареного мяса- кебабов.

-сократилось количество выпекаемых больших хлебов (кулчай калон или кулчай арус(каждая весом в 4-5кг) с 8 до 4 –х;

-сократилось количество платьев и платков для невесты с 20 до 5-10;

-практикуется изготовление комплекта платьев с шароварами и свадебной тюбетейкой;

-ушла в прошлое малая свадьба – «тукузбинон»;

- входят в состав подарков для жениха во время свадьбы вместо традиционного чапана и тюбетейки современные дорогие хлопчатобумажные мужские рубахи, спортивный костюм и т.п.

-в качестве подарка жениху во время обряда мусульманского бракосочетания – никох сейчас вместо традиционного чапана преподносят цветные яйца в красиво оформленных коробочках, шоколадные конфеты и носовые платочки;

-теперь невеста перед свадьбой обязательно нанимает косметолога или наряжается в белое европейское свадебное платье и фату;

- ушел в прошлое обряд мытья головы невесты - « саршуён»;

-сократилось количество машин на свадьбе – свадебный кортеж;

-сократилось количество присутствующих гостей на свадьбе.

Вышеназванные инновации в настоящее время вошли в проведение свадебных обычаев и обрядов у таджиков. Все они направлены на создание здоровой, благополучной семьи.

Таким образом, на основании вышеприведенного материала видно, что исследователи, этнографы подробно рассмотрев обычаи и обряды жизненного цикла таджиков, пришли к выводу, что обычаи и обряды в целом, в том числе и свадебные, складывались и развивались на протяжении длительного периода времени в рамках общественного строя, верований и религиозных представлений, и в настоящее время подвергаются воздействию инновационных процессов. То есть в процессе истории новые моменты уживались со старыми в рамках одного церемониала, шло сокращение «ненужных», ушедших в прошлое, и внедрение новых, более современных церемониалов.

Литература:

1. Андреев М.С. К характеристике древних таджикских семейных отношений // Известия ТФАН СССР. 1949. №15.
2. Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» от 8 июня 2007г. №242.
3. Ишанкулов Х.Г. Брак и свадьба у населения Ходжента в новое время (конец XIX-начало XXвв.).- Душанбе:Дониш,1972.-121с.
4. Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков: по материалам XIX – начала XX в. -М.- Л., 1959.- 269 с. // Тр. Ин-та этнографии АН СССР; Т.44.
5. Мардонова А. Свадебное торжество у таджиков Файзабада //История и этнография народов Средней Азии.-Душанбе:Дониш,1981.-С.106-122.
6. Миронов И. Музыка таджиков. - Сталинабад. 1932.-С.16-18.
7. Сухарева О.А. Некоторые вопросы брака и свадебные обряды у таджиков кишлака Шахристана // Сборник научного кружка при Востфаке САГУ.-Ташкент,1928.Вып.1. – С.73-89.
8. Сухарева О.А. Свадебные обряды у таджиков г.Самарканда и некоторых других районов Средней Азии // Советская этнография. 1940. Вып. 3.- С.172-176.
9. Сухарева О.А. обращает внимание и на то, что и в погребальном обряде, при положении женщины в могилу, лицо её открывает и обращает в сторону киблы-Мекки либо родной её брат, либо дядя по матери, т.е. он считается самым близким человеком после родного брата.
10. Сузи А. Матчо в разных измерениях. Таджикская свадьба. Очерки. - Душанбе: Адиб, 1989. -С. 175-288.
11. Тошматов Н.Э. Сватовство и сговор у населения Ура-тюбинского района // Этнография в Таджикистане. -Душанбе: Дониш, 1989. -С.134-147.
13. Тошматов Н.Э. Традиционная свадебная обрядность селения Суфи Ориф //В кн.:Современный и традиционный семейный быт таджиков. - Душанбе, 1991. - С. 5-20.
14. Тошматов Н.Э.Традиционная свадебная обрядность населения г.Ура-Тюбе и его сельской округи (конец XIX- первая половина XXвв.- Душанбе «Бухоро», 2016,257с.;
15. Послесвадебные обычаи и обряды у таджиков и узбеков Ура-Тюбе //Краткое содержание докладов Лавровских (среднеазиатско-кавказских чтений)//-Санкт-Петербург, 1994,-С.47-49.

ТРАДИЦИОННО-БЫТОВАЯ КУЛЬТУРА ТАДЖИКОВ НА ПРИМЕРЕ СВАДЕБНОЙ ОБРЯДНОСТИ

Этнографы, изучавшие семью, подчеркивали, что семья с социальной значимостью является основной в воспроизводстве человека, воспитании детей, их социализации и инкультурации. В этом основное место уделяется семейной обрядности, главным образом, свадебному циклу, которые являлись и являются объектом исследования многих отечественных и зарубежных исследователей. Первые и научно обоснованные исследования в области свадебной обрядности были осуществлены советскими учеными, отраженные далее в отдельных этнографических исследованиях.

Подробно рассмотрев обычаи и обряды жизненного цикла таджиков, исследователи пришли к выводу, что обычаи и обряды в целом, в том числе и свадебные, складывались и развивались на протяжении длительного периода времени в рамках общественного строя, верований и религиозных представлений, и в настоящее время подвергаются воздействию инновационных процессов. То есть в процессе истории новые моменты уживались со старыми в рамках одного церемониала, одновременно шло сокращение «ненужных», ушедших в прошлое, и внедрение новых, более современных церемониалов.

Ключевые слова: культура, традиции, быт, таджики, свадьба, обрядность, социализация, инкультурация, семейная обрядность, жизненный цикл, верования, представления.

ФАРҲАНГИ АНЪАНАВИИ ТОҶИҚОН ДАР МИСОЛИ РАСМУ ОЙИНҲОИ ТУЁНА

Муҳаққоне, ки оиларо мавриди омӯзиш қарор додаанд, таъкид кардаанд, ки оила дар тарбияи иҷтимоӣ ва фарҳангии фарзандон ва умуман ҷомеа нақши асосиро мебозад. Дар ин ҷода расму ойинҳои оилавӣ, асосан ойинҳои тӯӣ мавқеи марказиро ишғол менамояд, ки объекти таҳқиқоти зиёде аз муҳаққиқони ватанию хориҷӣ будаанд ва ҳастанд. Таҳқиқотҳои аввалини аз ҷиҳати илми асоснок дар соҳаи расму ойинҳои тӯӣ аз тарафи олимони советӣ гузаронида шуда буданд, ки онҳо минбаъд дар нашрияҳои алоҳидаи этнографӣ инъикос ёфта будаанд.

Муҳаққиқон расму ойинҳои давраи гуногуни зиндагиро муфассал таҳқиқ намуда, ба хулосае омаданд, ки расму ойинҳо, аз ҷумла маросимҳои тӯӣ дар доираи низоми иҷтимоӣ, этиқодҳо ва ақидаҳои динӣ дар давраҳои тӯлонӣ шакл гирифта, инкишоф ёфта, ҳоло зери таъсири равандҳои

навоварона қарор доранд. Яъне дар чараёни таърих лаҳзаҳои нав бо лаҳзаҳои кӯҳна дар ҷаҳорҷубаи як маросим вучуд доштанд, ва дар баробари он қошиши расму русуми "нодаркор" ва ворид шудани маросимҳои наву замонави ба назар мерасид.

Қалидвожаҳо: фарҳанг, анъана, зиндагӣ, тоҷикӣ, тӯй, расму оин, иҷтимоӣшавӣ, фарҳангсозӣ, маросими оилавӣ, давраи зиндагӣ, эътиқод, ғоя.

TRADITIONAL CULTURE OF TAJIKS BY THE EXAMPLE OF WEDDING RITUALS

Ethnographers who studied the family emphasized that the family with social significance is fundamental in human reproduction, raising children, their socialization and inculturation.

In this, the main place is given to family rituals, mainly the wedding cycle, which have been and are the object of study by many domestic and foreign researchers. The first and scientifically based studies in the field of wedding rituals were carried out by Soviet scientists, which were further reflected in individual ethnographic studies.

Having examined in detail the customs and rituals of the life cycle of Tajiks, the researchers came to the conclusion that customs and rituals in general, including wedding ones, took shape and developed over a long period of time within the framework of the social system, beliefs and religious ideas, and are currently being influenced by innovative processes.

Keywords: culture, traditions, life, Tajiks, wedding, rituals, socialization, inculturation, family rituals, life cycle, beliefs, ideas.

Маълумот оид ба муаллифон: Маҳмадҷонова Муҳиба Талатҷонова - Институти фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои фалсафа, профессор, сарҳодими илмӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел.: (99237) 221-77-96 muhiba@bk.ru

Шоғалиева Мумина Содиқовна - Институти таърих, бостониносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Юсуфбекова Зинатмо - Институти таърих, бостониносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Сведения об авторах: Махмадҷонова Муҳиба Талатҷановна - Институт философии, политологии и права имени А.М. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана, доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 33, т. (99237) 221-77-96 muhiba@bk.ru

Шоғалиева Мумина Садыковна - Институт истории, археологии и этнографии им. А.Дониша НАНТ, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Юсуфбекова Зинатмо - Институт истории, археологии и этнографии им. А.Дониша НАНТ, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Information about the authors: Mahmadvonova Mukhiba Talatzhonovna - Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A.M. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philosophy, Professor, Chief Researcher 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 33, tel.

Shovalieva Mumina Sadykovna - Institute of History, Archeology and Ethnography named after A.I. A.Donish NAST, candidate of historical sciences, leading researcher. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 33, tel.: (99237) 221-37-42

Yusufbekova Zinatmo - Institute of history, archeology and ethnography named after A.Donish NAST, candidate of historical sciences, leading researcher. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 33, tel.: (99237) 221-37-42

**ҲАМКОРИҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ ДАР
СОҶАИ САНЪАТ**

Мирсаидова Г.Т.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим
Улуғзода**

Бо ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаро бо давлатҳои ҷаҳон такмил додан гирифт. Аз он ҷумла дар соҳаи робитаҳои байнифарҳангӣ шартномаҳои дучомниба ва бисёрҷониба ба имзо расида ҳастанд. Робитаҳо дар соҳаи фарҳанг ва санъат яке аз самтҳои муҳим барои Тоҷикистон ба шумор мераванд, чунки тавассути онҳо метавон фарҳанг ва фолклори хешро ба ҷаҳониён муаррифӣ кард. Аз он ҷумла ин робитаҳо бо шарикӣ стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Россия дар ин самт дар ҳоли мустақкамшавӣ ва раванқ қарор доранд.

Имрӯз метавон гуфт, ки муносибатҳои дучонибаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи фарҳангӣ ва гуманитарӣ такмил ёфтааст. Дар шароити нави истиқлолият давлати мо бо ҳам муносибатҳои байналмилалӣ барқарор карда, ба ташаккул ва рушди муносибатҳои байнидавлатӣ аз диди тақозои замон шуруъ карданд.

Бо устуворшавии муносибати байни ду кишвар, наздикшавии маънавии халқҳо ва таҳаммулпазири мушоҳида хоҳад шуд. Зиёиёни эҷодии ду кишвар кӯшиш доанд ба эҳеи ваҳдат ва арзишҳои маънавиеро, матраҳ намоянд, ки ба меъёрҳои тамаддуни умумиинсонӣ ҷавобгӯ мебошанд, ки фарҳангӣ робитаи байнифарҳангии халқи ин ду кишварро аз нав мустақкам кунанд.

Бо идома додани робитаҳои байнифарҳангӣ, ки дар замони Шӯравӣ ташаккул ёфта, ба наздикшавии маънавӣ ва фарҳангии халқҳо мусоидат мекарданд, ба меъёрҳои тамаддуни умумиинсонӣ ҷавобгӯ мебошанд, эҳё созанд. Аз ин рӯ, дар Тоҷикистон ба омодагии рӯзҳои фарҳанги худ дар Федератсияи Россия барномаҳои, ки хусусиятҳои миллӣ, ранг ва хусусияти фарҳанги қадимӣ, аз нав шуда ва ғанишудаи Тоҷикистони муосирро таҷассум менамоянд, аҳамияти махсус доданд.

Ба ҳамкориҳои фарҳангии ду давлат дар соҳаи гуманитарӣ рӯзҳои фарҳанги шаҳри Маскав ва шаҳри Душанбе, ки моҳи июни соли 2008 дар Душанбе баргузор гардиданд, такони иловагӣ бахшиданд, ки дар доираи онҳо ҷорабиниҳои зиёди муҳим баргузор гардиданд. Ифтиҳои тантанавии рӯзҳои фарҳанг дар маҷмааи консерти "Қохи Ваҳдат" Бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баргузор гардид. [1, 39]

Аъзои ҳайати ҳукумати Россия дар давоми чанд рӯзи ташрифи Тоҷикистон дар ҷорабиниҳои муштарак бо ходимони фарҳанги Тоҷикистон ва Россия, ҳунармандон ва санъаткорон иштирок карданд: (шабҳои шеър, консертҳо, намоишгоҳҳо ва ғайра). Намояндагони Федератсияи Россия инчунин ба экспозицияи осорхонаи миллии таърих ва фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, театри ба номи А.Лохути ташриф оварданд, бо донишҷӯени ДСРТ, хизматчиёни ҳарбии пойгоҳи низомии 201-и Россия мулоқот карданд, ки дар ҷараёни он масъалаҳои мубрами рушди муносибатҳои фарҳангии ду давлат баррасӣ шуданд. Дар натиҷаи ин гуфтушунидҳо ба мувофиқа шуд, ки дар Федератсияи Россия китобҳои дарсӣ барои мактабҳои тоҷикӣ нашр карда шаванд.

Дар доираи Рӯзҳои фарҳанги тоҷик, ки моҳи ноябри соли 2014 дар Санкт-Петербург баргузор шуд, муаррифии расмҳои "Боғи дӯстӣ" - и расоми маъруфи тоҷик Фаридун Зод дар виставак баргузор шуд. Инчунин расми "асари дустӣ", ки дӯстии чандинасраи миллати рус ва тоҷикиро таҷассум мекунад, ҳамчун тухфаи арзишманд ба осорхонаи миллии Федератсияи Россия супурда шуд. Дар давраи ҳамкориҳои дучониба инчунин тавсеаи минбаъда ва таҳкими ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар асоси принципҳои баробарҳуқуқӣ дар доираи ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ба монанди ИДМ, СҶШ баррасӣ шуда буд. Рушди босуръати муносибатҳои дучонибаи Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи робитаҳои байнифарҳангӣ дар доираи созмони Ҳамкориҳои Шанхай низ

вусъат ёфта истодааст. Тавре ки маълум аст, ҳамасола дар рӯзҳои ҳамоиши сарони давлатҳои аъзои СХШ ва ИДМ рӯзҳои Россия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Туркменистон Дар Тоҷикистон ва рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар ин кишварҳо ташкил карда мешаванд, фестивалҳои санъат баргузор мешаванд, ки дар онҳо устодони санъати тоҷик низ иштирок мекунанд. Чунин фестивалҳо дар шаҳри Душанбе соли 2008, соли 2011 дар Москва, соли 2013 дар Екатеринбург, инчунин соли 2015 дар Санкт-Петербург баргузор гардиданд [5, 123].

Дар Натиҷаи чаласаи сеюми вазирони фарҳанги давлатҳои аъзои СХШ, ки моҳи апрели соли 2007 дар Душанбе баргузор шуд, лоиҳаи Созишномаи байни ҳукуматҳои давлатҳо дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг тасдиқ карда шуд. Татбиқи созишнома ҳамкориҳои кишварҳои моро дар соҳаи маънавию фарҳангӣ ғайр дардонида, халқҳои ду давлатро боз ҳам наздиктар кард. Намоишгоҳи байналмилалӣ донишҷӯён "Зодгоҳи ман" моҳи ноябри соли 2009 дар МДУ баргузор шуд, ки дар он донишҷӯёни давлатҳои узви СХШ анъанаҳои фарҳангӣ ва этнографии худро намоиш доданд. Иштирокчиёни Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он зиёда аз 300 экспонати фарҳанги анъанавӣ, аз ҷумла сузаниҳои рангоранги тоҷик, миниатюраҳо, либосу ҷавохирот ва дигар асарҳои устодони халқии Тоҷикистон, ки дар бораи таърихи қадиму муосири тоҷикон нақл мекунанд, намоиш дода шуданд, яке аз ҷоизаҳо ба даст овард. Ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг, таълиқи фарҳангҳо, забонҳо ва дигар арзишҳои халқҳои Тоҷикистону Россия тавассути доираи васеи ҷорабиниҳо ва таҳкими фазои ягонаи иттилоотӣ фарҳангӣ бо Федератсияи Россия амалӣ карда мешавад. Бо кӯшиши ҷонибҳо ҷиҳати суръат бахшидан ба раванди таъсиси марказҳои иттилоотӣ фарҳангӣ дар Душанбе ва Москва аз соли 2012 инҷониб маркази илму фарҳанги Россия дар Душанбе мунтазам ҷорабиниҳои фарҳангӣ-маърифатӣ, симпозиумҳо, конференсҳо, мизҳои муаввар ва дигар ҷорабиниҳоро баргузор менамояд. Бо вучуди кӯшиши мақомоти қариб ҳамаи давлатҳои нав барои коҳиш додани паҳши эфири ба забони русӣ, телевизиони Россия дар ҷумҳури тавассути шабакаҳои кабелӣ ба осонӣ дастрас аст. Барномаҳои телевизиони Россия бо сабаби ҳиссаи зиёди барномаҳои фароғатӣ ва сифати нисбатан баланди онҳо хеле маъмуланд. Дар барномаҳои радиои мавҷи "FM" аз мусиқии русӣ васеъ пехш гардида, филмҳои русӣ дар телевизион низ хеле маъмуланд. Маҳсулоти Федератсияи Россия, дар муқоиса бо аналогҳои ғарбӣ, ба одатҳои фарҳангии аҳоли, ки дар замони шӯравӣ ташаккул ёфтаанд, равона карда шудааст [2, 209].

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои шабакаи телевизиони "РТР-Планета" ва барномаҳои радиои "Радиои Россия"1 паҳн карда мешаванд. Телевизиони Россия пас аз қабули Созишномаи байни Ҳукуматҳои Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон "дар бораи тартиб ва шартҳои қабул ва паҳн кардани барномаҳои ташкилотҳои паҳши телевизион ва радиои Россия дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дастрас шуд, ки дар асоси он дар Тоҷикистон як истгоҳи паҳши телевизионӣ сохта шуд, ки мавҷудияти он имкон дод, ки барномаҳои 2-юми телевизиони Россия ҳар рӯз ва шабонарӯзӣ ба тамоми қаламрави ҷумҳури паҳн карда шаванд. Телевизиони Тоҷикистон инчунин 2 шабака дорад, ки дар он шабакаи Телевизиони "Маданият" ба забони русӣ ҷорабиниҳои ба таълиқи фарҳангҳо, забонҳо ва дигар арзишҳои халқҳои Тоҷикистону Россия равонашударо паҳн мекунад, дар осорхонаҳои Россия экскурсияҳои виртуалӣ бо намоиши филмҳои бадеӣ, публицистӣ ва ҳуҷҷатӣ мегузаронад. Барои гузаронидани ҷорабиниҳои хусусияти фарҳангӣ-маърифатӣ ва таълиқи дар доираи барномаи байнидавлатӣ дар шаҳри Кӯлоб - пойтахти фарҳангии Иттиҳод соли 2015, ходимони санъати Россия ва Тоҷикистон устодони хониши бадеӣ, продюсерҳо, актерҳои театр ва кино, мусиқичиён ва иҷрокунандагонӣ маъруф ҷалб карда шуданд. [3, 259]

Паҳши радиои давлатӣ "Овози Душанбе" ба забони русӣ аз соли 2012 ҳамарӯза амалӣ карда мешавад ва ҳар рӯз нашри хабарҳои фарҳангӣ нашр мешавад, ки дар он ҷорабиниҳои ду давлат дар соҳаи фарҳанг рӯшан карда мешаванд. Дар доираи паҳши русӣ дар ин радио ҳафтае як маротиба рӯзи сешанбе соати 11.00 барномаи нимсоатаи ҳафтаинаи "Россия Тоҷикистон пули дӯстӣ" бароварда мешавад. Ду барномаи дигар дар

радио мавҷуданд: "Радиои Тоҷикистон" ва "радиои Русӣ - Азия - Плюс ", ки паҳши онҳо ба забони русӣ сурат мегирад. Дар мавриди вазни хоси иттилооти 10 оҷонсӣ ва марказҳои миллии " Ховар ", "Азия - Плюс", "Вароруд", "Инфоркон", "Авеста" ва ғайра, қайд кардан мумкин аст, ки танҳо дар нимсолаи аввали соли 2006 аз 3969 маводи иттилоотӣ, ки аз ҷониби мақомоти марказии давлатии иттилоотии ҚТ "Ховар" нашр шудаанд, 1400-тои он бо забони русӣ омода карда шудааст, ки ҳамкориҳои фарҳангии ду давлатро равшан мекунад ва боқимонда пас аз омодагӣ ба дигар давлатҳо забонҳо ба забони русӣ тарҷума шудаанд, 12 рӯзномаи ҷумҳуриявӣ сайтҳо ба забони русӣ доранд. Аммо, бояд қайд кард, ки дар баробари муваффақиятҳо, дар ҳамкориҳои фарҳангии ду давлат мушкилоти ночиз низ мавҷуданд, ки дар раванди кор ҳалли худро ёфта истодаанд. Театрҳои мустақили Москва ва Санкт-Петербург аксар вақт бо шаклҳои хурди намоишҳо барои гастрол ба Тоҷикистон меоянд. Театр опера ва балети ба номи Садриддин Айни, дар ҷумҳурии театри асосӣ дар соҳаи санъати мусиқӣ ва театрии кишварҳои ИДМ эълон карда шудааст, он бо театрҳои опера ва балети Челябинск ва Новосибирск, бо омӯзишгоҳи хореографии Перм ҳамкориҳои зич дорад. Гастролҳои ҳарсолаи театри давлатии драматикии русии ба номи А.Маяковский, ба Россия. Русҳо дар барномаи фестивали байналмилалӣ театрҳои лӯхтак Чодари Хаел, фестивали байналмилалӣ Дидор, ки дар Душанбе баргузор шуд, ҷаҳлона иштирок мекунанд. Дар асоси созишномаҳои бадастомада, Россия аз моҳи октябри соли 2004 дар тайер кардани кадрҳои эҷодӣ барои телевизион ва радиои Тоҷикистон, дар соҳаи санъати театрӣ ва кино кӯмак мерасонад ва шаҳрвандони ҷумҳуриро барои таҳсил ба донишгоҳҳои фарҳанг ва санъати Россия мефиристад. Ҳамин тавр, аз соли 2004 хонандагони мактаби мусиқии ҷумҳуриявии ба номи Малика Сабинова ҳар сол дар қори мактаби дувоздаҳуми тобистонаи эҷодии "Новые имена" дар шаҳри қадимаи русии Суздал иштирок мекунанд, ки дар он профессорҳо ва педагогҳои машҳур бо онҳо машғуланд. Ҳоло дар шаҳри Перми Россия кӯдакони тоҷик маҳорати балети классикии русиро меомӯзанд. Воқеаи муносибатҳои дӯҷониба рӯзҳои фарҳангии Тоҷикистон дар Россия буд, ки пас аз чанд соли танаффус, дар охири моҳи май аввали июни соли 2011 дар Москва ва Санкт-Петербург баргузор шуд. Барномаи рӯзҳо консерти устодони санъат ва ҷавонони ҳунарманди Тоҷикистонро дар театри хурди Россия дар Москва ва дар театри Академии Драматикии ба номи А. В.Ф.Комиссаржевская дар Санкт-Петербург дар пояҳои театрҳои экспозицияи намоишгоҳи санъати тасвирии рассомони муосири ҷумҳурии (тақрибан 60 расм), намоишгоҳи аксҳои "Тоҷикистони Муосир"ҷойгир карда шуд. [4, 182]

Дар консерти ҷашнӣ бахшида ба 25-солагии ИДМ дар ҳайати оркестри симфонии ҷавонони Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил донишҷӯёни консерваторияи Миллии Тоҷикистон Суҳроб Фозилов, Фуркат Остонаев ва Сино Маҳмудов баромад карданд. Ба барномаи консерти ҷашнӣ асарҳои мусиқии классикӣ ва оҳангсозони Россия дар иҷрои солистони театри Москва "Новая опера", мусиқидорони пешбари Россия ва кишварҳои ИДМ, инчунин лауреатҳои фестивали чоруми мусиқии ҷавонон "Талантҳои Иттиҳод" ба номи Фуат Мансуров ва хотираи онҳо дохил карда шуданд. Ҳамкориҳои фарҳангии ду давлат гуногун буда, сол аз сол васеъ шуда, ташкил ва баргузориҳои чорабинӣҳои ҷашнӣ ва концертҳои муштарак, баромадҳо, ҳам коллективҳои бадеӣ ва ҳам иҷрокунандагони алоҳида, наشري мутақобила ва тарҷумаи эҷодиёти нависандагон ва шоирони намоени тоҷик ва рус ва ғайраро дар бар мегирад. Чорабинӣҳои зикршуда, бешубҳа, ба маъруфияти фарҳанги ду давлат мусоидат намуда, муносибатҳои Тоҷикистону Россияро тақвият мебахшанд. Мисолҳои овардашуда танҳо порчаҳои алоҳидаи ҳамкориҳои Тоҷикистону Россияро дар соҳаи фарҳанг инъикос мекунанд. Гузаронидани рӯзҳои фарҳанг, гастролҳои коллективҳои эҷодӣ, иштироки ансамблҳои фолклорӣ дар фестивалҳои байналмилалӣ ва миллий дар асоси ҳамдигар анъанавӣ гардида, дар таҳкими муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмии ду халқ дар марҳилаи нави таърихӣ саҳми муҳим мегузоранд. Пешрафти муносибатҳои байнифарҳангӣ танҳо дар асоси принципҳои баробарҳуқуқӣ ва эҳтироми ҳамдигар имконпазир гардид. Садоқат ба ҳақиқат, эҳтироми таърих ва фарҳанги халқҳо, дарки ҳамаҷизҳои арзишманд барои ғани гардонидани ҳаёти маънавии наслҳои муосир ва оянда асоси

муколамаи байни ду кишвар гардидааст. Раванди амиқи созандаи ҳамдигарфаҳмӣ ва ғанисозии фарҳангҳо идома дорад [6, 56].

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки: Муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону Федератсияи Россия дар соҳаи фарҳанг ба таҳкими муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистону Россия равона гардида, васеъ гардида, мазмуни нав пайдо мекунанд. Ҳамкориҳои фарҳангӣ ба ғанисозии мутақобилаи маънавӣ мусоидат намуда, ба халқҳои дар Тоҷикистон ва Россия зиндагикунанда ҳисси таҳаммулпазирӣ ва боварӣ бахшида некбини дар шарикиро тақвият бахшид. Густариши робитаҳои фарҳангӣ дар доираи рӯзҳо ва даҳсолаҳои фарҳанги ду кишвар дар қаламрави якдигар, ба ғанисозии руҳонии ҳамдигар, рушд ва таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои тарафҳо дар соҳаи фарҳанг мусоидат мекунанд. Баргузориҳои намоишгоҳҳои эҷодиёти халқӣ ва даҳсолаи фарҳанг ба рушди фарҳангии ду давлат такони иловагӣ бахшид ва дар наздикшавии фарҳангҳо, таҳкими ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамсоҳии нек байни ду халқ нақши муҳим мебозад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон шарикӣ стратегӣ бо Федератсияи Россия авлабияти сиёсати фарҳангии хоричӣ мебошад, ки аз заминаҳои таърихӣ ва манфиатҳои, ки ба дурнамои дарозмуддати ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳангӣ ва гуманистӣ нигаронида шудаанд, тақозо менамоянд.

Муқарриз: н.и.т., дотсент Икромов Ғ.

Адабиёт:

- 1.Архиви ҷорӣи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон.Шуъбаи моддии муносибатҳои байналхалқӣ. Папкаи Федератсияи Россия. — Л. 39.
- 2.Пирназарова П.А. Муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи маориф, илм ва фарҳанг. Диссертасия.ш.Душанбе, 2013. С. 209.
- 3.Алиева Рафоатхона Рашидовна. Становление и развитие межгосударственных отношений Республики Таджикистан и Российской Федерации в конце XX - начале XXI. 2015. С.259
- 4.Кадыров К.Б., Кодирова Б.А. Интерес к изучению русского языка в Республике Таджикистан. С.2017.С. 182.
5. Дни культуры РТ в России//Текущий архив Министерства культуры РТ. Отдел международных связей. Папка: Российская Федерация// Отчеты за 2000-2015 гг.л. 123.
6. Выставки РФ в РТ //Текущий архив Таджикского общества дружбы и культурных связей с зарубежными странами (ТОДКС). Сотрудничество с РФ.2005-2010 гг. Л.56.
7. Таҳким ва густариши ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Русия. [Манбаи электрони] URL: <https://www.osiyoavrupo.tj/tg/post/ta-kim-va-gustarishi-amkori-oi-um-urii-to-ikiston-bo-federatsiyai-rusiya>
8. Ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Россия дар ҷаҳорҷӯбаи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай. [Манбаи электрони] URL: <https://mo.tnu.tj/tj/amkori-oi-to-ikiston-bo-rossija-dar-cha-orch-bai-sozmoni-amkorii-shanhaj>.

ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ ДАР СОҲАИ САНЪАТ

Мақолаи мазкур дар масъалаи ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи санъат. Дар воқеъ, аз таърихи равобиту ҳамкориҳои Тоҷикистону Русия айни замон ёдовар шудан ба мақсад мувофиқ мебошад, чунки халқи сарбаланду тамаддунпарвари тоҷик тӯли чандин асрҳо дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, тичорат, саноат, энергетика, кишоварзӣ, фарҳангу маданият, санъат, илму маориф ва техникаву технологияи халқҳои манотиқи Осиёи Марказӣ нақши муҳим мебозад.

Ҳамзамон, ҳамзистии осоишта, барқарор намудани муносибатҳои дӯстона, дипломатӣ ва тичоратӣ ҳамеша ҳадафҳои асосии тоҷикон ҳамчун иштирокчиёни фаъоли равандҳои минтақавию ҷаҳонӣ боқӣ мемонад.

Аз ҷумла, равобите, ки Тоҷикистон тайи солҳои соҳибистиклолӣ бо Русия ба роҳ мондааст, тавачҷуҳи хоса дорад.

Метавон гуфт, ки ин равобит решаҳои амиқи таърихӣ доранд. Масъалаҳои рушди ҳамкориҳои Тоҷикистону Русия дар шароити соҳибхӯрии сиёсии ҳарду кишвар беназир арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Русия, ҳамкориҳо, санъат, робитаҳои байнифарҳангӣ.

СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В ОБЛАСТИ ИСКУССТВА

В статье рассматривается сотрудничество Республики Таджикистан и Российской Федерации в области искусства. На самом деле, сейчас уместно вспомнить историю взаимоотношений и сотрудничества Таджикистана и России, поскольку гордый и цивилизованный таджикский народ на протяжении многих веков играл важную роль в политической, экономической, социальной, торговой, промышленной, энергетической, сельскохозяйственной, культурной, художественной, научно-образовательной и технологической жизни народов Центральной Азии.

В то же время мирное сосуществование, установление дружественных, дипломатических и торговых отношений всегда будут оставаться главными целями таджиков как активных участников региональных и мировых процессов.

В частности, особый интерес представляют отношения, которые сложились у Таджикистана с Россией за годы независимости.

Можно сказать, что эти отношения имеют глубокие исторические корни. Вопросы развития сотрудничества Таджикистана и России рассматриваются как уникальные в контексте политического суверенитета обеих стран.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Российская Федерация, сотрудничество, искусство, межкультурные связи.

COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION IN THE FIELD OF ART

Annotation: This article is about the cooperation between the Republic of Tajikistan and the Russian Federation in the field of art. In fact, it is appropriate to recall the history of relations and cooperation between Tajikistan and Russia at this time, because the proud and civilized Tajik people have played an important role in the political, economic, social, trade, industry, energy, agriculture, culture, art, science and education, and technology of the peoples of Central Asia for many centuries.

At the same time, peaceful coexistence, the establishment of friendly, diplomatic and trade relations have always remained the main goals of the Tajiks as active participants in regional and global processes.

In particular, the relations that Tajikistan has established with Russia over the years of independence are of particular interest.

It can be said that these relations have deep historical roots. The issues of developing cooperation between Tajikistan and Russia in the context of the political sovereignty of both countries are considered unique.

Keywords: Republic of Tajikistan, Russian Federation, cooperation, art, intercultural relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирсаидова Гулизор Талабовна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, омӯзгори кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Нишонӣ: 734049, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Телефон: (+992) 918611681 Адреси электронӣ: bekon_1954@mail.ru

Сведения об авторе: Мирсаидова Гулизор Талабовна - Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода, преподаватель кафедры истории и межкультурных отношений. Адрес: 734049, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Телефон: (+992) 918611681 Электронная почта: bekon_1954@mail.ru

Information about the author: Mirsaidova Gulizor Talabovna - Lecturer at the Department of History and Intercultural Relations of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda. Address: 734049, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, ul. Muhammadieva 17/6. Phone: (+992) 918611681 Email: bekon_1954@mail.ru

ЭҶӢИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ ҲАМЧУН ҚОЗИБАИ САӢӢӢӢ

Нурматзода Ҳ.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайӢӢӢ ва саҳибкори Тоҷикистон

Ҳунару ҳунармандии халқи тоҷик собиқаи тӯлонии таъриҳӣ дошта, рушду эҷи онҳо дар даврони Истиқлол яке аз омилҳои муҳими муаррифии халқамон ҳамчун миллати тамаддуофар маҳсуб гардида, дар ташаккули ғояҳои ватандӯстии шаҳрвандон низ нақши бориздоранд.

Пайдост, ки дар шароити Истиқлолияти давлатиро соҳибгардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муносибатҳои нави иҷтисодӣ дар соҳаи сайӢӢӢи фарҳангӣ омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои соҳаи сайӢӢӢ ва ошкор сохтани омилҳои асосии рушди он ба яке аз масъалаҳои муҳими назария ва амалияи фаъолияти сайӢӢӢ табдил ёфтааст.

Дар робита ба ҳадафҳои болозикр ташаккул додани сатҳу сифати ҳамаи намудҳои хизматрасонӣ дар соҳаи сайӢӢӢ дар кишвар яке аз самтҳои пешрафти ояндаи иҷтисодиву иҷтимоӣ кишвар ва даромаднокии ҷумҳурӣ мебошад. Дар таснифи самтҳо ва намудҳои соҳаи сайӢӢӢ бешак сайӢӢӢи фарҳангӣ бо дарназардошти захираҳои фарҳангӣ нақши муҳимро мебозад.

Доир ба масъалаи мазкур педагоги соҳаи фарҳанг ва фарҳанги этникӣ д.и.п. профессор Латифзода Д. қайд менамояд, ки “сайӢӢӢ аз он ҷумла сайӢӢӢи фарҳангӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, ба падидаи муҳиме табдил ёфта, дар иҷтисодиёт ва иҷтимоӣ ҳар як кишвар мақоми хоса дорад” [4,11].

Дар воқеъ дар марҳалаи нави рушди сайӢӢӢ дар радиҳои ҷозибҳои гуногуни табиӣ (чашмаҳо манзараҳои кӯҳӣ, осоишгоҳҳои табиӣ ва ғ.), арзишҳои фарҳангӣ (ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, ҳунарҳои мардумӣ, ҷашну маросимҳои миллӣ, фолклор, осорхонаҳо, мусиқӣ ва намоишҳои театрӣ) низ муҳимтарин васила ва ҷозибҳои рушди сайӢӢӢ ва дар ин замина, омилҳои рушди иҷтисоди кишварҳо ба шумор мераванд.

Вобаста ба мавзӯи мазкур метавон ҷойгоҳи шунарҳои мардумиро дар рушди иҷтисоди миллӣ, неқӯаҳволии мардум ҳамчун ҷозибҳои сайӢӢӢ ба таври алоҳида таҳқиқу баррасӣ намуд.

Боиси ифтихор аст, ки тоҷикон аз қадим дорои ҳунарҳои гуногуни миллӣ буданд ва далели қадимияти ҳунарҳои миллӣ тоҷиконро маводи боарзиши бостоншиносии дар осорхонаҳо ҳифзу муаррифишаванда шаҳодат медиҳанд. Ҳанӯз соли 2008 Пешвои миллат дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба қадимияти ҳунарҳои миллӣ халқи тоҷик чунин қайд намуда буданд: “Мардуми мо аз азал ҳунарманд аст ва мо имрӯз низ бо намунаҳои барҷастаи маҳсули дастони ҳунармандони халқӣ, аз ҷумла косибон ифтихор менамоем” [6].

Эҷи ва рушди ҳунарҳои мардумӣ дар сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи назаррас дошта, ин масоил бевосита таҳти ғамхорӣ ва пуштибонии Асосгузори сулҳу ваҳадати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифтааст.

Қобили зикр аст, ки меросбарӣ ва рушди шунарҳои мардумӣ то даврҳои муосир дар шакли мактабҳои “устод-шогирд” ба таври анъанавӣ омада расидаанд ва идома низ доранд. Маҳз ҳамин анъана буд, ки ҳунару ҳунармандӣ то замони мо аз қадим ба таври “устод-шогирд” омада расидааст. Доир ба ин масъала муҳаққиқи масоили марбут ба эҷодиҳои мардумӣ Некрасова М.А. нисбати мактабҳои ҳунармандӣ чунин қайд кардааст: “Мактаби ҳунармандӣ анъанаҳоро мустаҳкам намуда, заминаи асосии ташаккули ин ё он ҳунари халқиро фароҳам месозад” [3,19].

Солҳои охир раванди касбикунони мактабҳои анъанавӣ ҳунаромӯзӣ яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гардида, бо мақсади боз ҳам рушд додани

хунарҳои мардумӣ дар кишвар омӯзишгоҳу коллеҷҳои махсуси хунарҳои мардумӣ ташкил карда шудааст, ки дар тарбияи хунармандони касбӣ дар ин самт мусоидат мекунад.

Яке аз муассисасҳои нақшдор дар ин самт Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон мебошад, ки муассисаи мазкур соли 2013 таъсис ёфта, дар доираи факултети санъати муассисаи мазкур ихтисосҳои хунарҳои амалӣ омӯзонида мешаванд. [1]

Яке аз муассисаҳои таълимии дигар, ки дар касбияткунонии раванди омӯзиш ва истеҳсол нақши бориз дорад, ин Коллеҷи ҷумҳуриявии хунарҳои мардумии ш. Истаравшан мебошад. Муассисаи мазкур хоссатан бо дастури бевоситаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъсис ёфта, имрӯзҳо дар ин коллеҷ аз рӯи 13 ихтисосу равияҳои гуногун донишҷӯён намунаҳои хунари кулолгарӣ, дӯзандагӣ, дудедгарӣ, заргарӣ, санъати кундалсозӣ, атласу адрасбофӣ, мисгарӣ, пайкарасозӣ, кордсозӣ ва дигар навъҳои хунарро меомӯзанд [2]. Дар назди коллеҷ мағозаи хунарҳои мардумӣ амал мекунад, ки барои сайёҳон маркази хуби фуруши маҳсулоти сайёҳӣ буда, дар ин замина дар рушди ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии мардум нақши бориз дорад. Пешвои миллат доир ба муҳимияти фаъолияти коллеҷ чунин ибрози ақида намудаанд: “Таъсис ёфтани коллеҷ ин нишони арҷ гузоштан ба хунарҳои халқӣ ва хунармандони кишвар аст” [2].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сол ба сол ҷиҳати рушди хунаҳои мардумӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудааст. Дар робита ба ин масъала Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2016 дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки “бояд ҷиҳати васеъ ба роҳ мондани корҳои хонагӣ, аз қабili қолинбофӣ, дигар навъҳои бофандагиву дӯзандагӣ ва умуман рушди касибиву хунармандӣ чораҳои муассир андешида шаванд” [7]. Ҳамзамон дар Паёми мазкур вазорату идораҳо, роҳбарону шахру ноҳияҳо ва муассисаҳои дахлдор муваззаф карда шуданд, ки бо мақсади омӯзиши касбу хунарҳои гуногун заминаҳои моддиву техникаи таълимгоҳҳои хунаромӯзиро мустақкам намуда, марказҳои таълими доир ба хунаромӯзии калонсолонро таҳким бахшанд ва барои омода кардани кадрҳои дар бозори меҳнат рақобатпазир ҳамаи чораҳои заруриро амалӣ намоянд.

Чорабиниҳои пайвастаи ҳукумати кишвар ҷиҳати рушди хунарҳои мардумӣ имкон дод, ки бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ дар Паёми соли 2017 аз ҷониби Пешвои миллат соли 2018 дар кишвар “Соли рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ” эълон карда шуд. Ҳамзамон дар Паёми мазкур қайд гардид, ки “барои рушди хунарҳои мардумӣ ба соҳибкорон ва хунармандон чудо намудани қарзҳои имтиёзноро тавассути Фонди дастгирии соҳибкорӣ васеъ ба роҳ монда шаванд” [8].

Инчунин хунарҳои мардумӣ ҳамчун омили муҳими рушди сайёҳӣ арзёбӣ гардида қайд гардид, ки “бо мақсади ҳавасмандгардонии аҳоли ҷиҳати истеҳсоли молҳои ниёзи мардум дар хона ва рушди хунарҳои мардумӣ аз 1 январи соли 2018 фуруши чунин молу мавод аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озод карда шаванд”.

Дар Паёми навбатӣ соли 2018 Пешвои миллат аз натиҷаҳои чорабиниҳои солҳои гузашта ҷиҳати рушди хунармандӣ ёдовар шуда, чунин ибрози ақида намудаанд: “Соли рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳамияти самтҳои мазкур дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мардум такони ҷиддӣ бахшида, шумораи сайёҳоне, ки соли 2018 ба Тоҷикистон омаданд, нисбат ба соли 2017 дуҷуним баробар афзуд, вале барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда як сол басанда нест.” [9].

Бинобар ин, бо мақсади боз ҳам вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот дар аёми болозикр пешниҳод гардид, ки “солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд [9].

Дар сатҳи байналмилалӣ муарифӣ намудани арзишҳои фарҳангӣ яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати кишвар ба шумор меравад. Дар ин самт яке аз падидаҳои назарраси

фарҳанги миллӣ ин аст, ки соли 2018 “Чакан” ба феҳристи ёдгориҳои мероси фарҳанги ғайримоддӣ ЮНЕСКО шомил гардад [9].

Ҳамзамон тибқи нишондодҳои Паёми Пешвои миллат дар соли 2023 ҳунарҳои абрешимбофӣ ва кирмакпарварӣ, ҳунари тазхиб, яъне зарҳалқорӣ ва атласу адрасбофӣ ба феҳристи мероси фарҳанги ғайримоддӣ ЮНЕСКО шомил гардиданд.

Яке аз омилҳои асосии рушди ҳунарҳои мардумӣ таъмини маблағгузориҳои кофӣ буда, ин масоил дар паёмҳои Пешвои миллат инъикоси воқеии худро пайдо кардааст. Чи тавре, ки дар Паёми соли 2023 қайд карда шудааст: “Дар солҳои 2018 – 2023 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ чор лоиҳаи сармоягузориҳои давлатӣ ба маблағи 330 миллион сомонӣ амалӣ гардида, илова бар ин, ба субъектҳои соҳа аз ҷониби низоми бонкии кишвар зиёда аз 300 миллион сомонӣ қарзи имтиёзнок чун қарз карда шудааст” [10]. Дар Паёми мазкур чиҳати ба маротиб вусъат ёфтани ҳунарҳои мардумӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ бандҳои зерин ироа гардиданд: “Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани корҳои дар самти сайёҳӣ ва назорати катъии онҳо зарур аст, ки таҳти роҳбарии муовини дахлдори Сарвазири кишвар бо шомил намудани яке аз муовинони раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо гурӯҳи кории босалоҳияти доимӣ таъсис дода шавад” [10].

Амалисозии барномаву нақшаҳои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ, касибӣ, аз ҷумла қолинбофӣ, атласу адрасбофӣ ва заргарӣ, инчунин, касбу ҳунаромӯзии шаҳрвандони мамлакат, ташкилу назорати корҳои ободониву кабудизоркунӣ, тозаву озода нигоҳ доштани маҳалҳои аҳолинишин, ҳифзи табиат ва истифодаи самараноки заминҳои президентӣ ва наздиқавлигӣ ба зиммаи ин гурӯҳи корӣ вогузор карда шавад.

Ҳамчунин, ташкили фаъолияти маҳаллу растаҳо ва ғушаҳои ҳунармандӣ дар тамоми қаламрави мамлакат, аз ҷумла дар ҳамаи мағозаву бозорҳо ба роҳ мондани фурӯши маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, хусусан, маҳсулоту маснуоти ҳунарҳои мардумӣ масъалаҳои мебошанд, ки бояд зерин назорати гурӯҳи корӣ қарор дода шаванд.” [10].

Аз омӯзиши мавзӯи мазкур бар меояд, ки ҳунарҳои мардумӣ яке аз беҳтарин ҷозибҳои сайёҳӣ ба шумор рафта, эҳё ва рушди ин навъи мероси фарҳангӣ дар сиёсати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи назаррас дорад. Аз диққати ҷонибҳои ҳунарҳои мардумӣ дар рушди иқтисоди миллӣ назаррас мебошад.

Аммо барои боз ҳам тақвият бахшидан ба рушди ҳунарҳои мардумӣ дар кишвар дар оянда дар амал татбиқи намудаи пешниҳодҳои зерин ба манфиати кор хоҳад буд.:

1. Ташкили маҳаллаи фарҳангӣ ва эҷодӣ - минтақаи аз чиҳати худудӣ муайяншуда, ки ба рушди соҳаҳои хурд (устоҳонаҳои ҳунари бадеӣ ва дигар шаклҳои устоҳонаҳо, намоишгоҳҳои рассомӣ ва ғайра) мусоидат мекунад.
2. Бо ҷалби сармояи хориҷӣ ва ватанӣ ташкили ҳарчи бештари лоиҳаҳои сармоягузориҳои бо мақсади рушди наъҳои ҳунарҳои мардумӣ дар минтақаҳои кӯҳистони мамлакат.
3. Дар марказҳои шаҳрҳо ташкил намудани марказҳои муносиби истеҳсоли ҳунарҳои мардумӣ ва армуғон ва дар қорҳои истеҳсолии чунин марказҳо ҷолб намудани сайёҳони хориҷӣ.
4. Дар маркази шаҳрҳо ташкил намудани бозори ҳунармандон, ки дар чунин бозорҳо танҳо маводи дастраси ҳунари ба фуруш бароварда шавад.

Муқаррир: н.и.т., дотсент Миракзода Ф.Ю.

Адабиёт:

1. Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон// <https://ddstdt.tj/fakultaho/fakultai-sanati-tasvir/kafedra-o/> [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/195>. (Санаи истифодабарӣ аз 15.01.2025).
2. Коллеҷи Ҷумҳуриявии Ҳунарҳои мардумии шаҳри Истаравшан//<https://khmi.tj/store/>[Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/195>. (Санаи истифодабарӣ аз 14.01.2025).
3. Қодиров Ф. Ҳунарҳои мардумӣ омилҳои тарбияи завқи бадеӣ. – Душанбе.- 2014. – 144 с.
4. Латипов Д. Сайёҳию фарҳангю маърифатӣ: вазъ ва дурнамои он дар Тоҷикистон//Нурматзода Ҳ. Нақши дастаҳои ҳунарии назди осорхонаҳо дар рушди

туризми фарҳангӣ / Ҳ. Нурматзода // Нақши солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар рушди инфрасохтор ва имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон, Маҷмуаи маводи конференси илмӣ-амалии донишқадавии ҳаёти устодони кафедраи технологияҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сайёҳӣ бахшида ба ҷашни «30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» Душанбе – 2021. – С. 11.

5. Нурматзода Ҳ. Қойгоҳи арзишҳои фарҳангӣ дар паёмҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон//Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон. Душанбе. – 2024.- №5-6. – С. 176-181.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.04.2008. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/195>. (Санаи истифодабарӣ аз 9.01.2025).
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.01.2016. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/10585>. (Санаи истифодабарӣ аз 15.01.2025).
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017). [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/16771>. (Санаи истифодабарӣ аз 16.01.2025).
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018). [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/19088>. (Санаи истифодабарӣ аз 16.01.2025).
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023). [Манобеи электронӣ] // Низоми дастрасӣ. <http://prezident.tj/node/32191>. (Санаи истифодабарӣ аз 20.01.2025).

ЭҶӢИ ҲУНАРӢОИ МАРДУМӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ ҲАМЧУН ҚОЗИБАИ САӢӢӢ

Дар мақолаи кунунӣ масоили эҷе ва ташаккули ҳунарҳои мардумӣ дар даврони истиқлол ҳамчун қозибай сайёҳӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки эҷе ва ташаккули ҳунарҳои мардумӣ дар даврони истиқлол зери таваҷҷуҳ ва пуштибонии пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст. Дар ин самт бо истифода аз паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дастгириҳои молиявии Ҳукумати кишвар чихати рушди ҳунарҳои мардумӣ баррасӣ шудааст. Ҳамчунин дар мақола нақш ва мавқеи ҳунарҳои мардумӣ ҳамчун маҳсулоти сайёҳӣ дар беҳдошти вазъи иҷтисодӣ ва иҷтимоии сокинони кишвар назаррас доништа шудааст. Дар раванди баррасии мақола муаллиф нақш ва мавқеи муассисаҳои таълимии касбиро назаррас доништа, қайд менамояд, ки дар даврони истиқлол усули касбомӯзии анъанавии “устод-шогирд” ба усули таълимии касбӣ гузашта, ин омил дар рушди ҳунарҳо ва омода намудани мутахассисони ҳунарманд мусоидат намудааст. Дар ин маврид қайд мегардад, ки Коллеҷи ҷумҳуриявии ҳунарҳои мардумии ш. Истаравшан дар рушди ҳунарҳои мардумӣ ва тарбияи мутахассисони соҳибкасб хело назаррас мебошад.

Калидвожаҳо: Ҳунарҳои мардумӣ, эҷе, истиқлол, рушд, сайёҳии фарҳангӣ, мактабҳои ҳунари, ҳунарманд, касб, фарҳанги миллӣ, истеҳсол, мероси фарҳангӣ.

ВОЗРОЖДЕНИЕ НАРОДНЫХ ПРОМЫСЛОВ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ КАК ТУРИСТИЧЕСКАЯ ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТЬ

В данной статье рассматриваются и обсуждаются вопросы возрождения и развития народных промыслов в эпоху независимости как туристического объекта. Отмечено, что возрождение и развитие народных ремесел в период независимости находится под постоянным вниманием и поддержкой Правительства Республики Таджикистан. В этой связи, используя послания Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, обсуждались вопросы финансовой поддержки Правительства страны развития народных ремесел. В статье также подчеркивается значительная роль и место народных промыслов как туристического продукта в повышении экономического и социального

благополучия жителей страны. В процессе рецензирования статьи автор считает значимой роль и положение профессиональных учебных заведений, отмечая, что в период независимости традиционный метод профессиональной подготовки «мастер-ученик» был заменен методом профессионального образования, и этот фактор способствовал развитию ремесел и подготовке квалифицированных мастеров. В этой связи отмечается, что Республиканский колледж народных ремесел города Истаравшан имеет большое значение в развитии народных ремесел и подготовке квалифицированных специалистов.

Ключевые слова: Народные промыслы, возрождение, независимость, развитие, культурный туризм, ремесленные школы, ремесленник, профессия, национальная культура, производство, культурное наследие.

REBIRTH OF FOLK CRAFTS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE AS A TOURIST ATTRACTION

The current article examines and discusses the issues of the resurrection and development of folk crafts during the independence era as a tourist attraction. In this regard, using the messages of the President of the Republic of Tajikistan, his Excellency Emomali Rahmon, the financial support of the Government of the country for the development of folk crafts has been discussed. The article also considers the significant role and position of folk crafts as a tourism product in improving the economic and social well-being of the country's residents. In the process of reviewing the article, the author considers the role and position of vocational educational institutions to be significant, noting that during the period of independence, the traditional "Master-class" vocational training method was replaced by a vocational education method, and this factor contributed to the development of crafts and the training of skilled craftsmen. In this regard, it is noted that the Republican College of Folk Crafts in Istaravshan is very significant in the development of folk crafts and the training of professionals.

Keywords: folk crafts, revival, independence, development, cultural tourism, craft schools, craftsman, profession, national culture, production, cultural heritage, attractions.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нурматзода Ҳасан - Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон, номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ ва меҳмондорӣ. Суроға: Тоҷикистон, ш. Душанбе, хабони Борбад, 48/5. Телефон (+992) 934109622*

Сведения об авторе: *Нурматзода Ҳасан – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат исторических наук, доцент кафедры туристский бизнес и гостеприимство. Адрес: Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Телефон (+992) 934109622*

Information about the author: *Narmatzoda Hasan — Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship, Candidate of historical Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism, Recreation. Address: 48/5 Borbad Avenue, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: 934109622*

**НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР БАҶҚАРОР
НАМУДАНИ СУЛҲИ ТОҶИКОН ВА РУШДИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ**

Равшанзод М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нурова Х.

Донишгоҳи Славянии Русияву Тоҷикистон

Таърих нишон медиҳад, ки дар сарнавишти бисёре аз халқу миллатҳо давраҳои хеле душвору буҳронӣ вучуд доштаанд ва барои баромадан аз он мушкilot ё буҳрон нақши шахсиятҳои бузурги сиёсӣ хеле калон ва ҳалқунанда будааст. Онҳо бо фаъолият ва андешидани чораҳои фаврию зарурӣ тавонистаанд миллат ва давлатро ба роҳи сулҳу оромӣ ва тараққиёт баранд ва буҳрони умумимиллиро бартараф намуда, давлат ва миллатро аз нестшавӣ эмин ниғаҳ доранд.

Масалан, Пётри I дар давраи бисёр вазнини таърихи Руссия император шуд ва давлатро идора кард. Аз рӯзҳои аввали ҳокимияташ Пётр I дарк намуд, ки Руссия ҳаматарафа хеле заиф гардидааст ва метавонад аз тарафи дигар давлатҳо шикаст хӯрда, аз байн равад. Бо андешидани чораҳои зарурӣ ва гузарондани якчанд ислоҳот ӯ тавонист иқтисодиёт ва қувваҳои ҳарбии Руссияро пурзӯр ва мустаҳкам намояд, обрӯи Руссияро дар миқёси байналхалқӣ баланд бардорад ва душманони хориҷии кишварашро шикаст диҳад.

Ё ин ки канслери машҳури Олмон Оттофон Бисмар тамоми давлатҳои хурди парокандаи олмониро дар зери як давлати бузург муттаҳид намуда, иқтисодиёт ва саноати Олмонро рушд дод. Артиши Олмонро хеле пурзӯр гардонд. Олмон ҳатто тавонист дигар давлатҳоро забт кунад.

Мисоли дигар, Президенти 32-юми ИМА Франклин Рузвелт дар давраи буҳрони иқтисодии солҳои 1929-1933 ва “дипрессияи бузург”, ки 17 миллион нафар аҳоли дар ИМА ба бекорӣ гирифтанд шуда буданд ва 5 ҳазор бонкҳо муфлис гардиданд, президенти ИМА таъин шуд. Бо роҳандозии барномаи “Роҳи нав” ва чораҷӯйҳои фаврию Франклин Рузвелт тавонист ИМА-ро аз буҳрон барорад ва тамоми аҳолии онро дар зери як парчам муттаҳид кунад. Сарбозони ИМА-ро аз Гаити, ки 20 сол дар он ҷо мечангиданд, ба Ватан баргардонд. Бо Куба ва дигар давлатҳо шартномаҳои дӯстӣ ва тичоратию дипломатӣ бааст.

Фаъолияти нахустин сарвазири Сингапур Ли Куан Ю низ метавонад мисоли равшани ин андеша бошад. Ӯ Сингапурро аз соли 1959 то соли 1990 идора карда, дар пешрафти кишвараш саҳми бузург гузоштааст. Дар зери роҳбарии Ли Куан Ю Сингапур ба рушди бениазири иқтисодӣ, ислоҳоти маориф ва барномаи рушди сохтмони манзил расид. Ҳукумат, инчунин, барои ҷилавгирӣ аз нооромии ҷамъиятӣ ва тарғиби забони англисӣ чораҳо андешид. Ли Куан Ю вақте ки роҳбари Сингапур таъин шуд, маоши аҳоли ба ҳисоби миёна 400 доллар буд, вақте аз кор рафт, ин нишондод ба 44 ҳазор доллар расид. Бо кӯшишу талошҳои ӯ Сингапур ба қатори 10 давлати тараққиқардаи дунё ворид шуд. Ли Куан Ю 7 маротиба роҳбари Сингапур интихоб шуда буд. Ӯ барои мардуми кашвараш қаҳрамони миллат аст.

Пешвои Миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷумлаи ин гуна шахсиятҳо ба шумор рафта, барои миллати тоҷик дар давраҳои хеле душвор ва тақдирсози таърих хизматҳои хеле бузург ва нотакрор кардаанд. Ин сиёсатмадори бузург тамоми ҳастии худро баҳри озодаӣ, сулҳ ва ободии Тоҷикистон равона сохтаанд.

Ибтидои даврони соҳибистиқлолӣ барои тоҷикон ва Тоҷикистон хеле марҳалаи мураккаб буд: буҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ кишварамонро тез фаро гирифт. Кашмакашҳои сиёсӣ, мубориза барои ҳокимият, даҳолати дигар кушварҳо ба корҳои дохилии Тоҷикистон дар охир ба сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳуриямон оварда расонид. Солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) яке аз солҳои душвор ва мудҳиш барои миллати тоҷик ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи амалҳои ҷанги шаҳрвандӣ 1 миллион нафар аҳолии кишвар гуреза гардида, ба дигар давлатҳо рафтанд, 150 ҳазор нафар тоҷикон

кушта шуданд, 55 ҳазор нафар кӯдакон ятим монданд, 37 ҳазор хонаҳо вайрон гардиданд [3,126].

Ноумедӣ, гуруснагӣ, дилшикастагӣ, ғоратгарӣ, куштор Тоҷикистуро фаро гирифт. Душманони миллати тоҷик то ҳатто дар фикри пора-пора кардану фурӯхтани марзи ягонаи Тоҷикистон буданд. Дар рӯзи равшан 24 августи соли 1992 Прокурори генералии Тоҷикистон дар Душанбе ба қатл расонида шуд. 7 сентябри соли 1992 Президенти Тоҷикистон Раҳмон Набиев, ки тамоми шаҳрвандони ҷумҳурӣ тариқи раъйпурсӣ ўро интихоб намуда буданд, бо таври зӯрӣ аз ҷониби муҳолифин ба истеъфо рафт. Душанбе – пойтахти Тоҷикистон пурра дар дасти қувваҳои муҳолифин қарор гирифт. Вазъият рӯз то рӯз дар ҷумҳуриямон бадтар шудан гирифт. Куштору ғоратгарӣ дар ҷумҳуриямон идома меёфт. Ин ҳолати мудҳиш дар Тоҷикистн аҳолии кишварро(зиёиён, сиёсатмадорон, ҷавонон, намоёндагони халқ ва дигар табақаҳо), роҳбарони кишварҳои ҳамсоя ва созмонҳои байнамилалиро ба ташвиш оварда буд. Аз ин хотир, зарурати даъват намудани иҷлосияи ғайринавбатӣ дар Тоҷикистон ба амал омад. 16 ноябри соли 1992 дар шаҳри бостонии Хучанд, дар қасри бошукӯҳи Арбоб Иҷлосияи тақдирсози XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки 197 вакилони халқ ба кори худ шуруъ кард. Азбаски дар пойтахти мамлакат шаҳри Душанбе сохторҳои давлатӣ пурра фалаҷ гардида, таъмини амнияти вакилони халқӣ имконнопазир буд, тасмим гарифта шуд, ки иҷлосия дар шаҳри Хучанд, ки нисбатан ором буд, даъват карда шавад [7,126].

Дар ин иҷлосия дар қатори намоёндагони халқ, арбобони илму фарҳанг, рӯзноманигорон намоёндагони ҳизбу ҳаракатҳо, қомондонҳои майдонҳо, меҳмонон аз ташкилотҳои байналхалқӣ ва сиёсатмадорон ҳузур доштанд. Мақсади асосии иҷлосия ноил гардидан ба ризоияти миллий ва таъсиси ҳукумати қонунӣ буд. Рӯзноми иҷлосия 23 масъаларо дар бар мегирифт. Аз ҷумлаи масъалаҳои ба рӯзномаи иҷлосия воридшуда бозхонди раиси Шурои Олӣ А. Искандаров, баррасии аризаи Р. Набиев оиди истеъфо аз мансаби президентӣ, аризаи аъзои раёсати Шурои Олӣ, Девони Вазирон, муроҷиат ба Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, авфи умум, интихоби раиси Шурои Олӣ, ташкили Шурои Вазирон, аз муҳосираи иқтисодӣ озод намудани минтақаҳои алоҳида ва ғайраҳо ба ҳисоб мерафтанд. Масъалаи аз ҳама асосии иҷлосия интихоби сохтори давлатдорӣ Тоҷикистон буд. Ҳама дар иҷлосия ба ҷонибдорӣ сохти демократӣ дар Тоҷикистон овоз доданд. Тоҷикистон давлати демократӣ ва дунявӣ эълон карда шуд [4,56].

Иштирокчиёни Иҷлосия хуб дарк карда буданд, ки дар марҳилаи аввал зарур аст, ки аз тарзи идоракуни президентӣ муваққатан даст кашида, боз ба сохти идоракунии парлумонӣ гузаранд.

Масъалаи асосии дигари Иҷлосия таъин намудани роҳбари нави Тоҷикистон буд. Иҷлосия Акбаршо Искандаровро аз мансаби Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон озод намуд ва бо роҳи овоздиҳӣ ба ин мартабаи баланд ва масъулиятнок раиси Комитроияи ҳамонвақтаи вилояти Кӯлоб Эмомалӣ Раҳмон интихоб кард. Аз 197 вакилони халқӣ 186 нафарашон ба ҷонибдорӣ Эмомалӣ Раҳмон овоз доданд. Худованд барои миллати тоҷик дар ин давраи фоҷиабор роҳбаре ба мисли Эмомалӣ Раҳмон дод, ки миллатро аз парешонӣ ва Тоҷикистнро аз нестӣ нигоҳ дошт [10,46].

Интихоб шудани Эмомалӣ Раҳмон ба ин вазифаи аз ҳама баланди давлатӣ қонунӣ ва дуруст буд, зеро депутатҳо шахси интихобкардаи худро хуб медонистанд. Медонистанд, ки ў ташкилотчии боистеъдод, шахси адолатпеша ва меҳанпараст, боҷасорат ва қабириода мебошад. Дарҳақиқат, Эмомалӣ Раҳмон, ки аз байни халқи одӣ баромада буд, зиндагии мардуми заҳматкашро хуб медонист ва аз орзуву омоли ў бохабар буд.

Аввалин суханони Эмомалӣ Раҳмон дар вазифаи Роҳбари давлат кӯтоҳ, вале пурмухтаво буданд. Ў суханони худро чунин изҳор намуда буд: «Ман кори худро аз сулҳ оғоз хоҳам кард. Мо бояд ҳама ёру бародар бошем, то ки вазъро ором намоем, дар ҷумҳурӣ. Ҳар чӣ аз дастам меояд, дар ин роҳ талош хоҳам кард. Шаҳсан ман тарафдори давлати демократӣ ва дунявӣ мебошам» [11,56].

Бо кӯшишу талошҳои Роҳбари нави давлат Эмомалӣ Раҳмон ва намоёндогони халқ дар ин иҷлосия хеле корҳо ба анҷом расонида шуданд. Масалан:

1. Тамоми сохторҳо ва вазоратҳо дар ҷумҳурӣ аз сари нав таъсис дода шуданд;
2. Раҷаҳои давлатӣ – Парчам, Нишон, Суруди миллӣ қабул карда шуданд;
3. Қонун дар бораи гузеҷаҳо ва авфи умум қабул гардид.

Иҷлосия 2 декабри соли 1992 ба кори худ анҷом бахшид ва Ҳукумати қонунӣ бо роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон 10 декабри ҳамон сол аз се самт ба шаҳри Душанбе ворид гардиданд. Қуваҳои муҳолифин Душанберо тарқ намуда, ба самти Фарм, Тавилдара ва Бадахшон ақибнишинӣ карданд. Ҳукумати қонунӣ акнун бо як қиддиёт ба кори худ шуруъ кард. Дар як муддати кӯтоҳ чунин корҳо ба анҷом расонида шуданд:

1. Беҳатарӣ ва оромӣ дар Душанбе барқарор ва таъмин карда шуд;
2. Алоқаи роҳи оҳани Тоҷикистон бо дигар кишварҳо барқарор карда шуд;
3. Аҳоли кишвар бо нон ва маводи ғизоӣ таъмин гардид;
4. Эмомалӣ Раҳмон ба гузеҷаҳо муроҷиат карда, онҳоро даъват намуд, то ба Ватан баргарданд;
5. Дар давраи хеле душвори ҷанги шаҳрвандӣ Эмомалӣ Раҳмон ба Бадахшон сафар карда, вазъияти ин минтақаро ором кард;
6. 23 феввали соли 1993 бо ташаббуси Эмомалӣ Раҳмон Артиши миллии Тоҷикистон ташқил карда шуд;
7. Бар зидди роҳбарони муҳолифин парвандаҳои ҷиноӣ боз шуданд;
8. Қувваҳои мусаллаҳи Ҳукумат бар зидди қувваҳои муҳолифин амалҳои ҳарбиро шуруъ карданд;
9. Бо сафари қорӣ Эмомалӣ Раҳмон 25 май соли 1993 ба Федератсияи Руссия сафар карданд. Дар натиҷа, дар байни Тоҷикистон ва Руссия созишномаҳои ҳарбӣ, тижоратӣ, дипломатӣ ва дӯстӣ баста шуданд;
10. Моҳи августи соли 1993 ба Тоҷикистон бо сафари қорӣ президенти Афғонистон Бурҳонддин Раббонӣ омад;
11. 29 сентябри соли 1993 Эмомалӣ Раҳмон аз минбари баланди Созмони Милали Муттаҳид баромад намуда, тамоми ҷаҳонро аз вазъияти душвор дар Тоҷикистон бохабар намуд;
12. 6 ноябри соли 1994 дар кишварамон Конститутсия қабул карда шуд.

Ин ҳама ҷорачӯҳои боиси он шуданд ки вазъи Тоҷикистон рӯз то рӯз беҳтар гардад, мардум ба Ҳукумати нав боварӣ ҳосил намояд. Вазъят дар ҷумҳурӣ муътадил гардид, иқтисодиёт дубора барқарор карда шуд.

Тарафҳои даргири тоҷикон ба шарофати ақлу фаросати меросиашон сари вақт дарёфтанд, ки ҷанг роҳи ҳалли мушкилашон нест, балки наҷоти миллат, кишвар ва давлаташон дар сулҳу оштии ва дар ҳамдигарфаҳмию якпорчагист. Манфиатҳои миллии Тоҷикистон дар арафа ва рафти музокироти сулҳи тоҷикон, пеш аз ҳама, аз ҳифзи якпорчагии Тоҷикистон, тамомияти арзӣ ва давлатдории тоҷикон иборат буд, зеро дар он вақт хатарҳои қиддии аз байн рафтани давлати тозаистиқлол ва навбунёди Тоҷикистон, ҳалалдоршавии тамомияти арзии он ва ба минтақаву маҳалҳои ҷудоғона қисмат шудани он таҳдид мекард.

Тоҷикистон дар давоми 33 соли даврони мубораки Истиқлоли давлатӣ дастовардҳои зиёде дорад, аммо муҳимтарин ва бузургтаринаш ҳамоно дарёфти сулҳу оштии мебошад. Гузашта аз ин, бисёре аз қомебиҳои он маҳз аз баракати ҳамин сулҳу оштии аст. Иқтисодшинос ва дипломати маъруфи тоҷик академик Талбақ Назаров, ки худ дар раванди истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ нақш гузоштааст, дар таҳқиқоташ ба натиҷае омадааст, ки оғози болоравии иқтисоди кишвар маҳз баъди ба имзо расидани «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» ба мушоҳида мерасад [11,76].

Ҳизматҳои бузурги Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои Тоҷикистон ва мардуми тоҷик беназир буда, онҳоро метавон ба чунин зайл нишон дод:

1. Бо шарофати Эмомалӣ Раҳмон ҷанги шаҳрванӣ дар Тоҷикистон ба итмом расид. Сулҳу субот дар Тоҷикистон барқарор карда шуд;
2. Зиёда аз 1 миллион нафар гурезаҳои тоҷик аз дигар ҷумҳуриҳо ба Ватан баргардонида шуданд;
3. 37 ҳазор хонаҳои вайрону валангорташтар дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ дубора барқарор карда шуданд;
4. Бо шарофати Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон бо 150 давлати дунё ҳамкориҳои худро барқарор кард;
5. Артиши миллии Тоҷикистон дар соли 1993 таъсис дода шуд;
6. Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 қабул карда шуд;
7. Ҷашнҳои қадима, урфу одатҳои тоҷикон дубора эҷод гардиданд (Наврӯз, Меҳргон, Сада, Чакан, Фалак ва ғайраҳо);
8. Агар соли 2000 аз бучети давлат барои соҳаи фарҳанг ва варзиш ҳамагӣ 13 миллион сомонӣ ҷудо бошад, пас, дар соли 2024 ин нишондиҳанда 1 миллиарду 716 миллион сомониро ташкил дод [6,6];
9. Таърихи 33 соли истиқлоли давлатӣ дар кишвар 18 театр, 50 қасри фарҳанг, 14 мактаби санъат, 126 китобхона, 61 боғи фарҳангу фароғат ва 20 осорхона бунёд карда шуд, ки имрӯз ҳамаи онҳо ба мардуми Тоҷикистон хизмат карда истодаанд [6,4];
10. Ҳамкориҳои Тоҷикистон бо созмонҳои минтақавӣ ва байналхалқӣ рушд намуданд (СММ, ИДМ, СҶШ, САҶА ва дигарон);
11. Дар панҷ соли охир ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиард ба 53 миллиард сомонӣ расонида шуд. Дар ин давра дар мамлакат беш аз 2040 корхонаи саноатӣ ва 74 ҳазор ҷойи корӣ таъсис дода шуд. Танҳо дар соли 2024 ба теъдоди 740 коргоҳу корхонаҳои нави истеҳсоли бунёд гардида, дар ин бахш, дар маҷмуъ, қариб 20 ҳазор ҷойи корӣ ташкил карда шуд [6,8];
12. Роҳҳо, пулҳо, нақбҳои нав дар Тоҷикистон сохта шуданд. Танҳо соли 2024-ум дар доираи лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ 155 километр роҳҳои дорои аҳамияти байналмилалӣ ҷумҳуриявӣ, 20 пули бузург ва 3 нақб ба маблағи умумии 4,6 миллиард сомонӣ сохта, ба истифода дода шуд. Ин ҳама боис гардид, ки ҷумҳуриямон аз бунбасти коммуникатсионӣ баромада, ба кишвари транзитӣ табдил ёбад [6,6];
13. Неругоҳҳои барқи обии хурду калон сохта шуданд;
14. Дар се соли охир дар мамлакат беш аз 1500 иншооти соҳаи маориф, яъне муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ, 660 иншооти соҳаи тандурустӣ, 480 иншооти варзиш, 175 иншооти фарҳангу фароғат ва ҳазорҳо иншооти дигари истеҳсоливу иҷтимоӣ бунёд ва ба истифода дода шуданд [6,4]. Агар соли 1991 дар Тоҷикистон 3229 муассисаи таҳсилоти умумӣ бо 1,3 миллион нафар хонанда фаъолият дошта бошад, пас имрӯз 4037 муассиса, аз ҷумла 170 литсею гимназия, яъне муассисаҳои таълимии типӣ нав фаъолият менамоянд. Шумораи умумии хонандагони онҳо беш аз 2 миллиону 300 ҳазор нафарро ташкил медиҳад [6,11];
15. Донишгоҳу донишқадаҳои зиёде дар кишвар бунёд ёфтанд. Соли 1991 дар кишвар ҳамагӣ 13 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бо 69 ҳазор донишҷӯ фаъолият мекард. Ҳоло шумораи ин муассисаҳо 48 ва теъдоди донишҷӯёни зиёда аз 214 ҳазор нафар мебошад [11,26];
16. Даромади пулии аҳоли аз 48 миллиард сомонӣ дар соли 2019 ба 147 миллиард сомонӣ дар соли 2024 расид.;
17. Ҷор ҳадафи асосии Ҳукумати Тоҷикистон муайян карда шудаанд: 1) баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ; 2) таъмини амнияти озуқаворӣ; 3) расидан ба истиқлолияти энергетикӣ; 4) саноатикунонии босуръати мамлакат;
18. Дар мамлакат соҳаи тандурустӣ пеш рафт. Умуман, дар 33 соли соҳибистіқлолӣ, ғайр аз таъмиру таҷдиди муассисаҳои мавҷудаи соҳаи тандурустӣ, бо истифода аз ҳамаи имкониятҳо 3076 муассисаи нави тиббӣ бунёд карда шуд;

19. Соҳаи варзиш рушд намуд. Дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ беш аз 10 ҳазор иншооти соҳаи варзиш бунёд карда шуд, ки нисбат ба 70 соли сохти гузашта даҳҳо баробар зиёд мебошад;

20. Тоҷикистон аз ҷиҳати иқтисодӣ рушд кард;

21. Соҳаи сайёҳӣ дар кишвар ташаккул ёфт. Танҳо соли 2024 ба Тоҷикистон 1 миллиону 400 ҳазор нафар сайёҳ омаданд, ки ин нисбат ба соли 2019 12 фоиз зиёд мебошад [6,12];

22. Обрӯи Тоҷикистон дар миқёси байналмилалӣ бо ташаббусҳои Эмомалӣ Раҳмон баланд гардид. Аз ҷумлаи чунин ташаббусҳо аз эълон намудани солҳои 2005-2015-ро ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт”, Даҳсолаи байналмилалӣ “Об барои рушди устувор” (2015-2025), ташаббусҳои Тоҷикистон оид ба ҳалли масъалаҳои амниятӣ, мубориза бо терроризм, экстремизм ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, ташаббус оид ба бунёди фонди байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо метавон ёд овард;

23. Дар панҷ соли охир маоши вазифавии кормандони соҳаҳои бучетӣ чор маротиба (солҳои 2020, 2022, 2023, 2024) ва дар маҷмуъ, ба андозаи 100 фоиз зиёд карда шуд [6,7];

Подоши ин ҳама корнамоиҳо маҳбубиятест, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар дилу дидаҳои халқи Тоҷикистон ва садҳо ҳазор нафар ҳамватанони бурунмарзӣ пайдо кардааст.

Маҳз ҳамин муҳаббати беандозаи халқ ба Сарвари давлат боис гардид, ки дар таърихи 11 декабри соли 1999 дар Иҷлосияи XV Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вакилони халқ қарори Маҷлиси Олиро дар бораи додани унвони Қаҳрамони Тоҷикистон ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қабул карданд.

Дар қарори мазкур омадааст: «Эмомалӣ Раҳмон – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои корнамоиҳои беназир дар роҳи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, демократикунонии ҷомеа, таъмини тамомияти арзӣ, пойдорӣ давлат ва хизмати содиқона ба халқ бо унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон сарфароз гардонид» [8,96].

Тоҷикистон имрӯз дар миёни ҷомеаи давлатҳои мутамаддин ҷойгоҳи шоистваи хешро пайдо карда, ташаббус ва иқдоми Президент аз ҷониби кишварҳои хурду бузург ва созмонҳои байналмилалӣ истиқбол мешаванд. Сиёсати мазкур, ки бо зуҳури роҳбар ва пешвои навадеш дар таърихи миллати бостонӣ иртибот мегирад, падидаи барҷастаи таҳаввул ва гардиши кулӣ дар тафаккур ва фарҳанги сиёсии тоҷикон дар ибтидои асри XXI ба шумор меравад.

Хулоса, маҳз бо заҳмату талошҳои пайгиروнаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон дар интиҳои асри XX аз ҷиҳати миллӣ раҳо ёфта, дар роҳи эҳёи давлатдорӣ миллӣ ба дастовардҳои бузурги таърихӣ ноил гардид ва ҳоло ба сӯйи ояндаи нек устуворона қадам мегузорад. Қобили таъкид аст, ки дар марҳалаи нави бунёди давлати ҷавони Тоҷикистон миллати куҳандиёри тоҷик дар симои шахсияти беназири таърихӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон олитарин сифатҳои аҷодӣ хеш, аз қабилӣ адолати инсонӣ, бузургдилию шучоат, раҳму шафқат ва қобилияти нотақрори ваҳдатофариро эҳёву таҳким баҳшида, маҳз дар заминаи ҳамин ҳамоҳангӣ ҷомеаро ба сатҳи баланди ҳештаншиносӣ расонид.

Муқаррир: н.и.т., дотсент Иқромов Ғ.

Адабиёт

1. Ато Ҳамдам., Леонид Чигирин. Подвиг Эмомали Раҳмона. – Душанбе, 2011. – 376 с.
2. Ашуров М. К. Опыт мирного разрешения конфликтов в Республики Таджикистан. – Душанбе: «Дониш», 2006. – 145 с.
3. История таджикского народа. Т. 6. – Душанбе, 2011. – 688 с.
4. Мамадазимов А. Политическая история таджикского народа. – Душанбе: «Дониш», 2000. – 360 с.
5. Назриев Д., Сагторов И. Республика Таджикистан: история независимости. Т. 2. – Душанбе, 2006. – 467 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. – Душанбе, 2024. (president.tj)
7. Равшанзод М. Эмомали Раҳмон – спаситель нации.//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон – 2020. - №3/1 (194).

8. Тоджов Ф. Эмомали Рахмон – основатель и руководитель внешней политики Республики Таджикистан (1992-2018гг.).–Душанбе 2022. – 180 с.
9. Усмонов И. Миростроительство в Таджикистане.–Душанбе,2006.–235 с.
- 10.Файзуллозода З.Х. XVI Сессия Верховного Совета и школа государствовроения Лидера нации.//Джумхурият. – Душанбе, 2021. - 12 ноябр.
11. Шарипов А., Фаттоев С. Эмомали Рахмонов – спаситель нации.– Душанбе, 2006. – 314 с.
12. Шарипов Ч. С. Саҳми Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар омӯзиши таърих ва тамадуни ориёӣҳо.//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. №4. – С.123-133.
13. Шарофиддин Имом. Таджикистан: третье рождение феникса. – Душанбе, 2011. – 235 с.

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР БАРҚАРОР НАМУДАНИ СУЛҲ ВА РУШДИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ

Мақолаи мазкур нақши Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар барқарорсозии сулҳ ва рушди Тоҷикистони соҳибистиқлол мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Муаллифон саҳми Пешвои миллатро дар хотима бахшидани ҷанги шаҳрвандӣ, оғози раванди сулҳ ва таҳкими яқпорчагии миллӣ таҳлил намудаанд. Мақола, ҳамчунин, таъсири Эмомалӣ Раҳмонро ба рушди иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсати хориҷии Тоҷикистон баён мекунад. Хизматҳои Пешвои миллат дар таъсиси Артиши миллӣ, эъмори зерсохторҳо, рушди маориф ва табдил додани Тоҷикистон ба кишвари рушдфӯтаи минтақа низ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Мақола, инчунин, нақши Эмомалӣ Раҳмонро дар ташаккули низоми идоракунии давлатӣ, рушди саноат ва энергетика, таъмини амнияти миллӣ ва тавсеаи рабобити байналмилалӣ шарҳ медиҳад. Муаллифон таъсири сиёсати дохилӣ ва хориҷии Пешвои миллатро ба суботи минтақа ва ҳамгирии Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣ таҳлил менамоянд. Хусусиятҳои роҳбарии ӯ дар ҳалли бӯҳронҳо ва ташаккули сиёсати рушди устувор низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар мақола, ҳамчунин, дастовардҳои Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи маориф ва тандурустӣ, ки барои рушди инсонӣ нақши муҳим доранд, таҳлил карда мешаванд. Муаллифон таъсири сиёсати иҷтимоии ӯро ба беҳбудии сатҳи зиндагии аҳоли ва таҳкими ҳамкориҳои минтақавӣ баррасӣ мекунад.

Калидвожаҳо: Эмомалӣ Раҳмон, сулҳ, рушди миллӣ, иқтисод, фарҳанг, сиёсати хориҷӣ, амнияти миллӣ, роҳбарӣ.

РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ВОССТАНОВЛЕНИИ МИРА И РАЗВИТИИ НЕЗАВИСИМОГО ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье рассматривается роль Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона в восстановлении мира и развитии независимого Таджикистана. Авторы анализируют вклад Лидера нации в прекращение гражданской войны, начало мирного процесса и укрепление национального единства. Также рассматривается его влияние на экономическое развитие, культуру и внешнюю политику Таджикистана. Исследуются заслуги Эмомали Рахмона в создании Национальной армии, развитии инфраструктуры, образовании и превращении Таджикистана в развивающуюся страну региона.

Статья также рассматривает роль Эмомали Рахмона в формировании системы государственного управления, развитии промышленности и энергетике, обеспечении национальной безопасности и расширении международных связей. Авторы анализируют влияние внутренней и внешней политики Лидера нации на стабильность региона и интеграцию Таджикистана с международными организациями. Особенности его лидерства в разрешении кризисов и формировании политики устойчивого развития также обсуждаются.

В статье также анализируются достижения Эмомали Рахмона в сфере образования и здравоохранения, которые играют важную роль в развитии человеческого потенциала. Авторы рассматривают влияние его социальной политики на улучшение уровня жизни населения и укрепление регионального сотрудничества.

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, мир, национальное развитие, экономика, культура, внешняя политика, национальная безопасность, лидерство.

THE ROLE OF THE LEADER OF THE NATION EMOMALI RAHMON IN RESTORING PEACE AND DEVELOPING INDEPENDENT TAJIKISTAN

This article examines the role of the Leader of the Nation, Emomali Rahmon, in restoring peace and fostering the development of independent Tajikistan. The authors analyze his contributions to ending the civil war, initiating the peace process, and strengthening national unity. The article also explores his impact on Tajikistan's economic growth, cultural development, and foreign policy. Furthermore, it highlights Rahmon's achievements in establishing the National Army, improving infrastructure, advancing education, and positioning Tajikistan as a developing nation in the region.

The article further discusses Rahmon's role in shaping the state governance system, developing industry and energy sectors, ensuring national security, and expanding international relations. The authors analyze the impact of his domestic and foreign policies on regional stability and Tajikistan's integration with international organizations. His leadership approach in crisis resolution and sustainable development policy is also examined.

The article also examines Emomali Rahmon's achievements in education and healthcare, which play a crucial role in human development. The authors discuss the impact of his social policies on improving living standards and strengthening regional cooperation.

Keywords: Emomali Rahmon, peace, national development, economy, culture, foreign policy, national security, leadership.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Равшанзод Маликфаридун – н.и.т., дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 935343469. e-mail: mgr_2015-@mail.ru*

Сведения об авторе: *Равшанзод Маликфаридун – к.и.н, дотсент кафедры истории таджикского народа исторического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, Телефон: (+992) 935343469. e-mail: mgr_2015-@mail.ru*

Information about the author: *Ravshanzod Malikfaridun Dotsent, at the Department of History of the Tajik People, Faculty of History, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki pr., 17. E-mail: mgr_2015@mail.ru. Phone: (+992) 935343469.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нурова Хайринисо – дотсенти кафедраи таърихи умумию ватанӣ Донишгоҳи Славяни Россияву Тоҷикистон. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи М. Турсунзода, 30. E-mail: nisso74-@mail.ru. Телефон: (+992) 934184304*

Сведения об авторе: *Нурова Хайринисо – дотсент кафедры всеобщая и отечественная история Российско-Таджикской Славянской Университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзода, 30. E-mail: nisso74-@mail.ru. Телефон: (+992) 934184304*

Information about the author: *Nurova Khairiniso – Dotsent, at the Department of General and National History of the Russian-Tajik Slavic University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzoda, 30. E-mail: nisso74-@mail.ru. Phone: (+992) 934184304*

Силсилақалъаҳои Помир истехкомҳои дарозумри мудофиавӣ буда, вазифаи онҳо пурзӯр намудани мавқеи дифой ва ҳарбии минтақаи мазкур буд. Касе, ки аз қалъаҳои Помир дидан намудааст, ба мавқеи ҷойгиршавии онҳо баҳои баланд додааст. Аз аврупоиҳо бори аввал дар бораи қалъаҳои Помир сайёҳи венетсиягӣ Марко Поло маълумот додааст. Ӯ навиштааст: «...мардумони ин ҷо шикорчӣ ва тирандози моҳир мебошанд, қалъаҳои онҳо дар баландиҳо ҷойгир шудаанд...» [13, 29-30]. Дар бораи ёдгориҳои археологӣ аз ҷумла қалъаҳо, соли 1838 олими дигари аврупоӣ Ҷон Вуд хабар додааст. Ӯ қайд менамояд: «...дар водии Ишкошим харобаҳои се қалъа боқӣ мондаанд, ки ба оташпарастон нисбат доранд» [21, 12]. Ёдгориҳои археологӣи Помир дар ёддошту сафарномаҳои низомӣён ҳам зикр гардидаанд. Яке аз низомӣёни англис капитан Т. Гордон [4, 37] аз қалъаҳои Ваҳон ёдовар шуда, дар асоси ривоятҳои мардумӣ, онҳоро ба оташпарастон нисбат додааст. Солҳои 1878–1882 олимони В. Ф. Ошанин [12, 235], А. Э. Регел [15, 267-284] ва П. Е. Косяков [6, 589-613] аз ёдгориҳои археологӣи Ванҷу Дарвоз, аз қабили Қалъаи Хумб ва қалъаи Ванҷ ёдоварӣ кардаанд. Соли 1894 А. Г. Серебренников [17, 30-51] дар бораи мазори Шоабдол дар Хохдара ва Б. И. Литвинов [8, 298-331] дар бораи Қалъаи Хумб хабар додаанд.

Аз байни пажӯҳишгарони Русияи подшоҳӣ А.А. Бобринской бештар ба ёдгориҳои археологӣи Помир тавачҷух намуда, бо роҳбарии ӯ ба Помир се маротиба: солҳои 1895, 1898 ва 1901 экспедитсия ташкил шудааст. А.А. Бобринской навиштааст, ки «Барои бунёди қалъаҳои Ваҳон ҷойи басо муносиб интихоб шуда, онҳо дар баландӣ, соҳили дарё ва дар ҷойҳои душворгузар бунёд ёфта, ҳар ду соҳили рӯди Панҷро назорат менамоянд» [3, 118].

Солҳои 1901–1904 ҷуғрофидони рус Б. А. Федченко дар бораи қалъаи Сежд, тӯпхонаи Бодомдара (байни Бодомдара ва деҳаи Синдев), қалъаҳои Ваҳон, қалъаи Ватар, қалъаи Ҷирӯчи Ҷавшанғоз ва дигар ёдгориҳои археологӣ маълумот додааст [18, 102, 104]. Инчунин дар сафарномаи Н. Л. Коржиневский [7, 103-118] роҷеъ ба қалъаҳои Ваҳон, ривояти ба сиёхпӯшон мансуб будани онҳо сухан рафтааст.

Солҳои 1898–1899 экспедитсияи даниягӣ бо роҳбарии О. Олуфсен ба Помир сафар намуда, соли 1904 асари худро таҳти унвони «Аз паси Помири ношинос» - нашр намуд. Дар асари мазкур роҷеъ ба бунёди қалъаҳои Ваҳон аз ҷониби сиёхпӯшон маълумот дода шудааст [20, 274]. Б. В. Станкевич [17, 7] дар бораи қалъаҳои Ваҳон ва ҷойгиршавии онҳо ва Д.И.Мушкетов [10, 239-244] оид ба қалъаи Ванҷ хабар додаанд. Инчунин, А.К.Разгонов соли 1907 дар сафари худ ба Помир роҷеъ ба ёдгориҳои археологӣ, аз ҷумла қалъаҳо, ибрази назар кардааст [14, 59-165].

Соли 1915 бостоншинос А. Стейн қалъаҳои Ваҳонро таҳқиқ намуда, бори нахуст аз рӯи талаботи соҳаи археология ба кӯиҳои ёдгориҳои Помир машғул гардид [19, 247].

Солҳои 1914-1916 мардумшиносии рус И. И. Зарубин ба Помир сафар намуда, ба урфу одати тоҷикони кӯхистон ва ёдгориҳои археологӣи он тавачҷух зоҳир мекунад. И.И. Зарубин дар ёддоштҳои худ перомуни мавҷудияти чанд иншооти истехкомӣ дар Бартанг, Рушон ва Шуғнон ёдоварӣ менамояд. Солҳои 1930–1932 П. Лукнитский дар асару ёддоштҳои худ роҷеъ ба ёдгориҳои археологӣ маълумоти пуарзише ироа мекунад [9, 103]. Бо ин ки П. Лукнитский бостоншинос набуд, дар байни олимону сайёҳони рус аввалин касест, ки нақшаи қалъаи Ямчунро тартиб дод ва он дар оянда он мавриди истифодаи бостоншиносон қарор гирифт. Таҳқиқи махсуси қалъаҳои Ваҳон ба фаъолияти А.Ҷ. Бобоев марбут мебошад.

Бояд гуфт, ки баъзе ёдгориҳои, ки аз ҷониби олимони ва сайёҳон дар охири асри XIX ва аввали асри XX таҳқиқ ва аксардорӣ шуда буданд, бо сабабҳои гуногун то замони мо нарасиданд. Метавон дар водии Ғунд, Хохдара ва дигар қисматҳои Помир якчанд қалъаро

мисол овард, ки то солҳои 30–50-уми асри XX вучуд доштанд, аммо дар натиҷаи васеъ гардидани киштзорҳо ва бунёди хонаҳои истиқоматӣ санги онҳо барои сохтани хонаҳои нав истифода гардидаанд.

Аз мавқеи хуби ҷойгиршавии қалъаҳои Помир олимон ва сайёҳон ёдоварӣ намуда, қайд намудаанд, ки қалъаҳои Помир дар ҷойҳои мусоид барои назорат ва Ҳимояи сарҳади давлатӣ бунёд гардидаанд. Пажӯҳишгарон бар он назаранд, ки дар теппаҳои баланди табиӣ бунёд намудани истехкомҳои мудофиавӣ яке аз усулҳои қадимтарини қалъасозӣ маҳсуб меёбад. Агар дар водиҳо барои бунёди қалъа ва ё диж теппаи сунъӣ меофариданд, дар Помир интихоби теппаҳо ва баландиҳои табиӣ барои сохтани истехкомҳои мудофиавӣ хеле васеъ буд. Аз нуқтаи назари стратегӣ истехкомҳои мудофиавии Помир дар хаттҳои асосии алоқа, яъне роҳҳои корвонгузар, ки аз водиҳои Вахон, Шугнон ва Хохдара мегузаштанд, сохта шудаанд. Истехкомҳои мудофиавии Помир бо ҳам алоқаманд буда, дар як хати дифоӣ роҳҳои асосии ин ноҳияҳоро муҳофизат мекарданд.

Қалъаи Қаҳқаҳа ва Ямчун калонтарин истехкомҳои мудофиавии Помир буда, онҳо аз ҷиҳати сохтор ва тарҳи биноҳо аз дигар қалъаҳои Помир фарқ доранд. Ҳар ду қалъа аз рӯи сохтори худ ба се бахш: майдони I - II ва диж ҷудо мешаванд. Диж дар ҷои аз Ҳама баланд воқеъ гардидааст. Дар ҷунин намуди қалъаҳо ба монанди Ямчун ва Қаҳқаҳа аҳаммияти бештар ба диж дода мешуд. Аз ҷумла дар Қаҳқаҳа аз тарафи шимол, шарқ ва қисман аз тарафи ғарб дижро майдони якум бо бурҷҳои зиёд ва девори мустаҳками Ҳимоявӣ иҳота менамояд. Аз тарафи ҷануб ва қисман аз тарафи ғарб бошад дижро майдони дуюм ва рӯди пурталотуми Панҷ Ҳифз мекунад. Ҳамин тавр дижро майдони якум ва дуюм бо силсила-бурҷҳои мустаҳками мудофиавӣ мучаҳаз бо тиркашҳо муҳофизат мекунанд. Қалъаи Ямчун гарчанде, ки бо баъзе хусусият аз қалъаи Қаҳқаҳа фарқ дорад он ҳам аз рӯи сохтор ба се бахш ҷудо шудааст. Бунёдкунандагони қалъаҳо бештар ба қисматҳои сустҲимояшаванда аҳаммият медоданд ва кӯшиш мекарданд хати дифоӣ ин қисматҳоро ба таври сунъӣ мустаҳкам намоянд. Аз ҷумла бахши ҷанубии Қаҳқаҳаро хати дифоии табиӣ яъне, рӯди Панҷ муҳофизат менамуд аммо бахши шимолии он, ки Ҳимояи сусти табиӣ дошт дар ин тараф силсила-деворҳо ва бурҷҳои мустаҳками дифоӣ бунёд гардидаанд. Маҳз дар ҷунин қисматҳо деворҳои ғарби Ҳимоявӣ бо бурҷҳо ва тиркашҳои мучаҳазгардида бунёд гардидааст.

Қалъаи Ямчунро аз ду тараф дараҳои ҷукур ва ҷарии касногузар иҳота мекунанд. Аз ин тарафҳо ба ҷуз аз деворҳои диж дигар ягон иншооти дифоии иловагӣ вучуд надорад. Аммо аз тарафи ғарб диж сустҲимояшаванда буда, аз ин тараф дижро ду майдон бо деворҳои мудофиавӣ ва бурҷҳои мучаҳаз бо тиркашҳо муҳофизат менамоянд. Аз ғарби диж девори Ҳимоявӣ қад-қади тегаҳои кӯҳ то поён, яъне то наздикии деҳаи Ямчун тӯл кашидааст. Ҷолиб он аст, ки дар кучое, ки майдонҳо сустҲимояшаванда буданд, дар он ҷо девори дуқабатаи мучаҳаз бо тиркашҳо сохта шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳар ду қалъа, ҳам Ямчун ва ҳам Қаҳқаҳа дар майдонҳои якум ва дуюм ба ҷуз аз деворҳои мудофиавӣ, бурҷҳо ва дарвоза дигар ягон бино вучуд надорад. Биноҳо танҳо дар диж сохта шудаанд. Аз ҷумла дар дижи Ямчун биноҳо қад-қади деворҳои мудофиавӣ бунёд ёфтаанд. Майдони марказӣ ҳолӣ аз биноҳо мебошад. Дар қалъаи Ямчун дар диж биноҳои зиёд боқӣ мондаанд, ки то ҳол комилан ҳафриёт нашудаанд. Соли 2016 дар натиҷаи ҳафриёт дар дижи Ямчун толори калони суфадор кушода шуд. Дар Ҳамаи биноҳои диж деворҳои ошёна дуюм ва боми биноҳо ҷапа шудааст ва биноҳои ошёнаи якумро пур намудааст. Табиноти биноҳои мазкур то ҳол муайян нашудааст, ки қадом вазифаро дар диж иҷро менамуданд.

Дар байни қалъаҳои Вахон қалъаи Ратм дар Ҳифз ва мудофиаи роҳҳо нақши бештар дошт. Ин қалъа якумин шуда, корвонро, ки аз Помири Шарқӣ ба Помири Ғарбӣ ворид мешуд қабул намуда, қалъаҳои дигари Вахонро аз вуруд ва ё дигар таҳдидҳо огоҳ менамуд. Қалъаи Ратм дар масофаи 15 км дар тарафи шарқии деҳаи Лангар дар соҳили дарёчаи Помир болои шух воқеъ гардидааст. Баландии қалъа аз сатҳи дарёча 60 м буда, қалъа аз маҷмуи биноҳо ва девори мудофиавии қад-қади шӯх иборат мебошад. Қалъа аз шимолу шарқ ба самти ҷанубу ғарб бо дарозии 58,2 м ва паҳноии 38,1 м тӯл кашидааст. Қалъа дар ҷойи басо мусоид бунёд ёфта,

деворҳои қалъа аз санг ва гил эъмори гардида, баъзе ҷойҳо деворҳо андова шудаанд. Биноҳои қалъа он қадар калон набуда, ба ҳамдигар наздик ва зич ҷойгир гардидаанд. Биноҳо тамоми худуди қалъаро фаро гирифта, дар кучо, ки деворҳо гардиш мекуранд дар он ҷо бурҷҳо сохта шудаанд. Вазъи имрӯзаи қалъа имкон надод, ки даромадгоҳи қалъа муайян шавад ва бо эҳтимоли зиёд яке аз даромадгоҳҳо аз тарафи шимолу шарқ будаст, зеро аз ин ҷо роҳи танг ба кӯча мебарояд. Аз тарафи ҷанубу ғарб қалъа нисбатан сустҳимояшаванда буда, аз ин тараф даромадгоҳ вучуд надорад. Барои мудофияи қалъа дар масофаи 50 м дар тарафи ҷанубу ғарби он бурҷи росткунҷа (бо баландии 5 м боқӣ мондааст) бунёд ёфтааст. Бурҷ дар се қабат тирезаҳои назоратӣ-дидбонгоҳӣ бо андозаи 10x15 см дорад. Дари даромад ба бурҷ аз тарафи қалъа хароб гардидааст. Тарафи шимолии бурҷ 5,6 м ва тарафи ғарбии он 4,6 м андоза дорад. Бурҷи мазкур ҳам ба мисли дигар бурҷҳо аз санг дар гил эъмори гардидааст. Тавре, ки дар боло қайд гардид биноҳои дохили қалъа хурд ва зич сохта шудаанд. Андозаи яке аз биноҳо чунин аст: дарозӣ 5 м, паҳноӣ 4,6 м, ғафсии девор дар қисмати боло 0,4 см ва баландии девори боқимонда 2,9 м мебошад. Аз тарафи ҷануб дари даромад дорад. Андозаи бинои дуюм: дарозӣ 4,3 м, паҳноӣ 2,9 м, ғафсии девор дар қисмати боло 0,5 м ва баландии девор 2,3 м мебошад. Баромадгоҳи хона аз тарафи ғарб буда, паҳноии он 0,9 м мебошад. Дар деворҳо ҳам аз дохил ва ҳам аз берун дар сатҳи гуногун тиркашҳо бо андозаи 10x15 см сохта шудаанд. (А.Д.Бабаев онҳоро тирезача гуфтааст) Баъзе хонаҳо тоқча дошта, андозаи тоқчаҳо 40x50 см андоза андоза доранд. Тоқчаҳо дар деворҳо ҳам дар боло ва ҳам дар сатҳи поён сохта шудаанд.

А.Н.Бернштам дар бораи қалъаҳои Вахон, аз ҷумла қалъаи Ратм навиштааст, ки таҳдид на аз қисмати Вахондарё, балки аз тарафи дарёи Помир вучуд дошт. Сабаби хатарҳои мазкур боиси бунёди қалъаи Ратм дар ин бахш гардидааст. Ба андешаи А.Н.Бернштам Ратм ва дигар қалъаҳои Помир ба хотири пешгирии ҳуҷуми эҳтимолии кӯчиён ба Тахористон, Бохтар, Ҳинд ва Эрон бунёд гардидаанд [2, 281].

Дар усули қалъасозии Помир асосан се навъ бурҷҳо: росткунҷа, мудаввар ва байзшакл дида мешаванд. Бурҷҳои росткунҷа нисбат ба дигар бурҷҳо қадимтар мебошанд. Аммо ин навъи бурҷҳо барои силоҳи деворкӯб тобовар набуда, ҷойи онҳоро бурҷҳои мудаввар иваз намуда буданд. Дар Осиёи Миёна ҳанӯз дар асрҳои VII м ҷойи бурҷҳои росткунҷаро бурҷҳои мудаввар гирифтаанд [1, 111]. Дар Ямчун ду навъ бурҷ: росткунҷа ва мудаввар мавҷуд ҳастанд.

Усулҳои қалъасозӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки қалъаҳои Помир нисбат ба дигар қалъаҳои Осиёи Миёна қадимтар мебошанд. Дар қалъасозӣ яке аз ҷойҳои басо муҳим дарвоза буда, ба он аҳаммияти махсус дода мешуд. Чун анъана ҳама вақт дарвозаро бурҷҳо аз ду тараф ҳимоя мекарданд. Қалъаи Қаҳқаҳа аз се дарвоза иборат буда, барои ба диҷ ворид шудан ҳатман бояд аз дарвозаи шимолу ғарбӣ ворид мешуд. Аз дарвозаи шарқӣ ба диҷ ворид шудан ғайриимкон буд. Ин манзара дар Ямчун ҳам дида мешавад. Дар ин ҷо майдони дуюм иборат аз иншооти гуногун мебошад. Ба дарвозаи асосӣ қалъаи Ямчун диққати махсус дода шуда, он ҳам ба мисли дигар дарвозаҳо бо ду бурҷ муҳофизат мешуд.

Дар сохтмони қалъаҳои Помир бештар тахтасанг истифода шудааст. Санг қадимтарин масолеҳи сохтмонӣ маҳсуб меёфт. Ҳеродот хабар додаст, ки кимериҳо истехкомҳои худро аз санг месохтанд. Дар қалъаҳои Помир ба ғайр аз санг хишти хом истифода шудааст. Аз ҷумла дар Ямчун хиштро дар қисмати болоии девори бурҷҳо истифода мебарданд. Дар Қаҳқаҳа хиштро на танҳо барои қисмати болоии девор ва бурҷҳо балки биноҳои алоҳидае ҳастанд, ки комила аз хишт эъмори гардидаанд.

А.Н.Бернштам дар асоси таҳлили маводи сафолии қалъаҳои Помир аз қабилҳои Ямчун ва Қаҳқаҳа истехкомҳои мудофиявии Помирро ба асрҳои III пм – VI-VII м мансуб намудааст. Саволе ба миён меояд, ки бо кадом сабаб дар ҳамин давра истехкомҳои зиёди мудофиявӣ дар Помир бунёд ёфтаанд? Дар ин марҳилаи таърихӣ аз ҷумла дар асри III пм, дар Осиёи Марказӣ давлати Юнону-Бохтар таъсис ёфт, ки худуди паҳноварро дар бар мегирифт. Инчунин, дар асри II пм сақоҳо на танҳо аз шимол балки аз самти шарқ ҳам ба воситаи баландкӯҳҳои Помир ба худуди давлати Юнону-Бохтар ворид гардидаанд. Баъдтар дар

худуди мазкур империяи бузурги Кушониён таъсис меёбад, ки аз Хутан то Ҳиндустони Шимолиро дар мегирифт. Баъди Кушониён Осиёи Миёна ба айҳати давлати Ҳайтолиён дохил гардид.

Г. Майтдинова ба хулоса омадаст, ки дар Кирпанди замони Ҳайтолиён 6 намуд иморатҳо вучуд доштанд, ки як нави онҳо қалъаҳои муҷаҳҳаз бо бурҷҳо ва деворҳои мустаҳками Ҳимоявӣ ба мебошанд [11, 200]. Бо боварӣ метавон гуфт, ки ба иншооти зикршуда қалъаҳои Помир ҳам дохил мешаванд. Маҳз ҳамин қалъаҳо яке аз пойгоҳҳои аввалини ба майдони сиёсат ворид гардидани Ҳайтолиён, ки хостгоҳашон Бадахшон аст, маҳсуб меёбанд.

Тибқи пажӯҳиши муҳаққиқон вазифаи асосии қалъаҳои Помир ҳифзи сарҳади империяҳои бузург ба монанди Юнону-Бохтар, Кушониён ва Ҳайтолиён аз қисмати шарқ мебошад. Сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки аҷнабиён борҳо ба сарзамини Осиёи Миёна аз ҳамин самт таваҷҷуҳ намуда буданд. Инчунин, аз Бадахшон роҳҳои қорвоғузар мегузафтанд, ки ба воситаи ин роҳҳо шарқ бо ғарб пайваست мешуд ва истехкомҳои мазкур маҳз ин роҳҳо нозорат мекарданд.

Дар замони Кушониён аз худуди Чин ду роҳ: роҳи шимолӣ ба воситаи Қошғар ва роҳи ҷанубӣ ба воситаи Хутан ба тарафи ғарб дар Ёрканди имрӯза бо ҳам пайваст гардида, яке аз ин роҳҳо ба Тошқурғони имрӯза ва аз он ҷо ба воситаи Помири Шарқӣ ба Помири Ғарбӣ ворид мешуд. Сарчашмаҳои ҷинӣ борҳо аз мавҷудияти ин роҳи бузурги тичоратӣ ёдоварӣ намудаанд. Дар Помири Шарқӣ ин роҳ ба воситаи: Вахон, Хохдара ва Ғунд ба Помири Ғарбӣ ворид мешуд ва дар ин водихо барои назорати роҳҳои қорвоғузар қалъаҳо бунёд гардидаанд. А.Н.Бернштам дар экспедицияи худ ба Помири Ғарбӣ аз қалъаҳои водихо Вахон, Хохдара ва Ғунд ёдоварӣ намуда, онҳоро ҳамчун истехкомҳои аҳаммияти маҳалӣ дошта тавсиф намуда, аз аҳаммияти байналмиллалӣ доштани роҳҳои мазкур фаромӯш намудааст.

Бояд қайд намуд, ки гарчанде, ки роҳи Вахон бештар мавриди истифода қарор дода мешуд аз роҳҳои Ғунд ва Хохдара ҳам қорвоғузар ба Помири Ғарбӣ ворид мешуд. Дар водихо Ғунд ва Хохдара харобаҳои чанде аз қалъаҳо то ҳол боқӣ мондаанд. Харобаҳои ҷунин қалъа дар сарғаҳи водии Хохдара ҳам бо номи Ҷирӯҷ (Деруж) дар водии Ҷавшанғоз (Ҷӯхин-ғоз) то ҳол боқӣ мондааст. Ин қалъа ҳам ба мисли қалъаи Ратм вуруди қорвоғузар ба водии Хохдара назорат менамуд.

А.Н. Бернштам дар натиҷаи омӯзиши қалъаи Ратм ба хулоса меояд, ки маҳз дар асоси таҳлил ва таҳқиқи хусусияти ин қалъа метавон мақсади бунёди дигар қалъаҳо ва истехкомҳои дифоии Помирро муайян намуд. Инчунин, қалъаҳои водии Хохдара: Ҷавшанғоз, Ҷакарқалъа, Бутенектик, Ҷарачан, Бобоабдол, Роштқалъа, Даштқалъа, Хинвандор, Синдефқалъа, Бойқалъа, Девлохқалъа, Шошбувад I-II, Ҷирӯҷқалъа, Майсара ва қалъаҳои водии Ғунд: Ванқалъа, Имомхона, Ҷарсем, Ривак маҳсус барои ҳифз ва назорати роҳ аз таҳдиди кӯчиён ва назорати роҳҳои қорвоғузар сохта шудаанд. Аз рӯи меъморӣ қалъаҳо, аз ҷумла қалъаҳои Ғунд, Шоҳдара ва Вахон маълум мегардад, ки онҳо дар давраҳои баъдӣ чанд марҳилаи бозсозиву таъмирро аз сар гузарондаанд. Қалъаҳои Помир аз ҷиҳати хусусияти меъморӣ худ ба ҳам шабоҳатдоранд, аммо аз лиҳози мавқеи ҷойгиршавӣ ҳамрангии онҳо камтар ба назар мерасад. Дар натиҷаи омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни қалъаҳо, тафовути иншооти истехкомии Ғунду Хохдара бо сохтмонҳои ҳамгунаи онҳо дар водии Вахон ба ҳубӣ мушоҳида мешавад. Сарчашмаҳои ҷинӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки водии Вахон то асри VIII милодӣ яке аз марказҳои асосии сиёсӣ ва иқтисодӣ маҳсуб меёфт [2, 288].

Охири асри XX ва ибтидои асри XXI олимони ва сайёҳони хориҷӣ аз иншооти иншооти зиёди мудофиавӣ аз қабилӣ қалъаҳо, тупхонаҳо, деворҳои мудофиавӣ ва ғайраҳо дар Помир ёдовар шудаанд аммо бештари онҳо хароб гардида, то замони мо нарасиданд. Дар таҳқиқоти А.Н.Бернштам расмҳои қалъаи Ямчун ва Қаҳқаҳа оварда шудаанд, ки дар онҳо ҳолати ҳифзи қалъаҳо ҳанӯз хеле ҳуб мебошад аммо минбаъд бахшҳои зиёди қалъаҳои мазкур хароб гардида, бе бозгашт аз байн рафтанд.

М.А. Бубнова бештари қалъаҳо ва дидбонгоҳҳоро ба асрҳои XIX ибтидои асри XX мансуб намудааст. Аммо санагузорӣ мазкур он қадар боварибахш нест зеро бештари ёдгориҳо дар давраҳои қадим ҳам вучуд доштанд ва марҳилаи охири фаъолияти онҳо охири асри XIX ва

ибтидои асри XX мебошад. Қалъаҳои Помир давраҳои минбаъда ҳам дар таърихи халқи тоҷик нақши боризро доштанд. Ҳафриёти соли 2016 дар дижи Ямчун собит сохт, ки қалъа чанд маротиба ҳамчун паноҳгоҳ истифода гардидааст. Дар таърихи баъзе маълумоти шифоӣ қалъа охири маротиба дар вақти хучуми Абдурахмонхон ба Помир дар солҳои 80 уми асри XIX ҳамчун паноҳгоҳ истифода шудааст. Қалъаҳои Помир дар ташаккули «Роҳи Бузурги Абрешим» нақши бориз дошта, маҳз ба воситаи қалъаҳои мазкур роҳро Шарқро ба Ғарб пайваст менамуданд. Қалъаҳои Помир аз қабиле Ямчун, Қаҳқаҳа ва Ғайраҳо дар ҳаҷ давру замон ҷойи шохнишин набуда, танҳо вазифаи дифоиро доштанд. Қалъаҳо рамзи қорнамоиҳо, қаҳрамониҳо ва истиқлолу озодии тоҷикон дар муқобили аҷнабиён мебошанд. Гарчанде, ки пойи истилогарони аҷнабӣ ба ин манотиқ нарасида бошад ҳам тоҷикони ин диёр ҳамеша омода буданд, ки ба воситаи чунин истеҳкомҳои фатҳнопазир озодӣ ва арзишҳои таърихию фарҳангии ҳешро аз аҷнабиён дифоъ намоянд.

Муқаррир: д.и.т., профессор Пирумшоев Ҳ.

Адабиёт:

1. Бабаев, А.Д. Крепости древнего Вахана [Текст] / А.Д. Бабаев. – Душанбе: Дониш, 1973. – 164 с.
2. Бернштам, А.Н. Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая [Текст] / А.Н. Бернштам. – М.-Л., 1952. – 348 с.
3. Бобринской, А.А. Горцы верховьев Пянджа [Текст]: Ваханцы и ишканинцы. Очерки быта по путевым заметкам графа А.А. Бобринского / А.А. Бобринской. – М., 1908. – С.114.
4. Гордон, Т.Е. Путешествие на Памире [Текст]: несколько глав из книги TheWorld / Т.Е. Гордон; Пер. М.И. Венюкова. – СПб., 1877. – 37 с.
5. Зарубин, И.И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Бартанга [Текст] / И.И. Зарубин // Сборника Музея антропологии и этнографии при Российской Академии наук. – СПб., 1918. – С.97-148.
6. Косяков, П.Е. Путевые заметки военного топографа Косякова П. по Каратегину и Дарвазу в 1882 году [Текст] / П.Е. Косяков // Известия русского географического общества. – СПб., 1884. – Т.20. – Вып.6. – С.589-613.
7. Корженевский, Н.Л. Поездка на Памиры. Вахан и Шугнан в 1903 год [Текст] / Л.Н. Корженевский // Тр. Общества землеведения при Санкт-Петербургском университете. – СПб., 1906. – Т.1. – С.103-118.
8. Литвинов, Б.Н. Через Бухару на Памиры [Текст] / Б.Н. Литвинов // Исторический вестник. – СПб., 1904. – №10. – С.298-331.
9. Лукнитский П.Н. Путешествия по Памиру [Текст] / П.Н. Лукнитский. – Москва. -1955. С.103.
10. Мушкетов, Д.И. Роҳарв (Кала-и-Ванч) [Текст] / Д.И. Мушкетов // Изв. РГО. – 1916. – Т.52. – Вып.3. – С. 239-244.
11. Майтдинова, Г. Государство Кирпанд – империя в Средней Азии [Текст] / Г. Майтдинова. – Душанбе, 2011. – 280 с.
12. Опанин, Л.В. Иранские племена Западного Памира [Текст] / Л.В. Опанин. – Ташент, 1937. – 235 с.
13. Поло, М. Книга о разнообразии мира [Текст] / Марко Поло; пер. с фр. И.М. Минаев. – М.: Миркниг, 2008. – С.29-30.
14. Разгонов, А.К. По восточной Бухаре и Памиру [Текст] / А.К. Разгонов. – Ташкент, 1910. – С.59-165.
15. Регел, А.Э. Путешествие в Шугнан [Текст] / А.Э. Регел // Изв. РГО. – 1884. – Т.20. – Вып.3. – С.268-274.
16. Станкович, Б.В. Отчет о командировке в Закаспийский край и на Памир [Текст] / Б.В. Станкович. – Варшава: Варшавского военного округа, 1900. – С.7.
17. Серебренников, А.Г. Рекогносцировка Шугнана в 1894 году (Страничка истории Памирского вопроса) [Текст] / А.Г. Серебренников // ТВ. – 1896. – №58. – С.30-51.
18. Федченко, Б.А. Писма с дороги (Памир и Шугнан) [Текст] / Б.А. Федченко. – СПб., 1904. – 44 с.; он же Шугнан: Географические и ботанические результаты путешествия в 1901 и в 1904 гг [Текст] / Б.А. Федченко. – СПб., 1909. – Ч.1. – С.102,104,109,117.
19. Stein, A. A Chinese expedition Across the Pamirs and Hindukush [Text] / A. Stein // The Geographical journal. – 1922. – P.247.
20. Olufsen, O. Through the Unknown Pamirs. The Second Danish Pamir Expedition 1898-1899 [Text] / O. Olufsen. – London, 1904. – 274
21. Wood, J. A personal narrative of the Source of the river Oxus [Text] / J. Wood. – Mich: ProQuest, 2011. – С.12-123.

ҚАЛҶАҶОИ ПОМИР ВА АҶАММИЯТИ ТАҶРИҶИИ ОНҶО

Мақолаи мазкур ба таққиқи қалҶаҶои қадими Помир бахшида шудааст. ҚалҶаҶои Помир хеле барвақт бунёд гардида, чанде аз қалҶаҶои мазкур то ҳол побарҷо боқӣ мондаанд. Дар мақола дар бораи хусусияти қалҶаҶои Помир, нақши қалҶаҶои Помир дар роҳи Бузурги Абрешим маълумот дода шудааст. ҚалҶаҶои Помир дар ёддоштҳои олимони хориҷӣ зиёд зикр гардидаанд. ҚалҶаҶо дар баландиҳо сохта шудаанд ва вазиғаи мудоғиавиро иҷро менамуданд. Дар ин қалҶаҶо мардум танҳо дар вақти таҳдиду ҷанг паноҳ мебурданд. Дар Помир дар ҳамаи водиҳо ҷунин истехкомҳои дифоӣ сохта шудаанд.

Калидвожаҳо: Помир, қалҶа, Ваҳон, бурҷ, девор, Ғунд, бостонишиносӣ, А.Н.Бернштам, бозёфтҳо.

КРЕПОСТИ ПАМИРА И ИХ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Данная статья посвящена изучению древних крепостей Памира. Крепости Памира были построены очень рано, и некоторые из них стоят до сих пор. В статье представлены сведения о характеристике крепостей Памира, роли крепостей Памира на Великом Шелковом пути. Памирские крепости часто упоминаются в мемуарах зарубежных учёных. Форты были построены на высотах и выполняли оборонительную функцию. В этих крепостях люди укрывались только во времена угроз и войны. На Памире подобные оборонительные укрепления построены во всех долинах.

Ключевые слова: Памир, крепость, Вахан, башня, стена, Ғунд, археология, А.Н. Бернштам, находки.

PAMIR FORTRESSES AND THEIR HISTORICAL SIGNIFICANCE

This article is devoted to the study of ancient Pamir fortresses. Pamir fortresses were built very early, and some of them are still standing. The article provides information about the characteristics of Pamir fortresses, the role of Pamir fortresses on the Great Silk Road. Pamir fortresses are often mentioned in the memoirs of foreign scientists. Forts were built on heights and performed a defensive function. People took refuge in these fortresses only in times of threats and war. In the Pamirs, similar defensive fortifications are built in all valleys.

Keywords: Pamir, fortress, Vakhan, tower, wall, Gund, archeology, A.N. Bernshtam, finds.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шоинбеков Ғируз Нағзибекович - Институти тағрих, бостонишиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои тағрих, ходими илмии шуъбаи бостонишиносӣ. Нишонӣ: шаҳри Душанбе, 734025, хиёбони Рудаки, 33. Телефон: (+992)502149991, E-mail: shoinbek85@mail.ru

Наврузбеков Маснав Ниёзмамадович - Институти тағрих, бостонишиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ходими илмии шуъбаи этнология ва антропологияи тағрихӣ. Нишонӣ: шаҳри Душанбе, 734025, хиёбони Рудаки, 33. Телефон (+992) 938404540, E-mail: n-masnav83@mail.ru

Сведения об авторах: Шоинбеков Ғируз Нағзибекович – Института истории, археологии и этнографии им.Дониша Национальной Академии наук Таджикистана, кандидат исторических наук, научный сотрудник отдела археологии. Адрес: город Душанбе, 734025, Республики Таджикистан проспект Рудаки 33. Телефон: (+992)502149991, E-mail: shoinbek85@mail.ru

Наврузбеков Маснав Ниёзмамадович - Института истории, археологии и этнографии им.Дониша Национальной Академии наук Таджикистана, научный сотрудник отдела этнологии и исторической антропологии. Адрес: город Душанбе, 734025, Республики Таджикистан проспект Рудаки 33. Телефон: (+992) 938404540, E-mail: n-masnav83@mail.ru

Information about the authors: Shoinbekov Firuz Nagzibekovich - A.Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Historical Sciences, research associate of the Department of Ethnology and Historical Anthropology. Address: Dushanbe city, 734025, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 33. Phone: (+992) 502149991, E-mail: shoinbek85@mail.ru

Navruzbekov Masnav Niyozmamadovich, A.Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, research associate of the Department of Ethnology and Historical Anthropology. Address: Dushanbe city, 734025, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 33. Phone: (+992) 938404540, E-mail: n-masnav83@mail.ru.

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ - CONTENT
ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

<i>Гулназарзода Ж.Б., Айтматӣ Б.</i> Муқоисаи концепти “шодӣ” дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва хитой.....	5
<i>Абдуҷалилова Х. С.</i> Специфика вводных единиц английского языка: терминология и стилистическое разнообразие.....	12
<i>Абдуллоева Г.З., Муродова Х.А.</i> Видение на кулинарной лексики в говорах Гиссарской долины.....	20
<i>Абубакрзода Ш.Ҷ., Сайфуллоев Х.Ғ.</i> Ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои номии таркибии замони забони тоҷикӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони олмонӣ	27
<i>Азизова З.Ш.</i> Мавқеи шумора ва зарф дар таркиби зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	33
<i>Бобокалонова Р.</i> Ибораҳои изофии исмӣ дар ашъори Лоик Шералӣ.....	40
<i>Гулназарзода Ж.Б., Зафарзод О.</i> Нақши “Роҳи бузурги абрешим” дар ташаккули фарҳанг ва забони мардуми тоҷику чин.....	46
<i>Ғафурӣ З. С.</i> Сленгҳои қолаби сохта (морфологӣ) дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ.....	53
<i>Джаббори М.Т.</i> Притяжательные прилагательные русского языка и способы их перевода на таджикский язык (на материале художественных произведений).....	57
<i>Ҷабборова Ш.С.</i> Як тарзи ташаккулёбии ибораҳои мафҳуми замони дошта.....	65
<i>Исматуллозода Ш., Донаева С.</i> Корбурди концепти «об» ва хусусиятҳои маъноии он дар ғазалиёти Анварӣ.....	71
<i>Каримов А.К.</i> Мавқеи калимаҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ дар “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл”-и Абдурахмони Мустаҷир.....	77
<i>Кесамирова С.Р.</i> Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар тарҷумашиносӣ.....	83
<i>Маҳмадов Н.</i> Таснифоти мавзуии истилоҳоти дандонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	91
<i>Мирзонаимзода Ф. Р.</i> Масъалаҳои омӯзиши категорияи инкор ва воситаҳои лексикӣ ва услубии он (дар асоси маводди тоҷикиву англисии асарҳои «Ёддоштҳо (қ.1-2)», ҳикояи «Аҳмади девбанд», «Мактаби кӯҳна»-и устод С. Айни).....	100
<i>Назаршоева Ч.Р.</i> Феълҳои деструктивӣ: маъноӣ семантикӣ ва табақабандӣ (дар асоси феълҳои забони шуғронӣ)	106
<i>Гулзода Н., Назиров М.М.</i> Қойгоҳи калимаҳои аслии тоҷикӣ дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ (дар заминаи “Мунтахабот”).....	112
<i>Рахмонова Н. Ш.</i> Лингвистическая компаративистика в сопоставительном аспекте.....	121
<i>Табарзода Х. Н.</i> Мавқеи пасвандҳои исмсоз дар осори Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ.....	127
<i>Усмонова М.Х.</i> Прагмалингвизм – ҳамчун як соҳаи алоҳидаи забоншиносӣ.....	136

<i>Усмонова М., Усмонова М.Х.</i> Баъзе вижагиҳои концепти “ватан” дар “шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ.....	143
<i>Хасанова Ш.Р.</i> Глаголы, характеризующие громкость речи в русском и таджикском языках.....	149
<i>Ҳайбуллоев Ш. А.</i> Таҳқиқи лексикӣ ва семантикии номвожаҳои чуғрофии форсӣ-тоҷикӣ дар осори чуғрофии арабизабони асрҳои IX-XIII.....	156
<i>Ҳакимова М.</i> Хусусиятҳои миллию фарҳангии рангҳо дар забони тоҷикӣ.....	162
<i>Чалолова Ф.А.</i> Ҳусну кубҳи шакли чамъи вожаҳо аз назари Ромпурӣ.....	168
<i>Шарифзода Д.А.</i> Андешаҳои олимони роҷеъ ба истилоҳоти психологӣ.....	174
<i>Шафоати С.</i> Вожаҳои ифодагари шуглу мансаб ва касбу кор дар осори Ҳоконии Шервонӣ.....	180
<i>Юсунова Б. Ф.</i> Ибораи сифатӣ ва корбурди он дар осори бадеии Сотим Улуғзода.....	185
<i>Юсунова А.Қ.</i> Вижагиҳои сохторӣ-маъноии истилоҳоти соҳаи маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ.....	190
<i>Rakhmanova Z. K.</i> Russian-tajik dictionary” by shahhaidar hatamtaev and its lexicographic features.....	196

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERARY CRITICISM

<i>Абдурахимов Б.</i> Мактуб, ҳикоя, шеър: шинохти сабки ибтидоии Айнӣ.....	203
<i>Мақсудзода Б.</i> Шеърҳои машқук дар девони Мавлоно.....	214
<i>Анзурати М.</i> Чойгоҳи Абулаббоси Рабанчанӣ дар адабиёти аҳди Сомониён.....	218
<i>Ашурова М.Б.</i> Корбурди образи Восеъ дар тарғиби ғояи ватандӯстӣ дар назми шуравии тоҷик.....	223
<i>Гулова А. С.</i> Тавсифи худшиносӣ ва хувияти миллии дар шеъри Шаҳрия.....	231
<i>Давлатбеков Л.</i> Мавқеи баъзе тасвирҳои ошиқонаи шеъри форсии тоҷикӣ дар ашъори шоирони Бадахшон.....	238
<i>Зайдуллозода С. З.</i> Таҷассуми мавзуи мотаму азодорӣ дар ашъори Гулрухсор.....	244
<i>Исматова З.</i> Заминаҳои пайдоиши жанри ҳикоят дар адабиёти форсу тоҷики то асри X.....	251
<i>Қаҳорзода М.В.</i> Мақоми илмӣ, адабӣ ва таҷрибаи зиндагии Аскар Ҳақим дар ташаккули шеъри иҷтимоӣ ва фалсафии муосири тоҷик.....	258
<i>Хатлонӣ С., Ифтихори А.</i> Чанбаҳои мавзуии ашъори Мастон Шералӣ.....	267
<i>Каримова Ҳ. Қ.</i> Чойгоҳи афсонаҳои сеҳромез дар фолклори тоҷик.....	274
<i>Қамбаров Н.Ч.</i> Корбурди санъати ирсоли масал дар шеъри калими Кошонӣ.....	279
<i>Мадиева У.М.</i> Татаббуъоти қасидаҳои Унсурӣ ва моҳияти хунарии онҳо.....	287
<i>Меликов Ф.Л.</i> Хусусиятҳои бадеии ашъори дар васфи ватан сурудаи Алимӯҳаммад Муродӣ.....	295

<i>Мирзоева С.А.</i> Творческая деятельность Марины Цветаевой.....	301
<i>Нодирова М.</i> Маҳорати нақшофарии Сотим Улуғзода дар тасвири Шивочӣ.....	307
<i>Нурова К.</i> Мақом ва сохту муҳтавои мухаммас дар эҷодиёти Сайидои Насафӣ.....	312
<i>Расулова М.А.</i> Баъзе нуктаҳои ҷолиби адабиётшинос хуршеда отахонова дар бораи нависанда Раҳим Ҷалил.....	318
<i>Раҷабалиева Ш.</i> Ошқор намудани ҳунари шоирии Муҳаммад Ғоиб.....	324
<i>Сарахонзода М.С.</i> Развязка лаконизма Саади.....	330
<i>Усманова Г.</i> Андешаҳои гуманистӣ дар ашъори Кироми Бухорӣ.....	340
<i>Хайдарова С.А.</i> Абдулхамид Самад и отражение национального самосознания и исторической памяти в его романе - дилогии «Гардиши девбод» («вихревая воронка»).....	345
<i>Шамсов Н.С.</i> Ашъори дар жанрҳои суннатӣ эҷодкардаи Хайрандеш.....	350

ПЕДАГОГИКА – PEDAGOGY

<i>Заробекова Н.М.</i> Методика развития познавательных способностей студентов в процессе обучения в вузе.....	356
<i>Раҷабова Ф.О.</i> Ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда тавассути истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ.....	365
<i>Хатлонӣ С.</i> Усули баҳрабардории Ҳофиз бар ду муҳотаби Мавлоно.....	373
<i>Таширфзода Ф.Қ.</i> Хусусиятҳои фаъолияти таълимӣ-илмӣ ва таҳқиқотии муассисаҳои таълимии МКД Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	379
<i>Ҷалилова М.Н., Лолаи Ҳ.</i> Мафҳуми робитаи байнифаннӣ яке аз воситаҳои асосии сохтори раванди таълим дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	385
<i>Юлдошева З.И.</i> Усули омӯзиши порас аз «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни дар синфи 5 вобаста ба талаботи муносибати босалаҳоят.....	392

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ – HISTORY

<i>Аслонов Х.З., Миракзода Ф.Ю.</i> Нақши равшанфикрон ва ҷадидони тоҷик дар худшиносӣ ва бедории миллӣ (охири асри XIX-ибтидои асри XX).....	398
<i>Карамалишоев К. Н.</i> Памирский вопрос: историко-политический аспект и современное значение.....	408
<i>Негматов Д. Н., Кароматуллои У.</i> Вазъи сиёсии Афғонистон дар сеяки аввали асри XIX ва сар даровардани англисҳо ба мамлакат (тибқи маълумоти Александр Бёрнс)	414
<i>Қаноатова Г. И.</i> Ҳамкориҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Фаронса дар самти илм.....	419
<i>Махмаджонова М.Т., Шовалиева М.С., Юсуфбекова З.</i> Традиционно-бытовая культура таджиков на примере свадебной обрядности.....	425
<i>Мирсаидова Г.Т.</i> Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи санъат.....	433
<i>Нурматзода Ҳ.</i> Эҳёи ҳунари мардумӣ дар даврони истиқлол ҳамчун ҷозибачаи сайёҳӣ.....	438
<i>Равшанзод М., Нурова Х.</i> Нақши Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар барқарор намудани сулҳи тоҷикон ва рушди Тоҷикистони соҳибистиклол.....	443
<i>Шоинбеков Ф.Н., Наврӯзбеков М.Н.</i> Калбаҳои Помир ва аҳамияти таърихии онҳо.....	450

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмие «Паёми Донишгоҳи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷаллаи омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмие маҷаллаи мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводди илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводди дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 15 саҳифа бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник университета языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 15 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонии маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2025. № 2 (58)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:

Котиби масъул: Азизмуродов М.Р.

Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Ифтихори А.

Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.

Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми Донишгоҳи забонҳо
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонии маҷалла: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: [\(+992 37\) 232-87-30](tel:+992372328730)

Ба ҷоп супорида шуд: 26.06.2025. Ба ҷоп имзо шуд: 30.06.2025.

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2025. № 2 (58)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Азизмуродов М.Р.

Корректор таджикского языка: Ифтихори А.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник университета языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
[Тел.: \(+992 37\) 232-87-30](tel:+992372328730)

Сдано в печать: 26.06.2025. Подписано к печати 30.06.2025.